Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу `http://books.google.com`.

HW FISG .

Google

Digitized by Google

Digitized by Google

A. O. Sarkissian
University of Illinois.

Digitized by Google

ԱՌԱՆՁԻՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ:

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Մ. Մ. ՄԻԱՆՍԱՐԵԱՆՑ:

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY
JUN 26 1952

ՔՆԱՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ:

ԽՄԲԱԳՐԵՑ

Մ. Մ. ՄԻԱՆՍԱՐԵԱՆՑ:

*Ազգային տարրերից ամենահզօրը
եւ կենդանապահը լեզուն է։*

"Böse Menschen haben keine Lieder"

Չար մարդիկ երգ չունին:
Շիլլեր:

*Սիրով բաց նոցա,
Ով երգ է երգում.
Երգը չար մարդկանց
Չի զուարճացնում.*
Բէտաէն:

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ:

ВЪ ТИПОГРАФІИ О. И. БАКСТА, НЕВСКІЙ. 71.

1868

Digitized by Google

HARVARD UNIVERSITY
LIBRARY

JUN 26 1992

Մա՛նկտիք, զիս Հայոց հողն ու ջուրն սնուցել,
Ես այն հողն ու ջուր սրտով եմ սիրել.
Հայրենեաց հարուստ է հողն, ջուրն անուշ,
Քա՛նց օտար վարդ, քաղցր հայրենեացն փուշ։

Ձեզ կ՚ասեմ մանկտիք սիրուն, նազելիք,
Որոնց է բնական Հայոց աշխարհիկ,
Մի՛ ուրանայք զերկիրդ և զազգդ սիրուն.
Ո՛ւան արմատով ծառ, որոն հիմնն է. տուն։

Հ. Ղեւոնդ Ալիշանեան։

ԹԱՂՄԵՐԱՆՑ ՄՕՐՍ

ԵՂԻՍԱԲԷԹ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆԻ

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ ՆՈՒԷՐ:

Ծնաւ մարտին 1807 թուականի, հանգեաւ 'ի Տէր $\frac{23 \text{ մայիսի}}{4 \text{ յունիսի}}$ 1865 թուականի, յիսուն և ութ տարեկան հասակի; եթող երեք զաւակ. Միքայէլ—35 տարեկան, Արշակ-Նիկողայոս—25 տարեկան և Վարվառա 20 տարեկան հասակի; թաղեցաւ Տփխիսու Վէրայի գերեզմանատանը, եկեղեցւոյ արևմտեան կողմը։

ՇԻՐԻՄԻ ԱՐՁԱՆԱԳԻՐԸ.

Կենաց ձայնիւ վերջին փողոյ
Կոչեա զիս, Տէ՛ր. յայսմ հողոյ;
Ընդ իմաստուն սուրբ կուսանաց,
Մուծ զիս 'ի տուն քո հարսանեաց։

Քանի որ քեզ միտ ենք ածում—սրտներիցս արիւն է վազում,
Ամեն գիշեր մեր կողինքը դառն արցունքով թացվում,
Քաշած ցաւերդ եօթնագլխեան վիշապի պէս խայթում,
Հազար տեղից սրտներս ծակում, հազար վէրքեր բացանում։
Բայց և այնպէս տափերն կանանչ, սարերն ամեն ծաղկել են;
Ամեն բաղչում վարդ, մանուշակ, ռեհան, սմբուլ բացվել են.
Ափսոս, մեր բախտի օրերումն թառամեցար մեր մեղքէն,
Բազմավաստակ, անմխիթար, անգին մայր մեր Եղիսաբէթ ջան։

Digitized by Google

Digitized by Google

7/22/34

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ:

Երբ որ իմաստութեան սէրն
Մեկ ազգի միջին տարածուեց,
Իմացիր, երկնային Տէրն
Գթած, նորա բախտը բացուեց:

Սեյեադ:

Երգը արտայայտում (exprimer, выражать, յայտնել) մարդկային «զգացմունքը» բառերով (խօսքերով) և ձայնով (le son, звукъ), ուրեմն երգը պարունակում իւր մէջ երեք տարր (առաջնիւթք, սկզբունք, éléments, элементы, основныя составныя части), այն է. զգացմունք, խօսք և ձայներ: Այս տարերաց ամեն մէկը պարունակում իւր մէջ դաստիարակական (մանկավարժական) և զարգացողական զօրութիւն, ույժ:

Կանոնաւոր դաստիարակութիւնը և կրթութիւնը պիտոյ է զարգացնէ մարդուս ամենայն հոգևոր և մարմնաւոր զօրութիւնքը և ընդունակութիւնքը կանոնաւոր, մանկավարժական պահանջմանց համապատասխան կերպիւ; զգացմունքը, զգացման ընդունակութիւնը մարդկային ընդունակութեանց մինն է; կանոնաւոր երգեցողութիւնը, զարգացնելով, կանոնաւոր ուղղութիւն տալով մարդուս զգացման ընդունակութեանը, ներգործում դաստիարակական, պեդագոգիկական կերպիւ, վասն որոյ կանոնաւոր երգեցողութիւնը մանկավարժութեան դաստիարակական միջոցներից մինն է: Դաստիարակական առողջ կանոններին յարմարեալ երգեցողութիւնը քնքուշացնում, ազնուացնում, սրբացնում մեր, թէ ուրախ, թէ տխուր և թէ առ Ամենաբարձրեալն ունեցած զգացմունքները: Ներսէս Լամբրոնացին ասում է. «աղդումն երաժշտական եղանակին . . . , ընդոստուցեալ զարթուցանէ զմիտս ամենեցուն առ ի տենչումն շնորհին. քանզի չիք ինչ որ զկամս մեր շեղաշրջէ յուրախութիւն

Digitized by Google

կամ ի տրտմութիւն, որպէս զերգոցն ձայն, յորժամ որպէս պարտըն է՝ լինիցի; վասն այսորիկ և եկեղեցական աւանդութիւն ընկալաւ զայն»:

Հին յոյները, կամենալով ցոյց տալ կանոնաւոր երգեցողութեան և ազգու բանաստեղծութեան թովչարար (magique, магическій, чарующій) ներգործութիւնը և զօրութիւնը մարդկային սրտի և զգացմանց վերայ, ասումէին, թէ երբ բանաստեղծ Որփէոսը [1]) երգումէր և մի և նոյն ժամանակ նուագում տաւղի վերայ (la harpe, арфа), ծառերը, գետերը, ծովի ջրերը և վայրենի անասունները դադարումէին շարժիլ և հիացած լսումէին Որփէոսի նուագերգութեանը: Քրիստոսի ծնունդից յետոյ, 1—5 դարու Գերմանացիք, Բրիտանիացիք և այլ հիւսիսային ազգերը ունէին առանձին բանաստեղծներ և երգիչներ, Բարդ անունով, որոնք, պատերազմից առաջ, պատրաստումէին, վառում, բորբոքում պատերազմողների զգացմունքը և քաջութիւնը ազգային երգերով: Այժմեան եւրոպացւոց զօրաց մէջ էլ, ամեն մէկ հարիւրը (companie, рота) ունին իւր երգիչները, որոնք, զօրքը գնալու ժամանակը, անդադար երգումեն և այդպէս դիւրացնում ճանապարհի աշխատութիւնը, լքումը: Հին Եբրայեցւոց մէջ բոլոր սաղմոսները և համարեա թէ հին կտակարանը երգելով էին ասում և ինքը Դաւիթ մարգարէն ամենապատուական և երևելի երգիչներից մինն էր: Սաւուղ թագաւորը, իւր ամենատրտում ժամերին, կանչումէր իւր մօտ Դաւիթ սաղմոսերգուին, որ իւր քաղցր երգեցողութեամբ թեթևացնէ նորա վիշտերը և տանջանքը: «Դաւիթ և որդիքն Իսրայէլի խաղային առաջի Տեառն, տաւղօք, և նուագարանօք զօրութեամբ, և երգօք, և քնարիւք, և սրնգօք, և թմբկօք, և ծնծղայիւք և փողովք»: «Ղևտացիքն սաղմոսանուագք, տաւղօք, և քնարիւք, և սրնգօք կային յարևելից կողմանէ սեղանոյն և ընդ նոսա քահանայք ճ և ի հարկանէին փողս, և եղև ձայն ի հարկանել զփողսն, և յերգել զաղմոսսն և ամբառնալ զձայնսըն

---

1) Որփէոս (Orpheus, Orphée, Орфей) առասպելի ասուածով, կեցաւ 1330 տարի Քրիստոսից առաջ; ժամանակից գտնուեցաւ Արգոնաւորդաց արշաւանքին, ճանապարհորդեց Եգիպտոս, ուր տեղ օձը կծեց նորա Եւրիդիկկա կնոջ կրունկը և մահ պատճառեց; իջաւ դժոխք պահանջել Պլուտոնից իւր կինը, և այլ զանազան առասպելք են պատմում Որփէոսի մասին:

Digitized by Google

միաբան ասելով օրհնեցէք զՏէր և բարձրացուցին զձայնսն փողովք և ծնծղայիւք և գործեօք երգոյն»:

Պարսկահպատակ արհեստաւորները, մանաւորապէս որմաշէն-ները (գաղատոս, каменьщикъ, le maçon), մշակութեան ժամանակ, ու-նեն միշտ մի երգիչ, որին լսելով, շինումեն իւրեանց գործը: Հա-զարաւոր անձինք, չգիտենալով որ և իցէ օտար, բայց երևելի երգչի լեզուն, ամբոխով շտապումեն միայն նորա քաղցր ձայնը և կանո-նաւոր երգեցողութիւնը լսելու; բայց որքան սրտառուչ է լինում մեզ, որքան մեր ցնծութիւնը կատարեալ աստիճանի է հասանում, երբ որ նորա երգի լեզուն էլ հասկանալի է լինում մեզ: Բոլոր այս վեհ և սրտաշարժ զգացմունքները հասանումեն կատարեալ աստիճանի, երբ որ այդպիսի պատուական ձայնով և կանոնաւոր կերպիւ երգած երգը մեր ազգային, մեր պատուական լեզուաւ ասած և գրած երգն է: Ո՞ր հայն կարողացել է լսել առանց արտասուն-քի, առանց հոգւոյ և բոլոր զգացմանց ամենասաստիկ դրդմունքի, երբ որ նորա առաջև երգել են. «Տէր կեցո՛ դու զՀայս», «Մայր Արաքսի ափերով», «Ախուս քեզ Հայոց խեղճիկ ժողովուրդ», «Երկու ձեռին երկու մոմ», և այլ մեր երգերից ամենապատուա-կանները:

Երգի դաստիարակական երկրորդ նշանակութիւնը:

Կան զգացմունքներ, որոնց լինելութիւնը մինչև անգամ վնաս է բերում, որոնց պիտոյ է ամենայն կերպ հեռացնել, ոչնչացնել և ո՛չ թէ գրգռել, վան որոյ պիտոյ է ամենայն կերպ զգուշութիւն գործ դնել, որ միմիայն ամենավայել, այսինքն, աստուածպաշտական, ազգասիրական, երախտագիտական, որդեսիրական և եղբայրսիրա-կան, միով բանիւ; միմիայն ազնիւ զգացմունքը գրգռվին, աճին, զարգանան կանոնաւոր կերպիւ, իսկ բոլոր անվայել և վնասակար զգացմունքը հեռի լինին մեզանից, գոնեա մանուկներից:

Այս պատճառաւ պիտոյ է, որ երգեցողութեան նիւթը, ա-ռարկան լինի վայելուչ և վայելուչ խօսքերով, կանոնաւոր հայե-րէն լեզուաւ արտայայտած, գրած լինի: Դաստիարակները և ծը-նողքը մեծ ուշադրութիւն պիտոյ է ունենան, որ հայ մանուկները լսեն և երգեն միայն այնպիսի երգեր, որոնց և պարունակութիւնը և երգելու ձևը, ձայնը ընտրելագոյն են: Բայց երգի պարունա-կութիւնը արտայայտվումէ բառերով; երեխան, սկսելով սովորել որ և իցէ երգ, հանդիպումէ այնպիսի բառերին, որ նորան անծա-

Digitized by Google

նօթ են, երեխան պիտոյ է սովորի այդ բառերը, ծանօթանայ այն առարկաների կամ գաղափարների հետ, որոնք անուանակոչվումեն այս կամ այն բառով, վասն որոյ երեխան, սովորելով երգ, սովորումէ նոր բառեր և ծանօթանում նոր առարկաների հետ։ Սորանից երկու հետևանք կայ. ա) երեխան, հայրենի լեզուաւ ասած երգը սովորելով, սովորումէ մի և նոյն ժամանակ իւր հայրենի լեզուն, սովորումէ առանց քերականութեան, գործնականապէս, պրակտիկական կերպիւ, այդ բառերը համաձայնելը, պատշաճաւոր կերպիւ գործածելը, բ) որքան նոր բառ սովորեց երեխան, այնքան նոր առարկայի կամ գործողութեան հետ ծանօթացաւ, նշանակումէ, այնքան նորա մտաւոր գիտութիւնը հարստացաւ, նորա խորհելու, երեւակայելու, համեմատելու և այլ ընդունակութիւնքը նոր նիւթով, նոր առարկաներով, նոր գաղափարներով հարստացան և, համեմատաբար, սկսեցին շարժիլ, գործել (agir, дѣйствовать, բանիլ, բան անել, ներգործել)։ Որքան որ այսպիսի հետևանքները շատ են, այնքան էլ զգուշութիւն պիտոյ է, որ երեխայի երևակայելու, խորհելու, համեմատելու և այլ ընդունակութեանց գործողութեան համար տուած նոր նիւթը լինի առողջ, ազնիւ, ընտիր և պիտանի, և համապատշաճ երեխայից հասակի և հասկացողութեան։

Երգեցողութեան դաստիարակական երրորդ նշանակութիւնը կամ հետևանքը։

Ինչպէս որ խոհեմ կերպիւ, երեխայի հասակի կամ հասկացողութեան համապատշաճ ընտրած երգը, երգի բնագիրը (le text, текстъ) հասանումէ իւր վերոյիշեալ նպատակին, նոյնպէս էլ երգեցողութեան ձայները զարգացուցանումեն երեխայից տեսանելու (նայելու, հայելու) և լսողական (լսելու) ընդունակութիւնքը, երբ որ երգեցողութեան դասատուութիւնը լինումէ երաժշտական խազերով, նոտաներով։ Նայելով նոտաներին, երեխան սովորումէ որքան որ և իցէ ժամանակ նայել մէկ կէտին, զննել նորա դրութիւնը և նշանակութիւնը, խորհել թէ ինչպէս պիտոյ է այդ խազի նշանակութիւնը յայտնել, մեկնել ձայնով։ Բայց գլխաւոր նշանակութիւնը այն է, որ երգելը զարգացնումէ մեր լսելիքը (ouïe, слухъ) լսելու ընդունակութիւնքը։ Ձայների (le son, звукъ) զանազանութիւնքը, նոցա զանազան աստիճանների (ելևէջ, le ton, тонъ) բարձրանալը և նուազելը, ցածրանալը, բոլոր նոցա ընդմիջական (intermédiaire, միջնորդական, ընդհատական, промежуточный) փոփոխմուն-

Digitized by Google

քը (passage, пассажъ, переходъ), կամ դաշնակաւոր բարձր և ցած փոփոխութիւնքը, երկարութիւնը, կարճութիւնը—բոլոր այս սաստկապէս կանոնաւոր կերպիւ դաստիարակում է լսելիքը, զարգացնում է մարդկային ընդունակութիւնը զգալի հասկանալու, նուրբ և ճիշդ ճանաչելու ձայների զանազանութիւնքը, նոցա ճշդութիւնը և այսպէս ազնուացնում է մեր լսելու և զգալու ընդունակութիւնքը և ճաշակը։

Ինչպէս երեխան սկսում է սովորել լեզուն ո՛չ թէ գրքից, այլ լսելեաց միջնորդութեամբ, բերանացի, լսելով ինչպէս մայրը անուանակոչում է այս կամ այն առարկան կամ գործողութիւնը, նմանապէս էլ պիտոյ է որորոցից սկսած սովորցնել երեխային ազգային երգերն միմիայն լսելեաց միջնորդութեամբ։ Բայց պիտոյ է աշխատել, որ երգի ձայնը լինի ախորժ երեխայի համար։ Բաց երբ որ երեխան մեծանում է, սկսում է խօսել, այն ժամանակ պիտոյ է նայել ո՛չ թէ միայն ձայնի քաղցրութեանը, այլ և, որ երգի պարունակութիւնը, բովանդակութիւնը մօտ լինի երեխայի հասկացողութեանը և գրգռէ նորա հետաքրքրութիւնը։ Այս երկրորդ աստիճանի դաստուութեան ժամանակ, լաւ կը լինէր որ մինը երգելիս, միւսը որ և իցէ երաժշտական մեքենայի վերայ (պիանօ, ջութակ և այլն) ածէր, որ երեխայի լսելիքը առաւել կանոնաւոր ձայնի և երգեցողութեան սովորէին։ Ութը տարեկան հասակից երեխաներին պիտոյ է երգել տալ ի միասին, կազմելով նոցանից երգեցկաց դասեր (le choeur, хоръ)։ Հմուտ մանկավարժ երգեցողները խորհուրդ են տալիս, դադարեցնել երեխաներին երգել տալը այն ժամանակին, երբ որ, հասակի աճեցման պատճառաւ, երեխայոց ձայնը փոխվում է, մինչև որ ձայնը իւր բնական զօրութիւնը ստանայ։

Գերմանիայի մէջ երգեցողութեան դաստուութիւնը մանկավարժութեան գլխաւոր տարրերից մինն է համարվում և ամենայն երեխայ սովորում է երգեցողութիւն։ Այն տեղ գերդաստան չկայ և կարելի է ասել մինչև մարդ չկայ, որ չ՛ունենայ Աստուածաշունչ և Երգարան։ Գերմանիոյ երգեցողութեան պեդագոգ վարժապետներից ամենահռչակաւորը և երևելին Լուդվիգ Էրկն է։ Նորա շարագրութիւնքը կարող են լինիլ գաղափար ամենեցուն, որոնք որ կամենան այս մասին աշխատել մերայնոց համար։ Էրկի տպագրութիւններից ամենատարածեալքը հետագայքն են.

Digitized by Google

1) Մեթոդիկական (méthodique, методическій) սկզբունքը, որոյ առաջին տպագրութիւնը եղաւ 1834 թուականին։

2) Ժողովածուք երգոց ուսումնարանների համար, առաջին անգամ տպ. 1839։

3) 100 Schullieder.
4) Liederkranz für Schule, Haus und Leben.
5) Sängerhain für Gymnasien.
6) Singvögelein für Schule, Haus und Leben.
7) Deutscher Liedergarten für Mädchenschulen.
8) Frische Lieder für Gymnasien.
9) Blätter und Blüthen für den Schulgebrauch.
10) Mehrstimmige Gesänge für Seminarien.
11) Deutscher Liederschatz für Seminarien und Gymnasien.
12) Schiller's Lieder für Schule und Haus, և այլք։

Ցանկալի էր, որ մեր Հայազգի երիտասարդքը, որոնք Գերմանիայի վարժապետական դպրոցներումն են պարապում, կանոնաւոր կերպիւ իմաստասիրէին այս հարցը և, հայրենիքը վերադառնալուց, տարածէին ամենայն կերպիւ մեր ազգի մէջն էլ Եւրոպի նըման գրած կանոնաւոր ազգային երգեցողութեան սկզբունքներ; իսկ մինչև այն ժամանակ մեր հանդիսագրութիւնը աշխատէր տարածել, թէ այս և թէ մանկավարժութեան միւս խնդիրներին (հարցերին) վերաբերեալ տեղեկութիւնքը, առնելով պատրաստ նիւթ (պիտոյ է միայն կանոնաւոր ընտրողութիւն) «Ուչիտէլ» (Учитель) և «Դետսկի սադ» (Дѣтскій садъ) մանկավարժական ամսագիրներից։ Ուչիտել ամսագրի մեզ համար պիտանութեան մասին մենք մանրամասն առաջարկութիւն արինք մերայնոց դեռ 1862 թուականին, Նոյեմբեր ամսին, Տփխիսու «Մեղու Հայաստանի» լրագրի թերթերում և Լաբուլէի հայ տպագրութեան կից ռուսաց գրականութեան ընտիր մատենից ցուցակի մէջ։

Այժմ նոյնը կարող ենք կրկնել «Дѣтскій садъ» ամսագրի համար, որը հրատարակվումէ այժմ երրորդ տարին։ Առաջին 1866 թուականինը, 8 ծալ, ե. 368— , արժէ 3 մանէթ; երկրորդ— 1867 թուականինինը—8 ծալ, ե. 456, արժէ 3 մանէթ 50 կոպէկ։ Երրորդ այս 1868 թուականինը, մի և նոյն գինը ունի։ Նմանապէս խորհուրդ ենք տալիս «Натуралистъ» ամսագիրն իմաստասիրել և նորա մէջ եղած նիւթերից մեր ազգի համար ամենապիտանիքը և

Digitized by Google

ամենահարկաւորը հաղորդել ժողովրդեան։ Ո՛ր հասարակ առաջարկելով կամ հաղորդելով որ և իցէ առարկայ կամ նիւթ մեր ազգին, պիտոյ է աչաց առաջ ունենանք նոյն՝ իսկ ազգի պիտոյքը, միջոցքը և զարգացումն և այնպէս էլ դորա համաձայն շարժիլ։ Տնտեսական տեղեկութիւնքը,- (домоводство, домашное хозяйство) պարտիզպանութեան (садоводство), հաւատպահութեան (птицеводство), անասնապահութիւն (скотоводство), անտառաբանութիւն (лѣсоводство) և զանազան բնական գիտութեանց և արհեստների վերաբերեալ գիտնական տեղեկութիւնք մեր առաջնակարգ պիտոյից մինն է։

Եթէ երգեցողութեան մասին ասածներս վերաբերենք մեր ազգին, պիտոյ է խոստովանինք, որ. ա) երգեցողութեան դասատուութիւնը (ազգային երգերի) շատ ժամանակ չէ որ սկսել են ազգային վարժարաններում; բ) Շա՛տ վարժարաններ կան, ուր տեղ ազգային երգեր չեն ուսուցանում; գ) Կ. Պոլսոյ և Զմիւռնիայի վարժարաններում առաւել են ուսուցանում այդ երգերը, քան թէ Տփխիս, Երևան, Շուշի և այլ տեղեր; դ) Մեր երգելու եղանակը զանազան է. Տաճկաստան, տաճիկի; Վրաստան (Տփխիս) վրաց; Երևան, Շուշի, Ագուլիս և Պարսկաստան—պարսից երգերի եղանակներին նման, այսինքն ինչ ազգի ներգործութեան տակ եղել ենք, նոյն ազգից էլ երգերի եղանակներն ենք վեր առել։ Բայց առաւել ցաւալին այն է, որ ոչ թէ միմիայն նորա երգերի եղանակներն ենք մեզ սեփականացրել, այլ մինչև անգամ երգերն էլ ևս և բառերը։ Մի քանի գերմանականից կամ ռուսերէնից թարգմանված երգերը, երգումենք բնագրի եղանակաւ, զորօրինակ. «Ուրախացուք ուրեմն, մինչդեռ երիտասարդք եմք», «Դու ո՛չ հաւատաս ի գեղս քոյ», «Վերջին վարդ, վերջին վարդ», «Կրամբամբուլի էս այն օղին է» և այլն; «Թէ իմ ալևոր հերքս սևնայն» երգումեն ռուսաց երգի եղանակաւ; «Տէր կեցո՛ դու զՀայս» Օգինսկիու պօլոնէզի եղանաւ (պօլոնէզ բրիլեան էլ են ասում); «Հայոց աղջիկներ» վրացոց «Ախ դիլաւ, դիլաւ» երգի եղանակաւ։

Վերջի եղանակները բաւականին ծանօթ են ռուսաստանու համալսարաններում եղած ուսանողներին և ժողովրդեանը, ուր որ կենումեն այժմս այն ուսանողները, և շատերին հաճոյ։

Մեր նախորդները զգացել են հարկաւորութիւնը այնպիսի սկզբունքի, ուր որ մեր (թէպէտ ո՛չ սեփական, այլ օտար) երգերու եղանակների խաղերը և կանոնը մնացած լինին ի գիտութիւն

Digitized by Google

ազգի: Նոյնպէս, Գիրքոյկ որ կոչի Նուագարան: Ըստ խնդրոյ յԱկնայ գիւղէն Ձերասցոց հանգուցեալ մահտեսի Փիլիպպոսի որդի Մահտեսի Մինաս մեծահամբաւ ամիրայինն: Ի հովուապետութեան միածնաէջ սրբոյ գահի տեառն Ղուկասու սրբազան կաթուղիկոսի ամենից Հայոց: Եւ ի վերադիտողութեան սրբոց տնօրինականացն տեղեաց Քրիստոսի, տեառն Պետրոսի շնորհափայլ պատրիարգի, Ի Կ. Պօլիս: Տպեալ հրամանաւ իսկ և ակնարկութեամբ նորին սրբազան պատրիարգի տեառն Զաքարիա ազգասէր կարդացեալ աստուածաբան րաբունապետի: Աշխատասիրեցեալ ի կեսարացի Գապասաքալեան Գրիգոր դպրէ: Յամի Ներմարմնութեան Տեառն 1794, և մերոյս ՌՄԽԳ, և օգոստոսի 23: Ի Մայր դպրատանս»: փոքր 8 ծալ, ե. 432, բովանդակում է իւր մէջ, մեծ մասամբ, հոգևոր երգեր, որոնց հեղինակների անունը չէ ցոյց տուած և Մոսկվայի, Պետերբուրգի և Տիֆլիսոյ եկեղեցեաց մէջ այս երգերի գործածութիւն մենք լսած չենք: Այս գրքի 161—218 էջերումը «Ազդեցութիւնք ինչ երաժշտական» անուանեալ հատուածումը հեղինակը աշխատում է տալ սկզբնական կանոնները երաժշտական երգեցողութեան; 219—234 երեսը պարունակում է խաղերով տաղեր, իբրև օրինակ այն խաղերի գործածութեան; 235-ց մինչև վերջը ղանայան երգեր, խաղերով, հայերէն և յունարէն (հայ տառերով տպած) երաժշտական խաղերի և երգելու եղանակների մեկնութեամբ: Այս գիրքը շատ հետաքրքրական է, իբրև ապացոյց, որ մեր հոգևոր երգեցողութիւնը պատկեր է յունաց երգեցողութեան և շատ տաղերի գործածութեան մէջ սեփականացրել է իւրեան յունաց երաժշտական արհեստի անկման ժամանակի ամենայն պակասութիւնքը. և այլն: Այս պատճառաւ էլ այն տեղերը, ուր տեղ գերխաբար հետևումեն յունաց քթի ձայներով լի երգեցողութեան, այդ երգեցողութիւնը այնպէս անախորժ է; իսկ ուր հետևումեն հայրապետական մայր աթոռոյ սրբոյ Էջմիածնի երգեցողութեան ձևին, որի մէջ համարեա թէ քթի ձայներ չկան, այլ առաւել կոկորդական ձայներ (gosier, горло), այն երգեցողութիւնը այնքան հաճոյ է և ախորժ:

Վերոյիշեալ երգարանի մէջ կան և օրինակներ, նոյն անճոռնի յունաձև երգեցողութեան, զորօրինակ. «Պատկեր անպարագիր անմատոյց լուսով պարածածկեցեալ»; «Պաշտօն խնկելի իսկապէս բարի լուսափայլեցեալ: «Զքեզ միշտ օրհնեն զուարթունք երկնից ովսաննայիւ ի բարձունս, ընդ նոսին միշտ բարեբանեալ օրհ-

Digitized by Google

նորանենք ըզզեղ քրէյ րէ րի րէ րի րէ րի րէ րի րէ րի րէ րի
րի րէ րէմ դէ րի րի րէ րի րէմ րէ րի րէմ վէ րի րի րէմ րի րի
րի րի րէ րէ քի րէ րի րի րէ րի րէ րի րէ րիս տաս» (էր. 271),
կամ . . . . . «միշտ ցընծալի ա լէ լէ լէ լէ լէ....» 1)

Նոյն երգարանի մէջ, 147—149 ե. ե. կայ «Նորք խրատօրէն», Ժ տունից բաղկացած։

Ա.

Ի գաւազան որ խնայէ,
Ահա նա իւր զորդին ատէ,
Զի զոր սիրէ խնամով իւրով,
Տալով զպատուէր միշտ խըրատէ.
Որհ ի վախճանիդ թէ խընդասցէ,
Արի արա՛ այսպէս ասէ։

Բ.

Որ յաճախէ զսէրն ունելով,
Սիրէ ըղնա հարկանելով;
Խնէ հարկանէ գաւազանաւ,
Ո՛չ մեռանի խըրատելով։ Որհ, և այլն։

Գ.

Ըզ պարանոց նորին թէքեա՛,
Մինչ մատաղ է, ըղնա զըսպեա՛,
Մի կարծրասցի ի հաւանել,
Եւ վիշտ անձին մի՛ լիցի նա։ Որհ, և այլն։

Մեր նախորդքը, իւրեանց միամտութեամբ, կարծել են, թէ գանիւք, ծեծով կարելի է մարդ դաստիարակել։ Այս տխուր և վընասակար կարծիքը մինչև այժմս էլ տիրապետում համարեա թէ բոլոր հայոց վարժարաններում, շատ սակաւ բացառութեամբ։ Ծեծը կը ստրկացնէ մանուկի հոգին, կը զարգացնէ նորա մէջ կամակորութիւն, երկչոտութիւն, խաբեբայութիւն, ստախօսութիւն, խորամանկութիւն, կարճահոգութիւն, կեղծաւորութիւն և այլ ամենավատ և ամենավնասակար հետևանքներ։ Վարժարանների մէջ ծեծ գործածելը և միմիայն

---

1) Մենք չունենք հարկաւոր պարագայքը, որ կարողանանք երգի խազերն էլ ցոյց տալ։

Digitized by Google

դորա օգնականութեամբ կարգ պահպանելը բոլորովին հակառակ հետևանքներ են բերում, քան ինչ որ սպասումէին ծեծ գործածելուց։ Ազգային առաջաւոր և ամենալուսաւոր վարժապետների և դաստիարակների սրբազան պարտաւորութիւնն է մանրամասն քննութիւններ և մեկնութիւններ տպել առ հասարակ մանկական և դպրոցական կարգապահութեան (դիսցիպլինայի) մասին, և այդ քննութիւնքը տարածել բոլոր ազգի մէջ, ամեն ազգային հանդէսների մէջ տպագրելով և առանձին բրօշիւրներով։ Այս հարցը իմաստասիրելը դժուարին չէ, որովհետև բոլոր եւրոպացւոց գրականութեանց մէջ բաւականին հիմնաւորապէս մեկնված և պարզված է։ «Ուչիտել և «Դէտսկի սադ» մանկավարժական ամսագիրներումն էլ բաւական գրված է այս մասին։

Հայոց ազգը սպասումէ իւր Արկ'ին, որ կեանք տայ, իրագործէ հայոց ազգային, զտեալ և ազգային հոգով տպաւորեալ երգեցողութիւնը, թէ հոգևոր և թէ աշխարհական երգոց։ Երանի նոցա, որոնք կ'արժանանան ականատես լինել այն ցանկալի ժամանակին, երբ որ բոլոր հայազգի գերդաստանների մէջ գործ կ'ածուի մեր պատուական և ճոխ հայ լեզուն; բոլոր հայերը իւրեանց ուրախութիւնը, նեղութիւնը, պիտոյքը և ցանկութիւնները յայտնում կը լինին հայ լեզուաւ և բոլոր հայոց մանուկների կրթութիւնը, դաստիարակութիւնը և դասատուութիւնը կը լինին հայերէն գրած սկրզբունքներով, գիտութեան իւրեան ժամանակուայ ծաղկեալ և կատարելագործեալ դրութեանը համեմատ; միով բանիւ, երբ որ հայն կը սիրէ հայուն և հայութիւնը, երբ նա կը շարժի միշտ, ամենայն գործոց մէջ, թէ նեղութեան և թէ բաղդի յաջողակ օրերումը, միշտ արդարակորով և համեստ, և այդ ճանապարհաւ էլ կ'արժանանայ պատւոյ և համակրութեան բոլոր լուսաւոր ազգերի։ Ողորմութեամբ Աստուծոյ այս բոլորն լինելու է, միմիայն միշտ միտներս պահենք, որ այսպիսի բարեացը հասանելու ամենակարճ, ամենահաստատ և միակ ճանապարհը ազգային դաստիարակութիւնն է և ազգային լուսաւորութիւնը, վասն որոյ, թող ամենայն հայ. մեծ թէ փոքր; հարուստ թէ աղքատ, աշխարհական և թէ հոգևորական, արու և էգ, բոլորեքեան ըստ չափու կարողութեան, միշտ և անդադար օգնեն ազգային լուսաւորութեան։

—

Մեր տպագրութիւնը յօրինելուս, մենք ունեցել ենք յառա-գայ աղբիւրները.

1. Գիրք Նորաքոյս, որ կոչի Երգարան: Շարադրեալ ի Ղազարու վարդապետէ ի փառս մօր մերոյ սրբոյն Էջմիածնի: Ի Հայրապետութեան տեառն Աբրահամու սրբազան, կաթուղիկոսին ամենայն Հայոց; ի պատրիարգութեան սրբոյն Երուսաղէմայ և Կ. Պօլսոյ տեառն Գրիգորի և տեառն Յովհաննու աստուածաբան վարդապետացն: Ի տպարանի Մահտեսի տրուպ Աստուածատրոյ. ՝ի թուին Հայոց ռճձզ (1737): Արդեամբք և ծախիւք Քանաքեռցի պարոն Փռանկուլի որդի, պարոն Մալխասին: 8 ծալ, ե. 255:

2) Տաղարան փոքրիկ, շարահիւսեցեալ ՝ի Սիմէոնէ սրբազան կաթուղիկոսէ ամենայն Հայոց յայլ և այլ ժամանակս, որոյ և հրամանաւն այժմ եւս տպեցաւ կրկին ի սպառիլ առաջնոյ տպեցելոյն, ի թախանձանաց սիրատարփ խնդրողացն ի թուին փրկչին ռչհէ (1777) և մերում ռմիզ (1226): Ի սուրբ աթոռս Էջմիածին: Ի տպարանի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ: 32 ծալ, ե. 40. մանր տիպ:

3) Երգարան մի, ճակատագիրը կորած, առաջի երգը գովասանք է Երուսաղէմի.

Ռեմլէ է ծովուն մօտիկ,
Երուսաղէմ խիստ խորոտիկ, և այլն:

Երկրորդ երգն հայ տառերով, տաճկերէն, ՝ի վերայ սրբոյն Յակոբայ.

Սուրբ Յակոբ պիր վանք տըր ուլու
Ջ՛իւմլէմիզին անըն գուլու, և այլն: 12 ծալ, ե. 64:

4) Տաղարան վայելուչ և գեղեցիկ ՝ի զանազան բանաստեղծից ասացեալ և տպեալ ռմա Թուականի մերոյ ի վաղեմնական տպագրարանիս այսմիկ, արդեամբք Եղիա դպրի; իսկ այժմ զրաւեալ գոլով վերստին ի լոյս ածաւ ի Հայրապետութեան տեառն Ղուկասու սրբազան կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց և ի պատրիարգութեան երկու աթոռացն սրբոյ Երուսաղէմի և Կ. Պօլսոյ տեառն Յովակիմայ և տեառն Զաքարիայ արհի եպիսկոպոսաց: Ի տպարանի Պետրոսեան Ստեփաննոսի, որ ի Յակնայ, և արդեամբք նորա: Տըպագրաբանի կապարէից շարաբարդող Մանուէլ դպիր Մարու-

Digitized by Google

Թայեան, մրհար տաղարանիս Նաղիչեցի Խաչատուր դպիր Պետրոսեան։ Ի. ռմլէ Թուականիս մերոյ։ 12 ծալ, ե. 484։

5. Վերոյիշեալ «Գրքոյկ», որ կոչի «Նուագարան» և այլն։

6. Բազմավէպ, օրագիր տնտեսական և բանասիրական գիտելեաց. 24 հատոր, 1843—1867 Թ. տպագրութիւնք։ Վենետիկ, ի տպարանի սրբոյն Ղազարու։ 8 ծալ, ե., ամեն տարուանք, մօտ 400 ե. ե.։

7. Զանազան ձեռագիր երգարաններ, տետրակներ և երգոց թերթեր, որ ստացայ այս տեղ Պետերբուրգ պ. Հայրապետ Գէորգեան Մուքիասեանցից (Աշտարխանցի, աւագ սարկաւագի որդի[1]); տեղւոյս աւագ քահանայ Տէր Գրիգոր Տէր Գրիգորեանցից (Նոր-Նախիջևանցի) և աւագ սարկաւագ Մկրտիչ Պօղոսեանցից։ Սոցա ինձ հաղորդած ձեռագիր և տպած երգարաններից բաւականին երգեր առել է մեր այժմեան ականաւոր բանաստեղծ Ռափայէլ Տէր-Գաբրիէլեան Պատկանեանցը, իւր «Ազգային երգարանը» տպելիս։

8. «Կռունկ Հայոց աշխարհին», ամսագիր բարոյական, բանասիրական, նկարագրական և վիճակագրական։ Ա. տարի, 1860 Թ. Թիւ գ և ժ, ապրիլ և հոկտեմբեր։ 8 ծալ։

9. «Մեղու Հայաստանի», լրագիր քաղաքական, բանասիրական և առևտրական։ 1862 Թ. №№ 47, 48, 49, 50 և 51, նոյեմբերի 24, դեկտեմբերի 1, 8, 15 և 22։ Այս համարներումը հըրատարակիչ պատուարժան Ստեփաննոս աւագ քահանայ Մանդինեանցի համաձայնութեամբ, մենք տպեցինք փոքր ժողովածու ազգային գործածական երգերից, մօտ 56 հատ, հանդերձ համառօտ յառաջաբանութեամբ։

10. Գամառ Քաթիպայի արձակ և չափաբերական շարադրութիւնքը։ Ս. Պետերբուրգ։ 1855։ 8 ծալ, ե. 14։

1) Հայրապետ Գէորգեանը է Աստրախանցի; նորա հայրը Գէորգ աւագ սարկաւագը է Ղզլարցի, նորա հայր Տէր Յարութիւն Մուքիասեանն է իսկ Երևանցի։ Տէր Յարութիւնը ականաւոր երաժիշտ էր, ազգասէր և հայութեան համար անձնազոհ անձն։ Երեւան, Տիֆլիս, Ղզլար, Մոզդոկ և Աշտարխան նա էր Էջմիածնայ ժամակարգութեան, ժամասացութեան և ընթերցանութեան սովորցնողը։ Յովսէփ կաթուղիկոսից ետոյ, նա էր Ռուսաստանու հայոց մէջ եկեղեցական բարեկարգութիւն ուսուցանողը և տարածողը։ Հայոց եկեղեցւոյ աղօթիւք էլ Աստուած նորա հոգուն ողորմի։

Digitized by Google

11. «Բուրաստան սուրբ Սահակեան»: Օրագիր քաղաքական, բանասիրական և ուսումնական: Թիւ 7, յուլիս, 1852 թ. (Ա. տարի)—Կ. Պօլիս: 4 ծալ, Ե. 101—116:

12. Եղիշէի պատմութիւն Վարդանանց: Կ. Պօլիս, գրատուն Փարիզու; տպագրութիւն Արամեան; 1866 թ.: 16 ծալ, Ե. 456:

13. Մի հին երգարան, «եկեղեցական» ասուած երգարաններից մինը, որոյ առաջին թերթը և ճակատագիրը պակաս են: 12 ծալ; Ե. 383: Վերջանում այսպէս. «Թանգի մինչև ցը այս վայր որչափ տաղարան որ տպած է, սա հարուստ է և գեր ի վերոյ ամենեցուն»: Վենետիկու հարց Մխիթարեանց տպագրութեանց տառը, այս երգարանի մէջ տպած կան յետագայ ազգային երգերը.

ա) «Տաղ զատկի (կամ Հայոց Զատիկ)»: Մարան կուգայր ծաղկըներով:

բ) «Տաղ վարդի և պլպուլին»: Պլպուլն է հաւեր ի յոտքըն կոշիկ:

գ) Կռունկ ուստի կու գաս, ծառայ եմ ձայնիդ:

դ) Պարխային կեանքն է լալի ողբ երգական:

ե) Գարունն է բացուեր, վարդն ի բաղչանին:

զ) Կիւզէլ մի ես երեկ տեսայ ի քաղաքն յԱնկիւրիայ:

է) Բոյդ վայրի լեռնէդ ի վայր ջուրն ի շինուդ մէջն անցաներ, հայ, և այլ երգեր:

14. Երգարան Կեսարացի Պապասախալեան Գրիգոր դպրի: Կ. Պօլիս, 1803: 12 ծալ, Ե. 160:

15. Տաղարան Հայաստանեաց սուրբ եկեղեցւոյ: Կ. Պօլիս: 1850 թ.: 8 ծալ, Ե. 365:

16. Ժամագիրք Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ: Մոսկվա: 1853 թ.: 8 ծալ, Ե. 720:

17. Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ: Վենետիկ: 1845 թ. 24 ծալ, Ե. 467 և 79:

18. Ձայնքաղ շարական: Կ. Պօլիս: 1866 թ. in folio (ամբողջ թերթի վերայ), Ե. 447:

19. Ժամակարգութիւն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ. Սաղմոս Դաւթի, Նտենի ժամագիրք և Տօնացոյց: Կ. Պօլիս: 1849 թ. in folio (ամբողջ փոքր թերթ), Ե. 98, 145 և 112:

20) Պատմութիւն հայերէն դպրութեան ի պէտս ուսման

Digitized by Google

ազգային վարժարանաց: Հին Ռամկնագրութիւն: Հ. Գաբրիէլին Զարբանալեան: Վենետիկ: 1865 թ. 12 ծալ. ե. ժդ և 649: Շատ պիտանի շարադրութիւն է:

21. Պատմութիւն Հայոց գրականութեան: Աշխատասիրեց Ստեփան Պալասանեան (փոտուշանցի): Հատոր առաջին. բանաւոր գրականութիւն: Տպագրութիւն Ներսիսեան Ազգային Հոգևոր դպրոցի (Տփղիս): Տփղիզ: 1865 թ. 12 ծալ. ե. 259: Շատ պատուական աշխատութիւն է, արժանի Հայազգի երիտասարդների խմաստասիրութեան: Հեղինակը շատ տեղ հետևել է երևելի գերմանական Շէրր գիտնականի կլասսիկական (առաջնակարգ) աշխատասիրութեան և հայեցուածքներին և այս կողմանէ էլ արժանի է ազգային գրականութեանը յառաջադիմութիւն կամեցողների և գնահատողների շնորհակալութեան:

22. Ճռաքաղ, ամսագիր կրօնական և բանասիրական գիտելեաց, հրատարակեալ ի Մսերայ մագիստրոսէ Մսերեանց: Հատոր Ա. 1859, Մոսկվա: 8 ծալ, ե. 452: Հատոր Բ. 1860 թ. 404: Հատոր Գ. 1861—1862 թ. 8 ծալ, ե. 148 և 40:

23. Հիւսիսափայլ, օրագիր ընդհանուր ազգային լուսաւորութեան եւ դաստիարակութեան: Խմբագիր—տնօրէն Ստեփաննոս Ոսայեան Նազարեանց: Մոսկվա: 1858 թ. 8 ծալ. ե. 519 և 544: 1859 թ. ե. 991: 1860 թ. ե. 488 և 518: 1861 թ. ե. 512 և 502: 1862 թ. ե. 286 և 304: 1863—1864 թ. ե. 780:

24. Նոր երգարան (Քնար հայրենի) կամ բովանդակութիւն ընդհանուր ազգային երգոց մինչև հինգերորդ տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան: 5 երորդ տպագրութիւն: Կ. Պօլիս, 1864 թ. 12 ծալ, ե. 64, մանր տիպ և 96 խոշոր տիպ: Գրքի ճակատագիրը նորա բովանդակութիւնից չափից դուրս ճոխ է:

25. «Գուսանք»: Սայեաթ-Նօվա, լուս գցած աշխատասիրութենով Գէորգայ Ախվէրդեան: Մոսկվա: 1852 թ., ի տպարանի Վլադիմիրայ Գոտիէ: Յառաջաբանութիւն իե երես; Թիֆլիզի բարբառի մի քանի յատկութիւններու վրայ (քերականութիւնը և այլն), 41 երես; երգեր խզ, բառերի մանրամասն մեկնութեամբ, 43—172 երես: Ականաւոր և պատուական աշխատութիւն, որի վերայ շատ տարիներ է անցուցել հանգուցեալ տպագրողը, բժիշկ Ախվերդեանը (ռուսէրէն և առ հասարակ Տիֆլիս կը կոչէին Իւրիի

Digitized by Google

Ֆեդօրովիչ) Տիֆլիզեցի, նախկին աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի, եւ այժմ ուսանող Մոսկվայի համալսարանի բժշկական մասին։

26. Լեոնի վէրքը, ժամանակակից վէպք, չորս գլուխ բաժանած, և զանազան բանաստեղծութիւններ Սմբատայ Շահազիզեան։ Մոսկվա։ 1865 Թ. 12 ծալ, ե. 253։ Մաքուր աշխարհաբառ, գեղեցիկ ոճով և ազգասիրական ոգով գրած բանաստեղծութիւնք։

27. Ազատութեան ժամեր Սմբատայ Շահազիզեանց, աշակերտի 6 դասատան Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց։ Հատոր Ա։ Մոսկվա։ 1860 Թ. 24 ծալ, ե. 189։

28. Գրքոյկ կոչեցեալ «Նորգարան», ասացեալ ի միաբանէ որբոց Էջմիածնի ի Պետրոսէ վարդապետէ Գափանցւոյ ռմիա թուականիս, ի տպարանի Աստուածատուրի, որդեամբք Արիստակէս ամիրայի որդւոյ տիրացու Յոհաննիսի։ Կ. Պօլիս։ Գափանցին մի քանի ժամանակ Ադրիանուպօլսոյ վերատեսուչ էր։

29. Սերովբէ վարժապետի Պատկանեան երգք, ի լոյս ընծայեալ աշխատասիրութեամբ Աւետիքեայ Խազէզեանց, ձեռնասուն աշակերտ Տ. Գաբրիէլի Պատկանեան, աշակերտակից Մ. Նալբանդեանց, յետոյ գրագիր Պետերբուրգի հայոց եկեղեցական կառավարութեանց, այժմս վարժապետ Նոր-Նախիջեւան, իւր ծննդեան տեղը)։ Մոսկվա։ 1857։ 8 ծալ, ե. 92։

30. Նոր երգարան, ժողովածու գործածական երգերի, ի լոյս ընծայեաց գրավաճառանոցն Տէր-Միքայէլեան և ընկ.։ Տփխիս։ 1864։ 8 ծալ, ե. 150։ Գինն է 70 կոպէկ։

31) Armenian popular songs, translated into the english by R. Leo M. Alishan DD. of the Mechitaristic Society. Venice. 1852. Հայոց ազգային երգեր, անգղիարէն թարգմանութեամբ Հ. Ղեւոնդի Ալիշանեան։ 8 ծալ, ե. 85։

32. Թարգմանութիւնք արձակ և ոտանաւոր (չափաբերական) ի Ռուսաց լեզուէ ի Հայ բարբառ, ի Ժուկովսկիոյ, Պուշկինէ, Լերմոնտովայ, Բարատինսկիոյ և Գնէդիչէ Յ. Համազասպեանց։ Переводы въ прозѣ и въ стихахъ съ русскаго на армянскій языкъ, изъ Жуковскаго, Пушкина, Лермонтова и Гнѣдича, И. Амазаспова. Մոսկվա։ 1843 Թ. 8 ծալ, ե. 109։ Թարգմանիչը Լազարեան ու-

Digitized by Google

նուիրածոր առաջին աշակերտն էր իւր ընկերակիցներին մէջ և փելփ-փէլէլ; այժմ բնակում Աշտարխան, որքունի ծառայութեան մէջ։

33. Մասեաց Աղաւնի, ամսաթերթ Հայաստանեայց։ Փարիզ։ 1856 թ., ե. 288. և 1858 թ. ե. 192։

34. Ազգային երգարան Հայոց։ Ողակաքաղ հին և նոր գործածական ամեն պարունակութեան երգերու կամ տաղերու, այբուբենի կարգով։ Աշխատասիրեաց Գամառ Քաթիպա (Ռափայել Տէր-Գաբրիէլեան Պատկանեան)։ Պետերբուրգ։ 1856 թ. Յակոբ Եօնսոնի տպարանումը։ 8 ծալ, ե. 203։

35. Գամառ Քաթիպայի (այսինքն, Ռափայէլ Պատկանեանի) բանաստեղծութիւնքը։ Մոսկվա։ 1864 թ. 12 ծալ, ազնիւ թղթի վերայ, cicero տառերով տպած։ Պատուական բանաստեղծութիւն, որը պիտոյ է լինի ամենայն հայու սեղանի վերայ։ Միթէ այսպիսի տպագրութիւնը 10, 20 և առաւել անգամ պիտոյ չէ տպվի։

36. Տեղագիր Հայոց մեծաց Հ. Ղևոնդեայ վ. Ալիշանեան։ Վենետիկ։ 1855 թ. Folio, ե. 103։

37. Նուագք Հ. Ղևոնդեայ Ալիշանեան Մխիթարեան վարդապետի։ Վենետիկ։ 1858 թ. ե. 280։ 12 ծալ, մանր տիպ։ Հ. Ղևոնդի անունը և նորա բանաստեղծութիւնքը այնքան հըռչակուած են Հայոց ազգի մէջ, որ մենք ոչինչ նոր ասել չենք կարող, այլ ցանկանալ, որ այսպիսի բանաստեղծութեանց կարդացողները օրէց օր շատանային մեր մէջ։

38. Զանազան երգք հանգուցեալ Ադամայ երևանցւոյ, Ագ-բար մականուանելոյ։ Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան Յովհաննիսեանց երևանեցի։ Մոսկվա։ 1855 թ. 12 ծալ, ե. 28։

39. Զանազան երգք պարոն Յովհաննիսի Կարապետեան աշըգ Շիրին մականուանելոյ։ Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան Յովհաննիսեանց երևանեցի։ Մոսկվա։ 1856 թ. 12 ծալ, ե. 51։

40. Զանազան երգք պարոն Յովհաննիսի Շահրամանեանց, Սիրանի մականուանելոյ։ Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան Յովհաննիսեանց երևանեցի։ Մոսկվա։ 1856 թ. ե. 22։

41. Զանազան երգք Պետրոսի Տէր—Յովսէփեան Մադաթեանց շամախեցւոյ, Աէյեադ մականուանելոյ։ Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան Տ—Գէորգեան Յովհաննիսեանց երևանեցի։ Մոսկվա։ 1857 թ., 12 ծալ, ե. 87։

Digitized by Google

42. — Նոյն հեղինակի երգերը. Մոսկվա. 1859 թ. 12 ծալ, ե. 156։

43. Երկասիրութիւնք ազգային երգչաց։ Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան Տ—Գէորգեան Յովհաննիսեանց Երեւանեցի. արդեամբք պ. Յովսէփայ Աստուածատուրեան Իզմիրեանց դպրեցելոյ։ Մոսկվա։ 1858 թ. 12 ծալ, ե. 117։

44. Երկասիրութիւնք ազգային երգչաց։ Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան Տ—Գէորգեան Յովհաննիսեանց Երեւանեցի։ Մոսկվա։ 1859 թ. 12 ծալ, ե. 85։

45. Քնար Հայրենի։ Կ. Պոլիս։ 1864 թ. 16 ծալ, ե. 56։

46. Զաքար Մուսայեցի։ Խաղագարան ազգային երգոց։ Կ. Պոլիս։ 12 ծալ, ե. 16։

47. Զաքար Մուսայեցի։ Խաղագարան ազգային երգոց, Կ. Պոլիս։ 1862 թ. 12 ծալ, ե. 18։

48. Զանազան հատուկտոր ձեռագիր և տպեալ թերթեր և տետրակներ, որ հաւաքել ենք 1859—1868 թուականներին, Տփխիս, Կ. Պոլիս, Վիեննա, Վենետիկ, Փարիզ, Մոսկվա և Պետերբուրգ։

Բնագրի մէջ դրինք. իբրև ծանօթութիւն, կամ մեկնութիւն, բազում և զանազան մատենագրական (bibliographique,, библіографическій), բառագրական (lexicographique, лексикографическій), պատմաբանական, աշխարհագրական և կենսագրական տեղեկութիւնք։ 35, 38, 48, 60, 62, 64, 65, 125, 130, 133, 134, 178, 180, 204, 291, 329, 342—344, 354, 361, 395, 430, 431, 434, 440, 441, 443, 485, 499, 508, 520, 536, 581, 585—590 էջերի ծանօթութիւնքը մերն են, իսկ մնացածները, որոնք առաւել շատ են, մենք քաղել ենք այն աղբիւրներից, որոնցից առած ենք բնագրի հատուածները։ Օրինակ. Սայաթ-Նօվայի երգերի բառերի մեկնութիւնքը առած են պ. Ախվերդեանի գրքից; Սէյեադի, Ազբար Ադամի, Աշըղ Շիրինի և Ջիրանիի երգոց բառերի մեկնութիւնքը, պ. Ոսկան Յովհաննիսեանցի խմբագրութիւններից, և այլն։

Շատ երգերի հեղինակների անունը գտել ենք հարցանելով, զանազան քաղաքներում, զանազան անձանց և զանազան հաղուա-

գծուա տպագրութեանց մէջ որոնելով։ Գործի ցանկից և բնագրի բովանդակութիւնից կարդացողքը կարող են տեսնել, թէ, բացի քանի մի երգից, որոնց հեղինակների անունը մենք չկարողացանք ստուգութեամբ իմանալ, բոլոր մնացորդ հատուածների և երգերի հեղինակների անունները և մականունները նշանակուած են ստուգութեամբ; բացի սորանից, մենք աշխատեցինք ցոյց տալ շատ երգերի և բանաստեղծութեանց թարգմանութիւն եղածը։

Աւելորդ չենք համարում ասել քանի մի խօսք բնագրի բովանդակութեան մասին։

Առաջի աչաց ունենալով այն բոլոր երգարանները և տաղարանները, որ մենք տեսած ենք; միւս կողմանէ, նայելով մեր ազգի ցրուեալ, տիեզերքիս զանազան երկիրներում բնակուելուն, նոցա երգերի և այլ տեղական զանազանութիւնքը, մենք մտադիր եղանք ի լոյս հանել այնպիսի տպագրութիւն, որ. ա) ցոյց տայ երգի և երգեցողութեան դասաւորական և այլ նշանակութիւնքը և խորհուրդը; բ) հաղորդէ որքան կարելի է լիուլի տեղեկութիւն մեր ամենահին ազգային երգոց, նոցա պատմութեան և նշանակութեան մասին, և այլն, և այլն; գ) պարունակէ իւր մէջ որքան կարելի է լիուլի շտեմարան ազգային քնարերգական թէ հոգևոր և թէ աշխարհական բանաստեղծութեանց, որոնք ունին այժմեան ժամանակը, որ և իցէ նշանակութիւն ազգային գրականութեան մէջ, կամ ախորժելի են որ և իցէ երկրի հայոց ժողովրդեանը, թէ իւրեանց ընտիր և վեհ պարունակութեամբ, թէ բանաստեղծական և ոճի գեղեցկութեամբ, կամ թէ այն պատճառաւ, որ արտայայտումեն ժամանակի և ժամանակակիցների դատողութիւնքը, իղձը, զգացմունքը, համոզմունքը, և այլն, և այլն; և դ) մենք կամեցանք որ հայոց ազգը ունենայ մի այնպիսի ժողովածու, ուր հաւաքուած լինին մէկ տեղ զանազան (եթէ կարելի է այսպէս ասել). արևելեան, արևմտեան, հիւսիսային և հարաւային հայերի երգերը, թէ տեղական բարբառով և թէ ամենեցուն հասկանալի հայերէն լեզուաւ գրած և, նոցա հետ միասին, ազգային կամ հայախօս առածք։ Մենք կարծումենք, որ այսպիսի հաւաքածուն զանազան տեղեր ցրուեալ մեր հայրենակիցներուն մտաւորապէս և բանաստեղծականապէս կը ծանօթացնէ և կը մօտացնէ իրար հետ և այլ սորա նման հետևանքրեր կունենայ։ Աւելորդ ենք համարում ապացուցանել այն միտքը, թէ որքան անհրաժեշտ, և անյապաղելի և բը-

Digitized by Google

նպաստից կարօտութիւն են զգում մեր այժմեան իւրեանց պատիւը հասկացող, զգացող և հայրենի և ազգային լեզուն իմաստասիրող հայ աշակերտք և երիտասարդները մէկ այսպիսի ժողովածուի, ուր որ միատեղ գումարեալ և ներկայացեալ լինին Հայոց լեզուագիտութեան և քննադատութեան տեղական զանազանութիւնքը, և այլն, և այլն։

Որքան և մինչև որ կէտը մենք կարողացել ենք հասանել մեր գաղափարին, թողումք գնահատել անաչառ հասկացողներին և ազգային, որովհետև ամենայն գործ իւր պտուղներից և հետևանքներից կը իմացուի և կը գնահատուի։

Բոլոր գիրքը պարունակում է իւր մէջ 44½ թերթ, 706 տպած երես; 23,500 տպած տողից աւելի։

Եթէ ճիշդ համեմատեն մեր այս տպագրութեան թղթի ազնուութիւնը և տողերի և տառերի որքանութիւնը (միշտ սոցա վրայ է միմիայն հիմնուած բոլոր տպագրութեան և տպարանի հետ ունեցած հաշիւները) միւս ուր տեղ որ և իցէ մասնաւոր անձանց առանձին տպագրութեանց հետ, ոչ թէ միմիայն հայերէնի, այլ և ռուսերէնի, գերմաներէնի և գաղղիերէնի, և այլն, այն ժամանակ կը տպացուցվի մեր այս տպագրութեան ականաւոր գիւրագնութիւնը (արժանութիւնը, թեթևագնութիւնը), այլ տպագրութեանց առաջև, մանաւանդ գերմանացոց տպագրութեանց, որովհետև Գերմանիայ տպագրութեան ծախքը, համեմատաբար, 30 մինչև 35% գիւրագին է, քանց թէ Պետերբուրգ։ Թողումք այլ անախորժ արգելառիթները, որ միշտ անպակաս են այս տեղ և միշտ կից հայ տպագրութեան, գրաշարների և սրբագրողների պակասութեանց և նոցա անկատարելութեանց պատճառաւ։

Տառերը մեր սեփականութիւնն են և Վենետիկի Հ. Հ. Մխիթարեանց տառերի մայրերից ձուլած։

ՄԵՐ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔԸ·

Ա· ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ· *Հրապարակական ընթերցանութիւնք Էդուարդ Լաբուլէի. ա) ինքնակրթութիւն, բ) ազգային կրթութիւն. գ) ազգային կամ ժողովրդական գրատուններ։ Թարգմանութիւն ֆրանսիերէնից։ Ս· Պետերբուրգ։* 1867 *թ., 8 ծալ, ե.* 59։ *Յաւելուած տպագրողի և ցուցակ ընտիր մատենից ռուսաց գրականութեան, ե.* 39։ . . . . *Մէկ օրինակի գինն է. Ս· Պետերբուրգ,* 40 *կոպէկ; Տիֆլիս,* 50 *կոպէկ; Կ· Պօլիս,* 2 *ֆրանկ։*

Բ· ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵԽԱՅԻՑ ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ,—*շարադրութիւն Կոմբի, անգլիացւոց Թագուհու բժշկի և Էդինբուրգի Բժշկական Համալսարանի անդամի; բաց ի սորանից յաւելուածք տպագրողի, ա) ցուցակ յատուկ անուանց Հայոց; բ) Տերրի՛ի տեսութիւնը բոյսերի, կենդանիների և մարդերի մէջ սրտային և երակային սեռեր յառաջանալու մասին; գ) Սորոցի երգեր; դ) աղիւսակ պարզ տոկոսի, հարիւրին* 4%, 5% *և* 6%, *մէկ րուբլի դրամագլխից սկսեալ մինչև մէկ միլիոն և նոցա շահը մէկ օրից մինչև մէկ տարի։ Ս· Պետերբուրգ։* 1868 *թ. 8 ծալ, ե. ժ+*5, VIII, 276, VI *և* 28։ *Մէկ օրինակի գինն է. Պետերբուրգ,* 1 *մանէթ* 20 *կոպէկ; Տիֆլիս,* 1 *մանէթ* 30 *կոպէկ; Կ· Պօլիս,* 6 *ֆրանկ։*

Գ· ՔՆԱՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ։—*Մէկ օրինակի գինն է. Ս· Պետերբուրգ,* 2 *րուբլի* 50 *կոպէկ; Տիֆլիս,* 2 *րուբլի* 70 *կոպէկ; Կ· Պօլիս,* 10 *ֆրանկ։*

Վերոյիշեալ գնով պիտի վաճառեն և գրավաճառք, որովհետև նոքա ստանումեն 20% *զիջում նշանակած գնից։*

Digitized by Google

Նոյն զիջումն 20% կ'առնան ամենքեան, որոնք միան-գամից կ'առնուն ոչ պակաս քան զ 25 օրինակ ուղղակի մեզա-նից, Ս. Պետերբուրգում; կամ Տիֆլիս, տպագրողի սեփա-կան տանը, Մեծ և փոքր Վանքի փողոցների անկիւնումը, պօլկօվնիկ (կօլօնէլ) Զաքարիայ Յօհաննիսեան Շահա-զիզեանցից։

Վաճառւում է.

Տփխիս, պ. պ. Ս. Ալաղաթեանցի և Ա. Էնֆիաճեանցի գրա-վաճառանոցներում։

Въ Тифлисѣ, въ книжнихъ магазинахъ С. Аладатова и Ам-барцума Энфіаджьянца, на Эриванской площади.

Ս. Պետերբուրգ, Իսակովի գրավաճառանոցում, Նեվսկի Պրօսպեկտ, Գօստիննօյի Դվօր, № 24։ Իսակովի միջնորդութեամբ կարելի է ստանալ Վենետկոյ և Վիեննայի Հ. Հ. Մխիթարեանց տպագրութիւնքը եւս, հաշուելով ամեն մի ֆրանկը 40 կոպէկ, գրեանց ճանապարհի ծախսով միասին։

Въ С.-Петербургѣ, въ книжномъ магазинѣ Якова Алексѣевича Исакова, въ Гостинномъ дворѣ, № 24.

Чрезъ посредство Исакова также можно получать армянскія изданія венеціанскихъ и вѣнскихъ Мехитаристовъ, считая каждый франкъ, вмѣстѣ съ пересылкой книгъ, по 40 копѣекъ.

Կ. Պօլիս և Զմիւռնիա նմանապէս կ'ուղարկենք մեր տպա-գրութիւնքը։

Մեր հասցէն.

Միքայէլ Մեսրոպեան Միանսարեանցին, Ս. Պետերբուրգ։
Michel Miansaroff. Russie, St. Pétérsbourg, place Michel, maison № 2/3, de Gerbïnne, log. № 5.

Въ С.-Петербургѣ, Михаилу Месроповичу Міансарову, на Михайловской площади, домъ № 2/3, Жербина, кв. № 5.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ց Ա Ն Կ:

	Եջ.
Յառաջաբանութիւն տպագրողի	ա—իա
Գրքի ցանկը	I—XX

Երգերի ու զրոյցների մէջ եղած զանազանութիւնը.—Երգերի նիւթը ու տեսակները.—Հայոց վիպասանական երգերը եւ նրանց պատմական նշանակութիւնը.—Ինչպէս կարող էին Հայոց բերանացի աւանդութիւնները Մար-Աբասի գրքումը տեղիք ունենալ. — Դիցաբանական երգեր. — Դիւցազնական երգեր.—Կէս—դիւցազնական ու կէս պատմական—ժամանակ.—Համեմատութիւն Վահագնի ու Տորքի մէջ.—Պատմական երգեր:—Արտաշէս առաջին, Սմբատ Բագրատունի եւ Արտաւազդ Արտաշիսեան.—Պատմական ու դիւցազնական ժամանակների մէջ եղած զանազանութիւնը: Վարդգէս Մանուկ. — Մեր ունեցած հատուկոտոր երգերը ու վիպասանական աւանդութիւնները բաւական են ցոյց տալու հին Հայոց զարգացման երեք գլխաւոր ժամանակները. — «Անձնական» կամ «անհատական» ժամանակը քրիստոնէութեան ազդեցութեան տակ ստանում է իր զարգացումը.—Դիւցազնական ժամանակներում կրօնական երգերը բաժանվումեն պատմականներից. — Հայոց հին կրօնը երեք գլխաւոր տարրերից է բաղկանում. պարսկական, յունական եւ բուն հայկական.—Հայոց Դիցաբանութեան գլխաւոր անձնաւորութիւնները եւ նրանց տօները. — Օտարազգի գաղթականների աստուածները. — Աստուածների պաշտօն մատուցանելու տեղերը.—Հայոց հեթանոսական կրօնի ազդեցութեան հետքերը քրիստոնէական գրականութեան, լեզուի ու կեանքի վրայ ցոյց են տալի հեթանոսական երգերի մնացորդների գոյութիւնը. — Կրօնական երգերը պատկանումեն քնարական

Digitized by Google

բանաստեղծութեան. — Քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան անդրանիկ ծնունդն է, բայց վիպասանական բանաստեղծութիւնից յետոյ է ծաղկում. — Քնարերգութիւնը բոլոր ազգերի սեպհականութիւն է.—Աւանդութեան նշանակութիւնը քնարական երգերի մէջ. — Վիպասանական ժամանակներում երգը, պարն ու խաղը ժողովրդի սիրած բաներն են.—Սարձակ երգիչներ ու երգեցուհիներ եւ նրանց նշանակութիւնը.—Յուցք կամ Յցոց երգեր.—Եղերամարք կամ Ձայնարկու կուսանք եւ նրանց ողբերի բովանդակութիւնը. — Դրամատիկական բանաստեղծութեան սկզբնական ձեւը երգն է.—Յունաց եւ Հնդկաց դրաման.—Հայկական դրաման վերջանում է այն տեղ, որ տեղից սկսվումէ հելլենականը. — Երգերի ձայնակից նուագարանները:—Ստեփան Պալասանեան. . . . . . . 1— 47
Գողթան երգեր:—Հ. Գարեգին վ. Զարբհանալեան. 48— 58

ԳԼՈՒԽ Ա:

ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳԵՐ, ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ, ՄԵՂԵԴԻՆԵՐ ԵՒ ՏԱՂԵՐ:

Որի Աստուած հարցն մերոց: — Սիմէօն կաթուղիկոս ամենայն Հայոց 59
Խաչի քո Քրիստոս երկրպագանեմք . . . . . 60— 63

Գիշերային ժամ:

Յիշեսցուք ի գիշերի զանուն քո Տէր: — Ներսէս Կլայեցի, կաթուղիկոս ամենայն Հայոց, կոչեցաւ ևս Շնորհալի 64
Առաւօտ լուսոյ:—Ներսէս Շնորհալի 65
Կենսագրական տեղեկութիւնք Ներսէս Շնորհալւոյ մասին 65
Այսօր անճառ լուսոյն ծագումն: — Ներսէս Շնորհալի 68
Փառք ի բարձունս Աստուծոյ 69

Առաւօտեան ժամ:

Նորաստեղծեալ բանն յանէից:—Ներսէս Կլայեցի . 70
Արարչական բանիդ հրաման:—Ներսէս Կլայեցի . . 71

Digitized by Google

Արևագալեաց երգեր։

Յարևելից մինչ ի մուտս .
Ճգնաւորք . . . . .
Լոյս արարիչ . . . . .
Ճանապարհ . . . . .
} Բոլոր արևագալի երգերի հեղինակն Ներս. կաթուղիկոսն է . . . 73— 76

Ճաշու ժամ։

Օրհնեմք զքեզ Հայր անսկիզբն։—Ներսէս Շնորհալի 76
Խաւարեցաւ լոյսն արևուն։—Ներսէս Շնորհալի . 77
Զարչարակցեալ քեզ տիւ լուսոյ։—Ներսէս Կլայեցի . 78
Նահապետին Աբրահամու։—Ներսէս Կլայեցի . . 79

Երեկոյեան ժամ։

Շարական կիրակամտի։

Սուրբ ես Տէր զօրութեանց 80

Խաղաղական ժամ։

Շնորհեա մեզ Տէր՝ի գիշերի զերկնային զխաղաղութիւն 81
Նայեաց սիրով Հայրդ գըթած։—Ներսէս Կլայեցի . 82
Ի քէն հայցեմք հայր գթութեանց։—Ներսէս Կլայեցի. 84

Արարողութիւն պատարագի.

Խորհուրդ խորին՝ անհաս՝ անսկիզբն։ — Խաչատուր Կեչառացի. 85
Յայս յարկ նուիրանաց ուխտի Տեառն տաճարի։— Խաչատուր Կարնեցի 86
Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ 87

Շարական նախատօնակաց։

Խորհուրդ մեծ և սքանչելի։—Մովսէս Քերթող. . 88
Այսօր յարեաւ ի մեռելոց փեսայն անմահ։—Մովսէս Քերթող. 90

Տաղեր, երգեր, նուագներ և այլն։

Այսօր տօն է ծննդեան, աւետիս։ — Մովսէս Քերթող 91
Միաշաբաթ օր հանգստեան։—Ներսէս Կլայեցի . . 93
Մարիամ Մագդաղենին փարէր ի մէջ պարտիզին . 93
Ղամպարափայլ սրբոյ տօնիս, աւետիս։ — Ղազար վարդապետ Ջահկեցի, ետոյ կաթուղիկոս հայոց. 94
Անհամեմատ և անսահման եղանակաւ յղացելոյդ։ — Մ. Վ. Պատկանեան 95

Digitized by Google

Ի բարձունս երկնից՝ յարեւելս ուղղեալ: — Ս. Վ. Պատկանեան 96
Սարեկայ ծառովն նշանեցար առ Խաւհակաւ:—Ս. Վ. Պատկանեան 98
Յայգուն միաշաբաթին, իւղաբերքն լալագին:—Ս. Վ. Պատկանեան 99
Լալով Մարիամ յետս դարձեալ:—Ս. Վ. Պատկանեան. 101
Իւղաբերքն գան ի գերեզման:—Ս. Վ. Պատկանեան . 101
Օր շաբաթուս նսեմանայ:—Ս. Վ. Պատկանեան . . 102
Անարատ գառին քառառաջ սեղան:—Յ. Վ. Ալամդարեան 103
Անճառ անհաս Ստեղծող գոյութեանց բնաւից:—Մեծն Մխիթար Սեբաստացի 105
Առաւօտ լուսաբեր Հայաստան երկրի:—Փեշտմալճեան, Գրիգոր վարժապետ 106
Կանայք ամենայն՝ քորք իմ սիրական: — Պետրոս վ. Ղափանցի 106
Իմ սիրտս էլ վառեցիր սիրովդ, սուրբ Խանում. . 109
Յառաջ քան զբարերար արեւու երեւել: — Յ. Վ. Ալամդարեան 110

ԳԼՈՒԽ Բ:

ՈՐՈՐՈՑԻ (ՕՐՕՐՈՑԻ) ԵՐԳԵՐ:

Քուն եղիր, պալաս, աչքըդ խուփ արա:—Ռափայէլ Տէր-Գաբրիէլեան Պատկանեան 111
Ննջէ ով իմ սիրուն մանկիկ:—Ա. Գնունի . . . 112
Աղասու մօր երգը. Զարթիր, մանուկ իմ նազելի, բաց այդ պայծառ աչերը:—Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան. 114
Ես կուրացած աչքերովս միշտ քեզի տեսնալ եմ ուզում:—Պ. Տ—Յ. Մադաթեանց 115
Հանգիր մանուկս աչօք վըճիտ: — Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան 116
Քընէ, քընէ, սիրուն որդի, քու մօր սըրտին ըսփոփանք:—Տ. Գաբրիէլ Պատկանեան 118
Մայր և որդի. Անուշ քնակն աչերն առեր . . . -120
Ննջեա դու քաղցրիկ իմ հրճուանք և սէր:—Խորէն վ. Գալֆայեան . . . . 122—125
» Նոյնը, գաղղիարէն (ֆրանսիարեն, փրանսզէրէն) թարգմանութեամբ. La berceuse arménienne. 126—129

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ (ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ) ԵՐԳԵՐ (DIE VOLKSLIEDER, LES CHANSONS POPULAIRES, НАРОДНЫЯ ПѢСНИ):

Աստղ ըզԼուսնն ասեմ 130
Սուգ դստեր մեծի իշխանի. Ինչ ես նըստել մունջ քո քանին . . . . 131—133
Ողբ Ջուղայեցւոց. Ափսոս քեզ Հայոց խեղճիկ ժողովուրդ։—Ստեփան վարդապետ 134
Ի նաւակոծեալն ի ծովուն Վանայ.—Նաւով Աղթամարայ ելանք 135
Մէկ եպիսկոպոս մի նոր այգի տնկեր է.—Յամէն առաւօտ եւ լոյս . . . . 136—138
Ողբ Ադամայ. Ադամ նստել դուռն դրախտին . . . 139—140
Ողբ մօր ի վաղամեռիկ որդին. Նայիմ՝ ողբամ ծնող տղայիս։—Յակոբ պատրիարգ Նալեան . . . 141
Նոյն. Իմ արեգակըն խաւարեցաւ։—Յակոբ պատրիարգ Նալեան. 142
Երգ հարսին. Շեմկիկ մի՛ ժաժա 143
Երգ հարսանեաց փեսայի. Օրհնեալ բարերար Աստուած. . . . . 144—146
Պանդուխտ առ կռունկ. Կռունկ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ . . . . 146—148
Ողբ կաքաւու. Նստեալ կայր ու լայր կաքաւուկն . . 148
Մանեցւոց երգ կաքաւու. Արեւ տէպաւ սարին վերէն. 149
Երգ արագլի. Արագիլ, բարով եկիր 150
Մանուկն և ջուրն. Այդ վայրի լեռնէտ ի վայր . . 151
Ծերն ու նաւն. Մեր Տէրն ծեր եւ ալեոր . . . 152
Երգ երեխայից. Լուսացաւ, լուսացաւ 153
Արջ, աղուէս եւ գայլ. Գայլն ու արջն ու աղուէսուկն են բարըշեր 154
Տաղս խաղալիկ է 'ի չախու. Սիրտս ի փորիկս դողայր վախուս . . . . 155—158
Ջան գիւլում, ջան ծաղիկ. Ծառիս տակը մանիշակ, «Ջան գիւլում՝ ջան ջան» . . . . 158—166
Այ իմ մարգրտէ շարոց 166
Կիւզէլ մի ես երեկ տեսայ (արեւմտեան լեզուաւ) . 167
Հէյ, մէկդի բացէք մէյդան (Նոր Նախիջեւանցոց բարբառով)։—Սարգիս Տիգրանեան, Պոլթոռեայի Թարգմանիչը 169

Digitized by Google

Յօրէս էկաւ մէկ մէկ ուտի 171
Սիրական քուրիկներ դառօսը ձեզի (Նոր Նախիջևան-ցոց բար.) 171
Սամաւարը պատուական է։—Նոյն 172
Նորէն նորէն Նազարէթ։—Նոյն . . . . —
Չըստիկ պըստիկ Գ.ամձամձ-Սուք։—Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան . . . . —
Նկէք, բարեկամք, եկէք 173
«Հաւար Զուլօ, մադաթ Զուլօ». Ես Զուլօն եմ Մշտարեցի (արևմտեան բարբառով) . . . 173—178
Ա՛, տղայ, դու հե՞ր իս, մե՛ր իս (մեւ նոյնը կայ «Ջան գիւլում, ջան ծաղիկ» երգի մէջ) 178
Պանդուխտ վասպուրականցին իր ընկերին. Խո՛ղ ախպէր, թող, որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի։—Տիգրան Ամիրճանեան 180
Համբարձման երկու շաբթին. 183
Արեգակ արեգակ դուս արի 185
Եգուց կիրակի է . . . . —

ԳԼՈՒԽ Գ։

ԱԶԳԱՅԻՆ (ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ), ԱԶԳԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ։

Երազ. Սարսափելի երազ տեսայ այս գիշեր։ — Մ. Նալբանդեան . . . . 186—190
Իտալացի աղջկայ երգ 1859 թուականից. Մեր հայրենիք թշուառ, անտէր։—Մ. Նալբանդեան . 190
Արաքսի արտասուքը. Մայր Արաքսի ափերով։—Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան . . . . 192—194
Նոյն, ֆրանսիարէն թարգմանութեամբ. Les larmes de l'Araxe . . . . 194—197
Ազգասիրութիւն։ Երբ զօրաց տէրն Աստուած օգնել կուզէ որբ ազգին։—Աշըգ Շիրին 197
Վարդան Մամիկոնեանի երգը. Հիմի է՞լ լռենք, եղբարք, հիմիէ՞լ։—Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան . 198
Մամիկոնեան Մեծ Վահանի պատասխանը. Հիմի է՞լ խօսենք, եղբարք, հիմի՞ էլ։—Մ. Նալբանդեան. 200
Յիշենք, Հայկ ու Տիգրանին յիշենք միշտ եղբարք։—Մ. Նալբանդեան 202
Գարնանամուտ. Քեզ ողջոյն զուարթուն։—Մ. Նալբանդեան 203

Digitized by Google

Թէ իմ ալևոր հերքս սևնայր։—Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան 205

Օտարուհի և հայ երիտասարդ. Օտարուհին ինձ ասաց. «Հէ՞ր ես լալիս. արցունքը....»։ — Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան 207

Հայկ ու Լևոնին մոռանանք, եղբարք։—Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան 208

Գիշեր. Սիրուն պատկեր։ Պարզ գիշեր էր։ — Ս. Շահազիզեան 210

Ռազմ-երգ. Մեր քաջ Հայոց զօրութիւն։ Մասեր Մսրեան —

Էջմիածին. Էջմիածին խիստ սիրուն պայծառ տեսի։— Միսկին Բուրջի. 211

Գիւղական աղջիկ եմ ես զամբիւղաչքն։ — Մ. Թաղիաթեանց 212

Մայրենի լեզու. Մայրենի լեզու, մայրենի բարբառ։— Գերմաներէնից թարգման. Ս. Նազարեանց . . 213

Հայրենիք. Ո՞ւր հայրենիք լիցի քեզ մեծ քան զընաւ. 214

Խորախոյս ի միութիւն. Գնա նոր հայրենիք, գնա նոր ազգութիւն։—Ս. Պ. Պ. Փափազեան. 215

Հայկ երգ. Ո՜ն եկայք արի Հայեր։ Մասեր Մսրեան 216

Օրհներգութիւն ազգային. Տէ՛ր կեցո՛ դու զՀայս։— Մ. Թաղիաթեանց 217

Առաջին տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան 1861 թ. մայիսի 24. Եկէք Հայկազունք, յառաջ ընթանանք։—Յ. Պ. Սըվաճեան . . . . . . —

Մխութիւն։ Ի չորրորդ տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան. Ո՛չ զուարթ գարուն, ո՛չ օր մի սիրուն։—Մ. Հ. Ֆէլէկեան 219

Ի հանդիսի երրորդ տարեդարձի ազգային սահմանադրութեան. Գարուն Հայաստան գայծաղկապսակ։— Ս. Պ. Պ. Փափազեանց 220

Յաւուր գործադրութեան ազգային սահմանադրութեան, 24 օգոստոս 1860 թ. Հայրենեաց սիրով վառուած վեհ սրտեր։—Ս. Պ. Պ. Փափազեանց. 221

Գարուն. Ահ ի՞նչ անուշ և ինչպէս զով։—Պ. Մ. Պէշիքթաշլեան 222

Առ Հայաստան. Առ ընկալ 'ի գիրկդ մայրդ Հայաստան։—Տ. Փափազեան. 223

Յառաջ գնացէք. Ամեն մարդ վարումէ իւր կեանքը . 224

Առ հայաստան. Հայաստան երկիր դրախտավայր։—Յ. Մ. Վանանդեցի . . . . —

Ընծուկք հայրենեաց. Հայաստա՜ն, քաղցր իմ Հայաստան։—Խորէն վ. Գալֆայեան . . . . . . 225—228

Digitized by Google

Երգ հայրենի. Մինչդեռ յուսով խայտայ քնարիկն։— Մ. Պէշիքթաշլեան 228
Տեսիլ. Աշնան վերջերում, նոյեմբեր ամսին։ — Վահունի 229
Գերեզմանք Հայոց. Լուռ և տխուր դաշտեր գեղեցիկ.—Նշան Զօհրապեան 233
Հայրենիք. Թէ իմս. հայրենեաց քնար սգաւոր։— Սիմոն Հայկ Մ. Ֆէլէկեան 234
Երկրորդ տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան 1862 թ. մայիսի 24. Աղջո՞յն քեզ ո դաշտ և սիրուն ափունք։—Նշան Զօհրապեան . . . 236
Ահ յիշեցէք զՀայաստան. Յորժամ յազգային համախումբք ի տօն։—Խորէն վ. Գալֆայեան. . . 237
Նոյնը ֆրանսիարէն թարգմանութեամբ. Oh rappelez-vous l'Arménie. 238
Աղօթք վասն հայրենեաց. Տէ՜ր, կեցո ըզՀայաստան։— Խորէն վ. Գալֆայեան. 240
Երգ միութեան. Եղբայր, մինչև ե՞րբ այսպէս լուռ տխուր։—Ներսէս Մէնչպուրեան. 242
Զծով չափէ թող գրտուն։—Ս. Ոսկանեան 244
Երգ 'ի դէմս քաջին Վարդանայ. Հայրենասէր Արամեանք։—Տ. Գաբրիէլ Պատկանեան 245
Պուլպուլն է հագեր 'ի յոտքին կօշիկ 246
Գողթան երգ. Արի արքայն արքայից, Արտաշէս մեծ վերակարգեալ. . . . . —
Երգ Գողթան. Յուլիանոս [illegible]։—Տ—Գ. Պատկանեան 248
Բուրաստան. Ա՜խ, իմ փոքրիկ բուրաստան, ափսոս անջուր մնացիր։—Աշըգ Շիրին 251
Երգ մի զօրականի. Խելքս ու միտքըս արիւնաշաղախ։—Թարգմ. Մովսէս Բուզաղեան 252
Երգ պատերազմի. Ի շողշողիւն սուսերաց։ — Ա. Բրոֆֆերիօ։ Թարգմ. Իտալերէնից 253
Գրենադերներ. Երկու գրենադեր գնումէին Ֆրանսիա։— Հէյնէ։ Թարգմ. Գ. Բարխուդարեանց . . . 255
Զինուորի երգ. Զինուորիս երգերը եղբարք լսեցէք։ —Ռուսերէնից թարգմ. Գէորգ Գոդոխեանց. . 256
Տարագիր հայ զինուոր. Տարի մ'ալ անցաւ։— Մ. Ա. Յ. Անդրէասեանց 257
Վան Հայաստանի. Այն աշխարհն պատուական է, ուր բուսնումէ նունունու խաղող։—Պ. Մադաթեանց —
Հրաւիրանք Հայաստանի. Ո՛վ իմ գեղեցիկ բուրաստան։—Պ. Մադաթեանց 258

Digitized by Google

Ի դիմաց Հայաստանի. Դահոյքս փղոսկրեայ էր, ադամանդիւ զարդարած։—Գ. Մադաթեանց	259
Ի դիմաց իւրաքանչիւր հայկազնոյ. Մեր ամպն այնքան թանձր է, որ ամեն հողմն վանել չէ կարող։ — Գ. Մադաթեանց	261
Առ Հայաստան. Ախ Հայաստան, Հայաստան։—Տիկին Ոսկի Մադաթեանց	—
Նուէր առ քնար հայկական. Աղէ լեր քնար, ձայն տուր թշուառ Հայաստանի զաւակաց	262
Բարք և վարք օրիորդաց հայոց Արարատեան աշխարհի. Գլխի մազերը երկու ծամ արած։ — Գ. Մադաթեանց	263
Ազգային վիճակ. Յառա՜ջ հայութիւն, յառա՜ջ ազգութիւն։—Ս. Շահազիզեանց	264
Մտածութիւնք Աղթամարայ ծովակի եզերքը. Ամեն տեղ տիրած խորին լռութիւն։ — Յ. Մելիք Յակոբեանց	268
Հայոց աշխարհիկ. Հայո՜ց աշխարհիկ, գարունդ է հասել։—Հ. Ղ. վ. Ալիշանեան	270—276
Հայ հայրենիք. Առաւօտուն դըռնակն է բաց։ — Հ. Ղ. վ. Ալիշանեան	277—279
Ողբամ զքեզ Հայոց աշխարհ. Ո՜վ այս իմ կենաց դառնահամ ծովս որ եմ կտրել	280—285
Մասիսու սարերն. Աւագ Մասեաց սարն ելեր բարձրացեր։—Հ. Ղ. վ. Ալիշանեան.	285—290
Հրազդան (Զանգի). Հրազդա՜ն, գետակդ իմ հայրենի։—Հ. Ղ. վ. Ալիշանեան	291
Շուշանն շաւարշանայ. Կուսա՜նք հայոց, նոր Շուշան, տեսէք ի դաշտ Շաւարշան։—Հ. Ղ. վ. Ալիշանեան	292—299
Գլպուլն Աւարայրի. Ո՞նց գաս իմ լուսնիկ հեզիկ ու հանդարտ։—Հ. Ղ. վ. Ալիշանեան . . .	300—318
Աշոտ Երկաթ ի ծովուն Սեւանայ. Ցուրտ ցուրտ ձըմռունք բրդան յարձակ հովերէն. Հ. Ղ. վ. Ալիշանեան	318—323
Լուսնկային գերեզմանաց Հայոց. Ա՜յ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստուածավառ դու լապտեր։—Հ. Ղ. վ. Ալիշանեան	323—329
Օրհնեալ որ սիրեն ըզհէգ Հայաստան. Եւ ասէին. ըզհայրենեացդ տուր մեզ բան, ով քերթող։ — Խ. վ. Գալֆայեան	330—336
Նոյնը, գաղղիերէն թարգմանութեամբ. Et ils me disaient: «Poète, parle-nous de ta patrie	345—351

Digitized by Google

Տիկնայք Հայոց. Իսկ կանայք երանելի առաքինեացն։— Շիլլէր. . . . . 336—339
՚Նոյնը, ռուսերէն թարգմանութեամբ . . . . . 339—342
Կենսագրական և մատենագրական տեղեկութիւնք Շիլլէրի և նորա պատմութեան վերայ. . . . . . 342—344

ԳԼՈՒԽ Ե։

ՈՒՍԱՆՈՂԱՑ ԵՐԳԵՐ (STUDENTEN LIEDER, СТУДЕНЧЕСКІЯ ПѢСНИ):

Առ մայրենի լեզու. Ով մեծասքանչ դու լեզու . . 352
Ուսանող. Այն ի՞նչ ազգ է, այն ի՞նչ ցեղ է—Թարգմանութիւն գերմաներէնից Ռ. Տ — Գ. Պատկանեան 353
Ուսանողի կեանքը. Ուսանողաց կեանքից գեղեցիկ կեանք չի կայ։—Թարգմ. գերման. Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան 354
Ուսանողաց երգ. Ուրախասցուք ուրեմն։ — Թարգմ. լատիներէնից. Աւագեանց 355
Ուսանողի բարևը. Եղբարք ուսանողներ ես գնում եմ—մնաք բարև։ — Թարգմ. գերման. Ռ. Պատկանեան 357
Ուսանող. Երբ որ հողից մարդ դարձայ։ — Թարգմ. գերման. Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան . . . . —
Կրամբամբուլի. Կրամբամբուլին էս էն օղին է։ — Թարգմ. ռուսերէնից Ռ. Պատկանեան . . . 359
Ձեզ որդիք Արամեան, կոչէ Հայաստան։ — Համբարձում. վ. Փափազեան 360
Երգ ուխտի. Որդիք Հայկայ, գոչիք ներկայ։ — Թարգմ. գերման. Խ. Աւագեանց. 361
Հին շոր. Ինձ չի մոռանաս, հին շոր, որին սիրել եմ։—Թարգմ. գաղղիերէնից Ռ. Պատկանեան . 363
Կենաց բաժակ. Եղբարք՝ մի շուրջ ժողովեցէք։— Թարգմ. գերման. Ռ. Պատկանեան 364

ԳԼՈՒԽ Զ։

ԽՆՃՈՅՔԻ, ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ, ՀԱՐՍԱՆԵԱՑ ԵՒ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ։

Հայոց գինի. Բաժակներ առնունք, եղբարք։ — Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան 365

Digitized by Google

Հարբած մարդու երգ. Ուղիղ գինետունից ես տուն եմ գընում։—Թարգման. գերման. Գեւորգ Դոդոխեանց . . . . —
Սև միրուք, սպիտակ միրուք, կարմիր միրուք և չալ միրուք։—Գ. Աղաթեանց 366
Երգ ուրախութ-ան. Ահա բաժակ ուրախութեան . . 368
Կադրիլ. Խուք մէջէն, ես քովէն։—Պ. Զափրաստճեան 369
Ալէն տա՞նն է. Զարմանք բան է, հէնց գիտենայ։—Ա. Տ—Գ. Պատկանեան 372
Ռուսոտեան քաղցր և անոյշ հովերն (համառօտեալ) . 373
Նոյնը ամբողջ։ Պետրոս վ. Ղափանցի . . 417—426
Երգ ուրախութեան. Արիք որ երթամք։ Պաղտասար դպիր 373
Գարունն է բացուէր, վարդն ի բաղչանին։ Պ. դպիր. 374
Հարսանիք Արտաշիսի և Սաթինկան. Գեղապատկ պայծառանայ Արարատ։—Տ—Գ. Պատկանեան. 375—377
Առօրեայ աշխարհ. Ի՞նչ ես գտնում, ի՞նչ ես խնդրում, դու անհանգիստ հեղինակ։—Մ. Նալբանդեանց. 377
Տաղ զատկի. Մարտն կուգայր ծաղկըններով 378
Գուն մի վախնալ, Բարփուշքա (Նոր-Նախիջևանցոց բարբառով)։—Յ. Սարգաթեանց 379
Արևելք առաջին։—Միքայէլ սարկաւագ . . . . . 380—385
Ծխախոտի երգ. Թէ ծխաքարշը ձեռիս։—Թարգման. գերման. Ռ. Պատկանեան 386
Յորժամ եղև գարուն՝ արև ծագեցաւ։—Ադամ Նաղաշով 387
Տաղ ուրախութեան. Պայծառ արփին արդ բարձրացաւ։—Պ. վ. Ղափանցի 388
Ինչո՞ւ կու լաս դուն, գառնիկ . . . . —
Հայոց գինի. Լցրէք, եղբարք, ձեր բաժակները . 389
Փութա առ մեզ, նախշուն կաքաւ։—Պ. վ. Ղափանցի. 390
Վարդը բացուել ա ծաղկոցին. 391
Գինի. Խաղող՝ զքեզ գովել պիտի 392
Երգ, սէր և գինի. Ուրախ լինինք, եղբարք, քանի որ կըտրիճ ենք 393
Չուպուխիս թեթև ծուխ, երանի քեզ 394
Խնդրեմ վեր կացէք, եղբայրք անգին.—Ս. Շահազիզեանց . . . . —
Մատռուակ, գինի տուր, շրջանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ։—Պ. Աղաթեան 395
Կաժդէկյ դեն, կաժդէկյ չաս, դուշա մայեա, պօմիու վաս, ի՞նչ կուլի՛ ղադամ փոխես, լայեաղ անես՝ մօտս գաս։—Միսկին-Բուրջի 396

Digitized by Google

Այն սարի մէջն գոված գուն Թամամ դառն իս, քա-մանչա։—Սայեաթ-Նօվայ 397

Ես չեմ ուզում էս թավուր փիս մահուտը։—Աղբար Ադամ 399

Ես մի սիրական կուզեմ դարդից խաբարդար ըլնի։— Աղբար Ադամ 401

Ըժան տեսայ, էնգուր առայ կաղ էծը։—Աղբար Ադամ. 402

Ախ, Յովհաննէս վարդապետ, ինչ ասեմ ձեր աք-լորին։—Աշըգ Շիրին 404

Սան գինւոյ և արբեցութեան. Քէիչ խմիր, կու հար-բեցնէ, գինի է, ոչ թէ թթու թան։—Պ. Մա-դաթեան 405

Անցեալ գիշերն երազում, գովլաթ բաժանողն մինակ։— Պ. Մադաթեան. 406

Պատուելի Աշըգ Շիրին, չե՞ս գիտում էս չար դարն, որ լեզուի տակ ես ձգել մեր Աթոռի աքլարն։— Պ. Մադաթեան. 407

Մին քանի դարգիմանդ տղէրք Օրթաճալայ քէփ ինք անում։—Պ. Մադաթեան 410

Պարտական մնայ նա օր դատաստանին։—Պ. Մադա-թեան 412

Ես. փող եմ տուել տուն չի գալիս չալ էծն։ — Աղբար Ադամ. 415

Սուլ էիր և տիկ դարձար։—Մ. Խաղխաթեանց . . 417

Ռուսօտեան քաղցր և անոյշ հովերն։—Պ. վ. Ղա-փանցի . . . . 417—426

Արտուտիկն գընէք վեզար 426

Տաղ ուրախութեան. Նըստէք ՚ի մէջլիս. Մկրտիչ եպիսկոպոս Նաղըշեցի, — Նաղաշ մականուա-նեալ , ... , ... 427

Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս։ — Մարտիրոս Խարա-հիսարցի 428

Երգ բաքոսի, կամ բարեկենդանի. Ակոռիի խորհուր-դը. Ակոռիին մեծ կարասին։ — Հ. Եփրեմ վ. Զագըճեան 430

Բարեկենդան։ Սեղանի երգ. Զե՞ն օրերս մեզ օր խնդութեան։—Հ. Ներսէս վ. Շիքիւրեան . 431

Միրով սուրբ Հոգւոյն կապակցեալ Նոր Նախչուան-ցիք։—Սերովբէ վարժապետ Պատկանեան . . 432

Առիւծ և էշ. Առիւծն աքլարից խիստ շատ կու վախի. 433

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Ժ։

ՍԻՐՈՅ ԵՐԳԵՐ։

Եղբայր եմք մեք. ի բիւր ձայնից բնութեան շքեղ։— Մ. Փէշիքթաշլեան 435
Սիրոյ եղբայր, ինձ մտիկ տուր, խօսքիս գրութիւնն է սէր։— Աշըղ Շիրին 436
Ս՛կայ է աստղը կէս գիշերային (Թամարայի գեղեցկութեան նկարագրութիւնը)։ — Ռուսերէնից թարգման. Մ. Սաղաթեան . . . . . . —
Գիւղի երգումը. Երգվումեմ աՀա ստեղծագործութեան։— Ռուս. թարգման. Մ. Սաղաթեան . 437
Քանդագիր տեղի. Մոնմօրանսի անտառին։— Ս. Ոսկանեան 440
Հայոց աղջիկներ՝ ձեր հոգուն մատաղ։— Գ. Սէրէմանեանց 441
Մայրիկ իմ աղաւնիկ, լոյս արեգակն։ — Ռուս. թարգման. Ռ. Պատկանեան 443
Աստ թէ սիրեմ զքեզ. դու 'ի քեզ 'ի նազներ ելար. —
Մերթ խօսակցիս, մերթ լուռ կաս դու։ — Ռուս. թարգման. Գ. Աղաիիրեանց 444
Յերկու ձեռին երկու մոմ։ — Յ. Վ. Ալամդարեան (տիրացու ժամանակը, երբ որ նորա նշանախօսութիւնը կատարեցին, Աստրախան, 1813 թուակ). . 445
Իմ սիրտըս աղ ես արել։— Աշըղ Գուրջի Նավէ . 446
Աս սիրականն. Ինձ վատութիւն, արի, մատաղ, մի՛ անիլ։— Աշըղ Խուրշին 447
Աղջիկ, արի մէկ պաչ տուր, ջանիդ մատաղ։— Սախակին Նուրջի 448
Ահ, թող փորձէ, ով իւր անձը միշտ կապումէ։ — Թարգմ. գերմանի. Շիլլեր 449
Նոր բահար ես գովելի։— Աշըղ Խուրշին. 450
Ես սիրումեմ ձեզ, ցնորված եմ, տխուր։ — Բագրատունի 451
Աստի դու քաւ, զարկը բըլբուլ։— Սայեաթ-Նօվա . 452
Գոռն էն գլխեն խմտաղուն իս, խեղճըգ յիմարին բաց մի՛ անիր։— Սայեաթ-Նօվա 453
Երբ ինձ անգաճ կոչլ, ա՛յ գիլանայ սիրտ։— Սայեաթ-Նօվա 455
Աշանց քիզ ինչ կանիմ՝ ոսկու թաշան ու ագաւն։ — Սայեաթ-Նօվա 456

Digitized by Google

Արի համօվ ղուլուղ արա՛, խալխի նօքար Սայեաթ-Նօվա։—Սայեաթ-Նօվա 458
Բըլբուլի հիդ լաց իս էլի։—Սայեաթ-Նօվա . . . 459
Արի, հոգի ջան, ինձի եար մի՛ անիլ։—Ազբար Աղամ. 460
Ասումես գիմացիր՝ ո՛նց գիմանամ, — մի թէ ես եմ քար։—Ազբար Աղամ 462
Աղջկայ երգ. Հանգիստ իմ անոյշ։—Ս. Շահազիզեան. 463
Մուխամբազ. Քու մասին, իմ աչքի լոյս, ինչ ասումեմ՝ լաւ եմ ասում։—Աշըղ Շիրին . . 464
Թամամ աշխարհքումն չկայ մին, աննման ջան, քեզի պէս։—Պ. Մաղաթեան. 465
Ամէն միտս ընկնելով էն եարս իմ։—Միսկին-Բուրջի. 466
Ո սիրականն. Ո՛վ անողորմ եար, քաշի՛, մօտս տար։—Գուրջի-Նաւէ 467
Սիրական, սիրական։—Յ. Գ. 468
Կապոյտ երկնքում աստղեր են փայլում։—Գ. Բարխուդարեանց , ... —
Ի՜ ննջմանէդ արքայական, զարթիր նազելի իմ, զարթիր։—Պաղդասար դպիր . . . . : . . 469
Տաղ վարդի և պիւլպիւլի. Պիւլպիւլն նստել էր լալով . . . . —
Ո՛վ իմ սիրելի մէկ մօտս արի։—Թուրինջ, աշըղ . 470
Տասն ու հինգ օր եկած բոլորված լուսին։—Թուրինջ, աշըղ 471

ԳԼՈՒԽ Ը։

ՏԽՈՒՐ ԵՐԳԵՐ։

Երգ մեռանող հայրենասիրի. Աղնիւ ընկեր, մեռանում եմ։—Ս. Շահազիզեան 472
Սայր ընկնող աստղեր։ — Թարգման. Մ. Նալբանդեանց 473
Հառաչանք. Սա տխուր վիճակ տարաբաղդ ազգիս։— Ս. Գ. Գ. Փափազեան . . , ... 476
Ողբ Անի քաղաքին հայոց. Անի քաղաք նստեր՝ կուլայ, չ՛կայ ըսող՝ մի՛ լա, մի լար։—Հ. Աղէքսանդր 477
Վ. Արարատեան 477
Իմ երգը. Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից։ — Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան . . . . —
Երգ բանտարկելոյ. Ո՜վ դու նըժդեհ ծիծառն անմեղ։—Գրոսսի 479

Digitized by Google

Մշակ. Ծլինքը տրևտ, քրտինք երեսին, բեռը շալակած։—Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան 480
Երազ. Ես լսեցի մի անուշ ձայն, իմ ծերացած մօր մօտ էր։ — Ս. Շահազիզեան 481
Իմ սոխակին. Սոխակ՝ ինչո՞ւ դադրեցար քու անուշ երգն երգելից։—Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան . . 482
Աշխարհումս ամենայն բան մին դատարկ ձայն է, իմացէք։—Պ. Ադամեան. . . . , ... 483
Գանգատ. Հալածում է այլազգին ինձ իր բնիկ աշխարհքէն։—Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան . . . 484
Տ—Պ. Ս. Պատկանեանի և Ռ. Տ—Պ. Պատկանեանի մասին կենսագրական և գրականական տեղեկութիւնք 485
Աղքատ կին. Ցուրտը փչեց, ձմեռ սաստիկ։—Թարգման. Գաղ. Մ. Նալբանդեանց 486
Հայ մարդու հայրենիքը. Հայ մարդ, հայ ազգ, սա՛, արդեօք ո՞ր տեղ է քո հայրենիքդ։—Մ. Նալբանդեանց 488
Երկու քոյր. Մեզնից շատ առաջ կար մի թագաւոր։—Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան 491
Աղքատ աղջիկ. Վաղ առաւօտուն, զարթեցայ մի օր։—Ս. Ստեփանեանց 492
Վերջին գարուն. Գարունն է եկել նախշուն թևերով։—Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան 494
Վասն մահու կաթուղիկոսին ամենայն հայոց Ներսիսի Ե. Զարթիր 'ի քնոյ, ով Հայաստան, տե՛ս ո՞ւր է քոյ Ներսէսն։—Պ. Ադամեան . 495
Ինձ համար չէ գարնան գալը։ — Թարգման. Ք. Պատկանեան 497
Մի բուռն հող. Մի բուռն հող ինձ կը ծածկէ միանգամ։—Թարգման. գերման. Վ. Սուլթանեանց 498
Երգ պանդուխտ պատանեկի. Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ. —
Երգ աղքատին. Ահ, աղքատիկ եմ ես այր։—Թարգման. գերման. 499
Ի վերայ ունայնութեան աշխարհի. Հարբած էի ես սիրով աշխարհի։ — Հ. Արթանէս վ. Վենետկոյ Մխիթարեան ուխտէն, երբեմն յաջորդ Պրիմու կառօլիկների 500
Վերջին վարդ. Վերջին վարդ, վերջին վարդ։ — Թարգման. գերման. Ք. Պատկանեան . . . 501
Երազ. «Ա՛հ լոկ երազ էր, մի՛ խառնէք ինձ»։ — Թարգման. Մ. Նալբանդեանց 502

Digitized by Google

Տաղ ՚ի Սոսամ-Բէկ. Սանձարիկն ՚ի ձայն բարձր աղաղակէ 505
Ստածութիւնք. Խորին տրամութիւն և դառն վիշտը։— Գ. Բարխուդարեանց 506
Անուրջք. Յամառակերջն պայքար զգաստուհանս բացի։— Յ. Վ. Ալամդարեան, (12 ապրիլի 1831 թ. երբ. որ Յովհաննէս կարբեցւոյ, Տփխիզու վեհակաւոր առաջնորդի, հրամանօք ուղարկուած էր աքսորանք Հաղբատ) 507
Ես գիտէի զաշխարս ինձ մուլք է տուած 508
Սուգ դստեր Յեփթայեայ. Յառաւօտ կենաց կուսանիս։— Յ. Վ. Ալամդարեան 511
Աղքատի երգը. Սար ու ձոր ընկած մեկ չոր թփի տակին։— Խաչատուր Աբովեան . , ... 512
Անցեալն օրն դու ման էիր գալիս.— Պ. Մադաթեան. 513
Մեկնեցայ հայրենեացն իմ, աստ մնալով 514
Խալըուհիք և խալացիք. Ինչու, ինչու խալացիք։— Ս. Շահազիզեան 515
Կեցցէ սուրբ գործը. Ես եւ երբեմն երգումէի։— Ս. Շահազիզեան 518
Հայաստան և նորա որդիքը. Ես գեղեցիկ է Հայաստան աշխարհ։— Ս. Շահազիզեան 519
Լուսին. Ահ, լուսին, լուսին, արդէն քանի դար։— Թարգման. Մ. Նալբանդեանց . . . . . . —
Մ. Նալբանդեանցի մասին կենսագրական և գրական տեղեկութիւնք 520
Այն երազ էր. Ես ծանր է վիշտս, և ես քնումեմ։— Ս. Շահազիզեան 522
Գերի Հայի աղօթքը. Գոհ ենք Քեզնից, ով Բարերար։— Ս. Շահազիզեան . . . . —
Յովհաննայի հրաժարվիլը. Մնաք բարով լերինք, սիրուն արօտներ։— Գերման. Շիլլերից Թարգման. Բարխուդարեանց 523
Առանձնութիւն. Այլ չէր սփոփում պայծառ առաւօտ։— Ն. 525
Երգ ՚ի վերայ խորտակման Արկուռի գեղջ. Ո՞վ էր տեսել էս աշխարհս էս օրին։— Աղբար Աղամ . 526
Ողջոյն հրաժարական. Մնացէք խաղաղութեամբ՝ ով իմ հոգի ջան սիրելք։— Աշըգ Շիրին . . . 527
Մուխամբազ. Երեկը՝ ինձի այսօր՝ թըլվումէ երազէ նման։— Աշըգ Շիրին 529
Վարդի ոստ, Ասա դու ինձ, ո՛ւստ փարդիր։— Թարգմ. ռուս. Ջալալեանց 530

Digitized by Google

Նօ տապան նստեալ 'ի գագաթ սարին։ — Գ. Աղա-թեան . . . . —
Ի բերանոյ Հայաստանի. Թէպէտ ես մեծ ասեն Նշան եմ։ — Գ. Աղաթեան 531
Նոյն. Նո դալար ծառ մի տնկեալ 'ի Հայկայ։ — Գ. Աղաթեան. 532
Ի դիմաց Անի քաղաքին. Ո՛վ դու անցաւոր, Հայ երիտասարդ։ — Գ. Աղաթեան 533
Ո՛վ արդարադատ, աշխարհի սարքն ե՞ր է ծռուել։ — Գ. Աղաթեան. 534
Փչուր էսպէս ժամանակն, յոյս ու հաւատ, սէր չկայ։ — Աշըղ Քիչիկ-Նովայ . . . . —
Ողջոյն հրաժեշտի զաւակաց իմոց. Հօր համայն որբոց Փրկչին Քրիստոսի։ — Յ. Վ. Ալամդարեան. 535

ԳԼՈՒԽ Թ։

ԽԱՌՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՔ։

Տաղ 'ի սուրբ Աստուածածին Մարիամ. Մայր ցան-կալի, հիանալի, յոյժ անճառելի, անմեկնելի։ — Գրի-գոր Գապասաքալեան 537
Աբեղայ. Ցուպը ձեռին, գլխին վեղար, աէրոդորմեան համբերելով։ — Ռ. Պատկանեան 538
Գինի սուտ ասող, մարդ խաբող, աղքատ զրկող ես, փող ուտող։ — Գ. Աղաթեան 539
Խրատ հայ հեղինակին. Գիրն չի գրած, առաջ դու լաւ միտք արա։ — Ռ. Տ. — Ռ. Պատկանեան. . 541
Ազատ Աստուածն այն օրից։ — Մ. Նալբանդեանց . 542
Դաշնակ յառաջին ներկայացուցման հայկեան թատ-րոնին որ ի Խասգիւղ. Ժամանակաց, անցից՝ վսեմ կրթարան։ — Գ. Գ. Ք. 543
Մայրաքաղաքում կրթած հայ աղջիկ. Շուշան՝ շուտով դէմքըդ ծածկէ, ձիւն դու՝ թուխբ մը-րոտած։ — Ռ. Պատկանեան 544
Մայրաքաղաքում կրթած հայ երիտասարդ. Տեղը եկաւ՝ Հայ է նա, տեղը եկաւ՝ այլազգի։ — Ռ. Պատկանեան 546
Յիշողութիւն. Աստղիկ ունէի ես իմ երկնքում։ — Մ. Ռուդաղեանց 547
Օրօրք Հայաստանի. Քընէ, քընէ, իմ հայրենիք։ — Ռ. Պատկանեան . . . . —

Digitized by Google

Գաբրիկ. Մօրուօք Գաբրիկ ծուակէ գայ։—Ս. Ոսկանեան 549
Հայ եւ Հայութիւն. Ո՞վ է Հայը՝ մի՞թէ նա է, որ խօսում է Հայ լեզուով։—Ռ. Տ—Գ. Պատկականեան 551
Առաւօտեան երգ շինականաց. Ո՜վ մարդ՝ այսօր շատ քընեցար նընջեցիր։— Տ. Գ. Պատկանեան . . 553
Մարգարէ. Սկսեալ այն օրից, երբ Հայրն երկնքում։— Թարգման. Լերմոնտովից 554
Սարսեցուցիչն զօրաց երկնից։—Ս. Վ. Պատկանեան . 555
Անտօն. Մէկ Հայ մարդ ունէր գեղեցիկ մի կին։ — Ք. Պատկանեան 557
Պաշտելի, տօնելի՝ գահ սուրբ Գրիգորի։ — Ս. Վ. Պատկանեան 558
Առ սրբազան արհին Ներսէս. Ի կանխագէտ տեսչութենէ Անեղ Էին սահմանի։ — Ս. Վ. Պատկանեան 560
Հանգիստ յաւիտենից տեառն Ներսէսի վեհափառ կաթուղիկոսի ազգիս Հայոց. Ձայն գուժեաց յԱյրարատայ, եւ հընչեցին բեւեռք կըրկին . 562
Ի վերայ աւերման Տփխիս քաղաքի գալստեամբ Աղայ Մուհամմէդ խանի. Ահայ ու հարգից չ՚գայ էն թաւուր զարման քաղաքիս,։—Չամչի-Մելքօ . 564
Ի վերայ մահ ցաւոյ, որ 'ի Տփխիս. Տեսէք, ինչ բարկութիւն է Աստուածանից կամով քաղաքիս։— Քիչիկ-Օղլան 565
Վահան և Մեսրոպ. Թարգմանեց կանոններով Հայոց համար զօրաւոր։—Մէյեադ՝ Օհերգեր Օղլու . 566
Մարդկային հայեցուածք. Սակաւ է այս աշխարհում։— Յարութիւն Ոստանիկ 567
Ամենայն արարածք ունին ստորիճան. — Պ. Տ—Յ. Մաղաթեան 568
Ասացեալ 'ի հանդէպ «Աշով Գասպարեան չի՛ լինիլ» պարոն Մէյեադի խաղին. Այգեպան ինչ ես անում՝ շամբը բուրաստան չի՛ լինիլ։—Շիրին . 570
Ի հանդէպ «Ասումես՝ աշխարհը դիփ ինձի գովական են ասում» պարոն Շիրինի խաղին. Ասումես՝ խեղճ ման գալով, բոլորն ինձ աբդար են ասում։ — Նիրանի 571
Վաղնջուց ժամանակաց նկարագիր Ռանգ, ռանգ խօսք եմ լսում, մէկն ուղիղ՝ քանն սուտ։—Պ. Տ—Յ. Մաղաթեան 572
Վասն գովասանք սիրող մարդկանց. Այլոց ասած լաւ

Digitized by Google

բաւիցն մին նաղտ գիրօշն է գովելի։ — Գ. Տ—Յ. Սադաթեան 573

Վասն այնոցիկ, որք ակնոց դնելով և ֆրանսերէն խօսելով՝ զինքեանս գիտուն համարին. Իշդ թամբել ես չէշմակով։ — Գ. Տ—Յ. Սադաթեան. 574

Կամփոքր ինչ քեզանից խօսել աշխարհաւոր գարշելի մեղք։ — Գ. Տ—Յ. Սադաթեան 575

Վասն յանիրաւի ուտողաց. Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն է, սիրական։ — Գ. Տ—Յ. Սադաթեան 576

Գաղթականութիւն 'ի 1828 ամի. Հասան խանի դարդ ու բալէն մեզ բերուց, աման, Բայազիդ։ — Կարապետ 578

Վասն անգութ արծաթոյ. Ինձանից ի՞նչ տեսար, կամ ի՞նչ լսեցիր։ — Աշըգ Շիրին 579

Շիլլերի մի քանի խօսքը. Դուք կամենումէք յետ առնել մեզ, և։ — Գերման. թարգման. Խ. Ղալազարեանց 580

Հրեշտակ. Ընդ երկնիւք հիւսիսոյ հրեշտակ թռանէր։ — Լերմոնտովից (ռուս բանաստեղծ) թա՛րգմանեց Յ. Համազասպեանց 581

Եղեւին. Ի սահմանս հիւսիսոյ 'ի վերայ լեռնակին։ — Լերմոնտովից թարգմ. Յ. Համազասպեանց . 582

Կալանաւոր. Ուստի՞ գաս, բնակդ եթերական։ — Ժուկովսկիից (ռուս բանաստեղծ) թարգմ. Յ. Համազասպեանց . . . . —

—

Յ. Վ. Ալամդարեանի, Սայեաթ-Նովա, Աղբար Ադամի, Շիրինի, Միրանիի և Պ. Սադաթեանցի համառօտ կենսագրութիւնքը . . . . 584—590

—

Ազգային կամ հայախօս առածք . . . . I—XVII

Զանազան տեսակ հայոց նշանագիրներ (այբ և բենք) XVIII

—

Վերջաբանութիւն. — Մտածութիւնք ազգային լուսաւորութեան մասին . . . . 1—31

—

Digitized by Google

Գործադրեան աշխարհաբար մանկավարժութեան . . . 32—44

Յ ա ւ ե լ ո ւ ա ծ ։

Տաղ ի վերայ կատուին, զոր մկներն տանին թաղել. Կատուն մեռաւ, ուրախ ու տխուր — Նաղաշ Յովնաթան 45
Օրհնութիւն գեղացի իրիցի. Օրհնեցի չորեք անկիւնի տունս. խեցեղէն, պղնձեղէն։ — Նաղաշ Յովնաթան. 46

—

Հետաքրքրական լուր. 47

—

Վրիպակների ցուցակը 48

Ք Ն Ա Ր

ՀԱՅԿԱԿԱՆ։

Երբ որ զօրաց Տէրն Աստուած օգնել կ՚ուզէ որբ ազգին,
Նորա մէջն կ՚ուղարկէ ազգասիրական հոգին։

Աշըղ Շիրին։

—

Հայ անունը ոչ թէ դրամօք, այլ խնամօք կու ճարվի։

Սէյեադ:

Digitized by Google

Digitized by Google

Ե Ր Գ Ե Ր:

Երգերի ու զրոյցների մէջ եղած զանազանութիւնը.—Երգերի նիւթը ու տեսակները.—Հայոց վիպասանական երգերը եւ նրանց պատմական նշանակութիւնը.—Ինչպէս կարող էին Հայոց բերանացի աւանդութիւնները Մար-Աբասի գրքումը տեղիք ունենալ.—Դիցաբանական երգեր.—Դիւցազնական երգեր.—Կէս — դիւցազնական ու կէս պատմական — ժամանակ.—Համեմատութիւն Վահագնի ու Տորքի մէջ.—Պատմական երգեր.—Արտաշէս առաջին, Սմբատ Բագրատունի եւ Արտաւազդ Արտաշիսեան.—Պատմական ու դիւցազնական ժամանակների մէջ եղած զանազանութիւնը. Վարդգէս Մանուկ.—Մեր ունեցած հատուկտոր երգերը ու վիպասանական աւանդութիւնները բաւական են ցոյց տալու հին Հայոց զարգացման երեք գլխաւոր ժամանակները.—«Մեհենական» կամ «անհատական» ժամանակը քրիստոնէութեան ազդեցութեան տակ սառնում է իր զարգացումը.—Դիւցազնական ժամանակներում կրօնական երգերը բաժանվումեն պատմականներից.—Հայոց հին կրօնը երեք գլխաւոր տարրերից է բաղկանում. պարսկական, յունական եւ բուն հայկական.—Հայոց Դիցաբանութեան գլխաւոր անձնաւորութիւնները եւ նրանց տօները.—Օտարազգի գաղթականների աստուածները.—Աստուածների պաշտօն մատուցանելու տեղերը.—Հայոց հեթանոսական կրօնի ազդեցութեան հետքերը քրիստոնէական գրականութեան, լեզուի ու կեանքի վրայ ցոյց են տալի հեթանոսական երգերի մնացորդների գոյութիւնը.—Կրօնական երգերը պատկանումեն քնարական բանաստեղծութեան.—Քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան անդրանիկ ծնունդն է, բայց վիպասանական բանաստեղծութիւնից յետոյ է ծաղկում.—Քնարերգութիւնը բոլոր ազգերի սեփականութիւն է.—Աւանդութեան նշանակութիւնը քնարական երգերի մէջ.—Վիպասանական ժամանակներում երգը, պարն ու խաղը ժողովրդի սիրած բաներն են.—Վարձակ երգիչներ ու երգեցուհիներ եւ նրանց նշանակութիւնը.—Ցուցք կամ Ցցոց երգեր.—Եղերամայրք կամ Ձայնարկու կուսանք եւ նրանց ողբերի բովանդակութիւնը.—Դրամատիկական բանաստեղծութեան սկզբնական ձեւը երգն է.—Յունաց եւ Հնդկաց դրաման.—Հայկական դրաման վերջանում է այն տեղ, որ տեղից սկսվումէ հելլենականը.—Երգերի ձայնակից նուագարանները:

Ժողովրդական սկզբնական գրականութիւնը ամբողջ բանաստեղծութիւն է, որ պատմական ժամանակներից առաջ ծնում է ժողովրդի մէջ և շատ դարեր շարունակ նրա հետ աճում ու զարգանում է: Ազգային հոգևոր զարգացումը սկսումէ առասպելների

Digitized by Google

առեղծուածը, որոնց բովանդակութիւնից կազմվում է ժողովրդի դիցաբանութիւնը, բայց, մի և նոյն ժամանակ, և այն առասպելների հետ կազմվում է ազգային լեզուն ու բանաստեղծութիւնը:

Ազգային նախնական բանաստեղծութեան պատմութիւնը պինդ կապուած է ժողովրդի կեանքի պատմութեան հետ; նրա մէջ պարզ երեւում է ամբողջ ժողովրդի կրօնական, բարոյական ու մտաւորական գրութիւնը, նրա անցեալ ու ներկայ կեանքը: Այս պատճառով ժողովուրդը իր բանաստեղծութեան մեծ նշանակութիւն է տալիս, և, իբրև մի սուրբ ժառանգութիւն, բերանացի աւանդում է նրան որդւոց որդի ու ցեղէ ցեղ:

Ազգային նախնական բանաստեղծութիւնը ընդհանուր անունով կոչվում է «Վէպ» կամ «Վիպասանական բանաստեղծութիւն» [1]: Բայց այս վիպասանութիւնը, ժամանակ անցնելով, իր ամբողջութիւնը կորցրեց և այլ և այլ մասների կամ անդամների բաժանուեցաւ: Այս անդամների գլխաւորներն են. «երգը» և «զրոյցը»; բայց դրանցմով չեն վերջանում բոլոր վիպասանական աւանդութիւնները: Ժողովրդի հին կեանքը երեւում է նոյնպէս «առածների», «հանելուկների» կամ «առեղծուածների», «երդումների» ու «անէծքների» և, մինչև անգամ, մասնաւոր բառերի մէջ, որովհետև լեզուն մի և նոյն առեղծական ուժով կազմուեցաւ, որից ծնան առասպելները, աւանդութիւնները այն առասպելների վրայ և բանաստեղծութիւնը, որ առասպելական աւանդութիւնները բացատրելու է ծառայում:

Վիպասանական բանաստեղծութեան գլխաւոր ու էական տարրերը են. երգերը ու զրոյցները, որոնց հիմը մի և նոյն է, և միայն բովանդակութիւնով ու արտաքին ձևով են զանազանվում միմեանցից:

Երգը ժողովրդի արտաքին կամ ներքին կեանքից է վեր առնում իր նիւթը: Իբրև ազատ բանաստեղծութեան արդիւնք, երգը, շատ անգամ, ազգային աւանդութիւնների վրայ անբնական ու մտացածին բաներ է աւելացնում, բայց դրանից պէտք չէ կարծել որ իրական կեանքի հետ ունեցած յարաբերութիւնը կորցնում լինի: Որ և իցէ նշանաւոր դիպուած պատմելիս, կամ մի դիւցազնի անձնաւորութիւնը նկարագրելիս, այն դիպուածի ժամանակն ու տեղը

[1]) Յունարէն «էպօս», որ բառ առ բառ նշանակում է «Վէպ» կամ խօսք: Սրանից առաջ եկած են եւրոպական épopée, épique բառերը:

Digitized by Google

որոշում է, այն գիւցազնին քիչ շատ կենդանի ու ճիշդ գոյներով է նկարագրում: Այս պատճառով մեր նախնիք՝ ազգային երգիչներին «վիպասան» էին անուանում, այսինքն երգած ու պատմած բանից երգող [1]: Բոլորովին ուրիշ է զրոյցը [2]. այն տեղ, հէնց առաջին խօսքերից երևում է, թէ աւելի կեղծիք կայ քան թէ պատմական ճշգրտութիւն: Զրոյցի ստեղծած աշխարհը իրական կեանքի հետ շատ քիչ յարաբերութիւն ունի և այդ յարաբերութիւնը քանի գնում՝ կորչում է: Եթէ երգերը անցքերի տեղն ու ժամանակը քիչ շատ ճիշդ կերպով որոշում են, զրոյցների մէջ, ընդհակառակին, անյայտ են մնում գործողութեան տեղը, ժամանակը և նոյն իսկ գործող անձինքը: Նոյն ինքը ժողովուրդը, իբրև իրաւացի քննիչ ու դատաւոր իր գրականութեան մէջ, ցոյց է տալիս իր կասկածը զրոյցների մէջ պատմուած ճշմարտութեան վրայ: Մեր այժմեան զրոյցների կամ հէքիաթների մեծ մասը այս սովորական խօսքերով են սկսում. «Կ՚լել է ու չէ կլել (մի մարդ ու կնիկ է կէլ)», կամ երբեմն «Կար ու չկար (մի թագաւոր կար)»: Այս խօսքերը՝ եթէ մի կողմից բացատրում են ու հասարակ զրոյցների իր հնութիւնը, միւս կողմից աւելի այն են ցոյց տալիս, թէ ինչ քիչ հաւատ է ընծայում ժողովուրդը զրոյցների մէջ պատմուածներին: Տարակոյս չկայ, որ այս ընդհանուր ձևը մեր զրոյցների մէջ հին ժամանակներից պէտք է մնացած լինի, այնուհետև թէ մեր նախնիքն էլ զրոյցի վրայ մի և նոյն հասկացողութիւնն են ունեցել: Երգերի մէջ էլ կարող են պատմական ու աշխարհագրական անճըշդութիւններ պատահել, բայց այդ անճշդութիւնները անգիտութիւնից են առաջ գալիս: Իսկ զրոյցների մէջ պատմիչը, գիտութեամբ, ժամանակի և տարածութեան բոլոր սահմանները քանդում է, խօ-

---

1) «Ասել» մեր հին գրականութեան մէջ նշանակում է շատ անգամ «երգել», որին բոլորովին համաձայն է մեր այժմեան «խաղ ասել» զուրցուածքը, որ նշանակում է «երգ երգել». ինչպէս որ «խօսել» նշանակում է երբեմն «երգել»: Այսպէս էլ «զրուցել» (որի արմատն է զրոյց), նշանակում է մեր հին եւ նոր լեզուներում «Պատմել, խօսել; «կը զուրցուի» Պոլսոյ բարբառով նշանակում է «պատմում են, ասում են.» Լեհաստանի եւ Մոլդավիոյ բարբառներում «զուրուցել» ասել է «խօսել»:

2) Զրոյց ընդհանուր մտքով նշանակում է. die Sage, сказаніе; իսկ շրջափակուած մտքով—conte, сказка.

Digitized by Google

սում է չեղած երկիրների վրայ, պատմում է չպատահած ու չպատահելիք բաներ, և այսպէսով մի չլսուած ու չտեսնուած աշխարք է բաց անում մեր առաջին։ Վիպասանական երգերի նիւթը միշտ ժողովրդական կեանքի պատկանող անձինք ու անցքեր են։ Երգերը միշտ ազգային են։ Զրոյցը ընդհակառակն՝ մէկ երկրից միւսը անց է կենում, և, իբրև կեղծիք, ամենայն տեղ գնում է։ Այս կեղծիքների պատճառով է որ զրոյցների պատմիչները շատ անգամ օտարի երևակայութիւնից օգուտ են քաղում. սրա համար է որ շատ զրոյցներ ամբողջապէս մտել են մեր մէջ օտար ազգերից, շատերն էլ գնացել են մեզանից օտար երկիրներ (ի հարկէ այս փոխանակութիւնը պատահում է աւելի դրացի ազգերի մէջ), ոմանք էլ փոփոխութիւն են կրել, և գրեթէ բոլորն էլ հեռաւոր երկիրների վրայ են խօսում։

Իբրև զանազանութիւն երգերի ու զրոյցների արտաքին յատկութիւնների մէջ, պէտք է ասած, որ առաջինները ոտով ու չափով են, որով երգերը հաստատ ու երկար ժամանակ են մնում ժողովրդեան յիշողութեան մէջ; իսկ երկրորդները, թէև արձակ, բայց դարձեալ մի տեսակ չափ ունին։ Զրոյցի միջնորդութիւնով վէպը հետևեալ շարադրութեան կամ արձակի է փոխվում, բայց սկիզբները երկուսն էլ խառն վիճակի մէջ են։ Զրոյցների նիւթը թէև շատ անգամ երգերի նիւթից հին է լինում, բայց երգը իր արտաքին ձևով զրոյցից հին է։

Թէպէտ և ժողովրդեան սկզբնական ժամանակների զարգացման պէս՝ նրա բանաստեղծութիւնն էլ երկար ժամանակ մի և նոյն անշարժ դրութեան մէջ է մնում, բայց պէտք չէ կարծել թէ նա ամենևին փոփոխութիւններ չէ կրում. կեանքի մէջ բոլորովին անշարժ ու անփոփոխ բան չկայ ու չէ կարող լինել։ Իրաւ է որ նախնական բանաստեղծութիւնը, լուսաւորեալ ժամանակների անդադար փոփոխութիւններ կրող բանաստեղծութեան հետ համեմատելով, անշարժ է, բայց այդ անշարժութիւնը գլխաւորապէս այն բանի մէջ է երևում, որ նոյն բանաստեղծութեան հնագոյն իդէալները՝ վերջին ժամակները ստեղծուած իդէալների հետ՝ հաւասարապէս հաւանելի են երևում մշակած բանաստեղծութիւն չունեցող ժողովրդներին. ուրիշ խօսքով, բանաւոր բանաստեղծութեան հին տարրերը երբեք բոլորովին չեն անհետանում. բայց այդ արգելք չէ նրան նոր տարրեր ընդունելու։ Ի հարկէ, այս նոր տարրերը միայն այն

Digitized by Google

ժողովրդների բանաստեղծութեան մէջ տեղ են գտնում, որոնք իրանց կեանքի մէջ փոփոխութիւններ են կրում ու պատմական ազգ լինելու պատրաստւում են։

Այնպէս ուրեմն պատմական ժողովրդների սկզբնական բանաստեղծութեան մէջ էլ կամաց կամաց նոր իդէալներ են ծնւում, և այն իդէալները ժողովրդի մէջ առաջացած նոր իղձերի կամ կարծիքների, նոր հայեացքների հետևանք են։ Արդ ի՞նչ հայեցուածք ունէր, կամ, աւելի պարզ ասենք, ի՞նչ աչքով էր մտիկ տալի սկզբում մարդս ինքն իր վրայ և աշխարհքիս մէջ եղած առարկաների վրայ։ Նա ինքն իրան բոլորովին թոյլ ու տկար է տեսնում իր չորս կողմը եղած բնութեանը հանդէպ, ուստի և սիրտ չարաւ մաքառել նրա հետ, չիմացաւ յաղթել նրան։ Նրա ամէն մի երեւոյթի մէջ մարդս տեսնում էր մի կենդանի ու անյաղթելի գոյութիւն, որից դողում ու ակնածում էր. և ահա առաջ ու առաջ նա սկսեց այն կենդանի պատկերացած երևոյթների վրայ խօսել ու երգել, նրա երգերի առաջին իդէալները «աստուածները» կամ «դիքն» էին, առաջին երգերը աստուածների վրայ ստեղծած առասպելներ էին։ Բայց ահա մարդս սկսում է կամաց կամաց բնութեան հետ մաքառել. նա կարողանում է արդէն բնութեան իր հանդէպ դրած մի քանի արգելքներին յաղթել; այն ժամանակ նա նշմարում է որ իր մէջ, մարդուս մէջ ոյժ կայ և զօրութիւն, բայց այդ զօրութիւնը կատարելապէս յայտնուելուց ու իրական աշխարհքի մէջ երևան գալուց առաջ՝ մարդս սկսում է երգել նրա իդէալական քաջագործութիւնները, որով և իր բանաստեղծութեան իդէալները փոխւում են, աստուածների տեղ ուժեղ ու զօրաւոր մարդիկ—«դիւցազուններ» են բռնում։ Այս դիւցազունների քաջութեան գործքերը բընութեան երևոյթների հետ պատերազմելում և նրանց յաղթելումն են կայանում։ Բայց այս տեղ այս բնութեան յաղթուած երևոյթները ոչ թէ աստուածներ են, այլ չար ոգիներ։ Սակայն մարդկային զօրութեան այս իդէալներին, ուզում եմ ասել դիւցազուններին, մի արտաքոյ կարգի ոյժ են ընծայում, իբր թէ իրանց ունեցած ոյժը աստուածներից կամ գերբնական արարածներից են ըստացել, այս պատճառով էլ դիւցազունք, այսինքն «աստուածների ցեղից» կամ երբեմն էլ «կիսաստուած» են ասւում։ Բայց կամաց կամաց աւելի էլ փոխւում է մարդուս հայեցուածքը. նա ինքն իր մէջ գերբնական ոյժ ու զօրութիւն էլ չէ տեսնում, նա զգում է

Digitized by Google

որ վիթխարի ու յաղթանդամ հսկաների կարողութիւն չունին մարդիկ, հաւատում է թէ դիւցազուններն էլ մարդիկ են, որոնք շատ անգամ երկայնահասակ չեն ու մարմնաւոր ոյժ չունեն, այլ նրանց հոգեւոր զօրութիւնովը շարժում ու առաջ են տանում մարդկային ազգը, այսինքն թէ բուն դիւցազունները պատմական անձինք են. Իբր ահա հազիւ թէ ժողովուրդը նշմարում է այս անձնաւորութիւնների բոլոր արժանաւորութիւնը, որ իր երեւակայութիւնը առջևն սկսում է նկարագրել նրանց բուն պատկերը: Երեւակայութիւնը ստեղծում է նոր «պատմական» իդէալներ, բայց սկզբներումը դուրս չեն ձգվում դիւցազնական իդէալները, հապա, ընդհակառակն, իբրեւ թէ օգնութիւն են հասնում նրանց. պատմական անձինքը կամ դիւցազուններով են շրջապատւում, և կամ թէ իրանք դիւցազունների են փոխվում, միայն այն զանազանութիւնով՝ որ գերբնական արարածների հետ չեն պատերազմում, այլ բուն պատմական թշնամիների հետ: Երեւակայութեան ստեղծած այս պատմական անձինքը բուն պատմական անձինքներից շատ աւելի գործքեր են կատարում. ժողովրդական. բուռն երեւակայութիւնը շատ անգամ այնպիսի յատկութիւններ է տալիս նրանց, որ բնա ինքեան չունին, բայց ինքը ժողովուրդը փափագում է որ ունենան:

Ազգնական բանաստեղծութեան այս տեսակ տեսակ փոփոխութիւններին նայելով՝ երգերն էլ երեք գլխաւոր տեսակների են բաժանվում և են. «աստուածաբանական» կամ «դիցաբանական», «դիւցազնական» և «պատմական»: Բոլոր այս ստորինաններից անկացաւ Հայոց բանաւոր բանաստեղծութիւնը. այն անշարժութիւնը, որ իւրաքանչիւր ազգի բանաւոր բանաստեղծութեան սեպհական է, ենթադրում է երեւում, որ պատմական երգերի հետ՝ երկար ժամանակ միացին ու երգուեցան դիւցազնական երգերը. ժողովրդեան համար իր դիւցազունները այնքան սիրելի են, որ նա դժուարութիւնով է բաժանվում նրանցից; մինչև անգամ պատմական անձինքներին, ինչպէս վերևը յիշեցինք, դիւցազունների արժանի գործողութիւններ է անել տալիս և նրանց կարգը դասում:

Հայոց հին երգերի նախնական գոյութեան և նրանց արտաքին ու ներքին յատկութիւնների վրայ մի փոքրիկ ճաշակ է տալիս մեզ մեր պատմութեան հայրը՝ Մովսէս Խորենացին, որ իր անմահ աշխատութեան մէջ աւանդել է մեզ ազգային յիշատակների մի քանի հատուկտորները: Այս թանկագին հատուածները երկուսի

Digitized by Google

են դասաւորուած։ Հին այլաբանութիւնները, որոնք իրանց առանձնական կերպարանքը գրեթէ անփոփոխ պահպանել են, ինչպէս որ երեւում է նրանց մէջ յիշատակուած դիպուածներից, դարձուածներից և կերպեան ըղձանքից; այնպիսիներ էլ կան, որոնք իրանց առաջին յատկութիւնները կորցրել և նոր փոփոխութիւններ են կրել, բայց նրանց մէջ գտնուած ժամանակական բառերից երեւում է որ ազգային հին երգերից հանուած ու համառօտուած են։ Առակները շատ քիչ են թուով, իսկ վերջինները աւելի են և բոլոր մեծի մասին մի նախնի Հայկազանց են վերաբերում։ Այս հատուկտորները որքան էլ կիսատ ու թերատ լինին, յայտնի ցոյց են տալիս այն ինքնուրոյն համակրութիւնը, որով Հայերը մասնակից են եղել միշտ Հայրենասիրական պատմական վիճակին։ Վիպասանական երգերը իրանց սրափը առողջ նշանաւոր անձինքը ու նրանց գործողութիւնները երգում էին և հետեւեալ նորածին սերունդին աւանդում, որն որ, իր հայրերից ու պապերից կտակուած հնութիւնը իբրեւ մի սուրբ ժառանգութիւն պահպանելով, աւելացնում էր նրա վրայ իր ժամանակի երգերը և յետոյ իր դիզած բանաստեղծական գանձերը զգուշութիւնով աւանդում էր յետագաներին։ Այսպէսով մի սերունդից միւսի հետ պատմական աւանդութիւններով կապուելով՝ երգերը, այս թանկագին պահարանները պատմական աւանդութիւնների, շատ քաջեր շարունակ ապրեցան մինչեւ ոչ միայն հեթանոս՝ այլ և քրիստոնեայ Հայերի բերանումը [1]։ Բայց ժողովրդական երգերը՝ որքան էլ հարուստ և սեփական լինին, երգերի սոսկ կողմը հասարակ կերպով ոչ սահմանվում, ոչ էլ պահպանվում են, և այս բանի պատճառը գլխաւորապէս կրթական զանազանութիւնն է, որի ազդեցութիւնը մեծ է ժողովրդի զարգացման ու նրա ստեղծական կարողութեան վրայ։ Յունաստանի զանազան գաւառներից աւելի Յոնիայի պարզ երկնքի տակ ծաղկեցաւ բանաստեղծութիւնը. այնտեղ կազմուեցան այն Հազներգուների խմբերը, որոնց հայրն ու հայրենակիցը համարվում է Հոմերոս։ Հայաստանում, ինչպէս երեւում է, այս փառքը վայելեցին Գողթն (այժմեան Ագուլիս) «գինեւէտ գաւառի բնակիչները», և այս շատ բնական ու հաւանական է։ Չմոռնալով կլիմայի բարեբար ազդեցութիւնը, Գողթն գաւառը նը-

[1]) Խոր. Գր. Ա. Գլ. ԼԱ. Գր. Բ. Գլ. Ն։ Գր. Մագիստրոս, Թուղթ առ Գրիգոր Մոկաց եպիսկոպոս եւ ուրիշները։

Digitized by Google

շահաւոր էր հնումը իր առատ ու բարեհամ գինիներով. յայտնի է թէ ուր կայ գինի, այն տեղ կայ զուարթութիւն, և զուարթութեան հետ միանում է միշտ երգն ու պարը։ Այս բանը հաստատում է Խորենացին, որ իր պատմութեան ընթացքի՝ մէջ մի քանի անգամ դիմում է Գողթնեցոց յիշողութեանը։

Փոքր ինչ վերև մեր ասածներիցս գուշակվում արդէն որ երգերը, բացի փիլիսոփայական նշանակութիւնից, ունին և պատմական նշանակութիւն, և կարծենք թէ գայթակղութեան առիթ չենք տալ, եթէ ասենք թէ Հայկազանց [1]) պատմութիւնը ըստ մեծի մասին ժողովրդական երգերից հանուած ու ազգային աւանդութիւնների վրայ հիւսուած է։ Այս բաղդին վիճակուած է ոչ միայն Հայոց, այլ և բոլոր (մանաւանդ հին) ազգերի սկզբնական ժամանակների պատմութիւնը, որոնց մէջ, քաղաքական պատմիչները, գրականական պատմիչների հետ, որոշ տեսնում են իւրաքանչիւրի առասպելական և դիւցազնական ժամանակները։ Միայն Հայոց պատմութիւնը դեռ ևս առողջ քննութեան տակ ընկած ու մշակուած չլինելով, շատերը մինչև այժմ կարծում են մեզանում, թէ մեր Հայկազուն նահապետները վիթխարի ու յաղթանդամ հսկաներ են եղել և ոչ մեզ նման սովորական մարդիկ։ Սրանով մենք չենք կամենում մի որ և իցէ կասկած ցոյց տալ Հայոց նախնական պատմութեան ճշմարտութեանը վրայ, ամենևին ոչ. այդ հակառակ կը լինէր մեր ասածներին երգերի վրայ, որոնք պարունակում են իրանց մէջ ազգային աւանդութիւններ, այլ միայն յիշել ենք կամենում թէ քննադատի պարտքն է ճշմարտութիւնը զատել այն կեղծիքներից, որ ժողովրդի բուռն երևակայութիւնը իրանից աւելացրել է, և որոնք մեծ նշանակութիւն ունին միայն գրականական պատմութեան համար։ Այս պատճառով ահա այժմ պատմաբանները ազգային երգերը պատմութեան աղբիւրների կարգն են դասում և աշխատում են գտնել նրանց մէջ ժողովրդական ձայնի արձագանքը։ Այս բանը սրանից գրեթէ տասնը չորս դար առաջ հասկացել էր մեր պատմիչների գլուխ՝ Մովսէս Խորենացին, որ, մի պատմական երևոյթի գոյութիւնը հաստատելու համար, ազգային երգերին ու աւանդութիւններին է դիմում։ Բայց, շատ անգամ, երգերի սկզբնական կերպարանքը անփոփոխ պահած չլինելով, առաջի բերան ազգային բանաստեղ-

[1]) Հին պատմութեան սկիզբը։

Digitized by Google

ծագման հետքերը չեն երեւում մեր ի վերայ մնակ տուողին։ Միայն խիստ քննութիւնը ցոյց կը տայ մեզ որ Խորենացու Հայկազն նահապետներին ու թագաւորներին այստեղ այնտեղ տուած գովեստները հին երգերից հանուած են, որոնցից մի քանիսը ինքը իր ականջովը լսել է վիպասաններից, իսկ մնացածները Մար-Աբաս Կատինայի գրքից է հանել, որ մեր ազգի ծագման առաջին պատմութիւնը գրելու պատիւն ու պարծանքը ունի։ Այսպէս, օրինակի համար, Երուանդեան Տիգրանի քաջութիւնների վրայ պանծալով խօսելիս, պատմաբանը, Մար-Աբասից առնելով, հոմերական դիւցազունների արժանի ածականներով է գովաբանում նրան, որոնք հին երգերից հանուած լինելուն ամենեւին տարակոյս չկայ։ Եւ յիրաւի, մի «ամենից խոհեմ, քաջ ու հարուստ» թագաւորին արժանապէս գովելու բաւական խօսք չգտնելով, վիպասանների տուած գովասանքներին է դիմում ու իր սիրելի թագաւորին «խարտեշահեր, գունեան, մեղուակն, անձնեայ, թիկնաւէտ, ոտքգաբարձ, գեղեցկատես» ածականներ տալիս, որոնց վրայ հնութեան կնիքը յայտնի երեւում է, որովհետեւ բոլորն էլ մարդու արտաքին յատկութիւններին, մարմնաւոր ուժի ու գեղեցկութեան են վերաբերում։ Նոյն իսկ նախնական նահապետների ու նրանց շինած կամ բնակած տեղերի անունները, որոնք պատմական նշանակութիւն ունին, յայտնի ցոյց են տալի որ ժողովրդական հնագոյն աւանդութիւններից առնուած են։

Որովհետեւ որոշ գիտենք, որ հին և մանաւանդ արեւելեան ազգերի սովորութեամբ, Հայերն էլ սովորութիւն ունէին իւրաքանչիւր անձի յատկութեանը կամ բարքին համեմատ՝ մի նշանական անուն տալ նոյն անձին (Անուշաւան, Պարետ, Սուր, Գղակ, Պերճ, Արբուն, Բազուկ, Սկայորդի), ինչպէս որ շատ տեղերի բնակիչները կամ շինողները նոյն տեղերի անուանակոչութեանը առիթ են տուել (Հարք, Հայկաշէն, Արմաւիր, Մասիս, Գեղարքունի, Փառախոտ, Ցոլակերտ, և այլն)։ Այս գեղեցիկ հնարքն էին գործ դնում հները նշանաւոր դիպուածները յիշողութեան մէջ պահելու. պատմական անձինքներին ու տեղերին այսպիսի նշանական անուններ տալով, նրանք այն անձինքների ու տեղերի վրայ և նրանց առիթով հիւսուած զրոյցները հեշտութեամբ միտներն էին պահում ու բերանէ բերան անցնելով յետագայ սերունդներին էին աւանդում [1])։

[1]) Խոր. Գր. Ա. Գլ. Ջ.

Digitized by Google

Այս տեղ մի ուշադրութեան արժանի խնդիր է ներկայանում մեր առաջին, որի վրայ չենք ուզում լռութեամբ անցնել։ Պատմիչք թէ հայկական հին երգերի մէջ քանի նշխարներ Խորենացին իր ժամանակի վիպասանների բերանից է քաղել, մի քանիսն էլ Մար-Աբասից առնելով մեզ աւանդել է։ Բայց ինչպէս կարող էին Հայոց բերանացի աւանդութիւնները, երգերն ու աշխարհագրական յիշատակարանները Մար-Աբասի գրքում տեղիք ունենալ, մինչդեռ յայտնի է որ նա մեր ազգի ծագման ու Հայկազուն նախահայրերի յաջորդութեան վրայ տուած տեղեկութիւնները Նինուէի դիւանատան մէջ գտած Ասորեստանեայց կամ Քաղդէացւոց յիշատակարաններից է հանել, որ սորի պատմագրի վկայութեանը նայելով, բոլոր հին ազգերի սկզբնական պատմութիւնք բովանդակում էր և Մեծն Աղեքսանդրի օրանը ու նրա հրամանովը յունարէն թարգմանուած էր։ Այս ուշադրութեան արժանի խնդրի վրայ վեր ի վերոյ նայողը չդանդաղեր անշուշտ Մար-Աբասի՝ հեռաւորաբար և Մովսէս Խորենացու անկեղծութեան վրայ կասկածելու։ Սակայն այս տարակուսական գրութիւնից ազատելու մի հեշտ միջոց կայ. հարկ է միայն իմանալ թէ հին Ասորեստանցիք ինչ ազգ են եղել և ինչ հաղորդակցութիւններ են ունեցել Հայոց հետ։ Ասիոյ հին ժողովրդների մէջ Ասորեստանցիք իմաստութիւնով, քաղաքականութիւնով ու գըրագիտութիւնով առաջին ազգն էին։ Այս ազգը Հայոց ոչ միայն ժամանակակից, այլ և դրացի էր ու երկար ժամանակ մերձաւոր ազգերի հետ՝ Հայոց վրայ էլ մի տեսակ աւագութիւն ունէր. մինչև անգամ մեր նախահայրերը մէկ ժամանակ նրանց կողմից իշխան էին կարգվում Հայաստանի վրայ։ Իբրև պատմական և ուրիշ ժողովրդների վրայ առաջադէմ ազգ, Ասորեստանցիք աշխարհքիս նշանաւոր դէպքերը գրի անցընելու ու աւանդելու բաղձանքը այն գլխից ունեցել են; նրանց գրականութեան մէջ աշխարհքիս ամենահին գիտուածները գրի անցուցած են, ինչպէս են ջրհեղեղի պատմութիւնը, լեզուների խառնակութիւնը և մինչև անգամ ջրհեղեղից առաջ եղած նախահայրերի թիւը ու տարիները, որ Աստուածաշնչի աւանդութիւնների գրեթէ նոյն և նման են [1]։ Աչքի առաջ ունենալով

[1]) Մեր առաջ բերածին մի փոքրիկ ապացոյց էլ կարող է լինել Խորենացու Բերոզից մէջ բերած մէկ հատուածը, որ Մեծին Աղէքսանդրի ժամանակ Քաղդէացոց պատմութիւնը գրեց Ասիոյ հին դիւանների յիշատակարաններից քաղելով։ Գր. Ա. Գլ. Զ։

Digitized by Google

այն շարունակ հաղորդակցութիւնները, որ այս երկու ազգերը՝ Ասո-րեստանցիք ու Հայերը մէկմէկու հետ ունեցել են, ոչ մի՛ չ դժուա-րութիւն չէ մնում ընդունելու, թէ մի այնպիսի ժողովուրդ իր դրացի և ըստ մասին հպատակ ազգի պատմութեան գլխաւոր մասե-րը իր յիշատակարանների մէջ անցրել է, ժամանակակից դիպուած-ները տեղն 'ի տեղը պատմելով, իսկ հնագոյն անցքերութիւնների համար ժողովրդի յիշողութեանը դիմելով: Իբրև հաստատութիւն մեր ասածներին, բաւական է Մովսէս Խորենացու Մար-Աբասից հանած վկայութիւնը մէջ բերել, որով, ասորի պատմագիրը, Արամի արշաւանքները պատմելիս, որոշ ասում է թէ «'ի փոքունց ոմանց և յաննշանից արանց 'ի գուսանականէն այս գտանի ժողովեալ 'ի դի-ւանի արքունեաց» [1]։ Նոյն ինքը Խորենացին, Մար-Աբասի առաջ բերած Հայոց աւանդութիւնները ու աշխարհագրական յիշատակա-րանները Հայաստանի 'քրիստոնէութեան ժամանակները ժողովրդի մէջ մնացած աւանդութիւնների հետ համեմատելով, ասորի գիտնա-կանին պատմածների ստոյգ ու հաւատարիմ լինելը հաստատում է։

Արդէն ասացինք թէ վիպասանական բանաստեղծութեան հիմը առասպելներն են, որոնք ժողովրդի երևակայութեան ստեղծած գեր-բնական արարածների վրայ կազմուեցան. այս պատճառով էլ ժողո-վրդական երգերի մէջ հնութիւնով առաջին տեղը բռնում են առաս-պելաբանական կամ դիցաբանական երգերը, որոնց մէջ երևում է ժողովրդի ձգտումը դէպ 'ի գերբնականը ու հրաշալին։ Դիցաբա-նական երգերը արտայայտում են մարդուս՝ բնութեան երևոյթների հետ ունեցած խորհրդաւոր կապակցութիւնը։ Այս տեղ մարդս իբրև թոյլ ու անփորձ արարած՝ իր չորս կողմը եղած ոյժերին կեանք է տալիս, որոնք իրանք իրանց մէջ, երբեմն էլ հսկաների հետ պա-տերազմում են ու մարդկերանց վրայ տիրում։

Մար-Աբաս Կատինայի հաւաքած ու Մովսէս Խորենացու համառօտած պատմութիւնը մի առասպելական աւանդութիւնով է սկսում, ուր աստուածները համարւում են ամէն բանի սկիզբը և աշխարհքիս բոլոր լաւութիւնների պատճառը։ Ահաւասիկ այն հա-տուածը, որի իր սկզբնական կերպարանքը կորցրած ու միայն էա-կան մասները պահածը յայտնի երևում է։

---

[1]) Խոր. Գր. Ա. Գլ. ԺԳ։

Digitized by Google

«Ահեղք և երևելիք առաջինքն 'ի գիրս, և աշխարհի մեծամեծ բարեաց պատճառք, որ սկիզբն աշխարհի և բազմամարդութեան: Եւ 'ի սոցանէ հատեալ գտան ազգ սկայից, անհեդեդք, յաղթանդամք մարմնով և վիթխարիք, որք յղացեալ անբարտաւանութեամբ ծնան զամբարիշտ խորհուրդ աշտարակաշինութեանն, և 'ի նոյն լինէին 'ի գործ անկեալք, յոր հողմ ահագին իմն և աստուածային շնչեցեալ ի դիցն ցասմանէ, ցրէ զամբարտակն, և մարդկանն անլուր բարբառս իւրաքանչիւր ումեք բաշխեալ, աղմուկ շփոթի 'ի մէջ արկանէին: Յորոց մի էր և յաբեթոսեանն Հայկ, անուանի և քաջ նախարարն, կորովաձիգ և հաստաղեղն» [1]):

Իսկ երբ առասպելական ժամանակներին յաջորդում են դիւցազնական ժամանակները, հայկական հանճարը էլ չէ բաւականանում հին առասպելներով, ուստի և աստուածների հետ իրական անձինքների գործքերն էլ է խառնում: Այս տեղ արդէն յայտնի երեւում է, թէ ինչպէս Հայոց նախնական բրտութիւնը կամաց կամաց անհետանում է և նրա բարքն ու զգացմունքները փոքր առ փոքր փափկանում ու ազնուանում են: Ժողովուրդը սկսում է ուշադրութիւն դարձնել այն նշանաւոր անցքերի վրայ, որոնք իր կեանքի վրայ ազդեցութիւն են ունենում: Աստուածների հետ ժողովուրդը սկսում է երգել այն դիւցազուններին, որոնք իրանց երեւելի գործքերովը առաջինների կարգը դասուելու արժանի են եղել, թէպէտ և պատմաբանները նրանց գոյութիւնը հաստատում են:

Այսպէս ահա հայ երգիչները բանաստեղծօրէն երգեցին Երուանդեան Տիգրանի կրտսեր որդու՝ Վահագնի ծնունդը և նրան նմանեցրին Յունաց Հերակլէսին ու Հարպօկրատէսին, որ նարգիս ասած ծաղկից է ծնուել: Եւ յիրաւի. Վահագն իր մեծամեծ քաջութիւններովը այնքան մեծ անուն հանեց, որ իր մահուանից յետոյ Հայերը աստուածների կարգը դասեցին, Վրացիք էլ արձան կանգնեցին ու զոհեր մատուցանելով՝ երկար ժամանակ պաշտեցին նրան: Վիպասանները այս ազգային դիւցազնի սիրովը յափշտակուած՝ նրա այլ և այլ քաջութեան գործքերը բանաստեղծական գոյներով նկարագրեցին իրանց երգերի մէջ, որոնք հնութեան ու անխնայ ժամանակին զոհ են գնացել: Մի հատուած մնաց միայն Վահագնի ծննդեան վրայ, որ շատ հետաքրքիր [2]) է և ցոյց է տալի հին Հայոց

---

[1]) Խոր. Գր. Ա. Գլ. Ժ. վերջը:
[2]) Հետաքրքրական:

Digitized by Google

բանաստեղծական հանճարի գեղեցկութիւնը ու վսեմութիւնը։ Այստեղ հայկական երգիչների երևակայութիւնը այն աստիճանի վառվում է, որ դիւցազնի մարդկային ծնունդը մոռանալով՝ բնութեան տարրերին է դիմում, ու երկնքին, երկրին և ծիրանի ծովին ցամաքից բանուած նկարագրելով՝ ծուխից ու բոցից ծնուած է համարում նրան։ Այս երգի հատուածը, որ սրանից գրեթէ երկու հազար երեք հարիւր տարի առաջ վիպասանին մէկը երգել և մինչև քրիստոնէութեան դարերում երկար ժամանակ պահպանուել է, մեր գրականութեան ամենից հին յիշատակարանը կարող է համարուել։ Խորենացին իր ժամանակի Գողթնեցոց երգերից հանել ու մեզ աւանդել է.

«Երկնէր երկին եւ երկիր.
Երկնէր եւ ծիրանի ծով.
Երկն ի ծովուն ունէր
Զկարմրիկ եղեգնիկն.
Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր.
Նա հուր հեր ունէր,
Ապա թէ բոց ունէր մօրուս՝
Եւ աչկունքն էին արեգակունք» [1]։

Դիւցազունների քաջութեան գործքերը, ինչպէս արդէն ասացինք, գերբնական արարածների հետ պատերազմելում ու նրանց յաղթելում է երևում, բայց այս արարածները աստուածներ չեն, այլ չար ոգիներ կամ վնասակար գազաններ, որոնցից դիւցազնը ազատում է մարդկային ազգին։ Այսպէս, ազգային աւանդութիւններին նայելով, Վահագն վիշապների հետ է կռւում ու յաղթում նրանց, որով և իր ժամանակակիցներից «Վիշապաքաղ» անուելու արժանի եղաւ [2]։ Այն աւանդութիւնով հին Հայոց մէջ պատմվում էր որ իբր թէ Վահագն ձմեռ ժամանակ Բարշամ Ասորեստանցոց աստծու յարդը գողացել է երկնքից և ճանապարհին թափթփած մանր յարդերից Ծիր Կաթինը գոյացաւ, որ այս պատճառով մեզանում «Յարդգող» էլ է ասվում։ Այս և սրա նման շատ զրոյցներ պատմվում էին Վահագնի վերայ, որի անունը այն աստիճանի ժողովրդականութիւն էր գտել Հայոց մէջ, որ մինչև քրիս-

---

1) Խոր. Գր. Ա. Գլ. ԼԱ։
2) Խոր. վերը յիշուած գլխումը եւ Ագաթ. եր. 603»։

Digitized by Google

տնէութեան ժամանակներից նրա յաջորդներ երկար ժամանակ անընդհատ մնացել էր ժողովրդի յիշողութեան մէջ։ Մինչև անգամ Թարգմանիչները Աստուածաշնչի մէջ Հերակլէսի տեղ Վահագնի անունը դրին [1]), որովհետև, ինչպէս ինքը Խորենացին ասում է, վիպասանները Հայ դիւցազնի քաջութիւնները երգելով՝ Հերակլէսին էին նմանեցնում նրան։

Դիւցազնական երգերը փոխվում են պատմական երգերի այն ժամանակ՝ երբ ժողովուրդը պատմական ասպարէզի մէջ ոտք է կոխում; բայց այս պատմական ժամանակին համեմատելուց առաջ՝ մի միջին ժամանակ էլ կայ, որ ոչ բոլորովին դիւցազնական է և ոչ պատմական, և այս բանը ինչպէս կեանքի, այնպէս և բանաստեղծութեան մէջ է երևում։ Այս էնդուր համար է, որ ժողովրդի բանաստեղծութեան մէջ անբնական ցայտում չկայ ու չէ կարող լինել. ազգային զարգացումը մէկ աստիճանից միւսը երբէք յանկարծ ու ըղձալի կերպով չէ փոխվում, այլ աստիճանաբար ու բնական ճանապարհով մինը միւսի հետ է կապվում, ինչպէս որ շղթայի օղակները մէկզմէկու հետ կապվում ու մի կանոնաւոր ամբողջ են կազմում։ Այս փոխադրական միջոցին են վերաբերում Հայ վիպասանների Տորք անունով նահապետին վրայ երգածները, որ Վաղարշակի օրով էր ապրում։ Հայկակի Պասքամ Թոռանը որդին էր Տորքը, որ գժնահայեաց, տափաքիթ, մարմնով կոպիտ ու դեմքով սաստիկ տգեղ լինելուն համար, ժամանակակիցները «Անգեղեայ» անուանեցին նրան. Վաղարշակ էլ Հայաստանի արևմտեան կողմերի կուսակալ կարգեց նրան ու բոլոր ցեղը «Անգեղ Տուն» անուանեց։ Վիպասանները այնպիսի կարգէ դուրս բաներ էին պատմում այս դիւցազնի ուժին վրայ, որ Խորենացու ասածին նայելով՝ ոչ Սամսոնին, ոչ Հերակլէսին և ոչ հարիւր քսան փղի ոյժ ունեցող Ռոստոմ Սագճիկ անունով պարսիկ դիւցազնին են յարմարում [2])։ Օրինակի համար, պատմում են թէ Տորք պինդ ու անտաշ քարեր ձեռքն առած՝ ճեղքում և ուզած մեծութիւնն ու չափը տալիս էր նրանց,

---

[1]) Գր. Մ. Խոր. Գ., 19։

[2]) Ռոստոմը Ֆերդուսի վիպասանին յիշած Ռուստէմն է եւ Շահ-Նամէի գլխաւոր դիւցազուններից մինը: Միայն պարսիկ վիպասանը իր դիւցազնին «Սագճիկ» մականունը չէ տալիս, որի ինչ նշանակութիւն ունեցածը յայտնի չէ։

Digitized by Google

յետոյ բլրանկարներում քնարերգակ` առասպելի ձև էր տալիս և զարդերով բլրանկարներում արծիւներ ու զանազան նկարներ էր փորագրում նրանց վրայ։ Զննելով որ վիպասանները Տորքին Ա. Իմերեթի Հայկի ու գերբնական ուժ են ընծայում, այսու ամենայնիւ ոչ նրա առջրած ժամանակը, և ոչ մեծանուն գործողութիւնները իրաւունք են տալիս նրան առաջին կարգի դիւցազունների շարքումը դասուելու, որովհետև նրա ուժի փորձը ամենևին մեծագործութիւններ չեն, հապա իր նման աշխարհական մարդիկ. նրա թշնամիները բուն դիւցազունների թշնամիների նման` գերբնական արարածներ չեն, այլ իրական անձինք։ Այսպէս` մի անգամ, ասում է երգը, Պանտօսի եզերքը թշնամիների նաւերին պատահելով` նրանց վրայ է գրոհում. բայց նաւերը ութ-ինը ասպարէզ տեղ ծովեզերքից հեռանում են, այնպէս որ Տորք չէ կարողանում եանեներից հանել։ Այն ժամանակ վեր է առնում նա բլրանմն քարեր ու նրանց քամակից այնպէս սաստիկ ձգում, որ ծովը պատառվում է ու ալիքները բարձրանալով նաւերի կէսը ընկղմում, միւս կէսն էլ հեռաւոր տեղեր են քշում։ Այս երգիչների այսանկատապութիւնը զարմանալի նմանութիւն ունի Հոմերոսի իր Ոդիսականի մէջ Կիկլոպեան Պոլիփեմի վրայ երգածի հետ։ Հոմերական հսկան էլ իր Ոդիսեւս թշնամու վրայ սաստիկ զայրացած`

«.... Ի բաց ցասման անդ զարտուցանն առեալ
կոպշեաց գլխոյն. արկ առ նաւուն առաջ ի դէկէն վայրիկ մի,
ձայն կանգնեաց ծով գլորմամբ, յորձանք ալեաց զարձ առին,
Ծովն ալեկոծ վարէր զնաւն եւ մօտ հրդէր ցամաքին....»

Իսկ որովհետև Ոդիսևս իր կծու խօսքերով նրա սիրտը խայթելուց չէր դադարում, այս պատճառով Պոլիփեմ վերստին

«.... Մեղկագոյն առ մեծամասն վէմ առաւել անհնարին
Շրջանակեաց, թափ ետ ուժոյն յաղթահասակ կարողին,
Արկ յետ նաւուն կցիտ ի խելս, դողցես ի ծայրըն դեկին
Ծովն ի վիմէն ծփեալ ըղնաւն ի կոյս վարէր ցամաքին» [1])։

Այսպիսի նմանութիւններ շատ ու շատ են պատահում սկըզբնական ազգերի երգերի, զրոյցների և ուրիշ աւանդութիւնների

---

[1]) Ոդիսական, թարգմ. Հ. Եղիա Թովմաճեան, Հատ. Ա. Հատներգ. Թ. եր 264—66.

Digitized by Google

մէջ, և պատճառը յայտնի է։ Որովհետև ազգերը իրանց գոյութեան սկզբնական ժամանակները՝ իրանց սովորութիւններովը, իրանց հոգևոր կեանքովը միմեանցից այնքան չեն զանազանվում, ուրեմն և նրանց սկզբնական գրականութիւնների մէջ շատ նմանութիւններ կան։ Իսկ երբ ազգերը այնքան առաջ են գնում, որ գրագիտութեան միջնորդութիւնով իրանց գրաւոր գրականութիւնները ունենալու վիճակին են հասնում, այն ժամանակ իւրաքանչիւր ազգի գըրականութիւնը իր սեպհական յատկութիւնները, սեպհական պատկերը կունենայ։

Վահագնի և Տորքի վրայ պատմուած աւանդութիւններից պարզ երևում է, թէ ինչպէս ժողովրդի իդէալները աստիճանաբար փոխվում, ազնուանում են, և թէպէտ երկուսին էլ գերբնական ոյժ է տրուած, երկուսն էլ հսկայաձև ու յաղթանդամ են, բայց երկուսն էլ մի և նոյն քաջութեան գործքերը չեն գործում. մինը վայրենի գազանների դէմ է կռվում, իսկ միւսը իր նման մարդկերանց հետ. առաջինը, երկրիս վրայ գործած քաջութիւններովը չբաւականանալով, երկինքն է բարձրանում ու, մարդկային ծնունդը մոռացուելով, աստուածանալու պատուին է հասնում. երկրորդը, թէ և նոյնպէս դիւցազն, այսու ամենայնիւ երկրիս վրայ է մնում և մարդկային ծնունդ ունի։ Բայց այս բաւական չէ։ Քանի որ ժողովուրդը զարգանում է, նրա հայեցուածքը նոյնպէս փոխվում՝ է. նա սկսում է վերջապէս ուշադրութիւն դարձընել այն անձինքների վրայ, որոնք իր ամբողջութիւնից դուրս գալով՝ ջանք ու ճիգ են անում ժողովրդներին առաջ տանելու. նա հասկանում է որ այն անձինքը իրանց բարձր նպատակին հասնելու համար՝ արտաքին ու մարմնաւոր ոյժ ունենալու կարօտ չեն, այլ ներքին հոգևոր կարողութեան պէտք ունին։ Եւ ահա ժողովրդի այս նոր հասկացողութեան հետ նրա իդէալներն էլ փոխվում են. նա էլ չէ բաւականանում գերբնական արարածների դէմ պատերազմող դիւցազունների հսկայական քաջութիւնները երգելով, նա սկսում է այն անձինքների անունը հռչակել, որոնք իրանց կեանքը ժողովրդեան օգտի և հայրենեաց երջանկութեան համար աշխատելով են անցկացնում։

Մեր թագաւորների մէջ թերևս չկայ մէկը, որ Արտաշէս Երկրորդի չափ սէր ու համակրութիւն վաստակած լինի Հայոց մէջ։ Թագաւորական գահը բարձրանալուց ու Հայաստանի քաղաքական վիճակը ապահովացնելուց յետոյ, Արտաշէս իր բոլոր ուշադրութիւնը

Digitized by Google

երկրի ներքին բարեկարգութեան վրայ դարձրեց։ Բոլոր Հայաստանը զանազան սահմանների բաժանեց և օտար ազգերի գաղթականութիւններ բերելով՝ անբնակ դաշտերումը ու լեռներումը բնակեցրեց։ Առևտրականութիւնը և արուեստները ծաղկեցնելու հոգ տանելով՝ շատ կամուրջներ շինեց և բոլոր գետերն ու ծովակները նաւերով լցրեց։ Երկրագործութիւնը առաջ տանելու համար՝ ամէն տեսակ միջոց գործ դրաւ և առհասարակ այնպիսի գործունէութիւն մտցրեց Հայոց մէջ, որ պատմութիւնը ասում է թէ իր ժամանակին երկիր չէր մնացել որ անմշակ լինի, մարդ չէր մնացել որ դատարկ ու անգործ շրջի։ Բաց ի դրանից Արտաշէսի օրովը մեհեաններ շինուեցան, վարժարաններ և մարզարաններ հաստատուեցան, բանաստեղծութիւնը ծաղկեցաւ, (որի սիրելիներից մինն էր Թագաւորի որդին Արոյր «իմաստուն և բանաստեղծ») և այս բոլոր բարերարութիւնների փոխարէն այնքան ժողովրդականութիւն գտաւ ազգին մէջ, որ իր մահուան լուրը առնելով՝ բոլոր Հայաստանը սուգ մտաւ, շատերն էլ, այսպէսի խելացի ու բարերար թագաւորից յետոյ լոյս տեսնել չուզելով, իրանք իրանց սպանեցին ու Արտաշէսի հետ միասին թաղուեցան։

Արտաշէս թէպէտ մեռաւ, բայց իր քաղցր յիշատակը երկար ժամանակ մնաց ժողովրդի սրտումն ու մտքումը։ Խորենացին վկայում է թէ մինչև իր օրերը Գողթն գաւառի բնակիչները երգում էին Արտաշէսի գործքերը. Երուանդի հետ ունեցած պատերազմը, Արտաշատ քաղաքի շինելը, Ալանաց դէմ տուած պատերազմը և յետոյ նրանց հետ արած խնամութիւնը, որդկերանց ծնունդը, Սաթինիկ տիկնոջ իբր վիշապազունների (այսինքն Մասիսի ստորոտը բնակող Մարաց) կամ աւելի ճիշդ Արգամայ վրայ սէր ձգելը, հետևաբար և ծերունի Արգամայ անպատուելը ու տնով տեղով ջնջուելը, Արտաշէսի որդկերանց իր ամուսիններից գրգռուած և մեկզմեկու դէմ ունեցած նախանձը,—այս բոլոր հանգամանքները, վիպասանների երգերից հանելով, մեզ պատմում է Խորենացին [1])։

Սրանցից Արտաշէսի Ալանաց հետ ունեցած խնամութեան վրայ տուած երգը մէջ է բերում. մէկ մասը խօսակցութեան ձևով, իսկ միւսը անփոփոխ պահելով՝ այսպէս.

---

[1]) Խոր. Գր. Բ. Գլ. ԽԹ։

Digitized by Google

«Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւն գեղեցիկ,
Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրաթեւ ընդ գետն,
Եւ ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
Ընկէց ի մէջք օրիորդին Ալանաց,
Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդին.
Արագ հասուցանելով ի բանակն իւր» [1]։

Երկրորդ և չորրորդ տողերի մէջ յիշուած «ոսկէօղ շիկափոկ պարանն» այլաբանութիւն է և նշանակում է «կարմիր մորթ, լայ-քա ու ոսկի», որ Ալանաց աչքին շատ յարգի էին, և որոնցից ընծայ ուղարկեց նրանց Արտաշէս, Սաթինիկին առնելու ժամանակ։

Նոյնպէս էլ հարսանիքի հանդէսի վրայ երգում էին.

«Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի,
Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկան»։

Որովհետև, աւելացնում է Խորենացին, երբ, մեր թագաւորները, փե-սայացած իրանց պալատի դուռը հասնում էին, Հռոմայեցոց հիւ-պատոսների նման ոսկի էին ցրւում; թագուհիներն էլ իրանց առա-գաստի մէջ մարգարիտ էին ցանում, սովորութիւն որ մինչև այժմ էլ տեղ տեղ մնացել է [2]։

Բայց եթէ Արտաշէս մեծ համակրութիւն էր գտել ժողովրդի մէջ, պատճառը ըստ մեծի մասին իր հաւատարիմ խորհրդատու ու զօրավարն էր—Սմբատ Բիւրատեան. Բագրատունի նախարարը։ Պատմութիւնից գիտենք որ Սանատրուկի մահուանից յետոյ, երբ Երուանդ Արշակունին նրա ցեղը տնով տեղով ջնջելու վրայ էր, Արտաշէս փախչում է Սմբատ Բագրատունու մօտ։ Սպերունի նա-խարարը հօր պէս է ընդունում թագազուրկ Արտաշէսին ու հետը միասին Պարսից դուռը ապաւինում։ Այնտեղ իր անձնական քա-ջութիւններովը Սմբատ շուտով թագաւորի ուշադրութիւնը իր վրայ է դարձնում, որ, կամենալով վարձատրել նրան, կատարում է

[1] Խոր. Գիր. Բ. Գլ. Ծ։

[2] Նոր Ջուղայի մէջ մինչև այժմ էլ փեսան ու հարսը եկեղե-ցուց տուն դառնալիս, եթէ հարուստ են, ազգականներից երկուսը ձեռքերը երկու սկուտեղ փողով լիքը՝ դիմաւորում են նրանց տան առաջին, և մէկը փեսի՝ իսկ միւսը հարսի գլխին է ցանում սկու-տեղի մէջ եղած փողը. Լումին, Մ. Էպիկ. Հայ. եր. 36.

Digitized by Google

Նրա մեծ խնդիրքը ու շատ զօրքով Հայաստան է ուղարկում, որ Սանատրուկի թագը Եդեսիայից յետ առնէ ու Արտաշէսին թագաւորեցնէ Հայոց վրայ։ Այնուհետեւ նորապսակ թագաւորը առանց իր բարերարի խորհրդին ոչինչ չէր անում, ոչ պատերազմի, ոչ խաղաղութեան ժամանակ։ Տարակոյս չկայ որ Սմբատի այս անձնաւորութիւնը չէր կարող ազատ մնալ ազգային երգիչների նկատողութիւնից, որոնց խօսքերը բոլորովին հաստատում է Խորենացին, այս ծերունի նախարարի բնաւորութիւնը ու յատկութիւնները նկարագրելիս. «Քաջանդի, արգասեւ, լաւ առատաձեռն, ոչինչ հեռի 'ի ճշմարտութենէն (էր քաջն Սմբատ). որ ունէր հասակ անդամոց համեմատ քաջութեանն, և առաքինութեան ազուոյն որոտոյ, և գեղեցկութեան աչաց վայելչացեալ. սակայն ինչ արեան նիշ ունելով յաչսն՝ որպէս գրանկոնաւրիկոն 'ի վերայ ոսկւոյ և 'ի մէջ մարգարտոյ ծաղկէր. և 'ի վերայ շոյս անձին և մարմնոյ՝ զգոյշ յամենայնի, և ուշութիւն յաղթողուածոց ունէր ի մարտս առաւել քան զամենայն ազգ» [1]։

Սմբատի անունը ու համբաւը աւելի հռչակուեցաւ մանաւանդ այն ժամանակ, երբ Եգիպտից երկրումը յանձն առած արշաւանքը յաջող կերպով գլուխ տարաւ, որի պատճառով Արտաշէսի անդրանիկ որդին՝ փառասէր Արտաւազդը կամենում է սպանել նրան ու Հայոց զօրքերի սպարապետութիւնը խլել նրանից, ինչպէս որ նրանից առաջ նոյն Արտաւազդը, աչք ունենալով Արգամ Մուրացան իշխանի երկրորդական գահի վրայ, մատնում է նրան Արտաշէսին, որ իբրթէ Արգամայ միտքը թագաւորական իշխանութեան հասնել է։ Այս պատճառով Արտաշէս բոլոր պատիւները խլում է նրանից ու Արտաւազդին տալիս, որ և սպանեց նրան. Թէպէտ և այս Արգամայ սպանութեան պատճառը ըստ մասին կարծվում է այն սէրը, որ Սաթինիկ ցոյց էր տուել Մուրացան նախարարին, որովհետեւ երգը ասում է՝ թէ

> «Տենչայ Սաթինիկ տիկին տենչանս՝ զարտախոյր խաւարտ
> Եւ զտից խաւարծի ի բարձիցն Արգաւանայ» [2]։

Սմբատ. հասկանալով Արտաւազդի դիտաւորութիւնը և ճանաչելով

---

1) Խոր. Գր. Բ. Գլ. ԾԲ։

2) Երգի մէջ «Արգամ» անունը աղաւաղուելով «Արգաւանի» է փոխուել։

Digitized by Google

Նրա բնաւորութիւնը, առանց տրտնջելու, քաշվում է Մասիսեանի կողմերը, հրաժարուելով բոլորովին Հայոց զօրքերի սպարապետութիւնից, որ Արտաւազդ շտապում է իրան սեպհականելու. և ահա այս պատճառով մեծ խռովութիւններ ծագեցան Թագաւորի որդկերանց մէջ։ Բայց Սմբատ շուտով առիթ ունեցաւ ցոյց տալու իր հաւատարմութիւնը ու անյիշաչար բնաւորութիւնը։ Հռովմայեցոց կայսրը Դոմետիանոս, սաստիկ զայրանալով Արտաշէսի վրայ, որ էլ չէր կամենում իր հարկատւութեան պարտքերը ճանաչել, շատ զօրք է ուղարկում Հայաստան։ Արտաշէս Հռոմայեցոց առաջը առնելու համար՝ իր որդկերանց ձեռքը զօրք է տալիս, որոնք թէ և երկար ընդդիմանում են թշնամուն, բայց վերջապէս վտանգի մէջ են ընկնում։ Այս միջոցին Սմբատ, որ թէպէտ ծերացած՝ բայց դեռ երիտասարդի պէս էր պատերազմում, հալածում է թշնամիներին, որոնց, ինչպէս երգը ասում է, Դոմետ անունով մէկը առաջնորդում էր [1], և Թագաւորի որդկերանց մահից ազատում։

Երգերը, Թագաւորների ու իշխանների այս անաչառ դատաւորները, որքան մէկ կողմից գովասանքով խօսում են Արտաշէսի ու Սմբատ Բագրատունու վրայ, միւս կողմից այնքան աւելի սև գոյներով են նկարագրում Արտաշէսի որդու ու յաջորդի—Արտաւազդի մոլի ու նախանձոտ բնաւորութիւնը, որի պատճառը նրա մանկութիւնից՝ վիշապազունների ձեռքը մնալն են համարում երգերը, և այս հանգամանքը մի այլաբանական ձևով յայտնում են, իբր թէ ծննդեան ժամանակ

«Վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ,
Եւ դեւ փոխանակ եդին»։

Նախանձու և ատելութեան բոցը այնպէս սաստիկ վառուել էր Արտաւազդի սրտումը, որ սա, չբաւականանալով Արգամայ ու Սմբատի գլուխը բերած չարիքներովը, չբաւականանալով և եղբարց մէջ ձգած կռիւներովը, մինչև անգամ իր հօր փառքի վրայ էլ նախանձեց։ Որովհետև արքայորդին, իր հօր մահուան ժամանակ եղած կամաւոր մահերը տեսնելով, կատաղած կանչեց մեռած հօր քամակից.

«Մինչ դու գնացեր և զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար,
Ես աւերակացս որպէս թագաւորեմ»։

---

[1]) Խոր. Գր. Բ. Գլ. ԾԳ։

Digitized by Google

Արտաշէսի ուրուականը, այս մեղադրական խօսքերը լսելով, անիծեց նրան, ասելով.

> Եթէ դու յորս հեծցիս յազատն ի վեր ի Մասիս,
> Զքեզ կալցին քաջք, տարցին յազատն ի վեր ի Մասիս.
> Անդ կացցես և զլոյս մի տեսցես» [1]

Տարակոյս չկայ, որ որդու անօրէնութիւնները աւելի էլ պէտք է յիշեցնէին ժողովրդին հօր իշխանութեան քաղցր ժամանակները, երբ կեանքի բոլոր հանգամանքները քրիստոնեայ Հայոց մէջ երկար ժամանակ երգվում ու պատմվում էին, մինչև անգամ գիւղականների մէջ, որոնց համար այնքան բան էր արել Արտաշէս։ Նրանց բերանից է քաղել Մագիստրոս տասնմէկերորդ դարումը՝ հետևեալ կարճիկ՝ բայց սրտաշարժ հատուկտորը, որ վերաբերում է Թագաւորի կեանքի վերջին րոպէներին։ Արտաշէս, յիշելով կեանքի ու տարուայ զարունը, երբ առաւօտեան լոյսը, ցօղի հետ խառնուած, բարակ մէգի պէս գեղերի ու քաղաքների վրայ էր տարածվում, միտը բերելով նոյնպէս իր որսական զուարճութիւնները, կանչում է.

> «Ո՞ տայր ինձ զծուխ ծխանի և զառաւօտն նաւասարդի,
> Զվազելն եղանց և զվազելն եղջերուաց».

Իսկ ժողովուրդը իր սիրելի Թագաւորին փափաքը անկատար մնացած տեսնելով՝ սուգ է կատարում.

> «Մեք փող հարուաք և թմբկի հարկանէաք»։

Վահագնի, Տորքի, Արտաշէսի, Սմբատի և Արտաւազդի վրայ երգուած երգերի բովանդակութիւնից պարզ երևում է թէ ինչպէս հետզհետէ ժողովրդեան իդէալները փոխվում ու ազնուանում են. գերբնականը ու հրաշալին տեղ է տալիս բնականին, մարմնաւոր ոյժը—հոգևոր կարողութեան։ Վահագն ու Տորք միայն իրանց անձնական ուժովը չլսուած բաներ են անում. կատաղի գազանների դէմ պատերազմում, ժայռեր տեղից շարժում են, առանց մարդու օգնութեան կարօտ լինելու։ Իսկ Արտաշէս արդէն ինչ որ անում է, բոլորը բազմութեան համակրութիւնովն է անում, որովհետև նրա վրայ ասուած երգերը այն ժամանակ են ստեղծուել,

[1]) Խոր. Գր. Բ. Գլ. ԿԱ։

Digitized by Google

երբ ժողովուրդը զգում էր որքան որ առանց իր օգնութեանը պատմական անձը ոչինչ չէ կարող անել։ Այս բանը երևում է և հետևեալ փոքրիկ՝ բայց մեր ասածը ապացուցանելու համար բաւական նշանաւոր հատուածից՝ Երուանդի քեռայր Վարդգէսի վրայ, որ իր «ընկերներով» Արտիմէդ քաղաքը շինեց.

«Հաստուած գնացեալ Վարդգէս մանուկ ի Տուհաց գաւառէն
Ըզքասաղ գետով,
Եկեալ նստեալ զՇրէշ բլրով, զԱրտիմէդ քաղաքաւ,
Ըզքասաղ գետով,
Կոխել կոփել զդուռն Երուանդայ արքայի» [1]։

Ահանք են ահա ժողովրդական սկզբնական երգերի տեսակները, որոնցից պարզ երևում է, թէ բանաստեղծութիւնը ինչ մեծ կապակցութիւն ունի ժողովրդի պատմութեան հետ, այնպէս որ մի ազգի պատմութիւնը բանաստեղծութիւնով կարելի է պարզել և բանաստեղծութիւնը պատմութիւնով։ Դժբաղդաբար մեր ազգային բանաստեղծութեան յիշատակարանները շատ փոքր ու թերատ են, որ կարողանայինք կատարելապէս ցոյց տալ հին Հայոց հոգին ու կեանքը։ Մենք յոյս ունինք թէ գոնէ այն կարողացանք ցոյց տալ, թէ ինչպէս ժողովրդի հասկացողութիւնը հետզհետէ փոխվում ու կատարելագործվում է բնութեան և մարդու վրայ։ Բայց որովհետև ժողովուրդը երբէք անշարժութեան մէջ չէ կարող մնալ, այս պատճառով նրա իդէալների մէջ էլ շարունակ փոփոխութիւններ են լինում։ Քանի որ ժողովուրդը պատմական ասպարէզին մէջ առաջ է գնում, այնքան աւելի զգում ու հասկանում է թէ իրան ու պատմական անձինքների մէջ ներքին կապակցութիւն ու մերձաւորութիւն կայ, թէ այն անձինքը ժողովրդի միջից դուրս են եկել, թէ նրանք իրանց գլխից չեն հնարել այն նպատակները, որոնց դիմում են, այլ դիմում են այն նպատակներին, գուշակելով իրանց ժողովրդի գաղտնի զգացմունքները, պիտոյքները ու ձգտումը, թէ վերջապէս նրանք միայն բազմութեան համակրութիւնով և օգնութիւնով ոյժ ունին։ Ժողովուրդը սկսում է տեսնել, որ ոչ միայն մի քանի սակաւաթիւ ընտրեալ անձինք արժանաւորութիւն ունին, այլ բոլոր ժողովուրդը, ուրեմն և «իւրաքանչիւր անհատը» այն ժողովրդից, այսինքն

---

[1] Խոր. Գր. Բ. Գլ. ԿԵ։

Digitized by Google

բոլոր մարդիկ։ Այս նոր հայեցուածքը իր կատարելութիւնը հասնում է միայն քրիստոնէութեան բարերար ազդեցութեան տակ, որ ամէն մի անհատի մեծ արժողութիւն է տալիս միայն էնդուր համար՝ որ մարդ էր Աստուծով պատասխանատուութիւնը, մինչև անգամ ժողովուրդը, քրիստոնէութեան ազդեցութեան տակ ընկնելով, ոչ միայն դիւցազուններին ու պատմական անձինքներին է երգում, այլ ամէնին, մինչև անգամ ամէնից հասարակ մարդկերանց հաւասար սիրով երգում է։

Սրանից պարզ երևում է որ վիպասանական երգերի զանազան տեսակների բաժանումը պատահական ու բնաւ կամայ չէ, այլ այս բաժանումը ինքն ըստ ինքեան առաջ է գալի բուն երգերի նիւթից, որոնց մէջ որոշ ցոյց տուինք ժողովրդի զարգացման չորս գլխաւոր ժամանակները, և այս ժամանակների նայելով՝ չորս տեսակ վիպասանական երգեր. դիւցաբանական, դիւցազնական, պատմական և վերջապէս «մեծատանական» կամ «անհատական» [1])։ Այս վերջին տեսակ եր-

---

[1]) Խորենացին Վիպասանական երգերի հետ երբեմն «Թուելեաց երգեր էլ է յիշում։ Այս Թուելեաց երգերով ոմանք երգերի «չափաբերական» լինելը հասկանում են (իբր թէ երգերը կարող են առանց չափի լինել), ուրիշները—«Ժամանակագրական» երգեր. բայց մենք գիտենք որ երգերը առ հասարակ ժամանակագրութեան են հետեւում, այս նրանց գլխաւոր յատկութիւններից մին է։ Ուրիշները դարձեալ Թուելեաց երգերը վիպասանական երգերի մէկ տեսակը համարում են, բայց այս կարծիքն էլ միւսների նման մեզ բոլորովին սխալ է երեւում։ Մեր կարծիքով Թուելեաց երգերը մի եւ նոյն վիպասանական երգերն են, եւ այս բանը բոլոր մասին հաստատում է Խորենացին, որ Արտաշէս Երկրորդի գործքերը պատմելու ժամանակ՝ ասում է. «Արտաշէսի վերջին գործք բազում ինչ յայտնի են քեզ «ի վիպասանացն» որ պատմին ի «Գողթան», եւ փոքր ինչ յետոյ. «Այս ամենայն յայտնի են քեզ յերգս «վիպասանացն» (Գր. Բ. Գլ. ԿԱ)։ Իսկ առաջին գրքումը, Գլ. Լ. Տիգրան Առաջինի բերած Մարաց գաղթականութեան բնակութիւնը նկարագրելուց յետոյ՝ ասում է. «Զայսոսին զայս ճշմարտապէս եւ «Թուելեացն երգք», զոր պահեցին ախորժելով, որպէս լսեմ, մարդիկ կողմանն գինեւէտ գաւառին Գողթան. յորս յիշեն բանք երգոցն «զԱրտաշէսէ և զորդւոց նորա....» Այս խօսքերը, կարծեմ, բաւական են հաստատելու համար թէ «Թուելեաց» երգերը միեւնոյն վիպասանների երգերն են, որ մեր թագաւորների ու իշխանների գործքերը «թուում, համարում» էին իրանց երգերի մէջ։

Digitized by Google

գերը, որ, ինչպէս ասացինք, քրիստոնէութեան ազդեցութեան տակ աւելի աճում ու զարգանում են, ցոյց են տալիս նոյնպէս՝ թէ բա-նաստեղծութիւնը անդադար պատմութիւնից առաջ է անց կենում, և թէ նրա իդէալներն են, որ ժողովրդի առաջ ճանապարհ են բաց անում։ Այս պատճառով շատ հարկաւոր է իմանալ ժողովրդեան իդէալները և նրանց պատմական զարգացումը։ Այս պատճառով՝ նոյնպէս կարելի է համարձակ ասել, թէ շատ ու շատ առաջ կը գնայ այն ազգը, որի սկզբնական (քիչ թէ շատ անշարժ) բանա-ստեղծութեան մէջ էլ իդէալները յաւիտեան մի և նոյնը չեն մը-նում, այլ անց են կենում վերևը յիշուած սահմաններից։ Մենք տեսանք, որ մեր հին բանաստեղծութիւնը այս յաջող հանգամանքի մէջ էր գտնվում, բայց Հայաստանի քաղաքական կեանքը, արտա-քին թշնամիների շարունակ բռնակալութիւնների տակ ճնշուելով, բանաստեղծութիւնը, այս քնքոյշ ծաղիկը, որ կարող է աճել ու զարգանալ միայն ազատութեան հողի վրայ, չունենալով իր հար-կաւոր պայմանները, հետզհետէ թոռմում ու թօշնում է Հայոց մէջ և իր բնական զարգացումը ընդհատում։

Թէպէտ և այս պատմական երգերը կրօնական երգերի վրայ հիմնուած են և նրանց հետ կապ ունին, բայց դիւցազնական ժա-մանակներումը արդէն քաղաքական երգերը առանձին ճանապարհով են սկսում զարգանալ, և կրօնականները առանձին։ Այս կրօնական երգերի նշանակութիւնը և ինչ հանգամանքների մէջ երգուածները իմանալու համար՝ հարկ է Հայոց հին կրօնին դիմել։

Զննելով որ հնութեան յիշատակարանները ոչինչ որոշ յի-շատակութիւն չեն անում Հայաստանի նախնական կրօնի վրայ, այսու ամենայնիւ մեզանում ընդունված է առ հասարակ՝ որ մեր նախնի նահապետները Թորգոմի աւանդած կրօնին հետևեցան ու ճշմարիտ Աստուծուն երկրպագութիւն արին։ Յետոյ ինչպէս բոլոր աշխարքի մէջ, այնպէս էլ Հայաստանում, աստուածպաշտութիւնը կամաց կամաց խանգարուեցաւ և ուրիշ զանազան կրօնների տեղիք տուաւ։ Այս տեղ արևապաշտութիւնը իր պաշտօնը հաստատեց, մոգութիւնը զրադաշտական կարծիքները տարածեց, Յունաստանը իր աստուած-ները բերաւ. մինչև անգամ Հնդկաստանը Հայաստանի վրայ կրօ-նական ազդեցութիւն ունեցաւ։ Արդէն հաւաստի գիտենք, որ, Ար-շակունի թագաւորների օրովը, Հայերը իրանց դրացի Պարթևաց

Digitized by Google

կրօնքն էին հետեւում [1]), և մոգութեան կամ, զրադաշտական վարդապետութեան հետ, յունական դիւցաբանութիւնն էլ էին ընդունում, ինչպէս նաև ուրիշ շատ աւելորդապաշտութիւններ, որ հետզհետէ մտան ժողովրդի մէջ: Արանից երեւում է որ հին Հայոց կրօնը բազմաստուածութիւնից ու միաստուածութիւնից ձեւացած մի խառնուրդ էր, որ թէ Արեւելքի ու թէ Արեւմուտքի կրօններից կազմուեցաւ: Այսպէս ահա պատմութիւնը որոշ ասում է՝ թէ Հայաստանի մեհեանները փոքր Ասիայից, Միջագետքից և Յունաստանից բերուած աստուածների արձաններովը լիքն էին, որոնց առաջ առաջ. կենդանիներ էին զոհում Հայերը: Բայց այս բոլորովին հակառակ էր զրադաշտական վարդապետութեանը, որ Մովսիսական օրէնքի հետ շատ նմանութիւններ ունէր [2]) և միայն մէկ աստուածութիւն էր ճանաչում, այն է «Անսահման Ժամանակը», որին անուանում էին Զրուան, ըստ Յունաց Կրոնոս, ըստ Լատինացոց Սատուրնոս: Յայտնի է որ, քրիստոնէութեան հաստատուելովը, Մեհեանական գրքերը կորան ու ոչնչացան, որոնք եթէ մեր ձեռքը հասած լինէին, թանկագին տեղեկութիւններ կարող էին տալ մեզ անշուշտ Հայոց հին կրօնի և, մանաւանդ, մոգութեան վրայ, որ, մեր քրիստոնեայ պատմագիրներից մէկին վկայութեանը նայելով, Հայերը երբէք ընդունած չեն [3]): Բայց եթէ մեր հին լեզուին դիմենք, մի քանի բառեր կը գտնենք, որոնք հին Պարսից լեզուին են պատկանում ու գրեթէ բոլոր զրադաշտական վարդապետութեան բովանդակութիւնը բացատրում են: Եւ յիրաւի, Արամազդ (հին պարսկ. «Ահուրամազդա», որից կազմւում է «Աստուած» բառը [4]), Հրեշտակ (նոր պարսկ. «Ֆիրիշթէ»), Դեւ (հին պարսկ. Դաեւա), Դժոխք (հին պարսկ. Դուժախ») անունները իրանց նախնական նշանակու-

---

[1]) Մորաբան, Պր. ԺԱ. Պշ. ԺԳ:

[2]) Renan, Hist, du peuple d' Israël.

[3]) Ղազար Փարպ. եր. 142:

[4]) Ինչպէս որ Յունաց «Զեւս» կամ «Դեւս» անունից (որի սեռականն է «Դիոս»), ածանցուած է Լատինացոց Deus—Աստուած բառը, այնպէս էլ շատերը Արամազդից հանում են Հայոց Աստուած բառը: Որմուզդ կամ Արամազդ կազմւում է «եզդ» կամ «ազդ» արմատից, որ նշանակում է «պաշտել», եւ որից՝ մ տառի աւելանալովը կազմւում է Զենդացոց «մազդ» ընդունելութիւնը, որ նշանակում է «եզդին» կամ աստծուն «պաշտող»: Մինև նոյն «ազդ»

Digitized by Google

Թիւանակը պէտք է պարսկերէնից առնուած և յետոյ քրիստոնէական գաղափարների հետ միաւորուած լինի [1])։

Ուրեմն Հայոց հին կրօնը երեք գլխաւոր տարրերից է բաղկանում, որոնք կատարելապէս ծանօթ չեն մեզ և որոշ կերպով բաժանուած չեն. պարսկական, յունական և բուն հայկական աստուածներ [2])։ Ինչպէս հայկական դիցաբանութիւնը բաղմակողմանի ու հարուստ է, բայց և այնպէս նրա մէջ յունական աստուածների նման նշանաւոր անձնաւորութիւններ չեն երեւում։ Աստուածների վրայ յօրինուած առասպելներից ժողովրդական երեւակայութիւնը չյաջողեցաւ ստեղծել Զեւսի, Պոսիդոնի, Արէսի նման կատարեալ պատկերներ։ Այսպիսի որոշ բնաւորութիւններ չունին հին հայկական աստուածները. մենք ամենեւին տեղեկութիւն չունինք նրանց քաջագործութիւնների ու ճանապարհորդութիւնների վրայ, որոնք Յունաց մէջ ամբողջ քերթուածների նիւթ են տուել։ Մենք գիտենք միայն որ Հայերը բնութեան ոյժերին ու երեւոյթներին անձնաւորութիւններ տուին, և այս տեսակ աստուածներից է կազմւում, գլխաւորապէս, հեթանոս Հայաստանի բուն կրօնը։

միավանկի կրկնութեամբ կազմւում է «Աստուած» բառը, որ այս կերպով նշանակում է «աստուածների աստուած»; ծ—տառը առաջին վանկի մէջ «ստի» փոխուեցաւ։ Աստուած բառի նշանակութիւնը—Աստուածների աստուած բոլորովին համաձայն է մոգերի վարդապետութեանը։

[1]) Հ. Յովս. Գաթըրճեան, Ընդիր ժամանակ, եր. 13։

[2]) Որքան մեզ յայտնի է, Հայոց հին կրօնի քիչ շատ ամբողջ պատկերը առաջին անգամ ներկայացրեց գիտնական աշխարհքին, այս դարու սկիզբներըը. Շահան Ջրպետը, որի տեղեկութիւններից երբեմն օգուտ քաղեցինք մեր աշխատութեան մէջ։ Հայ ուսումնականի այս աշխատութիւնը Ֆրանսերէնից թարգմանուեցաւ հայերէն եւ տպուեցաւ Մեղու Հայ. լրագրի 1860 տարուայ թերթերում։—1864 ին Գ. Մկրտիչ Էմին հրատարակեց իր ռուսերէն աշխատութիւնը այս վերնագրով. «Очеркъ религіи языческихъ Армянъ»: Ճշմարտութիւնը պահանջում է ասել, որ Գ. Էմինը շատ քիչ բան է առել իրանից, որ մինչեւ իր ժամանակը յայտնի չլինէր Շ. Ջրպետի եւ ուրիշների գրուածներից այս նիւթի վրայ։ Ամենազարմանալին այն է, որ ինքը Գ. Էմինը ոչինչ յիշատակութիւն չէ անում Շ. Ջրպետի աշխատութեան վրայ. ընդհակառակը նա երբեմն այնպիսի գիւտեր է սեպհականում իրան, որ իրանից առաջ Շ. Ջրպետի աշխատութեան մէջ ենք գտնում։

Digitized by Google

Հայոց ամենակարող աստուածն էր Արամազդ, բաց Պարսից Որմզդը, բաց Յունաց Զևս կամ Դիոս։ Հայերը նրան անուանում էին «Մարդապատարագաւոր ամենեցուն. արարիչ երկնի և երկրի»։ Արամազդը համարւում էր գլուխ ազգի մարդկան և հայր ամենայն աստուածների և դիւցազունների։ Նրա անունով այլ և այլ տաճարներ էին շինուել ու բագիններ և արձաններ կանգնուել Արմաւիր, Անի և Բագարան [1]) քաղաքներում, որ յետոյ մեր սուրբ Լուսաւորիչը քանդեց ու բոլոր հարստութիւնները եկեղեցիներին ընծայեց։ Ագաթանգեղոսի պատմածներին նայելով՝ Արամազդի երկրորդական մականունները էին «Հիւրընկալ» և «Վանատուր», և այս համաձայն է Եւսեբիոսի տուած վկայութեանը, որ ասում է՝ թէ Անտիոքոս մի մեհեան շինեց «Օտարասէր» Արամազդի անունով [2])։

Հին Հայոց կարծիքով աստուածների հօր Արամազդի կողմից ուղարկուած մի անմարմին ոգի կար երկրիս վրայ, որի պարտաւորութիւնն էր մարդկերանց վրայ հսկել, և նրանց բարի ու չար գործքերը «Կենաց Գրքի» մէջ գրել։ Այս ոգին հասարակ անունով կոչւում էր «Գրող», իսկ քուրմերը «Արամազդի քարտուղար» էին անուանում նրան և հաւատացնում էին ժողովրդին, թէ, մարդկերանց մեռնելուց յետոյ, հոգիները առնում տանում է Արամազդի առջև, որոնց դատաստանը, Կենաց Գրքի մէջ գրուածներին նայելով կատարւում է։ Մի գիւղում, Աշտարշապատի մօտ, Գրող աստու. անունին նուիրուած մատուռ կար, ուր քուրմերը, Գրողին զոհաբերներ հարցնելով, երազների մեկնութիւններ էին տալիս ու մարդկերանց ապագան գուշակում։ Այս ազգային աստուծ. աւանդութիւնը մեծ էր Հայոց վրայ, իբրև երկիւղի և յուսոյ առարկայ մանկաբանութեան. նրա աւանդութեան հետքերը մինչև այժմ էլ մնացել մեզ մէջ մնացին։ Մեկին անիծելիս՝ սովորական բան է ասելը. «Գրողը տանի քեզ, Գրողից սև խաբարդ լսեմ» այսինքն (մահուանդ լուրը առնեմ); կամ մի դժբաղդութիւն պատահելիս՝ այս խօսքերը կրկնելը թէ՝ «Այս էր իմ ճակատի գիրը; ճակատիս՝ եազու էր գրուած»։

Արամազդի որդի և ընդհանուր հրոյ նշանակ էր համարւում Միհրը, բաց Պարսկաստանցոց Միթրա, որի պաշտօնը Պարսկա-

---

1) Էջմիածնադաշտից մօտ 40 ատաւարէզի չափ դէպ 'ի հիւսիս, Արաքսեան գետի վերայ; Բագարան այսինքն «կառմութիւն բագնեաց»։ Խոր. Գ.Բ. Գլ. Խ։

2) Տես Ման Բ. եր. 240։

Digitized by Google

ստանից էր եկել Հայաստան։ Միհրը առաջնորդում էր քաջերին պատերազմի ժամանակ և յաղթութեան պսակը նրանց շնորհում. այս պատճառով նրա անունով երդւում էին ուխտում ու հաշտութեան և բարեկամական դաշինքներ կապում։ Այս աստուածութեան անունով զանազան տաճարներ կային Արմաւիր, Բագարան քաղաքներում և Բագայառինջ գիւղում (Դերջան գաւառի մէջ)։ Այս վերջինը անուանվում էր «Միհրական մեհեան», որ յետոյ Լուսաւորիչը քանդեց ու բոլոր գանձերը աղքատներին բաժնեց [1])։ Երևելի էին նոյնպէս փայտակարանի բագինները, որ, մէկ քարի մէջ փորած լինելուն, «Եօթնափորակեան» բագինք էին ասվում։ Կարծիք կայ թէ առաջին տաճարը, որ շինուեցաւ Հայաստանում՝ այս աստուածութեան ընծայուեցաւ, որովհետև տաճարը, որ կռապաշտութեան ժամանակ «մեհեան» կամ «միհրեան» էր ասվում, Միհրից է ածանցուած. ինչպէս որ Հայոց ամիսներից մէկը, նոյնպէս, Միհրի անունով, «Մեհեկան» կոչուեցաւ։ Կան դարձեալ շատ յատուկ անուններ, որոնք Միհր բառից են կազմուել. այսպէս են Միհրան, Միհրդատ, Միհրներսէհ, Մեհրուժան, և այլն, որ հին ժամանակ Հայերն ու Պարսիկները հաւասարապէս գործ էին ածում։

Հայոց հեթանոսական կրօնը ընդունում էր այլ և այլ տօներ, որ առանձին ծէսերով ու երգերով էին կատարվում։ Արամազդ աստծու տօնը մեծ հանդէսով էին կատարում Հայերը տարին մէկ անգամ, Նաւասարդի առաջին օրը, Փայտակարանում, ուր ամէն կողմից ժողովվում էին աստուածների հօրը երկրպագութիւն մատուցանելու։ Այն օրը ամէն տեսակ սպիտակ-կենդանիներ էին զոհում նրան, ինչպէս. ուլ, նոխազ, ձի ու ջորի, և նրանց արիւնը ոսկի ու արծաթի ամանների մէջ ընդունում [2])։ Արամազդի պաշտօնը, ինչպէս երևում է, արեգակի և կրակի պաշտօնի հետ էլ էր միաւորվում, ինչպէս որ Մովսէս Խորենացին վկայում է. պատմագիրը ասում է, թէ Արտաշիր Պարսից թագաւորը, Հայաստան գալով, հրամայում է որ Բագարանի «որմզդական հուրը» միշտ անշէջ պահուի [3])։

---

1) Ագաթ. ՃԱ։
2) Ագաթ. Ա։
3) Նոյն իսկ «Որմուզդ» կամ ինչպէս որ Վանի սեպաձեւ արձանագրութիւններում կարդացվում է «Հուրմուզդ» բառի առաջի վանկը — «հուր», որ ինչպէս պարսկ. նոյնպէս եւ հայ. նշանակում է «կրակ», ցոյց է տալիս, որ կրակի պաշտօնը օտար չէր այս աստծուն։

Digitized by Google

Աւելի ընդհանուր և շքեղ կերպով էր կատարվում Միհրի տօնը։ Գարնան սկզբում նուիրական կրակ էին անում մի փայտակոյտ վառելով հրապարակի մէջ ու երկնքի օգնութիւնը կարդալով։ Մի կանթեղ, այս կրակի վրայ վառած, պահվում էր ամբողջ տարին բոլոր մեհեանների մէջ։ Այս սովորութիւնը, որ խիստ հին ժամանակներից Պարսկաստանից անց էր կացել Հայաստան, այնքան տարածուած էր, որ նրա հետքերը մինչև այժմ երևում են մեր ժողովրդների մէջ և մանաւանդ Հայաստանի գիւղերումը, ուր 'ի հարկէ աւելի երկար պիտի տևէին հին սովորութիւնները։ Նրանք կատարում են այս արարողութիւնը Տեառնընդառաջի նախատօնակին, տեղ տեղ էլ տօնի օրը։ Եթէ նոյն օրուայ եղանակը արգելք լինի այս արարողութեանց բաց երկնքի տակ կատարուելուն, այն ժամանակ եկեղեցու մէջ են կատարում, մի և նոյն սովորական արարողութիւնները պահելով, միայն փայտակոյտի տեղ՝ մի մանղալի մէջ դիւրավառ նիւթերից կրակ են վառում։ Իսկ եթէ օրը լաւ լինի, եկեղեցու բակումը կամ մի ուրիշ ընդարձակ տեղ փայտակոյտ են պատրաստում ձիթենու և ուրիշ ծառերի ճիւղերից և զանազան տեսակ ծաղիկներից, որոնց վրայ աւելացնում են փոքր ինչ ցորեն, մի բուռ խունկ, նոյնչափ էլ ոչխարի բուրդ։ Ժամերգութիւնից յետոյ, եկեղեցականք և աշխարհականք, ձեռքերը անվառ մոմեր բռնած, գնում են, թափորով, փայտակոյտի պատրաստուած տեղը։ Մի քանի սովորական աղօթքներից յետոյ, քահանաները վառում են այն տարւայ նորապսակ անձինքների մոմերը, որոնք ամէն կողմից վառում են փայտակոյտը և յետոյ կարգով բոլոր ներկայ գտնուողների մոմերը։ Այնուհետ քահանայք և ժողովրդականք սկսում են դարձեալ երգել ու աղօթքներ ասել, մինչև որ բոլորը այրվում՝ մոխիր է դառնում։ Այն ժամանակ ժողովուրդը շրջապատելով փայտակոյտին մօտ է գնում, և ամէն մարդ, մի խանձողի կտոր կամ մի քիչ մոխիր վերցնելով, տանում է տուն և մեծ հաւատով ու երկիւղածութեամբ պահում։

Թէև Պարսիկները ու Հայերը հաւասարապէս էին պաշտում կրակը Միհրի անունով, բայց նրանց մէջ մեծ զանազանութիւն կար։ Հայոց սրբազան կրակը էր մի անտեսանելի հուր, որ տաճարին մէկ անգամ ներկայացնում էին խարոյկի ձևով; իսկ Պարսից կրակը նիւթական էր և միշտ անշէջ պահվում ու պաշտվում էր բոլոր մեհեանների մէջ։ Այս պատճառով էլ Հայերը Պարսիկներին

Digitized by Google

անուանում էին «կրակապաշտ», այսինքն Նիւթական Հուրը պաշտող, որովհետև կրակ բառը մազդեանում ստուգաբանվում է «ծախիչ Նիւթ»: Սակայն Հայերն էլ ունէին իրանց Նիւթական ու տեսանելի աստուածը — Արեգակը, որի պաշտօնը աւելի ընդհանուր և գուցէ առաջինն էր որ հաստատուեցաւ Հայաստանում: Երկրի ամէն կողմերը կային Նրա մեհեանները ու բագինները, և ամէն տեղ պաշտում էին Նրան յատուկ անուններով. Արև, Արեգ, Արեգակ կամ Արէւ: Հայոց ամիսներից մէկը այս աստուածութեան անունով «Արեգ» կոչուեցաւ; նոյնպէս Հայաստանի գաւառներից մէկը՝ Երասխի հիւսիսակողմը՝ կոչվում է «Արևիք», այսինքն արևի կուսակիցներ: Քրիստոնէութեան չորրորդ դարումը՝ երբ Լուսաւորիչը Աւետարանի լոյսը բերաւ Հայաստան, ընդհանուր հեթանոսութեան հետ աշխատեցաւ արևապաշտութիւնն էլ անհետացնել, բայց ոչ Նրա աշխատանքը, ոչ էլ Նրա յաջորդների քարոզութիւնները կատարելապէս պսակուեցան. Արևապաշտները, որ ընդհանուր անունով «Արևորդիք» էին կոչվում, երկար ժամանակ հաստատուեցին իրանց կրօնական կարծիքների մէջ, մինչև անգամ Լէնկթիմուրի կատաղութիւնը չկարողացաւ ջնջել Նրանց, և այսօր էլ Նրանց սերունդների մի փոքրիկ մասը կենում է Տիգրիս և Եփրատ գետերի ափերումը: Սրանից երևում է որ արևապաշտութիւնը շատ արմատացած էր Հայոց մէջ. այնպէս որ Նրա ազդեցութիւնը քրիստոնէական գրականութեան և լեզուի վրայ էլ մնաց: Մեր աղօթքների ու շարականների մէջ շատ անգամ յիշվում է արեգակի անունը, իբրև բարի Աստծու և աշխարհի Փրկչի Նշանակ: Յովհ. Մ՝կրտչի շարականը սկսվում է այս խօսքերով. «Արեգական արդարութեան ծագման Արուսեակ առաւօտու նախընթաց ճանապարհի Արշալոյս Աստուծոյ անօրէնութեամբ սուրբ Յովհաննէս», և այլն: Ինչպէս հին ժամանակ, այնպէս էլ այժմ, սովորական բան է մեզանում արևով երդուել (արևուդ մեռնիմ, իմ որդու արևը վկայ) և դէպ 'ի արևելք դարձած աղօթք անել:

Արևի հետ Հայերը Լուսնին էլ երկրպագութիւն էին տալի Լուսնիկի անունով, որ համապատասխանում է փիւնիկեցոց ու Սիդոնացոց Աստարտային: Տարօն գաւառումը մի մեհեան կար Լուսնիկին ընծայուած, որ ասվում էր «Սենեակ Վահագնի»: Սրանից երևում է, թէ այս աստուածուհին Վահագնի կին էր ըստ դիցաբանութեան: Լուսնիկի պաշտօնն էր կանանց վրայ հոգացողութիւն

Digitized by Google

անձնայ․ իրանց ծննդեան ժամանակ, և կոյսերին ու առ հասարակ անառակներին պժգալութիւնից պաշտպանել: Շատերը Աստղիկի պաշտօնը Անահիտի հետ են խառնում, և այս առասպելաց անունով խառնակուած աստուածութիւնները Աստղիկին են ընծայում.

Անահիտը, բառ Յունաց Արտեմիս, բառ Լատինացոց Դիանա, Հայոց հաշտական աստուածութիւններից մէկն էր, իբրև զօրութեան, իմաստութեան և նախախնամութեան դիցուհի, բարերար մայրութեան և պահպանութեան ու խնամակալ Թագաւորութեան և ազգի: Դորա բազմաթիւ մեհեանները գտնվում էին Երէզ, Աշտիշատ, Անի, Թորդան և ուրիշ տեղեր: Հայերը ոսկի արձան էին կանգնել նրան Երէզի մեհեանումը և «Ոսկեմայր», «Ոսկեծին» ու «Ոսկեհատ» մականունները տուել: Տարին մէկ անգամ մեծ հանդէսով էին կատարում Անահիտի տօնը, ամառ ժամանակ, և նոյն օրը, Թռչուններից աղաւնին էին նուիրում նրան և, ծաղիկներից, վարդը, որով պսակում էին դիցուհու ոսկի արձանը, քաղաքի հրապարակները ու փողոցները և տների ճակատները. այս պատճառով այս հանդէսի օրը կոչվում էր «Վարդավառ»: Հայաստանի քրիստոնէութեան առաջին շրջանումը Անահիտի մեհեանները կործանուեցան, տօնն էլ Քրիստոսի այլակերպութեան տօնին փոխուեցաւ; բայց Վարդավառ անունը և աղաւնի թռցնելու ու մեկմեկու վրայ ջուր ածելու սովորութիւնները մինչև այսօր մնացին մեր ժողովրդների մէջ: Հայաստանի մէջ տեղ տեղ մի ուրիշ սովորութիւն էլ կայ, որ Անահիտի անուն յիշատակը միտներս է բերում: Վարդավառի օրը երիտասարդք ու աղջիկունք բազմութեամբ դաշտն են գնում, զանազան ծաղիկներ ժողովում ու փոփոխական երգեր են ասում: Ո՞վ կարող է ասել թէ այս երգերը հեթանոսական կարծիքների հետքեր չեն բովանդակում:

Ահա սոքա են հէնց Հայաստանի գլխաւոր ու առաջին կարգի աստուածութիւնները, որոնց պաշտօնը իրանց տօներովը՝ ընդհանուր դարձած էր Հայոց համար: Բայց այս աստուածների հետ Հայերը օտարազգի գաղթականների աստուածներին էլ պաշտօն էին մատուցանում, գաղթականներն էլ իրանց կողմից շուտով միանում էին բուն երկրացիների հետ, նրանց վարք ու բարքին ընտանենում էին և նրանց քաղաքական ու կրօնական սովորութիւնները ընդունում: Փիւնիկեցի գաղթականները, որ Տիգրան Երկրորդ գերի բերաւ Հայաստան, իրանց Արամազդ Ամոնին երկրպագութիւն էին անում. Բագաւանում մի բագին կար այս աստուածութեան համար,

Digitized by Google

որ կոչւում էր Ամանոր կամ առատութեան աստուած։ Հայոց «ամանորաբեր» բառը, որ այս օտար աստուածութեան անունից է ածանցուած և նշանակում է «նոր տարի ու բերք բերող», ցոյց է տալիս որ, այս աստծու տօնը Հայոց տարեգլխին էր կատարւում։ Արաբացի և ասորի գաղթականները պաշտում էին իրանց Նաբոգ, Բէլ, Բարշամ, Բաթնիքաղ և Թարաթա աստուածները, որոնց արձանները Աբգար Մծբինից Եդեսիա փոխադրեց [1]): Արտաշէս Առաջին և նրա որդին ու յաջորդը՝ Տիգրան Երկրորդ, յոյն գաղթականների հետ, Յունաստանի գլխաւոր աստուածներն էլ յափշտակեցին բերին Հայաստան, որոնց արձանները զանազան մեհեանների մէջ դրուեցան այն աստուածների կողքին, որոնց հետ աւելի նմանութիւն ունէին։ Արտեմիսի մէկ արձանը դրուեցաւ Երէզի մեհեանի մէջ, Անահիտի կողքին, և միւսը Ապողոնի հետ, Արամազդի և Միհրի մօտ, Արմաւիրի մեհեանի մէջ; Աթենասինը, Արամազդի մօտ, Անիի մեհեանի մէջ; Հեփեստոսինը, Բագաւինջի մեհեանի մէջ, Աֆրոդիտինը, Աստղիկի հետ, Աշտիշատի մեհեանի մէջ, և Հերակլէսինը, Վահագնի հետ, Վահեվահեան մեհեանի մէջ [2])

Քանի որ ժողովուրդը չէր մտածել մեհեաններ շինել, այս բոլոր աստուածներին երկրպագութիւն և զոհեր մատուցանելու տեղերը անտառներն ու լեռներն էին։ Արդէն գիտենք, թէ Սօսեաց անտառը, որ Արմաւիրի մօտերն էր, խիստ հին ժամանակ մի սրբազան տեղ էր համարւում։ Քուրմերը, այս ծառերի տերևների սօսափիւնին նայելով, երջանիկ կամ անյաջող գուշակութիւններ էին անում։ Պատմութիւնը ասում է, թէ, Արայի որդին, Անուշաւանը, Սօսեաց անտառի պաշտամանը նուիրուած լինելուն, Սօս կոչուեցաւ։ Բարձր տեղերը ու լեռները նոյնպէս նուիրական էին համարւում։ Արեգակին միշտ սարերի գլխին էին երկրպագութիւն անում, ինչպէս որ այսօր էլ անում են Արևորդիքը; իսկ Լուսինին Մասի կամ Սեպուհ լերան գլխին։ Ուխտագնացութեան սովորութիւնն էլ շատ վաղ ժամանակ կար Հայաստանում, ամէն տեղ հիւրանոցներ կային ուխտաւորների ընդունելութեան համար, ուր բնակւում էին քրմապետները ու քրմերը։ Այս հիւրանոցները կոչւում էին «Վան» կամ «Վանք», որ նշանակում է «իջևան» կամ «օթևան»։ Իւրա-

---

1) Խոր. Գր. Բ. Գլ. Ի։

2) Խոր. Գր. Բ. Գլ. ԺԲ. ԺԴ։

Digitized by Google

քանչեր վանքի մէջ մասնաւոր աստուածութիւններ կային, որոնք կոչւում էին «վանատուր» կամ «վանատ», այսինքն հիւրընկալութեան աստուած»։ Քրիստոնէութիւնը հաստատուելուց յետոյ, այս հիւրանոցները, իրանց նախնական վանք անուան հետ, ուխտաւորներին ու ճանապարհորդներին ընդունելու սովորութիւնն էլ պահեցին։

Հայոց հին կրօնի վրայ մինչև հիմայ ասածներիցս կարելի էր նշմարել, որ մեր դիտաւորութիւնը չէր հեթանոս Հայաստանի կրօնի ամբողջ պատկերը ներկայացնել. այդ մեր նպատակից դուրս է։ Ընդհակառակն, հարևանցի խօսելով հին կրօնի գլխաւոր տարրերի ու աստուածութիւնների վրայ, մենք աւելի աշխատեցինք ցոյց տալ այն ազդեցութեան հետքերը, որ հեթանոսական կրօնը ունեցել է քրիստոնէական գրականութեան, լեզուի ու կեանքի վրայ, որ բոլորովին անտեղի չերևայ մեր առաջ բերելու կարծիքը, այսինքն, թէ այն մնացորդների հետ կրօնական երգերի հետքերը էլ մնացած լինին մեր մէջ։ Եւ ճշմարիտ, աչքի առաջև ունենալով այն սովորութիւնները, որ հին հեթանոսական սովորութիւններից մինչև այժմ մնացել են մեր ժողովրդների մէջ, և որոնք կրօնական երգերի մէջ են գտնում իրանց բացատրութիւնը, յիշելով դարձեալ հին կրօնի ազդեցութիւնը քրիստոնեայ Հայոց գրականութեան և հին ու նոր լեզուների վրայ, կարելի է համարձակ ասել, թէ կրօնական երգերը՝ քրիստոնէութեան դարերումն էլ, երկար ժամանակ մնացին ու երգուեցան ժողովրդի մէջ, և ո՛ գիտէ, թերևս նրանց մնացորդները տեղ տեղ մինչև այժմ էլ կարելի է գտնել։ Տարակոյս չկայ, որ այս երգերը, եթէ յիրաւի այժմ կան, դիւրին կերպով կարելի էր որոշել յետին ժամանակների երգերից, եթէ միայն մի հնասէր անձ, Եւրոպայի գիտնականների օրինակին հետևելով, յանձնառու լինէր ազգային բերանացի աւանդութիւնները ժողովելու։ Որովհետև յայտնի է, թէ ինչպէս որ ժողովրդի մէջ մնացած հեթանոսական սովորութիւնները հետ զհետէ փոփոխութիւններ կրած ու կրճատուած են, այնպէս էլ այս կրօնական երգերը իրանց սկզբնական կերպարանքը կորցնում ու խանգարւում են։ Հեթանոսութիւնը այլ և այլ դարերի ընթացքում մեծամեծ զոհեր է տուել քրիստոնէութեան. հին սովորութիւնները ու հասկացողութիւնները նոր սովորութիւնների ու հասկացողութիւնների հետ փոխուեցան ու խառնուեցան,

Digitized by Google

և այս երկու կրօնների խառնուրդը, ինչպէս ասացինք, գրականութեան վրայ էլ ազդեցութիւն ունեցաւ։ Այդ կրօնական երգերի բուն նշանակութիւնը քանի գնացել՝ կորչել է ժողովրդի համար, որ սովորութիւն է արել երգել նրանց, իբրև հնութիւնից մնացած ժառանգութիւններ, առանց հասկանալու նրանց մէջ յիշատակուած ծէսերի նշանակութիւնը։ Սակայն և այս երգերի նիւթը չէ կարող փոփոխութիւններ կրել, որովհետև, քրիստոնէութեան հաստատուելուց յետոյ, խափանուեցաւ ու անհետացաւ հեթանոսական կրօնը, որից ծագել է միթոլոգիական բանաստեղծութիւնը։ Եկեղեցու հովիւները, աչքի առաջն ունենալով ժողովրդի բարբարոսական կարգը, որոնց բոլոր ջանք ու ճիգը թափել են ճշմարիտ կրօնը հաստատելու սատարի և ամեն հնարք գործ են դրել արմատահանել անել ժողովրդի միջից բոլոր այն բաները, որ կարող էին նրա միտք բերել հեթանոսութիւնը։

Արդէն յայտնի է, որ այս կրօնական երգերը, որոնց մէջ ժողովուրդը արտայայտում և փառաբանում է այն գերագոյն էակներին, որ իր կարծիքով ամեն բանի սկիզբը ու աշխարհիս բոլոր բնութիւնների պատճառն են,—ժամանակով ամենից հին երգերն են։ Այդ մի և նոյն ժամանակ պէտք է խմնել, որ աստուածների առթիւ ստեղծուած կրօնական երգերը պատկանում են քնարական բանաստեղծութեան [1], սակայն և քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան ամենահին ճիւղն է։ Արդարև, մարդկային առաջին զգացմունքը, որի մէջ երևում է արդէն նրա ինքնաճանաչութիւնը, քնարերգական է։ Բոլոր ազգերի մէջ առաջին ստեղծուած երգերը քնարական են, նկատելով է սկսած, թէ ասիական ժողովրդներից, թէ հին՝ եւրոպական ազգերի և թէ նոր՝ ռոմանտիկական ազգերի կեանքը։ Ինչ որ մարդկային հոգուն անհրաժեշտ է՝ կրկնվում է իւրաքանչիւր ազգի մէջ, նոյն միայն մի ազգ իր կեանքը, երկնային ժամանակներից սկսած, ազատ ու բնական ճանապարհով է անցկացնում և իր համեմատ բոլոր արդիւնքները անխորտակելի պահպանում։ Հնագիտական հետազօտութիւնները ցոյց են տալիս նոյնպէս, որ մարդ-

---

[1]) Poésie lyrique.—Քնարական են ասվում այս երգերը, որովհետև Յոյները սրտի խորքից բղխած նոյները քնարի վրայ էին ածում։

Digitized by Google

գուս մէջ ամեն ընդունակութիւններից առաջ զարգանում ու կատարելագործվում է զգացմունքը, որ քնարերգութեան հիմնական աղբըրն էր: Իմացական կարողութիւնը, աշխարհքիս մէջ եղած բազմութիւն ու զանազան տեսակ առարկաներից յափշտակուելով, շուտով չէ դադարում այն առարկաներից մէկի կամ միւսի վրայ, որոնցից տեսակ տեսակ երեւոյթները շուտով ներքին միաւորութեան չէ բերում, որ մի կանոնաւոր ու հիմնաւոր հայեացք կազմէ բնութեան վրայ, մինչդեռ իւրաքանչիւր մարդ իր կեանքի մէջ դեռ մի քանի քայլ անելուց առաջ զգացմունքները բացատրելու, և այս բաղձանքները գրեթէ միշտ արտայայտուած են իր կեանքի առաջին տարիները: Այս էլ շատ է նմանում, որ իւրաքանչիւր մարդկային զգացմունք իր երեւէքները անէ, և այս զգացմունքը, յանկարծ տիրապետելով մարդուս հոգուն վրայ, յորդելով նրա սրտի վրայ, վառելով նրա երեւակայութիւնը, միշտ ու ամեն տեղ արտայայտվում է քնարական երգերով:

Մ՛եր ասածները քնարերգական բանաստեղծութեան նախնական հնութեան վրայ, ամենեւին չպէտք է հակառակ երեւան այն խօսքերին, որ դիւցազնական բանաստեղծութեան առաջնութեան վրայ ասացինք: Ընդունելով որ մարդուս առաջին աղաղակը ամեն տեղ ու ամեն ժամանակ քնարական է, և այս մասին չէ կարելի չհամաձայնել մի իմաստուն քննադատի հետեւեալ խօսքերի հետ, թէ «քնարերգութիւնը է մայր ամեն տեսակ բանաստեղծութեան, մի կայծ, որ, Պրոմէթէոսի [illegible] կրակի նման, կեանք է տալի բոլոր պատկերներին»; բայց խնդիրը պատմական կողմից քննելով, չէ կարելի ընդունել, թէ քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան միւս բոլոր տեսակներից առաջ ծաղկում լինի: Այս բանի մէջ օրինակ կարող ենք առնել հին Յոյներին, որովհետեւ ոչ մէկ ազգի մէջ գեղարուեստները այնպէս ազատ ու կանոնաւոր եղանակով չեն զարգացել, ինչպէս Յունաց մէջ, որոնց հարուստ կեանքը գլխաւորապէս գեղարուեստների մէջ գտաւ իր բացատրութիւնը: Այս պատճառով յունական գեղարուեստների[1]) զարգացման եղանակը, մեզ համար պէտք է մեծ նշանակութիւն ու հեղինակութիւն[2]) ունենայ: Հելլենական

[1]) Les beaux arts, художества, искуства.
[2]) L'autorité, авторитеть, авторство.

Digitized by Google

կեանքի մէջ վէպը ամենից առաջ զարգացաւ, ինչպէս որ դրամատիկական բանաստեղծութիւնից առաջ, երեւան եկաւ քնարերգութիւնը։ Այս ընթացքը բանաստեղծական զարգացման մէջ շատ հասկանալի է. իւրաքանչիւր ժողովուրդ երեխայութեան ժամանակ՝ բնութեան ու կեանքի վրայ միշտ աւելի արտաքին կերպով է մտիկ տալիս։ Միայն այն ժամանակ, երբ ժողովուրդը երեխայական դրութիւնից ազատվում է, երբ նրա միութիւնը քանդվում է, երբ բազմութիւնից բաժանվում դուրս են գալիս մասնաւոր անհատներ, որ իրանց հասկացողութիւնով ընդհանուրից բարձր են և իրանց սեփհական զգացմունքները ու տպաւորութիւնները բացատրում են,— ծաղկում ու զարգանում է քնարական բանաստեղծութիւնը։ Ուրեմն վէպը մնում է դարձեալ բանաստեղծութեան առաջինեկ ծնունդը։ Բայց մի և նոյն ժամանակ այն կարծիքը, թէ քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան հիմնաւոր տարրն է, զուրկ չէ ճշմարտութիւնից։ Քնարերգութիւնը ամէն տեսակ բանաստեղծութեան հոգի ու կեանք է տալիս. ընդունելով նրա գոյութիւնը իբրև բանաստեղծութեան մի առանձին տեսակ, նա խառնվում է բանաստեղծութեան միւս տեսակների հետ, ոչ միայն վիպասանականի՝ այլ և դրամատիկականի հետ, և կեանք է տալիս նրանց, ինչպէս որ Պրոմեթեոսի անտեսանելի կրակը կենդանութիւն է տալիս բոլոր Զևսի ստեղծուածներին։

Սրանից երևում է որ քնարերգութիւնը մի որ և իցէ ազգի պատկանում չէ, այլ համարակաց սեփհականութիւն է, որի մասնակից են բոլոր ազգերը։ Այս պատճառով անտեղի կը լինէր քընարական բանաստեղծութեան սկիզբը այս կամ այն ազգի մէջ պըտրռել, նրանցից մէկի կամ միւսի իրաւունքը համարելով նրան։ Մի և նոյն պատճառով կարելի է համարձակ ասել, թէ չկայ ազգ, որ չունենայ իր քնարական երգերը։ Այսպէս, թէպէտ և վիպասանական երգերի նման հնութիւնը և ոչ մէկ հաստուած չէ աւանդել մեզ Հայոց քնարական երգերից, բայց անհնարին է ուրանալ այս տեսակ երգերի գոյութիւնը հին Հայոց կեանքի մէջ, և մեր ամենափոքրիկ կասկածն էլ կը փարատի, եթէ անուանենք մեր մատենագիրների յիշած «նուագ, ցուցք, մրմունջք, և այլն ուրիշ անուններով երգերը, որոնք յայտնի քնարերգութեան տեսակներին են պատկանում։ Բայց որովհետև բոլոր մարդկութիւնը առ հասարակ և իւրաքանչիւր ազգ մասնաւորապէս, այլ և այլ հանգամանք-

Digitized by Google

ների տակ դանուելով, զանազան մտքեր է բացատրում, որոնց մէջ երեւում է նրանցից իւրաքանչիւրի ճաշակագիտական կեանքը ու զգացմունքը, այս պատճառով և քնարական բանաստեղծութիւնը զանազան ազգերում աւելի կամ պակաս գեղեցկութիւն ունի, ընդհանուր կամ մասնաւոր նշանակութիւն, նայելով թէ ինչ մտքեր ու ինչ եղանակով է բացատրում։ Ուր ահա այս բանը անհնարին է ցոյց տալ Հայոց քնարական երգերի մէջ, որովհետև սրա համար հարկաւոր էր գէթ նրանց բովանդակութիւնը ունենալ։

Մտնելով մարդկային հոգու խորքում, ուր ճշմարտութեան, երջանկութեան ու գեղեցկութեան անվերջ գաղափարները մի խորհրդաւոր վարագոյրի տակ ծածկուած են, և թռչելով ոգևորուած երգչի կուրծքից, քնարերգութիւնը թափանձում է սրտի ամենանուրբ լարերի մէջ և բաց է անում այն գաղտնիքները, որ սառն բանականութիւնը չէ կարող ըմբռնել։ Քնարերգական բանաստեղծութեան տարրը է, ասացինք, զգացմունքը, մարդկային հոգու մի նշանակեալ դրութիւնը; և որովհետև մարդուս հոգևոր դրութիւնները զանազան են, այս պատճառով և քնարական երգերը լինում են երբեմն բարձր ու վսեմ, երբեմն ուրախ ու զուարթ, երբեմն տխուր ու տրտում։

Որքան խոր թափ անցանենք ժողովրդական կեանքի հնութեան մէջ, այնքան աւելի կը տեսնենք որ աւանդութիւնը, ինչպէս վիպասանական, այնպէս և քնարական երգերի համար մեծ նշանակութիւն ունէր, որովհետև սկզբնական ժամանակներումը քնարական երգերը վիպասանականների նման, հասարակաց էին և ոչ թէ այս կամ այն անհատի սեպհականութիւն։ Այս բանը աւելի լաւ ըմբռնելու համար, բաւական է մեզ ուշադրութիւն դարձնել այժմեան Հայաստանի գիւղականների կեանքի վրայ, որոնց մէջ տակաւին գրի կարօտութիւնը չմանելով, դեռ ևս շարունակում են աւանդութիւնով ապրել։ Աւանդութիւնը նրանց համար դպրոցների ու գիտութիւնների տեղն է բռնում. նրա ազդեցութեան տակ անց է կենում նրանց բոլոր կեանքը։ Մի և նոյն աւանդութեան բարերար ազդեցութեան տակ անց էր կենում և հին ժամանակ մարդուս բոլոր կեանքը, օրօրոցից մինչև գերեզմանը։ Երեխան, իր մօր կաթը ծծելիս արդէն, լսում ու սովորում էր այն «օրօրները», որ յետոյ

Digitized by Google

ժամանակով ինքը իր զաւակներին պիտի երգէ։ Ազգականները իրանց ննջեցեալին ուղարկաւորելով, սովորական «մրմունջներով» ողբում են նրա վրայ, հաստատ խոստանալով որ երբ և իցէ իրանց էլ մի և նոյն ողբերով պիտի ուղարկաւորեն իրանցից յետոյ մնացողները։

Ինչպէս որ չափահաս մարդիկ ունին իրանց մտածմունքները ու հոգսերը, այնպէս էլ երեխաները իրանց խաղերը ու երեխայական երգերը ունին։ Այժմեան մանկական երգերը, որոնց մէջ երեխայքը կարողանում են արդէն ուշադրութիւն դարձնել երկնային լուսատուների և բնութեան երևոյթների վերայ («Արև արև, դուս արի, հէրնումէրդ գալիս է», կամ «բուք կուգայ, անձրև կուգայ ¹)» և այլն), յայտնի ցոյց են տալի և հների գոյութիւնը, կարելի է ասել և նրանց բնաւորութիւնը, որովհետև երեխայքը ամէն ժամանակ ու ամէն տեղ նոյնն են. ժամանակը և մինչև անգամ ազգութիւնը որքան էլ հեռացնէ, բաժանէ նրանց միմեանցից, բայց էլի բնաւորութեամբ ու հասկացողութեամբ մէկզմէկու նման են։ Այնպէս որքան որ մարդս տարիքը առնում է, այնքան էլ աւելանում են նրա աշխատութիւնները ու նեղութիւնները, բայց ըստ այնմ միխիթարութիւնները էլ մեծ ու թանգ են նրա համար։ Ինքն իսկ բնութիւնը հրաւիրում է մարդուս օգուտ քաղել կեանքից, ուստի և կեանքի ամենագեղեցիկ րոպէները խաղով, երգով և ուրախութիւններով անց էին կենում։ Ուշադրութեան արժանի է Հայոց «խաղ ածել» զուրցուածքը, որից յայտնի երևում է թէ բանաստեղծութիւնը կեանքի խաղն է։ Այնպէս էլ «խաղալ» նշանակում է շատ տեղ «պար գալ», գեղեցիկ զուրցուածք, որ ցոյց է տալի թէ ինչ սերտ կապակցութիւն ունին մէկզմէկու հետ երգը, պարն ու խաղը։ Խաղով ու երգով անց էր կացնում մարդս իր բոլոր ծանր աշխատութիւնները, զարմանքին ասես, երբ իր հօտը դաշտը քշում կամ արտը սերմանում էր, աշունքին՝ երբ իր խոտը հնձում ու

¹) Երեխայոց կանոնաւոր և աւելի դաստիարակութեան համար մեծ նշանակութիւն ունին երեխայական երգերը։ Ցանկալի էր, որ բոլոր մեր ազգի մէջ այժմ երգուած երեխայական (մանկական) և խաղալիքների երգերը տպվէին առաջ օրագիրների մէջ և հետոյ առանձին։ Օրինակի համար, ռուսաց գրականութիւնից կարելի է վեր առնել. «Дѣтскія пѣсни» изд. Безсонова съ сотрудниками. Москва. 1868 г. 8°. стр. XVI և 253.

Digitized by Google

ցրուած ժողովուած էր։ Այս բոլոր աշխատութիւններից յետոյ՝ տօն օրերումը՝ աւելի զգալի էր երգի ու պարի կարօտութիւնը։ Բանաստեղծութիւնը, որ բանի գործի ժամանակ՝ մարդուս անհամար աշխատանքները թեթեւացնելու ծառայում էր, անգործ ժամանակներումը զբօսեցնում ու զուարճացնում էր նրան։ Տօները ու տօն օրերումը առանձնապէս ճառում էր ժողովրդի բուռն երեւակայութիւնը, և պարն ու երգերը ընկերանում էին հին սովորութիւնների հետ, որոնք աւանդութիւնների հետ միասին ժողովրդի յիշողութեան մէջ մնացել էին հնագոյն ժամանակներից։

Բանաստեղծութիւնը, որի նուիրուած էին առհասարակ ազատ ու տօնի օրերը, աւելի հարուստների և իրանց օրական ապրուստը ճակատի քրտինքով ճարելու կարօտութիւն չունեցող ազատների յարկի տակ պէտք է ծաղկէր. նրանց փառաւոր ու զարդարուն օթևանների մէջ աւելի շուտ շուտ պէտք է հնչէին քնարի լարերը։ Ինչպէս Յոյները ունէին ողիմպիական [1]) խաղերում իրանց քաջերի փառաբանող երգիչներ, կամ ինչպէս որ Միջին Դարու ասպետների պալատները լիքն էին ազգային երգիչներով, այնպէս և Հայ երգիչները առատ մուտք ունէին թագաւորների ու նախարարների պալատներում։ Հայոց (մանաւանդ Արշակունի) թագաւորների գլխաւոր զուարճութիւնը խաղաղութեան ժամանակ՝ որսերն էին և գրեթէ իւրաքանչիւր նախարար իր որսի պարտէզը ունէր, որ լիքն էր ամէն տեսակ երէներով։ Ինչպէս այս որսական ուրախութիւնների, այնպէս և սովորական խնճոյքների, հարսանիքների ու գինարբուքների գլխաւոր զարդն էին «վարձակ» կամ «վարձկան» երգիչները ու երգեցիկ կանայքը, որ երգելով ու պար գալով զուարճացնում էին բազմականներին [2])։ Բայց այս երգիչների երևակայութիւնը չէր կարող այնպէս ազատ խաղալ թագաւորների ու մեծատունների ներկայութեանը, ինչպէս ռամ. հասարակ ժողովրդական անկեղծ զբօսանքների ու զուարճութիւնների ժամանակ։ Արդէն «վարձակ» անունը, որ նրանք իրանց վրայ կրում էին, իրաւունք է տալիս կասկածելու նրանց անկեղծութեան վրայ։ Բանա-

---

[1]) Օլիմպիական։

[2]) Խոր. Գիր. Բ. Գլ. ԿԳ. և Գիր. Գ. Գլ. ԺԹ։ Բուզ. Դպր. Ե. Գլ. ԼԲ։

Digitized by Google

ստեղծութիւնը բռնութիւն չէ սիրում, և ճշմարիտ բանաստեղծը այս կամ այն նպատակին չպէտք է ծառայէ։ Իսկ ուր որ «վարձուած» երգիչը իր ստացած վարձի, կամ «ազատ» աչքից չընկնելու համար, երբեմն ստիպւում է իր չճանաչած, շատ անգամ էլ իբրև վատ ճանաչուած անձը գովաբանել, այնտեղ ազատ ոգևորութիւնը տեղ է տալիս սուտ խօսքի, անկեղծութիւնը—շողոքորթութեան։ Կարծո՞ղ էր արդեօք երգիչը, իր քնարի լարերին ազատութիւն տալով սրանց գովել Արշակ Երկրորդի նման թագաւորին, որ գինարբուքների մէջ պարծենում էր Աքիլլէսի նման քաջ ու արի լինել, և պահանջում էր որ երգիչն էլ իրան Յունաց դիւցազների նմանեցնէ, այն միջոցին՝ երբ ժամանակակիցները՝ զզուելով նրանից, կարև մի նոր Ներոնի վրայ էին մտիկ տալիս, կամ, աւելի լաւ ասել պատմչի հետ, երբ նա «արդեամբք Թերսիտեայ նմանէր կաղի և կորագլխոյ» [1]։

Մարդկային կեանքի ամէնից նշանաւոր դիպուածը—ծննդեան և մահուան մէջ—ամուսնութիւնն է, և ոչ մի արարողութիւն այնքան հարուստ չէ ուրախական երգերով ու աւանդութիւններով, ինչպէս հարսանիքը։ Եթէ աշխարքից հեռացող մահկանացուն իր քամակից թողնում է սուգ ու տրտմութիւն, դեռ նոր «աշխարք մտնող» (ամուսնացող) երիտասարդը հետը բերում էր ծիծաղ և ուրախութիւն։ Մեր հին յիշատակարանների տուած հարևանցի վկայութիւններից գուշակում ենք, որ Հայերը մեծ հանդէսով և ուրախութիւններով պէտք է կատարում լինէին հարսանիքը։ Այս հարսանիքի հանդէսները աւելի հրապարակական ձև էին ստանում թագաւորների ամուսնութեան ժամանակ, երբ բոլոր երկիրը ոտք էր կանգնում. այր և կին, երիտասարդք և աղջկունք ձեռք ձեռքի տուած՝ հրապարակներում պարում էին (պար և պարանցիկք) և տեսակ տեսակ երգեր ասում։ Այս հարսանեկան երգերը կոչւում էին «ցուցք» կամ «ցցոց երգք», որոնց ինչ բովանդակութիւն ու ձև ունեցածը դժբաղդաբար յայտնի չէ։

Բայց որովհետև մարդկային կեանքը միայն խաղաղ աշխատանքից ու ազատ զուարճութիւնից չէ բաղկանում, ժողովրդական

---

[1]) Խոր. վերը յիշուած գլխում։

բանաստեղծութիւնն էլ միայն ուրախական երգերի մէջ չէ երեւում։ Պատահում են հիւանդութիւններ, անյաջողութիւններ, կորուստներ և ուրիշ ցաւալի հանգամանքներ։ Այս հարկէ ձախորդութիւնների մէջ խեղճացի խորհուրդն էլ օգնում է, որ տանջանքների ձեռով ամէն հանգամանքի համար պատրաստ է, բայց խորհուրդն էլ երբեմն անզօր է լինում։ Այրը իր կնոջ, մայրը որդուն, որդին ծնողացը կորցնելիս՝ բոլոր ծանօթները սուգ էին մտնում, ուրախութեան երգերը փոխվում էին սգաւորութեան երգերի ու ողբերի։ Այսպիսի տխուր հանգամանքներում յուսահատութիւնը, որ սովորաբար կեանքի լոյս չունեցող հեթանոս ժողովրդին սեպհական է, այնպէս սաստիկ տիրում էր Հայոց սրտերին, որ արք և կանայք կուրծքերը խփում, մազերը փետում, երեսները կնճռոտում էին։ Այս յուսահատական ողբը ու լացը աւելի սաստկանում էր մանաւանդ այն ժամանակ, երբ, ուղարկաւորութեան հանդէսի միջա անպակաս եղող փողի փանդուռի ու գիրի տխուր հնչիւնների հետ, միաւորվում էին երգեցիկ կանանց մրմունջները։ Ինչպէս որ թագաւորները ու նախարարները որսերի ու խնջոյքների համար առանձին փորձակներ ունէին, այնպէս էլ ուղարկաւորութեան հանդէսի համար «եղերամայրք» կամ «ձայնարկու կուսանք» ասած լալկանները կային, որոնք սեւեր հագած, մազերը արձակած ննջեցեալի քամակից գնում էին և, պար բռնելով ու ծափ տալով, նրա կեանքի ու մահուան զանազան հանգամանքները պատմում [1])։ Քրիստոնէութիւնը իր բարոյական ազդեցութիւնովը որքան էլ աշխատեցաւ՝ բայց բոլորովին չյաջողեցաւ վերացնել այս յուսահատական երգերը. «լալկանները» երկար ժամանակ մնացին մեր ժողովրդների մէջ, տեղ տեղ մինչև այժմ էլ կան։ Թէպէտ այս տեսակ քնարական երգերի օրինակ չունինք մեր առաջը, բայց, քննելով մեր այժմեան ողբերի բանաստեղծական գեղեցկութիւնը, կարելի է ասել, թէ եղերամարց ողբերը շատ գեղեցիկ ու սրտաշարժ պէտք է լինէին։ Նորը, որ միշտ իր սկիզբը ու արմատը ունի հնի մէջ, այս տեղ պէտք է ծառայէ մեզ հնութիւնը պարզելու։ Ո՞վ չէ շարժուել ու մի քանի կաթիլ արտասունք չէ թափել մեր մայրերի ու քոյրերի գամբանական ողբերը լսելիս, որոնց բովանդակութիւնը թէպէտ շատ անգամ միակերպ է, բայց բանաստեղծական բացատրութիւնը միշտ

[1]) Բուզ. Պատմ. Ե. Գլ. ԼԱ։

Digitized by Google

նոր, մեղա վերջերից ու տրտմալից: Այն ողբերգական խօսքերը, որով ողբասացը պատմում է Ներսէսեանի քեզից վերջինում ու իր սեփականական գործերով պատրաստել, այն անէծքները, որ նա թափում է Ներսէսեանի գլխին, անտեսելով որ նա խուլ է մնում իր աղաչանքներին և ոչ մի ձայն տալիս, ոչ մի ծպտուն արձակում, հանգուցեալի ընտրած անդունդն ու անպատասխան բնակարանի—գերեզմանի սոսկալի նկարագրութիւնը, նրա կենդանութեան ժամանակ սիրած ու գործածը, հիւանդ սրտերի սատար ու խնամքը, վերջապէս այն փառաշուքած ամուսնութիւնները, որ նա տալիս է Ներսէսեանին՝ անտեսելով որ իր բոլոր գանձարանական խօսքերը անպատասխան են մնում, այդ վերջին հրաժարական ողջոյնը, որի հետ միասին ուրիշ բաներ է աղաչակում Ներսէսից առաջ մեռած աշխարհք գնացողներին,—այս խօսքերը, տալում են, մեր միտքը բերում են փառանձեմայ իր Պապէր ամուսնու մարմնի վրայ երգած ողբի նկարագրութիւնը [1]). Եւ մի ուրիշ պատմականդամական ճշգութիւնով հին ժամանակները հեռանց ողբերի մէջ բացատրում էին ներկայեան ազգականների սրտի ցաւը՝ երեւում է այն մի պատմութեան հատուածից, որ Պաւստոս անունով մեկը (գուցէ Պաւլոս Ողայրը) շարադրել է Տիգրան Արտաշէսի վրայ: Բանաստեղծը, Տիգրանուհու աշխարհատրութեան հանդէպ նկարագրելիս, ազգային երգիչների յիշողութեանը դիմում և նրանց խօսքերը իր վիպասանութեան մէջ է խառնում, ուր յիշում է թէ «պատարագը» (այսինքն գամբանական երգերը) այնպէս ծանրութ կերպով էր երգում ազգը, որ Տիգրանի սրտից անցածը բացատրում էր: Ահաւասիկ այն հատուածը.

> «Իւ արդ ներգործող ի միտս երեւոյթ ու խորհուրդս փոփոխին
> Մեծազօր Տիգրանայ գեղանին Տիգրանուհի,
> Իւր ներգործեալ չիզաբարան նաեւ ողջամիտ աշխարհանուհի» [2]):

Ահաւասիկ մի քանի խօսք ասելու դրամատիկական բանաստեղծութեան վրայ [3]), որ սկզբումը նոյնպէս երգի ձևով է երևում այս

---

1) Բուզ. Պատմ. Պր. Դ. Գլ. ԺԵ:
2) Բազմավէպ. Պրակ. 1. 1850:
3) Poésie dramatique.—Այնքանում դրամատիկական բանաստեղծութեան տեղ մի հասարակ գործ են ածում «ողբերգական» կամ ոմանք նաև «բանագործական» բանաստեղծութիւն: Այնք ասելի լաւ

Digitized by Google

ազգերի մէջ, որոնց կեանքը ընական կերպով է զարգանում։ Ինչպէս տեսանք, վիպասանական բանաստեղծութիւնը ներկայացնում է արտաքին աշխարհը, քնարերգականը բացատրում է մարդու ներքին, հոգեկան կեանքը; իսկ վիպասանականի ու քնարականի միաւորութիւնից, այսինքն երբ ներքինը միանում է արտաքինի հետ ու դարձով կատարեալ, առաջ է գալի դրամատիկական բանաստեղծութիւնը։ Վէպը պատմում է անցեալը, քնարերգութիւնը գուշակում է ապագան; իսկ դրաման ներկայացնում է, այսպէս ասել, ներկայումս՝ ընթերցողի կամ հանդիսատեսի աչքի առաջ կատարուած գործողութիւնը։ Դրաման բանաստեղծական զարգացման ամենից բարձր աստիճանը ու գեղարուեստի պսակն է. ինչ որ վերևը ասացինք վէպի և քնարերգութեան ընդհանրութեան վրայ, նոյնը չենք կարող ասել դրամայի համար։ Դրամատիկական բանաստեղծութիւնը առաջ է գալի այն ազգերի մէջ, որոնք, քաղաքակրթութեան ասպարէզի մէջ առաջ գնալով, պատմական զարգացման ծաղկած վիճակին են հասել։ Այսպէս պատահեցաւ հելլենական կեանքի մէջ։ Յունաց երեւելի դրամատիկական բանաստեղծները — Էսքիլէս, Սոփոկլէս ու Եւրիպիդէս հետզհետէ ծաղկեցան հելլենական կեանքի ամենափառաւոր շրջանում։ Սրանով մենք չենք ուզում ուրանալ դրամայի գոյութիւնը մի որ և իցէ ազգի մէջ. դրաման բանաստեղծութեան միւս տեսակների հետ՝ ժողովրդական կեանքի անհրաժեշտ տարրերից մինն է. միայն կան այնպիսի ժողովուրդներ, որոնց մէջ դրաման ստոր աստիճանի վրայ է մնում ու բարձր գեղարուեստ լինելու վիճակին չէ հասնում։ Հին ազգերի մէջ իսկապէս դրամատիկական բանաստեղծութիւն ունեցել են Հնդկացիք, Յոյնք և Հռոմայեցիք; բայց Յունաց դրաման արդէն մեծ զանազանութիւն ունի Հնդկականից; այս վերջինը շատ ստոր է առաջինից։ Կեանքի մէջ ամեն բան բղխում է կրօնից և դարձեալ կրօնի հետ է խառնվում։ Յունաց դրաման ծագեցաւ այն կրօնական արարողութիւններից ու խաղերից, որ հրապարակաւ էին լինում 'ի պատիւ Բաքոսի, և երգով ու պարով էին կատարվում տարին երկու անգամ, հին տարուայ վերջին և նորի սկզբին։ Հին տարին ճանապարհ դնելիս, երգում էին ծանր ու խորհրդաւոր երգեր, նորը գե-

---

Համարեցինք պահել յունական բառը, որ բոլոր եւրոպական լեզուների մէջ ընդունուած է։

մաուրելու ժամանակ—թեթեւ և ուրախ երգեր: Արդէն այս երգե-րը թատրոնական ներկայացման ձև ունէին. Շատ երգերի մէջ՝ ծանր ու հանդարտ կերպով պատմվում և միաձայնաբար ներկայացվում էին Բաքոսի գործողութիւնները ու բարերարութիւնները; իսկ ուրախա-կան երգերի հետ ընկերանում էր ուրախ ու թեթև պարը և ծաղ-րածութիւնը: Յետոյ, ժամանակ անցնելով, Բաքոսի գործողութիւն-ների վրայ աւելացրին ուրիշ աստուածների և մինչև անգամ դիւ-ցազունների գործողութիւնները, և վերջապէս սկսեցին պատմու-թիւնից նիւթ առնել: Վերջապէս, երբ Բաքոսի սեղանը տեսա-րանի [1]) փոխուեցաւ, երգիչները դերասանների, կրօնական արարողու-թիւնն էլ թատրոնական ներկայացման փոխուեցաւ և դրամայի եր-կու գլխաւոր տեսակները առաջ եկան. տրագեդիան և կոմեդիան կամ կատակերգութիւնը: Խորհրդաւոր երգերից և ծանր պատմու-թիւններից կազմուեցաւ առաջինը, ուրախ երգերից և ծաղրածու-թիւններից—երկրորդը: Նոյն կրօնական արարողութիւններից առաջ եկաւ Հնդկաց դրաման, որոնց կարծիքով թատրոնական խաղար-կութիւնները ստեղծուել են աստուածներից, ներկայացուեցան նախ երկնքումը, և յետոյ նոյն իսկ Բրահմայի ձեռքով հաղորդուեցան մարդկերանց:

Յունաց և Հնդկաց դրամատիկական բանաստեղծութեան սկիզ-բը հարևանցի յիշատակելով, մեր նպատակն է ցոյց տալ, որ դրա-ման, իբրև անհրաժեշտ տարր իւրաքանչիւր ժողովրդի կեանքի մէջ, պէտք է Հայոց մէջ էլ գտնվում լինէր: Հայաստանն էլ ու-նեցաւ իր «գուսանները» [2]), որոնք երկրի աստուածների, գուցէ և դիւցազունների գործողութիւնները ներկայացնում էին ժողովր-դեան առաջ: Միայն, ինչպէս երևում է, դրամատիկական բանաստեղ-ծութիւնը չզարգացաւ Հայոց մէջ, ու վերջացաւ այն տեղ, որ տե-ղից սկսաւ յունական դրաման: Այս բանը աւելի հաւանական կը լինի, եթէ յիշենք մի ժողովուրդ, որ մինչև այժմ շարունակում է ներկայացնել հին ժամանակներից մնացած կրօնական արարողու-թիւնները, ուրեմն և մի քայլ առաջադիմութիւն արած չէ դրամա-տիկական բանաստեղծութեան մէջ: Յայտնի է որ Պարսից հին բա-

---

1) Сцена, зрѣлище.

2) Խոր. Գր. Ա. Գլ. Ժ.Ի:

ստեղծութիւնը շատ հարուստ է վիպասանական ու քնարական տարրերով. բայց դրամատիկական տարրը ամենևին զարգացում չէ ստացել նրանց կեանքի մէջ, և միշտ իր սկզբնական դրութեան մէջ է մնացել։ Այս պատմական երգերը, որ Պարթևները հին ժամանակները երգում էին Ալեքի և նրա որդիներին Գողթան — Գողթնեցիք վրայ, մինչև այժմ էլ նոյն կերպով երգում են, նրանց կեանքի ու մահուան արկածները հրապարակաւ ներկայացնելով։ Վերջապէս, թէպէտ յոյն և հռոմայեցի մատենագիրները յիշում են, թէ Ար-տաւազդ Առաջին ողբերգութիւններ է գրել, որոնց մի քանի հատուածները մինչև Պլուտարքոսի օրերը հասել էին. բայց յայտնի է որ նա իր ողբերգութիւնների նիւթը հայկական կեանքից չէ առել, այլ յունական կեանքից, և յունարէն լեզուով էլ գրել է, որ հին ժամանակներում իբրև ուսումնական լեզու տարածւում էր Ասիայի մէջ։ Պատմութեան թերթերը վկայում են նոյնպէս՝ որ Տիգրան Երկրոր-դի օրով Հայաստան թատրոններ կային, բայց այն թատրոնների դասանները կամ դերասանները անշուշտ Յոյներ էին, որոնք ժամանակաւոր եկել էին Տիգրանի շքեղ պալատը զուարճացնելու [1]։

Գեղարուեստների ստեղծագործութեան վրայ խօսելիս, տեսանք որ նրանցից մի քանիսը. երաժշտութիւնը, ձայնականն ու գործիականը, մնջկատակութիւնն՝ ու պարը այնքան մօտիկ կապակցութիւն ունին միմեանց հետ, որ գրեթէ բոլորը միասին մի և նոյն ժամանակ երևան են գալի ու ամէն ժողովրդների մէջ գտնվում են։ Ինչպէս որ չկայ ազգ, որ չունենայ երգեր, մինչև անգամ պատմական ասպարէզի ամենից ստոր աստիճանի վրայ կանգնող ժողովուրդները,— այնպէս էլ չկայ ժողովուրդ, որի մէջ վիպասանական և քնարական երգերի հետ,— բաց ի կենդանի ձայնից,— մի նուագարան էլ ձայնակից չլինի։ Ի հարկէ, այս նուագարանները, թէ փչողական լինին. թէ լարական կամ թնդական, սկզբնական ժամանակ-

---

1) Հինգերորդ դարու սրբազան մատենագիրներից մինը (Յովհ. Մանդակ. Ճառ. ԺԹ). թատրոնի ու դերասանների դէմ խօսելով, կարծես կամենում է ցոյց տալ թատերական խաղարկութիւնների գոյութիւնը Հայաստանում։ Մենք կարծում ենք թէ այդ մի լոկ հռետորութիւն է չորրորդ դարու Յունաց սուրբ Հարց, որոնք իրանց հռետորական հանճարը ցոյց տուին շատ անգամ զգուշացնելով ժողովրդին Բիւզանդիոյի անբարոյական թատրոններից։

Digitized by Google

նուագարանք շատ սովոր ու անհրաժեշտ պիտոյք են լինէին, ինչպէս որ սովոր էր և ժողովրդական խաղերը, ու միայն վերջերս անհետ կորած են բոլոր նման պիտոյք և սովորոյթներ։ Տաթևացին ճշտօրէն, որ հին Հայոց փողային նուագարանների մէջ սովոր «Հովուական սրինգը» և «եղջերեայ փողը» աւելի վաղ պէտք է ծանօթ լինէին նրանց, քան թէ սրինգ և թմբկահար. Հին ձայների սակագծութեան համեմատ խաղացած եղջերեայ փողը։ Հայոց լարային նուագարանների մէջ յիշւում են «քնարը, սաւիղը, վինը, փանդիռն» ու միայն Խորենացու յիշատակած և վիպասանական երգերի Հին գործածուած «բամբիռն», որոնք թէ ձեռք ու թէ բերնի շատ կամ քիչ լինելովը միմեանցից զանազանվում էին։ Ջութակ վերջիններս իրանց արմատի մէջ են կրում իրանց բացատրութիւնը. տրամ Հետև բամբիռն կազմուած է «բամբ» արմատից, որ նշանակում է «թանձր» (պարսկերէն «պամբ», արաբ. «պամպամ»); իսկ «փանդիռն» նոյն ծագումն ունեցել է և նշանակութիւնով, գործածւում է յաճախ մէջ «փանդուռա» յատկապէս նշանակում է «քնար երեքլարեան» [1]; իսկ Թնդական գործիքների մէջ աւելի յաճախ յիշւում է «ծնծղայ» ու «թմբուկը»։ Յայտնի է՝ որ այս բոլոր նուագարանները իրանց գործածութեան տեղն ունէին։ Արդէն յիշեցինք որ բամբիռն վիպասանական երգերի սեպհական նուագարանն էր; «Քնարը» աւելի զուարճութիւնների ընկերական խրախ յարաբերութիւնների մէջ պէտք է գործածուէր; փողը, վինը, փանդիռն ու թմբուկը ննջեցեալների ուղարկաւորութեան ժամանակ [2]։ Դժբաղդաբար, այս նուագարանները միաբանող կենդանի ձայնի եղանակների բնաւորութեան ու նրանց յատկութիւնների վրայ ոչինչ որոշ բան չենք կարող ասել։ Այս միայն յայտնի է, որ, ինչպէս ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ, այնպէս էլ Հայոց մէջ ուրախ նիւթեր բացատրող եղանակները թեթև և զուարթ պէտք է լինէին, իսկ տխուր դէպքեր բացատրողները՝ ծանր ու սրտաշարժ, ինչպէս էին, օրինակի համար, եղերամարց կամ ձայնարկու կուսանաց ողբերի եղանակները, երբ երգէ

---

[1] Տես Նոր Բառգիրք, Վենետիկ. 1836 և 1837։ Հ. 2. Folio. Հ. 2. Ե. Ե. 1140 և 1067։ Բռ. Հատ. Ե. 932. Փանդիռն, Githara, Pandura; ռուսերէն бандура, бандуристъ։ Ընծայական և փանդառմբը և այլոցք երգեցողական գործարանաց սաղմոսաց Հնդկաց. Մեկն. Ղ. Լաւ. Ճ՛. Է՛։

[2] Տես վերևը յիշուած տեղերը։

Digitized by Google

հետ ընկերանում էր մի անսասան ծանր ծանրահարութիւն ու արտահա-կան ոճը։ Դարն ու կաքաւն էլ, համեմատմունքների նայելով, զանա-զան բնաւորութիւն ունէին։ Կաքաւել կարելի էր տանձին իբրև «կաքաւչ» (թռչկոտելով պարել) և «կայթէք» (ոտները ու ձեռքերը խփելով պարզալ), կամ բազմութեամբ շրջան կազմելով իբրև «պար» կամ «պարանցիկք» 1)։

Յովսէփան Գալստանեան. «Պատմութիւն Հայոց գրականութեան». Համառ տեսու-թիւն, բանաւոր գրականութիւն։ Թիֆլիզ։ 1865։ 12-ծալ. ե. ե. 259։

---

1) Գ. Մ. Լուսինը (Մշակ Հայ. եր. 97) «պար» բառին լոկ «շրջանի» նշանակութիւն տալով սխալմամբ կարծում է, թէ «Կերգք [illegible] և պարոցս» ու այլ ինչ չայս տանէ», բայց եթէ երգք գու-սանաց և երգչաց մէջս առաջաց ժողովրդեան, «Կերգք պար տանե-լոյ»։ Մենք ընդունում ենք, որ այդ երգերը գուսանների առաջ երգերը չէին, որոնց մէկը մի և նոյն ժամանակ ներկայացնում էր ժողովրդի առաջ, և շատ կարելի է, որ, այդպիսի առիթներում, ժողովրդը [illegible] չորս կողմը պար բռնում լինէր; բայց այս էլ անտարակոյս է, որ, «Կերգք երգիչները առանձին մի և նոյն ժա-մանակ պար էին գալիս»։

Digitized by Google

ԳՈՂԹԱՆ ԵՐԳԵՐ։

Հայկական անգիր մատենագրութիւնը, մեզի ուրիշ նշանակութեան արժանի աւանդ մը հասուցած չէ, բայց եթէ քանի մը Գողթան երգեր։ Ինչպէս Յունաց մէջ Հագներգուք, ասանկ ալ Հայաստան ունեցեր է իր երգիչները, մանաւանդ Գողթան բարեբեր ու գինաւէտ գաւառին մէջ, որք իրենց բանաստեղծական աշխուժովը հին ատենէն ՚ի վեր համբաւ ստացան։ Անոնց հանճարոյն արգասիքն են այն երգերը, կամ երգոց քանի մը կտորուանքը, որ մեր ձեռքը հասած են։ Այս երգերը, այլ և այլ ժամանակաց դէպքեր ու անցքեր մեզի յիշատակելնուն համար, այլ և այլ ժամանակ ունեցած են իրենց յօրինուածը։ Զանազան ժամանակ յօրինուած երգեր, տարակոյս չկայ, որ զանազան երգիչներ ու հեղինակներ ունեցած են։ Բայց, որովհետև ասոնց բուն անուանքը, պատմութիւնը ինչուան մեզի հասուցած չէ, ուստի և ընդունայն աշխատանք է անոնց բուն հեղինակը փնտռելու համար յոգնիլ։

Սակայն այս երգերուն նիւթը յայտնի կը ցուցընէ, որ ոչ քուրմերէ, և ոչ անոնց ազգեցութեան տակ անձինքներէ, կրօնական հանդէսներու մէջ կամ բագիններու առջև երգեցուելու համար շինուած են, այլ այնպիսի անձինքներէ յօրինուած, որոնց առջև տր-

---

1) Գողթն, Գողթնաստան, Գողթն գինեւէտ նահանգ, (область) Հին Հայաստանի, պարունակումէր իւր մէջ յետագայ ականաւոր տեղերը. Որդուատ (Որդուպատ), Երասխ (Արազ) գետի վրայ, որ այժմ ունէ 200-ի չափ հայ գերդաստան; Ագուլիս, ունէ 300-ի չափ հայ գերդաստան; Հին Ջուղա, կամ Ջուղայ, Նախիջևանի մօտ; Վանանդ, Գիրան և Ալարին։ Գողթն պատկանումէր մերթ Վասպուրական և մերթ Սիւնեաց իշխանութեանց։ Ագուլեցւոց կոչումն «զոկ», որ նշանակումէ «վիպասան», рапсодъ.

Digitized by Google

քանիք անգամ գոց չեն, և Թերևս ազատաց ցեղէն վարձուած քերթողներ են, որոնց պարտքն էր նոյն ցեղէն մէջ հռչակուած քաջութեանց և առաքինութեանց գովաբան ըլլալ։

Որչափ ալ ազգերնուս հեթանոսութեանը ժամանակ յօրինուած են այս երգերը, բայց անոնց գործածութիւնը՝ դեռ ինչուան քրիստոնէութեան հինգերորդ դարը կը տևէր։ Այս կարծեաց ստուգութեան երաշխաւորութիւնը՝ Խորենացւոյն խօսքերուն մէջ ունինք, որ, նոյն երգերը մէջ բերելուն ժամանակ, միանգամայն կը զրուցէ, թէ անոնց գործածութիւնը դեռ ևս կը լսուի Հայոց Գողթան գաւառին բնակչացը քով։ Բիւզանդ ալ, չորրորդ դարուն քրիստոնեայ, բայց իրեն աստուածաւանդ կրօնիցը անհաւատարիմ, Հայաստանին համար կը զրուցէ, մեղադրելով, թէ «Զխուրեանց երգս առասպելաց զվիպասանութեան սիրեցեալք և նմին հաւատացեալք և ՚ի նոյն հանապազորդեալք»։ Ինչուան Մագիստրոսի ժամանակ՝ դեռ այս երգոց գործածութիւնը կար. և ինքը մէկ հատուած մը մէջ կը բերէ, զոր, իր ժամանակին, գիւղականացը բերնէն լսած էր։

Բանաստեղծական քնարը Թէպէտև այլ և այլ ձայներ ունի, սակայն մեր ազգին մէջ երևցած երգերը՝ պարզապէս պատմական երգեր են. և մեր նախնեաց լեզուովը «վէպք», «վիպասանութիւն», «վիպագործութիւն» և «Թուելեաց երգեր» կը կոչուին։

Համառօտիւ մը քննենք այս բառերուն նշանակութիւնը։

Մ. Էմինեանը՝ և Բազմավիպին մէջ հրատարակեալ յօդուածին հեղինակն կը համարին, թէ Խորենացւոյն «Երգ վիպասանաց» կոչածը, ամբողջ բանաստեղծութեան գիրք մըն էր Պարսից Շահնամէ վիպասանական գրքին նման, և յորում մեր հին ազգային քերթողքը՝ Հայոց Թագաւորաց պատմութիւնը աւանդած էին։ Ինչուան Քրիստոսի վեցերորդ դարը՝ այս երգերը պահուած էին, և ժամանակին մարդկանցը մէջ ՚ի կիր առնուած։ Կը վկայէ Խորենացին. «Զայս մեզ ստուգապէս պատմէ Ողիւպ... որում և Պարսից մատեանքն վկայեն և «երգն վիպասանաց»։ Ուրիշ տեղ մըն ալ. «Արտաշէսի վերջնոյ գործք բազում ինչ յայտնի են քեզ ՚ի վիպասանացն, որ պատմին ՚ի Գողթան»։ Երրորդ տեղ մըն ալ. «Այս ամենայն յայտնի են քեզ յերգս վիպասանաց»։ Այս խօսքերը ամենևին առարկելու չեն ձգեր, թէ կային այնպիսի երգեր, և անոնց կիրառութիւնը յաճախած մինչև յաւուրս Խորենացւոյն։

Digitized by Google

Բայց իրեն պատմութեանը մէջ յիշուածները միայն մէկ քանի մը կտոր բան ըլլալով, կրնանք տարակուսիլ. ուստի աւելի հաստատութեան համար հարկ է, որ մէջ բերենք Խորենացւոյն գրոց մէկ հատուածը, որով ամէն տարակոյս կը վերցուի։ Ահա զի Խորենացին, Մարաց աշխարհէն բերուած գերեացը ստորագրութիւնն ընելէն ետքը, կ'աւելցընէ. «Զայսոնեն զայս ճշմարտապէս և թուելեացն երգք, զոր պահեցին ախորժելով, որպէս լսեմ, մարդիկ կողման գինաւէտ գաւառին Գողթան, յորս պատմին բանք զԱրտաշիսէ և զորդւոց նորա, յիշելով այլաբանաբար և զզարմիցն Աժդահակայ, վիշապազունս զնոսա կոչելով։ Այլ և ճաշ, ասեն, գործել Արգաւանայ 'ի պատիւ Արտաշիսի, և խարդաւանակ լեալ նմա 'ի տաճարին վիշապաց։ Այլ և Արտաւազդայ ոչ գտեալ, ասեն, քաջի որդւոյն Արտաշիսի՝ տեղի ապարանից՝ 'ի հիմնանալն Արտաշատու նաանց, ասէ, գնաց և շինեաց 'ի մէջ Մարաց զՄարակերտ, որ է 'ի դաշտին, որ անուանեալ կոչի Շարուրայ։ Այլ և «տենչայ, ասեն, Սաթենիկ տիկին տենչանս՝ զարտախուր խաւարտ և զտից խաւարծի 'ի բարձիցն Արգաւանայ»։

Խորենացւոյն այս հատուածին մէջ՝ այլ և այլ գործողութեանց յիշատակութիւնք կան, որոնք այլ և այլ անձանց և ժամանակներու կը վերաբերին։ Հոն Աժդահակայ Անոյշ կնիկը և անոնց սերունդքը կը յիշատակուին, որոնք, ինչպէս յայտնի է, Քրիստոսի թուականէն գրեթէ վեց դար առաջ կ'իյնան. կը յիշատակուի Արգաւան Մեդացի, որ Արտաշիսի պատուոյն համար ճաշ մը տուաւ, և միտք ունէր, այն ճաշուն ժամանակ, դաւաճանութեամբ դարանիլ անոր կենացը։ Առջի դէպքին և ասոր մէջ՝ գրեթէ եօթն հարիւր տարւոյ տարբերութիւն կայ։ Կը յիշուի Արտաշիսի Արտաւազդ որդին, ու նոյն թագաւորին Սաթենիկ կնկան վրայ զրոյցք կ'ըլլան։

Այսչափ իրարմէ հեռու ժամանակաց և անձանց պատմութիւնները ամփոփող երգերը՝ տարակոյս չկայ, որ չէին կրնար համառօտ բաներ ըլլալ։ Ասիկայ որչափ ալ ենթադրուած ճշմարտութիւն մը սեպուի, սակայն ճշմարտանման ըլլալովը, իրաւամբ քննութեան առիթ եղած, ու գրեթէ ստոյգ սեպուած է։

Երկու տեսակ ազգային պատմական երգեր կային. ոմանք «վիպասանաց երգք» կը կոչուէին, ոմանք ալ «երգք թուելեաց»։ Ասոնք այլ և այլ տեսակ նիւթեր բովանդակելով, ոչ միայն մեր երկ-

Digitized by Google

լին՝ այլ նաև Մարաց ու Պարսից և Ասորեստանեայց աշխարհին յատուկ աւանդութիւններ կը բովանդակէին։

Անոնց մէջ առաջին կը սեպուին այն երգերը, որոնց մէջ մեր քաջ թագաւորաց ու զօրավարաց արութեան ու նշանաւոր գործոց յիշատակութիւնը կ՚ըլլայ; երկրորդ այն երգերը, յորս Մարաց և Պարսից վրայ խօսք կ՚ըլլայ, և երրորդ անոնք, որոց մէջ Ասորեստանեայց աւանդութիւնները կը տեսնուին։

Առաջիններուն կարգէն է՝ Երուանդեան Տիգրանայ վրայ երգուածները, որ Հայկազն թագաւորաց մէջ ամենէն աւելի սիրելագոյնն էր, ու ոչ միայն արտաքին ու ներքին բարեմասնութեամբը, այլ և իր քաջութիւններովն իր ժամանակին ազգային քերթողացը երգերուն և աշխուժին առիթ տուած։ Խորենացին, որ նոյն թագաւորին վրայ սքանչացողներէն մէկն է, կը պատմէ անոր ձեռքով Հայաստանի մէջ եղած տեսակ տեսակ բարեկարգութիւնները, Յունաց ազգը հարկատու ընելը, Աժդահակայ հետ խնամենալը, ու ետքը անոր դէմ պատերազմիլը, զինքն սպաննելը, ու բոլոր թագաւորական ընտանիքը գերելով՝ Երասխ գետին քով բնակեցընելը զանոնք, մասնաւոր քաղաքներ ու տեղեր տալով անոնց։ Այս տեսակ տեսակ դիպուածոց վրայ իրենց քնարը նուիրած են Գողթան երգիչները, որոց բանաստեղծութեան համառօտութիւնն է զոր Խորենացին մէջ կը բերէ. «Զայս՝ և որ այլ այսպիսիք բազումք՝ եբեր մերոյ աշխարհիս խարտեաշս այս և աղեբեկ ծայրիւ հերաց Երուանդեանս Տիգրան. երեսօք գունեան և մեղուակն, անձնեայն և թիկնաւէտն, առոյգաբարձն և գեղեցկոտն, պարկեշտն ՚ի կերակուրս և յըմպելիս և ՚ի խրախճանութիւնս օրինաւոր. զորմէ ասէին ՚ի հնոյն մեր որք բամբռամբ երգէին, լինել սմա և ՚ի ցանկութիւնս մարմնոյ չափաւոր. մեծիմաստն և պերճաբան, և յամենայն որ ինչ մարդկութեան պիտանի.... Արդարադատ և հաւասարասէր կշիռս ունելով յամենայնի, զամենայն ուրուք կենցաղ մտացն լծակաւ կշռէր։ Ոչ ընդ լաւագոյնսն խանդայր, և ոչ զնուաստսն արհամարհէր. այլ ամենեցուն հասարակաց հնարէր՝ զխնամոցն իւրոց ՚ի վերայ տարածել զգեստ»։

Պատմութիւնը կ՚աւանդէ, թէ Երուանդեան Տիգրանը երեք որդիք ունեցաւ. Բաբ, Տիրան և Վահագն, և թէ անոնց մէջ ամենէն հռչակաւորը իր քաջութեամբը եղաւ Վահագն. և իր արութեանցը վրայ զարմացող Հայաստան աշխարհը և անոր դրացին

4*

Digitized by Google

Վրաստան՝ աստուածոց կարգը դասեցին զինքը։ Գողթան երգողաց ալ իր յիշատակին ընծայած գովաբանութիւններէն՝ հետևեալ տողերը պահած է Խորենացին.

«Երկնէր երկին և երկիր.
Երկնէր և ծիրանի ծով.
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն։
Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր.
Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր.
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր.
Նա հուր հեր ունէր.
Ապա թէ բոց ունէր մօրուս,
Եւ աչկունքն էին արեգակունք»։

Въ мукахъ рожденія находились небо и земля;
Въ мукахъ рожденія лежало и пурпуровое море;
Море разрѣшилось красненькимъ тростникомъ;
Изъ горлышка тростника выходилъ дымъ;
Изъ горлышка тростника выходило пламя;
Изъ пламени выбѣгалъ юноша,
У него были огонь—волосы,
Борода была изъ пламени,
А очи словно два солнышка.

Русскій переводъ Исторіи Моисея Хоренскаго (стр. 70).
Н. Эмина. Москва. 1858г. 8°. Стр. 383. Ц. 3 руб.

Այս երգը՝ իր ականջովը լսած է նոյն ինքն Խորենացին, ինչպէս պատմութեանը մէջ կ'աւանդէ։

Վահագնէն ետքը՝ Գողթան երգողաց քնարին ու քերթողական ոգւոյն առիթ տուած է Արտաշէս Բ։ Այս քաջ ու սիրելի թագաւորին կենաց այլ և այլ պարագաները՝ առատ նիւթ կրնային մատակարարել, ինչպէս արդեամբք ալ մատակարարած են նոյն ազգային քերթողաց։ Հետևեալ տողերը՝ պատառիկ կրնան սեպուիլ այն քերթուածոց, և որոնք մասունք են անշուշտ ընդարձակ ոճով գրուած գեղեցիկ երկասիրութեան մը.

«Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւըն գեղեցիկ.
Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,

Digitized by Google

Եւ անցեալ՝ որպէս զարծուի սրընթաց՝ ընդ գետն,
Եւ ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն՝
Ընկէց ի մէջք օրիորդին Ալանաց.
Եւ շատ ցաւեցոյց ըզմէջք փափուկ օրիորդին,
Արագ հասուցեալ ի բանակըն իւր»։

Мужественный царь Арташесъ сѣлъ на красиваго воронаго (коня);
И вынулъ арканъ изъ красной кожи съ золотымъ кольцомъ,
И пролетѣлъ быстрокрылымъ орломъ чрезъ рѣку;
И бросилъ арканъ изъ красной кожи съ золотымъ кольцомъ,
И обхватилъ станъ царственной дѣвы Алановъ,
И причинилъ сильную боль стану нѣжной царственной дѣвы,
Быстро увлекая ее въ свой лагерь.

Въ томъ же переводѣ Моисея Хоренскаго, стр. 22,

Այս գեղեցիկ ու ընտիր երգը՝ բանաստեղծական այլաբանութիւն մըն է այն դէպքին, զոր Խորենացին իր Պատմութեան գրոցը մէջ կ'աւանդէ։ Արտաշէս հասաւ իր փափաքին. Ալանաց աշագեղ դուստրը՝ Սաթենիկ, որ իր երեսաց վայելչութեամբը՝ արիւնըռայ պատերազմաց մէջ գրաւեր էր քաջին Արտաշիսի սիրտը, Հայաստանի թագուհի եղաւ, ու արքայն՝ իր սիրոյն ու մեծութեանը և հարըստութեան արժանի հարսնիք մը ընել տուաւ անոր պատուոյն։ Այս մեր խօսքին հաւատարիմ վկայութիւն են Գողթան երգողաց հետեւեալ տողերն.

«Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի,
Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն»։

Золотой дождь шелъ на свадьбѣ Арташеса;
Жемчужный дождь лился на свадьбѣ Сатиника.

Моисей Хоренскій, стр. 122.

Սակայն այսչափ փառքով, ու մարգրտի ու ոսկւոյ վրայ կոխելով Արտաշիսի արքունիքը մտնող Սաթենիկը՝ նոյն արքունեաց մէջ միշտ բարեբաստութիւն չկրցաւ գտնել, ու, ինչպէս պատմութենէն կ'երեւնայ, իր հասակը, գեղեցկութիւնն ու բարքը այլ և այլ հակառակամարտ կրից խաղալիկ եղան։ Իր քաջութեամբը մերձակայ ու գրացի ազգաց սրտին մէջ վախ ձգող Արտաշէսը, չկրցաւ իր արքունեացը մէջ եղած խռովութեանց դէմ առնուլ։ Նոյն ինքն

Digitized by Google

Սաթենիկ՝ աւելի իր ներքին բերմանցը, քան պարտուցը հնազանդելով, իր փեսային տանը մէջ՝ Արտաշէսէն դուրս անձի խնդիր ելլելով, քաջին Արգամայ, թէ զԱրտաշէս թագաւոր և թէ անոր որդիքը նախանձորդ ու թշնամի կը յարուցանէր ոչ միայն իր անձին՝ հապա նաև Արգամայ, ու մէկ կրքի մը պատճառաւ՝ բոլոր արքունեաց և աշխարհին խաղաղութիւնը տակնուվրայ կ'ըլլայ։ Անշուշտ այս կիրքն ու սէրը կ'ակնարկէին՝ վիպասանաց երգերէն մնացած այս տողերը.

«Տենչայ Սաթինիկ տիկին տենչանս
Զարտախոյր խաւարտ եւ զտից հաւարծի
Ի բարձիցն Արգաւանայ»։

Царица Сатиникъ сильно горѣла желаніемъ носить діадиму Аргавана и возлежать на подушкахъ его.

Въ переводѣ Моисея Хоренскаго стр. 69 и 114
примѣчаніе на стр. 272—274..

Այս երգին մէջ յիշուած Արգաւանը՝ էր նա ինքն Արգամ, որ իր իմաստութեանն ու քաջութեանցը համար՝ Հայոց թագաւորներուն երկրորդը սեպուած էր, ու անոնցմէ այլ և այլ պատիւներով և արտօնութեամբք փառաւորուած։ Ասիկայ օր մը զթագաւորն Արտաշէս իր կոչնոցը հրաւիրեց. և այն ուրախութիւնը՝ թշնամութեան առիթ կարծուելով՝ սպաննուեցաւ, ու թագաւորական հրամանով տունը տեղը այրեցաւ, և ընտանիքն ալ ջնջուեցան։

Արտաշէս՝ Մարաց ազգին զօրութիւնը խորտակելէն ետքը, Հռովմայեցւոց հարկ տալը դադրեցուց. Դոմետիանոս կայսրն ալ զօրք ժողվելով՝ եկաւ Հայաստան. Բասեն Գաւառին հովտացը մէջ երկու բանակներն իրարու զարնուեցան. և յաղթութեան պարծանքը Հայերը ժառանգեցին։ Այն պատերազմին մէջ քաջութեամբը անուանի հանդիսացաւ Սմբատ, որուն համար կը զրուցէ Խորենացին, թէ ծերութեանը հասակին մէջ՝ պատերազմական արուեստին մատուցած փորձառութեամբը «երիտասարդապէս յարդարեաց և մղեաց զճակատն»։

Ասանկ քաջ պատերազմող մը իր արութեանցն ու սրտին արժանի դրուատանքը գտած էր ազգային երգոց մէջ, որոնք զարմանքով կը յիշատակէին իր տուած պատերազմունքը, ու հնացեալ հասակին մէջ՝ նոր զէնքերով Հայաստանի փրկութեան առիթ ըլլալը։

Digitized by Google

Մահը, որ աշխարհի տեսարանաց մէջ ամենուն վարագոյրը կը գոցէ, Արտաշէսի բազմափորձ կենաց տեսարանն ալ պիտի գոցէր։ Վերջին անգամ աչուըները փակելուն ժամանակ՝ դեռ ևս կարօտ կը քաշէր իւր հայրենեացը. կը փափաքէր կրկին տեսնել իր հայրենեաց վայելչութիւնը, ու այս սրտառուչ տողերը կ'արտասանէր, զոր Մագիստրոս իր ժամանակցացը բերնէն լսած է, և որ հնութեան ամէն հետքը կը կրէ իր վրան.

«Ո՜ տայր ինձ զծուխ ծըխանի
Եւ զառաւօտըն Նաւասարդի.
Զվազելըն եղանց եւ զվազգելըն եղջերուաց.
Մեք փող հարուաք եւ թմբկի հարկանէաք»։

Ասանկ մեռաւ Արտաշէս։ Սակայն իր քաջութեանցն ու հայրենասիրական ջանից երախտապարտ երևցաւ Հայաստան։ Աննման թագաւորին մահը աղի արտասուօք լալէն ետքը, շատերը, ժամանակին հեթանոսական սովորութեանը համեմատ, չուզեցին իրմէն բաժանուիլ նաև 'ի մահուանն. ու ողջ ողջ ինքզինքնին կը թաղէին։ Արտաշէսին Արտաւազդ որդին, որ հօրը յուղարկաւորութեան ներկայ էր, ու ետքը անոր թագաւորական աթոռը պիտի ժառանգէր, հօրը եղած այսչափ փառաց ու պատուոյն վրայ նախանձեցաւ. անոր դիականացեալ մարմնոյն եղած պատւին իրեն իշխանութեանը պզտիկութիւն մը ենթադրեց, ու դժկամակելով մը ըսաւ հօրը.

«Մինչ դու գնացեր, եւ զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար.
Ես աւերակացս որպէս թագաւորեմ»։

Ты ушелъ и унесъ съ собою всю нашу землю:
Какъ же мнѣ царствовать надъ развалинами т. е. надъ чѣмъ
же и надъ кѣмъ мнѣ царствовать?

Այս նախանձու արգասիք խօսքերուն վրայ նեղանալով, Արտաշէս, անիծեց զինքն ու ըսաւ.

«Դու յորս հեծցիս յԱզատ ի վեր ի Մասիս,
Զքեզ կալցին քաջք, տարցին յԱզատ ի վեր ի Մասիս,
Անդ կացցես, եւ զլոյս մի՛ տեսցես»։

Digitized by Google

Если ты поѣдешь на охоту на свободный Масисъ,
Тебя захватятъ духи, повлекутъ на свободный Масисъ;
Тамъ останешся и свѣта не увидишь болѣе.

Въ переводѣ Моисея Хоренскаго, стр. 180.

Աս անէծքին հետեւանք կը սեպուին Արտաւազդայ մահուան պարագաները, զոր աւանդած է մեզի պատմութիւնը։

Արտաւազդայ ոչ միայն մահը՝ այլ նաև ծնունդն ալ առասպելօք լի կը ներկայացընեն մեզի Գողթան երգիչք։ Անոր անհանգարտ ու խռովայոյզ բարքը տեսնելով, որ անարժան էր արքունեաց, և մանաւանդ Արտաշիսի արքունեացը, այլաբանելով կը զրուցէին, թէ «Վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ, և դև փոխանակ եդին»։

Կարծես թէ Արտաւազդայ կենաց այլ և այլ հանգամանքը՝ կ'արդարացընեն վիպասանից այս քերթողական ենթադրութիւնը։ Իր անձնահաճ ու նախանձոտ բարքովը բոլոր թագաւորական տունը տակնուվրայ ըրաւ. իր հօրը սիրտը ցրտացուց յԱրգամայ, ու անոր պատիւը ինքը յափշտակեց՝ թագաւորութեան երկրորդական աթոռը։ Նախանձեցաւ նաև Սմբատ սպարապետին վրայ, ու անոր եղած արժանաւոր պատուոյն չկարենալով համբերել, ետևէ եղաւ զինքն սպաննելու. բայց իրեն վախճանին չկրցաւ հասնիլ։ Վասն զի Սմբատ, իմանալով անոր միտքը, թողուց Հայոց սպարապետութիւնը, ու Ասորեստանեայց կողմերը գնաց իր բնակութիւնը հաստատելու։

Այսպիսի բարուց տէր Արտաւազդը՝ չկրցաւ երկար ատեն վայելել իր թագաւորական իշխանութիւնը։ Երկու տարիէն ետքը Մասիս լերան վրայ որսալու ժամանակ, մեծ ու խոր վհի մը մէջ ինկաւ։ Առասպելն ու երևակայութիւնը, իրենց ատելի թագաւորին անակնկալ կորուստը ուրիշ կերպով մեկնաբանելով, զրուցեցին թէ Արտաշիսի անէծքը՝ որդւոյն վրայ իրենց արդիւնքն ունեցան. վասն զի ազատ Մասեաց քաջերը հասան, բռնեցին, ու երկըթի շղթաներով կապկըպելով, այրի մը մէջ փակեցին զինքը. միայն իր երկու հաւատարիմ շները չկրցան բաժնուիլ իրմէն, այլ միշտ շղթաները կը կրծեն, զանիկայ բանտէն ազատելու համար։

Գողթան երգոց հատուածներէն է նաև հետևեալ երգը՝ Վարդգեսի վրայ երգուած, որ առաջին Տիգրանայ քեռայրն էր, Երտիմէդ քաղաքին շինուածքին համար։

Digitized by Google

«Հատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկն ի Տուհաց գաւառէն
ընդ Քասաղ գետով,
Եկեալ նստեալ զՇրէշ բլրով, զԱրտիմէդ Քաղաքաւ,
ընդ Քասաղ գետով,
Կռել կոփել զդուռն Երուանդայ արքայի»։

Отдѣлился юный Вардгесъ, отправился
Изъ области Туха къ Касахѣ рѣкѣ,
Пришелъ, поселился на Шремѣ холмѣ
Близъ города Артимеда у Касаха рѣки,
Чтобы тесать и ваять врата Еруанда царя.

Въ переводѣ Моисея Хоренскаго стр. 134.

Ասոնք են աՀաւասիկ այն սակաւիկ՝ բայց մտադրութեան արժանի Գողթան երգողաց Հատուածներն, զորս Խորենացին աւանդած է մեզի իր ընտիր պատմական երկասիրութեամբը։

Քննենք ասոնց արուեստը։

Տարակոյս չկայ որ ասոնք արձակ գրութիւններ չեն, բայց միանգամայն և ոչ այն չափը ունին, որ ընդՀանրապէս մեր շատ քերթող Հեղինակաց յատուկ էր ու գործածական։ Ոչ յունական կամ լատինական արուեստին Հետեւած են մեր երգիչքը, որուն թերեւս ծանօթութիւն ալ չունէին, և ոչ պարսիկ կամ արաբացի նմանայն չափուն, որ դեռ երեւցած չէր. այլ Հին ազգաց մէջ գործածական Համեմատութեամբ ու Թուականութեամբ վարուած, իրենց այս երգերուն մէջ։ Ասանկ են ընդՀանրապէս Եբրայեցւոց բանաստեղծական սքանչելի Հատուածներն, որ սուրբ գրոց մէջ կը տեսնուին։ Եւ թէ որ այս երկու ազգաց մէջ ինչուան Հիմայ մնացած բանաստեղծական Հատուածները քննութեան առնունք, խիստ մեծ նմանութիւն մը կը տեսնենք արուեստի. այն արուեստին, զոր բնութիւնը սորվեցուցած է այս ազգերուն։ Ասոնց քերթուածոցը մէջ գործածուած Չափականութիւնն ու Համեմատութիւնը կը տեսնուի նաև մեր քերթողաց երգերուն մէջ։ Մեր այս խօսքին ապացոյցը յայտնապէս պիտի նկատենք, եթէ ուզենանք այս երկու ազգաց մնացած բանաստեղծական Հատուածները իրարու Հետ Համեմատել։ Պիտի լսենք մեր Գողթան երգերը որ կը զրուցեն.

Digitized by Google

«Երկնէր երկին եւ երկիր,
Երկնէր եւ ծիրանի ծով...
Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր».

ու զԻսրայելացիս, որ Կարմիր ծովուն վտանգէն ազատած, թմբուկներով ու պարերով կ'երգեն.

«Աջ քո, տէր, փառաւորեալ է զօրութեամբ իւրով.
Աջ քո տէր խորտակեաց զթշնամին....
Պաղեցան որպէս պարիսպք՝ ջուրք,
Պաղեցան ալիք ի մէջ ծովուն»:

Դարձեալ Դեբովրայ օրհնութեանը մէջ.

«Տէր, յելանել՝ քո ի Սէիրայ,
Եւ ի չուել քում յանդաստանացն Եդովմայ,
Երկիր շարժեցաւ, եւ երկինք խռովեցան.
Լերինք շարժեցան յերեսաց Տեառն Եղովայ Սինայի,
Յերեսաց Տեառն Աստուծոյ Իսրայելի»:

«Կապուտ երանգոցն Միսարայ,
Կապոյտ երանգոցն գոյնագոյն նկարուց,
Նարօտ պէսպէս նկարուց,
Այն էր պարանոցին նորա կապուտ»:

Այս երգոցը չափուն մէջ թէպէտ և կատարեալ ազատութիւն մը կը տեսնուի, բայց տարակոյս չկայ, որ այն ազատութիւնն ալ իւր քերթողական չափուն մէջ մնալու համար սահման մը ունեցաւ, որ մեզի համար դեռ բացայայտ չէ:

«Պատմութիւն Հայերէն դպրութեանց (դրականութեան). Հին մատենագրութիւն: Հ. Գարեգին Զարբհանալեան: Վենետիկ: 1865: 16-ծալ: Ե. և. 20 եւ 649: «Վէպք Հնոյն Հայաստանի»: Մկրտչի Էմին: Մոսկվա: 1850: «Պատմութիւն մատենագրութեան Հայոց»: Հ. Յովսէփ Գաթըրճեան: Վիեննա: 1851: 16-ծալ: Ե. և. 62, մանր տիպ:

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳԵՐ, ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ, ՄԵՂԵԴԻՆԵՐ ԵՒ ՏԱՂԵՐ։

1

Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա,
Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա։

Արի Աստուած հարցն մերոց,
Որ ապաւէնդ ես նեղելոց;
Տաս օգնութիւն ծառայից քոց,
Անօգնական ազգիս Հայոց [1]։
Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա։

Միջնորդութեամբ սրբոյ խաչիդ
Եւ անարատ սուրբ ծնողիդ,
Յիշեա զհեղումն արեան Փրկչիդ,
Եւ 'ի խնդիր փոքու հօտիդ։
Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա։

Զի գիտացաք մեք հաւատեաւ,
Որ չափ մեղաց մերոց լցաւ,
Ուստի Տէրդ մեր բարկացաւ.
Առ 'ի խրատել զմեզ զարթեաւ։
Տէր ողորմեա. Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա։

---

[1]) Ոմանք, այս տողը փոխելով, երգումեն.
«Մեր օգնական ազգիս Հայոց»։

Digitized by Google

Որդ անկանիմք առաջի քոյ,
Գոչեմք մեղայ Տեառնդ մերոյ,
Դարձո 'ի մէնջ զցասումն քոյ,
Ըստ անսպառ գթութեան քոյ։
Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա։

Սիմէօն կաթուղիկոս ամենայն Հայոց.

Յաւելուած։

Ի քէն հայցեմք մեզ օգնութիւն,
Ամենասուրբ Երրորդութիւն;
Տուր աշխարհիս խաղաղութիւն,
Քրիստոնէից ազատութիւն (հաստատութիւն)։

2

ԽԱՉԻ ՔՈ ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՐԿԻՐՊԱԳԱՆԵՄՔ։

ԱՒԱԳ ՈՒՐԲԱԹ ԳԻՇԵՐԻՆ

Խաչի քո Քրիստոս[1]) երկիրպագանեմք, և զսուրբ մատնութիւնդ քո մեծացուցանեմք, և զսուրբ չարչարանսդ քո փառաւորեմք։ Եկայք հաւատացեալք երկրպագեսցուք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, վասն զի եկն 'ի ձեռն խաչի իւրոյ շնորհեաց պարգեւս աշխարհի։ Սուրբ Աստուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ մատնեցար վասն մեր, ողորմեա՛ մեզ (Այսպէս երիցս կրկնելով)։

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սուրբ մատնութեանդ, ալէլուիա; չարչարանացդ, ալէլուիա։ Նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց և ետուր ուրախութիւն սրտից մերոց։ 'Ի պտղոյ, ցորենոյ, գինւոյ և ձիթոյ իւրեանց լցուցեր զնոսա։

---

[1]) Յիսուս (Jesus, Ісусъ), բառ եբրայեցւոց (հրեացոց, ջհուդի). «եաշուա» նշանակում է փրկիչ։ Յարմարութեամբ մեկնումեն յունաց «եադրօս» բառից, այսինքն «բժիշկ»; այս պատճառաւ «Տօնակ». ասած է. «Յիսուսն փրկիչ, և Բժիշկ ասի»։

Քրիստոս, յունարէն «խրիստօս», (Christus, Христосъ) նշանակում է «օծեալ»; եբրայերէն «մեսիա»։

Digitized by Google

փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սուրբ մատնութեանդ, ալէլուիա; չարչարանացդ, ալէլուիա։ փառք և երկրպագութիւն Հօր և որդւոյ և սրբոյ Հոգւոյն այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն։ փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սուրբ մատնութեանդ, ալէլուիա; չարչարանցդ, ալէլուիա։

Խաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։ Որ 'ի Հօրէ լուսոյ լոյս ճառագայթեալ 'ի յերկրի և գաւազան զօրութեան Հաւատացելոց, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։ Որ լուսափայլ ծագմամբ Հրաշափառապէս մեզ ցուցաւ 'ի յօգնութիւն ընդդէմ թշնամւոյն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։

ԱՒԱԳ ՈՒՐԲԱԹԻՆ

Խաչի քո Քրիստոս երկիրպագանեմք, և զսուրբ չարչարանսդ քո մեծացուցանեմք, և զսուրբ խաչելութիւնդ քո փառաւորեմք։ Եկայք Հաւատացեալք երկրպագեսցուք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. վասն զի եկն 'ի ձեռն խաչին իւրոյ շնորհեաց պարգևս աշխարհի։ Սուրբ Աստուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ։ (Այսպէս երիցս կրկնելով)։

փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; չարչարանացդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա։ Նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց և ետուր ուրախութիւն սրտից մերոց։ 'Ի պտղոյ, ցորենոյ, գինւոյ և ձիթոյ իւրեանց լցուցեր զնոսա։

փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; չարչարանացդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա։ փառք և երկրպագութիւն Հօր և որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն։ փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա։

Խաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։ Որ 'ի Հօրէ լուսոյ լոյս ճառագայթեալ 'ի յերկրի և գաւազան զօրութեան Հաւատացելոց, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։ Որ լուսափայլ ծագմամբ Հրաշափառապէս մեզ ցուցաւ 'ի յօգնութիւն ընդդէմ թշնամւոյն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։

Digitized by Google

ՍՈՒՐԲ ՈՒՐԲԱԹ ԵՐԵԿՈՅԻՆ ԵՒ ՇԱԲԱԹ ԱՌԱՒՕՏՈՒՆ։

Խաչի քո Քրիստոս երկիրպագանեմք, և զսուրբ խաչելութիւնդ քոյ մեծացուցանեմք և զսուրբ թաղումնդ քո փառաւորեմք։ Եկայք հաւատացեալք երկրպագեսցուք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. վասն զի եկն 'ի ձեռն խաչին իւրոյ շնորհեաց պարգևս աշխարհի։ Սուրբ Աստուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ թաղեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ (Այսպէս երիցս կրկնելով)։

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա; սրբոյ թաղմանդ, ալէլուիա։

Նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց և ետուր ուրախութիւն սրտից մերոց։

'Ի պտղոյ, ցորենոյ, գինւոյ՝ և ձիթոյ իւրեանց լցուցեր զնոսա։

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա; սրբոյ թաղմանդ, ալէլուիա։ Փառք և երկրպագութիւն Հօր և Որդւոյ և սրբոյ-Հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն [1]։

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա; սրբոյ թաղմանդ, ալէլուիա։

Խաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։

Որ 'ի հօրէ լուսոյ լոյս ճառագայթեալ 'ի յերկրի, և գաւազան զօրութեան հաւատացելոց, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։

---

[1]) *Ամէն («է» տառով) ինչպէս եբրայեցոց կամ արաբացոց բառ* (amen, аминь) *պարբերութեան, կամ խօսքի վերջումը, նշանակում է. «Այո՛ այդպէս է, և այդպէս եղիցի»։ Շատ անգամ թարգմանվում է «եղիցի եղիցի», կրկնութեամբ վերջումը, «եղիցի, եղիցի»։ Խօսքի սկզբումը նշանակում է. ստոյգ, արդարև, ճշմարտապէս, այո այսպէս է, և այսպէս լինիցի։ «Ամէն ասեմ ձեզ; ամէն ամէն ասեմ ձեզ»։*

«Ամէնն» նշանակում է. որպէս անսխալ ճշմարտութիւնն Աստուած։

«Այսպէս ասէ ամէնն, վկայն հաւատարիմ և ճշմարիտ»։ Յայտ. Գ. 14։

Ամէն կամ ամէն, ամենի, ից. ած. համայն, ամենայն (Omnis, quivis, universus, totus).

Ամէն, գոյական. ամենայն ոք, և ամենայն իրք (Omnes, omnia)։ *«Դրոշմ աստուածային նկարեալ 'ի դէմս ամենի»։*

Digitized by Google

Որ լուսափայլ ծագմամբ հրաշափառապէս մեզ ցուցաւ 'ի յօգնութիւն ընդդէմ թշնամւոյն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։

ՋԱՑԻԿ ՍՐՍԻՕՑՈՒՆ։

Խաչի քո Քրիստոս երկիրպագանեմք, և զսուրբ թաղումնդ քո մեծացուցանեմք, և զսուրբ յարութիւնդ քո փառաւորեմք։

Եկայք հաւատացեալք երկրպագեսցուք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. վասն զի եկն 'ի ձեռն խաչին իւրոյ շնորհեաց պարգևս աշխարհի։

Սուրբ Աստուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ յարեար 'ի մեռելոց, ողորմեա՛ մեզ (Երիցս կրկնեա)։

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սրբոյ թաղմանդ, ալէլուիա; սուրբ յարութեանդ, ալէլուիա։

Նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց, և ետուր ուրախութիւն սրտից մերոց։ 'Ի պտղոյ ցորենոյ, գինւոյ և ձիթոյ իւրեանց լցուցեր զնոսա։

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սրբոյ թաղմանդ, ալէլուիա; սուրբ յարութեանդ, ալէլուիա։

Փառք և երկրպագութիւն Հօր և որդւոյ և սրբոյ հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն։

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սրբոյ թաղմանդ, ալէլուիա; սուրբ յարութեանդ, ալէլուիա։

Խաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն. սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։

Որ 'ի հօրէ լուսոյ լոյս ճառագայթեալ 'ի յերկրի, և գաւազան զօրութեան հաւատացելոց. սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։

Որ լուսափայլ ծագմամբ հրաշափառապէս մեզ ցուցաւ 'ի յօգնութիւն ընդդէմ թշնամւոյն. սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք։

Digitized by Google

Գ ի շ ե ր ա յ ի ն ժ ա մ։

3

ԽՐԳ։

Յիշեսցուք 'ի գիշերի զանուն քո Տէր։
Բղխեսցեն սիրտք մեր զբան բարի և լեզուք մեր պատմեսցեն զգործս երկնաւոր Թագաւորին։
Ի մէջ գիշերի յարուցեալ խոստովանեսցուք զքեզ Տէր։
Զաղօթս մեր տացուք քեզ Տէր 'ի գաւիթս քո'ի մէջ Նոր Երուսաղէմի։
Ի գիշերի համբարձցուք զձեռս մեր սրբութեամբ առ քեզ Տէր։
Ի ձայն գոհութեան ամենայն հոգիք օրհնեցէք զՏէր։

Զարթիք փառք իմ, զարթիք, և ես զարթեայց առաւօտուց; ալէլուիա [1])։
Զարթիք ընդ զուարթունս, մանկունք վերինն Սիոնի, ալէլուիա։
Զարթիք, որդիք լուսոյ, 'ի յօրհնութիւն հօրն լուսոյ, ալէլուիա։
Զարթիք, մրկեալք արեամբ, և տուք զփառս փրկողին, ալէլուիա։
Զարթիք, նոր ժողովուրդք, նոր երգս առեալ նորոգողին, ալէլուիա։
Զարթիք, հարսունք հոգւով, սպասեալք գալոյ սուրբ փեսային, ալէ՟։
Զարթիք վառեալք լուսով՝ ըստ իմաստուն սուրբ կուսանացն, ալէ՟։
Զարթիք, պատրաստեցէք իւղ լապտերաց, ջերմ արտասուս, ալէլուիա։
Զարթիք և մի ննջէք, նման յիմար կուսից նիրհէք, ալէլուիա։
Զարթիք, երկիր պագցուք և արտասուօք զայս ասասցուք, ալէլուիա։

Զարթիր, ընդէ՞ր ննջես Տէր, մի՛ մերժեր զմեզ իսպառ։
Արի Տէր օգնեա մեզ; տացուք անուանդ քում զփառս։
Այժմ և յաւէտ Հօր, և Որդւոյ, և սուրբ Հոգւոյն, ամէն։

---

[1]) «Ալէլուիայ» կամ «ալէլուիա» բառ եբրայեցոց «հալէլու-եա՛հ»։ Ալէլու նշանակում է. գովեցէք; իա, եա՛հ, նշ.—զՏէր կամ զԱծն, ալէլուիա. օրհնեցէք զԱստուած, կամ գովեցէք զՏէր (երգ. փառաբանութեան)։

Digitized by Google

Զարթուցեալքս 'ի զբաղմանէ գիշերային հանգստենէ։
Շնորհեսցէ մեզ մարդասէր Տէր մխիթարութիւն և 'ի սփոփանս
եկեղեցւոյ։
Ահիւ և դողութեամբ կացցուք 'ի յաղօթս;
Եկեալ խոստովանեսցուք զյանցանս;
Եւ գտցուք 'ի Քրիստոսէ զքաւութիւն և զմեծ զողորմութիւն։

Ներսէս Կլայեցի, կաթուղիկոս ամենայն Հայոց։ [1]

Գ ի շ ե ր ա յ ի ն ժ ա մ։

4

Երգ աղօթական 'ի դէմս սրբոյ Երրորդութեան, և իւրաքանչիւրոյ դիմի Երրորդութեանն առանձնակի։

Անստուեր լուսոյ,
Արեգակն արդար,
Առ իս լոյս ծագեա։

Բղխումն 'ի Հօրէ, [2]
Բղխեա 'ի հոգւոյս
Բան քեզ 'ի հաճոյս։

---

[1] Կոչեցաւ և Շնորհալի; ծնաւ 1102 թ. փոխեցաւ առ Քրիստոս 1172 թ.։ Այս երգը Շնորհալին արար Հռոմկլայ բերդի պահապան Հայոց զինուորներու համար, որոնք, հայրենեաց ապահովութեանը հսկելու ստիպուած, գիշերային ժամերը (սհաթները) այս աստուածազդեցիկ երգով կ'անցուցանէին, ինչպէս Կիրակոս պատմագիրը վկայում է։ Շնորհալին Մագիստրոսի դստեր Ապիրատ որդւոյն զաւակն էր և կրտսեր եղբայր Գրիգորիս Կաթուղիկոսի։ Տղայութեան հասակում մեծացաւ Գրիգորի վկայասէրի խնամոցը տակ; ետոյ Սեաւ լերան վրայ եղած Կարմիր վանքի առաջնորդ Ստեփաննոս գիտնականի մօտ աշակերտեցաւ։ Իւր եղբայր Գրիգորիս կաթուղիկոսից ձեռնադրուեցաւ քահանայ, ետոյ եպիսկոպոս և, նորա մահուանից առաջ, կաթուղիկոս ամենայն Հայոց։ Հայաստանու կաթուղիկոսների, քարոզիչների, եկեղեցւոյ կառավարիչների, հեղինակների, անկեղծ և անձնանուէր հայրենասէրների մէջ երևելիներից մինն է։ Ներսէս Կլայեցու կեանքը և գործերը շատ և շատ հետաքրքրական են և դաստիարակիչ։

[2] Հայ կատօլիկները, իրանցից (շինովի), աւելացնումեն «և յորդւոյս»։

Digitized by Google

Գանձդ ողորմութեան,
Գանձիդ ծածկելոյ
Գտող զիս արա։

Դուռն ողորմութեան
Դաւանողիս բաց,
Դասեցո վերնոցն։

Երրեակ միութիւն,
Եղելոց խնամող,
Եւ ինձ ողորմեա։

Զարթիր Տէր յօգնել
Զարթո ըզթըմրեալս,
Զուարթնոց նըմանել։ 1)

Էդ հայր անըսկիզբն.
Էակից որդի,
Էջ միշտ սուրբ հոգի։

Ընկալ զիս գըթած,
Ընկալ ողորմած,
Ընկալ մարդասէր։

Թագաւոր փառաց,
Թողութեանց տըւող,
Թող ինձ ըզյանցանս։

Ժողովող բարեաց,
Ժողովեա և զիս
Ժողովս անդրանկաց։

Ի քէն Տէր հայցեմ
Ի մարդասիրէդ
Ինձ բըժըշկութիւն։

Լեր կեանք մեռելոյս,
Լոյս խաւարելոյս,
Լուծանող ցաւոյս։

Խորհըրդոց գիտող,
Խաւարիս շնորհեա
Խորհուրդ լուսաւոր։

Ծընունդ հօր ծոցոյ,
Ծածկելոյս ստուերաւ
Ծագեա լոյս փառաց։

Կենարար փրկիչ,
Կեցո ըզմեռեալս,
Կանգնեա ըզգլորեալս։

Հաստեա հաւատով,
Հաստատեա յուսով,
Հիմնեցո սիրով։

Ձայնիւս աղաչեմ,
Ձեռօքս պաղատիմ,
Ձիր բարեաց շնորհեա։

Ղամբարամբ լուսոյ,
Ղեկավար ճարտար,
Ղօղեալս ամրացո։

Ճառագայթ փառաց,
Ճանապարհ ինձ ցոյց
Ճեպել 'ի յերկինս։

Միածինըդ հօր,
Մոյծ զիս յառագաստ
Մաքուր հարսանեացդ։

Յորժամ գաս փառօք
Յահագին աւուրն,
Յիշեա զիս Քրիստոս։

Նորոգող հնութեանց,
Նորոգեա և զիս,
Նորոգ զարդարեա։

Շնորհատու բարեաց,
Շնորհեա զքաւութիւն,
Շնորհեա զթողութիւն։

Ուրախացո Տէր
Ոգւոյս փրկութեամբ,
Որ վասն եմ 'ի սուգ։

---

1) Նմանիլ։

Զար մըշտակողին [1])
Զար սերմանց նորին
Զօրացո զպըտուղն։

Պարգևիչ բարեաց,
Պարգևեա իմոց
Պարտեացս թողութիւն։

Ջուր շնորհեա աչացս,
Ջերմ հեղուլ զարտօսր,
Ջընջել ըզյանցանս։

Ռետինըդ քաղցու,
Ռամ հոգւոյս արբո,
Ռահ ցոյց ինձ լուսոյ։

Սէր անուն Յիսուս,
Սիրով քով ճմլեա
Սիրտ իմ քարեղէն։

Վասըն գըթութեան,
Վասն ողորմութեան,
Վերըստին կեցո։

Տենչալեայդ տեսլեամբ [2])
Տուր ինձ յագենալ
Տէր Յիսուս Քրիստոս։

Րաբունդ երկնաւոր,
Րոտեա զաշակերտս
Րամից երկնայնոց։

Ցօղ արեան քոյ Տէր
Ցօղեա 'ի հոգիս,
Ցնծասցէ անձն իմ՝։

Ւիւծեալըս մեղօք
Ւիւծեալ աղաչեմ
Ւիւսել ինձ բարիս։

Փըրկիչ բոլորից,
Փութա զիս փըրկել
Փորձութեանց մեղաց։

Քաւիչ յանցանաց,
Քաւեա զօրհնաբանս
Քեզ երգել ըզփառս։

Աստուածածնին բարեխօսու-
թեամբն յիշեա Տէր և
ողորմեա։

Ներսէս Կլայեցի։

---

1) Վենետկու ժամագրքում. «Զար մշակողիս
Զար սերմանցն որ յիս
Զօրացո զպտուղն»։

2) Վենետկու ժամագրքում. «Տենչալի տեսլեամբ»...

Digitized by Google

Գիշերային ժամ։

5

Վասն աւետարանաց մեծի ուրբաթուն։

Այսօր անճառ լուսոյն ծագումն, 'ի փրկութեան մեր կատարումն խոնարհի 'ի վերնատունն, 'ի ստուերական տանից լցումն; Նախ քան զընթրիսըն խորհրդոյ՝ սփածաւ ղենջակ արկօղն լուսոյ. և ջուր առեալ ծառայաբար՝ զոտըս լուանայր աշակերտացն։

Ըանին հօր փառաց լուսոյ՝ Պետրոս մերժիլ յոտս ոչ Ներէր այնմ ձեռաց, որոյ են գործք, երկնից երկինք և երկրաւորք՝ որով կուրաց աչըք բացան, խուլք և համրք արձակեցան՝ որ վերածեաց զինքն 'ի ծովէն, սաստեաց ալեացն՝ և լռեցին։

Գլխոյն ընտրեալ հօտին փոքու՝ սաստէր զխորհուրդն ո՛չ գիտելոյ; որով դառնայր և հնազանդիւր, զոտս և զգլուխս մաքրել մաղթէր; գլխո՛յս, ասէ, չէ ինչ պիտոյ՝ լուացումն ջրո՛յ զի լուացեալ է. ոտիցդ պէտք են մաքրութեան՝ յօդիլ 'ի գլուխս սրբութեամբ։

Գասուց իւրոց աշակերտաց՝ զոր նախ բանիւ վարդապետեաց, այսօր գործով զծայրագոյն եցոյց յինքեան զխոնարհութիւն; սպասաւորեալ հողեղինաց, այն որ անտեսն է հրեղինաց; տարեալ պաշտօն իւր ծառայիցն, այն որ պաշտին 'ի սրովբէից։

Եթէ Տէրս, ասէ, էից, և վարդապետս բոլորից, զաշակերտացդ և զծառայից զոտս լուացի 'ի հնոյ աղտից. միմեանց և դուք համաբնութեամբ ցուցէք զնոյն խոնարհութիւն, բարձրացելոյն 'ի կործանումն, և անկելոյ բնութեանդ կանգնումն։

Զոր մաքրեցեր յաւազանին, մաքուր ձեռօք զոտըս Նոցին, և ուսուցեր խոնարհութեամբ յաղթօղ լինել չար հրապարտին. և զիմ լըւա՛ զտիղմն մեղաց՝ աղաչանօք սրբոյ գնդին, և ըզգընացս ուղղեա՛ զոտին՝ խոնարհութեամբ ելիւք յերկինս։

Ներսէս Կլայեցի։

Digitized by Google

6

Օրհնութիւն առաւօտու, ասացեալ յանմարմնոց, այլ և 'ի Կոստանդնուպօլսի սրբոյ ժողովոյն 'ի ՃԾ (150) Հայրապետաց։

Փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, 'ի մարդիկ հաճութիւն։ Եւ օրհնութիւն քեզ 'ի բարձունս. օրհնեալ ես Տէր Աստուած մեր. օրհնեմք զքեզ և գովեմք զքեզ։ Խոստովանիմք Տէր ըզքեզ. և երկիր պագանեմք քեզ. փառաւորեմք զքեզ; գոհանամք Տէր զքէն վասն մեծի փառաց քոց։ Տէր Թագաւոր, սուրբ երկնային Աստուած և Հայր ամենակալ։ Տէր և Որդի Հօր միածին, Յիսուս Քրիստոս, և սուրբ Որդի։ Տէր Աստուած գառն Աստուծոյ և Որդի Հօր, որ առեր ըզմեղս 'ի կուսէն. ողորմեցար, բարձեր զմեղս աշխարհի. և արդ ընկալ զաղաչանս մեր։ Սուրբդ որ նստիս ընդ աջմէ Հօր՝ ողորմեաց մեզ. զի դու միայն սուրբ, դու միայն բարձրեալ ես, դու միայն Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս։ Տէր և Հոգիդ սուրբ. որ 'ի փառս Աստուած ընդ Հօր. Ամէն։

Եւ յամենայն ժամ օրհնեմք զքեզ. Տէր և գովեմք զանուն սուրբ քոյ յաւիտեան՝ և յաւիտեանս յաւիտենից։

Արժանի արա Տէր զօրս զայս խաղաղութեամբ, և առանց մեղաց պահեա զմեզ։ Օրհնեալ ես Տէր Աստուած հարցն մերոց, գովեալ և փառաւորեալ է անուն սուրբ քո յաւիտեանս ամէն։ Օրհնեալ Տէր, ուսո ինձ զարդարութիւնս քո. «Երիցս կրկնեա»։ Տէր ապաւէն եղեր մեր յազգէ յազգ։ Ես աղաչեմ Տէր ողորմեա ինձ. և բժշկեա զանձն իմ. ես մեղայ քեզ։ Ցոյց մեզ Տէր զողորմութիւնս քո, և զփրկութիւնս քո տուր մեզ։ Տէր ողորմութիւն քո յաւիտեան. զգործս ձեռաց քոց մի՛ անտես առներ։ Տէր իմ զքեզ ապաւէն ինձ արարի. ուսո ինձ առնել զկամս քո, զի դու ես Աստուած իմ։ Ի քէն է Տէր աղբիւր կենդանութեան, և լուսով երեսաց քոց տեսանեմք զլոյս։ Ձգեա զողորմութիւնս քո, որք ճանաչեն զքեզ Տէր։

Digitized by Google

Առաւօտեան ժամ։

7

Երգ վասն առաջնոյ աւուր միաշաբաթին, 'ի խորհուրդ արարչութեան և յարութեան Քրիստոսի։

Նորաստեղծեալ բանն յանէից
Ի սկըզբանէ զերկինս երկնից.
Եւ զերկնային զօրս անմարմնոց
Իմանալեացըն զըւարթնոց.
Եւ ըզգալի տարերց քառից
Հակառակաց միաբանից.
Որով յաւէտ փառաբանի
Երրորդութիւնն անճառելի։

Երեքսրբեան մի Տէրութիւն
Միով բնութեամբ Աստուածութիւն.
Լոյսն որ անեղ արարչական՝
Ասաց լինել լոյս եղական.
Զոր և ծագեաց յօրն առաջին
Միաշաբաթ կիւրակէին. Որով, և այլն։

Րաբունօրէն բացատրեսցուք
Զծածկեալ խորհուրդըն ծանիցուք.
Զի լոյսն անտես իմանալի
Մաքուր հոգւոց տեսանելի,
Ի սոյն ծագեաց միաշաբաթ
Մեզ յարութեան սուրբ ճառագայթ.
Եկայք փրկեալք ընդ զըւարթնոյն
Տուք օրհնութիւն յարուցելոյն։

Սէրըդ սիրով խոնարհեցար
Ի փըրկութիւն մեր մարմնացար.
Նովին մարմնովըն խաչեցար
Ի գերեզման մահու եղար.

Digitized by Google

Այսօր յարեար Աստուածաբար
Ի հրեշտակաց քարոզեցար. Եկայք…

Երևեցար խընկաբերիցն
Յողջոյն կենաց ուրախալից.
Եւ ’ի լերինն Գալիլեա
Առաքելոց մետասանից։
Արժանացո զմեզ ընդ նոսին՝
Զքեզ տեսանել յօրըն վերջին. Եկայք…

Սիոնի որդիք զարթիք,
Հարսին լուսոյ տուք աւետիք.
Եթէ փեսայն քո յարուցեալ,
Յաղթեաց մահու իշխանութեամբ,
Գայ պըսակէ ըզքեզ փառօք,
Եւ ընդ առաջ պըճնեալ զարդուք.
Երգեա երգ նոր յարուցելոյն,
Ննջեցելոց կենաց պըտղոյն։

Ներսէս Կլայեցի։

Առաւօտեան ժամ։

8

Վասն երկրորդ աւուրն արարչութեան, և վասն երկնայնոց զօրացն։

Արարչական բանին հրաման
’Ի յերկրորդումն աւուր սկըզբան
Ըզջուրսն ’ի ջուրցըն բաժանեաց,
Հաստատութեամբ պարունակեաց.
Որով զաշխարհս հողեղինաց
Անջըրպետեաց ’ի հրեղինաց.
Ընդ նոսին որդիք լուսոյ՝
Տուք օրհնութիւն երրեակ լուսոյն։

Digitized by Google

Բազմաչեայ հոյլք քրովբէից՝
Երեքսրբեանըդ սրովբէից,
Աթոռք անեղ Աստուածութեանըն,
Համագոյ Երրորդութեան,
Բարեխօս լերուք առ Տէր
Վասըն մանկանց եկեղեցւոյ. Ընդ նոսին...

Գերագոյն իշխանութիւնք
Եւ անփոփոխ միշտ Տէրութիւնք,
Անյաղթելի սուրբ զօրութիւնք՝
'Ի յարարչին փառաւորութիւն,
Աղաչեցէք զՏէրն ողորմած
Անտես չառնել զգործըս ձեռացն: Ընդ...

Գասք անմարմնոցըդ պետութեանց,
Հրեշտակապետըք բարձրութեանց,
Հոգիք հրեղէնք և սպասաւորըք
Հրեշտակաց զինուորութիւնք,
Աղթեցէք զՏէրըն տերանց,
Վասըն մարդկան երկրաւորաց: Ընդ...

Երկնաւորաց դասուց վերնոց՝
Օրհնաբանից քոց զուարթնոց.
Քաղցրացի առ քեզ գըթած,
Որ վասըն մեր ձայն մաղթանաց,
Զորս և տացես մեզ պահապան
Յայսըմ հետէ մինչ 'ի վախճան: Ընդ...

Զօրութեանց և Տէրութեանց՝
Իշխանութեանց և պետութեանց,
Եւ ամենայն անուանելոց,
Որք 'ի յերկինս պաղատանօք,
Ընկալ Քրիստոս ուրախութեամբ
Զմեզ յօր մահու և յարութեան,
Ընդ նոսին օրհնել հոգւով
Ըզքեզ ընդ Հօր փառաւորելով:

Ներսէս Կլայեցի:

Digitized by Google

9

Երգ արեւագալին։

Յարեւելից մինչ 'ի մուտս, 'ի հիւսիսոյ եւ 'ի հարաւոյ ամենայն ազգք եւ ազինք յօրհնութիւն Նոր օրհնեցէք զարարիչն արարածոց, որ ծագեաց զլոյս արեգականն այսօր յաշխարհս։

Եկեղեցիք արդարոց՝ փառաբանիչք ամենասուրբ Երրորդութեան, յառաւօտս լուսոյ զառաւօտ խաղաղութեան Քրիստոս գովեցէք ընդ Հօր եւ Հոգւոյն, որ ծագեաց զլոյս գիտութեան իւրոյ 'ի մեզ։

Յորդորակ։

Յարեւելից յարեւմուտս մանկունք Սիոնի՝ օրհնեցէք միշտ անդադար զծագողն լուսոյ։

Եկեղեցիք արդարոց եւ փառաբանիչք, բարեբանեցէք որ ետ զիմաստս լուսոյ։

Քարոզ։

Յարեւելից մինչեւ 'ի մուտս արեւու ընդ ամենայն տեղիս Քրիստոնէութեան, ուր եւ կարդան զանուն Տեառն սրբութեամբ՝ Տէր աղօթիւք նոցա եւ բարեխօսութեամբ մեզ ողորմեսցի։ Աւետիւք զԱստուած աղաչեսցուք, զի Նա փրկեսցէ զմեզ 'ի մեղաց եւ 'ի ցանկութենէ աշխարհի։ Ընկալցի զուխտս եւ զխնդրուածս սրտից մերոց. եւ արժանի արասցէ զմեզ հաւատոց եւ պատուիրանաց իւրոց ընդ ամենայն սուրբս իւր. ամենակալ Տէր Աստուած մեր կեցո եւ ողորմեա։

Զառաւօտս լուսոյ եւ զառաջակայ օրս խաղաղութեամբ անցուցանել հաւատով 'ի Տեառնէ խնդրեսցուք։

Զհրեշտակ։ Զքաւութիւն եւ զթող։ Զսուրբ խաչին։ Եւ ևս միաբան վասն։ Զանձինս մեր։ Ողորմեա մեզ։

Ներսէս Կլայեցի։

Digitized by Google

10

Երգ արեւագալին:

Ճգնաւորք Աստուծոյ և ժառանգորդք երկնից արքայութեան, որք փոխանակեալք զանցաւորս՝ առիք զանանցն բարութիւնս. բարեխօսեցէք առ Տէր վասն մանկանց եկեղեցւոյ:

Նահատակք պանծալիք և սիրեցեալք ՚ի յերկնաւոր Հօրէն, որք մրցեցայք ընդ Քրիստոսի արեամբ ձերով ՚ի մահ խաչին. բարեխօսե...

Մարտիրոսք ցանկալիք և օծեալք Հոգւոյն ճշմարտութեան. որք յաղթեցիք հոգւով կարեաց և ցանկութեանց. բար...
Պսակելիք աշխարհի և բաղձալիք վերնոցն պետութեանց, որք երանութեան մասին հասիք քան զամենայն որդիս մարդկան. բարե...

Կամաւոր պատարագք՝ մանկունք տիօք, և կատարեալք իմաստութեամբ, որք փոխանակ կաթին արբիք զգինին զմայլեցուցիչ. բարե...

Յորդորակ:

Ճգնաւորք ճշմարիտք վկայք Քրիստոսի, բարեխօսեցէք առ Տէր վասն անձանց մերոց:

Նահատակք կենդանիք սիրողք Քրիստոսի, որք չարչարեցայք մարմնով վասն անուանն Տեառն:

Մարտիրոսք ցանկալիք՝ մարդկան ըղձալիք, հայցեցէք ՚ի սուրբ Հոգւոյն տալ մեզ զբարիս:

Պսակելիք վերնոց դասուց պարծանք աշխարհի՝ խնդրեցէք զխաղաղութիւն տալ եկեղեցւոյ:

Կամաւոր սուրբ պատարագք՝ հասակաւ մանկունք, հայցեցէք լինել և մեզ ձեզ պսակակից:

Ներսէս Կլայեցի:

Digitized by Google

11

Երգ արևագալին։

Լոյս արարիչ լուսոյ առաջին լոյս, բնակեալդ 'ի լոյս անմատոյց՝ Հայր երկնաւոր՝ 'ի դասուց լուսեղինացն օրհնեալ, 'ի ծագել լուսոյ առաւօտուս, ծագեա 'ի հոգիս մեր զլոյս քո իմանալի։

Լոյս 'ի լուսոյ ծագումն արեգակն արդար՝ անճառ ծնունդ Հօր Որդի, յառաջ քան զարև անուն քո գովեալ ընդ Հօր. 'ի ծագել...

Լոյս [1]) 'ի Հօրէ բղխումն աղբիւր բարութեան Հոգիդ սուրբ Աստուծոյ, մանկունք եկեղեցւոյ ընդ հրեշտակս զքեզ բարեբանեն. 'ի ծագել լուսոյ առաւօտուս...

Լոյս երրեակ և մի անբաժանելի սուրբ Երրորդութիւն. զքեզ ընդ երկնայնոցն երկրածինքս միշտ փառաւորեմք. 'ի...

Յորդորակ։

Անեղանելիդ Աստուած Հայր ամենակալ, ընկալ զաղաչանս մեր քոց պաշտօնէից։

Ի Հօրէ ծագումն անճառ արեգակն արդար, ծագեա 'ի յանձինս մեր զլոյսդ ողորմութեան։

Ի Հօրէ բղխեալ [2]) Հոգի աղբիւր բարութեան, լուսով քով լցո զմեզ յայսմ առաւօտուս։

Երեք անձինք և մի բնութիւն, մի Աստուածութիւն. զքեզ խոստովանիմք յաւէտ սուրբ Երրորդութիւն։

Ներսէս Կլայեցի։

---

[1]) Մենեակու, Կաթոլիկների ժամագրքում.
Լոյս 'ի Հօրէ և յորդւոյ բղխումն...

[2]) . . . . Ի Հօրէ և յորդւոյ բղխեալ...

Digitized by Google

12

Երգ արևագալին։

Ճանապարհ և ճշմարտութիւն և կեանք Քրիստոս, առաջնորդեա՛ հոգւոց մերոց յերկրէ ելանել յերկինս։

Դուռն կենաց մտից Յիսուս, մոյծ և զմեզ առ Հայր քո և Հոգի, երգել միշտ զփառս։

Յորդորակ։

Ճանապարհ բարի Քրիստոս և ճշմարտութիւն, առաջնորդ հոգւոց մերոց յերկրէ 'ի յերկինս։

Դուռն կենաց մտից Յիսուս Աստուած ճշմարիտ, մոյծ և ըզմեզ առ Հայրդ քո Հոգւովդ սրբով։

Ներսէս Գլայեցի։

Ճաշու ժամ։

13

Երգ երրորդ ժամու աւուրն զկնի Ողորմեային։

Օրհնեմք ըզքեզ Հայր անըսկիզբն,
Ոչից էակ 'ի յանգոյից,
Նարձեր ձեռօք նիւթ 'ի հողոյ,
Եւ ստեղծեր զմարդ 'ի պատկեր քո.
Գըլուխն ոտից խոնարհեցաւ,
Զի զպատուիրան քո մոռացաւ.
Դարձեալ ասեմք ըստ անառակին
Թէ Հայր մեղայ քեզ 'ի յերկինս։

Երկնաւորաց անքըննելի,
Եղեր մարդկան տեսանելի,

Digitized by Google

Օգեցար պատկեր հողեղէնի,
Պատկերըդ Հօր անփոխելի.
Նշեր յերրորդ ժամ 'ի խաչէն,
Սան Ադամայ նախաստեղծին.
Ընդ աւազակին քում խաչակցին,
Արժանացո ըղձեղ դրախտին։

Թագաւոր Թագաւորաց
Առատաբուղխ Հոգի շնորհաց.
Ժողովելոցն 'ի վերնատան,
Առաքելոցն երկոտասան.
Ի հրոյ լեզուս երեւեցար,
Յոգիս նոցա վերանըստար.
Տուր յանուն քո ժողովելոցս,
Ինչ եւ առ մեզ յերրորդ ժամուս։

Ներսէս Կլայեցի։

Ճ ա շ ո ւ ժ ա մ։

14

Երգ վեցերորդի ժամուն։

Խաւարեցաւ լոյսն արեւուն
'Ի վեցերորդ ժամ ուրբաթուն.
Ծանոյց թէ լոյսն արարչական
Ըմբռնեցաւ զլոյսն եղական.
Կախեալ ըղքեզ մերկ 'ի խաչին
Բողով սուրբերայքն ծածկէին.
Հերքեա 'ի մէնջ ըղծանրութիւն
Արշող դիւին միջօրէի։

Զանձրութեան մարտ այսոյն չարի
Որ յայսմ ժամու պատերազմի,

Պօղեալ յոգւոց մեր հերքեսցի
Խոյ նըշանաւ սըրբոյ խաչի.
Ճըշմարտութեան քոյ ճառագայթ
Զառ 'ի յերկնից անկեալ զփայլակն
Մերժեալ 'ի մէնջ հալածեսցէ՝
Եւ զմեզ լուսով քով վառեսցէ։

Յայս միջօրեայ տուընջեան ժամուս
Սայելչական աչաց մարմնոյս
Նետիւք գաղանեաց մի՛ խոցեսցուք
'Ի խաւարէն որ 'ի ծածուկ.
Շուրջանակի բանակեսցին
Զմեօք բանակըք հրեշտակաց.
Որք պարակից մեզ լինելով,
Ըզքեզ ընդ Հօր փառաւորելով։

Ներսէս Կլայեցի։

Ճ ա շ ու ժ ա մ։

15

Երգ իններորդի ժամուն։

Զարչարակցեալ քեզ տիւ լուսոյ
Երիւք ժամուք խաւարելոյ,
Պայծառացեալ յիններորդին
'Ի տիպ լըրման մահու ստուերին,
Զահըրդ լուսոյ մեծապայծառ
Աւանդեցեր զհոգիդ առ Հայր.
Ոահիւ կըցորդ քեզ 'ի յերկինս
Զմեզ ուղղեա՛ հոգւով քոյին։

Սանդարամետըք սարսեցան [1])
Կապեա՛լ հոգիքն արձակեցան.

---

[1]) Վենետկու ժամագրքում. Սանդարամետըք սարսեցին։
Զկապեալ հոգիսն արձակեցին.

Digitized by Google

Վէմք 'ի վիմէգ պատառեցան,
Ի տապանաց մեռեալք յարեան.
Տարերք երկրի տատանէին
Եւ աշխարհի սիւնք դողային.
Բա՛մեալքս առ քեզ պաղատեսցուք
Զի ընդ արդարսըն դասեսցուք:

Ցուցեր յայնժամ ըսքանչելիս՝
Եւ այժըմ մեզ ողորմեսցիս.
Խուծեալ բնութիւնս քո ողջացաւ
Շնորհեա՛ և մեզ լինիլ անցաւ.
Փոխան մահու քո կենարար
Կեցո՛ ըզմեզ Տէր բարերար.
Զքեզ [1]) պաղատիմք ըստ աւազակին
Յիշեա՛ ըզմեզ յօրն ահագին:

Ներսէս Կլայեցի:

16

Երգ ճաշու ժամին:

Նահապետին Աբրահամու
Հայցմամբ ընկալ Տէր զաղաչանս,
Եւ ծառային քում Սահակայ
Խընդրուածովքն 'ի մեզ գըթա.
Բնատեսին Իսրայէլի,
Սիրով սըրբոյն 'ի մեզ խնայեա,
Երեքսըրբեան երիւք սոցին
Սըրբեա զհոգի, զմիտս և զմարմին:

Ներսէս Կլայեցի

---

1) Վենետկու ժամագրքում. Քեզ....

Digitized by Google

Երեկոյեան ժամ։

17

Շարական կիրակամտի։

Սուրբ ես Տէր զօրութեանց՝ որ բնակեալդ ես 'ի յերկինս, և բարեբանիս 'ի սրբոց քոց։

Երկնային զօրութիւնք՝ սերովբէք և քերովբէք անդադար օրհնեն սուրբ զանունդ քո։

Քահանայք ընդ նոսին՝ պաշտօնեայք և ժողովուրդք երկրպագեսցուք տէրութեանդ քո։

Լոյսդ որ յառաջ քան զյաւիտեանս 'ի Հօրէ առաքեցար, և լուսով իմանալեաւ լցեր զարարածս. օրհնեալ ես Թագաւոր յաւիտենից։

Որ զլոյսն 'ի սկզբանէ հաստատեցեր վերստին, և զխաւարն անգիտութեան յարութեամբդ քո հալածեցեր. օրհնեալ ես Թագաւոր յաւիտենից։

Ուստի և մեք լուսաւորեալքս ընդ լուսեղէն զուարթնոցն երգեսցուք ցնծութեամբ 'ի յարութեան երեկոյիս. օրհնեալ ես Թագաւոր յաւիտենից։

Երկնաքաղաքացին Յովհաննէս, մեծն 'ի ծնունդս կանանց, քարոզէր յանապատի ազգ արարող մարմնաւորին զծագումն լուսոյ արեգականն արդարութեան։

Ճշմարիտ մարգարէ և ձեռնադրող որդւոյն Աստուծոյ, յառաջընթաց կարապետ և պատմող Աստուածային օրինացն, հորդէր ճանապարհ Թագաւորին յաւիտենից։

Յանօրէն զինարբուսն մոլեգնեալ Հերովդիադայ՝ 'ի պարգևի մասին խնդրէր զգլուխ մարգարէին, շիջուցանել զարուսեակն և զանաղօտ լապտերն։

Սրբուհւոյ Աստուածածնին բարեխօսութեամբ պարգևեա երկրպագուացս ամենասուրբ Երրորդութեանդ՝ զյարութիւն յուսոյ կենացն յաւիտենից։

Զհաւատացեալ ժողովուրդս սուրբ Երրորդութեան, և զապաւինեալս 'ի խորան փառաց քոց պահեա անխռով 'ի խաղաղութեան։

Digitized by Google

Խ ա ղ ա ղ ա կ ա ն ժ ա մ ։

18

Երգ։

Տնօրհեա՛ մեզ Տէր 'ի գիշերի զերկնային զխաղաղութիւն քո, և պահեա՛ զմեզ 'ի պատրանաց Թշնամւոյն ամենայաղթ զօրութեամբ սուրբ խաչի քո։ Տէր Աստուած փրկութեան իմոյ 'ի տուէ կարդացի՝ և գիշերի առաջի քո։ Մտցեն աղօթք իմ առաջի քո Տէր, խոնարհեսցի ունկն քո 'ի խնդրուածս իմ։ Եկեսցէ առ մեզ Տէր պահպան 'ի քէն, որ պահեսցէ զմեզ յամենայն ժամ։ Առաքեա 'ի մեզ Տէր զզօրութիւն սրբոյ խաչին, որ պահեսցէ զմեզ յամենայն ժամ։ Արժանի արա՛ Տէր զերեկս զայս խաղաղութեամբ և առանց փորձութեան անցո՛ զմեօք։ Արժանաւորեա՛ Տէր զգիշերս զայս խաղաղութեամբ, և առանց մեղաց պահելով զմեզ։ Ընդ մեզ Տէր Աստուած. գիտասջիք հեթանոսք և պարտեցարո՛ւք, զի Աստուած ընդ մեզ է։ Եւ լուարո՛ւք զայս 'ի ծագաց մինչև 'ի ծագս երկրի, զի Աստուած։ Եւ հզօրացեալքդ պարտեցարո՛ւք, զի։ Եւ զի թէպէտ և դարձեալ զօրանայք, դարձեալ 'ի պարտութիւն մատնեսջիք, զի։ Եւ զխորհուրդն զոր խորհիք՝ խափանէ Տէր, զի։ Եւ զբանն զոր խօսիք՝ մի՛ մնասցէ առ ձեզ. զի։ Եւ քանզի յերկիւղէ ձերմէ մեք ո՛չ երկիցուք և ո՛չ խռովեսցուք, զի։ Եւ զՏէր Աստուած մեր փառաւոր արասցուք, և Նա եղիցի մեզ յերկիւղ, զի։ Եւ յուսացեալ եղիցուք մեք 'ի Նա, և Նա եղիցի մեզ 'ի սրբութիւն, զի։ Եւ յուսացեալ եղիցուք մեք 'ի Նա, և Նա եղիցի մեզ 'ի փրկութիւն, զի։ Եւ ահաւասիկ ես և մանկունք իմ, զոր ետ ինձ Աստուած, զի։ Եւ ժողովուրդ որ նստեր 'ի խաւարի ետես զլոյս, մեծ զի։ Եւ որ բնակեալդ էք 'ի խաւարի և 'ի ստուերս մահու, լոյս ծագեսցի առ ձեզ, զի։ Եւ քանզի մանուկ ծնաւ, որդի և տուաւ մեզ, զի։ Եւ որոյ իշխանութիւն իւր 'ի վերայ ուսոց իւրոց, զի։ Եւ որ կոչի անուն Նորա մեծի խորհրդոյ հրեշտակ, զի։ Եւ սքանչելի խորհրդակից, զի։ Եւ Աստուած հզօր իշխան, զի։ Եւ իշխան խաղաղութեան Հայր հանդերձելոյ յաւիտենին, Տէր Աստուած ընդ մեզ է։ Եւ փառք Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն։

———

Խ ա ղ ա ղ ա կ ա ն ժ ա մ։

19

Երգ։

Նայեաց սիրով հայրըդ գըթած
Ի քո ստեղծեալ գործըս ձեռաց,
Եւ ըզքանակըս հրեշտակաց
Տուր պահապան մեզ տկարացս.
Փըրկեա զանձինս 'ի փորձանաց
Ի խաւարի շըջող դիւաց.
Օհ 'ի տունջեան և գիշերի
Տացուք քեզ փառս անլըռելի։

Ային անեղ անըսկըզբան
Ծընունդ անճառ որդի և բան,
Որ արարեր ըզտիւ գործոյ՝
Եւ ըզգիշեր 'ի հանգիստ քնոյ.
Տուր 'ի նընջել աչաց մարմնոյ՝
Արթուն լինել մեզ ըստ հոգւոյ։ Օհ...

Բաքուն հոգւոց բանաւորաց
Աղբիւր լուսոյ բաշխող շնորհաց,
Ի փակել դրանց ընութեանց մարմնոց՝
Այս տուր աչաց սրտից մերոց.
Ի գիշերաց առ քեզ կանխել
Ընդ հրեշտակացն օրհնաբանել։ Օհ...

Սուրբըդ սըրբոց երրորդութիւն,
Ըզմեզ մաքրեա քեզ բնակութիւն.
Շնորհեա ընդ մանկանց առագաստի
Հանգչել ընդ քեզ 'ի յանկողնի.
Տուր ըզհայցուած բարեկամին
Ըզփոխ երից նըկանակին։ Օհ...

Երևելի լոյս ըստեղծեր,
Զտիւ և զգիշեր բաժանեցեր.

Digitized by Google

Ծագեա մեզ Տէր 'ի գիշերի
Ըզճառագայթս իմանալի.
Տուր յամենայն ժամանակի
Զպահպանող աջ քո հովանի: Զի...

Սիրոյ քո հուր արկեալ յերկիր
Բորբոքեսցի 'ի հոգիս մեր,
Զխորհուրդ սրտից մեր մաքրեսցէ
Զլոյս գիտութեան քո փայլեսցէ,
Ի քնոյ մահու զմեզ զարթուսցէ,
Զմիտըս բոցով քով վառեսցէ: Զի...

Ի քեզ նայիմք՝ լոյսդ անմատոյց
Ի զգայական ծածկեալ լուսոյ.
Որ վասըն մեր եղար 'ի գլի
Եւ նընջեցեր 'ի տապանի.
Որ մեզ նընջեա արթուն բնութիւն՝
Հերքեա զչարին ներգործութիւն: Զի...

Էիդ լուսոյ անըստուերի
Պաղատանօք կամք առաջի.
Որ փակեալ դրամբք երեկոյին
Երևեցար մետասանին.
Ընդ Թովմայի առ քեզ գոչեմք
Տէր և Աստուած զքեզ դաւանեմք.
Էջ և առ մեզ յերեկոյիս՝
Եւ տուր զողջոյն քո 'ի հոգիս:

Բամեալքս զքեզ Տէր աղաչեմք՝
Մեզ յօգնութիւն նայեալ հայցեմք.
Պահապանդ Իսրայէլի,
Անձանց մերոց լեր հովանի
Օթեա առ մեզ խաղաղարար
Զի նընջեսցուք անխռովաբար,
Եւ ընդ առաւօտըս կանխեսցուք
Օրհնել ըզքեզ ընդ հօր հոգւով:

Digitized by Google

Գոչման փողոյն Գաբրիէլի
Որ 'ի վերջնումըն գիշերի,
Լըսել արա զմեզ արժանի
Եւ յաջակողմն օդեաց դասի.
Մինչէջ վառեալ զլոյս լապտերաց
Ըստ իմաստուն հինգ կուսանաց.
Զի ընդ փեսայիդ 'ի յառագաստ
Հարսունք հոգւով մըտցուք 'ի փառս։

Հալածեա 'ի մէնջ տէր, նշանաւ խաչի քո զընդդիմամարտ եւ զանհրեւոյթ գազանն. եւ մի' տար յապականութիւն զքո ժառանգութիւնս։

Բարեխօսեա վասն մեր Աստուածածին Մարիամ, որ ծնար զՏէր Աստուած՝ որ հովուէրն զԻսրայէլ ամենազօր եւ սքանչելի փառօքն իւրովք։

Ներսէս Գլայեցի։

Խ ա ղ ա ղ ա կ ա ն ժ ա մ։

20

Շարական։

Ի քէն հայցեմք հայր գթութեանց եւ Աստուած մխիթարութեանց, 'ի տխրական գիշերային մերձեալ ժամուս մխիթարեա́ զմեզ 'ի տրտմութեանց մեղաց, եւ շնորհեա́ զուրախութիւն գործովք արդարութեան, աղաչանօք սուրբ Աստուածածնին եւ ամենայն արդարոց։

Ըստ քաղցրագոյն Աստուածային քոյ հրամանի կոչման Որդի Աստուծոյ, եկեալ եմք առաջի քոյ յերեկոյիս աշխատեալք եւ ծանրաբեռնեալք, թեթեւացո́ 'ի ծանրութեանց մեղաց զանձինս եւ զօրացո́ բառնալ կամաւ զքաղցր լուծ քոյ պատուիրանաց. աղաչանօք...

Digitized by Google

Պաղատիմք առ քեզ հոգւով ՚ի հանգստեան հասեալ ժամու մարգարէր Հոգի Սրբոյ, յորժամ նորոգես զերեսս երկրի, և վերստին ստանաս զոգիս [1]) մարդկան, նորափետուր զարդարեա զննջեցեալսն մեր զծնեալսն ՚ի քէն սուրբ աւազանաւն. աղաչանօք...

Զկենդանագիր անարատ ծնողի քոյ արկանեմք առաջի անոխակալ տէրութեանդ քոյ, յորժամ գաս փառօք Հօր դատել զթըշնամին խաչի քոյ՝ ներեա՛ յանցանաց մերոց բարեխօսութեամբ մօր քոյ և կուսի. աղաչեմք զքեզ Տէր պահպանեա՛ զմեզ ընդ հովանեաւ խաչի քոյ սուրբ։

Հաղորդս արա՛ և զմեզ Տէր, ընդ սրբոց քոց առաքելոցն, որք արժանի եղեն տեսանել զքեզ ՚ի յարութեան քո. արժանաւորեա՛ Տէր տեսանել զքեզ ՚ի միւսանգամ քոյ գալստեանն. օրհնութիւն առաքողին ՚ի բարձունս։

Ի նստիլ քո յատենի դատաւոր ահեղ, աղաչանօք սուրբ Աստուածածնին յիշեա՛ զննջեցեալսն մեր, յորժամ գայցես անճառ փառօք. քանզի քո են փառք յաւիտեանս, ամէն։

Ներսէս Կլայեցի։

Արարողութիւն պատարագի։

21

Շարական հանդերձի յորժամ քահանայն զգենու։

Խորհուրդ խորին՝ անհաս՝ անսկիզբն, որ զարդարեցեր զվերին պետութիւնդ ՚ի յառագաստ անմատոյց լուսոյն, գերապանծ փառօք զդասս հրեղինաց։

Անճառահրաշ զօրութեամբ ստեղծեր զԱդամ պատկեր տիրական, և նազելի փառօք զգեստաւորեցեր ՚ի դրախտն Եդենի՝ տեղի բերկրանաց։

---

[1]) Վենետկու ժամագրքում. «զորդիս մարդկան»։

Digitized by Google

Չարչարանօք քոյ սուրբ միածնիդ նորոգեցան արարածք ամենայն. և վերստին մարդն անմահացաւ՝ զարդարեալ 'ի զգեստ անկողոպտելի։

Անձրևածին բաժակ հրահոսան, որ հեղար յառաքեալսն 'ի սուրբ վերնատանն, հեղ և 'ի մեզ՝ Հոգիդ սուրբ Աստուած՝ ընդ պատմուճանին զքո զիմաստութիւն։

Տան քում վայելէ սրբութիւն. որ զգեցար զվայելչութիւն՝ սրբութիւն փառաց ընդ մէջ քո ածեալ, պատեա զմեզս մեր ճշմարտութեամբ։

Որ զարարչագործ բազուկս քո տարածեցեր ընդդէմ աստեղաց, հաստատեա զբազուկս մեր կարողութեամբ, համբարձմամբ ձեռաց առ քեզ միջնորդիլ։

Խիւսմամբ թագ 'ի գլուխ պատեսցես զմիտս և զզգայարանս՝ խաչանիշ ուրարամբ ըստ Ահարոնի, ծաղկեալ յոսկեթել 'ի զարդ խորանի։

Բամից բոլորից տիրապէս Աստուած պետական, նախորդապատ սիրով զմեզ զգեստաւորեցեր՝ քում սուրբ խորհրդոյդ լինել սպասաւոր։

Թագաւոր երկնաւոր, զեկեղեցի քո անշարժ պահեա. և զերկրպագուս անուանդ քում պահեա 'ի խաղաղութեան։

Խաչատուր Կեչառեցի։

Արարողութիւն պատարագի։

22

Շարական խնկարկութեան սրբոյ պատարագին։

Յայս յարկ նուիրանաց ուխտի Տեառն տաճարի, ժողովեալքս աստանօր 'ի խորհուրդ պաշտման պաղատանաց յառաջիկայ սուրբ պատարագիս, խնկօք անուշիւք խումբ առեալ պարեմք 'ի վերնա-

Digitized by Google

յորկ սրահս խորանիս. ուղղութեամբ ընկա՛լ զաղօթս մեր որպէս բուրումն անուշահոտ խնկոց, տաշխից և կինամոնաց. և զմատուցօղս պահեա՛ սրբութեամբ՝ միշտ և հանապազ քեզ սպասաւորել. բարեխօսութեամբ մօր քոյ և կուսի ընկա՛լ զաղաչանս քոց պաշտօնէից: Որ գերագոյն քան զերկինս պայծառացուցեր սուրբ զեկեղեցի արեամբ քով Քրիստոս, և ըստ երկնայնոցն կարգեցեր 'ի սմա զդասս առաքելոց և մարգարէից՝ սուրբ վարդապետաց. այսօր ժողովեալ դասք քահանայից՝ սարկաւագաց՝ դպրաց՝ և կղերիկոսաց, խունկ մատուցանեմք առաջի քո Տէր՝ յօրինակ ըստ հնումն Զաքարիայ. ընկա՛լ առ 'ի մէնջ զխնկանուէր մաղթանս որպէս զպատարագն Աբելի՝ զՆոյի՝ և զԱբրահամու. բարեխօսութեամբ վերին քոց զօրաց միշտ անշարժ պահեա՛ զաթոռ Հայկազնեայ:

Խնկա՛ յոյժ դուստր լուսոյ՝ մայր սուրբ կաթուղիկէ՝ մանկամբք քովք՝ Սիոն. զարդարեալ պճնեա՛ց հարսն պանծալի երկնանըման լուսաճեմ խորան. զի օծեալն Աստուած Էնն 'ի յԷէն անծախապէս 'ի քեզ միշտ պատարագի. Զօր 'ի հաշտութիւն, մեզ 'ի քաւութիւն բաշխէ զմարմին և զարիւն իւր սուրբ. վասն իւր կատարման սուրբ տնօրէնութեան՝ շնորհել զթողութիւն կանգնողի տաճարիս:

Զանապական կոյսն Մարիամ՝ Աստուածածին խոստովանի սուրբ եկեղեցի, ուստի առաւ հացն անմահութեան և բաժակ մեզ ուրախարար. տո՛ւք օրհնութիւն նմա հոգևոր երգով:

Խաչատուր Կարնեցի:

Ա ր ա ր ո ղ ո ւ թ ի ւ ն պ ա տ ա ր ա գ ի:

23

Դպիրք:

Քրիստոս 'ի մէջ մեր յայտնեցաւ,
Որ Էնն Աստուած աստ բազմեցաւ.
Խաղաղութեան ձայն հնչեցաւ,
Սուրբ ողջունի հրաման տուաւ:

Digitized by Google

Եկեղեցիս մի անձն եղև.
Համբոյրս յօդ լըման տուաւ։

Թշնամութիւնն հեռացաւ.
Սէրն յընդհանուրս սփռեցաւ։

Արդ պաշտօնեայք բարձեալ զձայն,
Տուք օրհնութիւն 'ի մի բերան՝

Միասնական Աստուածութեան,
Որում սրովբէքն են սրբաբան։

Կոստանդնուպօլսոյ խորհրդատետր։

Շարականք նախատօնակաց։

24

Ա. Սրբոյ ծննդեան Ճրագալուցին։

Խորհուրդ մեծ և սքանչելի, որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ; հովիւքն երգեն ընդ հրեշտակս, տան աւետիս աշխարհի։ Ծընաւ նոր արքայ 'ի Բեթղեհէմ քաղաքի; որդիք մարդկան օրհնեցէք, զի վասըն մեր մարմնացաւ։ Անբաւելին երկնի և երկրի 'ի խանձարուրս պատեցաւ; ոչ մեկնելով 'ի հօրէ, 'ի սուրբ այրին բազմեցաւ։

Այսօր ցնծան երկինք 'ի վերուստ մեծապայծառ աւետեօք, և տարածք ամենայն ազգեաց հանդերձ փրկութեան։ Այսօր յայրին ընծայեցաւ Քրիստոս որդին Աստուծոյ, և հրեղէնաց բազմութիւնքն յերկնից յերկիր վայր իջեալ։ Այսօր հովուացըն տեսեալ զարգարութեան արեգակն, և ընդ հրեշտակս երգէին փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ։

Ի հօրէ ծագեցար լուսաւորել զարարածս. արդարութեան արեգակըն Տէր փառք քեզ։ Ծընար 'ի յայրին, ընծայեցաւ Բեթղեհէմ, ար. և այլն։ Հովուաց յայտնեցար երկրպագեալդ 'ի մոգուց, ար. և այլն։ Եւ մեք երգեսցուք որ 'ի կուսէն մարմնացար, ար. և այլն։

Digitized by Google

Անըսկիզբն էակից բանըդ Հօր, որ էիր յառաջ քան զյաւիտեանըս, և եկիր 'ի փրկութիւն ըստեղծուածոց քոց, ըղքեզ օրհնեմք Աստուածըն հարցըն մերոց։ Ծընար 'ի կուսէ անճառ միութիւն; անբաժանելի և միշտ գոլով, ոչ մեկնեցար 'ի հայրական ծոցոյ. ըղքեզ օրհնեմք, և այլն։ Ցընծութեամբ տօնեսցուք ըզծընունդ քո սուրբ, որ յայտնեցար մեզ լոյս 'ի լուսոյ, և լուսով քո լցեր ըզտիեզերս, ըղքեզ օրհնեմք, և այլն։ Գործըք Տեառըն զՏէր օրհնեցէք և բարձր արարէք ըզնա յաւիտեան։ Ըզծընեալն 'ի սըրբոյ կուսէն օրհնեցէք, և այլն։ Զանճառելի ըզծնունդ Փրկչին գովեցէք և տուեալ բարձր, և այլն։

Ուրախ լեր Աստուածածին յոյս և փըրկութեան մայր, ըղքեզ, ընդունօղ լուսոյ, մեծացուցանեմք։ Ըզքեզ լուսոյ մայր և կոյս, ըղքեզ գանձըդ կենաց Աստուածային ձայնիւ ցընծութեամբ մեծա... Մայր սուրբ անարատ լուսոյն, հրեշտակային օրհնութեամբ պատուեալ ըղքեզ մեծա... Ամենիմաստ, ամենից Հայր, բազմազեղ խնամօղ, ստեղծօղ և Տէր բոլորից; անեղ և էից էակ, զոր միշտ օրհնեն դասք անմարմնականացըն յաւէժաբար հընչմամբ։ Որ կերպարան և նիւք Հօր առեալ վարըն մեր ծառայի կերպ 'ի կուսէն, որ Էն 'ի յաթոռ փառաց անտես վերնոցն, 'ի յայրին իջեվանի և 'ի մըսուր յանբանից բազմեալ։ Զի կուսէն մարմնացեալ Բանըն, եկայք ժողովուրդք ընդ հովիւսըն բարեբանեսցուք, և ընդ մոգուցն երկրպագեսցուք, ընդ երկնային զօրսն երգեսցուք. փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ։

Ճառագայթ և կերպարան էութեան Հօր Բանդ Աստուած, ըղքեզ բարեբանեմք, ասելով. փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ։ Որ ծագար 'ի մարմնի անճառապէս ճշմարիտդ Աստուած. ըղքեզ... Որ զանիծիցըն բարձեր ըզդատապարտութիւն Քրիստոս Աստուած, ըղքեզ...

Սուրբ զԱստուածածինն օրհնութեամբ մեծացուցանեմք։ Աւետաւոր հրեշտակն աւետարանէր, ըզծընեալ Փըրկիչն 'ի սըրբոյ կուսէն։ Ասէ. ուրախ լեր բերկրեալդ, քանզի Տէր տէրանց է ընդ քեզ։

25

Ի. Սրբոյ զատկի ճրագալուցին։

Այսօր յարեաւ 'ի մեռելոց փեսայն անմահ և երկնաւոր; քեզ աւետիք խնդութեան, հարսն 'ի յերկրէ եկեղեցի. օրհնեա 'ի ձայն ցընծութեան զԱստուած քո սիոն։ Այսօր անճառ լոյսն 'ի լուսոյ լուսաւորեաց զմանկունըս քո; լուսաւորեա Երուսաղէմ, քանզի յարեաւ լոյս քո Քրիստոս օրհ... Այսօր խաւարն անգիտութեան հալածեցաւ երրեակ լուսովն, և քեզ ծագեաց լոյս գիտութեան, յարուցեալն 'ի մեռելոց Քրիստոս, օրհ...

Այսօր զատիկ մեր զենմամբ Քրիստոսի; արասցուք տօն ցընծութեամբ նորոգեալքս 'ի հնութենէ մեղաց, ասելով. Քրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց։ Այսօր հրեշտակըն լուսափայլ 'ի յերկնից իջեալ, զարհուրեցոյց զպահապանսըն և սուրբ կանանցըն քարոզէր, ասելով. Քրիստոս... Այսօր նոր իսրայէլ կոչեցեալք 'ի Քրիստոս, ազատեալք արեամբ գառինն Աստուծոյ, պարեսցուք ընդ երկնայնոցըն, ասելով. Քրիստոս...

Այսօր մեծ աւետիք Ադամայ նախաստեղծին տըւաւ; արդ որ նընջէս լուսատու եղեւ քեզ յարուցեալըն Քրիստոս. Աստուած հարցըն մերոց։ Այսօր ձայն աւետեաց յԵւայի գոչեն լըսելիս. դըստերքն իւղաբերք. տեսաք յարուցեալ ըզյարութիւնն քո ըզՔրիստոս, Աստուած... Այսօր հրեշտակք յերկնից իջեալ տան զաւետիս մարդկան. յարեաւ խաչելեալն և յարոյց ըզձեզ ընդ ինքեան, Աստուած... ըզՏէր օրհնեցէք և բարձր արարէք ըզնա յաւիտեան։ Այսօր Տէրըն մեր յարեաւ. եկայք պարեսցուք ընդ հրեշտակս յաղթական երգով. օրհնեցէք և բարձր... Այսօր սիւն լուսոյ ծագեաց սուրբ եկեղեցւոյ յարուցեալն 'ի մեռելոց Քրիստոս, օրհ...

Աստուածածին տաճար լուսոյ, որ մարմնով պարագրեալ անճառաբար ծընար ըզբանն Աստուած. ըզքեզ բարեբանեալ մեծացուցանեմք։ Ուրախ լեր և բերկրեա մայր և կոյս. քանզի ծընեալն 'ի կուսէդ այսօր վերըստին յարութեամբ ծընաւ 'ի կոյս գերեզմանէն. զքեզ...: Ցընծա և զուարճացիր հարսն 'ի յերկրէ երկնից, քանզի այսօր երկնայնոցն իջեալ տային քեզ զաւետիս յարութեան միածնի Որդւոյ քո, զքեզ...:

Digitized by Google

Այսօր ըմպասէք չարչարանացն ելից իսրայէլի փոխեցեր. 'ի փրկութիւն հոգւոց զատիկ սուրբ յարութեամբ քո Քրիստոս: Այսօր ընդ արեանցն օրինակին անբան գառանցըն զենմանց. պարգեւեցեր մեզ գառն Աստուծոյ զարիւնըդ քո փրկական: Այսօր ընդ անդրանկացն ազատութեան ազատեցեր ըզգերեալըն, պըտուղ կենաց ննջեցելոց և անդրանիկ մեռելոց:

Այսօր հրեշտակք 'ի բարձունս ուրախանան ընդ մարդկան, որք իջեալ 'ի յերկնից տան զաւետիս աշխարհի. ցընծացէք այսօր. Քրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց: Այսօր զուարթունն 'ի վիմին, խընկաբերից սուրբ կանանցն փողէր ձայնիւ ցնծութեամբ պատմել աշակերտացն, ասելով. ցընծացէք այսօր Քրիստոս... Այսօր վիմին հաւատոյ և Յովհաննու սիրելւոյ ընդ հակառակս ընթացեալ 'ի գերեզման յարուցելոյն, զոր տեսեալ պատմէին. Քրիստոս... Այսօր և մեք զուարճացեալք պայծառասցուք տօնիւս, ընդ հաշտութեան Աստուծոյ միմեանց արկցուք գիրկըս սիրով և միաբան գոչեսցուք. Քրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց:

Մովսէս Քերթող:

26

Տաղ ծննդեան:

Այսօր տօն է ծնընդեան, աւետիս.
Տեառն մերոյ և յայտնութեան, աւետիս:
Այսօր արևն արդարութեան, աւետիս.
Երևեցաւ 'ի մէջ մարդկան, աւետիս:
Այսօր սուրբ կոյսն անապական, աւետիս:
Ծնաւ եբեր զանմահ արքայն, աւետիս:
Այսօր հրեշտակք 'յերկնից իջան, աւետիս.
Ընդ մեզ օրհնեն զանմահ արքայն, աւետիս:
Այսօր դըժողքըն սարսեցան, աւետիս.
Կուռնդք դիւաց յոյժ տրտմեցան, աւետիս:
Այսօր չարքն կարկեցան, աւետիս.

Digitized by Google

Եւ ադամեանքն ուրախացան, աւետիս։
Աստղ մի պայծառ և պատուական, աւետիս.
Երևեցաւ 'ի Հընդըստան, աւետիս։
Մեծ թագաւորք ժողովեցան, աւետիս.
Յոլով դպիրք և շատ իշխանք, աւետիս։
Զաստղն տեսին և զարմացան, աւետիս.
Շատ քննեցին և չիմացան, աւետիս։
Մովսէս արի տես ըզՍինա, աւետիս.
Եւ զմորենին որ անկէզ կայ, աւետիս։
Ցնծա՛, ցնծա՛ Դաւիթ արքայ, աւետիս.
Հնչեա՛ զքնարն քո և խայտա՛, աւետիս։
Զոր ասացեր նախագուշակ, աւետիս.
Կատարեցաւ յոյժ գերունակ, աւետիս։
Թէ 'ի Սաբայ և յԱրաբայ, աւետիս.
Սուրբ պատարագ բերցեն Նըմա, աւետիս։
Ահա երեք արքայ եկին, աւետիս.
Որ երեքեանըն անուանին, աւետիս.
Մելքոն, Գասպար և Բաղտասար, աւետիս.
Որք 'ի Սաբայ և յԱրաբայ, աւետիս։
Ոսկի՝ կնդրուկ՝ զըմուռ Նմա, աւետիս.
Ունին երեք ազնիւ ընծայ, աւետիս։
Ոսկին զպատիւն արքայական, աւետիս,
Կընդրուկն ըզզարդ Աստուածութեանն, աւետիս,
Զըմուռն որ էր անապական, աւետիս,
Նըշան թաղման և յարութեան, աւետիս։
Երկոտասան հազար էին. աւետիս.
յԵրուսաղէմ քաղաք մըտին, աւետիս,
Ի մէջ աստղին զկոյսըն տեսին,' աւետիս.
Ունէր ըզմեր Տէրն 'ի գրկին, աւետիս։
Երուսաղէմ դըղըրդեցաւ, աւետիս,
Երբ զորոտումըն լըսեցին, աւետիս,
Յորմէ կալեալ Հերովդէին, աւետիս,
Մխեաց ըզչար ձեռքն 'ի Նոսին, աւետիս;
Մինչև խախտեալ սիւն դարպասին, աւետիս,
Արար բազում վընաս Նոցին, աւետիս։
Ապա սիրով արձակեցան, աւետիս.

Digitized by Google

Ի Բեթղեհէմ ելեալ գնացին, աւետիս։
Խաղային և խընդային, աւետիս.
Զնուագարանըն հընչէին, աւետիս։
Տեսին Յովսէփ և Մարիամ, աւետիս,
Յահէ նոցա փախուստ առին, աւետիս։

Մովսէս Քերթող։

27

Տաղ յարութեան։

Միաշաբաթ օր հանգստեան.
Կանայք եկին 'ի գերեզման.
Եւ ողբային արտասուական.
Խնդրել զՅիսուս անապական։

Ձայնեաց հրեշտակն ուրախական.
Զայն որ եդին 'ի գերեզման.
Ձեզ աւետիս յարեաւ փեսայն,
Դրունք դժոխոց խորտակեցան։

Մարիամեանքն ուրախացան,
Եւ յԱստուծոյ միշտ գոհացան;
Առ աշակերտսն անդրէն դարձան.
Տալ աւետիս վասն յարութեան։

28

Տաղ յարութեան։

Մարիամ Մագդաղենին
փարէր 'ի մէջ պարտիզին;
Եւ հանդիպեալ Յիսուսի,
Ասէ զի՞ լաս դու ով կին.
Զի՞ լաս, զի՞ լաս, զի՞ լաս կամ զո՞ խնդրես ցաւագին.
Մի՛ լար, մի՛ լար, մի՛ լար ես եմ Որդին միածին։

Digitized by Google

Սաղարթախիտ արմատին,
Բևեռեցայ 'ի փայտին.
Կնքեալ կոյս գերեզմանին.
Յարեայ կամօք Հօր վերին, զի լաս, զի լաս...

29

Երգ ծննդեան Քրիստոսի։

Ղամպարափայլ սրբոյ տօնիս, աւետիս;
Ի միտս առցուք զխորհուրդ բանիս, աւետիս;
Քանզի յերկնից Տէրն խոնարհի, աւետիս;
Ի կոյս մօրէ այսօր ծնանի, աւետիս;
Ի Բեթղէհէմ քաղաք Դաւթի, աւետիս;
Ի գերեզմանըն Եւայի, աւետիս։

Աստղ մի պայծառ յերկինս յայտնի, աւետիս;
Առաջնորդէ՛ մոգուց դասի, աւետիս;
Առ որ եկին երեք արքայ, աւետիս;
Ոսկի կընդրուկ բերին ընծայ, աւետիս;
Տեսին զՅիսուս մանուկ տըղայ, աւետիս;
Բազմեալ 'ի գիրկս Մարիամայ, աւետիս։

Զուարթունք երկնից պար առնէին, աւետիս;
Զփառք 'ի բարձունս երգէին, աւետիս;
Զի զոր տեսին վըկայեցին, աւետիս,
Թէ Բանն Աստուած էառ մարմին, աւետիս;
Հովիւքն 'ի յայրն ընթանային, աւետիս;
Վասըն հրաշիցն զարմանային, աւետիս։

Այսօր Եւայ ընդ Ադամայն, աւետիս,
Բերկրեալ հոգւով յոյժ զուարճանան, աւետիս;
Որք խայտային և ցնծային, աւետիս;
Յորժամ տեսին ըզծնունդ փրկչին, աւետիս;

Digitized by Google

Բանն Եսայեայ աստ կատարի, աւետիս;
Թէ կոյս յղացեալ ծընցի որդի, աւետիս։

Բամք նախահարց հոգւով խնդան, աւետիս;
Սուրբ մարգարէքն ուրախանան, աւետիս;
Զոր ասացին կատարեցաւ, աւետիս.
Աստուած յերկնից յերկիր իջաւ, աւետիս;
Որ եբարձ ըզխըռովութիւն, աւետիս;
Եւ հաստատեաց զխաղաղութիւն, աւետիս։

Ուրախացեալ մեք ցնծասցուք, աւետիս;
Եւ ծնիցելոյն ըզփառս տացուք, աւետիս;
Խորոց սրտիւ մեղայ տացուք, աւետիս;
Սրբեալ հոգւով արտասուեսցուք, աւետիս;
Զաղօթս և զնուէրս ընծայեսցուք, աւետիս;
Եւ ընդ մոգուցն երկրպագեսցուք, աւետիս։

Խիւծեալ պիտակ մեղօք գերիս, աւետիս;
Պաշար և եթ երգող տաղիս, աւետիս;
Մաքրեա զխորհուրդ, զմիտս և զհոգիս, աւետիս;
Արդարութեամբ կեալ ՚ի մարմնի, աւետիս;
Որք ՚ի սրբոյ տօնիս տըքնին, աւետիս;
Ցայսոց չարաց զերծեալ փրկին, աւետիս։

Ղազար վարդապետ Ճահկեցի։

30

Նուագ ՚ի ծնունդն Քրիստոսի։

Անհամեմատ և անսահման եղանակաւ յղացելոյդ,
որ, որ, որ, որ, որ, որ, որ։
Սքանչելի օրինակաւ ՚ի կոյս մօրէս ծնեցելոյդ,
որ, որ, որ, որ, որ, որ, որ։

Digitized by Google

Ի յԵսայեայ գուշակելոյդ, Էմմանուէլ[1]) մանկացելոյդ։
Ի Բեթլեհէմ յանշուք այրի՝ իշխան հովիւ մեզ
    յայտնելոյդ, օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր։
Ի ռամկական դասուց հովուաց՝ ընդ զօրս երկնից
    փառաւորելոյդ, օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր։
Նախապատում տեսանողաց՝ բանից այսօր կատարելոյդ։
Մինչ չև ծնեալ քո 'ի կուսէս՝ յոլորտս երկրի
    հռչակելոյդ, օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր։
Նշագմամբ լուսոյ՝ աստեղ նորոյ՝ մոգ արքայից
    յայտնեցելոյդ, օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր։
Ոսկի կնդրուկ պատարագօք՝ երկրպագեալ պաշտեցելոյդ։

Սերովբէ վարժապետ Պատկանեան։

Ծանօթ. Ի ծնունդն Քրիստոսի ասացեալ 'ի դիմաց Տիրամօրն՝ իբր երգ օրօրոցի առ որդին Յիսուս։ 'Ի կիւրակէս, յաւուրս տօնից, նոյնպէս 'ի տօնի ծննդեան Քրիստոսի՝ երգի 'ի սկիզբն պատարագին իբրև մեղեդի, փոխանակ «Յայս յարկ Նուիրանացի». երբեմն զկնի «Քրիստոս պատարագեալին» և յառաջ քան զասելն սարկաւագի «Երկիւղիւ և հաւատով. յառաջ մատիք», որպէս սովորութիւն է յեկեղեցիս Հայաստանեայց՝ առ չընդհատելոյ զժամերգութիւնն ասել զմեղեդի կամ զերգ ինչ՝ մինչ չև աւարտեալ իցէ քահանայն զխորհուրդ պատարագին լռիւ և երբեմն յաւարտ սրբոյ պատարագին յելանել ժողովրդեան յեկեղեցւոյ։

31

Նուագ առ ամեներանեալ Կոյսն։

Ի բարձունս երկնից՝ յարեւելս ուղղեալ,
Թանձրաբարդ լուսատիպ՝ մեծ ամպ բարձրացեալ.
Անկարակն ուղղածիր՝ շրջան բոլորեալ,
Շուրջ զորովք զօրք երկնից՝ դասադաս պարեալ.
Զքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան.

---

1) Էմմանուէլ, բառ Եբրայեցոց, նշանակում է. «Աստուած մեզ հետ, ընդ մեզ Աստուած»։

Digitized by Google

Մեզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Աւետարան։
Երգեցէ՛ք քաղցրաձայնք՝ ընդէ՞ր լռեալ կայք,
Նուագաց Սրովբէից՝ լերուք համաձայնք։

Ի կեդրոն շրջանին՝ աթոռ կառուցեալ,
Վերամբարձ սեամբ լուսոյ՝ կամար առձգեալ.
Քառակերպ կենդանեաց՝ զաթոռով կացեալ,
Հոյլք ամենայն վերնոց՝ անդ ներկայացեալ.
Չքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան,
Մեզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Աւետարան։
Երգեցէ՛ք քաղցրաձայնք՝ ընդէ՞ր լռեալ կայք,
Նուագաց Քրովբէից՝ լերուք համաձայնք։

Ի լուսակերտ գահոյս մեծ դշխոյ բազմեալ,
Վայելչութեամբ գեղոյն՝ չքնաղ պանծացեալ.
Նմանատիպ յէակս՝ չէ ոք ստեղծեալ,
Կամ յապայն ծնանիլ՝ ուրուք հանդերձեալ,
Չքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան,
Մեզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Աւետարան։
Երգեցէ՛ք քաղցրաձայնք՝ ընդէ՞ր լռեալ կայք,
Նուագաց Սրովբէից՝ լերուք համաձայնք։

Օ գլխով թագուհւոյն՝ արեգակն ծագեալ,
Եւ ընդ գարշապարօք՝ լուսինն նոր ծնեալ.
Մոլորակաց բնաւից՝ զիւրեաւ ցոլացեալ,
Եւ համակ աստեղաց՝ անդէն գումարեալ.
Չքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան,
Մեզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Աւետարան։
Երգեցէ՛ք քաղցրաձայնք՝ ընդէ՞ր լռեալ կայք,
Նուագաց Քրովբէից՝ լերուք համաձայնք։

Ի գիրկս Տիրուհւոյն՝ մանուկ առբազմեալ,
Աստուածորդի փրկիչ՝ Յիսուս անուանեալ,
Յահէ նորա երկինք համայն սասանեալ,
Թեւասքող անմարմնոց՝ սուրբ սուրբ Տէր կոչեալ [1]),

---

[1]) Գիրք Եսայեայ, Գլ. 6. համար 2 եւ 3։

Digitized by Google

Ձքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան,
Մեզ Սիոնի մանկանցս՝ Նոր Աւետարան:
Երգեցիկք քաղցրաձայնք՝ ընդէ՞ր լռեալ կայք,
Նուագաց Սրովբէից՝ լերուք համաձայնք:

Ս. Վ. Պատկանեան:

Ծանօթ. Յաւուրս կիւրակէից և տօնից երգեն զայս՝ ի տեղի «Բարեխօսութեամբ մօր քո և կուսի» (զոր սովորաբար 'ի բանիլ վարագուրի ասեն բարձրաձայն) յորժամ բացեալ վարագոյր խորանին՝ պատարագիչն Թափօրիւ անցանէ խնկարկելով 'ի մէջ ժողովրդեան, և բազում անգամ զկնի աւարտման պատարագին:

32

Նուագ առ սուրբ Խաչն:

Սաբեկայ ծառովն նշանեցար առ Իսահակաւ,
Երկնահաս սանդխով ցուցար առ Յակոբաւ.
Փայտիւ կենաց՝ ձայնիւ՝ հոգւոյն շնորհիւ,
Արքայորդին վերագոչէր բնաւից,
Նոյն սեամբ լուսոյ՝ փայլեալ առ Իսրայէլի.
Ի ծովահերձ ցուպն Մովսիսի,
Ի բազկաբարձ հրաշն 'ի մարտի,
Անաղօտ արեւ, անսպառ պարգեւ, նիշ սեռակնաձեւ,
Յոյս յարատեւ, Քառաթեւ. (կրկնել պարտէ)
Անաղօտ արեւ, անսպառ պարգեւ, նիշ սեռակնաձեւ,
Յոյս յարատեւ, քառաթեւ:

Անպարտելի զէն հրալի,
Դրանն Եդենայ բանալի,
Համազանց քառակուսի,
Սահան հովանի.
Պարիսպ ամրութեան,

Digitized by Google

Գրոշմ զգայութեան.
Սուրբ և անմահ Հզօրին,
Պաղպաջունք ոսկի.
Գահոյք Տէրունի,
Կառք արքայենի սքանչելի։

Ընդ Հօրն Էակից,
Հոգւոյն փառակից.
Երրեակ միութեան համագոյակից։
Ընդ Բանն և յՈրդին,
Յանէրբ Միածին՝ մնաց անքնին.
Յանեղ ծոցածին, յիջեալն ՚ի Հօրէ առ Աստուածածին.
Ի մօրէ անծին, հրաշիւք կուսածին,
Ըստ ամենայնի յանչարչարն ՚ի կենաց փայտդ բեւեռեալն,
Յարքայն փառօք ՚ի յաթոռդ բազմեալն,
Ոսկեհուռ զարդուք զարդարեալ,
Յանմահ փեսայն քեւ առագաստեալն.
Յաղթող նշանաւ փառաւորեալն,
Ընբարբառ մաղթանօք միշտ բարեխօսեա՛։

Ս. Վ. Գասկանեան։

Ծանօթ. Երգեն նոյնպէս յեկեղեցիս յանմահ պատարագին ըստ տեղւոյն պատշաճի, մանաւանդ յաւուրս տօնից սրբոյ խաչի։

33

Երգ յարութեան Քրիստոսի։

Յայգուն միաշաբաթին,
Իւղաբերքն լալագին,
Ի գերեզման հասանին,
Խնկել զՏէրունեան մարմին։
Ահա՛ ձայն աւետեաց սուրբ հրեշտակաց,
Աւետիս ձեզ և ամենայն հաւատացելոց,
Քրիստոս յարեաւ ՚ի մեռելոց։

Digitized by Google

Դարձան յԱռաքեալսն եկին,
Մեծ աւետիս մատուցին,
Եթէ յարեաւ կենդանին,
Հրեշտակք յայտնի բարբառին:
Ահա ձայն աւետեաց սուրբ Հրեշտակաց,
Աւետիս ձեզ և ամենայն Հաւատացելոց,
Քրիստոս յարեաւ ՚ի մեռելոց:

Պետրոս, Յովհան Սիրելին,
Ի գերեզման փութային,
Զկտաւսն լոկ գտանէին.
Քանզի չէր անդ կենդանին:
Ահա ձայն աւետեաց սուրբ Հրեշտակաց,
Աւետիս ձեզ և ամենայն Հաւատացելոց,
Քրիստոս յարեաւ ՚ի մեռելոց:

Մինչդեռ նոքա դառնային,
Լայր Մարիամ ցաւագին,
Տեսանէ զՅիսուս Միածին,
Ի տեսիլ պարտիզպանին:
Ահա ձայն աւետեաց սուրբ Հրեշտակաց,
Աւետիս ձեզ և ամենայն Հաւատացելոց,
Քրիստոս յարեաւ ՚ի մեռելոց:

Տէրն ասէր. մի՛ լար ով կին,
Ես եմ որդին Միածին,
Ե՛րթ և պատմեա՛ Պետրոսին,
Տեսցէ զիս ՚ի Գալիլիա լերին:
Ահա ձայն աւետեաց սուրբ Հրեշտակաց,
Աւետիս ձեզ և ամենայն Հաւատացելոց,
Քրիստոս յարեաւ ՚ի մեռելոց:

Ս. Վ. Պատկանեան:

Ծանօթ. Հասարակեալ է յեկեղեցիս և գործածական յեկեղեցական երգոց; ի զատկի, յաւուր յարութեան Տեառն, նոյնպէս յաւուրս կիւրակէից ՚ի վերջ սրբոյ պատարագին, մինչ ժողովուրդն, համբուրեալ զԱւետարանն, մեկնի յեկեղեցւոյ:

Digitized by Google

34

Երգ 'ի յարութիւնն Քրիստոսի։

Լալով Մարիամ յետս դարձեալ,
Զիւր ցանկալի զՏէրն տեսեալ,
Եւ պարտիզպան զնա կարծեալ,
Յորմէ գթով եղև հարցեալ.
Կին դու՝ զի՞ լաս, կին դու՝ զի՞ լաս,
Զի՞ լաս, կամ ընդէ՞ր հառաչես,
Մի՛ լար ցաւօք՝ մի՛ ողբար, ես եմ
Խաչեալ, թաղեալ և յարուցեալ։

Մի՛ մերձենար՝ չեւ եմ ելեալ,
Ե՛րթ յԱռաքեալսն՝ որք են ընտրեալ.
Պատմեա՛ զինէն՝ առ Հայր երթայ,
Յիմ և 'ի ձեր Հայր համբառնալ։
Կին՝ արդ մի՛ լար, կին՝ արդ մի՛ լար.
Փոխեաց 'ի բերկրանս, և ցնծա՛. ես եմ
Մահուամբ իմով՝ լուծիչ մահու։

Ս. Վ. Պատկանեան։

35

Երգ յարութեան Քրիստոսի։

Իւղաբերքն գան 'ի գերեզման,
Լսեն զձայն սուրբ յարութեան,
Լցեալ սիրով Աստուածական,
Առ աշակերտսն անդրէն փութան,
Աւետիս ձեզ, աւետիս ձեզ, Տէր մեր յարեաւ,
Քանզի չէր անդ և հրեշտակք բարձր քարոզեն.
Քրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց։

Digitized by Google

Խրախուսեալ նոցա ընդ այն,
Առ Առաքեալսն ձեպով փութան,

. . . .

. . . .

Աւետիս ձեզ, աւետիս ձեզ, Տէր մեր յարեաւ,
Քանզի չէր անդ, և հրեշտակք բարձր քարոզեն.
Քրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց:

. . . .

. . . .

Զվարշամակն եւ զկտաւն,
Գտանեն անդ 'ի մարմնոյն ունայն.
Աւետիս ձեզ, աւետիս ձեզ, Տէր մեր յարեաւ,
Քանզի չէր անդ, և հրեշտակք բարձր քարոզեն.
Քրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց:

Ս. Վ. Պատկանեան:

36

Երգ յարութեան Քրիստոսի:

Օր շաբաթուս նսեմանայ.
Գիշերավարն անդ ցոլանայ,
Յայց ելցուք սուրբ գերեզմանին,
Տեսցուք զիա՞րդ մեզ այգանայ.
Յուշ լիցի բանն մահուան թաղման,
Յետ եռօրեայն և յարութեան:

Ահաւասիկ սուրբ գերեզման,
Զիա՞րդ 'լսի շաչիւն շարժման,
Ո՞վ է զուարթունն, որ առ վիմին.
Զի՞ վառ վառի ըստ փայլական,
Յուշ լիցի բանն մահուան թաղման.
Յետ եռօրեայն և յարութեան:

Digitized by Google

Տեսէք զզօրս որք կարգեցան.
Որպէս յահէ սասանեցան,
Մա՛հ պահապան Տեառն էին.
Ըստ մեռելոց անշնչական,
Յիշեսցուք արդ զբանն Թաղման.
Յետևաբար և զյարութեան:

Զայնէ հրեշտակն ձայն բերկրութեան,
Մեզ աւետէ զբան յարութեան.
Եւ հրաւիրէ 'ի տես շիրմին,
Յո՛չ մնալ մեզ յերկրպայութեան.
Հաւաստի էր բանն մահուան,
Հաւաստի և ձայն յարութեան:

Ըստ ղուարթնոյն վերադարձցուք,
Եւ զաշակերտսն բերկրեսցուք,
Յարեաւ Որդիդ Տէր մեր Յիսուս.
Մեծ աւետիս մօրն մատուսցուք,
Ճշմարիտ է տեսիլս և ձայն,
Ճմարիտ և բանս յարութեան:

Ս· Վ. Գաւկանեան:

Ծանօթ. Որպէս զայս նոյնպէս և նախընթաց երգսն, ասացեալ 'ի Յարութիւնն Քրիստոսի, երգեն երբեմն յետ ասելոյ «զՔրիստոս պատարագեալն» կամ «զգոհանամք զքէն Տէրն» (եթէ չիցէ աւարտեալ պատարագիչն՝ զիւր խորհուրդ) և երբեմն զկնի աւարտման պատարագին, ըստ նմանութեան նախայիշատակելոցն երգոց:

37

Անարատ գառին քառաւաչ սեղան,
Զէն այսահալած, կենաց դրաւական,
Ինձ օգնեա՛, ողորմեա՛,
Ի Թըշնամեաց ազատեա՛:

Digitized by Google

Լարեն ինձ թակարդ ժանտից ջոկք ահեղ,
Յիմ կորուստ բերկրին իբր անհատ հեղեղ.
Զիս զերծո՛, ամրացո՛,
Քո նըշանաւդ ապրեցո՛։

Նման յեղկելիս զմահաթոյն քարբից,
Ընդ լաց իմ բերկրին, ա՜խ, ո՜ւր դիմեցից.
Ափշեցայ, ցնորեցայ.
Սուրբ խաչ՝ օգնել ինձ փութա՛։

Մորմոք, սուգ, կըսկիծ եւ երկունք մահուան,
Անթիւ տառապանք զինեւ շըջեցան.
Քառաթեւ, լուսաձեւ,
Ձըգեա՛ առ իս զքո սուրբ թեւ։

Դառնացան իմ կեանք յորէս ծընընդեան,
Յո եւ գընացի՝ միշտ գըտի դարան.
Հալեցայ, մաշեցայ,
Յամբարըշտաց ո՛չ զերծայ։

Առ դրան տաճարիդ արդ կամ գետնամած,
Հայցեմ զօգնութիւն խաչիդ պարծանաց.
Յիս գըթա՛, խընայեա՛,
Զանհուն վէրս իմ բըժշկեա՛։

Բախեցո՛ զիմ սիրտ ձայնիւ ցընծութեան,
Նորոգեա՛ զիմ կեանս, զիս 'ի հաղբից հա՛ն.
Ո՛չ երթայց 'ի քոց դրանց՝
Չեւ առեալ զիմ խընդրուած.

Երանի՜ է ինձ, զի եմ քո ծառայ,
Որդի աղախնոյդ, շնորհացդ ենթակայ.
Յիս հեղցես լիապէս
Զխաչիդ նըպաստ յայտնապէս։

Արդ՝ արա՛ առ իս նըշան բարութեան,
Ներկեա՛ ամօթով զնեղչացս երախան.

Digitized by Google

Փա՛ռք խաչիդ Քրիստոսի,
Եկեղեցւոյս ապաւինի։

Նըշոյլ սըխրալի խաչիդ յիս ծագի,
Հոգիս մորմոքի,[1] յոյս իմ արծարծի·
Զիս կանգնեա՛, պաշտպանեա՛,
Ընդ հովանեաւդ պարըսպեա՛։

Յարութիւն վարդապետ Ալամդարեանց, 4 մարտի, 1834 Թ. 'ի Նոր-Նախիջեւան, Դոն գետի վերայ։

38

Տաղ սրբոյ Երրորդութեան։

Անճառ անհաս Ստեղծող գոյութեանց բնաւից,
Կարողութիւն անհուն, Հայրըդ համայնից·
Շնորհեա ինձ զօրութիւն մըտաց և բանից,
Պարզապէս ճանաչել զԱրարիչդ էից։

Պարզօրէն ճանաչմամբ՝ բնութիւն անքընին,
Ծընանիս զիմաստութիւն՝ զբանըն անմարմին,
Որով ճանաչես Էութիւնըդ անզըննին,
Լուսաւորեա՛ գիտութեամբ զմիգամած անձն իմ։

Անհունատենչ անչափ սիրով սիրոյ քոյ
Բղխի հոգիս միշտ սէր 'ի քէն և յՈրդւոյ,
Քանզի ճանաչմամբ շարժիս 'ի յանհուն սէր քոյ,
Հեղ յիս զսէր շնորհաց, ով Հայրըդ լուսոյ։

Զօրհնաբանողս անուան Աստուածութեան քոյ,
Փրկեա՛ 'ի զգայական և յունայն սիրոյ,
Փառաւորեմք զանբաւ կարողութիւնդ քոյ
Ըստ իմաստութեան Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ։

---

[1]) Հայրապետ Մուքիասեանցի ձեռագրի մէջ. «Նորոգի»։

Digitized by Google

39

Առաւօտ լուսաբեր Հայաստան երկրի,
Բուրաստան ծաղկախիտ կողմանցն Հիւսիսի,
Նախկին լուսաւորիչ, պըսակ պանծալի.
Թադէոս Առաքեալ՝ ընդէր կաս հեռի:
Ո՜հ ո՜հ, մանկունք Սիոնի. (կրկնեա՛)
Պար առեալ ցընծացէք 'ի սոյն խընջոյի:

Ընդարմացեալ բուսոց ջուր կենդանութեան.
Հոգւով տրտմեցելոց բաժակ 'բերկրութեան.
Դու պարիսպ հաւատոյ, նեղելոց պաշտպան,
Թադէոս Առաքեալ, և այլն:

Երգնակ աւետաբեր կենաց փրկութեան,
Շուշան լուսատեսիլ գուշակող գարնան,
Ցուցար մեզ բարեաց շընորհ էական.
Թադէոս Առաքեալ, և այլն:

Զօրութեամբ սուրբ Հոգւոյն զաշխար արարեր,
Թորգոմեանըն ազգի լոյս մեծ ծագեցեր,
Զսուրբ կոյսըն Սանդուխտ յերկինս վերածեր,
Թադէոս Առաքեալ, և այլն:

40

Ողբ կտակի աւուր ուրբաթու մեծի, որ 'ի բերանոյ Ս՝օր խաչեցելոյն Յիսուսի, եղանակեալ ձայնիւ ասի:

Կանայք ամենայն՝ քորք իմ սիրական,
Եկայք Գողգոթայ՝ դուք ամենեքեան,
Ողբս յօրինեցէք՝ երգօք զանազան,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ մտաքան:

Digitized by Google

Սըգալի Մարիամն՝ այժմ անօգնական,
Կարօտով իմ որդւոյս՝ կամ 'ի յերերման,
Զօրութիւնք հըզօրք՝ հրեշտակք երկնային,
Պետք և տէրութիւնք՝ և զօրք վերնային,
Տեսէք զիմ որդին՝ զխաչեալն 'ի փայտին,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Ո՛վ թըռչունք երկնից՝ և ձըկունք ծովու,
Լուսին, արեգակն՝ աստղ առաւօտու.
Ահա՛ մըթացաւ՝ օրն իմ լուսատու,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Մայրք Լիբանանու՝ և ծառք անտառաց,
Նըռնենիք այգեաց՝ և տունկք պարտիզաց,
Ծովք և գետք ամէն՝ և ջուրք աղբերաց,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Ո՛վ դուք մեղաւորք՝ որդիք ադամայ,
Սասըն ձեր խաչի՝ որդիս Մարիամայ,
Զի բացցէ զփակեալ՝ ըզդուռն Եդեմայ,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Նորածին մանկունք՝ սուրբ աւազանին,
Գեղարդեամբ խոցի՝ որդեակս 'ի խաչին,
Ջուր առատ բաշխէ՝ ծննդեան ձեզ կըրկին,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Ո՛վ սուրբ քահանայք՝ պաշտօնեայք լուսոյ,
Զմաննայ ձեզ բաշխէ՝ 'ի բացեալ կողոյ,
Զմարմին և զարիւն՝ սուրբ ուխտի նորոյ,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Կանայք պատուականք՝ դըստերք Եւայի,
Որք գիտէք ըզգութ՝ ծընողաց սրտի,
Հոգիս մորմոքի՝ սիրտըս տոչորի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Digitized by Google

Ո՛վ սուրբ Մելքոն՝ գովեալ ծերունի,
Այսօր բօթալից՝ բան քո կատարի,
Արդ էանց յանձն իմ՝ սուր նենգաւորի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Ո՛վ Հայր երկնաւոր՝ խընդրեմ ես 'ի քէն,
Հոգիդ սուրբ ընկալ՝ զաղաչանս յինէն,
Տուր ինձ արտասուս՝ ծովու ջուրն ամէն,
Լացից ողբացից՝ զվշտացեալ անձն իմ. սըգա։

Ո՛վ սուրբ Յօհաննէս՝ Որդւոյս սիրելի,
Եւ սուրբ Մարիամ մագդաղենացի,
Ողբակից լերուք՝ մօրըս Յիսուսի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Խոր կըսկիծ մահու՝ իբր ալեաց ծովու,
Առիս խաղացին՝ սաստկագին հովու,
Պոռան և գոչեն՝ որպէս առիւծու,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Ի սուրբ Բեթղեհէմ՝ անբանից յայրին,
Ըզփառք 'ի բարձունս՝ հրեշտակք երգէին,
Արդ բարձաւ այսօր՝ փառքս ամենեւին,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Լալով ողբալով՝ սիրտս ո՛չ հանդարտի,
Խոցոտեալ հոգիս՝ ո՛չ մըխիթարի,
Այսօր զմահ խնդրեմ՝ 'ի ձեռս չանկանի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Ո՛վ իմ փարելի՝ որդեակ սիրելի,
Մի՛ թողուր այսպէս՝ զմայր քո խըղճալի,
Ընդ քեզ մեռանիլս՝ է ինձ երանի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան։

Պետրոս վարդապետ Ղափանցի։

Digitized by Google

41

Տաղ 'ի վկայուհի սուրբ Խանում, նահատակ 'ի Թոփրաք Քալէ։

Իմ սիրտս էլ վառեցիր սիրովդ, սուրբ Խանում.
Հեռուվանց մայլեցայ հոտովդ անպատում.
Փարատեց ցաւերս, սիրտըս լցվաւ խընտում.
Ցաւոց դարման տըրուար մարդկանց, սուրբ Խանում։

Վարդ բուսար փըշոց մէջ, գոյնըդ աննըման.
Գեղեցիկ պատկերիդ աշխարհք զարմացան.
Փայլուն եւ նախշունիկ աչքերուդ վերան՝
Եւ ունքերըդ սիրտ կու տաղէր, լոյս Խանում։

Ձերդ տատրակ ողջախոհ մընչէիր ի խղիդ.
Երգիդ մըրմունջք լըսողք մայլեցան ձէյնիդ.
Քեզ ձէյնէկից դասին խումբք հըրեշտէկիդ,
Խայտան ցընծան բերկրին ձէյնովդ, կոյս Խանում։

Սահան, նարկիզ, քըրքում, ծաղիկ նունաֆար.
Թոփրաք խալայ պարտէզ դու մէջ ծաղկեցար.
Հեռացար մարդկանցմէ տան մէջ փակվեցար,
Բայց սըրբութեան հոտըդ յայտնեց քեզ, Խանում։

Թագաւորին երկնից քեզ նըւիրեցիր,
Գըլխուդ զարդարանքնին արիր ցան եւ ցիր,
Թողեր վարդ՝ մանուշակ, շուշան քաղեցիր,
Ծոմ պաք աղօթք քոյ զարդք, ճըգնող սուրբ Խանում։

Վերջապէս արիւնովըդ հոգիդ գնեցիր,
Կուսան եւ մարտիրոս անուն թողուցիր,
Հայրենիքըդ քեզմով պայծառացուցիր,
Գերեզմանըդ ցաւոց բըժիշկ, սուրբ Խանում։

Բազմավէպ, 1859 Թ. Ե. 70։

Digitized by Google

42

Յորդորակ առ ուխտաւորս։

Յառաջ քան զբարերար արեւու երեւել
Երթիցուք 'ի Սուրբ-Խաչ՝ զմեր սուրբ ուխտն կատարել.
Աստուծոյ Հօր մերոյ զքաղցր շնորհըս վայելել,
Միամիտ սուրբ սրտիւ Տեառն երկրպագանել,
Լալագին զհրաշագործ Խաչ փրկչին համբուրել,
Մեր բազում յանցանաց քաւութիւն թախանձել։
Արդ՝ զամբիծ Տիրամայրն բարեխօս մեզ կալցուք,
Զամլորդի Կարապետն, մեզ նըպաստ կարդասցուք.
Մեր հոգւոց լուսատու զՍուրբ-Գրիգոր կոչեսցուք,
Ընդ սոցա մաղթանաց զաղօթս մեր խառնեսցուք։
Դրանց փառաց քրիստոսեան տաճարին բաղձասցուք,
Խունկ եւ մոմ լիաձեռն Բարձրելոյն մատուսցուք։
Արբցուք անդ յաղբերացն ջուր անոյշ կենդանի,
Ախտաբոյժ թաւ ուռիքն մեզ լիցին հովանի։
Բախասցուք երկնառաք ցընծութեամբ 'ի հոգի,
Ուշ դիցուք նուագաց թըռչնակաց սխրալի։
Երանի եկողաց 'ի Սուրբ-Խաչն վասն ուխտի,
Նոցա սիրտ եւ հոգի շնորհօք Տեառն լիասցի։
Արդեօք՝ ո՞յք 'ի վանացս ձեռնունայն գընացին,
Իւրեանց սուրբ անարատ բաղձանաց ոչ հասին։
Նըշանաւ սուրբ խաչիս գունդք դիւաց հալածին,
Մեր հոգիք եւ մարմինք 'ի չարեաց ազատին։
Ցաւք եւ ախտք առ 'ի մէնջ առժամայն փարատին։
Ո՛ն եկայք երթիցուք յուխտ 'ի ծունր Սուրբ-Խաչին։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Բ։

ՈՐՈՐՈՑԻ (ՕՐՕՐՕՑԻ) ԵՐԳԵՐ։

43

Քո՛ւն եղիր, պալաս, աչքըդ խուփ արա՛,
Նաշխուն աչքերուդ քուն թող գայ վըրայ.
Օր օր օր պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անուն) [1]) քունը կըտանի։

Ոսկի խաչ վիզիդ՝ քեզի պահապան.
Նարօտ կապիլ է ծարէն տէր պապան.
Օր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի.
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի։

Մավլի հիլուններ կախել եմ ես ալ;
Նազար չես առնուլ, քո՛ւն եղիր, մի՛ լալ.
Օր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի։

Աս քանի մօրըդ անքուն աչքովը
Անցել է օրեր օրօցքիդ քովը.
Օր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի։

Օրօցքըդ օրեմ, օրով բոյ քաշիս,
Մըղկըրտան ծանով սիրտըս չի մաշիս.
Օր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի։

---

[1]) Զոր օրինակ. իմ Արամիս, Եղիսաբեթիս և այլն։

Digitized by Google

Դուն ալ քու՛ն, էղիր, ինծի ալ քուն տուր,
Սուրբ Աստուածամայր (այս անունին) քուն տուր.
Օր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի։

Ռափայէլ Տէր-Գաբրիէլեան Պատկանեան։

44

Ինչէ՛ ով իմ սիրուն մանկիկ,
Ինչէ տեսնեմ դու մըշիկ,
Անոյշ անոյշ ննջէ հանդարտ,
Հանգստացիր քիչ մը արդ։

Օր օր ասեմ քեզ որդեկիս,
Շատ օր տեսնես, շատ ապրիս,
Օր օր ասեմ աղուոր տըղուս,
Օրեր մաղթեմ սիրելույս.
Օր օր ասեմ մատաղ մանկանս,
Որ ունենայ երկար կեանս։

Ահ, երբ ըզքեզ պիտի տեսնեմ,
Զերդ մէկ տըղեկ գեղադէմ
Գնալ, վազել ու վազվըզել.
Հասակակցացդ հետ խօսել։

Օր օր օր օր իմ տատրակիս,
Օր օր ասեմ զաւակիս.
Օր օր օր օր իմ գեղեցկիդ,
Քեզ, իմ հոգւոյդ հատորիդ,
Օրեր մաղթեմ բոլոր սրտով,
Օր օր ասեմ խնդումով։

Եւ երբ լինիս հսկայ կտրիճ,
Լինելու չես խարդախիչ

Digitized by Google

Հայոց ազգին, մեր Հայրենեաց,
Հայերու բարեկամաց։

Օրեր, օրեր քեզ շատ մաղթեմ
Որ՝ Հայրենիք մեր վսեմ,
Գեղածիծաղ ժպիտներովդ
Եւ իւր օրհնեալ անունով,
Արծարծէ յիս բարի յոյսեր,
Ու ի քեզ էլ լաւ զգացումներ։

Բայց նաև պէտք է հեռանաս
Այն գործերէն ազգամնաս,
Որք ազգամոլ հռչակեն զմարդ,
Քան ազգասէր ոք հանդարտ։

Օրեր մաղթեմ քեզ յԱստուծոյ,
Քեզ, իմ որդւոյդ միայնոյ,
Խարտեաշագեղ գանգրամազիդ,
Հրեշտականման իմ զաւկիդ։
Օր օր օր օր օր օր օր օր,
Յայս զօրէ ձայն քոյոյ մօր։

Ապա թէ որ այսց հակառակ
Շարժիս ի գործսըդ, որդեակ,
Գիտնաս որ ես էլ մայրըդ չ'եմ,
Ու, օրհնելու տեղ, կ'անիծեմ։

Օր օր օր օր հարազատիդ,
Օրեր մաղթեմ միածնիդ։
Կը պաղատիմ ես Տիրոջմէն,
Որ այս մտածմունքս փուճն ըլլեն,
Եւ քեզ սիրողդ զոր ես ծնայ,
Պահապան ինքը կենայ։

Միթէ այն օրն տեսնեմ պիտի,
Որ ծերութիւնս քեւ սփոփի,
Եւ երբ աղէկ մը ծերանամ,
Ըզքեզ նեցուկ ունենամ։

Digitized by Google

Օր օր անեմ, օր օր օր օր,
Որ շնորհէ Հայրն երկնաւոր.
Օրեր մաղթեմ, որ շատանայ օրդ,
Հետոյ նեցուկ լինիս մօրդ,
Որ այն օրեր շատ շատ օր, օր
Մաղթեմ քեզի բոլոր օր։

Ս. Գնունի։

45

Աղասու մօր երգը։

Զարթիր, մանուկ իմ նազելի, բաց այդ պայծառ աչերը,
Խերթերունքէդ քունը թօթուէ, գիրկը հանգիր քու մօրը.
Ես քեզ որքան բարի հրեշտակք հեքաթ ասին երազում,
Այժմ արի քեզ այն պատմեմ, ինչ պիտ՚ տեսնես աշխարհում։
Զարթիր, որդեակ, քանի՜ քընես,
Բաց աչերըդ այդ նաշխուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բաղդ, փառքը,
Կեանք ու արևն է տեսնում։

Դուն կըմեծանաս, բոյ կըքաշես—չինար բոյիդ ես ղուրբան,
Քեզ ուժ կուտան Մասսի քաջքը, որ դու լինիս քաջ Վարդան;
Իմ մատներով մի ոսկեթել մէջքիդ գօտի եմ կարել,
Գօտիիցըդ թուր կըկապեմ, այն էլ ինքս եմ սըրել։
Զարթիր, որդեակ, քանի՜ քընես,
Բաց աչերըդ այդ նաշխուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բաղդ, փառքը,
Կեանք ու արևն է տեսնում։

Մեր բակումը ձի է կայնած՝ քեզ է մընում անհամբեր.
Զարթիր, որդեակ, քանի՜ քընես, ա՛ռ քու թուրը մահաբեր,
Քու Հայ ազգը հեծեծում է, ձեռքը, ոտքը շղթայած,
Քու եղբարքը գերութեան մէջ... քա՛ջ, միայն դո՞ւ ես քընած...

Digitized by Google

Զարթիր, որդեակ, քանի՞ քընես,
Բա՛ց աչերըդ այդ նաշխուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բաղդ՝ փառքը,
Կեանք ու արեն է տեսնում։

Չէ, իմ որդին շուտ կըզարթի, ձին կըհեծնէ սանձակոծ,
Հայի արցունքը կըսրբէ, կը դադրացնէ լաց ու կոծ։
Հա՛յ եղբայրներ, քիչ էլ կացէք, իմ Աղասին զարթեցաւ,
Գօտին կապեց, թուրը կախեց ու իր նըժոյգ ձին նըստաւ։

Ռափայէլ Տէր-Գաբրիէլեան Պատկանեան։

46

Մուխամմազ ի պատիւ սիրական որդւոյ իմոյ։

Ես կուրացած աչքերովս միշտ քեզի տեսնալ եմ ուզում, 1)
Մին րոպէ չի տեսնալիս երեխի պէս լալ եմ ուզում։ 2)

Կամենում եմ՝ որ հասանիս իշխանական աստիճանի,
Զի լինիցիս կենցաղումս դուռն ամեն դատաստանի,
Որ կարենաս հովիւ լինիլ զուլմից նեղացած ինսանի,
Գըլխիդ մարգարտաշար գդակ, հագուստդ ողջ ալ եմ ուզում։

Ուզում եմ՝ մինակ դու լինիս բոլոր աշխարհքի դատողն;
Ընչաւորքն ոտդ պաչեն, լիզեն քօշիդ տակի հողն;
Քեզ ատողին մահն տանի, սպանվի վատըդ խօսողն;
Թէ ուզես գիտել՝ ես ո՞վ եմ, լաւ ընթերցիր վերջի տողն,
Սողոմոն արքայից աւել քեզի խօշ իկբալ եմ ուզում։

Ասում եմ՝ ինչ օր կուլինի, որ դու նստես թախտի վերայ;
Թագաւորքն՝ քեզի տեսնան, ա՛խ քաշեն քո բախտի վերայ;
Արդարներն կաիւ անեն ծոցիդ սուրբ դրախտի վերայ;

---

1) և 2) ամենայն տանց վերջումը կրկնեա՛ զայսոսիկ տողս։

Digitized by Google

Ճշմարիտ ես զարմացել եմ իմ սրտիս չինախտի վերայ,
Որ էդ լուսին երեսումըդ ջուխտ Հաբաշի խալ եմ ուզում:

Ասումեն՝ քեզպէս ջան չկայ, Տէրն քեզ պահի ինձ համար,
Որ ծերութեան ժամանակիս իմ կենացս լինիս սատար;
Մատ օր չի՛ տեսնաս, որդի ջան, այս է աղօթքս անդադար.
Չարն ու բարին լաւ իմանաս. քեզի վնաս չի՛ տայ օտար,
Քանզի թշնամեացդ վերայ վերջումն խնդալ եմ ուզում:

Աչքերըս ո՞նց չի պտուեն քեզ, դու ես նրանց միջի լոյսն,
Ամէն դանով զրկուել եմ, քեզ եմ արել սրտիս յոյսն;
Թէ որ մին օր չի՛ տեսնամ քեզ, կու չորանայ կենացս բոյսն,
Այս է քեզ տուած երդումս. դու լինիս էն մաքուր Կոյսն՝
Ինձանից մի՛ հեռանալ, որ քեզ հետ միշտ խօսալ եմ ուզում:

Ինչափ հեզ ես, որ անունդ ես դրել գառն Աստուծոյ,
Երբ որ դու իմ մօտումս չես, մին մարմին եմ առանց հոգւոյ,
Միշտ լինիս դու ընդ հովանեաւ Հօր, Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ,
Որքան անուանի սուրբեր կայ՝ նրանք լինին պահապան քոյ,
Սէյեադն `եմ, այս է մուրադս, ո՛չ դովլաթ, ո՛չ մալ եմ ուզում:

Գեորգ Տէր-Յովսէփեան Մագաթեանց,
մականուանեալ «Սէյեադ»:

47

Հանգիր մանուկս աչօք վըճիտ,
Հանգիր անոյշ յօրօրոցիդ:
Այդ հրաշագեղ գոհար բըբունք
Ի յարթնութեանդ միշտ երերունք,
Ահ զի՜ խաղաղ և անշարժիկ
փակեալ 'ի նինջ են աւասիկ.
Թարթունքդ շուշանք լցեալ շաղով
Եւ գիրգ մարմինդ երկնից գեղով:
Ննջեա՛ մանուկս աչօք վըճիտ,

Digitized by Google

Մինչեւ յանդորր յօրօրոցիդ։
Ցօղն 'ի վերայ վարդին թերթից
Իմ ցօղ աչաց վառ վառ այտիցդ
Թշուառ մանկիկ, քեզ մօր միակ
Ո՜հ անժըպիտ են գորովանք,
Զուրկ 'ի նազուկ յայս տիս ամբիծ
Հօր կաթոգին 'ի համբուրից,
Որ 'ի զգուանս իւր սիրակեզ
Այսպէս փափկիկ ծընաւ ըզքեզ։
Աւա՜ղ 'ի մէնջ գընաց հեռի,
Թող ըզքեզ որբ և զիս այրի
Զանդրանիկն իւր որդեակ չըքնաղ
Եւ զտարփալի հարսնըն մատաղ։
Ոչ գողտրական քեզ ա՛յլ եղբայր
Լիցի ընկեր սիրապատար.
Դու անմեղուկ իմ աղաւնեակ,
Դու ինձ միայն մնացեր որդեակ։
Այլ մեք լըքեալ թողաք անտէր.
Եւ մինչ ես մայրդ քեզ առընթեր
Ըզցայգ ցերեկ 'ի կոծ ամբաւ
Աղեխորով մաշիմ 'ի ցաւ,
Ժպտես ճչես քաղցրախօսիկ,
Կամ յօրոցիդ հանգչիս հեզիկ.
Եւ քո հայրիկ 'ի հող տըխուր
Գերեզմանաց անդր 'ի բըլուր
Շուրջ պար առեալ նոճեաց 'ի սեաւ,
Մինչէ մահուն ընդ ցուրտ շիրմաւ։
Արդ 'ի շըթունսդ իսկ վարդաձոյլ
Զըւարթութեան փայլէ նըշոյլ.
Ընդէ՞ր երեսքըդ ժպտեցան.
Հրեշտակք եղեն քեզ յանդիման
Խաղապատին ըզքեւ անոյշ
Ի համբուրիկս նոքա քընքոյշ.
Մին զձիւնափայլ պարանոցիկդ,
Այլք ըզթաթիկըս քո փափկիկ,
Եւ յանուանէդ ըզքեզ ձայնեն

Digitized by Google

Կամ՝ շուրջ ըզքեւ պար բոլորեն.
Նոյեւ խաղալով ընդ քոյդ օրոց
Յունկնըդ մէջէն ձայնիկս, երգոց.
«Ի քո քաղցրիկ մօրէդ ծածուկ
Մանկիկ, յերկինս եկ փախիցուք».
Ու քոյդ արգեօք թռեա՞ւ հոգեակ...
Զարթի՛ր զարթի՛ր իմ աղաւնեակ.
Կաթն անուշիկ, քընոյդ փոխան,
Քեզ ջամբեցից մեղրածորան։

Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան, երբեմն աշակերտ Մուրատեան վարժարանին։ Բազմավէպ, 1851 Թ. Ե. 48։

48

Օրօրոցի երգ գիւղական այրի կնոջ։

Քընէ՛, քընէ՛, սիրուն որդի, քու մօր սըրտին ըմփոփանք,
Քեզ որ կ՚ասեմ տըխուր ձէնով, որ օր, օրեր ու շատ կեանք։
Օրօրոցըդ ձեռով շաժեմ, բերնով երեսդ համբուրեմ,
Քեզ շա՛տ օր օր, քեզ շա՛տ օրեր, քեզ շա՛տ արեւ կու երգեմ։
Աչքըդ փակէ՛ այդ լուսափայլ աստղի նըման փայլածը,
Որ մինչեւ այգ [1]) երկինքումը երեւում է ցոլածը,
Աչքիդ շողը [2]) սիրտս է ծակում, նորոգում է իմ խոցը,
Աչքըդ փակէ՛, իմ սիրական, հերի՛ք սըրտիս այրածը։
Աչքըդ փակէ՛, քաղցր քընէ՛, քեզ որ կ՚ասեմ ես լալով,
Հօրըդ բա՛նը իմաց-կ՚անեմ, դու ակա՛նջ-դիր նիրհելով. [3])
Հայրըդ, զօրեղ երիտասարդ, տաւ բազէն, գութանը, [4])
Լըծեց երկու զոյգ [5]) եզները իր սըրածայր արօրը. [6])

---

1) Առաջի լոյս, заря. 2) Արեգակի ճառագայթը, лучъ. 3) Մրափել, дремать. 4) Մեծ արօր, большой плугъ. 5) Ջուխտ, пара. 6) Սաբան, плугъ.

Digitized by Google

Գընաց դաշտը երգ հնչելով, երգ առելով, երգելով,
Քաղցր ձէնով երգ կանչելով, երգ երգելով, և լալով։
—Ինչի՞ համար սուգ ես անում, սուգ արտասուօք և լալով,
Ասաց հօրըդ Հարևանը աչքէն առուք վազելով,
Եզներըդ գէր, գէր ու պարարտ վազ՚ի վազ են դէպ դաշտը,
Շա՛տ կու վարեն, շա՛տ կու հերկեն, շա՛տ կու կամեն քու արտը։
Արեգակը մայր չի մըտած դու կը դառնաս արօրէն,
Քեզ Օհանը առաջ կու գայ, գըրկում բըռնած երեխէն։—

Գորգին, երգով, Հարևանին այսպէս տուեց պատասխան.
«Եզներըս չե՛ն ինձ մնալու, իմ աչքի լոյս Հարևան.
«Օրավարըս [1]) ես չե՛մ կարող այսօր վերջը հասցընել,
«Պիտի մնայ հող ու արտըս անվարուցան, անայցել.
«Գութակիս մօտ գէր ու պարարտ [2]) իմ եզները վիզը ծուռ
«Պիտի մնան, թէ ո՞վ նոցա երեկոյին կու տայ ջուր։

Հարևանը աչքը արցունք մեզ սև համբաւը բերեց,
Թէ շո՛ւտ արէք, եկէ՛ք, տեսէ՛ք, թէ ձեզ Գորգին ի՛նչ արեց։
Ի՛նչ ես արել. գանք ու տեսնենք, վա՜յ մեր անբաղդ աչքերուն,
Նետը ցըցուած է սըրտիդ մէջ, տակըդ ճապաղ [3]) քու արիւն.
Նետը ցըցուած քու սըրտի մէջ օդը ճըղքեց, գիծ արաւ,
Գիծը սև էր երկինքումը, աչքըս ծառի մօտ տարաւ.
Ծառի յետնէն թագ-կեցած էր մեր գեղացւոց թըշնամին,
Մեր գեղացւոց հին ատելին, տաւարի գող Եզիդին։
Դու սիրական սիրուն որդի, քընէ՛ քընէ՛ զօրանաս,
Քու մօր համար մըխիթարիչ ու ըսփոփիչ մեծանաս։
Միտքըդ-պահէ՛ քու հօր արտը, գէր ու պարարտ եզները.
Միտքըդ-պահէ՛ մաճն [4]) ու սամիք և սըրածայր արօրը.
Երբ մեծանաս, երթաս դաշտը, ուզես վարել քու արտը,
Քու մօր համար ուսով բերել ցորնի խուրձը [5]) ու բարդը, [6])
Առաջ գընա՛, գետը անցիր այն սըրահոս Երասխէն,
Գընա՛, գըտիր այն Եզիդուն, որ այն ծառի ետևէն
Նետը քաշեց, օդը պատռեց, քու հօր կեանքը սև արեց.
Թո՛ղ Գորգիի եզները տայ, որ այն օրը փախցըրեց։

---

[1]) acre. [2]) Չաղ, գէր, жирный. [3]) кровопролитіе. [4]) Արօրի կոթը։ [5]) Ցորենի կապոց։ [6]) Դիզած հունձ, стогъ.

Digitized by Google

Գէր ու պարարտ քու եզները սայլին [1]) լծէ, սիրական,
Դարձիր, սրբէ քու մօր աչքէն այս արտասունք տրտմութեան։
Քաղցր ձէնով երգ հընչելով, երգ երգելով տուն արի. . . .
Ա՛խ, երբ կ՚ըլնի, որ մեծանաս—իմ բաղձանքը կատարի։
Այժըմ քընէ, աչքըդ խըփէ, հանգըստացիր օր օր օր,
Թո՛ղ քու մայրը աչքէն թափէ արտասունքը իւր յորդոր։

Գամառ Քաթիպայի (Ռ. Պատկանեանի) արձակ եւ չափաբերական շարադրութիւնները։ Ս.-Պետերբուրգ։ 1855 Թ։ Ե. 13։

49

Մայրը կ՚ըսէ.

Անուշ քնակն աչերն առեր
  Անուշ հովերն ալ տարուբեր,
Իմ տատրակիս քունն է եկեր,
  Անուշ երգով ըսեմ օր օր։

Որդին.

Ես քուն չունիմ անգութ մայրիկ,
  Հերիք աչքս կապես, հերիք,
Մէկ պահիկէն կ՚ընեմ պածիկ, [2])
  Իս արձըկէ, մ՚ըսեր օր օր։

Մայրը.

Մինչև չի լան մատաղ մանկիկ,
  Ծիծ չեն իտար անոր գառնիկ.
Դուն չի լացած իմ մէկ հատիկ,
  Ես ծիծ կուտամ, կ՚ըսեմ օր օր։

Որդին.

Խողճուկ սրտով ձայն եմ ձգեր,
  Կը ճըվճըվամ, դուն չես լըսեր,

---

1) Արաբա, телега.
2) Քնիլ։

Անուշ ձայնիդ ես ըղձայլեր,
Ես կուլամ, դուն կ՚ըսես օր օր։

Մայրը.

Արցունքներդ մարգարտի պէս,
Երեսդ 'ի վայր ի՞նչ կը թափես,
Մի՛ լար ձա՛գուկ, մի՛ լար, մեղք ես,
Ո՞վ կ՚ուզես, ան ըսէ օր օր։

Որդին։

Գիրկըդ ինծի հանգստարան,
Ծիծերդ բերնիս անուշ ծորան,
Իրիկուան դէմ պառկիմ օրան,
Աչքս կապէ, ըսէ օր օր։

Մայրը.

Քընացընեմ իմ աղաւնիս,
Մեծացընեմ սիրով սըրտիս,
Կարմիր վարդի նըման բացուիս,
Ծուքըդ նըստիմ, ըսեմ օր օր։

Որդին.

Քիչ մը թուլցո՛ւր թեւերս ոտքերս,
Ալ թըմրեցաւ փափուկ մըսերս,
Անուշ մըրափն [1] առնէ աչքերս
Հապա սըխմէ՛ կարդա՛ օր օր։

Մայրը.

Այդ սուտերովդ չեմ խաբուիր ես,
Կ՚ուզես որ զիս նըստեցընես,
Չի քնանաս, ծիծըս ուտես,
Դատարկ տեղը ըսեմ օր օր։

Որդին.

Քիչ մը ճոր ճոր, քիչ մը ճար ճար,
Քիչ մը տան տան, քիչ մը պար պար,

---

1) Նիրհ, քուն, ռամկօրէն։

Digitized by Google

Քիչ մ՚ալ պապան, առ հօպպա[1]) տար,
Քիչ մ՚ալ մէն մէն, եաքը օր օր:

Մայրը.

Ես քու լեզուդ կուտեմ հիմայ,
Քու կանգունովդ կըրտու չէ կայ,
Տան տան, մէմէ, ալ հաբաբայ,[2])
Աչուկ պահ, պահ, ըսեմ օր օր:

Որդին.

Սիրտդ քար է, ալ հասկըցայ,
Լացի լացի, շահ չէ գտայ,
Ու քնանամ, ճարը չէ կայ,
Երկան երկան ըսէ օր օր:

«Բուրաստան Սուրբ Սահակեան», 1852 Թ. Ե. 105—106:

50

Մինչեւ դու քաղցրիկ իմ հրճուանք և սէր,
Ով իմ անդրանիկ երկնատուր նըւէր;
Դու իմ երազոց կէտ, յոյս դու բիւրից,
Քոյին մօր պարծանք և բերող օրհնից;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ով մօրս հրեշտակիկ:

Քեւ ես սիրապանծ ի կանայս հայոց,
Ոչ ես յանծաղիկ յիմ շիկնիմ ի ծոց.
Ոչ ես ընդ այլ մարց բաստ բերեմ նախանձ,
Ով այնչափ լալով զոր գըտի ես, գանձ;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ով մօրս հրեշտակիկ:

---

1) Շրջագայիլ, ման գալ, գրկելով ման ածել:
2) Ձկայ. հատել է:

Digitized by Google

Դու յանձուկ այդ քո և քընքուշ իրան
Զաճն պարփակես իղձս իմ, ո՜վ Միհրան,
Աստեղք են մանունք աչք քո լուսահուր,
Որ յիմ անդ գիշերս ծագեցին տըխուր;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Մէկ մօրս հրեշտակիկ։

Ահ, զայս մայրենի համբոյր սըրտազեղ
Զոր քաղել ուսայ նախ յայտ քո անմեղ,
Ե՞րբ և ճակատուդ տամ սարդինազարդ՝
Առոգեալ յիմ ցօղ ըղփառաց սաղարթ;
Իմ սիրուն մանկիկ;
Մէկ մօրս հրեշտակիկ։

Ե՞րբ սիրունդ ըզգլուխ խոնջ ի քիրտն և հող
Արկցես զերդ այսօր ի մօրդ հանգչել գոգ.
Եւ որպէս զերկին երազէ սերկեան՝
Անդ հոգիդ առցէ ճախր ի Հայաստան;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Մէկ մօրս հրեշտակիկ։

Տես ըզնա առ քեզ աչօք խընդամիտ
Եւ ըզքաղցրագոյնն արձակել ժըպիտ,
Տես զոր ի նորուն սըրբես յայտից շիթ
Ակունք ցոլան վառ ի հիւս պըսակիդ;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Մէկ մօրս հրեշտակիկ։

Պըսակ... ո՜հ այո զայն ըղձամ պըսակ,
Զոր Հայրենեաց ձեռք բոլորեն, որդեա՜կ.
Զի ա՜յն է ևեթ ծաղիկ անթառամ,
Որ ի Հայրենեաց ծաղկի բուրաստան;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Մէկ մօրս հրեշտակիկ։

Ահ, թէ պըսպըղունդ այդ քո սեաւ աչեր
Սկսին շըլանալ ի լոյս մըթարքեր,
Թէ յօտար յառել գեղ փառս և երկին՝
Եւ ոչ անձկանօք ի դրունս եդեմին;

Իմ սիրո՜ւն մանկիկ,
Ո՛վ մօրս հրեշտակիկ։

Թէ շըրթունք քո թերթք վարդից քաղցրաշունչ՝
Նախկին արձակեալ, որդեակ իմ, մըրմունջ՝
Ոչ ընդհետ անուան երկրի երկնից Հօր
Ըզ Հայաստանի հընչէ՝ զՄօ՛ր քոյդ մօր;
Իմ սիրո՜ւն մանկիկ,
Ո՛վ մօրս հրեշտակիկ։

Թէ սիրտ քո վիժակ՝ որ նընջէ վըճիտ՝
Զարթուցեալ երբեմն ի խաղ թինդ առ թինդ,
Յայլ բաբախէ սէր, ոչ Հայաստանեայց,
Ու ոչ վազէ ընդոստ յանուն Հայրենեաց;
Իմ սիրո՜ւն մանկիկ,
Ո՛վ մօրս հրեշտակիկ։

Թէ դաստք քո փափկիկ և ողորկ բազկիկք
Կան անշարժ, յորժամ կարդան Հայրենիք.
Կամ ըզսուրբ պարտուցդ ըսպաս սիրալիր
Թըշնամեաց նորա մատուցանեն ժիր;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ո՛վ մօրս հրեշտակիկ։

Ահ, լա՜ւ ես զի քո և իմ բիբք փակին՝
Զի մի այն հասցեն աւուրք խաւարին,
Լա՜ւ ես զի մի այդ շըրթունք անարժան
Մի բընաւ ուսցին զանուն մայրական;
Իմ սիրո՜ւն մանկիկ,
Ո՛վ մօրս հրեշտակիկ։

Լաւ ես զի զայժմուս սիրտ այդ ապերախտ
Չորասցի զերդ վարդ որդնաքանց ի դրախտ,
Եւ բեկտին ձեռինք որ զերդ ծաղկափունջ
Մանեակ զուլալմը մօրս կախին քաղցրաշունչ;
Իմ սիրո՜ւն մանկիկ,
Ո՛վ մօրս հրեշտակիկ։

Digitized by Google

Եւ այս սիրտ որ կեանս ետ և ուր զգլուխ
Արդ դընես սիրոյն ըմպել զանոյշ ուխ,
Լա՛ւ ևս զի աստեն սառնուցու յանկարծ՝
Քան ջեռուցանել զիժ մի Հայրենեաց;
Իմ սիրո՛ւն մանկիկ,
Ո՜վ մօրս հրեշտակիկ:

Բայց քո զի՞ երկնից ամբոխի երազ...
Փախեաւ քո ժըպիտ... Ո՜հ յարտօսր իմ լա՛ս...
Ոչ, Միհրան, մի՛ ևս այլ այս բանք տըխուր.
Ահա լըռէ մայրըդ ի սոյն քաղցր համբոյր;
Իմ սիրո՛ւն մանկիկ,
Ո՜վ մօրս հրեշտակիկ:

Մընչեա դու քաղցրիկ իմ խընծիղ և սէր,
Ով իմ անդրանիկ երկնատուր նըւէր.
Իմ երազոց կէտ, լիցիս և յուսոյն,
Պարծանք և օրհնիք դու մօրդ ի նոր բոյն;
Իմ սիրո՛ւն մանկիկ,
Ո՜վ մօրս հրեշտակիկ:

Բայց և Հայրենեաց յաւելցիս դու փառս,
Եւ ես Հայկազանց օրհնեցայց ի մարս,
Եւ ի քոյդ անուն՝ ոչ իմ և եթ սիրտ
Այլ Հայոց ողջոյն տացեն թինդ ի խինդ;
Իմ սիրո՛ւն մանկիկ,
Ո՜վ մօրս հրեշտակիկ:

Եւ օտարք ուսցին զանունդ՝ ի քեզ պիշ.
Եւ օտարուհիք ի մայրըդ մատնանիշ
Հըծծեսցեն. «Որդի սա զա՛յս ծընանի.
Երանի՛ Հայկազըն Մօր, երանի՛.» 1)
Ո՜վ սիրուն մանկիկ,
Հայո՛ց հրեշտակիկ:

Խորէն Վ. Գալֆայեան. «Մասեաց Աղաւնի», 1858 Թ.
Ե. 165—166.

---

1) Երբ Հայ մայրերը այսպիսի հոգւով մեծացուցանեն իւրեանց զաւակներին, երբ այսպիսի զգացումներով Հայ կանայք և Հայ

Digitized by Google

LA BERCEUSE ARMÉNIENNE.

(Թարգմանութիւն 50 Համարի)։

Dors, ô toi ma douce joie et mon amour,
O mon premier-né, don du ciel,
Toi l'objet de mes rêves, toi l'espoir des tiens,
Orgueil de ta mère, source de benédictions;
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

La plus fière entre les femmes arméniennes,
Non, je n'ai plus à rougir de voir mon sein privé de fleurs;
Non, je ne suis plus jalouse du bonheur des autres mères,
Maintenant que je te possède, trésor trouvé après tant de pleurs;
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

O toi, dans ta faible et tendre enveloppe,
Tu contiens tous mes vœux, ô Mihran,
Tes yeux étincelants sont de petites étoiles
Qui ont brillé dans ma triste nuit;
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Oh! ce baiser maternel dans lequel le cœur s'épanche,
Ce baiser que je n'ai connu qu'en le cueillant sur tes joues,
Quand pourrai-je le déposer sur ton front éblouissant, couronné
En arrosant de mes larmes les feuilles de la gloire; [de lauriers,]
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Quand ta tête si douce, lassée par les sueurs et les soucis sublimes,
Viendra comme aujourd'hui se reposer sur le sein de ta mère,

աղջկունք ոգևորեն իւրեանց արանց, փեսաներին և պաշտօղներին, երբ այսպիսի զգացումներով շարժէին ամենայն հայ մարդիկ իւրեանց բոլոր կենաց մէջ, այնժամ մեր դրութիւնը առաւել նախանձելի և երանելի կը լինէր։

Digitized by Google

Quand alors, de même qu'aujourd'hui il erre dans les cieux,
Ton esprit planera sur l'Arménie.
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Vois-la jeter sur toi des regards pleins de joie
Et t'envoyer son plus gracieux soúrire
Vois les gouttes que tu essuies sur ses joues
Se changer en perles pour orner ta couronne.
Mon bel enfant,
O toi, retit ange de ta mère!

Couronne!... Ah! oui, je la désire, cette couronne
Qu'entrelacent les mains de la Patrie, ô mon fils;
Car la seule fleur immortelle
Est celle qui s'épanouit dans ses jardins;
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Oh! si jamais tes yeux noirs et étincelants,
Eblouis par cette lumière trompeuse qui n'engendre que ténèbres,
Si tes yeux se dirigeaient vers la beauté, la gloire et le ciel étrangers,
Au lieu de se porter avec ardeur sur les portes d'Eden!
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Si tes lèvres, ces deux feuilles de rose dont elles ont le parfum,
Si dans leur premier gazouillement,
Après le nom du Père du ciel et de la terre,
Elles ne prononçaient pas le nom de l'Arménie, le mère de ta mère!
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Si ton cœur, onde pure qui dort aujourd'hui,
Se réveillant un jour pour s'élancer et prendre son cours,
Battait d'un autre amour que celui de l'Arménie!
S'il ne bondissait au nom de la Patrie!
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Digitized by Google

Si tes tendres mains et tes bras gracieux
Restaient immobiles à la voix de la Patrie,
Ou s'ils portaient à ses ennemis le service filial
Que réclament de sacrés devoirs!
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Oh! mieux vaut que tes paupières et les miennes se ferment
Pour que ce jour de ténèbres n'arrive jamais;
Mieux vaut que ces lèvres indignes
N'apprennent jamais le nom de ta mère!
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère.

Mieux vaut que dès maintenant ce cœur ingrat
Se dessèche, comme la rose que ronge le ver dans les jardins,
Et que tombent ces bras dont tu entoures le cou de ta mère,
Comme d'un collier entrelacé de fleurs odorantes;
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Et ce cœur qui te donna la vie et sur lequel tu reposes maintenant
La tête pour t'abreuver aux sources de l'amour,
Mieux vaut qu'ici même il se glace tout à coup
Pour ne pas réchauffer une couleuvre contre la Patrie;
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Mais pourquoi ton rêve céleste se trouble-t-il?
Ton sourire s'enfuit. N'as-tu que des pleurs quand je pleure?
Non, Mihran, non plus de tristes chants.
Vois, ta mère se tait à ce doux baiser;
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Dors, ô toi ma douce joie et mon amour,
O mon premier-né, don du ciel,
But de mes rêves... tu le seras aussi de mon espoir,
Orgueil et bénédiction du nid nouveau de ta mère;

Digitized by Google

Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère;

Toi, tu t'ajouteras aux gloires de la Patrie,
Et moi je serai bénie parmi les mères arméniennes,
A ton nom, comme le cœur de ta mère
Battront aussi avec joie ceux de tous les Arméniens;
Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Ce nom! les étrangers surpris l'admireront en l'apprenant,
Et les étrangères, en montrant ta mère du doigt,
Se diront tout bas: «Elle n'engendre que de tels enfants,
«Heureuse! heureuse la mère arménienne!»
O toi, bel enfant,
O petit ange des Arméniens!

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ (ԳԵՂՋԿԱԿԱՆ) ԵՐԳԵՐ, (DIE VOLKSLIEDER, LES CHANSONS POPULAIRES, НАРОДНЫЯ ПѢСНИ):

51

Ի Լևոն [1]) որդի Հեթմոյ Ա.

Աւա՜ղ ըզԼէոնն ասեմ,
Որ Տաճկաց դուռն ընկել գերի։
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Կոյս.
Սուրբ Խաչն օգնական Լէոնիս ու ամենուս։

Սուլդանն ի մօյտան [2]) ելել
Իր ոսկի գունտն կու խաղայ։
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Կոյս.
Սուրբ Խաչն օգնական Լէոնիս ու ամենուս։

Խալաց ի Լէոնն երես.
«Ա՛ռ խաղա՛ ու տուր տատայիդ [3])»։

---

[1]) Հեթում Ա. Կիլիկիոյ թագաւոր էր Հայոց։ 1266 թ. Եգիպտացւոց թաթարաց զօրքը անցան Հրէաստանը և հասան Կիլիկիայ։ Հեթում ուղարկեց իւր երկու որդոց Լևոնին և Թորոսին թշնամեաց դէմ, իսկ ինքը գնաց որ նոր զօրք և օգնութիւն գտանէ։ Լևոն և Թորոսը թէպէտ շատ քաջութեամբ պատերազմեցին, բայց Թորոսը վիրաւորուեցաւ և մեռաւ, իսկ Լևոնը, մատնութեամբ քանի մի Հայոց իշխանների, թշնամեաց ձեռքը գերի ընկաւ և մէկ տարիից ետոյ ազատուեցաւ իւր հօր Հեթումի օգնութեամբ։

[2]) Մէյդան։ [3]) Հայր։

Digitized by Google

Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Կոյս.
Սուրբ Խաչն օգնական Լէոնիս ու ամենուս:

«Լէոն դու տաճիկ լինիս,
«Ես ու իմ տատաս քէ գերի»:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Կոյս.
Սուրբ Խաչն օգնական Լէոնիս ու ամենուս:

Լէոնն ի բերդին նստել
Պաստռակն [1]) աչիցն ու կուլար.
«Քէրվանտ [2]) որ 'ի Սիս կ'երթաս,
«Պուն խապար տանիս պապայիս»:

Ինչ որ պապն ալ զան լըսեց
Շատ հեծել քաշեց երամով [3]).
Եկաւ ի սուլդանն ելաւ,
Շատ գետեր եհան արընեց:

Խառ զէր Լեւոն որդին
Ու հասաւ սըրտին մուրատին:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Կոյս.
Սուրբ Խաչն օգնական Լէոնիս ու ամենուս:

52

Սուգ դստեր մեծի իշխանի:

Ս ղ ա խ ի ն

Ինչ ես նըստել մունջ քո բանին,
Վեր կաց, դուրս եկ, թէ ինչ խօսին:

---

1) Ձեռաց սրբիչ, թաշկինակ, полотенцо:
2) Քարվան, караванъ:
3) Խումբ, խմբով:

Digitized by Google

Խեղճի՛կ, է՞ս էր քո արժանին
Որ դու ընկիս կին Թաթարին.
Դու պէտք էիր ընկիլ տիկին,
Տիկնաց տիկին մեծ իշխանին.
Ու ոչ էսպէս անօրինին
Ձեռը կապած ընկնիս գերին։

Դ ո ւ ս տ ր ն

Ի՞նչ ես ասում ճարըգ կըտրած,
Չեմ հասկանում, ասա դու բաց։

Ա ղ ա խ ի ն ն

Էսօր աստղըդ թըռաւ կորաւ,
Լուս արեւըդ խաւարեցաւ.
Վա՜յ իմ գըլխիս, վա՜յ քեզ Շուշան,
Գերի գնացիր Թաթարըստան.
Լոյս հաւատքըդ պէտք է մոռնաս
Մահամետի կրօնքին դառնաս։

Դ ո ւ ս տ ր ն

Լեզուդ սեւնայ, բերանդ չորնայ,
Ի՞նչ համբաւ է, ասա ի՞նչ կայ։

Ա ղ ա խ ի ն ն

Մեծ իշխանըն քեզ տըւել է,
Թաթար խանին հեռըն տանէ։

Դ ո ւ ս տ ր ն

Աղջիկոցերք, եկէք եկէք,
Կորած գլխիս դառը լացէք.
Սեւ էր դառել օր ծընընդեան,
Որ ես ծընայ Թըշուառական։
Մէրիկ վեր կաց գերեզմանէդ
Համբաւ լըսէ աղջըկանէդ։
Իմ սեւ րե ցաղէ, դնպէքըս

Խաւարըստան մինակ քըշեց·
Անգութ օրհաս հոգին հանէ,
Գետին պատռէ ինձ ներս տանէ։

Ա ղ ա խ ի ն ն

Աղջիկ պարոն, էս ինչ լաց է,
Աղի արտասունք դառըն կոծ է.
Մենք ամենքըս ցաւըդ տանենք,
Մեր գըլուխը քեզ մատաղ կ'անենք.
Ուր որ երթաս հետըդ կըգանք.
Ձեր աղ ու հացըն կըմոռանա՞նք.
Մենք վո՞նց պէտք է տեսնենք աչքով
Տեղէս մինակ գընաս լալով.
Աչքերդ սրբէ եւ հանդարտուիր,
Հերիք եկաւ քեզ, մի՛ ծեծուիր։

Պ ա ռ ա ւ ն

Վաթսուն տարի եմ ես ձեր դրան,
Հէրըդ պապերըդ են իմ կըռան
Ծընած սընած իշխան եղած
Էսպէս մին ցաւ ես չեմ տեսած։
Ականջըդ բաց լըսէ խըրատիս,
Մըտիդ ձըգես էս պառաւիս.
Ուր որ գընաս ինչ տեղ ըլնիս,
Հաստատ մընաս լուս հաւատիս։
Չըմոռանաս Հայոց ազգիս,
Միշտ հանապազ նըրան օգնիս։
Ամենայն ժամ միտքըդ ձըգիս
Հայրենեացըդ պիտոյ ըլնիս։
Էհ, տէր ընդ քեզ, գընաս բարև,
Քրիստոս պահէ քո լոյս արեւ։

Բազմավէպ, 1848-ին։ Տպելու ուղարկել է Պոլսում Շերմազանեան Վարդանեանցը, Ալամդարեան Յարութիւն վարդապետի աշակերտը Տփխիսու Ներսիսեան վարժարանում։

Digitized by Google

53

Երգ Ջուղայեցւոց։

Ափսո՜ս քեզ Հայոց խեղճիկ ժողովուրդ,
Ցիրուցան եղաք անմեղ անխորհուրդ.
Գերի գնաման աք դէպ ի Խորասան [1]),
Բաղցած ու ծարաւ, տկլոր թշուառական։

Խարիւր ու խազար ցաւի դիմացաք
Ձեր քաղցրիկ երկրէն ոտ դուրս չըդրաք.
Խիմի ձեր խոր մօր գերեզման թողաք,
Տըներն ու ժամերը ուրիշի տուաք։

Էս սիրուն դաշտերն, մեծ մեծ քաղքըներն,
Բաղցրիկ ջըրերն, ձեր շէն գեղերն,
Ո՞ւմն աք թողման դուք, որ գնաման աք.
Էնպէս կըլընի՞ որ մոռանում աք։

Վախում ամ էնպէս մտքերնուցդ ընկնի.
Ինչ քան որ ողջ աք՝ մտքերնուդ չընկնի.
Բարի ձեր որդւոց թոռանց պատմեցէք
Էնպէս խայրենիքն քանդած թողեցիք։

Մասիսի [2]) անունն, Նոյայ տապանի,
Արարատ դաշտի, սուրբ Էջմիածնի,
Մեր Խոր Վիրապի, սուրբ Գեղարդ [3]), Մուղնի [4]),
Զմոռանան մինչ ի օրն դատաստանի։

Աչքըս կուրանար, շլինքս կոտրուէր,
Խե՛ղճ Հայաստան, քեզ էսպէս չըտեսնէր.
Թէ մեռած էի, ինձ երանի էր,
Բան թէ կենդանի՝ աչքըս բաց տեսնէր։

Երգիս նիւթն է ողբ Հայոց Պարսկաստան քշուելուն վրայ 1605-ին, Պարսից Շահ-Աբաս թագաւորին հրամանաւը։ Հեղինակն է հին Ջուղայի Շամբ անունով գեղի մօտ Նախավկայի վանքի Ստեփան վարդապետը, Ջուղայեցւոց Սպահան քշուելուն ժամանակակից։ Այս երգի առաջին անգամ հրատարակուելու պատճառը եւ գտնօղը Պօլսեցի Շերմազանեան Վարդանեանցն է։ Բազմավէպ, 1847 թուակ. ե. 94—95։

---

1) Իսպահան, Պարսից երկրում։
2) Արարատ լեառն։
3) Գեղարդա վանք, նոյնն է և Այրի վանք։
4) Սուրբ Գէորգի վանքը, ուր նորա նշխարքն են։

Digitized by Google

54

Ի նաւակոծեալն ի ծովուն Վանայ։

Նաւով Աղթամարայ ելանք,
Տեխ Առանուց ճամպարհն ինկեանք.
Ոստանայ դէմ երբ մենք հասանք
Սեւ աւուր սեւ արեւ տեսանք։

Խուխ ամպեր երկինք պատեցին,
Աստղ լուսնակ մէկտեղ կորսուցին,
Պինդ պինդ քամիներ փչեցին,
Ափ ցամաք աչքէս խլեցին։

Գոռաց երկինք, գոռաց գետին,
Խռովեցաւ ջուր կապուտ ծովին.
Չորս դեխէն կրակտաց երկին,
Սեւ սարսափ իջաւ իմ սրտին։

Երկինք կեայ գետին չերեւայ,
Գետին կեայ երկինք չերեւայ.
Սարի պէս դնդղներ կուգայ,
Խոր անդունդ առջեւս կբանայ։

Ո՜վ, դու քոն Աստուած կսիրես
Խեղճ անճարիս գութ մի անես,
Զիկ քաղցր արեւէս չիհանես,
Բարէսիրտ մահին չիմատնես։

Ամա՜ն ծովեր, ահե՜ղ ծովեր,
Զիկ մի՛ տանիք պաղի հովեր.
Զեզ կ'աղաչեն իմ արտասունքներ
Ու սրտիս հազար բիւր ցաւեր։

Ով գաղանն ըսկի ողորմ չունի.
Պըլած սրտիս ձէնիկ չլըսի.
Արուն երակներս կըպաղի.
Սեւ գիշեր աչքերս կ'իջնի։

Digitized by Google

Գնացէք տսէք իմ ծընողին
Թող Նըստի լայ իր սեւ որդին.
Ինչ Ջանէս[1]) կուր եղաւ ծովին,
Թռաւ գընաց արեւ կորըճին:

55

Մէկ եպիսկոպոս մի Նոր այգի տնկեր է
Նու դեռ այգին պտուղ տուել չէ.
Նա եպիսկոպոսին օրըն մահուն հասեր է.
Նա ի հոգեվարին զայս ողբս ասել է:

Յամէն տռաւօտ եւ լոյս
Պլպուլն էր նստեր յայգոյս.
Քաղցրիկ ձայնէր այս փարդոյս.
Մրճ եկ ել յայս այգոյս:

Յամէն առաւօտ եւ լոյս
Գառբրիէլն ասէր հոգւոյս.
Մրճ եկ ել այս այգոյս,
Մայս իմ Նորատունկ այգոյս:

Ինձ չէ պարտ ելնել յայգոյս
Գնէմ չար փուշ կայ պատերուս.
Չեմ կարեր ելնել այս այգոյս,
Մայս իմ գեղեցիկ այգոյս:

Քար եմ կըրեր ձորերուս
Փուշ եմ բերեր սարերուս.
Պատ եմ բոլորեր այգոյս:
Կ'ասեն. Մրճ ել այս այգոյս:

Սու եմ տընկեր այս այգոյս,
Զտակն եմ ջըրեր այս տընկոյս,

---

1) Օհաննէս, Յովհաննէս:

Digitized by Google

Դեռ չեմ կերեր յայս պըտղոյս.
Կ՚ասեն. Որ՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Հնձան եմ շիներ այգոյս
Կարաս եմ թաղեր գինոյս,
Դեռ չեմ խըմեր ի գինոյս.
Կ՚ասեն. Որ՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Ըզմուռն եմ փակեր այգոյս,
Դեռ չեմ բացեր ըզփակ դուռս
Այս իմ յարմակազմ այգոյս.
Կ՚ասեն. Որ՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Ջուր եմ բերեր ձորերոյս,
Զցուրտ եւ բարեհամ աղբիւրս,
Դեռ չեմ խըմեր ի ջըրոյս.
Կ՚ասեն. Որ՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Պըքայ [2]) եմ շիներ յայգոյս,
Երկնից ցօղն ի մէջ պըքոյս,
Բոլորն է ծաղկունք և լոյս.
Կ՚ասեն. Որ՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Վարդ եմ տընկեր այս այգոյս
Կարմիր ւըսպիտակ վարդոյս,
Դեռ չեմ հոտ առեր վարդոյս.
Կ՚ասեն. Որ՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Ծաղիկ եմ ցաներ այս այգոյս,
Կանաչ ու դեղին ծաղկոյս,
Դեռ չեմ քաղեր ի ծաղկոյս.
Կ՚ասեն. Որ՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Տունկ եմ տընկեր պատերուս,
Սյուռ եւ նըշենի ւընկուզ,
Դեռ չեմ կերեր ի պտղոյս.
Կ՚ասեն. Որ՛ ե՛լ յայս այգոյս:

1) Ջուրի փոս, канава, канавка.

Digitized by Google

Ղումրին է նըստեր յայգոյս
Նշանակէ հաւերոյս,
Գարուն է հասեր այգոյս.
Կ'ասեն. Արի՛ ե՛լ յայս այգոյս։

Բերէք ինձ մըրգաց այգոյս,
Վարդ եւ գոյնըզգոյն ծաղկունս,
Առնում հոտոտիմ անուշս.
Այլ չեմ-ելներ ի յայգոյս։

Պլպուլըն գոչէր յայգոյս
Առաւօտէ մինչեւ ի լոյս,
Ցօղն իջանէր ի յամպոյս.
Կ'ասեն. Արի՛ ե՛լ յայգոյս։

Գաբրիէլն եկաւ հոգւոյս.
Ցահէն կապեցաւ լեզուս,
Խաւարեցաւ աչացըս լոյս,
Տայի՛ք իմ կարճ արեւուս։

Ուռն է կանաչ այս այգոյս,
Խաղողն է հասեր այգոյս,
Կ'ասէ. Արի՛ ե՛լ յայգոյս,
Այս իմ Նորաշէն այգոյս։

Առին զհոգիս ի մարմնոյս,
Տանին զիս ի յիմ այգոյս։
Ժամ է որ ելնեմ յայգոյս
Այս իմ գեղեցիկ այգոյս։

Փըլաւ Նորաշէն այգիս,
Չորացաւ զինչ կայր տունկ եւ բոյս,
Թարշամեցաւ գեղ մարմնոյս.
Կ'ասեն. Արի՛ ե՛լ յայգոյս։

Տանին զիս ի յիմ այգոյս,
Պլպուլըն կանչէր այգոյս,
Ցօղն իջանէր ի յամպոյս
Ցամէն առաւօտ եւ լոյս։

Digitized by Google

56

Ողբ Ադամայ:

Ադամ նստել դուռըն դրախտին
Լայր եւ ասէր ողորմագին.
Ա՜յ սերովբէք, ա՜յ քերովբէք,
Որ ի դրախտըն մըտանէք,

Ընդ թագաւոր էի յԱդին,
Նըման հըզօր թագաւորին,
Վասըն միոյ պատուիրանին
Անմահական պտղոյ ծառին,

Վասն Եւայի իմ կողակցին,
Որ ղալտեցու խաբմամբ օձին,
Զիմ գեղեցիկ զարդերն առին,
Զիս անողորմ մերկացուցին:

Այս մէկ տարպաս որ ղալտեցայ,
Բանիւ կընոջըս խաբեցայ:
Երբ խայտառակ տեսայ զԵւայ
Փառացըն մերկ քան զսատանայ,

Ես ի յիւր գուլթըն վառեցայ,
Յանմահ պտղոյն առեալ կերայ.
Ասցի թէ իմ Ստեղծողըն գայ
Մերկ տեսանէ զիս եւ զԵւայ,

Նա հայրական սիրով գըթայ
Եւ ողորմի ինձ եւ նորայ:
Ոտնաձայն Տեառըն լըւայ
Գնալոյ ի դրախտն՝ եւ ափշեցայ,

Տերեւ թզենւոյն զինեւ սփածայ,
Ի մէջ ծառոց անկեալ թագեայ.
Եկն եւ ձայնեաց. Ադամ, ո՞ւր ես.
Ես ձայն տըւի, թէ մերկ եմ ես.

Digitized by Google

Տէր, ըղձքո ձայնըդ լըւայ ես
Զ՚ահի հարայ ւամօթերես։
—Ամ ով ասաց ձեզ թէ մերկ էք,
Կամ ով խաբեաց ձեզ, պատմեցէք։

Եւա պատասխան ետ նըմա.
Օձըն խաբեաց զիս եւ կերայ։
Տէրն անիծեց զօձն եւ զԵւա,
Ես այլ ի մէջըն գերեցայ։

Տէրըն հրամեց մեզ թէ Ելէք,
Թէ հող էիք ւի հող դարձէք։
Ես աղաչեմ զձեզ, սերովբէք,
Գանկատ ունիմ, ինձ լըսեցէք.

Երբ ի յԱդին դրախտըն մըտնէք
Յանմահ պտղոյն ճիւղ մի առէք,
Ներբեք յաչացս ի վըրայ դըրէք
Զխաւարեալ աչս ողջացուցէք։

Երբ ի դըրախտըն մըտանէք
Ազդրախտին դուռըն մի՛ փակէք.
Զիս ի դիմաց կանգնեցուցէք,
Պահ մի հայիմ կարճ դարձուցէք։

Ահ, կու յիշեմ ըզձեզ ծաղկունք,
Անուշահամ աղբերակունք.
Ահ, կու յիշեմ ըզձեզ թռչունք
Քաղցրաբարբառ եւ անասունք.

Որք ըզդըրախտըն վայելէք
Ձեր թագաւորն եկայք լացէք,
Որք ի դըրախտն աստուածատունկ
Յերկրէ ընտրեալ ազգի ազգունք։

Digitized by Google

57

Ողբ մօր ի վաղամեռիկ որդին։

Նայիմ ողբամ ծնող տղայիս.
Վա՜յ եւ եղուկ ասեմ իմ անձինս.
Արդ զի՞նչ լինիմ եղուկ եղկելիս,
Տեսի մեռեալ զսկեհատ զորդիս.

Զանուշահոտ վարդն իմոյ գրկիս
Խլեցին առին, թալկացաւ հոգիս.
Զիմ գեղեցիկ ոսկի աղաւնիս
Թռուցին յինէն, խոցեցաւ սրտիկս։

Զքաղցրանուագ սիրուն տատրակիկս
Մահու բազան էզարկ, խոցեաց զիս.
Զիմ քաղցրաձայն արտուտիկ ձագիկս
Առեալ թռուան ի վեր ի յերկինս։

Զիմ ծաղկալիր կանաչ նռնենիս
Կարկըտահար արին դէմ աչիցս.
Զիմ կարմրացեալ խնձորն ի ծառիս
Զանուշահոտն 'ի մէջ տերեւիս։

Զիմ գեղեցիկ ծաղկեալ նշենիս
Թօթափեցին անպտուղ արին զիս,
Ջարեալ ձըգեցին ի վերայ երկրի
Կոխան արարին հողոյ տապանին։

Ահ, զի՞նչ լինիմ եղուկ եղկելիս,
Շատ տրտմութիւնք պատեցին զիս։
Արդ, Տէր, ընկալ զհոգի տղայիս
Եւ հանգո ի լուսեղէն երկինս։

Digitized by Google

58

Ի Նոյն։

Իմ արեգակըն խաւարեցաւ
Ու աչերուս լոյսըն մըթացաւ.
Չորեկն ինձ խոր գիշեր դարձաւ
Ու աստեղաց լոյսըն ծածկեցաւ։

Գարունըն խիստ ձըմեռ ինձ դարձաւ,
Ամառն սաստիկ ձիւնաբեր եղաւ.
Ինձ եղանակըն փոփոխեցաւ
Ու դառնաշունչ օդըն զիս հարաւ։

Քաղցրըն լեղի եղև դառնացաւ
Ու կերակուրս ինձ մոխիր դարձաւ.
Մարմինս յոսկերս կըցեալ չորացաւ
Լեզուս ի քիմս իմ ցամաքեցաւ։

Այս գեղեցիկ որդեակս որ մեռաւ
Շունչըս քաղեցաւ, շըթունքս կապեցաւ.
Այս նազելի որդիս որ մեռաւ
Աչեանքըս հողոյ հաւասարեցաւ։

Այս սիրամարգ գառնիկս որ մեռաւ
Խօսելքըս գնաց և ցընորեցաւ.
Այս սիրունիկ ձագիկս որ թըռաւ
Բերանս լըռեաց, ականջըս խլըցաւ։

Այս զուարճալի տունկս որ չորացաւ
Ոտըս բեկաւ, թևըս կոտրեցաւ,
Բոլոր մարմինըս փոշիացաւ
Ու ընդ որդոյս ի հող մերձեցաւ։

Արդ գոհութիւն Տեառն որ ըստացաւ,
Ընդ սուրբ մանկանցն ըզսա ընկալաւ։
Արդ, Տէր, ընկալ զհոգի տըղայիս
Ու հանգո ի լուսեղէն երկինս։

Digitized by Google

59

Երգ Հարսին։

Ծեմկիկ մի' ժաժա.
Ես եմ ժաժալու,
Շուշան տանելու։

Տախթիկ մի' թրնտա.
Ես եմ թրնտալու,
Շուշան տանելու։

Հողիկ մի' սըռա.
Ես եմ սըռալու,
Շուշան տանելու։

Ոտառուկ մի' դողա.
Ես եմ դողալու,
Շուշան տանելու։

Տերևիկ մի' թափի.
Ես եմ թափելու,
Շուշան տանելու։

Արեւ դուն մ'ելնի.
Ես եմ ելնելու,
Շուշան տանելու։

Արեւ մի' պատի.
Ես եմ պատելու,
Շուշան տանելու։

Լուսին դուն մ'ելնա.
Ես եմ ելնելու,
Շուշան տանելու։

Լուսին մի' պատի.
Ես եմ պատելու,
Շուշան տանելու։

Աստղունք մի' ցոլաք.
Ես եմ ցոլալու,
Շուշան տանելու։

Կըռունկ մի' կըղա.
Ես եմ կըղալու,
Շուշան տանելու։

Մերիկ դուն մի' լա.
Ես եմ լալու,
Շուշան տանելու։

Հերիկ դուն մի' լա.
Ես եմ լալու,
Շուշան տանելու։

Աղբէր դուն մի' լա.
Ես եմ լալու,
Շուշան տանելու։

Զմերիկ խաբեցին թօփ մը շիշով.
Զհերիկ խաբեցին կուժ մը գինով.
Զաղբէր խաբեցին ջուխտակ մը ծըղմով.
Զքուրիկ խաբեցին մատիկ մը հինով։

Զդրամի հանգուրց արձակեցին
Զաղջիկ մամուց ջոկեցին։

Digitized by Google

Մէրիկ մի՛ ալլը զտախթիկ
Աշարի քու աղջկայ հետիկ.
Խող մընայ քեզի նըմուշիկ
Որ հանիս զքու սըրտի հասրաթիկ։

Զչափիչ մաղով մաղեցին,
Աղջկայ ծիպեր լեցուցին,
Պարիպ ճամբուն դըրեցին։

60

Երգ հարսանեաց փեսայի։

Օրհնեալ բարերար Աստուած.
Կամքն օրհնեալ մեր Արարողին (Երիցս).
Զուգեցինք. հա՜յ թամամեցինք,
Զխաչն ի վըրէն բազմեցուցինք (Երիցս)։

Գնացէք բերէք զթագւորի հէր
Իգայ նստի դարպաղ էնէ.
Ոսկընտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,
Խէրն ու բարին մեր թագւորին (Երիցս)։

Գնացէք բերէք զթագւորի մէր
Ոսկընտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,
Խէրն ու բարին մեր թագւորին։
Գնացէք բերէք զթագւորի աղբէր, (զքուր եւայըն եւայըն)

Գնացէք բերէք զկռունկն ի չօլէն
Իգայ նըստի սէյրան անէ.
Ոսկընտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,
Խէրն ու բարին մեր թագւորին։

Գնացէք բերէք զբադն ի կօլէն
Իգայ նըստի սէյրան անէ.

Digitized by Google

Ծ՝ընտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,
Խէրն ու բարին մեր Թագուորին։

Գացէք բերէք զկաքաւն ի սարէն,
Իգայ նըստի սէյրան անէ.
Ծ՝ընտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,
Խէրն ու բարին մեր Թագուորին։

Փ ո խ

Մեր Թագուորքն ծաղիկ պիտէր ծաղկունաց (Երիցս).
—Ծաղիկն ինչէնի՞ պիտէր ծաղկունաց.
Ծաղիկ պալասոն պիտէր ծաղկունաց,
Որ փեթըլթէր ծառն ու ծաղիկ հետ իրրաց։

Ծաղիկ ձընծաղիկ պիտէր ծաղկունաց.
Ծաղիկ անթառամ պիտէր ծաղկունաց.
Ծաղիկ նունենի (նունուֆար, վարդենի, եւ այլն)։

Փ ո խ

Սուրբ Կարապետին զօրութենով, հա՛յ զօրութենով,
Խաչերես Թագաւոր մը կիգէր։

Փ ո խ

Մեր Թագուորն էր խաչ, մեր Թագուորն էր խաչ.
Ձյասն էր կարմիր, արեւն էր կանանչ։
Մեր Թագուորն էր խաչ, մեր Թագուորն էր խաչ.
Խըզն էր կարմիր, արեւն էր կանանչ։
Մեր Թագուորն էր խաչ, մեր Թագուորն էր խաչ.
Խաչփոկ խաչումաչ, արեւն էր կանանչ։
Մեր Թագուորն էր խաչ, մեր Թագուորն էր խաչ.
Խընծորն էր կարմիր, արեւն էր կանանչ։
Մեր Թագուորն էր խաչ, մեր Թագուորն էր խաչ.
Գինիչն էր կարմիր, արեւն էր կանանչ։
Մեր Թագուորն էր խաչ, մեր Թագուորն էր խաչ.
Բըքերն էր նըշխուն, արեւն էր կանանչ։

Փ ո խ

Ելէք ուր աղջեն երթանք
Ուր ճէհըլիկ խաթրիկ չիմընայ։

Digitized by Google

Փոխ

Այն դիզան բէտ բէտ դիզան տեսէք թէ էն որն է.
Այն դիզան բէտ բէտ դիզան գեղի համբէքն է։
Առիւծներ մըռմըռալ էն, տեսէք թէ էն որն է.
Առիւծներ մըռմըռալ էն, վարդապետներն է։
Կաքըւներ կըղկըղալ էն, տեսէք թէ էն որն է.
Կաքըւներ կըղկըղալ էն, էն երիցներն է։
Ճ՛նճըղներ ճըւըստալ էն տեսէք թէ էն որն է.
Ճ՛ընճըղներ ճըւըստալ էն, սարկեւըլկներն է։
Այն միջի հաստագերանն տեսէք թէ էն որն է.
Այն միջի հաստագերանն Թագւորի հէրն է։
Այն քուլա բամբակն ի ծակ տեսէք թէ էն որն է.
Այն քուլա բամբակն ի ծակ Թագւորի մէրն է։
Այն զօհալ աստղ ետեւանց տեսէք թէ էն որն է.
Այն զօհալ աստղ ետեւանց՝ էն Թագուհին է։
Ցախ աւել ետեւ դըրան տեսէք թէ էն որն է.
Ցախ աւել ետեւ դըրան էն մըշկըներն է։
Շունն եկաւ պարկն ի բերան, տեսէք թէ էն որն է.
Շունն եկաւ պարկն ի բերան, գեղի գըզիրն է։
Մուկն եկաւ ալըրթաթախ, տեսէք թէ էն որն է.
Մուկն եկաւ ալըրթաթախ, էն ջաղցըպանն է։

Փոխ

Գովեցինք, հա՜յ թամամեցինք, հա՜յ թամամեցինք,
Օխաշն ի վըրէն բազմեցուցինք։

61

Պանդուխտ առ կռունկ։

Կռունկ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայներդ.
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս.
Մի՛ վազեր երամիդ՝ շուտով կըհասնիս.
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս։

Թողեր եմ ու եկեր իմ մըլքերս ու այգիս.
Քանի որ ա՜խ կ՚անեմ կուքաղուի հոգիս,

Digitized by Google

Կռունկ, պահ մի կացիր, ձայնիկդ ի հոգիս.
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Քեզ խապար հարցնողին չես տանիր տալապ.
Ձայնիկդ անուշ կուգայ քան զջըրի տօլապ.
Կռունկ, Պաղտատ իջնուս կամ թէ ի Հալապ,
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Սրտերնիս կամեցաւ. ելանք գընացանք,
Այս սուտ աստըննուորիս տէրտէրն իմացանք.
Աղուհացկեր մարդկանց կարօտ մընացանք:
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Աստըննուորիս. բաներն կամաց կամաց է.
Միթէ Աստուած լըսէ, դըռնակըն բացցէ.
Ղարիպին սիրտն է սուգ, աչերն ի լաց է:
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Աստուած, քեզնէ խնդրեմ մուրվէթ ու քէրէմ.
Ղարիպին սիրտն է խոց, ճիկերն է վէրէմ.
Կերած հացն է լեղի ու ջուրն է հարամ:
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Ոչ ըղլուր օրն գիտեմ ոչ ըզկիրակին.
Զարկած է զիս շամփուրն, բըռնած կըրակին.
Այրիկըս չեմ հոգար, ձեզնէ կարօտ եմ:
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Պաղտատու կուգաս, կ'երթաս ի սէհրատ,
Խըղթիկ մի գըրեմ, տամ քեզ ամանաթ.
Աստուած թող վըկայ լինի քո վըրադ.
Տարեալ հասուցես զայդ իմ սիրելեաց:

Գըրեր եմ մէջ թըղթիս, թէ հոս մընացի.
Օրիկ մի օրեր զաչերս չըբացի.
Սիրելիք, ձեզանէ կարօտ մընացի:
Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Աշունն է մօտեցեր, գնալու ես թէտպիր.
Երամ ես ժողվեր հազարներ ու բիւր.

Digitized by Google

Ինձ պատասխան չտուիր, ելար գնացիր.
Կռունկ, մեր աշխարհէն գընա՛ հեռացիր։

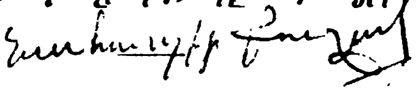

62

Ողբ կաքաւու։

Նըստեալ կայր ու լայր կաքաւիկն (Կրկին)
Ի վերայ քարին. ա՜յ հաւեր.
Ու գանկատ կ՚անէր ձագերուն.
Թըռչունք, ա՜յ հաւեր։
Ի բարձըր լերունք ելայ (Կրկին),
Ի կանաչ մարգեր նայեցայ.
Թըռչունք, ա՜յ հաւեր։
Իջի որոգայթ ընկայ
Ի վարմին մէջ ի ծովակին.
Թըռչունք, ա՜յ հաւեր։
Ընկին զիս ի վեր առին,
Զահարեկ սուրըն ցըցուցին.
Զայս իմ կարկըչուն վըզիկս
Յականջէ յականջ զենեցին.
Զայս իմ կարմըրուկ արիւնս
Ի գետին ի վար վաթեցին.
Զայս իմ կարմըրած կըտնուցս
Կըրակին կածըն հասուցին.
Զայս իմ մանտրուքայլ ոտկունքս
Ի ծընկացս ի վար կըտրեցին.
Զայս իմ գունըզգուն փետուրս
Մէկն ի սար արին մէկն ի ձոր.
Զայն որ ի սարն էր ընկեր
Զայն իջեր քամեկն ու տարեր,
Զայն որ ի ձորն էր ընկեր
Զայն եկեր հեղեղն ու տարեր։
Ու սուրբ Գրիգորի Նըման
Զիս ի խոր Վիրապն իջուցին.

Digitized by Google

Ենկին զիս ի վեր տային
Մէճլիս հաւատարցուցին.
Ու սուրբ Յակոբկայ Նշման
Մասըն մասըն կըտըրտեցին.
Օղուաշն ինձ պատանք գըրին
Ու կարմիր գինով զիս Թաղեցին։
Ես ձայն զԵրեմիային ածի
Նախահօրն ու մօրն Եւայի։

68

Վանեցւոց երգ կաքաւու։

Այրեւ տէպաւ 1) սարին վերէն,
Խորոտիկ 2) խորոտիկ.
Կեաքեաւն ելաւ իր բնէնէն 3),
Թարեւ արեց ծաղկըներէն,
Թուաւ եկաւ սարին ծերէն 4),
Խորոտիկ խորոտիկ,
Ա՜յ սիրունիկ կեաքեաւիկ։

Երբ կեաքէւուն ձայն կըլըսեմ
Երդիսն ի վեր դիւս կ'երիշկեմ 5).
Կեաքեաւ կուգայ կըրկըռալով
Սարին վերէն շորորալով.
Ա՜յ խորոտիկ խորոտիկ,
Ա՜յ սիրունիկ կեաքեաւիկ։

Քեո բնոն հինած 6) ծաղկըներով,
Աւըլհան Նարկիս Նունուֆարով.
Քեո տեղ լըցուած է շաղերով 7),
Գիւ կըմայլիս անմահ հոտով.
Ա՜յ խորոտիկ խորոտիկ,
Ա՜յ սիրունիկ կեաքեաւիկ։

---

1) Թռաւ։ 2) Գեղեցիկ, սիրուն։ 3) Բնէն։ 4) Ծայրէ։ 5) Երդէն 'ի վեր նայել։ 6) Նկարած, հիւսած։ 7) Ցօղ։

Digitized by Google

Քո փետուրներ են փափուկիկ,
Քո վիզն երկէն, կըտուց պըղտիկ.
Քո թեւերն գուն 1) է նըխշունիկ,
Դուն անուշ ես քանց եղունիկ 2).
Այ խօրօտիկ խօրօտիկ,
Այ սիրունիկ կեաքեաւրիկ:

Երբ կեաքեաւրիկն ծառին կ'իջնի,
Իր քաղցր ձէնով ճըլվըլը կ'անի,
Աշխարհս ըմէն 3) զըւարթ կ'անի,
Արուն ծովէն սիրտ կըհանի.
Այ խօրօտիկ խօրօտիկ,
Այ սիրունիկ կեաքեաւրիկ:

Հաւերն ամեն ք'երնեկ 4) կուտան,
Հետ քե կիւգան շարան շարան 5),
Քե շուրջ եկած կըճըլվըլան,
Ըսկի չիկայ քեզի նըման.
Այ խօրօտիկ խօրօտիկ
Այ աղուորիկ կեաքեաւրիկ:

Բազմավէպ, 1850 թ. ե. 230:

64

Երգ արագլի (լագլագ, аистъ):

Արագիլ, բարով եկիր,
Դուն արագիլ, բարով եկիր.
Ըմե գարնան նըշան բերիր,
Դու մեր սըրտիկ զըւարթ արիր:

Արագիլ, մեզի իջիր,
Դուն արագիլ մեր տուն իջիր,
Մեր խացի ծառին բունիր,
Դու մեր սիրուն:

---

1) Գոյն: 2) Աղաւնի: 3) Ամէն: 4) Քեզի երնեկ: 5) Կարգ կարգ շարուած:

Digitized by Google

Արագիլ, քեզ գանգըտիմ,
Հա՜յ արագիլ քեզ գանգըտիմ.
Իմ հազար ցաւերս ասիմ
Սըրտիս ցաւեր հազար ցաւ:

Արագիլ, եբ գընացիր
Դուն մեր ծառէն եբ գընացիր,
Զուլումաթ հովեր արին,
Ծըծղուն ծըղկներըս չորցուցին:

Պըսպղուն երկինքն մըթներ,
Էն պըսպղուն երկինքն մըթներ.
Մեր վերէն ձըներ բըրդեր,
Ծաղկաթափ ձըմեռն հասեր:

Մարագայ սարէն բըռնած
Էն Մարագայ սարէն բըռնած,
Ձիւն իջնէր ըմէն ծածկեր,
Կանաչ դաշտիկըս ցուրտ աներ

Արագիլ մեր դըրախտին ձիւնիկ
Պատեր մեր դըրախտիկ.
Կանաչուն մեր վարդնիս
Ցամքեր պաղէն ը ձըմըռէն:

Բազմավէպ, 1858, ե. 305:

65

Մանուկն և ջուրն:

Այդ վայրի լեռնէտ ի վայր
Ջուրն ի շինուտ [1]) մէջն անցանի. Հա՜յ.
Թուխ մանուկ մ'ի ի դուրս ելեր
Ձեռքն ու զերեսն է լուացեր.
Լուացեր, հա՜յ լուացեր,
Դարձեր ի ջուրն հարցունք եղեր. Հա՜յ:
Ջուր դու ի յո՞ր լեռնէ կուգաս,
Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ. Հա՜յ.

1) Գեղ, աւան, շէն:

Digitized by Google

Ես ի յայն լեռնէն կուգամ,
Որ հին ու նոր ձիւնն ի վերայ. Հայ։
Ջուր դու ի յո՞ր տառ կ'երթաս.
Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ։
Ես 'ալ ի յայն առուն կ'երթամ
Որ փունջերն շատ է մանուշկին։
Ջուր դու ի յո՞ր այգի կ'երթաս,
Իմ պաղիկ ջրիկ ւանուշիկ։
Ես ի յայն այգին կ'երթամ
Որ տէրն ի մէջն է այգեպան.
Ջուր դու ո՞ր տունկ կու ջրես,
Իմ պաղիկ ջրիկ ւանուշիկ.
Ես ի յայն տունկըն ջրեմ
Որ տակըն խոտ բերէ գառին.
Տակըն խոտ բերէ գառին,
Ծառըն խնձորի, Հազարվարդին։ [1]
Ջուր դու ի յո՞ր պաղչայ կ'երթաս,
Իմ պաղիկ ջրիկ ւանուշիկ։
Ես ի յայն պաղչան կ'երթամ
Որ պուլպուլը [2] քաղցր եղանակ։
Ջուր դու ի յո՞ր աղբիւր կ'երթաս,
Իմ պաղիկ ջրիկ ւանուշիկ։
Ես ի յայն աղբիւրն երթամ
Որ դայ քո եարն [3] ու ջուր խըմէ.
Գնեմ գամ ըզդունչըն [4] պագնեմ
Ապա սիրտըն յագենամ։

66

Ջրաներն ու ձուան։

Մեր Տէրըն ծեր եւ ալևոր
փառօք բազմեալ Տէրն ի խաչին։

---

1) Махровая роза. 2) Սոխակ, соловей. 3) Սիրական, Նազելի։ 4) Շուրթ, уста.

Digitized by Google

Քաղցրը ձայնէր նաւավարաց.
Ա՜յ նաւավարք դուք իմ եղբարք,
Եղբա՛րք, տուէք զայս ծերս ի նաւն,
Ես ձեզ բազում աղօթս տանեմ։
Ա՜յ, գնա՛ գնա՛ ծեր ալևոր,
Մեր նաւըս չէ փառն աղօթից.
Նաւըս մեծ է, վարձըն շատ է.
Նաւս ի վարձ է վաճառականին։
Խաչ եհան քարոզէ Կրծքէաց,
Ձեռըն տարաւ, ուսաջն էառ,
Քարն էառ դէկան, Ահա՛,
Ահա ձեզ դրամ և դահեկան։
Վարձըն երես և նաւ մըտաւ.
Ահա ձեզ դրամ և դահեկան։
Ջուրն անդընդոց պըղտորեցաւ,
Նաւն ի յալւուն կործանումն էառ։
Ուստի՞ց եկեր մարդ մեղաւոր,
Ու դու կո՛րար մեզ կորուսիր։
Ե՞ս մեղաւոր. տուք նաւս ի յիս,
Եւ դուք անուշ ի քուն եղիք։
Աջու ձեռօք խաչահանէր,
Ձախու ձեռօք նաւըն վարէր։
Դեռ չէր եղեալ համարակաց
Նաւն ի ցամաքն հաստատեցաւ։
Եղբարք, եկէ՛ք անուշ քընուտ,
Անուշ քընուտ, դառն երազուտ.
Ի յոտն անկեալ ի Քրիստոսի.
Ահա մեզ Տէր, ահա մեր նաւն։

67

Երգ երեխայից։

Լուսացաւ լուսացաւ.
Լուսն է բարին,

Digitized by Google

Ո՜րտն է ձառքն,
Հաւն է թառքն:
Ո՜ղլ մարդկանց քունն է տարի.
Աշխատաւոր վէր կաց բանիդ:
Երկընքի դըռներն բաց էր,
Ոսկէ աթոռըն դըրած էր,
Քրիստոս վըրէն նըստած էր.
Լուսաւորիչն կանգնած էր,
Ոսկէ գըրիչն բռնած էր
Մ՛եծ ու պըստիկ գըրում էր.
Մ՛եղաւորներն լալում էին,
Արդարներն խաղում էին:

68

Արջ, աղուէս եւ գայլ:

Գայլն ու արջն ու աղուեսուկն են բարըշեր,
Հօրեղբօր եւ քուերորդիք են դարձեր.
Զաղուեսուկըն միակեց են օրհնել:
Սուտ միակեց, սուտ աղօթարար սուտ:

Աղուեսուկն ի փողոցն իջել ջուլ մ'է ճարեր.
Զայն ծակեր վիզն է անցուցեր, գաւզան առեր,
Երկաթէ քարքաշ հագեր, զքարն է ծակեր:
Սուտ միակեց, սուտ աղօթարար սուտ:

Աղուէսն ըզգայլն արջուն խնդիր է ուղարկեր,
Թէ վասըն քո զայս ճըգնութիւնս յանձն եմ առեր,
Դու ինձ բաժին չես յուղարկեր, կոճս է տեռեր,
Կոճս է տեռեր, ծունկս է տեռեր ծունկս:

Առաւօտուն երբ լուսացաւ յորս են ելեր,
Մ՛ին մաքի եւ մին թօխլի եւ գառ մ'են ճարեր,
Հոգեւոր բաժանարար ըզգայլն են դըրեր:
Ծուռ դատաւոր, ծուռ բաժանարար ծուռ:

Digitized by Google

Գ՛այլն ըզգառն արջուն բաժին է հաներ,
Զ՛թօխլին խեղճ մնակեցին տղըրտղրեր.
Ս՛աքին ինձ, ասէ, ես շատ ժուռ եմ եկեր.
Ծ՛ուռ դատաւոր, ծուռ բաժանարար ծուռ։

Երջն ըզչանչուլն էր քարշեր գայլուն զարկեր,
Էանց զարկեր՝ որ երկուս աչքն ի դուրս վազեր.
Ս՛եծ եմ ես ի ձեր միջիդ, զգա՛ռն էք տըւեր.
Ծ՛ուռ դատաւոր, ծուռ բաժանարար ծուռ։

Եղուեսուկն որ զայն տեսեր, խիստ վախեցեր.
Ը՛զպանիրն յակնատ տեսեր ւարջուն ասէր,
Գ՛եղեցիկ, մեծ հօրեղբայր, վանք մ՛եմ չիներ,
Տեղն է վանուց տեղ, աղօթելու տեղ։

Երջն ըզչանչուլն էր տարեր զպանիրն առեր,
Եկանատն վիզն էր անկէր յըռար եկեր.
Եղուեսուկ եղբօրորդի յէր չես օգներ.
Տեղս չէ վանուց տեղ, ւաղօթելու տեղ։

Եղուեսուկն որ զայն տեսեր՝ ուրախացեր,
Երջուն պաշտօն է տարեր, հոգուն կանգներ.
Գ՛այլուն խեղճն որ դուն արիր՝ զքեզ է բըռներ.
Տեղս է վանուց տեղ, աղօթելու տեղ։

Գ՛առատան, ամ ես խիստ քեզ եմ հաւաներ.
Ով այլոց վատ կամեցեր, շուտ է կորեր,
Որպէս արջն ի յականատն է չորակեր.
Տեղն է վանուց տեղ, աղօթելու տեղ։

69

Տաղս խաղալիկ է ի չախու։ 1)

Սիրտս ի փորքկս դողայր վախուս,
Ձեռուխս ի բան չերթար յահուս.
Եւս ինչ ճըւապ 2) տխուր պապուս,
Որ կորուսեր եմ զիմ չախուս։

---

1) Զ՛մելին, զալլամթրաշ։ 2) Պատասխան։

Digitized by Google

Խիստ զօրաւոր էր ու ձայնեղ
Մ՝եծ մեծ խաւար կըտորէր մէկ հեղ.
Եւ կուպքնի ի յայլոց գեղ
Խոչ կուհանի ծոցուս ի տեղ։

Զախուս ունէր աղէկ յատապ,
Ձեռ ինձ կենար զօրն առանց կապ.
Կռինով արին ալուին ինձ խաբ
Նուկ ծըգեցին զշախուս ի յափ։

Զախուս կուտար ինձի խըրատ,
Թէ չոր հացէն կացիր ի զատ,
Գիտեմ որ խէր չէնէր ակուատ,
Զամ անմոռնութ քառնան ի վըրատ։

Պակուղ լաւշեր լինի, տաք հաց,
Սուրախացիր զերեսըդ բաց.
Խըրատ քարոզ տուր տանտիկնաց
Նղով ճըմռեն զինք հետ իրրաց։

Օհէտ որ երթանք հարկ ու մէճլիս,
Զախուս ասեր գաղտուկ դէպ յիս.
Ըղէկ պատառ երբ նըկատիս
Ըռանց ինձի ձեռք չըտանիս։

Խիստ առատպով տաշէր չոր միս,
Բաղջալերէր յորդորէր զիս,
Օգաւթըն լից տո՛ւր ի յափիս
Ուտենք խմենք որ հանգչի հոգիս։

Զախուս ի հետս էր խիստ գըթով,
Բարի խըրատ կուտար սիրով,
Թէ մի՛ նըստիր ի մարդու քով
Որ կըշտանաս քիչ մի հոգով։

Խնդըծըս կուգայ ակամայ չաւնիս,
Ընեփ մըսի երբ հանդիպիս
Եգահութեանք կուլ չիտանիս՝
Փակչի պողազդ, լինիս ճամփս։ 1)

1) Խայտառակ։

Չախուս ի հետս էր խիստ սիրուն,
Երբոր երթայք ի յայլոց տուն,
Հրաման տեսնար զինքն ի յետոյ՝
Չթողէր տանիմ ձեռքս ի մածուն։

Բան զվարդապետ էր իմ չախուս,
Զօրըն քարոզ տայր ծըխերուս.
Երբ տըրնօրհնէք գայ տներուս
Տապկած ձըկնիկ բերէք տիրուս։

Չախուս ասաց. իմ տէրըն դու,
Զիս մի՛ ցուցներ ամէն մարդու.
Պահ մ՚ ատ պահէ զքեզ ՚ի գինու,
Այլվի չըտաս գողանալու։

Երգս է գըրած Մարտիրոսի.
Չախուս յաշըղ էր չոր մըսի.
Հարսնիք տարան ի նոր փեսի,
Խէր չըտեսայ, քան կորուսի։

Աստուած ինձ քաղցր էր ւողորմած,
Չախուս գըտայ, չեկաւ ձեռաց.
Այլ ոք ուտեն յամէն իրաց
Տեսնում՝ գողայր սիրտս ի գիմաց։

Չախուս ասէր. խիստ մի՛ հոգար,
Ուրախացիր երբոր գըտար.
Մինչ ի յուլիս ունիս դիժար
Որ կերցընեմ մեղրով խիար։

Չախուս համեստ էր խիստ սիրով,
Ի տանտիկնաց նըստէր ի քով,
Բարի խըրատ կուտար յոլով,
Մեղրիկ բերէք կաթին սերով։

Աչխարի մէս լինէր փուշտայ
Զինք տաքդեղով ծեծած քուֆտայ,
Նիստ ի յեզերն յորդորէ զնա,
Տուր դաւաթիկ մ՚այլ ի վերայ։

Digitized by Google

Ձեզ էր երէց ժամանակաց
Արտացն առէր յանձն իրաց.
Զըմի յառաջ բերէք չոր հաց,
Ձեռք չհասանի ի յամօթաց։

Ի յընթեռնուլըն սաղմոսիս
Տամ տըւողին շատ ողորմիս.
Երկու օրիկ որ թարկեց զիս
Յակռաս չընկաւ ճնճղուկ մի միա։

Յաշխարհս չըկայ այլ խենթ քան զիս,
Ճաւաս կալայ անգէտ բանիս,
Ծիծղան մարդիկ նախատեն զիս,
Երբոր որ ասեն ի՛ մեծ մէճլիս։

70

Ջան գիւլում, ջան ծաղիկ։

1

Ծառիս տակը մանիշակ, «ջան գիւլում՝ ջան ջան» [1]),
Իմ եարը քանց քեզ շիշակ, «ջան ծաղիկ՝ ջան ջան.» [2])
Ութ թումանիցն անց կենամ, «ջան գիւլում՝ ջան ջան,»
Քեզ կ'անեմ եարիս մշակ, «ջան ծաղիկ՝ ջան ջան։»

2

Տեղ եմ քցել ղալամքեար,
Մէջն եմ դրել Քեալանթար.
Ես մի բուռը լեղակ եմ,
Ռէզիրգեանի տեղակ եմ։

3

Սիրել եմ սերն երեսին,
Բէյհան թերն երեսին.
Ո՛վ իմ սիրածը ինձ չի՛ տայ,
Աստուծոյ կրակն երեսին։

4

Ջաղացս մանր մանր,
Քունս անոյշ կըտանի.
Իմ եարս սարում՝ քօլում,
Իմ քունս ո՞նց կ'տանի։

5

Ջաղացիս դուռը տաշած,
Աղըխիս գիւլը քաշած.
Կէռ կէռ ունքերիդ մեռնեմ,
Ոսկէ ղալամով քաշած։

---

1) Ամենայն տանց առաջին և երրորդ տողումն զայս կրկնեմ։
2) Ամենայն տանց երկրորդ և չորրորդ տողումն զայս կրկնեմ։

Digitized by Google

6

Ճանքէն գամ՝ գեղը մտնես,
Իմ քցած տեղը մտնես.
Ինձնից գիւման եար բռնես,
Բի մուրվաթ, Հողը մտնես։

7

Մօտիկ արէք էն ղըշին,
Սար դրեցայ փըշին.
Գլուխս զուրբան կ՚տամ,
Ալ աչք, կարմիր թշին։

8

Աչխարս արել եմ դուզը,
Ջոկել եմ ղարագեօզը.
Յաղլուխդ ղարկի՝ նաշխեմ,
Թափ տուր քաքուլիդ թօզը։

9

Անձրև եկաւ շաղալէն,
Սուռու տերև դողալէն.
Արէս եկաւ իմ ազբերն,
Ալ ձին տակին խաղալէն։

10

Քարիս տակը քարոտ ա,
Գորնի ձիանն արօտ ա.
Թամամ օխտը տարի ա,
Քոյրն՝ աղբօրը կարօտ ա։

11

Գետը նի՛ մտայ, խոր ա,
Քաթան շաբիկս նոր ա.
Իմ նանին խաբար արէք,
Ես օլքեայ օլքեայ կօրայ։

12

Սեր կարօտը քօչ ա երթում,
Քօչ քօչի մէ՛ջ ա երթում.
Կըշէկ էն քուեր աչքի լսին,
Ախան աղբօր մէ՛ջ ա երթում։

13

Գնացի ջուրը ջըրի,
Սոս ընկաւ օձի լեղի.
Իմ հօրն ու մօրն ինչ տանեմ.
Ինձ տուին ղարիպ տըղի։

14

Տուն եմ շինել զանանայ
Դուռը կ՚տամ դիմանայ.
Կուժդ մեկնի՝ ջուրն ինձ տուր,
Խմեմ՝ սիրտս հովանայ։

15

Դու նստել ես դօշակին,
Ուշ ու միտքդ փէշակին.
Խմել ես նռան գինին,
Հոտ քաշել մանուշակին։

16

Ես մի կանաչ խիար եմ,
Քո ջանին իխթիար եմ.
Երթաս՝ երթաս, յետ կաննես,
Իմանաս՝ բէլլու եար եմ։

17

Սարիցը ջուր ա երթում,
Հարցրէք՝ ուր ա երթում.
Քենին մահանայ ա արել,
Եարոջը տես ա երթում։

18

Օղլիկ ունիմ՝ ալայ ա,
Ալայ չի՛, ալվալայ ա.
Եար բանիլը լաւ կընի,
Բայց թողալն բալա ա։

19

Կանաչ տերփուր մէյտան ա,
Տեսէք՝ իմ եարը տանն ա.
Նոր ծլած բէղիդ մեռնեմ,
Ոսկէթելի նման ա։

Digitized by Google

20

Մի՛ ջաղաց երկու դրանի,
Բարձ դրէք՝ եարս կանի.
Ես՝ դու մի բաղում պ՚տինք,
Ես չինարի, դու նանի։

21

Սարէն կ՚գայ ձիաւոր,
Մեր տունը չարգախաւոր.
Հրէս եկաւ իմ աղբէր,
Երեք օրվան Թագաւոր։

22

Արևը կամար կամար,
Կապել ես ոսկէ քամար.
Յիսուն օր պաս եմ պահել,
Իմ աղբօր ճամբի համար։

23

Մատանիք ոսկէջրած,
Ա՜յ տղայ, դու ինձ գրուած.
Դու խանին նօքար պըտես,
Ես քո ծոցը պանջրուած։

24

Կանգնել ես, կանչում էլ չես,
Բոյիցդ ամաչում՝ էլ չես.
Եկայ՝ կշտովդ անց կացայ,
Տէր ես՝ ճանաչում էլ չես։

25

Սարի Թրթնջուկ Թաղա,
Գաւզ ու մեխակ քեզ մաղա.
Ինձ պէս նազանի աղջիկ,
Քեզ պէս տղին ո՞նց սաղայ։

26

Բերդիս կտերն ցել ունիմ,
Ալ աբրշում Թել ունիմ.
Խիլիկ միլիկ սարկաւագ,
Ես քեզանից մէյլ ունիմ։

27

Հաց եմ Թխել, գարի ա,
Իմ եարը սաֆարի ա.
Սաֆար երԹալուդ մեռնեմ,
Խօսքերդ շաքարի ա։

28

Սարի խոտը ծեղմէ ծեղ,
Աղբեր երԹանք միատեղ.
Որ հարամին վըրայ տայ,
Գլուխ տամ գլխիդ տեղ։

29

Խնձոր ունիմ կըծած ա.
Չորեք կողմն երծաԹած ա.
Աղբերս ուզեց, տուի ո՛չ,
Աղեզ եարի ղրկած ա։

30

Կանգնել ես ախտ բախտ,
Լաչակիդ տուար կախ ա.
Սև տղայ, սպիտակ աղջիկ,
Բռնել էք իրար եախա։

31

Երդիկ երդիկ բանել ես,
Երդկակոճին կռնել ես.
Իմ նամը քեզ աղջիկ չէ՛ տալ,
Ընոյշ քունդ կտրել ես։

32

Արևն ընկաւ մեր պատին,
Արքայութիւն իմ տատին.
Հոգիդ դատուի, ա՛յ տատի,
Ինձ խի՞ տուիր կանատին։

33

Գ՚րի վերայ սազ պըտի.
Իմ օրդակը ղազ պըտի.
Ի՞նչ եմ անում Թուլունգքին,
Իմ եարը Ղահրազ պըտի։

Digitized by Google

34

Ա՛յ եար, ա՛յ եար, կռնել ես,
Միսրայ 1) աղլուխ բռնել ես.
Նարէ տուխ, տռար ո՛չ,
Մոզեար թարկս տուել ես։

35

Բաղումը կար բաղմանչի,
Ճուխն ածէր ու կանչէր.
Թաբունգառած՝ դուրս թռաւ.
Մինն իմ եարի նման չէր։

36

Մեր գրանը ուռի ծառ,
Ամէ կաքաւ վրէն թառ.
Երթայր ու գայր՝ օրօր տայր,
Ըլան ծաղիկ տանիլ տայր։

37

Հա՜յ օրօն, օրօն ծաղիկ,
Կարմիր ու տորոն ծաղիկ.
Ալւալայ խալխ եմ կիտել,
Ին էլ քեզ օրօն ծաղիկ։

38

Նախրատափին խնկի ծառ,
Խնձոր քցեմ՝ արի՛, տա՛ր.
Ուրբաթ՝ շաբաթ քեզ մօհլաթ 2),
Էսօր կիրակի արի՛, տա՛ր։

39

Իմ աղբերը սարումն ա,
Ճուխն գոտկածալումն ա.
Աղբեր ջան, շուխդ ածա՛,
Գիրդ Լօռուայ քարումն ա։

40

Մի բարձ եմ արել՝ իմն ա,
Մինն էլ եմ արել՝ իմն ա.
Պանջու քարւանն գալիս ա,
Միջի թաւադն 3) էլ իմն ա։

41

Տեղ եմ քցել՝ փոթ կ՚տայ,
Բարձ եմ դրել՝ սոթ կ՚տայ.
Մեռնեմ միջի քնողին,
Անոյշ խնկահոտ կ՚գայ։

42

Ա՛յ աղայ, դու հուր ես՝ մուր ես,
Ես ծարաւ եմ, դու ջուր ես.
Մուղարըլամ՝ թառլամ շոր ես,
Համբարձում, գիշերն ո՞ւր ես։

43

Արևն արեգունի,
Իմ եարս Գեղարքունի.
Գեղարքունույ սարը փուլ գայ,
Բալքի իմ եարը տուն գայ։

44

Ամպելոյ ամպի տակին,
Ծունկս ծնկանդ տակին.
Ես քեզ ո՞ր տեղ սիրեցի,
Մեխակի ծառի տակին։

45

Մեր դրան առաջին մի դարան,
Տղայքն եկան, նի՛ դառան.
Կուռս տարայ՝ որ բռնեմ,
Թաղի 4) ու թուլայ դառան։

46

Մեր դրան առաջին մի դարան,
Աղջկերքն եկան, նի՛ դառան.

47

Ես աղջիկ եմ, ա՛լ կուզեմ,
Ալս ծալուծա՛լ կուզեմ.

---

1) Եգիպտացի։ 2) Ժամանակակէտ, պայմանաժամ։ 3) Ազնուական, ազնուուհի։ 4) Որսորդ շուն։

Digitized by Google

Կուժս տարայ՝ որ բռնեմ,
Ճարած մարգարիտ դառաւ։

Որ տունը որ ես մտնեմ,
Ոսկին սարէսար կուզեմ։

48

Աղջիկ՝ աղջիկ, ա՛ւ աղջիկ,
Աչքերդ չալչալ աղջիկ.
Դու մեր տանը հարս պըտես,
Իմ քիրը քեզ տալ[1]) աղջիկ։

49

Աղբեր հանաքիդ մեռնեմ,
Ոսկէ դանակիդ մեռնեմ.
Ճամբայ երթող՝ չէկ աղբեր,
Դուքքան բաղարիդ մեռնեմ։

50

Ջաղացս ման եմ տուել,
Սիրել եմ, ջան եմ տուել.
Օխտը տարի սէրութիւն,
Մէկ օր պայման եմ տուել։

51

Ջաղացիս աջոյ կուռը.
Կ'ընկայ միջի գիւլը.
Վա՜յ, իմ սիրած բիւլբիւլը
Քարշեցին խանի դուռը։

52

Արաղը[2]) հեշտացելայ,
Ճամբէքը կոշտացելայ.
Իմ Նանին խաբար տարէք,
Մուշտարիս շատացելայ։

53

Սանդ կ'ծեծեմ, խաղ կանեմ,
Մաշիկը ոտիս լաւ կանեմ.
Այ տղայ, դու շատ մի՛ խօսալ,
Մուկն ըռխիցդ[3]) կախ կանեմ։

54

Հա՜յ էրն ա՛ էրնա,
Տղայքն ձեր տէրն ա,
Աղջիկք, դուք շատ մի՛ խօսաք.
Տակի դէհն ձերն ա։

55

Այ օրօն, օրօն ծաղիկ,
Կարմիր ու տորոն ծաղիկ.
Տարենը մի՛ հետ կ'գաս,
Գամ քեզ օրօն, ա՛յ ծաղիկ։

56

Այ տղայ, դու հէրիս՝ մէրիս,
Ուր եկար դու կէս գիշերիս։
Տեղումս քեզ տեղ չ'կայ,
Գլուխդ դիր կռներիս[4])։

57

Այ տղայ, դու բաղոջի արի,
Աներդ շաղոջի արի.
Էս թաղը ղալմաղալ[5]) ա,
Մա՛ն տուր[6]), էն թաղոջի արի։

58

Ճրագ դնեմ լիսացու,
Կարմիր խառէն քիսացու.
Էս քո մօրը հարսնացու,
Դու իմ մօրը փեսացու։

59

Ծաղիկ եմ քաղել՝ դեղին ա,
Իմ եարը ձեր գեղին ա.
Հէլ ու մեխակ շատ ունեմ,
Հըրէ եարիս ձեռին ա։

---

1) Ամուսնոյ քոյրը։ 2) Նշրական գետը։ 3) Բերան։ 4) Գիրկունքը։
5) Կռիւ, շփոթ։ 6) Շրջել։

Digitized by Google

60

Ծաղիկ եմ քաղել՝ ծ՛լ ա,
Ո՛ւլ չէ՛, ալւալայ ա.
Նոր բռնելը լաւ կըլէ,
Ուց թողալը բալբալայ [1]) ա:

61

Ծաղիկ եմ քաղել Նարինջէ,
Ո՛յ տղայ, վեր արի, փնջի՛.
Իմ մէրը քեզ աղջիկ չի՛ տալ,
Քանի՞ ման գաս եաւրնջի:

62

Ո՛յ տղայ, դու բաղի [2]) միջին,
Անձերդ շաղի միջին.
Կանչէ՛, կանչելուդ մեռնեմ,
Ես եմ քո հաղի միջին:

63

Ո՛նց կենամ գետի կուռը,
Քաղեմ մի դասթայ [3]) նուռը.
Ո՛վ իմ սիրածն ինձ չի՛ տայ,
Կ՚քարշեմ Խանի դուռը:

64

Ո՛յ տղայ, դու սև չուխաւոր [4]),
Ալմոսը ծոցիդ սովոր.
Երնակ կ՝տամ էն օրը,
Տունս կ՚գաս թագաւոր:

65

Ո՛յ տղայ, իր անել տո՛ւր,
Ա՝ի մատը գիր անել տո՛ւր.
Ինձանից քեզ ճար չ՚կայ,
Քաքուլդ վեր անել տո՛ւր:

66

Ջաղացի դուռը տարթա,
Կտուրը լիքը մարդ ա.
Չորէս եկաւ իմ եարը,
Գոտիկը լիքը վարդ ա:

67

Ոռուիդ արասին ղուրբան [5]),
Գիինուդ կարասին ղուրբան.
Ճամբիցը գալող աղբեր,
Արտիդ հաւասին [6]) ղուրբան:

68

Վարդ եմ քաղել մաղերով,
Վայր եմ դրել շաղերով.
Չորէս եկաւ իմ եարը,
Ուլ ձին տակին խաղալով:

69

Ջուր ա գալի լափ տալէն,
Երկու խնձոր ծափ տալէն.
Չորես եկաւ իմ եարը,
Թուխ գդակը թափ տալէն:

70

Ձուն դնեմ վըրէն՝ խաշեմ,
Ելեմ կտուրը, եաշեմ [7].
Տեսնեմ, իմ աղբերը գալիս ա,
Չոքեմ, չաքմէքը [8]) քաշեմ:

71

Ջաղացի դուռը փոս ա,
Քար կ՚քցեմ, կ՚խօսայ.
Կանչէ՛, կանչելուդ մեռնեմ,
Իմ Նանի աղիզ փեսայ:

---

1) Վատ հետևանք: 2) Այգի: 3) փունջ: 4) Որանց վերի հագուստը: 5) Զոհ: 6) Սէր, փափաք: 7) Նայել, տեսնել: 8) Կօշիկ [illegible] ձև կարած, իսկ բուն հայաստանի ձև կօշիկն լափչէ, լափչէք և քօշերն են:

Digitized by Google

72

Նաղիկ, Նաղիկլանայ ես,
Ասլըդ Երևանայ ես.
Տարենը մի հետ կ՚գաս,
Մադեամ նուբարխանիմ ես։

73

Ձեր բաղի դուռն բաց ա,
Սոներդ շաղով թաց ա.
Եարիցդ հեռացել ես,
Աչքերդ լիքը լաց ա։

74

Աղջիկ, մազերդ հիւսէիր,
Խուշդ երեսիս քսէիր.
Ելնէիր բարձիս վերայ,
Բիւլբիւլի պէս խօսէիր.

75

Աղջիկ, գնանք մեր բաղը,
Պոկեմ շամամիդ թաղը.
Լոդ երեսիդ շաֆաղը 1),
Հանելայ սրտիս դաղը։

76

Այ տղայ, անունդ ա Սարգիս,
Արի նստենք էս կարգիս.
Ես ու դու բաղում պիտիմք,
Ես չինարի, դու նարգիզ։

77

Մտիկ արէք էն ղուշին,
Սար դրելայ փուշին.
Մեռնեմ շալշալ ունքերին,
Խուխ աչք՝ կարմիր թուշին։

78

Սպիտակ ձին նալն ինչ կանէ,
Սիրունն խալն ինչ կանէ.
Եարն որ եարին սիրէ,
Ասուլիսն ինչ կանէ։

79

Ջուն դնեմ թաւէն՝ 2) խաշեմ,
Գնամ կարօվը եաշեմ.
Եթէ եարս գալիս է,
Հոքեմ՝ չէքմէքը քաշեմ։

80

Այ տղայ, դուն ալ կապաւոր 3),
Տուն ունես չարդախաւոր.
Էն օրին էրնեկ կուտամ,
Իմ տուն՝ տուն գաս թագաւոր։

81

Սև հաւի ձուն 'փուրն է,
Իմ եարը Գեանջու 4) կուան է.
Գեանջայ, քու սարը փուլ գայ,
Բալքի իմ եարը տուն գայ։

82

Վերնաքամին գալիս է,
Խինգլայ մէջքս տալիս է.
Մէյդան արէք, անց կենամ,
Կարօտ եարս գալիս է։

83

Ջուր է գնում արխումը,
Աբրըշում ա չարխումը 5).
Էն օրին էրնեկ կուտամ,
Ջոմարդ կանգնես խալխումը 6)։

---

1) Լոյս։ 2) Կերակրի փոքր և տափակ պղնձէ աման։ 3) Հագուստ։ 4) Ելիսաւետպոլ, Елизаветополь, Գանձակ երկրումը։ 5) Ջրի անիւ, водочерпательное колесо. 6) Ժողով, խումբ։

Digitized by Google

84

Մէկ խնձոր ունեմ՝ կծած է,
Խոլորքը զառով նըշխած է.
Աղբերս ուզեց՝ տուի ոչ,
Ախ՝ եարիս ղրկած է։

85

Գնացի, ջուրը տեսայ,
Շարաքայ զուռը տեսայ.
Նշլած բերզերուդ մեռնեմ,
Իմ մօրս աղիզ փեսայ։

86

Գնացի ջուրը լուացք,
Սապոնս էր ոսկէջրած,
Իմ հէրն ու մէրն ինչ անեն,
Ճակատիս էս էր գրած։

87

Իմ աղբերս ծառի տակին,
Սաղմոսն կռան տակին.
Սաղմոսն գիր է դառել,
Լեզուն բիւլբիւլ է դառել։

88

Մեր տան յետնէն մի մառան,
Տղերքն եկան՝ յետ դառան.
Ձեռս տարայ թէ բռնեմ,
Գիւփ լըղ ու մարջան դառան։

89

Սարերի սինձն ինչ է,
Կալթն ու բրինձն ինչ է.
Եարն՝ որ եարին սիրէ,
Խօսք ու զրոյցն ինչ է։

90

Գար 'ի վեր ջուր է գնում,
Հարցրէք թէ ուր է գնում.
Փեսուն մահանայ է արել,
Իր եարի տունն է գնում։

91

Ջան գիւլում կասեմ՝ կ՚շարեմ,
Տօպրակը կածեմ՝ 'կու կարեմ.
Կարէ կտուր ման կուգամ,
Քանց քեզ լաւը կու ճարեմ։

92

Մեր տան յետնէն բաղչա 1) կայ,
Բաղչի միջին ռէյհան 2) կայ.
Ռէյհանը քաղող պիտի,
Ոսցումը խաղող պիտի։

93

Այ տղայ, դուն սաւ մ՚սաւ,
Գդակիդ 3) թափէն խաս ա.
Իմ մէրը ինձ քեզ չի տալի,
Իմ հօրը քրթամ 4) սաւ։

94

Գիւլում գիւլում, գիւլ չիչակ,
Ես ու դու մննենք մին դօշակ.
Մինչև 'ի լոյսը քըչփըչանք,
Լուսէն յետոյ կըռկըչանք։

95

Աղջիկ, կապէդ ալ պիտի,
Բոխչէդ ծալ ծալ պիտի.
Սամ տունն էլ որ տուն երթաս,
Սոկին սարէսար պիտի։

---

1) Փոքր այգի տան առաջև; садикъ при домѣ, палисадникъ. 2) Василекъ, ռէհան։ 3) Գլխարկ, шапка, фуражка. 4) Կաշառք, взятка, подкупъ.

Digitized by Google

96

Մեր տան տակին վար կանեմ,
Ձալ ագռաւին քար կանեմ.
Խէ իմ սիրածը ինձ տան,
Դժուլթիւնս թարկ կանեմ։

97

Մեր բաղումը մի գարան,
Շատ հարսնաղջիկ նի դառան.
Ձեռս տարայ թէ բռնեմ,
Դիփ թաղի՝ թուլայ դառան։

98

Մեր բաղումը բաղմանչի,
Սալբի ծառի նման չի.
Շատ հարսնաղջիկ դուրս եկան,
Ոչ մէկն իմ եարիս նման չի։

99

Դու նստել ես գերանին,
Դարղու շուլին բերանին.
Ոսկէ ղայթան 'տի գործեմ,
Դնեմ ջիբիդ բերանին։

100

Նայ տղայ, դուն օտար լինիս,
Սև հաւի կատար լինիս.
Ինձ մէկ խումար եար սիրի,
Դուն ճօթ ու պատառ լինիս։

101

Նայ օրօն, օրօն ծաղիկ,
Կարմիր ու տորոն ծաղիկ.
Հարսն ու աղջիկ մեծրել 1) եմ,
Որ գան ու քաղեն ծաղիկ։

102

Ջուրը գալիս ա լափ տալով,
Երկու խնձոր ծափ տալով։
Հորէն եարս գալիս ա,
Նա գդակը թափ տալով։

103

Դիւլում կասեմ՝ կ'շարեմ,
Ձուաբ կածեմ՝ կ'լարեմ.
Խամամ աշխարհը ման կ'գամ։
Քեղնից լաւը կ'ճարեմ։

104

Ես աղջիկ եմ՝ ալ կուզեմ,
Բօխչաս ծալէծալ կուզեմ.
Երբ որ եարիս տուն կերթամ,
Գօտիկս թիրմա 2) շալ կուզեմ։

71

Այ իմ մարգարտէ շարոց
Ոսկեթել ծածկոցն 'ի վրան.
Օքո հայրըն պատիւ ձէնեմ,
Քեզ ինձի կ'ուզեմ թէ կուտայ։

1) Հրաւիրել։ 2) Քիրմանու, Կաշմիրի շալ, кашемирская шаль.

Digitized by Google

Կըտրիճ մի՛ անխելքանար,
Թէ հազար ուզես՝ նա չի տայ.
Ո՛ցըդ լի ոսկով արա,
Եկո՛ մեր տուն խաղ-արա։

Զիմ հայրըս պարտական արա,
Դու կանգնէ զինչ քուրթ հաւալա [1])
Ես իմ հօրըս հետ կըռուեմ,
Թէ՝ գնա, պարտքիդ ճար-արա։

Մայրըս քեզ աթոռ դընէ,
Դու նըստիս զինչ բարձր ամիրայ [2]).
. . . .
. . . .

Ձեռքըդ բըռնեմ, ներս տանեմ,
Դուռըն գընեմ զփակն 'ի վերան,
Նախշուած խալի [3]) կըձգեմ,
Ոսկեթել դօշակ [4]) 'ի վերան։

Բարձրիկ մի սեղան բերեմ,
Ու խորված կաքուկն 'ի վերան,
Զուգումի գինի բերեմ,
Որ խըմենք 'ի սիրոյ վերան։

72

Կիւզէլ [5]) մի ես երեկ տեսայ
Ի քաղաքն 'ի յԸնգուրիա,
Թագաւոր մի խընդիր ելաւ
Ի Մոսկովայ, 'ի փորթոգալայ։

Երես-տեսալիք [6]) ետուր
ԶՄէլանիկ, զԱշտրենէ
Ո՛րով աչերուն գին ետուր
ԶԱւսկուտարն եւ զԽայլաթիա։

---

1) Պարտատէր։ 2) Իշխան, Պարոն։ 3) Կապերտ, գորգ, խալի-չա։ 4) Ընկողին, постель. 5) Սիրուն, գեղեցիկ, նազելի։ 6) Երեսը տեսնելու գին, վարձ։

Digitized by Google

Ելաւ ու խալաթ քաշեց
Շամ քաղաքըն 'ի հետ Միրայ,
Քաղցրիկ զըուցին համար
Շահրազուլ, Պաղտատ ու Պասրա։

Կիւզէլն այլ 'ի խօսք ելաւ,
Ձայն ասաց, ինչ իւր պիտենայ.
«Թագաւոր, քո գալըն 'ի բարին,
Քայլափոխդ իմ գլխուս վերայ».
«Կամիս ինձ փեշքեշ [1]) լայեխ [2])
Շամ քաղաք 'ի հետ Միրայ,
Կուտաս զՍտամբօլ
Տուր Վենետիկ կամ Իսփանիա»։

«Շատ սըրբոց մարմինք կայ
Նա եւ մարմին տեառն Յակոբայ,
Կամ տո՛ւր զեզըըն Աստուածածին,
Որ շինած է Ալիկուռնա»։

Աղջիկ դու՝ 'ի նա քաղաքէն,
Որ կոչեն զանուն Պոլիս՝
Մեծ Կոստանդինոս ասեն
Մէջ նորա թագւոր կու կենայ։

Մէկ ծայրն 'ի Հալապ նըստի
Մէկըն Համիթ, մէկն Ամասիա.
Մըսըր քեզ ճիհէզ [3]) տուած
Ու Պուրսա, Քէճէ 'ի վերայ։

Թօխատ քայլափոխուդ գինն է,
Էրզրում, Կէնճէն 'ի վրայ,
Այդ անուշ ծիծաղելիդ
Խորասան, Հիւմրիւզն աժենայ։

Սարկաւագ ասօղ բանիս
Յինքենէս խիստ տատացայ,

1) Ընծայ, պարգեւ։ 2) Վայելուչ, յարմար։ 3) Օժիտ, բաժինք, приданое.

Digitized by Google

Զայս քաղաքներս ամեն
Կիւզէլի մի տըւի ճապա։

Երբ որ սէրն գայ մարդուն՝
Ոչ մանուկ ասէ, ոչ տըղայ,
Ոչ աշխարհական կ'ասէ,
Ոչ երէց, ոչ հաբեղայ.

Մանկո՛ւնք՝ մի՛ մեղադրէք,
Սէրըն արա՝ զիս տիվանա [1]),
Զայսչափ քաղաքներս ամեն
Կիւզէլի մի ճորտ ու ծառայ։

Աժէ ինչ որ տըւաք, եղբարք,
Կեւզէլին իսկի գին չ'կայ.
Նա կիւզէլն, որ զքեզ սիրէ՝
Զհոգիդ տուր՝ զաչերդ 'ի վերայ։

73

Հէ՜յ, մէկդի բացէք մէյդան,
Ի՞նչ տապէս առջեւ կու գան,
Զա՛րկ խամչին [2]), տուն մի՛ նայիր,
Հոնէն-ալ կըլայ սէիր.
Թո՛ղ էլլին կըտրիճները,
Տեսնունք նոցա ուժերը։

Ո՞ւր է գոմէշին գըլուխը,
Թո՛ղ մէյտան գայ ուզեցողը,
Տէ՜ հանէ տէվէ խալարան [3])
Ախլուլախ [4]), այու երխան [5]).
Հապա դուն կարճուկ Մաւթին,
Ինչո՞ւ կը նայիս հալխին։

---

1) Խելագար, ցնորած։ 2) Խարազան, մտրակ, плеть. 3) Ուղտ վերցնող։ 4) Չիու ականջ։ 5) Արջ կործանող։

Digitized by Google

Իշտէ 1) կարճուկ Մառթինը
Ակոբին առջեւը,
Եկան գօդի գօդիի,
Առնուեցան ձեռք ձեռքի.
Թընդաց տակը գետինը,
Հավա 2) ելլան թօզերը։

Տաքցան, ասլան կլտրեցան,
Չորս քօվը պլտըլտվեցան,
Ակոբը փաթթըլվեցաւ
Ու մէջքէն խափմիշ արաւ 3).
Մառթինը մէկէն բըռնից,
Ճ'ըկկից, վերուց ու թապլից։

Ըլլան տահա կլտրիճներ,
Ան Մառթինին հիչ բան չ'էր.
Նորա գալ էր պատուածը,
Գիտէ ալայ 4) աշխարքը.
Նա օմուզին 5) վըրայէն
Օպա թապլած կլտրիճ է։

Կարճուկ Մառթինին ուժին
Ուժ չի հասնիր հէչ մէկին.
Աֆֆէրիմ 6) կարճուկ Մառթին
Նամ իս դուռն գեղացիին.
Գուն առիր ան գըլոխը,
Քըրտինքիդ հելալ հախը 7)։

Ո՜օ Մառթին՝ մէյնակ չ'ուտիս,
Մեր փայն-ալ քիչ մը պահիս.
Գուլխուն համը մենք-ալ տեսնունք,
Քու ուժէդ մենք-ալ առնունք.
Քեզի պէս ասլան կլտրինք,
Գալ պատուինք, օպա գըըչինք։

---

1) Ահա։ 2) Օդ։ 3) Ելեց, բռնեց։ 4) Բոլոր։ 5) Թիկունք։ 6) Քաջ, փառք քեզ։ 7) Արդար վաստակ։

Digitized by Google

74

Յորէս էկաւ մէկ մէկ ուտի,
Աղուէսն էկաւ լանճիկ լանճիկ,
Ոտեր ունէր կարճիկ կարճիկ,
Սիրտը ուզեց հաւի քարճիկ,
Այ իմ չալիք-մալիք, չալմալալիք,
Չալմ պտորիկ, չալմտորպիկ, տաշտահոռ,
Տմպլաճակատ, խաշխատպիկ, տաղիկճուտեր,
Աղուէսն պառկեց աղբի տակին,
Աչքերը ձգեց չաղ հաւ ձագին,
Նետով՝ կըտա՛մ աչքի տակին,

Ես մի բատուկ զարկած պահեմ.
Ելնեմ երթամ ձագերս հանեմ,
Ես էն աղուէսն կու սպանանեմ,

Յորէս եկաւ Պ.աւաթ-խանը,
Ով սորվացրաւ ամեն բանը,
Աղջիկ՝ վեր կաց, ջուր տո՛ւր հորթին,
Մեռնի կատուատիրոջ որդին,

Այ տղայ՝ անունդ է Աւագ,
Քեզ կ՚ուտացնեմ մեղր ու կարագ,
Համ տիրացու, համ սարկաւագ,
Մեկ ճուտ ունիմ իմ յիշատակ։

75

Սիրական քուրիկներ դառօսը ձեզի,
Նստուած սիրով պահէ մեզի.
Փեսայն կուգայ սուրով զաւով,
Մարդը շատ է կառնէ զոռով։

Կերթաս կերթաս ճամբան դիւղ է
Աչքդ կուլայ սիրտդ կուզէ,
Կերածդ չամիչով թուղ է.

Digitized by Google

Կարմիր և ճերմակ բացուած վարդ ես,
Թիւրլիւ չիչակ ռեհան վարդ ես։

(Նոր Նախիջևանից երգ)։

76

Սամաւարը պատուական է,
Մէջին ջուրը բաւական է,
Չա՛յ խորթողին աչքը սիրեմ։
Ձեռքին բռնեմ քովս բերեմ։

Չա՛յ ասած բանդ խիստ աղեկ բան է,
Մարդուս սիրտը ռահաթ[1]) կ՚անէ. չա՛յ խորթողին և այլն։

Հանէ ռումին շիշան հանէ,
Պնեղին չայը կարմիր կանէ. չայ խորթող. և այլն։
Արծթի պատնոս թաս ու գաւաթ,
Ռոմի շիշան մէջը գրած։ չա՛յ խորթ. և այլն։

(Նոր-Նախիջևանի երգ)։

77

Նորէն նորէն Նազարէթ,
Մորէն Թախթէն իսկ ելէ.
Շալէ շապիկ հագել է,
Բեմեր գոտին կապել է.
Ահլային գուռն էլիլ է,
Ոտքը չափռաստ դրիլ է,
Կիթառը ձեռքը բռնիլ է,
Բանչեն ժանչեն կը զալէ։

(Նոյն)։

78

Զըստիկ պըստիկ Գաճաճ-Մուք,
Ինչ ասենք քեզ—մարդ թէ մուկ,

---

1) Հանգիստ։

Ինչո՞ւ է պէտք մեծ տունը,
Եկ, կացիր մեր չքաւումը.
Հազա՛ր փառք քո ստեղծողին,
Որ մեզ հասցրեց էս օրին,
Քեզ տեսնելով լիանալ,
Քեզ ծաղրելով, կշտանալ.
Գէ՛հ Գաճաճ-Մուք, գէ՛հ վազիր,
Մարդ ես—մեր յետքից հասիր։

Հիւսիսափայլ, 1861 Թ. ե. 262։

79

Եկէ՛ք, բարեկամք, եկէ՛ք,
Արագ արագ վազեցէ՛ք,
Ճ՛աշու սեղանը դրած է,
Կերակուրը բերած է.
Քանի տաք է, վազեցէք,
Եկէ՛ք, բարեկամք, եկէ՛ք։

Հիւսիսափայլ, 1861 Թ. ե. 265։

80

«Հաւար Ջուլօ, մաղաթ Ջուլօ,» 1)
«Անի գեօրգում 3), եանդըմ 4) Ջուլօ։» 2)

Ես Ջուլօն եմ Մաստարեցի,
Հինգ օր արի, մեր տուն կեցի,
Գէմ աղօթրան եկեղեցի։
Արեւն ելաւ կամար կամար
Ջուլօն կապեց ոսկէ քամար,
Քեզի բերեմ ջանիս համար։
Արեւն ընկաւ խամուր բերդին,
Քո սէրն ընկաւ մէջ իմ լերդին,
Ես քեզ սիրեմ, թող զիս քերթին։

---

1) և 2) Ամենայն տանց վերջումն կրկնեամ զայսոսիկ տողս։
3) Քեզ տեսայ։ 4) Այրվեցի։

Digitized by Google

Տան քով անցայ, ճրագն էր վառ,
Դու նման ես զօղանի գառ,
Սրբևերցի՛, արի՛ զիս առ.

Ջաղցի բոլոր ըմէն ուռ էր.
Աշխարհն անէր. Զուլօն ծուռ էր,
Մէջ իմ սրտին լ՛աւ ու դուրբ էր:

Խունտիր վառեր՝ եղեր է մուխ.
Կապել փուշին՝ Թորգելայ պուխ,
Անքերդ կամար՝ աչքերդ թուխ:

Օր մը աղէկ՝ օր մը վատ էր,
Կանանչ գլուխ չօլի 1) բաղ էր,
Նչլի խօսքով զիս կու առէր:

Տան քով անցայ՝ թափ քելեցի,
Լանգով զարկի՝ զերդիկ բացի.
Նա՛րս տուն չէր, նստայ՝ լացի:

Թաւ խորօտիկ ասլի ղադա՛.
Քո դարդ մէջ իմ սրտին շա՛տ ա,
Քո ծոցն ընձի նաշխուն օդա 2):

Մէջ տան յետև արտ մի եօնջայ 3),
Խմեմ գաթա, ճամբեմ խօնչայ,
Ընեմ Զուլօն, շըջեմ Գեանջայ,

Շատ խորօտիկ անմահութիւն,
Սիրելիս, մի՛ ըներ վատութիւն,
Թորգեմ՝ երթամ ղարիպութիւն 4):

Դու կաննել ես դէմ ամրոցին.
Ջուխտակ շամամ մէջ քո ծոցին,
Դու կ՚խաղաս խեւ վըղնոցին:

Մէջ տան յետև ջուխտ մ՚գերան,
Բոլոր երես՝ պստիկ բերան,
Քո սիրողէդ գուներ վերան:

Մէջ տան՝ յետև արտ մ՚ դարի,

1) Դաշտ: 2) Սենեակ: 3) Клеверъ. 4) Պանդխտութիւն:

Digitized by Google

Երթանք՝ քաղենք, տանք խեարի,
Ճ'ամբեմ Զուլոյին դիարի [1]):

Պաղ ջուր պրծել՝ կու գայ սարէն,
Գետ չի սաղցեր սրտիդ եարէն,
Ես ինչ անեմ զիմ քեօր ախթարէն:

Ջուրն է պրծել՝ կու գայ սարէն,
Կու գլգլայ մարմար քարէն
Եարն է դարձել իր իղրարէն [2]),

Ջաֆար Ալի նշխուն օղէն,
Նո՛ր եմ ելել Զուլոյի մօտէն,
Չեմ կշտացել անոյշ հոտէն:

Նշխուն օղա՝ չինի քեասայ,
Նանէին, գնա՛, թաքուն տար,
Էսօր ես Զուլոյին թագնայ տեսայ

Դու ելել ես՝ կ'երթաս 'ի բէր,
Ո՛չ բէրն ըլի, ո՛չ բէրատէր,
Տօ՛ պստիկ հարս, նոր սիրոյ տէր:

Դու ելեր ես՝ կերթաս իգին,
Դու ու քո ջուխտակ տեգեր կին,
Ո՛րն տեսնէ ելնի հոգին:

Քօ մօր անուն կըսեն Սառայ,
Ես քո սիրոյդ կրակ վառայ,
Գըսմաթ չ'ելաւ՝ քեզիկ առայ:

Դու կանններ ես դարգեահի [3]) դուռ,
Մէջքդ նմանի խանչալի բուռ.
Զախ ըրեցիր սավդա [4]) ու ծուռ:

Ըմպերն եղեր բուլթա բուլթա,
Զուլօն կապեր բալաք փուլթա,
Ես քեզ սիրեմ՝ թող ըսեն սուտ ա:

Տնէն ելար հալա հուլա,

---

1) Օտար երկիր: 2) Խօստումն, խօսք տալը: 3) Արահի դուռը, ворота. 4) Սէր, սիրահար:

Ծիծերդ նման բամբակի քուլա,
Աչկունքս տեսած, սիրտս կուլայ:

Առաւօտուն բարի լուսուն,
Քո կոճկներդ հարիւր յիսուն,
Ես ղուրբան եմ էդ քո տեսուն:

Զանունդ գիտեմ, ա՜խ, չեմ ասի,
Մանիշակ խառնուեր-հետ քո վարսի,
Ձեռս տարայ ծոցդ՝ խոցերդ հասի:

Զանունդ եմ ասեր զանազան,
Իսկի չի՛ կայ քեզի նման,
Ծամերդ էր ճիւղ ճիւղ րէյհան:

Դու կու քելիս եանա՛ եանա՛,
Մէրկանդ ըսի՝ դուռը բանայ,
Զիրար սիրենք՝ մարդ չիմանայ:

Մեր տուն ձեր տուն մէկ դառապով,
Ընկեր մտներ կանաչ կապով,
Զիրար սիրենք Աստուածն ապով:

Դու ելեր ես՝ կերթաս Կանգառ,
Ծամերդ ուսերդ էլէ խանգար,
Ես քեզ սիրեմ՝ թո՛ղ զարկեն չանկալ:

Մեր տուն ձեր տուն դիմաց դիմաց.
Հար Երբ աչօք ընեմ իմաց,
Մեր երեսի հայէն գնաց:

Աշխարհ՝ ալա՛մ քեզ կու գովեն,
Որ մ՝ չելար սէլի հովէն.
Ծամէրդ քաշած Վանայ ծովէն:

Մեր տան խոև արթ մ՚մասուր,
Զուլօն առնեմ մտնեմ մոռր,
Զուլօն սիրեմ՝ թորգեմ սկեսուր:

Հէլէլ վէլէլ Մսրու գոմէշ,
Իմ ձեռ թալեմ Քեալաշի փէշ.
Զուլօն եղնի ընձի փէշքեշ:

Digitized by Google

Մեր տան յետև արտ մ՚ըլնգուկ,
Ձեր տան յետև արտ մ՚ըլնգուկ,
Զուլօն աննեմ՝ մաննեմ ընգուկ։

Քամին եկաւ էրան էրան,
Գնաց հասաւ Մշու բերան,
Մշու հաւեր թևաւորան,
Քեալաշի տուն սևաւորան։

Մեր տան ետև քառսուն կարաս,
Քառասուն կարսի գինին էր խաս.
Ոսկէ գուգում՝ [1]) արծըլթէ թաս.
Ամէն թասին պագիկ մ՚տաս։

Ռուխարիկն [2]) եկայ՝ ցախ էրի.
Նափունջիս պատէն կախ էրի.
Մայ ծոցդ՝ շիլթախ էրի,
Պագիկդ առայ, օխա՛յ էրի։

Գուլխա մ՚ գուլթան .դաշտ կու բանի,
Զուլօ խալթուն խաց կու տանի՝
Մին կու՝քըլէ, մին կու կայնի,
Աչքով՝ ունքով մարդ կուսպանի։

Մեր տուն ձեր տուն մօտիկ մօտիկ,
Դուն կապել ես կարմիր գօտիկ։
Երթանք՝ քաղենք կանանչ խոտիկ,
Տեսնունք՝ վը՛ր եարն է խորօտիկ։

Եկէք՝ երթանք գարի պոկենք,
Հայլէ բերենք՝ գլուխ կոկենք,
Երթանք՝ Զուլօյի դրանը չոքենք։
Ռաքբեամ Զուլօն ընդեանց պոկենք։

Մեր տուն ձեր տուն երես երես,
Ապըսպարեմ՝ հայլիս բերես,
Արարիչ Աստուածդ սիրես
Զուլօյիս անուն չ՚աւիրես։

---

1) Մաշփոր, ваза. 2) Առարան։

Digitized by Google

Մ՛եր տան յետև տան մի կարաս.
Ձեր տան յետև տան մի կարաս,
Ամէն կարսի գինին էր խաս,
Ոսկէ գիւգիւմ՝ էրծաթէ թաս,
Ամէն թասին պագ մը կուտաս։

81

Շահրիարցւոց երգ։ 1)

Ա՛ աղջա՛յ, դու հե՞ր իս, մե՞ր իս, 2)
Ո՞ւր եկար կէս գիշերիս.
Ա՛յ նանի ջան, ա՛յ լուլուլու 3),
Ցոցուեմ քեզ տեղ չըկայ
Գլուխդ դե՞ր կռներիս։ 4)

1) Սուրբ Էջմիածնայ Վաղարշապատ գիւղից դէպի ՚ի արևմուտ, (հինգ կամ վեց ատուր ճանապարհ—երկարութեամբ) «Շահրիար» կամ «Շեհրիար», Սարդարաբադ (Արագածոտն) բերդի հարաւային կողմը, գիւղ, ուր կը բնակին մօտ 80 չափ հայ գերդաստուն; ունին եկեղեցի։ Շեհրիարի մօտ կան մինչև այժմ մնացուածք հնագոյն քաղաքամօր (столица, capitale) Հայոց Արմաւիրին, Հայկայ թոռն Արմայիսից շինած մօտ, 4200 տարի մեզանից առաջ։ Երբ որ Երասխ գետը իւր ընթացքը փոխեց և հեռացաւ Արմաւիրից, այս մայրաքաղաքին նշանակութիւնը, ջրի սակաւութեան պատճառաւ, սկսեց նուազիլ, բայց տակաւին, մինչև 5 դար Քրիստոսի ծննդեանից ետոյ, ականաւոր տեղի էր և յայտնի չէ եր իսպառ աւերակ դարձաւ։ Սարդարաբադու և Շեհրիարի շինութեան Արմաւիրի աւերակների քարերից շատ նիւթ վաստակեցին։ Ս դարաբադու բերդը շինեց 1819 թուին Երևանու պարսկական փ խարքայ Հիւսէին-խան-սարդարը և Ռուսք, տիրապետելով Հայկական նահանգին, 1828 թուակ. ետոյ, առաւել ևս ամրացուց բերդը։ Այժմ Սարդարաբադու և Երևանայ բերդերը գրեթէ ոչին նշանակութիւն չունին և Օսմանեան և Պարսից հետ եթէ պատ րազմ պատահի, Ռուսաց գլխաւոր և կանոնաւոր կերպիւ ամրացու ցած, նորահնար թնդանօթներով զինուորուած և պատերազմակ պաշարով պատրաստութիւն տեսած բերդն Աղեքսանդրապօլունն (Գիւմրի, Գումբրի, Կիւմրի, Շիրակ գաւառումը, Արարա տեան աշխարհումը)։

2) Այս ո՞ւր ես։ 3) Ամեն երկու տողի կրկնելու է։ 4) Բ զուկներիս վրայ։

Digitized by Google

Ա՛ տղայ, դու բաղումն 1) արի,
Սանտրոմգ ջաղումն 2) արի,
Էս թաղը ղալմաղալ ա 3),
Մ՚ան տո՛ւր էն թաղումն արի։

Գետղից գաս գեղը մտնես,
Իմ քցած տեղը մտնես,
Ինձանից ջոկ եար բռնես,
Բէմուրատ հողը մտնես։

Սարդ եմ քաղել մաղերով
Սեր եմ դրել շաղերով 4),
Հրէս, 5) եկաւ իմ եարն
Ալ ձին տակին խաղալով.

Գնացի ջուրը տեսայ,
Գուշապանդ 6) դուռը տեսայ,
Իմ հանի աղեղ փեսայ,
Գուլգազ 7) երեսդ տեսայ։

Ալ ձին նալը ի՞նչ անի,
Սիրունը խալը 8) ի՞նչ անի,
Սիրածը սրտով ըլնի,
Աշխարհի մալն ի՞նչ անի։

Ա՛ տղայ դու հատիկ մատիկ 9),
Երեսդ նռան հատիկ,
Ի՞նչ վախտ ես քեզ կու տեսնեմ
Համ համբարձում է, համ Զատիկ։

Մեծ արտումն փուշ կըլլի,
Սառն աղբիւրին թուշ 10) կըլլի,
Ուր գնում ես թէզ արի
Եարդ քեզ կարօտ կըլլի։

Զաղացքի դուռը տաշած
Եաղլուխիս կիւլը քաշած,

---

1) Այգու կողմէն։ 2) փայտով շինուած պատնէշէն անցիր։ 3) Բաղմութիւն է։ 4) Ցօղերով։ 5) Ահա։ 6) Ապակէ։ 7) Վարդերոյն, 8) Երեսին սեւ բիծ։ 9) Կտրիճ պատանի։ 10) Մօտ։

Digitized by Google

Մեռնիմ կէս կեռ 1) ունքերիդ,
Հէնց ա (է) ղալամով քաշած։

Գնացի գետը լուացք,
Սապոնս ոսկեջրած։
Հերս ու մերս ի՞նչ անեն,
Ճակատիս էս է գրած։

Աղջիկ, աղջիկ, ալ աղջիկ,
Երեսդ կայ խալ՝ աղջիկ,
Ինչնէ՞կ էն օրին կըլնի,
Իմ քեռը քեզ տալ՝ աղջիկ։

Ոտաիս տակը մանիշակ,
Իմ եարը քանց քեզ շէշակ, 2)
Օխթը թումանից 3) անց կենամ
Քեզ բռնիմ եարիս մշակ։

Մի ջաղացք երկու դռնէ,
Նարձ բերէք եարս կռնի 4),
Էս, դու, մի պաղում պա՛ենք 5),
Էս չնաւի դու նոնի։

Ա՛ տղայ, դու պող ձիաւոր,
Սաղմոսը ծոցիդ սովոր,
Ինչնէկ կու տամ էն օրը
Գաս մեր տունը թագաւոր։

82

Գանդուխտ վասպուրականցին *) իր ընկերին։

Թո՛ղ ախպէր [1], թող, որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի [2], Թող իմ աչք կլկլացող [3] պղտոր պղտոր ախպիւր [4] էլնի.

1) Կամար։ 2) Գեր ու բարակ։ 3) Թումանը տասը րուբլի է։ 4) Կուռն, թև, կռնի, (կռնի, այս տեղ բայի եղ. գ. դէմն է և ոչ հոլով, և նշանակում է «թևերը դնել (բարձի վերայ)». յենուլ թևին։ 5) Պիտի լինենք։

[1] Եղբայր։ [2] Լինի։ [3] Կարկաջահոս։ [4] Աղբիւր։

*) Վասպուրական, ութերորդ նահանգ Հին Հայաստանի.

Digitized by Google

Թէ տուն[5] էլ արտասունք[6] ունիս, արի՛[7] ծիկ[8] հետ ու լա՛ց արա,
Մեր արտասունք թող ամպ կարի, Հայոց դաշտեր անձրև էլնի:

Թողեր ենք ծէթկիկ[9] ծագերս[10] խեղճ ու կրակ վեր[11] պաղ Թօրվան[12],
Ո՞վ ախպէր ինոնց[13] արև, ինոնց օրեր մենք ենք տուեր.
Թողեր ենք մեր կողակիցք վզիկ ծռած կէլու[14] պէրան,[15]
Կողակիցք որ չում[16] մահուան հետն այրելու[17] ուխտ ենք արեր:
Թող ախպէր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի:'

կոչվումէր նաև. երկիր Արծրունեաց, տէրութիւն կամ թագաւորութիւն Վասպուրականի (Յոյները փոփոխակաւ կոչումէին. «Վասպուրակա, Ասպրականիա, Վերին Մարք (Մարաց երկիր), Վերին Մեդիա, Վասօրոպէտա): Վասպուրականը ամենից ընդարձակ նահանգն էր և ունէր 36 գաւառ, զօր. Ռշտունիք, բզնունեաց (Վանայ) ծովի եզերքը, որ կոչւի և ծով Ռշտունեաց, Բզնունեաց լիճ, ծով Տոսպայ: Նորա եզերքն է Նարեկայ վանքը. Տոսբ (Շամիրամակերտ, այժմ Վան), մայրաքաղաքն Վան; մօտ 2000 տուն հայ ժողովուրդ: Նորա յարևակողմն ականաւոր է Վարագ լեառն, ներքին և վերին; Աղթամար, Վանայ չորս կղզիներից գլխաւորը, ուր կայ Սուրբ Խաչ եկեղեցին, Գագիկ արքայի հրամանաւ շինած 915—921 թուակ.; կան նաև զարմանալի հին աւերակներ, մենաստան, կաթուղիկոսարան և այլն:

«Արտազ» և «Ակէ» գաւառք (այժմ Մակուայ վիճակ, քաղաքն «Մակու» կամ «Մաքու», Պարսկաստանում), Մասիսից դէպ՝ի հարաւ: Գլխաւոր քաղաքն և նշանաւոր դաշտն կոչւումէր Շաւարշան, ուր Հայոց թագաւորների զօրանիստը և հովանոցքը կային, Անարուկի ապարանքը: Մակուայ սահմանումը կատարուեցան Թադէոս առաքեալը և արքայադուստր կոյսը Սանդուխտ, որի շիրիմը կայ մինչև այժմս մէկ մատուռի մէջ: Միւս անգամ հռչակաւոր եղև և միշտ անմոռանալի է Հայոց համար Շաւարշանայ կամ Շաւարշական դաշտը, որ և Աւարայր կոչէր, մեծահռչակ և ազգասիրական նահատակութեամբ Վարդանանց զօրավարաց Հայոց, 451 թուականին: Մնացածները. Գողթն (Ագուլիս), Նախճուան (Նախիջևան), Գառնի կամ Գառնի (հարաւակողմն Բայազիդու), Անձևացիք կամ Անձաւացիք (Ոստան, Գարբաս), Մարանդ և այլն:

[5] Դու: [6] Արտասուք: [7] Եկ: [8] Ինձ: [9] Փոքր: [10] Ձագերս: [11] Վերայ: [12] Թոնիրի: [13] Նոցա: [14] Գայլու: [15] Բերան: [16] Մինչև: [17] Այրելու:

Digitized by Google

Թավլեր[18] ենք շատ սար՝ ու ձոր, արտուն[19] փնտրին էլ անցեր են
Էս մարդ է, թէ հրեշտակ է, քար է թէ հաւք՝ զարմացրեր[20]
Մ՛ի մեր տղէք[21] կանչելով ճամպահ[22] զըմէն[23] լացուցեր ենք
Պլտորիկ ենք էս[24] երկրի մէջ, ուր որ անպան[25] հինապուեր[26] ենք
Թո՛ղ ախպէր՝ թո՛ղ որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի։

Մեզ ինչի՞ համար գինի երբ մեր տղէք սև հաց չունին,
Մեզ ի՞նչ պէտք օտարին զարդ երբ մեր ինկեր[27] պէօպիկ[28] էլնի.
Ո՞ր երթանք տխնիլ[29] էն[30] փառք որ մեր ճակտի քրտինքն էլնի,
Օտարին տուն մեզ ինչ շահ երբ մեր տուն փուտ գերան չունի,
Թո՛ղ ախպէր թո՛ղ որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի։

Էնկամատար[31] ենք խոնարհեր որ զըմէն մարդ մեզ պեռ[32] կը դնի,
Էս մարդ է թէ անասուն իսկի[33] հարց փորձ արող չկայ.
Մէկ՝ քրտինք մէկ փարայի կուտանք շատ տիր[34] տանող չկայ,
Փոսի մէջ ինկած ղարիպ մեր ձեռք բռնող հանող չկայ,
Թող ախպէր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի։

Էս երկնուց[35] հաւքերը[36] տես, ինչպէս կերթան ճլվլալով[37],
Որ ծնողն ի[38] տուեր թիւրին[39], որ կուտ կը տանի ուր[40] ծնեագերին.
Մենք մարդ ենք, ծայու տղայ, կեանք կընցուցենք[41] ահ ու զարով,
Արտնք չունինք, մահէ կը վախնանք, մեր գերեզման կը լցուի փշով։
Թո՛ղ ախպէր թո՛ղ որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի։

Թէ հովեր իրար զարնեն, տեղ մը չունինք պահկուելու[42],
Թէ՛ անպեր կարկուտ թափեն, տուն մը չունինք սթարվելու[43],
Թէ՛ երկինք ճէր[44] էլ էլնի, խելք չունինք վաստկելու[45],
Ո՜հ, էս ինչ հորոտ[46] օր է, կասենք, փարէք[47], կուտանք գինու։

---

18 Թափառեծ։ 19 Արիւն։ 20 Զարմացուցեր։ 21 Տղաք։ 22 Ճանապարհ։ 23 Ամեն։ 24 Այս։ 25 Անքան։ 26 Համարուեր։ 27 Ընկեր։ 28 Բոկոտն։ 29 Տեսնել։ 30 Այն։ 31 Այնքան։ 32 Բեռն։ 33 Երբեք։ 34 Ընկամ։ 35 Երկինքից։ 36 Թռչունք։ 37 Ճռուողելով։ 38 Է։ 39 Թևերն վրայ։ 40 Իւր 41 Կանցունենք։ 42 Ծածկուելու։ 43 Պատսպարուելու։ 44 Պարզ։ 45 Շահ ընելու։ 46 Գեղեցիկ։ 47 Աստղներ։

Digitized by Google

…տխպեր թող որ իմ սիրտ-կրակ ու բոց վառուած ըլլի,
…աչք կլկլացող պղտոր պղտոր աղբիւր ըլլի։

…տեհէն 48 ծովերն առեր մենք չոր կղզի մը մնացեր ենք,
…կասեմ կեամի 49 չինենք, տիւ գինով ես աւալ թեաւալ 50.
…ր մէկն էլ թէ ես չինեմ, կուկեայ 51, կարրի յիմնարար.
Օրէ օր ծով կը պարծրանայ 52, շատեր խեղդեց, նամեան մէկ ճար։
Թող տխպէր թող որ իմ սիրտ-կրակ ու բոց վառուած ըլլի,
Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր աղբիւր ըլլի։

Մէջ ճան 53 տխպէր արէ, սիրտդ մ'աներ 54 քարի 55 նման,
Թէ կը սիրես քեօ 56 Քրիստոս, քեօ պապերու սուրբ գերեզման.
Ու ըլմէն ղարիպ կուրպաթ 57 Հայու տղէք Հաւսարական,
Եկէք տանք մեր քրտինքներ, մեր ցաւ ու տարտ 58 կալմի 59 պէրան.
Հիտպենք, վայ մեզ ասենք, մեր սիրտք փլորին, 60 աչք կլկլան,
Մեր արտասունք ամպ թող դառնան Հայոց դաշտին վերէն խաղան։

Տիգրան Ամիրճանեան։

83

Նոր Ալանի լեզուաւ

Համբարձման երկու շաբթին
Առայ զփոսխն 1) ու զգերնդին 2),
Ընգայ ծովուն ծովյափան 3),
Ծորեցի 4) ծորթփեցի,
Մանրիկ մանրիկ խորմեցի 5)
Ալէհան ճիւղով կապեցի,
Հա մէկ եարոջ ճամփեցի,
Հանէր նանայ նայնանայ, (կրկնիր ամէն տան վերջը)։
Զանէր նանայ նայնանայ։

---

48 Կողմէն։ 49 Դլաւ։ 50 Թաւալգլոր։ 51 Խու գայ։ 52 Կը բարձրանայ։ 53 Մերձը։ 54 Ըներ։ 55 Քարի։ 56 Քո։ 57 Օտարական։ 58 Վիշտ։ 59 Փոշէն։ 60 Կակղին։

1) Փոսխն — փոցխ (որով քաղած արտը և խոտը կժողովեն)։ 2) Գերնդին — գերանդու, մանգաղ (որով կհնձեն)։ 3) Ծովյափան — ծովի ափին։ 4) Ծորեցի — ծորել։ 5) Խորմեցի — փնջել։

Digitized by Google

Թ՚որգերես [1]) երկու ջուխտ ծամ [2]),
Ջ՚ուխտ ծամեր մէջն էր նշան,
Կըզզայ [3]) թէ պագնեմ նշան,
Գ՚ըլորայ [4]), ընգայ զնդան [5]).
Հըմըլայ [6]) զնդան ով է տեսի.
Մ՚էջ վարդ է բոլոր ռեհան։
Ար մէկ սուրբեր կանչի, չեկան խորոսան [7]),
Սուրբ Սարգիսն էր խորոսան,
Հանեց ու խրատ տուեց.
Ձերթաս յաւլեկն [8]) ի կնգան,
Կընիկ սև օձու նման,
Կաղնի փէտն քոքեհան [9])
Ը՛ռ ու ընգի կնգայ ջան։
Գ՚ացի դռնիկ կիսաբաց,
Մ՚տայ թ՚առնեմ թաժայ հաց,
Ը՛նտէր շնիկ մնացած —
Ը՛նձի ինչ խածնել [10]) պիտէր։
Ը՛նձի գիրկ ու ծոց պիտէր։
Տարին տըսուերկու ամիս
Թ՚որմաւ [11]) խնձորն ի գոտիս [12]),
Խնձորի կէս խածուկ էր,
Ձորս բոլոր արծթուկ էր,
Ճ՚ամփենք եարոջ դէ արի։
Աստի կուգաս—արտէն կալէն,
Հագերէս փուշ [13]), թորգերես փալէն [14]).
Ն՚որ եմ ընգեր [15]) սիրու բալէն [16]),
Ը՛նգերես ծով կը լողաս,
Քընց [17]) նաւան հատ կշողաս։

Հայկական Աշխարհ, 1868, № 2, ե. 81-83։

---

1) Թ՚որգերես—Թողել ես։ 2) Ծ՚ամ—մազի հիւս։ 3) Կըզզայ—կըռացայ։ 4) Գ՚ըլորայ—գլորվեցայ։ 5) Զ՚նդան—բանտ։ 6) Հըմ-ըլայ—այս տեսակ։ 7) Խորոսան—օգնական։ 8) Ձերթաս յաւլեկն—հաւատ չնծայել։ 9) Քոքեհան—արմատախիլ անել։ 10) Խածնել—կծել։ 11) Թ՚որմաւ—Թառամել։ 12) Գոտիս—ժապաւէն, գոտիկ։ 13) Փուշ—հագուստ բամբակեայ։ 14) Փալէն—հագուստ մետաքսեայ։ 15) Ը՛նգեր—ընկնիլ։ 16) բալէն—ցաւ, կրակ։ 17) Քընց—քան, ինչպէս։

Digitized by Google

84

Տփխիսեցւոց երեխայոց երգ։

Արեգա՛կ արեգակ դուս արի,
Հէրն ու մէրդ եկիլ է,
Օսկէ քլիթ բերիլ է,
Պատի ծակը դրիլ է.
Մուկն եկիլ է տարիլ է,
Կատուն էղնէն վազիլ է,
Պոմշի վուշը կոտրիլ է,
Շղամանը վիթիլ է։

85

Նոյնը։

Էգուց 1) կիրակի է,
Սօկօմ քաղելու է,
Սօկօմ քաղեմ դէգին 3) տամ,
Դէգէն մէ ինձ գառը տայ,
Գառը տանեմ Աստծուն տամ,
Աստուած ինձ մէկ ախպէր 3) տայ։
Ախպէր ախպէր ես քու շուն,
Գօտկկի 4) ծերին աբրէշում, 5)
Աբրէշում չըլի կազ 6) ըլի,
Սուփրի 7) ծերին սազ ըլի։

---

1) Վաղը։ 2) Դեդա, վրաց բառ է, նշ. «մայր»։ 3) Եղբայր։ 4) Գօտի։ 5) Մետաքս։ 6) Սոսկագոյն, ցած մետաքս։ 7) Ծածկոյթ սեղանոյ, սփռոց սեղանոյ, la nappe, скатерть. Պաստառակալ, простыня, չարշաւ, չարսաւ, սաւան, le drap, de lit. Պատառաքաղ (մասհան) la fourchette. вилка.

Digitized by Google

ԱԶԳԱՅԻՆ (ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ), ԱԶԳԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԶԻՆՈՒՈ-ՐԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Հայրենիքին. քո սիրելի հայրենիքին եղիր (դու) կից
Այդ տեղ են քո զօրութեան բուն արմատները:
Շիլլեր:

Քաջութիւն կայ, որ աւազակներն էլ ունին, քաջութիւն կայ որ միայն առաքինիք ունին. աւազակներու քաջ լինելը յայտնի է, փոխ առաքինիներունը է, որ լաւութիւն անեն ու նեղութիւնը համբերութեամբ եւ առանց յուսահատութեամբ կրեն:

86

Երազ.

Սարսափելի երազ տեսայ այս գիշեր,
Որպէս թէ մի պարտիզի մէջ կանգնած եմ.
Ամենադալար զարդարուած է կանաչով,
Նիւր ծաղիկներ իւրեանց հոտը բուրումն:

Ուրախ. ուրախ թռչունները երգելով,
Ծառէ ի ծառ ողջունեցին իմ գալը.
Ծաղիկները քնքուշ գլուխը խոնարհած,
Ողջոյն տուին, զմայլեցաւ իմ սիրտը:

Գտնուեմ խոր պարտիզի մէջ. մարդ չկայ,
Ոչ մի տեղից ձայն աղաղակ չէք լսվում.
Միայն հեռուից հասանումէ ականջիս
Ջրի ձայնը, բայց ջուրը դեռ չեմ տեսնում:

Իմ գնացած ճանապարհի ծայրումը
Ահա բացվեց մի գեղեցիկ հրապարակ,
Մարմարոնեայ գեղեցկաշէն աւազան,
Ուր գործումէր ջուրը այնքան աղաղակ:

Digitized by Google

Երբ մօտեցայ աւազանին, ինչ տեսնեմ,
Մի հրաշագեղ, մատաղահաս օրիորդ,
Աւազանի ափի վերայ խոնարհած
Լուանումէ բարակ ջրում մի լուացք:

Գերբնական է այդ աղջկայ տեսքը,
Ոչինչ չկայ դորա վերայ հողեղէն.
Լուսեղէն է, թափանցիկ է մարմինը,
Աչքը յօնքը սև սաթի պէս փայլումեն:

Զքնաղ իրան, մէջքը բարակ, իսկ կուրծքը
Դուրս է նայում բարակ հագուստի տակից,
Որպէս երկու հասունացած մեծ նռներ,
Թաւիշապատ խելք է թռցնում գլխից:

Կերպարանքը կանոնաւոր ու սիրուն,
Ասկիամայրն [1]) չարժէ նորա մօտ ոչինչ.
Ծածանումէ ուսի վերայ մազերը,
Շրթնի վերայ ծաղկումէ քաղցր ժպիտ.

Երգ երգելով նա կամաց է լուանում,
Նորա ձայնը կախարդումէ թռչնի պէս.
«Խաղաղ աղբիւր», նա երգումէ, «խայտալով,
Իմ կտաւը ճերմակեցրու քո ջրերով:»

— Ա՜յ իմ չքնաղ, ասա՛, լսեմ, ով ես դու.
Ես մօտեցայ և ասումեմ նազելուն.
Ո՛ր տեղից ես եկած այս տեղ և ինչո՛ւ,
Այդ ինչ բան է, լուանումես երգելով: —

Ինձ պատասխան տուեց այսպէս. «Պատրաստ կաց,
Մահու պատանք լուանումեմ քո համար.»
Եւ այս խօսքը ասած չասած, ծուխի պէս
Անյայտացաւ իմ աչքիցը ամեն բան:

—

[1]) Այսպէս ասվումէ Անահիտ, գեղեցկութեան և մաքրութեան աստուածուհին Հայերի, հեթանոսական ժամանակներումը: Նորան պաշտումէին հեթանոս Հայերը զանազան գաւառներում շինած մեհեանների մէջ, զոր օրինակ, Երէզ աւանումը Եկեղեաց գաւառի մէջ, Տարօնումը, Արտաշատումը և այլն:

Digitized by Google

Տեսանում եմ, որ կանգնած եմ անտառում,
Ծառի կատարքը հասանում երկնքին.
Իւր մռայլոտ գագաթովը անտառը,
Սոսկալի էր ահաբեկված իմ սրտին:

Լսելիքս ամբոխվեցան... վաստակեցան աչքերս...
Կացինի ձայն հեռուից յանկարծ լսում եմ.
Խիտ ծառերի միջերից դուրս վազելով,
Յանկարծ մի այլ նոր երևոյթ տեսնում եմ:

Մի հասարակ, բարձր կաղնի ահագին,
Նորա տակին նոյն օրիորդն է կանգնած
Կացին ձեռքին. Ջարդոտվելով մեծ կաղնին,
Հրաժարվումէ իւր դարաւոր արմատից:

Օրիորդը կտրումէ ու երգումէ,
Նորա երգը սիրտ կախարդող է դարձեալ.
«Կարիր, կտրիր, սրաբերան իմ տապար,
Փայտ կտրատիր, տախտակ տաշիր իմ համար:»

—Իմ նազելի, իմ սիրական, ասա ինձ,
Մօտենում եմ նորան դարձեալ ասելով.
Ասա՛, ո՛վ ես և կամ ուստի՞ ես եկած,
Ինչ տախտակներ կտրատումես երգելով:—

Իմ հարցմունքին այսպէս տուեց պատասխան.
«Քո օրհասը մօտեցել է, տախտակներ
Պատրաստում եմ ես քո դագաղի համար:»
Ասաց, դարձեալ անյայտացաւ. ես մնացի:

—

Թալքայվելով հոգիս ու սիրտս նայում եմ....
Ահա դաշտը սևանումէ չորս կողմից,
Ես չգիտեմ, թէ ինչ՝ պիտի գայ գլխիս,
Բայց դողում եմ բոլոր մարմնով երկիւղից:

Արթնում եմ ես....բայց ամպի պէս մի պատկեր
Հեռուիցը երևեցաւ իմ աչքին.
Մօտ վազեցի, դարձեալ տեսայ....ես նորան,
Մի գունաթափ, տխուր դէմքով ուրուական:

Digitized by Google

Մի ծանր մուրճ բռնած էր պինդ իւր ձեռքում,
Որով գետինը փորումէր անդադար.
Ահ, Թէև այնքան գեղեցիկ էր իմ աչքին,
Բայց երկիւղից սիրտս զարկումէր կատաղած։

Նա փորելով դարձեալ երգումէր մի երգ—
Մի սրտաշարժ, մի շատ տխուր, տրտում երգ.
«Մուրճ իմ, մուրճ իմ, փորիր դու ինձ մի փոս խոր,
Փորիր մուրճ իմ, մի գրկաշափ գետնափոր։»

Մօտենումեմ նորան դարձեալ խնդրելով,
—Իմ նազելի, իմ սիրական, ասա՛ ինձ,
Ասա՛, ով ես և կամ ուստի՛ դու եկար,
Կամ այդ փոսը դու փորումես ո՞ւմ համար։—

Իմ հարցմունքին պատասխանումէ այսպէս.
«Դա քո համար պատրաստումեմ գերեզման.»
Ճայթեց սիրտս....և երկիւղից և ցաւից,
Բայց կամեցայ տեսնել իմ այդ օթևան։

Երբ գնացի ես փոսի մօտ նայելու,
Սարսափելի մի ձայն եկաւ ականջիս.
Ես եմ նայում, տեսանումեմ այլ աղջիկ,
Նոյնպէս չքնաղ, նոյնպէս մատաղ, Թափանցիկ։

—Իմ նազելի, գո՛նէ դու ինձ գթա՛, ասա՛,
Ո՞վ է փորող օրիորդը և դու ո՞վ.
Ինչո՞ւ այդպէս գիշատումէք իմ սիրտը.
Շուտ պատասխան տուր նազելի խղճալով։—

«Մենք երկուքս քոյր ենք միմեանց անբաժան»,
Օրիորդը պատասխանեց հեգնելով.
«Նա երէցն է, իսկ ես կրտսեր հարազատ....»
—Բայց ո՞վ էք դուք,—ես հարց արի դողալով։

«Նա ալևոր «Հայաստանի հոգին է»........
«Իսկ իմ անունն է—«Անմիաբանութիւն»,
«Մեք շատ դարեր անցուցել ենք խռովով,
«Եւ շատ մարդիկ փոսն են ընկել մեր ձեռքով։»

Ասաց ժպտաց. կատաղաբար երկու քոյր
Գլորեցին ինձ փոսի մէջ. ես ընկայ....

Digitized by Google

Շնչարգելված նեղութենից զարթելով
Ազատուեցի, թէ երազ էր որ տեսայ։

Կոմս Էմմանուէլ (Միքայէլ Նալբանդեան)։ Հիւսիսափայլ 1858 Թ. ե. ե. 412—415։

87

Իտալացի աղջկայ երգ 1859 Թուականից.

«Մեր հայրենիք, թշուառ, անտէր,
Մեր թշնամուց ոտնակոխ,
Իւր որդիքը արդ կանչում է,
Հանել իւր վրէժ քէն ու ոխ։»

«Մեր հայրենիք շղթաներով
Այսքան տարի կապկապած,
Իւր քաջ որդոց սուրբ արիւնով
Պիտի լինի ազատված։»

«Ահա՛, եղբայր, քեզ մի դրօշ,
Որ իմ ձեռքով գործեցի,
Գիշերները ես քուն չեղայ,
Արտասուքով լուացի։»

«Նայի՛ր նորան, երեք գունով,
Նուիրական մեր նշան,
Թո՛ղ փողփողի թշնամու դէմ,
Թո՛ղ կործանվի Աւստրիան։»

«Ինչքան կին մարդ, մի թոյլ էակ,
Պատերազմի գործերում
Կարէ օգնել իւր եղբօրը,
Զանց չարեցի քո սիրուն։»

«Ահա՛ իմ գործ, ահա՛ դրօշ,
Շուտ ձի հեծի՛ր քաջի պէս,
Գնա՛ փրկել մեր հայրենիք,
Պատերազմի վառ հանդէս։»

Digitized by Google

«Ամենայն տեղ մահը միայն է,
Մարդ մի անգամ պիտո՛ մեռնի.
Բայց երանի, որ իւր ազգի
Ազատութեան կը զոհվի։»

«Գնա՛, եղբայր, Աստուած քեզ յոյս,
Ազգի սէրը քաջալեր,
Գնա՛, թէև չեմ կարող գալ,
Բայց իմ հոգին քեզ ընկեր։»

«Գնա մեռիր դու քաջի պէս,
Թող չտեսնէ թշնամին
Քո թիկունքը, թող նա չասէ
Թէ վատ է Իտալացին։»

Ասաց. տուեց օրիորդը
Իւր եղբօրը մի դրօշ,
Մետաքսից էր, ոսկիւ գործած,
Իւր երեք գոյն կան որոշ։

Եղբայրն առաւ և ողջունեց
Իւր սիրական քնքուշ քոյր,
Առաւ զէնքը, սուր, հրացան,
Հեծաւ իւր ձին սևաթոյր։

—Քոյրիկ,—գանչեց քաջ պատանին,—
Մնաս բարեաւ, սիրական,
Այս դրօշակին պիտի նայի
Ամբողջ բանակ իտալեան։

Նա սուրբ է ինձ, երբ մկրտված
Արտասուքով ու կնքած,
Դու յանձնեցիր ինձ յիշատակ,
Հայրենիքի նուիրված։

Թէ մեռանիմ, դու մի՛ սգար,
Իմացի՛ր որ տարեցի
Դէպ ի մահու արքայութիւն,
Իմ հետ քանի թշնամի։

Ասաց. վազեց դէպ ի հանդէս

Digitized by Google

Աւստրիացոց յանդիման,
Իւր արիւնով գնել յաւէժ,
Ազատութիւն իտալական:

Ո՛հ, իմ սիրտը կտրատւումէ
Տեսանելով այսպէս սէր,
Դէպ ի թշուառ մի հայրենիք,
Որ ոտնակոխ եղած էր:

Սորա կէսը, կէսի կէսը,
Գէթ երևէր մեր ազգում.
Բայց մեր կանայք............ո՜ւր Եղիշէ,
Ո՜ւր մեր «տիկնայք փափկասուն»:

Ո՛հ....արտասուք ինձ խեղդումեն,
Այլ չեմ կարող բան խօսել.
Չէ..........թշուառ չէ Իտալիան,
Եթէ կանայք այսպէս են:

Կոմս Էմմանուէլ (Մ. Նալբանդեան): Ջօգէն, Մայնի վերայ, Փրանկ-ֆուրտի մօտ: Հիւսիսափայլ, 1861 Թ, № 11, ե. ե. 400—402:

88

Արաքսի արտասուքը:

Մայր-Արաքսի ափերով
Քայլամոլոր գընում եմ,
Հին հին դարուց յիշատակ
Ալեաց մէջը պըտրում եմ.

Բայց նոքա միշտ յեղյեղուկ
Պըղտոր ջըրով եզերքին
Դարիւ դարիւ խըփելով
Փախչում էին լալագին:

«—Արա՛քս՝ ինչո՞ւ ձըկանց հետ
Պար չես բռնում մանկական,
Դու դեռ ծովը չի հասած՝
Սըգաւոր ես ինձ նըման:

Ինչո՞ւ արցունք ցայտում են
Քու սէգ, հըպարտ աչերից,
Ինչո՞ւ արագ փախչում ես
Այդ հարազատ ափերից:

Մի՛ պըղտորիլ յատակըդ,
Հանդարտ հոսէ խայտալով,
Մանկութիւնը քու կարճ է.—
Շուտ կըհասնիս դէպ 'ի ծով:

Վարդի թըփեր թող բըսնին
Քու հիւրընկալ ափի մօտ,
Սոխակները նոցա մէջ
Երգեն մինչև առաւօտ:

Digitized by Google

Մըշտադալար ուռիներ,
Առ ծոցի մէջ քու ջըրին;
Ճըկուն ոստըն ու տերև
Թո՛ղ թաց անեն տապ օրին։

Ափերիդ մօտ երգելու
Հովիւք թող գան համարձակ,
Գառն ու ուլը քու վըճիտ
Ջուրը մըտնին միշտ արձակ։—

Մէջքը ուռցուց Արաքսը,
Փըրփուր հանեց իր տակից,
Ամպի նըման գոռալով՝
Այսպէս խօսեց յատակից.

—«Խիզա՛խ, անմի՛տ պատանի,
Սիրհըս ինչո՞ւ դարեւոր
Վըրդովում ես, նորոգում
Իմ ցաւերը բիւրաւոր։

«Սիրելիի մահից յետ
Երբ ես տեսել, որ այրին
Ոտքից գըլուխ պըճնուի
Իր զարդերով թանգագին։

«Ո՞ւմ համար զարդարուիմ,
Ո՞ւմ աչքը հրապուրեմ,—
Շատերն՝ ինձ են ատելի,
Շատերին՝ ես օտար եմ։

«Կար ժամանակ, որ ես-էլ
Շըքեղազարդ հարսի պէս
Հազար ու բիւր պըչրանքով
Փախչում էի ափերէս.

«Յատակըս պարզ ու վըճիտ,
Կոհակներըս ոլորուն.
Լուսաբերը մինչև այգ
Ջըրիս միջին էր լողում։

«Ի՞նչքս մընաց այն օրից,
Ո՞ր ջըրամօտ գեղերըս,
Ո՞րը իմ շէն քաղաքից,
Ո՞ր բերկրալի տեղերըս։

«Տուրքը ջըրի ամեն օր
Իր սուրբ ծոցէն Արարատ
Մայրախընամ ինձ սընունդ
Պարգևում է լիառատ.

«Բայց ես այն սուրբ ջըրերով,
Սուրբ-Ակօբի աղբիւրին
Պիտի ցողեմ արտօրայք
Իմ ատելի օտարին։

«Կամ կենսատու իմ ջըրով,
Ափերիս մօտ կըկըզած՝
. . . .
. . . .

«Մինչ իմ որդիք—ո՞վ գիտէ—
Ծարաւ, նօթի, անտէրունչ
Օտա՛ր աշխար յածում են
Խոյլ ոտքերով կիսաշունչ. . .

«Հեռու հեռու քըշեցին
Բընիկ ազգը իմ Հայկեան,
Նորա տեղը ինձ տուին
Ազգ անկըրօն, մոլեկան.

«Դոցա՞ համար զարդարեմ
Իմ հիւրընկալ ափերը.
Եւ կամ՝ դոցա՞ հրապուրեմ
Ճըպռոտ, պըլըշած աչերը։

«Քանի որ իմ զաւակունք
Այսպէս կու մընան պանդուխտ՝
Ինձ միշտ սըգաւոր կը տեսնէք,
Այս է անխաբ իմ սուրբ ուխտ.»—

Ծանօթ. 87-դ երգումը, 191 և 192 երեսներումը, երկու տեղ, փոխանակ «ազատութեան», սխալմամբ «ազատութեան» է տպած։

Digitized by Google

Էլ չէ խօսեց Արաքսը,
Յորձանք տուեց ահագին,
Ողակ ողակ օձի պէս
Առաջ սողաց մոլեգին։

Ռ Ց.—Գ. Պատկանեան։

LES LARMES DE L'ARAXE.

(Թարգմանութիւն 88 համարի)։

Sur les bords de l'Araxe, notre mère,
Je promène mes pas errants,
Les souvenirs des siècles depuis longtemps écoulés
Je les évoque du milieu de ses vagues.

Mais ses ondes, sans cesse agitées,
Le déroulant en flots' bourbeux,
Et frappant ces bords,
Plaintives, s'enfuyaient au loin.

Araxe, pourquoi avec tes poissons
Tu ne te livres plus à des jeux enfantins?
Pourquoi, avant d'aller te perdre dans la mer,
Comme moi, tu es dans la douleur?

Pourquoi des larmes jaillissent
De tes yeux aux regards fiers et hautains?
Pourquoi fuis-tu si rapide
Loin des rivages qui t'ont vu naître?

Ne souille pas ton lit:
Roule paisible tes flots bouillants;
Ta jeunesse passe vite,
Et vite tu arrives à la mer.

Que l'arbuste qui donne la rose
Croisse sur tes rives hospitalières,
Et que, sur ses rameaux, le rossignol
Chante jusqu'à l'aurore!

Digitized by Google

Que le saule, toujours paré de sa verdure,
Dans tes eaux pleines de fraîcheur
Incline ses branches flexibles et son feuillage
Aux jours de la chaleur!

Que sur tes bords, en répétant leurs chansonnettes,
Accourent librement les bergers!
Que l'agneau et le chevreau viennent
Se baigner sans crainte dans tes flots limpides!

L'Araxe, en grossissant,
Fit jaillir l'écume du fond de ses entrailles,
Et grondant comme un nuage orageux
Laissa échapper ces mots:

«Jeune téméraire et insensé!
«Pourquoi viens-tu troubler
Mon sommeil séculaire,
«Et renouveller mes douleurs sans nombre?

«Après la mort d'un objet cheri,
«As-tu vu celle qu'il aimait
«Ornée des pieds à la tête
«De ses plus beaux atours?

«Pourquoi me ferais-je belle?
«Quels regards voudrais-je charmer?
«Combien sont nombreux ceux qui me répugnent
«Et à qui je suis étrangère!

«Il fut un temps où moi aussi,
«Belle comme une fiancée,
«Ornée de mille et mille attraits,
«Je m'échappais de mes rives.

«Mon lit était pur et limpide,
«Mes vagues roulaient sans cesse;
«L'étoile du matin jusqu'à l'aurore
«Nageait dans mes ondes de cristal.

Digitized by Google

«Qu'est-ce qui me reste de ces temps?
«Où sont ces villages qui s'élevaient sur mes rives?
«Où sont mes cités populeuses?
«Et tant de lieux enchanteurs?

«Chaque jour l'Ararat, de son sein sacré,
«Épanche pour moi ses eaux
«Comme une mère qui
«De son sein laisse couler le lait.

«Et moi, des eaux saintes
«De la fontaine de Seint-Jacques
«Arroserais-je les champs
«De l'étranger abhorré!

«Avec mon onde vivifiante
. . . .
. . . .
. . . . ?

«Et mes enfants, peut être,
«Épuisés de soif et de faim, et sans asile,
«Errent dans les pays étrangers
«D'un pas chancelant, à demi morts!

«Loin, bien loin ils ont chassé
«Ma nation, les Arméniens;
«A sa place, ils m'ont donné
«Un peuple de mécréants farouches!

«Est-ce pour eux que j'embellirais
«Mes rives hospitalières?
«Dois-je attirer sur moi
«Leurs yeux pleins d'ordure?

«Tant que mes propres enfants
«Resteront dans l'exil,
«Vous me verrez dans la tristesse:
«C'est là un vœu inviolable pour moi!»

Digitized by Google

Après ces mots, l'Araxe reprit le silence,
En faisant bondir ses flots impétueux,
Et comme un serpent aux anneaux tortueux,
Elle s'élance en rampant avec fureur.

89

Ազգասիրութիւն։

«Երբ զօրաց տէրն Աստուած օգնել կուզէ որբ ազգին, 1)
Նորա մէջն կուղարկէ ազգասիրութեան հոգին» 2)։

Գիտե՞ս, արդեօք, ո՛ր հոգին, կամ ո՛ր ազգեցութիւնն,
Ա՛յն Եսթերայ Թագուհւոյ ստորագրութիւնն,
Կամ ընդ նմա Մուրթքէի քա՛ջ ազգասիրութիւնն,
Որ ապրեցոյց Յակովբայ ցիրուցան եղեալ տունն.
Ո՛չ ծննդական ձիրքն, ո՛չ հայրական արիւնն,
Այլ վերոյիշեալ հոգւոյ պարգևն էր Թանգագին։

Ազգասէր մարդոյ միտքն ալէկոծեալ կ՚լինի,
Ե՛րբ իւր ազգն այլազգեաց ստորանկեալ կ՚լինի;
Բարի նախանձն 'ի նմա անշէջ վառեալ կ՚լինի,
Թէև յԱրամեան գահին մօք բազմեալ կ՚լինի;
Բայց վիճակաւ մե՛րթ անարգ, մե՛րթ զրպարտեալ կ՚լինի.
Սակայն երբէք չի՛ խախտուիլ սէգ և անդարձ գլխովին։

Ազգասէր մարդոյ տունն խաղաղութիւն կունենայ,
Ճշմարտօրէն աս ու լիս, պարզ դրութիւն կունենայ.
Թէ՛ ողջ ազգին՝ Թէ՛ անձին-մէկ ընտրութիւն կունենայ;
Ո՛րքան միտքն, կամ սէրն տարածութիւն կունենայ,
Ազգասէրն նո՛յն չափով շուք և անուն կունենայ,-
Վերընծայւող Արարչէն և անձնատուր Կայսերին։

Ե՛րբ տասնամեայ լինի ազգասիրի զաւակն,
Իւր հայրենի լեզուաւն կ՚գրէ իւր նամակն,
Հաւատոյ հանգամանքն և ծիսից նպատակն.

---

1) և 2) Ամենայն տանց վերջում կրկնեա՛ զայսոսիկ տողս։

Digitized by Google

Այնուհետեւ կ՚շարժէ իւր մտաց աշտանակն,
Այլեայլ լեզուաց տալով իւր ուսման ժամանակն,
Ինքն ինքեան կ՚լինի համալսարան իւր ազգին:
Ազգասէրն կ՚ցանկայ իւր ազգի փրկութեանն,
Եւ նորա լաւապէս յաշխարհի կեցութեանն,,
Խաւար ազգաց մէջ-՝Նորա պարզ լուսաւորութեանն,
Քաղաքական կանոնին, կրթութեան աստիճանն.
Թէ առ Աստուած, թէ առ մարդիկ ապօրինաւոր բանն՝
Ո՛չ իւր անձին կընտրէ, ո՛չ ազգական ընկերին:
Բայց ես անբաղդ՝ և՛ անյոյս է իմ վիճակն ինձ համար.
Որբարեալ պահուած մնաց ուսման նամակն ինձ համար.
Ո՛չ պիտանի, ո՛չ յարգի մարմնեղէն ակն ինձ համար,
Այլ իբր միջօրեայ լոյս կայ իմ փափագն ինձ համար,
Ուեր Կռոնոսն [1]) է գառել իմ ժամանակն ինձ համար.
Չիք ազգասէր այնպիսի, որ ասէ. վա՜յ քեզ Շիրին:

Սէիդ Շիրին.

90

Վարդան Մամիկոնեանի երգը:

Հիմի էլ լռենք, եղբարք, հիմի՞ էլ,
Երբ մեր թըշնամին իր սուրն է գըրել,
Իր օրհասական սուրը, մեր կըրծքին,
Ականջ չի դընում մեր լաց ու կոծին,
Ասացէ՛ք, եղբարք Հայեր, ի՞նչ անենք,
Հիմի էլ լռենք?
Հիմի էլ լռենք, երբ մեր թըշնամին
Դաւով, հրապուրքով տիրեց մեր երկրին,
Զըրկեց աշխարքից Հայկայ անունը,
Հիմքից կործանեց Թորգոմայ տունը,
Խլեց մեզանից թագ, և՛ խօսք, և՛ զէնք,
Հիմի էլ լռենք:

---

1) Հին Յունաց ժամանակի չաստուածը, որին կը ձեւացնեն ալեզարդ ծերունու նման, ձեռքին գերանդի, մանգաղ, la faux, коса; հնձել, faucher, косить.

Digitized by Google

Հիմի էլ լռենք, երբ մեր թշնամին
Խլեց մեր սուրբ—պաշտպան մեր անձին,
Մըշակի ձեռքիցն էլ խոփը 1) խլեց,
Այդ սուր ու խոփից մեր շղթան կռեց,
Վա՜յ մեզ, շղթայով կապած գերի ենք.
Հիմի է՞լ լռենք։

Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թշնամին
Սոսկալի զէնքը բռնած մեր գլխին,
Կուլ տալ է տալիս արտասունք առատ,
Աղէխարշ բողոք վարուց ապիրատ.
Մեր գլուխը լալու Եփրատ ո՞ւր պըտռենք,
Հիմի է՞լ լռենք։

Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թշնամին,
Լիրբ գոռոզութեամբ լցրած իր հոգին.
Արդարութեան ձայնն հանած իր սրտից
Արտաքսում է մեզ մեր բընիկ երկրից,
Պանդո՜ւխտ, հալածեա՜լ, եղբարք, ո՞ւր դիմենք.
Հիմի է՞լ լռենք։

Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թշնամին,
Անգոհ մեր բերած ծանր զոհերին,
Իւր լիրբ, նըզովւած ձեռքը կարկառեց,
Ազգութեանս վերջին կապը պատառեց.
Հայի կորուստը մօտ է, ի՞նչ անենք,
Հիմի է՞լ լռենք։

Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թշնամին,
Արհամարհելով մեր փառքն ազգային,
Մեր Եկեղեցուն ձեռնամերձ եղաւ,
Գայլազգեստ գառին մեզ գլուխ դըրաւ,
Սուրբ խորան չունինք, արդ ո՞ւր աղօթենք,
Հիմի է՞լ լռենք։

Հիմի է՞լ լռենք՝ մարդիկ ի՞նչ կ՚ասեն,
Երբ մեր տեղ քարինք, ապառաժք խօսեն,
Չէ՞ն ասիլ որ Հայք արժանի էին,
Այդ ստըրկական անարգ վիճակին.

---

1) Արօրի կամ մաճի երկաթ (սաբան դէմիրի)։

Digitized by Google

Մեր սուրբ քաջ նախնեաց գործերը գիտենք,
Մինչև երբ լռենք։
Թո՛ղ լռէ մունջը, անդամալոյծը,
Կամ՝ որոց քաղցր է թըշնամու լուծը,
Բայց մենք, որ ունինք հոգի ու սիրտ քաջ,
Ե՛կ անվախ ելնենք թըշնամու առաջ,
Գոնէ մեր փառքը մահով յետ բերենք
Ու այնպէս լռենք։

Ռ. Ց—Փ. Պատկանեան։

91

Մամիկոնեան Մեծ Վահանի պատասխանը։

Հիմի է՞լ խօսենք, եղբարք, հիմի՞ էլ,
Երբ ընտանեկան երկպառակութեամբ
Ուրիշ բան չունինք, բայց իրար դաւել,
Եւ սարսափելի ազգուրացութեամբ
Մեր նախնեաց ուխտը ոտքով կոխել ենք.
Հիմի է՞լ խօսենք?
Հիմի է՞լ խօսենք, երբ քաջն Վարդան,
Վաթսուն հազարից, հազարով մնաց,
Մինչ մնացել էր Պարսից լոկ մատեան
Գունդը, մեր վաթսուն հազարի դիմաց,
Երբ մեր վատութեամբ՝ ողջ կորուսել ենք.
Հիմի է՞լ խօսենք։
Հիմի է՞լ խօսենք, երբ օտարից շատ
Մենք ենք մեր ազգի արիւնը խմում;
Մոխրանով լցինք Դուին, Արտաշատ;
Ոտի մէջ կորաւ խաչն եկեղեցուն;
Երբ այս ամենը մենք կատարել ենք.
Հիմի է՞լ խօսենք։
Հիմի է՞լ խօսենք, երբ հրապարակում
Պարսիկը առակ արել է Հային.
«Եթէ Ասորու նման աշխարհում
Չկայ մի վատ ազգ, բայց, քան Ասորին,

Digitized by Google

Ո՞ւր վատ է Հայը», մենք այս տանջուենք.
Հիմի՞ էլ խօսենք։
Հիմի՞ էլ խօսենք, երբ իշխանութիւն
Ծախում անարգ հացկատակներին,
Մինչ սորուկ մարդիկ նստան մեր գլխին
Եւ մեզ կարծումն հող իրենց ոտքի,
Ու մենք մեզ կոխող ոտքը լիզումենք.
Հիմի՞ էլ խօսենք։
Հիմի՞ էլ խօսենք, երբ Լուսաւորչի
Բնիկ ժառանգի թեւերը կտրած,
Անարգ Պարսիկը՝ այս ու այն թեմի՝
Կարգում տեսուչ ըստ իւր չար մտաց [1])
Եւ մենք դեռ՝ «կեցցէ արին» գոռումենք։
Հիմի՞ էլ խօսենք։
Հիմի՞ էլ խօսենք, երբ ձեռք ենք տալիս,
Երբ ողջունումենք մենք այդ չքերին,
Որ դրան շուն են, և մեզ տեսնելիս՝
Շուտ դիմակները դնում երեսին,
Այդպիսիններին դարձեալ պատւումենք.
Հիմի՞ էլ խօսենք։
Ո՞ւր մեր երեսին ամօթ մի կաթիլ
Ամօթի սուրբ ջուր, որ բերան բանանք։
Ո՛չ, թէ չենք ուզում հողէց հող կորչել,
Թշնամու արիւնով մեր թրին ջուր տանք,
Ազգ, եկեղեցի փրկենք ազատենք,
Ապա թէ խօսենք։

Միքայէլ Նալբանդեան։

---

1) «Այլ և քորեպիսկոպոս ոք չարաչար (զիս), զոր Պարսիկք և որք անարժանք գործեն և այսօր»։ Թուղթն Ղ. փարպեցւոյ առ Վահան Տէրն Մամիկոնէից...։ «Բայց 'ի Սուրմակայն յայնմանէ, զորոյ և մեծացոյց իսկ զվիճակն, արքունի հրամանաւ հանեալ 'ի բազմաց, նմա հաւատայր։ Ընդ որ նախանձեալ և այլոց եպիսկոպոսաց ժպրհեցան զնոյն առնել, խնդրելով 'ի Պարսից արքայէն օգնականութեամբ իւրաքանչիւր իշխանաց»։ Մովսէս Խորենացի, Պատմ. Հայոց, գիրք Գ., գլ. կզ. (66)։

Digitized by Google

92

Յիշենք։

Հայկ ու Տիգրանին յիշենք միշտ եղբարք,
Թափենք նոցանից հնութեան փոշին.
Նորանց յիշելով արդեօք մի նոր կեանք
Առնու Հայաստան—նոցա խեղճ այրին։

Կեցցէ՛ յաւիտեան այրին Հայաստան,
Նա՛ որ իր որդոց դեռ սրտի խորքում,
Ունի հաստատուն մի ոտքի կայան,
Եւ որդիքն պանդո՛ւխտ, իրենց բո՛ւն երկրում։

Եղբա՛րք, բանը չէ անշօշափելի,
Միայն թէ կամաւ չկարծենք ցնորք.
Վաղո՛ւց մարմնացել ու տեսանելի
Դարձել է Հայոց լուծը անողոք։

Մեր յոյսը սակայն, մեր վրայ լինի.
Այսինքն ազգի մեր ընդհանրութեան.
Աղքատ ու հարուստ տուած թև թևի՝
Այսպէս թէ միայն կայ ճար փրկութեան։

Կեցցէ՛ Հայաստան, որ երազական
Եղել է այսօր իրօք և խօսքով,
Ոչինչ աւելի հնախօսական
Քան թէ անխորհուրդ անուն դառնալով։

Ազատութեան իղձ շրթունքի վրայ
Մի քանի մարդոց տեսնումենք, այո՛,
Ովքե՞ր են դոքա, ո՞չ երդուեալ ծառայ,
Որ օտար լուծին մնան միշտ հլու։

«Կը փչէ շղթան.... կերթայ Հայաստան».
Հա՛, հա՛, հա՛, այդ էր պակաս մնացել,
Որ նախանձայոյզ դառնայ Հայութեան
Կատարելապէս. բայց յետոյ ի՞նչ էլ։

«Կասէ. եկել եմ մայր իմ հարազատ,
Դիրկդ բաց որդուդ քո չուառական.

Digitized by Google

Համբուրեմ քո փոշին անարատ....»
Յետոյ. մի ամբողջ գայլի շարական:

Հարաւ Հիւսիսից փոշի բարձրացաւ....
Շառաչիւն զէնքի.... մթնեցաւ օրը,
Պաւազ, սարբազի գլուխն երևեցաւ
Մեր ազգասէրը մտաւ ծակուռը:

«Հ՜ը, Հայաստա՛նը»—թո՛ղ տեղը կենայ,—
Լսումէ զգոյշ մեր ազգասէրը.
«Խաչ ու Հրացան, ի՞նչ եղան նոքա,
Ի՞է քշումէիր՝ դու ուրջունները....»

—Եւ այդ ամենը անուամեմ բերնով,
Կեցցէ սուրբ Մեսրոպ, որ մեզ գիր տուեց.
Հողեր եմ վարում հեռուից՝ խօսքով.
Հրացան իմ պէսը կուրծքին երբ սեղմեց....

Ե՛ւ Հայկ, Տիգրանին յիշենք մենք եղբարք
Նորոգենք նոցա փառքը սուրբ անուան
Գուցէ այս կերպով, մի ստոյգ նոր կեանք
Առնու խեղճ, այրի, մայրն Հայաստան:

Մ. Նալբանդեան:

93

Գարնանամուտ:

Քեզ ողջոյն զուարթուն,
Առուգահոսակ գարուն,
Քեզ ողջոյն բիւր անբուն,
Տալիս է Հայոց Տուն:
Ընաշաւանի սօսիք տերևով,
Ծիտերը ծառից իւրեանց ճռռ-վողով
Օրհնումեն գալըդ երկնքի դես-պան,
Դու ես մեր կեանքի պաշար ու պաշտպան:

Երբ հեզիկ մօտեցար
Մասիսի դաշտերին,
Իքածին ամպերը
Տարագիր գնացին.
Հին լեռը բացեց
Իւր թաւուտ կուրծքը,
Քեզ կանաչ դիպայ
Սփռեց հովիտը;
Սիրահար սոխակը
Իւր վարդի յետքից
Վազեց Արարատ

Digitized by Google

Շինել իւր բունը։
Շատ երկար Հայաստան
Քո գալուն սպասեց
Ծաղկեցաւ նա ալեօք
Շատ լացեց արտասուեց։
Տխուր ձմեռը
Մասեաց գագաթը
Թաղեց անխնայ
Ցուրտ ձնի մէջը.
Կարօտ շատ նստաւ
Գալար արօտի;
Ծով դարձաւ, թափած
Արտասուքն աչքի.
Հին Մասիս միւս անգամ
Զարթեցաւ խոր քնից,
Չորս բոլորը ծաղիկով
Ծառերով զարդարեց;
Ստեղծական ոյժը,
Որ ունի Մասիս,
Թափեց միւս անգամ,
Չիմացաւ Հիւսիս;
Նա ինքն Արեւելք
Հանդէպն Արեւմուտք,
Հիւսիսն ու Հարաւ
Ընկած են մի կողմ։

Քո գալը իմացաւ
Մասիսի վուլկանը,
Միւս անգամ սկսեց
Տեսանել իւր գործը.
Վառեց շատ սրտում,
Անշեջ կրակներ;
Գարբնեց հրացայտ
Երկաթի շանթեր;
Ի՞նչ կարժեն նորան
Գնդակ ու վառօդ,
Նիզակ, հրացան,
Ահեղ թնդանօթ։
Թէ այսքան քո գալը
Պատճառեց ծեր Մասեաց,
Ցնծութիւն խրախոյս
Վհատեալ զաւակաց։
Ուրեմն կանգնիր
Մի յաւերժ արձան,
Որ քո գալուստը
Յիշվի յաւիտեան։
Տուր դու Հայերին,
Ընտիր Հովուապետ,
Հայկական Հոտին
Անքուն անխոնջ դէտ։ [1])
Տարաբաղդ Հայկածին

---

1) Այժմեան վէճերին նայելով, որ Օսմանեան տէրութեան բընակող մեր եղբարց մէջ ծագել են կաթուղիկոսական խնդրքի մասին, այս երգը յարմարում է շատ։ Նրանց երեսպաշտութեան խօսելով, համարձակվում ենք մեր ընդդիմութիւնը յայտնել այն մեր ազգայնոց դէմ, որոնք կամենում են Էջմիածնայ կաթուղիկոսութիւնից,—միւս նոր կաթուղիկոսութիւն հաստատել Օսմանեան տէրութեան մէջ, որով Ռուսաց կառավարութեան բնաւ վնաս չեն տալու, այլ, ընդհակառակն, ինչ վատ հետեւանքներ որ ելանէ այդպիսի շարժողութիւնից, բոլորը Հայն պէտք է ուտէ։ Ժամանակ է որ խելքի գանք; ժամանակ է որ ցնորքները մէկդի ձգենք և իրական գործով պարապենք; ժամանակ է որ նուրբ հասկացողութեամբ հասկանանք մեր օգուտը և վնասը։

Digitized by Google

Որբերը յանձնեցին
Այս խօսքերը քեզ ասել
Կոմս Էմմանուէլին:
Հայաստան աշխարհ
Մերեց նա անյագ,
Իւր կեանքը կըտար
Նորա փոխանակ,
Եթէ արիւնով,
Որ պիտի թափէր,
Իւր հայրենիքը
Փրկըվելու էր:

Մ. Նալբանդեան:

94

Թէ իմ ալևոր հերքս սևնային,
Այժս ինձ յետ գար, կըտրիճ դառնայի.
Նըժոյգ ձի նըստած, բեխերս ոլորած,
Ձեռըս թուր առած ես դաշտ կերթայի.

Ամենայն չարեաց ճանապարհը բռնելու դէմ, ամենայն բարոյական և մարմնական, իրական, հասարակաց օգտին հասանելու, միով բանիւ ազգի հոգևոր և մարմնական դրութիւնը բարելաւացնելու «միակ հնարքը, ամենակարճ հնարքը, ամենահաստատ հնարքը և ճանապարհը» այն է, որ ազգի մտաւոր հասկացողութիւնը բարձրացուցանենք, այսինքն, ազգին, բոլոր ազգին, և ոչ թէ միայն բէյ և հարուստի զաւակաց, տալ կանոնաւոր դաստիարակութիւն և կրթութիւն: Այս բանը գլուխ կուգայ այն ժամանակ միայն, երբ կունենանք կանոնաւոր վարժապետներ Եւրոպայի և, մանաւանդ և մասնաւորապէս, հիւսիսային Գերմանիայի վարժապետական դըպրոցներում պատրաստուած վարժապետներ, հմուտ իւրեանց լեզուին, գրականութեան և ազգի այժմեան դրութեան և պիտոյից: Ռուսը, կամ Պարսիկը, կամ Տաճիկը ինչով է մեղաւոր, որ մենք մինչև այժմս ոչինչ պատրաստութիւն անգամ չենք տեսել այդպիսի վարժապետներ պատրաստելու? Երեխայի պէս այլոց մեղադրելու տեղ, առաւել մեծ օգուտ կը լինէր և ազգին օգտաւէտ, որ պարապէինք և, ժամանակը չկորուսանելով, պատրաստութիւն տեսնէինք ազգի համար կանոնաւոր վարժապետներ պատրաստելու հիւսիսային Գերմանիայի վարժապետական դպրոցներումը և, առ հասարակ, ազգային դաստիարակութիւնը կանոնաւոր կերպիւ առաջ տանելու, միտներս ունենալով միշտ և նուրբ հասկանալով Լորդ Բրումի խորհրդաւոր ասածը, թէ. «դպրոցական վարժապետի այբուբենքը աւելի կարող ու զօրաւոր են քան թէ պատերազմողների նիզակները»:

Մ. Միանսարեանց:

Digitized by Google

Ես դաշտ կ'երթայի—դաշտ Աւարայրի,
Ողողած ցօղած Հայոց արիւնով,
Ազգ իմ սիրական, դու. ազգ Թորգոմեան,
Քու կորցրած Թագը քեզ յետ կուտայի։

Կ'ասէի Հայոց օրիորդներին.
«Թափեցէ՛ք հագի ձեր Թանգ շորերը,
Թողէ՛ք պաճուճանք, զարդ մարգարիտներ—
Ժանգոտած ու գուլ են մեր Թըրերը;
Տուէ՛ք բեհեզեայ մեզ ձեր շապիկը,
Որ մենք փաթաթենք մեր մարմնու վէրքը;
Վիրակապ [1]) հիւսէք դուք ձեր մազերից
Այսպէս յայտնեցէ՛ք դուք մեզ ձեր սէրը։

Թէ ես լինէի հարուստ մեծատուն՝
Սընդուկներըս լի ոսկով արծաթով,
Շատերու նըման ես չէի լինիլ
Երբեք ազգասէր ունայն խօսքերով։
Շամպանեա գինու ալմաս խաչի տեղ
Կ'առնուի առատ գնտակ ու վառօդ,
Արձակ համարձակ կ'երթայի հանդէպ
Հայատեաց ազգին անթիւ զօրքերով,

Թէ ես լինէի մի երկրի իշխան՝
Կուտայի զօրքիս սաստիկ հրաման,
Շուտաքայլ երթալ դէպի Հայաստան,
Խըղճուկ հայ ազգին լինել օգնական։
Եւրոպ՝ Ասիա արեան գետերը
Կըլվազեցնէի հեղեղի նըման,
Մինչև որ Թագ, գահ ու ազատ կըրօն
Ինձնից չըստանար Թշուառ Հայաստան։

Բայց՝ եթէ մի օր, մի ժամ, մի րոպէ
Ազատուած լինէի մեր հողագընդին,
Ինչ սուր սըլաքներ պիտի շաղ տայի
Մեր արենարբու Թշնամեաց գընդին։

Թ. Ց—Գ. Գաւկանեան։

---

1) Бинтъ, վէրքը (եարէն) փաթաթելու նեղ և երկար կտաւ։

Digitized by Google

95

Օտարուհի եւ Հայ երիտասարդ։

Օտարուհին ինձ ասաց «Հէ՛ր ես լալիս, արցունքը
Հեղեղի պէս ինչո՞ւ են ողողում քու աչքունքը,
Քու տրտմութեան ճար ունիմ, կըփարատեմ քու դարդը,
Կըշիս վըրայ չե՞ս տեսնում փայլած շուշանն ու վարդը։»

Ջուր մի՛ ջանար, սիրական, իմ դարդը չես փարատիլ,
Հոգիս հոգսից, ցաւերից չես փրկիլ, չես ազատիլ,
Թո՛ղ իմ աչքից հեղեղայ արտասունքի աղբիւրը,
Արտասունքն է լըւանում սըրտի խոր խոր ցաւերը։

Օտարուհին ինձ ասաց «տե՛ս հասել է գարունքը,
Դաշտերի մէջ բացուել են հազարերանգ ծաղկունքը,
Իջնենք դաշտը օդ քաշենք, ծաղկունք քաղէ՛ փունջ փընջէ,
Հայրենիքիդ կարօտն առ, որ թախիծ քեզ չի տանջէ»։

Հայրենիքիս կարօտը ձեր դաշտերից չեմ առնիլ,
Այս հիւսիսում երկինքը Հայաստանի չեմ տեսնիլ,
Ուր բիւր պատիկ ցոլուն են արեգակի շողերը,
Կենսատու է անձրեւը, մեղրածին են ցօղերը։

Օտարուհին ինձ ասաց «մոռացի՛ր քու հայրենիք,
Քու հայրենիքն այնտեղ է, ուր սիրում են քեզ մարդիկ 1).
Տե՛ս արեւին, նա պայծառ չէ՞ շողշողում հիւսիսում.
Հայաստանը կորել է, խե՛ղճ, դու ցընորք ես ուզում»։

Սուտ են, սուտ քո զըրոյցքը, Հայաստանը չէ՛ կորած,
Նա այնտեղ է, ուր Եփրատ ու Տիգրիսն են գրկուած,
Ուր Երասխը մըրմունջով յուզած ջուրն է գըլորում,
Ուր Մասիսի գագաթը ամպերից ցած է նայում,
Ուր փայլում է արեգը իր կուսական շողերով,
Ուր ջըրում է երկինքը երկիրն զով ցօղերով,
Ուր որ չի կայ բորեաս, չիկայ շիմուն ու խորշակ.
Օդը շունչ է հրեշտակի, ջուրը մեղր է անուշակ.....
Հայաստանը կայ.... աւա՜ղ, խոպանացած, ամայի,
Եւ կըծաղկի, երբ նորից ծըծէ քըրտինքը Հայի....

1) Ինչպէս Լատիններէն ասած կա. ubi bene, ibi patria.

Digitized by Google

Նորա ստինքը յամառ է, չի կերակրում օտարին,
Օտարն խաբուած ասում է «շիջաւ աստղը Հայերի»։
Բայց ի՞նչ, դու չե՞ս հասկանալ իմ սրտամաշ դարդերը.
Մի՛ ջանար. ինձ չեն սփոփիլ թըշեր փայլուն վարդերը։
Իմ տրտմութեան ցաւակից խանդաղակաթ գրկելով,
Օտարուհին ինձ տըւաւ գաւաթը լի գինիով,
Երկնակապոյտ աչերը անթարթ աչերիս յառած,
Լաց ու ժըպիտ երեսին՝ նա մեղմ ձէնով ինձ ասաց.
«Խըմէ՛ գինի, պատանի, 'ի յիշատակ այն երկրին,
«Որ սրտամաշ կարօտով կոչում ես քու հայրենին,
«Պարզէ՛ ազնիւ ճակատըդ, զըւարթացի՛ր, ոգի առ,
«Յուսակըտուր այդ դէմքով խըղճալի մի՛ ձեւանար;
«Ձիւնաթաղ ու կիսամեռ դաշտքը գարնային շնչից
«Չե՞ն ըսթափում և յառնում մահահանգոյն խոր քընից.
«Երբ ծագում է արեւը մըռայլը չի՞ հալածվում,
«Մեռած բնութիւնն դէպի նոր կեանքը նա չի՞ վերածում.
«Պէհ, պատանի, քաջ եղիր, խըմէ գինի, երգ երգէ,
«Տէրն է որբոց օգնական, նա քու ազգն էլ կըփրկէ»։

Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան։

96

Հայկ ու Լեւոնին մոռանանք, եղբարք,
Թափ տանք մեզանից փոշին հընութեան,
Վերածնենք մեր մէջ նոր կեանք ու նոր բարք,
Կեցցէ՛ շատ օրեր մանուկ-Հայաստան։

Կեցցէ շատ օրեր մանուկ-Հայաստան,
Նա՝ որ դեռ միայն մեր սրտի խորքում
Ունի իւր հիմքը. ոչ տուն, ոչ կայան
Չունի տակաւին բուն Հայաստանում։

Եղբարք՝ բանը դեռ անշօշափելի
Այժմուս մեր մըտքին՝ ցընորք չի կարծենք,
Բանը կ'մարմնանայ ու տեսանելի
Կըլինի, շուտ. միայն մենք վստահ լինենք։

Digitized by Google

Մեր յոյսը միայն մեր վրայ լինի,
Չեն պէտք մեզ նըպաստ մեծատուններին,՝
Ողորմութեամբ թող մուրացիկն ապրի.
Մուրացողն միշտ ստրուկ է օտարին։

Կեցցէ Հայաստան, որ երազական
Կարծում են ծերերն. իրօք չէ այդպէս,
Մեր հայրենին դեռ չէ չուառական,
Քանի որ ունի քաջ որդիք մեզ պէս։

Շատ է. օտարին շատ ծառայեցինք,
Ստրկի վիճակն չէ յաւերժական,
Ազատութեան գինն մենք քա՛ջ սերտեցինք,
Էլ չենք հաւատալ օտարի խոստման։

Օտարի շահը թոյն է մահաբեր,
Աչք է կուրացնում, միտք է պղտորում,
Գերի է դարձնում մարդ ազատասէր,
Ոսկի շղթայով ձեռք ոտք է կապում։

Կըփշրեմ շղթաս, կ'երթամ Հայաստան,
Կըպագնեմ նորա հողը անարատ,
Կ'ասեմ «Ընկել եմ որդիդ չուառական,
Գրկիդ մէջ ինձ ա՛ռ, մայր իմ հարազատ։

Չունիմ ես ոսկի, այլ ոսկու մադան,
Գըլոտ ձեռք ջուխտակ ու սիրտ անվեհեր,
Ձեռքումըս ունիմ բահ ու հըրացան,
Սըրտումըս ունիմ ազնիւ խորհուրդներ.

Քու հողն արգաւանդ, ես մըշակ արի,
Մենք հաշտ կու ապրինք շատ ու շատ տարի.
Որջուներէդ քեզ ոչինչ շահ՝ չըկայ,
Թո՛ղ տուր, որ բըռնի հալածեմ նոցա։

Դու որդիք ունիս հինգ միլլիոն ու կէս.
Թէ յանկարծ գաղթեն, նոցա տեղ ունես,
Ստինքիդ կաթը խնայէ օտարին,
Գալու որդիքըդ քաղցած, ծարաւ են.....

Digitized by Google

Հարաւ, Հիւսիսէն փոշի վերացաւ......
Ձայն, տրոփ, խօսք, շշուկ ղէլ ղէլ լսուեցաւ....
Մասսայ ճակատէն մէգը հեռացաւ....
Մանուկ—Հայաստանն ոտքի կանգնեցաւ 1)....

Ռ. Ց—Գ. Պատկանեան։

97

Գիշեր.

Սիրուն պատկեր։ Պարզ գիշեր էր,
Եւ օդերէն ովկիանում
փայլումէին անթիւ աստղեր,
Եւ ուրախ էր սիրտըս զարկում։
Ամբրոսական ծաղիկներ վառ
Անուշութիւն էին բուրում,
Եւ երկնքի ցօղ կենարար
Բնութիւնն էր զովացնում.
Եւ անխռով երգումէի,
Իմ երգըս սուրբ և մաքուր էր.
«Ազատութիւն» էի երգում,
Հայրենիքի «պարծանք» ու «սէր»։

Ս. Շահազիզեանց, Հիւսիսափայլ, 1861 Թ. Ն. 343։

98

Արամ-երգ։

Մեր քաջ Հայոց զօրութիւն, } երկիցս
Վեր կացէք, ասաց Արամ. }
Առաջեաւ բացէք նըշան,
Գնանք Հայ լեզուն տարածենք.
Ահ Արամ, Արամ, Արամ։

---

1) Մ. Նալբանդեանցի «Յիշենք» (92) երգը Ռ. Պատկանեանի այս 96 երգի պատասխանն է։

Digitized by Google

Նիւքար զաւրուկն Մարին
Բարբառ կոչէ առաջին.
Զգլուխն յաշտարակ մխեցէք,
Որ յերկնից սարսափ հայերբէն։ Ահ, եւ այլն։

Յորդան տուք, զօրք ո՛ն յորդան
Դէպ 'ի կողմն Արեւմտեան,
Պայածիս Բաղեայ Տիտան,
Դիք զ'ի տապաստ 'ի դամբան։ Ահ, եւ այլն։

Յորդան տուք ո՛ն, զօրք յորդան,
Տեարք լայնալիճ աղեղան,
Բընքուշախօս ամբոխին
Տալ ըզլեզու Հայկաբան։ Ահ, եւ այլն։

Ո՛վ չըգիտէ Հայերէն,
Ո՛չ ճանաչէ նա զօրէն.
Որ բանիւ Հայոց արար
Այս մեծ աշխարհ մեզ համար։ Ահ, եւ այլն։

'Ի ծովէ մինչեւ 'ի ծով
Թո՛ղ խօսին Հայ բարբառով.
Ներհակողին նիզակով
Ցուցէք ո՛հ, ասաց Արամ։
Ահ Արամ, Արամ, Արամ։

99

Էջմիածին։

Էջմիածին խիստ սիրուն պայծառ տեսի,
Երկու հարիւր կանթեղ՝ յիսուն ջահ տեսի,
Դիփ ամէնը ջերկա ջերկա վառ տեսի,
Սաթուն աւել հէ՛նց ոսկէ բուրվառ տեսի,
Լուսաւորչի տաճարն մարմար տեսի։

Մարմար քարից շինած էր աւազանն,
Ներսին՝ դրին տասներկու գաւազանն,
Որ խաչով խաչակնքեց Սրբազանն,
Ինքն իրան եփեց մեռոնի ղազանն.
Համբուրեցի՝ մէկ էսպէս հնար տեսի։

Digitized by Google

Ուխտ 'ին եկել Հիւսիսայ մինչ 'ի Հարաւ.
Գոփ լի՛ էին, ոչ սոված 'ին՝ ոչ ծարաւ.
Տասներկու եպիսկոպոս Թափօր արաւ,
Տիրացուներին ձայնը խելքս տարաւ,
Նրանց ժամ ասելն-ուրիշ բան տեսի։
Հռիփսիմէն, Շողակաթն, Գայիանէն—
Երեքն էլ խիստ զօրաւոր նշան են.
Մեծ ու փոքր հինգ հարիւր միաբան են,
Աջով՝ խաչով սիրուն պատարագ կանեն,
Երեք հարիւր ոսկէկապ շուրջառ տեսի։
Միսկին Բուրջին ասումէ՝ չի՛լիլ հատը,
Սուրբ Լուսաւորիչն է տուել խրատը,
Որ անիծեց՝ խող դարձաւ Տրդատը.
Ոսկի՝ արծաթ պատկեր է ամէն պատը,
Աբրշումէ խալիչէքն զառ տեսի։

Միսկին Բուրջի։

100

Գիւղական աղջիկ եմ ես զամբիւղաշէն
Եկեալ աստ զամբիւղօք 'ի Հայոց երկրէն,
Յուսամ, զի Հայ տիկնայք եւ պարոնայք Հընդկաց
Բարձր գին տայցեն իմ սիրուն զամբիւղաց.
Առ զամբիւղս 3) յօտար աղջկանէս։
ԶԱրարատ, զԵփրատ եւ զՏիգրիս թողի
Միայնակ շրջիմ աստ յեզերս Գանգէսի,
Պանդուխտ եմ, օգնեցէ՛ք անտերունչ անձինս,
Զի ծնողք ձեր յառաջ աստ պանդուխտ էին։
Ա՛ռ զամբիւղ, եւ այլն։
Զամբիւղք իմ են յարմար ասղնագործութեան՝
Պահել անդ զմատնոց, զթել, զասղաման.
Իմ ձեռօք եմ գործեալ ես զամենեսեան,
Երբ խաշինք եւ գառինք իմ զինեւ խայտան։
Առ զամբիւղ, եւ այլն։
Գանձք բազումք, ցաւք բազումք կան յայսմ աշխարհի,
Պէտք սակաւք, ցաւք սակաւք կան յիմում երկրի.

Digitized by Google

Զայգի մի ունէի՝ զամբիւղ գործէի,
Լոկ կաթամբ եւ պտղով երջանիկ էի։
Ա՜ռ զամբիւղ, եւ այլն
[illegible] սերկեւիլ, ծիրան եւ խաղող չի կայ,
Բայց միայն ադայ, բիլա ու քիլայ
Ա՜խ, Երբ իցէ, զի արժանի եղեց վերըստին
Ճաշակել զպտուղս իմոյ պարտիզին։
Ա՜ռ զամբիւղ, եւ այլն։
Ապա դուք լաւ տիկնայք՝ զամբիւղս իմ առէք,
Գիւղական աղջկանս սիրով օգնեցէք.
Զի դարձեալ յերկիր իմ հանդերձ ձեր շնորհօք՝
Զերախտիս ձեր առեալ՝ գովեցից բազմօք։
Ա՜ռ զամբիւղ 3) յոտար աղջկանէս։

Մեսրոպ Թաղիադեանց։

101

Մայրենի լեզու՜.

(Գերմաներէնից)

Մայրենի՛ լեզու, մայրենի՛ բարբառ,
Ախորժ, ընտանի իմ հոգու համար՝
Առաջին դու խօսք, ականջիս հասած,
Դու սիրոյ քաղցրիկ առաջին յօդուած,
Մանկական լեզուիս թոթովանք տըկար,
Հընչումես իմ մէջ դու միշտ անդադար։

Ահ, ինչպէս պըղտոր է սըրտիս օրը.
Երբ պանդուխտ էի օտարի տանը,
Եթէ հարկ էր ինձ այլազգի լեզուով
Իմ միտքը յայտնել օտար բառերով,
Որ երբէք սիրել կարելի չէ ինձ,
Որ ձայն ողջունի բնաւ իսկ չեն ինձ։

Գեղեցիկ լեզու, հրաշալի լեզու,
Այդ ինչպէս քաղցըր հընչումես ինձ դու.
Կամիմ աւելի քան ծանօթանալ

Digitized by Google

Քո ճոխ գանձերին, հոգով հայանալ.
Ասես թէ ահա գանչումէին ինձ
Պապեր ու հայրեր խոր գերեզմանից։

Հընչէ՛ր դու հընչէ՛ր այժմ և յաւիտեան
Մայրենի լեզու, բարբառ սիրական,
Արի, բարձրացիր հնութեան փոշուց,
Դու իմ հայ լեզու, մոռացած վաղուց;
Ըզգեցիր նոր կեանք սուրբ գրուածներով,
Որ ամենայն սիրտ վառվի քո սիրով։

Ամեն տեղ փչումէ Աստուածոյ շունչը,
Սուրբ է այո՛ միւս, այլ ձև ու ոճը,
Բայց թէ ազօթել, գոհանալ պէտք էր,
Իմ սըրտի սէ՛րը յայտնել արժան էր,
Իմ երանական մտածութիւնքը—
Ապա կը խօսեմ իմ մօրըս խօսքը։

Ս. Նազարեանց։

102

Հայրենիք։

Քո հայրենիք լիցի քեզ մեծ քան զընաւ,
Զաստի բարիս թէ նըմա զոհես է իրաւ,
Բնութեան է ազդ՝ հայրենի տանն ածել գութ,
Եւ գազանք զորջ ծննդեան սիրեն զխաւարչուտ։

Մ՛ի ինչ բոլոր է հայրենիք, մի մարմին,
Եւ մեք անդամք, մի մի մարմին եմք նորին.
Մոլորի այր քաղաքացի թէ ուրոյն
Կարծիցէ զանձն 'ի տոհմակցաց ժողովոյն։

Չէ պարտ նըմա գիտել օգուտ կամ վընաս,
Այլ զայն եւ եթ որ հայրենեաց իւր եհաս,
Քանզի նըմին պարտի զաստիս ամենայն,
Ո՞չ ի նմաննէ ընկալաւ զայն ամենայն։

Թէ քրտանց դու վասըն նորին կալար ժոյժ,

Digitized by Google

Թէ մատնեցեր ըզքեզ յարիւն յապաժոյժ,
Սակայն ոչ քո ձեռական ինչ է այն տուր,
Այլ 'ի նմանէ զոր ընկալար, զայն ետուր։

Նա իսկ ծընաւ, սընոյց ըզքեզ եւ մարզեաց,
Նա օրինօք քեզ առ տընեին 'ի չարեաց
Պաշտպանէ միշտ զինուք իւրովք՝ յօտարէն.
Տայ քեզ ըզբարձ, զանունդ, զփառս՝ համօրէն։

Ընդ քաջութեան հատուցանէ վարձ յաւէժ,
Ընդ զըկանաց թէ կրես ուրեք, առնու վրէժ.
Եւ մայր սիրուն, ջանայ, ճըգնի նա ցանգորդ
Երջանկութեան առնել միշտ զիւրսըն բազորդ։

Որչափ գամ մի մահկանացուքըն մարդիկ
Լինել աստէն մարթայցեն չէն երջանիկ։
Բայց է եւ բեռն, կամ եւ պարտիք ընդ տուրս այն
Զառնուս զբեռն. թող զհայրեննեաց եւ զընծայս։

Ե՛րթ բնակեսջիր յանտառ անշէն՝ մուրական.
Լեր հաճ խըշտեօք, չնչին կաղնեօք՝ որ անդ կան,
Սարեսջիր կեանս ազատ, վայրագ, ընտըբոյս,
Սնասջիր անդէն դու առանձին ըստ հաճոյս։

103

Խրախոյս ի միութիւն։

Դեռ նոր Հայրենիք, դեռ նոր ազգութիւն
Դարուս շնորհիւ պարտք և իրաւունք
Սահման և կշիռ թօթովել որ գիտցա
Ով Հայաստանի պանդուխտ զաւակունքս
Կրնա՞նք արդ զոհել կրնանք ամէն բան
Անձնական կըրից մատնել անխընայ
Եւ Օտարին շահն Ազգին վնասող
Ով կրնայ խնդրել, որ այն եղեռն Հայ
Ազգը․ ով Հայեր, զգոյշ կենանք միշտ
Քանզի ազգադաւ սլանան նետեր

Մեր խոցուած սրտերն կրկին խոցելու
Պահենք զայն ամուր սիրոյ վահանաւ
Միութիւնն ըլլայ զըրահ անվըտանգ
Եւ անհամաձայն թէ գտնուինք մեր մէջ
Այլոց միջամուտ ներենք ոչ երբէք։
Ազատ ու հաւասար, ամէնքս ալ եղբայր
Հեռատես, ըզգոյշ և գործն անդուլ
Ազգային կամաց հըպատակ անխօս,
Այսպէս կրթուի Հայ մանկութիւնը
Այսպէս պատրաստուի պատանեկութիւնն
Ու երիտասարդութիւնն ըլլայ աննըկուն
Անտէր ախոյեան Ազգին իրաւանց
Ու թող ծերութիւնն հսկէ լըջամիտ
Հայոց բաղդն ու արև յուսով ողջունել։

Ս. Գ. Գ. Փափազեան.

104

Հայկ երգ։

Ո՛ն եկայք արի Հայեր,
Յիշեսցուք զնախնիս մեր,
Միաբան ելցուք 'ի վեր —
Յիշելով զարին Հայկ։

Հայր մեր Հայկ էր դիւցազուն։
Եղիցուք նըման հանգոյն,
Ազգ մեր փոքրիկ, այլ քաջազուն,
Է մեր քաջ ազգս Հայկ։

Հայկ երեք հարիւր հոգւով
Միասիրտ որդւով, թոռնով
Ջոկեց մեզ Հայ անունով.
Պարծանք մեր դու Հայկ։

Գերեզմանք կոչի դաշտն այն,
Ուր Բէլն անբարտաւան
Եւ զօրքն իւր անկան կործան
Ի բազկաց քոց, ո՛վ Հայկ.

Արդ՝ պընդեալ զսիրտս մեր
Հայաստան, որ է յաւեր՝
Սիրեսցուք 'ի փառս մեր
Գոչելով՝ «փառք մեր Հայկ»։

Զօր մերում հետևեսցուք
Սերտ սիրովն կապեսցուք
Արժանի յայնժամ լիցուք
Հայր կոչել մեզ զՀայկ։

Digitized by Google

105

Օրհներգութիւն ազգային

Տէր՝ կեցո՛ դու զՀայս
Եւ տուր զնոսա պայծառս.
Կեցո՛ զՀայս.
Զողորմութիւնդ վերին
Խառնեաց ձօնել նոցին,
Զի նովիմբ մարթասցին
Ապրիլ յաստիս։
Ով Տէր մեր, Տէր փութա՛,
Զազգ մեր համայն փրկեա՛,
Ի թշնամեաց.
Կապո՛ զաչս նոցուն,
Խա՛ռ զարմատոյն զբուն
Եւ զազգ մեր պարտասուն
Արա՛ հզօր։
Ի քո իջեալ տեղի
Զաթոռ Հայրապետի
Մեր հաստատեա՛։
Զերկարութիւն կենաց
Հօր մեր աստուածազգեաց
Շնորհեա՛ պետին մեր հա՛րց,
Որ զմեզ հովուէ։
Աջովդ համատարած
Զազգ մեր արտահալած
Փոյթ գումարեա՛
Յաշխարհ Արարատեան,
Ի վայր մեր ծննդեան,
Որ այժմ է սեփական
Օտար ազգաց։
Առաքեա՛ ի բարձանց
Զհամակցութիւն կամաց
Ի մերազնեայս;
Զոմն ի մէնջ յարո՛
Հովիւ ազգի մերոյ,
Տո՛ւր նմա ցուպ հուժկու
Հովուել զմեզ։

Մ. Դ. Թաղիաթեանց։

106

Առաջին տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան
1861, Մայիս 24 (Կ. Պօլիս)։

Արէ՛ք Հայկազունք, յառաջ ընթանանք,
Սահմանադրութեան նոր բարև մ'ալ տանք,
Որ Ազգն երբ զԱնի փրկարար գոչեց,
Նո՛ր հոգի, նոր կեանք Անոր պարգևեց։
Եկէ՛ք, բարեկամք, առ բարձրեալն Աստուած
Ուղղենք մեր մաղթանք սուրբ սրտէ բղխած։
Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ,
Ազգն ու սահմանադրութիւն։
Զրկանք, բռնութիւն վատթար վարչութեան

Digitized by Google

Ներքին մահն ի դուռն Հայոց ազգութեան.
Սահմանադրութիւնը եկաւ զայն վանեց
Ու կենաց ուղին մեր առջին հարթեց:
Յառաջդիմութեան բացաւ ասպարէզ,
Որ ամեն վայրկեան գոչել պարտ է մեզ
Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ
Ազգն ու սահմանադրութիւն:
Ջնջեց ամենայն կարծիք անձնական
Խեղդեց ամենայն ձայն անհատական,
Հրաւէր կարդաց Աստուծոյ ձայնին
Առաջնորդ լինել գործոց ազգային:
Այն որ Աստուծու ձայն տուաւ մեզի,
Մենէ թող առնու ձայնով մ'այնպիսի
Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ
Ազգն ու սահմանադրութիւն:
Հայերս անարգուած փրկեց բարձրացրուց
Մարդկային կոչման մեզ արժանացուց,
Շնորհեց մեզի, զոր ազատն ստուած
Մարդկութեան երկրորդ նշանն է դրած:
Որուն շնորհիւն յարգ ստացանք մենք.
Անոր յարգ տալով ապրինք ու երգենք,
Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ
Ազգն ու սահմանադրութիւն:
Դու ալ Հայաստան, սիրուն հայրենիք,
Ել այսուհետև մի սգար լռիկ,
Զի ա՛լ քու որդիք նոր ոգւով բերկրեալ,
Զքեզ հարս կուզեն տեսնել զարդարեալ:
Ա՛լ մի՛ լար մայրիկ, լացդ ի պար փոխէ
Ու ձայնով քաղցրիկ որդւոցդ հետ երգէ:
Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ
Ազգն ու սահմանադրութիւն:
Հայե՛ր, միանանք մեր մեծն հետ օրհնենք
Զանոնք, որ մեզի տուին սուրբ օրէնք
Սահմանադրութեան, բարեաց փոխանակ,
Թող վարեն ուրախ կեանք իփառունակ:
Թո՛ղ և մեր որդիք հետ անոնց անուան

Digitized by Google

Բիւրաւոր տարիք օրհնեն ու կարգեն
Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ
Ազգն ու սահմանադրութիւն։

Յ. Գ. Սվաճեան, երբեմն տնօրէն-խմբագիր Կ. Պօլսոյ «Մեղու» լրագրի։

107

Միութիւն։

՚Ի չորրորդ տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան
(Կ. Պօլիս)։

Ո՛չ զուարթ գարուն, ո՛չ օր մի սիրուն
Եկաւ ու պարզեց մեզ այգն Հայութեան.
Որ գեղածիծաղ ժպտէր խնդագոյն,
Քան սուրբ արշալոյս Սահմանադրութեան,
Որ առաւօտեց Հայոց սրտերուն,
Սէր և Միութիւն։
Ո՛չ Արարատայ աւերակներէն,
Սիրավառ արև ծագեց կենսական.
Ո՛չ Մասսի հնցած ծերուկ ծոցերէն,
Քան զանբիծ արև Սահմանադրութեան,
Որ՝ ելաւ ծագեց Հայոց սրտերուն
Սէր և Միութիւն։
Այն արիւններկ վայրերն, ուր մէկիկ,
Մէկիկ անկան փառք Հայոց Ազգութեան.
Ո՛չ շնչեաց հովիկ մի արտաղովիկ,
Քան զանուշ զեփիւռ Սահմանադրութեան,
Որ հեշտիկ փչեց Հայոց սրտերուն,
Սէր և՝ Միութիւն։
Ի գլխակորիկ շուշանիկն ու վարդ,
Որ ՚ի սգապատ հովիտն Աթինեան
Ո՛չ երգեաց բնաւ թռչնիկ մի զուարթ,
Քան սիրուն սոխակ Սահմանադրութեան,
Որ իջաւ երգեց Հայոց սրտերուն,
Սէր և Միութիւն։

Digitized by Google

Ի պաղուկ լերանց ձիւնապատ ծայրէն,
Զ՚իջան առուակներ արծաթանման.
Ո՛չ վճիտ գետեր հեզիկ խոխոջեն,
Քան զովուկ նեկտար Սահմանադրութեան,
Որ վազեց յորդեց Հայոց սրտերուն,
Սէր և Միութիւն։

Գարուն է եկեր Հայութեան ի դաշտ,
Ծըլեր ու ծաղկեր Սէրն ու Միութիւն.
Ումն Աստուած վերէն, ժպտելով ի հաշտ,
Տուաւ պարգևեց Սահմանադրութիւն։
Որ նա պիտի տայ Հայոց սրտերուն,
Կեանք ու զօրութիւն։

Ս. Հ. Փէլէկեան։

108

Ի հանդիսի երրորդ տարեդարձի ազգային
սահմանադրութեան (Կ. Պօլսոյ)։

Գարուն Հայաստան գայ ծաղկապսակ
Զայն ողջունելու եկէք Հայ զաւակք,
Անցան սև օրեր, օրե՛ր մահահոտ,
Հայոց նոր բաղդի ծագի առաւօտ,
Սահմանադրութիւնն ուղեցոյց կենաց
Սիրոյ դրօշակով եկաւ զարդարուած,
Որ փայլէ՛ Արև սուրբ Հայաստանի
Որ Հայ Ազգութիւնն փառօք վերածնի.
Կեցցե՛ն անձնուէր որդիք Հայկազուն,
Կեցցէ՛ Ազգային Սահմանադրութիւն։
Կաթիլ մ՚արտասուք հեղունք աննախանձ
Ի սուրբ յիշատակ մե՛ր քաջ նախահարց,
Կաթիլ մի քրտինք հեղունք անխնայ
Ի նպաստ Ազգիս յուսոյն ապագայ,
Եւ ո՛չ իսկ խնայենք բոլոր մեր ճգունք
Կրօնի, Հայրենեաց և Ազգի սիրոյն,
Որ փայլէ՜ Արև և այլն.

Digitized by Google

Հայեր, միանանք, կ՚ընենք առաթուր
Ամեն ուժ և նենգ, պարիսպներ ամուր,
Երկինք զայս մեր սուրբ կ՚օրհնէ Միութիւն
Ի Աստուած Գրիգորի զօրավիգ արթուն.
Հապա խրախուսինք, կուրծ տանք անվեհեր,
Ընկճենք, կործանենք ամեն արգելքներ,
Որ փայլի՛ Արև և այլն։

Միանինք սիրտ արի, ոգի եռանդուն,
Քառանգ մնացած բազուկ աններկուն,
Դարերու յաղթող Ազգի զաւակ ենք,
Ամեն նախատինք օ՜ն փութով ջնջենք,
Անմա՜հ Հայութեան կանգնենք յաղթանակ,
Հայոց Մօր ճակտին հիւսենք պերճ պսակ,
Որ փայլէ Արև, և այլն։

Ս. Գ. Գ. Փափազեանց։

109

Յաւուր գործադրութեան ազգային սահմանադրութեան
24 օգոստոս 1860 (Կ. Պօլիս)։

Հայրենեաց սիրով վառուած վեհ սրտեր
Ի՞նչ կը յապաղէք ելնել 'ի հանդէս.
Ի՞նչ կը յապաղէք.—սիրտ կը դիմանա՞յ,
Սիրտ որ ազգասէր ըլլալ կը ցանկայ,
Տեսնել հայրենեաց այսքան բիւր աղէտ,
Եւ դու անտարբեր ցարդ մնալ յաւէտ։
Խեռ ատելութեան և չար նախանձու
Սերմերն ու ոգին հեռու մղենք հեռու.
Սիրտ սրտի կապուած, թև թևի տուած,
Հայրենեաց սիրոյ ասպարէզն բացուած.
Օն վազենք յառաջ 'ի սուրբ խաչն վստահ,
Օն երթանք յառաջ, և անձնանուէր՝
Հայրենեաց օգտին ըլլանք ուխտանուէր.
Հա՜յ մի վհատիր, սիրտ ա՛ռ և սիրտ տուր,
Տկարք զօրանան, քաջք խրախուսին,

Digitized by Google

Սատերը բացուին, վատերը զատուին,
Ճշմարիտ Հայերն յառաջ թող անցնին.
Խաչ, սէրն են նշան ճշմարիտ Հայուն
Խաչ, սէրն են պարծանք ճշմարիտ Հայուն.
Սիրոյ դրօշակներ
Թող արդ պարզուին,
Հաշտութեան ձայներ
Թող արդ հնչուին.
Հայն մէկ սիրտ եղաւ
Սիրով միացաւ,
Սուտ են որ ըսեն
«Հայք զիրար կատեն»։

Սուրբ Արարատեան մայր աթոռոյն գիրկը,
Եկէք Հայկազունք, եկէք միանանք.
Եւ սփոփենք մեր վշտացած մօր սիրտը,
Օրհնելով Տէրը, որ մեզ պարգեւեց
Մեր Ազգին կապն ու հոգին,
Ազգային Սահմանադրութիւն
— Յաւերժասցի արդիւնաւէտ։

Ս. Գ. Գ. Փափազեանց։

110

Գարուն։

Ո՜վ ինչ անուշ և ինչպէս զով
Առաւօտուց փըչես հովիկ,
Ծաղկանց վըրայ գուրգուրալով
Եւ մազերուն կուսին փափկիկ.
Բայց չես հովիկ իմ հայրենեաց,
Գնա՛ յանցի՛ր սրտէս ի բաց։
Ո՛հ, ինչ աղու և սրտագին
Ծառոց մէջէն երգես թռչնիկ,
Սիրոյ ժամերն ի յանտառին
Ըզմայլեցան ի քու ձայնիկ.
Բայց չես թռչնիկ իմ հայրենեաց,

Digitized by Google

Գնա՛ թըռիր սրտէս ի բաց։
Ո՛հ, ի՛նչ մրմունջ հանես վըտակ
Ականակիտ և հանդարտիկ.
Քու հայելւոյդ մէջ անապակ
Նային զիրենք վարդն ու աղջիկ.
Բայց չես վըտակ իմ հայրենեաց,
Գնա՛ հոսէ սրտէս ի բաց։
Ինչպէս թռչնիկ և հովն Հայոց
Աւերակաց թռչին վերայ,
Ինչպէս պղտոր վըտակն Հայոց
Նոճիններու մէջ կը սողայ,
Նոքա հառա՛չք են հայրենեաց,
Նոքա չերթա՛ն սրտէս ի բաց։

Գ. Մ. Պէշիկթաշլեան։

111

Առ Հայաստան։

Առ ընկալ 'ի գիրկդ մայրդ Հայաստան,
Զորդիս քո սիրուն ցրուեալ աստ և անդ,
Տես՝ ինչպէս սիրովդ և քու կարօտովդ,
Վառուած բորբոքած քու տեսոյդ ցանկան.
Արի կաց ուրեմն ով մայր Հայաստան,
Նոր ոգի զգեցիր փառօք անվախճան։
Ոն զըրահաւորիմք ով որդիք Հայկեան
Մեր մօր արցունքներն ջնջել յաւիտեան,
Զօրանանք սիրով և սուրբ միութեամբ,
Ըլլալ ախոյեան ընդդէմ թշնամեաց.
Հապա գործելու ժամանակն հասաւ,
Հայրենասիրին կայ փառք անզըրաւ։

Յ. Փափազեան։

Digitized by Google

112

Յառաջ գնացէք·

Ամեն մարդ վարումէ իւր կեանքը,
Ամենում զարկումէ իւր սիրտը.
Ինչպէս որ նորա մէջ ժամերը
Գործումեն օրերի հիւսուածը,—
Ուրախ է կամ տըխրում և մարդը։
Միշտ յառաջ, միշտ յառաջ. անսասան
Կայ միայն ինչ որ ինքն ըստ ինքեան
Ունի յարգ և կշիռ մեծութեան.
Ինչ որ չէ կեանքի մէջ տեւական.
Այն բանը և կեանքի չէ արժան։
Միշտ յառաջ, միշտ յառաջ. վասն զի
Կորած է արտասուք քո թափած
Ի վերայ օրերի գնացած.
Ինչ բան որ Աստուծուց վերծնած,
Նա և իսկ կը յաղթէ աշխարհի։
Քաջ, արի դէպ ի գործ. ձեռք շարժիր,
Աշխատիր, վաստակիր անձանձիր.
Վերջումը—աներկմիտ դու կացիր,—
Այս աշխարհ կամակոր, ախտակիր,
Ամօթով ոտքիդ մօտ կ՛խոնարհի։

Հիւսիսափայլ 1861 Թ. ե. 1—2։

113

Առ Հայաստան։

Հայաստան երկիր դրախտավայր,
Դու մարդկայնոյ ցեղիս օրրան,
Դու և բնիկ իմ հայրենիք,
Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան։
Ի վեհ անունդ սիրտ իմ, ոհ, յոյժ
Ոգևորի ի նոր խրախոյս,
Եւ անձկայրեաց ի քեզ յուսամ,

Digitized by Google

Ի քեզ՝ ի քեզ յոյս իմ միայն։
Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան։
Հայաստան անուն փարելի,
Ի քեզ հանգիստ Նոյեան տապան
Եգիտ և քև ապրեցաւ Նոյ,
Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան։
Գետք քաջառաջք ադենաբուղխ,
Զհողդ բարի առնեն յուռթի.
Դու ապրիմ ես, քև միշտ ցնծամ,
Դու, քև պանծամ փառք իմ միայն։
Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան։
Հայաստան ծնող դիւցազանց
Եւ հրաշալեաց հանդիսարան.
Քո զեփիւռին քաղցր է շնչիւն,
Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան։
Հայկ, Արմենակ, Արամ, Տիգրան,
Տրդատ, Սմբատ, Վարդան, Վահան.
Զոր շնչեցին և զօրացան,
Զքեզ յիշեմ, զքեզ սիրեմ,
Զքեզ, զքեզ, սէր իմ միայն.
Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան։

Յովհաննէս Միրզա Վանանդեցի։

114

Անձուկք հայրենեաց։

Ա.

Հայաստան, քաղցր իմ Հայաստան,
Սգիքս յանունդ հալեցան.
Մինչև ցերբ ես ի քէն պանդուխտ,
Սգւոյս իմ երբ լցցի ուխտ։
Երդեօք աչքս անձկալից
Երբեմն ըզքեզ տեսցեն,
Աչքս այս արտասուալից
Երբէք դադարեսցեն.

Digitized by Google

Շուրթն իմ ի հողդ կենսաւոր
Տացէ՛ զհամբոյրն ուխտաւոր.
Երգեօք գըլուխս վըշտակոծ
Հանգիցէ՛ քոյդ ի ծոց։
Հայաստա՜ն, սէր իմ Հայաստան,
Ոգիքս ի տենչդ հալեցան.
Մինչև ցե՞րբ ես ի քէն պանդուխտ,
Սըրտիս իմ ե՞րբ լըցցի ուխտ։

Բ.

Հայաստա՜ն, իմ պերճ Հայաստան,
Ով երկիր նուիրական,
Հընոց կենաց և որորան,
Հաշտարար երկնից խորան.
Ի քո սուրբ հովանիս
Ա զնըժդեհ տանէր զիս.
Ա ի ստուերսդ Երազմոյն
Ըզնախնեացս հեղցէ քուն,
Անմահութեանց վեհաբուն
Ծըծել անդ զօդ և զաւիւն,
Եւ զաստեացըս վըշտաց
Գըտանել կատարած։
Հայաստա՜ն, քաղցր իմ Հայաստան,
Ոգիքս յանունդ հալեցան.
Մինչև ցե՞րբ ես ի քէն պանդուխտ,
Սըրտիս իմ ե՞րբ լըցցի ուխտ։

Գ.

Հայաստա՜ն, սիրուն Հայաստան,
Յուսոյ խարիսխ մարդկութեան.
Դու ու իմ լոկ ակընկալեաց վայր,
Յոր աչք իմ ձըգին յամայր.
Ա զմին գէթ տայր լընուլ
Զիմս ըղձից ի քեզ հոյլ.
Ա զփափաքս յարատև,
Իբր ըղձիւք մի թեթև,
Հասուցանէր մինչ առ քեզ,
Եւ զայս ողջոյնս սըրտակէզ,

Digitized by Google

Եւ զհառաչս ոգւոյս բիւր
Զոր ընդ բլուր տա՛յր ի սփիւռ։
Հայաստա՛ն, քաղցր իմ Հայաստան,
Ոգիքս ի տենչդ հալեցան,
Մինչև ցմե՞րբ ես ի քէն պանդուխտ,
Սըրտիս իմ ե՞րբ լըցցի ուխտ։

Դ.

Հայաստա՛ն, իմ վէհ Հայաստան,
Երանութեան օթարան.
Ա՛ տայր զաւուրս իմ ցաւալիս
Փոխել ո՛հ յերանելիս,
Ոչ փառօք փայլելով՝
Վաղանցուկ ոչ ոսկւով,
Այլ ի զքեզ տեսանել
Սուրբ ըղսարսդ ողջունել.
Զաւերակօք քով փարել
Եւ զհարցս անդուստ ձայն լըսել.
Եւ զնոցին հետս անանց
Համբուրել գետնամած։
Հայաստա՛ն, քաղցր իմ Հայաստան,
Ոգիքս յանունդ հալեցան.
Մինչև ցմե՞րբ ես ի քէն պանդուխտ,
Սըրտիս իմ ե՞րբ լըցցի ուխտ։

Ե.

Հայաստա՛ն, անոյշ Հայաստան,
Դու զոգիս լընուս համայն.
Դու խրախոյս, փառք իմ եւ վիշտ,
Յոր սիրտ իմ թըռանի՛ միշտ.
Ես պատիւ, զինչ և զերկ,
Խանդ, ըղշունչ և սին զերդ՝
Ի բագինդ արգադիր
Կախեցից լեաձիր.
Մ՛ի լոկ խընդրեալ փոխարէն՝
Զի զքեզ աչք իմ տեսցեն.
Զի մի՛ ցմահ անձկալից
Զերդ սերկե[illegible] գոչեցից.

Digitized by Google

Հայաստա՜ն, իմ քաղցր Հայաստան,
Ոգիքս յանունդ հալեցան.
Մինչև ցե՞րբ ես ի քէն պանդուխտ,
Սրտիս իմ ե՞րբ լըցցի ուխտ:

Խորխոռունի (Խորէն Վ. Գալֆայեան)։ Մասեաց Աղաւնի, 1858 Թ. Ապրիլ Ե. 93—94:

115

Երգ Հայրենի:

(Նմանողութեամբ Quant tout reniat)

Մինչդեռ յուսով խայտայ բնութիւն
Յետ դառնաշունչ ձմերայնւոյն,
Եւ ի գաւառն իմ Հայրենի
Գեղածիծաղ դառնայ գարուն;
Մինչ բոյր ի բոյր փթթին ծաղկունք
Եւ ճռուողեն նորեկ ծիծռունք,
Ի քեզ ես դարձ առնեմ յայնժամ
Ով ցանկալիդ իմ Հայաստան:
Ուշ Հելուետեան ինձ դաշտավայրք,
Եւ կամ զուարթ մարգագետինք,
Ուշ քան զքեզ չքնաղագեղ
Իտալական պայծառ երկինք:
Հեռի ի քէն պանդուխտ գոլով,
Քոյովդ յար տապիմ անձկով,
Ի խանձարուրդ իմոց կենաց,
Ո՜վ Հայաստան, առնում քեզ դարձ:
Գայցեն աւուրք, ուր մանկութեան
Ընկցի տիոցս իմ գեղ դալար,
Եւ յինէն խոյս տացեն վայելք
Կենաց թեթև ի գարշապար:
Ուր հէք մուսայս մատն ի յերեր
Մոռանայցէ երգել զնէր,
Օ՜ նինջ ի ծոցդ առնեմ յայնժամ
Ով ցանկալիդ իմ Հայաստան:

Մկրտիչ Պէշիքթաշլեան, երբեմն աշակերտ Փարիզու Մուրատեան վարժարանի։ Բազմավէպ, 1850 Թ. Ե. 223:

Digitized by Google

116

Տեսիլ

Աշնան վերջերում, Նոյեմբեր ամսին,
Ցրտից ամփոփուած իմ տանս միջին,
Հիւանդ, անկողնումս, տրտմալից սրտով,
Մնացի ամբողջ երեք օր վերջին,
Ելայ ու գնացի մեր գիւղին մօտիկ
Գեղեցիկ մի դաշտ, դրութեամբ փոքրիկ,
Որոյ սահմանը փակել են բլուրք.
Տեսարան աչքի ուրախ, գեղեցիկ։
Բնութիւնն իւր ամեն գեղեցիկ ձիրքեր
Զեղխօրէն այս տեղ անխնայ թափել էր.
Ձմեռուան ցուրտ շունչ թէև դեռ չկար,
Բայց պարզ նորա հետք երևելի էր։
Արևն, երբ որ գեղեցիկ դէմքով
Հորիզոն ի վեր խաղումէ փառքով,
Առաջին իւր լոյս, կարծես թէ այս տեղ
Պիտի ամփոփէ ոսկեայ ճաճանչով։
Իսկ լուսնի պայծառ լոյսը խաւարի
Հետքերը անհետ առնէ գիշերի,
Եւ մի հոյակապ կրակի նման
Այս դաշտի վերայ վառ լուսով փայլի։
Մինչ այսպէս միայն կայի զարմացած,
Ասելով «մեծ է փառքդ, ով Աստուած....»
Եւ ահա տեսայ մի մարդ հոյակապ,
Բլրի գագաթից իջանումէ ցած։
Ուրախ ու փայլուն դէմքով մօտեցաւ,
Անունս, ազգանունս իսկոյն հարց արաւ.
Եւ երբ ճանաչեց հայկազեան սերունդ,
Իւր սուրբ բերանը կրկին բաց արաւ.
«Անունս է Ոգի Հայասէր մարդկան.
Ծնունդ եմ միակ սիրոյ մարդկութեան.
Սկզբից մինչև այժմ, անարգ մարդու պէս,
Շրջումեմ անտուն և միշտ անկայան։

Digitized by Google

«Ամեն մի Հայի չար վարք ու բարքեր,
Զարկեցին սրտիս բիւր հազար նետեր.
Իմ պաշտօն թուեցաւ նոցա հակառակ
Երբ սփռումէի սուրբ սիրոյ սերմեր:

«Այլ իմ խօսքերին ընդդէմ ու ներհակ
Շինեցին նոքա մի չար ամբարտակ.
Դարձան թշնամի անհաշտ ազգութեան,
Թափեցին արիւն Հայոց համարձակ:

«Ա՜խ, ո՛ր գործը, որ մարդու արարք,
Պատմեմ մի առ մի, պատանի հայազգ.
Մեհրուժան, Վասակ, Նիկոլ, Կիրակոս,
Զանգագ, Վեստ Սարգիս, դիւածին Սուրմակ,

«Այդ ազգութեան կործանիչ պատճառ,
Աւերման երկրի, գործովք անարգար.
Ազգութեան հիմքը, նաև հաւատքի
Խախտեցին նոքա մինչ ցայսօր իսպառ:

Նոցա գործերը չէր մեզ բաւական.
Սատանայ բնութեամբ, մի մարդ անպիտան
Սողաց դժոխքից, ինչ կայծակ զարկեց,
Թափեց արիւնը....ծերի պատուական:

«Հայազգի սիրտը ի սուգ համակեց,
Նորա խորհուրդները հիմնովին քանդեց.
Ազգի վէրքերի թարախը սրբելու
փոխանակ, կրկին վէրքերը բացեց:

«Բայց և արժանի, այսօր ահա՛ նա,
Հազար, բիւր տանջանք պիտի ստանայ.
Թէ այս տեղ, թէ անդ, Աստուծոյ ձեռնից.
Յաւիտեան ի հուր գեհենին կը մնայ:»

Այսպէս ասելով գնացինք միասին,
Կանգնեցինք բլրի մաքուր գագաթին.
Այն տեղից ցոյց տուեց մի վանք հոյակապ,
Շքեղ զարդարած պարսպով ահագին:

«Այս տեղից ահա ես եկայ քո մօտ.
Պատմելու մի անցք, որ այս առաւօտ
Անցաւ իմ ու միւս մարդկան առաջև,
Ահա պարունակ անցքին համառօտ:

Digitized by Google

«Պաշտօնիս անուամբ գնացի այն տեղ,
Մտայ վանքի մէջ, զարդարած շքեղ,
Սենեկից սենեակ անցայ, և միւսում
Զանազան աթոռք դրած են մէջ տեղ։
«Չանցաւ մի րոպէ, և ահա եկան
Զանազան մարդիկ, իմ մօտ ներս մտան.
Ամենն իւր համար պատրաստած տեղում
Կարգով, տխրութեամբ, կարծես բազմեցան։
«Իսկ նոցա մէջ տեղ մի մարդ էր բազմած,
Պաշտօնին յարմար զգեստներ հագած,
Մօրուքն սպիտակ, փառահեղ, գունեղ,
Կարճիկ հասակով, սրբութեամբ վառուած։
«Ամենք, սուրբ սիրոյ կայծը երեսին
Փայլումէր, յստակ վերայ ճակատին
Կապել էր կամար շնորհք արարչի
Հարազատ պարգև հայազգի ոգին։
«Գերեզմանական լռութիւն խորին
Պատել էր նստած մարդերի սրտին.
Մի մարդ սևագլուխ հասակով միջակ
Չոքած էր անձայն ծերի առաջին։
«Նախանձ սևախանձ, աչքի մէջ արիւն....
Պարզաբար տեսայ. տեսիլ մռայլուն.
Դիմաց գծագիրն ինձի ցոյց տուեց,
Այս պարզ նշաններն, Գիրսաս էր անունն։
«Փառահեղ դէմքը ծեր մարդոյ, ուրախ,
Սկսաւ բարբառել հոգով անխարդախ,
Որ ներէ յանցանք այն չոքած մարդու
Որ մերկ դիմակով սատանայ խարդախ։
«Ասեց.-ո՞վ Գիրսաս, ծառայ հաւատար,
Չկամիմ թողուլ խորհուրդս անկատար,
Ելիր ու գնա կրկին քո տեղին,
Ուստի քո տիրոջ հրամանովն եկար։
«Շատ մարդիկ ինձի, երբեմն խօսքով,
Գանգատ տուեցին երբեմն գրով.
Բայց և բոլորի վատաբանութիւնք
Անպտուղ եղան քո պատճառներով....»

Digitized by Google

«Դեռ խօսքը կիսատ, դռները բացուեց,
Սեւագլուխ մի մարդ մեր ներս մօտ վազեց,
Կատաղի դէմքով նայեց չոքածին
Եւ նորա կողքին ինքն ևս չոքեց։
«Հայր իմ ալեզարդ, ծերունի Հայկազն.
Խիղճ իմ ստիպեց, որ ուղիղն ու պարզն
Յայտնեմ ձեր առաջ, որ այսքան տարի
Պահել չկարացայ, գիտէ տէր Աստուածն....
«Բայց նախ խոստացիր, հա՛յր իմ Հայազգի,
Տալ իմ մարմինը կերակուր շների.
Կամ ի կախաղան, նշաւակ մարդկան,
Մ՝իայն թէ չտալ նուիրած հողի։
«Ծ՝երունի մարդու.... այս իմ պիղծ ձեռներ
Թաթաւեց արեամբ այս չոքած ընկեր,
Սա՜յ իմ տարաբաղդ գլխին յաւիտեան.
Չկան ինձ ոչ այս, ոչ այն տեղ յոյսեր։
«Թոյն խառնած նաւն հետ կարմիր ջրի
Նորա խորհրդով տուրք ծերին տուի....
Նա միւս առաւօտ չկար երկրումըս....
Նորան այն մահով մեծ փառք հասուցի։
«Բայց, արձակ մեր մեղքն խոստովան եղայ,
Մեր դատաստանը ձեր կամացն կայ.
Տուէք երկուսիս արժանի պատիժ
Ինձ և Պիրսասին, բնութեամբ սատանայ։»
«Յետոյ դադարեց. խորին լռութիւն
Տիրեց սրտերին, դիմաց ամենուն,
Ապա ալեզարդ ծերը բարկութեամբ
Գոչեց բարձրաձայն, յայտնի բոլորուն։
«Մահու դու որդի.... ո՜յ դու մարդասպան,
Անխիղճ, անհոգի, բաժին դիւական.
Ինչպէս իշխեցիր ձեռներդ յուդայի
Թաթաւել մի մեծ մարդու մէջ արեան։»
«Այս խիստ ընթացքը յանկարծ հանդարտեց,
Ջերաջերմ արտօսր երեսին փայլեց,
Իբրև մարգարիտ թափուեցաւ գետին.
Դարձեալ առաջին բարկութեամբ ասեց։

Digitized by Google

«Իմ արդար դատից, չես երբեք պրծնիլ.
Զանազան կերպով հարկ է քեզ տանջուիլ.
Անիրաւ, անգութ, անխիղճ դիւածին,
Քանի կենդան եմ, ինձնից չես փրկուիլ.
«Իսկ այն աշխարհում ծերունու....և քո,
Պատասխանն կայ ձեռին Աստուծոյ.
Եղովեալ լինիս, դաւաճան ազգի....
Այեն, Մեհրուժան, դահիճ արդարոյ....»

Վահունի. Հիւսիսափայլ, 1861 Թ. ե. և. 405—409.

117

Գերեզմանք Հայոց.

Լուռ և տխուր դաշտեր գեղեցիկ
Քաջ որերոյն աճիւններով դեռահեղ,
Ուր սուրբ շիրմաց ծածկէ տեսիլ խաղաղիկ
Զարմենազան հազար ծաղիկ գունագեղ.
Նուա՜ղ Հայոց արևուն
Նուաղ Հայոց քաջերուն,
Որոց կրեմք մեք արիւն,
Օրհնեալ է Հայք, Ձեր անուն.

Ո՛ վեհ նախնեաց, կտրիճ եղբարց սուրբ շիրիմ
Ձայն մը տուէք, որ մեր արտասուքը ցամքի
Վանկ մը հերիք ցաւած սրտիցս, որ բերկրիմք
Մեզ ժպտեցէք շիջեալ աստ Հայրենի.
Նուա՜ղ Հայոց և այլն.

Բացէք, բացէք մառմառ սաբորք սրբակիրք,
Ցուցէք քաջացն ոսկերոտիքն համբուրենք
Եւ համբուրէ մեր և սգաւոր Հայրենիք
Մեք հարազատ որդիքս ողբամք ու երգենք.
Նուա՜ղ Հայոց և այլն.

Գետք հայրենիք քանի ի ձեզ կան ալիք
Եւ դուն, լուսին, քանի կանգնեղդ վառ Մայ

Դուն ալ, սոխակ քանի ունիս գայլայլիկ
Երգեցէք զՀայն, լուսեն սերունդք ապագայ։
Աւա՜ղ Հայոց և այլն։

Նշան Զօհրապեան։

118

Հայրենիք։

Թէ իմս Հայրենեաց քնար սգաւոր
Հեծէ տխրագին՝ իմ հոգիս է այն.
Թէ նորա բեկբեկ թելեր վշտաւոր
Խօսի ողբաձայն՝ իմ սրտիկս է այն։
Թէ Հայ մուսային սրտառուչ նուագ
Դեռ կ'եղերերգէ՝ հառաչանքս է այն.
Թէ Հայաստանիս սև բաղդին հագագ
Վայ աղեկտուր՝ հեծեծանքս է այն։
Թէ իմս Հայրենեաց կիսամեռիկ շունչ
Դեռ լսի տխուր՝ իմ ողբերս է այն.
Թէ լուիկ մնջիկ հեծէ անշըշունչ.
Ո՜հ անկարեկիր իմ լալիքս է այն։
Եւ Հայկայ փառաց յօժար ողբերգուն
Հարազատ լացողն իմ ձայնիկս է այն.
Զորս հազար տարուան պարծանած դարուն
Արձագանգ տուողն՝ աղաղակս է այն,
Իմ Հայաստանիս ցաւերուն հատոր
Ահա այս մաշած իմ կուրծքս է այն.
Ու սև թերթերուն էջ սրտակոտոր
Արտասուք գրուած՝ իմ աղիքս է այն։
Թէ բանաս կարդաս արիւնոտ դաշտեր
Վարդագոյն ներկուած՝ իմ կողերս է այն.
Թ'աչքէ անցընես շամփրած նիզակներ
Մահահոտ ցցուած՝ իմ թիկունքս է այն։
Թէ Հայկ և Արամ, Վարդան, Վահաններ
Ընկած տեսանես՝ իմ ուժըս է այն.
Թէ զէնք, թէ զրահ, թէ սուր, թէ սուսեր

Digitized by Google

Փշրած կոտորած՝ ոսկորներս է այն։
Թէ արեամբ ներկէն ակունք եդեմին
Նշխար քաջերուն՝ իմ բիբերս է այն.
Թէ քաղցր ու ամբիծ ալիք Եփրատին
Լեղի են դարձէր՝ արտասուքս է՛ այն։
Թէ վճիտ գետերն, աղբերքն արծաթի,
Լալիք առուակեն՝ երակներս է այն.
Թէ Տիգրիս, Գեհոն, Փիսոն մինչեւ՝
Թէ պղտոր գնան՝ իմ արիւնս է այն։
Թէ սառնամանիք ձմռան փգաբեր
Լեռներն է պատէր, իմ դագաղս է այն,
Ու քաղցրիկ զեփիւռն անուշակ հովեր
Ցրտագին փչեն, իմ շնչիկս է այն։
Թէ վտակ վտակ ցողէ զյիշատակ
Զայս տրտմավաստակ, աչքերըս է այն.
Թէ սրտաձայնիկ երգէ զՀայաստան,
Կանչէ զՀայաստան՝ անկեղծ սէրս է այն։
Թէ մթին խորշերն ու ձորեր լռեն,
Աներով ծածկին, մենաստանս է այն.
Թէ ողբ կը կարդան վայրերն եդեմին
Ճնշած լերդերուս՝ արձագանքն է այն,
Ու Հայաստանիս հողերը ուխտիւ
Պինդ սիրով գրկող՝ իմ ձեռքերս է այն.
Թէ կը համբուրեն կաթոգին խնդիւ՝
ԱՀ մայրակարօտ շրթունքներս է այն,
Ու Հայոց լերանց ցուրտ շուքերուն տակ
Ընկած ապաբաղդ՝ իմ ճակատս է այն.
Մասեաց սուրբ քարերն իւր բարձն ու պսակ,
Դրած օգ[illegible]ւոր գլուխիկս է այն։
Ու կիսակործան տաճարն Հայրենի
Սև սուգ է պատեր՝ տաղաւարս է այն,
Ուր շիջելավառ կանթեղ դեռ հիւծէ
Նուաղ առ նուաղ՝ իմ յոյսըս է այն։
Ուր տխուր նստեր մազերն են ծածկեր,
Իւր սեւուկ աչքեր՝ սիրականս է այն.
Ձեռքերն 'ի ճակատ կռնակն 'ի հողեր,

Digitized by Google

Յուսով կռթընէր՝ Հայաստանս է այն,
— Գերեզմանս է այն։
Ուր երբ տեսանեմ զիմ հէգն Հայաստան
Ի գահ իւր փառաց՝ իմ պաղձանքս է այն.
Յայնժամ թող մեռնիմ յիւր ծոց մայրական
Զիմ վերջին շնչոյս միակ ուխտս է այն։

Սիմոն Հայկ Մ. Փէլէկեան։

119

Յերկրորդ տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան 1862, մայիս 24։

Ողջո՜յն քեզ ո՛ դաշտ և սիրուն ափունք,
Ուր այսօր սիրով խմբին Հայկազունք.
Հարց Հայաստանեայց սրբազան աճիւնք
Թո՛ղ ցնծան Հայոց ի սուրբ միութիւն.
Հէգ Հայաստանի եմք մեք զաւակներ,
Հայեր ըղձեզ հո՛ս, հո՛ս կոչողն է սէր
Եւ Հայրենիք, սուրբ Հայրենիք։

Հրեշտակն Հայկազանց
Հոս կը սաւառնի.
Յառա՜ջ, պսակաց
Ճ՛ակատք արժանի։
Սահմանադրութի՜ւն,
Սահմանադրութի՜ւն,
Յորչափ մընայ երկիրս և դո՛ւ կեցցե՜ս։
Եւ Հայրենեաց սէր
Որդիք անձնանուէր
Ի շինութիւն տանն Հայկազանց կեցցե՜ն։
Ոգին միութեան
Որ զմեզ միաբան
Հոս գումարեց սիրոյ հանդէս կեցցէ։

Նշան Զօհրապեան։

Digitized by Google

120

Ո՜Հ յիշեցէք զՀայաստան։

Յորժամ յազգային համախումբք ի տօն
Սիրտք առ սիրտ հըպեալ, յաղօթս, յիղձ եւ ձօն,
Ոգիքդ ի հըրճուանս եւ ի սէր եռան,
Ո՜Հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յորժամ սըգաւոր կարկամին շըրթունք,
Կամ գետայորդոր պաղպաջին աչկունք,
Յորժամ սիրտ լըքեալ հեծեծէ անձայն՝
Ո՜Հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յորժամ ըզնորեկ ծիծուան լըսէք ճիկ՝
Պանդըխտին անոյշ քան բնաւ դայլայլիկ,
Եւ գարնան ի սփիւռ աւետիք գընան՝
Ո՜Հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յորժամ ըմպէք ջուր՝ որ ոչ հայ յերկնից,
Եւ ոչ յԵրասխայ գըլեալ սառն յուղխից,
Կամ ոչ բըխեալ սուրբ յաղբերց Իննակնեան,
Ո՜Հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յորժամ հեշտաբար շընչիցէք սըղոխ՝
Որ ոչ անց ընդ ձեր հայրենախառն հող,
Կամ վարդ՝ որ ոչ հարց փըթթեալ ի տապան՝
Ո՜Հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յորժամ լուսացայտ յայգն ըզօար դիտէք
Կամ ըզստուեր լերանց ձըգեալ ընդ երեկ՝
Պանդըխտաք, որ Մասեաց չէ ստուերն, ու արտեւան՝
Ո՜Հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յորժամ ոք խօսի ձեզ զիւր հայրենեաց,
Եւ սիրտն ի նորուն բաբախէ փառաց,
Օտարամեծար մի՛ շըլանայք յայն.
Ո՜Հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յորժամ հայրենի յատակին ի տես
Հալի ոք անձկաւ, կարդայ սըրտակէզ,
Ըսէ՝ ՀԱՅՐԵ՛ՆԻՔ զի՜ քաղցր են մարդկան…
Ո՜Հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։

Digitized by Google

Յո՛ւշ երբ զառագաստ ոք պարզէ յայն դեհ՝
Յորմէ անջատեալ՝ ուր փառս եմք նըժդեհ.
Եւ մաղթէ զերկինս՝ անդ դիպել մահուան,
Ա՜հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Իսկ յորժամ ի ձեր յերկրէն ոք օտար
Դարձ ընդ հարց ձերոց առնէ սուրբ նըշխար,
Երջանիկ քան զձեզ, որդի՛ք տըրտմութեան....
Ա՜հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յո՛ւշ, ո՞հ, յո՛ւշ յաւէտ երբ ոք ձեր եղբայր
Զեզ պանդըխտակցել գայ լալեացդ ի վայր,
Մի՛նդ նա արկանել զաչըս ցըրտութեան,
Ա՜հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Ո՛ն, փարէք տարփմամբ, տուք գիրկս ըզնովաւ,
Երանի՛ ում մեր՝ հայրենիս ծընաւ,
Որ բիբք յԵդեմին արեւ փըլթթեցան,
Ա՜հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Ա զնոյն երկնիւք՝ հարց խօսեալ ըզբարբառ,
Նըստեալ ընդ կընձնեաւն՝ ուր առնուն դադար,
Եւ տըւեալ համբոյր յոր նոքայն հըպան.
Ա՜հ, յիշեցէք ըզՀայաստան.
Որ ի նոյն կանխեալ սուրբ եկեղեցիս
Ընդ ճակատ՝ նոցուն յարտասուաց տեղիս,
Եւ զխոր կամարօք՝ լուաւ ձայն ըզհեծման.
Ա՜հ, յիշեցէք ըզՀայաստան։
Յո՛ւշ, ո՞հ յուշ... հարցէք ո՞ւր է Հայաստան.
Ուր վայրէդ յոր կեայք՝ քանի՛ բացական,
Ա՜հ, բայց ուր սըրտէդ նոյնքան հեռաստա՜ն...
Հա՜յք... դուք յիշէ՞ք ըզՀայաստան։

Խորէն Վ. Գալֆայեան։ Մասեաց Աղաւնի, 1858 Թ.,
Դ տարի, Մայիս, Է. 117—118.

OH RAPPELEZ-VOUS L'ARMÉNIE.

(Թարգմանութիւն 120 համարի)։

Quand rassemblés pour vos fêtes nationales
Les cœurs touchant les cœurs, au milieu des prières, des vœux et des dons,

Digitized by Google

Quand vos âmes bouillonnent dans l'ardeur de l'amour et de la joie,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand les lèvres en deuil se serrent,
Et que les yeux resplendissent sous des torrents de pleurs,
Quand le cœur abattu soupire en silence,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand vous entendez la voix de l'hirondelle à son retour;
Cette voix plus douce à l'exilé que tout autre chant,
Et que partout se répand l'heureux présage du printemps,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand vous buvez une eau qui n'est pas tombée du ciel arménien
Ou que n'ont pas roulée les flots cristallins de l'Araxe,
Ou qui n'a pas jailli des saintes fontaines d'Innaghnian.
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand vous respirez un zéphyr doux au cœur,
Qui n'a point effleuré le sol mêlé des cendres de vos ancêtres,
Ou la rose qui ne s'est point épanouie sur le tombeau de vos pères,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand vous voyez les pics resplendir éclatants au soleil du matin,
Ou les ombres des monts se répandre vers le soir,
O! pèlerins, si ce ne sont pas les pics et les ombres de l'Ararat,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand l'étranger vous parle de son pays,
Et que son cœur bat au souvenir de ses gloires,
Ne vous laissez pas éblouir, n'en faites pas trop grand cas,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand à la vue de sa terre natale
Il se consume en ardents désirs, que son cœur brûlant l'appelle,
Qu'il vous dit combien il est doux d'avoir une patrie....
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Rappelez-vous, quand le voyageur déploie ses voiles vers ces régions
D'où l'homme éloigné reste toujours comme un exilé même au sein
(de la gloire,)
Et qu'il prie les cieux de lui faire trouver la mort en ces lieux,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Digitized by Google

Mais quand de votre terre natale quelque étrenger
Revient avec des restes sacrés de vos pères,
Plus heureux que vous, ô fils de douleur...
Oh! rappelez-vous l'Arménie!
Rappelez-vous, oh! rappelez-vous surtout, quand un de vos frères
Vient dans votre séjour de larmes pour partager votre exil,
Ne jetez pas sur lui des regards d'indifférence,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!
Embrassez-le avec transport et jetez-vous dans ses bras;
Heureux! celui qui est né dans la patrie,
Et dont les paupières sont écloses au soleil d'Eden,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!
Heureux! celui qui a parlé la langue de ses pères sous le même ciel qu'eux,
Qui s'est reposé sous l'orme où ils reposent,
Et qui a baisé tout ce qu'ils ont touché,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!
Heureux! celui qui, matinal dans les mêmes temples,
A imprimé son front sur les traces de leurs larmes
Et qui a entendu leurs soupirs sous la profondeur des voûtes,
Oh! rappelez-vous l'Arménie!
Rappelez-vous, oh! rappelez-vous... demandez-lui où est l'Arménie
Et combien elle est éloignée des lieux où vous vivez?
Hélas! serait-elle aussi loin de vos cœurs?
Arméniens! Vous rappelez-vous l'Arménie?...

121

Աղօթք վասն Հայրենեաց:
Առ արժանապատիւ Սարգիս Վ. Թէոդորեան:

Ա.

Տէր, կեցո ըզՀայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէր, կեցո ըզՀայաստան,
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս:

Digitized by Google

Յերբ, Աստուած հըզօր, Աստուած Գրիգորի,
Աստուած զոր կարդամք իխորոց սըրտի,
Թողուցո՛ւս զի զմեր հայրենիս Թըշուառ
Սուր, հեռ եւ հերձուածք առնուցուն յաւար։

Բ.

Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան,
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս։
Տե՛ս, օտարք անգութ այպն ըզմեօք առնեն,
Եւ ըզսըրբութեամբք մեր Թըշնամանեն.
Բայց մեք երբ իքոյդ հովացաք իսէր.
Մ՟չ եւ իմահու զքեզ պաշտեմք իստուեր։

Գ.

Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան,
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս։
Տէ՛ր, Տէր, դու ըզմերս օրհնեա զուղղութիւն,
Որ իԳրիգորի սըրբեալս եմք արիւն.
Դու զնորուն պահեա հաւատս անսասան,
Եւ զԱթոռն իւր սուրբ իՀայս յաւիտեան։

Դ.

Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան.
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս։
Իբր [illegible]նանի ցօղ խիրտ եղբարց
Ո[illegible]ղեա ըզսէր, հեղ զոգի մեր հարց,
Եւ իջա[illegible] լուսոյ նոցա տար ըզմեզ,
Իբր ըզհօտ յարօտըս քո իԱպադէս։

Ե.

Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան.
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս։

Digitized by Google

Ահ, շատ իսկ աղէտք ծանրացան իմեզ,
Շատ իսկ մահ իմեզ հաշուէ ողջակէզ...
Տէ՛ր կենաց, յերկիր մեր, անբա՜ւ տապան՝
Արկ ըղձունչդ եւ կեա՜նս առցէ Հայաստան։

Խորէն վ. Գալֆայեան։ Մասեաց Աղաւնի, Դ տարի, 1858, յունիս, ե. 141—142

122

Երգ միութեան։

Եղբայր, մինչև երբ այսպէս լուռ տխուր,
Զերթ թշուառ պանդուխտ հեծեծես վի՛շտ, վի՛շտ.
Սէ՞րն ու գո՞ւթ ազգիդ խանձէ սիրտըդ միշտ.
Գիտեմ... արդ ցրուէ ցաւդ. զուարթ ո՛ն ձեռքդ ինձ տուր,
Ա՛ռ քեզ նոր ողջոյն Սահմանադրութիւն,
Զոր շնորհեց Հայուն Թուական վաթսուն։
Սիրենք Ազգութեան կեանքն ու միութիւն,
Սիրենք, որ ապրի Սահմանադրութիւն։

Այն անմահ օրն, երբ մեր սրտերուն մէջ,
Սահմանադրութեան ոգին արծարծեց.
Եւ մինչև դաշտերն անոր փառքն երգեց,
Ծեր, երիտասարդ, մանկտին յել և էջ.
Այլ ո՞ր չազգի ձեռք դիմէ զայն ջնջել,
Հայուն աւերման անգութ, անտարբեր։
Սիրենք Ազգութեան....

Հերիք չէ՞ լուսոյ դէմ ապրիլ զերթ կոյր,
Անտես Մարդութեան Ազգի մը թշուառ.
Համազգի անուամբ պառակտել իրար,
Իրաւանց ձայնին դէմ մընալ միշտ խուլ,
Տեսնել՝ սա դարուն փոյթն, ընթացքըն յառաջ,
Դեռ բիրտ կամաց հետ յամել անամաչ։
Սիրենք Ազգութեան....

Մոռնա՛նք երեկուան ոխն ատելութիւն,
Մերժելով վըրէժն պաշտենք ազգի սէր,
Մարին Հայ սրտէն սև կըռուց բոցեր,

Digitized by Google

Գիրկընդխառն. համբոյր, և ուխտ հաշտութեան,
Ի փառս մեր յուսոյն Սահմանադրութեան,
Որ պաշտպանէ մեր հաւատքն, ազգութիւն։
Սիրենք ազգութեան....

Հերիք չէ՞, որ ծառը ըլլանք օտարին,
Ուշ չէ, որ կզգանք ազգութեան պարտքեր.
Երկինք ձայն կուտայ, մենք դեռ չենք լսեր,
Այլ վըրէժ ձայնենք եղբօր ականջին,
Մէկ արեան կաթիլ, ծնունդ մէկ հայրենեաց,
Չ'ուզենք հնազանդիլ ազգիս օրինաց։
Սիրենք ազգութեան....

Վկայ են մեզի մօտ օրերն անցեալ,
Թէ քանի անգամ ազգի բաժանում,
Հայ երակներու մէջ լեցուց դառն արիւն,
Փորձուածը կրկին փորձողն է յիմար.
Օ՛ն, սրբենք այն խորթ աւուրց արատներ,
Որ մեր ազգութեան տունն ու տեղըն աւրեր։
Սիրենք ազգութեան....

Աստուած Հայութիւնն աշխարհի վըրան,
Որոշ ժողովուրդ մ'ազգի անունով.
Ընտրեց, որ կ'ապրէր ազատ օրէնքով՝
Իրեն ազգութեանն յարմար և պատկան,
Եւ զոր բաղդ գողցուց դըժխեմ ձեռքերուն,
Պէտք չէ՞ արդ անոր տալ կենդանութիւն։
Սիրենք ազգութեան....

Միլիոնաւոր Հայ ձեռքն ի ծնօտ մինչ ցարդ,
Կսպասուէր միակ Սահմանադրութեան.
Ողջոյն տալ դարձեալ և երրորդ անգամ,
Սիրելով անոր սկզբունքն հաստատ.
Արդ ուրախութիւն, անցաւ փոթորիկ,
Որ սպառնացաւ անձրևել սաստիկ։
Սիրենք ազգութեան....

Մինչև երկնից տակ ապրի ազգութիւն,
Ճշմարիտ Հայերն օրհնեն յաւիտեան.
Հազար ութն հարիւր վաթսուն թուական.

Digitized by Google

Ուր սովրեցաւ մեր ազգին Վարչութիւն
Օրինօք գործել և հաստատ հիման
Վրայ զետեղել Հայ պարտուց պայման։
Սիրենք ազգութեան...

Օ՛ն արդ, ո՛վ Հայ կղեր, աւուրն ականջ տուր,
Հաւատոյ դրօշակ ձեռքդ և սուրբ Խաչն յոյս,
Սիրոյ խոստումներ քանդակածի կուրծքըս.
Քարոզէ ժողովուրդդ որ գընայ յառաջ,
Ձեռք տուր ազգային բարեկարգութեան,
Գիտցիր, որ պաշտօնդ է պարտք սրբազան։
Սիրէ՛ ազգութեան....

Ազնուական Հայ լսէ՛ ժողովուրդին
Որ պատրաստ յարգել քեզ միշտ իբրև հայր.
Եկո՛ւր ազգութեան մէջ ըլլանք եղբայր,
Ձայնակցէ՛, ո՛վ մեծդ, փոքրերուն ձայնին,
Հոն է քու պատիւդ, հոն քոյդ ճոխութիւն,
Որ պատմութեան մէջ տան անմահութիւն։
Սիրէ՛ ազգութեան....

Հայ երիտասարդք ցրուենք այն խորհուրդ,
Զոր մեր դաշտին մէջ սերմանեցին շուտ.
Ապագան այնպէս բարօրենքի փոյթ,
Ուր չար դրացիներ չըգտնեն յագուրդ.
Ասկէց ալ յարմար օր կըլլա՛յ Հայուն։
Ճանչնալ Իրաւունք. Օրէնք, Ազգութիւն։
Սիրենք ազգութեան....

Ներսէս Մէզպուրեան։

123

Ծով չափէ թող գիտուն,
Երկին դիտէ իմաստուն,
Թո՛ղ սիրաբեկ սիրտ դատարկ
Փրփրներու վրայ ակնարկ
Անյոյս հալի և գոչէ,
Թէ կեանք մեր այս ոչինչ է։

Թո՛ղ մարմնասէր, լի ահով,
Տատամսի վտանգով,
Թո՛ղ անզգայ ստոյիկեան
Տեղաւորուի իբր արձան։
Ես ձեր սիրով հայրենիք,
Բարեկամներ, ընտանիք

Digitized by Google

Յափշտակեալ կը մոռնամ
Ալեք, անդունդ, մահ անգամ։
Զոր այս տախտակ, որու վրայ
Զայս երգ գրեմ ես հիմա,
Անասելի հեշտութեան
Տեղ կ'երեւայ յայս վայրկեան։
Հայրենիքի դաշտ և սար,
Երկինք կապոյտ, արեւ վառ,
Հոն կը տեսնեմ. և անդէն
Կը համոզուիմ թէ անդ են
Եւ կեանք և սէր ճշմարիտ
Երանութեան մարգարիտ։
Հեռի անկէ մարդ ունայն
Կը թափառի յերկիր լայն
Բարօրութիւն խնդրելով.
Բայց կը գտնէ վիշտի բով։
Ո՛ հայրենիք ի քո յուշ
Հով մը կ'զգամ շատ անուշ,
Եւ մանկութիւն իմ ահա
Ծաղիկներով կ'երեւայ։
Կ'առոյգանամ և ոգի
Կ'առնում շունչէդ կաթոգի։
Փութա՛ շոգի, հով շարժէ
Ժամ մը առաջ գանձ կ'արժէ
Հասնիլ, ըսել. «քեզ բարեւ
Հող որ տըւիր ինձ արեւ»։

Ս. Ոսկանեանինը կը՝ համարուի։ Արեւմուտք, 1859 թ., Ա տարի, № 4, փետրվարի 15.

124

Երգ ՚ի դէմս քաջին Վարդանայ։

Հայրենասէր Արամեանք,
Զի՞ կայք ՚ի քուն ընկղմեալ,
Բացէք զաչս ձեր հոգեկան,
Տեսէք զօրս ձեր ժամանեալ։

Ո՞ւր են փառք, ձիր ձեր նախնեաց,
Ո՞ւր են պատիւ վեհ արանց,
Որք զաշխարհ Հայաստանեայց
Ածին փառօք դիւցազանց։

Յառա՛ջ մատիք ինձ լսել,
Շառաւիղք քաջին Հայկայ,
Ես կամիմ ձեզ արդ պատմել
Զազգասէր գործ Վարդանայ,

Որ զգլուխ իւր կենօք չափ
Եդ ՚ի փրկանս իւր ազգի,
Եւ կընքեալ զայն իւր արեամբ՝
Եղեւ փրկիչ հայրենի։

Digitized by Google

Սուրբ խաչ փայլեաց փրկչական,
Հոգւոց ազգիս Հայկական.
Պահեա զմեզ Տէր Աստուած
Եւ աշխարհիս փորձանաց։

Լուսաւորեաց Հայաստան,
Լուսով խաչին փրկչական.
Հնչեա աշխարհ ամենայն
Զփող մեծի աւետման։

Բարձրացիր արդ Արարատ,
Պճնեալ ծաղկօք զքոյդ գագաթ,
Ազգիս Հայոց խնդութեան,
Լեր դու վկայ յաւիտեան։

125

Պուլպուլն է հագեր 'ի յոտքն կօշիկ,
Զվարդ կու փընտրէ սիրով անուշիկ,
Ձայն է արձակեր, կուկանչէ՝ վարդ, վարդ, վարդ,
Դու զուարթ ես պուլպուլ, դուն վարդ։
Յայնժամ խընդութեամբ այգին մըտանէ,
Զվարդըն պայծառ ծաղկեալ գըտանէ։ Ձայն է, եւ այլն,
Պուլպուլն է բազմէր 'ի վարդին քովուն,
Դանդատ կու առնէ 'ի ձեռաց հովուն։ Ձայն է, եւ այլն։
Յայժամ նըմա վարդն զայս պատասխան տայ,
Թէ սարսեալ դողամ, երբ հովն կու գայ։ Ձայն է, եւ այլն։
Կարապետ դըպիր, որ ծառայն մեղաց,
Զպուլպուլն ընդ վարդին սակաւ մի գովեաց։ Ձայն է, և այլն։

126

Պողթան երգ։

Անի արքայն արքայից
Արտաշէս մեծ վերակարգեալ

Digitized by Google

Դիցն կամաւ 'ի յերկինս.
Ապշարեալ ընդ շատ մահունս
Եւ նախճիրս, ասէ Արտաւազդ.
Մինչ դու գնացեր եւ զերկիր
Ամենայն ընդ քեզ տարար.
Ես աւերակացս 'ի վեր
Որպէս թագաւորեմ։

Եւ արքայից արքայն սաստեալ
Շարժէ զգլուխն ահռելի
Վրէժխնդրութեամբ անիծից,
Եթէ դու յորսըս հեծցիս,
Յազատ 'ի վեր 'ի Մասիս,
Ակնարկեալ առ Արտաւազդ,
Զքեզ կալցէն քաջք, տարցէն
Յազատ 'ի վեր 'ի Մասիս,
Անդ կեցցես եւ զլոյս մի՛ տեսցես։

ԶԱրտաւազդ, մանուկ մատաղ,
Վիշապազունք ցանկացան,
Գողախիժեալ դեւ դժպհի
Եդեալ փոխանակ մանկանն
Աժդահակայ կանանց զարմ
ԶԱրտաւազդ մանուկ մատաղ
Կախարդելով կախարդեաց,
ԶԱժդահակայ կանանց զարմ
Արտաշէս բազում չարչարեաց։

Էր գեղով արքայ Արտաւազդ,
Եւ սիրէր զգինեբբուս
Եւ վերգս գուսանաց.
Եւ հազարք էին նորա հարճք
Եւ կանայք նազելիք,
Մշտազուարճ ձըգեալ կեանս
Ըընդասէր վավաշութեամբ.
Գեղապանծ արքայն Արտաւազդ
Յառոյգ տիս եղեւ կենազրաւ։

Digitized by Google

Զարի արքայն Արտաշէս
Անիծեաց հայրն Արտաւազդ,
Մինչ յամեհին ձիավարեալ.
Զխշավայրիս եւ զկինճ
Որսալ զակամբքն Գինայ,
Զարի արքայն Արտաւազդ
Երիվարաւն ընդ վայր յած
Խորասուզեալ դեւք դժպիհ
Արգելին մի՛ զլոյս տեսանել։
Երկաթի կապեալ շղթայք
Աստկապատիժ յայրի անդ,
Շանց երկուց հանապազօր
Շղթայն կրծել ատամնակեր,
Զի աշխարհի տալ վախճան
Թէ ելանէ Արտաւազդ,
Դախեցէք, դարբինք, կռանաւ.
Զսալն հարել կռանաւ.
Զօրացին շղթայք Արտաւազդայ։

127

Երգ Գողթան։

Յուլունան Շամիրամայ,
Յուռութք յուլունան Շամիրամայ.
Յուռութք ՚ի ծով ծածանէին,
Ծածանէին ՚ի ծով ծիրանի —
Յուռութք ՚ի ծով ծիրանի
Ծիծաղախիտ ծածանէին։
Յուլունան Շամիրամայ,
Յուռութք յուլունան Շամիրամայ,
Ծածանէին ՚ի հով զովարար,
Ծածանէին ՚ի ծով ծիրանի
Գիսակք ՚ի հով հիւսիսոյ
Միրապատար տարուբերէին։
Յուլունան Շամիրամայ

Ծածկոյթք յուլունան Համբարձմայ,
Ծածկոյթք զստինան սքօղէին —
Սքօղէին յաչաց պատանեկաց,
Ծածկէին յաչաց պատանեկաց
Յաչաղելով զստինան սքօղէին։
Յուռութք յուլունան պատանեկուհւոյն
Սրունք յուլունան Համբարձմայ
Սրունք կիսեալք քօղարկէին —
Քօղարկէին 'ի ծոց սպիտակ,
Սրունք 'ի ծոց սպիտակ։
Պատուածովք քօղարկէին։

Յուլունան Համբարձմայ,
Ի սպիտակ ծոց Համբարձմայ
Խնձորք անոյշք բուրէին,
Բուրէին խնձորք սպիտակք,
Խնձորք 'ի ծոց արքայուհւոյն,
Քաղցրանոյշ սփռէին բուրումն
Զանոյշ բուրումն տային։
Յուլունան 'ի ծոց Համբարձմայ
Ամբառնան բրգունք ստեանց —
Բրգունք անուշահոտ նռանց,
Սռանց կիսելոց, խնձորոց կիսաբոլոր.
Ընդ զմայլին 'ի հոտ անուշութեան,
Զմայլին քաջիկք Մսրեստանի։
Յուռութք յուլունան Համբարձմայ,
Յուռութք 'ի ծոց արքայուհւոյն
Թովեն զազգն Արարատայ,
Արբեն յաչաց զարտասուս —
Զարտասուս վասն մահու Արայի,
Տեսանեն զԿարգոս 'ի գահի։
Ծով է ծոց իւր, ծոց Համբարձմայ,
Յուլունան 'ի ծոց մատաղաւուրց աշխարհակալին
Ամբառնան բրգունք սպիտակք,
Ամբառնան բրգունք ստեանց,
Ամբառնան բոլորակք ստեանց

Digitized by Google

Ի ծով անդ ծիրանի,
Ծածանին ճաճանչք արփւոյն։
Յուռութք յուլունս արքայուհւոյն,
Կուրծք ձեռաց զրադաշտաց,
Կառուցանեն զընթացս գետոց,
Շիջուցանեն զթափ նետից, նիզակաց,
Կրթեցուցանեն զսիրտս քաջաց
Ի սէր մատաղաւուրց թագուհւոյն։
Սրտացուցանեն զերիտասարդս
Ի գեղ երեսաց Շամիրամայ։
Յուլունս Շամիրամայ
Ծիրանի ծածկոյթք ծածանէին,
Ծիրանիք 'ի ծով տարուբերէին
Յուռութք 'ի ծով ծիրանի,
Յուռութք 'ի ծոց արքայի։
Յուռութք յուլունս յաղթողին
Ձգէին հազարաւորս սրտից.
Քարշէին բիւրաւորս թագակալաց,
Ամենքեան սիրով թագուհւոյն վառեալ,
Ամենքեան վառեալք 'ի մարտ.
Վառէր զնոսա Շամիրամայն սէր.
Վառէր զնոսա ժպիտ շրթանց թագուհւոյն,
Յուռութք յուլունս նորա։
Յուռութք Շամիրամայ յաչս,
Յուռութք Շամիրամայ 'ի շրթունս
Ձգեաց զաչս եւ եսես զլեառըն,
Զլեառն, որ վկայ էր քաջութեան Հայկին,
Որ տեսեալ էր զմահ Նեբրովթայ,
Զհարուած երեքթեւեան փքնին։
Յուռութք 'ի շրթունս հզօր պատանեկուհւոյն
Ժպիտք շարժեն յազգս եւ լեզուս,
Սեպացեալ լեառն փոխի 'ի քաղաք,
Մանեակ 'ի պարանոց լերին,
Գօտի ընդ մէջ լերին
Ածաւ ձեռամբ թագուհւոյն,
Կառուցաւ Շամիրամակերտ։

Digitized by Google

Յուռութք յուլունս Շամիրամայ
Խողովեցին անդ զամենայն հրաշակերտս,
Բըրգունք երկնաչափք բարձրացան
Նըկարիլ յերեւոյթս ծովուն ծիրանի, —
Ծովուն՝ ու որով կանգնեցաւ կոթող
Կոթող յաղթութեան մարին Նեբրովթայ
Ընդ մնաց փառաւոր անուն յԱղթամար։
Յուռութք յուլունսն Շամիրամայ
Ծածանէին 'ի ծով անդ ծիրանի,
Շամիրամ լուանայ զերեսս 'ի ծով անդ,
Շամիրամ աւազան առար զծովն,
Ծածանէին անդ գիսակք հերաց,
Ծածանէին յուռութս ուլանցն։

Ց—Գ. Պատկանեան, Ռափայէլ Պատկանեանի հայրը։

128

Բուրաստան։

Ահա, իմ փոքրիկ բուրաստան, ափսոս անջուր մնացիր,
Գարունն մերձեալ ժամանեաց, արդեօք, դու ուր մնացիր,
Միանգամայն քուրձ զգեցեալ, սեւափետուր մնացիր,
Դու 'ի մէջի աղբերաց ծարաւի հիւր մնացիր,
Ստահամբաւ, տմարդի, վրիպալուր մնացիր,
Որովհետեւ անթառամ գանձիցը կոյր մնացիր։
Ահա յարեաւ մէկ տիկին, որ Եւրոպ անունով,
Կամէր զքեզ տեսանել անչափ կարօտութիւնով.
Զուր համբաւոյդ եկն 'ի տես քանի՛ պատրաստութիւնով,
Միրամարգով, սոխակով, երգով, ուրախութիւնով.
Չէին բացուած՝ զօրացած ծաղիկներդ պարզ գունով,
Գլխովին անարգվեցար՝ ճարակտուր՝ մնացիր։
Դու Զրասուզ անունով մէկ պահապան ունէիր,
Նախատինքդ տեսնելով, իսկոյն եղեւ տարագիր.
Ըստ սաստութեան Արարչին՝ ո՛ւր իմաստդ, ո՛ւր դպիր,
Ընդ մթնազգեաց հոգիէդ դու ամաչէ՛ր, դու երկէր.
Ինչ շահեցար նիրհելով. ուրեմն արի՛ արթնացիր,

Digitized by Google

Լեր այս գարին նմանող, չասեն՝ թէ զուր մնացիր։
Ա՛խ բուրաստան՝ բուրաստան, տէր ունենաս երանի,
Ծաղիկներդ՝ վարդերդ այդքան անհոտ չ'լինի.
Վերատեսուչ պաշտպանդ է հասակաւ պատանի,
Վերոյիշեալ տիկինը գարնան ոգիք շատ ունի,
Խնդրէ յուսով՝ նամակով, իցէ թէ քեզ հասանի,
Շիրին, քոյ անձիդ համար զիմօրդ դու սուր մնացիր։

Աշըղ Շիրին.

129

Երգ մի զօրականի։

(Հունգարացւոց բանաստեղծութիւնից առած)

Խելքըս ու միտքըս արիւնաշաղախ
Օրեր կը սպասեն, որ գան անյապաղ.
Այս օրերն են, որ աշխարհ կը քանդեն,
Այս օրերն են, որ աշխարհ կը փրկեն։
Զէնքի շառաչիւնը թէ երկինք հասնէ,
Բայց մեր դրօշակը յաղթութիւն յայտնէ,
Հրճուանք ու պարծանք է այն իմ համար.
Ամեն ցանկութիւնքս կը ստանան կատար։
Սրընթաց ձիուս կողերը կը խթեմ,
Ու քաջերի մէջ շուտով հասանեմ։
Հայրենեացս համար չէ՛ ինչ իմ աչքում,
Ո՛չ վէրք, և ոչ մահ, և ոչ գերութիւն։
Թէ սուր թշնամւոյն սիրտըս թափանցէ,
Ունիմ ես մի ոք, որ խոցըս ծածկէ.
Ունիմ ես մի ոք, որոյ նուէրքը,
Հզօր քան բալսամ, կ'բուժեն իմ վէրքը։
Իսկ թէ թշնամիք գերի ինձ տանուն,
Կը գայ կը գանէ նա ինձ մութ բանտում։
Երկու գեղեցիկ աչունքը փայլուն
Կը լուսաւորեն խաւարիս անկիւն։
Թէ մահ հանդիպի պատերազմի մէջ,
Կը գայ իմ հրեշտակ կինըս սիրտաէնչ

Digitized by Google

Արինաթաթախ մարմինըս լուանալ
Իւր արտասուքով նա չի ձանձրանալ։

Մ. Բուզաղեան։ Հիւսիսափայլ, 1861 Թ. № 11. Ե. 403։

130

Երգ պատերազմի

արարեալ ի փաստաբանէն Անճելօ Բրոֆֆերիօ, եւ յարմարեալ յեղանակ երաժշտէն Վերտի՝ վասն զօրաց եւ ազգային պահանորդաց (garde nationale) Իտալացւոց։

Ի շողշողիւն սուսերաց
Զարթեան գահք եւ ժողովուրդք.
Իտալացիք ի մարտ, մարտ,
Ձայն մայրենի կոչէ զձեզ։
Թնդանօթից ի բոմբիւն
Ելէք սլացուք ի վաշտ վաշտ,
Վառեալ ի սուր եւ սաղավարտ.
Կեցցէ արքայ յԱլպեանց ի ծով։
Յերիդանէ ի Տիկին
Ի Սիկանիոյ յերկիր Տոսկ,
Եւ ժողովուրդ Լատինեան
Աստուած կամի, եւ յաղթեա։
Թնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն։
Սավոյացին Բայարդոս
Պալեստրոսի 1) յաղթական,

---

1) «Պալեստրոս» է աւան փոքր մերձ յԱղեքսանդրիա քաղաք Պիեմոնտի, ուր մեծամեծ նահատակութիւնս արար Վիկտոր Էմմանուէլ ընդդէմ Աւստրիացւոց յամին 1859, մինչև ընկալաւ 'ի «զուաւ» կոչեցեալ գաղղիացի զինուորաց զտասնապետի անուն։
Իսկ «Բայարդոս» է գաղղիացի զօրագլուխ ոմն, դուքս Սավոյայ, հռչակաւորն մեծամեծ քաջութեամբք, ծնեալ յամին 1476։ Համբաւաւոր գտաւ 'ի պատերազմունս ընդդէմ Սպանիացւոց 'ի Նապոլի յամին 1503, ազատեաց զՄիլան և զՋենովա, և արար բազում այլ գործս նահատակութեանց, մինչև կոչիլ «ասպետ աներկիւղ և անստգիւտ»։

Digitized by Google

Մ՚եզ կարապետ արութեամբ
Յաղթաւոր ռազմ խրախուսիւ:

Թնդանօթից ի բոմբիւն. և այլն:

Ի բարձրադէտ դիտակաց
Գոչէն առ մեզ, — Ո՞վ կայ անդ: —
Իտալիոյ եմք զօրականք
Յազատութիւն եւ ի մարտ:

Թնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Մ՚եր են ափունքս սըխրալիք,
Մ՚եր ճանապարհք ծաղկաւէտք:
Դաշտք եւ ալիք, օդ, երկին,
Օտարականդ, վանեն զքեզ:

Թնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Ազգ աւզոնեան բարձր ի բաղդ,
Անվրիպելի է քո աստղ:
Արքայն Վիկտոր երդուաւ զայն,
Զեղեւ նա բնաւ երդմնազանց:

Թնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Ազքաշ առիւծն Վենետկեան
Գոռոզաբար ծածանէ,
Գոնդոլավարդ օ՛ն դարձիր
Զերգ քո առեալ ի բերան:

Թնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Ի՛ փառաց ցանգ ի շաւիղ
Յիտալական երկիր քաջ,
Սուրբ Մարտինեայ [2]) փայլեսցէ
Փայլեսցէ նոր արեգակն:

Թնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Բազմադարեան ըղփափագ

---

[2]) «Սուրբ Մարտինոս» է աւան փոքր մերձ 'ի Սոլֆէրինո, ուր իտալացիք յաղթող հանդիսացան ընդդէմ Աւստրիացւոց յամին 1859. մինչդեռ գաղղիացիք խորտակեցին իսպառ զԹշնամին 'ի Սոլֆէրինո: Վասն որոյ ճակատամարտն այնր աւուր կոչի առ գաղղիացիս յանուն Սոլֆէրինոյի, և առ իտալացիս յանուն սուրբ Մարտինեայ:

Digitized by Google

Ինն զօրութեանց հանցէ յանգ·
Վատթարագոյն քան զխուր մահ
Են նախատինք գերութեան:
Թնդանօթից ի ռումբիւն, և այլն:

Բազմավէպ, 1866 թ. ե. 299—301:

131

Գրենադե՛րներ:

Երկու գրենադեր գնումէին Ֆրանսիա,
Որ գերի էին Հիւսիսում ընկած [1]).
Եւ երբ որ եկան, հասան Գերմանիա,
Այն տեղ թեքեցին գլուխներն վհատակած:
Այս տեղ լսեցին այն տխուր վէպքը
Թէ նոցա սիրուն Ֆրանսիան կործանուած,
Յաղթուած ու ջարդուած քաջազուն զօրքը,—
Եւ կայսրը, կայսրը [2]), թշնամուց գերուած:
Նոքա միասին լաց էին լինում,
Այդ արտասուելի լսելով լուրքը·
Վա՜յ, ասաց մինը· «ինչպէս է ցաւում,
Ի՛նչպէս է այրում, ա՛խ, իմ հին վէրքը»:
Երկրորդը ասաց· «Վերջացաւ բանը,
Եւ ես կամէի քո հետ մեռանիլ,
Բայց կին ու զաւակ թողել եմ տանը·
Նոքա առանց իմ կարող են կորչիլ:
«Ի՛նչ փոյթ է ինձ կինս, որդիքս ինչ փոյթ են,
Սրտիս բաղձանքը աւելի լաւ է·
Թող գնան, հա՛ց մուրան, եթէ սոված են,—
Կայսրը, իմ կայսրը գերի տարած է»:
«Կատարի՛ր, եղբայր, իմ մի խնդիրքը,
Եթէ ես այժմ մեռնիմ այս երկրում,
Տա՛ր դէպ ի Ֆրանսիա դու իմ դիակը,
Թաղի՛ր ինձ այն տեղ Ֆրանսիայի հողում:

1) Ռուսիայում: 2) Այսինքն Նապոլէօն առաջինը:

Digitized by Google

«Կարմիր Թելից կախ պատուանշանը [1]),
Դիր դու քո ձեռով իմ քաջ սրտի վրայ
Եւ աջ ձեռս տուր իմ հին հրացանը,
Այլեւ իմ սուրս կապիր մէջքիս վրայ»։
«Եւ այսպէս պարկած, ականջ կը դնեմ,
Ինչպէս պահապան, գերեզմանումը,
Երբ Թնդանօթի որոտը լսեմ,
Այլեւ խրխնջող ձիերի տոփը
«Եւ կայսրը կ'անցնէ իմ վերայ ձիով,
Կը շառաչեն սուրեր, և նոյն րոպէին
Իմ գերեզմանից դուրս կը գամ զէնքով,—
Եւ կը պաշտպանեմ կայսրին, իմ կայսրին»։

Հէյնէ գերմանացւոյ բանաստեղծութիւնից Թարգմանեց Գ. Բարխուդարեանց։ Հիւսիսափայլ, 1863—1864 Թ. ե. 604—605։

132

Զինուորի երգ։

(Թարգմանութիւն)

Զինուորիս երգերը եղբարք լսեցէք,
Աշխարհիս բաները լաւ ճանաչեցէք։
Մէկն ունի մեծ տներ, միւսն գիւղ ունի,
Միայն խեղճ զինուորը ոչինչ բան չունի։
Շորերը Թանկագին, փորը միշտ քաղցած,
Տուր ձիուն միշտ գարի, ինքդ կեր չոր հաց։
Թէ քաջ պատերազմես կ'տան մեծ պարգեւ,
Թէ ոտքդ կորցնես, կ'ասեն մնաս բարեւ։
Ուր գնամ ես մենակ աշխարհքիս վրան,
Ահա քեզ լաւ վաստակ քսան մէկ տարուան։

Գ. Դոդոխեանց, Սիմֆէրոպօլցի, երբեմն աշակերտ Մոսկվայի Լազարեանց ուսումնարանին, ուսանող Դորպատեան համալսարանին։

---

1) Պատուաւոր լէժիօնի, почетнаго легiона.

Digitized by Google

133

Տարագիր հայ զինուոր։

Տարի մ՚ալ անցաւ,
Գնաց սահեցաւ,
Այլ դու Հայ զինուոր
Թափառական մնաս,
Յերկիր հեռաւոր,
Սուգ անմխիթար
Զքեզ շուրջ պատած,
Եւ դժբաղդ սիրտդ ալ
Յուսաբեկ եղած,
Սուրդ ու քո տէգդ
Ժանգոտ վար դրած,
Եւ զօրեղ արմուկդ
Տէգիդ յեցուցած։
Դիր դու Հայ զինուոր
Քու յոյսդ առ Աստուած,
Վեր վերցուր գլուխդ,
Տես ով է կանգնած,
Ու քեզ կ՚ակնարկէ
Ազատիչն Աստուած,
Յաղթութեան պսակ
Իւր Սուրբ ձեռքն բռնած։
Ու ուրեմն նիզակդ
Ոտք ելիր կանգնէ
Եւ սրտիդ խորէն
Նոր փառք խրկէ։
Վհատիր մի բնաւ
Քաջ զինուոր դու Հայ,
Զի այսուհետև
Ի՛ն Աստուած գթած
Ընդ քեզ է յաւէտ,
Յազգասէր մրցանող
Կու տայ քեզ պսակ
Բոլոր ճգանցդ փառք.
Ցանկալին ազատութիւն։

Մարտիրոս Ա. Ց. Մկրէանեանց։

134

Վասն Հայաստանի։

(Սանտալուչիա՛ի ձայնով։)

Այն աշխարհն պատուական է, ուր բուսնումէ նունն ու խաղող,
Այն աշխարհն Հայաստան է, յորում գոյ բազում հաղ հանող։

Հայաստանի աշուղներն հայրենիքն զարգարել են,
Ազգասիրութեան սերմերն պտղատու հողում վարել են,
Տեսել են օգնական չկայ, իրանք իրանց դադարել են.
Զանազան նեղութեանց միջին ազգի ծէսն կատարել են,
Անճեմարան՝ անվարժապետ՝ առանց սատար և առանց փող։

Digitized by Google

Երբեմն անման ջուրն՝ երբեմն ծառ ու տուրն են գովել,
Երբեմն բերդի ամուրն՝ երբեմն էլ սուրն են գովել,
Երբեմն Թշնամեաց հուրն՝ երբեմն ազգի մուրն են գովել,
Երբեմն կեղծիւ համբոյրն՝ երբեմն վատ լուրն են գովել,
Կարճըն ասեմ. ազգի համար եղել են վարպետ խրատող։

Բաղդաւորաց հետ զովք արին, անբաղդից հետ լաց ու շիւան,
Խաղաղ վախտն մալ դատեցին, նեղ օրերն ջաւրմայ տուան,
Մեղքն իշխանքն գործեցին, Նորանց վիզն անկաւ չուան,
Հայաստանն քայքայեցաւ՝ ամենայն շահիցն զրկուան,
Ազգի վատ արարմանց մասին նոքա եղեն միշտ ամաչող։

Հայաստանի նշաններն նրանց խրատն է պահպանել,
Քանզի ուրացող Հայերի սկսել են հոգիքն հանել,
Ուրացողքն էլ՝ ուղիղներին փախցրել են և սպանել,
Չի գիտեմ այս չար բնութեան սերմն ով է մեր մէջ ցանել,
Որ այս թշուառ դրութիւնից չեմ տեսանում մէկ զերծանող։

Ինչ ազգ որ աշուղներ չունի, նա իւր սրտումն սէր չունի,
Ինչ ազգ սրտումն սէր չունի, նա Աստուծոյ պատկեր չունի,
Ով Աստուծոյ պատկեր չունի, նրան բարի գործեր չունի,
Ինչ մարդ բարի գործեր չունի, նրան աշխարհին խէյր չունի,
Նորա կեանքն քամոյ պէս է, ինքն չարեաց միաբանող։

Պետրոս Մաղաթեան (Եկյաց)։

135

Հրաւիրանք Հայաստանի։

Ո՛վ իմ գեղեցիկ բուրաստան,
Զարթուիր, բացուելոյդ ժամն էհաս,
Ահա կենսատու օր գարնան,
Զարթուիր, բացուելոյդ ժամն էհաս։
Դրախտն Եդեմայ 'ի քեզ կրիս,
Փիսոնն, Եփրատ, Գեհոնն, Տիգրիս.
Այսքան բարեօք է՞ր ոչ բերկրիս,
Զարթուիր, բացուելոյդ ժամն էհաս։
Քո՛յ է Անի, Երուանդաշատ,

Digitized by Google

Արմաւիր, Դուին, Արտաշատ,
Հրաշքաբերդ, Անի, Վաղարշապատ,
Բացուիր, բացուելոյդ ժամն եհաս։
Ո՞ւր է Արարատն ախոյեան,
Ո՞ւր է սուրբ տապանն Նոյեան,
Զարթիր, ով տունդ Արամեան,
Զարթիր, զարթնելոյդ ժամն եհաս։
Ներսէսն է 1) տնտես քո տանդ,
Գլուխ արժանի անուանդ,
Աէյեադն լինի ղուրբանդ,
Զարթիր, զարթնելոյդ ժամն եհաս։

Գ. Մագաթեանց։

136

Ի դիմաց Հայաստանի։

Գահըս փղոսկրեայ էր, ադամանդիւ զարդարած,
Թագըս կ՚արժէր աշխարհին, խոշոր մարգարտիւ կարած,
Գայիսոնըս երենոս, խոր Ափրիկայից բերած,
Սուրըս ընտիր պողպատից, Թիֆլիսի ջրով ջրած,
Գալաններըս մարմարեայ, ոսկէզօծ՝ լայնատարած,
Պատուհաններըս՝ իբրև ժամացոյց լարած,
Հարկըս՝ ռամկաց միջին, անաչառ հաւասարած,
Գանձատանըս պարտիքը ժամանակին վըճարած,
Բանակներիս կարգերը իմաստութեամբ յարմարած,
Թշնամեացըս ամէն տեղ քաջութեամբ յաղթահար։
Յանկարծ տեսի աղիքս թունաւորած՝ գալարած,
Բժիշկ չի՛ մնաց՝ հարցրի, չիմացան ցաւիս դեղն,
Ասացին, անծանօթ է մեզ դորա սեռն ու ցեղն։
Մինչ երիտասարդ էի, ես էի փառքն աշխարհի,
Շատ ազգութիւնք հարկ տուին իմ զօրաց բազում տարի,
Ամենց գահ և թագ տուու յաղթութեամբ բարերարի,
Աշխարհիս մէջ երկու էր, կամ երեք, իմ համարի,

---

1) Ներսէս Ե. կաթուղիկոս ամենայն Հայոց, Շահազիզեանց ազգիցը, Աշտարակցի։

Խաչապաշտ դրացեացըս՝ նման անմիտ կիմարի
Հաւատալով՝ յուսացայ, գլուխըս կպաւ քարի,
Իւրաքանչիւրըն կամեց ինձ որոգայթ հնարի,
Խաբելով՝ իշխաններիս ձգեցին իւրեանց շարի.
Ո՞վ է կարող նախատես լինիլ պատրանաց չարի,
Որդիքըս զիս ուրացան, յոյս կապեցին օտարի,
Մերջն ցիրուցան եղեն՝ զեա անհովիւ պաճարի.
Անհաւատարմութիւնն 'է արատութեանց տըգեղն,
Նովաւ յոյժ շուտ կ'խաբուին միամիտն ու անմեղն:

Այլազգիք՝ տեսանելով մեր անհամաձայնութիւնն,
Քրիստոնէից ունեցած սիրոյ ունայնութիւնն,
Մոլեգնաբար խզեցին ազգիս փրկութեան սիւնն,
Հիմնայատակ արարին վանքերիս շինութիւնն,
Քաղաքներըս մոռացան նախնական խնդութիւնն,
Իմ յոյսըս միայն մնաց Սիւնեաց ամուր անկիւնն,
Նրան էլ խախտեց՝ ցրեց Մասակայ շընութիւնն,
Ամենեւին ջնջեցին ազգիս արտօնութիւնն,
Բարւոյ նշան չի՛ պահել անհաստատ բնութիւնն,
Փառքն կորած մարդոյ ի՞նչ շահ է երկմտութիւնն,
Մի միայն դեղն է նորա ուսմունքն ու գիտութիւնն,
Անարգութիւնն է յատուկ թշուառ վիճակի նեղն,
Դժբաղդութեամբ կ'հալուի զգացող սրտի եղն:

Ո՛վ որ ետես զիս տկար, ինձ վերայ փորձեց սուրըն,
Հպատակքս ցրուեցան, խափանուեց ատուտուրըն,
Պտուղք դրախտին դառնացան, անհամեց քաղցր ջուրըն,
Ի միջի ազգիս մեքենայ չարեաց դարձաւ համբոյրըն,
Մինչ ցայսօր էլ չի՛ շիջել ատելութեան վառ հուրըն,
Ազգըս իրան աւերեց, և ո՛չ թէ Լանգ Թէյմուրըն,
Հազար ցնծութիւն տեսնի՝ էլ չի՛ գնալ տըխուրըն.
Ի՛նքն իրան սեւացրուց՝ ո՛չ թէ օտարաց մուրըն,
Ինչ պատահի՝ արժան է, ես ի՞նչպէս ասեմ զուրըն,
Մեռ՛լի տէրն ո՞նց կուտէ իւր մեռ՛լի կերակուրըն,
Ծառայական կերպասից լաւ է ազատ նաշուրըն,
Մէյանեդ, իմա՛, անզօրին միշտ կ'յաղթէ ուժեղն,
Նետն ե՞րբ վնաս կ'տայ՝ մինչ չի՛ լինի աղեղն:

Գ. Մաղաթեանց.

Digitized by Google

137

Ի դիմաց իւրաքանչիւր Հայկազնոյ։

Մեր ամպն այնքան թանձր է, որ ամէն հողմ վանել չէ կարող,
Մեր ցաւը ամենայն բժիշկ լաւ պարզաբանել չէ կարող,
Ոչինչ վիճակ վատթարութեամբ մերին հասանել չէ կարող,
Մեր հացի մէջ աղ չըկայ, ով ուտէ՝ մեզ վնաս կըտայ,
Այն պատճառի համար զմեզ ոչ ոք այպանել չէ կարող։

Ով որ պատմութեան ծանօթ է՝ նա գիտէ մեր քաշած ցաւըն,
Պատմագիրք մեզ խնայելով՝ պատմել են նորա սակաւըն,
Ոչ ոք չուզեց ալեաց ձեռքից օգնել՝ ազատել մեր նաւըն,
Ոչինչ սրտում Հայոց օգուտ՝ ոչ ողորմութիւն կայ, ոչ գութ,
Անբաղդութեան բեռը ոչ ոք մեզ նման տանել չէ կարող։

Քրիստոնեայք աւերեցին մեզ՝ ոչ թէ անօրէններն,
Անօրէնն չէր հասկանում մեր Քրիստոսի սուրբ պատուէրն,
Որ ասում է. ձեր անձանց պէս պիտի սիրէք՝ զձեր ընկերն.
Ով որ վնաս է խեղճ Հային՝ նա իսկ պատկեր է Յուդային,
Նորա հոգին դժոխքիցն երբեք ելանել չէ կարող։

Հայ չի՛ տեսայ, որ սրտի մէջ սառուցեալ արիւն չունենայ,
Յայտնի բան է՝ արիւն կուլի այն սիրտն, որ սիւն չունենայ,
Թշուառութեան մէջ կուծեայ՝ ինչ մարդ գիտութիւն չունենայ,
Հանգամանքից նկատումեմ՝ հառաչելով վհատումեմ,
Ոչինչ առիթ այս վիճակից մեզ շուտ բաժանել չէ կարող։

Մեր ազգի ցաւն եմ արտասվում առանց այլոց վատն ասելոյ,
Մեր խելքից եմ գանգատ անում, որ արժան է բամբասելոյ։

Գ. Մագաթեանց։

138

Առ Հայաստան։

Ա՜խ Հայաստան, Հայաստան,
Ընդէ՞ր կորուսեր տէրըդ,
Եղեր այլոց ապաստան,
Թառամեց վարդ պատկերըդ։

Ո՛չ քեզ պէս բարեպաշտ կար,
Ո՛չ վանքերիդ պէս վանքեր,
Ո՛չ դաշտերիդ պէս դաշտ կար,
Ո՛չ հանքերիդ պէս հանքեր։

Digitized by Google

Հողըդ պտղաբեր՝ ազնիւ,
Քարերըդ ողջ ակունք են,
Գետերըդ լիքն, անթիւ
Կարմրախայտ ձկունք են։

Լերինքըդ ծաղիկ հագած՝
Իբր հարսնացեալ օրիորդ,
Եղջերուքըդ վաստակած,
Ի՞նչ շահ, որ չունիս որսորդ։

Այգեացդ ամէն մէկն
Էր դրախտ եդեմական,
Բայց անբաղդութեան տեղն
Խզեաց լարըդ կենսական։

Թո՛ղ Թշնամիք բերկրին
Մեր աչաց արտասուքով.
Յուսամ՝ երկար չի՛ մնան
Նրանք էլ ուրախ հոգւով։

Աստուած ամենագէտ է,
Անահման, արդարադատ.
Անաչառութեամբ գիտէ
Լաւին լաւ տալ, վատին վատ։

Ես իմ Մէյեադի կինն,
Մաղաթեան տոհմի Ոսկին,
Հայրենեաց կաթոգինն.
Հաւատացէք իմ խօսքին։

Տիկին Ոսկի Յովսէփեան Մաղաթեանց, ամուսին Գ. Մաղաթեանցի (Սէյեադի)։

139

Նուէր առ քնար հայկական։

Ողջ լեր քնար ձայն տուր թշուառ Հայաստանի զաւակաց,
Որոնց քաղցր է և սրբազան մեր հայրենեաց յիշատակ;
Հընչէ քնար և թող խայտան ոսկերք Հայոց դիւցազանց,
Լուր տար մեզմէ թէ հոս, հոս, հոս ըսէ ողջ են դեռ Հայք։
Հայկայ պանդուխտ զաւկըներուս կանչէ երգերդ հայրենի,
Թող յաւիտեան ձայնդ անուշիկ հնչէ Հայերուն,
Եւ թէ լսեն ամեն ազգեր եթէ աշխարհքն ալ անցնի,
Ու Հայաստան սուրբ Հայրենիք երգէ դուն։
Մենք այն երկրին
Զաւկըներն ենք,
Որուն նմանն
Ու չկայ։
Երկրին, որուն
Գլխուն եկածն,
Ուրիշին չէ
Պատահած։

Digitized by Google

140

Բարք եւ վարք օրիորդաց Հայոց Արարատեան աշխարհի։

Գլխի մազերը՝ երկու ծամ արած,
Ծամերը ուլունքներով զարդարած,
Շապիկը երկար՝ ոտի երեսից,
Կապան գոյն զգոյն՝ կերպասից կարած։
Գլխին մախմուր ֆէս՝ տատաըը տալաս,
Մէջքին երծաթ փող՝ սէքքէն Շահարաս,
Օշմաղը բերնին՝ գուլպայ գործելով,
Մարդ կու դառնայ երբ՝ նրան մօտիկ տաս։
Դեռ չի տարածված՝ արևի լուսը,
Երբ որ աղամարդ՝ չերևալ դուսը,
Մեծ զգուշութեամբ՝ կուգնայ աղբիւր,
Բարձեալ պղնձէ՝ սափորը յուսը։
Ջ՛ամբերն գլուխը՝ չէ բարձրացնել,
Աշխատի սափորը՝ շուտ լըքցնել,
Դառնալ վազելով՝ յաղբերէ 'ի տուն,
Հօրը, մօրը քընից վերկացնել։
Ախքը չի տեսած զկերպ օտարի,
Հօր տան [illegible] նա բազում տարի,
Մինչ որ գալիս են՝ նրան նշանում,
Անտրտունջ է զետ գառն ոչխարի։
Հայոց աղջկան՝ թէատրոնը,
Է պատկառանքը և սուրբ կրօնը.
Զբօսանք սիրող՝ աղջիկն է քնար,
Այպէս է դատում անուանին Ջ՛օնը [1]։
Չէ գտնում երբէք՝ եւրոպական մարդ,
Չէ առած բնութին՝ ռօմանի հօտ,
Թանգագին անօթն 'ի սրտի կրելով,
Իբրև եղջերու՝ զգոյշ է երկչոտ։

[1]) Ջ՛օնը՝ էր դոքտոր (բժիշկ) Անգղիացի, որ 'ի ժամանակս վերջաւորութեան Շուրուանշահաց նա եղև 'ի ձեռն պատկերափոխութեան Թագաւոր 'ի Շրուան, յետոյ Օսմանցիք առին ղայն, իսկ ինքն դարձաւ 'ի Հայրենիս իւր։

Digitized by Google

Թէ ասես նրան «այլազգւոյ կրօնանք»,
Կու լինի սրտին՝ ծանր ստգտանք.
Այդ վիճակիցը փրկուելոյ համար,
Իր սպանմանը՝ նա միշտ կանէ ջանք։
Թող էն այլազգին՝ լինի եներալ,
Գրաֆ, կնեազ կամ ֆելդմարշալ.
Հայի աղջիկը՝ հայ տղին թողած,
Սրտումը նրանց՝ սէրը չի զգալ։
Իրան հայազգի՝ տաւարարածին,
Չի փոխել խաչերով՝ զարդարածին,
Քանզի 'ի բնէ՝ Հայոց արիւնը,
Կատէ նրանց որք են օտարածին։
Ինչ հայի աղջիկ եւ միտքը չունէ,
Էլ ի՞նչ Հայ նրան՝ հայ ազգ կ'ընդունէ,
Ինչ հայ որ հայի աչօք չի հայեց,
Նա չէ հարազատ՝ թէեւ գիտուն է։
Ինչ լաւ կուլի որ հայ աղջկերքը
Սիրեն մի միայն՝ Հայոց տղերքը.
Սէյեա՛դ յայտնի է՝ որ այդպէս լինէր,
Այնչափ չէր խառնակվիլ նրանց բերքը։

Գ. Մաղաթեանց։ Ճռաքաղ 1859 Թ. ե. 415—416։

141

Ազգային վիճակ։

Յառաջ հայութիւն, յառաջ ազգութիւն,
Լուսաւոր դարուս գաղափարներով.
Ատիր, ո՛վ իմ ազգ, խաւար տգիտութիւն,
Մի՛ տար քեզ խաբել խարդախ խօսքերով։
Կորէ՛ք դուք, խաւար եւ Տգիտութիւն,
Կորէ՛ք գարշելի ձեր ծնունդներով.
Մինչ երբ մեր վերայ ձեր վայրենութիւն
Պիտի բռնանայ կոպիտ ճանկերով։
Եղբա՛յր է նա մեզ, որ ճշմարտութեան
Զինուորված այսօր զօրաւոր սրով,

Digitized by Google

Կամք քայքայել կապանք գերութեան,
Խաւարի բանտը փլատակելով։
Նուական է մեզ, որքան փթթած,
Արհամարհեցինք մարդկութեան բարիք.
Այ՛ բաւական, որքան կուրացած,
Կարեցին կեանքից մեզ անկեանք մարդիկ։
Այսուհետեւ «Մէր» դէպ ի գիտութիւն,
Որ առհաւատչեայ է բարօրութեան.
Այսուհետեւ «Կամք» և «Աշխատութիւն»,
Որ մի ծնունդ է առաքինութեան։
Ջանդիտացէք Լոյս և Ճշմարտութիւն,
Թո՛ղ փախչի գիշեր մռայլուած սրտերի.
Յաղթի՛ր, խորտակի՛ր, Ռանականութիւն,
Մոլար կարծիքներ, որդիք խաւարի։
Ազգ բազմաչարչար, Դու ազգ Թորգոմեան,
Թո՛ղ անշարժութիւն այդ քո մահաբեր.
Դէպ ի ասպարէզ առաքինութեան....
Դէպ ի մի նոր կեանք փրկութենաբեր։
Աստուածեղէն այն մարդկութեան փրկչին
Լինելու է քեզ առաջնորդ հզօր.
Դէպ ի կրթութիւն յանուն սուրբ խաչին,—
Այդ է պահանջում մեր դար լուսաւոր։
Մահ Զոյիլներին 1) նախանձով վառուած,
Աքսոր ու կորուստ Սեւ-Մարգիաններին։
Դոցա համար լոյս ազատահալած
Դարձել է մի ժանտ դահիճ դառնագին։
Դոքա սեփական օգտին պարապած,
Գետին են զարկել իրաւունք ազգին.
Եւ, սուտ-հայութեամբ դիմակաւորված,
Փոսեր են փորում բարի մարդերին։

---

1) Զոյիլոսը էր մի Յոյն ճարտասան, Ամփիպոլիս քաղաքից, Մակեդոնիայում, Փիլիպոս թագաւորի ժամանակում, որ իւր չափազանց և անտանելի կշտամբասիրութեամբ, որով յարձակվում էր մանաւանդ Հոմերոսի Իլիականի վերայ, և այս պատճառով ստացել է անուն «Հռետորական շուն», յետոյ ժամանակներում տուել է իւր անունը բոլոր չարամիտ կշտամբասէրներին։

Digitized by Google

Ստողը մատնողն—«աղանդաւոր է».
Ճշմարիտ խօսողն—«Հայի ոխերիմ».
Ինչ որ Հայինն է,—«այն երկնքից է».—
Դա՛տ արա դոցա, Տէ՛ր իմ, Աստուած իմ։

Միայն կաշառվածն անարգ արծաթից,
Կարող էր այդպէս խորհել ու մտածել.
Միայն մոլորվածն կեղտոտ ախտերից,
Կարող էր այդպէս իւրեան փայփայել։

Նզովեա՜լ է նա և միշտ նզովեալ,
Որ քարոզել է սուտ ազգայնութիւն.
Որ ազգի առջև մեր դար լուսաւորեալ
Խաւար է կոչել և տգիտութիւն։

Թունաւորված են օրերս վշտալի
Ազգիս անզգայ շահամոլներից.
Տեսնելով ձեր գործ, ով ծնունդք իժի,
Արիւն է կաթում իմ խարշած սրտից։

Սրբութիւն պղծուած, հաւատ կաշառուած.
Ազգ ու հայրենիք անխիղճ վաճառուած.
Կարգ, օրէնք, պատիւ—բոլոր ոտնակոխ,
Ամեն տեղ դժողք, մատնութիւն, ու ոխ։

Յուսահատութեան սևամած ամպեր
Գալիս դիզվումեն իմ սրտի վերայ.
Ահ, ի՞նչ դառն վիճակ, ինչ տխուր ժամեր.
Անիծեալ լինիք, մարդիկ անոպայ։

Ո՞ւր որդիական արտասուք ու սէր,
Ո՞ւր ցաւակցութեան դառն հառաչանքներ.
Մի՞ թէ ձեր խեղճ մօր գերութեան շղթան
Զգալի չէ ձեզ, որդի՛ք չարութեան։

Ա՛խ, եթէ, Հայ ազգ, մի օր կամ մի ժամ,
Աստուած պարգևէր քեզ միտք խելացի,
Դու կը տեսնէիր, ո՛րքան անզգամ
Մարդիկ կան քո մէջ անկեանք, անհոգի։

Դու կը տեսնէիր, որ քո չորս կողմում
Օձեր են բնակում, դահիճք կորստեան.
Որ անխիղճ որդիքդ արիւնդ են ծծում,
Մա՜հ քեզ խնդրելով, անբաղդ Հայաստան։

Digitized by Google

Նախթապաշտութիւնն մահու կապանքով
Խեղդել է նոցա իւր ծանր լծի տակ.
Ձեռներն ու ոտներն պինդ կաշկանդելով,
Վարում է անգիւտ կորստի յատակ:
«Ոսկի ու արծաթ, արծաթ ու ոսկի,—
Ահա մտածմունք քո՝ ընտրեալների.
Սոքա են նոցա էութեան կենտրոն,
Կեանքի նպատակ, աստուած ու կրօն:
Ո՛վ ազատութիւն, սուրբ աքսորական,
Զոհելու եմ քեզ իմ անձս յաւիտեան.
Թո՛ղ ստրկացած դարերով մարդիկ,
Գնեն իմ վերայ նզովքի կընիք:
Թո՛ղ սրէ չար լեզուն անզօր թշնամին,
Թափելով վերաս թունաւոր սլաքներ.
Ես պիտի խնդրեմ, ազգ իմ լալագին,
Ստնակոծ եղած քո իրաւունքներ:
Ան որ չէ կարող հոգուս նպատակ
Ջնջել, խորտակել բռնութեան զէնքով.
Ո՛չ սուր, ո՛չ արիւն, ո՛չ բանտ, ո՛չ կայծակ,
Ո՛չ նոյն իսկ գեհեն մշտավառ բոցով:
Թո՛ղ անմիտ մարդիկ փրփրան ու գոչեն—
Անվեհեր հոգին կ՚մնայ միշտ ազատ.
Թո՛ղ ալիք ժայռին զարկեն ու կոծեն,—
Նա ծաղր առնելով կ՚մնայ միշտ հաստատ:
Բայց սպասեցէք դուք, որդիք խաւարի,
Կը գայ ձեր վերայ ահեղ դատաստան.
Նորան գրաւելու չեն ձեր ոսկելի
Պարկեր ու գանձեր սև հարստութեան:
Ե՛րբթան կ՚անցանեն այս դառն օրերը,
Կը գայ երևան նոր ազգ, նոր կեանքով.
Նա կը դատէ ձեր վատթար գործերը,—
Ամօթու արձան ձեզ կանգնեցնելով:

Ս. Շահազիզեանց: Հիւսիսափայլ, 1862 թ., մարտ, ե. 139—142.

142

Ամեն տեղ տիրած խորին լռութիւն.
Կարծես թէ մեռած լինի բնութիւն։
Նստած սգաւոր, պանդուխտ միայնակ,
Ո՜հ. քեզ եմ տեսնում, ով փայլուն լուսնակ։

Աշխարհի սկզբից դու մինչ ի վախճան,
Երկնակամարով առնումես շրջան.
Ո՜հ, դու տեսե՞լ ես Հայ ազգ բարեփառ,
Արդեօ՞ք տեսնումես նորա ցաւ անճար։

Արդեօք դու ևս խղճալուս նման,
Տեսած Հայաստան ժանտ ոտքի կոխան,
Թափումես աչքերցդ աղի կաթիլներ
Եւ սրտիդ միջում ցցվումեն նետեր։

Քա՛ր է քո սիրտը, և խիղճըդ մեռած.
Քանի՞ արիւններ, քանի՞ կոտորած
Տեսար, լռեցիր և դարձեալ պայծառ,
Հայ երկրի վերայ կապումես կամար։

— —

Ձա՛յն տուր, ով ծովակ [1]), ինչո՞ւ լռումես.
Ողբակից լինել չկամի՞ս դժբախտիս։
Շարժեցէ՛ք, զեփիւռք, ալիքը վէտ վէտ.
Խառնէք արտասուքս այս ջրերիս հետ։

Հայաստանի մէջ անցքերին վկայ,
Սկզբից մինչ այժմ, խնդրեմ ինձ ասա՛.
Մի՞թէ միշտ այդպէս, կը մնայ Հայաստան
Փշալից անպտուղ երբեմն բուրաստան։

Մի՞թէ միշտ այդպէս ազգը խղճալի,
Կը լինի ծառայ օտար իշխանի։
Մի՛թէ Աստուծոյ աթոռին մօտին,
Անարժան է Հայն և Հայի որդին։

Արդեօք գալու է մի օր, ժամանակ.
Տեսնել Մասիսի գլխին մի դրօշակ.

---

1) Աղթամարայ, Վանայ; Ванское озеро.

Digitized by Google

Եւ ամէն կողմից պանդուխտ Հայորդիք
Դիմեն դէպ իւրեանց սիրուն Հայրենիք։
Դժուա՛ր այդ. միայն, Տեսուչդ վերին,
Կենդանացրու Հայութեան հոգին,
Ծագի՛ր Նոցա դու քո լոյս գիտութեան.
Որով իբր էակք Նոքա բանական,
Կ՚ճանաչեն մարդուս կեանքի խորհուրդը,
Կը լինի գործովք Տիրոջ փառաբան։

Յանկարծ ծովակի երեսին մի լոյս.
Ջրից դուրս ելաւ նազելի մի կոյս,
Մի ձեռնում ունէր Նա վառած լապտեր,
Իսկ միւսում քընար փայլուն փղոսկեր։
Արդեօք Հուրի էր, հրեշտակ աննշան.—
Ո՛չ, Հայ մուզաների տիպ համանման։
—Հայոց ճակատագիրը կարդա՛, ով մուզա,
Ներկայ և գալոց գուշակիր, ասա՛։

(Ասաց երկնային այն ոգի քաղցրիկ.)

«—Աւետիք տամ քեզ, նժդեհ պատանի.
Սրբի՛ր աչքերից արտասուքդ աղի։
Կը գան Նոր օրեր, օրեր երջանիկ.—
Երբ Տիրոջ կամքը, ազատ ու արդար
Կը թագաւորէ—կրկին Ոսկեդար»։
«—Հայոց Մուզայքը կը զարթնուն կրկին.
Հայոց Պառնասը կը ծաղկի վերստին,
Եւ Ապողոնեան կառքը լուսարար
Կը բոլորէ Հայոց Թուխ երկնակամար»։
«—Մեք ևս քո պէս,—երբ խորին գիշեր
Պատեց Հայաստան,—սգաւոր օրեր
Շատ ենք անցուցել այժմ սիրելի,
Մեք ևս Հաշտութեան ստացանք ձիթենի»։
«Սրբեցէք քնարի լարերը ժանգոտ,
«Եղէք Հայաստան երգով եռանդոտ.
«Զարթեցրէք Հայոց աշխոյժքը մեռած,

Digitized by Google

«Լցվեցաւ կամքը, հասաւ ժամանակ,
«Օրը կը բացվի.—ահա՛ Արուսեակ
«Չեզ յայտնի նշան» ասում Աստուած:
Երկին մթնացաւ: Չքացաւ պատկերը:
Երկար ժամանակ գիւթական ձայնը
Լսվում էր խառն ալիքների հետ,
Օդին ահրել էր բուրում հոտաւէտ.
Ախորժելի՛ լուր, աւետիք քաղցրիկ.
Ո՞րպիսի հրճուանք. Մուզայդ գեղեցիկ,
Ասա մեզ, մեկնիր, արդեօ՛ք հնարքն
Մի մեռած մարմնի զարթնուլ վերստին....:

Յակոբ Մելիք Յակոբեանց. Հիւսիսափայլ, 1860 Թ. № 11. Է. 422—424:

143

Հայոց աշխարհիկ:

Հայո՜ց աշխարհիկ, գարունդ է հասել,
Ահա գեղեցիկ գարուն քո եկել.
Մէկ դու ի վաղուց մոռցուած հայրենիք,
Մէկ դու իմ սրտախս անմոռաց տեղիք.
Ահա գարունիկդ եկել է եկել
Նաւագ Մասեաց ծայրն ընդ քեզ հաշա հայել.
Այն սեւ սեւ ամպերն են դարձել ի փախ,
Այն ճերմակ ճերմակ սարերն են անվախ.
Չընիկն ի ծոցին բացեր է ճանպարհ,
Քաղցրիկ կըրկըջով գլորէ գետս հազար.
Այն բարձըր ժայռից, որ երկնուց են մօտ,
Ընկաց օրհնութեան ծաղէ առաւօտ:
Ահա քո բլուրներն Հայո՜ց աշխարհիկ,
Այն քո բիւր բլուրներ ու բիւր վըտակիկք,
Հազար քո ձորերդ ու հազար քո դաշտ՝
Տարան ցուրտ ձըմեռդ ու ձիւներըդ շատ.
Լերինք ու հովիտք ընդարձակ ու լայն

Digitized by Google

Նախշուն զարդարին նոր հարսին նըման,
Կապուտակ ամպերդ գունըզգուն պըսակ
Կապեն, ի գըլուխ զինչ նոր թագաւորակ.
Ի ծայրից սարից որ երկնուց են մօտ՝
Փըռուի մինչ ի խորն հօրոան ու մօրոտ.
Պըտտեզերքն ամէն բացել են շուշան
Պայծառ դընդըղնով [1]) ցընցըղկեն գընան,
Սարեզերքն ամէն զվարդն երեւցուցին,
Ո՜հ կարմրուկ վարդեր, զաւակք Նըդեմին:
Պըլպուլն ի հեռուանց թողեց ճըգնարան
Ծո՜վեր ցամքըներ թեւեց անգուման [2]),
Կանչեց ի յօդուն երեք հետ բարեւ
Սոկունքըն դըրաւ ի սարին վերեւ.
Սարին վերեւէն ի վարդին տերեւ,
Հայո՜ց աշխարհիկ, քեզ երետ բարեւ.
Սարեկն ի սարին եկաց ու մընաց,
Ընկեր նախընծով եղաւ երգասաց.
Արագիլն յերդիս մաքրեց իր բունիկ,
Կանգնեցաւ կըղաց «Հայո՜ց աշխարհիկ»:
Արտուտիկըն թռաւ, թռաւ, թռաւ վարուվեր
Մանրիկ ճըլըլըլով ասաց շատ բաներ.
Տատրակիկն իջաւ, իջաւ ցած ու ցած
Կըրծկունքն ի գետին ըզվո՜ւվո՜ւ ճըւաց.
Հովիւն ու հօտաղ, գառինք եզն ու կով
Պուհացան զԱստուած՝ մարգեր շուրջ գալով:
Հանց քեզ տէրն է տուել գարուն գեղեցիկ
Որ դրախտի նմանիս Հայո՜ց աշխարհիկ.
Դրախտիկն անցեալ քեզ դարձեալ գայ գարնամբ
Զինչ պայծառ արեւն որ ծածկէր ի յամբ:
Բայց Նահապետս ինչ անեմ ծերուկ
Որ եմ քան զամէն ծաղիկ վաղանցուկ.
Իմ գարունս անցել ու հասել աշուն,
Ցամքած տերեւուկս ըսպասեմ հովուն
Թէ երբ ի լերանց ծոցուն փըչէ խոր

1) Ալիք. ծփանք: 2) Յանկարծ. վաղվաղ:

Digitized by Google

Ձըգէ անկըսկիծ զիս ի մահուն ձոր։
Նահապետիս կեանքն եղաւ բաւական
Խընդութեամբ կեցաւ ի յիւրն Հայաստան
Ժամ է որ երթայ ի յայն հայրենիք
Ուր իսկի չզատուին եղբարք սիրելիք.
Խընդութեամբ կ՚երթամ քեզնից Հայաստան.
Քեզնից առած հողս՝ ի քեզ տամ թաղման.
Ի քո ծոցէտ վեր կանգնեցաւ Ադամ
Ես ի քո ծոցէտ ա՛ննեմ անթառամ։
Ով մանկտիք եկէք շուրջ Նահապետիս
Ականջ դիք շայիր [1]) հօրդ յետքի ձայնիս.
Պըլպուլն ու սարեկն երգերն են նորել.
Ինձ՝ հետ տատրակին հողու հաւասարել.
Մանկտիք զիս Հայոց հողն ու ջուր սնուցել,
Ես այն հողն ու ջուր սըրտով եմ սիրել.
Հայրենեաց հարուստ է հող, ջուրն անուշ,
Քանց օտար վարդ քաղցր է հայրենեաց փուշ.
Հայաստանի օդն է քաղցր ու բարակ,
Հովերն են անուշ, պայծառ են վըտակք.
Ջուրն ու պըտուղն համ տան անմահութեան,
Խոտն ոսկեզօծէ զգառներուն բերան.
Յոսկեթել ամպոց յայգուն զովագին
Թորթոր իջանէ ցօղիկ մանրագին,
Կարմիր ճաճանչով արեւուն շաղուած
Կայ ի խաւըրծիլ մանանայ կենաց։
Ահ լերունք ծաղկած, ո՜հ ջուրք ծիծաղկոտ
Զանուշիկ հովերտ ի յիս ածէք մօտ.
Հողմունք անուշիկք եկէք մօտ ի յիս
Շունչ ու երգս առէք տարէք ի Մասիս.
Տարէք վերջի շունչս ի տուն տապանին
Ու լըսեցուցէք զաւկաց Թորգոմին։
Ձեզ կ՚ասեմ մանկունք սիրունք նազելիք,
Որոնց է բնական Հայոց աշխարհիկ.
Մ՛ուրանայք զերկիրդ ու զազգըդ սիրուն,

1) Քերթող. երգահան։

Digitized by Google

Ծառն՝ արմատով ծառ, տունն հիմամբն է տուն։
    Մեր տէրն, ի յերկնուց ծայրէն երբ իջաւ,
Երկրիս հիման քարն յԱրարատ դըրաւ;
Այն մեր Մասիսու երկնաձեւ սարէն
Աչեց ըզբոլոր՝ վերացաւ Նոյէն;
Հոն չափեց սահման իւր նախաստեղծին,
ԶԵփրատն ու զԵրասխ բաժակ դրաւ դրախտին;
Կենաց փայտին ծառն, ի հոն ծաղկեցաւ,
Չար գիտութենէ բարին մեզ տըրուաւ;
Ի Հայոց հողէն կազմեցաւ Ադամ,
Զօգն Հայոց Եւայն ծըծեց քաղցրահամ;
Աչքերըն պայծառ երեսքն աննըման
Հրեշտակաց առջեւն հոն հանդիսացան.
Ծաղկունքս այս ծընած են ի յայն ծաղկոց,
Որ Եւայի պսակ եղան ու նըստոց;
Այս մեր սարերուս ծերուկ արձագանգք
Աստուծոյ ձայնին տըւին պատասխանք;
Աստից երգք սիրոյ ու ապաշխարութեան
Երկինքն ի վեր նախ յերկրէս վերացան;
Արեամբն Աբելի Քրիստոս հոս զենաւ
Կըրկին եւ կըրկին մեզ յոյս խոստացաւ;
Ադամ ծերունին այս սարիս ներքեւ
Զաւակացն ասաց զիր յետին բարեւ;
Այն ձորիկն ի վայր լալով գնաց Եւա
Գըլուխն ի քար դըրաւ կարօտ Եդեմայ;
Ի հոն են նընջել մարդիկն առաջին,
Որ հետ հրեշտակաց զԱստուած օրհնեցին։..
    Երբ գոռաց երկինքն ու գետին սարսեց
Ամպերն ի ծով, ծովն ի յամպեր վազեց,
Այն սարին ծարէն Նոյ մտաւ ի տապան
Ջրագունտ երկրիս շուրջն եկաւ մանումն [1]).
Իջաւ բազմեցաւ ի բարձրըն Մասիս
Զաղու աղաւնին ղըրկեց աւետիս.
Երկիրս էր դատարկ, անապատ ահեղ,

1) Շուրջ շուրջ։

Digitized by Google

Լուկ ի Հայաստան կայր մարդկութեան տեղ։
Մեք եմք հարազատք ծեր Նոյի ծընունդք
Որ ժառանգեցինք զհովիտս ու լերունք։
Նախընծեցաւ Բէլ բռնաւոր արքայն
Զհասակն անձոռնի կանգնեց բարձր ու լայն.
Շատ զօրքեր շարան բերաւ անհամար,
Թուխ արեւ բռնեց մեր երկնուց պայծառ.
Լըսեց Հայկն արի, ձէնեց քաջերուն,
Սարն ի վար վաղեց զինչ կայծակ յամպուն.
Զաղեղըն լարեց կամըրջի նըման
Որոտաց թըռուց ըզնետըն գերան,
Զերկաթն ու պըղինձ կըրծից հըսկային
Սըրտովն ու թոքով հանեց կըռնըկին.
Փլաւ Բէլն ի բըլըէն ի խոր Գերեզման,
Զէտ ծուխ սեւ զօրքերն եղան ցերուցան։
Շատ կըտրըճուորայք հանեց Հայաստան,
Շատ Բէլեր փլուցին քաջքն Հայկի նըման.
Հոռոմ, Ասորին, Մար, Սըկիւթ, Պարսիկ
Հայոց թըրերուն եղան պատառիկ.
Այս սարեր, ձորեր ու դաշտերս ամէն
Կարմիր են քըտնել, կարմիր խըմել են.
Ի հոն են խաղցել Տիգրան ու Տրդատ,
Վարդանն ու Վահան, Աշոտ ու Սըմբատ։
Հոն կըրակէ թռուցել նետ Հայոց մանկտին,
Թըղի պէս թափել գունդ գունդ թըշնամին.
Այս բլուրներուն ծայր դրօշըկներ բացուել,
Առիւծն ու արծիւ հետ խաչին վառել.
Զէնք ծարուած գացել, դարձել են արբած,
Դըմռոտած ճակատք պարզել են պսակած.
Ընկել են ընկել հոն Հայոց ալ քաջք
Մէկ ձեռքըն նիզակ ու մէկալըն խաչ.
Թըռէլ ի դաշտէն ելեր են յերկին
Բազմել հետ Գրիգոր, Տրդատ, Վարդանին։
Աբգար թագաւոր մեր քաջ իմաստուն
Թըղթով է խօսեր հետ Աստուածորդւոյն,
Երնէկ եւ ընծայ առել Քրիստոսէն,

Digitized by Google

Դեսպան ընդունել զառաքեալ Թադէն.
Զառաջին պատկերն այն սուրբ դաստառակ
Փրկչին կողաբաց Գեղարդըն միակ,
Այլ շատ նշխարքներ, մասունք զանազան
Ի ծոցն է պահել աշխարհս Հայաստան.
Շատ առաքեալներ ունի իւր քարոզ
Շատ սուրբ հայրապետ ու շատ մարտիրոս.
Բիւրաւոր ունի մատրունք ու տաճար
Անապատ ու վանք հազար ու հազար։
ՅԱստուծոյ առեր ըզլեզուն ու գիր.
Թարգմաներ յամէն ազգէ գիրք ընտիր
Ճարպիկ տղայք ղրկել ի Ստամպօլ, յԱթէնք,
Հայն հոռոմ լեզուով յաղթել է զՀելլէնք.
Շատ գըրքունք գըրեր մեր հարքն ու մագաղաթ
Զետ ցորեն դիզել քանց բարձր Արարատ։
Բայց ափսոս հիմիկ, որ չար թըշնամիք
Իսկի չեն խնայել Հայոց աշխարհիկ,
Եկեղեցիք, վանք, գըրատուն դարպաս
Զարկել են թըրով հըրով դաս ու դաս.
Զազգն ընչօք տեղօք քանդել ու գերել
Դէմ չորս հովերուն տըւել ու ցըրուել։
Աւաղ քեզ, աւաղ Հայոց աշխարհիկ,
Տուն երկնանըման, փըլած տաղաւարիկ։..
Այլ ինչ ափսոսամ ըզքեզ Հայաստան,
Երբ ձեռքն Աստուծոյ տեսնում յանդիման.
Ինքն է հրամայած քակել, ինք շինէ,
Զինչ ըզհետ ձըմռան գարուն քեզ բերէ.
Զաշխարհ մեր սիրեաց Աստուած ի սկըզբան,
Թէ անէծք երետ՝ սիրոյ էր եւ այն։
Ի թուխ ամպերէն ելնէ փոթորիկ,
Ըզհող համբուրեն ծառերն ու մայրիք,
Տերեւքն եւ ողկոյզքըն մարգարտաշար
Ի յոտից ներքեւ երթան ի խաւար.
Ամպն եւ փոթորիկ վաղիւ վերանայ
Նոր արեւ, գարուն, ծառն ու այգին գայ։
Արմատք հին՝ նոր ճիւղ, հին ճիւղք՝ նոր ծաղիկ

Digitized by Google

Ընծայեն բնութեան, Հայոց աշխարհիկ.
Դուք այլ կործանած սիւնք, դուք այլ կանգնիք,
Կամրին կամարքդ, ո՜հ, սուրբ եկեղեցիք.
Թակեալ վանորէք՝ չինիք հոգւոց տուն
Դառնան ձեր սաղմոսք, ձեր քաղցր ալէլուն:
Այդ քո աւերակք, Հայո՜ց աշխարհիկ,
Նշան մեծութեանդ են, թոռմած ծաղիկ.
Թոռմած ես՝ բայց վարդ, ցամքած՝ բայց հալուէ.
Ով ըղձերզ օտար ծաղկան հետ փոխէ՝
Նա կոյր է յիմար. զհոտն անմահութեան
Ընդ սուտ գոյն փոխէ տըխմարն ու տըղայն.
Յիմար է յիմար որ զպարծանքն հարանց
Երթայ վաճառէ ընդ օտար ազանց.
Աշխըրհիս օրէնք՝ որ ծնողք չըփոխուին,
Հայրենափոխք չեն, ուրացողք լինին.
Ծառն՝ արմատով ծառ, ծառոյն է արմատ.
Դալար մանկտիք, ձեր տակն է Արարատ.
Պինդ կացէք, Աստուած ցօղէ ի վերէն,
Ծըլիք ու ծաղկիք քանց վարդ ի թըփէն.
Զըլնի ոք նախանձ չըլնի հակառակ,
Թէ չէ՝ նման խոտու լինի խայտառակ.
Այլք ծըլին ծաղկին, թէպէտ քըչիկ մ'ուշ,
Զարկամըն մընայ միշտ դըժնիկ, միշտ փուշ.
Որք խելօք սիրով կան զինչ աղբըրիկք
Տեսնեն քո գարունդ Հայո՜ց աշխարհիկ,
Ալ ես Նահապետ ցամքած ծերունիս՝
Երթամ մեր հին հարցըն տամ աւետիս,
Ասեմ, թէ գարուն եկեր տանս Հայոց,
Դուք Նահապետիս ասացէք՝ հոգւո՜ց:
Ծեր Նահապետիդ՝ տո՛ւր կակուղ հողիկ
Որ զքեզ պինդ սիրեց, Հայո՜ց աշխարհիկ:

Հ. Ղեւոնդ վարդապետ Ալիշանեան, Վենետիկ Մխիթարեան ուխտէն:

144

Հայ հայրենիք։

Առաւօտուն դռնակն է բաց,
Ե՛լ ե՛լ արեւդ Հայաստանեայց։
Ահա ելնեն որք կան ի քուն,
Եւ Նահապետն այլ որ անքուն՝
Յաստուածազարդն ելնէ հանդէս,
Հայ հայրենեացն ելնէ ի տես։

Ելնէր ելնէր նա մինչ յԱրտոս
Զաչերն ածել ընդ չորս բոլորս,
Երբ սեաւ գիսակն էր ճակատուն
Ոտկունքն արագ էր քանց այծուն.
Յաստուածազարդ ելնէր հանդէս,
Հայ հայրենեացն ելնէր ի տես։

Դուք որ սարերտ ի վեր երթայք
Այ իմ սիրուն կտրըճուորայք,
Դէմ 1) թէ զդալար աչուիդ սիրէք,
Նահապետին մըտիկ արէք.
Յաստուածազարդ ելէք հանդէս,
Հայ հայրենեացս ելէք ի տես։

Ահա ելանք ի մեծ հանդէս,
Հայ հայրենեացս ելանք ի տես.
Ահա տեսանք զաշխարհն Հայոց,
Որ զդրախտիկն առել ի ծոց,
Դէմ երկընուց կայր կանգնըման,
Անդրանկածին մօրըն նըման։

Ահա ելնէր արեւն յամպոց,
Վարդ կու թափէր յաշխարհն Հայոց.
Յօղըն տեղայր զով ու սիրուն,
Զինչ մարգարիտն ի սատափուն.
Կարմիր կանաչ ծին ծիրանի
Դօտի ածուէր Հայաստանի։

---

1) Դեթ. գոնեայ։

Digitized by Google

Նրանց սարերըն բարձրածայր
Ոսկի պըսակ եդան հաւսար.
Հայոց գետերն հազարաւոր
Իջանէին ճաճանչաւոր.
Հազար թէ գետ, բիւր թէ առուի
Հայոց ծովակըն այլ աւելի։
Այ դրախտի ջրեր իջէք, իջէք,
Երկիրըն Հայոց արբեցուցէք.
Ահա վտակունք կըրկըջային
Ձորն ու հովիտ արբենային.
Յամէն կաթէն աստղիկ ծընէր,
Յամէն ծընէն ծաղիկ ծագէր։
Ահա տեսանք զծաղկունքն Հայոց
Գոյնն էր երկնից, հոտըն խընկոց.
Վարդն ու շուշան էին վառման
Հարսնամատերն ի ջուր փըռման.
Հօրոտ մօրոտ էր տարածել
Եզնեսողաց աչքըն քաղել։
Ահա տեսանք զհաւերն Հայոց,
Ձայնն հրեշտակի, գոյնն էր ծաղկոց.
Կռունկ ու արագիլ գային հետրաց [1]),
Գարխըններուն սիրտըն ճըխաց.
Աքեղաձագ, սարեկ, արտոյտ
Կաքաւիկ, պըլպուլ վարդակարօտ։
Ահա տեսանք մեծ կարաւան
Ի չորս դիհաց ելեր կու գան.
Բուրդըն կուգայր յարօտ ամռան,
Հօտերն ի հետ շարան շարան.
Աղջկունք առեալ զասրըն հիւսեն,
Մանկունք ըզսառն աղբիւրս խըմեն։
Ահա տեսանք զվաստակն Հայոց,
Սերմըն թափել էր յերկընուց.
Հոն որ Ադամ վարէր գուղան [2])
Բանց ըզքառուն հասկերըն տան.

1) Հետ իրերաց. միաբան։ 2) Արօր մեծ ութ լծովք։

Digitized by Google

Հոն ուր Աբել գառն ընծայէր՝
Մաքիքն ածեն միշտ ջուխտըրկներ.
Հոն որ զայգին է տընկեր Նոյ,
Ոսկի ողկոյզքն են խաղողոյ.
Կաթն այն կըրծքի, գինին բաշկի,
Ջուրն հասիաթ 1) է ամենի:

Ահա տեսանք զխորանքն Հայոց,
Կամար՝ կապեր են յերկնից ծոց.
Եկեղեցեաց թիւն հազարով,
Մատրունք՝ սրբոցն են համարով.
Խունկըն ծըխէ առտու 'րիկուն,
Աստուած առնու զհոտըն սիրուն:

Ահա տեսանք զքարերն Հայոց,
Մեր հայրերուն մահուան օրոց.
Գերեզմըններըն լուռ էին,
Խաչվէմքն ի քովն աղօթէին.
Տէրն ողորմի հանգուցելոց
Եւ ամենայն երկրիս Հայոց:

Ահա տեսանք զերկինք պայծառ,
Շըրթներն՝ երկրիս Հայոց հաւսար,
Հաւերն ի հունչ, հովերն ի շունչ,
Օդըն վառվառ, ջուրն ի մըրմունջ.
Լուսնկս է ճոխ, արեւս անուշ,
Սարերն ի վար իջնումք մեք ուշ:

Ահա ի դունտն երթայր արեւ
Նահապետին մենք տանք բարեւ:—
Մեր Նահապետն այլ ձեզ բարեւ,
Աստուած վերէն տայ շատ արեւ.
Իժիր գնացէք դուք յայդ հանդէս,
Հայ հայրենեացդ ելէք ի տես:

Հ. Ղեւոնդ Վ. Ալիշանեան:

1) Օգտակար, առողջարար:

Digitized by Google

155

Ողբա՛մ զքեզ Հայոց աշխարհ։

Զայս իմ կենաց դառնահամ ծովս որ եմ կոխել
Հայո՛ց աշխարհ, զքեզ իսկի չեմ մոռացել.
Հիմ՛ որ շընչիկս ի հագագիս է ոտնառած,
Մազթափ ճակատըս գետընուց ակընկորաց,
Ընդ չորս բոլորտ հետ հայիմ, հետ ծածկին հեռի.
Այլուի քըշիկ մ՛ ու Նահապետըն տի [1]) մեռնի.
Ահ, զիմ կընտիկ ճակատս այլ չեմ կարեր կանգնել
Ու պըսպըղուն [2]) Մասեաց սարերն ի վեր նայել.
Այլուի քըշիկ մ՛ ու այս աչունքս տի լըռեն,
Այս բարկ շըքերըս ըզծերունիս չի տի գըտնեն.
Դուք բազմաշար Մոկաց լերունք քարաբերանք
Դուք ինձ եղիք գերեզման դուք ինձ արձագանգ.
Փետտած քընար, ահա քեզիկ տամ Թոյլ մատներս,
Անմա՛շ փափագ, անմաշ կըրակ մըտէք ի ներս.
Զայն պատառուկ սիրտն որ տեսնուք՝ այնոր ներքեւ
Կան մին քանի սուր հառաչանք կարմիր ու սեւ.
Ճ՛ընշած կրծկունքս աղէկըտրին ո՜հ, զինահար [3]),
Այսօր քարշեմ ու դուրս բերեմ զիմ ցաւն հազար.
Թող ի Տարօն հասնին ձայներս, սարքըն պատռին։
Մեզըրայ գետոյն ալիքն անոյշ՝ լեղի կըտրին.
Հետ Խորոնից քերթողահօր պատմագըրին [4])
Թող կիսատ շունչս ողբակցելով երթան ոլըրին,
Զաշխարհն Հայոց ես լամ զիմ քաղցըրըն հայրենիք.
Արիւն արցունքըս հետ Թափեմ քաղցր ու ցըրտէկ։
Ահա Թուլցած աղիքըս պինդ պինդ քարշեցան,
Մոխրէն ի դուրս կրակունք ելան սիրտըս լըցուան.
Թըրուաւ ելաւ Նահապետին սիրտ վեր ու վեր,
Իջաւ խորցաւ գերեզմանաց վախեր վըհեր։
Ողբա՛մ ըզքեզ Հայոց աշխա՛րհ, ողբա՛մ ըզքեզ.
Որ փառաւոր նըստած երբեմն արքայապէս՝

---

1) Պիտի։ 2) Փայլուն. շողշողուն։ 3) Յի՜ս. խնայեա՛։ 4) Մովսէս Խորենացին։

Digitized by Google

Արեւելից եւ հիւսիսոյ ազգացն հազար
Չ՛ոկան [1]) ի ձեռդ տուած՝ կայիր հրամանատար.
Ողբամ զիշխանքդ ու թագաւորքդ, որ անց կացին,
Ողբամ զորդիք մեծ Գրիգորի, որ չերեւին.
Աղբիւր հազար ցաւերս ողբամ աշխա՛րհ Հայոց,
Զոր թըշնամիքդ եառուն ու միտք կուրացելոց։
Զարթի՛ր, զարթի՛ր Երեմիա մարգարէ զգօն,
Տես ինչ եղաւ գեղեցիկ նորըս մեր Սիոն.
Ոչ Յովսիաս մեզ մընաց, ոչ Սեդեկիա,
Աշխարհս ամէն ոտնակոխած աւեր մընայ.
Չըկայ քաղաք հայր Մատաթի, ոչ Մակաբէ,
Որ զայսպիսի մեր կործանմունք նորէն կանգնէ...
Ահ, իշխանաց աթոռանին անկեր գետին,
Թանձրատեսակ ծըխով լըցուեր եկեղեցին։
Զարթի՛ր, ելի՛ր արե՛կ, թէ ճար գիտես ցաւոյս,
Յուսակըտուր պընդէ զա՛ղիս, սիրտ տուր երգոյս.
Ե՛կ ի Մըսրայ, եկ ի յուռեաց Բաբելոնի,
Սաղմոսարանդ ի՜ջո՛ արե՛կ յԱրածանի.
Կայ ուռեստան եւ Հայոց, կան մեր շատ ալիք,
Կան կաղամախք, կան սեւ նոճիք կան եւ սօսիք.
Մե՛ր գերեզմանքս այլ շատ, մեռեալքս այլուի շատ են.
Որբ ու այրի՝ եկեղեցիք դարպասք ամէն.
Թէ լուկ հայիս իմ աշխարհին երեսըն սեւ՝
Երգըդ վառի, սըրտիկդ ըլլի ներքեւ վերեւ։
Դու այլ զարթի՛ր ու ա՛ր եկ քերթողըդ մեր Մովսէս,
Որ ողբակից հրաւիրէիր ըզմարգարէս.
Տե՛ս այս երկիրն է Հայկազանց ւ Արշակունեաց,
Որոց փառօք լըցեր ըզգիրըս պատմութեանց,
Այս այն երկիրն է Տիգրանին եւ Արամայ,
Որ բըռնէին ըզբըռնաւորքըն զինչ տըղայ.
Այս այն երկիր մեծ Տըրդատայ քաջ Վարդանին,
Ում նախանձէր Պարսիկ, Հոռոմն եւ Ասորին.
Եւ այս երկիր Լուսաւորչին ու Ներսիսի.
Ա՞յս Սահակայ, Մեսրովպայ, քո իսկ Մովսիսի.

1) Գաւազան։

Digitized by Google

Ահ, ինչպէս փառքըն ամէն մըթնած եւ այլափոխք,
Միայն անփոխ դուշակութիւնք քո կան ցաւօք.
Աւար, աւեր, սուր, գերութիւն, սուգ եւ չարիք,
Այլ չար՝ Նախանձ, տըգիտութիւն մընան հիմիկ.
Դարեր անցին գնացին, Հայոց փառքըն մոռցուած
Նահապետիս միայն խաւարն ու սուգ մընաց։
Հէ խեղճ ծերուկ, զո՛րկ ըզգործիդ, ու ըզքեզ քարի՝
Կամ թէ քաղէ զաղիք սըրտիդ որ քաջ թըրթռի.
Խօսին կանչեն այրած լերդերդ, լըսէ աշխարհ,
Քո գանկըտանք բըռնեն լեռներ ձորեր հաւսար։

Ողբամ, ողբամ, հազար ողբամ զքեզ Հայաստան,
Երբեմըն բիւր փառաց տեղիք, հիմայ դամբան.
Քո ծիրանիքըն մերկացան, քո թագդ առաւ,
Արիութիւնըն Հայկական անդէն թըռաւ.
Քո սուրբ յաջորդք քահանայիցըն պակսեցան,
Ամէն չարիք մըտին ի մէջ ժողովըրդեան.
Քո ծառաներն ապըստամբ դէմ քեզ առին սուր,
Քո իշխաններն՝ մէջ քո տան վառեցին հուր,
Լըսեցին Պարսք ու բարբարոսք գազանական,
Մէկ առ մէկ ձայն տըւին ելէք ի Հայաստան.
Եկան եկան ամառնամուտ ամպոց նըման,
Որ յԱնոսայ սարերն ի կախ կու կըրկըռան.
Հայաստանի չորս բոլորտիքըն պատեց սեւ,
Բիւր տակ ամպէն ինչ ցեղ [1]) ի դուրս ելնէ արեւ.
Պահակք բացուան, սահմանքն առան, արգելքն ընկան,
Փախիր պահուիր, թէ չէ՝ մաշիս ո՛վ Հայաստան...
Բայց ո՞ւր փախչիս, դու ժողովուրդ անհայր անտէր,
Բերդն ու պարիսպ, շէնքն են հողու հաւասարեր։....
Ա՛հ անիծեալ երկաթ ու ձեռք որ զայն սըրեց,
Հայո՛ց արիւն քեզ լուկ այդքան անոյշ թըւեց.
Միթէ՝ անկուշտ քաղցիդ ու չար քո ատամանց
Զի՞մ Հայաստան ցըցուց արեւն անողորմած.
Ո՛ր բըռնաւոր, ո՞ր տիրապետ, ո՞ր անօրէն
Չեկաւ սըրով բաժին մ՚ առնուլ Հայոց երկրէն.

1) Զի՞րդ։

Digitized by Google

Որ բարբարոս աւերածու ձեռաց նշան
Չեթող վըկայ մեր շէնքերուս երկնանըման.
Մէկըն կըտրեց, մէկըն հընձեց, մէկըն լափեց,
Մէկն այլ փորեց, զարմատն հանած հողըն ցրուեց.
Ահ, այս տեսոյս ո՞վ դիմանայ թէ չէ արձան,
Կամ ի՞նչ ցեղ քեզ չողբայ, խեղճուկ իմ Հայաստան։

Տեսէք գեղանքն ու քաղքընին խառնուփընդոր,
Սառնապաղուկ գետոց ջըրերն՝ յարիւն յորդոր.
Տեսէք ռամիկն ու մեծատուն ամէնքն աղքատ,
Տընակորոյս բարբարական դաշտէ ի դաշտ.
Փախչին գընան, չըգիտեն ո՞ւր, յետք չընային,
Զի սուրն անգութ փըռէ զայնոնք ցուրտ ի գետին.
Դոքա այլ ո՞ւր ըզփախ առել ըշտապ կ՚երթան.—
Ամէնքն ի մէկ տեղ. ո՞հ, ամէնքն ի գերեզման։
Ահա ծերեր, որ հարկեւոր ալիքն առել
Փախչիլ փորձեն, փորձա՞նք գոչեն, ընկնին մեռել.
Ահա անսիրտ խեղճ կընկըտիք, որ անլաչակ,
Հետ էրկընուն կանչըռտելով, մընան մինակ.
Պարկեշտ աղջկունքն, որ արեւէն ծածկըւէին,
Գազանակերպ մարդկան ձեռքէ ի ձեռք ընկնին.
Ահա մատղաշ մայրն, որ զըստենի որդեկն առեր,
Լեղապատառ խոլոռ մոլոր կ՚երթայ վըհեր,
Պահ մի թողու զորդայն ի վայր, դէմ գայ գահճին,
Ցամքած ծոցիկն առել՝ մօր գութ յիշէ նըմին.
Բայց սուրն ահեղ ոչ մօր գըթայ ոչ որդեկին,
Ծաղիկն ու ճուղ մէկտեղ կըտրէ վառ վառ նոռին.
Կաթն ու արիւն զինչ եղ ու մեղր հետ կաթկթին…
Հրեշտա՛կք, թէ գութ ունիք՝ հանէք զայս կաթս յերկին։—
Ահ, ես քանի՞ քանի՞ ներքեւ այս ձորերուս
Գերեզմանաց վըրայ թափել եմ արտասուս,
Ուր քորք ու եղբարքտ, հարս ու փեսայդ, հարք եւ որդիք
Կարճ օրերով զերկայն դիշերըն կու հանգչիք…։

Ահ Նահապետ, քանի՞ յիշես թափես արտասունք,
Երնեկ այտոնց որ զինչ վըկայ մեռան սիրունք.
Ախն զաչերն յայս սեւոտած մոխրած երկրէս,
Չըտեսան զայս աւերակներս, յոր ժուռ գամ ես.

Digitized by Google

Երնէկ անոնց, որ չըտեսան գետին փըռուած
Օսմանոյ նըշխարքն հազար ու մէկ եկեղեցեաց.
Ոչ զայն ամուր բերդըստանին ու պուրճըռնուն 1)
Ամպադրացի ծայրերն հաւսար գետնի հողուն։
Վա՜յ իմ աչացս, որ լոյսն Հայոց սեւ եմ տեսել.
Թագաւորաց դարպասն՝ եզանց գոմ է դարձել.
Վա՜յ իմ ձեռացս, որ հող ժողվել եմ գէշխանաց
Մազապակաս ճակտիս վըրայ եմ զայն ցանած.
Վա՜յ իմ ոտացս, որ սուրբ կոխել են գմբեթունք
Ուր լոկ արեւն հասցընէր Թուլ Թուլ փայլփըլմունք.
Վա՜յ զիս, վա՜յ վա՜յ, որ զՀայաստան մեռել դիտեմ
Ի գերեզման դարձել տեղիք նըման Եդեմ...
Ո՛ւռ գերեզմանք, ո՛ւռ մեռեալք, քաղցր ըլլի ձեր քուն,
Քանզի լըռեց եւ ընկաւ սուր ձեր թըշնամւոյն.
Բայց դու Հայո՜ց աշխարհիկ, երբ դու այլ հանգչիս,
Ե՞րբ տի ցամքին աղբիւր արտսունք Նահապետիս։
Ահ, ես այլ մեծ չարիք տեսնում ողբամ ըզքեզ,
Ողբամ հազար, որ այդ չարեաց պատճառ դուն ես։
Ա՛րեկ ա՛րեկ հայր իմ ողբոցըս, դու Մովսէս,
Իմ սիրտ այլ չի երթալ, ասա դու քաջ գիտես.
Քո Երեմիկդ ու քո Զաքարդ հետ առ ողբա՜
Հայոց ազգիս տարակուսեալ գըլխուն վըրայ.
Ողբամ ըզքեզ Հայո՜ց աշխարհ, ողբամ ողբ բիւր,
Քան ըզգետերն յորդորցընեմ աչացս աղբիւր.
Կէմ ժողովուրդըն շըւարած մընաց մոլար
Ոչ ձեռընտու, ոչ առաջնորդ ունի, ոչ ճար.
Առան վերցւան մեր Թագաւորքն ու քահանայք,
Խորհըրդականքն եւ վարժապետքըն քաջիմայք,
Աթոռանին ու սուրբ բեմերն ի լաց յողոք,
Ի բըռնութեան ներքեւ ընկած կանչեն բողոք..
Միշտ ոտնակոխ, միշտ բարեզուրկ, ի լաց ւի կոծ
Չարըն կամի զքեզ ո՛վ բարի աշխարհ Հայոց...
Ա՛յլ դու լըռէ՛ ծածկէ զչարիք երկրիդ Մովսէս,
Մասեր զամէն, որ ի Հայոց մէջ կու տեսնես.

1) Բերդք եւ բըրգունք, կամ աշտարակք։

Digitized by Google

Մի՛ զայն եղբարց հարազատաց ընդդիմութիւնս,
Զանգիտութիւն, որ ի հաւատք եւ ի յուսմունս,
Եւ մի՛ զարդար՝ բայց խիստ երկնից ծեծ վրէժխընդիր,
Որ զՀայաստանն յոտարաստան ըրաւ ցան ցիր։
Ո՜հ, Նահապետ, ծածկէ կնկղով ըզգլուխդ ու զքնար,
Թուլցուր թելերդ, եւ այլ ըրգով յառաջ մ՚երթար։—
Գիտեմ, գիտեմ այն մեր մեղաց պարտքն էր արդար.
Սակայն երկնուց արդարութիւն չունի՞ վըճար.
Եւ, հրէական ազգին նըման նըզովք յերես,
Դարէ ի դար յուսահատեալ տի գնա՜ն Հայերս։
Չէ. ողորմածն Աստուած թողել չէ զՀայաստան.
Նա ինքըն զինքն է գըլորել յայս խոր զընդան.
Երբ որ կամի՝ կանգնի. բայց թող գընան կըռիւք,
Երթայ նախանձ. թող գայ սէր, թող միանան սիրտք.
Յայնժամ չողբայ զքեզ Նահապետս՝ Հայո՜ց աշխարհ,
Ալ երանիս կարդայ բերանս հողու հաւսար։
Ի յեզր հողուս երդումն ուզեմ ձեզնից ո՛վ Հայք,
Այս հառաչանքս ըլլան ձեր ձայն, ձեր այս փափաք.
Որ հանդարտիկ ըլնէ հոգեակս երթայ խաղաղ,
Գերեզմանիս ծագէ արեւն Հայոց ծիծաղ..
Թէ չէ՝ քարշեմ զաղէկըտուր թելիկ սըրտիս,
Ի սեւ սարուկն համբուրեմ զհալն որ ծածկէ զիս։...
Ահ, թող մեռնի ծեր Նահապետ, մտնու տապան,
Այլ թող ելնէ ի տապանէն Նոր Հայաստան։

Հ. Ղեւոնդ Վ. Ալիշանեան։

146

Մասիսու սարերն։

Աւագ Մասեաց սարն ելեր բարձրացեր՝
Յամպերն ի վայր ձայն ահեղ արձըկէր.
«Ինձ մըտիկ արէք հաւսար դուք լերունք,
Ես բարձր եմ քանց ձեզ, ճակատս ի յաստղունք.
Ես Արարատեանն եմ Աւագ Մասիս,

Digitized by Google

Ազնիւ քան զամէն լերունք աշխարհիս.
Աստուած զիս չափեց, Ադամ նախ տեսաւ,
Տապանն հիւր երեկ յիս, Նոյ յիս իջաւ.
Հայկն ալ յիս դարձաւ փառօք յաղթական,
Զիս Ամասիայն կընքեց ու Արայն.
Տիգրանն ինձ գերի բերաւ զԱժդահակ,
Հայոց Թըշնամեաց բանտ եմ դըժընդակ.
Արտաւազդն ի խոր յիմ քարայրս ի ներս
Աշխարհի սպառնայ տալ Թունդ եւ աւերս։
Յիմ կողէս իջուց Տըրդատ մեծազօր
Սուրբ Էջմիածնայ հիմունքն ահաւոր։
Զիս բոլոր պատեն անուանք եւ փառք հին
Քաջաց դիւցազանց Հայոց աշխարհին.
Ես միշտ եմ պարծանք Հայոցիս մեծաց
Նոքա այլ պարծանք են ինձ անմոռաց։
Լերինք եւ բարձունք, ահա տեսէք զիս,
Ես ձեր Թագաւորն եմ Աւագ Մասիս։

Փոքր Մասիսն ասէր.

Ես քո հարազատն եմ Աւագ եղբայր,
Փառաց պարծանաց հաղորդ .հաւասար.
Դու բարձր ես քան զիս, քանց լերունք ամէն
Ըզքեզ չէ կոխել՝ բայց հրաթեւ սրոբէն.
Քո պարծանքն են հին հաւսար արեւու
Որ ողջունէ զքեզ նախ ամէն առտու։
Բայց մի՛ շատ գոռար դու յամպերտ ի վայր,
Խէ կու ճանաչես զիս քո փոքր եղբայր.
Չըլնի որ լերունքն ու բարձունքն ամէն
Ի քեզ շուրջ հային ու տընազ անեն.
Չըլնի որ ասեն, Թէ մի՛ այլ պարծիր,
Զի հիմիկ փոխուել է Հայոց երկիր.
Խէ փառք, Թէ պարծանք անցել են գնացել
Քո բարձըր գըլխէտ ի վայր են սահել,
Նըման ազբերացտ այդ ու գետերուդ,
Որ կողերտ ի վայր իջնուն գունդագունդ,
Դաշտեր ու ձորեր անցնին եւ երթան
Ու Թափին ի մայր ծովն անդարձական։

Digitized by Google

Աւագ Մասիսն ասէր.

Կու գընան Թափին, կու մընան անանց,
Ալիք կու գընան, ալիք գան յետուանց,
Աւագ Մասիս բարձր, աղբիւրքն անըսպառ
Փառք ու պարծանքն այլ ձըգուի դարէ դար։

Փոքր Մասիսն.

Ընկե՛ր քո փառքն այլ նըման գետերուդ,
Որ հետ կու երթան, հետ գան շուտ ու շուտ.
Ե՞մ ես այլ Մասիս՝ ես այլ սար քաջաց,
Երբեմն էի ես այլ տեղ պարծանաց.
Շատ փառք ունէանք, հիմիկ ի՞նչ ունինք,
Աւա՜ղ, լուկ ամօթ, միայն նախատինք.
Չեմ, չեմ այլ փառաց ու բաղդի նըշան,
Այլ մեռելութեան Հայոց մահարձան.
Գան, գընան, դառնան ալիք գետերուն,
Չիդառնար որդւոց՝ պարծանք հայրերուն.
Միթէ կու հալի՞ն անցեալ ամառներ
Զայս մէկ ձըմերանս ահագին սառներ...
Պահ մի կու վառնէ արեւուն փայլակ,
Դարձեալ կու թողու ցուրտ, դարձեալ սեւակ։

Աւագ Մասիսն.

Մի՛ այդպէս ասեր Սարուկ, մի՛ այդպէս
Միթէ քան զԱւագ դու՞ լա՛ւ կու տեսնես.
Ես իրք կու տեսնեմ քանց քեզ առաւել.
Ցերեւէն Հայոց փառքըն չէ կըտրել։

Փոքր Մասիսն.

Բարձրէն կու նայիս, բարձըր կու տեսնես,
Գըլուխտ ի յարեւ՝ զամէնքն լոյս կարծես.
Ցածիր ինձ նըման քիչ մ'այլ խոր նայէ,
Քո դուրսըն ձիւն, ներսըն պաղուկ քար է.
Հազար գարունք գան, թէ հազար արեւ
Ի ներս չեն մըտնուր, անցնին քո վերեւ.
Այսպէս սառնեղէն իրք մի զՀայք պատեր,
Ցուրտն այլ վախեմ, զսիրտն ի քար է փոխեր։

Digitized by Google

Աւագ Մասիս.

Ով խոր կու նայի՝ թող պինդ խոր մըտնու,
Լոկ կեղեւ տեսնել՝ չէ սուր աչերու.
Դու քիչ մ՚այլ իջիր, քըչի՛կ մ՚այլ ցածիր,
Եւ ե՛կ իմ խորունկ ծոցիս մօտեցիր.
Հանց տեսնուս ահեղ կրակներ ու հնոցներ,
Որ վախուդ հալիս, գաս դաշտի ընկեր.
Աչէ մէյմ՚ աչէ զայս վիհս ահագին,
Որ յատակն յանդունդ հասանէ երկրին.
Բերանըն ձիւնով, սառով կու ծածկի
Ներսըն դըժոխոց քուլթուկ [1]) բորբոքի.
Դիտես թէ մարած է զինչ հին կանթեղ,
Բայց թէ տամ քըչիկ մի քուքուրտի դեղ [2])
Յանկըսկած դաշտերտ ամէն ի ման գայ,
Դու այլ հետ լերանց դողաս զինչ տըղայ.
Անգուման զերկրիս սիրտն ի վեր բերեմ;
Ըզմուխն ու զմոխիր ի սարերտ հանեմ.
Սեւ պատեմ զերկիր ու սեւ զամպերն այլ,
Ծուխ ու բոց անեմ, կարկըտամ 3) փայլ փայլ.
Թէ ուզենամ նոր կանգնեմ ես սարեր,
Յ Արագած դէսպան զըրկեմ բարկ քարեր.
Բոցեղէն գետ մ՚այլ հետ ածեմ վազան [4])
Վա՜յ որ դէմ կանգնի, լափեմ զինչ գազան:
Հանց գիտցիր զԱւագ Մասիս, ո՜վ եղբայր,
Հանց ցըրտիկ ծոցեր՝ ունին սիրտ հրավառ.
Մ՚ասեր թէ դոքա մեռած են մարած,
Չանցնիր այն ճըրագն, զոր վառեց Աստուած:

Փոքր Մասիս.

Վառել է վառել, բայց մի՛ բարկանար
Թէ բանիկս ասեմ, Աւագ իմ եղբայր.
Բայց որ կու վառէ, նա ինքըն մարէ,
Կեանք տայ ու կ՚առնու, ասաց Մարգարէ.
Չըլնի որ Հայ ց արեւն այլ անցել,
Մեզ արեւմըտքի լուսիկն է մնացել:

1) Կոճղ: 2) Ծծումբ: 3) Տեղալ կարկուտ: 4) Վազեցուցանել:

Digitized by Google

Աւագ Մասիս.

Աստուած մահ չարար, կ'ասէ իմաստուն,
Ինքըն մեռելոց այլ տայ յարութիւն.
Քարէն կ'ելնէ կայծ՝ ու կայծէն կայծակ,
Անտառ կ'այրէ այն, որ կայր մոխրի տակ.
Մըտած արեւ՝ նոր լուսով գայ յառաւտուն,
Մոմիկն այլ մարած՝ օր տայ գիշերուն:
Թէ ցուրտ թէ մարած ասես զՀայաստան՝
Գայ ժամ որ վառի, տայ կենաց նըշան:

Փոքր Մասիս.

Այս կու վախենամ յայն սեւ անիծից,
Որ մեր հայրապետքն են տըւեր կըսկիծ,
Ներսէսք ու Մովսէսք Հայոց սեւ օրեր
Ասցել են գալիս, Հայոց շատ Ներեր:

Աւագ Մասիս.

Ամպքն այլ փարատին, մըրրիկն այլ դադրի,
Իսկի անփոփոխ չէ բաղդն աշխարհի.
Զոր Աստուած կ'օրհնէ՝ մարդ չանիծանէր.
Զանէծքն առին լոկ ու կ'առնուն չարեր:
Հայք մոռցան զԱստուած ու մոռցան զիրար,
Ահեղ հովերու եղան դիւրուտար.
Երբ յիշեն զԱստուած, զիրար այլ յիշեն,
Միաբանութիւն ու սէր մէջ քաշեն,
Թողուն խարդախանքն ու զանձնասէր շահ,
Ըլնին իրարու օգնող ու վըստահ,
Ջանեն չար մէկում՝ ուզեն ըղբարին,
Սիրով համբերեն, յուսով աշխատին.
Յայնժամ ասա՛ փոքր եղբայր, ո՛նց թըւի,
Ըլնի՞ թէ Հայոց ճրագիկն այլ վառի:

Փոքր Մասիս.

Ըլնի թէ այդպէս անէ ազգն Հայոց՝
Նա կու հաւատամ թ'իւրեան վառի բոց.
Կու հաւատամ երբ սիրտք գան ի բարին
Ի մեզ այլ դառնայ մեր պարծանքըն հին:
Այլ Երբ տի ըլնի որ վառին՝ սըրտեր,
Ե՞րբ տի տեսնունք զայն երջանիկ օրեր:

Digitized by Google

Մեծ Մասիս.

Ինձ մըտիկ արէք լեռունքըս հաւասար.
Հանց գիտացիր դու այլ իմ փոքր եղբայր.
Երբ յետ դարերու առաջին անգամ
Ես Աւագ Մասիս ներսուց որոտամ,
Կանչեմ ու շընչեմ արձակեմ ծուխ բոց,
Սասանեցընեմ զԱրարատն Հայոց,
Այս ըլնի նըշան Հայոց աշխարհին,
Թէ գայ ժամանակ, որ գան փառքն այլ հին.
Բայց միայն սիրով հանդարտ ու խելօք
Ջանք դընեն բարւոյն ու չըլնին անհոգ:

Փոքր Մասիս.

Կացէք մեզ վըկայ լեռունք դուք հաւասար,
Մեծ խոստմունք երես Աւագ Մասեաց սար.
Երբ շարժի Աւագ, շընչէ ծուխ ու բոց,
Նըշան է բարւոյ աշխարհին Հայոց:

Մեծ ու Փոքր Մասիս.

Բայց միայն սիրով հանդարտ ու խելօք
Ջանք դընեն բարւոյն ու չըլնին անհոգ:

Նահապետն այլ ասաց.

Շարժիր հա՛ շարժիր Աւագըդ Մասիս,
Արձան պարծանաց Հայոց աշխարհիս.
Շընչէ հա՛ շընչէ ծըխին ծիրանի,
Որ քո մանկըտեացըդ նըշան ըլնի:...
Ահա շարժեցաւ Աւագըն Մասիս,
Արձան պարծանաց Հայոց աշխարհիս.
Ահա շարժեցան դաշտք Արարատայ.
Դուք այլ շարժեցէք մանկըտիք Հայկայ:
Ահա շընչեցաւ ծուխըն ծիրանի.
Դուք այլ շընչեցէք հոգի հայկազնի.
Բայց միայն սիրով հանդարտ ու խելօք
Ջանք դըրէք բարւոյն, ու չըլնիք անհոգ:
Շարժիր ա՛հ շարժիր դուն այլ Նահապետ,
Մասեաց սարերուն շընչիկն առ մեկ հետ:
Ահա շարժեցաւ ծեր Նահապետն այլ:
Ով դէպ ի Մասիս իւր հետ կ'առնու քայլ:

Հ. Ղեւոնդ Վ. Ալիշանեան:

Digitized by Google

147

Հրազդան [1]։

Հրազդա՛ն, գետակդ իմ հայրենի,
Հրազդա՛ն, ջրերկդ իմ անուշիկ,
Ահա թողել զհողն օտարի
Նարկէնս հասել եմ պանդխտիկ.
Ա՜յ Հրազդան, ա՜յ ջուրք հայրենիք,
Ա՜յ ափունք, յե՞ր լայք լռիկ։
Ես ձեր դրացնակն եմ, չէ՞ք ճանչել,
Սիրտս ըզձեզ չէ մոռցել իսկի.
Դուք կարկըջիկդ ե՞ր էք մոռցել,
Ծիծղուն երեսդ ե՞ր սուգ ունի։
Ա՜յ Հրազդան, ա՜յ ջուրք հայրենիք,
Ա՜յ ափունք, յե՞ր լայք լռիկ։
Ա՜հ, մեր կանաչ անտառիկս ու՞ր,
Ու՞ր տաղւարիկս, ու՞ր մեր Նըշիս,
Հովո՞ւն եղան թէ ծովուն կուր.
Ու՞ր մեր տընակն, ու՞ր մեր այգիս.
Ա՜յ Հրազդան, ա՜յ ջուրք հայրենիք,
Ա՜յ ափունք, յե՞ր լայք լռիկ։
Ու՞ր են աչիցըս լոյս Իսանտուկ.
Իմ ընկերներն ու՞ր են Հրազդան.
Միթէ Պարսի՞կն առաւ գերուկ,
Միթէ ամէնքն ի հո՞ղ դարձան.
Ա՜յ Հրազդան, ա՜յ ջուրք հայրենիք,
Ա՜յ ափունք, ե՞ր լայք լռիկ։
Ա՜հ, անցուգնաց եղել ամէն.
Ա՜հ, անցուգնաց է Հայաստան.
Ջիս անմէկիկ թողած աստէն
Հեռ անցնիս գնաս գո՞ւն այլ Հրազդան...
Անցնի՞ր գընա ջրիկդ հայրենի
Արտասունք հերիք են Նարգենի։

Հ. Ղեւոնդ վ. Ալիշանեան։

---

1) Հրազդան, այժմ Զանգի, մեծ Հայաստանում, դուրս է գալիս Գեղամայ ծովէն (Սեւանայ ծով, Գեօգչայ, Геокчайское озеро),

Digitized by Google

148

Շուշանն Շաւարշանայ։

Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ-Շաւարշան։
Պայծառ պատկեր կուսանաց
Հայոց պըսակ պարծանաց։
Ճ'ակատն ի քօղ խորոտիկ 1),
Ցանած ի հով խոպոպիկք,
Տարրակ տոտամբ 2) մանտրուքայլ
Սան գայ ի դաշտ ցօղափայլ.
Սեղըր կաթէ շըթներուն,
Փայլկըտան աչքրն սիրուն։
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան։
Հեւսիսային մեր աստղիկ
Հայաստանեայց գեղեցիկ
Երեւնըմանն հայելի,
Երքայգարիկ նազելի,
Միրասընունդըն Սանդուխտ,
Որում արեւ ելքն ու մուտ՝
Փափագէին սրտմաշուկ,
Հա՛րսն է նլեր շնորհաշուք.
Կուսանք Հայոց նոր շուշան,
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան։
Քանց զարուսեակ պօպըղուն
Ի մէջ մանտրիկ ամպերուն,
Քանց վարդենի արեւակ
Ի խնծորի տերեւակ,
Քանց Երասխայ նունուֆար
Գըլխիկն ի ցօղ շարուշար,
Քանց զամէնն այլ գեղեցիկ
Նազէ Սանդուխտըն թամբըշիկ։

անցանում է Երեւան քաղաքը և միանում Երասխ (Արազ) գետի հետ։

1) Գեղեցիկ։ 2) Տարրականման ոտիւք։

Digitized by Google

Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
Սպիտակ սաւաներն յայնոր տես
Հալէն լենեն կարմրերես.
Ծառք ու ծաղկունք տան պըպլուկ [1]),
Խօսի ամէն պըլպըլուկ.
Նարկիզ՝ աչեր բիւր հանէ
Սուր որ Սանդուխտ անցանէ.
Յայնոր շընչէն հաւասար
Ծածկին ծաղկով ձոր ու սար:
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
Բարձրապըսակ ճակատներ
Հողու հաւասար են եկեր.
Ոսկի գոհար տեղ ցանած
Զորն են լերին հասուցած
Եւ մարգարտէ բարկ աւազ,
Սուր որ անցնի հեզանազ
Հայոց օրիորդըն Սանդուխտ՝
Տոռանց հետկին [2]) գան ի յուխտ:
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
Թագաւորորդի կորիճներ
Ընդ դարպասներ դուրս ընկեր,
Ի յԱլանաց մինչ Պարսիկ,
Մինչ ի Հռոմ, մինչ ի Հընդիկ
Բերանաբաց կու նային,
Ընծեկ տալով փեսային,
Որ զօրիորդն այն Հայոց
Յիւրըն տանի տուն եւ ծոց:
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
Բայց Սանդըխտոյ արժանի
Չըկայ մին տեղ արքունի.

1) Բողբոջ: 2) Հետք ոտից:

Digitized by Google

Յայնոր աչացըն համար
Յած գայ երկիրս ու խոնարհ.
Երկինքն ասէ, իմ գահի
Սանդուխտ պիտէ՛ր Թագուհի.
Ծով՝ իմ ծըփանցըս ծիրան՝
Սանդուխտ ասէ տայր հրաման։
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան։

Բայց մեծ մի կայ քան զերկիր,
Այն՝ քանց ծովուն ծըփան ծիր,
Եւ քան զերկին բարձր անհուն,
Պայծառ քանց լոյս արեւուն.
Կայ մին ահեղ Թագաւոր
Որում չերկայ չափ օխնօռ [1].
Այն, եւ միայն այն պիտի
Փեսայ կուսին Սանդըխտի։
Կուսանք Հայոց, նոր Շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան։

Իւր լոյս դարպասն է պատրաստ
Կարմիր կանաչ առագաստ,
Եւ աստղազարդ կապուտակ
Տարակ տոռանցն է յատակ.
Ճապուկ ճորտերն են հրեղէն,
Աւր որ նային կայծ Թափեն.
Ինչ որ խօսին՝ երգ է այն,
Խնտում ու օէր ամենայն.
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան։

Ի Սանիրայ սուրբ սարէն [1])
Փութայ փայեկըն [2]) Թադէն,
Երկնախօսիկ փեսաւէր
Օրիորդին տայ հրաւէր.
«Տէրն այն երկնուց և երկրի,

1) Սահման։ 2) Սանիր Պաղեստինոյ, հայրենիք Թադէի առաքելոյ։ 3) Կարապետ. յառաջընթաց։

Զոր պաշտէ քո մեծ քեռի [1])
Սիրեց ըզքեզ սըրբին կոյս.
Ո՜վ հարսնացիր ի Քրիստոս։
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան։
Սանդուխտ ելաւ դարպասէն.
Ապշեց Հայոց տունն ամէն։
Սանատրուկ հայրն որ լսեց
Ոսկի թախտէն [2]) վայր վազեց.
«Սանդուխտ, սիրուն իմ դստրիկ.
Ուրանա՞ս դու զքո հայրիկ.
Ուրանա՞ս դուն զԱնահիտ,
Պաշտե՞ս զաստուածն Հրէից։
«Աչացըս լո՜յս ոսկեթել,
Աչքս արտասունք դեռ չէր կաթել.
Քեզ համար՝ գո՜ւստր անըման
Գետեր յաչերս ի վայր գան...
Սանդուխտ, ուզէ՛ ինչ կ՚ուզես,
Արամազդա՜ն, քեզ տամ ես.
Թէ Հայաստանըս է պըզտիկ՝
Զէնքս ու զօրքերս են հերիք.
«Հրամէ՛ դստրիկ իմ աղուոր,
Հայրենի ըլլայ քեզ զինուոր.
Առնում աղեղս ու երթամ
Բոլոր աշխարհս քեզ դրամ.
Զխաքա՞նն [3]) ուզես թէ զկեսար [4])
Բռնեմ բերեմ քեզ հաւասար.
Թէ ծովուն մէջն ուզենաս
Բիւրեղ կանգնեմ քեզ պալատ։
«Սանդո՜ւխտ, քու հայր քու գերի,
Լուկ ի Հրէից կուգ հեռի.
Լըսէ՛ ինձ դուստր իմաստուն
Լոյս իմ աչացս արեւուն

1) Աբգար թագաւոր։ 2) Գահ։ 3) Հոնաց թագաւորն։ 4) Կայսր Հռովմայ։

Digitized by Google

Օտար կըրօնք մի՛ պաշտեր
Քու հօր գըլխու սեւ մ՚ուզեր.
Սանդո՜ւխտ դստրիկ իմ սիրուն
Աղորմէ՛ հօրդ աչերուն»։
Կոյսըն կեցեր լուռ յուշիկ
Հապա հառաչեց անուշիկ.
«Հայր, քանց ըզքեզ սիրելի
Չըկայր ոքիկ մ՚ինձ յերկրի.
Բայց երբ զԱստուածն իմ գիտցայ,
Սէր՝ քանց զամէն մեծ ճանչցայ։
Պաշտէ՛ զԱստուած քո քեռւան,
Հապա չերթամ ես հեռուն։
«Ամ [1]) թէ առես դու զՔրիստոս
Որ կեանք բերաւ մեր հոգուս,
Թէ զիս չուզես քրիստոնեայ.
Թէ այլ խօսիս զԱնահտայ,
Սանդուխտ այլ չէ քո դստրիկ,
Սանատրուկ չէ իմ հայրիկ.
Քրիստոս՝ իմ հայր իմ փեսայ.
Այս իմ վերջին խօսքըն ըլլայ»։
Զայս վերջին խօսքն երբ լըսեց
Սանատրուկ դէմքըն ծածկեց.
Փերթ մի փըրթաւ ի սըրտէն,
Ու հեռացաւ Սանդըխտէն,
Կանչեց Նըման տախուծու,
Տըրգուեաւ լուսնի ու արեւու.
Զէտ ըղկայծակ սեւ ամպուն
Ներնէն փըչեց բօթ մահուն։
Կոչեց սարսեց Հայաստան.
Սանդուխտ վազեց ի զընդան.
Կարծըր կոճղերն ըռաւ գահ.
Զարդերն ամէն փայլեն մահ.
Կուսական քօղըն սեւակ
Սիպտակ ճակտին վայլէր թագ.

1) Բայց։

Ծիւրեղ բազկացն ապարանջան
Գողվառ շըղթայք շուրընջան։
Սուրբ առաքեալն Հայոց լայր.
Կապից կուսին պագիկ տայր.
Երկուսն եկած միաբան
Փրկչին յերկինս փառք կու տան.
Ձայն Սանդըխտին շարժէր սիրտ,
Հայք Թողուին զԱնահիտ.
Վընար քըրմին մընայր մունչ,
Լըսուէր սաղմոս հոգեշունչ։
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Աւարշան։
Ահա ելեր կոյսն Հայոց
Փրկչին երթայ հարսն ի ծոց.
Զէտ բարկ արեւ յարշալոյս
Բեհեզազարդ սուրբըն կոյս
Կանգնէր պայծառ ի դիմաց
Հայոց հազար բիւր զօրաց.
Գետին թընդայր ի հիմանց,
Երկինք շարժէր ի նախանձ։
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Աւարշան։
Սանատըրկոյ սեւ հրաման
Հնոցի ծըխոյն գայր նըման
Կըծէր աչաց բարկ արտասուք,
Լային կուսանք եւ հարսունք.
Ի մօր գըրկին տըղայն լայր,
Մայրըն լալով յետ դառնայր.
Կըտրիճ տըղայ միաբան,
Եւ լայր ամէն Հայաստան։
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Աւարշան։
Ամենք կանչեն, «Թագուհի
Ողորմէ՛ Հայ աշխարհի.
Դու թագւոր հօրդ արեւուն,
Դու աննըման լուսերուն.

Digitized by Google

Նայրէր Սանդուխտ, մի՛ մեռնիր,
Մ՛ի թարմեր մուժ մեր երկիր.
Սանդուխտ, առանց քեզ գերի
Ողորմէ՛ Հայ աշխարհիկ:
Սանդուխտ երկնից լուռ լռէ
Եւ լացերուն կայ անհոգ:
Լալով զինուորքն յառաջ գան,
Զէնքերն ի յուս կու դողան:
Շատ լարեցան աղեղունք,
Շատ թափեցան դիակունք.
Բայց չըգըտաւ մահ տեղի
Ի գեղեցիկ Սանդըխտի:
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
Նըման ծաղկանց կարկտահար,
Երբ նա դիտեց զօրս հազար
Զիրար զարկած եւ ընկած
Ու զմահն իրմէ սարսափած,
Շարժեց զճակատըն սիրուն
Արտասունք ածեց աչերուն,
Եւ հառաչեց առ Յիսուս.
«Տէ՛ր իմ, հրաման տուր հոգուս:
Երիտասարդ մի յանկարծ
Կայծակնաթափ առուր շողաց.
Ուսկի՞ց արդեօք նա եկեր.
Պահի՞ճ, թէ տաք սիրոյ տէր.
Երկի՞նք՝ թէ հայրն էր ղրկած.
Ոչ ոք գիտէ զայս գիտուած:
Սուրըն շողաց ու զարկաւ...
Շուշան Սանդուխտ՝ վարդ ընկաւ:
Սուրըն շողաց մէկ մի փայլ
Սանդուխտ ծածթեց երեք այլ.
Կարմիր կաթեր ի կըրծքէն.
Մարդեր թուսան չորս դիէն.
Աչքըն կոկոն մանուշակ,
Նա՛ մինչ նայուածք անուշակ.

Digitized by Google

Ծփկեցաք շուշանք կիսափակ.
Մէջ շըթներուն ի՜նչ կըրակ։
Ի ծայր լերին Սանատրուկ [1])
Հրեղէն կառքեր տեսնէ՞ք դուք.
Հոն երկնաւոր թագաւորն այն
Հոն Սանդըխտոյ է փեսայն.
Օրիորդն Հայ աշխարհի
Նախ քան զամէն վկայուհի
Ընտրեց իւր հարսըն կարմիր,
Հանեց թըռուց յերկնուց ծիր։
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան։
Խնկերթեր ճերմակ ու կարմիր
Ներկեր երկինքն են և երկիր.
Եկէ՛ք կուսանք ժողվեցէք
Վարդն ու շուշան զուգեցէք.
Դըրէք դալար զայն մարմին
Խաղէի հետ ի շիրմին։
Սանդուխտ, Հայոց կոյս քընքոյշ
Հանգչէ ի հողս այս անոյշ.
Կուսանք Հայոց, քեզ շուշան
Բերեն ի դաշտ Շաւարշան։
Ահ, թէ քանի՜ երջանիկ
Ի Հայաստան հայրենիք՝
Որ հանց մեռաւ մոյս կուսան
Սուկից հազար կոյսք բուսան։
Երկինք կապուտին երկրի հետ.
Քեզ ի՞նչ երգէ Նահապետ,
Սանդուխտ, անմահ թագուհի
Իմ Հայաստան աշխարհի։
Կուսանք Հայոց, նոր շուշան
Բերէք ի դաշտ Շաւարշան։

Հ. Գևոնդ Վ. Ալիշանեան։

---

1) Լեռան յանուն արքային։

Digitized by Google

149

Պլպուլն աւարայրի։

Ո՜նց գաս իմ լուսնակ հեզիկ ու հանդարտ
Համասփիւռ լուսովդ ի լեռ, ձոր եւ արտ,
Եւ ի Նահապետս, որ մըտօք մոլար
Գիշերաժամիկ ժուռ գամ յԱւարայր,
Ուր քաջ ու աններման իմ հարք հայկազունք
Ընկան զէտ հսկայ, ելան զէտ զուարթունք.
Մի՞թէ գա՞ս սըփռել ոսկերաց սըրբոց
Զինւափայլ ամպեդ ոսկեթել ծածկոց,
Թէ ճերմակ ճակտիդ՝ թէպէտ եւ պայծառ
Քաջացս արենէն ուզես կարմիր վառ.
Թէ լըռիկ մընջիկ ափշիս տակաւին
Թէ ի՞նչպէս ընկաւ Վարդանն ահագին.
Մահու սեւ ըստուերն ի սիրտ թըշնամեաց,
Զհոգին ձըգելով յերկին առ Աստուած։
Դու այլ ո՜վ Տըղմուտ տրտում ու արիւնուտ,
Որ գաս կամկար լուռ ի մէջ շամբերուտ.
Եւ հովիկդ, որ գաս ի Մակուայ քարէն
Կամ ի ծեր Մասեաց սըրբազան սարէն,
Դու այլ ինձ նըման գողդող եւ երեր
Թոյլ թեւօք անցնիս սարեր ու ձորեր,
Անտառէ անտառ, տերեւէ տերեւ,
Կոծկոծելով գաս ի դաշտիս վերեւ,
Զայս մաշած շընչիս վերջին հառաչանք
Ձըգել ի Հայոց սըրտից արձագանգք։
Ա՛հ դու բարեկամ՝ պըրած սըրտերու,
Խօսնակ գիշերոյ, հոգեակ վարդերու,
Երգէ պըլպուլիկդ երգէ ի սարէդ,
Զանմահ քաջքն Հայոց երգէ՝ հոգւոյս հետ.
Թագէի վանուց ձէնիկդ ինձ դիպաւ,
Սըրտիկս՝ որ ի խաչն էր կիպ՝ թունտ առաւ.
Ի խաչին թեւէն թըռայ ու հասայ
Գըտայ զքեզ ի դաշտ քաջին Վարդանայ։

Digitized by Google

Պըլպո՜ւլ, քեզ համար մեր հարքն ասացին
Թէ չէ հա՛ւ պըլպուլ մեր Աւարայրին.
Ընդիշեայ հոգեակն է քաղցրապըռուցիկ,
Որ զՎարդան ի վարդըն տեսնու կարմրիկ.
Զըմեռն յանապատ կու գնայ կայ ի լաց.
ՅԱրտազ գայ զգարունն ի Թուխ վարդենեաց,
Երգել ու կանչել յԸնդիշէին ձայն
Թէ պատասխանիկ մ'արդեօք տայ Վարդան:
Թէ կիսահոգի պըլպուլիս Նըրման
Չէնիկս հանի ձեզ որդիք Թորգոմեան՞
Որդի՜ք, որոնց հարք քաջք ու առաքինիք
Լըցուցին զդաշտեր, գըրքեր ու զերկինք.
Թէ ի սրտի ծովդ կաթիլ մ'արունիկ
Կայ Հայկայ 'ղբիւրէն կամ ի Պահլաւիկ,
Թէ կփառքն հայրենեաց ձեզ այլ գըրէք փառս,
Հետ 'Նահապետիս ելէք ի յԱրտազ:

Ը.

Կէս գիշերն առել էր գիշերավար
Լուսնակն յամպի տակ բացխըփիկ խաղայր.
Հովըն շըրջառիկ կախ թեւօքն յանտառ
Օդոց եւ ծառոց հանգիստ կու կարդայր:
ԶԱւարայրի մութն ու կանաչ ծոցիկ
Ծայրէ ծայր ճըղքած Տըղմուտն հանգարտիկ,
Մետաքսանըման անձայն խատուտիկ
Կու թաւլեցընէր հազար բիւր ալիք.
Ի՛ յաստից ու անտից կան երկու բանակք
Իբրեւ անկըռիւ ընկած մեռունակ.
Յերկուցըն միջոյ բարձրացած լուսնակ
Կու թըւի վահան զօրաց պահպանակ.
Ոչ մէկ հընչի ձայն, ոչ մէկ շարժի դէն.
Կարծես յաղթըւեր ամէնքն ի քընէն,
Հազիւ հազ ձիանքըն թօթուէին գոփեն,
Գողան պահապանքն ի կաշեվրանէն:
Մէկ գունդն է Պարսից հազար ու հազար,
Որոնց վըրայ ամպ տարածի խաւար.

Digitized by Google

Մէկ գունդն այլ Հայոց է թըւով ցանցառ,
Լուսնի լուսով զէնքըն փայլին վառ վառ.
Ծոցերն ուռուցին, թեւերըն քաջոյժ
Զինչ հանգչած բազէք՝ կան թեւօք աշխոյժ.
Զինչ ծով ահագին որ ալեօքըն խուժ
Յանկարծ սարսեցնէ պարիսպքըն վատուժ:
Բայց յայնչափ քաջաց քան պաշտնքըն քաջ
Մէկիկ մի արթուն կայ գընդին յառաջ.
Թեւի տակն առած նիզակ ծայրախայչ,
Ձեռքն ի ճակտին, ոչ ձախ հայի ոչ աջ:
Ընդ խորանաձեւ լուսնին ճառագայթ
Զեռանդուն բանակըն դիտէ հանդարտ.
Զինչ մայր գարաղի որ գիշերն ընդհատ
Դիտէ զքուն տղային կարմրիկ ու զըւարթ:
Ըզգաթուն հազար դադրած քաջերուն
Սանձըն ձեռք առած՝ վաղուան առաւտուն,
Յաղթութեան անիւըն սահեցնելուն
Հընարք մըտածէ ու զՀայոց անուն:
Ի բոլոր ազգէն առաջնորդ ընտրած
Յաջորդ քաջամարտ ըսպարապետաց,
Պատասխանատու ազգին Հայկազանց,
Զանոր բաղդըն յինքըն առնու կախուած.
Յիսուն յաղթանակք շահած քըրտընքով
Անցնին ի մըտացըն մէկըզմէկով.
Դէմ ինքեան կանգնին իւր փառքըն կարգով,
Սիրտն առնու եւ տայ մեծամեծ թընդով:
Երկայն նիզակովն յանկարծ վազէ դուրս
Զինչ կրակէ վիշապն ի յերկնից մըտուրս [1])
Ման գայ ու փըչէ գընդին Հայոց հուր,
Վարդանն այն վառած ի սէր եւ ի սուր:
Նայի ընդ երկիր, նայի ընդ երկին,
Չափէ չափչըփէ զբանակքն երկոքին,
Քաշէ զմէկն ի վեր ի ծոց Գրիգորին,
Թափէ զմէկն ի վայր սանդարամետին.

---

1) Ծիր Յարդգողին,

Digitized by Google

Ի մեծ բարկութիւն կամ ի տարակոյս
Զաչկունքըն շըրջէ ի յայս եւ յայն կոյս.
Կանչէ ի խորոց, թէ ո՛վ իմ հոգւոյս
Տացէ պատասխան յետին հարցուածոյս..

Բայց ի՞նչ, բայց ի՞նչ այդ տեսիլ յանկարծական
Քաջին Վարդանայ ելնէ ընդ առաջ.
Ի փոքրիկ բըլրակ գետոյն եզերաց
Հուր բոց վերանայ ի ծոց եթերաց:

Կայծք անձրեւանման չորս դին հաւասար
Բոցեր յաջ ու ձախ, մէջըն լոյս պայծառ,
Եւ ի մէջ լուսոյն ճերմակ վեհափառ
Մէկ մի երեւի տեսօք յոյժ անճառ.

Յուներըն քաշեր սուր կամար կապեր
Հնոցի պէս կրակոտն զոյգ ահեղ աչեր.
Ամպի պէս լըցնուած երկայն բազկըներ,
Կարծես թէ հրեշտակ բաղդին է իջեր,

Իջեր ի բանակն եւ ահեղ կըշռօք
Կըշռէ զՊարսն ու Հայ, գըրէ սատեղօք.
Պատնայ ի Պարսիկն հայի արհաւրօք,
Պատնայ ի Հային մեր կաթէ արտասուօք:

Ի բլուրն ի վեր քաջըն թըռչի Վարդան,
Ընկալ անկասկած ձայնէ սիրական.
«Նոր Մովսէս, Ներսէս, քաջ մեր Մատաթեան
Սա՛ զի՞նչ երկինք գըրեն բաղդ փառաւան»:

Յայնժամ բոցափայլըն երեց Վահանայ
Զաջն հըրեղէն ձըգէ ի ճակատ նորայ,
Կընքէ, ու զերկինքն առջեւըն բանայ,
Հայոց բանակին մասն հոն երեւնայ:

Տեսա՛ւ, հիացա՛ւ Վարդանն ու կանչեց.
«Հայր, իսկի տեսիլըդ մեզ չըսըրտեց.
Վաղիւ տի կըռուինք քաջութեամբըս մեծ,
Երիկունն հանգչիմք ի դարպասն աստեղց»:

Ըսաց ու առաւ զօրհնութիւն ծերոյն,
Թօթվեց զաջն հրաժարի, փըռթաւ ի բլրոյն.
Ճօճ տայր նիզակին փութայր գայր իսկոյն,
Փողէր ու կանչէր ըզգունդ քաջերուն:

Բ

Դեռ չէ արեգակն ըզգլուխըն հաներ,
Երկու բանակներն ըզգաշտն են բըռներ.
Զէտ ջուխտակ բերդեր դէմ առ դէմ կանգներ
Յիրար ուզեն գալ՝ փշրել ու փըշրել։
Նախանձափրփուր դըժոխաց սատան,
ԸզՇապուհ ի ծոցն առած ու զՍատան.
Հոն թափել ուզէ օձու պէս դաժան
Սեւ ատելութիւն երկհարիւր տարուան։
Զերկհարիւր տարուան վրէժ ահեղ ու մեծ
Հայաստանն եկել է խնդրել անկէց.
Խոսրով ու Տրդատ, Արտաշէսն այլ գէջ,
Հայրենի պարտուց պահանջէն ըզվերջ։
Ի մէկ մի վայրկեան ամէնքն են պատրաստ,
Փող կարծեն ըզձայն միմեանց անհանդարտ...
Ահա թռան գացին զարնուեցան հըպարտ.
Զինչ երկու վիշապք մեծ իրարապատ.
Մէկ շարժումն ահեղ, մէկ ահեղ հառան
ԶԱրտազն է բըռներ թնդմամբ կայծական.
Ոչ ի պատերազմըն թըշնամութեան
Այլ զտարերքն ամէն կարծես ուրել գան.
Տրոփէ ոտընուրն ու դաշտըն թընդայ,
Հեծելըն գետին մոռցել՝ յոյժ գընայ.
Օդն առանց հովի զէնքերով ծըփայ,
Հովիտն հետ ձայնէ, երկինք կու գոռայ.
Հրդեհ է բըռներ ճարակի երթայ,
Դիւցազունքն այրէ հողու հաւսար տայ,
Բոցեղէն ալեք զօրացըն ծոծայ
Դէմ այն բըռնութեանն ո՞վ կու դիմանայ.
Զինչ յաշխարհաւեր կրակէ լափլըզող
Յանկարծ կայծ մ՚ի վեր ցատքէ յահ ու դող,
Կամ ի դաշտաձեւ բոցէն գայ խանձող
Յանկարծ երեւցող ու յանկարծ ծածկող.
Հանց խառըն խըմբէն քաջ մի հեծելուոր
Բարձր երիվարի վըրայ կանգնաւոր՝

Digitized by Google

Մեր վեր վազելով զինուք ծածանուր
Նետուի Թռչնանոց մէջ՝ քանց գունտ հրաւոր.
Պըղնձեայ գըլխանոցն ու զըրհ երկըթի
Արեւուն շողէն կու փայլփայլկըրոփ,
Ճերմակ փետուրներն ի սաղաւարտի
Կարծես թըռչըններ ըզքաջ զայն մանկտի.
Նայիս սարսափած սըրտիւ ալէկոծ
Թէ ով այն յանդուգն է քաջաց Հայոց,
Արդեօք Արշաւիրին յաղթող սուր Թոռնոց,
Թէ հըսկայաձեւ խորքերն մարտկոց.
Օ՛ Արտակ ու ըզէն Վահան պահ մի կու տեսնես
Իբր անխոնջ դարբինք վազեն հնոցն ի ներս.
Մեծամեծ ճայթմունք, տապըլմունք լըսես,
Եզզէն ու զինուոր փըռուած կու գըտնես:
Երթալով երթան ձայնքըն զօրանան,
Շեշտակի շաչէինք լըսուին աղեղան,
Ահեղ կափկափիւնք վահան ընդ վահան,
Նետք նիզակք Թափին անձրեւի նըման.
Բլըրաձեւ փըշաց ոտքերուն դարդափ,
Աշտարակազարդ բըրդոց մերձակայ՝
Դաշտաց ու լերանց արկանեն սարսափ,
Երկիրն ի հիմանց տայ դըղորդ ու կափկափ.
Այլ քաջաձի Հայն անվախ համարձակ
Անձոռնի մարմնոցն եղէ հակառակ.
Կորդուացին կըշռէ ձողաչափ նիզակ,
Լեռան պէս փըլչի փիղն ու Պարսն յիր տակ.
Արձագանգք անդէն ձայն վերացընեն
Բանակներն ի հետ կըկնեն ու սարսեն,
Շըփոթ եւ աղմուկ նոր տիրէ անդէն.
Պատառոտին գունդք յիրար անցնելէն:
Պարսից բանակէն հազարք են փըռուած,
Ի Հայոց բանակէն հարիւր է ընկած.
Ձիակոխ ծաղկունքն յարիւն Թաթաւած
Պըրըգունն ըզկատած եռանդըն զօրաց:
Ի Տըղմուտ գետոյն եղերքըն պըղտոր
Ուր արդէն արիւն հեղեղ կայտէ նոր,

Digitized by Google

Եռան ու զեռան բանակք մօտաւոր,
Մէկն անցնի, միւսն այլ չըթողու անցուոր։
Բայց քաջ Վարդգէն չընտրէ ջուր ցամաք,
Վարազդատանման ցատքէ զինչ փայլակ,
Զառջի զարկածին գլուխն՝ իբրեւ գընտակ
Ձըգէ իւր զօրաց՝ որ կան համարձակ.
Զէտ մըրըկոտ ամպեր Հայք առնուն ձիան
Լողալով կըռուին ի գետոյն բերան,
Փըրսան ու ծըփան, զալիքն առնուն տան,
Գըրով արիւնով հանէին յանդիման.
Ելնեն զինչ քաղցած գազան ծովային
Անխըտիր դիմեն ուր եւ պատահին,
Շատ զօրք զօրավարք փըռեն ի գետին,
Հեծեալ հետեւակ միատեղ պառկին.
Մըրմըռան Պարսիկք զինչ ալիք վարած,
Յետ դառնան ի ձախ թեւ Հայոց քաջաց,
Ընկնին բարկութեամբ տան ու առնուն հարուած,
Վեր ու վայր թըռչին հոգիք հազարաց։
Հոն յառաջադէմ ու քաջ Վարդգէն
Հայ զօրավարաց առնու պսակ նախկին.
Հազար խոցերով ի զեհըրս սըրտին,
Դեռ չուզէր անխոց թողուլ թըշնամին.
Զէնքերըն կոտրած, մարմին կիսամեռ
Դեռ յուղարկաւոր հեռան ուզէ շամեր.
Ընկած դիականց մէջ՝ խնդրէ սուսեր,
Կարծես յետ մահուն ալ կըռուիլ ուզէր։
Ահ Վարդգէն, մութ իջաւ յաչուիդ խաւ.
Նա դեռ ձեռք շարժէ զսուրն ածել ի քարշ,
Շունչն ի կէս վըզին կանչէ աղեխարշ,
«Ե՛ղբարք մի՛ թողուք զիս Պարսիցն այն դարշ»։
Յայն ձայնէն վազեն ջուխտակ կայծակունք
Հաւսար Վարդգէնի հարազատ սիրունք.
Զէտ ի բարձըր բազէ արծուիք սուրակունք
Պաշտպանել իջնան զիւրեանց նոր ձագունք.
Նասր ու անար կան զինչ երկու հրեշտակ.
Դէմադէմ վառին այսքըն կարմրորակ,

Ասատոմ թուխաչուքին եւ ագռաւագիսակ,
Վաճէկ վարդահերն ու մորթով ճերմակ.
Մ՝ինչդեռ Գարեգին սողայ անբարբառ
Ընդ հողայն կըռուի մոռնալով զաշխարհ,
Եղբարքն առ ոտիւք թափեն զօրս հազար,
Երդնուն հոն մեռնիլ քան թողուլ զերար։
Ա՜հ ըմբոստապատառ վըսեմ տեսարան.
Հազիւ սուրբ երդմունքն ելին ընդ բերան՝
Ջուխտ մի նետ յերկնից կարծեմ յանկարծ գան,
Զի Պարսիկն այնքան պատուոյ չէր արժան.
Գան նետերն ու զոյգ զարնեն կըտրըճնուն,
Որ երկու ձեռօք կըռուէին ի բուն.
Զունէին վահան, ինչ պէտք քաջերուն
Որ միմեանց վերայ կուրծք դըրին սիրուն։
Եղբա՜յր...կանչեցին, ճակատ ի ճակատ
Ընկան պատեցին զերրորդն հարազատ.
Երեքն այլ ի հետ բացին զաչք հանգարտ,
Երեքն այլ ի հետ փակեցին զըւարթ.
Թեւ ի թեւ ու վիզ վզի պըլլըւած
Երեք կոկոն մէկ մանկաղով հընձած,
Ըզկարմրիկ արիւնըն վարդ տարածած
Ընհոգ կու քնանան ի մէջ բանակաց.
Երբ հողմ հիւսիսի շընչէ ցուրտերեան՝
Ու հետ կոծկոծեալ ընկնին վարդ շուշան,
Մ՛ր ծաղիկ չուզէ փըռուիլ ի մարգն այն
Ուր իշխանք ծաղկանց գետնատարած կան։
Ա՜հ. յայնժամ հառան քաղցր արեւքն Հայոց,
Քաղեցան կրակէ շընչեր ջերմածոց.
Վասըն քո ընկան աշխա՛րհ իմ Հայոց,
Կըտրիճք աններմանք վեհք հիւսիսայնոց.
Ոչ ոք ի թիկանց էառ ըղհարուած,
Ամենքն ըզՊարսիկն ունին երեսանց բարձ.
Վարդագոյն արիւնք սրտերնէն բղխած
Ուժոյ եւ սիրոյ վըկայք անմոռաց։...
Այլ ո՞ւր է Վարդան անխոյեանն անյաղթ։—
Զինչ առիւծ ահեղ այծուց դիմամարտ

Digitized by Google

Ի Թանձր անտառէ վազած անհանդարտ
Հազարով դընէ զորսերըն տապաստ,
Հանց հետ Արշաւրայ ու քաջ Հըմայեակ
Ի ձախ թեւ Պարսից նետուած համարձակ,
Յարձըկէր կոտրէր ցըրուէր հասարակ,
Կարկտահար թափէր ըզմեծ զայն բանակ:
Այլ երբ տեսաւ զիւրն ըզձախ թեւաբեկ,
Մըռընչեց զինչ ծով, յուներ կանգնեց տէգ,
Փայլակնանըման հըրեց ձին հրաշէկ,
Քաջքն ի հետ ընկան զինչ յորձանուտ գետք.
Եւ զըեհօք ի սեւն հեծած երիվար
Կայր զինչ սաստկորոտ ամպ մըրըրկավար.
Սուսերն ահագին զինչ կայծակ շողայր,
Քան զայն ահեղ՝ մահն իսկ ոչ երեւար.
Զինչ հրդեհ բռնած յանտառի ծայրէն
Չիդադրի՝ մինչ փայտ չիլափէ զամէն,
Սառուեցաւ ըզհետ թեւուն համօրէն.
Ըզհարուածքն համրեց Աստուած ի վերէն:
Անհուն հետեւակք զինչ չոր եղեգունք
Գետնակոխ արար ի ձիուն ոտկունք.
Ձիանք ու փըղանք զինչ մայրիք բարձունք
Մէկմէկէ առաջ թափին երագունք.
Յաջ ու ձախ պարնէր փըռէր ու անցնէր,
Զանտառ զօրքերուն յանապատ փոխեր.
Մինչ Պարսիկն յահէն զի՛նչ ընել խորհէր,
Սուրըն Վարդանայ ի մա՜հ հրամայէր:
Ի փախ դարձան քաջք մընացեալ Պարսից,
Որ մեծ զօրավա՛րն հաս ձայն բօթալից.
Գալրեցաւ Մուշկան զինչ օձ թիւնալից
Խածատէր զմատներն երդմամբ անիծից.
Փողէր դարձընէր ըզփախուստ զօրաց,
Կանչէր Արտաշրայ ի վերայ փըղաց.
«Փութա՛ գազաններն ա՛ռ եկ ի հոս դարձ,
Զէ Վարդան մարէ դարեւ մեր Արեաց»:
Սարսեց համօրէն բանակ պարսկական
Փըղօք հեծելօք գընդօքըն Մատեան.

Digitized by Google

Թէպէտ եւ կորած՝ դեռ անթիւ խուժան
Միաբան դիմեն դէպ յարին Վարդան.
Երեք քսան ի յետ մէկ յառաջ գային,
Մէկ տային ու տասն հարուած առնուին.
Շուրջ բոլորեցան հեռուստ պատեցին…
Մօտեցաւ վայրկեան ահաւոր բաղդին։
Երեսք պարկապք դէմ քաջին կանգնել են,
Զինաւորք, հեծեալք եւ փիղք լեռնեղէն.
Մէկն ի մօտանց գայր, մեկայլն ի ձիէն
Շողալով անցնէր կռուէր հեռուէն.
Յետեւանց կատղած գազանքն ահագին
Զանձոռնի քըթերն քրնթռնեցնէին,
Թմբկունք ու գոռմունք որոտմանց տային,
Ըզբերգերն յուսոցըն տատանէին.
Դէմ քաջին կարծես քաղաքք եւ ամրոց
Զինուած են ելեր մահ բերել ի ծոց.
Ամէն Ասիոյ ձայնք ժողովրդոց
Միաբան վրընջեն ընդ դիւցազն Հայոց։
Իսկ քաջըն Վարդան աչեց քաջերուն.
Կանգնեցաւ ի մէջ գընդիցն երկոցուն,
Ահեղ մի գոռաց, սարեր ձայն տուան,
Շատ կապարճակիրք կանչեց մօտ ձիուն
Զինչ գերանդաղէն անիւ շըրջամահ
Սա գայր ու զարնէր աստ անդ պահ ընդ պահ,
Զինչ գունտն արեւու յօդուն ճանապարհ
Զորս բոլոր սըփռէր ու տարածէր ահ.
Կամ զինչ լեռ հրաբուխ ի սեւ ծոցէն խոր
Ըզսարսափ բնութեան հանէ 'նդ սեւ որկոր,
Բոցեղէն գետեր վազցընէ յորդոր,
Քարինք կարկըտայ լընու զդաշտ ու ձոր.
Թէ ամպ թէ երկինք ճաթին ի վերէն՝
Ինքն ամենեւին չըդադրի վարէն,
Մինչ որ բոլոր կրակն հանէ յանդընդէն,
Անթիւ մահերով հանգչի յիւր սըրտէն.
Այսպէս աննըման Հայոց դիւցազանց
Կ՚առնուր ըղջերուն վրէժ իր հին հարանց.

Digitized by Google

Եւ վըկայեցին հոգիք Հայկազանց
Թէ քաջութենէ նա չարար ինչ զանց։—
Արդ մինչ չորս բոլորըն մարդով ընկած
Շեղջ շեղջ ցորենոյ պէս տեսաւ հընձած.
Հընձանաքարի պէս զինքն այլ թաթխած
Մինչ ի կէս ձիոյն՝ յարիւն կըտըրճաց.
Հայեցաւ յերկինք՝ տեսաւ զարեգակն
Որ զափշած դեղնած օրաշուրջ գընտակն
Սահէր Սանատրուկ լերինն ի կըռնակ
Կամկար ոտոք գայր ժամըն խաւարակ.
Թըրթթել մի աչաց կեցաւ անշըփոթ,
Անկարծելի քաղցր աչեր տըւաւ յոգ.
Երկայն մի շըրնչեց հոգի երկնահոտ
Աստուծոյ տեսոյն սիրտն էառ կարօտ.
«Արշաւե՛ր կանչեց, ահա ժամն եհաս.
Դու Հայոց սիմ՝ տանս առաջնորդ ըլլաս.
Պատմես Վահանայ զայս իմ յետին դաս,
Թէ զնախնիքն ու զսուրբ հարքըդ չըմոռնաս»։
Մինչ զայս քաջն ասէր, ընկաւ յոտքն անգէն
Արին այն Արտակ Պալունեաց ազգէն,
Եւ հըսկայակերպ կորովին խորէն,
Վարդան ձայնելով թըռաւ ի յանտէնն։
Ձըգեց քաջերուն վրայ քաջըն Վարդան
Ըզմակուկաձեւ զիրեն մեծ վահանն,
Ըզսուր, սաղաւարտ ու զհամբոյր մահուան
Տըւաւ առ եղբայրն իւր Համազասպեան.
Եւ իբրեւ արծուին ի սարից քարանց
Սլացաւ ի գընդէ քաջացն Հայկազանց,
Մեկիկ նիզակաւ ընդ Պարսից գունդն անց,
Նմա էր որ թըռաւ թէ հուր փայլականց։...
Հոն ի մէջ երկուց գընդից զարհուրած
Ի վերայ զօրաց եւ զօրավարաց
Խաչանծայր նիզակն ի յերկին ուղղած
Վարդանն Հայոց կայ հանգըստատարած։
Սոսկացան սրտացան Պարսիկքն հաղըշտապ,
Աչք քաջին սըփռեց նոցա սեւ սարսափ,

Digitized by Google

Գիշերըն խմբաւ իջաւ զինչ տարափ...
Լուռ կացէք...Մարդան կայ հոս ի մըրափ....

Գ.

Ո՛վ ես դու՝ որ գաս չեշտ ի Շաւարշան,
Թեւօք թըռչնորէն ոտիւք փայլական.
Գաս մօտիս մըտնում ի դաշտըն մահուան,
Յաջ ու ձախ դառնաս ու կաս իբր արձան։—
Երկրորդ պահ էր այն ահեղ գիշերոյն.
Լուկ բարակ մըրմունջ զինչ ծովեզերոյն
Լըսուէր կիսամահ զօրաց խոցերոյն
Յաւոց և մահուան ներդաշնակութիւն։
Յանկարծ քօղ բացաւ լուսնակըն յերկընքէն,
Եւ սըրտապատառ ըզգունդս համօրէն
Տեսաւ զինչ պատկեր սեւանըկարէն.
Հառաչեց ի հոն հասած Եղիշէն.
Եղիշէն՝ մեղու շըրթունք, սըրտի սէր,
Որ ընդ Վարդանայ հոգւով էր կապուեր,
Մինչ հասակակից առ Սահակ նստէր
Եւ զոյգ որդեակս ի սըրբոյն գըրգուէր։
Զարմանանց ձագունք, որ ի մի վանդակ
Միաթեւ մեծցած ի սնունդ հոգունակ,
Երբ ժիր մանկութեանըն բացաւ դըռնակ՝
Մէկըն արծիւ թըռաւ, մէկայլն աղաւնեակ.
Գաղտ, պատերազմ, սուր, զրեհ, ձի, կրակ ու բոց՝
Էին սիրելիք Վարդանայ թեւոց.
Ընձայն անապատք, խաղաղ հովանոց
Եղու Եղիշեայ միտն էր ընդ գըրոց.
Հաւիկն հեղ երբեմն յարծւոյն թեւ սլայնայր
Եւ ընդ դիւցազնին այն դիւցազնանայր,
Երբեմն այլ արծիւն ըզթեւն ուռանայր,
Զաղաւնոյն մընչնիկ լըսէր՝ հեզանայր.
Ծըղահիւս նաւակ ի քաղցր ի հովիկ
Զեզերքըն առեր մէկն երթայր հանդարտիկ,
Մէկայլն ահեղ նաւ ի պինդ պողվատիկ
Ծաղրելով խաղայր յանդունդ և յալիք.

Digitized by Google

Այլ նաւահանգիստ մէկ էր երկոցուն,
փառաց. Հայկազանց սրտերն էր սփռուն.
Մէկըն յաղթանակ կանգնել զիւր անուն,
Մէկայլն յաղթողաց տալ անմահութիւն:
Այսպէս երկոքին սոքա սիրելիք
Եղբարք անմեկին՝ զինչ աւազ ու ալիք.
Մէկըն մրմընջէր, մէկըն կայր լռիկ,
Այլ սիրով տային յիրար համբուրիկ:
Երբ ըզքաջութեան բացած առագաստ
Վարդանն յաղթութեամբ նաւէր ի ճակատ,
Հայոց և Ալանաց վրայ հանէր ըզգաստ,
Կանգնէր յաղթանակ քան զտարիքըն շատ,
Նաւակն Եղիշեայ ի Բիւզանդ յԱթէնս
Եւ յԱղէքսանդրեայ ուղղէր հեզաթեւ,
Բանաւոր ծաղկանց մէջ շըրջէր թեթեւ,
Ի միտք առնոյր մեղր իմաստից պէսպէս.
Երբ դարձաւ յուսմանցն ու տեսաւ զՎարդան,
Զիւր թողած կորիւնն հիմ՝ յառիւծ նըման,
Ընծայեց ըզմեղըն ի քաջին բերան,
Դրան երեց եղաւ տանըն Մամգունեան.
Ընթաց ի քաջէն շըրջէր Եղիշէ,
Ի դաշտս այլ երթայր՝ ուր զէնք հրաւիրէ,
Ի վրանին կարդայր ըզՏէր ի յերկնէ՝
Որ ըզսիրելին յաղթող դարձընէ:
Բայց վաղջի գիշերն որ գնաց Վարդան
Թէ վաղիւն հասնի ժամ փառաց մահուան,
Վախեց գալարել զազգս սիրական,
Խաբեց ու ղըրկեց ի գեղ Շաւարշան:—
Հանց երկրորդ գիշերս որ ըզդաշտն տեսաւ,
Հոգին Եղիշեայ սըրտէն դուրս թըռաւ.
Երբ ի բանակէն զարձուրներ տեսաւ՝
Վազեց ի գեղջէն ու դաշտըն մըտաւ.
Մըտաւ յարիւնոտ սահմանս Աւարայր,
«Վարդա՛ն» աղաղակ, պատասխան չըկայ.
Մահըն պատեցաւ ի սըրտին վըրայ,
Եւ սուրբ վարդապետըն լայր զինչ տըղայ:

Digitized by Google

Լայր ու յառաջէր գայր խարխափելով,
Զինչ կոյր շօշափէր ոտօք ու ձեռքով,
Մինչեւ դեղընցած լուսին գըթալով
Նայեց գիշերուան պաղ արտասունքով։
Ժամ մի Եղիշէ ժուռ եկաւ լըռիկ,
Տեսարանք տեսաւ ողորմ ու լալիք
Պաղեցաւ արտասունքն ու արիւնն ի սրտիկ.
Հագաւ ի հոգին պատկեր սըգաւորիկ.
Շատ երերագին անցուդարձ արար.
Իբր ի կարկըտէ տեսաւ գիրուտար
Ըզմեծ բանակացըն մանրած պատառ,
Յորոց վերայ լայր լուսին գալկահար.
Զինչ որթատերեւ ու կանաչ գընտակ
Գունագոյն ծաղկունք ու հասկ նորհասակ,
Եւ ծառք հինարմատք եւ նոր բարունակք
Ի յերար անցած եւ ընկած խառնակ.
Այսպէս ի տըխուր դաշտին այն Արտազ
Խառնափընդորեալ կային առ իրեարս
Գրօշք ընդ գըրօշակիր, գօրք ընդ զօրավարս,
Ձի ընդ հետեւակ, կորիճք ընդ տըկարս.
Այն խրոխտ մըխեղէն բըլուրն անկառի
Ընկել էր անշարժ զինչ կոճղ անտառի,
Այն հրաշունչ մըրըրկոտ վըրնջոտ ձին արի
Կարթակոտոր կայր ի տեառնէն հեռի.
Այն քաջ մանկըտիք կայտառ ու զըւարթ
Որ դեռ առըտուն փայլէին զինչ վարդ՝
Մայրամած դիմօք, ա՜հ, ընկեր են արդ,
Անզուսպ սիրտն և աչքն այն ի՞նչպէս հանդարտ։
Այն ջաջուռ բազուկք, այն լանջք զըրահազէն,
Այն ճօճան ճակատք յամուր պըղընձէն
Որ գայլն զարնել զըանակն համօրէն՝
Հանց փըռուեր՝ որ ոչ զատուին ի գետնէն։
Եւ այն յորդորակ սպառնալից բերան
Որ փողով ու անփող բիւրոց տայր հրաման,
Կենաց եւ մահու կարծէր զինքն իշխան՝
Զիւր իսկ չըպատմէ զըրոյցըն մահուան.

Digitized by Google

Ու այն հին զէնքեր արիւնով մըխած
Որ խոստանային դառնալ ի տուն հարց
Նորանոր արիւն լեզելով փայլած,
Ահա կամ փշրեր կամ գերի ընկած.

Ու այն մոխրաշունչ Պարս կորընծուորայք
Որ քանց մուլթն ըզլոյս առէին ըղձայք.
Ընդ ոտիւք նոցին անկեալ անըզգայք
Պաղած ու գեղին քան բանտի ծառայք.

Ու այն, ո՜հ, եւ այն Հայոց նահատակք,
Ով սուրբ հայրենիք, սո՜ւրբ եկեղեցեակք,
Ու այնք ընդ գարնան ծաղկանց գեղանեակ
Ու այնք հոն նընջեն քուն անմահունակ։

Ճերմակ ու կարմիր զինչ վարդ ու շուշան
Ահ, քանի՜ աղուոր են ի Շաւարշան
Գըլուխք ի խաչին եւ ոտք յատրուշան
Անկըտիքն Հայոց՝ որ ի սուրբ քուն կան.

Քաջ քաջ կըռուեցան, սուրբ սուրբ մեռանին,
Աչերն ընդ երկինք ու ի տուն հայրենին,
Յիշեն ըզծընողք ըզքաղցր ամուսին,
Արեն վըլյս աչաց յարտասունք սիրային.

Փոխան սիրելեաց ցուրտ հով գիշերոյն
Աղապատելով փարի այտերոյն.
Պատառոտի աչք դողդող աստղերոյն,
Հօղիկ կաթնաբուխ տեղան յամպերոյն։

Մատղաշ հոգիք դեռ պչըրթունքն համբուրեն
Ուսկից այդպէս շուտ ի դուրս ելանեն.
Պահ մի զվարսագեղ ճակատըն դիտեն
Ու զմանկութիւնն յերկինք փոխադրեն։—

Այլ դու ե՛կ պարծիր եղնիկ Եղիշէ,
Թէ զհոգիդ սիրես՝ քաղցր արեւդ յիշէ.
Ահա նոսր աղիք սըրտիդ խըշխըշէ,
Միթէ մահն ըզքեզ այլ մեզնից քըշէ.

Մի աչեր մի՛ այն թոռմած դէմքերուն,
Մի դըպչիր մի՛ այն ցուրտ մարմիններուն.
Ահա զգլուխդ առեր թաթաւ ամպերուն,
Զոտկունքդ է թացեր արիւն քաջերուն։

Digitized by Google

Այլ Եղիշէ՛ն, քաղցրը սիրտ Եղիշէն
Իսկի չերգադրի թափառիլ անդէն,
Մէկ մէկ որոնէ զքաջք Հայոց գրնդէն,
Համարէ զվըկայքն զոր երկինք համբէն։

Բանակն այն անշարժ՝ շարժի յիւր սըրտին
Շըրթունքըն լըռիկք մըտքին մէջ խօսին.
Քաջերն այն ընկած՝ հոգւոյն մէջ կանգնին,
Մահ կենդանանայ, մեռնի կենդանին.

Ի սիրտըն փափուկ մաղձ քանց մեղր անոյշ
Թաղանթէ թաղանթ ծաւալի քընքոյշ՝
Զերկայնուկ թարթիչ աչացըն մեղոյշ՝
Զորս բոլոր ածէ կամաց եւ ուշ ուշ։

Ըզթեւն ընդ ուսով զարկած զինչ հաւիկ՝
Կարծես ականջ տայ լըռիկ եւ մընջիկ
Զի՛նչ ձայն կիսամեռքն արձըկեն սըրտիկք
Նեղ հառաչանօք եւ շընչով ցըրտիկ.

Խաղաղութեան զէնքըն կարծես հրեշտակ
Կամ թէ կուսական փողար ողբերգակ,
Կամ պատգամաւոր սիրելեաց գաղտնեակ
Տանիլ զերգի ուխտն առ սիրտ ըսպասեակ։

Եւ ահա տեսնու կուսակ մի մարմին,
Ահեղ զինչ կորիւնք, փայլունք քան լուսին,
Զիրար թեւոտած քանց որթ զուռենին,
Խուեն Ոստոմն ու վարգ Մուամն ու Գարեգին.

Աչկունքն Եղիշեայ վառին ի յայն տես
Կրակէ արտասուք թափէ ջըրի պէս.
«Պարծեցի՛ր, կանչէ, ծերունի՛դ Ներսէս,
Ահա քաջորդիքդ ընկած քաջաց պէս»։

Բայց ի՞նչ է այդ կապն ի գոտի քաջաց
Ընդ մէջ Ոստոմայ եւ Մուամեան կապած.
Բա՛րէ քաջերուն, բա՛րէ սիրելեաց,
Ո՛վ սուրբ յիշատակ՝ մընաս անմոռաց.

Միաբան ընկերք ի Հայրենի տան
Մէկտեղ կեալ մեռնիլ իրարու երդուան.
Աւին զկապ հիւսած սիրելեաց ընծայն
Զիրար կապեցին մընալ անբաժան.

Digitized by Google

Այնու կապով մօտ եկան Գարեգնին,
Անմահ սիրոյն զինքն այլ հաղորդ ըրին։...
Եւ այդքան սիրով հիւսուած կապ անգին,
Ըզքեզ աստեղաց մէջ կախեմ յերկին։—
Հեռի տասըն քայլ ի քաջացըս անզուգ
Վարդատից Վռամեան Ներման կայ մանուկ.
Երկաթ ահագին ի կողն իւր փափուկ՝
Զաջ ուսոյն ի մէջ ծաղկանց կայ պառկուկ.
Հանց պայծառ ճերմակ երեւքըն շողան
Որ յերկնից ընկած կարծես նոր շուշան.
Անմազ ծընօտք, խաժ աչկունք փալփըլան,
Զմահն ի քուն փոխեր է Գնունին Վահան։
Մօտ ի նա ձեռօքըն կիպ խաչազէն
Կայ երիտասարդ զօրավար մ'անգէն,
Ճ'ակատն երկնազէտ ծըծէ զցօղ յամպէն,
Ի կեանս եւ ի մահ ցանկալին Արսէն։
Իսկ մեծահասակ ո՜վ են դիւցազունք
Որ իբր անտառի եղեւինք բարձունք
Ընկեր ու ծածկեր են հազար ծաղկունք,
Զիրենք այլ ծածկեն նետք սուրք գեղարդունք.
Թըլսամի գողդողայ վառուի Եղիշէ,
Զահագին վահան Վարդանայ դիտէ,
Զարտակ եւ Խորէն ներքեւ տեսանէ
Ահաւոր դիմօք՝ զինչ առիւծ քընէ։
Հոն ազատարարեալ Պարս զօրավարաց
Տեսնէ գըլուխներ ընդ ոտիւք քաջաց,
Եւ նիզակս Հայոց՝ որ զոյգ են շամփրած
Երկու նահատակ գընդին թըշնամեաց.
Հոն մեծ բազմութիւն զինչ փայտ ի յանտառ
Կամ աշնանաթափ տերեւ հողմավար
Ընկած ու խռկած մօտ ու վերուվար.
Պաշարի մարմնովք ու հայի շիւար։
Յանկարծ բըլրաձեւ դիականց դարէն
Փայլակ մի շողայ քան զայն որ յերկնէն,
Երկայն լոյս ցոլայ ի զէն խաչազէն,
Մէկ թընդմամբ սըրտի հոն գայ Եղիշէն...

Digitized by Google

Երից սեւազրահ Պարս զօրավարաց
Մերայ տարածուած հանգչէր ոմըն քաջ,
Ըզձախն էր ածել ի սըրտին դիմաց.
Յաջն ունէր Նիզակ մահուամբ ձանձրացած.
Զըրհըքըն պըղըընձի ծակել են հազար.
Ի ծակուցն ի դուրս շող ծաթէ պայծառ.
Ոսցին ու ձեռաց միջուկն արիւն վառ
Գըընտաձեւ դիզուեր վարդի հաւասար.
Ըզսեւագանգուր մազն ի բաց շըրջէ
Ի յանսաղաւարտ քաջին ճակատէ...
Խոելագնաց լինի դողայ Եղիշէ
Ըզմեծն իւր Վարդան ի հոն ճանաչէ։
Լեզու քաջին լուռ, խօսի ինքն ամէն,
Աչքըն թըռալիր եւ յօնք կըռընճկէն.
Մահու իսկ կարծես հրաման յիւր մահէն
Տայ իշխանաբար՝ եւ ամէնք սարսեն.
Ի շըրթանցըն մէջ կայ ծայր Նիզակին
Բառածայր լեւօք ոսկեզարդ խաչին,
Զոր պայն իւր Սահակ ի ժամըն յետին
Յիշատակ երետ քաջապանծ թոռին:
Ընդ երես քաջին մահախառն անմահ
Զամբողջ գիշերոյն զերրորդն այն պահ
Հայր Եղիշէն ի զարմանս եւ յահ
Խորին լռութեամբ լեզուն շըրջապահ.
Կըշռէ զգըլուխ քաջին ձեռօքն երերուն
Որ զինքն եւ կըշիռ իր ազգին սիրուն.
Համբուրէ զճակատն՝ ուր բաղդն Հայկազուն
Զանդարձն էր գըրեր ապագայ դարուն.
Ընդ լայնադիր լանջքըն հայր ուռած
Բաջ քաջ եւ վեհ վեհ օրըտից տուն սիրած,
Իբրեւ պըղըընձի ամուր մի կանգնած
Պաշապանել զորդիք Թորգոմայ ցաւած.
Ընդ գեղեցիկ ձեռքն հայր՝ ում հնազանդ
Կայր ամէն հրաման եւ շատերուն բաղդ,
Սուտից յաղթանակ եւ փառք մեծազարդ
Երեսուն տարի եղնէր անընդհատ:

Digitized by Google

Ա՛հ. չէր նա 'յնպէս վեհ երեւցած տեսօք
Երբ յիսուն անգամ դառնալով փառօք
Պըսակս յաղթութեանց մերէր սըփռէր լոկ
Հայրենի շիրմաց ու մատրանց վըրայօք.
Կամ երբ արծուօրէն ընդ Կովկաս անցած
Թագւորներ բըռներ բարբարոս ազգաց
Իջեցըներ քըշէր տանէր տայր Արեաց.
Ինքն իբրեւ յորսէ գալով եղջերուաց.
Ինչպէս Հօն վերայ քաջացըն յեցուկ՝
Յետքն յաղթանակ Հայոց անանցուկ
Օրինքըն կանգնելով Պարսիկն ընդ ոտիւք
Ինք զինքըն դիտէր Հոգւոյն նայեցիւք:
«Ա՜հ. ես ի ճակտիդ վրայ երդնում Վարդա՛ն,
Կանչեց Եղիշէ, որ ձեռքն աստուածեան
Ի Հօն փոխարէն է գրեր քո մահուան.
Թէ բիւր դարք անցնին՝ դու մընաս Վարդա՛ն»:
Ասաց Եղիշէն, հետ վերջին շըքին
Փախաւ ծածկեցաւ սիրաձայն հոգին:...
Պըլպուլն ի թըփէն սովըրեցաւ զայն բան.
Կանչէ զըռուն գիշերըն Վարդա՛ն Վարդա՛ն:...
Կանչէ՛ պըլպուլիկ, կանչէ՛ յԱւարայր,
Որ Վարդան հայի յերկնուց այլ ի վայր,
Յիշէ զՀայաստան ըղաիրելըն վայր,
Հայաստան յիշէ զՎարդան իւր յամայր:

Հ. Ղեւոնդ վ. Ալիշանեան:

150

Աշոտ Երկաթ ի ծովուն Սեւանայ:

Ցուրտ ցուրտ ձըմռունք բրդան յարձակ հովերէն,
Սիպտակ կարուանք իջան լերանց կողերէն.
Փըչեցին պինդ քամիներն, հա՜, փըչեցին.
Սառով ձիւնով ըզսարն ու զձոր զուգեցին.
Վարդըն քափուր վառեցաւ,

Digitized by Google

Որձղուն ծաղիկ ծածկեցաւ,
Եւ Հայաստան սուգ մըտաւ:
Սուգ էր պատել մեր գեղեցիկ աշխարհին
Երբ գառնաշունչ հովըն փըչեց օտարին,
Երբ Հայ իշխանքըն քաշուեցան յամուր վայր;
Աւա՜ղ ռամկին՝ որ մոլորէր վեր ու վայր.
Տեսաւ արեւ՝ դեղընցաւ,
Լուսնակ ու աստղիկ սեւացաւ,
Եւ Ահապետն ամընչցաւ:
Ո՞վ են մատնիչք, ո՞վ այն դահիճք, ո՞վ գազան՝
Որ առ այլազգ առ բըռնաւոր ձայն կու տան.
Այդ ինչ քարէ սիրտ, ինչ սառէ շըրթունք էր
Որ հայրենեաց հողուն կարդաց սեւ օրեր:——
Անէծք տըւէք այն բերնին,
Անէծք գըրին ու ձեռնին,
Որ զՀայաստան մատնեցին:...
Ո՞ւր ես Աշոտ. ե՛լ ե՛կ Թագաւոր, խըղճա՛ յիս,
Սեւագունդ զօրք գան վերայ մեր աշխարհիս.
Ի Բաղդատայ գան, Մօսլայ գան, Շամայ գան,
Խիտ քանց մարախ, սեւ քան զամպերս ի Սեւան.
Բանց ըղհովերն հասին սուր,
Բոլորեցան ամէն ուր,
Կու շողացնեն նետ ու թուր:
Հա՜ իմ Թագաւոր, արե՛կ Աշոտ, երեւցիր,
Բաշէ՛ զերկաթդ, ըրէ զայգոնք ցիր ու ցիր...
Կադըրեցէք դաշտք, ի գողալէգ թընտալէգ
Թագաւորն Հայոց եկաւ, ահա նա ձեր հետ.
Կու գայ նըման փայլակին,
Կայծակ թափէ ի չորք դին.
Ա՜հ, չըկայ նիւթ իր կրակին:
Թագաւորն եկեր աշտարակներուն աչք ածէ,
Առիւծաբար ձէնէ, ոչ ոք չի լըսէ...
Ա՜հ, սուրն երկաթ շողայ փայլէ ի մըթան,
Թողու երթայ մըրմըռալով ի Սեւան.
Ի քարն ելնու բարձր ամուր,
Զորս դին կապոյտ եռայ ջուր.

Digitized by Google

Արեան ի վերայն հալած հուր։
Գիշերըն չորս դեհ քաշեր թանձըր մըռուր.
Ո՜հ, տըխուր այն երկինքն, երկիրն այն տըխուր.
Ծառեր ժայռեր յիրար անցած կու կանչէին,
Կու թուի թէ զհողն Հայաստանի կու. քանդէին.
Սեւ թըշնամին ծովուն մօտ
Քանց ծովն եւել մըռմըռոտ
Կու սպասէ լոյսն յառաւօտ։
Ի սեւ դարձաւ կապոյտ ծովակն ու ծըփայր,
Հառչեց խորէն ու քարն ի վեր կու փրփրայր.
Ալին զալին զարկած, փրփուրն ըզփըրփուր
Թագւորին յոտքըն ցատքըռտէր բեւր ու բեւր.
Նա Հայ ազգին արտասունքն էր,
Թագւորին լաց կու հանէր
Արդեօք իրեն ճար մ'անէր։
Քանց գիշեր մութ պատեց յաչկունք թագւորին.
Քանց ըզՍեւան ծով մեծ փըլաւ ի սըրտին.
Հանց որ յիշեց զիր հայրն ու զօրն երջանիկ՝
Արիւն ցատքեց ծոցէն ի ծովն ու ցամքիկ.
Աչերն ածեց ու ցոլաց.
Փայլակն երկնուց կանկ առած
Մէջ ամպերուն պաղ մընաց։
Շարժեց ըզսեւ կամարն ահեղ յուներուն,
Ըզսեւ մազերն ի շուրջ սփռեց ուսերուն,
Նայաւ հընոց բերանն, հառաչ մ'արձըկեց.
Անդունդ ծովքն պատռած՝ հառաչ մի կըլլեց.
Հրամէ՛ մեզ քա՜ջ մեր թագւոր,
Ծովս ու ցամաքս հեռաւոր
Ձէնեդ ծառայ ենք բոլոր։
Հանց որ զիր ձայնն ահեղ լըսեց քաջն Աշոտ,
Հանց որ ըզգաց ըզզարկ սըրտին կայծակոտ,
Խըռնաց թըռնաց հոգին, վազեց կուրծքն ի դուրս,
Ձեռներն երագ կ'ուզեն աղեղս նետս ու թուրս.
Կոփեց զնիզակն ի քարին.
Հազար կայծեր ցատքեցին,
Հըռմեց իր փոքըր գընդին.

Digitized by Google

«Ողջ՛ն տուէք, ժի՛ր կացէք ընկերք իմ սիրուն,
Հաւատարիմք ձեր Թագւորին ձեր Հողուն.
Ի Հազարաց մէկիկ մնացած դուք իմ հետ,
Դուք շատ էք, ձեզ չքաւեն Հազար Թուր ու Նետ.
Թո՛ղ աշխարհաց լուր լինի՝
Որ քանի եմք կենդանի
Հայաստան ո՛չ տի մեռնի»։...
Հանց որ գիշերն ըզսեւ քօղերըն ժողվէր
Եւ ծիրանին զամպոց փէշերըն վառեր,
Ելաւ ի բարձըր քարին, դէտ կեցաւ լուռ,
Լըսեց զօրաց ձիոց ալեաց բարկ մըրմուռ.
Սիրտըն նետեց մինչ յերկին
Արտասունք ի յաչքն եռացին,
Շունչըն մըրըկէր ի շըրթունքն։
Իսկ երբ իջաւ առաւօտուն հովն հանդարտ
Եւ կապուտակ ծովին խառնեց կարմիր վարդ,
Ըզչորս բոլորն առաւ պատեց այլազգին.
Եռայր ծովուն, եռայր ալիք ցամաքին.
Կատղած զօրաց ահեղ խումբ
Շուրջ կանգնեցաւ զինչ սեաւ Թումբ,
Նիզակ, աղեղ, պարս ու ռումբ։
«Ո՞ւր ես, կանչեն, Աշո՛տ, Հայոց Շահընշահ,
Ցամքէն ի ծով, ծովէդ փախչել չունիս շահ.
Տես ո՛նց Հազար որսորդ պատէ զքո պարեխ
Մէջ Թոռներուն տի 'նկնիս քան խեղճ մի տառեխ.
Աշոտ, դու յի՞նչ ես վըստահ,
Գիտցի՛ր, այլ չե՛ս Շահընշահ,
Դրօշդ հասաւ, քեզ չըկայ ճա՛հ»։
Պըլստեց Թագւորն Հայոց, պացխուն մի չերես,
Ոսկեթանասուն կուրծքն ի տասն հանեց փէտ.
Նիզակաւ կոփ տըւին քարին Սեւանայ,
Թռչեցին զձուձան փայտերն հանդէպ Դեղամայ.
Ծովըն ցընծայր շըռընչայր,
Դիտէր այլազգն՝ արմընեայր,
Հայն աներկիւղ յառաջ գայր։
Յայնժամ գոռաց հրամմեց Թագւոր մեր Հայոց,

Digitized by Google

Սօթանաստուն աղեղք թափեն կայծ հուր բոց.
Սրագ երագ դառնան ի շուրջ ծովակին,
Յիրար անցած կու յիմարի թըշնամին.
Աշոտ հրեղէն գընտի նման
Փէտէ ի փայտ ցատքըտան
Սիրտ տայ քաջացն աններման:
Շարժին շըչեն փատերըն մօտ ի ցամաք,
Զարնեն փշըեն ըզՄըշը ու զսեւըն բանակ.
Կէսն ի ծովըն կէսն ի ցամքին նետահար,
Մէկն ի գետին կարած, մէկայլըն ջրատար.
Դառնան մնացորդք ի փախուստ,
Դիտեն զվըրաններըն ի հեռուստ
Մըրազ կու տան ամէնուստ:
Կապուտ կանաչ ալիք ծովուն գունատին
Յարիւն եւ մաղձ՝ զոր փախէ ժանտ այլազգին.
Զըզուին ձըկունքն ինքնուն յանդունդըն զով վայր,
Անդընդայինքն ի վեր վազեն յալեաց ծայր.
Անմահ որսորդքն որսք որսոց
Տարուբերին ծոցէ ծոց
Ողորմ պագեն զափն Հայոց:
Կարմիր արեւ Գեղամայ, ել սարն ի վեր
Արակէ կըզակերդ գըրած շուրջ տար ու բեր.
Սոթից [1] հովիկն ի ծովդ առնու ման պըտոյտ
Ոլոր ոլոր ուանաւն գոնդողքըն կապոյտ,
Ոլորելով գըլորելով
Ծափ ըզծափի բերելով
Շուրջ գան զՀայոց թագւորով:
Հրամմէ՛ թագւոր, ներտերդ բացին քեզ ճամբայ,
Սուր որ դիմես՝ դու ես Հայոց Շահընշահ.
Խաղա՛ վազէ՛ ի դաշտ ու ի ձոր համարձակ,
Թըշըըն փշըած կորաւ գընաց անդարձակ:
Երբ որ մըտար ի ծովս աստ՝
Էր Աշոտ լուկ երկաթ,

1) Գաւառ եւ աւան յեզերց հարաւոյ ծովակին, ուստի յաճախ շնչէ ի նմա հողմն:

Digitized by Google

Հիմ՝ որ ելնեմ՝ կուռ պօղվատ։
Հա՛ փայլէր, հա՛ սլացիր երկաթ ու պօղվատ,
Հազրով բիւրով թափէ բոցեր անընդհատ.
Շուրջ շողացիր ծայրէ ի ծայր հայրենեաց
Մանրէ՛ մաշէ զզէնք մեր ամէն թըշնամեաց.
Հայոց հողուս դու կեանք տուր,
Երկինք քեզ տայ հրաթափ թուր,
‘Նահապետին՝ սիրտ քանց հուր։

Հ. Ղեւոնդ վ. Ալիշանեան։

151

Լուսնկայն գերեզմանաց Հայոց։

Ա՜յ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստուածավառ դու լապտեր
Զոր առաջնորդ գիշերոյ դըրաւ յերկինս ինքըն Տէր,
Կոր մըթութեան աչք անփակ, սըրտիս այլ դու աչք կու տաս
Երբ շողշողուն շըղթայով կախուած շարժիս յիմ վըրաս,
Քո թելըն՝ երկնից արծաթէն հիւսած, պատրոյգդ ալ ոսկի,
Ազամանդէ կայծակներ սփռես զաստղերըդ չորս դի.
Եղի մեղրի նըման կաթ մը յամանէդ յիս թափած
Կու խաղաղէ կըրքերս զինչ ալիք լըճիս հանդարտած։
Ահ, ո՜նց պայծառ էիր դուն կենացդ երկրորդ գիշերին
Երբ նոր քաշուած Աստուծոյ ճախարակէն ընդ երկին.
Ահ, ո՜նց փայլուն էր քո լոյսն՝ երբ առաջին այն անգամ
Գիշերազուարճ պըլպուլիկըն ձըգեց ձայն երկնահամ.
Շունչըն պայծառ քեզ նըման հովտէ հովիտ կու խաղայր.
Հեզիկ հովով թունդ ելած մաքուր առուակըն հեւայր.
Չըկայր ականջ հողեղէն որ զայն լըսէր ու փառք տայր
Միայն հրեշտակք լըսէին եւ շարժէին ըզքեզ վայր.
Եւ դուն լըռիկ չափեցիր զանամպ երկնից կէս բոլոր,
Ծով՝ ու ցամքի վարագոյր բացիր, ներքեւ մըտար խոր,
Երբ արեգակըն կու գայր հրեղէն ոտօքն յօդս ի վազ
Զարշալուսոյ ցօղ սփռէր եւ զառաւօտն հըրամազ...
Կացէ՛ր արեւ, յետ կացիր, մ'ելներ յերկինքըդ կապոյտ
Թող լուսնեկիդ ի ման գալ դեռ ի մէջ թուխ ամպերոյ.

Digitized by Google

Կա՛ց կա՛ց լուսնակ դու յառաջ, լեռնէ ի լեռ սարէ սար
Մէջ ձորերուս խորերուս անցիր յուշիկ հաւասար.
Հետ քեզ ունիմ ես գանգատ, քեզ Նահապետն ունի բան,
Սիրտըն յերկուս է ճըղքած, եւ ցաւերն, ո՜հ, զանազան.
Պայծառ լուսնակ մի՛ փախչիր թէ տրտմութեան լըսես ձայն,
Ցաւած սրտի մխիթարանք ես դու կանգնել յերկինքն այն.
Ման գաս յերկիրն Եդեմայ, բայց ոչ ի հինն այն գիշեր
Երբ երջանիկ էր դեռ մարդ, լոկ սէր ու զկեանքըն յիշեր.
Ջերմակ ճաճանչդ յայնժամ տաք էր ջըրերուն ու ծաղկանց,
Ուր որ կաթէր քու շաղիկ՝ կենդանութիւն էր անանց...
Դարձիր նայէ հիմ՝ ի վայր, նայէ ի փէշ սարերուս,
Նայէ ի տափ տաճարիս, եւ ի հողըանք գեղերուս...
Ա՜հ, գերեզմանքն են Հայոց, որ ոչ եւս են յաշխարհի,
Մաշած նըշխարք մեր հարանց՝ թաղուած ի խոր խաւարի։
Այն Հայկազունքն անուանի եւ մարդկութեան անդրանիկք
Որ զԱդամայ տունն իրենց վարձեցին տուն երջանիկ,
Այն մեծամեծ հըսկաներն՝ որ հըսկայից յաղթեցին
Լեռնանըման կըտրիճներն ի Ձորն Հայոց թափեցին,
Հեթանոսաց կուռքերուն յաղթող որդիքն այն Հայկայ՝
Ընկան անոնք այլ ի քուն ներքեւ ժայռիցըն Հարքայ։
Հայկն որ ամէն Հայու սիրտ պիտի կանչնէ դարուց դար,
Հայկն այլ ի քուն է ահեղ, եւ ո՜վ գիտէ զի՛ւր գադար.
Ո՞ր արդեօք սար կամ բըլուր ծածկէ զհըսկայն այն բարի՝
Որ փառք որդւոցըն տըւաւ ու ազատութիւն աշխարհի։
Ո՞ր լեռն արդեօք է քո բարձ՝ բարձրագըլուխ քաջդ Արամ,
Որ ի Մարաց մինչ Մաժակ վաղեցիր տէր յաղթանդամ.
Եւ դու Արայդ գեղեցիկ, յո՞ր դաշտ արդեօք յո՞ր հովիտ
Կարմիր գանգրովըդ պըլլած ծածկես ըղխոց ճակատիդ.
Եւ որ զահեղն Աժդահակ շամփրած ի ծայր նիզակին
Ի մութ քարայրս իջուցեր զվիշապաղունս սեւագին,
Դու ոսկեծամ և խարտեաշ Տիգրան, դու յո՞ր կաս քարայր.
Եւ դու ծընունդ ծիրանի երկնից ու երկրի հրեղէն այր,
Վեհատեսիլ դու Վահագն՝ որ ընդ աստուածըս նըստար,
Ո՞ ծածկեց ըզքեզ ապառաժ, թէ հալեցաւ քան ըզսառ։
Երկհազարեան տանուտէրք Հայոց հողուս հայկազունք
Արդեօք ի խորըս նորին դեռ կեցե՞ր էք իբր հիմունք.

Digitized by Google

Եւ ինչպէս ողջ ըլլալով զողջ բըռնաւորքըն զարկիք,
Այդպէս զմեռեալ բըռնաւորսն հողուն ներքեւ այլ դատէ՞ք.
Որ պըղծեցին զսուրբ երկիր մեր հարց Հայոց սեփական,
Կարծեցին ձեր քով ներնջել, եւ ի դըժոխս արթընցան։
Դուք այլ պանդուխտ բարեկամք, Արշակունիք տընաշէն
Որ զՀայկազանց հին անունն հըռչակեցիք յազգս ամէն,
Ի Կամախայ կամարէն խըլլուած յանգութ գերողաց
Եւ ի կորիճ տիրասէր մանկանցդ նորէն ազատած,
Գըլուխ գլխի խառն ի քուն Աւագ Մասեաց մօտ վըհին,
Արդեօք խորհուրդ ընելով դեռ կու յիշէ՞ք ըզվըրէժն հին։
Դու այլ ո՛վ մեծդ հըսկայից եւ Թագւորաց, սուրբ Տըրդատ,
Որ զցանկալիս քո թողած՝ զԵրեզ, Գառնի ու Արտաշատ,
Զահեղ գըլուխդ վերուցիր եւ յետ մահուդ ահաւոր
Եւ ի հանգիստըն Հոգեաց վանաց առիր քուն մ՚այլ նոր,
Զեփրատ թողած՝ զորով վազ տըւիր երագ ի մի քայլ
Բարածորան Տիգրիսի լըսեւ զխոխոջ այլեւայլ,
Արդեօք հերի՞ք քեզ տեղդ այդ, թէ դարձեալ շարժ տաս քարանց
Եւ ի Սեպուհ կամ Մասիս վազես՝ ըզմահն այլ սանձած։
Եւ դուք կարմիր Վարդանայ վարդանըման դուք ընկերք
Որ յԱրտազու դաշտերէն մինչ ի Համշէնն էք քըներ,
Արդեօք ձեր սուրբ արեան գին աշխարհիդ բաղդն յիշելով
Շարժէ՞ք դեռ զքաջ բազկըներդ հոգիներուդ կըրակով։
Բագրատունիք շինարարք, յԵրազգաւորս եւ Բագրան
Կու փընտըռէ՞ք զդաստակերտ ձեր ու զյետին քընարան.
Եւ յաշտարակըս քաղքիդ յԱզնիւն Անի աչք ձըգած
Գըլուխ շարժէք, եւ երկիրըս սաստնի սարսափած.
Տաճար, դարպաս, վանք, խորան՝ սփռին յերկիր աւերակ
Շէնք եւ անշէնք գերեզման լինին Հայոց բովանդակ…
Խաւար վերայ խաւարի հագած կանգնի սեւ գիշեր.
Նահապետիս սիրտն այլ սեւ. Աստուած, զմեզ հարց մի՛ յիշեր։….

Երդ իմ լուսնակ, փութա՛ յամպերէդ
Ե՛լ փարատէ զմութ Նահապետիս.
Սփռէ յերկիր գեղձան վարսերէդ,
Հետ քարերուս կապէ զսին սըրտիս.
Հանգարտ ու լուռ է շուրջըս բոլոր,

Digitized by Google

Երկիրս ի քուն երկինք լոկ արթուն.
Լուսնա՛կ՝ վառէ զկանթեղըդ կըլոր
Ի գերեզմանս իմ հարց Հայկազուն.
Դ՚երմակ թեւօք գըրկով երերուն
Երկընցու ըջահդ յամպերուդ միջէն
Սարից գըլխէն, յետանց ծառերուն,
ՅԱրարատայ երկճիղ գագաթէն։
Սարն ի սարին դիզած տաւըն տակ,
Զինակոյտ սառն ի վըրայն հինգ բարդ,
Ու այլ ի վըրայն քո լոյսն ըսպիտակ,
Ու այլ ի վըրայդ իմ արտասունք հրազարդ.
Արդեօք հալե՞ն արդեօք տի մաշե՞ն
Օթանձըր պատանք գերեզմաններուս.
Արդեօք ի խորշն հասնի՞ն քարեղէն
Լըւալ զանլաց ոսկերք հայրերուս։...
Ահ, ո՜հ... լըսէ՞ք ոգիք Հայկազանց
Նահապետիս լըսէ՞ք հառաչանք...
Լըսեմ լըսեմ ես ըղձայն հարանց,
Ահա շարժին բացուին գերեզմանք։
Բարե՛ւ հանգի՛ստ ձեզ հին Հայկազունք.
Որ մշակեցիք զագարակ Նոյայ,
Եւ թէ ելան ձեր դէմ դիւցազունք
Ընկան հընձոց պէս յարտիդ վերայ։
ՅԱղցից ծոցէն կանգնած մըրմռալով
Խաղապըսակ ահեղ ճակատներ,
Արդանք Աշանք ըղվրէժդ առնըլով
Հարին զԱսաան, հանգչեցէք զքուն ձեր։
Ով հայրապետք սուրբք, փառք աշխարհիս,
Որ ննջեցիք ի մատրանց ներքեւ,
Նայեցէք մէկ մ՚այլ վերայ երկրիս,
Որ յաշուընուդ ծագէ նոր արեւ։
Եւ դուք կորիւն սիրուն զօրականք
Արակաթափ թուրք, մահացան բազուկք,
Քաղցր հայրենեաց պարիսպք եւ պահանգք,
Ձեր քիրտն ու արիւն անմահ անմոռցուկք.
Դարձիք անձնքդ առէք հանգիստ քուն,

Digitized by Google

Պահապետ լայ զձեզ, մէջեն որդէք.
Ահա վըկայ լուսնակըս փայլուն,
Պարծիք առէք ըզքուն Հանդարտիկ։
Իսկ դուք կայտառ ու կարմիր տըղայք
Գրաւք Գրիգորի, զինուորք Յիսուսի,
Եկեղեցւոյս Հայոց զարդ վըկայք,
Մէկ կրակէ սիրտք՝ յաղթողք Հիւսիսի.
Մոլորհաւատ ազգեր սեւակրօն
Հըրով Թըրով եկան յիմ աշխարհ,
Կ'ասեն, վերցուի պատրագ ու պաշտօն,
Լուսաւորչի լոյսն ըլլա՛յ խաւար...
Այ անիծեալ օձք, սիրտք գազանի,
Զօրնան լեզուդ ու անգութ բազկընիդ.
Թէ բըռնացայք Հողուս Հայրենի
Հոգիս չ'ինկնար ի չար ձեր ժանիդ.
Հայոց Հաւատս է փրկչին Հաւատ,
Յառաքելոց բերած նախընծայ,
Լուսաւորիչըն տընկեր Հաստատ
Ու մեր արիւնքս ոռոգեն ըզնայ.
Պա՛րսիկք, փուճ տեղ ատրուշանք վառին,
փուճ տեղ Հագար այրէ գըքաղըքընիս.
Սուր Սըկիւթին եւ Թուր Թաթարին
փուճ տեղ շողան. ազատ է Հոգիս։
Ինչպէս կանչեն կարմիր կայտառ Հայք,
Գէմ սուրերու կանգնին Համարձակ,
Խաղան խընտան ընկնին Նոր վըկայք,
Կանգնին փառօք, Թըռչին լուսաթագ.
Կարմրածոցիկ զէտ Հատից Նըռանց,
Զէտ Հողմահար խայծեալ խընծորին,
Նըման սարեցն արեան աղբըրանց՝
Թափին Նըշխարք կարմիր կըտորին.
Հողն Հայրենի ծըծէ զսուրբ արիւն,
Ոսկըն բանայ, առնու զիւր որդեակք,
Յանմարդաձայն յանծանօթ անկիւն
Կարմիր քընով Նընջեն Նահատակք։
Սըրտի Հատոր Հա՛ գան սիրելիք,

Հարցունք անեն ձորոց ու լերանց.
Ո՞ւր մեր տըղայքն, ո՜հ, ո՞ւր ծածկեցիք.
Սարեր ձորեր, տուէք մեզ նըշանց...
Սարերըն լուռ, ձորերըն տըխուր,
Հովն հեւալով թեւերուն տայ դող,
Կարկըջելով ընդ քարն անցնի ջուր,
Տրտմեալ տերեւք կաթեն անուշ ցօղ։
Ո՜վ մայր, ո՜վ հայր, ո՜վ եղբարք եւ քորք,
Ո՞չ տուք յերկին, անդ ձեր սիրելքն.
Եւ ամէն քայլ որ կոխէ զայդ հողք
Ծածկէ զնըշխար Հայ նահատակին։
Արփռէ՛ լուսնակ սըփռէ սուրբ լուսեր
Կարմիր կայտառ Հայոց մանկըտւոյն.
Հողս այս տաճար է, դու այլ լապտեր,
Լուսապետն այլ ի սուգ է սիրոյն։...
Եւ դուք ամէն Հայ սիրտք վըշտահար
Որ նախ քան զմահ մեռայք ցաւերով,
Զոր հալածանք կամ սուրն անդադար
Եւ կամ դիպուածք բերին չար ժամով,
Որ զինչ երազ անցէք յաշխարհէս.
Պահ մի սիրով լըցուած սուրբ ամանք,
Յանկարծ ընկայք կոտրած կուժի պէս,
Շուտով խլեցին ըզձեզ գերեզմանք.
Գըլուխք կանգունք զէտ բարձըր սարի,
Մազերդ ի ման ճաճանչից նըման,
Բազկունք ամուր եւ կուրծքեր արի,
Ծոցեր ծաղկած ցօղալից շուշան,
Պայծառ աչկունք ջուխտակ արեգունք
Որ կաթէիք գութ, սէր ու խընտում.
Քանի՞ շուտով անցան ձեր ճրագունք,
Եւ դադրեցաւ սըրտիդ վերվերում։
Ներքեւ ճակտիս, ներքեւ այս քարիս
Յամքած սրտեր տերեւի նըման,
Ձեր սիրելեաց շունչն յորդոց յորդիս
Ահա հասեր՝ հընչէ յիմ բերան.
Ո՜վ հարք, եղբարք, որդիք Հայ հողու՛

Ընլացք անսուգք եւ անյիշատակք,
Ձեր սիրելեացն եմ ես արտասուս,
Հին հառաչանք, հայրենի կըրակ։
Սեւ աւերակք դուք, դուք Սեւ հողեր,
Թըրով թափած արհաս հունձք եւ տունկք,
Ի գազանաց ոտնակոխ ճըղեր
Ահ, ծաղկեցէք դուք այլ յիմ արտասունք.
Կարմիր կոկոն գլուխներ, վեր կացէք,
Լուսակաթ աչք, մէկիկ մի բացիք,
Մեղրոտ շրթունք, մէկ մի ձենեցէք,
Ըսէք թէ հաշտ եմք, ու ի քուն դարձիք.
Քամեցէք հարք ըղձակտուր քըրտինս,
Օխտաբաշ մաղերդ թօթվեցէք աղայք,
Տըւէք այդոց մարք գլխուն ըստինս,
Հալալ արէք, եւ բարեաւ երթայք։
Մուրատատուր մեր սուրբքըն վըկայ,
Հալալ արի ես ալ ձեր հողուն,
Դարձիք ի քուն. լուսնակս այլ վըկայ
Որ անմոռաց էք ի Հայ սիրուն։...
Այլ դու լուսնակ ահա կու նուաղես,
Քաշես ճաճանչդ ի ծոցըդ ճերմակ
Ձէտ արծըթի ափսէ կու թաւլես
Մէջ ամպերուն թուխ ու կապուտակ.
Կա՛ց, մէկ վայրկեան մ՚ալ կա՛ց իմ սիրոյս.
Մէկ քար մ՚այլ կայ յԸնծանօթ հովտին,
Գիրնա՛ հոն կաթէ զվերջին քո լոյս,
Այն Գերեզմանն է Վահապետին։

Հ. Ղեւոնդ վարդապետ Ալիշանեան, Վենետկոյ Մխիթարեան ուխտէն։ Հ. Հ. Մխիթարեանց եւ, առ հասարակ, ազգային գրականութեան մշակողներէ մէջ Հ. Ղեւոնդը լուսաւոր աստեղներէն մէկն է։ Ինչ նշանակութիւն որ ունի Հ. Ալիշանեանը մեր աշխարհագրական եւ բանաստեղծական գրականութեանմը, նոյնը ունի երջանկայիշատակ հանգուցեալ ծերունի Հ. Արսէն Բագրատունին ազգային լեզուագիտութեան ասպարէզումը։ Իբրեւ յաջորդ Հ. Բագրատունւոյն եւ այժմս քանքարաւոր մշակող հայ լեզուագիտութեան պիտոյ է համարել Հ. Արսէն Այտընեանը, Վիեննայի Հ. Հ. Մխիթարեանց միաբան, որ այժմս կը բնակի Կ. Պոլիս։

— —

152

Օրհնեալ որ սիրեն ըզհեգ Հայաստան։

Առ Յ. Պրատի։

«Ամենայն զարդք նորա զերծաւ ի նմանէ. փոխանակ ազատութեանն մատնեցաւ ի ստրկութիւն։» (Ա. Մակ. Բ. 11.)

Եւ ասէին. Ազհայրեննացդ ասա մեզ բան, ով քերթող.
Հայաստանեայց եմք սիրող։
—Օրհնեա՜լ էք դուք ասպընջականք իմ պատուական.
Օրհնեալ որ սիրեն ըզհեգ Հայաստան։
Եւ հեծեցի, եւ գընային արտասուք.
Եւ ասէին. զի՞ քերթողին այդքան սուգ։

Ա.

Զի՞ քերթողին այդքան սո՜ւգ...
Թողէ՛ք. յորդին Հայկայ են դիւր արտասուք...
Թող լայցեն աչք որ երբէք ոչ անձկայրեաց
Ողջունեցին ըզվեհ բարձունս հայրեննաց.
Լացցեն որ ոչ ըզկենսախառն հող ծանեան
Ուր կեցին հարքս, երկիր պագին, եւ անկան.
Ուր ոչ յայն օդ՝ արքսորելոյն իղձ եւ ուխտ՝
Սիրտ մեծամեծըս բաբախեաց սի՛րտ պանդուխտ.
Եւ ոչ շըրթունք կարօտակէզ հովացան
Ի կենսաբուխ ջուրց եւ յաղբերց Հայաստան։
Ահ ջուրք անոյշ որ ըզգըլխոյն հին զափունս
Ռանեայք եւ զռահս եւ զըրգեցէքն ըզծաղկունս.
Ջուրք Եդեմայ, ձեր զի՞ վիժակք քաղցրութեան
Անդէն յաղի աչաց աղբիւր դառնացան.
Զի՞ պաղպաջուն պըղտորեցաւ ձեր բիւրեղ
Խառնեալ ի հարց մեր արտասուս յորդաղեզ.
Ոչ եւս զերկնից մեր կապոյտ տայք դուք ըզփայլ,
Ոչ եւս ծաղկունս ադենասերմ փըթթեցեալ.
Եւ խոխոջեցդ ոչ եւս ծանօթ խառնէք ձայն,
Այլ օտարաց ոյց ոչ առ ձեօք էր որրան...
Իսկ մեր ողխուր սըրտատոչոր հառաչանք՝

Digitized by Google

Բնաւ պըլլուր՝ ուռոչ յեմակող ունէին արձագանգ....
Բայց դուք օրհնեալ ապրընջականք իմ պատուականք.
Օրհնեալ որ սիրեն ըղձէգ Հայաստան։
Հէգ Հայաստան. ո՛ զքոյդ զարդի տեսեալ զօր
Զանցեալն ի միտ ածնուցու բախտ քո հզօր.
Ո՛յանկելոյդ՝ թէ էր երբէք բարձրաճեմ
Գլուխ տանէիր հանգոյն լերին քո վըսեմ.
Իբր արշալոյս փոթորկածին յառաւօտ
Եւ ճակատուդ սահեցաւ փայլ անաղօտ.
Ո՛չ եւս ես դու. եւ փառք քոյին մեծ եւ կեանք
Այդ յիշատակք են լոկ անշունչ անկենդանք.
Այդ ուղեւորն առ քեւ անցեալ գընալով
Մեծ է թէ քեզ տացէ ակնարկ մի գըթով.
Մեծ յոյժ թէ զքայլսն հաշուէ կասել արժանի
Յերկիր ուր փառք հանգեան ընդ դարս այնքանի.
Եւ ոչ գիտէ թէ յոր հայրին արհամարհ՝
Դա լաւութեանց եւ քաջութեան էր աշխարհ.
Եւ թէ փոշին զոտիւքն ի դէզ սիգապանձ՝
Աճիւն է դա երկրադըղորդ դիւցազանց,
Որ զգահոյիւք փըշրեալ ազգաց հիւսիսին
Զհայաստանեայց յառաջս ըղգահ վերատին.
Անդուստ արքայք քոյին՝ իշխանք աշխարհաց,
Արեւելից տային ըղձայն պատգամաց.
Անուն քո ահ յոսոխ, էր յոյս դաշնակցին,
Եւ նիւթ վըսեմ երգոց ի քնար քերթողին.
Այդ զայն՝ օտարն հընչէ ի հեգն անպատկառ,
Եւ քնարն՝ խեսաւ քող հեծեծէ զայն յաշխար...
Բայց դուք օրհնեալ ապրընջականք իմ պատուականք.
Օրհնեալ որ սիրեն ըղձէգ Հայաստան։
Զերկիր՝ յարփւոյն գըրգեալ ի շողս անդրանիկ,
Ուր բընութիւն ցանգ նոր եւ ցանգ գեղեցիկ,
Մահո՞ւ կարծէք զայն անյարիր գերեզման.
Ո՛չ դա կենաց տըւաւ երկեցս օրօրան.
Զերկիր ուր բախտն ապաւինէր մարդկութեան՝
Կարծէ՞ք բախտին այցելութեան անարժան,
Իբր ըղպափար ի խորշ լերանց խորասոյզ

Digitized by Google

Յորմէ ի գող սրացեալ փախուստ առնու լոյս.
Ո՜հ յայտն եւ ոչ կարեկէր ակն արկանել
Յոր արդ չունին ձեզ բայց զաւերս ցուցանել.
Իսկ մռայցի՞ն ըղձայրենիս իւրեանց փառք
Ո՜հ ոչ եւս յայն տպէք մեծարանս, ո՛վ օտարք.
Ո՜հ դըշխոյին կորզեալ է քող ոսկեհուռ
Յաւիտենից մե՞րկ կարծիցէք ըզգլուխ իւր.
Պիշ զակն յառէք. վեհադիտակն այն ճակատ
Դեռ եւս ըղձետս ունի թագին լուսահատ,
Ճ՛ակատն' որ խոյրս քառեակ ածաւ հետըղձետ,
Մի՞ւ քան ըղմիւսըն փառազարդ լուսաւէտ...
Ահ, մինչ ազգաց դու բաշխէիր խոյրս եւ բարձ
Եւ խոյրաբարձ գըլուխս յաթոռս աշխարհաց,
Հայաստա՜ն, ա՜յս ճակատագրեալ էր քեզ, մա՛յր...
Բախտ' դաշնակից հաւատարիմ` քեզ յամայր
Ի պողոտայն փառաց' նենգեալ քեզ յանկարծ
Արանայր' տըւեալ ոչ ողջոյն ոչ յոյս ի դարձ.
Ուանունդ' որ չէք թըւէր սահման եւ կամ վերջ՞
Իբրեւ ըղըոց մի շիջանէր ի խար գէջ.
Ոչ, քոյին ոչ յայլ ինչ եղեն կեանք երկայն'
Երկարագոյն բայց զի զգայցես զմահդ յապայն.
Ո՜հ զմէն մի քոյդ անցեալ պատիւ եւ հըրճուանս
Դու քաւեսցես յայաքան արտօսր եւ ձաղանս.
Ո՜հ զքոյդ տեսցես փըշրեալ մական երկնատուր
Իբր ըղշուշան մի երէոց առաթուր.
Լայնածաւալ եւ ըզսահմանս քո փառաց
Տեսցես զերգ դաշտ ուր մահ ըղթեւս տարածեաց.
Մահ ի յոգիս, մահ ի սիրտ, մահ յամենուստ,
Ընմահ' անէծք լոկ, վի՜հ յոր կամք խորասոյզ...
Բայց դուք օրհնեալ տապընջականքդ աղերսական,

Օրհնեալ որ սիրէքդ ըղհէգն Հայաստան։

Ընէք սիրել. բայց սակայն սէր իմ է դայ
Թշուառութիւն զոր ի յօձան իւր կարդայ.
Եւ Հայաստան' աւուր տայ ձեզ գաղափար
Որոյ հազիւ ծընեալ' ունի զայն խաւար.
Ահ, որ յերկար զըլըրտ ձըգեալ ունի մեր

Digitized by Google

Ընդէ՞ք ի լոյս ո՛չ փարատի այս գիշեր…
Տեսցո՞ւք եւ մեք զերս խոստացեալ Թըշուառաց,
Մեք որ չուտեմք Թըշուառութեան բայց ըզհաց…
Յարեւելից ցանդ տարածի յաշխարհ լոյս,
Արփին յետ մըտից դարձեալ զելից այցէ կոյս.
Արեւելից մեք հարազատ Նախորդիք
Մեք յաղջամուղջ իսկ մինչեւ ցե՞րբ դանդաչիմք.
Հրատն որ ի գլուխ Մասեաց վառէր բոցալիր
Եւ ո՛չ մի տարր ամփոփիցէ կենսակիր.
Ո՞չ մի կայծակն՝ որ ոստնուցու Նորարծարծ
Դարձեալ ըզսիրտըս հըրդեհել Հայկազանց,
Յորժամ ի դոյն շիջելափառ սեաւ մոխիր
Մերձեսցի մատն ըզնա այցել կենսածիր.
Որ յանէից ի խաւարէ առ ըզքոց,
Եւ սերմանեաց զայն անսահմանն ընդ միջոց,
Հայաստանեա՞յց աճն այն իցէ միայն ուիշտ.
Թէ լոկ արդեօք ի ցաւս առատ եւ ի վիշտ…
Բայց դուք օրհնեալ ասպընջականք իմ պատուական,
Օրհնեալ որ սիրէքդ ըզհէգն Հայաստան։
Մի դուք, ո՛հ, մի ոյց աչքդ ի լոյս պարարին
Իբրեւ ըզմարդ յառուս որ ոչ Նըւազին,
Քառեակ դարուց զակընկալիսն, ո՛հ զերկա՛ր,
Մի 'մեր սըրտից մի զայն բառնայք մըխիթար։

Բ.

Ողջո՛յն քեզ ո՛վ աստուածայինդ, ողջո՛յն լոյս,
Որ թանձր ըզքօղ յաչաց հերձեալ ծագէ լոյս.
Ողջոյն որ զիմ շողաս քնարաւ դողդոջոտ
Զերդ արուսեակ աւետաւոր զառաւօտ.
Իջ ո՛հ ազգի մեղջ յաղերս խոստանալ
Նորոյ աւուր իմն արշալոյս գեղափայլ.
Բիբք որ յարտօսրր մըթագնեալ են խաւար՝
Ողջունեսցեն անձկաւ զայգոյդ Նոր ըզվառ,
Իբր ըզնախնին զաստուածալար եօթնարփի՝
ՅԱյրարատայ որ ետ աւետ աշխարհի…..
Տէ՛ր, թէ բաղուկդ յողորմութեան եւս հըզօր՝
Դարձեալ զերամբ մեր սուրբ ըզնոր ցուցցէ զօր,

Digitized by Google

Երդնումք զի քեզ զուխտից սեղան ամբարձցուք
Ընդ՝ ուր յետ Գուրցն հաստատեցար անուշիւք.
Եւ ողջակէզ՝ ոչ խոյք այլ սիրտք վըշտամեռ՝
Որ ունի փորձոյդ բոց չկորուսին զկնիք քո, Տէր։
Բայց թէ դեռ ոչ ճակատագիր մեր լըցաւ՝
Դեռ ոչ երկնից չափ ողբքս եւ վիշտն՝ ամբարձաւ,
Երդնումք Հայք ուխտ աղի՝ կընքեալ յաղի լաց,
Յ'Արարատայ երդուեալ ի սարս արկզաբարձ,
Երդնումք ի հող՝ ուստի Նախկին առաւ մարդ,
Եւ ուստ Նախկին գարուն ըզշնորհսն առեւ զմարդ.
Ի հող՝ որ զհարց մեր ամփոփէ սուրբ զոսկերս—
Ակօսք՝ ուստի զկենդանութիւն յուսամք մերս,—
Երդնումք յո զեհ եւ անկցի Հայն ի բախտէ՝
Հիմալայայ սարս, յԱլպս, ի Սէն, յԱփրիկէ,
Մի զժառանգեալն ի հարց անտի մոռասցի
Զազնըւարար սէր ի յատակն հայրենի.
Մի ըզփառացն աւուրս, մի զտօն տարեկանն՝
Յոր հարց մեր սիրտք բաբախեցին ի հըրճուանս.
Եւ զաղետից մի՝ յոր արկին աչաց զուխս
Մըկըրտութիւն՝ իւ լըւացին ըզմեր գլուխս.
Մի զօրն՝ որ զմեզ ի մօրէ հար վըտարակ
Ա՛ գիտէ ցո՞ր վայր եւ ցո՞ ձիգ ժամանակ.
Ու ի մենջ՝ նըժդեհս արար յաշխարհս ամենայն,
Նըժդեհս ուառ քեզ թէ դառնամք մայր Հայաստան...
Բայցդուք օրհնեալ ասպընջականքդ իմ պատուական,
Օրհնեալ որ սիրեն ըզհէգն Հայաստան։
Լըւայ ուստեք. Հրէից այդ ազգ նըմանի.
Յանեալ ցըրուեալ յո եւ շահուն յոյս տանի...
Ընդութք. դուք զի՞ զթըշուառութիւն եւ զածիր,
Զանէծս եւ զհեծս ի նոյն դընէք մի կըշիռ.
Իբրեւ զեղբարսն Յուդայ եւ Հա՞յ դատապարտ՝
Որ զդրօշ Խաչին լըւաց յարիւն իւր անպարտ,
Այր թագ՝ Նախկին եկաց վըսեմ պատուանդան
Յոր աստուածեանն յետ Գողգոթայ եւ նըշան։
Ո՛հ, զմեր անգէտ լերուք ըզփառս եւ ըզվէպս,
Ուրացարուք զքաջս, յոտն հարէք յերաշխէպս,

Digitized by Google

Մոռացարուք զերկիր ծընող մարդկութեան,
Զերդ ապաշնորհ որդի զարգանդ մայրական,
Այլ գէթ թողէք զի ընդ լքմանն ըստուերաւ
Հանգչիմք զերդ ծառ յերկիր զոր մարդ ոչ ծանեաւ,
Մեծ, եւ վեհ գիտակ յերկրին ամբառնայ,
Զի անյագուրդ ոչ մերձեցան ձեռք ի նայ:
Այո՛, յածիմք գլուխ խոնարհեալ ակընկոր,
Եւ հարցանեմք. «Ո՞ր արփ տայ լոյս մեզ այսօր.»
Բայց ոչ թէ մեր վառ շահ քայլեցն է լուցկիք՝
Այլ աղէտք մեր, անհամ ոյց գոն ՀԱՅՐԵՆԻՔ,
Որ զմեզ պանդուխտս առնեն յաշխարհս ամենայն,
Պանդուխտ թէ դարձ ուխտնիկն առնեմք Հայաստան.
Բայց դուք օրհնեալ տապընջականք իմ պատուական,
Օրհնեալ ուորք սիրեն ըղհէգն Հայաստան:
Եւ հեծեցի, եւ գընային արտասուք.
Եւ չասացին. «Զի՞ քերթողին այսքան սուգ»:
Սակայն ի զո՞ւր. ի զուր աղէտք մաքառին,
Սուր, բռնութիւն եւ թըշնամանք օտարին...
Սանիկ չիք երկիր, չէք կայս հանգըստեան,
Եւ ո՛չ անդորր յուսամք ունել մեզ տապան.
Բայց է մեր է՝ որպէս ի Յոբ՝ ինչ մի լոկ
Սեմ չիք հրաման զի կորզեսցէ եւ ոչ ոք.
Ունիմ մի սուրբ, ժառանգութիւն մեր միակ,
Զոր ոչ աղէտք, ոչ կապանք, ո՛չ ժամանակ
Բառնալ ի մէնջ ոչ բաւեսցեն յաւիտեան,
Մի՛, ոչ, մինչչեւ կորզեալ սըրտից հայկական.
Ունիմ մի վեհ, որ զի կապտեալ մեր եւ գանձ՝
Դիւռ ձոխ թըւիմք մինչեւ չունել յոք նախանձ:
Ունիմ մի քաղցր, որ զմեր զանցեալ փառս եւ կիրս
Մեր, զիղձս ունի, զակընկալիս եւ ըղձիրս:
Որ ի ցըրուեալ բազմահազար սիրտս խափիւ՝
Սնի ըզգանգ իւր անթարգման զգացմանց բիւր.
Ունիմ որ զհարսըն մեր վառէր նահատակ
Ի վեհ հանդէս յաղթանակաց յաղթանակ.
Զոր՝ առաջինք մեր գոչեցին անձկայրեաց
Երբ քարշ ընդ դրունս վարէին քաղցր հայրենեաց.

Digitized by Google

Զոր' ուսուցին յաքսորսն երկնից ամենայն.
Զոր' հեծեցին յոր սեաւ մըրրոյս ծընընդեան,
Յո զմեզ ի գիրկսն առեալ լալով վարժեցին,
Դողդոջ մատամբ ցուցանելով ուր Եդեն.
Եւ ի վերջին շունչ' ի ցաւոց յետին պահ
Ըզդէմսն յայն մարգ ուղղեալ յոր քաղցր էր եւ մահ'
Ահ Հայաստան, Հայաստան
Կողկողեցին եւ մեռան։
Զքեզ ամփոփեալ մեր սըրբազան ոսկըրունք հարց,
Զքեզ սիրտքս հնչեն, շըրթունք կրկնեն մշտարծարծ
Ահ Հայաստան, Հայաստան...
Եւ ուխք Վոլկայ, Գանգէս, Աւրալ եւ ալիք,
Վոսփոր եւ Սէն...ընդ մեզ հեծեն ցաւալիք
Ահ Հայաստան, Հայաստան...
Եւ հեծեսցեն ընդ մեզ, աւա՜ղ, յաւիտեան...
Յոգւոց հանի, ի դող մատանցս անկաւ քնար,
Եւ յարտասուացս ինչ ոչ տեսի յայն խաւար,
Բայց հառաչմանցս ողբակից հեշտ լըւայ ձայն,
Ահ Հայաստան, Հայաստան։

Խորէն վ. Գալֆայեան։ Մասեաց Աղաւնի, Գ. տարի, 1858 Թ. յունվար, ե. 1—8։

153

ՏԻԿՆԱՅՔ ՀԱՅՈՑ։

Իսկ կանայք երանելի առաքինեացն և կապելոցն և անկելոցն ի պատերազմին՝ ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն համարել ես ոչ կարեմ. զի բազում այն են զոր ոչ գիտեմ, քան թէ գիտա-ցեմ։ Զի հինգ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ. ոչ միայն որ աւագագոյնքն էին, այլ զբազումս ի կրսերագունաց անտի։

Ամենեքեան միահամուռ զերկնաւոր նախանձ բերելով, ոչ ինչ ընդ հատ երևեցան յայնցանէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհն։ Քանզի եթէ աւագագոյնք էին, և եթէ մանկագոյնք, զ՚ի առաքինութիւն հաւատոյ զգեցան։ Ոչ ինչ յիշեցին ամենևին զանուն փափկութեան մայրենի ազատութեանն, այլ իբրև մարդք՝ որ վշտամբերք լեալ

Digitized by Google

իցեն անգամին ի չքնաղական ազնուութեանցն անձնելով վարեալ ըն-կեանս աշխարհիս, անդրագոյնք են քան զնոսա յանձն առին զհամ-բերութիւն վշտաց:

Ոչ միայն յոգւոյն մխիթարեալ կացին առ աներկեւղ զօրու-թիւն յուսոյն յաւիտենից, այլ և մարմնոյ ներգործութեամբք առաւել ես բարձին զբեռն ծանրութեան: Զի թէպէտ և ունէին զիւրա-քանչիւր ձեռնասուն սպասաւորս, ոչ ոք երևէր ի նոցանէ՝ թէ որ տիկին իցէ և կամ որ նաժիշտն. մի հանդերձ էր հասարակաց, և միապէս գծանախշութիւնք երկոքեան: Ոչ ոք ումեք անկողնարկ լինէր. քանզի և չձանաչէին իսկ զխոտեղէնսն ընտրել ի միմեանց. մի գոյն թխութեան փսիրայիցն, և մի գոյն սևութեան սնարից բարձիցն:

Ոչ գոյր նոցա համեղ խախամոքք անուշարար առանձինն, և ոչ հացարարք որոշեալ ի պէտս սպասու ըստ աղատոյց կարգի, այլ հասարակաց էր: Շարաթամուման ըստ կարգի միայնակեցաց, որ յանապատի բնակեալ են: Ոչ ոք ումեք ջուր ի ձեռս արկանէր, և ոչ կրտսերք աւագաց դաստառակս մատուցանէին. չանկաւ օշեան ի ձեռս փափկասուն կանանց, և ոչ մատուցաւ եղ ի զուարթութիւն խրախութեան: Զեղան առաջի սուրբ սկտեղք, և ոչ անկան բաժա-կակալք յուրախութիւն. չեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս, և ոչ կոչեցան պատուականք յարանց ի տաճարս նոցա. չյիշեցան նոցա՝ թէ գուցէ ոք ամենևին ի բնականունդ դայեկաց եւ կամ բնաւ ի սիրելի հարազատաց:

Փշրտեցան և ծխոտեցան սրահակք և օթևանք նորեկ հար-սանց, և սարդի ոստայնք ձգեցան ի սենեակս առագաստաց նոցա. կործանեցան բարձրագահք ամարանոց նոցա, և խանգարեցան սպասք երախանաց նոցա. անկան կործանեցան ապարանք նոցա, և տապա-լեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա: Զօրացան աղաղեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա, և դաշտախիլ եղեն որթք գինեբեր այգեաց նոցա:

Աչօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարոց իւրեանց, և ականջօք իւրեանց լուան զչարչարանս վշտաց սիրելեաց իւրեանց. տան գանձք իւրեանց յարքունիս, և ոչ մնացին ամենևին զարդք երեսաց իւրեանց:

ՏԻԿՆԱՅՔ ՓԱՓԿԱՍՈՒՆՔ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ, որ դրգեալք և գգուեալք էին յիւրաքանչիւր բազմոցս և ի գահա-ւորակս հանապազ բոլ և հետի երթային ի տունս աղօթից, ան-

Digitized by Google

ձանձրոյթ խնդրեալ ուխտիւք՝ զի համբերել կարասցեն մինչ նեղութեան։ Որ ի մանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ազգովք զուարակաց և ամձովք երէոց, խոտաբուտ կենօք իբրև զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդութեամբ, և ոչ յիշէին ամենևին զընտանի սովորական փափկութիւնն։ Նկացեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա վասն զի ցերեկ արևակէզք էին և զամենայն գիշերս գետնաբերք։

Աղմուկք էին մշտնջենաւորք՝ մրմունջք ի բերանս նոցա, և մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարգարէիցն։ Միաբանեցին երկու երկու իբրև ամոլք հաւանք և հաւատարք՝ ազեղ տանելով զակօսն արքայութեան, զի առանց վրիպելոյ հասցեն ի նաւահանգիստ խաղաղութեան։

Մոռացան զկանացի տկարութիւն, և եղեն արուք առաքինիք ի հոգևոր պատերազմին. մարտ եդեալ կռուեցան ընդ մեծն կարևորս, հատին կտրեցին և ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա։ Միամտութեամբ յաղթեցին խորամանկութեան, և սուրբ սիրով լուացին զկապուտակ ներկուածս նախանձուն. հատին զարմատս ագահութեան, և չորացան մահաբեր պտուղք ստոյն նոցա։ Խոնարհութեամբ կոխեցին զամբարտաւանութիւն, և նովին խոնարհութեամբ հասին երկնաւոր բարձրութեանն։ Աղօթիւք բացին զփակեալ դրունս երկնից, և սուրբ խնդրուածովք իջուցին զհրեշտակս ի փրկութիւն. լուան աւետիս ի հեռաստանէ, և փառաւորեցին զԱստուած ի բարձունս։

Այլք որ ի նոսա էին՝ եղեն վերստին հարսունք առաքինութեան, և բարձին յանձանց ըզնախատինս այրութեանն։ Իսկ կանայք կապելոցն կամօք կապեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ չարչարանաց սուրբ կապելոցն. ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նահատակացն մահուամբ, և ի հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանտարգելեացն։ Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկարգեալ ռոճիկ նոցա յարքունուստ ամ. յամ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա մխիթարութիւն։ Ամարին ճպռանց նմանեցին, որ երգոյն քաղցրութեամբ առանց կերակրանաց կեան, և կենդանի են միայն օդն ծծելով, զանմարմնոցն բերեն ըզնմանութիւն։

Բազում ձմերաց հալեցան սառնամանիք. եհաս գարուն և եկին նորեկ ծիծեռունք. տեսին և խնդացին կենցաղասէր մարդիկ, և նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց։ Ողջէք

Digitized by Google

զարմանալին յիշատակեցին զպատկառելի անուսնն նոցա, և աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկալի գեղ երեսաց նոցա։ Սպառեցան բարակք՝ որսականք, և խցեալ կուրացան արշաւանք որսորդաց։ Ընագրօք յիշատակեցան նոքա, և ոչ մի տօնք տարեկանաց ոչ ուրեք գնաց ի հեռաստանէ. ի ճաշակատեղս նոցա հայեցան և արտասուեցին, և յամենայն յատեանս յիշեցին զանուանս նոցա։ Նաւամ արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա։

Եւ իբրև այնպէս յամենայն կողմանց ալէկոծ լինէին միտք նոցա, ոչ ինչ կասեալ թուլացան յերկնաւոր առաքինութենէն։ Արտաքնոցքն երևէին իբրև այրիք սգաւորք և չարչարեալք, և յոգիս իւրեանց զարդարեալք և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով։

Ոչ ևս տօնորեցին հարցանել զեկեալ ոք ի հեռաստանէ, եթէ երբ լինիցի մեզ տեսանել զսիրելիսն մեր. այլ այն էին խնդք աղօթից նոցա առ Աստուած եթէ որպէս սկսանն՝ քաջութեամբ ի նմին կատարեսցին լի երկնաւոր սիրովն։

Եւ մեք և նոքա հասարակ ժառանգեսցուք զքաղաքամայրն բարեաց, և հասցուք խոստացելոց սիրելեացն Աստուծոյ ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր։ (*Եղիշէի պատմութիւն Վարդանանց։ Կ. Պօլիս*, 1866, *ե. ե.* 433—442)։

Мнѣ невозможно назвать по-именно доблестныхъ женъ плѣнниковъ, павшихъ въ великомъ сраженіи, столь пагубномъ для Арменіи. Я знаю по-именно около пятисотъ, но есть еще множество, которыхъ я не знаю. Между тѣми, которыхъ я знаю, большую часть составляютъ знатныя, другія же принадлежатъ классу низшему. Всѣ онѣ были объяты ангельскимъ соревнованіемъ — отказаться отъ благъ и удовольствій міра, и жены благородныя, и жены простолюдиновъ облеклись въ одно мужество вѣры и въ одно терпѣніе добродѣтели.

Онѣ изгладили изъ своей памяти все, что могло напоминать имъ прежнюю пышность. Онѣ несли бремя своей жизни, какъ закоснѣлые въ трудахъ земледѣльцы, и какъ будто съ самаго младенчества привыкли выносить тяжкія лишенія, налагаемыя бѣдностью. Сколько души этихъ добродѣтельныхъ женъ были подкрѣпляемы благодатью и надеждою на вѣчность, столько же и тѣла ихъ удручены были бременемъ

Digitized by Google

жизни, которое имъ было тяжко выносить. Каждая знатная госпожа, по обычаю страны, держала при себѣ женщинъ, съ дѣтскихъ лѣтъ въ великолѣпномъ домѣ ея воспитанныхъ—теперь нельзя было отличить служанокъ отъ госпожъ: онѣ носили всѣ одинаково грубое платье и вечеромъ никто не стлалъ постели для другой: нельзя было различить общую ихъ постель—черное сѣно. Онѣ одѣвались однимъ жесткимъ чернымъ покрываломъ и клали свои головы на одно жесткое изголовье. Не было болѣе изысканныхъ блюдъ для нихъ приготовляемыхъ, не было при нихъ особыхъ хлѣбниковъ, по обычаю знатныхъ домовъ. Каждая изъ этихъ женщинъ, безъ всякаго различія званій, имѣла свою долю въ хозяйствѣ, соблюдала въ дни воскресные воздержаніе, какъ монахи пустынные. Никто не подносилъ воды знатнымъ госпожамъ, чтобъ онѣ вымыли руки, и для обтиранія ихъ, служанки не подавали имъ тонкихъ полотенецъ. Онѣ перестали употреблять душистыя мыла, разныя эссенціи и духи по днямъ праздничнымъ. На столахъ не красовалось уже прекрасной посуды, и богатые кубки заздравные были съ нихъ изгнаны. Церемоніймейстеръ уже не стоялъ у дверей великолѣпныхъ залъ для пріема гостей; дворцы не отворялись для принятія особъ знатныхъ: всякій сказалъ бы, что въ памяти ихъ не осталось ничего, напоминающаго имъ, что въ мірѣ есть у нихъ родные братья и друзья близкіе. Пыль и копоть лежали на туалетахъ, покрывалахъ и занавѣсахъ постелей молодыхъ супругъ, въ опочивальняхъ растилали ткань свою пауки, почетныя кресла и парадные балдахины лежали опрокинутыми, великолѣпные сервизы были перебиты и обширные дворцы стояли въ страшномъ запустѣніи. Наконецъ укрѣпленные ихъ замки были, по повелѣнію царскому, срыты до основанія. Душистые цвѣты роскошныхъ садовъ поблекли, плодоносныя виноградныя лозы были вырваны. Собственными глазами видѣли онѣ, какъ грабили и разоряли ихъ, и до слуха ихъ доходили только разсказы о страданіяхъ ихъ друзей. Всѣ сокровища женскія и украшенія были конфискованы въ пользу царя. Не оставалось ни одной жемчужины для украшенія доблестной груди ихъ, ни одного камешка для благороднаго чела ихъ. Нѣжныя жены армянской страны, взлелѣянныя съ дѣтства въ нѣгѣ и роскоши, воспитанныя на софахъ и мягкихъ подушкахъ, ходили теперь изъ сырыхъ жилищъ своихъ босыми въ церковь Божію или молельню—испрашивать у Бога пламенными молит-

Digitized by Google

вали благодатную силу выносить терпѣливо тяжкое горе жизни. Тѣ, которыя съ юныхъ лѣтъ привыкли къ изысканной пищѣ, съ радостью утоляли свой голодъ травами и овощами, вовсе не вспоминая о прежнихъ вкусныхъ блюдахъ. Увялъ цвѣтъ лица ихъ и загрубѣла кожа, цѣлый день подвергались онѣ загару на солнцѣ, а ночью склоняли головы на грязное сѣно, брошенное на землю. Уста ихъ произносили только стихи псалмовъ и единственнымъ утѣшеніемъ ихъ было чтеніе пророковъ. Онѣ сходились часто между собою, чтобы вѣрно нести свое иго, идти по одному пути въ рай и достичь, не сбиваясь съ пути, обители мира и покоя. Онѣ сбросили слабость пола своего и стали доблестными воинами на духовной войнѣ. Онѣ боролись съ грѣхами, къ которымъ клонила ихъ невольно природная слабость, и вырывали ихъ съ смертоносными корнемъ. Онѣ побѣдили обманъ простотою голубя и святою любовью своею выбѣлили багровыя пятна ревности. Онѣ срѣзали корни скупости и ядовитые плоды ихъ высохли на отрѣзанныхъ вѣтвяхъ. Онѣ пристыдили гордость своимъ смиреніемъ и этою добродѣтелью возвысились до небесъ. Своими молитвами онѣ отверзали замкнутыя врата неба, и ангелы спасители сошли на землю, привлеченные ихъ мольбами. Наконецъ онѣ получили добрыя вѣсти, которыхъ ожидали нетерпѣливо изъ далекихъ странъ, и прославили милосердаго Бога. Вдовы, находившіяся между ними, сдѣлались супругами добродѣтели. Жены именитыхъ князей—плѣнниковъ добровольно заглушали желанія плоти, изнуряли и умерщвляли свое тѣло и приобщились мукъ доблестныхъ супруговъ своихъ. Жизнью своею онѣ уподобились святымъ мученикамъ, борющимся до послѣдняго мгновенія жизни. Изъ далека утѣшали онѣ плѣнныхъ и трудами рукъ своихъ вырабатывали средства для пропитанія, и ничтожное жалованье, получаемое ими отъ царя, берегли, ничего для себя не истрачивали, чтобы ежегодно посылать его въ помощь своимъ супругамъ. Онѣ походили на стрекозъ, не имѣющихъ въ себѣ крови, которыя живутъ воздухомъ и мелодіей, онѣ представляютъ намъ собою образъ духовъ безтѣлесныхъ. Ледъ многихъ зимъ растаялъ; весна нѣсколько разъ уже возвращала ласточекъ: все радовало сердце человѣка; но жены плѣнныхъ христіанъ тщетно ждали радостнаго возврата возлюбленныхъ своихъ супруговъ. Видъ цвѣтовъ весеннихъ напоминалъ имъ ангельскую нѣжность святой любви возлюбленныхъ и взоры ихъ жаждали

Digitized by Google

отдохнуть на прекрасныхъ ихъ образахъ. Охотничьи гончія собаки благородныхъ вельможъ погибли одна за другою въ отсутствіи своихъ господъ, и перестали ржать борзые кони ихъ. Бѣдныя жены христіанскія не имѣли другихъ воспоминаній о супругахъ своихъ, кромѣ ихъ портретовъ. Торжественныя собранія, дни великихъ праздниковъ, проходили и не приносили имъ свиданія съ милыми и возврата ихъ изъ земли отдаленной. Бѣдныя проливали слезы, проходя опустѣлыя залы, и звали ихъ по именамъ: въ этихъ залахъ поставлены были статуи въ память ихъ, и на каждой было вырѣзано имя отсутствующаго. И такъ, все волновало тоскою убійственною душу этихъ доблестныхъ женъ; но онѣ неутомимо исполняли святой долгъ добродѣтели. Въ глазахъ другихъ онѣ казались печальными вдовами въ траурѣ и уныльми; но внутренно были утѣшены любовью божественною. Онѣ наконецъ перестали спрашивать путешественниковъ, возвращавшихся изъ земель далекихъ. «Увы, когда увидимъ мы прекрасныхъ друзей нашихъ!» Одно было предметомъ ихъ обѣтовъ, объ одномъ молили онѣ Бога: чтобы онѣ, исполненныя небесной любви, терпѣливо вынесли до конца свои мученія. Постараемся же и мы, подобно имъ, быть достойными блаженства небеснаго. Будемъ и мы безпрерывно трудиться чтобы достичь покоя, обѣщаннаго вѣрнымъ служителямъ Божіимъ милостью Господа нашего Іисуса Христа» (Исторія Егише Вардапета, въ русскомъ переводѣ Петра Самойловича Шаншіева. Тифлисъ, 1566 г. Стр. 337—344).

Ծանօթ. Եղիշէ վարդապետ (վարժապետ), Ամատունէից իշխանութեան եպիսկոպոս, աշակերտ երջանկայիշատակ սրբոց և բազմերախտ ազգասիրաց Սահակայ և Մեսրոպայ, Աստուաշընչի կրտսերագոյն թարգմանիչներից մէկը, իբրև ատենադպիր (սեկրետար, секретарь) ազգային զօրապետի և երևելի հայրենեաց նահատակի սրբոյն Վարդանայ Մամիկոնէից իշխանի, ներկայ գտնուեցաւ, 450 թուին (մեզանից 1418 տարի առաջ), Արտաշատ քաղաքի ազգային ժողովի մէջ: Այս այն յաւիտենանս անմոռանալի ազգային ժողովն էր, ուր մեր անձնանուէր ազգի երեսփոխանքը — հոգևորականք և աշխարհականք—վճռեցին իրանց զոհել մեր սուրբ հաւատոյ համար, զէնքով պատերազմել Պարսից արքայ Յազկերտ II-ի դէմ (Іездигердъ), որ կամենումէր բռնութեամբ ուրացնել տալ մեզ մեր սուրբ հաւատը, հարկադրելով պաշտել Պարսից պաշտամ

կրակը և սրեզակը, որ մենք, հաւատոյ հետ, կորուսանենք մեր լեզուն էլ և ազգութիւնը։ Այս պատերազմը տևեց 439—485 թուականը։ Եղիշէի պատմութիւնը, կամ առաւել ճիշդ ասելով, ժամանակագրութիւնը, մեկ վիպասանաձև ճիշդ պատմութիւն է մեր անցեալինը և, իւր գեղեցիկ և ազդու նկարագրութեամբ, կարող է համարվել և ազգային երգ, և ողբերգութիւն, և նահատակագրութիւն, և կենդանագրութիւն և բանաստեղծութիւն։ Եղիշէի պատմութիւնը կոչվում է «Պատմութիւն Վարդանանց և Հայոց պատերազմի»։

Առաջին անգամ տպվեցաւ Ամստերդամ (Հօլլանդիայում) մեզանից մօտ 125 տարի առաջ; յետոյ. 1764 (Էջմիածնայ միաբան Վարդան վարդ. տպագր.), 1823 և 1866 թ. թ. Կ. Պօլիս; 1787 Ս. Պետերբուրգ և Նոր Նախիջևան; 1828, 1832, 1838 և 1858 Վենետիկ;—1860 Թէոդոսիա և Մոսկով—բոլորը գրաբառ։ Աշխարհաբառ թարգմանութիւնը 1863 Մոսկվա։ Գաղղիերէն թարգմանութիւնը, 1844 թ. Փարիզ; Ռուսերէն թարգմանութիւնը, 1853 թ. Տիֆլիս; Անգլիարէն թարգմանութիւնը, 1830 թ. Լօնդօն; Իտալերէնը 1841 թ. Վենետիկ, ընդ ամէնը 12 տպագրութիւն գրաբառ, 1 տպ. աշխարհաբառ, և 4 թարգմանութիւն օտար լեզու—բոլորն 17։

Եղիշէի միւս գրուածներից մեզ հասել են. Խրատ միանձանց, Վենետիկ, 1828։ Մեկնութիւն Տէրունական աղօթից, Վենետիկ, 1838։ Մեկնութիւն ծննդոց, Յեսուայ, Դատաւորաց և այլն, Վենետիկ, 1833։ Զանազան ճառք, աղօթք, ճառք եկեղեցական կանոնաց և ճառ վասն հոգւոց մարդկան, ձեռագիրք։

Աւարայրի (կոչվում է եւ Շաւարշան) դաշտումն, Տղմուտ գետի վերայ, եղև գլխաւոր պատերազմը, որ տվին Հայերը Պարսից։ Այս պատերազմում նահատակվեցաւ և հայ զօրաց սպարապետը (главнокомандующій) քաջն Վարդան, միւս 1035 հայ զօրավարաց և պատերազմողաց հետ։

Հայաստանեայց եկեղեցին մեծաւ հանդիսիւ տօնում է Վարդանանց զօրավարաց նահատակութեան օրը, որը կատարվում է, համարեա թէ միշտ փետրվար ամսին, բարեկենդանի օրերումը։

Հայոց ուսումնարանների երախտագէտ կառավարիչքը և ուսուցիչքը նմանապէս տօնումեն այս օրը, գնալով աշակերտաց հետ միասին լսել սուրբ պատարագը և յետոյ, ուսումնարանների դահլիճներում, պատշաճաւոր ազգասիրական ճառերով, որոնց նիւթն է թէ Վարդանանց նահատակութիւնը, թէ ազգի անցեալ և այժմեան դրութիւնը և թէ, մանաւանդ և մասնաւորապէս, ազգի բարելաւութիւնը և բարօրութիւնը ազգային դաստիարակութեամբ և ուսմամբ, որոնք միակ և ամենահզօր

Digitized by Google

մէջոցք և հնարք են մարդկային հոգւոր և մարմնաւոր բարեբաղդութեան։

Բայց որովհետև մենք, նայելով մեր ազգի այժմեան ցրուեալ և աննախանձելի դրութեանը, պէտք է աշխատենք գլխաւորապէս ազգի լուսաւորութեան և դաստիարակութեան համար, արժանի կը լինէր և հարկ է ամենայն դասու ազնուականք և ազգասէր հայոց, թէ արանց և թէ կանանց, թէ հոգևորականաց և թէ աշխարհականաց, այսպիսի խորհրդաւոր տօներին, թէ սուրբ տաճարի, թէ ուսումնարաններին, թէ գերդաստաններին և թէ հրապարակների մէջ ստորագրութիւններ (ПОДПИСКА) բաց անել և գումար հաւաքել ազգային լուսաւորութեան և դաստիարակութեան համար։ Այս գումարները ծախսել. 1) Նախ և առաջ ամենայն աղջկանց և տղայոց ուսումնարաններում մէկ փոքր բայց կանոնաւոր գրադարան, գրատուններ հաւաքելու, հաստատելու, ամենայն գիտութեանց ընտիր շարադրութեանց, նախ հայերէն լեզուաւ գրած, և ապա այն լեզուաւ, որ հասկանումեն այն երկրի հայերը։ Եթէ կարելի է, ամենայն գրքից երկու օրինակ լինէր, մէկը աշակերտաց համար և միւսը այն քաղաքի կամ գիւղի ժողովրդոցը համար. 2) Այդ գումարներով պատրաստել հիւսիսային Գերմանիայի վարժապետական դպրոցներում հայազգի վարժապետներ. 3) Ռուսական ուսումնարաններում ուսումն աւարտած ընդունակ և ամուր կազմուածքի տղայոց ուղարկել սովորել Գերմանիայ այն արհեստները, որոնք մեզ առաւել հարկաւոր են, և այլն և այլն։

Հազարաւոր գրեանք և լրագիրներ, մանաւանդ հին և այժմ հազուագիւտ տպագրութեանց, գտնվումեն մերայնոց մօտ։ Ինչ կլինէր որ նոքա այս գրեանքը ընծայ ուղարկէին Տփխիսու Ներսիսեան, Շուշուայի, Երևանայ, Պօլսոյ Նուբար-Շահնազարեանի, Ռումինիայի Մեսրոպեան և Վանու (Շամիրամակերտի) ազգային վարժարաններին, որ, ժամանակաւ գոնեա, այդ տեղերը կազմուէր ազգային գրադարաններ, որոնց մէջը կարելի լինէր գտանել ամենայն գիրք, լրագիր և թերթեր, որ դուրս են եկել հայկական մամուլի տակից ի սկզբանէ մինչև այսօր։ Վերոյիշեալ ուսումնարանները, եթէ ունենան մէկ գրքից երկու կամ երեք օրինակից առաւել, նոցանից աւելորդը կարող են ընծայել միւսին և ինքներն ստանալ այն գիրքը, որը կամ չունին, կամ ունին մի օրինակ միայն։ Յայտնի է որ այսպիսի գրադարանների համար, որոնք պէտք է դառնան անսպառելի գանձ ազգային լուսաւորութեան, հարկաւոր են կանոնաւոր կերպիւ, եւրոպացւոց գրադարանների ծրագրով, նախագաղափարով, պլանով (ПЛАНЪ) և կրակից ապահով, առանձին տուներ կամ սենեակներ և կանոնաւոր հաշուատետութիւն, ցուցակներ և ցուցակների տոմսակներ այբբենական կարգաւ։

(Traduction du 152 chanson).

(152 երգի թարգմանութիւնը)։

BÉNIS SOIENT CEUX QUI AIMENT LA PAUVRE ARMÉNIE!

A M. J. PRATI.

„Toute sa magnificence lui a été enlevée;
elle était libre, elle est devenue esclave“.
(I. Mach. II. 11).

Et ils me disaient: «Poète, parle-nous de ta patrie;
Nous aussi nous aimons l'Arménie».
—Soyez bénis, mes hôtes vénérés;
Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie!
Et j'ai soupiré, et mes pleurs ont coulé;
Et ils disaient entre eux: Pourquoi ce grand deuil du poëte?

I

Vous demandez: Pourquoi ce grand deuil de poete?
Ah! laissez! les pleurs sont la seule consolation de l'enfant de l'Arménie;
Laissez pleurer ces yeux dont les regards avides
N'ont jamais salué les hauteurs aériennes de la patrie;
Laissez-moi pleurer de n'avoir jamais connu cette terre de vie
Où mes aïeux ont vécu, où ils ont adoré, où ils sont tombés;
Cette terre, objet des désirs et des vœux de l'exilé,
Dont l'air pur n'a jamais fait palpiter son cœur, son cœur de pèlerin;
Laissez-pleurer de n'avoir jamais rafraîchi ses lèvres desséchées
Aux fontaines vivifiantes de l'Arménie.
O doux ruisseaux qui avez connu les anciens contours du Paradis
Et ses sentiers! qui en avez carressé les fleurs;
Ondes claires de l'Éden, pourquoi vos sources si douces
Sont-elles sitôt devenues amères de l'amère source de nos yeux?
Pourquoi votre pur cristal s'est-il sitôt terni,
Mêlé aux pleurs abondantes de nos pères?
Vous ne réfléchissez plus la beauté de nos yeux d'azur;
Vous ne produisez plus ces fleurs issues des bocages d'Éden,
A vos échos ne se mêle plus une voix connue,
Mais la voix de l'étranger dont le berceau ne fut pas sur vos doux rivages.
Et nos sanglots, partout éntendus, tristes et brûlants,
Ne retentissent jamais dans vos vallées.
Mais vous soyez bénis, ô mes hôtes vénérés!

Digitized by Google

Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie!
Pauvre Arménie! qui donc en voyant ton présent
Pourrait concevoir la splendeur de ta fortune passée?
Aujourd'hui tombée, qui croirait que tu as porté la tête bien haut!
Aussi haut que ton mont sublime?
Comme s'éclipse l'aurore dans une matinée orageuse,
Ainsi s'éclipsa l'éclat éblouissant de ton front.
Tu n'es plus; et ta grande gloire et tes jours de triomphe
Ne sont plus que des souvenirs sans vie.
C'est beaucoup si, passant près de toi,
Le voyageur te jette un regard de pitié;
C'est beaucoup qu'il te croie digne d'arrêter ses pas;
Toi, dont pendant tant de siècles le sol a servi de séjour à la gloire;
Il ne sait pas que cette terre qu'il regarde avec mépris
Fut une terre de vaillance et de vertus;
Il ne sait pas que la poussière que soulèvent ses pas dédaigneux,
C'est la cendre des héros qui ont ébranlé le monde,
Et qui, sur les débris des trônes des nations du nord,
Ont élevé jusqu'aux cieux le trône de l'Arménie;
Il ne sait pas que c'est de là que tes rois, princes des nations,
Envoyaient les monarques de leur choix, oracles de l'Orient.
Ton nom, terreur de l'ennemi, était l'espoir de l'allié;
Il était chanté en accords sublimes sur la harpe du barde;
Et aujourd'hui l'étranger, en se raillant, le prononce sans respect;
Et la harpe couverte d'un voile noir le soupire en pleurant.
Mais vous, soyez bénis mes nobles hôtes!
Soient bénis tous ceux qui aiment la pauvre Arménie!
La terre caressée par les premiers rayons nés du soleil,
Où la nature est toujours nouvelle et toujours belle,
Vous la croyez morte et changée en une tombe immobile;
N'est-ce pas elle qui a été choisie pour être deux fois le berceau de la vie?
Cette terre où se réfugia la fortune de l'humanité,
Vous la croyez indigne d'être visitée par la fortune,
Comme un coin enseveli entre les gorges des monts,
D'où la lumière en tremblant s'échappe et s'enfuit?
Pourquoi donc jeter des regards d'outrage et non de pitié
Sur celle qui n'a plus à vous montrer que ses ruines?
Quoi! la gloire oublierait-elle sa patrie!
Parce qu'elle n'est plus respectée par vous; ô étrangers!

Digitized by Google

Parce que le voile brodé d'or de la reine a été rejeté de son front,
Croyez-vous que sa tête soit nue pour toujours?
Regardez-la bien! Ce front d'une si mâle beauté
Conserve encore les traces lumineuse du diadème;
Ce front qui, l'une après l'autre, porta quatre couronnes
Toutes plus glorieuses et plus éclatantes l'une que l'autre
Hélas! quand tu donnais des diadèmes et des trônes,
Et des chefs couronnés aux nations.
Arménie! était-ce donc là la destinée qui t'attendait?
Le sort, ton allie fidèle pendant tant de siècles,
Dans les sentiers de la gloire, devait-il, te trahissant à l'imprévu,
S'envôler, ne te laissant ni adieu ni aucun espoir de retour?
Et ton nom, qui semblait n'avoir ni limite ni fin,
S'éteignit comme la flamme sur des herbes humides.
Mais ta vie ne fut-elle donc si longue
Que pour te faire mieux sentir ta mort plus longue dans l'avenir?
Pour te faire expier davantage tous tes honneurs et toutes tes joies passées,
Dans tant de pleurs et tant d'outrages?
Pour te faire voir ton sceptre, don des cieux, broyé
Comme un lis sous les pieds des bêtes sauvages?
Pour te montrer les frontières vastes et sans limite de ta gloire,
Comme un champ où la mort a déployé ses ailes?
Mort dans les âmes, mort dans les cœurs, mort de toutes parts.
Une immortelle malédiction seule nous reste, abîme où nous sommes perdus.
Mais vous, soyez bénis, ô mes nobles hôtes!
Soyez bénis, ô vous qui aimez la pauvre Arménie!
Oui, vous l'aimez; mais cet amour
Le malheureux l'implore à son secours;
Et l'Arménie vous donne l'idée d'un jour à peine éclos
Qui disparaît voilé sous les ténèbres.
Hélas! l'obscurité, qui depuis si longtemps pèse sur notre horizon,
Ne sera-t-elle pas bannie? ne sera-t-elle pas bannie par la lumière cette nuit affreuse!
Verrons-nous, enfin, le terme promis aux malheureux,
Nous, qui ne brisons que le pain du malheur?
C'est toujours de l'Orient que nous vient la lumière;
Le soleil après son départ revient encore visiter le levant;
Et nous, les enfants privilégiés de l'Orient, les premiers de ses fils;
Nous, jusques à quand devons-nous errer dans les ténèbres?

Digitized by Google

Ce feu qui brûlait, avec ses brillantes flammes, sur les sommets du Massis
Ne conserve-t-il plus aucun élément de vie?
L'étincelle, de nouveau ravivée,
Ne s'élancera-t-elle pas pour rallumer le cœur des Arméniens?
Quand donc enfin de cette cendre noire et éteinte
S'approchera, pour la visiter, la main qui donne la vie;
La main, qui des ténèbres, a séparé la flamme
Pour la semer dans l'espace illimité?
Cette main n'est-elle avare que pour les Arméniens?
Ou ne s'ouvre-t-elle libérale que pour leur donner des douleurs et des tourments
Mais vous, soyez bénis ô mes hôtes vénérés!
Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie!
Vous, enfants de l'Europe, dont les regards nagent dans la lumière,
Comme la prairie nage dans les ruisseaux qui la baignent,
Ah! cet espoir si long de quatre siècles,
Ne nous l'enlevez pas! n'enlevez pas cette consolation à nos cœurs!

II.

Salut! espoir! espoir divin, salut!
Toi dont la lumière apparaît en déchirant le voile épais des yeux.
Salut! toi qui resplendis sur ma harpe tremblante,
Comme l'étoile du matin qui prédit le soleil.
Ah! descends aux prières toute une nation
Pour lui promettre l'aube brillante d'un jour nouveau!
Les paupières noyées de pleurs
Salueront avidement la nouvelle naissance de ton aurore,
Comme cet arc aux sept couleurs décrit par Dieu,
Qui, des sommets de l'Ararat, apporta le pardon et l'espoir au monde.
Seigneur! si ton bras si puissant, même dans la miséricorde,
Fait luire pour nous sur notre sainte montagne un jour nouveau;
Nous jurons de t'élever l'autel des vœux,
Au lieu d'où après le déluges s'exhalèrent vers ton trône de suaves parfums;
De t'offrir, pour holocauste, non des brebis, mais nos cœurs immolés dans les tourments;
Nos cœurs qui, même dans le feu tentateur des douleurs, n'ont pas perdu la marque de ton sceau.
Mais si notre destinée n'est pas encore accomplie,
Si nos lamentations et nos souffrances ne sont pas encore montées jusqu'aux cieux,

Digitized by Google

Nous jurons, nous Arméniens, le serment de sel, scellé de nos larmes amères;
Nous jurons par les hauteurs du mont qui porta l'arche;
Nous jurons par la terre dont l'homme fut pétri,
Et qui donna ses grâces et ses roses au premier printemps,
Par la terre qui recueillit les saints ossements de nos pères,
Sillons d'où nous espérons la vie;
Nous jurons que, partout où l'Arménien sera jeté par le hasard,
Sur les rudes flancs de l'Himalaya ou des Alpes, près de la Seine ou dans l'Afrique,
Il n'oubliera jamais l'héritage de ses ancêtres,
L'amour ennoblissant de la patrie;
Ni les jours de gloire, ni les jours de ces fêtes,
Où bondirent de joie les cœurs de nos pères;
Ni les jours de malheur où ils répandirent des pleurs,
Baptême dont ils lavèrent nos têtes;
Ni ce jour qui nous frappa et nous arracha du sein de notre mère,
Pour nous disperser dans combien de lieux, et qui sait pour combien de temps!
Ce jour qui nous a faits pèlerins par le monde entier,
Pèlerins, même quand nous retournons vers toi, Arménie, notre mère.
Mais vous, soyez bénis, mes hôtes vénérés!
Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie.

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

L'Arménien qui, de son sang, lava l'étendard du Christ!
L'Arménien dont la couronne fut le premier piédestal,
Piédestal sublime, d'où s'éleva le signe de vie après Golgotha!...
Ah! ignorez nos histoires et nos gloires;
Niez nos héros; foulez aux pieds toutes nos plaies;
Oubliez la terre qui donna naissance à l'humanité,
Comme un fils ingrat oublierait le sein maternel!
Mais au moins laissez-nous dans les ombres de l'oubli,
Comme un arbre dans les savanes inconnues à l'homme;
Il croît et élève vers les cieux son front majestueux
Dont ne s'approche aucune main avide.

Digitized by Google

Oui, nous errons la tête baissée vers la terre,
Et nous demandons quel soleil aujourd'hui nous luira;
Mais ce n'est pas le vil intérêt qui guide nos pas,
Ce sont nos malheurs, incompréhensibles à quiconque a une PATRIE,
Qui font de nous des pèlerins sur toute la surface du monde,
Pèlerins, même quand nous retournos vers toi, ô Arménie notre héritage!
Mais vous, soyez bénis ô mes nobles hôtes!
Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie.
Et j'ai soupiré et mes pleurs ont coulé,
Et ils ne disaient plus: Pourquoi ce grand deuil du poëte?
Mais en vain, combattent contre nous et nos infortunes
Et l'épée, et l'oppression et l'opprobre de l'étranger.
Nous n'avons plus de patrie; nous n'avons plus un lieu de repos;
Nos ossements ne peuvent même pas espérer la paix du tombeau;
Mais il est, oui, il est en nous une seule chose comme en Job,
Une chose qu'il n'est permis à personne de nous arrcher:
Un nom saint, notre seul héritage,
Dont ni les malheurs, ni les chaînes, ni le temps,
Dans l'éternité des siècles, ne pourront jamais nous dépouiller:
Non, jamais, tant qu'ils ne nous auront pas enlevé notre cœur arménien.
Un nom, richesse immense, qui à nous privés de touts nos trésors,
Nous semble une fortune suffisante pour n'avoir à porter envie á personne;
Un doux nom qui comprend toutes nos souffrances et toutes nos gloires,
Et les dons de la nature, et l'amour et les vœux et les espérances;
Qui, dans des milliers de cœurs vivant partout,
Trouve un écho de mille sentiments intraduisibles;
Nom qui, de triomphe en triophe , guidait nos aïeux,
Nobles champions, dans tant d'actions sublimes;
Nom, que nos pères ont invoqué ardemment,
Quand, bannis, ils furent traînés loin des portes de la douce patrie;
Nom, que dans leur exil, ils apprirent à tous les cieux,
Nom qu'ils soupirèrent au sombre jour de notre naissance,
Qu'ils nous apprirent en pleurant, en nous soulevant dans leurs bras,
Et en nous montrant de leurs doigts tremblants où était Éden;
Nom qu'au dernier soupir, au dernier moment des douleurs
En dirigernt leurs regards vers ces saints lieux où la mort même était douce:
O Arménie! Arménie!
Ils redirent et moururent.
Souffle sacré de nos pères, nous l'avons recueilli;

Digitized by Google

Nos cœurs retentissent d'amers soupirs et nos lèvres avides t'invoquent:
O Arménie! Arménie!
Et les torrents du Volga, du Gange, de l'Oural et les flots des océans,
Le Bosphore et la Seine.... gémissent avec nous de douleur:
O Arménie! Arménie!
Et ils gémiront avec nous, hélas! éternellement....
J'ais oupiré et ma harpe s'est échappée de mes mains tremblantes;
Mes yeux se sont voilés sous des torrents de pleurs;
Mais à mes sanglots j'ai entendu de douces voix répondre:
O Arménie! Arménie!

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Ե:

ՈՒՍԱՆՈՂԱՑ ԵՐԳԵՐ (STUDENTEN LIEDER, СТУДЕНЧЕСКІЯ ПѢСНИ):

154

Առ մայրենի լեզու:

Ով մեծասքանչ դու լեզու,
Ով հեշտ բարբառ մայրական,
Փափկահնչիւն բառերուդ
Նման արդեօք այլ տեղ կա՞ն:
Դու որ նախ ինձ հնչեցիր,
Նախ սիրոյ, ո՜հ, հեշտ խօսքեր,
Այն նախ զքեզ թոթովելս
Դեռ իմ մօրէն չէ ելեր:
Իմ մայրենի քաղցր լեզու
Կեա՜ց անսասան, կեաց յաւէտ,
Կեաց միշտ լեզուդ հայկարժան,
Կեաց ծաղկալից ծաղկաւէտ:
Ի՞նչ դառն վիշտ է սրտիս,
Երբ օտար տեղ ու լեզու
Ունի իրեն զիս քաշէ,
Սրտէս արիւն կը հեղու.
Ո՜հ, զայն օտարն ես սիրել
Ունաւ չեմ կարող 'ի սրտէ,
Չէ այն, չէ քաղցր իմ լեզու,
Որ սիրով զիս կ'ողջունէ:
Իմ մայրենի քաղցր լեզու
Կեա՜ց անսասան, կեաց յաւէտ,
Կեաց միշտ լեզուդ հայկարժան,
Կեաց ծաղկալից ծաղկաւէտ:

Digitized by Google

Լեզու համակ սիրաշարժ,
Վանի ծոխ պերճ ու պայծառ,
Մինչ կը հնչես դուն քեզի,
Սրտերն ամէն գողացար.
Հնչէ՛, հնչէ՛ յաւիտեան
Վեհ՝ դիւցազանց պերճ երգ դու,
Թոթուէ փոշիդ խոր մութէն,
Եւ՛ երեւան պերճ երգ դու։
Իմ մայրենի քաղցր լեզու
Կեա՛ց անսասան, կեաց յաւէտ,
Կեաց միշտ լեզուդ հայկարժան,
Կեաց ծաղկալից ծաղկաւէտ։

Յաւերժական Սուրբ Գրոց մէջ
Կեաց միշտ Նորէն ու Նորէն,
Աշխեալ անուշ քու տողերդ
Թող ամէն սիրտ արծարծեն,
Շնորհ ունել Արարչէն,
Կամ պէտք ըլլայ աղօթել,
Շրթունքս սրտէ բորբոքած
Կաղաղակէ անարգել։
Իմ մայրենի քաղցր լեզու
Կեաց անսասան, կեաց յաւէտ,
Կեաց միշտ լեզուդ հայկարժան,
Կեաց ծաղկալից ծաղկաւէտ։

155

Ուսանող։

(Թարգմանութիւն Գերմաներէնից)

Այն ինչ ազգ է, այն ինչ ցեղ է,
Որ միշտ անկախ է,
Որոյ տունը ամէն տեղ է
Ի՛ անփող ուրախ է.

Digitized by Google

Ուսանողն [1]) է այն զուարթ մարդը, } կրկնէ՛։
Կենաց քէֆն [2]) է նորա ցանկացած բանը։ }

Այն ով է արև ծագելիս
Ինքն-էլ զարթնում է,
Ու քաղցրը ձայնով երգելիս
փողոցներ չափում է։ Ուսանողն է, և այլն։

Ով երբէք սէրից չի վախում
Ու միշտ հարս ունի,
Ու իր անձոխ, անպերճ կեանքում
Դարտ ու հոգս չունի։ Ուսանողն է, և այլն։

Ով է միշտ առաջին կռւում
Հայրենեաց համար,
փայլուն գինին շէշով կոնծում [3])
Ուրախ, բայց արդար։ Ուսանողն է, և այլն։

Եղբա՛րք՝ դուք որ այն ազգից էք՝
Գինին պատուեցէ՛ք,
Ուսանողական պատիւը
Հաստատ պահեցէ՛ք։

Իրաւ մենք ենք այն զուարթ ազգը, } կրկնէ՛։
Կենաց քէֆն է ամենուս ցանկացածը։ }

Քերովբէ Տէր-Գէորգեան Պատկանեան, որդի Ստավրոպօլ քաղաքի (Կովկասում) աւագ քահանայի, երբեմն աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի, ուսանող Դորպատ, եւ այժմ Պետերբուրգի Պեդագոգիկական Ինստիտուտումը (Педагогическій Институтъ), այժմս դօցէնտ (ուսուցիչ) Հայկական լեզուի Պետերբուրգի Համալսարանում, Հօրեղբօրորդի Ռ. Տ—Գ. Պատկանեանի, մօր կողմից Թոռն Յարութիւն վարդապետ Ալամդարեանի, Մովսէս Կաղանկատուացւոյ, Սեբէոսի եւ Ղեւոնդի պատմութեանց ռուսաց լեզու Թարգմանիչը, Изслѣдованіе о составѣ Армянскаго языка գրքի հեղինակը։

156

Ուսանողի կեանքը։

(Թարգմանութիւն Գերմանականից)

Ուսանողաց կեանքից գեղեցիկ կեանք չի կայ,
Ինչպէս Բաքոս ու Գամբրին ստեղծեց.

1) Студентъ. 2) Զուարճութիւն։ 3) Խմել։

Digitized by Google

Միշտ պանդոկներ վազել և իւր փողը մսխել
Մի պատուական ու ազնիւ գործ է.
Փող չ՚կայ գըրպանումը, պարտք կայ պանդոկումը,
Միշտ ուրախ է մեր քաղցրիկ կեանքը;
Թէ փողերը պակսի՛ նոր պարտքերով կ՚ապրի
Մեր խաչամտերիմ ուսանողը:

Սիրով-էլ է պատած ուսանողաց կեանքը,
Մեզ պահում է Հայոց աստղիկը.
Մեզ սիրող աղջիկներ ու պաչեր տուողներ
Միշտ շատ ու շատ էին այն տեղը;
Իսկ վերին ծարաւով, պղատոնական սիրով
Մեր սէրն միշտ անմեղ կու մընայ;
Բայց իւր վառ սրտումը ուրիշ կրակ վառում է
Մեր խաչամտերիմ ուսանողը:

Հայրն ասում է՝ ծեծկվել, պանդոկները թրև-գալ;
Քըննութեան մէջ քեզ օգուտ չի տալ;
Բայց նա մոռանում է, թէ զի փղշտացի է,
Թէ ամեն բան ունի ժամանակ:
Այս է տխրութիւնը, որ շուտ քըննութիւնը
Մեզ վեց ամսեակից յետ կու գայ.
Ուրիշ բան չ՚էր ուզել աշխարհքումը լինել
Մեր խաչամտերիմ ուսանողը:

Գ. Ց—Գ. Գատկանեան:

157

(Թարգմանութիւն Լատինական ուսանողական երգից):

(Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus)

Ուրախացուք ուրեմն, | (կրկնեա՛):
Մինչ երիտասարդ եմք. |
Յետ տղայութեան ցանկանալոյն,
Յետ ծերութեան զառամելոյն
Զմեզ կալցէ հողըն: (Կրկնեայ):
Ուր են մեր բոլոր նախնիք | (Կրկնեա՛):
Յաշխարհիս բընակեալք, |

Digitized by Google

Համբարձէք առ երկնայինսըն,
Թափանցէք առ դժոխայինսըն,
Մ՚նգ ըղնոսա գըլոջքը։ (Կրկնեա՛)։

Կեանքըն մեր է կարճօրեայ, | (Կրկնեա՛)։
Կարճօրէն վերջանայ,
Գուցէ մահըն արագապէս,
Կըշտամբէ ըղմեզ կամաց ընդդէմ,
Ո՛չ իւիք յարգի նա։ (Կրկնեա՛)։

Կեցցեն միշտ Հայ վարժարանք, | (Կրկնեա՛)։
Կեցցեն միշտ Հայ վարժապետք,
Կեցցէ ամեն մի անդամ,
Կեցցեն և բոլոր անդամք
Ու միշտ լիցին ծաղկեալք։ (Կրկնեա՛)։

Կեցցեն բոլոր Հայ աղջիկք, | (Կրկնեա՛)։
Բարեքոյշ և գեղեցիկք,
Կեցցեն բոլոր Հայ կանայք
Փափկասունունդք, սիրեցեալք,
Բարիք և ջանասէրք։ (Կրկնեա՛)։

Կեցցէ Հասարակութիւն | (Կրկնեա՛։)
Ուս նմա իշխէ,
Կեցցեն մեր Հայրենակիցք,
Լիցին սիրեցեալ և պատուեալք.
Որ մեզ խնամարկեն։ (Կրկնեա՛)։

Ի բաց կացցէ տխրութիւն, | (Կրկնեա՛)։
Ի բաց կացցեն ատողք,
Ի բաց կացցէ սատանայ,
Որ ընդդէմ ուսանողաց,
Ու համայն ծաղրագործք։ (Կրկնեա՛)։

1849 Թ. Դորպատ։

Աւագեանց, Նոր-Նախիջեւանցի, նախկին աշակերտ Մոսկվայի Լազարեանց ուսումնարանի, ետոյ ուսանող Մոսկվայի բժշկական ակադեմիայի, ետոյ Լազարեան Համալսարանի, ետոյ Դորպատի Համալսարանի; վերջին բժշկական քննութիւնը. տվեց Պետերբուրգ, 1854 ամի, վախճանեցաւ. Տիֆլիս 1862 ամի, Ձմեռը, բարեկացուեց, բուժական աղքատութեան մէջ։

Digitized by Google

158

(Թարգմանութիւն գերմանականից)

Եղբարք ուսանողներ ես գնում եմ—մնաք բարև,
Դառն սրտով ձեզ այստեղ թողնում եմ—մնաք բարև;
Պէտք է իմ հայրենիք այժմ ես յետ դառնամ,
Ինքս էլ փղշտացի դառնամ։
Եղբա՛րք մնաք բարև,
Եղբա՛րք մնաք բարև։
Դու տեղի ուսման համալսարան—մնաս բարև;
Գիտութեանց և հոգւոց կրթարան—մնաս բարև;
Դուք մեծ դահլիճներ, դասերու սենեակներ,
Էլ ձեր մէջ ես մտնելու չեմ։ Եղբա՛րք մնաք, և այլն։
Դո՛ւ տան գլխիս ուսանողաց բանտ 1)—մնաս բարև;
Կործանվիս, քանդվիս, ո՛վ դու բանտ—մնաս բարև;
Էլ դու ինձ չես բռնիլ, լուսիցն էլ չես զրկիլ,
Այժմ ես անիծում եմ քեզ։ Եղբա՛րք մնաք, և այլն։
Բայց դո՛ւք մամռապատ ուսանողներ—մնաք բարև;
Սիրելի հարազատ եղբայրներ—մնաք բարև.
Պճնեցէք, ծաղկեցէք, կեանքն վկյելեցէք,
Ձեր երգելուս ինձ միշտ յիշեցէք։
Եղբա՛րք մնաք բարև, և այլն։

Ք. Տ—Պ. Պատկանեան։

159

Ուսանող 2)։

(Թարգմանութիւն Գերմանականից։

Երբ որ հողից մարդ դարձայ,
Երբ Աստուածանից հարցայ.

1) Карцеръ. 2) Յայտնի է ամենուն, որ ամեն համալսարանի ուսանողները միաբան յօժարութիւն տուին մտնել զինւորական ծառայութիւն, որ 'ի Տէր հանգուցեալ Նիկողայոս յօժարեցաւ և իր բարեհաճութիւնը ցոյց տուեց։ Այս երգը այդ դիպուածով է տուած 1854-ին։

Digitized by Google

Թէ՛ ինչ վիճակ ես ուզում,
Ասի՝ ուսանողութիւն։ կրկնէ։

Աստուած ուզեց զարդարել
Ինձ, դիպայ շորեր կարել.
Ասի՝ էն դու կանանց տուր,
Ինձ մի նըշան ազգես տուր։

Կապտածըղիկ [1]) գըդակ տուր,
Մէջքէս կապէ հատու սուր,
Մառանումըս լաւ գինին
Թող միշտ անպակաս լինի։

Իմ սիրելի նազելին
Մնայ ինձ միշտ հաւատարիմ.
Փըղըշտացի ախոյեան,
Տէ՛ր իմ սուրն է իմ պաշտպան։

Ո՛վ չի իլել ուսանող՝
Լաւ է, որ մընար միշտ հող,
Քանց Աստուծոյ լոյս արեն
Ունայն տեղը վայելէր։

Ո՛վ չի կոնծել երգելով,
Ընկերաց հետ պաչուելով,
Նա չըգիտէ ցընծութիւն,
Ողո՜ւկ սըրտին, վա՜յ հոգւոյն։

Ո՛վ չի երդուել ընկերաց,
Պաշտպան լինել հայրենեաց,
Վերջի արիւնը թափել,
Հայրենիքը ազատել,

Ինչպէսն մեզնից հեռանայ,
Լոյս աշխարհից վերանայ.
Թող ում ուզէ կարգն ընկնի,
Մեր մէջ նա թող չի մըտնի։

Ռ. Յ—Դ. Պատկանեան, Դորպատ։

---

1) Ռուսաստանի համալսարանների ուսանողաց նախկին պաշտօնական հագուստի ձևը և գոյնը։

160

Կրամբամբուլի 1)։

(Թարգմանութիւն Ռուսերէնից)

Կրամբամբուլին էս էն օղին է,
Որ մեզի քաջ ծանօթ է,
Որոյ համը չի տեսնելը
Ուսանողին ամօթ է;
Բայց հանապազ, իմ սիրելի,
Մ՚ենք կոնծումենք կրամբամբուլի,
Կրամբամ բիմ բամ բուլի, կրամբամբուլի։

Հայրս անդադար ինձ գըրումէ՝
«Որդի-ջան՝ շուտ աւարտէ՛.
Ժամանակդ արագ անցնումէ,
Տես, դրերըդ լաւ սերտէ՛.»
Բայց նորա պարտն որդին
Կոնծումէ կրամբամբուլին, կրամբամբիմբամբուլի, կրամբամբուլի։

Թէ գարդն ու հոգսը ինձ նեղումէ,
Թէ իմ քէֆը տեղը չէ՛,
Թէ աղջիկը ինձ խաբումէ,
Ու էլ հաւատարիմ չէ՛.
Կ՚ասեմ՝ «Աղջիկ, իմ նազելի,
Քու տեղ կ՚սիրեմ կրամբամբուլի, կրամբիմբամբուլի, կրամբամբուլի։

Թէ լերդս ու թոքըս իմ մաշուել է,
Գլուխս էլ սաստիկ ցաւումէ,
Թէ որ խմելն ու քէֆ անելը
Բժիշկն ինձ արգելումէ,
Բայց ինչ ցաւ կ՚ուզէ ըլի,
Ես կ՚կոնծեմ կրամբամբուլի, կրամբիմբամբուլի, կրամբամբուլի։

Երբ մայրս ինձ մի հարս ճարել է,
Ասում է որ՝ պըսակուիմ,
Ու պարտքն ու կարգն ինձ ստիպել է,
Որ ես ճաշ ու քէֆ սարքեմ.

1) Մի կերպ օղի է կարմիր գոյնով և քաղցրահամ։

Ես ճաշի տեղ, իմ սիրելի,
Կ՚առնում առատ կրամբամբուլի, կրամբիմբամբուլի, կրամբամ-
բուլի։
Բայց երբ կուգայ կեանքիս վերջը,
Մահս-էլ առաջիս տեսնեմ,
Օղին կ՚առնեմ բաժակիս մէջը,
Հոգեհանիս-էլ կ՚առնեմ.
«Մ՚երջին անգամ, իմ պատուելի,
Եկ տռաքացնենք կրամբամբուլի, կրամբիմբամբուլի, կրամ-
բամբուլի։

Ք. Տ—Գ. Պատկանեան։

161

Զձեզ որդիք Արամեան[1])
Կոչէ Հայաստան,
Զարթեայ, սաէ, ի քնոյ
Ինձ հանգիստ ոչ գոյ։

Ո՞ւր իցեն զաւակք իմ,
Ո՞ւր են իմ նաժիշտք,
Ո՞ւր ոսկէհուռ են զարդք իմ,
Հայրենի օժիտք։

Ո՞ւր մեծասաստ գաւազան,
Զոր Հայկ ինձ յանձնեաց;
Ո՞ւր քաջատեգ խումբ մարտկաց,
Ո՞ւր Հայք դիւցազանց։

Ո՞ւր են անթիւ քարոզիչք,
Ո՞յք ականք բազմաց,
Ո՞ւր ներկուռ են իմ վարժիչք
Դեռաբոյս կացեաց։

Զձեզ կոչեմ, զաւակք իմ,
Լուարուք իմ ձայնի,
Յիշեցէք զկաթն իմ,
Զոր ձեզ ջամբեցի։

Որդիք էք դուք Հայկայ—
Ժառանգորդք իմ տան,
Որդիք սէգն Արամայ,
Որդիք Տիգրանայ։

Զմայրն ձեր որբացեալ
Մինչև ցերբ թողուք,
Զերկուսն իմ յիշեալ,
Ձայնիս իմ լուարո՛ւք։

Հայաստան մայր կալ զլոյս,
Լուր ձայնից որդւոց,
Արբեա՛ յաչաց զարտասուս,
Տեղի տո՛ւր ցաւոց։

Զկաթն զոր մեզ ջամբեցեր
Արդ մեք յիշեցաք,
Եւ զհայրենի թագն մեր,
Զոր մեք կորուսաք։

Հերիքասցին աղէտք քո
Մայր մեր Հայաստան,
Կառուցաք մեք 'ի սէր քո
Չքնաղ զապարան,

---

1) Գրած է 1848 թ. Դորպատ; իսկականը տեսել եմ հեղի-նակից, 8 մայիսի 1849 թ. Մոսկվա։

Digitized by Google

Մաքի[1]) ելցեն քեզ վարժիչք[2])
Որոց փափագիս,
Մաքի ներկուռ ուսուցիչք
Որոց իղձ ունիս։
Երգումն անխաբ երգուաք
Կատարել զուխտ մեր,
Աէր զոր 'ի մեզ վառեցաք,
Ի՛ անաշխարհդ մեր։
Կեցցեն անդամք ուխտին մեր
Բաղկաւ Մնեղին[3]),
Կեցցէ՛ անխախտ փոքր Հօտ մեր
Ա՛ամն Հայաստանի։

Համբարձում Փափազեան, որդի Տէր-Աբրահամ աւագ քահանայի, Կոստանդնուպոլսեցի, նախկին աշակերտ Մուխիթարեան Լազարեանց ուսումնարանի արեւելեան լեզուաց, եւս ուսանող Դորպատ, եւս քահանայ, եւս վարդապետ եւ միաբան սբբոյ Էջմիածնի, այժմս մօտ 42 կամ 44 տարեկան։ Սորա ընկերակիցն է Գրիգոր Աղափիրեանց վարդապետն, Աշտարակեցի, աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի, եւս էն ուսեալ վարժապետ Հայոց լեզուի, եւս ուսանող Դորպատեան համալսարանում, վարժապետ Թէոդոսիա, վերատեսուչ Շուշուայի ազգային ուսումնարանի, տեղապահ Թէլէթու (Տփխիսուց մօտ 12 վերստ, մղոն) սուրբ Գէորգայ եկեղեցւոյ, այժմ Թեւոդոսիա։

Մօտ 15 տարի է, որ Հ. Հ. Համբարձում Փափազեանցը եւ Գրիգոր Աղափիրեանցը վարդապետ են, տեղեակ են հայերէն, ռուսերէն, գերմաներէն, գաղղիերէն լեզուաց եւ, մաթեմք, պարսկերէնի, տաճկերէնի, լատիներէնի, յունարէնի եւ իտալերէնի եւ, մինչեւ որ այս 15 տարւոյ մէջ 20 աւելի վարդապետք շատ թիւր ուսումն ունենալով եւ հայերէնից աւել այլ լեզու չգիտենալով, հայերէնն էլ շատ սակաւ, ստացան եպիսկոպոսական աստիճան, սոքա մնացին լոկ վարդապետ, ստորադրեալ շատ անգամ այնպիսի անձանց, որոնց բազում տարիք վարժապետութիւն կարող էին անել։ Տխուր տեսարան։ Էլի դանդաղ ենք ասում որ մարդ չունինք!!!

162

Երգ ուխտի։

(Գերմանականից)

Որդիք Հայկայ, գոչիք ներկայ, } 2
Ձերոց զգացմանց տէր արքայ;
Լուարուք երգել զերգս երգոց,
Լուարուք զիմ ձայն եղբարք Հայոց։
Կրկնեամ, կրկնեամ դու զայն բերկրադաս։

---

1) Մյոինքն ուսանողներից, ուսանողների ժողովից։
2) Բուն, իսկական ձեռագրի մէջ. քարոզք։
3) Իսկական ձեռագրումը. Յաւերժին։

Digitized by Google

Ընտիր որդւոցդ Հայաստանի 2
Մինչ հնչեցին ձայնք երգոց,
Հայաստան, լե՛ր տուն մեծ փառաց,
Ուխտեմ վասն որբոց մեծաց։
Զինչս, զկեանս քեզ նուիրել, 2
Ամենեքեան եմք պատրաստ՝
Եւ մեռանել յամենայն ժամ;
Ո՛չ երկնել խոցէն մահուան,
Ե՞րբ զայն, ե՞րբ զայն կամի Հայաստան։
Որ զայս չըզգայ չէ նա հսկայ 2
Քաջ զաւակ մերոյն Հայկայ։
Կեցցէ ուխտ մեր յարգեալ պատուեալ,
Զոր մեք ուխտեմք զինուորեալ,
Մի՛ զէն ազգիս ապականեսցի։
Երգ երգոց թո՛ղ հնչեսցին, 2
Պտոցի հզօր ազգ Հայոց;
Հայեցարուք յայս սուր ուխտի;
Սովորեսջիք ըստ օրինի
Քաջաց ծակել զխոյր ձեր։
Տեսջիք զփայլել սրոյն ի ձեռին 2
Որ երբէք չապականի,
Որով ծակեալ զիմ խոյր երդնում
Ողջիկ պահել միշտ զպատիւ;
Կալ միշտ, կալ միշտ արի ուսանող։
Ա՛ռ լոյս բաժակ դու քաջ զաւակ, 2
Հայրենական լի գինւով;
Առ դու զսուր 'ի ձախ ձեռն,
Նակեա՛ նովաւ զխոյր և արբ,
Յաղագս կենաց քոց հայրենեաց,
Տեսջիք զփայլել սրոյն 'ի ձեռին, 2
Որ երբէք չապականի;
Որով ծակեալ զիմ խոյր երդնում
Ողջիկ պահել միշտ զպատիւ,
Կալ միշտ, կալ միշտ արի ուսանող։
Ա՛ռ զայս բաժակ, դու քաջ զաւակ 2
Հայրենական լի գինւով։

Digitized by Google

Որ դու զաւր 'ի ձախ ձեռն քո,
Ոտակեա՛ նովաւ զխայրդ քո և որբ.
Յաղագս կենաց քոց Հայրենեաց։
Ընկա՛լ զխայրդ 'ի գլուխ քո ծածկեցից
Զսուրն 'ի վերայ եդից,
Կեցցէ այս մեր եղբայր մեծ.
Շուն լիցի որ քեզ հայհոյէ.
Մինչ մեք զքեզ գիտեմք, եղբայր զքեզ գոչեմք,
Կեցցէ այս մեր եղբայր մեծ։

Խ. Աւագեանց, Նոր-Նախիջեւանեցի։

163

Հին շոր։

(Թարգմանութիւն Բէրանժէից)

Ինձ չի մոռնաս, հին շոր, որին սիրել եմ,
Իմ կապաս, ինձնից չի հեռանաս,
Տասը տարի ես քեզի մաշել եմ,—
Իմ հին ընկեր, ինձնից չի հեռանաս։
Քու միտքըդ է, երբ որ մէկ գիշեր,
Ես նորանից դառնումէի վրազ,
Նա՛ իր ձեռքով բռնեց քու հին փեշերդ,—
Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանաս։
Իրաւ է, քեզ մուշկով ես չեմ սրսկել,
Բայց դու էլ պէտք է, որ չի մոռանաս,
Որ մեծերի առջև ես չեմ ծկվել,—
Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանաս։
Ինձպէս եղիր հանգիստ ու հաստատուն,
Սով—ծարաւից իսկի չի վախենաս,
Թշուառութեանց մէջ եղիր իմաստուն,—
Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանաս։
Չի ամաչես դու քու հին փեշերից,
Որովհետև քեզի չի կա՛յ վնաս.
Իմ ընկերներս բռնումեն թևերից,—

Digitized by Google

Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանա։
Փոքր էլ պառավիր, շուտով կանցնեն օրերը,
Ինձ հետ մեկ տեղ դու էլ կ'ծերանաս,
Մէկ տեղ էին մեր փիքրներս ու դարդերս,—
Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանա։

Ք. Տ—Գ. Պատկանեանց։

164

Կենաց բաժակ։

(Գերմանականից)։

Եղբարք՝ մի շուրջ ժողովեցէք,
Բաշ Հայոց կերպի կոնծեցէք,
Բաժակներըդ դարդըկեցէք կրկնէ։
Մեր Հայ ազգի կենացը։

Հայոց երիտասարդներուն,
Հայրենիք պաշտպանողներուն,
Որոց անկումն-էլ սուրբ է մեզ—
Այս բաժակը նուիրենք։

Հայ աղջիկներու՝ կենացը,
Որք միայն Հայ մարդ կու սիրեն,
Միշտ իրանց մաքուր կու պահեն,—
Այս բաժակը դարդըկենք։

Նրանց, որ մեր սիրտն գրաւում են,
Մեզ զգօն ճամբով վարում են,
Որոց կեանքը մեզ օրինակ,
Մի երրեակ «կեցցէ» ասենք։

Եղբարց, որք այժմ աւարտել են,
Մեր ուխտի անդամ եղել են,
Որոց ուխտը միշտ սիրում է,—
Այս բաժակը նուիրենք։

Եղբարց, որք դարդից ազատ են,
Մահուան հանգիստ վայելում են,
«Ողորմի հոգուն» ասելով
Այս բաժակը նուիրենք։

Digitized by Google

Ինչպէս որ գետ գինին փայլում է
Ու մեզ իրան մօտ քաշում է,
Բաժակներըդ դատարկեցէք
Ազատութեան կենացը։

Ք. Ց—Գ. Պատկանեան։

ԳԼՈՒԽ Օ.

ԽՆՃՈՅՔԻ, ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ, ՀԱՐՍԱՆԵԱՑ ԵՒ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ։

165

Հայոց գինի։

Բաժակներ առնունք, եղբարք,
Լիքը լիք բաժակներ գինով,
Կարմիր ու ճերմակ գինին
Մեզ լինի անուշ համով։
Ներսներիս տանենք անվախ,
Չէ դա խառնած կամ խարդախ,
Նեկտար է և ոչ գինի,
Խմենք, մեզ անուշ լինի։
Արաքսայ ջրրով ցօղած,
Հայոց արևով հասած,
Հայոց աղջիկ է քաղել
Քնքոյշ ձեռներով քամել։
Այս բերքն է Հայոց երկրին,
Հայաստան տընկած Նոյէն,
Անմահ երկնային գինին
Նա խմեց, երբ իջաւ սարէն։
Այս անոյշ գինին խմողը,
Սրտէն թող հանէ ոխը.
Մենքս էլ ասենք ամէն,
Որ մեզի շատ տայ ամ Նոյն։

Ռ. Ց—Գ. Պատկանեան։

166

Հարբած մարդու երգ։

(Գերմանականից)

Ուղիղ գինետունից ես տուն եմ գընում,
Փողոց, այ փողոց, էդ ինչ եմ տեսնում.
Այլ գընաս թէ ձախ՝ ծուռ են երկուսն էլ,
Փողոց՝ տեսնում եմ՝ դու էլ ես հարբել։

Digitized by Google

Լուսին ջան՝ ակերդ ինչի՞ է ծռած,
Մէկ աչքըդ կապուել, միւսը կէս բաց.
Դու էլ ես կոնծել, ա՜յ դու անամօթ,
Ամաչի՛ր ինձանից, վաղուցուայ ծանօթ։
Հա՛ էստեղ էստեղ,—տես լապտերներն էլ
Չ՚են կարող ուղեղ ոտքի վրայ կանգնել,
Մէկ պարզ են վառվում, մէկ՝ սատրիկ խաւար,
Կամ թէ՝ պատից պատ կըպչում անդադար։
Ապէր՝ էս գիշեր ամենքն են հարբել,
Ի՞նչ բան է մենակ մենակ ծոմ պահել,
Չէ՛, էդ կըլինի խոտակ գըժութիւն,
Արբեմ նորից նոր դառնամ գինետուն։

Գէորգ Դոդոխեանց։

167

Սև միրուք, սպիտակ միրուք, կարմիր միրուք և չալ միրուք,
Ի՞նչ զատ ես՝ տեսնողն քեզ չի՛ ուզում բարև տալ, մի՛րուք.
Դուրս եկիր՝ երեսումս ո՛չ գոյն թողիր, ո՛չ խօլ, միրուք,
Պատիւ չունես, եթէ որ հագնուես թիրմա շալ, միրուք.
Ընկերներիս միջումն արիր ինձ բէիկբալ, միրուք։
Մինչև քո երևալն՝ կանանց մէջ ինձ համար դաւ էր,
Ընկել եմ նրանց աչքից՝ ասիր, տեսնեմ, էս ինչ ցաւ էր.
Քո իմ վերա դուրս գալից՝ որ շահ բան դուրս գար, խիստ լաւ էր,
Մինչ 'ի քեզ՝ իմ երեսիս մին բաժակով ջուրն բաւ էր.
Հիմա մին կուժ ջրով էլ չեմ կարում լուանալ, միրուք։
Ամէն օր ես քեզ վերայ գործ եմ ածում մի փունտ սապոն,
Եթէ որ լաւ չեմ նայում, իսկոյն լինումես ոջլի բուն.
Մազերիդ վերայ յայտնի լարախաղաց է լինում լուն,
Սև երես լինիս, ինչպէս սև երես արիր ինձի դուն,
Որ չեմ կարում համարձակ մին բերանս բանալ, միրուք։
Չի՛ կանչած հիւրի պէս՝ քո գլխու եկիր իմ մօտս,
Դեռահասների միջից սկսեցիր կտրել ոտս.
Ո՛ւմ որ ես մօտանումեմ, ինձ ասումեն՝ մազմազոտս [1].

1) Մազոտ ես։

Digitized by Google

Ասիլներն էն է՝ թէ արջի նման բուրդբուրդոտ 1).
Յայտնի ասեմ՝ կամուեմ ես քեզ սափրել տալ, միրուք։
Եթէ որ պատահում մին տեղ հարսանիք եմ գնում,
Երկու օր յառաջվանից քեզ վերայ երանգ եմ գնում.
Որքան որ աշխատում եմ՝ մէջդ սպիտակ մազ է մնում.
Քո պակասութիւնները այլքը են ինձի հասկացընում.
Սկսում եմ ամօթու խնձոյից դուրս գալ, միրուք։
Դեռ սև ես՝ էգպէս ես, գուցէ թէ գոյնդ սպիտակեց,
Էնպէս իմացիր, որ իմ գլխիս Աստուած ձեռօք թակեց.
Ում երեսից համբուրեմ՝ կասի, վա՜յ մազդ ծակեց,
Կը տեսնեմ՝ որ բարկացաւ, յանկարծ, երեսիս ապտակեց.
Այնուհետև ոնց պարտիմ աշխարհքումը կենալ, միրուք։
Ինչ գեղեցիկ տեսնի ինձ՝ կասի, սա այծ է միրքաւոր
Կամ խուրձ կապած խոտ է ամենայն մարդոյ հարկաւոր.
Դու դուրս գալիս՝ ինձ արդեօք նախ ո՛վ ասեց շնորհաւոր,
Էն շնորհաւոր բառն անէծք է եղել խորհրդաւոր.
Մտադ կանեմ, թէ կարենամ քեզ ինձնից զատանալ, միրուք։
Հազար ասեն՝ էս մարդն գիտութեամբ փիլիսոփայ է,
Հարստութեամբ աշխարհի վերայ կայ՝ չը կայ, մին սա է.
Փառքով՝ պատուով Աղեքսանդր Մակեդոնացւոյն թայ է,
Քեզ տեսնող աղջիկն էլ ոնց պիտի ինձ սիրով նայէ,
Ինչ ծածկեմ, ինձ արել ես ամենայն տեղ լքեալ, միրուք։
Թէպէտ ես միշտ քսում եմ քեզ զանազան հոտով եղն,
Կարծելով՝ թէ կարող է եղն տանել քո տգեղն.
Հազար եփ տաս մեղրումն ոնց կ՚բաղցրանայ պաղլեղն.
Միրուք, դու էշի պոչ ես և նորա բաշն է քո մեզն.
Ինձ պէս ցաւակից մարդին արեցիր խուլ ու լալ, միրուք։
Սէյեա՛դ, քեզ միրուք չունես՝ էդ ո՞ւմ վերայ ես քար քցում,
Միրուքի պատիւը դու ինչպէս ես գարիվեր քցում.
Վասն էր ես միրքաւորաց սրտները ահ ու զար քցում,
Սպիտակին ասես՝ ՚ի ճահ է, սևին՝ ինչու ես շառ քցում.
Մօտիս կէս փող ես՝ թէ որ լինիս Ռուսթէմի Զալ, միրուք։

Գ. Յ—Յ. Սաղաթեանց, մականուանեալ Սէյեադ, որ պարսկերէն, նշանակում է որսորդ կամ որսականն։

---

1) Բրդոտ ես։

168

Նոր ուրախութեան։

Ահա բաժակ ուրախութեան
Ի սէր յաւերժ միութեան,
Օ՜ն վայելուչ՝ որդիք Հայկեան
Մէկտեղ հրճուին եւ ցնծան։
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրտ մի արիւն։

Վերցուր աչքըդ յերկնից կամար,
Փայլի հեռուն աստղ մի պայծառ,
Եւ դու ո՛ Հայ զարթիր սիրտ առ,
Հայոց բաղդըն ալ չէ խաւար։
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրտ մի արիւն։

Ի՞նչ է այսչափ բաժանում
Ըլլամք ուրախ եւ խնդում,
Նախանձ, վրէժ, ձեզ թողում
Ընդունդք եւ վիհք անհատնում։
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրտ մի արիւն։

Փորձ մը ըրէնք բաժանման,
Փորձ մ՚ալ ընենք միութեան,
Եւ ցուցի փափաքդ Հայաստան,
Տես որդիք քո միանան։
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրտ մի արիւն։

Ինչ եւ ընեմք ինչ կերպ առնեմք,
Ո՞ չըգիտեց թէ մեք Հայ եմք,
Ո՞վ չըգիտեր թէ եղբայր եմք,
Երիք ծիծաղ դիմօք երգեմք.
Կեցցէ սէր եւ միութիւն։
Կրեմք մի սիրտ մի արիւն

Ո՛ր բռնաւոր, ո՛ր օրէնքներ,
Կը պատուիրեն թէ մի սիրեր

Digitized by Google

Ազգին օգուտն ու բարիքներ։
Սիրոյ գահն է յերկինս 'ի վեր,
Կեցցէ սէր եւ միութիւն,
Կրեմք մի սիրտ մի արիւն։

169

Կադրիլ։

Ա. ձեւ

Ձեռք ձեռքի։

Դուք մէջէն, ես քովէն,
Անցնինք դիմաց, փոխենք տեղ,
Նոյն ձեւով տեղերնիս
Դառնանք միատեղ։
Ալեծածան մէկ մ'առաջ,
Մէկ մ'ալ ետեւ քայլ փոխենք,
Ապա տանք աջ 'ի յաջ,
Կլոր մը ճեմենք։
Օ՜ն, ձեռք ձեռքի բարեկամք,
Ընկեր թեւ տուր, շուրջ դառնանք.
Արդ կրկին մեր նախնի
Ընկերին երթանք,
Հապա ոստոստենք գիրկ գրկի,
Երթանք անդին պարելով,
Ետ դառնանք նոյն ոտքով,
Կայնինք քովէ քով։

Բ. ձեւ

Մէկ մը առաջ երկուքնիս,
Մէկ մ'ալ դառնանք տեղերնիս.
Իսկ այս անգամ դուն ասդին,
Ես դիմաց անցնիմ։
Մէկ մը աջ երթանք հիմակ,
Մէկ մ'ալ ետքը դէպ 'ի ձախ,
Ասկէ մեր տեղն ընթանանք,

Digitized by Google

Զուարթ կայթենք և ուրախ։
Ընծածան մէկ մ'առաջ,
Մէկ մ'ալ ետև քայլ փոխենք.
Հիմայ ալ տանք աջ 'ի յաջ,
Կլոր մը ճեմենք։
Չորսս ալ արդ առաջ խաղանք,
Կրկին տեղերնիս դառնանք,
Յետոյ փոխն 'ի փոխ անցնինք,
Դիմացը կայնինք։

Գ. ձեւ

Քալենք հիմայ դէմ դէմի,
Հապա բռնենք թև թևի.
Յետոյ մէկ մ'ասդին դառնանք,
Մէկ մըն ալ անդին։
Մէկ մը յառաջ դէմ դէմի,
Պարենք երկուքս ու դառնանք.
Մէկ մ'ալ պարենք նոյն ձևով,
Երթանք ընկերնուս քով։
Կազմենք շղթայ չորսերնիս,
Մէկ հոս, մէկ հոն ծածանինք.
Ապա ամենայն ընկեր
Դիմացի կողմն անցնինք։
Չորսս ալ արդ առաջ խաղանք,
Կրկին տեղերնիս դառնանք.
Յետոյ փոխն 'ի փոխ անցնինք,
Դիմացը կայնինք։

Դ. ձեւ

Դէպ 'ի առաջ քով քովի',
Հիմակ երթանք դառնանք մերովի,
Յետոյ մէկ մ'ալ հոն անցնինք,
Դուն հոն, ես հոս զատուինք։
Արդ ես մինակ վազեմ ճեմեմ,
Մէկ ոտք մը հոս մէկ հոն նետեմ.
Կայթեմ ոստնում զերթ մ'ուրախ,
Ըլլայ հանդէսս ուրախ։

Digitized by Google

Արդ նոյն քայլով յետ եկէք,
Երեքդ մէյ մ'ետև գացէք.
Կրկին ամէնդ դէպ ինծի,
Յետոյ նոյնպէս դէպ ետի։
Չորս կէս կլոր արդ դառնանք,
Յետոյ քիչ մը հեռանանք.
Ետքն ալ ասկէ հոն անցնինք,
Մեր բուն տեղերը կայնինք։

Ե. ձեւ

Հիմակ ալ առաջ քով քովի,
Երթանք դառնանք մերովի.
Յետոյ մէկ մ'ալ հոն անցնինք,
Հոն հոս բաժնուինք։
Ալեծածան մէկ մ'առաջ,
Մէկ մ'ալ ետև քայլ փոխենք.
Հիմայ ալ տանք աջ 'ի յաջ,
Կլոր մը ճեմենք։
Ընկերք իրար քալեցէք,
Հոս եկէք մէկ մը դարձէք.
Մենք ալ ընկեր ընդ ընկեր,
Յետոյ օտարն երթայ ետ։
Չորս ալ արդ առաջ խաղանք,
Կրկին տեղերնիս դառնանք.
Յետոյ փոխն 'ի փոխ անցնինք,
Դիմացը կայնինք։

Զ. ձեւ

Անցնինք երթանք շիտակ առաջ ամենքնիս,
Դառնանք 'դիմենք այր և ընկեր տեղերնիս.
Թև թև, դէմ դէմ երկանաքար դարձնենք,
Փոխենք ձեռքեր այս կողմ ալ շըրջենք։
Ձեռք ձեռք տանք ընկեր, թև տուր, շուրջ դառնանք,
Հապա ոստոստենք գիրկ գրկի, հոն անցնինք.
Անկէ դարձեալ մեր ընկերին քով երթանք,
Յետոյ նոյն ոտքով պարելով ետ քաշուինք։

Գ. Զափրաստեան։

170

Աղէն տա՞նն է։

(Թարգմանութիւն)

Զարմանք բան է, հէնց գիտենաս,
Աղէք տանը չեն նըստում.
Իսկի չեղաւ վուր մի գընամ
Աղալօին իր տընում։
Մի՛ արմընա, պարուն Սարգիս,
Էս աշխարքի ադաթին,
Իշխանք, գանա, դու խաբար չե՞ս,
Վուր քասիբին կու ատին։
Ա՛ռ օրինակ, թէ մեծավուր,
Ապալետները ուսին,
Գնայ դըրան մօտ, հարցնէ աղին,
«Տա՞նն է».—տանն է, կօսին։
Նըրա էգնից մի փէշաքար,
Էլի էն նօքրին հարցնէ.
«Տա՞նն է աղէն». կընծին տալով
Խեղճին իսկոյն դուս կօնէ։
Թէ աղի մօտ լաւ շուրերով
Կուգաս՝ տանը կու գըթնիս.
Վա՛յ թէ չուխէդ հընացած է,
Լաւն էն է, տուն չի մըտնիս։
Թէ սալօպով աղջիկ պարոն
Կու գայ՝ թող նե՛րս հրամայէ,
Թէ ղաթիպով պառաւ ձայըն
Հարցնէ,—կօսին տանը չէ՞։
Թէվուր ձեռիդ քիսա բըռնած,
Պարոնին փուղ բերիլ իս,
Փառք ու պատուով ներս մըտնում իս,
Գըլխի վըրայ տեղ ունիս։
Թէ դուքանդար իս, հիսաբով
Փուղի էգնից իս էկի,
«Տա՞նն է աղէն». կօսին—հալա

Digitized by Google

Քամիցը տուն չի եկի:—
Այս է հիմիկուայ ադաթը—
Կ'ուզիս ջիգրից տըրաքի,
Թէ քասիբ իս, ջուրը ընկի,
Թէ խօջա իս՝ տուն մըտի:

Ռ. Ց—Գ. Պատկանեան:

171

Առաւօտեան քաղցր և անոյշ հովերըն
Մերձեալ հընչեն մեղմով Թըփոյդ քովերըն,
Որդ ծածանին աչացս լըցեալ ծովերըն,
Բացիր բացիր, իմ կարմիր վարդ պատուական,
Գեղըդ նըման արեգական վառվառման:

Քանի՞ ողբամ, նոր 'ի նորոյ՝ խոցոտիմ,
Զփայլուն գեղըդ 'ի միտ բերեալ՝ բոցոտիմ,
Յորդ արտասուօք ցայգ և ցերեկ Թացոտիմ: Բացիր, և այլն

Զմեռն էանց՝ ես քեզ կարօտ մընացի,
Որբիմ, տապիմ որպէս 'ի հուր հընոցի,
Քեզ շատ օրեր ես 'ի ձեռաց գընացի. Բացիր, և այլն:
Տեսեալ զծաղկունս՝ զամեն ինձ փուշ վարկանեմ,
Թևօք բաղխեալ զսիրտ իմ քնքուշ հարկանեմ.
Ցաւ իմ սըրտի ահա́ քեզ յուշ արկանեմ: Բացիր և այլն:

Որքայարան Բիւզանդիոյ մեծ շինի,
Տեղ և բընակ յարմարեալ քեզ հարկ լինի.
Նաւակատեօք յիշատակ քո, տօն լինի: Բացիր, և այլն:

172

Երգ ուրախութեան:

Որիք որ երԹամք
Սոխակաց երամք,
Ծաղիկ բացուեցաւ,
Միշտ փառօք ցընծամք.
Որի, գովելի,
Գովելի լի լի, (երիցս):

Digitized by Google

Ծաղկունքըն գարնան
Սոխակ անընման,
Ձայնիւ ցընծալով,
Եղանակ բառնան։
 Արի՛, գովելի, և այլն։
Ձայնիւ երգեսցուք,
Սիրով գոչեսցուք,
Եւ 'ի դէմ վարդին
Միշտ ոստոստեսցուք։
 Արի՛, գովելի, և այլն։
Եւ մեք երգեսցուք,
Սիրով գոչեսցուք,
Եւ 'ի ժամ գարնան
Միշտ փառըս տացուք։
 Արի՛, գովելի, և այլն։
Եկայք սիրեսցուք,
Զմիմեամբ փարեսցուք,
Ի հանդէպ վարդին
Պարուք բերկրեսցուք։
 Արի՛, գովելի, և այլն։
Ահա՛, ցընծասցուք,
Ի պարտէզ հասցուք,
Դու միշտ ցանկալի՛
Եկ ուրախասցուք․
 Արի՛, գովելի, և այլն։

173

Գարունն է բացուէր, վարդն 'ի բաղչանին 1),
Քաղցր եղանակեն սոխակն ու ղմրին 2).
Սիրով են վառեալ 'ի կարմիր Թըփին,
Կանաչ ու կարմիր տերեւ կու հագնին։
 Գինով եմ գինով, գիշերն երազով,
 Գինով եմ գինով, ցերեկն արեւով։
 Ես շամս 3) ու ղամեր 4) աստղ առաւօտին,
Պայծառ արուսեակն եւ լոյսն 'ի լըին.
Լալ 5) ակն և գոհար ես դու մեծագին,
Ծիրանի ծաղիկ գոյն մանուշակին։ Գինով, եւ այլն։
 Դու նշդարենի 6) ծաղիկ շուշանի,
Դու կանաչ բըրգայ 7) 'ի մէջ շուկայի,
Դու քաղաք Խութան ու Չինումաչին,
Խորասան բոլոր չէ՛ քո տեսոյդ գին։ Գինով եւ այլն
 Սոմէզէն մատունքդ հոտ բալասանի,
Դու նուշ ու շաքար, տուփ անուշ խնկի,

1) Պարտէզ, садъ. 2) Արտուտ, жаворонокъ. 3) Արեգակ։ 4) Լուսին։ 5) Ակն ինչ պատուական։ 6) ազգ ինչ ծառի։ 7) Ավազան, бассейнъ.

Digitized by Google

Դու կարմիր խնձոր 'ի մէջ տերեւի,
Ծաղկեալ բուրաստան եւ ցօղ անձրեւի։ Գինով, եւ այլն։
Մարգարիտ պայծառ ես դու մեծագին,
Ակամբ զարդարեալ յոսկի սեղանին,
Նոնոֆար [1]) ծաղիկ, գոյն ըռեհանին,
Սուսամբար անուշ իւղ բալասանին։ Գինով, եւ այլն։
Համասփիւռ ծաղիկ ես բուրաստանին,
Երաքիոն պայծառ 'ի յԵդեն դրախտին,
Զոհալ մուշթարի աստղ առաւօտին,
Զոհռա [2]) լուսաբեր ղամբար եւ լուսին։ Գինով, եւ այլն։
Շամս եւ արեգակն երկնային գնտին,
Դու ամպի նըման ցօղ ես անձրեւին,
Ծառ կանաչտերեւ դու պտղով ելին
Բողբոջեալ ծաղիկ ոստ արմաւենին։ Գինով, եւ այլն։
Կընդրուկ եւ զմուռս խունկ ընդ հալուէին,
Քաղցր եւ ախորժակ համով շաքարին,
'Ի յամէն դիհաց բղխէ քեզ բարին,
Եւ քեզ հովանի նըշան սուրբ Խաչին։ Գինով, եւ այլն։

174

Հարսանիք Արտաշիսի և Սաթինկան։

Գեղապսակ պայծառանայ Այրարատ
Լուսատեսիլ տեսանելով զԱրտաշատ,
Ով մեծամուտ մայր քաղաքաց Հայկազանց՝
Զինչ է նոր այդ 'ի քեզ հանդէս դիւցազանց։

Ահա՛ շքեղ և փառացին Արտաշէս՝
Արշակունեաց պարծանք քաջաց 'ի կրկէս,
Ի դարպասէն գայ սիգաճեմ յասպարէզ,
Ընդ փեսաւէրս պար բոլորեալ դիցապէս։

Բացէք զդրունս՝ ո՛վ բարապանք արքունի,
Տեսէք զի գայ մեր Արտաշէս կորովի,

---

1) Ջրի շուշան։ 2) Արուսեակ, венера.

Ըզձեռանէ կալեալ նորոյ դըշխոյի՝
փեսայութեան իւր յառագաստ խոտորի։
Ըամք դասադաս օրիորդաց Արամեան
Ըզհետ երթան գարշապարաց Սաթինկան.
Ով հարսնացեալ դըշխոյ փառաց Հայկական՝
Երանի քեզ յաւէժ տացէ մեր բերան։
Ի հարսնութեան քում տեսանի Հայաստան
Զուարթացեալ ի կեր, 'ի յումպ խնդութեան,
Աւետիս է օր քո չքնաղ տիկնութեան
Հիւսիսային ազգաց ազանց բազմութեան։
Ի՞ր այտք մաքուր սպիտակափայլ իբրև ձիւն,
Որ ըզբարձունս Արարատայ կալաւ տուն,
Զբոսորային բերեն յինքեան կարմրութիւն,—
Դըշխոյն Հայոց ամբողջ պահէ զայտից գոյն։
Լուացարան պայծառափայլ դիտակիդ
Խոխոջաձայն Երասխ լիցի դըշխոյիդ,
Եւ հոտ անոյշ վարսից գլխոյ գեղեցկիդ
Հանգանակէ լեառըն Սոմխէթ և Մըցխիթ։

Քընարերգուք Արամեան՝ զի՞րդ նըստիք 'ի լռութեան,
Կառուցէ՛ք զնուագարան—երգել նոր երգ գողթնական.
Ահա՛ մեր քաջ պատանի Արտաշէս Արշակունի
Ընդ Սաթինկան դըշխոյի յաթոռ փառաց իւր բազմի։
Աւետիս տուք Արամեանց, որք են 'ի ծագս աշխարհաց,
Թէ յաղթականն Ալանաց, առիւծ լերանց և դաշտաց,
Ըզլեռնական կոյս չքնաղ՝ իբրու ակն անշամանդաղ
Յեռեալ յոսկի հայրենեաց՝ բազմեցոյց 'ի գահ փառաց։
Հայաստա՛ն, ե՛լ ընդ առաջ քո դըշխոյին գալըստեան,
Հրճուեա՛, կայթեա՛ ծափաձայն, պարեա՛ հանդէպ Սաթինկան,
Զի օրիորդ լեռնական տացէ քեզ արս դիւցական,
Եւ յաթոռ քո պետութեան ծընցի որդիս գերարժան։
Ազգ Հայոց՝ մի՛ մոռանար զհարսանիս Արտաշիսի,
Յորում հանդոյց Հիմէի, զքաջն կապեաց ընդ կուսի,
Զի տեղ ոսկի արդ տեղաց 'ի հարսնութեան Սաթինկան,
Եւ մարգարտի ցօղ տեղա՛ց քաջին 'ի փեսայութեան։

Digitized by Google

Նուագեցէ՛ք, երգաբանք, այսօր մեծի խընդութեան,
Թագուհի է Նոր Հարսըն և Թագաւոր Նոր փեսայն,
Մանեակ ոսկի առկախեալ 'ի պարանոց դշխոյին,
Եւ զարդ կարմիր շուրջ պատեալ զուլամբ փեսայ արքային,
Ամենեցուն աչք և միտք յերկուս ձըգտին և յառին.
Ի դիտակ Նորոյ Հարսին, յիրան չքնաղ փեսային.
Երանի տան այն քաջաց, որք զայս օր տեսանէին,
Երանի տան այն մըտաց, որք զայս հանդէս յիշէին։
Յառաջ մատի՛ք, մանկունք մեր, ժողովեցէ՛ք ձեզ ոսկի,
Եւ դուք կուսանք, դըստերք մեր՝ շարեցէ՛ք շար մարգարտի;
Զի տեղ ոսկի արդ տեղաց յԱրտաշիսի խընդութեան,
Եւ մարգարիտք ցօղեն ամպք 'ի հարսնութեան Սաթինկան։

Տէր Գաբրիէլ Պատկանեան։

175

Առօրեայ աշխարհ։

Ի՞նչ ես գոռում, ի՛նչ խնդրում,
Դու անհանգիստ հեղինակ.
Մեզ խաղալիք շինեցիր,
Այդ աշխարհի խայտառակ.

Լաց ես լինում, հառաչում,
Գանգատ անգամ յիմար է,
Թէ աշխարհն իւր գործերով,
Բոլորովին փոխուել է։

Աշխատում ես մի կերպով
Խաղաղութիւն վրդովել,
Խլել մեր հանգիստ քունը,
Սրտերիս մէջ դող ձգել։

Չենք կամենում լսել քեզ,
Թո՛ղ մեր ճաշն ուտենք հանգիստ,
Յետոյ խաղաղ քուն լինինք...
Հեռի գնա մեզանից։

Մի՛ գոռար, մի՛ որոտար,
Մա՛րդ եղիր և դու մեր պէս.
Վերացական խօսքերով
Մի՛ գար միւսանգամ հանդէս։

Մեք առօրեայ բաների
Ծառայումենք անդադար,
Դու ինչե՞ր ես մտածում,
Դըրական է այս մեր դար։

Քո բարձր ճշմարտութեան
Ճառագայթները փայլուն,
Չեն տանելի մեր աչքին,
Ատելի են մեր հոգուն։

Ճանաչումենք, հաւատում,
Բայց չկամինք խոստովանել.
Պատճառ, նոքա շփոթումեն
Մեր երջանիկ կեանքի թել։

Մենք կամինք կեանք վայելել.
Ուրեմն ինչ հարկի համար,
Մեզ պիտոյ էր ծառայել
Ճշմարտութեան անպատճառ,

Digitized by Google

Մինչդեռ և առանց նորան,
Մինչ լոկ սուտի շնորհքով
Այս աշխարհի բարութեան
Մի մասը վայելելով,
Կարելի էր Աստուծոյ
փառաւորել անունը.
Եւ չթուլանալու համար,
Եւ մարմինը պահելու,
Երբեմն մի փոքր զրկել....
Երբեմն մի փոքր գողանալ....։

Չխռովելով մեր խիղճը,
Չաղմկելով մեր հոգին,
Տո՛ւր մեզ տաղեր, վէպ, առակ,
Հաճոյացիր մեր սրտին.

Թո՛ղ դատարկ բաներ լինին,
Մարդու վէրք տալ չունենան,
Թեթև ու ծիծաղաշարժ,
Փորերս փոյթ չէ թող շարժգան։

Հանգստութեան միջոցին,
Մարսողութեան լաւ ժամին,
Դու դատաւոր մի՛ նստիր
Խրատներով մեր գլխին։

Վշտաբեր ակնարկութիւնք,
Հեռի՛, նեղիչ գաղափարք.
Մի՛ լինիր դահիճ մոլութեան,
Որ չլինիս դահիճ մարդերին։

Մ. Նալբանդեանց։ Հիւսիսափայլ, 1858 Թ. Ե. 374—375։

176

Տաղ զատկի։

Մարտըն կուգայր ծաղկըներով,
Երկնից հաւերըն կարդալով,
Հրեշտակապետ փառըս տալով,
Յորժամ Հայոց Զատիկըն գայր։

Բարկ արեգակըն ծագեցաւ,
Սաստիկ ձըներն հալեցաւ,
Գառն ու մաքին ընծայեցաւ,
Յորժամ Հայոց Զատիկըն գայր։

Ամպ ու երկինըք խիստ գոռաց,
Ողորմութեան ցօղն ցօղաց,
Ծով ու գետերըն խիստ ծըփաց,
Յորժամ Հայոց Զատիկըն գայր։

Աղբերակունքըն յորդորին,
Ծառ ու ճըղերըն զարդարին,

Digitized by Google

Խոտ անասունքըն ճաշակեն,
Յորժամ Հայոց Զատիկըն գայր։

Մարդապէս դատէ մեղուն,
Ժողվէ ծաղիկն 'ի լեռներուն,
Ո՛չ վախենայ 'ի մեռնելուն,
Յորժամ Հայոց Զատիկըն գայր։

Բուլբուլն, ղումրին 1) առաւօտուն
Եկեր դարձեր վարդին մօտուն,
Գանգատ կ'ընէր նա 'ի հողմոյն,
Յորժամ Հայոց Զատիկըն գայր։

177

Դուն մի՛ վախնալ, Բարփուշքա
Ինչ խելքի բան բռնելուդ,
Մեր մահլան ալ մեկ կուգայ
Տօնախըմբութեան օրըդ։

"Նայէ՝ ի՛նչ հարկինք կուտամ,
Ի՛նչպէս կ'ըլլամ բաղդաւոր,
Թէ իմ Օվանէս աղան
Ըլլայ մեզ յօժարաւոր։

Երդըխ ինձ ի՛նչ հարս կուգայ
Հէմ զարդարուած, հէմ սիրուն,
Ճ'եմըկութեան պէս չի կայ
Հեչ մեկ խըմոր շարմաղուն։

Եկռանները պօռի պէս,
Աչքերըն ալ հիլունի,
Կերպը նըկարածի պէս,
Ձանը ասիս պիւլպիւլի։

Մենք կըվայելինք աստեղ
Զարմացք կ'ըլլանք ամենին.
Սուրբ-Խաչ ալ կ'երթանք մեկ տեղ
Զատկի Կանանչ կիրակին։

---

1) Արտուտ Թըռչուն, ЖОВОРОНОКЪ.

Digitized by Google

Գտակս ծուռ, հալաւըս նոր,
Փօշըս՝ կըտրիճի կերպով,
Թէ հարցնուն—«աս վո՞վ է որ».
Փուռունճի . . . . . կով:

Յովհաննէս Նաւումեան Սարգաթեանց:

178

Արեւելք առաջին
Ու արեւմուտք որ է վերջին՝
Նստեալ հային դէմ փարչին,
Ու զանազան ի լի հուչին, [1])
Բարեխօսեա մեծ կարասին
Որ զանազան է իւր գինին:
Բարեխում՝ է գինի
Ու յայս փայլուն սեղան ի լի.
Գէր գէր հաւեր զանազան,
Ու այլ կարագ խառն ընդ մեղրի:
Բարեխօսեա. և այլն:
Գերագոյն լաւ մազայ [2])
Ուղով տապկած ձուկըն թազայ.
Խումար մարդուն բող պտուկ.
Բղվով [3]) բռնած սիրուն բազայ:
Բարեխօսեա. և այլն:
Դարձեալ հայի՛ր թէ ի՞նչ կայ.
Հալվա՛յ, բորակ, և փախլաւայ,
Գառըն դրած ղափամայ,
Ու փորն ի լիք պահարլամայ:
Բարեխօսեա. և այլն:
Ուրանեա՛լ հերիսայ,
Ու պատուական փոլլափաչայ,
Սամիթ, թարխուն, ասիգայ, [4])

---

1) Գուցէ Ֆըչը կ'իմանայ, տակառ: 2) Մէզէ: 3) Բղուղ· հողէ աման գաւաթող: 4) Ռսիտէ, խիւս, կամ խաւիծի նման:

Digitized by Google

Յոլով եփած փալուզայ։ 5)
Նարեխօսեա. և այլն։

Զարդարեալ է սեղան.
Պապլու փըլաֆ մսով եփման.
Յեղուցեղ պիպերով
Եւ քիշմիշովըն միաքան։
Նարեխօսեա. և այլն։

Երևեցաւ օրհասրակն.
Փուլթով եկեալ լահանայ,
Եափրաղ, քուֆթայ ղալիյա 6)
Ույխի եկուն և ղապուրղայ։
Նարեխօսեա. և այլն։

Ընտրեալ ընտիր աղանի
Եւ պըլտըըրչին սեղանոյս իբաք,
Աչխարի միս ի լըկամ,
Փանչչնակօշն 7) է լավ քապապ։
Նարեխօսեա. և այլն։

Թագաւոր է խոռոզն,
Եւս առաւել գեղեցկագոյն
Կարմիրերանգ գոյնզգոյն,
Թագ և պարծանք մեր սեղանոյն։
Նարեխօսեա. և այլն։

Ժողովեցան ի սեղան.
Ուրձակեցին զխորոջայն. 8)
Ուտեն խմեն անուշ գինին
Եւ փառս տան անճառելոյն։
Նարեխօսեա. և այլն։

Ի կաքաւուց բերեալ միս,
Ի սալամուց 9) լաւ Նաֆայիս, 10)
Ուղանոյ ձագ մեզ ընթրիս

---

5) Նարակ խիւսով շինուած։ 6) Պալիէ, անուշահոտ, պատուական։ 7) Պուցէ փէնճէնկիւշթ, հինգտերևուկ բանջարն։ 8) Կոկորդ, բերան։ 9) Սալամ կամ Սալամբ, պարարտահամ թռչուն, զոր յիշեն մեր նախնիք ալ 'ի Հայաստան։ 10) Նեֆայիս, անուշահամ։

Digitized by Google

Հաճոյ թուեցաւ բազմականիս։
Բարեխօսեա. և այլն։

Լուեցին միաբան
Եւ ննջեցին ամենեքեան։
Երբոր քնեցան և զարթեան,
Շուտով հասեալ գաւն 11) ու կթղայն։ 12)
Բարեխօսեա. և այլն։

Խնդացին և զուարճացան
Երբոր տեսան գաւն ու կթղայն
Նստան բոլոր ի սեղան
Ըմպեն զարաղն 13) ուրախանան։
Բարեխօսեա. և այլն։

Ծաղիկ բերեալ ի սեղան,
Վարդ, մանուշակ և ռէհան,
Գարանֆիլ և սուսամ։
Նարկիզ, զիւմպիւլ և շուշան։
Բարեխօսեա. և այլն։

Կարմրացեալ գոյնզգոյն
Կանանչ բերեալ զվարդենին,
Մանուշակ թիւ պարանոց
Քաղցրատեսակ հոտոտելի։
Բարեխօսեա. և այլն։

Հազարվարդն այլ բոլոր
Ջ գունոյն դեղ և աղուոր,
Կոկոնին հետ միաւոր,
Ի մէջ նոցա փառաւոր.
Բարեխօսեա. և այլն։

Զնեցան ի սեղան
Պայծառ տեսլեամբն անըման,
Արձակեցին հոտ անուշ
Քաղցրացուցին ըզքիմս մարդկան։
Բարեխօսեա։ և այլն։

Ղամբարանման փայլէին

---

11) Գաւաթ, բաժակ։ 12) Գինւոյ աման։ 13) Բագը՝ ցքի, водка.

Digitized by Google

Պայծառ գունով մէջ սեղանին.
Նոքա առեալ վայլեցին
Եւ փառս տուին պարգևողին։
Բարեխօսեա. և այլն։.

Ճ'ըռաթափ արարին 14)
Զճնճղուկըն մեծ և ահագին, 15)
Բերին յառաջ զենեցին
Զփետուրն իւրմէն կաղոպտեցին։
Բարեխօսեա. և այլն։

Մեծամեծք խորհուրդ արին
Բերին ըղսագն ընդ արօսին. 16)
Մանրամասըն կտրատեցին
Եւ ճնճղկան փորըն լըցին։
Բարեխօսեա. և այլն։

Յետոյ սինի մեծ կազմեցին
Ընուշահամ զարդարեցին.
Բերեալ յառաջ մատուցին
Մէջ սեղանին բազմեցուցին.
Բարեխօսեա. և այլն։

Նորոգեցան նոր սեղան.
Յերբոր եհաս ըզճնճղկան՝
Ի յայն քառասուն մարդն միաբան
Մէկ թևըն կերան յագեցան.
Բարեխօսեա. և այլն։

Շնորհեցին ի մրգերաց.
Յառաջ բերեալ մատուցին
Գեղեցիկ և զանազան.
Նորոյ սեղան զարդարեցին.
Բարեխօսեա. և այլն։

Ուղէղ բոլոր և ողոր

14) Ճ'իւերը կտրեցին։ 15) Ծաղրածութեամբ կը մեծցընէ ըզճնճղուկը, ապա թէ ոչ՝ չայլամէն տէվէգուշու մեծ թռչուն մը պիտի ըլլայ, որ քառասուն հոգի մէկ թևը ուտեն կշտանան։ 16) Մըսօս կամ զարօշ, սագէ մեծ թռչուն մը, թևերը գունաւոր, որ գտուի ՚ի Հայաստան։

Սպիտակ կարմիր և փառաւոր
Ճամով հոտով լի խնծոր,
Մէջ մրգերացըն թագաւոր։
Բարեխօսեա. և այլն։

Զամիչ կլթուն եկեալ շատ,
Սըմաւ և թուզ մէկ մէկ հատ.
Շաղքալութ [17]) լապլապուն,
Խառնեալ ի մէջ նոցա փշրատ.
Բարեխօսեա. և այլն։

Պընդուկն [18]) եկեալ ամընններով,
Եւ նուշն ի հետ անուշ համով,
Գըստուխիկն է մազտաքով
Բան զամենայն մրգերն յոլով
Բարեխօսեա. և այլն։

Զանաց խիեարն յառաջ մեննակ,
Եւ յետ նորա խարպիզակ, սեխ,
Եւ շըլընկուն գծըմերուկ [19])
Փուլթով հասուցէք դանակն։
Բակեխօսեա. և այլն։

Սետին քաղցրիկ, մանանայ,
Նօղըլն շաքար միայնայ.
Ձագուց մեղր ծաղր [20]) բոլոր
Մէջ սեղանին զօրանան.
Բարեխօսեա. և այլն։

Սերկևիլ թըթուաշիկ.
Նուռն այլ հետ լինի քաղցրիկ,
Անոյշ մածռայ տանձ [21]) մալաչի.
Աքոսսի և մեհրէնիկ։
Բարեխօսեա. և այլն։

Սարըն մեր գայ ղարանֆիլ,
Բաղցըր տարչին և զանջաֆիլ,

---

17) Սրքակաղնոյ պտուղ, ֆընտըգ. կամ շագանակ։ 18) Սօ ալ վերնոյն նման պտուղ։ 19) Կարծեմ՝ ձմերուկին շըներկին՝ այսինքն վըզին՝ դանակ հասուցէք, կ՚ըսէ։ 20) Նաղմեղր, ազնիւ մեղր՝ նոր ձագուց շինած։ 21) Բաղցրածոր, մեղր կաթող։

Digitized by Google

Պարապիպեր, ղաղուլայ [22]
Չաւըզ, [23] և բազում տարիֆիլֆիլ։
Նարեխօսեա. և այլն։

Տէրտէրներն և տիրացուքն
Յորժամ սեղանոյս հանդիպին,
Ընչեցուցէք զանգն և ձընձղայն,
Երգեցուցէք տաղ և շարական։
Նարեխօսեա. և այլն։

Բամք Թատերացն սուղան Պաւլթի,
Եւ քաղցրաձայն սանտուռ հըզօր,
Մուղնի [24] և փող զանպուրայ,
Նարինհասակ [25] քամանչայ։
Նարեխօսեա. և այլն։

Յան էր պատեր զիս չորս դիմաց
Եւ ես արկար էի մտաց,
Զայսչափս կարէ, [26] ժողովեցի,
Երոնելով կամաց կամաց.
Նարեխօսեա. և այլն։

Իւսեալ պատիւըս զուարճացէք,
Ո՛վ մեծամեծք և տանուտէրք,
Կերէք արբէք ուրախացէք
Այսչափըս բաւ է թէ գիտէք։
Նարեխօսեա. և այլն։

Փառըս տացուք ըստեղծողին,
Այնչափ բարեաց պարգևողին։
Օրհնէ, Տէրտէր, զհայր-մեր-յերկին.
Ելեալ գընայք յեկեղեցին,

Հարիւր տարուայ երգ կը համարուի; Հեղինակութիւն Մէքայէլ սարկաւագի։ Բազմավէպ, 1866 Թուակ, ե. 20—22։

---

22) Գեաքիւլէ, զուիրակ խոտ, կիւվէի օթու։ 23) Ընկոյզ Հնդկաստանի, համեմ։ 24) Միւղաննի, երաժիշտ, երգեցողք։ 25) Յօրինակին Նորին կամ Նարին հասակ։ 26) Կարէի, կրնայի։

Digitized by Google

179

Ծխախոտի երգ։

(Թարգմանութիւն Գերմաներէնից)

Թէ ծխաքաշը ձեռիս
Սենեակումըս նստած եմ,
Շըրթիցս ծուխ հանելիս
Կարծում եմ թէ՝ իշխան եմ.
Երբ քամին ծուխըս փչի,
Ես պինդ ծիծաղում եմ,
Ասում եմ՝ մեր գործերը
Այսպէս անցաւոր են։

Ազնիւ խոտ՝ դու զօրութիւն,
Կեանք ու ուժ ես ինձ տալի,
Ախ կարնայի քեզ գովել,
Ինչքան սիրտըս է տալի.
Ով երկինք՝ տուր էս խոտին
Դու արև և անձրև շատ,
Եւ սորա մըշակողին
Օրհնութիւն, կեանք ու բաղդ։

Մենակութեան ժամանակ
Դու ինձ լաւ ընկեր ես.
Թէ իմ սիրտըս նեղանայ՝
Քեզ կ'առնեմ ես ձեռըս.
Թանկ ես. Թուրքի ծըխախոտ,
Հարուստներու բան ես,
Հոգիս-էլ տամ՝ քեզ կ'առնեմ
Ու կ'ածեմ գըրպանըս։

Ինչքան էլ դատարկ լինի
Փողերիս քըսակը,
Պէտք է անպակաս լինի
Բերնիս ծըխաքարշը։
Ուսանո՛ղ՝ ու ծըխաքարշըդ,
Շուտ կ'անցնի քու կեանքը.

Digitized by Google

Ու ծըխելով միտք արա՛,
Ունայն է աշխարքը:

Ք. Ց—Պ. Պաղանեան:

— ·

180

Յորժամ եղև գարուն՝ արև ծագեցաւ,
Հարաւ հողմն հընչեաց, սառն հալեցաւ,
Երկիր կանանչեցաւ, ծառըն ծաղկեցաւ,
Խըմենք, եղբարք, գինի՝ մեզ անոյշ լինի;
Ածէք, խըմենք գինի. բանն Աստուած չինի:

Ո՛վ եղբարք, նըստեալ էք ծաղկեալ ծառի տակ,
Ձեռներիդ է գինին կարմիր ու յստակ,
Թասի մէջ անկանի ծաղիկ ըսպիտակ. խմենք և այլն:

Առէք կարմիր գինի և լցրէք շուտով,
Բերէք Թաղայ գառն սինի սարփուշով,
Պարըու փլաւ ձգէք մեխակով նըշով. խմենք և այլն:

Թող չիման տեղ նստիմք, ջուր լինի և խոտ,
Կարմիր գինի խմենք մէկմէկի մօտ,
Միմեանց նուիրեմք զվարդ անուշահոտ. խմենք և այլն:

Վաղուան ոչ գիտեմք՝ թէ զի՞նչ ծընանի,
Մարդուս կեանքն վայրի ծաղկի նըմանի,
Որ այսօր բացուել է՝ վաղուան անցանի. խմենք, և այլն:

Նոր գարուն, նոր արև, ծաղիկ շնորհազարդ,
Այսուհետև բացուի մանուշակ ու վարդ,
Ձայն բիւլբիւլին, տատրակին լսէ ամեն մարդ. խմենք և այլն:

Այլ և խաղաղութեամբ խըմելն է հալալ,
Ո՛չ հարբել, գռալ և ո՛չ բարկանալ,
Ուրախութեամբ խըմել, սիրով զուարճանալ. խմենք, և այլն:

Գնա՛, լա՛ց քո մեղքն, Նախաշով Ադամ.
Աշխարքս անցաւոր է, չէ՛ մընացական.
Դուք կերեցէ՛ք, խմեցէ՛ք, եղբարք սիրական,
Եւ օրհնեցէ՛ք զԱստուած այժմ և յաւիտեան:

Ադամ Նախաշով, աշըղ:

Digitized by Google

181

Տաղ ուրախութեան։

Պայծառ արփին ա՛րդ բարձրացաւ,
Կարմիր վարդին ոստ կակղացաւ,
Հալման սառին ժամ է արդէն,
Ծաղկման ծառին ժամ է արդէն։
Եկն էհաս բարեկենդան,
Քաղցրիկ գարնան դրունք բացան,
Ծնունդք մաքեաց արձակեցան,
Զենման գառին ժամ է արդէն։
Տալ զբաժին 'ի փշրանաց,
Լնուլ զծոցս տնանկաց՝
Սփռել կարօտ խեղճ աղքատաց,
Տուր զձեռին, ժամ է արդէն։
Բամեալք եղբարք 'ի միասին,
Առնուլ զբաժակ գինւոյ թասին
Եւ ամօքել մարմնոյ մասին,
Կեանըս տառին ժամ է արդէն։
Ուրախութեամբ ուտել զհաց,
Զուարճանալ անուշ գինեաց,
Վարել զկեանս ընդ սիրելեաց,
Զզուրբ տառն ժամ է արդէն։
Սիրել ներել աշակերտաց,
Կոչել զդասս երաժշտաց,
Անկն դնել եղանակաց,
Քաղցրաբանիլ ժամ է արդէն։

Պետրոս վարդապետ Ղափանցի։

182

— Ինչո՞ւ կու լաս դուն, գառնիկ։
«Խիստ ծեծ կերայ ես, մայրիկ»։
— Ո՞վ ծեծեց քեզ, գառնիկ.
«Մէկ ծեր կախարդ մը կընիկ»։

Digitized by Google

— Ո՞նտո՞ր ծծեց քեզ, գառնիկ.
«Ծառին տակը խա, մարիկ»։
— Ինչո՞վ ծծեց քեզ, գառնիկ.
«Մէկ պասթօնով մը, մարիկ»։
— Ո՞ր տեղդ զարկեց քեզ, գառնիկ։
«Ոտուընդերուս, իմ մարիկ»։
— Ինչպէ՞ս լացիր դուն, գառնիկ։
«Մէ՜, մէ՜, մէ՜, մէ՜, իմ մարիկ»։

183

Հայոց գինի։

Լցրէ՛ք, եղբարք, ձեր բաժակները
Ու քաջ պարպեցէ՛ք.
Այսպէս գինի բոլոր աշխարքումը
Դուք գտնելու չէ՛ք։

Ո՛չ Թուրքի է այս և ո՛չ Մաճառի,
Ո՛չ Ֆրանսիայի։
Թո՛ղ ուրիշն օտար գինի խմի,—
Մերն է հրաշալի։

Շամպայն գինին—կանացի գինի է,
Այդ մեր գինին չէ՛,
Խմել, կոնծել թէ և կարելի է,
Բայց սիրելու չէ։

Խըրիմի գինին լաւ գոված գինի է,
Բայց այս. էլ այն չէ՛,
Ճ'աշից յետ խմել կարելի է,
Բայց երգելու չէ։

Կախէթու գինին պատուական գինի է,
Թէև Հայոց չէ.
Բայց, ափսո՜ս, որ օտարի է,
Նոյեան տընկած չէ։

Երասխի մօտ—այնտեղ է մեր գինին,
Օրհնեա՛լ է Երասխ,

Digitized by Google

Երասխի մօտ ամէնքն են գեղեցիկ,
Ամէնքն են ուրախ,

Այդ գինին պարգևեց մեզ Աստուած
Եւ դրախտից հանեց.
Երբ Հայ Նոն աշխատանքից մաշուած
Նորան աղաչեց։

Նոն իմաստուն մարդ եղած պիտի լինի,
Որ այդպէս ճարտար
Նա ծըմըեց, քամեց, խմեց մեր գինին
Եւ շինեց տակառ։

Ուրեմն, եղբարք, բաժակըն լըցրած է՝
Քամբեցէք անվախ,
Թէ լսենք որ՝ մէկը շատ տըխրած է՝
Նորան գինի կ՚տանք։

184

Փութա՛ առ մեզ, նաշխուն կաքաւ,
Սարերն ամէն կանանչացաւ,
Զարդ զգեցաւ պայծառացաւ։

Յայդ լեռներէն ՚ի վայր փութաս
Յաւուրս գարնան պարեալ ցընծաս.
Նախշուն ձագերով շուրջ կու գաս.
Արագ արագ ոստոստելով,
Ծաղկանց վերայ թաւալելով,
Տան ո՞յր թըռչիս.
Ընդէ՞ր փախչիս
Կամ զի թագչիս,
Կողկողալով՝ ձայն արձակես
Ճաղկղա՞, շաղկղա՞,
Կաղկղա՞, կաղկղա՞,
Միշտ հառաչես
Եւ կարկաչես։

Ոսկիափայլ փետուր քոյին

Digitized by Google

Զանազան գունով շողշողէն
Որպէս զգոյն բոլորովին. Յայդ և այլն:

Փառօք ճեմես որպէս իշխան,
Լերինքըն քեզ յարկ սեփհական.
Դաշտերն ամեն համանգամայն: Յայդ և այլն:

Ոսկեծաղաձայն քաղցրիկ Թըռչուն,
Չքնաղատիպ և յոյժ սիրուն՝
Ի մէջ ծաղկանց ննջես 'ի քուն: Յայդ, և այլն:

Քու ճոխանան ամեն լերինք
Եւ համօրէն մարգագետինք,
Զքեզ գովեն ազգ և ազինք: Յայդ և այլն:

Երդ՝ բարձրացո՛ զձայն քո ընդ իս,
Եւ փարատեա՛ ըզսուգ սրտիս
Հայցմամբ քոյոյ երգաբանիս: Յայդ և այլն:

Կարկաչաձա՛յն այդ ձայն քո սուրբ
Տոչորէ զիս սիրոյ քո հուրբ.
Չես զովանալ արտասուաց ջուրբ: Յայդ և այլն:

Այդ լեռներուն հուպ առընթեր
Դէպ զառ ի վայր և զառ 'ի վեր
Թռերաբաց Թեւօք ճեմ առեր: Յայդ, և այլն:

Պետրոս վ. Ղափանցի:

185

Վարդը բացուել ա ծաղկոցին,
Ամպի ցօղը շողշողայ ծոցին,
Այ իմ վարդին, կարմիր վարդին
Դաստայ Դըրախտին: (2)

Թերթիկները դուզ փըռել ա,
Նախշուն գըլուխը ծըռել ա:
Այ իմ վարդին, և այլն:

Զ՚ես համբերել, վարդ Մայիսին,
Դուրս ես եկել Մարտի ամսին:

Digitized by Google

Ո՜վ իմ վարդին, և այլն։
Կու թառամիս, կու չորանաս,
Մինչ Մայիս թէ չէ գիմանաս։
Ո՜վ իմ վարդին,՛ և այլն։
Տաժան քամուն չ՚ես համբերի,
Օ, աղէր ճըճուին կ՚ըլլես գերի։
Չ՚ես տեսներու թիթեռնակին,
Ու աւետման ծիծեռնակին.

Կու գայ բըլբուլը թեմանէն։
Քեզ կու կանչէ գերեզմանէն.

Կու գանգատէ իր սև բաղդէն,
Խէ որբ մ՚ընաց կարմիր վարդէն։

186

Գինի։

Խաղող՝ զքեզ գովել պիտի,
Բոլոր պըտղովդ ես հաւասար,
Օչ դու միայն ես գեղեցիկ,
Ամէն պտղոց թագ ու ըշխար։

Խեղդ քաղած է յոսկոյն միջէն,
Դու մարգարիտ յոսկոյն շարաց
Քու մէկ պտուղդ աժէ ջուհար,
Տպազիոն ակն ու գոհար։

Ազգ մի թուխ, ազգ մի սպիտակ,
Ազգ մի կարմիր, որ լուս կուտար,
Ազգ մի դեղին խունկի նըման,
Անուշահոտ մուշկ ու ամբար։

Դուն 'ի Դրախտէն մեզ արմաղան
Ի յԱրարչէն պարգևեցար,
Համով անուշ, գինով յիմար
Մարդիկս սիրով որ յագենայր։

Անմահութեան պըտուղ դու ես,
Որ աշխարհիս մէջն բուսար,

Digitized by Google

Զքեզ հրեշտակ եբեր Նոյին,
Որ քո պըտղովդ ուրախանայր:

Զքեզ քաղեն, տանին հընձան,
Ճըմլեն զքեզ, ուտեն յիրար,
Մարդի նըման ջուր կու բըղխես,
Գետի նըման յորդոր գընաս:

Տանին լընուն զքեզ կարաս,
Առանց կրակի քու եռըդ գայ,
Շատ թագաւորք ժողուին առ քեզ,
Մեծ մեծ իշխանք և հուքմարարք:

Զթագաւորաց սիրտն բանաս,
Եւ տէր անէս քաղքի հազար,
Թէ ունէիր հազար չարկամ,
Նա քու սիրոյն մոռանար:

Թէ բարկացեր լինի մարդոց,
Կամ խոցել զինքն դիժար.
Յորժամ խըմէր կաթ մի քենէ՝
Բաշխէր զամենն և հաշտենայր:

187

Երգ, սէր և գինի:

Ուրախ լինինք, եղբարք, քանի որ կըտրիճ ենք,
Թէ չէ՝ շուտով կ'անցնի մեր մանկութիւնը,
Կու գայ մեզ կու կոխէ ծերութեան ցաւը,
Ապա ի՞նչ պիտ՝ անենք մենք ան ատենը:

Ախտօրանք երգելու՝ քանի որ շունչ ունինք,
Թէ չէ՝ գարնան ծաղկի պէս շուտ կու թառամինք
Ափսոս է, ափսոս է մեր ոյժն ու սիրտը,
Ցաւ կ'լինի մեր սրտին անցած օրերը:

Ե՛կ սիրենք, եկ սիրենք; եղբարք, մեկզմեկու,
Մեր մէջից դէն ձըգենք չար բամբասանքը,
Բաց սիրտով, պարզ աչքով մեկ մեկու նայինք,
Թո՛ղ սիրով անցկացնենք մեր մանուկ կեանքը:

Digitized by Google

Եղբարք՝ խմենք գինին Հայ ազգի կենացը,
Որ ամուր պահպանէ իւր սուրբ հաւատը,
Քաջ սիրտով, վառ սիրով սիրէ իւր հաւատը.
Ուրեմն դարդըլկենք մենք մեր գաւաթը։

188

Զուպուխիս թեթև ծուխ, երանի քեզ,
Որ բարձրանումէս օդի մէջումը.
Քամու հետ թռչելով հեռու տեղեր,
Ազատ գնում ես պարզ հովերումը։
Քեզանից խնդրումեմ աղաչանքս լսես,
Կատարես քո թռչելումը,
Գնա մօտ սիրեկանիս պատմիր ինչ որ
Ինքդ տեսնումես սըրտիս միջումը։

189

Ըստ եղանակին

Кубокъ янтарный
Полонъ давно.
Пѣною парной
Блещетъ вино!

(Пушкинъ).

Խնդրեմ վեր կացէք,
Եղբայրք անգին,
Դաս դաս կանգնեցէք
Ուրախագին։

Ահա բաժակներ
Ոսկեզօծած
Առէք, ընկերներ,
Իմ զուարթացած։

Ահա խնդութեան
Եւ գինիներ,
Գոյն գոյն, զանազան
Շամպայն, Մադէռ։

Ահա կախեթին
Կովկասեան մեր,
Ահա թանգագին
Խերէս, Մոտերն։

Առէք բաժակներ
Ուրախալի,
Լցնենք ՚ի նըւէր
Մեր Հայ ազգի։

Digitized by Google

Կեցցէ՛ն, երգեցէ՛ք,
Հայ աղջիկներն,
Կեցցէ՛ն, հնչեցէ՛ք,
Հայ զաւակներն։

Լցրէ՛ք, կոնծեցէք
Դարձեալ, կրկին,
Ե՛ւ մի՛ խնայէք
Պաշտուող փողին։

Խմեցէ՛ք խնդագին
Սիրոյ համար,
Սէրն է ձեր հոգին,
Ձեր բաղդն պայծառ։

Երգած է վաղուց.
Կեանք մեր կարճ է,
Այսօր կանք—էգուց
Կըմեռանենք գուցէ։

Այսօր կենդանի—
Էգուց գետնում,
Անելանելի
Պինդ դագաղում։

Ուրեմն գաւաթներ,
Շխկացնելով,
Ողէ՛ք եղբայրներ
Անոյշ պաչով։

Սմբատ Շահազիզեանց, Աշտարակցի, աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի, կանդիդատ արեւելեան լեզուաց եւ այժմ վարժապետ Հայոց լեզուի նոյն ուսումնարանում։

- - - -

190

Մատռուակ, գինի տո՛ւր, շրջանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ,
Հողից ստեղծուած է, ինսանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ,
Փուքր ինչ դիմանաս՝ դիւանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ,
Ի հարկէ կուղղուի միզանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ,
Կու առանձնանայ՝ մէյդանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ։
Ա՛չ ով չի՛ կարող ինքն իրան անուանել անբաղդ՝
Յայտնի-գիտելով, որ շատ նուազք եղել են անյաղթ.
Էշ պտողն արքայ եղեւ՝ յայտնի նստաւ 'տախտ,
Ամօթ կու կրէ անհամբերն և՛ կու մնայ անբախտ,
Ուժով չի՛ լինիլ, ամէն բանին կարգած է մին 'վախտ,
Մատռուակ, գինի տո՛ւր, շրջանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ։
Երկար չի՛ մնալ էս աշխարհքի մէջ չար ու բարին,
Իմաստ է պէտք, որ մէկ բոպէից հասկանայ տարին,
Խրատ առնելով՝ խեղճ գլուխը չի՛ զարկի քարին,
Ամէն բարիքն իսկի չարժի քաշած ազարին,
Կենաց լաւ օրն՝ դառն ու լեղի է, վատն՝ արթն,
Հողից ստեղծուած է՝ ինսանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ։

Digitized by Google

Գիշեր ու ցերեկ մերձ 'ի մահ տանումէ ֆէրեադ,
Ո՛չ ոք չի անում նորա ցաւերին ճար ու իմդադ,
Թէեւ գնումէ հոգւով նա միշտ առ Տէրն գանգատ,
Յօժար չի՛ լինում, նորա բանն որ լինի ապատ,
Յայտնի երեւի, խղճմտանքի հետ ընկել են ի՛նատ,
Փոքր ինչ դիմանաս՝ դիւանն էսպէս չի մնալ միշտ։
Ընցաւ ամէնի ճշմարիտն, մին սուտն մնաց,
Նախնիք լաւութեան իսկը տարին, մեզ տուտն մնաց,
Բարեկամութեան մարմինն թափվեց, կուան մնաց,
Բարեգործութեան մեծերն կորան՝ ծուտն մնաց,
Վերջն մօտեցաւ՝ տարիների էլ մուտն մնաց,
Ի հարկէ կուզզուի՝ միզանն էսպէս չի մնալ միշտ։
Սէյեադ, մի՛ ասիլ՝ դէպ ժամ չկայ, բանս խարաբ ա,
Չէ հարկաւոր դէպ ժամն քեզ՝ գործդ շարաբ ա,
Ես կեանքումն, ինչ ունենաս, է փուչ՝ խարաբայ,
Հոգին սատանից ազատողս միայն սէվաբ ա,
Ես ժամանակ լաւ մարդ ճարելն մեծ հիսաբ ա,
Կու առանձնանայ՝ մէյդանն էսպէս չի մնալ միշտ։

Գ. Տ—Տ. Մադաթեան։

191

Կաժդիկյ դեն՝ կաժդիկյ շաս, դուշա մայեա, պօմփու վաս,
Ինչ կուլի՛ ղադամ փոխես, լայեաղ անես՝ մօտս գաս,
Նադ օղլու համդամ օլայ՝ գեալ՝ արան մաննան քեսս,
Սարի խուդա, համշարի, սուխան միգուեամ ռաս։
Ճէնի ծիրի մէ, աք մօ, էխլա շէն սօդ միդիխար,
Նադինան աշնա օլինջա՝ օլ մանըմ իչուն աղեար,
Միպեօմ կրասնիկյ վինօ, բաղիգրայեմ գիտար,
Եյ զալում, եք շար բիեա՛ թու մարա մեհմանի դիգեար,
Օրծերդ դի՛ր բերանս, թէ չէ՞ ես կուլիմ անմաս։
Շաք ու րուզ գիւլբիշանդա յալ էյլադըմ բիւլբիւլի,
Որ իմ կամքը կատարես, սաս տեսնեմ ինչ կուլի,
Բէղափիլ էշխա դուշարմ՝ դադըթարմ դունեա փուլի,
Եխլա մէ մօկուգէ՝ մրարիս շէնի սուլի,
Մելյ նի Բօղ, վէյ նի անդէլ, ըշտօ խատիատ ատ նաս։

Digitized by Google

Չուն բէլա բազանտափան, բուխուր՝ ղարադջա նըք,
Սրակի պէս շափաղդ դիփուն աշխարհքս կու էրի,
Սուդա պայդեօշ, պրաշու, մենեա սաաբըչ բերի.
Ինք սահաթ սաբր բըքուն՝ բխանամ ղազալը շէհրի,
Նըրթի՝ օրի պռօշտի էխլա միեցի ամաս։
Խուէյլը հարիֆ մարդ պիտի՝ որ խօսքերըս իմանայ,
Գադի-սիւդա, սկազալայ մընէ ադին բաղ անա,
Մօտի էրթի դաբձանդի, գենացվալէ, չեմ թանայ,
Գուրբանի թու, դարդիմանդ, բիձ միրիմ ղամխանա,
Միսկին-Բուրջի էյլէնր ինդի սամա իլթիմաս։

Միսկին-Բուրջի։

192

Ամէն սազի միջըն գովաձ դո՛ւն թամամ դասն իս, քամանչա.
Նաքաշ մարթ քիզ չի կանա տէսնի դուն նըրա պասն իս, քամանչա.
Պաստ արա՛ էլ լալ օրերուն էդիվըն հասնիս, քամանչա.
Փիզ ինձնից ո՞վ կանայ խըլի՝ աշուղի բասն իս, քամանչա։

Ընդանըդ էրծաթէն պիտի, գըլուխըդ ջավահիր քարած,
Կուռթըդ շերմայէմէն պիտի, փուրըդ սադափով նախշ արած,
Սիմըդ օսկէն քաշած պիտի, էրկաթըդ փանջարա արած
Օչ ով ղիմեթըդ չի գիդի՝ լալ ու ալմաստ իս, քամանչա։

Ճիպուտըդ վարաղնած պիտի՝ թահր ունենայ հազար ռանգով.
Ձայնըդ ռաշի կուգէն պիտի՝ վուր գուն խօսիս քաղցըր հանգով.
Շատին զարթուն կու լուսացցնիս, շատին կու քընէցնիս բանգով՝
Անուշահամ գինով լիքըն դո՛ւն օսկէ թասն իս, քամանչա։

Ըծօղիդ էրկու կու շինիս, առաջ հայի ղափա գ՚ ուզիս.
Կու միձըրվիս այիփուսմըն, պարապ վախտի ռափա գ՚ ուզիս.
Էփ վէր գու գաս միջլիսումըն քաղցըր զօղ ու սափա գ՚ ուզիս.
Բոլորքըդ գօզալնիր շարած միջլիսի կէսն իս, քամանչա։

Շատ տըխուր սիրտ կու խընդացնիս, կու կըտրիս հիվընդի դուղըն.
Էփ քաղցըր ձայնըդ վիր կօնիս՝ բաց կու՚լի հիդըդ խաղօղըն.
Խալխին էս իլթիմազն արա՛ ասին. «Շարի քու ածօղըն»։
Քանի սաղ է Սայեաթ-Նօվէն, շատ բան կու տէսնիս, քամանչա։

1759 Թ.

Սայեաթ-Նօվայ, աշըղ։

Digitized by Google

Սազ—նուագարան։ Թամամ—կատարեալ։ Դաս—orchestre, մի-տեղ դասած զանազան նուագարաններու զուգակշիռ հնչումը։ Իւ—նա։ Նաքազ—ցած և վատթար, ժլատ մարդ։ Պաստ անիլ—ջնջել։ Աշուղ—պարսկերէն ա՛շըղ, բառն իսկապէս նշանակում է սիրահար. բայց սովորաբար աշըղ կամ աշուղ՝ ասում են էն ազգային բանաստեղծներուն, որք նուագարանն ածելով երգումեն իրանցմէն գեղջուկ լեզուով շարադրած, երբեմն և յանկարծ ասած խաղերն. շատ անգամ երևելի աշուղներն՝ բազմութենի առջևն, հրապարակում կամ ուրիշ պատահած տեղ, բռնում են իրար հետ համեմարեղ մրցաբանութիւն. սազն ձեռին վառվռուն ոգւով ներդաշնակելով մէկ մէկու տալիս են դժուար լուծանելու չափական ձևում բերած, սիրուն խօսքերով զուգած և կոկած խորին իմաստներ. սրանցմէն կապօղն (յաղթօղն) առնում, խլում է իբր յաղթանակ իր հակառակորդի ձեռից նուագարանն, որն որ սովորաբար հետ են դարձնում պայմանով՝ որ յաղթվածն երբէք չը համարձակվի յաղթօղի առջևն, ինչ տեղ գ'ուզէ ըլլի, խաղ ասելու։ Նաս—վէճ, գործիք վիճոյ։ Շիմայի—փըղոսկր։ Փուր—փոր. Նախշ—նկար։ Սիմ—պողովատիկ կամ պղնձէ թել, որն որ գործ են ածում նուագարանի համար։ Քաշած—քարշեալ։ Փանջար սարած—fen fenes estré, ciselé à jour. Երգիչն նկարագրում է Պարսկաստանի և Արաստանու մէջ գործ ածած քամանչէն (ջութակ)։ Դիմէթ—գին։

Ղ՛իպուտ—archet de violon. Սարաղնած—ոսկեզօծ։ Թահր-տեսակ։ Րանգ—երանգ։ Րաշ Րիւստէմի հռչակաւոր ձիու անունն է. էս տեղի բնակիչներու աւանդութեամբ, ռաշ՝ ասում են՝ թևաւոր ձիուն (hippogriffe). Կուզի—Արաց բառ նշ. պոչ։ Սուր—որ։ Հանգ—նուագ, եղանակ. և՛ ձև, տեսակ. ասում են էս տեղ՝ ինչ հանգի մարթ ես էլի, այսինքն՝ ինչ տեսակ մարդ ես եղել։ Բանգ—Hyosciamus բոյսն և նրանից շինած դեղն է. արևելցիք առ հասարակ, էս տեղի բնակիչներն էլ՝ ամէն տեսակ քնեցնող դեղին ասում են՝ բանգ, որն որ Արաբացւոց հռչակաւոր գիտնականի Իբն Բայթարի խօսքով պատրաստվում էր տերևից և սերմից երեք տեսակ Hyosciamus բոյսի՝ H. albus, H. aureus և H. reticulatus. Էս վերջի տեսակից շինում են եղել ամէնից թմրեցնող ու քնեցնող բանգն.

Ածօղ—նուագածու։ Ածել բայն նշ. մէկ նուագարանի վրայ խաղալ, սազ ածել. էլի նշ. հեղուլ (ջուր, գինի ածել) քար ածել (գերեզմանի վրայ քար դնել, քար գցել)՝

«Մէռնէլուս օրն քեզ գ'ուզիմ՝ վրէս քար ածիս ինձ ամա»։

(Նաղաթ-Օղլան)։

Մենձըռվել—մեծարել։ Վախտ—ժամանակ՝, ասում են և՛ վախտ։ Րափայ—պր. բառ նշ. հին տարազով շինած տներում, սենեկի ա-

Digitized by Google

ռաստաղից (օձօւք) մէ քանի կանգուն ներքև, պատից պռակի պէս դուս բերած բաց տեղն (corniche), սրան Վրաստանում սովորաբար ասում են Թարէք, որն որ է՝ տան պատուաւոր տեղն, ուր դնում են եղել՝ զարդի համար, Թանգագին Չ.իրազու ամաններ ու սահաւագիւտ մրգեր։ Եփ—երբ։ Վէր գու քաս—վայր կու գաս։

Դուղ—դող։ Վիր կօնիս— վիր անիլ։ Հիդդ—հետդ, քեզ հետ, ընդ քեզ։ Խալխ—արբ. բազմութիւն, ժողովուրդ։ Իլթիմազ—աղաչանք, հայցուած. միջնորդութիւն։ Սաղ—կենդանի։

193

Ես չեմ ուզում էս թավուր [1]) փիս [2]) մահուտը,
Ինձ խաբելայ պարոն Խեչօ [3]) եահուդը, [4])
Մութը տեղը կտրեց՝ չիմացայ փուտը,
Պէտք է որ անիծեմ նորա մօր սուդը, [5])
Ծառըծանով երդում կերաւ՝ աւէց սուտը։

Որ լաւը տաս՝ քեզ համար բաւ կուլի,
Բոլոր աշխարհի միջումը չաւ [6]) կուլի,
Էս ստօլի [7]) երեսքաշին լաւ կուլի,
Սոլ չունիմ՝ կտըրվելայ չորս ոտը։

Մի ասէք պարոն Խաքին՝ էս ինչ ղալ [8]) այ,
Որ տուելայ Աղբարին՝ էս ինչ մալ [9]) այ,
Կասենաս թէ ներկած բարդանի [10]) շալ [11] այ,
Գաշ [12]) էլ կըլի, որ մէջը ծըխտես խոտը։
Խաբար. առի՝ ըստուր [13]) գինը նէչա [14]) այ,

---

1) Թավուր—Պէս, տեսակ, գունակ։ 2) Վատ, անպիտան։ 3) Խաչատուր կամ Խաչիկ։ 4) Եահուտ կամ Եհհուտ, Եահուտի կամ Եհհուտի—Հրեայ, եբրայեցի, յուդայեան։ 5) Սուդ, Սութ կամ Սուտ — Կաթն։ 6) Չավ — Համբաւ, հռչակ, անուն. քարոզ։ 7) Սեղան։ 8) Վէճ. կռիւ խօսակցութիւն անտեղի։ 9) Ապրանք, գոյք, վաճառք։ 10) Բուրձ, պայուսակ կամ խորգ մեծ՝ անկեալ 'ի մազից այծու։ 11) Յփսի։ 12) կամ Գաշէյէ — Բեռնաբարձ գործի 'ի Թիկունս բեռնակրաց։ և՛ գաշ — Համետի, կորդնի և փալանի ճակատն։ 13) Սորա. այսր կամ այսորիկ։ 14) Նէչէ կամ Նէչէ — Որչափ, որքան, քանի, քանիօն։

Digitized by Google

Էս մահուդ չի՝ բալքա (15) մահուտ բէչա (16) այ,
Տեսնողները հենց իմացան քէչա (17) այ,
Խարաբ (18) ըլնի բարրայ էլ զաւօդը: (19)

Էս մահուդի թարիֆը (20) ես շատ արի,
Տուի դերձակին՝ լայաղ (21) չարաւ՝ որ կարի,
Ասեց՝ էս ի՞նչ այ, չի արժի մի փարի, (22)
Լեզւով նամ (23) տուէց՝ նամ չի առաւ մի տուալը.

Մուննաթ (24) եմ անում՝ առաջ էն լաւը տաս,
Փոփռալէն՝ (25) շուլազ (26) տալէն խաւը տաս,
Ասառն ու քօմէն, (27) շըլնքի մաւը (28) տաս,
Խիալթին (29) ու գուլմէն (30) ու մերամուտը: (31)

Ազբար Ադամն եմ թահրղ (32) կանեմ,
Աղա երեսըս քեզ փիանդազ (33) կանեմ,

---

15) Բալքի կամ Բալքիաէ—Գուցէ, որէ թէ, թերեւս: 16) Բէ-չէ—Չաք. ծուռ: 17) Քէչէ—Կայծ, [illegible]: 18) Աւեր, աւերակ, քանդեալ: 19) Գործատուն, գործարան: 20) Պատմութիւն. գովք, գովաբանութիւն, գովասանք: 21) Լայըղ—Արժանի, արժանաւոր, պատշաճ: 22) Փարա կամ փարէ—Ստակ, փող, դրամ, կէս կօպէկ: 23) Նէմ—Գէջ, թացութիւն կամ թաց. խոնաւ. տամկութիւն: 34) Միննէթ—Խնդիրք, աղաչանք, աղերսանք, թախանձանք. մի-նեթ անիլ—Շնորհս, երախտիս, բարիս, բարերարութիւն կամ բարեկալութիւն համարել: 25) Փէր կամ փէր—փայլ, բոց, շող: Փէրփէր կամ փէրփէր—փայլուն, շողաւոր, բոցաճաճանչ,—փայլ: Փէրփէրալ, փէրփէրալ (և ֆըռֆըռալ)—փայլել, փայլատակել, բոցափայլել, շողալ, փողփողել: 26) Շաֆգ—Ճաճանչ, շող. Նշմէ-ֆագ—Լոյս երեկորին. կարմրութիւն երկնից երեւեալ ընդ երեկս 'ի մտանել արեգական. շողք: 27) Վերջաւորք. ծոպք. կերպասեայ ժապաւէն՝ կարեալ 'ի ծայրս կամ յեզերս հանդերձից: 28) Մախմ-րեայ կամ դիպակազարդ ժապաւէն՝ կարեալ յօձիս կամ 'ի փող-պատս հանդերձից: 29) Խայթ—Թել, ասղանի. խիաթ — ասեղն: 30) Գուլմէ—Կոճակ. ճարամանդ. աղխ: 31) Օղ կոճկաց կամ ճարամանդից: 32) Թահրիզ — Գրգիռ, հրապուրանք. գրգռել-յորդորել. յուզումն, շարժումն, 'ի հաւանութիւն: 33) Փայենդազ—Պաստառ կերպասեղէն. դիպակն մեծագին, զոր տարածանեն ի գետնի ընդ ոտիւք արքայի 'ի մտանել նորա 'ի քաղաք ուրեք.— զինչ և իցէ իր՝ որ ընդ ոտիւք տարածանի, զայս կրէ անուն:

Digitized by Google

Թէ որ չի տաս՝ Պօլկօվնիկին 34) արզ 35) կանեմ,
Ըստրանից 36) կառնեմ ամէն եկամուտը։

Աշըղ Աղամ

194

Ես մի սիրական կուզեմ դարդից խաբարդար 1) ըլնի,
Համ խեյօք՝ համ դանանդայ 2) ոչ թէ խելագար ըլնի,
Կեանքիս հետ կեանք ունենայ՝ աշըլի 3) բաֆադար 4) ըլնի,
Մեր երկըսիս պայմանը՝ էս թավուր իգրար 5) ըլնի

Ամէն փուչ սիրականի համար՝ մի ջիվան պըտի 6)
Հաւատարիմ սիրելոյ փիանդազ ու ջան պըտի,
Ճանփումը ղուրբան անես օմրըդ բիրդան 7) պըտի,
Քաղցր խօսալ ունենայ՝ անուշ սիրական պըտի,
Արաց սիրի սիրելոյն՝ սիրով սիրահար ըլնի։

Մի խօսքը սահհ 8) եար կուզեմ՝ որ աշխարհս հաւանին,
Իմանաս էլ ինչ պէտք այ բաֆալու 9) սիրականին,
Գէմքդ փիանդազ անես՝ ջանըդ ղուրբան ջանին,
Որ հոգի տաս՝ չի կորած՝ էս թավուր գովականին,
Թէ դրուստ 10) միտք ունենայ՝ քեզ հետ մուղարար ըլնի։

Բաֆալու սիրականին պէտք է քեմալ 11) ունենայ,
Աւրիշներին չի լմի էս թավուր հալ ունենայ,
Իրան սիրականի հետ քաղցր խօսալ ունենայ,

---

34) Գնդապետ։ colonel։ 35) Յանդիման լինելն. մատուցումն, առաջի առնելն. — գանգատ. գիր աղերսանաց. խնդիր, խնդրագործութիւն։ Արզ անել կամ իլ — աղերսել, աղերսամատոյց լինել, գանգատել, աղերսանօք յայտնել։ 36) 'Ի նմանէ։

1) Տեղեակ, գիտակ. ծանօթ. հմուտ։ 2) Գիտակ, հմուտ, հանճարեղ։ 3) Աշըլ—Տէր. կարող. հմուտ. գիտակ. կից, կցորդ։ Աշըլի—Ընտանի, սովորական։ 4) Վէֆադար—Հաւատարիմ, մտերիմ, կատարիչ խոստմանց։ 5) Հաստատութիւն, խոստումն. դաշն. պայման։ 6) Պէտք է, պիտոյ է, պիտի։ 7) Միանգամայն, լի բովանդակ, բոլորովին, գլխովին, ողջ 'ի միասին։ 8) Ճշմարիտ, ուղիղ, սոյգ։ 9) Վէֆալը—Հաւատարիմ, մտերիմ. հաստատ բարեկամ։ 10) Դիւրիւսթ—Ուղիղ, ճշմարիտ, արդար։ 11) Կատարելութիւն, լրութիւն։

Digitized by Google

Գիշեր ցերեկ մեյդանեղ սէյր 12) ու ման գալ ունենայ,
Զարակամ թշնամիքոնց սրտին ահուզար ընի:
Փուչ սիրականի համար պէտք է ա̃խ ու վա̃յ չանես,
Ընկած տեղը ամէն վախտ ուղիղ սրտով սայ 13) չանես,
Հաւատարիմ սիրելույ գունաղի 14) հետ թայ չանես,
Անճար Աղբար Ադամի աշխատանքն զայ 15) չանես,
Չեմ հաւատալ աշխարհս թէ քեզ բարերար ընի:

Աղբար Ադամի

195

Էժան տեսայ՝ ընդուր առայ կաղ էծը,
Ծուլծուլ էլաւ՝ տուէց մաղալլաղ 1), էծը,
Մօլլի 2) նման լաւ էր ասում հաղ, էծը,
Շատ էր քէյֆով 3), խմել էր արաղ 4) էծը:
Էժան առայ՝ ասի տիրոջը խաբեցի,
Զաղուն 5) դրի՝ պոզերիցը կապեցի,
Փախսըն առաւ՝ բազարներըն չափեցի,
Գըժվացըրէց ինձ՝ շինեց սարսաղ, էծը:
Ինձի չունեմ անեղիցը՝ նետիցը,
Շատ եմ ծեծել՝ հարցեցէք փետիցը,
Երի՛ հ՛արի, անց չի կացաւ գետիցը,

---

12) Զբօսանք, ճեմք, երթ և եկ, ճեմումն: 13) Դիտաւորութիւն, միտք, ուշադրութիւն. ջան. փորձ, Սայ անել—ջանալ, աշխատել, գուն գործել, մտադիր կամ ուշադիր լինել 14) Թըրնակ—Եղունգն (մարդոյ). կճղակ, սմբակ (չորքոտանեաց): 15) Կամ Զայ՛ը—Կորուսեալ, կորստական, վատնեալ, ծախեալ անպիտան. Զայ անել—Կորուսանել, վատնել, ծախել. աւերել 'ի չիք դարձուցանել:

1) Մու՛ալլակ—Կախեալ, 'ի կախ. գեղեղ, գլխիվայր թաւալ գլոր. գլխաթաւալ կամ գլխագլոր ընդոստնուլ. գեղգեղ տալ կամ 'ի գիլ գալ մարդոյ, գլխիվայր գլորիլն: 2) Կամ Մէվլա—Օրէնական, օրէնսգէտ, դատաւոր (Մահմետականաց): 3) Քէյֆ—Ուրախութիւն, զուարճութիւն, խրախութիւն, զուարթութիւն ('ի գինւոյ): Քէյֆով—(Քէյֆլի)— Զուարթ, զուարճալից, ուրախ, խրախ, զուարթացեալ ('ի գինւոյ): 4) Արաղ կամ Արաքը—Օղի, ցքի: 5) Տոռն, լար, ուլանոց. կապ որթուց:

Digitized by Google

Ինձնից ուզէց գէմի՛ինան [6]) սալ [7]) էծը։
Դուրս բերեցի սօյիւտլուղէ [8]) դզերը, [9])
Մըրէս թափեց կասսաբխանի [10]) շները,
փախաւ՝ մօտաւ մաթուշկեքանց տները,
Միտքըն ունէր դառնալ ղուռումսաղ [11]) էծը,

Երկու յետի ոտներիցը դըքեցինք,
Էն երկար ականջներիցը ձըգեցինք,
Աշունց տուինք՝ անիծեցինք՝ թըքեցինք,
Չէր ամաչում՝ ինձ անումէր լաղ [12]) էծը։

Նա չէ՛ տեսել մի էսթավուր օյունբազ, [13])
Պոզեր ունէր՝ որ ամէնն էր մի գազ,
Ծամ քոսոտ էր՝ համ ղօթուր [14]) էր՝ համ անմազ,
Ոտներիցը էլել էր դաբաղ [15]) էծը։

Նա չ՚տեսայ սև իծի մըսի համը,
Դժութիւնումըն ըսկի չթողուց քեամը, [16])
Էնդուր համար Թարիֆն արէց Ղազար Աղամը,
Սրտիս վրէն դըրուց դուգիւն [17]) դաղ [18]) էծը։

Ղազար Աղայան։

---

6)' Գէմի՛իլէ—Նաւով հանդերձ. (գէմի—Նաւ. և իլէ—հանդերձ, ընդ)։ 7) Լաստ, լաստափայտ։ 8) Սէօյիւտլիւք — Ուռիք, անտառ ուռեաց։ ուռաստան։ Սէօյիւտ կամ Սէօյիւթ—Ուռի։ 9) Դիւզ—Ուղիղ, հարթ հաւասար, տափարակ (տեղի, տարածութիւն), դաշտ։ 10) Կասսաբխանէ — Սպանդանոց, մսավաճառանոց, սպանդարան. (Կասսաբ—Մսագործ, մսավաճառ, սպանդագործ. և խանէ—Տուն, տեղի)։ 11) Կաւատ, պոռնկախառնիչ։ 12) Խաղ, կատակ ծաղր. բանք ծաղու, խաղոյ և զուարճութեան։ 13) Խեղկատակ, հտպիտ, միմոս, խաղասէր։ 14) Բորոտ, ուրուկ, քոսոտ։ 15) Կամ Տապախ — Տապակ կամ Տապաստ. Ցաւ. արջառոց փոխադրական, ուռուցիք ոտից և կճղակաց մինչև 'ի նեխութիւն որդնալից։ 16) Քէմ— Սակաւ, պակաս, փոքր։ 17) Դիւյիւմ — Ծանգոյց կամ կապ (վէրաց). խարան. աղբիւրիկ կամ աղբիւրակ (վիրաց)։ 18) Խարան։

Digitized by Google

196

Սանահայր Արքուհւոյ Կուսին Հաղպատի վանիցն՝ Յովհաննէս Վարդապետ, ճաշ պատրաստելով վասն միաբանից, զայս գովասանութիւն ընկալաւ առ ժամն 'ի 10 Յունիսի 1854 ամի, 'ի Վաղարշապատ։

Ախ, Յովհաննէս Վարդապետ, ինչ ասեմ ձեր աքլորին, 1)
Արէ, ճշմարիտն ասամ. որքան էր սրա 2) տարին,
Աւա՛ղ ձեր յարգութեանը, ամօթ դրա 3) կատարին, 4)
Դեռ ճաշը չի վերջացած՝ աշշըքը 5) օջաղ 6) արին,
Խառակեցին աքլորը, պղնձոյ մէջը դրին,
Մինչև էն տեղն հասաւ, որ փափագեցինք փօնարին։ 7)
Պղինձը ջուր լցնելով՝ կուժ ու գիւյում 8) չի մնաց,
Աքլորի յոյսն ունելով՝ ով արդեօք ծում 9) չի մնաց,
Բաղչումն արքատ, 10) վանքումը սպիտակ մում չի մնաց,
Սովածութեանն յաղթելով՝ խելքս ինձնում չի մնաց,
Երբ շըհանոց մուռն իջաւ, ասինք, թէ հում չի մնաց,
Մեք վռազէլ, համբերէք. աչքերն էս լուրը բերին։
Վարդապետէն հարցրի աքլորի թուականը,
Ասաւ. իմ պապս էր գիտում դրա կենաց սահմանը,
Երբ Նոյ էր որդիքովը մտնել ուզեց տապանը,
Էս աքլորն էր տապանի ձայն տալողը՝ դեսպանը,
Էն վտանգիցն ապրելով, հիմա մնաւ ղազանը, 11
Յանկանումէր Բարունիս առարկայից երկարին։
Տեսան կէս գիշեր դառաւ, պղնձիցը հանեցին,
Կարեցին մէկ հատ թևը, կերան՝ հում անուանեցին,
Զարահատեալ հաց բերին, աքլորը բաժանեցին,
Որքան կերան, լիացան, էնքան գովաբանեցին,
Ընդեղ երկս առ երկս ինձ ուղղախօս չինեցին,
Մէկ էս տեսակ տեսարան քիչ կճարվէր աշխարհին։

1) Աքաղաղ։ 2) Սորա։ 3) Դորա։ 4) Բռուկ։ 5) Աշշը կամ Աշճըր-խոհակեր, խորտկարար, խահամոք։ 6) Ծխահանք, ծխան, կրակարան։ 7) Լապտեր, մոմակիր. Ֆանոս կամ Ֆանուս։ 8) Անօթ ինչ պղնձի վասն ջրոյ. սափոր պղնձի։ 9) Ծուխ։ 10) Յօդք, ուռք որթոյ չորացեալք։ 11) Սան, կաթսայ, պղինձ կերակրոյ։

Digitized by Google

Միսք երբեք չկերվաւ՝ էնքան, որ անպիտան էր,
Մահմուզները [12] Թզաչափ՝ մարթին գաւաղի [13] բան էր,
Անեցած ոսկորների ամէնքը մէկ գերան էր,
Թէև սրա գլուխը փիթից պակաս կլինէր,
Ծայց. ճնաղը [14] մէկ աղքատ տան համար ներդիվան [15] էր,
Պահարաններ՝ մաղազէք [16] կար էս աքլորի փորին։
Քու սրտացաւ ընկիլը, ով դու, յետոյ իմացան,
Թէև էն քիչ ատենին մամնաւոր ուրախացան,
Աքլորի գօլվաթիցը [17] շատերը հիւանդացան,
Միջոցը երկարելով, հազիւ որ առողջացան,
Տեսայ, որ իմ յոյսի ինձ տուած վիշտքը բազմացան.
Միանգամայն տուր տուի ինձ վստահութեան լարին
Յայտ լեցի վեհանձն հոգի տեղակալ Արբազանին,
Որ Յովհաննէս Բաբունին չի մնաց իր պայմանին,
Զտէր Աւետիս քահանայն, ազգաւ Արարատեանին,
Երաշխաւոր կամ վկայ տուաւ Աշըղ [18] Շիրինին,
Մէկ գառը ինչ էր արգեօք. աւա՜ղ ձեր աստիճանին,
Խոստմունքի կատարումն է ամենալաւն ու բարին։

Աշըղ Շիրին։

197

Վասն գինւոյ և արբեցութեան.

Քիչ խմիր կու հարբեցնէ, գինի է՝ ոչ թէ թթու թան,
Խմողին կ՚ըրրացնէ, թէ իշխան լինի, թէ Սուլթան։

Ինչ մարդ խմելուց հազ արաւ, նորա քիսէն ծակ կու լինի,
Զունքի խմիչքն փողի հետ, կասեն, հակառակ կու լինի,
Արբեցողի որդիքն գող՝ կինն անառակ կու լինի,

---

12) Կարթ, բետ աքաղաղի։ 13) Կամ Գէրբաղ — խաղախորդ, կաշեգործ։ 14) Ձէնահ — Թեւ։ 15 Կամ Ներդիւան — Սանդուղք, աստիճան, վերելեակ, ելանելի։ 16) Ռամկօրէն Մաղազա.— Մախզէն՝ յգ. Մախազին — Շտեմարան, մթերանոց, նկուղ, մառան։ 17) Աղորմութիւն, բարերարութիւն, բարեպաշտութիւն։ 18) Կամ Աշըկ—Երգիչ, գուսան, բանաստեղծ ազգային։

Digitized by Google

Ինչքան պատուելի մարդ լինի՝ վերջն խայտառակ կու լինի,
Ահեղ ատենի օրն նա սեւերես կերթայ դատաստան։
  Արբեցողի տան միջիցն՝ վրդովմունքն անպակաս է,
Եթէ մին ծածուկ խօսք ասես՝ հրապարակի մէջ կասէ,
Նորա հետ ընկերանալն մարդոյ պատուին շատ վնաս է,
Որ տեղ մէջն փաս բան տեսնի՝ կու կարծէ թէ գինոյ թաս է,
Թէ կինն նամուսով էլաւ, սաղ կու մտանէ գերեզման։
  Մեր Փրկիչն գինին էնգուր դրաւ իւր արեան փոխանակ,
Որ քրիստոնեայքն խմելիս նորան չափ դնեն և քանակ,
Խելօք մարդին բաւական է ամենայն օր մէկ ըմպանակ,
Անչափ խմողն Քրիստոսին յայտնի մորթուէ անզանակ
Արբեցողն՝ ըստ իմ կարծեաց, է բնակիչ դժոխական։
  Արբեցողի հետ ով ոք որ ունենայ հաշիւ, առ ու տուր,
Ինչպէս կարծէ իւր փողի մէջ կապեց մին սատրէկ վազկան ջուր,
Նորա դէմքն չի ծիծաղիլ, միշտ դառնացեալ կուլի, տխուր,
Թէ գիտուն ես, այս մասին, դու, իմ խրատներիս ականջ տուր,
Եթէ ոչ՝ վերջն կափոսես, երբ որ կուլիս թշուառական։

Գ. Տ—Տ. Մոգաթեան։

198

Անցեալ գիշերն երազում
  Դովլաթ բաժանողն մինակ
  Ըշտապով ինձ մօտ էր վազում,
  Ձեռին բռնած փողի տոպրակ։
Հարցրի. ուստի՞ ես գալիս,
  Մոռացել ես բէիղբալիս,
  Ասաց. սրան քեզ եմ տալիս,
  Թէ որ կուտաս ինձի մուրհակ։
Ընկայ վիզովն՝ պաչ արի,
  Ասամ. գալըդ հազար բարի,
  Ո՞ր տեղ էիր անցեալ տարի,
  Որ ընկայ ես մեծ պարտքի տակ։
Ասաց. առատաձեռն էիր,
  Ինձ համար ծանր բեռն էիր,

Փող չ՚ի տալ քեզ, թէ մեռնէիր,
Աստ մարդին շատ եմ ներհակ։
Ես եմ գովլած բաժանողն,
Որ քեզ տամեմ էսքան փողն,
Չեմ սիրել ես փող ուտողն,
Պիտի ման գաս առանց գտակ։
Խօրակըդ սոխ ու հաց արա,
Հացն ջրումն թաց արա,
Բանն ինքդ վեր կաց, արա,
Չիլի փող տաս՝ բռնես մշակ։
Որ չի կատարես խօսքերըս,
Թէ լինիս իմ ծնող հէրս
Քեզանից կու կտրեմ սէրս,
Կ՚քցեմ մին խոր հորի բակ։
Ասամ. ինձանից հեռացուր,
Ո՛ւմ կամենաս, տա՛ր՝ նորան տուր,
Որ ծառայի նա քեզ 'ի զուր,
Քաշի բեռնդ՝ իբրև իշակ։
Ես Սէյեաւն եմ՝ գիշեր և տիւ,
Չեմ տուել հէչ փողին պատիւ,
Այսուհետև քոյ միննաթիւ
Պէտք է ման գամ կօշիկս ծակ։

Գ. Տ—Ե. Մադաթեան։

199

Ի հանդէպ ասացելոյն 'ի Հայ Կատօլիկ Ալէքսանդր վարդապետէ Ալէքսանդրապօլցւոյ. «Բայց ինձ հաւատա, Շիրին, բովանդակ մէջ աշխարհին».

Պատուելի Աշըղ Շիրին, չե՞ս գիտում էս չար դարն,
Որ լեզուի տակ ես ձգել մեր Աթոռի աքլարն։
Աքլարիդ պատմութիւնն մէկ կիսահայից լուայ,
Չէ հաւատացի, զի անհաստատ վկայից լուայ,
Անհաւատ, անյոյս, անսէր, գործն երկբայից լուայ,
Դուլս կեղծաւորութեան՝ անհարս փեսայից լուայ,

Digitized by Google

Լաւ էր՝ թէ չէի լսել, սա էլ ձեր սայից լուայ,
Լսած օրիցս կորաւ սրտիս միջի դադարն։
Ասացի. ով պատմաբան, մեր Հայքն էս աքլարին՝
Մինչ էսօր ընդունիլն՝ սրբոց նախահարց շարին,
Մոքա չորս աքլար էին՝ մինչերն սա էր բարին,
Որ մեք արժանի տեսանք տալ նմա խաշած գարին,
Մնացեալ երեքիցն մէկն 'ի Հռոմ տարին....
Որ՝ ըստ կարեաց, պահպանէ Առաքելոյ տաճարն։
Երբ հասաւ այն քաղաքն, իրան կիրքն արծարծեց,
Գլխի երկար փետուրն թագ կայսերական կարծեց,
Որոնելով՝ քանի մի իրան պաշտօղներ վարձեց,
Վերջումն այն խեղճերին անտանելի բեռ բարձեց,
Նորանց միջից մէկն ասեց. արի՛, չար ճամբից դարձեց,
Թէ ոչ, կուտով կ'պսակեմ գլխիդ կարմիր կատարն։
Երբ անպատեհ գործերն Հռոմայ մեծ աքլարի
Սկսան անթիւանալ՝ ծովանալ տարէ ցտարի,
Խորակն չամիչ արաւ, չուզեց տեսանել գարի,
Սակսոնից մէկ Լոր էլաւ՝ խիստ քաջասիրտ և արի,
Չի կամեց՝ մեծ աքլարին ըստ արժանւոյն մեծարի,
Վասն որոյ նա էլ կամեց գտնել այս ցաւի ճարն։
Կռուեցին երկար միջոց Լորն ու տաճարի տէրն,
Աքլարների միջիցըն վերացաւ նախնի սէրն,
Էս մասին տրտնջացին էն կողմի դիփ հաւերն,
Աքլարի կողմից վատն՝ Լորի կողմից լաւերն,
Վերջապէս կոխեցին, հանին մեծ աքլարի աչքերն,
Կուրացաւ, էլ չկարաց ընթանալ ճանապարհն։
Խեղճ աքլարն կուրացաւ, եղև անպէտ և անշահ,
Հաւերն բոլոր տուին, թէ չէ արժան սրան գահ,
Չի թողին տաճարումն, արտաքսեցին 'ի սրահ,
Քիչ մնաց՝ որ մեռել էր աքլարն անցաւ՝ անմահ,
Ով որ տեսնումէր նրան, ձայնիւ ասումէր՝ վա՜հ վա՜հ,
Հպարտութեամբ վեր ընկաւ փառք ու պատուից էս չարն։
Վերջն տեսան աքլարն օր օրից լղարումէ,
Միաբանքն ասացին. շուտ մորթելն դատում է,
Մորթեցին, ղապանն դրին, մինչի այսօր եփվումէ,
Ամէն Հռոմ քաղաքն նրան սպասեալ՝ ծում է,

Digitized by Google

Բայց նա փրկչի թուրքն մինչ ցարդ չի՛ եփվել, հում է,
Նուամեն. պնդութիւնով էլ չկայ քարեքարն։
Ինքն Կովկասու սարն. ամպն նորա թևերն,
Գագաթն՝ կատարն է, երկինք է հասել ծէրն,
Ձորերն երակներն, քրտինքն է գետերն,
Անտառքն նորա հերն, Եղնիկքն ոջիլներն,
Ինչպէս բանի եփվելուն ո՞նց դիմանայ համբերն,
Սորա մսից-շուտով է կարող եփվել սև քարն։
Այս աքլարի միսն՝ որ քար էլ լինի, ձերն է,
Միսն մէկ ունայն բան է, թագն ազգի սէրն է,
Միշտ մեծ պատուի արժան է՝ ով ինչ բանի ծերն է,
Ով լաւ բանին վատ ասի, սխալն աչքերն է,
Նուամեն՝ էս աքլարն նախահօր ընկերն է,
Կամ թէ՝ նա կար, երբ ձգին աշխարհքի հիման լարն.
Միաբանքն կտրեցին կացնով փոքր ինչ կատարէն,
Կամեցան որ նրանով մին հացկերոյթ կատարեն.
Կերան, էլ չեն հեռանում միշտ ոտաց ճանապարհէն.
Փորացաւի ձեռիցն չեն կարենում դադարեն,
Հաւից լաւ բան դուրս կուգայ, վատ բան կուծնի չարէն,
Նքլո՞ր կու լինի կոչել էսպէս ապառաժ սարն։
Վերջն ժողովք արարին հաճութեամբ միաբանաց.
Միսն ղազանից հանին՝ բաժանեցին գազանաց,
Գազանների բերանումն երբէք ատամ չի՛ մնաց,
Այս աքլարի էս լուրն՝ մինչև յաւիտեան գնաց,
Վասն որոյ մեր աքլարի բնութիւնն են՝ մոռա՛ց,
Թէ ո՞չ ձերի վարքերով կու լցնեմ աշխարհն։
Պատմաբանն զայս լսեալ՝ իրան քաշեց սուր լեզուն,
Վասն զի ծածուկ տեղն կոչումէր իրան գիտուն,
Պատասխանեց ինձ՝ թէ մեք մէկ ընտանի եմք, մի տուն,
Ասացի՝ որ այդպէս է, չէ՛ պարտ միմեանց զի տուն
Շարժեցընենք հաւատոյ հիմունքն տեղից բիթուն,
Որն որ մեզ տուեալ երկնային Բարերարն։
Շիրին, էլ այսուհետև խօսքիդ մէջ ամուր եղի՛ր,
Մեզ շահ չէլած բաներն մի՛ տեսանել, կոյր եղի՛ր,
Ազգի աղտն սրբելոյ՝ կամ ջուր և կամ հուր եղի՛ր,
Ընդ թշնամեաց կռուելոյ՝ թրոյ նման սուր եղի՛ր,

Digitized by Google

Մէ՜ երկնչէր մահիցդ՝ կամաւ անձնատուր եղէ՛ր,
Հաւատա՛, սէրն է ամէն բանի գերակատարն։
Թէեւ մեր հին աշխարի միտն անհամ էլ լինի,
Նրան այլոց հազարին չեմ փոխել, որ ճար լինի,
Միան ինչ մեղք ունի, որ ունողն տկար լինի,
Խօսքն երեսին կասեմ, Թէ ծնող եղբայր լինի,
Սէյեադն եմ, մեր աշխարն Թող հոգւոյս սատար լինի,
Որ լինի ինձ բնակարան երկնից լուսոյ կամարն։

Գ. Տ—Տ. Մաղաթեան։

200

Մին քանի դարդիմանդ աղէրք (Օրթաճալայ [3]) քէփ՚ինք անում, [1])
Խորվածի հետ կարմիր գինին խմում՚ինք լազաթ՚ինք տանում։ [2])
Ընկերիս մէկն Գիքօն էր, երկրորդն շառափ Պէպանն,
Երրորդն դերձիկ Միխակն, չորրորդն ղազազ Իվանն,
Հինգերորդն մեր Գիգոլին, վեցերորդն Գարսեւանն,
Ազալօյենց աղայի հետ նստել՚ինք բաղվանի տանն,
Ջան՚ինք ասում, ջան՚ինք լսում, օրներս լաւ էր անցանում։
Փլաւի բրինձն քցած, քափն քաշուել էր բօղբաշի,
Մեր Ազալոյն դառել էր մէջլիսումը տօլումբաշի,
Տաքջրաք պռօշտի անելով՝ քիչ մնաց սիրտներս խաշի,
Մեր խմելոյ շըփշըփոցին Թռչունքն՚ին եկել Թամաշի,
Չեմ գիտում էն հէյվաններն նրանից ինչ՚ին հասկանում։
Վեց Թունդի գինի՚ինք տարել ամէններիս քոռացրուց,
Առաւ խելքներս մեզանից՝ էշի նման գոռացրուց,
Աշխարհը դիփ մերը շինեց՝ դիւան դարէն մոռացրուց,
Եա՛ վեր քցեց մեռելի պէս, եա ծռեց՝ աԹռացրուց,
Մեր մէջումն միտ Պէպանի խելքն էր մնացել իրանում։
Մին ափիցար քանի մարդով գալիս է՝ տեսնում մեր հալն,
Ասումէ. էս կէս գիշերին է՞ր էք անում ղալմաղալն,
Ըսկսումէ մեր կռները իր մարդկանցը կապել տալն,
Անիրաւն՝ տեսանելով խեղճ Ազալովի ողբալն,
Չի խնայում արտասունքին, մեզի ողորմութիւն չ՚անում։

---

1) և 2) Ամէնայն տանց վերջումն կրկնեա՛ ղայտոսիկ տողը։
3) Տփխիսում։

Digitized by Google

Քաշքաշելով մեզ տանում մինչև պօլիցիայի դուռն,
Էն տեղ հրաման է տալիս մարդկանց՝ բացումեն մեր կուռն,
Քցում էշի բաղնիքը՝ չի պահպանում մեր աբուռն,
Ասում. դուք առաւօտն կը յայտնէք դրուստն ու ծուռն,
Հիմա կիմանաք՝ ձեզ պէտն ինչպէս պատիժ է ստանում։

Էն գիշերն արիւնները ծծեցին գազան լուերն,
Բանտի պէս փիս տեղ չի լինիլ՝ քանզի Նրան միայն Տէրն,
Կէս գիշերին սալդաթներն բըխռվեցին մեր ոտներն,
Ամենքս մին բերան ասանք՝ խարաբայ լինի բաղերն,
Որ Նրանցում սէյր անողի բանն էստեղ է հասանում։

Առաւօտն ութ ժամին մեզ քաշեցին զերցալի տակ,
Տերևի պէս դողում էինք՝ իբրև մարդասպան աւազակ,
Սեկրետարն ասեց. «Արմեա՛շկի, սը վամի նադօբնօ վօտ կակ».
Ասեցի. «վաշէ բըլագօրօդիէ». ասեց «մալչի՛ պօդլեց, դուրա՛կ»։
Խօսքերից իմացայ, որ փողի թամահ կայ Նորանում։

Քաշեց մեզի մին ջոկ սենեակ, հրամայեց, «ըստօ՛յտէ տուտ».
Թուղթն ու գրիչն հաղիրեց՝ հարցրուց, թէ «կա՛կ վաս զաւուտ».
Ինքն մին չորչոր մարդ էր՝ հագի հանդերձն դիփ կապուտ,
Էնպէս կարծեցի ‘Նեմէց է՝ կամ թէ Նոր մկրտուած Ջհուտ,
Որով՝ դէպ 'ի մեր գրպանըն աչքերը խօշոր էր թանում։

Քսակս հանեցի գրպանէս՝ ցոյց տուի սեկրետարին,
Հենց գիտենաս՝ հաց ցոյց տուիր որբ երեխին սովի տարին,
Ափիցարն ու ինքն մնացին՝ մնացող մարդկանց դուրս արին,
Մին գիր բերին՝ մեր առջևը դրին, մեզ համար բաց արին,
Ասեցին. տեսէ՛ք, օրէնքն ձեզի Սիբիր է խոստանում.

Վերջապէս մենք տուինք Նրանց ամէն մէկս երկու թուման,
Երբ որ փողերն ստացան՝ մեզի ազատութիւն տուան,
Գրիչները զըռաղ դրին՝ թուղթը պատըռտիլ սկսան,
Կեանքիս մէջ չէի տեսած էլ էսպիսի արդար դիւան,
Սրանից լաւն էլ կուլինի՝ մեզի օրէնքն է պահպանում։

Երբ որ պօլիցից դուրս եկանք՝ ինքս ինձի բամբասեցի,
Էս ի՞նչ էր՝ մին սէհր անելոյ համար կորչում՞ինք, ասեցի,
Քաղաքի էս վատ ադաթն մանկութեան կարգին դասեցի,
Նոյն ժամայն էսպէս բաներից հրաժարուիլ սկսեցի,
Հենց հեռացայ Նրանցից, որ շուաքն էլ չէ կայ ինձանում։

Ինչ մեզաւորի փող ունի՝ վախենալն հարկաւոր չի,

Digitized by Google

Մ՛ին ժամանակ չեմ տեսած՝ որ փող ունեցող մարդն կորչի,
Բրթամ բառն միշտ էլէլայ, Աէյեաղ, մի՛ զարմանալ՝ նոր չէ,
Որ պատահի՝ խնքդ էլ կե՛ր, հոտը չ՚իմանուալ՝ օխտոր չէ,
Ինչպէս գիտես՝ մեծաւորքն գոնըրուզով են հարստանում։

Գ. Յ—Յ. Մաղաթեան։

201

Պարտական մնայ նա որ դատաստանին,
Որ ծածկի՝ չի՛ գովի պատուոյ արժանին,
Ընդադար աշխարհքի վերայ ման եկայ՝
Տեսի, որ քեզանից արժան բան չ՚կայ,
Ո՛վ գինի, որ արեան նման կարմիր ես,
Երդւօք մի բան կայ, որ նրան չ՚տիրես.
Ո՛վ գինի, դու անհուն զօրութեան տէր ես,
Մանկանց հետ մանուկ ես՝ ծերոց հետ ծեր ես.
Ո՛վ գինի, քո թասը ով ձեռին պահի,
Նա տէր է, համարեա՛, կեանքի և մահի.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմէ սատանէն,
Չի վախիլ նա ահեղ սուրբ դատաստանէն,
Ո՛վ գինի, քեզանով շատերն մարդ եղեն,
Շատ մեռած կերպարանք լոյս զուարթ եղեն.
Ո՛վ գինի, թէ մտնես փոր չքաւորի,
Նա զինքն նման կանի մեծ թագաւորի.
Ո՛վ գինի, թէ խմի քեզ իմաստունն,
Մեծ պատուոյ չի՛ հասած՝ չի՛ տանիլ քունն.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի յիմարն,
Ծղրնգով կու քանդէ Կովկասու սարն.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի թշնամին,
Աշխարհքն աւեր կանի բերանոյ քամին.
Ո՛վ գինի, թէ խմի քեզի հպարտն,
Հազար դամ՝ կաւելնայ իւր սրտի դարդն,
Ո՛վ գինի, թէ խմի քեզ աւազակն,
Կու կամենայ գողանալ լոյս արեգակն.
Ո՛վ գինի, երբ խմեց քեզի սատասաց,

Digitized by Google

Պէտք է յաւիտեան խօսքին չի լսան․
Ո՛վ գինի, թէ խմի քեզ բամբասողն,
Թշնամի կու շինի մարդոյ հետ հոգն.
Ո՛վ գինի, որ խմի քեզ բէիկլբալն,
Ոտքից կու ձգի իրան ովհալն.
Ո՛վ գինի, թէ քեզի խմի ազաւոր,
Կասէ՝ թէ սա ի՞նչ լաւ օր է շնորհաւոր.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի պարտական,
Կուկարծի՝ թէ պրծաւ պարտքերի տական.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի մանհապարա,
Գիտենայ թէ կսպանեն, չի անիլ նա զարա.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի ղարղեարն,
Կասէ՝ իմ ձեռքիս է երկնքի լարն.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի մաշկակար,
Ամենին իրանից կուկարծէ տկար։
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի փինաչի,
Կուկարծի՝ թէ երբէք փինաչին նա չէ.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի առվդաքար,
Գարեհին նա իրան կու կոչէ նգքար.
Ո՛վ գինի. եթէ քեզ խմի բաղդղաղն.
Գայիսոն կու կարծէ իրան կէս գաղն.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի շիշասաղ,
Ադամանդ աաշողքն կանի նա անաղ.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի տան հաւն,
Ոզուեսի հետ կանի համարձակ դաւն.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի տաւարն,
Չի՛ թողուլ՝ որ մէջքին դնեն նաւարն.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի աւանակ,
Ճ՛արտասան կուլինի անթուղթ՝ անթանաք.
Ո՛վ գինի, գեղերի գլուխն դու ես,
Տեսել եմ հրաշալի գործերդ քո ես.
Ո՛վ գինի, որ խմի քեզ կոյրն աչօք,
Աշխարհքն ման կուգայ մին օր չորքէչոք.
Ո՛վ գինի, թէ հոտդ առնի չօլաղն,
Կասի՝ մի ոչինչ մարդ էր Թէյմուր կաղն.
Ո՛վ գինի, եթէ որ քեզ խմի քառն,

Digitized by Google

Կայծ՝ լուսաւոր հրեշտակաց բարբառն.
Ո՛վ գինի, եթէ որ քեզ խմէ լաւն,
Կսկած մարդկանց մէջ նա քարոզ տալն.
Ո՛վ գինի, եթէ որ էդքան ազդու ես,
Արանից յետոյ իմ ընկերս դու ես.
Ամենէն կ՚հրաժարիմ՝ քեզի կուռանեմ,
Արմունկս կարասիդ կուտամ՝ կուկանեմ.
Ճանապաղ քեզի հետ կակսեմ խօսել,
Առանց քեզ անցուցած օրս ափսոսել,
Թէ ինչու քեզ վաղուց ես ծանօթ չեղէ,
Որ դոյնդ անբժիշկ ցաւերի դեղ է.
Մեր մէջ կըկարգեմ մին տակառապետ պատանի,
Որ նա միշտ մեզ 'ի զուարճութիւն տանի.
Տակառապետի պաշտօնն պիտի նա լենի,
Որ ածի՝ տայ ինձի շուտափոյթ գինի.
Պնդանով լցնի՝ տայ ինձ բիւրեղի բաժակը,
Չ՛թողու բերնիցս գնայ քո ճաշակը.
Ածի՝ տայ էն գինին, զոր Աստուած սիրեց,
Նորանով հոգեւոր աշխարհին տիրեց.
Ածի՝ տայ էն գինին, որ արեգակ է,
Անարժան տեղ մտնի անշէջ կրակ է.
Ածի՝ տայ էն գինին, որ հոգւոյ լոյս է,
Վատերին՝ պատիժ է, լաւերին՝ յոյս է.
Ածի՝ տայ էն գինին, որ միշտ սուրբերին
Ոչինչ տեղ չի փոխիլ ընդ անսուրբերին.
Ածի՝ տայ էն գինին, որ առանց ջուր է,
Ո՛վ նրան ջուր խառնի՝ աչքերն կուր է.
Ածի՝ տայ էն գինին, որ 'ի վերնատան
Քրիստոս տէրն մեր տուաւ մեզ նշան.
Մատռուակ՝ մին մօտս բե՛ր դու գինւոյ կուլէն,
Որ հաճոյ է ինձ շատ նորա կուլկուլէն.
Մատռուակ, մին մօտս բե՛ր գինւոյ սպիտակը,
Որ գնամ՝ աւերեմ դժոխքի տակը.
Մատռուակ, մին մօտս բե՛ր գինին կարմրագունակ,
Որ լեզուս բացուի՝ լինիմ մին ճարտար թութակ.
Մատռուակ, մին մօտս բե՛ր գինին զաւնահամ,

Digitized by Google

Իմ ցաւիս փրկիչն նա է յարաժամ.
Իմ մատաղուակ մին մոտս բե՛ր էն գինին ծածուկ,
Որ խմեմ՝ կուլինիմ մին հրեշտակ յատուկ.
Մատաղուակ, մին մոտս բե՛ր երկնային ջուրը,
Գուցէ, նա փարատէ սրտիս ախտերը.
Մատաղուակ, մին մոտս բե՛ր ծերոց մահակը,
Կայսերաց աթոռը՝ իշխանաց թագը.
Մատաղուակ, մին մոտս բե՛ր խելքի բանալին,
Խմեմ և բաց անեմ անիմանալին.
Մատաղուակ, մին մոտս բե՛ր փառքն աշխարհի,
Խմելով՝ զուարճանամ մին քանի տարի,
Մատաղուակ, մին մոտս բե՛ր Փրկչի արիւնը,
Քաւարանը մեղաց հաւատոյ սիւնը.
Կուլէն՝ Հայր Աստուած է, Մատաղուակն՝ Սուրբ Հոգին,
Գինին՝ Քրիստոս, որով հոգիք նորոգին.
Սէյեադն խմէ և փառք տայ իւր Տէրին,
Ողորմի՛ ասի միշտ իւր հայր տէրտէրին։

Գ. Յ—Ց. Մաղաթեան։

202

Իծ։

Փող եմ տուել՝ դուն չի՛ գալիս չալ էծն [1]),
Խօսացնումեմ էլ, չի՛ խօսում լալ էծն [2]):

Ա՜յ հաղարաթ, էլ ինձ չի՛ էլաւ մալ էծն,
Իմ գլխիս բերեց մեծ ղալմաղալ էծն.
Կօշա հանդին խիստ լաւ կասեց կալ էծն.
Ինձնից չուզեց կամ ու մալ՝ էծն։
Մարդ էլ փողը կ՚տա՞յ էս թավուր մալի,
Ընկերս նստելայ ճամբումն՝ լալի,
Ինչ անումեմ՝ չեմ անում, տուն չի՛ գալի,
Չեմ գիտում՝ ինչ է արել խիալ էծն։
Ռաւօտէնց հէնց թարս անկաւ իմ բանըս,

1 և 2) Ամենայն տանց վերջումն կրկնեա՛ զայսօսիկ տողս։

Digitized by Google

Գիլանոցն Նասիր էր տնում ջանըս.
Ասի. ինչ թէ անաէր մնաց խիզանըս,
Գլխիս էլաւ պատուհաս մալ էծն։
Ինչ փիսլիկով հաւցրեցինք Աղնատուն,
Երիշ արեց, ընտեղ սրտիս էլաւ սիւն,
Երեւաց Գրամիէն, ասի, հասանք տուն,
Ամաշ էլաւ, ինձնից ուզեց նալլ էծն։
Ինձի չի՛ ունեմ անեղիցն՝ նետիցն,
Շատ եմ ծեծել, հարցրեցէք փէտիցն,
Ինչ որ արի, անց չի կացաւ գետիցն,
Ինձնից ուզեց գէմի-խնան սալ էծն։
Շատ ածեցի, լազզաթ չի առայ սապէցը,
Զալ չուլթայով կապել տուի պօզէցը,
Սուր մկրատով՝ որ խուղեցի մազէցը,
Հարմյ կանչեց, արեց ղալմաղալ էծն։
Ասի. զարար կանենք, տանք էլ ղասսաբի,
Սատ եկանք դադ ու ղամի արբաբի,
Մեր աղերքը հասան փողի հիսաբի,
Բուկդ կապենք կանաչ, կարմիր, ալ էծն։
Դականակով չուել գեղը բըրթեցինք,
Տարանք՝ դարվազի դրանը մորթեցինք,
Զորս օքմինով անջաղ սրան քըրթեցինք,
Կասէս ըլնէր մէկ դավա ու քեալ էծն։
Օբումը սրան մի ուրիշ տեղ ունէր,
Գետն անց կենալիս խիստ սիրուն լեղ ունէր,
Քարով՝ կշիուքով հինգ լիտր եղ ունէր,
Իրանու գեօրայ ունէր ահվալ էծն։
Որ մորթեցինք, ոտոմն քանդեց հողը,
Օգնողներին բաշխեցի երկու կողը,
Փոշմանեցի, յետ դառայ՝ առայ փողը,
Հիսաբ արի, էլ արեց զարար էծն։
Մի քիչ ունէր էլ կաղ իծին մուրուվվաթ,
Ես չեմ տեսել չալ իծի պէս բիմուրուվվաթ,
Իսոոնց համար Աղամն արեց թարիփաթ,
Գլխիս էլաւ պատուհաս՝ ամալ էծն։

Աղբար Ադամ

Digitized by Google

203

Ուլ էիր և տիկ 1) դարձար.
Տկահան չարչարվեցար.
Ճալվաբրի դարիդուսին
Տուինք մշակի ուսին.
Ո՛վ, ո՛վ սուրբ տկճոր
Լուլէդ բա՛ց մեզ ողորմեա։

Մեսրոպ Թաղիաթեանց։

204

Առաւօտեան քաղցր և անոյշ հովերըն,
Մերձեալ հընչեն մեղմով թըփոցդ քովերըն.
Արդ ծածանին աչացըս լըցեալ ծովերըն.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ աննըման.
Գեղըդ նըման արեգական վառվառման։
Տեսեալ զծաղկունս՝ զամէնն ինձ փուշ վարկանեմ.
Թեւօք բախեալ՝ զսիրտ իմ քնքուշ հարկանեմ.
Ըզգաւ սրտիս՝ ահա՛ քեզ յուշ արկանեմ.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Քանի ողբամ՝ նոր 'ի նորոյ խոցոտիմ.
Ըզփայլուն գեղդ 'ի միտ բերեալ բոցոտիմ,
Յորդ արտասուօք՝ ցայգ ու ցերեկ թացոտիմ,
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն.
Արքայարանն Բիւզանդիոյ մեծ չինի,
Տեղ և բընակ յարմարեալ քեզ յարկ չինի.
Նաւակատեօք՝ յիշատակ քո յա՛ր տօնի.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Արարից քեզ հովանի մի կերպասեայ,
Արծաթակար և ոսկեհուռ մարգարտեայ.
Ականհիւսեալ շուրջանակի երփներփեայ.
Բա՛ցիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Պետք ամենայն՝ հոգեկանք և մարմնականք,
Նշեալ են վասըն քո իբրու լալականք.

---

1) Տկճոր։

Digitized by Google

Բանաստեղծք և դըպիրք երգեց երգարանք.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Լեզուս քընար՝ սիրտըս ջընար՝ քեզ երգեն.
Թևք իմ մատունք՝ որք միշտ ըզլանջս հարկանեն.
Թռչունքըն ամէն՝ քեզ բազմականք ըսպասեն.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Ջուր ոռոգման՝ քեզ արտասուքս ընծայեմ,
Ամպ հովանի՝ զթև ՚ի վերուստ տարածեմ.
Ի սէր սիրոյն՝ սրտըն սիրով վառած եմ.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ, և այլն։
Յորդ արտասուօք՝ թևօք բարձեալ սընուցից.
Ի գիրկս ՚ի լանջըս հանգուցեալ պահեցից.
Շաղով ցօղով՝ յար ոռոգեալ արբուցից.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Առաւօտըն բանիլ փութայ վաղվաղէ.
Օդն ըզցօղեկ՝ ՚ի վերայ քո շաղշաղէ.
Խոնջեցայ յոյժ՝ թըռշտելով թաղ թաղէ.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Բարձրաձայնեալ զօր ամենայն վայվայեմ.
Մագլըվք զերեսս պատառոտեալ քայքայեմ։
Անճարացեալ ըզտերևօքդ փայփայեմ.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Գանձ ես սըրտիս՝ ՚ի կոկոնի թագուցեալ.
Շաղոտ ցօղոտ տերևներով հանգուցեալ.
Ի տօթոյ և տապոյ լինիմ պակուցեալ.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Լալով կոծով և արտասուօք լընանիմ.
Խոր հառաչմամբ և սուր սըգով սընանիմ.
Խելագարաց համանմանեալ դեգերիմ.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Ի սար ՚ի ձոր շըրջագայեալ վարանիմ.
Միշտ թագնաբար և աստ և անդ դարանիմ.
Անկեալ յերկիր ախով պարան պարանիմ.
Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն։
Նա զօրն ՚ի քուն՝ գիշերն ՚ի գլուխ արտասուեմ.
Քուն և հանգիստ ոչ գիտելով սըգւորս եմ.

Digitized by Google

Զթռչունս երկնից՝ ինձ լալականս աղերսեմ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ողբով սըգով և արտասուօք ծովանամ.
Այրիմ կիզիմ և ոչ երբէք հովանամ,
Ես մի միայն՝ գեղով քոյով զովանամ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Եթէ ըզգեղդ երեւցես՝ երանիմ.
Նորոգ սիրով եռանդնոտեալ ջեռանիմ.
Թէ յամեցիս սակաւ մի ևս՝ մեռանիմ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Օրս ՚ի վերայ իմ առանց քո՝ վատանայ.
Ի բերկրութեանց՝ անձն իմ իսպառ զատանայ.
Եւ ոչ սըգով՝ հոգիս երբէք շատանայ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Առ ՚ի վերուստ և ՚ի ներքուստ կոչեցից.
Զհաւքերն ամէն՝ ինձ արարից ողբակից.
Գետոց նըման՝ դառն արտասուօք միշտ լացից.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ողբակից կեանքն աստընվորիս դառնացաւ.
Զօրէն ալեաց՝ ՚ի վերայ իմ լեռնացաւ.
Անձն իմ արդէն՝ արդ ընդ մեռեալս խառնեցաւ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Երգով քոյով դեղազարդեալ նարօտիմ.
Նոր նոր սիրով բոցակիզեալ կարօտիմ.
Սաստիկ գանիւ՝ ՚ի չար լեզուաց քարոտիմ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Սիրտըս փութայ՝ ՚ի սուգ ւ՚ ՚ի լաց մըտանէ.
Եւ ժամ առ ժամ՝ յոյսն յինքենէ հատանէ։
Հայցէ ըզքեզ՝ և ոչ երբէք գըտանէ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Գարունն էանց՝ ես քեզ կարօտ մընացի.
Այրիմ տապիմ՝ որպէս ՚ի հուր հընոցի.
Քեզ շատ օրեր՝ ես ՚ի ձեռաց գընացի.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Արտասուագետ լացահեղեղ կառաչմամբ,
Բարձրակական ծածահեծեծ հառաչմամբ.

Digitized by Google

Անկեալ յերկիր միշտ պաղատիմ աղաչմամբ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Զերգըս սըգոյ՝ սիրտըս լեզուիս կարկառէ.
Բերանս ուսեալ՝ զօր ամենայն բարբառէ.
Սէրըդ ըղձոգիս՝ իբրու հըրով վառվառէ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ոմանք ոսկւոյ՝ ոմանք պատուոյ՝ անդադար.
Ըզսէրս իւրեանց տան նոցա՝ յոր ըղձան յար.
Իսկ ես միայն՝ քում թերթիցդ եմ սիրահար.
Բացի՛ր. բացի՛ր, և այլն։
Իցէ՞ արդեօք՝ եթէ տեսից փայլեցեալ.
Կարմիր գունով անոյշ հոտով այլեցեալ.
Նաև գերիս՝ գեղով քոյով զմայլեցեալ.
Բացի՛ր. բացի՛ր, և այլն։
Գեղըդ նըման արեգական վառվառի.
Ի մէջ ծաղկանց՝ զէտ մարգարիտ շարշարի.
Լոյս ծագեա ինձ՝ նըստելոյս ներ խաւարի.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Արդ կիսամեռ անկեալ դընիմ անբարբառ.
Ու եմ ահա ես մերձ 'ի մահ հոգեվար.
Զիս բժըշկել ո՛չ ոք կարէ եմ անճար.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ա՜խ ու վախով՝ զօրս անցուցի ներ սըգոյ.
Կեանք իմ լըքաւ՝ անց և գընաց զէտ փըքոյ.
Անկայ ահա ես 'ի փառաց և շըքոյ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ճանապարհս է խիստ մանէման ոլորուն.
Յաքուտ փըշուտ յոյժ մացառուտ մոլորուն.
Սախիմ մընամ կարօտ գեղոյդ բոլորուն.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ծով սիրոյ քոյ՝ եզերօք ո՛չ անձկանայ.
Միշտ յարաճօճ ալեօք 'ի վեր բարձրանայ.
Ի ծըփելոյ՝ զիս ո՛չ երբէք մոռանայ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Յայս աչքերուս՝ սաստիկ հեղեղք իջանեն.
Ծովուց գետուց՝ նմանելոյ 'ի ջանեն.

Digitized by Google

Յորդին հոսին՝ և ո՛չ երբէք զիջանեն.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ո՛չ մի կարէ զիս ըսփոփել բընաւին.
Մարգագետինք և բիւր պարտէզք դեր քոյին.
Նա քո գերին՝ դու իմ սըրտիս լոյս բաժին.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ուր ուրեք իսկ՝ որ չունիցիս դու բնակ.
Թէ պարտէզ և թէ այգի է աւերակ.
Լո՛յս ես գարնան՝ և աշխարհի հասարակ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Քո սլաքներդ՝ ագռաւուց փուշ երևի.
Բայց քո գերւոյս՝ մահիճ քընքուշ տեսանի.
Թարց որոյ ինձ՝ աշխարհս է բանտ ցաւալի.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Թուխպ և մըշուշ՝ շըրջապատեալ ժողովին.
Սարերն ամէն՝ չանկակալեալ լընանին.
Քեզ ցօղ ու շաղ այգուն այգուն պատրաստին.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Անոյշ անոյշ՝ պաղուկ ջրերն աղբերաց.
Թևօք բարձեալ՝ բերեմ առ քեզ 'ի լերանց.
Հանեմ ցօղեմ՝ քոյդ թըփերուդ եզերաց.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Գիշերն էանց՝ զիւր շամանդաղն եզերեաց.
Եւ արուսեակն ճառագայթեալ յառաջեաց.
Արտասուքս իմ արդ ծովացեալ զիս ծածկեաց.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ի կարօտոյ՝ կեանք իմ այսօր աւարի.
Սըգով սիրտ իմ խարի 'ի խոր խաւարի.
Փափագանօք և երկիւղիւ շիւարի.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Փշոր փըշուր, մանրիկ թերթերդ 'ի տափի.
Տեսանելով անձն իմ 'ի խելաց թափի։
Կարօտով քով մաշի և միշտ տապտապի.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Հաւքերն ամէն եղանակօք երկնային.
Նրամ երամ գան ճախրելով 'ի յայգին.

Digitized by Google

Զիս ըզմեռեալս ուշաբերեալ յարուցին.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Հոգեվարի գերւոյդ փութա՛ ժամանեա՛.
Խերթիւք քոյին զիս պարփակեալ ամփոփեա՛.
Մ'էկիկ մէկիկ սըրտիս ցաւերն փարատեա՛.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Շարժիլ մերձիլ առ քեզ կամիմ՝ ո՛չ կարեմ.
Ուշագնացեալ յուժոյ թափեալ՝ անճար եմ.
Ցայգ ու ցերեկ՝ 'ի լալըս ո՛չ դադարեմ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Աչացս գետերն արդ ծովացեալ ծաւալի.
Առ որ անկեալ անձն իմ թաւալ թաւալի.
Ե՛կ բերկրեցո՛ զայս քո գերիս ցաւալի.
Բացի՛ր, բ ցի՛ր, և այլն։
Ամպերն ամէն՝ 'ի ծովերուց դարձեր են.
Ցօղ ու անձրև՝ քեզ համար շատ բարձեր են.
Վարիչ ինքեանց՝ զհովերն հեզիկ վարձեր են.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Գարունն էհաս ծաղկունքն ամէն երևին.
Բոլոր աշխարհս երփնազարդեալ տերևին.
Լինիմ գերի քո ամէն մէկ տերևին.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Կոկոնքներդ է՝ փունջ մարգարտի և ական.
Ո՛րանահոս՝ անուշահոտ պալասան.
Ապաքինիչ հոգւոյս վիրացն ամենայն.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Աղբիւրք և գետք յորդեալ յաչացս արդ յարեան.
Շրջապատեալ ընկըղմեցին զիս յարեան.
Զօրութիւնք իմ պակասեցան և կորեան.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ի բանտ սիրոյ քոյ մատնեցայ գերենման.
Յորում տապիմ լալով մինչև 'ի վախճան.
Տևել տանիլ ո՛չ բերէ կար յաւիտեան.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Բիւրաբեկբեկ գեղգեղանօք ձայն բարձեալ.
Աղաղակեմ յորդ արտասուօք ծովացեալ.

Digitized by Google

Լուսատուրեան զայս իմ սրտիկս մխիթարեալ.
Բացիր, բացիր, և այլն։
Ծիծաղելոյ և բերկրութեանց շարժեցայ.
Ման այն 'ի սուգ և յարտասուս շարժեցայ.
Լալեաց բանից միայն և եթ վարժեցայ.
Բացիր, բացիր, և այլն։
Մինչև ցըմահ ոչ ողջանայ խոցերըս.
Ո՛չ շիջանի սըգաբորբոք բոցերըս.
Դու ժամ առ ժամ տաւալելուս լացերըս.
Բացիր, բացիր, և այլն։
Եւ օրեր ինձ՝ այս քո գերւոյս վաղվաղեն.
Զխոցեալ սրտիկս՝ զմիտս և զհոգիս քաղքաղեն.
Աչացս ամպերն՝ արեան ցօղեր շաղշաղեն.
Բացիր, բացիր, և այլն։
Դու ծովային անդիւրագիւտ մարգարիտ.
Անաղտ ամբիծ լուսափայլուն և վճիտ.
Մի մոռանար զայս քո գերիս ղալամիտ։
Բացիր, բացիր, և այլն։
Ի գահոյս քոյ արքայական նոր խընկեալ.
Զայս խեղճալի քո սիրահարս առ ընկալ.
Ի գուծս անկեալ աղաչանօք կամ ծընգեալ.
Բացիր, բացիր, և այլն։
Նախագահին 'ի յիս լալոնք հեծութեանց.
Քան ըղձմձուանս և քան զփառս մեծութեանց.
Դու անկելոյ ողորմիս նեցուկ յեցութեանց.
Բացիր, բացիր, և այլն։
Զատանորդեալ ըզըիւրս ոգեմ համառօտ.
Սական բարձեալ՝ դէմ քեզ ամէն առաւօտ.
Ողբամ սըգամ՝ դարձեալ մնամ այնց կարօտ.
Բացիր, բացիր, և այլն։
Գիշերն արգէն հալածական լեալ վանի.
Յօղուտ շաղուտ քաղցր առաւօտըն բանի.
Թերթերուդ կոկոնքդ թերեբաց արդ թանի.
Բացիր, բացիր, և այլն։
Հըրով սիրոյդ՝ տակին բոլոր տապակիմ.
Իբր եղջերու՝ խոր ծարաւով պապակիմ.

Digitized by Google

Մայիսն եհաս՝ բացման քոյին փափագիմ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Երկարեցաւ սըգոյ օրերըս լալագին.
Չունիմ հանգիստ՝ ցայգ ու ցերեկ բըղձաւորին.
Մերձի ամառն՝ և աւուրք իւր տօթագին.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Երկին 'ի վեր՝ երկիր 'ի վայր հայեցայ.
Դիմել առ քեզ՝ յորդ արտասուօք հաճեցայ.
Ահա անկեալ՝ ցաւօք վըշտօք մահեցայ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Անտակ ծովերն՝ ինձ արտասուս ոչ բաւէ.
Շիջուցանել՝ զայս իմ բոցերս ոչ հասէ.
Այդքան յամիլդ երկարատեւ՝ ինձ ցաւ է.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Անձն իմ 'ի ցաւս և հառաչանս հարհարի.
Իբրև բարւոյ՝ ըզգիրկս ածեալ յարյարի.
Տարին ինձ դար՝ ժամըն տարի արարի,
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Արփիափայլ գեղ վառեալ անհըման.
Փառք և պարծանք՝ ինկ և պըսակ դու գարնան.
Հըրով սիրոյդ՝ այրիմ գերիս լալական.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Տառապանօք՝ սիրով քոյին դեգերիմ.
Ի սուգ 'ի լաց՝ կալեալ կապեալ ես գերիմ.
Հալիմ մաշիմ՝ և բիւր ցաւօք երերիմ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ի սէր քո սուրբ՝ ես հըրացեալ բորբոքիմ,
Սյան ոչ կանուխ բորբոքելոյս մոմոքիմ.
Ես գեղով քո՝ 'ի հնութենէ նորոգիմ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Երդնում 'ի գլուխ և յարև քո տիրական.
Ոչ ծիծաղիլ և ոչ բերկրիլ յաւիտեան։
Մինչև տեսից ըզքեզ բացուած 'ի լըրման։
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն։
Ըզքեզ խորշակ՝ զէս կարօտ քո չարչարէ.
Զօրէն ծովուց՝ յայս կոյս յայն կոյս հարհարէ.

Digitized by Google

Ի սար 'ի ձոր՝ հողմավարեալ տառապեալ:
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Անոյշ անոյշ՝ անմահութեան հոտ հընչէ.
Ի յերգերաց մահու 'ի կեանս զիս կոչէ.
Նոր զօրութիւն 'ի հոգիս իմ ներփչէ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Սէրդ ըղձերս իմ՝ սիրով ընդ սէրդ ոլորէ.
Պարաբարձեալ՝ առ քեզ միայն բոլորէ.
Ըզփափագ քո՝ խաղաղ 'ի յիս ջոլորէ,
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Ըզքոյ սրտիս՝ Ովկիանոսն ոչ մարէ.
Տալ զովութիւն տապոյ սորին՝ ոչ կարէ.
Իւրաքանչիւր ժամ գիշերայս՝ ինձ դար է.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Յար հոլովմանց՝ պարուց բանից յօդուածոց.
Փափագեցայ ներհիւսելոց մանուածոց.
Տեղի տուեալ՝ ձըմեռն էանց յօծելոց.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Թշնամին քո՝ ընդոտնեցաւ 'ի գանի.
Զօրէն խըռուոյ՝ 'ի խիստ հողմոց տար վանի.
Պաղատելով մատչիմ 'ի նոյն ոճ բանի.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Ես մեռելոցն եմ 'ի հաշուի՝ հարազատ.
Գերեալ կապեալ՝ 'ի մահուանէ անազատ.
Ծաղկանց արքայ՝ գարնան պարծանք՝ պայազատ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Գարնան արև և շողաբեր առաւօտ.
Խաւարացիր հով զովարար հետազօտ.
Տապ 'ի խորշակն՝ եղեն արդէն մահամօտ.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Փըշոտ անտառքն՝ 'ի դիմաց քոց կորացան.
Ընկլան սուզան՝ արմատախիլ չորացան.
Երեսք դաշտաց՝ այլագունեալ նորացան.
Բացի՛ր, բացի՛ր, և այլն:
Սգակենցաղս և լալակոծս բազմամեայ.
Արգաւորաց լերանն եղէ տարակայ.

Digitized by Google

Եթէ յամիս՝ բոլոր կալնում առ արքայ.
    Բացի՛ր, բացի՛ր. և այլն։
  Որդն և ուտիճ՝ պակասեցան տեսակաւ.
Փոքունք մանունք և մեծամեծք աւագաւ.
Յար պաղատիմ աղաղակաւ նըւագաւ.
    Բացի՛ր, բացի՛ր. և այլն։
  Եթէ չեկեն քեզ փափագօղք՝ նազելի.
Անասունք են 'ի յանտառի աշխարհի.
Ո՛ քեզ ծանօղաց՝ ցո՛յց ըզդէմ քո՝ փարելի,
    Բացի՛ր, բացի՛ր. և այլն։
  Լուսափայլուն մարգարտատիպ սուրբ շաղերս.
Լաց գիշերոյս և լաց աւուրս քեզ աղերս.
Ընդ այնց ընկա՛լ հաճոյապէս և զտաղերս.
    Բացի՛ր, բացի՛ր. և այլն։

Գէորգ վարդապետ Դափանցի

205

Արտուտիկն դընէր վեղա՛ր
Ծերդ աբեղայ աղօթարար։
Յանձըն հագէր կարմիր կապայ
Եւ 'ի ներքուստ գեղին աստառ։

Ձագուկն 'ի բունկին
Ձայնէր քաղցրագին։
Ագռաւն ոտիւք քորէր զգետին
Գոռայր ձայնիւ զվաղն իւր դարձին։

Կարդան երգհաւք քաղցրաձայն
Լընուն զանտառն ամենայն.
Իսկ Թըլխկատարն 'ի գագաթան
Ունի վեղար սևագունեան։

Իսկ Լորեանիկն իբր խելագար
Տայ զվիզն 'ի շուրջ իւքն անդադար։
Սալամբն դայր իբրև զկաքաւ
Պէսպէս պուտիւք զարդարանաւ։

Digitized by Google

Յորդորին էր զարդարեալ
Գլուխն ունէր թագ ու կատար։

Ստեփաննոս Լեհաստանցւոյ (պոլոնիացւոյ, պոլեակներէ երկրից) ձեռագրի մէջն է գտած։ Բազմավէպ, 1852 Թ. ե. 95։

206

Տաղ ուրախութեան

Ասացեալ ի Նաղաշէ [1].

Նստէք 'ի մէջլիս,
Հարբէք և եղբարք
Եւ մեծ պարոնայք։
Գոհանամք զՏեառնէ,
Որ ունիմք սեղան.
Եւ դուք չէ՞ն կենայք։
Խնդրեմք որ այսօր
Քան զամենայն օր
Շատ ուրախանայք։
Թասերն չինի
Կարմրիկ գինի
Ձեզ անոյշ լինի։
Շատ [2]) Կարապետ,
Տակառապետին
Գինով իմոց տուր։
Կարասներն բաց,
Եկ խաբար բեր մեզ,
Եւ ուրախացուր։

Միրահիքն տար,
Շուշէքն լից, բեր,
Թաս տուր, խմացուր։
Պալապայուխ է,
Քէֆներս է հասեալ
Այսօր խիստ աղէկ։
Մեղանըս լցեալ
Միրգեր և ծաղիկ
Ձմնի վեր քաշէք։
Շատ հով կերէք,
Արտով խմեցէք,
Սրտիս ծիծաղէք։
Թասերն չինի, և այլն։
Շպա ով սրտի
Քէն ունի՝ հանէ,
Հաշտութեամբ մնայ։
Լաւ մարդն այն է,
Որպէս եկեալ է,

---

1) Հեղինակ երգոյս կարծի Մկրտիչ եպիսկոպոս Նաղաշեցի Առաջնորդ Ամդայ՝ ձեռնադրեալ 'ի Կոստանդեայ Ե. Կաթողիկոսէ, յամի Տեառն 1430, որ և 'ի պատճառս հմուտ գոլոյն նկարչութեան արուեստի՝ Նաղաշ անուանէր յայլազգեաց։ Կան սորա և այլ երգք և բանք հատակոտորք, յորոց մի է և Աղբն յօրինեալ չափաւ 'ի վերայ կոտորածի մարդամահուն եղելոյ 'ի Մէջագետս յամին 1469։

2) Շատ՝ թուի կրճատեալ 'ի բառիցս այս տողոյ։

Digitized by Google

Եւ այնպէս գընայ։
Թասերն չինի, և այլն։
Շոր մազէն 3) համեղ,
Գինին է զօրեղ.
Դուք անո՛յշ արէք։
Մենակ մի՛ ուտէք,
Լա՛ւ բաժանեցէք.
Հաւասար շարէք։
Տաղե՛րըն կանչէ՛ք,
Սազե՛րըն ածէք.
Ծա՛փ տուէք, պարէ՛ք։
Ե՞ր չէք խնդալի.

Այսօր ունիմք մեք,
Լաւ գինի սա՛ռըն։
Պալլու խորովլու,
Հաւու քապապներ
Ու խաշլամայ գառըն։
Ես մէջլիսումըն
Տըխուր և դա՛ռըն
Մարդ չ՚լինի խառըն։
Թասերըն շարած
Ո՛ղջ ոսկէջըրած,
Խըմօղն է օրհնած։

Ճռաքաղ, 1860—1861 Թ. և. 216.

207

Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս.
Ահա՛ ցընծամք յայսըմ տօնիս.
Բարո՛վ տեսայ գաւաթն յափիս.
Աւետիս տամ Հայոց ազգիս։
Գաւաթն որ եկ՝ մեծ ափխորն յիս՝
Գինիս անոյշ՝ երբ ճաշակես՝
Դու այլ խըմէ ըզգաւաթնիս։ Աւետիս տամ և այլն։
Ես քեզ կարաս բանամ գերիս,
Եւ քեզ բերեմ անոյշ գինիս,
Օհ դու խըմես և կարմըրիս։ Աւետ. և այլն։
Երէց, տանուտէր, զոր կամիս,
Եպիսկոպոս, աբեղանիս,
Ընդ ձեզ խըմենք եօթն ութ ամիս. Աւետ. և այլն։
Թէ դու լըսես իմ խըրատիս,
Թող դու հազար տարի ապրիս.
Ժամ ժամ խմէ հանգչի հոգիս։ Աւետ. և այլն։

---

3) Գուցէ՝ չոր մազէն. զի մէզէ՝ ՚ի Պարսիկ լեզուի նշանակէ չոր խորտիկ, տաճկերէն չէրէզ։

Digitized by Google

Ինձ մեծ աման տուր՝ թէ ունիս.
Ի քեզ նայիմք երկնանիս.
Լից տուր, եղբայր, ինչ կանայիս։ Աւետ. և այլն։
Խնդամք ամէն շուրջ կարասիս,
Խորվենք հող տակ ոչխարի միս.
Ողջկունք բերենք մէջ ժողովիս։ Աւետ. և այլն։
Կամկար կերէք զամէն բաքիս։
Կաւաթ լցէք շուրջ սեղանիս։
Հիւրեր բազում և դըրացնիս։ Աւետ. և այլն։
Ձայն գայ պաշտման 'ի ձեր մէճլիս.
Ձեզ շատ էրէց գայ յայս տարիս։
Ղարիպ շահրիս զօրս ընդունիս։ Աւետ. և այլն։
Ճերմակ գինի լաւ դեղ սրտիս,
Ճաշակն անոյշ, համն առ ու տես.
Մեք այլ այտից խմենք այժմից։ Աւետ. և այլն։
Յարի 'ի վեր հաշտեաց ընդ իս.
Յարի խմէ համբուրէ զիս.
Այնպէս ամէն ժողովրդիս։ Աւետ. և այլն։
Րուսով խմէ որ դու օրհնիս.
Րատ մի խմեր, քուն չըլինիս.
Որ դու գինւոյն պահակ նըստիս։ Աւետ. և այլն։
Զորս մեծ գաւաթ տուր՝ թէ 'ունիս.
Զափով մի՛ տար քո ծառայիս։
Գըղտոր մի՛ տար քընքուշ լերդիս։ Աւետ. և այլն։
Ջուր մի՛ խառներ, որ շըյտ հարբիս.
Ջարդես քարղէն և գըլորիս.
Ամկաց շատ տուր յայսմ ատենիս։ Աւետ. և այլն։
Սիրով, խմէ, վեց թաս 'ի յիս.
Մէրն Աստուծոյ կամ սուրբ Սարգիս.
Վեց տաս, ու վեց հարիւր շահիս։ Աւետ. և այլն։
Տանձ և խընձոր, նուռն իմ առջիս.
Տասըն դեռ կան 'ի դըրպանիս.
Րամեալ գինի բերեմ հարկիս։ Աւետ. և այլն։
Յընծման արժան արար Տէր զիս.
Յաւօք մաշիմ յայսմ աշխարհիս։
Իւիսին պըսակ տուր կարօտիս։ Աւետ. և այլն։

Digitized by Google

Փրկեա՛ խընդրեմ՝ զօրութեամբ։

Բն Մարտիրոս Խառասարցիս։ Նաեա. և այլն։

Մարտիրոս Խառասարցի։ Ճառընտիր, 1859 Թ. Ե. 45—46.

208

Երգ բաքոսի կամ բարեկենդանի։
Ակոռիի խորհուրդը։

Ակոռիին մեծ կարասին
Բոլորտիքն են բազմեր.
Նուագ իշխանք, մեծ պարոնայք
Ժողովք են հոն կազմեր։
Այո, այո ժողովք են հոն կազմեր։
Ատտուծկ է վէճն. մեծ է խընդիրն
Զոր հանտեղ կը խորհին,
Թէ ինչ կերպով դարման մ՚ընեն
Հիւանդ մեր աշխարհին.
Այո, այո, Հիւանդ մեր աշխարհին։
Մէկն աս կ՚ըսէ, մէկն ան կ՚ըսէ
Կը ծագի լըյսն առտուն.
«Ինձ լսեցէք, տեարք, կը կանչէ
Նանին պետն արթուն.
Այո, այո, Նանին պետն արթուն։
«Թող թագն առնու, կ՚ըսէ, Բաքոս
Ու փառօք ապրի շատ.
Իսկ ցընծութիւնն ըլլայ դըշխոյ
Ու գահն ալ Արտաշատ.
Այո, այո, Ու գահ նաև Արտաշատ։
Այսպէս մեզի նոր զուարթութեան
Արեւներ կը ծագին.
Ողջ կ՚ըլլայ մեր ժամանակն
Ու նոր մեր աշխարհ հին
Այո, այո, Ու նոր մեր աշխարհ հին։

Հ. Եփրեմ վ. Զագըճեան, կ. Պոլսեցի. Վիեննայի Մխիթարեան ուխտէն։ Եւրոպա, 1858 Թ. № 2. եր. 13—14։

Digitized by Google

209

Բարեկենդան։

Սեղանի երգ։

Զե՛ն օրերս մեզ օր խնդութեան
Ո՛ն եկէք մեք միաբան,
Երբ արդէն եմք բազմած սեղան
Երգենք զարնենք նուագարան.
Կազմենք երգոց ժողով սիրուն
Նուագենք գինիս այս պաղպաջուն,
Տես սիրուն սա փրփուր
Ընկեր դուն ալ լեցուր։
Առ, բարձրացուր գինւոյդ բաժակ,
Ահա իմս ալ բարեկամ.
Զարնենք բաժակ տանք երկար կեանք,
Սեղանակցացս հազար ամ։
Զուարթութիւն սա կը բերէ,
Գինիս տխրած ոգիներէ.
Մարդիկ կ'ընէ զուարթ,
Աղէ ընկեր խմէ արդ։
Տեսա՞ր ուրեմն, խնտումերես
Թախծութենէդ եղար արդ.
Գինիս կ'ելլէ ուր ասպարէզ,
Ուրախութեանց կ'ըլլայ վարդ։
Հա՛պա մանուկ լեցուր նորէն,
Սեղանակցացս համօրէն.
Արդ վայել է խնդալ,
Ընկեր պարպէ մէյ մ'ալ։

Հ. Ներսէս Վ. Շիւքիւրեան Կ. Պոլսեցի, Վիեննայի Մխիթարեան ուխտէն։
Եւրոպա, 1859 Թ. № 4, Ե. 29։

210

Երգ 'ի վերայ

«Սահման անսահման խորոց հաստչին անօրէնութեան»,

Սիրով Սուրբ Հոգւոյն կապակցեալ Նոր Նախիջևանցիք.
Սրտիւք եռանդուն միաբան և բարեկեցիք
Ազնիւ իշխանք անուամբք արդեամբք և յատկութեամբ.
Ատենակալք իրաւաբանք և անաչառք
Վաճառականք և ոսկականք ծերք և տղայք.
Հարք և եղբարք քորք իմ և մարք դուք հաւասարք:

Ես եմ Թարգմանիչ, պատգամաց և Նոր աւետեաց.
Բարեկենդանին որ զձեզ յայտնել ինձ հրամայեաց.
Ասէ հասի ահա առ ձեզ ընդ սուրհանդակի.
Բայց շեշտակի դառնալ խորհիմ ուստի եկի.
Ըստ օրինակի կոչեալ հոգւոց մարդկան ազգի.
Որ փափագի Թռչիլ յերկինս յանկարծակի:

Րօպէք հոսանուտք տուան ձեզ առ գործոց բարեաց.
Լինել քաջ հմուտ մթերելոց զպտուղս արդեանց:
Բայց ձօնեցան ձեզ սոյն աւուրք խորհրդական.
Նշան ծննդեան Նորոյ մանկան բարեկենդան.
Զորմէ մարդկան խորհիլ պատկան է և արժան.
Զի և մահուան բակլախորան է յոյժ նման.

Օրէն է ուրեմն նոյն խորհրդով սկիզբն առնել.
Ընձնիւր ումեմն զտուն տեղին սրբել մաքրել.
Զազգականս կոչել պարտ է 'ի բնակարանս.
Զբարեկամս հրաւիրել 'ի խրախճանս.
Զօտարականս նաև զաղքատս 'ի ձեր սեղանս.
Զի աւուրք իմ լիցին Տեառն հաճոյականս.

Բարի է եահնին զկնի սուփին փոքր ինչ ուտել.
Պալեան էքշիլին և բորանին անուշ անել.
Սեր խաշլամային, քիֆտէ, ղապլուն յետոյ դօլման.
Քապապ, պիւրեան, սադ բաթ գոռել ընդ սալաթան.
Ինչէ մանջան փիլաւ խորտիկ ֆիլան ֆալան.
Թողէք խմման պալս չորպայն և տապակայն.

Digitized by Google

Էհաս ժամանակ բանալ զփնջատ պուլթիլկայից,
Առնուլ զճաշակ 'ի յըմպելեաց զանազանից,
Նախ զտօնցկին սակաւ ըմպել և մոլտովցկին,
Զքպոցկին, վիմոցկին և ալոնցկին,
Զվենկերցկին զշամպանցկին և զտանդուրցկին,
Զքրմցկին և մին մին թաս գումարտարցկին.
Խոնարհ պաշտօնեայ, խորհիմ ասէն նոր խորհուրդ տալ.
Անկէ 'ի ներկայս զսազերուն նիզամն տալ.
Զթամպուռն ածէ՛ք՝ զքեմանէն և զթէֆն հարէք
Սանթուրն հնչէ՛ք և զֆիլեասորն փչեցէ՛ք.
Լաւ պարեցէ՛ք և դէմ՝ առ դէմ կաքաւեցէ՛ք.
Տաղ երգեցէ՛ք և ոստոստմամբ ծափս հարէք.
Ծառայ եմ տէրանցդ՝ բաւական է այսքան խրախճան.
Պատշաճ է մեծարացդ՝ սեղանոյն ձեր տալ զվախճան.
Ուտիքն էանց որբիշ մաքրիչ մեծ պաքն էհաս.
Ահա Աստուած զԱդամ ներքուստ արտաքս վարեաց.
Որ և ելաց վասն այն մահուան՝ իւրոյ փրկեաց.
Լացցուք և մեք՝ զի Յարութեանս հասցուք փառաց։

211

Առիւծ և էշ։

(Թիֆլիզեցւոց լեզուաւ)։

Առիւծն աքլորից խիստ շատ կու վախի,
Նորա ձենէմէն՝ չուստ կու սըլքըվի;
Էշն էլ խօմ գիտիք՝ ինչ խասեաթ ունի
Ու ինչպէս ախմախ՝ աղքատ է խելքի։
Դէ անկաջ դրէք՝ էս կարճ առակի
Ոչ ո՛վ խեղճ իշին՝ մասխարայ չանի։
Մէկ օր առիւծը խիստ շատ սովեցաւ՝
Շատ դէս դէն ընկաւ՝ շատ չալիշ էկաւ,
Անօթի փորով՝ մէկ մեծ գեղ մըտաւ
Մէկ չաղ շուն ճանկէց՝ սըբել սկսաւ,
Բռաստ աքլորը՝ կտրին վեր ելաւ

Digitized by Google

Կիգլիկօ կանչեց՝ ճաշն հարամ արաւ.
Առիւծն աքլորի՝ երբ ձէնը լսեց
Պոչը հաւաքեց՝ գեղէն դուս փախեց,
Գիժ էշը տեսաւ՝ անկաջներն սրեց
Իր անուշ ձէնով՝ առաթին զռեց,
Առիւծի ետքէն՝ երիշով վազեց։
Դօշշաղ տղի պէս՝ վախցնել ուզեց։
Առիւծն որ աքլորն հեռացած տեսեց
Ձէքականչ իշին՝ իր թաթով զարկեց.
Մեր կոխեց ջարդեց, պատանը ձևեց
Այ անխելք հայվան անկաջքն առեց,
Զալում առիւծը քեզմէն չի վախեց.
Աքլորի ձենէն զզուեց ու փախեց։

—

Եթէ խելք ունիս, դէ շուտ իմացիր
Ով է առիւծը՝ ով իշի ընկեր։

Նիկողօս (Նիկողայոս) Տէր-Ղամունեանցի, Արուեստին վ. Ալամդարեանի աշակերտի, հեղինակութիւն կը համարուի; ոմանք էլ Յարութիւն վ. կը կարծեն.

ԳԼՈՒԽ Ը։

ՍԻՐՈՅ ԵՐԳԵՐ։

212

Եղբայր եմք մեք։

Ի բիւր ձայնից բնութեան շքեղ
Ուէ երգք թռչին սիրողաբար,
Մատունք կուսին ամենագեղ
Ուէ որ զարնեն փափուկ քընար,
    Չունին ձայն այնքան մի սիրուն
    Քան զանձկալի եղբայր անուն։
Տուր ինձ քու ձեռքդ, եղբայր եմք մեք,
Որ մրրկաւ էինք զատուած,
Բաղդին ամէն ոխ չարանենգ
Ի մի համբոյր ցրուին ի բաց։
    Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն,
    Քան զանձկալի եղբայր անուն։
Երբ ալեոր Մայր Հայաստան
Տեսնէ զորդիս իւր քովէ քով,
Սրտին խորունկ վէրքըն դաժան
Քաղցր արտասուաց բուժին ցօղով։
    Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն,
    Քան զանձկալի եղբայր անուն։
Մէկտեղ լացինք մենք ի հընում...
Եկէք դարձեալ յար անբաժան
Խառնենք զարտօսր և զխնտում,
Որ բազմածնունդ ըլլայ մեր ջան։
    Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն,
    Քան զանձկալի եղբայր անուն։

Digitized by Google

Մէկտեղ հոգնինք, մէկտեղ ցանենք,
Մէկտեղ թափին մեր քրտինքներ,
Ըզհունձ բարեաց յերկինս հանենք,
Որ կեանք առնուն Հայոց դաշտեր։
Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն,
Քան զանձկալի եղբայր անուն։

Մ. Փէշիքթաշլեան։

213

Սիրոյ եղբայր, ինձ մտիկ տուր, խօսքիս դրութիւնն է սէր,
Էութեանս լրումն է սէր, ասա եղած կանոնն է սէր.
Նախատանացն յօժարամիտ՝ մահին անձնատուր եղև,
Աւետարանին նայելով, իմ փրկչիս անունն է սէր։
Սէրն է գլուխ պատուիրանին և օրինաց լրումն,
Մարգարէից և նախահարց ասութեանց կատարումն,
Համայնից հաստատութիւնն, անկեալ բնութեան ներումն,
Տասնաբանեայ սուրբ խրատուց բովանդակութիւնն է սէր։
Սիրոյ մէջն կեանք եմք տեսնում, իսկ 'ի մեղս-վիշտ ու մահ,
Սէրն օտարաց խնամարկու և ընկերաց անխնայ —
Ներող, գթած, երկայնամիտ, օգտամատոյց, բազմաշահ,
Այն վերստին ծնանիլն՝ սուրբ նորոգութիւնն է սէր։
Սէրն հանդարտ բարենախանձ՝ ամենայնի գոհ վիճակ
Անչարաչար կեանք կ՛վարէ ազատօրէն՝ անփափագ.
Սիրով նայեա՛ քոյ Շիրինիդ, ով Դու սիրոյ հեղինակ,
Վասն զի Ամենազօրիդ մեծ այցելութիւնն է սէր։

Աշըղ Շիրին։

214

(Թարգմանութիւն Լերմոնտովից)

Վկայ է աստղը կէս գիշերային,
Վկայ են ելքն ու մուտքն արևու,
Որ ոչ մի իշխան Պարսից աշխարհին

Digitized by Google

Չէ տուել համբոյր այդպէս աչքերու;
Տաք օրերի մէջ, ոչ մի ժամանակ
Հով շատրուանը Շահի հարէմում
Չէ զովացրել այդպիսի հասակ,
Մարգարտանման ցօղովն իւր փայլուն;
Դեռ ոչ միանգամ երկրային ձեռներ
Չեն հիւսել այդպէս գեղեցիկ մազեր:
Քանի որ դրախտը աշխարհից գնաց,
Երդվումեմ որ դեռ, ոչ մի ժամանակ,
Այդպէս գեղեցիկ մի կոյս չէ ծաղկած
Հարաւոյ կողմի արեգական տակ:

Մ. Սաղաթեան:

215

Դևի երդումը:

(Թարգմանութիւն ռուսերէնից)

Երդվումեմ ահա ստեղծագործութեան
Առաջին օրով,
Երդվումեմ ահա նորա կատարման
Եւ վերջին օրով,
Նշաւակութեամբ մեղապարտութեան
Տալիս եմ երդում,
Եւ յաղթանակը սուրբ ճշմարտութեան
Վկայ եմ բերում.
Երդվումեմ անկման դառն կսկիծով
Եւ յաղթանակի կարճատև ցնորքով,
Քո հետ տեսութեամբ երդվումեմ նոյնպէս,
Եւ հրաժեշտով, որ գալոց է մեզ.
Ողջ հոգիների ժողովարանով
Եւ իմ հպատակ միաբանների
Ճակատագրով,
Անաչառ և սուրբ հրեշտակների,
Այն է, իմ արթուն թշնամիների
Սուր սուսերներով.
Երկինք ու դժոխք վկայ են խօսքիս,

Digitized by Google

Երկրի սրբութեամբ երդում եմ ուտում.
Երդվում եմ և քո վերջին հայեացքով,
Եւ քո առաջին ջերմ արտասուքով.
Շնչառութեամբը անչար բերանիդ,
Եւ մետաքսեղէն քո գանգուրներով.
Երդվում եմ երկնի երանութենով,
Երդվում եմ նոյնպէս դառն տանջանքով,
Վերջապէս և իմ բորբոքուած սիրով.
Հրաժարուեցայ ես հին վրէժից,
Հրաժարուեցայ չար խորհուրդներից.
Այլ այսուհետև թոյնը նենգութեան
Ոչ ոքի միտքը չունի շփոթել,
Այլ այսուհետև ես միանգամայն
Կամիմ երկնի հետ հաշտութիւն կապել,
Կամիմ ես սիրել, աղօթել կամիմ,
Առաքինութեան հաւատալ կամիմ.
Եւ զղջում տալով ես արտասուաթոր,
Ճակատիցդ քեզ արժանաւոր
Երկնային հրոյ հետքը կը սրբեմ.
Եւ թող առանց իմ աշխարհ համօրէն
Ծաղկի իւր խաղաղ անգիտութեան մէջ:
Ահ, հաւատա՛ ինձ, ես միայն ցայսօր
Քեզ ճանաչեցի, գնահատեցի:
Եւ քեզ ընտրելով սրբուհի ինձ նոր,
Իշխանութիւնս ոտքիդ տակ դրի:
Քեզանից պարգև սէրդ եմ սպասում,
Նորա րոպէին կը տամ յաւիտեան:
Հաւատա, որ ես միշտ եմ հաստատուն
Նոյնպէս սիրոյ մէջ, ինչպէս չարութեան:
Ես, որ եթերքի ազատ որդին եմ,
Քեզ աստղերից վեր կը թռուցանեմ,
Այն տեղ աշխարհի կը լինիս թագուհին
Եւ նախամեծար իմ ընկերուհին.
Առանց գթութեան և մասնակցութեան
Կը սկսես նայել դու երկրի վերայ.
Ուր ոչ ճշմարիտ բաղդ կայ կենսական,

Digitized by Google

Եւ ոչ յարատև գեղեցկութիւն կայ,
Ուր միայն պատիժն ու մեղքն են լիուլի,
Որ կեանքն անցնում է փոքրիկ կիրքերով.
Եւ ուր չգիտեն առանց երկիւղի
Ոչ արհամարհել, ոչ սիրել հոգով։
Գուցէ չգիտես, թէ արդեօք ի՞նչ է
Կարճատև կեանքը մարդկային սեռի,
Միայն արիւնի նա վրդովմունք է,
Օրերը կ՚անցնին և այն կը սառի։
Ո՞վ կարէ տանել հրաժարումը,
Հրապուրանքը նոր գեղեցկութեան,
Ծանր վաստակը և ձանձրութիւնը,
Կամակորութիւնը երևակայութեան։
Չէ, իմանաս դու, ընկեր քաղցրունակ,
Ճակատագիրդ չէ սահմանել քեզ,
Որ նախանձաւոր բրտութեանը տակ
Իբրև մի ստրուկ, անյայտ թառամես,
Կեղծ ընկերների, թշնամիների,
Կամ թէ փոքրոգի և սուտ մարդոց մէջ,
Ունայն և ծանր աշխատանքների,
Անպտուղ յուսոյ և երկիւղի մէջ։
Դու չես շրջանիր առանց կիրքերի
Բարձր պատի տակ լուռ և թախծալից,
Աղօթք անելով մարդերից հեռի,
Նոյնպէս և հեռի Աստուածութենից։
Ահ չէ, աննման արարած սիրուն,
Այն չէ քո համար գրել օրհասը,
Քեզ ուրիշ կիրք է այն տեղ սպասում,
Ուրիշ ցնծութեան խոր զգացմունքը.
Ճակատագրին թող դու ուրեմն
Թշուառ աշխարհը, իղձերդ նախկին,
Ես քեզ կը բանամ, նոցա փոխարէն,
Բարձր գիտութեան անդունդը խորին։
Եւ սպասաւոր իմ հոգիների
Բոլոր ամբոխը ոտքդ կը բերեմ.
Թեթև նաժիշտներ և սքանչելի,

Digitized by Google

Ո՛վ իմ գեղեցիկ, քեզ կը պարգևեմ.
Եւ արևելեան աստղից կը խլեմ
Քո համար շքեղ պսակը ոսկի,
Եւ բոլոր շուրջը նորա կը ցանեմ
Փայլուն ցօղովը թարմ ծաղիկների,
Արևամուտի կարմիր նշուլով
Ժապաւէնի պէս մէջքդ կը պատեմ,
Քաղցրահոտութեան մաքուր բուրմունքով
Բոլոր շրջակայ օդը կ'ոռոգեմ,
Եւ հիանալի նուագ հնչելով,
Նուրբ լսելիքդ միշտ կը փաղաքշեմ,
Եւ մեծ պալատներ փառաւոր շէնքով
Ադամանդներից կը կառուցանեմ,
Ես մերթ կ'իջանեմ ծովի յատակը,
Եւ մերթ կը թռչիմ աստղերից վերև,
Ողջը քեզ կը տամ, ողջ երկրայինը,
Միայն սիրիր ինձ... այս է քո պարգև։

Հիւսիսափայլ. 1863—1864 Թ. և. 126—128։

Լերմոնտով, ռուս բանաստեղծի, «Դև» հեղինակութիւնից, Մ. Սաղաթեանց, երբեմն աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի, եւոյ ուսանող Մոսկվայի կայսերական համալսարանի։ Այս վաղամեռիկ քանքարաւոր երիտասարդի մահը, ականաւոր կորուստ պիտոյ է համարել մեր այժմեան բանաստեղծական աղքատ գրականութեան համար։

216

Ժամադիր տեղի։

Մոնմօրանսի անտառին
Մօտ, երազներ զիս տարին։
Օդ էր հանդարտ և զեփիւռ
Մեղմիկ հնչէր համասփիւռ.
Բայց հեշտութեան հոն մէկէն
Ձայն մը եկաւ ինձ հեռուէն
Իմ սիրատռւ,
Տու, տու, տու։

Ծառի մը քով շքեղ կին
Կը մրմնջէր կմթոցին։
Սիրտի թունդէն ո՛հ վեր վեր
Իր լայն կուրծքը միշտ կ'ելլէր.
Եւ չորս կողմը նայելով
Ու՛ր ես կ'ըսէր աչերով,
Իմ սիրատռւ,
Տու, տու, տու։

Digitized by Google

Վարդ մը ունէր ի ձեռքին.
Եւ ակնապիշ և լռին
Դէպ ի ճամբան կը դառնար։
Իր նուրբ քօղը կը բանար.
Բայց ոչ մէկ անձ կը տեսնէր
Եւ յուսաբեկ կը կրկնէր
Իմ սիրատու,
Տու, տու, տու։

Սէր ես արդեօք, որո՞ւքով
Դու կը բազմիս հրապոյրքով։
Մի՞թէ աղջիկ սրիկայ
Օքեզ մոգեց ճամբու վրայ.
Մի՞թէ սրտի քու աւին
Գտաւ արդէն պաղութիւն.
Իմ սիրատու,
Տու, տու, տու։

Ինչ որ երեկ կամ՛ք ըրիր
Տըւիր հոգւով սիրալիր,
Եւ դու այսօր…։ Ո՜հ կասկած
Հեռու ինէ. չեմ խաբած,
Իս կը սիրէ անիկա
Թէ և լինի հեռակայ,
Իմ սիրատու,
Տու, տու, տու։

. . . .
Այսպէս մինչև իրիկուն
Կէսամաշ սիրտով և նկուն
Հոն կ'սպասէր այս կին հէգ։
Եւ երբ եկաւ մութ և մէգ,
Վերջին անգամ նայելով
Ճամբայ ելաւ վայելով
Իմ սիրատու,
Տու, տու, տու։
Ո՛ Սէր ըզքեզ տակաւին
Չ'էի տեսեր բընաւին
Ասանկ դիրքով և դէմքով։
Ա՜հ, ինչ մրրիկ, ինչ վրդով։
Նոր մեռելի մը երես
Տժգոյն, տմոյն չէ այսպէս։
Ե՛կ սիրատու,
Տու, տու, տու։
Ո՛չ վարդ ունի ո՛չ շղարշ։
Կը դողդղայ վայրաքարշ։
Եւ սրտաբեկ և այրի
Սէրէն որով նա կ'այրի,
Իր տուն մինակ կը դառնայ
Եւ մահ անձին կ'սպառնայ։
Հաս սիրատու,
Տու, տու, տու։

Ս. Ոսկանեանինը կը համարուի։ Արեւմուտք, Ը տարի, 1858 Թ. Ե. 39։

217

(Տփխիսումը երգումեն վրացւոց «Ա՜խ դիլաւ, դիլաւ», երգի եղանակաւ)։

Հայոց աղջիկներ՝ ձեր հոգուն մատաղ,
Երբ միտս էք գալիս՝ ասում եմ ես ա՜խ,
Հալվում եմ, հալվում օտարութեան մէջ,
Ա՜խ, սիրտըս խորվում, ցաւիս չիկայ վերջ։

Digitized by Google

Երբ կարմիր գինին բաժակումս ածած
Սեղանիս վըրայ առաջս է դըրած,
Աչքըս ակամայ վըրան եմ ձըգում,
Ձեր սիրուն պատկերն եմ մէջը տեսնում։

Տեսնում եմ եւ, ա՜խ, միտքս է մոլորվում,
Դառն արտասունքով աչքըս պըղտորում,
Կարծում եմ բոլոր աշխարհն մըթնեց,
Արեւն-էլ խաւարեց, էնդուր որ տխրեց։

Հայոց աղջիկներ, ձեր հոգուն մեռնեմ,
Ձեր սիրուն աչերն էլ ե՞րբ կըտեսնեմ,
Էն սեւ սեւ աչքերն՝ սեւ ունքով պատած,
Կարծես՝ երկնային ղալամով քաշած.

Էն սեւ սեւ աչերն, որ շատին սպանեց,
Բայց էլի շատին դըժոխքից հանեց,
Ես-էլ կենդանի տեղովս եմ մեռած,
Առանց կըրակի էրուած, խորոված։

Էլ ե՞րբ կըտեսնեմ ես ձեզ ման-գալիս.
Բաղ ու բաղչայում սէյրան անելիս,
Ինչտեղ ամօթից վարդն-էլ է դեղնում,
Երբ-որ ձեր կարմիր թըշերը տեսնում։

Բըլբուլն-էլ վարդից ձեր ձայնը լսելիս՝
Թըռչում է, թըռչում, ամպերում կորչում
Ու իր Արարչի տեսածն ասելիս
փա՜ռք քեզ, Տէր Աստուած, փա՜ռք քեզ է կանչում։

Հայոց աղջիկներ՝ ի՞նչ անուն տամ ձեզ.
Թէ հրեշտակ ասեմ՝՝ հրեշտակ չ'եմ տեսել,
Թէ մարդ անուանեմ՝՝ բէդամաղ կ'անեմ,
Ուրեմն ի՞նչ անեմ, մոլորուած եմ ես.

Մոլորուած եմ ես օտար աշխարում,
Հաւատն-էլ օտար, օտար եւ լեզուն,
Աղջիկն-էլ օտար ու ձեզ չի նըման,
Հայոց աղջիկներ՝ դուք էք անըման.

Ձեր սէրն է միայն սըրտումըս պահած,
Ձեր սիրով միայն եմ ես կենդանի,

Digitized by Google

Ձեր սէրը միայն էս կեանքըս մաշուած
Օտարութեան մէջ դեռ կըպահպանի։

Գէորգ Միրիմանեանց, աշակերտ Լազարեանց ուսումնարանի, ետոյ ուսանող Դորպատեան համալսարանի, վախճանեցաւ իւր ծննդեան տեղը, Տփխիս, բարակացաւից, երիտասարդութեան հասակում։

218

(Թարգմանութիւն ռուսերէնից)

Մայրի՛կ, իմ աղաւնիկ, լոյս արեգական,
 Խըղճա՛, իմ ծընող քաղցրիկ, ինձ՝ քու աղջըկան։
Լսես՝ օձ մի թիւնաւոր սիրտըս է խայթում,
 Ու միշտ գիշերը բոլոր քընել չի թողնում։
Անհանգիստ երազներից քունըս չի տանում.
 Նընջելից եւ յառնելից սիրտըս է մաշվում։
Մէկ տեսնես՝ թըռչունների երգեր եմ լըսում,
 Սիրտըս այդ քաղցրիկ ձայնից վեր-վեր է թըռչում։
Ի՞նչ է այս, իմ ծընողըս, որ ինձ պատահեց,
 Երեւի այս իմ ցաւըս չարից հանդիպեց։
Մի՞թէ չի կայ, մայրիկս, իմ դարդին մի ճար.
 Հեռացուր այս տանջանքըս, գըտի՛ր մէկ հընար։ —
«Իմ նազելի դըստրիկըս մի՛ մաշուիր լալով,
 «Իմ սիրտըս-էլ մի՛ խոցիլ քեզ չարչարելով.
«Իմացի՛ր, այդ ցաւերը քեզ անվընաս է,
 «Հասել է ժամանակըդ, այդ սիրոյ դարդն է.
«փոքըր ինչ-էլ համբերէ՛, դըստրիկ իմ սիրուն,
 «Կու գայ փեսան, կը տանէ, կ'իլնես հանգիստ քուն.»

Ք. Ց—Գ. Պատկանեանց։

219

Ասի թէ սիրեմ զքեզ.
 Դու 'ի քեզ 'ի նազներ ելար.
 Բա՛ւ ալ. թէ անցաւ աշխարհս,
 Որ այլ տեղ չ'կայ սիրոյ ճար։
Երթամ մեկնիմ այլ սիրեմ,
 Որ աչուերն քեզ նմանի
 Զանունըդ նորա դընեմ.

Digitized by Google

Որ լսեմ՝ սիրտըդ նուաղի։
Թէ նուշերն աչացդ ելար,
Թէ շաքարն ինձ անպիտանացար,
Թէ դուն սիրելու խընծորն,
Նայէ իմ աչքիս մի՛ երևնար։
Երթամ սուրբ Սարգիս մտնում,
Ընծեմ, որ դուն իմանաս.
Ոչ կաղնաս, ու ոչ կուրանաս,
Սարկարտան մնաս քան զիս։
Քանի՞ ու քանի՞ ասեմ—
Վարդ մի՛ սիրեր, փուշ ունի,
Գնա մանուշակ սիրէ,
Փուշ չ'ունի, անուշ հոտ ունի։
Վարդին բացուած մի՛ սիրեր,
Որ գայ 'ի ծոցդ թոռմի,
Վարդն բուլբուլիկ սիրէ,
Որ գայ 'ի ծոցդ բացուի։

220

(Թարգմանութիւն ռուսերէնից)

Մերթ խօսակցիս, մերթ լուռ կաս դու,
Մերթ հովանաս, մերթ բոցոտիս,
Մերթ մարդատեաց, մերթ մարդասէր ես
Մերթ լքանիս, մերթ զգածիս.
Դու ո՛չ հաւատաս (3) 'ի գեղդ քո։
Է՛ զի անքուն, է՛ զի նիրհես,
Է՛ զ'ի ցասման, է՛ զի խայտաս,
Է՛ զի վանես, է՛ զի կոչես,
Է՛ զի ճըգնիս, է՛ զի ցընծաս,
Դու ո՛չ հաւատաս (3) 'ի գեղդ քո։
Որպէս խընդամ՝ այն ինչ ժըպտիս,
Մինչ զերթ զգարուն դու ծիծաղիս,
Զամէն զփառսդ նըշմարեմ յաչսդ,
Զորս հայեցեալ միշտ հառաչեմ.
Դու ո՛չ հաւատաս (3) 'ի գեղդ քո։

Դորպատ։ Գրիգոր Աղափիրեանց։

Digitized by Google

221

Յերկու ձեռին երկու մոմ՝
Ինձ ընդ առաջ ել 'ի տուն
Մի՛ հարցանէք—ո՛վ էր նա,
Հրեշտակ, թէ կոյս լուսագեղ։
Ամօթն ըզնա վարդ արար,
Ես հիացեալ դարձայ քար,
Այն ինչ օր էր և ինչ ժամ,
Յորում տեսի ես կեանք նոր։
Լիաճըրագ յայնմիկ տան,
Ի մարդաշատ բազմութեան,
Ի մէջ աղջկանց և հարսանց
Յոտին կայր ոմն անդ յանկեան։
Այն օրիորդն էր պարկեշտ
Ինձ պատահեալ առ դրամբ տան,
Զոգիս գրաւեաց յիւր 'ի սէր,
Ի նմա տեսի ես կեանք նոր։
Մարգարտափայլ մարմինն էր,
Հասակն էր յոյժ վայելուչ.
Զոտիւքն վարսք քարշ գային,
Ի գոյն քըրքմոյ փայլէին։
Դիմաց շըքեղ երևոյթ,
Յօնից, աչաց, այտից գեղ,
Շըրթանց, լեզուին համանոյշ
Խոստանային ինձ կեանք նոր։
Ես ասացի, թըմրեցայ,
Սիրտս սկսաւ դողդողալ.
Զաշխարհ համայն մոռացայ
Ի գեղ կուսին ափշեցեալ։
Բամք կոչելոցն յայն հանդէս
Ընդ իմ մեծ բաղդ մախային,
Զի մերձաւորք այն կուսին
Փեսայ զանձն իմ ձայնէին։
Եթէ զաշխարհ լի գանձիւք
Ինձ ոք բաշխէր 'ի պարգև՝

Ո՛չ տեսանէր այնքան րախ,
Որքան 'ի գալս առ կուսին։
Արդեօք՝ գուցէ յաշխարհի
Սիրոյ նման ինչ հզօր,
Սէր 'ի ձեռաց Արարչին
Մեզ մահացուացս է ձիր նոր։
Նանրախորհուրդ ազգ մարդկան՝
Շատ մի՛ սիրեր դու զաշխարհ,
Նա թըշնամի է անգութ,
Չար քան զքարբ մահաթոյն։
Յանցիւ սիրոյ զքեզ կարթէ,
Ի հաղբ անել ըմբըռնէ.
Ապա զսիրոյդ առարկայ
Ի քէն արագ կողոպտէ։

Յարութիւն վարդապետ Ալամդարեան։

222

Իմ սիրտըս աղ ես արել,
Ջիգեարըս [1]) դաղ ես արել,
Ինձանից հեռացել ես,
Ինձ բէգամաղ [2]) ես արել։
Դու ես իմ սիրահարը,
Քաշկա [3]) տանեմ քու ճարը,
Գըլխիս տըւել ես քարը,
Կիսակենդան ես արել։
Շատ մարդկանց ես խաբել,
Սիրոյդ ես եմ կրակվել.
Ինձ-հօ թօկով [4]) չ'ես կապել,
Ամա դուստաղ [5]) ես արել։
Սիրելիդ՝ ինձ առել ես,
Առել ես, նախատել ես,
Ջիգեարըս կոտրատել ես,
Արնաշաղախ ես արել։
Ինձ տեսնելուս տուր բարով,
Խորհուրդդ ասա գրով,
Ինձ-հօ մորթել չ'ես սրով,
Անսուր մատաղ ես արել։
Էս եմ ազիզ աղբերդ,
Ինձնից մի՛ կտրիլ սերըդ,
Էրկնից կամար ունքերդ,
Ինձ վերայ թաղ [6]) ես արել։
Դու միշտ կամեցիր բարիս,
Ուրախանալ մի՛ չարիս,
Էս քըրքըրված ջիգեարիս
Քափով [7]) արաղ ես արել։

---

1) լեարդ, печенка. 2) անբաւական. 3) երանի թէ. 4) չուան. 5) թակարդել. 6) սփռել, պարզել, տարածել։ 7) փրփուր։

Digitized by Google

Ի՞նչ է, ասա՛, իմ մեղը,
Հալուել է սրտիս եղը,
Երկու ծըծիդ մէջ տեղը
Բաղչա ու բաղ ես արել։
Համ դուղի[8]) ես համ լաչին[9]),
Ես մեռնում եմ քու պաչին,
Դօսթ[10]) ու դուշմանի[11]) միջին
Ամօթապարտ ես արել։
Մուրվաթ[12]) արա՛, սիրահար,
Մի՛ չարչարել չարաչար.
Ինձ քըցել ես քարէ քար,
Դըրբուստ սարսաղ[13]) ես արել։
Կարօտըդ քաշում եմ քու,
Չ՚եմ կարնում տանել ահու,
Կերպարանքըդ տեսնելու
Ինձի արգելք ես արել։
Բոյըդ շամշու սուրայի,
Խաւարտա փէրտըս շահի,
Ինձ դու տար մօտըդ քաշի,
Հերիք է, եադ ես արել։
Դու ես իմ սիրականըս,
Մի՛ մաշել ջէյլան ջանըս,
Երեք տարուայ դուշմանըս,
Նոր բարեկամ ես արել։
Մայիլ եմ գօշէգ խալին, [14])
Անուշ խելք ու քեամալին,
Խըրղճալի Գուրջիմալին
Կարկըտահար ես արել։

Գուրջի Նամէ, ալըգ։

223

Առ սիրականն։

Ինձ վատութիւն արէ, մատաղ, մի՛ անիլ,
Ջանս քեզի կուրբան՝ սադաղ մի՛ անիլ,
Մի փուչ բանով ինձ բիգամաղ մի՛ անիլ,
Արտասուքս վարար բուլաղ մի՛ անիլ,
Աստուած սիրես՝ խոց սիրտս դաղ մի՛ անիլ,
Դարդ ու դուշմաններս օյաղ մի՛ անիլ։
Քո ճամփումըդ ջիւան օմրըս փուչ արի,
Կու խնդրեմ Աստուածանէ՝ տայ քեզ միշտ բարի,
Մուրվաթ արա՛, կանգնի շարթ ու իկրարի,
Ինչ որ ասեմ, խօսքս լսի, կատարի,
Չէ՛ մի՛ ասիլ, ունքերդ թաղ մի՛ անիլ։
Ի՞նչպէս անեմ, ծում ասեմ դարդ ու սարս,
Որ բէ օր աւելնումէ ահ ու զարս,

---

8) քաղղ. 9) Թռչնոց. 10) բարեկամ. 11) թշնամի. 12) ողորմութիւն. 13) խելագար. 14) կոծիծ, գորանուկ։

Digitized by Google

Մխկլտալեն, եա է գալիս ջիկեարս,
Աշխեիդ սիրով ճղճղել ես խուբարս,
Նստուած սիրես՝ մըհլամ դիր, աղ մի՛ անիլ։
Եւրօպացւոց թագաւորն ես դու շքեղ,
Նոր զարգարուած թախտիդ վերայ փառահեղ,
Պահրիճներդ կանգնացրու դու ահեղ,
Թէ սուշ չունեմ, անմեղ դուլթաղ մի՛ անիլ։
Լաց ու արտասուքս գետոյ նման ա,
Թուրինջի պէս հէր մարդ դժուար գիմանայ,
Ո՛վ ընկելայ, ո՛վ քաշելայ, կիմանայ,
Նա քեզ կասի, էշխի հետ հաղ մի անիլ։

Թուրինջ աշըղ։

224

Աղջիկ։

Աղջիկ, արի՛ մէկ պաչ տո՛ւր, ջանիդ մատաղ.
Ես մեռնումեմ, քեզ ու քու նանիդ մատաղ,
Մատներումդ ոսկէ մատանիդ մատաղ,
Նախշ ես անում՝ քարգահ ու բանիդ մատաղ,
Կարմիր սուրաթ՝ սպիտակ կուլ չանիդ մատաղ։
Լաւութիւնը լաւ կուլի աշխարհումս,
Քեզնից աւել էլ ճար չունեմ ճարումս,
Թէ Մարալ ես, ե՛կ, ման արի սարումս,
Ես կաղնած եմ իմ տուած իղրարումս.
Հարսանիքդ կու նստի այս տարումս,
Օրծիդ վըէն կախած նշանիդ մատաղ։
Աշխարհումս չի՛ ճարվիլ քու գօլեցը,
Թէկուզ բերեն Հինդ ու Ստամբօլեցը,
Խելքս գնաց՝ դուրս եկար էն ղօլեցը,
Ջէյրանի պէս, տեսայ, եկար չօլեցը,
Կաքաւի պէս ձայն ես տալիս քօլեցը,
Անուշ խօսքիդ՝ ճարտար բերանիդ մատաղ։
Ես քեզ համար մեռած եմ թաղուածի պէս,
Գիշեր ցերեկ մալուլ եմ շաղուածի պէս,

Digitized by Google

Խնկիս գլխէս դառել է քաղուածի պէս,
Ջիգեարս էլաւ Նարին մաղուածի պէս,
Սարգիզ, սուսան, սումբուլ ես քաղուածի պէս,
Ինէր հոտ առնեմ, վարդ ու բէյհանիդ մատաղ։
Աշխի բանը, խոմ գիտես, ինչպէս կուլի,
Մինչի իրան հասնի, ջանը կէս կուլի,
Մէկ պաշ չի՛ տալ՝ Թէհրանը ինձմէն դիս կուլի,
Սրկնքի մալաքները քեզ պէս կուլի,
Ապա տեսնենք՝ ո՞ւմ հաքուստը էգպէս կուլի,
Կարմիր շալիկ՝ կանաչ մինթանիդ մատաղ։
Թէ բուլբուլ ես, բաս ինչո՞ւ չես բաղումը,
Կարմիր վարդ ես, բաց էլած եարփաղումը,
Ղումնիակ ես չարխի մաղալլաղումը,
Կայսերի պէս կանգնել ես օթաղումը,
Միսկին-Բուրջուն պահել մի՛ դուլթսաղումը,
Թամբահ արա, թո՛ղ՝ քու դիւանիդ մատաղ։

Միսկին Բուրջի։

225

Ո՜հ, թո՛ղ փորձէ, ով իւր անձը միշտ կապումէ,
Որդեօք սիրտը սրտի հետ լաւ յարմարվումէ, —
Դառն զղջումն հետևումէ ծուռ ընտրութեան։

Թէ սէր ու սէր երկու կողմից չեն հանդիպում,
Քահանայի օրհնութիւնը նզովք է դառնում,
Հարսանիքը սուգ և աղբիւր թշուառութեան։

Բայց եթէ ձեր սիրտ և հոգի են ձայնակից,
Ապա սուրբ է սիրոյ դաշն և օրհնալից,
Այդպիսի սէր կը խորտակէ վշտի խայթը։ —

Ուրեմն փորձէ, ով իւր անձը միշտ կապումէ,
Որդեօք սիրտը, սրտի հետ լաւ յարմարվումէ.
Ապա՜ թէ ոչ, ամուսնութեան չդնէ դաշը։

Շիլլեր։ Հիւսիսափայլ 1861 թ. № 8, ե. 125։

226

Նոր բահար 1) ես գովելի,
Թազա 2) նուգբար ես գովելի,
Դու անհըման ես, գեղեցիկ,
Նախշ 3) ու նըկար ես գովելի։
Թայ 4) չ՚ունես աշխարքումըս,
Նարաք 5) դու ինչ օրինակ ես,
Բլբուլ ես գարնանային,
Ճ՚արտարախօս ծիծեռնակ ես.
Բաց արա՛ արքայութեան
Բաղի դուռը քանի՞ փակես,
Գիտեմ՝ հոտով անուշ ես,
Վարդ ու մեխակ, մանուշակ ես,
Կամ՝ Խաթայի-Խութայի 6)
Մուշկ ու ամբար ես գովելի։
Ե՛ր տեղանց որ անց. Թուրինջ,
Ըռաստ եկար 7) էս բահարին,
Դէս ու դէն պըտուտ գալով,
Ըխար ընկար էշխի 8) ճանկըն. 9)
Պըրծընելու ճար չի կայ,
Հոգիս կ՚առնի զալում 10) մահըն,
Թէ հազար դարդ ունենաս,
Ի՞նչ կ՚անի հէքիմ 11) ջարրահն,
Ինձ համար անմահական
Դու դեղ ու ճար ես գովելի։
Լուսով ես պատկերովդ
Քան զարեգակի վերայ.
Փայլում ես մաշադի 12) պէս,
Գունով ես կրակի վերայ,
Սառվում ես ճրագի պէս,
Ոսկի աշտանակի վերայ,

---

1) գարուն. 2) նոր. 3) նկար. 4) նըման, զոյգ. 5) արգելք. 6) Չինաստան, Китай, 7) հանդիպել, պատահել. 8) աշխոյժ. 9) մագիլ. 10) անողորմ. 11) բժիշկ. 12) աշտանակ։

Digitized by Google

Օրինակ ես կայսերաց,
Նագաւոր Թագի վերայ,
Արքաշ արւած 13) անգին եաղութ, 14)
Պալահեր 15) քար ես գովել։

Թուրինջ, երգիչ։

227

Ես սիրում եմ ձեզ, ցնորված եմ, տխուր,
Թէ և աշխատանքս և հոգս են ի զուր,
Եւ յիմարութեամբ ձեր առաջն ընկած
Խոստովանում եմ. ձեզնով եմ այրուած։
Գիտեմ, չէ՛ վայել ինձ այս իմ տարօք.
Ինձ պէտք է լինել աւելի խելօք,
Բայց ամեն շարժմունք, ամեն գործ սրտիս
Բորբոքեալ սիրոյ կայծ է ցոյց տալիս։
Եթէ միայնակ—ես նեղանում եմ,
Եթէ այլոց հետ—միշտ յօրանջում եմ,
Բայց երբ ձեր հետ եմ, տխուր եմ լինում,
Եւ ցաւ եմ ըզգում միշտ ես իմ սրտում։
Չկայ զօրութիւն. պէտք է ասեմ ձեզ.
Ահ....ինչպէս սաստիկ ես սիրում եմ ձեզ։
Երբ ես մի տեղից լսում եմ ձեր ձայն,
Ձեր ոտների գնացք, և ձեր թեթև քայլ,
Կորցնում եմ յանկարծ ես իմ միտք համայն,
Տեղումըս կանգնած, նայում եմ ձեզ միայն։
Ձեր ժպիտ, ծիծաղ—ինձ ուրախութիւն,
Ձեր արհամարհանք—ինձ ցաւ տրտմութիւն.
Ցաւիս դեղ բուժիչ կարող է լինել
Ինձ ձեր սիրուն ձեռք—ոչինչ առաւել։
Բաղցրատես հայեացք, աչքերըդ անգին
Կապոյտ և պայծառ, իբրու ջինջ երկին

---

13) ոլորկած, տաշած. 14) յակինթ, яхонтъ. 15) անդամանդ, бриллiантъ.

Digitized by Google

Տեսնումեմ հեռուից, և գրկեթէ ծածուկ
Ինչիկ զմայլվումեմ իբրև մի մանուկ։
Միշտ տխուր կամ ես և անմխիթար
Եւ անյայտ է ձեզ իմ նախանձը չար։
Երբ թողնումէք ինձ և գնումէք ուր....
Ես մնումեմ միայն, տխուր, ո՜հ տխուր....

. . . .

. . . .

Երբ դու խղճա՛, ինձ մի՛ չարչարիր,
Քեզնից չեմ կարող պահանջել ես սէր,
Գուցէ, իմ հրեշտակ, ես մեղացս համար
Պէտք է մնամ տխուր և անմխիթար.
Գուցէ քո սիրոյ ես չեմ իսկ արժան.
Կեղծաւո՛ր եղիր. այս ինձ բաւական։
Բայց, ինձ խաբել երբէք չէ դժուար.
Ես ուրախ կ'լինիմ խաբուելուս համար։

Իշխան Բագրատունի։ Հիւսիսափայլ, 1860 Թ. № 8, Ե. 168—169։

228

Ուստի՞ դու գաս, ղարիբ բլբուլ,
Դու մի լաց'լի, ես իմ լալու.
Դու վարդ պըտռէ՛, ես գօզալին,—
Դու մի՛ լաց'լի, ես իմ լալու։
Եկ՛, բլբուլ, խօսի՛ բառըն,
Օխնըվի՛ քու էկած սարըն,—
Քու վարդն էրից, ինձ իմ եարըն,—
Դու մի՛ լաց'լի, ես իմ լալու։
Ման իմ գալի գիդարի հիդ,
Սունց ղարիբ բլբուլ խարի հիդ.
Դու վարդի հիդ, ես եարի հիդ,—
Դու մի՛ լաց'լի, ես իմ լալու։
Բալբուլի նըման կանանչ իմ,
Ե՛կ, խօսի՛՛ ձայնըդ ճանանչիմ,
Դու վա՛րդ կանչէ՛, ես եա՛ր կանչիմ,—

Digitized by Google

Դու մի՛ լաց՚լի, ես իմ լալու։
Գարիբ բըլբուլ՝ ձայնըդ մալում,
Ես ու դու էրվինք մէ հալում.
Սայաթ-Նօվէն ասաց՝ զա՛լում,—
Դու մի՛ լաց՚լի, ես իմ լալու։

Սայաթ-Նօվա։

Արութինի տաած թասլիր։

Ուստի՞—Թիֆլիզեցիք որան համեմատ ասում են վ՚օւր դղանց, վ՚օւր տիղանց (՚որ տեղաց)։—Լաց՚լի—լաց ըլի։—Օխնըվիլ—օրհնիլ։—Էկած—էն սարն՝ որ տեղից դու եկել ես։—Դիդար—պր. նշ. դէմք, երես. բայց էս տեղ նշ. սիրեկան. երբեմն գործ է ածվում idèal բառի տեղ։—Ջիդ (յետ)—էս տեղ նշ. էգնէն, գհետ, գհետ դիդարի։ Մուշ—որպէս։—Եար—պր. նշ. փուշ, փուշ վարդենույ։—Ալբու—պր. սէրվ նշ. նոճի։ Կանանչ—կանաչ։ Ճանանչիլ—Թիֆլիզում սովորաբար ասում են ճանչնալ, որս կատարեալն՝ ճանչըցայ։ Մալում—Թրք. նշ. յայտնի։ Էրվինք—ներկայի տեղ՝ էրում ենք. կարելի է հասկանալ ևս պիտի էրվինք խօսքի մտքով։

229

Դուն էն գլխէն իմաստուն իս, խելքդ յիմարին բաբ մի՛ անի,
Երազումըն տեսածի հիդ միզի մէ հէսաբ մի՛ անի,
Ես խօմ էն գլխէն էրած իմ, նուրմէկանց քաբաբ մի՛ անի,
Թէ վուր, գիդիմ, բէզարիլ իս, ուրիշին ռաբաբ մի՛ անի։

Չը կայ քիզ պէս հուքմի հէքիմ՝ դուն Ռոստոմի Զալ, Թա՛քավուր.
Նըկըրդ ասկէրումըն գօվաձ, համ դուն իս գօղալ Թաքավուր.
Թէ էսանց էլ սուչ ունենամ՝ գըլուխս արա տալ, Թա՛քավուր.
Մըտիկ արա քու Ստեղծօղին՝ նահախ տիղ ղազաբ մի՛ անի։

Սարալուն հէքիմն էնդուր գ՚ուզէ՝ դիղ տալու է, ցաւ տալու չէ.
Փանի գ՚ուզէ արբաբ ըլի՝ ղուլըն աղին դավ տալու չ՚է.
Դուն քու սիրտըն իստակ պահէ՝ եադի խօսկըն ավտալու չէ.
Աստուծու սէրն կանչօղի պէս դըռնէմէդ ջուղաբ մի՛ անի։

Ամէն մարթ չի կանա խըմի իմ ջուրըն՝ ուրիշ ջըրէն է.
Ամէն մարթ չի կարթա իմ գիրըն՝ ուրիշ գըրէն է.

Digitized by Google

Բունիաթս ավազ չ՚իմանա՛ քարափէ քարուկըրէն է՛
Սէլավի պէս՝ առանց ցամքիլ, գուն շուտով խարաբ մի՛ անի։

Քանի գ՚ուզէ քամին տանէ՝ ծովէմէն ավազ չ՚ի պակսի.
Թէ կու պակսիմ, քիզ կու պակսիմ՝ աշխարհս մէ մազ չ՚ի պակսի
Թէգուզ ըլիմ, թէգուզ չըլիմ՝ մէջլիսներուն սազ չ՚ի պակսի.
Սայաթ-Նօվու գէրէզմանըն Հինդ, Հաբաշ, Արաբ մի՛ անի։

1753 Սայաթ-Նօվա։

(Ինչպէս Արութինի տակ քրօնիկօնի 441-ին)։

Բաբ—պր. նշ. համեմատ, հաւասար. բաբ անիլ նշ. համեմատել։ Քաբաբ—պր. նշ. խորով։ Բէզարիլ, բէզըրիլ—ձանձրանալ։ Սաբաբ—պր. նշ. պատճառ. սաբաբ անիլ նշ. մեղադրել։

Ռօստոմի Զալ—Ռուստէմի Զալ. Զալի որդի Ռուստէմ՝ որոյ քաջութիւններն գովաբանում է Ֆիրդօսին իր Շահնամէ-ումն։ Ասկ—ազգ. մէ քանի բառերում գրոց ուղղագրութենով գը-րած «գ» (Գերմանացւոց g) գիրն՝ հընչում են որպէս «կ», չեն ասում ազգ, անգգամ, և այլն. բայց ասկ (ask), անսկամ։ Համ—պր. նշ. եւս։ Նրանց էլ—սրանից աւէլ, բաց ՚ի սմանէ։ Սուչ—թրք. նշ. մեղք, յանցանք։ Արա տալ—արա՛, հրամայեա՛ որ կտրեն, կտրել տուր. հին ժամանակն տալ բայն Թիֆլիզու բարբառում ունեցել է կտրել բայի նշանակութիւնն, և այժմ եւս տալ, վէր տալ նշ. խփել (զարկանել). հաւի գլուխը տըվին նշ. գլուխը կտրեցին. ուրիշ խաղերումն՝ տուր դանակըն ինձի, սպանէ (խ. ժէ), տուր ինձի սպանէ, իխտիար ունիս (խ. իէ), և խօսքերումն՝ զանգակը տվին, գլխին տըվին, բայն տալ նշ. զարկանել. թէպէտ գլուխ տալ բայն իսկապէս նշ. գլուխ վէր բերել, ողջունել, saluer. տալ անիլ բայն միայն անիլն է խոնարհվում։ Նահախ—պր. նշ. զուր, ՚ի զուր։ Տիղ—տեղ (tégh)։ Ղազաբ—թրք. նշ. պատիժ, բարկութիւն. ղազաբ անիլ նշ. պատժել։

Եարալու—թրք. նշ. խոցեալ։ Հէքիմ—բժիշկ։ Ինգուր—կարճացրած է էնգու համար բառիցն, նշ. վասն այնորիկ. ասում են եւս էտուր, էստուր։ Դիղ—դեղ (dégh)։ Արբաբ—արբ. նշ. մեծ, գլխաւոր. արբաբ ըլել նշ. եւ՝ զըկած ըլիլ։

Ղուլ—թրք. նշ. ստրուկ։ Դավ—պր. նշ. դատախազութիւն, ամբաստանութիւն, բողոք. դավ տալ նշ. դատախնդիր լինիլ, բողոքել։ Ամտալու—հաւատալոց։ Ջուղաբ—պր. նշ. պատասխան. ջուղաբ անիլ էս տեղ նշ. մերժել, congédier, refuser.

Բունիաթ—պր. նշ. հիմն շինուածոյ։ Սէլավ. պր. սէյլաբ. նշ. ուղխի ջուր։ Առանց ցամքիլ—երգիչն մութն է նկարագրում իր զգացմունքն. կարելի է՝ կամեցել ըլի ասել. Մի՛ խարաբ անիր,

Digitized by Google

մ՛ ընկեր շտապով ուղևորի պէս՝ չը տալով ժամանակ՝ որ ցամաքի, զօրանայ պինդ հիմնաւորւել սէրս: Խորաթ անիլ—Նշ. ատերել:

Հինդ—երգիչն խնդրում է իր սիրեկանից՝ չը տայ նեղութիւն, և պատճառ հեռանալու իր հայրենի երկրից՝ որ չը նըկնի տար ու ձոր և չ՚ըլի օտարական (ղարիբաթաղ) յԱրաբաստան, ՚ի Հաբաշ, և այլն:

230

Արի՛ ինձ անգաճ կա՛լ, ա՛յ դիվանա սիրտ,
Հայա սիրէ, ադաբ սիրէ, ար սիրէ.
Աշխարքըս քունն ըլի, ինչ պիտիս տանի՝
Աստուած սիրէ, հօքի սիրէ, եար սիրէ:
Էն բանն արա՝ վուր Աստուծու շարքումն է,
Խըրատնիրըն՝ գըրած Հարանց վարքումն է,
Երիք բան կայ՝ հօքու մարմնու կարքումն է՝
Պիր սիրէ, ղալամ սիրէ, դավթար սիրէ:
Ե՛կ արի՛, սի՛րտ, մի՛ կէնա դուն մէ դամաղի,
Հալալ մըտիկ արա՛ հացի ու աղի,
Հէնց բան արա՝ մարթ վըրէդ չը ծիծաղի՝
Խըրատ սիրէ, սաբըր սիրէ, շար սիրէ:
Հընպարտութին չ՚անիս՝ դուր գու քաս Տէրիդ,
Խօնարութին արա կանց քիղ դէվէրիդ,
Աստուած դիփունանցըն մին հօքի էրիտ՝
Աշկատ սիրէ, ղօնաղ սիրէ, տար սիրէ:
Սայա՛թ-Նօվա, էրնէ՛կ քիզ, թէ էս անիս՝
Հօքուդ խաթրի մարմնուդ ումբրը կէս անիս.
Թէ գ՚ուզիս վուր դադաստան չը տէսանիս՝
Վանք սիրէ, անապատ սիրէ, քար սիրէ:

Սայաթ-Նօվա, 1753: Մայիսի 1:

Ուշլամա Նըրութինի ասած Մայիսի 1-ին քրօնիկօնի 441-ին:

Արի՛—Թիֆլիզեցիք գալ բայի հրամայականի եկ. բառի տեղ բանեցնում են արի՛, թէպէտ չ՚են պատահում յանել բայի ուրիշ ձևերն: Դիվանա—պր. նշ. խելագար: Հայա—արբ. նշ. ամօթ: Ադաբ—պր. նշ. համեստութիւն: Քունն—քրդ. քաղցրաձայնութեան համար կրկնվում է՝ դիմորոշ յօդն: Ար—պր. նշ. ամօթ: Վուր—որ. է դերանուն յարաբերական: Հարանց—է ձև գրոց. Թիֆլիզու

Digitized by Google

բարբառում մի քանի բառերն յոգնակի սեռական և տրական հոլովներումն պահպանել են գրոց անց վերջաւորութիւնն, և ասում են իրանց, դիփունանց, տղէրանց, պապանց, հօրանց և այլն. Հօքու—հոգւոյ. գրոց եզականի սեռական հոլովի ոյ վերջաւորութիւնն, և առ հասարակ գրոց ոյ վանկն՝ Թիֆլիզու բարբառում դարել են ու, չ'են ասում մարմնոյ, մարդոյ, լոյս, կոյս, քոյր, անոյշ, և այլն. բայց՝ մարմնու, մարթու, լուս, կուս, քուր, անուշ:

Մ՚է դամաղի—միակերպ. մէկ եղանակի, մէկ մտաց դրութեան մէջ. պր. դամաղ նշ. քիմք: Հալալ—արդար: Մ՚ըտիկ անիլ (մտ առնել?)—դիտաւորութէնով նայիլ: Հէնց կամ էնէնց—այնպէս. ասում են և էտէնց (այդպէս), էսէնց (այսպէս): Վ՚րէդ—քո վրայ: Սաբր—արբ. նշ. համբերութիւն: Շ՚ար—արբ. նշ. արդարութիւն. դատաստան:

Հնպարտութին—հպարտութիւն. գրոց թիւն վերջաւորութէնի «ւ» տառըն բաց են թողնում և ասում են թին. առհասարակ Թիֆլիզու բարբառում գրոց իւ վանկն դարել է «ու» կամ լոկ «ի», չ'են ասում. արիւն, հիւր, ալիւր, հարիւր, հիւսած, իւր, և այլն. բայց արուն կամ արին, հուր, ալուր, հարուր, հուսած, իր: Դուր գու քաս—դուր գալ (դիւր գա՞լ?) նշ. հաճոյանալ: Խօնարութին—էս օրինակից տեսնում ենք ինչպէս Թիֆլիզեցիք շատ անգամ չ'են հնչում գրոց ուղղագրութէնով դրած «հ» տառըն, չ'են ասում աշխարհ, խոնարհ, և այլն. բայց աշխար, խօնար: Կանց—նշ. քան զ. մի քանի բառերում գրոց ուղղագրութէնով դրած «ք» գիր հնչում են որպէս «կ» (Գաղղիացւոց k), չ'են ասում խօսք, միտք, ուշք, աղքատ, և այլն. բայց խօսկ, միտկ, ուշկ, աղկատ: Դէվէր—կրճատեալ է դէպ 'ի վայր խօսքից, և նշ. նուաստ, կրսեր, ասում են դէվէր գալ—նշ. դէպ 'ի վայր գալ (իջանել). դիվիր գնալ—նշ. դէպ 'ի վեր գնալ, ելանել 'ի վեր, monter.—Դիփուն—ամէն. սեռ. և տրկ. դիփունի, բացռ. դիփունէն. ուղ. դիփունանք, սեռ. և տրկ. դիփունանց, բացռ. դիփունանցմէն: Դիփ—նշ. համակ, ողջ: Նըրիտ—տալ բայի կատարեալն է տըվի, տըվիր, էրիտ, տըվինք, տըվին. անց. ընդնթ. տըվիլ, տըված. հրամայական տու, մի՛ տա, տըվէք, մի՛ տաք: Գօնաղ—Թրք. նշ. հիւր: Տար—օտար:

Նըրնէկ—Նըրանի: Ումբր—արբ. նշ. կեանք: Քար—քարայր:

231

Աւռանց քիզ ինչ կօնիմ սօյբաթըն ու սազըն,
Ձէռնէմէս վէր կօծիմ չանգիրըն մէմէկ.
Չունքի ուշկ ու միտկըս իրար շաղէցիր,
Փահմէս կու հիռացնիմ հանգիրըն մէմէկ:

Digitized by Google

Մ՚է դուգունըն երկու դաղըն ի՞նչ անէ,
Մ՚է նօքարըն երկու աղըն ի՞նչ անէ,
Մ՚է բաղմանչին երկու բաղըն ի՞նչ անէ,
Փէյվանդ գ՚ուզէ Թազա տընգիրըն մէմէկ։
Դուրթ ին առի. փիր ուստաքար դադիրըն.
«Բաղ շինեցի, վարթն քաղէցին վադիրըն».
Ջափէն ես քաշէցի, սափէն եադիրըն.
Բաղփիէն էկաւ մեզ էս բանգիրըն մէմէկ։
Աուանց քիզ ի՞նչ կօնիմ աշխարքս մալըն.
Զ՚իմանաք քալագըն, չ՚իմանա ղալըն,
Կու հաքնիմ մազէղէն, կու հաքնիմ շալըն,
Կ՚էրթամ ու ման գու քամ վանքիրըն մէմէկ։
Բըլքամ մէ մարթ ուստ գայ, վուր ինձ խըրատէ.
Գոզալ, քու էշխէմէն սիրտըս ազատէ.
Կանց եօթըն իմաստնասիրացըն շատ է՝
Իս քու, Սայաթ-Նովա, բանքիրըն մէմէկ։

Սայաթ-Նովա։

Դափիա եարանա։

Մըլքաթ—արբ. նշ. մէջլիսում նստիլն, խօսակցութիւնն. սիրելութիւն առնելն։ Վ՝էր կօծիմ—վայր կու ածիմ. վէր ածիլ նշ. jeter en bas, jeter à terre. և մէկ ամանից միւս ամանն հեղուլ (գինի վէր ածիլ, verser). ածիլ բայն մէ քանի բառերու հետ միասորվելով գոյացնում է զանազան բայեր՝ փուլ ածիլ, ման ածիլ, դէն ածիլ (verser dehors, вылить), վիր ածիլ (փոխել), հիդ ածիլ (reverser, վերստին հեղուլ)։ Չանգ, չանգիր—պր. նշ. castagnette։ Մ՚է մէկ—մի մի։ Չունքի, չուն—պր. նշ. որովհետև։ Իրար—յիրարս, մէկու հետ։ Փահմ—պր. նշ. ուշ։

Անէ—անիլ բայի ապառնի ձևն է. երբ որ ապառնին է հարցական, յայնժամ կու մասնիկն բաց է թողնվում, և շատ անգամ բայն վեր է առնում աներևութի նշանակութիւնն, որ տեղ մաքով իմացվում է, բաց թողած պիտի բայն՝ ի՞նչ անիմ նշ. que faire? que dois-je-faire? ի՞նչ ասեմ նշ. que dire, que dois-je dire? ի՞նչ անէ նշ. que faira-t-il, que doit-il faire? Նօքար—պր. նշ. սպասաւոր, ծառայ։ Բաղմանչի—պր. նշ. այգեգործ։ Փէյվանդ—պր, նշ. պատուաստ, la greffe։ Թազա—-պր. նշ. նոր, նորահաստ։ Տունգ, տնգիր—տունկ։

Դուրթ—ուղղորդ։ Փիր—պր. նշ. ծեր, գլխաւոր։ Ուստաքար—պր. նշ. ուսուցիչ, վարպետ։ Դադա—վարպետ, իմաստուն։ Վադ—վատ։ Ջափա—պր. նշ. աշխատանք։ Բանգ—պր. էս տեղ նշ. խարդախութիւն։

Digitized by Google

Մալ—պր. նշ. ինչք: Հաքնիլ—հագանիլ: Շալ—բրդեղէն հանդերձ ցփսի: Կ'էրթամ—էրթալ (երթալ) բայի միայն ապառնիի ձևն է պատահում Թիֆլիզու բարբառում:

Ունքամ—պր. նշ. գուցէ: Սաատ գալ—պատահիլ:

232

Սիրի համով զուլում արա՛, խալխի նոքար Սայեաթ-Նօվա.
Ամէն մարթ չ'ի կանա ճանգի շա՛հով շըքար, Սայեաթ-Նօվա.
Օ՛վ քիզի լիզի պարքիվէ, դուն տու շաքար, Սայեաթ-Նօվա.
Պաստ արա՛ շուշէգ չը կոտրին, չը խըփին քար, Սայեաթ-Նօվա:
Թէգուզ գըպըրատանըն պահ տաս՝ ծեծով չ'ի խըրատվի խիվըն,
Ինչըրու անձնէն չը դուս էհայ անախտելի էն չար դիվըն.
Ունգասըն՝ ասըլ չ'ի դառնա. Թօլով չ'ի սիպտակի սիվըն.
Ոուռըն փէտըն չ'ի գըբըլատի ռանգան, դուրգար Սայեաթ-Նօվա.
Թէգուզ իմանաս, գիդէնաս աստղէրու համբարքըն սիրուն.
Անբարի գուրձըն կօրած է, կարթա՛ Հարանց վա՛րքըն սիրուն.
Ավիտարանի խօսկիրըն՝ մարգարիտէ կարքըն սիրուն.
Մի՛ ածի խուզի առջիվըն լալ ու գօվար, Սայեաթ-Նօվա:
Թէ էս կինաց փառքըն չ'ուզիս՝ էն կինաց ալմասըն կու տան.
Թէ հօքուդ խաթիր շալ հաքնիս՝ զար քաշած ատլասըն կու տան.

. . . .

Խօստովնիս արած միսկըդ. չ'անիս ինքար, Սայեաթ-Նօվա:
Վուր տիղ հանիք, վուր տիղըն սուք, վուր տիղ սօյբաթ խաղ է ըլում.
Վուր տիղ ժամ, վուր տիղ պատարաք, վուր տիղ սիրով տաղ է ըլում.
Թէ վուր հօքուդ կամքն իս անում, մարմինդ բէգամաղ է ըլում.
Վուր մէ դարդին կու դիմանաս դո՛ւն Ջըրատար Սայեաթ-Նօվա:

Սայեաթ-Նօվա: 1758:

Ինչպէս Արութինի ասած քրոնիկոնի 446-ին:

Շաքար—պր. շիքեար նշ. որս. ասում են էս տեղ և՝ սակաւագիւտ և թանգագին, չնաշխարհիկ բանին կամ իրին: Լիզի—լեզի: Պարքիվէ—պարգևէ: Շուշէգ—սիրտը. պր. շիւշ նշ. թոք. շիշէ նշ. ապակեղէն աման: Պահ տալ—յաշակերտութիւն, յանձնում տալ. placer. նշ. և՝ տալ պահելու՝ յանձնել: Խիվ—խև. խելագար: Ինչըրու կամ ինչու—մինչև, մինչև «ց»: Անախտելի—

Digitized by Google

անյաղթելի։ Դիվ—դև. պր. դիվ։ Բեդզատալ—պր. նշ. վատթարազգի. ասլ—քաջատոհմիկ։ Թօլայ—կալաքարի ջուր (lessive), որով թափինչք սպիտակեցնումեն կտաւն։ Սիպտակիլ—սպիտակիլ։ Սիվ—սև։ փէտ—փայտ։ Ռանդա—պր. նշ. քերիչ հիւսանց, varlope։ Դուրգար—պր. նշ. հիւսն։ Համբարք—համար. համբրիլ նշ. համարել։ Սիրուն—էս տեղ նշ. լաւ. ուշադրութեամբ։ Դուրձ—գործ։ Ավի-տարան, աւետարան։ Խուզ—խոզ։ Առչիվ—առջև։ Կինք, կինաց—կեանք, կենաց։ Միխկ—մեղք։ Ինքար—պր. նշ. ուրացութիւն։ Հանիք—հարսանիք։ Գրատար—գետատար, ջրից տարած, ջրում ընկղմած. ջրատար ասումեն՝ ողորմելի, անհանճար, ապուշ մարդուն։

233

Բըլբուլի հիդ լաց իս էլի,
Վարթի նըման բաց իս էլի,
Վարթաջըրով թաց իս էլի,—
Թաց իս էլի.
Չ'կայ քիզի նման, չ'կայ քիզի նման.
Քիզ նման, քիզ նման.—
Դուն իս աննըման։

Սիրունութինդ էլաւ արբաք.
Մազիր ունիս՝ սիմ ու շարբաթ.
Քի սազ գու քայ ղուշլու զարբաք.—
Ղուշլու զարբաք,
Չ'կայ քիզի նման, չ'կայ քիզի նման.
Քիզ նման, քիզ նման.
Դուն իս աննման։

Իրէսըդ է շամս ու ղամար.
Ջանըս դուս գու քայ քիզ ամար։
Մէչկիդ ունիս օսկէ քամար.—
Օսկէ քամար,
Չ'կայ քիզի նման. չ'կայ քիզի նման.
Քիզ նման, քիզ նման.—
Դուն իս աննման։

Հաքիդ զարբըն՝ ալ իս արի.
Բըլբուլի հիդ լալ իս արի,

Digitized by Google

Նարգի երեսիդ խալ իս արի,—
Խալ իս արի.
Չ'կայ քիզի նման, չ'կայ քիզի նման.
Քիզ նման, քիզ նման.—
Դուն իս աննման։

Դարդըս ասիմ՝ կու լան սարիր.
Էս ինչ բան էր, վուր դուն արիր.—
Սայեաթ-Նովուն՝ ջունուն արիր,—
Ջունուն արիր.
Չ'կայ քիզի նման, չ'կայ քիզի նման.—
Քիզ նման, քիզ նման.
Դուն իս աննման։

1752 Թ. մարտ։ Սայեաթ-Նովա։

Քրոնիկոնի 440-ին, Մարտի վերջին. Էսպէս բէլիր ղափ հանդում Թասլիբ Օսմանցւոց մուղամի։

Նրբար—արբ. նշ. ձեծ. վեհագոյն. նշ. եւ՝ զրկիչ։ Շուրբար—(Շիրվանու) նուրբ մանած մետաքս։ Դուշլու զարբաբ—Բեռաշանու՝ Թռչուններու (ղուշերու) նկարներ ունեցող մէկ ասէ-թել կերպասի անունն է։ Սազ դալ—յարմարիլ, պատշաճիլ, aller. Հաքիդ—քո վրայ հագած զար շորն. հաքի (սա պիտի լինի տեղական կամ տրական հոլովը բառին հաք կամ հագ՝ որն որ իսկի չէ պատահում) բառն գործ է ածվում դիմորոշ յօդով կամ անյօդ, և ունի հագած (հագեալ) բառի նշանակութիւնն։

234

Աւրի հոգի, ջան, 1) ինձի եադ 2) մի՛ անիլ,
Լաւութիւնիս փոխանակ վատ մի՛ անիլ,
Վարդը քաղած բիւլբիւլ եմ դադ 3) մի՛ անիլ,
Ինձի աչքից քցածի հասա մի անիլ,
Չարակամների սիրտը շադ 4) մի՛ անիլ։
Հագուստըդ, եարար, 5) ինսանի 6) կարածայ,

---

1) Ոգի, կեանք. գեղեցիկ։ 2) Օտարական, օտար, անծանօթ։ 3) Դատ դատաստան. արդարութիւն. իրաւունք. վրէժ. ուրջ։ 4) Ուրախ, խրախ, խնդալից, ուրախալից։ 5) Եարէքք—Սիրելի՛ ով տէր, տէր իմ. Աստուած իմ. արդեօք։ 6) Մարդ։

Digitized by Google

Գուլգազ 7) նախէգ 8) գուլաբաթինով 9) արածայ,
Էկուկքներըդ մարգարըտով շարածայ,
Սարսարի 10) եմ՝ խելքըս գլխէս տարածայ,
Իշխիդ 11) հիւանդն եմ՝ դեղ ու ճար 12) մի՛ անիլ։

Կռներըդ շիմշադ 13) է բոյըդ 14) սուրահի, 15)
Քաշքա 16) հոգիս, եա՛ր, 17) քու գրկումդ տայի,
Մէկ պռօշտով 18) խարաբայ 19) սիրտս շահի,
Գութսազի 20) պէս միշտ ինձ դրանըդ պահի,
Իս ցաւիցըն ինձի ազատ մի անիլ։

Թուխ մազերիդ փունջը չի գալ համարի,
Աչքերըդ նման է շամս 21) ու ղամարի, 22)
Ունքերըդ նման երկնային կամարի,
Գեղեցկութեան նշաններըդ ջամ 23) արի,
Տասներկուսն թայ 24) արա բադ 25) մի՛ անիլ։

Նոր մադան ես անգին քարի բարաբար, 26)
Շատուած սիրես՝ հալիցըս 27) իլ 28) մի խաբար,
Վերջիս Նաֆասն 29) է՝ անիրաւ՝ ինձ մի ճար,

---

7) Գիւլգազզ—Մարգագոյն մետաքս, վարդերանգ կերպաս. ծիրանեգոյն. զուտ կարմիր. խաս ալ։ 8) Օձիք. փողպատ կամ փողապատ։ 9) Ասկեթել, արծաթաթել։ 10) Սէրսէր և սէրսէրի — Շփուշ, վարանեալ, ցնորեալ։ 11) Իշգ և Էշգ—Սէր. ախոյժք հոգւոյ։ 12) Ճար, դեղ. պարէն. դարման։ 13) Շիմշար, Շիմշիր և Չիմշիր—Տաւսախ կամ տօսախ։ 14) Հասակ իրան, կամ իրանք. չափ մարդոյ երկայնութեան կամ բարձրութեան։ 15) Կամ Սիւրահի — երկայնաձև. փեղամիկ (է՛ աման գինւոյ երկայնավիզ, թէ իցէ ապակեղէն և թէ այլ)։ 16) Քեաշ,—շա, Քէշքէ և Քեաշքէ — Երանի՛ թէ. ա՜ւղ թէ։ 17) Սիրելի. մտերիմ. ընկերակից. բարեկամ. նազելի։ 18) Համբոյր շրթանց։ 19) Խարաբէ կամ—բի — խանգարեալ. աւերեալ. տրտմեալ. աւերակ. փլեալ։ 20) Թութսագ—Կալանաւոր, գերի. բանտարկեալ։ 21) Շէմս—Արեգակն. արեւ։ 22) Կամէր — Լուսին։ 23) Ջէմ — Գումար. գումարութիւն. ժողով. ջամ անիլ — գումարել, ժողովել, 'ի հաշւե անել։ 24) Նման. հաւասար. հանգոյն. թայ անել—նմանեցուցանել, հաւասարել ընդ միմեանս. հանգոյն կամ միատեսակ առնել։ 25) Աչքինչ, չիք. հպարտութիւն, ամբարտաւանութիւն։ 26) Բէբաբէր—Հաւասար. նման։ 27) Հալ—Հանգամանք կենաց. որպիսութիւն. դրութիւն վիճակի։ 28) Լեր։ 29) Նէֆէս — Շունչ. հագագ. ոգի. տուրեւառ շնչոյ. շնչումն։

Digitized by Google

Աղբար Ադամին աղաչուած մուղարրար, [30])
Խարբաբ սիրտըս մէկէլ բէրբադ [31]) մի՛ անիլ։

Աղբօր Ադամի

235

Աստուածս դիմացիր՝ ինչ դիմանամ—մի թէ ես իմ քար՝
դարդիս [1]) արա՛ մէկ ճար,
Կեանքըս մաշել ես բոլորովին՝ ամէնը խապառ՝
էս ցաւըն է դժուար,
Ինչքան նեղութիւնը ինձի մի՛ տար անողորմաբար՝
ով դու իմ սիրահար։
Անգին պարգևիցըդ պարգևէ՝ ըստ քոյոց զքոյս՝
բողբոջ ես նորաբոյս,
Եկ՝ սէր իմ ազնիւ, աղաչումեմ, խղճա՛ խղճալոյս՝
տո՛ւր բա՛ւականին յոյս,
Ուլ ինքըդ էս անտանելի ցաւին գտի հնար՝
ինձ մի՛ թողուլ անճար։
Շատ վախտ [2]) է քաշումեմ կարօտդ՝ չես գալի երես՝
մինչ ե՞րբ դիմանամ ես,
Իմ դժբախտութիւնըս բաւ է ինձ՝ մի՛ անիլ էգպես՝
կեանքըս արեցիր կէս,
Ողորմութիւն արա՛ աղքատին՝ քաշի մօտըդ տար՝
տանջիլ մի՛ չարաչար։
Վախտ որոտումես, վախտ ամպումես, վախտ մթնումես շատ՝
անձրևումես կաթ կաթ,
Վախտ հարաւային հողմոյ նման հչումես խիստ սաստ՝
ես ըլնումեմ զգաստ,
Վախտ բարկանումես, վախտ նեղանում, կամենում ինձ չար՝
սարսափումէ աշխարհ։

---

30) Մուկարրար, միւկարրար և մուկարրէր — Անդադար, անընդհատ, յար և միշտ, հանապազ. հաստատուն։ 31) Բէրբադ — Չքացնել, աւերել, խանգարել. բէրբադ անիլ — Անհետացուցանել, չքացուցանել. աւերել, խանգարել. հողմոյ տալ։

1) Դէրտ — Ցաւ, ախտ. վիշտ. կսկիծ, տրտմութիւն կամ նեղութիւն հոգւոյ։ 2) Վակթ և Վակըթ — Ժամանակ. ժամ. պահ։

Digitized by Google

Իխթիարքս ³) կորել եմ, հալել է իմ սրտիս եղը՝
էդ քու փայլուն գեղը,
Խոցուած սրտիս նշան է դրել՝ ունքիդ աղեղը՝
դու իմ ճար ու դեղը,
Սափսափ ⁴) կապած թարթափներիդ պէս՝ չի լէլ քէմանդար՝ ⁵)
սուր սուր քան նշտար:
Չարակամների խօսքերը քեզ խրատ ես արել՝
խիստ շատ վատ ես արել,
Ուրիշների հետ մին գալը՝ քեզ ադաթ ⁶) ես արել՝
ինձի եադ ես արել,
Էս իմ բախտիցն եմ գանգատաւոր միշտ և մուղորար՝ ⁷)
ինձ չէ՛ տալիս դադար:
Ցաւըրդ ինձ ես տալիս, ուրիշներին քաղցր խօսքերդ՝
ինձ է՞ս այ քու խէրըդ,
Ինձնից աւելի, սա՛մ տեսնեմ, էլ ո՞վ այ տէրդ՝
ինձ նա տայ քու սէրդ,
Դու քու դարդերդ լաւը գիտես՝ խեղճ Աղամ Աղբար՝
խալխըն ⁸) ինչ այ խաբար:

Աղբար Աղամ

236

Աղջկայ երգ

(Ըստ եղանակին. Ты душа-ль моя,
Красная-дѣвица,
Ты звѣзда-ль моя
Ненаглядная)

Հանգիստ իմ անոյշ
Ընցար գնացիր.
Միայն վէրք անբոյժ
Սրտումս թողեցիր:

Սոխակն գեղեցիկ
Կանաչ պարտիզում,
Երգելով քաղցրիկ
Ինձ չէ գրաւում:

---

3) Իրաւունք, իշխանութիւն. ազատութիւն. կամք. անձնիշխանութիւն: 4) Սափ—Կոթ. ցօղուն. կոթուն. ծղօտ: 5) Աղեղնաւոր: 6) Ադէթ—Սովորութիւն, սովորոյթ. բնութիւն. բարք. օրէնք: 7) Տես 234 երգ.—30 ծանօթ: 8) Խալկ—Արարած. մարդիկ. ժողովուրդ. օտարք, այլք:

Digitized by Google

Բեզանով միայն
Երջանիկ էի.
Տիկին ինքնիշխան
Ինձ կարծումէի։
Յերեկը մնակ,
Փակուած սենեակում
Ողբումեմ անյագ,
Ոչ ոք չէ լսում։
Գիշեր է գալիս —
Մահիճ եմ մտնում.
Տրտմումէ հոգիս,
Քունս չէ տանում.

Մազեր թուխ, երկայն,
Աչեր գրաւիչ.
Ինչ հասակ, ինչ ձայն
Ինչ հոգի կորիճ։
Ահ, սիրտըս այրուած
Ողջ քեզ է կանչում.
Ողջ քո անմոռաց
Անունդ է յիշում,
Անգո՛ւթ. ինձ խաբեց,
Ուրիշին սիրեց,
Ախ, նա ինձ դեռ վաղ
Պատրաստեց դագաղ։

Ս. Շահազիզեանց։ Հիւսիսափայլ 1861 Թ. Ե. 342—343։

237

Մուխամբազ.

Քու մազին, իմ աչքի լոյս, ինչ ասումեմ՝ լաւ եմ ասում,
Յաւումեմ՝ ափսոսումեմ, ունելով իրաւ եմ ասում,
Ամէն տեղ, ամէն բանում՝ քեզ քաջահամբաւ եմ ասում,
Քու խորհուրդըդ ամէնի մօտ մի անիլ չաւ 1) եմ ասում,
Քու անզգոյշ մեալդ՝ ինձ համար մեծ ցաւ եմ ասում։
Գանձը ժանգի համար է՝ մարդուս անունն է գովելի,
Բարի ընթացքը՝ կատարեալ կեցութիւնն է գովելի,
Անունի տարածվիլը՝ անհատ արդիւնն է գովելի,
Դու մի կարծիլ՝ թէ միայն գեղեցկութիւնն է գովելի,
Պակասամիտ սիրունին՝ ես մին դատարկ գաւ 2) եմ ասում։
Բայց ասեմ՝ գեղեցկութիւնն Արարչի մէկ պարգեւըն է,
Հողանիւթ գոյացելոց՝ մէկ բարեբեր անձրեւըն է,
Բայց շուտով կ՚թարշամի՝ արմատը չէ-տերեւըն է,
Գիտութիւնն ով աչքի լոյս՝ մարդուս երկրորդ արեւըն է,
Ոչ գիշեր կ՚ընդունէ՝ ոչ կրսիրէ սեաւ եմ ասում։

---

1) Հուչակ, համբաւ. Չաւ անել-հուչակ հարկանել, համբաւել, հուչակել, քարոզել։ 2) Խեցեղէն երկայնավիզ անօթ ինչ գինույ։

Digitized by Google

Ինձանից միտք ծախու ա՛ռ՝ անհոտ բուրաստան մի՛ լինիլ,
Խրատի միշտ կարօտի՝ շատ ինքնահաւան մի՛ լինիլ,
Դու բարույն լե՛ր փափագող՝ չար սովորութեան մի՛ լինիլ,
Ընկերել լուր մի՛ հանիլ՝ կամ վատաբերան մի լինիլ,
Մի թողուլ թանգ օրերդ վատնեցութեան գրաւ եմ ասում։
Գիտումեմ,-որ յարգի է իմաստութեան քա՛րը քու մօտ,
Շատախօս չե՛ս երևիլ՝ ինձ նման անճարը քու մօտ,
Տեսնումեմ շնորհաց ոգին՝ և գիտութեան բարը 3) քու մօտ,
Ամենևին չեմ ուզում՝ որ զօրանայ չարը քու մօտ,
Ես Շիրինըս ահա՛ քեզ խորհուրդըս լեզուաւ եմ ասում։

ՍԷՅԴ ՇԻՐԻՆ:

238

Թամամ աշխարհքումն չկայ մին, աննման ջան, քեզի պես,
Ճակատն մէյտան, քեզի պէս,
Ունքերն քեաման, քեզի պէս,
Աչքերն մաստան, քեզի պէս,
Պռօշն մարջան, քեզի պէս,
Սուրահի կեարդան, քեզի պէս,
Կինն ո՞նց է կարող ծնանիլ մարալ ու ջէյրան, քեզի պէս։

Քեզ տեսանողն ասումէ. սա հողեղէն չի, հրեշտակ է,
Կերպարանքն արեգակ է,
Չար թուշն մին լուսնիակ է,
Աչքերն վառած ճրագ է,
Լեզուն դժոխքի կրակ է,
Բուխաղն մեղր ու կարագ է,
Որքան վարավուրդ եմ անում՝ չկայ էլ ինսան քեզի պէս։

Երեսիդ մոտիկ անողն ասումէ. քաշած պատկեր ես,
Ոտից ցգլուխդ դիփ սէր ես,
Ամէն բանից գեր 'ի վեր ես,

---

3) Բարք, ճանաչմունք, սկըզբունք. պտուղ:

Իմաստալիր գլխի տէր ես,
Արարիչըդ թէ կու սիրես,
Սխալմունքս պիտի ներես,
Որ կամենումեմ ասել՝ չկայ մեհրիբան քեզի պէս։

Ինչ տեղով որ անցանումես, ասումեն. եա՛րաբ՝ սա ո՞վ է,
Հանդերձն դիփ կարմիր մով է,
Երեսն մախմարի խով է,
Հանդարտութիւնով մին ծով է,
Բերան պիտումէ՝ որ գովէ,
Անպատմելի շնորհքով է,
Կենացս մէջն չեմ տեսած Սուլթան ու Խաղան քեզի պէս։

Գեղեցկութիւն բաժանողից շատ փայ ստանողն դու ես,
Միշտ ուրախանողն դու ես,
Ամակ իմանողն դու ես,
Դատաստան անողն դու ես,
Մարդոյ ջան առնողն դու ես,
Սէյեադ սպանողն դու ես,
Քեամանդարների միջումն չկայ մին որսկան քեզի պէս։

Գ. Ց—Ց. Մաղաթեան։

239

Ամէն միտս ընկնելով էն եարս իմ,
Կորցնումեմ դողրու ճանապարհս իմ,
Թալահ չունեմ, ծովն ընկաւ քարս իմ,
Ախ քաշելով՝ կտրատվեց ջիկեարս իմ,
Աստուած սիրես ի՞նչպէս կուլի ճարս իմ։

Էշխի մէջն ընկնողն կուլի ծուխի պէս,
Թէկուզ աշխարհք անի կեր ու խումի պէս,
Վառվեցի՝ հալեցի թափած մումի պէս,
Ջրերի հետ խառնըւեցի ղումի պէս,
Ջունուն Վարդան աշըղի Մաջնունի պէս

Digitized by Google

Լալու համար մահն եմ գալիս սարս իմ։
Թահր ա տուել՝ չուխ բօյիդ սումբուլ կասեն,
Փայլումէ ջամալդ ծովի հուլ կասեն,
Չանիդ տակին թուշ չե՛ն ասիլ, կուլ կասեն,
Որ դռանդ կանգնեմ՝ ինձի ղուլ կասեն,
Վարդի կարօտ մայիսվայ բիւլբիւլ կասեն,
Գիշեր՝ ցերեկ չի՛ գալիս ղարարս իմ։

Հոգէն մօտիկ մին ադալաթ խյան կուզեմ,
Օրինաւոր վճռող դիւան կուզեմ,
Էս հադազս եարս ինձի տան՝ կուզեմ,
Եարիս հետ քէփ անելու սաղ ջան կուզեմ,
Էս աշխարհումս մին լաւ սիրական կուզեմ,
Անսիրական ի՞նչ կանեմ աշխարհս իմ։

Ողորմի մեռնողներուն, ապրին էլ սաղերը,
Գարունք բացուի՝ դաստով գնանք բաղերը,
Կանաչ տեղը մորթենք գառի չաղերը,
Արնոտ լինի մանուշակի թաղերը,
Միսկին-Բուրջին ասումայ էս հաղերը,
Չէք հաւատում՝ կարդացէք դաւթարս իմ։

Միսկին-Բուրջի։

240

Առ սիրականն։

Ո՛վ անողորմ եար,
Քաշէ՛, մօտդ տար.
Քեզնից առաւել
Չունիմ սիրահար։
Տեսակով գեանջ ես,
Սիրոյ նահանջ ես.
Ինձ բան է տանջես
Սիրովդ չարաչար։
Ինձ արա՛ խնամ,
Քիչ ուրախանամ.

Մինչև երբ մնամ
Ես անմխիթար։
Լուր պաղատանքս,
Ասեմ անցանքս.
Լուսաւոր կեանքս
Մի՛ անիլ խաւար։
Ողորմեա՛ թերի,
Կարօտ եմ սէրի.
Դառել եմ գերի
Քեզ միշտ՝ անդադար։

Digitized by Google

Մեռայ հաւատու,
Ի սէրն Աստուծոյ
Գիւրջի Նաւասու
Չաւին մի հնար։

Գիւրջի-Նաւէ։

241

Ծիծեռնակ ծիծեռնակի ոճով։

Սիրակա՛ն, սիրակա՛ն,
Դու իմ սէր պատուական,
Մինչև ե՞րբ վշտահար,
Ես մաշվիմ սիրավառ։

Ախ մինչ ե՞րբ ես այսպէս,
Տագնապիմ սաստկապէս,
Մինչև ե՞րբ անընդհատ.
Հառաչեմ յուսահատ։ —
    Սիրակա՛ն սիրակա՛ն,
    Դու իմ սէր պատուական,
    Մինչև ե՞րբ վշտահար,
    Ես մաշվիմ սիրավառ։
Գիշերը քուն չունիմ,
Ցերեկը վիշտ ունիմ,
Բոլոր կեանքս անհանգիստ,
Ինձ չկայ կաց ու նիստ։
    Սիրակա՛ն սիրակա՛ն, և այլն։

Քո սէրը ինձ մաշեց,
Եւ կեանքս խարշատեց.
Մի՞ թէ դու, ով անգութ,
Չե՞ս ըզգում սիրոյս ուխտ։
    Սիրակա՛ն սիրակա՛ն, և այլն։
Մի՞ թէ դու սէր օտար
Կը պաշտես քո սրտում...
Իսկ և ինձ այց կ'առնես,
Սեաւ մահուան դագաղո՞ւմ։
    Սիրակա՛ն սիրակա՛ն, և այլն։
Ահ խղճա՛ սիրակա՛ն...
Տուր ինձ յոյս հարսնական.—
Թո՛ղ կապվինք մի հոգով,
Սայելենք սէր սիրով..։
    Սիրակա՛ն սիրակա՛ն,
    Դու իմ սէր պատուական.
    Մինչև ե՞րբ վշտահար,
    Ես մաշվիմ սիրավառ։

Յ. Դ.՝ Հիւսիսափայլ, 1862 Թ. ե. 262:

242

Կապոյտ երկնքում
Աստղեր են փայլում,
    Այլև լուսնակը.
Ամենից սիրուն,
Ամենից փայլուն
    Է արեգակը։

Կանաչ դաշտերում
Եւ այգիներում
    Ծաղիկներ կան շատ.
Բայց չէ ոչ մինը
Վարդի նմանը,
    Նա է բնութեան զարդ։

Digitized by Google

Սիրուն աղջիկներ,
Ինչպէս ծաղիկներ,
  Ամեն տեղ շատ կան.

Բայց իմ ընտրածը,
Սրտիս սիրածը
  Հրեշտակի է նման։

Գ. Բարխուդարեանց։ Հիւսիսափայլ, 1863—1864 Թ. Ե. 603—604։

243

Ի ննջմանէդ արքայական, զարթիր նազելի իմ, զարթիր,
Եհաս նշոյլն արեգական, զարթիր նազելի իմ, զարթիր։
  Պատկեր սիրուն տիպ բոլորակ,
    Լրացելոյ լուսնոյն քատակ,
    Ո՛չ գտանի քեզ օրինակ. զարթիր. և այլն։
  Այդ քո տեսիլդ զոր դու ունիս,
    Արար ծառայ քեզ զգերիս,
    Արևակէզ գուցէ լինիս, զարթիր. և այլն։
  Պաքին սրտիւ քանի կոծամ,
    Ո՜ վարդ կարմիր և անթառամ,
    Տես թէ զիարդ խղճալի կամ, զարթիր. և այլն։
  Տապ և խորշակ ժամանեցին,
    Զթերթք գեղոյդ այրել կամին,
    Քանզի էանց գիշերն մթին, զարթիր. և այլն։
  Ո՜ աննման իմ գովելիս,
    Ի մէջ ականց գեղ քո մատնիս,
    Ի ռահեակ սոյն թուականիս, զարթիր. և այլն։

244

Տաղ վարդի և պիւլպիւլի։

Պիւլպիւլն նստել էր լալով,
Վայ կանչելով,
Վարդին համար, վարդին համար։
Շատ աղաչէր եասամանին,
  Մէկ խապար չունիս իմ խանէն,

Digitized by Google

Գուրպան լինիմ նորա ջանէն, վայ կանչ. և այլն։

Օյինքն լէր յինքն վայ կանչէր՝
Մանուշակ ծաղկին աղաչէր,
Խոնարհէր ոտքըն պաքէր, վայ կանչ. և այլն։

Սարի սնպուլն բացուեցաւ՝
Պլպուլի աչքն թացուեցաւ,
Արիւն արտասուօք լցուեցաւ, վայ կանչ. և այլն։

Գոյնն քո թոռոմեցաւ լալով,
Վարդին հետ այսքան շուրջ գալով,
Պիւլպիւլն շրջէր ողբալով, վա՜յ կանչ. և այլն։

245

Ո՛վ իմ սիրելի մէկ մօտս արի
Հարդամ քու դուռն, գալս իմացիր.
Երկու աչքիցս արիւն է կաթըմ,
Գլխիս վա՜յ տալով լալս իմացիր,
Հերիք է, մուրվաթ արա՛,
Եա՛ր, հերիք է, մուրվաթ արա՛.
Նահախ տեղան մի՛ չարչարիր,
Մէկ ռահմ արա՛, եար քեզի ղուրբան։

Սրտիս դարդերն չո՛ւմ չես իմանըմ,
Ինձ նահախ տեղան չո՛ւմ ես սպանըմ.
Աչքիդ տակովն մտիկ ես անըմ.
Անմռունչ բարով տալս իմացիր։
Հերիք է. և այլն։

Մէկ խալվաթ օթաղ, մէկ ես ու ես եմ,
Արի դու իմ մօտ, քեզ հետ մէկ խօսեմ.
Բացեմ դարդերս, անկաջ դիր ասեմ,
Իմ քոռ անբաղդ եղբալս իմացիր։
Հերիք է. և այլն։

Եկ մին բան արա իլնեմ քեզ ռազի,
Ինձ նահախ տեղան եկ մի՛ տալ ջազի.
Ինքդ ֆիքր արա, եար, քեզ ու քեզի,

Digitized by Google

Սրտիս մէջի խիալս իմացիր։
    Ներիք է. և այլն։

Աշխիդ կրակն սրտումս վառ այ,
Լերդ ու ջիկեարս դառելայ եարայ.
Աստուածդ սիրես մէկ ըռահմ արա,
Խեղճ Թուրինջն եմ ես, հալս իմացիր։
    Ներիք է. և այլն։

Թուրինջ։

246

Տասնուհինգ օր եկած բոլորված լուսին,
Կապել այ ունքերդ կամարի վերայ.
Դուռնիցն դուրս կը գաս զառով զարդարված,
Թամամ շողքդ կնկնի աշխարհի վերայ։
    Բերանդ աղբիւր այ, աբուհայաթ այ,
Աջ ու ձախ ունքներդ շա՛րբաթ ու կաթ այ,
Պռո՛շներդ ղանդ այ, լեզուդ նաբաթ այ,
Խօստուածքդ այ քաղցր շաքարի վերայ։
    Թուրինջն եմ, ման եմ գամ դավրիշի նման,
Խմած, դիւահարված սարխոշի նման.
Մնացել եմ մոլորված բայղուշի նման,
Նստած եմ վա՜յ տալով չոր քարի վերայ։

Թուրինջ։

Digitized by Google

ՏԱՂԻՔ ԵՐԳԵՐ։

247

Երգ մեռանող հայրենասիրի։

Ազնիւ ընկեր, մեռանում եմ,
Բայց հանգիստ եմ ես հոգով.
Իմ թշնամիքս ես օրհնում եմ,—
Օրհնում եմ քեզ Աստուծով։
Մեռանում եմ, անգի՛ն ընկեր,
Չգնահատած ոչ ոքից.
Բայց հաւաստեաւ՝ անձնանուէր
Ազգիս մշակ կ՚հաշուիմ։
Ազնիւ ընկեր, չը մոռանաս.
Անդաւաճան, ջերմ սիրով
Ես սիրել եմ իմ հայրենիք,—
Գնա՛ և դու նոյն շաւղով։
Խեղճութիւնը Հայոց ազգի
Կարեկցաբար մտածիր.
Ոսկէ գրքոյկն Եղիշէի
Թող առաջնորդ քեզ ընտրիր։
Այնտեղ սուրբ կրօն, ազգ միաբան
Ազատ կամքով ու խիղճով;
Այնտեղ Վարդան, անմա՛հ Վարդան,
Իւր խնկելի Քաջերով։
Հայրենիք, — սեղան սրբութեան —
Ես Աստուծոյ առաջև
Շատ կ՚աղաչեմ, շատ կ՚արտասուեմ,
Որ ծագէ քեզ նոր արև։

Digitized by Google

Իմ մտերիմ, մահըս մօտ է,
  Բայց հանգիստ եմ ես հոգով.
Որովհետև խիղճս արդար է,
  Ճշմարտութեան ջատագով։ —

Ս. Շահազիզեան։

248

Վայր ընկնող աստղեր։

(Թարգմանութիւն)։

«Հայրիկ, ասաց դուստրը հօրը,
  Կապոյտ երկնքի վերայ
  Ո՞րքան աստղեր փայլումեն վառ,
  Ասես համար, թիւ չը կայ.
  Ասումեն որ ամենայն մարդ
  Աստղիկ ունի երկնքում.
  Ճշմարիտ է սա՛, հայրիկ,
  Իմը ո՞ր տեղ է փայլում»։
— Այո՛, դստրիկ, այդ աստղերը
  Ունին հաշիւ ու համար,
  Եւ մեզանից իւրաքանչիւր
  Մի աստղ ունի իւր համար։
«Հայրիկ, տես տես, աստղը թռաւ,
  Յետքից պայծառ գիծ թողեց.
  Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
  Միւս անգամ այլ չերևեց»։
— Ո՛վ իմ դստրիկ, հանգիստ կացիր,
  Դա մեծատան մի աստղ էր,
  Որ իւր օրում, իւր կեանքումը
  Խիղճ ասածը չը գիտէր.
  Աղքատները նորա դռնից
  Գիշեր ցերեկ հալածված.
  Մի մարդ չը կար նորան ծանօթ,
  Որ չը լինէր վշտացած։
«Հայրիկ, տես տես, աստղը թռաւ,
  Յետքից պայծառ գիծ թողեց,

Digitized by Google

Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերևեց»։
— Ով իմ զաւակ, մի՛ վրդովվիր,
Դա աղջկայ մի աստղ էր,
Որ իւր հօր ու մօր խօսքը
Իւր կեանքումը յարգած չէր.
Նա փախել էր իւրեանց տնից....
Մուր էր քսել տան վերայ....
Իւր ծնողքը լացուցել էր,
Ինչքը վատնել անխնայ։
«Հայրիկ, դարձեալ թռաւ մի աստղ,
Վայր ընկաւ նա երկնքից.
Հայրիկ, ո՞վի աստղն էր արդեօք,
Որ զրկվեցաւ իւր տեղից»։
Ա՛հ դստրիկս, հանգիստ կացիր,
Կեղծաւորի դա աստղ էր,
Որ իւր օրում ուղիղ մի խօսք
Մարդու երբէք ասած չէր.
Փարիսական իւր ձևերով
Աշխարհք խաբեց, զարմացուց,
Այդ պատճառով Աստուած նորա
Աստղի լոյսը խաւարցուց,
«Հայրիկ, տես տես, մի աստղ թռաւ
Էլ գիծ անգամ չը թողեց,
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերևեց»։
— Ա՛հ, սիրական, խաղաղ մնա՛,
Բռնակալի դա աստղ էր,
Որ աշխարհը իւրեան գերի
Ծնած օրից կարծել էր.
Շատ հալածանք, շատ նեղութիւն,
Պատճառեց նա իւր կեանքում.
Շատ տուն քանդեց, շատ մարդ զրկեց,
Գութ չունեցաւ իւր սրտում։
«Ապա այն ի՛նչ աստղ է, հայրիկ,
Որ այնպէս պարզ վառվումէ,

Digitized by Google

Նորա մաքուր պայծառ լոյսը
Չորս կողմը բակ բռնել է»։
— Ա՛հ իմ դստրիկ, աղօ՛թք արա
Դա ծերունու մի աստղ է,
Որ իւր կեանքում ոչինչ մարդու
Ոչինչ վնաս տուած չէ.
Այն լուսաւոր բակն է նորա
Առաքինի գործքերը.
Աղօթք արա, որ երկարվին
Նորա կեանքի թելերը։

—

Շատ օր չանցաւ, երկնքից
Մի այլ վառ աստղ պակասեց.
Ո՞վի աստղիկն էր որ ընկաւ,
Բան հարցանող չերևեց։
Մինչ դեռ լուսինը արծաթափայլ
Լոյս էր տալիս գիշերին,
Խորհրդաւոր մինչ տիրել էր
Անվրդով խոր լռութիւն,
Մի սրտաթափ, մազերն արձակ
Վազեց աղջիկ սգաւոր
Դէպ ի գեղի գերեզմանքը,
Ծունկ չոքեց մի շիրմի մօտ։
«Հայրիկ, աստղիկդ չէ փայլում,
Դու յաւիտեան քնեցիր.
Ա՛ռ ինձ քո մօտ, քո ծոց, քո գիրկ,
Ինչո՛ւ անտէր թողեցիր։
Իմ աստղիկն սա՛ նոյնպէս,
Որ չը փայլի. հերի՛ք է.
Այս աշխարհը ինձ առանց քեզ,
Մութն ու խաւար մի բանտ է»։

—

Մի մարդ չը կար, որ նկատէր,
Որ հետևեալ գիշերին
Պակասեցաւ երկնքից
Մի պայծառ աստղ խնդագին։

Digitized by Google

Երրորդ օրը շատ սգաւորք
Փորեցին մի գերեզման,
Ուր թաղվեցաւ իւր հօր մօտին
Մարմինը խեղճ աղջկան։

—

«Հայրիկ, տե՛ս տես, աստղը թռաւ,
Յետքից պայծառ գիծ թողեց,
Աստղիկն ընկաւ երկնքից
Միւս անգամ այլ չերևեց....»

Կոմս Էմմանուէլ (Միքայէլ Նալբանդեանց) Հիւսիսափայլ, 1858 Թ. Ե. 130—133։

249

Հառաչանք։

Ահա տխուր վիճակ տարաբաղդ ազգիս
Ինչ արիւն արցունք կ'հոսեցնէ,
Նորնոր յոյս տածող Հայոցս աչերէ։
Ահ մեր անողորմ բաղդին հարուածներ
Քանի սրտառուչ հառաչանքներով
Ճմլեն Հայ սրտերն, դող տան ու երեր
Ո՜վ Տէր, բաւ չէ՞ն ինչ որ մինչև ցարդ
Կրեցինք սուր, ցաւ, աւար ու աւար,
Ո՛չ դու հաշտութեան ծիածան զուարթ։
Մեր սուրբ Հայրենեաց երկինք պարզեցեր
Եւ դեռ չշնորհած զԱրևն Հայրենի
Կը զրկես զմեզ Աստղէն Հայրենի։
Մէկ սիրտ, մէկ ոգի. ամենքս մէկ անուն,
Մէկ յոյս, մէկ հաւատք կըրող, մէկ արիւն,
Մէկ ապագայի և ակնկալու
Ի՞նչու չմիանանք 'ի մի յօդ սիրոյ։
Մի՛ զմեզ, Տէր, մի՛ պատժեր անաչառ,
Կեցուր քու շանթերդ բարկութեան արդար,
Զիրար սիրելու, օգնել իրարու
Կ'ուխտեմք աւասիկ ուխտ սուրբ 'ի սրտէ

Digitized by Google

Ու խաղաղութեան Թող գայ հըրեշտակ
Միութիւն և սէր պահել 'ի սիրտ մեր։

Ս. Գ. Գ. Փափազեան:

250

Ողբալից բանք Անի քաղաքին Հայոց առ Հայազգի ոմն,
որ գնացեալ էր նմա 'ի տեսութիւն։

Անի քաղաք նստեր՝ կուլայ, չ'կայ ըսօղ՝ մի՛ լա, մի՛ լա.
Կսես՝ քիչ է, Թո՛ղ, մնայ՝ լայ. ա՛խ, ե՞րբ լսեմ՝ մի՛ լա, մի՛ լա.
Շատ ցաւերով կ'այրիմ՝ տապիմ, չունիմ մէկ մարդ հաւատարիմ,
Որ խղճալոյս գայ՝ մօտանայ, հէչ չէ՛ ըսէ՛ մի՛ լա, մի՛ լա.
Ա՜յ Հայ տղայ, խղճա՛ ինձի, տե՛ս՝ Թէ քո Անին ինչպէս է,
Հերիք՝ ես լամ, դու չ'գԹաս, չէ՞ քոյ Անին ափսոս է։
Ա՛խ ու վախով օրերս անցաւ, լալէն աչքերս կուրացաւ,
Որբ մնալն ինձ վիճակեցաւ, բախտս բնաւ զիս մոռացաւ.
Կորուցեր եմ Թագաւորներ, ժողվեր եմ գլխիս քօռ բուվեր,
Որք միշտ կ'երգեն «Անին անցաւ, Անին անտէր աւերեցաւ»։
Անին եմ շատ մարդաբնակ, մնացեր եմ դառն աւերակ.
Իմ լացն, իմ կոծն, իմ աղաղակ՝ անտէր որբերու նմանակ.
Երբեմն էի շատ աննման, Հայոց քաղաք արևելեան.
Աւերեր եմ սեփահատակ, նստեր՝ կուլամ ես միայնակ։
Եկայ՝ տեսայ, դարձեր՝ կերԹաս, լալով կ'սես՝ «բարեաւ մնաս»
Աստուած սիրես՛ չ'մոռանաս, Մասիս սարին երբ մօտենաս,
Ըսես իմ քա՛ջ Արարատին. «Նստեր՝ կուլայ քո խեղճ Անին»,
Կ'սէ. ե՞րբ աւետիք կ'տաս, Թէ՝ «իմ Անի, հերիք է լաս։»

Հայաստէր ոմն:

251

Իմ երգը....։

Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից,
Սերտ բարեկամք անջատած են ինձանից.
Թառամում եմ ես այս օտար երկրումը,

Digitized by Google

Մենակ բըսած ծաղկի նըման դաշտումը։
Կամաց կամաց տարիները անցնում են,
Մեզ նորոգած գարուն, ամառ դարձնում են.
Միայն իմ խեղճ կեանքը չունի ոչինչ նոր,
Ինձ երեկը կըրկնըվում է միշտ այսօր.
Ասպարիզիս նեղ է ճանփան ու փըշոտ,
Խեղճութիւնըս համարում են ինձ ամօթ,
Իմ վիճակին կարեկցութիւն մարդ չունի,
«Դա, ասում են, իր կեանքումը դարդ չունի»։
Ես դարդ ունիմ, դարդըս մեծ է ու պէսպէս,
Բայց չեն տեսնում ձեր աչքերը կարճատես։
Երբ ես մըտայ անհիւրընկալ այս աշխարհ,
Քանի րոպէ բաղդը ժըպտաց ինձ պայծառ.
«Հա, ասացի, դարձել է իմ անիւը,
Լըրացել է իմ վատ բաղդի չար թիւը»։
Յանկարծ՝ փըչեց անտուժելի հիւսիսին,
Թառամեցուց վարդ, մանուշակ մայիսին.
Այսպէս չորցուց իմ նազելի հասակը,
Իմ անողորմ, անագորոյն վիճակը։
Ա՜խ, մօտեցի՛ր օրհասական օր մահուան,
Բե՛ր քու հետը սև հող ու նեղ գերեզման,
Թո՛ղ սառ լինի իմ նոր տանը յատակը,
Ծանր քարէ վըրաս ծածկած վերմակը։
Բայց ա՜խ՝ երբ որ կանցնի ամիս ու տարի,
Կըմամռոտի գերեզմանը այն քարի,
Հետքը անգամ չի մընալու իմ խաչին,
Իմ անունը, իմ յիշատակ—կըկորչին.
Բայց կ՚ուզէի թողնել այստեղ մի արձան,
Որ դարէ դար մընար ամուր անկործան...
Ես երգեցի երգ ոլորուն ու անուշ,
Իմ քընարի ձայնն էր մեղմիկ ու քընքուշ.
Մի՞թէ այնքան անգութ կ՚լինի Լետա գետ,
Որ անունըս անգամ կ՚անէ նա անհետ։

Ռ. Ց—Գ. Պատկանեան։

Digitized by Google

252

Երգ բանտարկելոյ

(Թարգմանութիւն)

Ո՜վ դու նըժդեհ ծիծառն անմեղ,
Ի վարանաց դարեալ բունիկ,
Զի՞ տըրտմագին յընդհատ գեղգեղ
Նըւագս հընչես, ողորմ հաւիկ։
Թէ տարանջատ քոյդ վարուժան
Ըզքեզ միայն աստէն ելիք
Յանմըխիթար սուգ ինձ նըման,
Ողբա ողբա, ողորմ հաւիկ։
Այլ երանի՜ քեզ բիւր հազար
Զի թռիչս հարեալ ընդ սար ընդ ձոր,
Ազատ յայերս յածիս կոծիս
Կրկնեալ ըզքո զերգ տարփաւոր։
Յանկարծ և ես.... այլ զիս եղո՜ւկ.
Դառն արտասուք են իմ բաժին.
Հեծեմ տըխուր 'ի յարկս անձուկ
Յիշեալ ըզփառս իմ զառաջին։
Ոչ ինձ արփւոյն ծագէ նըշոյլ
Յաղջամըղջին յայս օթևան,
Եւ ոչ հողմիկ հեշտին 'ի սոյլ
Հասուցանէ զիմս առ քեզ ձայն։
Յառաջ խաղայ և այս աշուն,
Եւ դու կազմիս յերկայն ուղին.
Շէնք և աւանք և ծովք անհուն
Քաղցր 'ի ձայնէդ ողջունեսցին։
Իսկ ես այգուն այգուն 'ի կոծ
Զաչս իմ բացեալ արտասուալից,
Եղերական քոյին երգոց
Յանժամ մըտօքս 'ի լուր կացից։
Մինչ տարափով 'ի խիստ մըրրիկ
Թօթափեսցի ձիւն փըքալից,
Ես կարծեցից թէ քո ձայնիկ

Digitized by Google

Ինձ և յայնժամ է ողբակից։
Ո՜վ դու նըժդեհ ծիծառն ազատ
Ըզքեզ առնեմ ես երդմընի.
Գընա ողջամբ յերկիր 'ի զատ.
Ողջամբ դարձցիս 'ի գարնայնի։
Խաչ մի գըտցես դու աստանօր,
Ի նմա հանգիր զայն երիկուն.
Տուր ինձ զյետին ձայնիդ համբոյր,
Եւ երթ ողջամբ հաւիկ սիրուն.

Գրասէր։ Բազմավէպ, 1847 թ. ե. 226։

253

Ա՛շակ։

Տղերքը արևառ, քրտինք երեսին, բեռը շալակած,
Ղարիբ Արշեցին մայդանի միջին կանկ առաւ յոգնած.
Կոշտացած ձեռքը երեսին տարաւ, քրտինքը սըրբեց,
Բայց երբ որ աչքը չորս կուման դարձուց՝ ծանր ախ քաշեց.
Տեսաւ նա շըքեղ մեծ մեծ դարբասներ գոյնզգոյն ներկած,
Պատշգամբի վրայ գօղալ ըայ կանայք շար 'ի շար նըստած,
Ղումաշ հովհարով մարմառ թըշերին, հով ու զով տալէս,
Փրփուր շորերը թեթև քամիէն քըրփռան գալիս,
Ջուխտակ արտասունք ջուհար ակի պէս աչքին ցոլացին.
«Արշակ, չըլի՞ թէ միտքըդ բերիր քու կարօտած եարին».
Արշակը լուռ էր, նա ինձ չի տըւեց ոչինչ պատասխան,
Դարբասը թողած՝ աչերը դարձուց նա դէպի մայդան.
Երկլուծ կառքի մէջ տեսաւ թէք ընկած մէկ նիհար տըղայ,
Չաշմակը աչքին, բերնին նարգիլէ՝ զինչ թուրքի աղա,
Արշակի շըթին աններըշմարելի մէկ ժըպիտ խաղաց
«Արշակ՝ այդ ինչ էր, որ սիրտդ խօսեց՝ ծաղը, թէ նախանձ».
Արշակը ինձի պատասխան չի տուեց, ասես թէ լալ էր,
Բայց հոգեբանը իսկոյն կ՚իմանար հոգին ինչ հալն էր.
Մայդանը թողած նա աչքը դարձուց լայն մեծ փողոցին,
Աշոք չիմանալ թէ այն րոպէին ինչ խօսեց հոգին.
Գունդ գունդ գալիս էր ձիով ու հետի սպառազէն լաշքեար.

Digitized by Google

Ոռջէր առած հարուր ու հազար Թմբկահար, փողար.
Ցնծալից երգով զօրքը տանում էր իր յաղթութիւնը.
Վա՜յ քեզ խեղճ....... քանդել էր քու ազգի տունը.
Մըշակը լուռ մունջ մէկ դի քաշուեցաւ, դողդոջուն ոտքով
Իր ճանփան գընաց ծանըր տնքալով, կամաց երգելով.

Բահարն էկաւ՝ ծառը ծիլ ծիլ ծաղկեցաւ,
Ձիւնը փախաւ, երբ արեւը ծագեցաւ,
Երնէ՜կ արեւն կամ բահարը մեր Հային
Խելք, միտք, նոր բարք, եա քի նոր վարք շնորհէին.
Հա՜յ բաց աչքըդ, քու կորուստը մօտիկ է,
Չիմանաս որ տրին տարին զատիկ է,
Եալփազանը, ղումաշ շորը քու եարի
Զանդուկներէդ շատ հազարներ դուս տարին.
Ի՞նչ զարար որ՝ կընկադ-փէշը կարճ ըլայ,
Տափն աւլելու համար ասեմ աւել կայ,
Բան կ՚ասէ՞ր քեզ անօսր շորի դէմ,
Երբոր եարիդ բուդը չերեւնար տակէն.
Քեզ ո՞վ ասաց, որ ուսումը հագուել է,
Օխտն օտարի հետը գաղտուկ պագուել է,
Թէ որ ատ էր՝ տայիր զաւակըդ Զուլօին,
Նա քեզ մուֆթա կըհասցնէր քու մուրազին։
Ո՜ւ ինչ տեսնամ — սէլավ կուգայ հիւսիսէն։
Հա՜յ մարդ՝ Թէզով ժողվէ՛ քու փաս ու փուշէն,
Ո՛ւ գըլօխդ, քօչէ՛ դէպի քու աշխարհ,
Քանի օրէն ունըդ բունըդ չես ճանչնար։

Ռ. Ց—Գ. Պատկանեան.

254

Երազ։

Ես լսեցի մի անուշ ձայն, —
Իմ ծերացած մօր մօտ էր։
Փայլեց նշոյլ ուրախութեան,
Բայց ափսո՜ս, որ երազ էր։
Կարկաչահոս աղբիւր այն տեղ

Թաւալումէր մարգարիտ.—
Նա յստակ էր որպէս բիւրեղ,
Այն երա՜զ էր ցնորամիտ։
Ու մեղեդին տխուր, մայրենի
Յիշեց մանկութեան օրեր.—
Մօրըս համբոյրն ես զգացի.—
Ա՛խ, ափսո՜ս, որ երազ էր։
Կուրծքին սեղմեց կարօտագին.
Աչքերս սրբեց—շատ Թաց էր,—
Բայց արտասուք գնո՜ւմ էին
Ա՜խ, այդ ինչո՞ւ երազ էր։

Ս. Շահազիզեան։ Հիւսիսափայլ, 1863—1864 Թ. Ե, 399։

255

Իմ սոխակին։

Սոխակ՝ ինչո՞ւ դադրեցար քու անուշ երգն երգելէց,
Որ քամում էր արտասունք շատ իմ էրված աչերից,
Մ՚ի՞տըդ է երբ ծագում էր արշալոյսը գարնային,
Քանի՛ դու միտս բերիր իմ առարկան ցանկալին...
Այն յիշատակն անոյշ էր, ինչպէս երազ վաղանցիկ,
Որ գէ՛Թ վայրկեան Թշուառին դարձնում էր նա երջանիկ.
Համակ աշխարհ մոռացած, ունկս քու ձէնին յառած,
Մ՚ըտքով Թռչում էի ես իմ հայրենին կարօտած...
Գիտեմ, դու էլ ես կարօտ մշտագարուն այն դրախտին,
Որից հեռու մեզ չէկայ քաղցր ժըպիտ մեր բաղդին.
Ո՞վ կուտայ ինձ Թև Թռչնի, որ խոյանամ սըլանամ,
Օդն ու ամպերը ճեղքեն ու տանին ինձ Հայաստան.
Թէ նորա օդը շնչեմ, այն կենսատու սուրբ օդից —
Գիտեմ, փրկուելու եմ անբուժելի իմ ցաւից...
Գարուն անցաւ, ա՜խ սոխակ, խօսուն լեզուիդ կապ դըրաւ,
Ու խեղճ վարդի Թերթկի հետ շարականդ էլ տարաւ։
Կբանամ դուռը վանդակիդ, ազատութիւն քեզ կուտամ,
Բայց աղաչում եմ քեզի, Թռիր դէպի Հայաստան.
Ա՛րդ ես ուզում՝ այնտեղ է, անամպ երկինք, մեղմ հովեր,

Digitized by Google

Ճաճանչափայլ արեգակ, կարկաչասահ առուներ։
Ես էլ քեզ պէս կարօտ եմ բնութեան պայծառ օրերին,
Մէգ, մառախուղ, հեղձուկ օդն հալեց, մաշեց իմ հոգին.
Թըռչեց հողմը Մասիսին, փոշին երկինք բարձրացուց,
Ձորի վրայից ագռաւը խռպոտ ղաղան հնչեցուց.
Ահա՛ Մասիսի սոխակն, ահա՛ Մասիսի այեր...,
Ինչ էք կորցրել Մասիսում, այ խելացնոր խեղճ Հայեր
Ո՛չ, ես առել եմ նորա կեանք ու վայելքը պատիր,
Տուէ՛ք օդը իմ երկրին, դալար դաշտն ու վարդ կարմիր։

Ռ. Ց—Պ. Պատկանեան։

256

Աշխարհումն ամենայն բան մին դատարկ ձայն է, իմացէ՛ք [1]),
Դիփ անհիմն են, իսկ հիմնաւոր Աստուած միայն է, իմացէ՛ք [2])։

Ութսուն տարի կեանք ունենաս՝ քառասուն ամն գիշեր է.
Մինչ 'ի քսանն երեխայ, վաթսունամեայն յատուկ ծեր է.
Ասէք՝ տեսնեմ, մարդն էլ այս աշխարհումս ինչի՞ տէր է.
Տասն տարուայ համար քաշած ջաֆան ունայն է, իմացէ՛ք։
Շատ մարդ կայ, որ յիսուն տարի չարչարվելով՝ փող է կուտել
Յայտնի գիտենք, որ կու մեռնի՝ չի՛ կարիլ այն փողը ուտել.
Ինչպէս մարդոյ սրտի մէջ սատանայն սենեակ է գտել.
Այն փողն դիփ, յետ ու առաջ, դժոխքի փայն է, իմացէ՛ք։
Երդում ուտելն մեզ համար եղել է պարտաւորութիւն.
Ստութեամբ էլ է ուտում այն, որ ունի հարկաւորութիւն.
Եկեղեցի գնալ գալն՝ դարձելայ կեղծաւորութիւն.
Իմ գործն երդումի անկաւ՝ Էնպիսոյ վայն է, իմացէ՛ք։
Ինչ մեղք սիրեմք՝ թո՛ղ անենք, վերջն առանց տեղ չենք մնալ,
Դժողք էլայ խում կու գնանք, թէ արքայութիւն չենք գնալ։
Մեր կամքերից երևումէ, որ սիրումենք գողանալ՝ շնալ.
Մարդ մէք անիլ՝ տարտարոսն երկայն ու լայն է, իմացէ՛ք։
Թէ Հռոմ, թէ Ասուռ, թէ Յոյն, թէ Թուրք, թէ Մոլթանի,
Մէկս մէկու օգնական են՝ իբրև իւրեանց ազգականի.

1 և 2) Ամենայն տանց վերջումն կրկնեա՛ զայսոսիկ տողս։

Digitized by Google

Այս կանոնս էլ չի՛ խախտվիլ, Աշխարհ, ցօրն դատաստանի.
Մէկ մէկու անհաշտ թշնամի միմիայն Հայն է, իմացէք:

Գ. Տ—Տ. Մաղաքեան:

257

Պանդատ:

Ղարիբի սիրտն է խոց, ջիգէրն է վէրէմ,
Խըրմած ջուրն է լեղի ու հացը հարամ:

«Կռունկ» երգ:

Հալածում է այլազգին ինձ իր բնիկ աշխարհքէն,
Հիւրասիրութեան պարտքը խապառ հանել է մըտքէն.
Ասում է «հէ՞ր ես ունայն երկրէ երկիր թափառում,
Մի՞թէ փոքրիկ խորշ չէկար քու հայրենի աշխարում»:
Ասացի թէ՝ անօրէնն կողոպտեց մեր հայրենին,
Հայաստանի մէջ փոքրիկ խորշ էլ չի մնաց Հային:
Ասաց «եթէ մարդ չունի իր աշխարումն կայարան,
Չէ՛ նա մարդու հաշւումը, նորա կեանքն էլ է ունայն»:
Ասացի թէ՝ ես. մահին շատ եմ կանչել, չի լըսում,
Ասաց «դարձի՛ր հայրենիդ, թէ դու մահից չես սարսում:
Պանդխտութեան օրերըս անցնում եմ լաց արցունքով,
Իմ հայ լինելուս համար մարդ չի տալիս ինձ բարով.
Մատով վրաս նշանց են տալիս, վրաս թափում են բիւր կատակ,
Իրար հարցանում են «Հայը ինսա՞ն է, թէ՞ նապաստակ.
Հայի երակների մէջ ջո՞ւր է վազում, թէ՞ արուն,
Թուր տեսնելիս զինչ մահից սարսափած հէ՞ր է վազում.
Հայի բայրաղի վրայ ի՞նչ էր գըրած՝ իմացէք.
— Թշնամիին տեսնելիս արագ ու հեռու փախէք. —
Մէկն ասում է՝ «Աղուի մէջ հայի ո՞ր տեղն է խոցած»
Քապիտը բերնին միւսը — մէջքն է անշուշտ անկասկած —
Մէկն ասում է «Հայ ազգի ի՞նչ էր զէնքը սոսկալի»
— Ամա՛ն, կեանքըս խնայէ՛ աղաղակելն խըղճալի: —
«Ասս ասում են որ հայը օր մի եղել է խիստ քաջ»
— Այս հիմի էլ էգպէս է, միայն... իր կնկայ առաջ —

Digitized by Google

Նախումը հընումը հայը հըզօր էր յիշվում...»
— Ի՞նչ զարմանք, երբ կուրերին միականին է իշխում, —
Նոյնպէս կըծու խօսքերով ինձ բարևում են օտարք.
Զընդան բանդ է իմ համար պանտխութեան լուս աշխարք։

Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան։

Ռափայէլ Տէր-Գաբրիէլեան Պատկանեան, ծնեալ 1830. ի . ի տարկաւագութեան հօր նորա՝ ի Նոր-Նախիջևան քաղաքի Հայոց. անուն մօր նորա Եղիսաբէթ Մելքոնեան, ի տանէ Սանդուկեանց՝ յԱստրախանայ։ Զառաջինն աշակերտեալ ի մանկավարժարանի հօր իւրոյ՝ չոգաւ ի Մոսկուա ի ճեմարան Վեհազնեայ Լազարեանց ի 1840 ամի. ուստի ի 1850 դարձեալ ի Տփխիս՝ կատարեաց զժամանակ ինչ զպաշտօն մանկավարժութեան ի Ներսիսեան դպրոցի. և ապա դիմեաց ի Դորպատեան համալսարան ի 1852։ Անտի յետ քանի ամաց եկեալ ի Սանկտպետերբուրգ կատարելագործեաց զիւր հրահանգս ի Կայսերաքաղաքական համալսարանի. և ապա վարեալ զայլևայլ պաշտօնս արքունի ծառայութեան՝ չուեաց ի Նոր-Նախիջևան և անդ ի 1867 եբաց զդպրոց ի կրթութիւն Հայ մանկանց։ Ի գրուոր երկանց նորա ի լոյս ընծայեալ են «Գամառ Քաթիպայ» և «Վարք Մեծին Պետրոսի»։ Ունէր զհայերէն, զռուսերէն և զայլոց լեզուաց տաղարան, և հրատարակէր ի 1865 ամի զշաբաթագիրն «Հիւսիս», զորս ի պատճառս տեղափոխութեանն խափանեաց։ Ունի յամուսնութեան զդուստր վարժապետին Արաբացւոց լեզուի պարոն Յովհաննիսի Ամիրի՝ զՕլգայ, յորմէ ծնեալ է ի Սանկտպետերբուրգ զդուստր մի Սանդուխտ և ի Նոր-Նախիջևան զորդի մի Գաբրիէլ անուն։ Այս Օլգայ Պատկանեանն է, որ ի Գերմանական լեզուէ փոխադրեաց ի Հայ աշխարհիկ բարբառ զհամաշխարհական Պատմութիւն համառօտ, որ և տպագրեցաւ ի տպարանի նոցին իսկ։

Տէր-Գաբրիէլ Պատկանեան, որդի Յերոբէի Տէր-Պետրոսեան Պատկանեան, Վարժապետ մականուանեալ, ծնեալ ի Տփխիս ի 1802 ամի. փետրվարի 26։ Անուն մօր նորա Մարիամ Միքայէլեան ի տանէ Կալէկեայ Պաղոց։ Աշակերտեալ հօր իւրում և ապա ի Սեմինարիի ռուսաց Աստրախանայ, ի 1817 ամէ մինչև ի 1827. վարեաց զպաշտօն վարժապետութեան ի հոգևոր դպրատան Հայոց և զատենադպրութեան ի կոնսիստորիային Հայոց Աստրախանայ, պարապեալ ընդ նմին ի թարգմանութիւնս և այլապէս շարադրութիւնս. և ապա ի նմին ամի փոխադրեալ ի Նոր-Նախիջևան, մինչև ի 1845 ամն շարունակէր զիւր մանկավարժութիւն, կատարելով և զպաշտօն քահանայական զոր ստացեալ էր ձեռնադրութեամբ Մեծանուն Ներսիսի արքեպիսկոպոսի ի Գրիգորիոպօլիս, ի 1832. յունվարի 17։ Ի 1845 ամի տեղափոխեալ ի Տփխիս, քահանայագործեաց ի Նորաշէն եկեղեցւոջ և ամ մի և կէս վարեաց զպաշտօն ինսպեկտօրի ի Ներսիսեան դպրոցի։ Ապա ի 1851 վերադարձեալ ի Նոր-Նախիջևան, հանդիպեցաւ չարաբաստիկ վիճակի և կորոյս զամենայն ինչ զոր ունէր. և ի 1863 ամէ մինչև այսօր կայ ի Սանկտպետերբուրգ յաննախանձելի դրութեան։ Ի գրուոր աշխատութեանց նորա սակաւ ինչ գտանի ի լոյս ընծայեալ. Ի 1845 ամի էր գործակից «Կովկաս» Հայերէն Լրագրին ի Տփխիս. և ապա ի 1840—1851 ամսն յիւրում սեպհական տպարանի խմբագրէր զԱրարատ շաբաթագիրն իւր։ Ի 1820 թուի ի լոյս եկած զհամառօտ քրիստոնէական տետրակ «Ուղղափառութեան վարդա-

Digitized by Google

պետութիւն» անուանեալ. եւ ի 1825 պատմութիւն Աղէքսանդրի Մակեդոնացւոյ թարգմանեալ ի հեղինակութենէ Գիոդորի Սիկիլիացւոյ: Ցերգոց նորա տպեալ են միայն՝ 1) Հայրենասէրք Արամեան. 2) Քընէ, քընէ՝ սիրուն որդի. 3) Գեղեցիկ Նախիջեւան. 4) Քրոնաչան պզգապան. 5) Ցուլուման Շամիրամայ. 6) Գեղգեղի. 7) Գեղապատկ պայծառանայ։
9) Վարդան Մամիկոնեան, 10) Շուարշ Բ: 11) Միջնադէպք՝ Ընցք Հայոց ընդ Երասխ. եւ հիմնարկութիւն Նոր Նախիջեւան քաղաքի Հայոց. 12) Նեկոլ. 13 Ուսումնասուութիւն եւ ուսումնարանք Հայոց։

258

Աղքատ կին։

(Գաղղիերէնից)

Ցուրտը փչեց. ձմեռ սաստիկ.
Ձիւնը ծածկեց գետինը,
Ամենայն մարդ մտաւ իւր տուն,
Պատսպարվեց ցրտից։
Ժամի դռնում դողդողալով
Կանգնած է մի աղքատ կին.
Նորա հանդերձը պատառ, պատառ,
Չունի շալիկ իւր հագին.
Անհամարձակ նա իւր ձեռքը
Պարզումէ անց կացողին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Տնտուն, անտէր աղքատին»։
Ձեզ, սիրելիք, յաճախ ով էր
Այս խղճալի աղքատը,
Այն ցրտումը, ոտաբոկիկ
Կանգնած, ժամի դռնումը.
Շատ ժամանակ դեռ չէ անցել,
Երբ նա փառքով ու պատւով
Սա՛ն էր գալիս փողոցներում
Իւր սեպհական կառքերով.
Այժմ, վախով նա իւր ձեռքը
Պարզումէ անց կացողին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Digitized by Google

Անտուն, անտէր աղքատին»։

Մինչ Թատրոնում յայտնվումէր,
Մինչ խաղումէր հանդիսում.
Դղրդումէր թէատրոնը,
Նա դափնիք շատ էր հնձում.
Ժողովուրդը հաւաքվումէր
Մօտ Թատրոնի պատշգամբին.
Չէր կշտանում նայել նորա
Փնքուշ չքնաղ երեսին.
Այժմ նորան չեն ճանաչում,
Մոռացել են բնաւին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն
Անտուն, անտէր աղքատին»։

Ամենայն օր նորա դռնում
Կանգնած էին շատ կառքեր.
Միշտ հացկերոյթ, ընթրիք, գինի,
Նուագարան ու տաղեր.
Ամենայն ոք ցանկանումէր
Լինել նորան բարեկամ.
Ամենայն ժամ նորան բաց էր
Շռայլ քսակը մեծատան.
Այժմ զրկված ամեն բանից,
Չունի անգամ հացի գին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։

Ամենայն օր իւր մարմինը
Անուշահոտ ջրերով
Լուանումէր, մազը սանրում
Կրիայի սանրըով.
Նա հագնումէր բեհեզ, կերպաս,
Դիպակ, թաւիշ թանգագին.
Նա չգիտէր ինչ ասել է
Արծաթի կարօտութիւն.
Այժմ անլուայ, մազերն արձակ,
Չունի հագուստ թէև հին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Digitized by Google

Անտուն, անտէր աղքատին։»
Նորա շքեղ ննջարանում
Բնակվումէր Աստղեկը.
Նորա որդին փայփայումէր
Նորան ամբողջ գիշերը....
Ախտաբորբոք երիտասարդք
Իւրեանց անձը երջանիկ
Կը հաշուէին, թէ լինէին
Նորա ձեռքում խաղալիկ....
Այժմ փողոցում քնումէ նա
Խոնաւ պատերի տակին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին։»
Ժամի դռնում նա կանգնած է,
Աչքերը կոյր, վիզը ծուռ.
Նորա նախկին բարեկամքը
Չեն ասում նորան, «խղճուկ,
Եկ դու մեր մօտ, մեք կ'ամոքենք
Քո վիճակի դառնութիւն,
Կը թուլացնենք ճակատագրիդ
Խիստ հարուածի սաստկութիւն։»
Նա տանումէ տառապելով
Այս սոսկալի վշտերին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին։»

Կոմս Էմմանուէլ (Միքայէլ Նալբանդեանց)։

259

Հայ մարդու հայրենիքը։

Հայ մարդ, Հայ ազգ, ասա՛, արդեօք
Ո՛ր տեղ է քո հայրենիքդ.
Կամ ունի՞ս դու ուր և իցէ,
Ո՛վ են արդեօք ազգակիցքդ։

Digitized by Google

Հայ մարդ, ասա՛, ո՞ւր է տունդ,
Հայ մարդ, որ տեղ քո կենտրոնդ,
Ասե՞ս մի բան քեզ սեպհական.
Ցոյց տուր ինձ դու քո պարծանքդ։
«Ի՞նչ հայրենիք, յիմար զքեզ.
Հարցանումես դու ինձանից.
Ուր եմ ծնած, ա՞յդ ես քննում.
Այս տեղ եկած եմ Թիֆլիզից։
Ես տուն ունիմ և այն քարեայ
Երկու յարկով շէնք փառաւոր.
Ծառաներիս թիւը չը կայ,
Իմ հիւրերը հարիւրաւոր։
Եղբարք ունիմ, ունիմ որդիք,
Դստերք ու այլ շատ ազգական,
Ընտիր ծանօթք, շատ մեծատունք,
Ունիմ փեսայ և այն իշխան։
Իմ պարծանքը, յիմա՛ր զքեզ.
Ցոյց տուր ինձ դու յառաջ քոնը.
Ճ՛աշ եմ ուտում, ազնիւ ընթրիք,
Որ չէ կերել Լուկուլլոսը։
Ես խմումեմ Շամպայն, Մադերա,
Ուռցնումես դու փորդ ջրով.
Ունիմ քանի տեսակ կառքեր,
Բայց դու ման ես գալիս ոտքով։
Ոսկի, արծաթ, քօհարեղէն,
Իմ պարծանքը, իմ գանձերը.
Թէ դոցանով չես բաւական,
Տես իմ երկու պատուի նշանքը։
Դու ինչ կենտրոն ես հարցանում,
Իմ կենտրոնը է իմ փորը.
Ոսկի, արծաթ, հարստութիւն,
Ահա կեանքիս լոկ խորհուրդը։
Բան էք յուսել, յիմար զքեզ,
Թէ հայրենիք պիտի սիրել.
Բայց թէ ի՞նչպէս հարկաւոր էր,
Ամենևին չկամիք լսել։

Digitized by Google

Ես սիրում եմ Հայրենիքը,
Նորան միշտ ու միշտ գովումեմ.
Օտար ազգի առաջևը
Պակասութիւնքը ծածկում եմ։
Թէ մի աղքատ կը գայ իմ մօտ,
Նորան կը տամ ողորմութիւն.
Բայց թէ որքան, կամ ի՛նչ չափով,
Այդ քո գործ չէ, ներողութիւն։
Ամենայն օր դուք մեր ազգը
Համբասումէք անխղճմտանք,
Ազգի գլխից ձերպէսներով
Ինկաւ անցաւ այնքան փորձանք....
Ողորմելի, դու կարծումես,
Թէ Հայրենիքդ սիրելով
Բան կը շինես. սխալվումես,
Այդպէս յիմար մտածելով։
Քո ուսումը չէ կշտացնում
Իմ, կամ իմպէսների փորը.
Մեզ պիտոյ է հարստութիւն,
Որ պարարենք մեր մարմինը։
Հոգու համար ուսում պէտք չէ,
Ո՛ր սուրբերը ուսեալ էին.
Կրօնի ծէսերը պահելով,
Անշուշտ կ'երթամ արքայութիւն։»
Ուրախացիր, դու Հայաստան,
Լսելով քո որդու խօսքը.
Փառք ու պատիւ քեզ կը բերեն
Քո մարմնապաշտ մեծատունքը։»

Կոմս Էմմանուէլ (Միքայէլ Նալբանդեանց): Հիւսիսափայլ. 1858 Թ. Ե. 186—190։

260

Երկու քոյր։

Մեզնից շատ առաջ կար մի Թագաւոր,
Հոգւով դեռ արի, գլխով ալեւոր.
Մեծ ծով էր պատել նորա աշխարհը,
Ոսկի ասացին գիտունք այն դարը։
Ունէր նա երկու մատաղհաս աղջիկ,
Մինը խիստ տգեղ, միւսը գեղեցիկ;
Մի օր տգեղը ասաց միւսին.
«Երթանք ծովի ափ, քուրիկ միասին»։
Սիրունը գընաց առաջից տրտում,
Տգեղը ետնից ոխ պահած սրտում.
Հազիւ թէ ծովի ափին էր հասած,
Իր սիրուն քըրոջ գըլորեց նա ցած։
Կանչեց կիսամեռ սիրունը ջըրից.
«Քուրիկ իմ, քուրիկ փրկէ՛ ինձ մահից.
Ես ունիմ տանը գեղեցիկ մանեակ,
Նա՛, էն քե՛զ լինի, պարգևէ՛ ինձ կեանք»....
— Ես առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի՛ յուսալ։—
«Քուրիկ, թէ այդ էլ քեզ չէ՛ բաւական
Կուտամ քեզ ոսկի պըսակ պատուական».
— Ես առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի՛ յուսալ։—
«Քուրիկ, մի՛ թողնիլ դու ինձ անտէրունչ,
Քեզ սիրուն փեսաս կուտամ անտրտունջ»։
Տգեղի սիրտը դարձել էր ժէռ քար,
Քըրոջ խնդիրքը թողեց անկատար։
Ձկնորսը ծովը ձըգեց մեծ ուռկան,
Բըռնեց մարմինը սիրուն աղջկան.
Գըլխը հանեց, դըրեց ափի մօտ,
Շատ ծաղիկ ցանեց վըրան ու շատ խոտ։
Մի աշուղ անցաւ, տեսաւ աղջկան,
Լացեց ու առաւ, դըրեց ուսի վըրան.

Digitized by Google

Տարաւ իրա տուն այդ անգին գիւտը,
Զորացուց նորա մարմնու դիփ հիւթը։
Գեղեցիկ տաւիղ շինեց ոսկերից,
Քաղցրաձայն լարեր հիւսեց մազերից.
Երբ որ ամեն բան պատրաստեց կարգին,
Գընաց արքունիք տաւիղը ձեռքին.
Երբ մըտաւ դահլիճ շըքեղ զարդարած,
Տեսաւ տըգեղին փեսի մօտ կայնած.
Բացեց բերանը, լարերին խըփեց,
Հիւրերի առջև քաղցրաձայն երգեց.
«Հընչէ՛ իմ տաւիղ, հընչէ՛ համարձակ,
«Հարազատ քոյրըս խըլեց իմ պըսակ.
«Լըսէ՛ իմ ծընող, լըսէ՛ սիրական,
«Հարազատ քոյրըս խըլեց իմ փեսան.
«Լըսէ՛ ժողովուրդ, լըսէ՛ անխըռով,
«Հարազատ քոյրըս գըլորեց ինձ ծով».
Միւս օր դահիճք խարոյկ շինեցին,
Մահապարտ քըրոջ մէջը գլորեցին։
Հուրը պըլպըլաց, աղջիկը կանչեց.
«Իմ մեղաց համար Աստուած ինձ պատժեց»։

Ռ. Յ—Գ. Պատկանեան։

261

Աղքատ աղջիկ։

Սաղ առաւօտուն, զարթեցայ մի օր
Ահեղ երազից, որ մարդ բաղդաւոր
Երբեք կարող չէ կեանքում տեսանել.
Եւ մինչ արեգակն դեռ ևս չէր ծագել,
Իմ սովորական լեառն ես գնացի։
Երբ բնութեան հետ նորից զարթելով,
Մանուկ թռչունը քաղցր երգերով
Փառաբանումէր իւր տեղ բնատուր
Եւ մայրն բերումէր նորան կերակուր,
Աչքըս լցուեցաւ դառն արտասուքով։

Digitized by Google

Ա՜հ, ինչո՞ւ չունիմ ես ևս մի մայր,
Ա՜հ, ինչո՞ւ ոչ ոք չէ դառնում ինձ հայր,
Ա՜հ, ինչո՞ւ ես չեմ այս թռչնիս նման,
Ինչո՞ւ աշխարհումս չունիմ ոչ մի բան,
Ինչո՞ւ ինձ այսպէս զրկել է բնութիւն։
Օրօրոց անգամ ես չեմ ունեցել.
Մի քարի վերայ մանուկ են գտել
Ինձ փոքրիկ գիւղում, եկեղեցու դրան,
Ցրտում, միայնակ, անտէր, անպաշտպան,
Այն քարն և իմ չէ. այս ինչ պատիժ է։
Ծնողներից հեռու գոլով աքսորուած,
Չգիտեմ ճաշակ ծնողի գգուանաց.
Եւ փոքրիկ մանկունք, որ գիւղումս կան
Չեն խօսում իմ հետ երբէք ոչ մի բան,
Եւ ինձ քոյր անուն երբէք չեն տալիս։
Երբէք ինձ իւրեանց ընկեր չեն շինում
Այն երեկոյեան քաղցր խաղերում.
Երբէք երկրագործ ինձ ընտանեբար
Չէ ասում իւր տան. աղջիկ, հանգիստ առ.
Նա է որդւոց հայր, ես միայն միակ։
Դէպ ի մարդասէր մատուռն հիւրընկալ
Ուղղուեմ լալով իմ հանդարտիկ քայլ.
Այս երկրիս վերայ մի հատ ապաստան,
Որի մէջ արդէն չեմ օտարական,
Միակ է որ ինձ չէ փակվում երբէք.
Շատ շուտ եմ զննում ես այն ուխտի քար,
Ուր սկսուեցան օրերս թշուառ,
Այն տեղ եմ խնդրում նշան արտասուաց,
Որ գուցէ մայրըս իմ լինի թափած,
Երբ ինձ միայնակ թողնումէր այն տեղ։
Շատ շուտ եմ գնում ողջիս բնակարան,
Որ գտնեմ այն տեղ ծնողիս գերեզման.
Այն տեղ չեմ գտնում ես նոյնպէս ոչ ոք.
Ա՛հ աղքատ աղջիկ, դու չունիս ծնողք,
Ո՛չ երկրիս վերայ, և թէ գետնի տակ։
Ես լաց եմ եղել տասն և չորս գարուն,

Digitized by Google

Ջերմու ամենից, քաղցած և անքուն,
Նո՛կ, քեզ եմ սպասում, մայր իմ սիրալիր,
Նոյն քարի վերայ, ուր ինձ թողեցիր։

Ստեփանոս Ստեփաննեանց, Ուսումնասէր։ Հիւսիսափայլ, 1860 Թ. № 7. Ե. 20—21։

262

Վերջին գարուն։

Գարունն է եկել նախշուն թևերով,
Նախշուն թևերը պէսպէս ձևերով.
Գոյն գոյն ծաղիկներ՝ կարմիր ու սպիտակ,
Վարդ, մեխակ, շուշան անուշ հոտերով։
Երկինք ու երկիր քեզ տօնեն, գարուն,
Օհ ես քան զամեն եղանակ սիրուն.
Նա խնձրև ցօղէ առատ ի վերէն,
Գա՜ օրհնել տայ քեզ եկուոր հաւերուն։
Ոսկի արևը փայլէ քեզ վերէն,
Կենսաբեր հովը փըչէ 'ի լերէն.
Ա՜խ, ազնիւ գարուն, եղանակ սիրուն,
Արդեօք դու ի՛նչ բաղդ բերիր ինձ Տէրէն։
Գըլխաքարշ երթամ՝ ի պարտէզ այգուն,
Ախ ու վախ քաշեմ ես անդ օրն ի բուն.
Չիկայ ինձ հանգիստ, ցնծութիւն սրտիս,
Ես վաղ եմ մոռցել զի՞նչ արդօրր է քուն։
Մեռած պատանքած գետնին կեանք տուար,
Տերևթափ ծառին ստուերախիտ արար,
Քեզ թռչնոց երամ հանդէս կանչեցիր,
Ինձ մենակ խղճիս էսպէս մոռացար։
Առաջ դնա, գարուն, դէպ ի հիւսիսն ի խոր,
Գնա՛, կանանչցո՛ւր դու անդ սար ու ձոր.
Որոց անհամբեր քեզ կան՝ տո՛ւր բարև.
Քո՛ ուրախ գալստեամբ նոցա զուարճացո՛ւր։
Կուգաս գալ տարի, դու ինձ կըգտնիս
Ո՛չ ի մեր այգին և ո՛չ ի պարտէզ,

Digitized by Google

Այլ անզարթ քընով հողի տակ պառկած,
Գերեզմանաքար մի վրաս կը տեսնիս։

Ռ. Ց—Դ. Պատկանեան։

263

Սառն մահու Կաթուղիկոսին ամենայն Հայոց Տ. Տ. Ներսիսի Ե. 'ի 13 փետրվար ամսոյ, 1857 փրկչական ամի։

Զարթի՛ր 'ի քնոյ, ո՛վ Հայաստան, տե՛ս՝ ո՛ւր է քոյ Ներսէսն.
Ժամանակը պառաւելայ. էլ չի՛ ծնիլ էնպէսն։
Սա թանգագին գա՛նձ է ազգի՝ հաւատարիմ Տնտեսն.
Նա՛ էր քո որբ որդւոց համար՝ Աստուածառաք Մովսէսն։
Ծնունդը մեծ, սնունդը մեծ, անկեղծ ասեմ՝ յատո՛ւկ մեծ.
Իւր մեծութեանը հաւասար՝ Ազգին եղոյց Նա շուք մեծ.
Որոյ կեանքն էր երջանկութիւն Հայոց, իսկ մահը՝ սուգ մեծ.
Աշխարհ գիտէր՝ որ Նա յայտնի մեծ էր, ո՛չ թէ անյայտ մեծ։
Մինչ Աբեղայ էր Նա՝ եղև Դանիէլեան արբանեակ.
Իբրև հարազատ որդեգիր՝ անկաւ չարչարանաց տակ.
Հնոց խօսք է թէ հանապազ չարն բարեաց է ներհակ.
Բայց ամպը երկար չի՛ կարող թագուցանել զԱրեգակ։
Ըստ վիճակին Հայր հոգևոր, բայց ըստ նախնեաց Զօրավար.
Նա ընդ Կոմսին Երևանու՝ բազում սքանչս արար.
Հալածելով զՊարսիկ զօրս իբրև Փեբոս զխաւար.
Կնճիռք բանից 'ի մէնջ ծնելոց՝ ձգեցին զՆա վա՛ղ 'ի տար։
Տարագրութիւն Նորա՛ յայնժամ լրումն ըղձից էր ոմանց.
Բայց այս սնոտի երջանկութիւն Նոցա իբրև ստուեր անց.
Բաղդ 'ի շրջանն իւր առաջի դարձաւ կամանց և կամանց.
Քանզի զպատառ մանկանց Աստուած՝ ըստ առակին՝ չի՛ տալ շանց։
Հազար ութ հարիւր քառասուն երեք թուին փրկչական.
Նա բազմեցաւ ըստ արժանւոյն 'ի Գահ Լուսաւորչական.
Փոխեաւ խաւար անյուսութեան՝ ծագեաց լոյս արեգական.
Տրտմեալ ճակատք Հայկազնէից զուարթագեղ փայլեցան։
Արժան մարդը ադամանդ է՝ մաքուր ոսկւով պատելի.
Միայն Նորա ճաճանչըն է ցաւոտ աչաց ատելի.
Բամբասանքն է մասնիկ հոգւոյ չարեաց անանջատելի.
Որչափ որ անազօտ լինիս՝ նիւթ ունիս գանգատելի։

Digitized by Google

Բազմեալ 'ի Գահ յայտնի ետես զանազան զրկողութիւնք.
Նկատելով 'ի հոգևորս՝ անտեղեաց յարգողութիւնք.
Ջնջեաց յամենից ատենից աններելի գողութիւնք.
Առ յանցաւորս 'ի Նմանէ ծագէին միշտ թողութիւնք։
Թէպէտ յայտնի խիստ երևիւր, բայց էր մէկ խաղաղ հրեշտակ.
Ազգի պայծառութիւնն էր միշտ Նորա համար նպատակ.
Որովհետև միմիայն էր՝ չունէր երբէք օժանդակ,
Ո՛չ մարթացաւ՝ որչափ ցանկայր թողուլ Ազգին յիշատակ։
Դու փետրվար նահանջ ամիս՝ թուք լինի քո երեսին.
Միանգամայն բարօրութեան նշան չունի քոյ ծէսին.
Յիսուն ու հինգ թուին առեր դու Մեծ Նիկողայոսին.
Յիսուն ու եօթին խլեցեր Նորա ընտրած Ներսիսին։
Պատմութեանց մէջ անհաշիւ է՝ փետրվար քոյ գործերդ.
Վերջապէս մեր Հայոց անտէր Ազգին կպաւ քոյ խէրդ.
Ձեռս ընկնէիր՝ անխնայաբար կապոտէի ոտներդ.
Մուր քսելով աղտեղէի քոյ անամօթ պատկերդ։
Որ դու մեր խեղճ Ազգին թողեր 'ի դառնութեան վիճակի.
Թո՛ղ զի ագահ սիրտ քո՝ Հայոց դժբաղդութեամբն յագի.
Կամեցեր տալ անհոտ ծաղիկ՝ մեզ փոխան մանուշակի.
Գիտելով զի մետէօրայն ո՛չ տայ լոյս արեգակի։
Մա՛յր հաւատոյ, քոյ անարատ փեսայէդ ի՞նչ լիացար,
Որ այդպէս յոյժ վաղվաղակի սև հագար՝ այրիացար.
Չիցէ՞ թէ դու մեծամտեալ՝ մոլութեանց որդիացար.
Զի 'ի պատիժ յետս ընկրկեալ՝ նախկին դրութեան մնացար։
Լեառնդ սուրբ՝ որ ցարդ պահես դու զՆոյեան Տապանն,
Իսկ ընդէ՞ր ո՛չ պահպանեցեր զքոյ Ազգիդ պահապանն.
Մի՞թէ չէիր գիտում՝ զի տէր չունի որբ Հայաստանն.
Կամ թէ պիտի անդրադառնայ յառաջին աստիճանն։
Եղո՛ւկ Հա՛յեր, ընդէ՛ր ո՛չ լայք զմահ ձեր սուրբ Ծնողին.
Գերի մարդը ո՞նց չի զգալ կորուստը իւր փրկողին.
Շատ օր չէանց որ դուք զՆա աւանդ տուիք սև հողին.
Այսպէս Ներսէս չէք տեսանել ցգալ արդար Դատողին։
Մինչի վախճան Նա ամենից նախախնամող եղև.
Արժան մարդկանց՝ ոյք և իցեն՝ արդար գին գնող եղև.
Որովհետև 'ի հոգւոյ էր ստեղծեալ, կրկին հող եղև.
Մինչ կենդանի էր Նա, զնա ընդ սրբոց յարգող եղև։

Digitized by Google

Անհարազատ մարդկանց համար այսօր է ցնծութեան տօն.
Այնպէս մարդկանց արասցէ Տէր՝ ըստ սուրբ գրոց՝ ոն և ոն.
Այս մեծ գործիս հարկաւոր էր Հոմերոս կամ Կիկերոն.
Այլ ոչ թէ Սէյեադի նման անտաշ, կոպիտ, անզգօն։

Գ. Տ—Տ. Մաղաքեան։

264

Ինձ համար չէ։

Թարգմանութիւն։

Ինձ համար չէ՛ գարնան գալը,
Ինձ համար չէ՛ ծառի ծաղկերը,
Ուրախութեան սրտի գրգիռը,
Ո՛չ մի բերկրանք չեն ինձ համար։
Ինձ համար չէ՛ կենաց բաղդը,
Ինձ համար չէ՛ երջանկութիւնը,
Եւ միայն կուսի աչքերը,
Նոցա արցունք չ'են ինձ համար։
Ինձ համար չէ՛ փայլուն լուսնի
Անտառ ու սար լուսաւորելը,
Գարնան վարդի երգչի տաղերը,
Սոխակ ու վարդ չե՛ն ինձ համար։
Ինձ համար չէ՛ բարեկամաց
Մեկտեղ սիրով տօն կատարելը,
Զուարթ օրուայ ուրախ ասելը
«Քրիստոս յարեաւ» չէ՛ ինձ համար։
Ինձ համար չէ՛ ծնողաց լացը,
Ինձ համար չէ՛ աղջկայ ողբերը,
Գերեզմանիս վրայ արտասուքը
Բարեկամաց՝ չէ՛ ինձ համար։
Բայց ինձ համար կուգայ ժամը,
Կ'երթամ թըշնամեաց պատերազմը,
Եւ մահառիթ սպանիչ գընդակը
Անդ պատրաստած է ինձ համար։

Ք. Տ—Գ. Գաւկանեան։

Digitized by Google

265

Մի բուռն հող։

(Գերմանականից)

Մի բուռն հող ինձ կը ծածկէ միանգամ,
Երբ վաստակած, դէպ ի հանգիստ ես կ'երթամ.
Այնուհետև ցաւից, վշտից ազատված,
Մահու քնով կը ննջեմ ես մեղմ, հանդարտ,
Մինչև գանչէ գերեզմանից Եհովան։
Մի բուռն հող ինձ կը լինի պատուական,
Աւելի քան մի փառահեղ ծանրութիւն,
Ճարտարագործ ձեռքից շինած, քարանիւթ.
Արդէն ցաւեր շատ օրերի ճնշեցին
Կեանքս, հոգիս ծանըր ծանըր բեռներով։
Մի բուռն հող ինձ հերիք է, բաւական,
Գիտեմ ահա, լինելու եմ ես անշուշտ
Որդների ու ճճիների կերակուր.
Բայց խաղաղ է գերեզմանի խորքումը,
Ցաւն ու վիշտը այն տեղ լուռ է և հանգիստ,
Քունը քաղցր և անխռով հանապազ։
Մի բուռն հող գուցէ ձըգէ իմ վերայ
Բարեկամըս տրտում դէմքով ու լացով.
Եթէ միայն ունէի ես մի անձըն,
Որ գալու էր գերեզմանիս տեսութիւն.
Այնուհետև կ'թեթևանար իմ վերայ
Աստծու հողը գերեզմանիս միջումը։

Վարդան Յուլթանեանց։ Հիւսիսափայլ, 1859 Թ. Ե. 167։

266

Երգ պանդուխտ պատանեկի։

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,
Դու գարնան սիրուն թռչնակ,
Դէպի ուր, ինձ ասա,
Թռչում ես այդպէս արագ։

Ախ, թըռիր, ծիծեռնակ,
Ծընած տեղըս Աշտարակ,
Անդ շինիր քո բունը
Հայրենի կտուրի տակ։

Digitized by Google

Ընդ հեռու աշխար
Հայր ունիմ ալեւոր,
Որ վաղ իւր որդուն
Սպասում՝ է օրէ օր։

Ինձ համար ցերեկը
Մութ է շրջում արեգը,
Գիշերը թաց աչքիս
Քունը մօտ չի գալիս։

Երբ տեսնես դու նորա՝
Ինձնից շատ բարեւ արա,
Ասա, թող նստի լայ
Իւր անբաղդ որդու վըրայ։

Ասիր, որ չի բացուած
Խառամեցայ միացած,
Ես ծաղիկ գեղեցիկ՝
Հայրենի հողից զըկած։

Դու պատմէ, թէ ինչպէս
Ասա անտէր ու խեղճ եմ ես,
Միշտ լալով, ողբալով՝
Կեանքս մաշուել, եղել կէս։

Գնա՛հ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացիր, թռիր արագ,
Դէպ ՚ի Հայոց երկիրը.
Ծնած տեղս—Աշտարակ։

Ծանօթ. Այս երգի հեղինակի մասին զանազան կարծիքներ կան, ոմանք կարծումեն թէ հանգուցեալ երջանկայիշատակ Ներսէս Ե. էր սորա հեղինակը, իւր Բեսարաբիա եղած ժամանակը; միւսները այս երգը ընծայումեն Դօրպատու ուսանող հանգուցեալ Ասկարեանցին, որ աւելի հաւատալի է; երրորդները ասում են թէ Պ. Գողոխեանցի հեղինակութիւնն է, և այլն։

267

Երգ աղքատին։

(Գերմաներէնից)

Ահ, աղքատիկ եմ ես այր,
Ամենեւին ամայի.
Այլ իմ սրտիս մխիթար
Ընդամ մի գէթ ըղձայի։

Սիրեմ ցաւովք լռելեայն
Բերկրելոց կալ յերախան,
Որոց սրտիւս ամենայն
Մաղթեմ աւուրս բարութեան։

Ի ծընողացս անդ ի տան
Էի մանուկ հեշտածին,
Այլ արդ նոքա թաղեալ կան,
Եւ ինձ գառինք են բաժին։

Սակայն, ո՛վ Տէր, ոչ թափուր
Ի բնաւ թողեր զիս հեշտից,
Քաղցր ըսփոփանս ընդհանուր
Յաշխարհ սփռեալ քո յերկնից։

Ճոխին պարտէզք ծաղկենհոյլ,
Եւ զհասկ գիտեմ ոսկեթոււ.
Այլ իմ շաւիղս է ամուլ,
Որ վիշտս եւեթ տայ օրխուր։

Ահա յամէն գիւղօրէք
Ամբառնայ սուրբ քոյին տուն,
Եւ երգեհոն, սաղմոսերգք
Համայն զականջըս լընուն։

Digitized by Google

Ո՛չ այդ արփի եւ լուսին
Եւ ինձ ծաղկեն գըթասէր,
Եւ ի զանգակ գիշերին
Եւ ես խօսիմ ընդ քեզ, Տէր:
Բացցին երբեմն բարեաց
Դուրք բարձր ի խնդ տաճարիդ,
Եւ ես ի զգեստ Հարսանեաց
Ուրախացայց սեղանիդ:

Ուհլանդ: Բազմավէպ, 1856 թ. ե. 295.

268

Ի վերայ ունայնութեան աշխարհի:

Հարբած էի ես սիրով աշխարհի,
Նման այն խաբուեցայ սուտ բարեկամի,
Ես շատին համար կեանքըս կու տայի,
Արդ՝ չիկայ մէկ մը, որ վրաս նայի:
Մինչ որ խաբուեցայ սիրով աշխարհի,
Հոգիս, մարմինըս չարին մատնեցի:
Անցան օրերըս օտարի համար,
Անոնցմէ ինծի օգուտ մը չի կար.
Ցաւի տիրացայ, մեռնիմ չարաչար,
Չի կայ բարեկամ, որ պուտ մը ջուր տար:
Յատուկ գիտէի՝ հոգիս անմահ էր,
Մարմինըս սիրել ինծի ի՞նչ պէտք էր,
Կերպ կերպ մեղքերով զիս կորուսանել,
Անմահ փեսայէս այսպէս բաժնուել:
Խընդիկ-ալ եմ ես, ինքըս կըսէի,
Հայլին նայելով կը հըպարտանայի,
Մեռնիլս միտքէս չ՚էր անցընէի,
Բայց դեռ չի մեռած եղայ գանելի:
Վարդ էի բացուած, գոյնըս կըփայլի,
Անուշ հոտովս շատին խաբեցի,
Երբ-որ ծերացայ՝ դարձայ չոր խոտի,
Կորուցի տեսքըս, չ՚ին հաւնիր ինծի:
Ռեհան ու Նարգիզ, զիւմբիւլ, մանուշակ,
Չըքնաղ փայլէի որպէս զարեգակ,
Ես զիս կարծէի որպէս զոհար ակ,
Չի կար յաշխարհիս ինծի նըմանակ:

Digitized by Google

Թառամեցայ, ընկայ, գոյնըս փախուցի,
Տեսօք աչքերուս լոյսը կորուցի,
Ո՞ւր այն զարդարանքս, որ զարդարուէի,
Արդ՝ չ'ունիմ ես ույժ կայնելու ոտքի։
Աշխարհք՝ խաբուեցայ, ի՞նչ ասեմ քեզի,
Որ մէկ օր մըն ալ կուշտ չի խընդացի,
Աչքերս միշտ արցունք, սիրտըս կը հալի,
Հալած մոմի պէս կեանքըս կը հատնի։
Նըմանեցայ ես քըքրուած նաւի,
Որ իմ մեղքերովս զիս կորսընցուցի,
Ահա կորնըչիմ 'ի խորըս ծովի,
Անտէր, անտերունչ, խեղճ ողորմելի։
Երնե՜կ էր ինձի, թէ զիս ճանչնայի,
Իմ Ստեղծողիս սէրըս ձըգէի։
Ի՞նչ օգուտ եղաւ՝ մարդիկ սիրեցի,
Սիրուեցայ մարմնով՝ հոգիս կորուցի։
Սէր իմ, Աստուած իմ, Յիսուս—Փրկիչ իմ,
Անուշակ Տէր իմ, Աստուած իմ, Սէր իմ,
Դու մենակ յոյս իմ, գթած Փրկիչ իմ,
Քեւ միայն, Յիսուս, մեղքէս կ'ազատիմ։

269

Վերջին վարդ։

(Գերմանականից)

Վերջին վարդ, վերջին վարդ,
Սիրականիս վերջին զարդ,
Նա քեզ հանեց իւր կրծից, } կրկնէ։
Ինձ պարգեւեց, վերջին վարդ։
Մանկութեան ոսկի ժամերն
Անցել են անդառնալի,
Կորած սիրոյս յիշատակ } կրկնէ։
Դու ես միայն, վերջին վարդ։
Գարնան օրերն անցել են,
Տօթ ամառն է ինձ էրում,
Միշտ սպասում եմ քու տեսքին } կրկնէ։
Դուն ամառուայ, վերջին վարդ։

Digitized by Google

Երջանիկ կեանքիս օրերը
Ցաւ են դառել առաջիս,
Ուրիշ օրեր, ուրիշ կեանք
Միտքըս բերիր, վերջին վարդ։ | կրկնէ։
Շատ չի տեւիլ՝ կըքացուի
Առաջիս սեւ գերեզման,
Էս աշխարհից միայն քեզ
Հետըս կ'տանում, վերջին վարդ։ | կրկնէ։

Ք. Թ—Գ. Գաստկանեան.

270

Երազ։

Թարգմանութիւն

«Ո՛հ, լոկ երազ էր, մի՛ խռովէք ինձ,
«Իմ մոլորութեան քաղցր պատկերներ.
«Ինձ չէ թոյլ տուած երկաթի կեանքում
«Խնդալ, վայելել ոսկի րոպէներ։
«Մի յիշեցնէք, մի՛, այն զգացմունքը,
«Որով լցուած էր սիրտս և հոգիս,
«Որով շնչեցի, որով ապրեցայ,
«Ինչպէս մի ծաղիկ գգուած զեփիւռից։
«Այդ մի երազ էր....կամ գէթ առաջօք,
«Որ կրակ ձգեց սրտիս մէջ անմար.
«Թշնամի վհուկ, երևի, կախեց
«Աչքերիս վերայ բժժանք անհամար։
«Ինձ այն ժամանակ քանի՛ ու քանի՛
«Երևեցաւ «նա» այն ծառերի տակ,
«Մինչ, լիալուսին խոր գիշերի մէջ,
«Երգումէր ուրախ, անհոգ, միայնակ։
«Ես տեսայ «նորան,» բայց մի այլ տեղում,
«Յաւերժահարսնի ունէր կերպ ու ձև,
«Թռչումէր, շարժում օդի մէջ, այնպէս,
«Ինչպէս մի փետուր. առաւե՛լ թեթև։
«Մի անգամ տեսայ Աթենասի պէս
«Զրահաւորված զինուորի զէնքով,

Digitized by Google

«Մի ամբողջ խմբի տալիս էր հրաման,
«Իւր ձեռքի բռնած թեթև հրացանով։
«Ես տեսայ դարձեալ, մի ուրիշ անգամ,
«Մինչ անհոգ, ուրախ, խաղացած տեղից
«Նորան բռնեցին, որպէս մահապարտ.
«Ի՞նչ անմեղութիւն, ի՞նչ հայեացք աչքից։
«Մինչ ոտքից գլուխ սպիտակ հագած.
«Դիմում էր տխուր դէմք ի պատժարան,
«Անհոգ արձակած սաթի պէս մազերը,
«Արտասուք թափելով հեղեղի նման։
«Մինչ զրպարտողը խոստանում էր կեանք,
«Թէ միայն հաճէր.... լինել համաձայն։
«Այն ի՜նչ շնորհք էր, որ կաթեց մատից,
«Որով ցոյց տուեց երկինք ժանտին այն։
«Ա՛հ, մի այլ անգամ, ինչպէս փրկեց «Նա»
«Աւազակներից մի անմեղի կեանք.
«Առանց խօսելու, համր նշանով,
«Վտանգի ժամը յայտնեց բացարձակ։
«Ի՜նչ կարեկցութեամբ, ի՜նչ անմեղ սիրով
«Թունալի բաժակը տեղափոխեց «Նա,»
«Որով դաւաճանը թունաւորվելով
«Թմրեցաւ մնաց, աթոռի վերայ։
«Ո՛ր մինը յիշեմ. Ես տեսայ դարձեալ,
«Մինչ դուրս էր գալիս ծովից լայնարձակ.
«Հազար պչրանքով, քնքուշ շարժմունքով,
«Ձկնորս էր որսում, սրտով համարձակ։
«Նա» խոստանում էր նորան անմահ կեանք.
«Նորան» սիրելը էր անմահութիւն.
«Ես տեսայ, ինչպէս ձկնորսը ուրախ
«Վայելում էր մի ճոխ արքայութիւն։
«Վերջին անգամն էր, աւել չտեսայ,
«Գնում էի ծովով հեռաւոր աշխարհ....
«Երկինքը մթնեց, մրրիկը սուլեց,
«Որոտ, փայլակը անթիւ փայլակեց։
«Սարերի նման մեծ մեծ ալիքի
«Կատաղած ծովին եղած խաղալիկ,

Digitized by Google

«Գալիս էր մի նաւ, ջարդված կայմերով,
«(Առաջ մեր նաւից տեսան նաւաստիք)։
«Եկաւ մօտեցաւ նաւը մեր նաւին.
«Ի՜նչ սիրտ կտրատող մի պատկեր էր այն,
«Թշուառ յուսահատ իբր անխել նաւորդք
«Կորուսել էին և յոյս փրկութեան։
«Նաւորդների մէջ ես տեսայ «նորան,»
«Նստել էր կայմից խելքը կորուսած,
«Ինչպէս յուսահատ անմեղ աղաւնին,
«Բազէի աչքից անգութ հալածված։
«Անդունդի վերայ այսպէս քանի ժամ,
«Օրօրաց ճօճաց տարաբաղդ նաւը.
«Գիշերը կոխեց....կայծակը թնդաց....
«Կուլ տուեց բոլոր անյատակ ծովը....
«Կայծակի թունդը, մրրկի ձայնը,
«Խուլ աղաղակը կատաղի ծովի
«Միախառնվեցան վերջին ձայնի հետ,
«Որ արձակեցին այնքան շատ հոգի։

. . . .

«Մրրիկը անցաւ, ծովը հանդարտեց.
«Շատ հեռի չէինք մեք ծովեզերքից....
«Ջրեղէն դաշտում, դեռ նոր խաղաղած,
«Մի ապառաժուտ կղզի երևեց։
«Ահա, «նա» դարձեալ՝ ծովում լողալով
«Դիմումէ դէպ ի քարքարուտ կղզին.
«Մեք տեսանումենք....բռնեց քարերից
«Եւ շուտ վեր ելաւ իբր աննիւթ մարմին։
«Հոգնած, ուժաթափ, մինչ վեր բարձրացրեց
«Իւր արտասուքով լցուած աչքերը,
«Եւ ահա լուսինը ամպերի տակից
«Դուրս սողաց տեսնել «նորա» երեսը։
«Ես շատ նայեցայ....բայց մեր նաւն արագ
«Սահեց դէպ յառաջ....կորաւ իմ աչքից....
«Եւ այլ միւս անգամ մինչև այս րոպէս,
«Կամ գուցէ յաւէժ զրկվեցայ բաղդից։
«Չէ. այն երազ էր....հեռու ինձանից,

Digitized by Google

«Խօլական ցնորք, հոգի գիշատող.
«Թողէք ինձ հանգիստ մաշել իմ կեանքը
«Ու խաղաղ սրտով մտնել դէպ ի հող»։

Միքայէլ Նալբանդեանց։ Հիւսիսափայլ, 1859 Թ. Ե. 705—707։

271

Տաղ 'ի Ռոստոմ-Բէգ։

Մունետիկն 'ի ձայն բարձր աղաղակէ,
Ժանտ դահիճն սուր 'ի ձեռին անյագ սըրէ,
Վագեր հանգոյն զիմ կենաց թել կտրել խնդրէ,
Ի կախաղան և կամ ի պատանդ, ո՞ւր զիս տանէ,
Քաղաքս համայն մահմետական զի՞ խուռն գան,
Զիմ մահ սըգան,
Դառնագին լան զիս Աբովեան քաջ ախոյեան։

Մ՞ի թէ չիք ոք աստ Քրիստոնեայ զիս փրկեսցէ
Յայս ամեհի և մահագոյն վայրագ դահճէ,
Ընդէ՞ր զանմեղ արիւն թափել յերկիր ցանկայ.
Նուիրական զենման իմոյ լերո՛ւք վկայ,
Մեր հայրենեաց 'ի Թըշնամեաց ձեռն մատնեաց,—
Ուրախ մեռայց,
Ու դասեցայց ընդ դիւցազանց իմոց նախնեաց։

Փշրանք մնացեալ իմ սիրելի Հայոց ազգի,
Ո՛րք գտանիք 'ի ձեռս Պարսից յայս քաղաքի,
Մ՛ի մոռասջիք պատմել և զայս յորդւոց որդի,
Թէ քաջն Ռոստոմ վասն հայրենեաց 'ի պատանդ վարի.
Թէպէտ ցաւիմ զի մեռանիմ 'ի մարտ ընդդէմ
Թըշնամեաց իմ,
Այլ յօժարիմ, զի զոհ լինիմ այսպէս վսեմ։

Այս քաջ բազուկք յարեաց Պարսից հսկայս հզօրս
Տապաստ արկին 'ի բազում նուագս հարիւրաւորս.
Աւա՛ղ կնատ անգութ դահճի եղէ ես որս
Պատմեսջիք զայս վեհ դիւցազին զառամեալ հօրս.
Քաջ նահատակ որդիդ միակ 'ի ձեռս վայրագ

Digitized by Google

Պարսից էանկ·

Իւր յաղթանակ մահ դժընդակ էառ պըսակ·

Անծդ յարեաց արքայորդիդ Աբբաս-Միրզա,
Սուր 'ի ձեռին դահիճն սէգ ատընթեր կայ,
Զիս թշնամիս քոյոյ ազգի տապաստ 'ի մահ
Զիմըրդ կամիս սպանանել՝ շուտ հրամայեա՛,
Միայն սըգամ, զի կապեալ կամ. թէ միւս անգամ
Հրացան, սուր իմ—
Ի ձեռս ունիմ՝ ըզբազուկ իմ ձեզ ցուցանեմ։

272

Մ տ ա ծ ո ւ թ ի ւ ն ք։

Խորին տրտմութիւն և դառն վիշտը
Ճնշում՝ անձս և մաշում հոգիս.
Արիւն է պատում իմ զգայուն սիրտը,
Տեսնելով թշուառ դրութիւնը ազգիս։
Ո՛վ իմ հայրենիք, խղճուկ Հայաստան,
Մինչև ե՞րբ արդեօք այդպէս պիտի մնաս,
Եւ երգիչներիցդ դու միշտ յաւիտեան
Միայն լաց և ողբ պիտի իմանաս։
Եւ դու ազգ Հայոց, պա՛շտած ինձանից,
Ե՞րբ այն երջանիկ կը գայ ժամանակ,
Որ և դու զարթես այդ քո խոր քընից,
Որ այսքան հարիւր տարիք շարունակ
Կապուած աչքերդ, քեզանից ծածկում
Քո սկար մարմնի անթիւ վէրքերը,
Սուտ երազներով է փարագուրում
Նուաղած հոգուդ ծածուկ վշտերը.
Հերիք է, ա՛զգ իմ, հերիք է, զարթիր,
Թօթափիր քունը, աչքդ բաց և տես.
Նայիր չորս կողմդ, քո վերայ նայիր,
Ինչ էիր երբեմն և այժմ ինչ ես։
Կար ժամանակ երբ՝ և դու ունէիր
Ազգերի շարքում անուն պատուական,

Digitized by Google

Հաւատով, ուսմամբ դու ծաղկեալ մնիր,
Ունէիր քեզ գահ, թագ արքայական։
Բայց այդ ազգային պարծանքն ու փառքը
Դու գնահատել սակաւ իմացար,
Հայկեց, Արամից քեզ տուած աշխարհքը
Օտարի ձեռքին եղել է աւար.
Կորուսել ես քո ազնիւ բնութիւնը,
Երկպառակութեամբ կեանքդ խանգարվել,
Եւ խաւար, մռայլ տգիտութիւնը
Խելքիդ չորս կողմը ծանր քօղ ձգել։
Բայց քեզ չէ պիտոյ միշտ մնալ այդպէս,
Այդ թմրութեան մէջ, քեզ կորստաբեր.
Երկինքը նոր կեանք է վիճակել քեզ
Ապագայումը և պայծառ օրեր։
Այժմ փոխվել են հանգամանքները,
Ունիս դու բարի և հզօր պաշտպան.
Քանդիր տգիտութեան թոյլ կապանքները,
Դիմիր դէպ ի լոյս ազատ, անխափան։

Գէորգ Բարխուդարեանց։ Հիւսիսափայլ, 1859 Թ. Ե. 806—807։

273

Անուրջք [1]։

Յամսավերջն Ապրիլի զպատուհանս բացի,
Զձիւնաթաղ դաշտորայս ծաղկազարդ տեսի։
Արտասուք եռանդունք զայտս իմ այրեցին,
Զիմ անդարձ գերութիւն յուշ իմ մտաց ածին։
Եղուապէս դառնացան վէրք վըհատ հոգւոյս՝
Թըմրեցան զգայարանքս հատան ելք շնչոյս։
Ափսոս ինձ, աւաղ, բիւր անգամ յայն օր,
Շատ անէծս թափեցի ՚ի ծննդեանս վատ օր։
Մաշեցայ, թօշնեցայ, մըտի խոր ՚ի քուն,
Զչար կսկիծ հէք գերւոյս արկ՚ի ծով անհուն։

---

1) Հայրապետ Սուքիասեանցի ձեռագրումը. «Դարուն»։

Գըրչիոյն մեծ անմահից եւ ինձ յայց տեսլեամբ,
  Որպէս թէ ՚ի փոսայ զիս ելոյծ ձեռամբ:
Աներկմիտ մօտ մատեայ ՚ի համբոյր ոտին
  Գերբընապէս սքանչելեօք զիս ազատողին:
Բամբ ձայնեղ թըռչնակաց ճոխ դայլայլեցին,
  Կենսածին Տիրամօրն փառս վերերգեցին:
Երանի՜ ասացէ՛ք, կարմրացայտ վարդիս.
  Քաջալերս տո՛ւք նըմա ՚ի գով պաշտպանիս:
Աւա՜ղ իմ նեղասիրտ կարճամիտ լալոյս,
  Զիա՞րդ զիս կարծեցի կորուսեալ անյոյս:
Նախատինք իմ նեղչաց նետք եղեն ինքեանց,
  Նանրացան գաւք նոցա, անկան յուրեանց ցանց:
Յաւագնեալք՝ օրհնեցէք զանուն Տեառն յաւէտ,
  Դուք զլոյս ձեր յօգնութիւն խաչին փրկաւէտ:

Յ. Վ. Ալամդարեան:

27 Ապրիլի 1821 Թ. Հաղպատու վանքի մէջ, երեւի երբ հեղինակը, կարծեմ, ժամանակաւոր աքսորանք էր ուղարկուած Տփխիսէն, Ներսէս վիճակաւոր առաջնորդի հրամանօք (յետոյ կաթողիկոս, Ներսէս Ե. Աշտարակեցի, Շահազիզեան ազգիցը): Այս դիպուածքը պիտոյ է գիտենան Յարութիւն վարդապետի աշակերտքը: Ցանկալի էր որ նորա տպէին այս ոտանաւոր, ժիր եւ գրեթէ Ներսիսեան ազգային վարժարանի առաջին քանքարաւոր վարժապետի բանաստեղծութիւնքը եւ անկեղծ կենսագրութիւնը, որ այժմ ազգային պատմութեանը է պատկանում: Սխինայ ժամանակը անհետացնում է շատ ոտանաւոր աշխատութիւններ; պիտոյ է նորա մոռացութիւնից ազատել սորանց:

274

Ես գիտէի զաշխարհս ինձ մուլք է տուած,
  Ուտէի խըմէի հետ իմ սիրելեաց.
  Նա մահն յանկարծի հասաւ եռեանց.
  Զինչ թէպտիր ունէի կիսկատար մընաց:
Գիտէի թէ բերդ էի ՚ի յայսմ աշխարհիս,
  Մահուան ցաւն պատեց բոլորով զմարմինս,
  Հա՛ շարժեցաւ փըլաւ իմ բոլոր պարիսպս,
  Զինչ հասրաթ ունէի մընաց ՚ի սրտիս:
Երեկ վարդի նըման ես կու փայլէի,
  Սիրամարգի նըման ՚ի շուրջ կու գայի.

Digitized by Google

Միրգէլեացըն հետ զրուց կու տայի.
Ես այս աւուրս իսկի խապար չունէի։
Ես գիտէի մարդ թէ չի մեռանիր
Ու աստենի կենացըս չի բաժանիր.
Իսկի աղօթք չէրի կամ հոգւոյս թեպտիր,
Համ լեզուս կապուեցաւ 'ի բերանս ղափիլ։
Եկաւ մուլթն տիրեց իմ ծովաչերուս,
Գընաց խելքս 'ի գըլխոյս, գոյնս երեսուս.
Իմ սիրելիք եղբարք ժողովեցան եղերս,
Այու հարցանեն թէ զմեզ կու ճանաչես։
Աչեր լոյս չեգայ որ տեսնեմ ըզձեզ.
Լեզուս չի բարբառիր որ զրոյց տամ ձեզ.
Ա՜յ իմ սիրուն եղբարք, հալալ արէք ինձ
Որ կերայ անպակաս աղուհաց հետ ձեզ։
Այս իմ լուսով աչերս էր խաւարեցաւ,
Ու իմ արագ լեզուս վասն էր կապեցաւ.
Միթէ մեռանելոյս օրըն մօտացաւ
Ու հոգիս 'ի մարմնոյս բաժնիլ կամեցաւ։
Գինու հասեր էի իմ հօր գաւազան
Շուտով կը հանէի 'ի յամենայն բան.
Թապտիր կու անէին որ դընէին նըշան,
Նըշանին փախարէն դըրին զիս գերեզման։
Ինձի հալալ արէք ով իմ սիրելիք,
Այսօր թէ ես մեռայ՝ դուք այլ տի մեռնիք.
Աշխարհս անցաւոր է, չիլինի թէ՝ խաբուիք
Մահըն ղափիլ կու գայ, հանց իմացիք։
Այսօր ես կու հեռանամ 'ի ձեզանէս,
Ի տան և յընտանեաց կու բաժանիմ ես.
Ի ձէզանէ կը խընդրեմ չիմոռանայք զիս,
Ասէք զ[illegible] մեզայն, տէր ողորմի ձեզ,
Ու քան զմահն լեղի իսկի չըկայ վատ
Որ բաժնէ զփեսայն ու զնոր հարսն 'ի զատ.
Երբ բաժանողն Աստուած է ում անեմ գանգատ,
Շատ իմաստուն խելացիք որ կը մընան մաթ։
Աստուած մխիթարէ ձեզ սիրելիք,
Միաբան ժողովուրդք որ իմ հետս եկիք.

Digitized by Google

Տայ ձեզ տէր Աստուած զինչ խնդիրք ունիք,
Հաւատար ժողովուրդք որ դուք զիս լացիք։
Հոգևոր քահանայք դուք մի՛ ձանձրանէք
Զկարգս բոլոր ասէք 'ի տեղ մի՛ թողէք.
Եւ զաշխարհն ձեր հալալ արէք.
Ես ձեզնէ հեռացայ, դուք բարով կացէք։
Զիմ ատենի հանգերձս յինէ հանեցէք։
Եւ անտենի՝ պատանքն ինձի հագուցէք.
Ի հող 'ի գերեզմանն շուտով իջուցէք,
Ընդ հրեշտակին իմոյ զիս ուղարկեցէք։
Երկար ճամբու պաշար պատարագ գրէք
Աղօթք ու աղաչանք, պաղատանք արէք.
Զձեզ ես աղաչեմ, զիս չմոռանաք,
Ըզկոյս Մարիամ բարեխօս առնէք։
Մահն հանդիպելոց է ամենեցուն,
Զայն ընդ մտաւ ածեմ, չունիմ դադարումն.
Ողբամ հառաչելով ես զօրն 'ի բուն
Թէ ինչ ճուապ տի տամ ես իմ Աստուծոյն։
Մեղօք եմ ըմբռնեալ, տռամբ թշնամւոյն,
Որսայ և ընկըրկէ զիս 'ի գուբ տղմոյն.
Զի միշտ և հանապազ ընթանամ 'ի նոյն,
Գընամ որպէս զվարազն 'ի ժահահոտոյն։
Մեղայ գոչեմ առ քեզ Աստուած ամենի,
Զի ոչ թողցես իմ անձ որպէս գնայի.
Ձըգեա յողորմութիւն ուռկանաւ շնորհի,
Եւ հան զիս անդընդոց 'ի խորոց մեծի։
Գոչեմ առ քեզ Հեթում խըրատ հոգևոր։
Թէ ես մանուկ ուշիմ մաքուր մտաւոր.
Ընկալ առ քեզ զխրատս իմ որպէս խընձոր,
Իմաստութեամբ և ուսմամբ լեր դու զօրաւոր։

Բազմավէպ, 1858 թ. ե. 212—213

275

Սուգ դստեր Յեփթայեայ։

Յառաւօտ կենաց կուսանիս,
Յարշալոյս աւուրց անմեղիս,
Խորշակ մահուան տարածի,
Եւ լոյս աչացս պակասի։
Այ ծանօթ լերինք և հովիտք,
Այ պայծառ դաշտք ծաղկափթիթք,
Ահա՛ 'ի ձէնջ հրաժարիմ,
Փութով երթայց 'ի շիրիմ։
Լացէ՛ք զիս, ով անտառք, բլուրք,
Լացէ՛ք հարք, մարք, եղբարք և քորք,
Զիս փոյթ զենցէ սուր ուխտին,
Յօդուածքս այժմէն սարսափին։
Արիւն իմ է գին փրկութեան,
Դիցամոլ տանն Իսրայէլեան
Մեղապարտքն ազատ մնան,
Անմեղ կեանք իմ չքանան։
Մայր իմ, ա՜խ դու մի՛ շատ ցաւիր,
Զօրս ուխտին բնաւ մի՛ ներհակիր։
ՅԱստուած բարձրեալն զլոյս քո դիր
Բե՛ր զզարդս իմ, մի՛ ողբերիր։
Դուք դստերք տոհմին Յակոբեան,
Շուրջ զինև կացէ՛ք միաբան.
Երգեցէ՛ք զերգս հարսնութեան,
Միշտ տօնեցէ՛ք զիմ վախճան։
Աստուած մեծ՝ փառք Իսրայէլի,
Ընկալ զիս իբր զհոտ կընդրկի,
Իբրև զզոհն Աբէլի,
Իբրև զորդին Սարրայի։
Բաբունեաց վըճիռ համաձայն
Ո՛չ կարաց տալ մահուս խափան.
Լե՛ր դու, Տէր իմ, օգնական,
Դու հեշտ արա՛ զիմ վախճան։

Digitized by Google

Եղկելւոյս ծընողք ցաւալի
Մնացեն առանց զաւակի,
Տէր, տո՛ւր, նոցա սիրտ արի.
Մեղմեա՛ զմորմոքս դառն վըշտի։
Ահանիկ՝ երամք հրեշտակաց
Ահա երկնիւք կան թեւատարած,
Օ՜խ հրաւէրեն յԱդէն բաց,
Օ՜խ կոչեն հարսն՝ Հօր փառաց։
Նըկարեն քօղն իմ հարսնութեան
Փոխարկի ՚ի պատան թաղման.
Իմ պճնազարդ հարսնարան
Եղև այս խոր գերեզման։
Ցուցէ՛ք ինձ զիմ մահու գործի,
Զսուրբ զէն զոհիս արժանի,
Ա՛րդ՝ ողջ լերուք, սիրելիք,
Օրհնեա՛լ է Տէր, պիղծ են դիք։

Յ. Վ. Ալամդարեան։

276

Աղասիի երգը։

Սար ու ձոր ընկած մէկ չոր թփի տակին,
Գետնին նայելով՝ մնացել եմ նըստած.
Ձեռս ծոցումըս, գլուխս մէկ լուռ քարի
Տըւած՝ լալիս եմ օրըս խաւարած։
Ամպերն առաջիս, սարերն ետևիս,
Քեզ մտիկ տալով, ո՜վ իմ քաղցր Մասիս,
Աղի արցունքով էրուած, խորոված,
Երեսիդ նայեմ՝ մընամ քարացած։
Ծընողք, ազգականք հեռու ինձանից,
Լուսնին նայելով, ձեր սէրն յիշելով,
Եարաբ երբ կըլի, որ ես ձեզանից
Իմ կարօտս առնեմ՝ ձեզ ջան ասելով։
Աչքըս ծով դարձաւ ճամբին նայելով,
Մէկ ղուշ որ գլխիս պըտտիս է գալիս,

Digitized by Google

Թէ երբ մէկ խաբար կ՚հասնի ինձ բարով,
Հոգոց հանելով ասում եմ լալիս.
«Նազլու իմ, Նազլու, աննման Նազլու,
«Սիրտս խորովի անունդ յիշելով
«Նազլու իմ, Նազլու, հրաշալի Նազլու,
«Աղասին քեզ տայ իր յետին բարով:
«Սարերի գօշին, ձորերի միջին,
«Վայ գլխին տալով քու խեղճ Աղասին,
«Երեսիցդ զրկուած, քու սիրով մաշուած՝
«Տատրակի նըման փշի վերայ նըստած:
«Նազլու իմ, Նազլու, մէկ շունչս է մնացել,
«Ոսկերքս քրքրվել, աչքերս խաւարել,
«Թող մէկ շունչդ առնեմ, յետոյ հող մտնեմ
«Դժոխքն-էլ տանեն՝ ես հանգիստ կ՚ըլնեմ:
«Քեզ եմ մընում, քեզ, քու ջանին մեռնեմ.
«Հող ու գերեզման ես վըրես ունեմ.
«Քանց իմ սառը մարմին էլ ինչ գերեզման
Ինձի պէտք կուգայ, երեսիդ ղուրբան:»

Խաչատուր Աբովեան: 1840, Թիֆլիս

277

Անցեալ օրն դու ման էիր գալիս —
Մարդկանց միջում՝ առողջ և կենդան,
Այժմ կոչումեն, դու ձայն չե՛ս տալիս,
Կամումես մտնել մութն գերեզման:
Ազգականքդ քեզ անչափ սիրէին,
Մանուշակի պէս մէկ մէկու տալով.
Ընդ քեզ մեռնելոյ ուխտադիր էին,
Հիմայ թաղել են տանում՝ ողբալով:
Ժամհարն շուտ շուտ զքեզ լուանայ,
Հիւսն զարդարէ փայտեայ դագաղն.
Մայրդ գնացեալ՝ կոչէ քահանայ,
Զի մի՛ մնասցես տան մինչ՚ի վաղն:
Ո՛ւմ դու հայր էիր՝ և նա քեզ որդի,
Որ չէիր ուզիլ՝ աչքէդ հեռանայ.

Digitized by Google

Այժմ տեսնելով՝ քեզ մին անշարժ դի,
Ո՛չ կամի վերեգ մէջքէն կեռանայ։
Ո՞ւր է, ո՞ւր կորաւ սէր ազգականաց,
Որ նախ քեզանից նա անբաժան էր.
Ողջ փախան ՚ի քէն՝ մօտդ ո՞վ մնաց,
Տես, որ ամէնն էլ մին դատարկ բան էր։
Այս է բնական վարքն աշխարհի,
Միշտ իմանումենք՝ միայն չենք առում.
Սիրումենք՝ իբրև աննման բարի,
Մեռանելիս ենք նրանից գանգատում։
Աշխարհքն՝ բաժակ, հրեշտակն՝ մատռուակ,
Մահն՝ գինին է. մենք՝ խրախ անողն.
Պիտի խմենք, որ առնումք ճաշակ,
Ո՞վ է նրանցից զերծ մնացողն։

Գ. Տ—Յ. Տողաթեան։

278

Մեկնեցայ հայրենեացն իմ աստ մընալով,
Օտար աշխարհ թափառելով մաշելով.
Պանդուխտ եւ նըժդեհ վըշտակիր մարմնով,
Ի յընտանեաց եղբարց կարօտ մընալով։
Օտար աշխարհ թափառ՝ չունիմ դադարում,
Տարաբերեալ ծըփիմ նըման ծովերուն.
Ահ եւ կասկածք եւ վիշտք անթիւ անպատում,
Ի յընտանեաց եղբարց կարօտ մընալով։
Վիշտս ի աւազակաց, վիշտս ի սուտ եղբարց,
Վիշտս ի հրապուրանաց անօրէն ազանց.
Արհաւիրք ահարկուք գետ ջուրց հոսանաց
Պաշարելով անձն իմ, մնացի կարօտով։
Ստորագլուխ կարկամեալ կամ երկիւղալից,
Խանգարեցի ուսումն ի դէմս ամենից.
Թէպէտ կամ ենթադրեալ յերկիր բարելից,
Բայց ոչ ունիմ հանգիստ, մնացի կարօտով։
Երերեալ դեգերիմ ի յայս կենցաղում,
Պահ մի ուրախանամ, հազար պահ տըրտում.

Digitized by Google

Յայգ եւ ցորեկ տագնապ ահ եւ հառաչումն,
Ապաղելով ի հոգս, մնացի կարօտով:
Սրբուհի կոյս, օգնեա ինձ տառապելոյս,
Կըսկըծագին տառապելոյս ցաւելոյս:
Բարեխօսեա առ Տէր ողորմիլ գերուս,
Հանել զիս ի բանդէ, մնացի կարօտով:
Ինձ ողորմեա, Յիսուս բանըդ հայրական,
Ապաւինիմ ի քեզ, կենաց գաւազան,
Թէպէտ եմ մեղաւոր, գոլով անարժան,
Մի թողուր զիս ի սպառ, մնացի կարօտով:

Բազմավէպ, 1858 թ. և. 135:

279

Իտալուհիք և Իտալացիք:

(Յիշողութիւն դէպ ի անցածը)

I

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ Իտալացիք
Չէ թնդում քաղցր երգեհոն;
Ինչո՞ւ քնքուշ Իտալուհիք,
Թողել էք ձեր պիանօն:
Մոռացել են դոքա, ասես
Փափուկ սեռը կանացի.
Սրտում վրէժ, կարիճի պէս
Դիմումեն վրա՜նը ոսոխի.
Որպէս տան մէջ, նոյնպէս կռւում
Կանգնած են հեզ և հպարտ;
Գնդակներին կուրծք են ուղղում,
Եւ շրթունքից չէ՛ գնում վարդ:

II

Զարմանո՞ւմէք, ինչ ասումեմ.
Թէ դուք նոցա տեսնէիք
Խաղաղ օրով, երբ քաղցրադէմ
Բռնած կիթառն գեղեցիկ,

Digitized by Google

Փափուկ մատներն արծաթելար
Նուագարանին դիպչելով,
Պարտէզի մէջ ծաղկադալար,—
Դուք կ՚լսէիք անխռով
Սիրոյ ձայնը, սիրոյ հոգին,
Հիւսած սրտի թելերից.
Սիրե՛լ գիտէ Իտալուհին,
Զրկուած բոլոր աշխարհից։

III

Շուրջ ճակատով շուշանագեղ
Ծածանվումեն թուխ մազեր;
Եւ սաթի պէս յօնքեր շքեղ,
Սեւ աստղի ջուխտ աչեր։
Դուք լսեցէք, երբ զրուցումեն.
Ամբո՛ղջ դրախտ փափկութեան
Ձեր սրտերը կախարդումեն
Որպէս տաւիղը Էօլեան։
Եւ ոսոխի գոռոզ հոգին
Մի՞թէ չ՚պէտքէ նուաճի,
Եւ յաղթութեան արմաւենին
Դոցա առջեւ տարածուի։

IV

Իտալուհի՛ք, և ձեզ նման
Արեւելքում մի անգամ,
Ձեր քոյրերը զինուորեցան
Թշնամու դէմ անզգամ;
Արեան գնով Հայաստանին
Դնեցին նոքա փրկութիւն,
Եւ թաղեցին հողի ծոցին
Անմեղ ծաղկած կուսութիւն։
Մեռան նոքա. բայց կ՚մեռնի՞
Նոցա գործի յաղթանակ;
Դուք դէ՛պ ի դաշտ. մեք կենդանի
Անինք նոցա յիշատակ։

Digitized by Google

V

Իտալիա, աշխարհ փառքի,
Դու, քո կուրծքը զրահով
Ամրապնդած, յաղթանակի
Կամիս պսակուել դափնիքով,
Մի՞թէ իսպառ պէտք է ճնշվի
Այդ ազգային զօրութիւն,
Եւ առուի պէս արիւնդ թափվի,
Հերոսներիդ սուրբ արիւն:
Մի՞թէ ձեռներն, մի՞թէ սրեր
Քո ոխերիմ թշնամու
Պէտք է բերեն քեզ նոր աւեր,
Եւ ստրկանաս դարձեալ դու:

VI

Ինձ ասացէք. ո՞վ ձեզանից,
Որի մէջ մարդու սիրտ կայ,
Չ'խեղդուելով արտասուքից,
Կարող է մնալ անզգայ,
Տեսնելով այս ողբալի
Սրածութեան աւերած,
Եւ սրբութիւնն Իտալիայի
Նշաւակով անարգած:
Անիծումեմ չար ժամանակ,
Երբ Բուրբոնը գիշատիչ,
Տնկեց այստեղ իւր դրօշակ
Եւ խաբեբայ և մատնիչ:

VII

Մի կա՛մք, մի շո՛ւնչ ձեզ օգնական;
Առէ՛ք սուսեր—և յառա՛ջ.
Դուք սիրտ ունիք ասպետական,
Յարձակուեցէ՛ք ձախ ու աջ:
Ազնիւ գործին ինքը Աստուած
Ուղարկումէ իւր վահան;

Digitized by Google

Իտալիա՛, փա՛ռք անմոռաց.
Կ՚թնդայ ձայնը փրկութեան։
Նորից, նորից անուշահոտ
Կ՚արձակուի քո մրտենին;
Նոր արշալոյս, նոր առաւօտ,
Եւ աւետեա՛ց ձիթենին։

VIII

Եւ անցածիդ գեղեցկութիւն
Իւր դագաղից կ՚զարթնի,
Միայն աւե՛ր և պղծո՛ւթիւն
Նաւարիան կընդունի։
Իտալիա՛, դու զօրաւոր,—
Եւ կեցցե՛ն քո զաւակներ;
Իտալիա՛, ես հոգևոր
Ներումեմ քեզ իմ տաղեր.
Եւ Հայի մէջ կայ կենդանի
Ազատութեան արձագանգ;
Եւ թո՛ղ չասեն, որ Հայն չունի
Ո՛չ ազատ կամք և ո՛չ կեանք։

Ս. Շահազիզեան։

280

Կեցցէ սուրբ գործը։

Եւ ես երբեմն երգումէի
Անհոգ քնարիս լարերով
Գեղեցկութիւն միայն սէրի,
Վառուած նորա յուզմունքով;

Եւ իմ մուզաս ինքնահաւան
Կամէր այդպէս ինձ պահել,
Եւ միշտ երազ, ցնորք քաղցրութեան
Հոգուս առջև ժողովել։

Ես զօրացայ... խորտակեցի
Այդ մուզայի բռնութիւն;

Ու սերտ սիրով ողջունեցի
 Քրտնաջան աշխատութիւն։

Ես լսեցի խոր հառաչանք,
 Ու վիշտ հոգու, և գանգատ;
Ու լաց, և սուգ, և աղաչանք,
 Այն էր «Ա՛զգ իմ հարազատ»։

Ես ուխտեցի լինել մշակ
 Հասարակաց պիտոյքի.
Երգե՛լ ուսայ «գործ և վաստակ,
 «Արդար հացը այս կեանքի»։

Ս. Շահազիզեան։

281

Հայաստան և նորա որդիքը։

Եւ գեղեցիկ է Հայաստան աշխարհ,
 Բայց գեղեցիկ չեն նորա մարդիկ.
 Հայաստան կանաչ, Հայաստան դալար,
 Բայց չոր ու ցամաք նորա խեղճ որդիք.
Ահա սթափուած ազգեր ամենայն
 Դիմումն յառաջ հզօր քայլերով;
 Ահա՛ բարձրացաւ դրօշը ազգութեան,
 Բայց Հայն քնած է կորստեան քնով։

Ս. Շահազիզեան:

282

Լ ո ւ ս ի ն։

(Ռուսերէնից)

Ո՛հ, լուսին, լուսին, արդէն քանի՛ դար
Դու երկնքումը փայլումես պայծառ.
Բայց ո՛րքան ստէպ լուսաւորումես
Ուրախ դէմքի տեղ, մի տխուր երես։

Digitized by Google

Քեզ խոր ախորժութեամբ չէ սպասում նա,
Որ չէր սառցել բաղդից մի հարուած.
Որ գոհ իւր օրից հասած գիշերին,
Աղօթք է առնում վերև առ Աստուած.
Այլ քո ծագելուց մինչև մտանելդ
Աչքը քեզանից չէ հեռացնում նա,
Որի կորուստքը անչափ են կեանքում,
Որ արտասվումէ իւր բաղդի վերայ։
Ո՛հ, պայծառ լուսին, դու պայծառ լուսին,
Վկայ չես միայն լոկ արտասուքի.
Դու որքան յաճախ քո խաւար գահից
Տեսող ես լինում լուռ զարհուրանքի։
Քո ճառագայթով որքան փայլել է
Պողպատեայ սուրը ծխված արիւնում....
Թէ հնար լինէր քեզ այդ րոպէին,
Խաւարվիլ իսկոյն գիշերի մթնում,
Լցվիլ արիւնով, և այդ նշանով
Դողդոջուն աչքին այդ մարդասպանի
Երևել դարձեալ կապոյտ երկնքում։
Թո՛ղ գէթ իմանար այդ չարագործը,
Որ կայ մի վկայ և խաւար գործքի.
Որ երկնքիցը նորան նայումէ
Մի դատապարտող խիստ, անմերժելի։
Բայց այս երազ էր... ո՛վ գիտէ, գուցէ այս երեկոյես,
Դարձեալ կը թափվի մի մարդու արիւն.
Բայց նոյնպէս պայծառ, դու նոյն սառնութեամբ,
Կը լուսաւորես արիւն ու սուրը,
Եւ սպանվածին և մարդասպանին
Քու լուսից կը տաս հաւասար բաժին։

Կոմս Էմմանուէլ (Մ. Նալբանդեանց): Հիւսիսափայլ 1858 Թ. ե. 264:

Միքայէլ Ղազարեան Նալբանդեանց, ծնաւ 27 Հոկտեմբերի, 1830 Թ. Նոր-Նախիջևան, Դոն գետի վերայ: վախճանեցաւ 36 տարեկան հասակում, թոքախտացաւից (Թոքախտութիւնից, чахотка) 1866 Թ. մարտի 31, Կամիշին քաղաքում, Սարատովի գուբերնիում (gouvernement de Saratow), Վոլգա գետի վերայ; Թաղուեցաւ 14 ապրիլի Նոր Նախիջևանու Սուրբ Խաչի վանքի դրան առաջև, ձախ կողմը: Մանկութեան հասակում աշակերտեցաւ Տէր-Գաբրիէլ Պատկանեանցի մօտ, մինչև 1846 Թ. ետոյ, 1867 Թ. եղև գրագիր և ետոյ քարտուղար Նախիջևանայ եւ Բեսարաբիոյ Վիճակաւոր առաջնորդ Մա-

Digitized by Google

թէոս արքեպիսկոպոս Վեհապետեանի մօտ: 1858 Թ. գնաց Մոսկվա եւ յետոյ Պետերբուրգ; ստացաւ համալսարանից վարժապետական աստիճան; սկսեց հայոց լեզուի դասատուութիւն Մոսկվայի Լազարեան ուսումնարանում; յետոյ Մոսկվայի համալսարանի բժշկական բաժնում սկսեց պարապել, բայց չը վերջացրուց իւր պարապմունքը: 1858 Թ., երբ Ս. Ն. Նազարեանցը սկսեց հրատարակել «Հիւսիսափայլ» ամսագիրը, Նալբանդեանցը նորա քանքարաւոր աշխատակիցներից գլխաւորն եղաւ: Իւր գրած յօդուածները կը ստորագրէր «Կոմս Էմմանուէլ, Փառոս Յովակեան», եւ այլ անուններով: 1856 եւ 1858 Թ. ճանապարհորդեց Եւրոպա եւ տեսաւ. Կ. Պօլիս, Վիեննա, Վենետիկ, Փարիզ, Լօնդօն եւ այլ տեղեր: 1860 Թ. Պետերբուրգի համալսարանում ստացաւ արեւելեան լեզուագիտութեան կանդիդատի աստիճան: 1861 եւ 1862 Թ. Թ. ճանապարհորդեց, Պետերբուրգից, Մոսկվա, Նոր-Նախիջեւան, Տիֆլիս, Երեւան, ս. Էջմիածին; վերադառնալով Տիֆլիս, Կ. Պօլիս, Փարիզ, Լօնդոն; էնտեղից, Փարիզու եւ Սուէզի ճանապարհաւ, Կալկաթա, Հնդկաստանի մեծատուն հայերից մօտ 70 տարի առաջ թողած Նոր-Նախիջեւանի համար կտակած գումարը ձեռք բերելու: Նալբանդեանցի բացի չափաբերական աշխատութիւններից, որոնք տպած են մեր երգարանումը, յայտնի են Հիւսիսափայլի 1858 Թ. կրիտիկա «Հանդէս Նոր Հայախօսութեան» 1 հատորի վերայ: Դքսուհի դը Շեվրեօզ: Մահացուցակ Գէորգ Գեղամեանցին: Դամբանական ճառ: Աշխարհի կազմածը եւ նորա հրաշքները: Պրոպերցիա Ռոսսի: Նամակ առ Հիւսիսափայլ հրատարակողը: Յիշատակարան կամս Էմմանուէլի օրագրական թերթերից; նոյնը: Մխիթար Սեբաստացի եւ Մխիթարեանք: Կրիտիկա Գամառ-Քաթիպայի ժողովրդական լեզուով գրած, թարգմանված եւ տպված Ռօբինզոնի պատմութեան վերայ: Յիշատակարան կամս Էմմանուէլի օրագրական թերթերից; նոյնը: Առաջարկութիւն (բանաստեղծութիւն): Յիշատակարան կամս Էմմանուէլի օրագրական թերթերից: Նկատողութիւնք: Յիշատակարան: Նամակ առ Հրատարակողն: Թալիսմաններ:

1859 Թ. Յիշատակարան Կ. Է. Օ. թերթերից: Մահացուցակ Աբրահամ Պօղոսեանց փաստաբանի: Յիշատակարան: Ազգային ժառանգութիւնք Նոր-Նախիջեւանին կտակած ժառանգութեան մասին. 1794 եւ 1795 Թ. Կալկաթայի Մա-ւէհ Բաբաջանեանցից): Յիշատակարան; նոյնը: Մեռելահարցուկ: Յիշատակարան: 1860 Թ. Յիշատակարան: Մանկութեան օրեր (բանաստեղծութիւն): 1862 Թ. Յայտարարութիւն Հայաստանի աշխարհագրական կարտի մասին:

Բաց ի սորանից Նալբանդեանցը թողել է քանի մի ձեռագիր աշխատութիւնք եւ նամակներ: Իւր վերջի տարիները շատ աշխատեց Ղազարոս Փարպեցւոյ թուղթը առ Վահան Մամիկոնեից իշխանը աշխարհաբար թարգմանելու: Այս աշխատութիւնը իւր լեզուի պարզութեամբ, կանոնաւորութեամբ, ոճի գեղեցկութեամբ, եւ զանազան քննողական ծանօթութեամբ պիտոյ է համարել հանգուցեալի գրաւոր աշխատութեանց պսակը: Հանգուցեալը այս գործը թողեց ամենեւին պատրաստ տպագրութեան համար եւ շատ կարելի է որ քանի մի ամսից տպվի: Այն ժամանակ հասկացողքը թող համեմատեն Նալբանդեանցի այս աշխատութիւնը Մ. Էմինի մի եւ նոյն տպագրութեան թեան հետ: Բաց ի սորանից մնացել է. Շերամագործութիւն, Սկիզբն քերականութեան աշխարհաբար լեզուի եւ քանի մի բանաստեղծութիւնք:

Նալբանդեանցի մահացուցակը տպուած է Տիֆլիզու «Մեղու Հայաստանի» լրագրի 1866 Թ. № 19, մայիսի 21:

Digitized by Google

283

Այն երազ էր։

Ու ծանր է վիշտս, և ես քնումեմ, —
Ու ահա երազ խորին գիշերով.
Այն մեծ երազ է. ես տեսանումեմ.
Հայի մութ աստղը փայլեց մի լուսով։
Ու ահա Հայերն, նախանձով վառուած,
Դիմումեն յառաջ, որպէս այլ ազգեր,
Ու մտանումէ նոցա մէջ Աստուած,
Բերելով իւր հետ միաւորիչ սէր։
Ու կարծես, այդ սէրն պէտք է հաստատուի,
Որ վարձատրէ արիւնով հոսած
Նոցա արտասուք, և ոգևորուի
Ընծաղիկ կեանքը Հայ-հասարակաց։
Զարթնումեմ քնիցս. — ինձ պաշարումեն
Նոյն իսկ հոգեկան ցաւի սև օձեր,
Ու Հային չար բաղդ ինձ գուշակումեն.
Ցաւեցէ՛ք, Հայեր. տեսածս — երա՛զ էր։

Ս. Շահազիզեան։

284

Գերի Հայի աղօթքը։

Գո՜հ ենք Քեզնից, ո՜վ Բարերար,
Օրհնեա՜լ լինի միշտ Քո անուն։
Թո՛ղ արդար արևըդ այդ լուսավառ.
Բերէ իւր հետ մեզ փրկութիւն։
Ա՜հ, ուրախ օր շընորհիր, Տէ՛ր,
Մեր խղճալի հայրենիքին;
Նորա սիրուն սարեր, դաշտեր
Օրհնումեն քեզ եռանդագին։
Մի՜ տար, Աստուած, որ կործանուի
Լուսակըրօն Հայոց աշխարհ.

Digitized by Google

Թո՛ղ քաղցր անուն Հայաստանի
  Անայ կենդան միշտ մեր համար.
Բա՛ց մեզ դուռն քո ողորմութեան,
  Յեսու, Մովսէս մեզ ուղարկէ՛ր,
Որ այս դժնեայ Եգիպտոսից
  Աւետեա՛ց մեզ տանեն երկիր:
Ո՛հ, այն աշխարհ, ուր առաջին
  Քարոզեցաւ Աւետարան.
Փայլեց դրօշը ծիրանածին;
  Կանգնեցաւ Խաչ քրիստոսական,
Ուր Նուիրական Նահատակներ
  Դէմ վիշապին զինուորեցան.
Պատերազմի կանաչ դաշտեր
  Նոցա արիւնով ներկուեցան:
Ուր Հայրեր մեր երանելի.
  Գրիգոր, Ներսէս, Մեսրոպ, Սահակ,
Մեծարեցին անուն ազգի,
  Եւ ննջեցին ծաղկապատակ:

Ս. Շահազիզեան:

285

Յովհաննայի հրաժարվիլը:

(Գերմ. Շիլլերից)

Մնաք բարով լերինք, սիրուն արօտներ,
  Հանդիստ, խաղաղ հովիտք, մնա՛ք դուք բարով.
  Այլ շրջելու չեն ձեր վերայ իմ մեղմ քայլեր,
  Յովհաննայից առէք դուք այժմ վերջին բարով:
  Իմ ջրած դաշտեր, իմ տնկած ծառեր,
  Աճեցէք զուարթ, շատ ու շատ օրեր.
  Մնաք բարով ծմակներ և ցուրտ աղբիւրներ,
  Այլ չեմ լսելու հովտիս արձագանգ, քեզ ով անոյշ ձայն,
  Որ այնքան յաճախ երգերս կրկնէր.
  Երթայ Յովհաննան, անդարձ յաւիտեան:
Տեղեր, ուր միշտ ես խնդայի հանդարտ,
  Ձեզնից յաւիտեան այժմ հեռանումեմ.

Digitized by Google

Ձեր եղէք գանձեր, սար, ձոր, անտառ,
Անտէր, անհոգիւ ես ձեզ թողնուեմ.
Այժմ մի ուրիշ հոտ պիտի հովվեմ,
Սանտգի դաշտում արիւնով ջրած.
Այսպէս մի Հոգի հրաման է տուած.
Ունայն ցանկութեամբ ես բորբոքված չեմ։
Նա որ բոցավառ թփի մէջ իջեց
Առ Մովսէս երբեմն Քորեբի ծայրին,
Դէպ ի փարաւոն դիմել հրամայեց,
Որ երբեմն համեստ պատանի Դաւիթին,
Հովվին իւր համար զինուոր նա ընտրեց,
Որ միշտ ողորմած էր հովիւներին,
Նա ինձ հրամայեց ծառախ ճիւղերից.
«Գնա՛, ասելով. վկայիր դու ինձ։
«Մարմինդ պատիր ծանր զրահով,
Պողպատով ծածկիր քո փափուկ կուրծքդ.
Մարդկային սէրը ունայն իղձերով
Զվառէ՛ երբէք անարատ սիրտդ.
Երբէ՛ք չծաղկի ճակատդ պսակով,
Սիրուն երեխայ չխաղա՛յ գոգումդ.
Բայց կը պսակեմ փառքով յաղթութեան
Բոլոր կանանց մէջ ես քեզ յաւիտեան։
«Երբ կը վհատվին քաջերն ևս կռվում,
Երբ մօտ է ահա Ֆրանսիայի վերջը.
Յառաջ կը տանես դրօշակը դաշտում,
Եւ ինչպես այն ժիր, քաջ հնձարարը,
Գետին կը ձգես հպարտ յաղթողին,
Կը քանդես նորա բաղդի անիւը,
Կ՚ազատես Ֆրանսիան, դու այլև Ռէյմսը,
Ուր կը թագադրես արքայ Կարլոսը։»
Երկինքը նշան էր ինձ խոստացել.
Ահա ուղարկեց այս սաղաւարտը.
Երկնային ուժով, նրան շօշափելուց,
Սառումէ սիրտս նորա երկաթը,
Դէպ ի պատերազմ քարշումէ նա ինձ,
Մղումէ բռնի դէպ կռուի դաշտը.

Digitized by Google

Կռուի դաշտը լռութեամ արդէն,
Եւ թմբուկները սաստիկ հնչումեն։

Թարգմանութիւն: Հիւսիսափայլ, 1859 Թ. Ե. 572—573։

286

Առանձնութիւն։

Այլ չէր սփոփում պայծառ առաւօտ
Վրդոված հոգուս ցաւեր կրակոտ.
Աւերակի մօտ, կանաչ ծառի տակ,
Մտքի մէջ կորած էի բովանդակ։
Չէին պակասում վշտերըս յոլով,
Հոգիս ու սիրտս միշտ խռով էր խռով.
Ագաւորի պէս, անխօս լուռ ու մունջ,
Ձգումէի շատ ներքուստ դառն մրմունջ։
Բարձր սարի տակ, փայլուն ու կապոյտ
Մի գետ փրփրադէզ վազումէր շուտ շուտ.
Լողումէր նորա վերայ մի նաւակ,
Ձկնորսն երգումէր իւր քաղցր նուագ։
Գետի միւս կողմում այգիներ, արտ,
Փողփողումէին թփերով ցօղոտ.
Բնութեան նուրբ գեղով ծածանում մունջ մունջ
Այս ծաղիկներով յասմիկի փունջ փունջ։
Խխաչք աղջիկներ, լուացք շալակին,
Վազում գնումէին ափերով գետին.
Այն տեղ մի ջրաղաց պտտումէր արագ,
Ցօղեր մարգարտեայ շաղ տալով բարակ։
Կար այն տեղ հնուց աւեր աշտարակ,
Իսկ նորա մօտին խուց մի փոքրաբակ.
Կազմ ու զինավառ մի զինուոր բրդոտ
Երթում գալիս էր, կանգնում խցի մօտ։
Խաղ զինուորական առնումէր փոյթ փոյթ,
Ուսից ուս դնում հրացանը շոյտ շոյտ.
Երբեմն պարզումէր, երբեմն ուղղում,
Մերթ արձակումէր, մերթ նուրբ նկատում։

Այս բնական ու պարզ համեստ տեսարան
Չկարաց տանել վէրքերիս դարման.
Ցաւիս բժիշկը այն տեղ չպատահեց,
Սիրտս և հոգիս այրեց, խորովեց։

Ն. Հիւսիսափայլ, 1861 Թ. Ե, 505։

287

Երգ 'ի վերայ աւերման և խորասուզման Ակոռւոյ գեղջ 'ի 23 յունիսի 1840 ամի։

Ո՞վ էր տեսել էս[1]) աշխարհս էս օրին,
Որ մեղացն շարժը քանդեց Ակոռին։

Զարհուրելի՛ էր շարժի եկած օրը,
Սար ու ձոր իրար դիպաւ՝ ասեմ ծորը,
Մերը որդուն՝ որդին մոռացաւ հօրը,
Սարսափանք էր նայելիս Մասըսայ[2]) ձորին։
Էս պատիժն ամէնն էր մեր մեղիցը,
Արարատեան սարը շարժեց տեղիցը,
Տակովն արեց՝ մարդ չի պրծաւ գեղիցը,
Ո՛չ Հայ, ո՛չ Թուրք, ո՛չ Ջըհուտ[3]), ո՛չ Ասորին[4])։
Լերին քակեալ, Թընդաց որոտաց ձորը,
Ախմիշ[5]) էլաւ՝ եկաւ ձիւնաբեր ջուրը,
Հոսեաց՝ տարաւ վանքն աւազան աղբիւրը,
Գիփ[6]) հաւաքեց՝ ածեց յանդունդս խորին։
Բարկացել էր մեր Արարիչն էս հետին,
Իրար դիպաւ՝ շարժեց Երկինքն ու գետին,
Չի՛ խնայեց Սուրբ Յակովբ Հայրապետին,
Որ քեռի էր Լուսաւորիչ Գրիգորին։
Ակոռին էր աշխարհիս մի նշանը,
Չի պահելով Աստուծոյ պատուիրանը,
Անմեղ տեղը կորաւ չորս հազար ջանը[7]),

---

1) Այս։ 2) Մասիս, որ և Այրարատ կամ Արարատ լեառն։ 3) Հրէայ կամ Եբրայեցի։ 4) Կամ Նասարանին։ 5) Հոսեալ, վազեալ. Ախմիշ կամ Ագմըշ էլաւ—վազեց։ 6) Բոլորն, միանգամայն, բոլորովին, ընդ ամէնն, ողջ։ 7) Ջան—Հոգի (զգայական) անձն, մարմին։

Digitized by Google

Ինչ լսէին Աստուածային Սուրբ բանը,
Ինչ կու լսէր դարձ եկած մեղաւորին։
Խրատ առէք՝ կարդացէք Աստուծոյ Գիրը,
Լաւ ճանաչէք ձեր ճանապարհն ու փիրը [8]),
Փառք տուեցէք՝ մէկել չ'գայ էս Թիրը [9]),
Պաղատեցէք Աստուածածնու Աթոռին։
՚Նոյ վայր իջաւ տապանովը այս Սարումը,
Յակոբ Հայրապետն աղօթեց քարումը,
Հազար ութ հարիւր քառասուն տարումը,
Էս պատիժն էլաւ Յունիսի քսան օրին։
Մարդ չիմացաւ խեղճ Ակոռու հնարը [10]),
Գորբէդիար [11]) ընկաւ ամէն մի քարը,
Խրատ առէք՝ դուք էլ [12]) մեք գործիլ չարը,
Էս Նասիհաթն [13]) արաւ Ադամ Աշըարը [14])։
Միշտ փառք տուէք ձեր անմահ Թագաւորին։

Աշըար Ադամ

288

Աղջոյն հրաժարական։

Մնացիր խաղաղութեամբ՝ ով իմ հոգի ջան [1]) սիրելի,
Այսօր ինձ տուր ձեռովդ՝ բաժակ անջատման սիրելի,
Սէրի ծովումն եմ էլած՝ նաւ ալէկոծման սիրելի,
Կենդանի ջոկնըվիլը՝ նման է մահուան սիրելի,
Երկու մեծ լուսաւորքն ինձ՝ խաւար փոխեցան սիրելի,
Երկու կամ երեք տարին՝ մեզ լիցի պայման սիրելի,

---

8) Գլխաւորութիւն հաւատոյ կամ դենի. գլխաւոր կամ առաջնորդ բազմութեան իրիք։ 9) Ցասումն, բարկութիւն. պատիժ (յերկնուստ). նետ, ՚փքին, ալաք (բարկութեան)։ 13) Պատճառ, առիթ. հանգամանք, որպիսութիւն։ 11) Տանէ 'ի տուն, դրանէ 'ի դուռն, ձորոյ 'ի ձոր։ 12) Այլ, և, ևս, դարձեալ, և ևս։ 13) Խրատ, խորհուրդք, յորդորումն։ 14) Սերտած. կիրթ 'ի բերան։ Զայս մականուն ստացաւ յայլոց Երգիչն հանգուցեալ, որովհետև առանց իրիք պատրաստութեան բանաստեղծութիւնս առնէր կամ յանկարծ խաղս ասէր յոր և իցէ բնաբանի վերայ կամ առարկայի։

1) Հոգի—զգայական. գեղեցիկ. կեանք։

Digitized by Google

Չի խախտվինք՝ միայն սիրով լինինք բաւական սիրելի,
Մինչև կրկին տեսութեան՝ Տէրն անէ արժան սիրելի։
Խնդրումեմ այսուհետև՝ համարձակ ման գալ չունենաս,
Անմտին աննամուսին [2]) երբէք մօտիկ տալ չունենաս,
Խորամանկ քաղցրաբանին՝ խորհուրդ տալոյ հալ [3]) չունենաս,
Անվայել բարեկամի՝ տուները երթալ չունենաս,
Քու վիճակէն գոհանաս՝ բարձրութեան ցանկալ չունենաս,
Աղքատութեան միջոցէն տրտմիլ՝ նեղանալ չունենաս,
Սամակով կամ յիշելով՝ ինձի մոռանալ չունենաս,
Ինձ լսես չե՛ս ունենալ՝ սոր աստիճան սիրելի։
Քեզանից բաժանվելով՝ հեռու տեղեր պէտք է գնամ,
Քաջ սէրդ միտ բերելով յատուկ քեզ ինձ մօտ իմանամ,
Լսելով պարզ [4]) անունդ՝ քեզ ինձ տուողէն գոհանամ,
Հարազատ բարեկամով՝ սիրոյ նամակըդ ստանամ,
Ալ ուրիշ սէր չի ճարեմ՝ շուտ քեզի դառնալու ջանամ,
Մահէն Աստուած խնայի՝ մինչ տեսութեանդ արժանանամ,
Փոքր ինչ ապրուստ տայ Տէրս՝ որ կարօտութիւն չունենամ,
Վայելենք այնուհետև՝ վիճակ քաղցրութեան սիրելի։
Անթարշամեալ [5] սէրերով՝ վայելենք վիճակ միասին,
Ազնիւ սէրն ունենալով՝ անխախտ և անքա՛կ միասին,
Վայելենք էս աշխարհս՝ երկար ժամանակ միասին,
Ո՛չ սոր անուն թողունք՝ ո՛չ թերի փափագ միասին,
Չարակամ ոսոխներին [6]) կանգնինք հակառակ միասին,
Աւետարանը ունելով՝ մեզ կենաց մուրհակ [7]) միասին,
Հոգիէն նորոգվելու՝ կազմենք նպատակ միասին,
Շիրինի [8]) խնդիրը իր տիրոջմէն այսքան սիրելի։

Աշըգ Շիրին։

---

2) Աննամուս—անամօթ, անառ, նախատ. (Նամուս—ամօթ, առ, փոյթ)։ 3) Միտք. դիտաւորութիւն, կամք։ 4) Լաւ, քաջ, բարեհամբաւելի։ 5) Անթառամեալ. չթոռոմած, միշտ դալար։ 6) Թշնամի, հակառակորդ 7) Պիտակ, ձեռագիր. գրած՝ ձեռք դրած՝ կնքած թուղթ։ 8) Շիրին—քաղցր։ Ա՛ անուն սիրականի փերհադին, որ վառեալ սիրով Շիրինի, փորեաց և ծակեաց զլեառն՝ բիսիւթուն (անսիւն, այսինքն՝ անծառ) անուանեալ, առ 'ի տեսանել զգէմս սիրելւոյ իւրոյ։ Յոյր սակս և կոչեցաւ փերհադի քիւհքէն. այսինքն՝ փերհադն լեռնափոր։ Երգիչք մեր՝ 'ի Պարսիկ բանաստեղծութեանց անտի ուսեալք, յաճախակի յիշատակեն զսէր սոցին յառաջացուածս իւրեանց։

Digitized by Google

289

Մուխամբազ [1]։

Երեկը՝ ինձի այսօր՝ թըվում է երազի նման,
Օրերըս՝ տարիներըս անցնում է վըռազի [2]) նման,
Աշխարհիս փառքը բոլոր՝ կարծվում է տընազի [3]) նման,
Մէկ րոպէ չի՛ մնում՝ սահմանումը սազի [4]) նման,
Մենք վազող ջուր սըրընթաց՝ ինքն է աւազի նման։
Շատ առաջ աշխարհը մեզ՝ դատարկ մէկ յոյս տալ կուննենայ,
Երբեմն մեզ կըլլէ՝ հոգ տանելու հալ կուննենայ,
Եթէ քիչ բախտ ունեցար՝ քեզ մօտ գնալ՝ գալ կուննենայ,
Իսկ թէ ո՛չ՝ քեզ յաւիտեան թողուլ՝ մոռանալ կուննենայ,
Հաստատ յոյսդ մաշելով՝ կ՚թողայ մէկ մազի նման։
Իրաւի աշխարհը՝ մենք՝ մեր հետը մէկ բան չի՛ բերինք,
Հայրերիցս չի՛ ծնած առէնը՝ մենք ինչի՞ տէրինք,
Երբ ծնանք, էն րոպէին՝ մեզ մահի մօտ գրաւ գրինք,
Արբութեան բարքիցը զուրկ՝ և բարութեանն անընվէրինք,
Մեղսասէր սիրտ ունէինք՝ այն թիւնաբեր վազի [5]) նման։
Ի՞նչ էր, որ մեկնաբանեց Փրկիչը հրէից իշխանին,
Ասելով. թէ մարդիկը՝ պէտք է վերստին ծնանին,
Հոգւոյ աչքով նայումեմ՝ էս ամենաշա՛հ հրամանին,
Հուսկ յետոյ մտիկ տալով՝ ինձ պէս չարացեալ արձանին,
Մինչ անուշ կեանքիցս էլ՝ դառնումեմ օտկա՛զի [6] նման։
Քեզ ասեմ՝ էս անցաւոր վիճակի ո՞ր հա՛լն [7]) է լաւ,
Մարմնեղէն կամքի նաև՝ աշխարհի թող տա՛լն է լաւ,
Քեզ միայն իւր մահովը՝ փրկողին յուսալն է լաւ,
Էլ ուրիշ լաւ չի կայ, բայց նոր սիրտ ունենալն է լաւ,
Շիրինը սուրբ ժողովոյս մէջն՝ է նուազի նման։

Աշըգ Շիրին:

---

1) Նուագ, երգ, եղանակ։ 2) Շուտ, շտապ, երագ։ 3) Այպն, կատակ, ծաղրա՛լի։ 4) Է՛ յայտնի նուագարան ինչ, զոր 'ի գործ ածեն երգիչք (աշըղք) յԱրևելս։ 5) Որթ խաղողոյ։ 6) Մէկ բանից հեռի լինելն, 'ի բացեայ կալն։ 7) Դիրութիւն, որպիսութիւն հանգամանաց կամ պարագայից։

Digitized by Google

290

Վ ա ր դ ի ո ս տ։

(Ռուս բանաստեղծ Լերմոնտովին է հետեւած):

Ասա՛ դու ինձ, ոստդ վարդի,
Ո՞ւր ես ծլել, ո՞ւր ես ծաղկել,
Ո՞ր հովտի կամ ո՞ր դաշտի
Զարդարանք ես դու եղել։
Արդեօք ծլե՞լ ես Եդեմում,
Ուր ջրել է քեզ Եփրատ,
Թէ սնուցել է իւր գոգում
Քեզ ծերունին Արարատ։
Ո՞ր անգութի ձեռն է քաղել
Քեզ քո թփից մայրենական,
Կամ ո՞ր անգութն է քեզ տնկել
Այս աշխարհում պանդխտական։
Կամ թէ այն թուփ, քո օթեւան,
Խառամեցա՞ւ քեզ համանման,
Թէ սոխակները քաղցրաձայն
Մխիթարումեն միշտ նորան։
Բայց դու չունիս մխիթարիչ,
Ով թագուհիդ ծաղիկների,
Զուսխս դու քեզ սիրոյ երգիչ,
Խառամումես երկրիցդ հեռի։
Մի մի ագռաւ վատահամբաւ
Գուշակումէ նոր գոյժ, նոր ցաւ,
Իսկ դու տխուր, վիրաւորուած
Կախել ես գլուխդ թառամած։

Զալալեանց: Հիւսիսափայլ 1861 թ. ե. 339—340։

291

Ըստ եղանակի «Գիւղական աղջիկ եմ ես» տաղին։

Ես Տապան նստեալ 'ի գագաթ սարին,
Իբրև պահապան Հայոց աշխարհին,

Digitized by Google

Գիշեր և ցերեկ կոչեմ և ողբամ,
Իսկ Հայք զիս թողեալ, պաշտեն օտարին.
    Ո՞ւր է Հայ, ո՞ւր է Հայ, ո՞ւր է Հայ,
    Որ ասէ՝ վա՜յ, վա՜յ։
  Կորուսեալ զգահ, գայիսոն և թագ,
Նայրի մնացի, անզարդ, անպսակ.
Մտի յանկողին զանազան արանց,
Եղէ անպատիւ ես տեսակ տեսակ. Ո՞ւր է Հայ, և այլն։
  Զիս թողին անտէր, եղեն ցիր ու ցան,
Հայաստան մնաց այլոց ապաստան,
Թշնամիք զնա կոխան արարին,
Վէմք հիման նորա, տե՛ս, թէ ո՞ւր հասան։ Ո՞ւր է Հայ, և այլն։
  Արուսեակ բաղտիս յանդունդն իջաւ,
Ճրագ փառաց իմոց 'ի հողմոյ շիջաւ,
Որդիքն իմ՝ նման անմռունչ գառանց,
Ի սպանդ մահու տարան դահիճաւ։ Ո՞ւր է Հայ, և այլն։
  Գարունն իմ կորոյս զիւր տաք եղանակ,
Չեբեր զշուշան, վարդ և մանուշակ,
Մէյեադ, արիւն իմ սառուցեալ մնաց,
Զի ոչ ծագեցին լուսին, արեգակ. Ո՞ւր է Հայ, և այլն։

Գ. Տ—Ց. Մաղաթեան։

292

Ի բերանոյ Հայաստանի, ըստ եղանակի

«Անի քաղաք նստեալ՝ կուլար» տաղին։

Թէպէտ ես մեծ տան նշան եմ,
  Ամենից ազնիւ իշխան եմ,
  Ո՛չ մեռած եմ, ո՛չ կենդան եմ,
  Օգնական չունիմ, ի՞նչ անեմ։
Ո՛վ անցաւոր, ինձի նայիր,
  Անբախտութեանս խնայիր,
  Ի՞նչ կուլէր՝ փոքր մնայիր,
  Իմանայիր, թէ ինչ բան եմ։

Digitized by Google

Թշնամիք մարդս ծռուցին,
Մէջքս ծանրութեամբ կեռուցին,
Որդիքս ինձնից հեռուցին,
Այժմ այլոց ապաստան եմ։

Ձեռումս կոտրվեց սուրըս,
Մնասուեցաւ ձին ու տուրըս,
Լեղի դարձաւ քաղցր ջուրըս,
Բաս ես ո՞նց չի յոգւոց հանեմ։

Առաջ կէի անձամբ անձին,
Այժմ կարօտ այլոց գանձին,
Սէյեադ, քեզ ասեմ առանձին,
Արիացեալ Հայաստան եմ։

Գ. Տ—Տ. Մաղաթեան։

293

Ի բերանոյ Հայաստանի։

Ես դալար ծառ մի տնկեալ 'ի Հայկայ,
Պտղաբերութեամբ ինձ նման չկայ.
Չեմ ես սնափառ իբրև սարդենի,
Հողմն ատելութեան փչեաց ես անկայ.
Ո՛ւր է սէր, ո՛ւր է սէր, ո՛ւր է սէր, զի նորոգեցայց։

Քաղցրահամ պտուղ իմ էր անքանակ,
Զաշխարհ լիացոյց երկար ժամանակ,
Ոստք իմ և արմատք 'ի բնէ խզեցան
Դառն ատելութեամբ՝ անսուր, անդանակ։ Ո՛ւր է սէր, և այլն։

Տերևք իմ կանաչք վաղ թառամեցան,
Երակք անդամոյս 'ի ջրոյ քամեցան.
Կեղևն իմ քնքուշ որդնակեր եղև,
Դուցէ այգեպանք այսպէս կամեցան։ Ո՛ւր է սէր, և այլն։

Ի գալ ամարան ազգ իւրաքանչիւր,
Ցնծալով փութայ քաղել զայգին իւր.
Իսկ ազգն Հայկայ ձեռն 'ի ծնօտի
Աւաղէ, հոսէ արտասուաց աղբիւր։ Ո՛ւր է սէր, և այլն։

Digitized by Google

Սէյեադն ազգասէր զազգէն բամբասէր,
Գիշեր և ցերեկ ողբալով ասէր.
Հայք զիա՞րդ կարեն ճաշակել զպտուղ,
Զի չունին հաստատ հաւատ, յոյս և սէր.
Ո՛ւր է սէր, ո՛ւր է սէր, ո՛ւր է սէր, զի նորոգեցայց։

Գ. Ց—Ց. Մադաթեան:

294

Ի դիմաց Անի քաղաքին, ըստ եղանակի «Գիւղական աղջիկ եմ ես» երգոյն։

Ո՛վ դու անցաւոր, Հայ երիտասարդ,
Տե՛ս Անի մայրաքաղաքս Հայոց.
Նախ շքեղ էի յաշխարհի, իսկ արդ՝
Եղէ առարկայ ծաղու տղայոց.
Ո՞ւր էք դուք, ո՞ւր էք դուք, ո՞ւր էք դուք, դիւցազունք Հայոց.[1])

Բնակիչք իմ էին արքայք մեծաշուք,
Այժմ եղեալ են մաշկաթեւք և բուք.
Սրբատաշ հիմունք իմ քայքայեցան,
Չգիտեմ, զի՞արդ Հայք իմ չառնեն սուգ։

Այլազգիք տեսեալ զիմս դրութիւն՝
Տխրին, անկանին 'ի խոր տրտմութիւն.
Իսկ Հայք ո՛չ կամին հարցանել ցաւն իմ,
Զի կորուսեալ են զազնիւ բնութիւն։

Ի թշուառութեան խիղճն քարանայ,
Աշխոյժ զգացման իսպառ վերանայ.
Անբախտն է ծառայ ամէն մոլութեանց,
’Բարեաց խոտորի, չարեաց տիրանայ։

Գ. Ց—Ց. Մադաթեանց:

---

1) Ամենայն տանց վերջումն կրկնեա զայս տող։

Digitized by Google

295

Ո՛վ արդարադատ, աշխարհի սարքն է՞ր է ծռուել,
Ու՞ր է առաջվան սրբութեան վարքն, է՞ր է ծռուել,
Մի՞թէ թողել ես դիփ արարածքն իւրեանց կամքին,
Որ չես հարցանում՝ թէ նախնեաց կարգն է՞ր է ծռուել։

Բարույն հետեւող՝ քառասնից մէկն լինի, վատ չէ,
Չարին հետեւող՝ թէ տասնից մէկն լինի, վատ չէ,
Քեզնից երկնչող՝ չորս մասնից մէկն լինի, վատ չէ,
Ո՛չ ոք չի գիտէ՝ գործերի շարքն է՞ր է ծռուել։

Որին բանական մարդ ես կարծում, լինում է անբան,
Որին գովումես, երեւում է կողոպտիչ մարդկան,
Ճշմարտութիւնն անյայտ եղեւ, չ'կայ դատաստան,
Ընդդէմ քոյ կամաց մարդկային բարքն է՞ր ծռուել։

Ո՛չ ռամիկն է ռամիկ, ո՛չ իշխանն է իշխան,
Ո՛չ անշունչն է անշունչ եւ ո՛չ ինսանն է ինսան,
Այժմեան բազարի ո՛չ քաշն՝ ո՛չ միզանն է միզան,
Արդեօք՝ կշեռքի էն ուղիղ լարն է՞ր է ծռուել։

Ի՛նչ որ լինում է աշխարհումս՝ ամէնն գիտես,
Քոյ էդ անսահման համբերութեամբ վերջն կ'դիտես.
Գոնեա՛ մին անգամ ինձ գթալով հարցանել պիտես,
Սէյեադ, քո քրտամբ աշխատած փառքն է՞ր է ծռուել։

Գ. Ց—Ց. Տաղաթեանց:

296

Փչուի էսպէս ժամանակն, յոյս ու հաւատ տէր չկայ,
Մաշվիլ է ճշմարտութիւնն, մէ իմանօղ տէր չկայ.
Խռնիլինք մեր միղաց ջիդէքն, մէկ մէկու բամբասելով.
Գլխորվեցաւ իստակութիւնն, հաւատով հէրն ու մէր չկայ։
Հասաւ մեր միղաց պատիժն, իմացէք ինչպէս բան է.
Իչ մարթուն հաւատալ չկայ, էս ինչպէս դադատան է.

Digitized by Google

Տանջանք ունինք դժուխկումը, ով լեզուով սթամ կոնէ.
Ահալի վարպետն պատիւ չունէ, մէկ ժանակ տէր չկայ։
Խափանուից բա՛րևլու միտկն, սէրով սալամ տալ չունինք.
Պէտկէ մէկմէկու քանքասինք, աւելի ափալ չունինք.
Ճ՚շմարիտ յուսով մարթ սիրինք, միասին ման գալ չունինք,
Քիչ է միր միղաց հարցմունքը, էլ քուր ու ախպէր չկայ։
Սիրավորուեցանք հաւտիցն, օրէնքն խաւարումէ,
Շատ մարթ կայ հոքուն չէ հոքում, մարմինը զարթարումէ.
Քիչիկ-Նովայ միխկդ լաց, ինչ անձդ բաշարումէ.
Աւելցաւ շառն աշխարքիս, այսուհետև խէր չկայ։

Քիչիկ Նովա, աշըղ։

297

Ողջոյն Հրաժեշտի զաւակաց իմոց։

Հայր.

Զոր համայն սրբոց՝ Փրկչին Քրիստոսի
Յանձն առնեմ զձեզ՝ դստերք նազելի
Սուրբ աջոյ Նորա անտես հովանի
Ի գլխոց ձերոց՝ մի՛ պակասեսցի։
Երթամ ես յաշխարհ ի ձէնջ յոյժ հեռի,
Երթամ որոնել՝ զայն զոր կորուսի,
Արտասուօք ողբովք՝ ձայնիւ սգալի
Խնդրեսցից ես զայն՝ յամենայն երկրի։

Մարիամ.

Զի՞նչ խօսիս հայրիկ՝ զինչ դու կորուսեր
Եւ զի՞նչ գտանել՝ յանծանօթ երկիր
Կամիս. տա՛ մեզ մի՛ թագուցաներ
Տա՛ր և զմեզ ընդ քեզ, հա՛յր մի՛ արտասուեր։

Աննա.

Հայր մեր, ես գիտեմ, զմայր մեր ողբայ,
Զմահ Նորա յիշեալ մորմոքի սգայ.
Ե՞րբ սա մոռասցէ զանուն, զկերպ Նորա
Ե՞րբ հանգիստ տեսցուք՝ մեք զհոգի սորա։

Digitized by Google

Կատարինէ.[1]

Մի՛ արտասուէր հայր՝ մի՛ սգար ողբար,
Արտասուք զքեզ մաշեցին ի սպառ
Օ՛խ ո՞ սիրեսցէ զԿատարինէ քո Թշուառ
Խ՛է զքեզ տէր տարցի՝ յիւր երկնից գաւառ։
Յ. Վ. Ալամդարեանց:

1) Յարութիւն վ. երեք դստերքը. Մարիամը, ամուսնացած Աշտարխանցի Յովակիմ Աւետիքեան Դիակոնովի (սարկաւագեան) հետ, վախճանեցաւ; Աննան ամուսնացած է Տէր Պետրոս Ստաւրոպոլու աւագ քահանայ, Պատկանեանցի հետ; Կատարինէն նոյն Ստաւրոպոլու քահանայ Տէր-Մատթէոսի հետ է ամուսնացած։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Թ։

ԽԱՌՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՔ։

298

Տաղ 'ի Սուրբ Աստուածածին Մարիամ։

Մայր ցանկալի հիանալի, յոյժ տենչալի աննման,
Ո՜վ աղէկ լուսոյ անտանելւոյ դու երկնայնւոց օթարան,
Մայր գովելի երանելի միշտ սխրալի Մարիամ։
Մայր գովելի ելի լի լի լի լի Մարիամ....
Անապական մայր իսկական կոյս եզական տիրուհի,
Անհամեմատ և անարատ սուրբ գթառատ Թագուհի։
Կոյս գովելի երանելի միշտ սխրալի Մարիամ։
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ.....
Յաւէտ բարի փայլուն տեղի միշտ բերկրալի իսկուհի,
Դու գերազանց համայն ազանց լուր բերկրութեանց դշխուհի,
Կոյս գովելի երանելի միշտ սխրալի Մարիամ։
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....
Մայր սուրբ յուսոյ և սուրբ սիրոյ գերայարգւոյ մաքրասուն,
Լոյս բնակարան ցոյց օթարան, դու աննման սիրազուն,
Մայր գովելի երանելի միշտ սխրալի Մարիամ։
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....
Քեզ աղերսեմ յոյժ վեր երգեմ աղաղակեմ սիրուհի,
Գրկեալ հայցեմ ի քէն մաղթեմ միշտ հառաչեմ մայր բարի,
Մայր գովելի երանելի միշտ սխրալի Մարիամ։
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....
Տաճար փայլեալ խորան կազմեալ միշտ փայլեցեալ սրբուհի,
Անեղ բանին մայր Յիսուսի Թագուհի,

Digitized by Google

Կոյս գովելի երանելի միշտ սխրալի Մարիամ.
՛Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....

Յ. Վ. Ալամդարեանց։

299

Ռաբեղայ։

Ցուպը ձեռին, գլխին վեղար, տէրողորմեան համրելով,
Սուրբ ամոռից դէպի մի գեղ գընում էր նա շտապելով,
Միջօրէի հեղձուկ օդը տեղի տըվեց մեղմ զովին,
Բայց հայր սուրբը անզգայ էր բնութեան անգին պարգևին.
Թող և թռչնոց երամակքը պար բոլորած երգէին,
Հազարերանգ դաշտի ծաղկունք բուրումն 'ի վեր խնկէին,
Թող զեփիւռը զերթ հրեշտակի թերթէն եկած շունչ՝ շնչէր,
Նորա սիրտը չէին գրաւիլ, նա բնութիւն սիրող չէր։
Ոլոր-մոլոր ճանփայ բըռնած դէպի մի գեղ մենաւոր,
Աշխարհք էլ գար տակնուվրայ՝ բնաւ փոյթը չէր մեր սուրբ հօր.
Աւին տըւած մի տընակ կար՝ նա այնտեղ էր վըրազում,
Գուցէ բուրկէն, զով, դայլայլիկ էր անդ նորա սպասում....
Գնա՛ հայր սուրբ, ուր ձըգում է թափը բնութեան քու հոգին,
Միայն Աստուած է սրտագէտ, մարդ չիմանալ քու գաղտնին.
Շատ շատ՝ պիտի բամբասուիս դու՝ այդ քեզ համար չէ՛ նոր վիշտ,
Մարդկան ազգը չարլեզու է, էր, և կ՚լինի այդպէս միշտ։
Հողեմ գլուխը բամբասողին, ճշմարտութիւնն բարւոք է.
Խոնարհեցի՛ ունկդ, հայր սուրբ, երկմըտութիւնս իմ մեկնէ.
Քեզ ո՞վ սովորեց աշխարհ մոռնալ, ուրանալ տուն, ազգական,
Արհամարհել անմեղ վայելք, կեանքդ սեւցնել յաւիտեան.
Քու ամուլ մօ՞ր ուխտի զոհն ես—զոհ գովանի հըլութեան,
Թէ՞ դու կամաւոր խոստմունք արիր—զոհ կարճամիտ մանկութեան.
Կրօնէն աւել չունենալով հըզօր պաշտպան աշխարհքում—
Արդեօք կեանքիս վի՞շտք սովորեցին պատսպարուել քեզ վանքում,
Թէ՞ Անկոսոսի օրինակէն հրապուրելով քու հոգին,
Դու կամեցար նոր ուղղութիւն, նոր կեանք շնորհել քու ազգին.
Թէ՞ (ո՛հ լեզուս կարկամվումէ), էիր պղերգ պատանի,
Եւ այրական հասակդ առած՝ չեղար մարդոց պիտանի,

Digitized by Google

Ընուս, անխինչ, անգործ մնալով՝ ծափ ծիծաղի նշշալակ,
Թըշուառ գլուխդ վայ կարդալով՝ շատոնց նըման մըտար վանք.
Թէ՞ քու հոգին ծարաւի էր մի այլ աղբիւրի ջըրին,
Որի ակը պահած գիտցար էտէն վանքի պատերին,
Ջուր եմ ասում, որ խըմեցին սուրբք՝ Եղիշէ ու Մովսէս,
Ղազար, Մամբրէ, Կորիւն և Գիւտ, նոցա հետ էլ շատ Ներսէսք
Գըտա՞ր արդեօք որոնածդ, նըպատակիդ քու հասա՞ր,
Թէ՞ ոսկի ցնորք փարատեցան և դու ուխտիդ փոշմանեցար
Գո՞հ ես վանքի սուրբ աղբերէն, երջանի՞կ է քու անձը,
Գերդաստանի հօր վիճակը չի շարժում քու նախանձը....
Բայց երբ մենակ խըցիդ մէջը նըստած՝ մաշտոց ես կարդում,
Հէ՞ր աչերդ գրքին յառած՝ միտքըդ հեռու է թռչում,
Ինչո՞ւ գիրքըդ վէր է ընկնում, մութ կոխում է աչերըդ,
Ինչո՞ւ յանկարծ պէծպէծի են տալիս դեղնած թըշերըդ....
Հայր սուրբ՝ ես քու աջին ղուրբան, թէ յոյսերէդ չես խաբուել,
Էս աշխարքս ուրանալով՝ դրախտի շաւիղն ես գըտել,
Երբ դու մի օր հանդիսանաս հօրն երկնաւոր աթոռին,
Բարեխօս լեր վասն հոգւոյ քեզ այս խօսքերս մաղթողին։

Ռ. Ց—Դ. Պատկանեան։

300

Դիփ սուտ ասող՝ մարդ խաբող՝ աղքատ զըկող են, փող ուտող,
Դիփ մուրացող՝ ուրացող՝ լոյս ատող են, խաւար սիրող,
Դիփ արբեցող՝ սիրտ որսող՝ շողոքորթող են, վնասող,
Դիփ ծուռ դատող՝ տուն քանդող՝ քըթամ ուտող են, մոռացող,
Դիփ բամբասող՝ զուր խօսող՝ արիւն խըմող են, վրդովող,
Դիփ անյաջող դեղ տուող՝ բան չիմացող են, յայտնի գող,
Դիփ գանձ կուտող՝ սուտ երդւող՝ հաց չուտող են, դատարկ մնացող
Դիփ տէր մատնող՝ մեռանող՝ հող մտնող են, դժոխք գնացող։
Մին ժամանակ հոգևոր անձանց քարոզներն լսամ,
Ըստ աշխարհքից քաշւամ՝ նրանց հետևիլ սկսամ,
Սանքերումն չօքաչօք՝ երեսըս քարերին քսամ,
Ինքս ինձի լոյս տուի՝ երկնային ժառանգ եմ, ասամ,
Արտներն մտանելով՝ նոցա ամէն սիրտին հասամ,
Իմ նրանց մօտ կորցրած կեանքիս համար շատ ափսոսամ,

Digitized by Google

Բացն ասեմ՝ նրանցանում աստուածակոյս բան չի՛ տեսամ,
Գիժ սուտ ասող՝ մարդ խաբող՝ աղքատ զրկող են փող ուտող։
Թէ ասածներին նայես՝ կըտաս նրանց հագիդ շորըն.
Աշխարհքըն որ կըլանեն՝ չի՛ յագիլ նոցա որկորըն,
Պատահի՝ ուղղակի նման կըմաշկեն եղբօրըն,
Երեսօք պատիւ կըտան՝ չեն ճանաչիլ հօրն ու մօրն,
Սոքա են փրկչի ասած փարիսեցի կեղծաւորն,
Ահա այսպէս է իլել յամենայն ժամ հոգեւորըն,
Լաւ նայես՝ կհասկանաս, որ սև հագնողք բոլորն
Գիժ մուրացող՝ ուրացող՝ լոյս ասող են խաւար սիրող։
Մինն գիշերվան կէսին զարթնանումէ՝ զանգ է տալիս,
Մինն ատեան մէջումը ռամկաց խրատ է տալիս,
Մինն իւր օթաղումը ընդ սիրելույն է տրփալիս,
Մինն շուտ լուսածագին ձեռքին աղօթք է կարդալիս,
Մինն կերպն փոխելով՝ մարդասէր է երեւալիս,
Մինն՝ ում որ տեսնումէ, իւր մեղաց ձեռիցն է լալիս,
Այս թալաքներով նոքա միամիտ մարդ են որսալիս,
Գիժ արբեցող՝ սիրտ արսող՝ շողոքորթող են փառասող։
Հոգեւորից փախչելով՝ դարձայ առ իշխանն աշխարհի,
Տունից՝ տեղից հեռացեալ, ծառայեցի քանի՛ տարի,
Տափն՝ դօշակ, երկինքն, լէհէբ, նազբալիշըս՝ քար՛ի,
Ինչ դժուար բան յանձնեց ինձ, յաջողութեամբ գլուխ տարի,
Որքան որ ծառայեցի՝ հաց էր տալիս մարդաւարի,
Երբ ծերացայ՝ դուրս արաւ գործից, մնացի անճարի,
Մէկ իշխան չի՛ տեսայ, որ-առանց թամահ բան կատարի,
Գիժ ծուռ դատող՝ տուն քանդող՝ քրթամ ուզող են մոռացող։
Օրինաւորքն տեսայ, որ իրանց պէս մարդն են սպանում,
Ինչուր համար՝ որ նոքա նրանով փառք են ստանում,
Զրկողութեան բան չկայ՝ որ նրանք չի՛ լինին անում,
Չեմ տեսած նրանց արած գործերը երբէք ինսանում,
Իմ աչօքս եմ տեսել՝ զուր տեղից չեմ ամբաստանում,
Նոցա վատ վատ գործերն ջան չի՛ թողեցին ինձանում,
Օրինաւոր բարիցն, դուք, չի՛ գիտեմ՝ ինչ էք հասկանում,
Գիժ բամբասող՝ զուր խօսող՝ արիւն խմող են վրդովող։
Բժիշկներն հիւանդի համար ցաւում են՝ եղբօր պէս,
Երակն բռնումեն, յետոյ յոյս են տալիս նրան պէս պէս,

Digitized by Google

Ասումեն՝ պիտի, փլան խօսակն վնաս է, չուտես,
Կերածըդ մին օրումն պիտի լինի մսխալ ու կէս,
Եթէ փահրիզ չի՛ անես՝ չես լաւանալ, խարաբ կըլես,
Երբ հիւանդն լաւացաւ. ե՛կ՝ նրա Թալանվիլըն տես,
Իսկն ասեմ՝ նորանցում ճշմարիտ բան չե՛մ տեսել ես,
Գիտի անյաջող դեղ տուող՝ բան չիմացող են յայտնի գող։
Փոքր ինչ գովել կամիմ վաճառական մարդկանց դասն,
Մ՛ին փող իրանք ունենան՝ ուրիշներից կառնեն տասն,
Հարստանալոյ համար իրար հետ կըբռնեն բասն,
Քրօսի պէս չեն տեսանել իրանց առաջի վնասն,
Խրվումեն պարտքի միջին՝ կո՛տր է մեռանում մեծ մասն,
Հարստանալոյ մագեար չե՛ն ճարում Թանէ սըպասն,
Իմանաս՝ աշխարհքումն ի՛նչ դաս է այս դասն,
Գիտի գանձ կուտող՝ սուտ երդուող՝ հաց չուտող են դատարկ մնացող

Գ. Յ—Յ. Մուղալթեան։

301

Խրատ Հայ հեղինակին։

Դեռ չի գրած՝ առաջ դու լաւ միտք արա,
Ո՞վ է խեղճիդ գըրուածները առնողը.
Յետոյ՝ և այն մասին փոքր ինչ հո՛գս արա,
Որ քեզ սիրէ քու յարգելի կարդողը։
Դու այս երկու հանգամանքը լաւ յիշէ,
Քու քանքարի վըրայ շատ յոյս մի՛ դնիլ,
Եղի՛ր Թէկուզ Խորենացի, Եղիշէ,—
Չըսիրելով քեզ՝ գրքերըդ չեն գընիլ։
Գրքիդ մէջը պարսաւանք մի՛ տալ Հային,
Հայը խըրատ (Թէև) խելօք առում է.
Մի՛ ծիծաղիլ նորա տխմար գործերին,
Որ նա աւանդ հօրենական կարծում է։
Մի՛ դու Հային իր խօր քընէն արթնացնիլ,
Բարոյական քունը նորա անուշ է.
Կամ անցեալը նորա առջև մի՛ յիշել,—
Այդ անցեալը նորա աչքին սուր փուշ է։

Digitized by Google

Գովէ՛ նորա այն սխրալի արարքը,
Որ խեղճ հայը երազումն էլ չի արել.
Նորա ամոք բնութիւնը ու բարքը,
(Սուտ պարծանքը հայերի խելքն է տարել)։
Գովէ՛, թէկուզ լեզուս լինի սանսկրիտին,
Հայը շատ ուշք կարգացածին չի դընում.
Նա լսումն մի քանիսի դատմունքին,
Թէ ի՞նչ կերպով պարոն Օհանն է դատում։
Օհաններն են Հայոց դատմանց փորձաքար,
Որոնց խօսքը ու վճիռը անփոփոխ
Մի՛շտ մընում են նոցա համար դարէ դար.
Օհաններին քեզ սիրել տո՛ւր, խեղճ գըրող։
Այդ երկնածիր քու քանքարը ի՞նչ օգուտ,
Թէ խօսածըդ անապատի բարբառ է.
Հայի համար քու ասածը խիստ է մութ,
Նորա սիրտն էլ քու զգացմանցը սառ է։
Սո՛ւտ ըսփոփանք, թէ դու կ'ասես, որ մի օր,
Նա կըսթափի իր դարևոր խոր քընէն,
Թարմ զօրութիւն հոգու մէջէն ու կեանք նոր
Պիտի վազէն երբէք նորա երակէն։
Ու դո՛ւ, պոմէտ, ընկճուել ես, վըհատել,
Երկինք թողած՝ երկիրումն ես քարշ գալի,
Սիրել գիտես, գիտցի՛ր դո՛ւ ատել,
Ինչ որ հոգիդ վըկայում է ատելի։
Դու նըմանի՛ր ազատասէր թռչնակին,
Որ երգումն անանձնասէր յոյսերով.
Ինչո՞ւ ձիրքը քու երկնային ու հոգին,
Զբաղացնում ես երկրի չնչին գործերով։

Ռ. Տ—Պ. Պատկանեան։

302

Ազատ Աստուածն՝ այն օրից,
Երբ հաճեցաւ շունչ փչել,
Իմ հողանիւթ շինուածքին
Կենդանութիւն պարգևել.

Ես անբարբառ մի մանուկ
Երկու ձեռքս պարզեցի,
Ու իմ անզօր թևերով
Ազատութիւնն գրկեցի։

Digitized by Google

Մինչ գիշերը անհանգիստ
Օրօրոցում կապկապած
Լալիս էի անդադար,
Մօրս քունը խանգարած,
Խնդրումէի նորանից
Բազուկներս արձակել.
Ես այն օրից ուխտեցի
Ազատութիւնը սիրել։

Թոթով լեզուիս մինչ կապերը
Արձակվեցան, բացվեցան,
Մինչ ծնողքս իմ ձայնից
Խնդացին ու բերկրեցան,
Նախկին խօսքն, որ ասացի,
Չէր հայր, կամ մայր, կամ այլ ինչ.
Ազատութի՜ւն, դուրս թռաւ
Իմ մանկական բերանից։

«Ազատութի՞ւն», ինձ կրկնեց
Ճակատագիրը վերևից.
«Ազատութե՞ան դու զինուոր
Կամիս գրվիլ այս օրից։
Ա՛հ, փշոտ է ճանապարհդ,
Քեզ շատ փորձանք կը սպասէ.
Ազատութիւն սիրողին,
Այս աշխարհը խիստ նեղ է»։

— Ազատութի՜ւն, — գոչեցի, —
Թող որոտայ իմ գլխին,
Փայլակ, կայծակ, հուր, երկաթ,
Թող դաւ դնէ թշնամին,
Ես մինչ ի մահ, կախաղան
Մինչև անարգ մահու սիւն,
Պիտի գոռամ, պիտ՝ կրկնեմ
Անդադար. ազատութի՜ւն։

Մ. Նալբանդեանց։ Հիւսիսափայլ, 1859 թ. ե. 749—750։

303

Պ ա շ ն ա կ

Յառաջին ներկայացուցման հայկեան թատրոնին որ ի Խասգիւղ։

Ժամանակաց՝ անցից՝ վսեմ կրթարան
Եւ նոր դիպաց՝ նոր զգացմանց կարգադիր
Ահա մեզ նոր՝ արդ կկանգնի տեսարան
Թէ կրթութեան՝ թէ հաճոյից արգադիր։

Հոս ձայն կուտանք մենք ծաղկալից
Հայաստանի սուրբ դաշտերուն,
Եւ կցրուի սրտից թախիծ
Երբ հայրենեաց յիշեմք զանուն։
Ով սուրբ Հայաստան
Փառաց օթեւան
Որբ զաւկըներդ հոս
Քեզ պիտի ողբան։

Digitized by Google

Հաս երազ՝ անմահ
Քո Նախնի փառաց
Մեզ պիտի վառէ
Ի սէր հայրենեաց։
Մայրիկ Հայաստան
Փառաց գերեզման
Որք՝ որդիքդ այրիդ
Հոս պիտի ողբան։
Ավերածներին հոս ոսկի դարք
Հոս տեղ մտքեր կրնան սրուիլ։
Աշտկուին հոս անկիրթ բարք,
Հոս եւ ծիծաղ կրնայ գտուիլ։
Ով սուրբ Հայաստան
Քաջաց օթեւան
Հոսկէ որդիքդ հոն
Գիրկդ պիտի գան։
Հոս ոճ Հայ լեզուին
Նոր զարդ՝ ձեւ կառնու
Սեանք անմեղ ու՝ երկինք
Ազդեն սրտերու
Քաղցրիկ Հայաստան
Մեր հարց օթեւան,
Ոսցդ որդիքդ որ գան
Ի՞ր պիտի ողբան։

Գ. Գ. Չ:

304

Մայրաքաղաքում կրթած հայ աղջիկ։

Տուշան՝ շուտով դէմքըդ ծածկէ, ձիւն գոյ՝ թուխը մըրոտած,
Տես, սիգաճեմ ման է գալիս Հայ աղջիկը մեր կրթած.
Կարմիր գոյնը уже не въ модѣ: то-ли дѣло блѣдный ликъ!
Նյատեզումը блѣдный են դիփ՝ հա՛մ աղջկունք, հա՛մ կնանիք.
Ինչ է գաղտնին блѣдныйութեան — այդ յայտնի չէ՛ ոչ ոքին,
Միայն կ'ասեն, որ շատուց է կուիճն ունի բարձր գին։
Նշաւոր է. մեր աղջիկը հայլից չի հեռանում,

Digitized by Google

Նորա ծընողք այնօր ճաշի гвардеецъ են սպասում.
Гвардеецъ է, լաւ մօրք արեք, հայ չէ, անշնորհ՛ ու տգէտ,
Гвардеецъ է՝ փայլուն շորով, ուսին դըրած эполетъ.
Տուն կըմտնի, գլուխ կըտայ այնպէս սիրուն, շնորհաշուք,
Որ մեր կըրթած հայ աղջկայ սիրտը կ՚անէ тукъ-тукъ-тукъ!
Նստուր համար նա հայլիից օրն 'ի բուն չի պուկ գալի,
Гвардеецъին դուր չի գալը խիստ է նորան ըզգալի:
Ո՛չ լոկ դէմքով պիտի դուր՚գայ, այլ և անուշ խօսքերով,
Ի՞նչպէս, ի՞նչկերպ, դուք կը հարցնէք, այդ էլ չըգիտէ ոչով:
Բարձի տակը պահած ունի նա George Sandeի romanը,
Գիշերները մօրից թաքուն կարդում է մինչ չորս ժամը:
Անհատական այդ աղբիւրից նա քամում է անգադար
Սիրոյ զգացմունք, սիրոյ խօսքեր—կանանց սրտին մըխիթար:
Նա գըտաւ իր идеалъը, այսօր ճաշին կըտեսնէ
Նա իւր անտես սիրահարին, ում որ սիրտը տուել է:
Հայո՛ց աղջիկ, հայո՛ց աղջիկ՝ գնա՛ տուր, մի վախիլ,
Блѣдный դէմքըդ. չինծու խօսքըդ ոչի՞ն սուտ չեն խաբիլ:
Гвардеецъին դուր չես գալի,—ի՞նչ ափսոսանք, ի՞նչ վընաս,
Քեզ սիրահար гусаръ, уланъ, артилеристъ կ՚ունենաս:
Դու փո՛րձ փորձէ նորից դուր գալ, անպայշ ժպտա՛ ու խօսէ՛,
Քըսան մէկըդ արդէն մօտ է, տե՛ս, առաջիդ մեծ փոս է:
Բայց մի թողնիլ դու Georg Sandeին, идеалъիդ մ՚ուրանալ.
Թէ ոչ ջահիլ, գոնէ ծերուկ կ՚առնու քեզ Ռուս генералъ.
Բայց զգուշացիր դու հայերից, գին չեն գնիլ, չեն սիրիլ
Քեզ, ինչպէս դու ցանկանում ես. դու քեզ հային մի՛ մատնիլ:
Փորձ փորձեցիր ու դուր չեկար ոչ уланъին, гусаръին,
Քըսանհինգդ մօտենում է. հա՛յ աղջիկ՝ վա՜յ քու հալին:
Հայո՛ց աղջիկ, հայո՛ց աղջիկ, գնա՛ տուր, մի՛ վախիլ,
Блѣдный դէմքըդ, սիրուն խօսքըդ ոչի՞ն սուտ չեն խաբիլ:
Տարիներըդ ակօս ձըգեց քու շնորհալի երեսին,—
Վընաս չի կայ,—подругներըդ դորա համար ճար ունին
Երբ-որ տանն ես՝ մի՛ հրամայիլ ազոց քեզի մօտենալ,
Դուրս գընալիս ликъիդ ձըգէ՛ դու կրկնածալ հաստ вуаль,
Հարցնողներից ուշի ուշով ծածկէ՛ տարիդ ծընընդեան,
Ու ամենին հաւատացո՛ւր, որ տասնութ ես տարեկան:

Ռ. Ց—Դ. Պապկանեան.

Digitized by Google

305

Մայրաքաղաքում կրթված հայ երիտասարդ:

Տեղը եկաւ՝ Հայ է նա, տեղը եկաւ՝ պոլյաքի,
Իրօք ոչ այդ և ոչ այն է, այլ ծընունդ մի նոր ազգի.
Հագնըվում է նա միշտ en grand, ման է գալիս à la chique,
Ճաշ է ուտում, ուր էք կարծում, chez Dussot կամ Dominique.
Կարդում է նա Morning, Debats, ոչ Բազմավէպ, ah! fi, donc!
Ֆրանսերէն էլ կոտրատում, Հայերէնն է movais ton;
Զարթնում է նա ուղիղ մէկին, անկողնի մէջ թէյ խըմում,
Նախաճաշիկն է երեքին, գաղղիացի պանդոկում.
Վեցին քառորդ ճաշի ժամ է չընաշխարհիկ մեր Հային,
Ոչ թէ ստիպուած է այդ անել, այլ որ վըրան շատ խօսքին:
Ուշի ուշով հետևում է Պետերբուրգի լուրերուն,
Դերձիկից էլ ճիշտ տեղեակ է НОВОМОДНЫЙ շորերուն,
Թէև զուրկ է մուզիկայից, բայց опера սիրում է,
Бозіоի անուշ ձէնից նորա խելքը գընում է;
Պինդ խօսում է, ինչ որ կանխաւ feuilletonումն է կարդել,
Խօսքով աշխարհ կործանում է մեր պարոնը անարգել;
Նէպիր, Դունդաս ու այլ անձինք են նիւթ նորա զըրոյցին,
Պախարակում է Hugoին, ու սիրում է Դիկէնսին:
Նա սիրում է, նա ատում է ոչ սեպհական իր խելքով,
Նա խըմում է, նա ուտում է ոչ իր բերնի ճաշակով:
Նորա խելքը feueilletonնէ, прейсъ-курантъնէ ճաշակը,
Ու գիտութեանց ճեմարանը է որ տես պանդոկը:
Քանի տարի քաշ է գալիս Պետերբուրգում այս կերպով,
Ու յետ դառնում իր հայրենիք, դատարկ խելքով ու ջիբով;
Այնուհետև պահանջմունքը նորա մեծ են անհեթեթ,
Միայն ինքն է խելօք, գիտուն, իսկ այլք կոպիտ ու տըգէտ:
Այդ ինչ զարմանք, որ յիմարը ուզէ պատիւ իր անձին,
Նա՛ յիմար է, որ անարժան տայ պատիւը յիմարին.
Բընութենէն խելազուրկին Պետերբուրգը խելք չի տալ,
Մեծ յունար չէ՛ փողոցներում աննըպատակ միշտ ման գալ:

Ռ. Ց—Գ. Պատկանեան.

Digitized by Google

306

Յիշողութիւն։

Աստղիկ ունէի ես իմ երկնքում,
Փայլումէր լուսով իւր շրջապատում.
Երբ գալով գիշերը, ծածկումէր խաւար,
Սիրուն գեղեցիկ էր այն իմ գոհար։
Թռչնիկ ունէի իմ մութ անտառում,
Ոչ մինը չկար այնպէս կարկաչուն.
Ծառերի տակին, հովիկ ստուերում,
Սիրումէր նա միշտ երգել իւր գարուն։
Ծաղկիկ ունէի իմ անապատում,
Խնդութիւն կեանքիս տխուր և տրտում.
Նորա քաղցր ժպտման, զուարթ երեսին
Կ՚նախանձէր վարդը Եդեմայ դրախտին։
Բայց խաւարեցաւ աստղիկս երկնային,
Սոխակս թռաւ իւր բունը մթին,
Խլեց իմ վարդը սառն հիւսիսային,
Խոր խոցոտելով ծնողիս հոգին։

Ն. Բուզաղեանց, Հիւսիսափայլ, 1860 Թ. № 12, ե. 518.

307

Օրօրք Հայաստանի։

Քընէ՛, քընէ՛, իմ հայրենիք,
Իմ կաթոգին Հայաստան,
Ես քեզ օր օր կ՚ասեմ մեղմիկ,
Որ չըզարթիս անդուման։
Քանի՞ դարեր այդ խոր քունը,
Քեզ կաշկանդել, կապել է,
Քընի սերմունք, ասես, Մորփէն,
Լոկ քու վըրայ թափել է։
Եւ ի՞նչ զարմանք. ազգ ու ազինք
Միշտ լաւակամ քեզ համար,

Digitized by Google

Քունըդ վրդովել չուզելով
Օրօրում են անդադար։
Քեզ... թուր ձեռը բռնած,
Մարդ չի թողնում քեզի մօտ.
Թէ մօտ եկան՝ դարձեալ չէ փոյթ,
Ունի շատ ռումբ, շատ վառօդ։
Որ աչքերըդ չի խոտղեն
Սուր շողերը արեգին՝
Ընթափանցիկ ու մեծ ասպար
Ունի բռնած իր ձեռքին։
Կամ թէ՝ անուշ քընիդ խափան
Չլինին նաև քու որդիք,
Ըսպառազէն պահապաններ
Նոցա վըրայ կան հերիք։
Թէ ճիչ բառնան՝ այն ժամանակ

. . . .

Այդ պատճառաւ հենց քու որդիք
Ե՛ւ երկչոտ են, և՛ զգաստ։
Արդ՝ դու ննջէ ծանր քընով
Ու մի՛ զարթիլ շատ դարեր.
Պարտքն աշխարհի դու տուել ես,
Կատարել ես շատ բաներ։
Ունիս քաջեր (թէև մեռած),
Ունիս գրքեր անհամար,
Սիրալի գործք քու զաւակաց
Կ'անցնեն, կերթան դարէ դար։
Աստուածախօս քու լեզուն է,
Ծոցդ՛ Դըրախտ երկրաւոր,
Նոյայ սերունդք են քու որդիք,
Դէ՛հ, Հայաստան իմ, օ՛ր օ՛ր։
Երբեմն դու խիստ լաւ կ'անես
(Այս քեզ խրատ իմ բարի,
Հաւատացիր, սրտով բաղձամ,
Որ այդ ճշդիւ կատարի)։
Թէ սեպհական զաւակներիդ
Տաս-խըրատներ մայրական,

Digitized by Google

Որ կործանած իրանց գահը
Վերականգնել չի ջանան։
Շուտ շուտ զրկէ քարոզիչներ,
Աւագըլուխ, մրքաւոր,
Որ յորդորեն ապրել նոցա,
Թէև ստրուկ, բայց անդորր։
Խաղաղասէր կեանք քարոզեն,
Մեծ մեծ յոյսեր երկնային,
Ազնիւ զգացմանց ցընորք `տասեն,
Անօգտաւէտ բընաւին։
Չի հասկանան վախճան կենաց,
Կոյր են եկել՝ կոյր երթան,
Կրօնքն էլ ինչպէս հարք կը մեկնեն,
Նոքա այնպէս հասկանան։
Մաքուր կրօնն է, ասեն, պասը,
Ժամուց տալը յարգոյ հարց,
Կուշտ ուտելը, ճոխ ապրելը —
Այս է վախճան մեր կենաց։
Դիւրահաւան մեր Հայերը։
Բարի խրատը լըսելով՝
Չեն վրդովել, ու քեզ կուտան
Լաւ կշտանալ խոր քընով։
Դէ՜հ, իմ պառաւ մայր Հայաստան,
Քընէ՜ անոյշ ու անդորր.
Այսպէս յաւէժ քեզ կը կարդան
Ազգ ու ազինք օ՛ր, օ՛ր, օ՛ր։

Ռ. Ց—Գ. Պատկանեան։

— —

308

Գ ա բ ր ի կ։

Մօրւօք Գաբրիկ ծուսկէ գաս.
— Արըը քէնի սեննակէ։
Մէկ ժամ օրհնել և փակաս
Կրել, քրտնիլ հերիք է։

Digitized by Google

Արդ ժամ եհաս աշխարհական,
Փեղոյր և վարտիք հագնիլ է արժան.
Յոյս բնաւ չէք ա՛լ օրհնենքէ,
Ուտելու նայինք, հոն է շահ հիմա։
Գուբրիկ ահա գայ,
Ահա կը դառնայ
Եւ որ կողմ դառնայ նոր դէմք ցոյց կու տայ։

Ընտուկ Գուբրիկ ի՞նչ է այդ.
— Իմ հինօրեայ պարզ դիմակ։
Նայէ իր գոյն ա՛լ չէ յայտ,
Տանիմ ներկել տամ հիմակ։
Մինչև այսօր այն կը բաւէր
Եւ անյայտ էին մեր ամէն դաւեր.
Հարկ է փոխել և նոր տեսակ
Գտնել ձև, շպար և զարդ բազմերփնեայ։
Գուբրիկ ահա գայ,
Ահա կը դառնայ
Եւ որ կողմ դառնայ նոր գոյն ցոյց կու տայ։

Գուբրիկ ըսէ՛ ինձեոին
Ի՞նչ կը տանիս սրբօրէն.
— Հնարքներու տուփ մ՚անգին,
Եւ Հայ ազգին համօրէն,
Ճակատագիր անդ ներփակի.
Երկինքէ ինձ այն եկաւ ուղղակի.
Եւ երբ ուզեմ այն փոքր տուփէն
Բոլոր Հայերուն լոյս պիտի շողայ։
Գուբրիկ ահա գայ,
Ահա կը դառնայ
Եւ որ կողմ դառնայ նոր լոյս կը ցոլայ։

Գուբրիկ ինչո՞ւ կ՚ըսպասես
Հապա զայն տուփ բանալու։
— Ես պատրաստ եմ ահա տե՛ս,
Այլ բանալին չէ հլու.
Ոսկի բանալիք է հարկաւոր,
Որ դիւրաւ բացուի այն տուփ հրաշաւոր։

Digitized by Google

Յառաջ մատիր զաւակ Հայու,
Ոսկի տուր մեզ շատ, որ քեզ շատ լոյս գայ։
Գաբրիկ ահա գայ,
Ահա կը դառնայ
Եւ որ կողմ դառնայ ոսկի կը մուրայ.....

Գաբրիկ ոսկի ի Պոլիս
Դու կը գտնես շատ դիւրաւ.
— Երթամ ուրեմն եւ ազգիս
Նուիրեմ զիմ լոյս անբաւ.
Այս Նոր տեսակ է առեւտուր
Զոր ես հնարեմ աշխարհիս իլուր։
Վա՜յ ձեզ Հայեր, որ չկայտէք բնաւ
Թէ սանկ առուտուր կայ երկրի վրայ։
Գաբրիկ ահա գայ,
Ահա կը դառնայ
Եւ որ կողմ դառնայ բան կ'առնէ կուտայ։

Այսպէս կ'ըսէ Գաբրիկ այն
Եւ ժպտելով կը մեկնի։
ՈՀ որչափ կոյր զկուրայն
Պիտի երթան ըզկընի,
Ապուշ Հայեր, որք տակաւին
Այնքան փորձէ ետք, հաւտան Գաբրիկին։
Գնա՛ Գաբրիկ մեծագընի,
Գնա՛, լոյս ծախէ, հասկըցող չկայ։
Գաբրիկ ահա գայ,
Ահա կը դառնայ
Եւ որ կողմ դառնայ Նոր սուտեր կ'ործայ։

Ս. Ոսկանեան։ Արեւմուտք, 1859 Թ. Ա տարի, № 3, փետրվարի 1։

309

Հայ եւ հայութիւն։

Ո՞վ է Հայը. մի՞թէ նա է, որ խօսում է հայ լեզուով,
Եւ կամ՝ որի մականունը յանգում է «եան» մասնիկով,

Digitized by Google

Որ ուտում է ամենայն օր ճաշին տոլմա ու փլաւ,
Կամ՝ պարծանօք միշտ հագնում է հայի գըդակ ու հալաւ։

Ո՞վ է Հայը. մի՞թէ նա է, որ գընում է հայի ժամ,
Ու տարէնը հաղորդվում է խիստ սակաւից՝ չորս անգամ,
Որ կեանքումը պաս չի կերել, ծոմ էլ պահում է նոյնպէս,
Յօրանջելիս խաչ է կնքում բաց բերանն ու երես։

Ո՞վ է Հայը. մի՞թէ նա է, որ տեսնելիս տէրտէրին
«Օրհնեա 'ի տէր» պատրաստ ունի ամեն րոպէ իր բերնին,
Որի համար մեծ ամօթ է, նաև մեղք է մահացու,
Թէ Զատիկի թաթախմանը չուտէ թերխաշ կարմիր ձու։

Չէ՛, սիրելիս, ազգութիւնը չէ՛ արտաքին արարմունք,
Հայ ծընելդ անգամ չի տալ քեզ հայութեան իրաւունք,
«Ով» է կամ «եան» մականունիդ վերջի վանկի մասնիկը,
Կարմիր ձուով կամ թէ անձու կատարում ես Զատիկը։

Քալլա-փաչա կամ թէ բորշ է ամեն օրուայ կերածըդ,
Սերտուկ, պալտո կամ թէ չուխայ է վրայի հագածըդ —
Ողջը մին է. ծէսով չես տալ ազգիդ վնաս կամ օգուտ,
Տեղը մընայ ազգութիւնը, այդ նաև վարձ չէ հոգուդ։

Թէ դու Հայ ես՝ հայութիւնդ պիտի յարգես անպատճառ,
Հայաստանը պիտի լինի յուսոյ աստղ քեզ համար.
Օտարինը դու մի՛ ատիլ, մի՛ էլ սիրիլ կուրօրէն,
Բայց քու Հայի օգուտները միշտ վեր դասէ ամենէն։

Արուեստ, ուսում, շըքեղարուեստ տարածէ՛ Հայ ազգի մէջ,
Բայց բռնութեամբ միշտ հեռացուր նորա մէջէն կրօնի վէճ.

. . . .

Թող, սիրելի, այդ խնդիրքը, աչքըդ դարձո՛ւր դէպ հարաւ,
Բիւր բիւր հոգիք դու կը տեսնես կորած դորա պատճառաւ.
Բայց մինչ այսօր այդ խնդիրքը մընացել է անվըճիռ,
Թոյլ խելքո՞վդ աշխատում ես քակել անքակ այդ կնճիռ։

Սիրէ՛ ազգըդ ո՛չ լոկ խօսքով, սիրէ՛ ինչպէս քու անձը,
Նորա օգտին, թէ պէտք լինի, զոհէ՛ բոլոր քու գանձը.

Digitized by Google

Մի խնայել կեանքըդ անգամ, արիւնըդ բե՛ր նորան զոհ,
Ո՛չ այն յուսով, որ քու ազգը իսկոյն լինի քեզի գոհ։

Իստակ սէրը չի պահանջում ամենեւին տըրիտուր,
Թէ տուածը յետ առնուի՝ դորան կասեն առուտուր.
Բայց վա՜յ նոցա որ անըզգայ են իւր ազգի վիճակին,
Հազա՜ր անէծք նոցա վերայ, երնե՜կ շան պէս սատակեն։

Թէ դու Հայ ես՝ գիտե՞ս արդեօք ո՞վ էր ազգիդ նախահայր,
Ո՞ր տեղ, ո՞ր կողմ նա ընտրել էր ազգին համար Հայ աշխարհ.
Քանի՞ տարի անկախ մընաց Հայը օտար ազգերից,
Ի՞նչ էր պատճառ, որ նա ընկաւ իր առաջուայ փառքերից,

Ո՞ւր ցըրուեցաւ քու խեղճ Հայը, ունի՞ այժմ օգնական,
Կա՞յ մի հնար, միջոց, կամ յոյս նորա կրկին նորոգման.
Թէ կայ հընար՝ դու պարտաւոր ես անձըդ ազգիդ զոհ անել,
Խիստ կըտըրտանք, սաստիկ տանջանք, սով ու ծարաւ միշտ տանել։

Դու պատրա՞ստ ես թողնել կայքըդ, ծընողք, եղբարք, սիրական,
Սիրելույդ տեղ կրծքիդ սեղմել միշտ մահաւիթ հըրացան.
Դու պատրա՞ս, ես անվախ երթալ թշնամիի սուրի դէմ,
Սարսափելի մահըդ տեսնել դու կարո՞ղ ես ծաղրադէմ։

Այդ ժամանակ քեզ Հայ կ'ասեմ. . . . .
. . . .

Բայց թէ փորըդ տօլմաներից, կամ փըլաւից տըռաքի,
Հաւատացիր՝ ուտելովըդ օգուտ չես բերիլ ազգի։

Ռ. Ց—Դ. Պատկանեան։

310

Առաւօտեան երգ շինականաց։

Ա՜յ մարդ՝ այսօր շատ քընեցար նընջեցիր,
Առաւօտեան հով ժամանակն անցուցիր.
Արեգակը ծովի ծայրէն ծագեցաւ,
Ջերմութիւնը ձորն ու դաշտը փըռուեցաւ։
Ընկերներըդ վաղ արտերը գընացին,
Յորեն գարին գերանդիով հընձեցին,

Digitized by Google

Խուրձ կապեցին, բարդ բարդեցին դաշտումը,
Նըստան հանգչիլ կաղնիներու հովումը։
Ո՛վ մարդ՝ վեր-կաց սառը ջրով լուացվէր,
Գոտիդ կապէ, գերանդիդ ա՛ռ դաշտ հասիր.
Քանի հով է՝ հունձըդ արա՛ արտումըդ,
Հունձըդ հընձէ, մի՛ ծուլանար գործումըդ։
Հունձըդ կապէ՛, բարդըդ բարդէ՛, տուն արի,
Հանգըստացիր, երբ քո հունձըդ կատարի.
Բե՛ր գերանդիդ, կախէ՛ պատին քո տանը,
Ես իրիկուան կըպատրաստեմ՜ սեղանը։
Ո՛վ մարդ՝ հերիք ինչ-որ այսօր քընեցար,
Աչքըդ մէկ բա՛ց, տե՛ս թէ օ՛րչափ ուշացար.
Մեր դըրացին վաղ անց-կացաւ կամուրջէն,
Վաղ լըռել է մեր գըզիրը [1]) ձայնելէն։
Ի՞նչ ես պառկել, ի՞նչ ես քընել, սիրական,
Արեգական շողը հասաւ մեր դըրան,
Մի՛ ծուլանար, ժամանակըդ խընայէ՛,
Ա՛յն պիտի մեզ բոլոր ձմեռը կերակրէ։

Ռ. Տ—Գ. Պատկանեան։

311

Մ ա ր գ ա ր է։

(Թարգմանութիւն ռուսերէնից)

Սկսեալ այն օրից, երբ Հայրն երկնքում
Ինձ տուեց շնորհ մարգարէական,
Ընթեռնում եմ ես մարդերի աչքում
Նոցա չար հոգին ամբարշտութեան։
Ես այնուհետև սկսայ քարոզել
Սուրբ ուսմունք սիրոյ և ճշմարտութեան,
Ընկերքս բոլոր ինձ քարկոծ առնել
Վեր կացան իբրև կատաղած գազան։
Ցանեցի մոխիր ես գլխիս վերայ,
Քաղաքներից դուրս փախայ չքաւոր,

1) Գիւղացիներու մէջ գլխաւորը, староста.

Digitized by Google

Անապատի մէջ ապրում եմ ահա
Աստծոյ սեղանից, իբրև թեւաւոր։
Այն տեղ, խորհրդով տեսչութեան վերին,
Հնազանդ է ինձ հողեղէն ստեղծուած,
Ունկնդիր են ինձ աստեղք երկնային
Շողշողուն փայլով ուրախազգեստուած։
Բայց երբ դէպ քաղաք այն աղմկային
Լինումէ ուղղել իմ շտապ քայլեր,
Այն տեղ ալևորք ժպտմամբ անձնասէր,
Ասումեն այսպէս երեխաներին.
«Նայեցէ՛ք ահա, օրինա՛կ դա ձեզ,
Իւր հպարտութեամբ անհաւան էր մեզ.
Մեզ հաւատացնել տխմարը կամէր,
Թէ նորա շրթամբք Աստուած խօսումէր։
«Նայեցէ՛ք, տղայք, այդ մարդու վերայ
Խոժոռ ու նիհար, գունատ տեսութեամբ;
Տեսէ՛ք, ինչպէս մերկ և աղքատ է դա,
Դրանից փախչումեն արհամարհութեամբ»։

Լերմոնտով։ Հիւսիսափայլ 1863—1864 Բ. ե. 52:

— —

312

Սարսեցուցիչն զօրաց երկնից,
Սուրբ փեսայն իմ և ձեր գահից,
Ազդէ ինձ զի ողբ երգեցից,
Զբողոքս յունկս ձեր հասուցից,
Ահ ինքնակալ կայսր համայն ռուսաց,
Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
Զերծո՛ զիս 'ի Դաւլթի ժանեաց։
Եօթնագլուխ այս սեւ գազան,
Եցել զքօղ իմ գեղազան,
Փախոյց զՏեառն տէր սրբազան,
Եբեկ զկարգաց հին գաւազան,
Ո՜հ միահեծան սուրբ կայսր ռուսաց,
Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
Զերծո՛ զիս 'ի Դաւլթի ժանեաց։

Digitized by Google

Բաքունն ազդէր ազգին ընտրել,
Յաջորդ ինքեան զտէր Դանիէլ,
Զոր խոստացաւ կայսրդ հաստատել,
Հրովարտակաւ անշուշտ վճռել.
Ո՜հ ինքնակալ կայսր համայն ռուսաց,
Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
Զերծո՛ զիս 'ի Դաւթի ժանեաց:
Ով ապառում ժպրհանաց,
Յանկարծ վարեալ 'ի Նախանձ փառաց,
Լից զդուքսն տրովք կաշառաց.
Սասանեցոյց զխումբս Երհեաց,
Ահ միահեծան սուրբ կայսր ռուսաց.
Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
Զերծո՛ զիս 'ի Դաւթի ժանեաց:
Մխիթար գազանն այն կատաղէր,
Զմահմետական պահակս բերէր.
Զերհիսն բոլոր բռնաբարէր,
Ախուռնակէզ վարազ լինէր.
Ահ ինքնակալ կայսր համայն ռուսաց,
Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց.
Զերծո՛ զիս 'ի Դաւթի ժանեաց:
Բորենաբար զգանձս իմ բրէ.
Զսրբազան անօթս կրէ,
Մէհմէտ խանին միշտ նուիրէ,
Զիս մերկ այրի կացուցանէ,
Ահ միահեծան սուրբ կայսր ռուսաց.
Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
Զերծո՛ զիս 'ի Դաւթի ժանեաց:
Եւրակիկլոն մրրիկ յարոյց.
Զբդեշխ զդուքս նոր լիացոյց,
Զիմ պատրիարգն աստ վարեցոյց,
Զենճեռն յօհան անդ գճեցոյց,
Ահ ինքնակալ կայսր համայն ռուսաց.
Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
Զերծո՛ զիս 'ի Դաւթի ժանեաց:

Տփխիս. 1805 թ.   Սերովբէ վ. Պատկանեան:

Digitized by Google

Գլխատառք սորա յօդեն զայս ինչ. Սերովբէ տէր Պետրոսեան պօլսեցի խոնարհ ծառայս ասացի. յորս պօլսեցին է յետագայ երգն՝ Պաշտելի։ Բայց ՚ի մէջ Սարսեցուցչին և Պաշտելւոյն պակասի աստանոր երգն, որոյ խորագիրք բաղհիւսեն զհայրանուն երգարանին՝ տէր պետրոսեան. Նոյնպէս յետ Պաշտելւոյն չիք երգն, յորոյ ՚ի գլխագիրս ընթեռնանի՝ խոնարհ ծառայս ասացի։ Զայլ կարևոր գիտելիս զառաջիկայ երգոյս տես ՚ի ծանօթութեան Պաշտելի երգոյն։

313

Անտօն։

Մէկ Հայ մարդ ունէր գեղեցիկ մի կին,
Ասացին մէկ օր նոքա մէկ մէկին.
«Թէ որ Աստուծով մենք որդի ծնենք,
Ի՞նչ անուն դընենք, տօնը ե՞րբ կատարենք»։
Կինը ասաց. «Յարութիւն դընենք,
Հօրըս տօնի հետ Զատկին կըտօնենք»։
— Ոչ՛, ասաց մարդը, Կարապետ կոչենք,
Յովհաննէս Մկրտչի անունը յիշենք։ —
Մէկ տարի անցաւ, կինն որդի ծնեց,
Հօրը անունով Յարութիւն անուանեց.
Տղան շուտ մեռաւ, նորից տղայ բերեց,
Եւ մարդու կամքով Կարապետ կոչեց։
Սա-էլ շատ շուտով աշխարքըս թողաւ,
Հօրն ու մօր սիրտը կըտոր-կըտոր արաւ.
Մի քանի որդիք էլի ծընեցին,
Բայց մինը միւսից յետ մեռան, գնացին։
Այս կերպով սոքա վեց եօթը տարի
Մնացին երկուսը անտոհմ, անորդի.
Շատ մատաղ արին, շատ ուխտ կապեցին,
Եւ տարուայ պասերը բոլոր պահեցին։
Մի օր-էլ ասաց մարդը իր կընոջ.
«Գուցէ տէր Աստուած կու՛ պահէ ամբողջ,
Թէ որ մեզ երկինք էլ մի որդի տայ՝
Այնպէս անուն տանք, որ տօն չ՚ունենայ»։

Digitized by Google

Տարին չ՚եր անցել՝ կինն որդի ծնաւ,
Ոչ մի սուրբ մարդու անուն չի ստացաւ.
Տօն չ՚ունենալով՝ Անտօն կոչուեցաւ:
Անտօն անունը ո՞ր ազգից եկաւ:

1851 Թ. Դորպատ: Ք. Պատկանեան.

314

Պաշտելի, տօնելի՝ գահ սուրբ Գրիգորի,
Լուսալի, հրաշալի՝ պարծանք աշխարհի,
Իջման Յիսուս՝ Միածնին տեղի, հարսնդ Քրիստոսի.
Անմահ փեսայի, և Դանիէլ մեծ պատրիարգի:
Օգոստոս, Սեւաստոս՝ կայսր համայն ռուսաց,
Աղէքսանդր՝ բայց օն անդր՝ ահարկու բաղմաց,
Յուսամ առ Աստուած, որ զմեզ ստա առ ած, 'ի բանիլ ռազմաց.
'Ի վերայ Պարսկաց՝՝ հասուցանել զձեզ բաղձանաց:
Լիապէս, վաղապէս՝ կամիմ հաստատել՝
Մեծ կոմսիս՝ ասպետիս՝ պատգամ առաքել,
Սաստիկ հրամայել, գունդ զօրաց սփռել, զԵրեւան պատել.
Եւ տիրապետել, զորս 'ի նմա՝ ընդ բռամբ նուաճել:
Սերարփի քան զարփի՝ սուրբ եկեղեցի,
Արդ խնդա և ցնծա՝ ահա վճռեցի,
Փեսայ փառացի, Սանահընեցի, Անագէլթեցի,
Չէ լեալ, մի՛ լիցի. այլ յազգէն և 'ի մէնջ ընտրեցի:
Երկնալիր՝ տիրակիր՝ փեսայիդ ազդեա՛,
Հայրապետ վեհապետ սուրբ հօրդ աւետեա՛,
Այլև զայս ասա՛, զազգ Լեզկեաց յիշեա՛, զԳանձակ խորհեա՛,
զՋաւաթ մտածեա՛, յորոց զԵրեւան մակաբերեա՛:
Յամենական զայրացական վճիռք իմ ելցեն,
Չեր ոսոխից համախոհից վաղ ժամանեսցեն,
Որք բարեսէրք են, կարեկիցք ձեր են, հաւատարիմք են,
Հարազատք մեր են, զքաղցրութեան շնորհ մեր տեսցեն:
'Ի վերջոյ 'ի կարճոյ ես բացագանչեմ,
Որք ուտեն վայելեն զգանձ ձեր՝ ճանաչեմ.
Հաշուապահանջ եմ, և զանցառու չեմ, ընդ Գուլթի տանջեմ,
Եւ վտարանդեմ, նա գրէր մութ՝ բայց ես ճաճանչ եմ:

1805 Թ. Տիփլիս: Սերովբէ վ. Պատկանեան:

Digitized by Google

Այս տաղ է կցորդ նախընթաց երգոյն «Մարսեցուցիչ», որ ողբ բողոքախառն վասն անցից կաթողիկոսացն Դանիէլի և Դաւթի. զորմէ ոչ տարադէպ թուի աստէն ասել սակաւուք ի գիտութիւն բարեմիտ ընթերցողաց նոյն և 'ի պարզաբանութիւն ինչ ինչ աղօտ բանից որ յայսմիկ երգի։ Յորժամ 'ի 1800 ամի վախճանեցաւ 'ի Տփխիս Մանահնեցին Յովսէփ՝ ընտրեալն 'ի կաթողիկոսութիւն. Սիւնհոդոսն Էջմիածնի և ազգն ընտրեցին յաթոռն Լուսաւորչի զԴանիէլ, որ էր յայնժամ պատրիարգ Պօլսոյ, և առաքեցին հրաւիրակ զԻնակէթեցին Դաւիթ։ 'Ի Պօլիս միւսանգամ եղև ժողով, և Դանիէլ վերստին ընտրեցաւ կաթողիկոս։ Դանիէլ եդ զԴաւիթ 'ի տեղի իւր պատրիարգ Պօլսոյ և ինքն յուղի անկաւ գալ յԷջմիածին։ Մինչ չև էր Դանիէլի հասեալ յԻւչքիլիսէ, Դաւիթ դրդեալ յանզգամաց, եհան հրովարտակ 'ի տէրութենէ Տաճկաց, և այնու վառեալ եհաս յԷջմիածին, և ձեռնադրեցաւ կաթողիկոս։ Իբրև լուան կուսակիցք Դանիէլի զայս չար համբաւ, Եփրեմ (որ յետոյ կաթողիկոս) և Մանուէլ վարդապետք՝ օծին զԴանիէլ յԻւչքիլիսէ։ Յորժամ եղեն երկու կաթողիկոսք, ազգն ևս պառակտեցաւ յերկուս. ոմանք էին Դաւթեանք, և ոմանք՝ Դանիէլեանք։ Սերոբէ վարժապետն էր Դանիէլեան. վասն որոյ և զայն ամենայն, որ ինչ երևին յերգսն 'ի Մարսեցուցիչ և 'ի Պաշտելի՝ գրեալ է ընդդէմ Դաւթի։ Մարսեցուցիչն է բողոք ի դիմաց Էջմիածնի, առ Կայսրն Ռուսաց՝ առ Աղէքսանդր Պաւլովիչն, որ էր յայնժամ 'ի տիս պատանեկութեան և նորապսակ արքայ։ Դանիէլ հրովարտակաւ կայսերն, ըստ հայթայթանաց Եփրեմի և Լազարեվեանց, ընտրեցաւ և հաստատեցաւ 'ի 1802 ամի։ Դաւիթ ևս դիմեաց առ Կայսրն. այլ խնդիր նորա չեղև ընդունելի, և մնաց Դանիէլ։ Պաշտելին է բարձրագոյն հրովարտակի գորութիւնն կամ բովանդակութիւն. յորում կայսրն տայ պատասխանի առ բողոք Էջմիածնի և յետ ողջունելոյ զաթոռն՝ զգահն Սրբոյն Գրիգորի ծանուցանէ և զհաստատութիւն Դանիէլի և յաւելու ասել, թէ յայսմ հետէ ոչ Մանահնեցի ոք, որպիսի էր Յովսեփն, և ոչ Ինագէթեցի, որպիսի ոք էր Դաւիթ, զորօրինակ ցարդ չէ ոք եղեալ կաթողիկոս յայնց գիւղից, և ոչ ևս յայսմ հետէ ևս լիցին։ Դաւիթ 'ի թղթի իւրում որ առ կայսրն, գրէ, թէ վասն ամենեցուն եղեր լոյս, բայց ինձ միայն՝ մութ. ուստի ասա կայսրն զանձնէ ասէ. Դաւիթ զիս մութ գրեաց, բայց ես ճաճանչ եմ։

Դաւիթ կոչիւր «Ինագէթեցի» նախ՝ զի էր յԻնագէթ գեղջէ, որ է վաղնջուց անուն Հեբրոնի, քանզի բազում տեղիք 'ի Սուրաստան կոչին յանուն տեղեաց երկրին աւետեաց։ Երկրորդ՝ էնակէթ նշանակէ տեղի էնակացւոց, կամ էնակացիք։

Digitized by Google

Անակացիք էին վիթխարի, սկայք, յորոց յաւուրս Դաւթի արքային Իսրայէլի մնացեալ էին Գողիաթ և եղբարք իւր։ Դաւիթ կաթողիկոսն ևս էր այր սկայանձն և ահագնատեսիլ, որում սակաւք ոմանք 'ի հոգևորականաց կարեն հաւասարիլ գեղով անձին և փառաւոր տեսլեամբ։

315

Առ սրբազան արհին Ներսէս։

Ի կանխագէտ տեսչութենէ Անեղ Էին սահմանի,
Յայտանուն այր ծնունդ սնունդ Արարատեան սահմանի։
Ակն արևու, ո՜հ։

Ոլորտացեալ անդստին անդ յԷջմիածին անուանի,
Ստակարբու իմաստութեան ըստ ընտրելոց պայմանի։
Սոշն ռահացոյց։

Համանձորան հոգւոյն աղբիւր գետահոսեալ 'ի սրտէ,
Եդինայն տունկ իմանալի լիակատար առոգէ։
Սէր սրբամիտ, ո՜հ։

Նոյն և ոսինս և ազազունս թարմացուցեալ բողբոջէ,
Նախանձելի զհեռակայս մեծ համբաւոյն իւր գործէ։
Բախ բենամբարձ։

Աական կամք զիւրն ցուցեալ առ Արամեանս սուրբ սէր,
Սերմանահան 'ի հին Տփխիս նպաստ Նունեայ հաստնէր։
Բարձր բարձրընտիր, ո՜հ։

Ծլք դժնկի սերմանահեղձ ըստ իւր թափոյն պարուրէր,
Պուրակացիր մակամացառ ինքնաբորբոք հուրբ առնէր։
Այր արփաձեմ։

Իրաւանց տես՝ նուրբ քննութեամբ վճիռ շրթանց և գրչաց,
Սողոմոն կամ Արիստագեան յատեան բազմեալ զնա վարկեաց։
Զգօն զարգացեալ, ո՜հ։

Digitized by Google

Կարգաւորիչ հին կանոնաց ըստ բարձրելոյ յայլ արանց,
Ողջմտութեան դատախազակ հոգևոր կարգ կրողաց։

Երի. առաջնորդ։

Պիտառութեանց ազգի բրգունք 'ի քաղաքի հիմնեցան,
Աշխատակցութեամբ սուրբ Սինհոդին շնորհարանք կերտեցան։

Նախ ներհմուտ, ո՛հ։

Մանդուխք ելից՝ մանկանց յՍրդեմ յանհնարից կանգնեցան,
Նախահին ճարտարութիւնք համահռչակ գովեցան։

Նաւ նուիրաբեր։

Բացաշտանամ առ Ձեզ վեհանձն բարեհաճար և արք,
Երժանայքս վերուստ ներքնուստ Հիպոստասիդ [1] զարդարի։

Եւք եթերեան, ո՛վ։

Նորապարգև 'ի ձրից ձրից տեարց հոգւոյ և աշխարհի,
Նոյև նորոգ ձօնից նոցին վաղ ընդունիլ՝ երևի։

Բեռ րաբունի։

Համանուանց Ձեր հասիք 'ի չափ երկաքանչիւր սուրբ հարանց,
Ինքնայօժար 'ի սէր ազգիդ յանձնառու լեալ ծանր իրաց։

Սիրտ սրբափայլ, ո՜հ։

Խուծեալ մարմնով անախտ հոգւով ըստ Ներսէս մեծ րաբունեաց,
Սեպհականեալ զկոչումն յԱստուածուստ ըստ արժանեաց։

Նոյն է 'ի քեզ։

Աղէլագուրամբ շնորհաւորեմ զիր և զձայն շնորհալի,
Իւսեալ զանկ նոր գովեստից վեհանձնութեանդ պանծալի։

Սոյգ սրտաջան, ո՛հ։

Թարգմանելով զանթարգմանս զձիրս կայսեր տօնելի,
Իսկավայել զխաչ ճակատուդ կշտապանակդ փարելի։

Ընձն անբաղայ։

Խուսք ներբողից բանաստեղծից զփառաց չեն բաւական,
Նա զի անցնիւր նշանք սիրոյ ձեր ոչ դատին բնական։

Բեն րախտարար, ո՛հ.

Եկեղեցւոյն մեր և կայսեր երեւելեաց սիրական,
Բախտացուցիչ վեհապետին և հանուրց հարց տիրական։

Հայր հայրենեաց։

Գոհացաբար աղերսարկեմք օրհնել զծագս աշխարհի,

---

1) ипостась, անձն։

Digitized by Google

Երկարաձգեաց լինել կայսեր և հոգւոր տեառն պապին·
Իսկ իմաստունն, ո՞հ։

Լի և հաստատ՝ անյաղթելի սուրբ Գրիգորեան մեծ գահի,
'Ի վերջէ մեզ հանդերձ մանկամբք արքայութեան արժանի։
Նոր Ներսէս մեծ։

Սերովբէ Վ. Պատկանեան։

Ազգեալ 'ի խնդրոյ Յովհաննէս եպիսկոպոսի՝ վիճակաւորի Թէմին Աստրախանու 'ի դիմաց նորուն Սրբազնութեան առ Ներսէս Թէմակալ արքեպիսկոպոսն վիճակին Աստրախանու և արդ նոր Նախիջևանայ և Բեսարաբիոյ և կաթողիկոս ամենայն Հայոց. զոր յայտ առնեն և գլխաւորքն, որք բաղձացեալ զայսոսիկ բանս. 'ի Յովհաննէս եպիսկոպոսէ բանահիւսութիւն երգելի առ Սրբազան Ներսէս Երհէին։

316

Հանգիստ յաւիտենից տեառն Ներսեսի վեհափառ կաթուղիկոսի ազգիս Հայոց։

Ձայն գուժեաց յԱյրարատայ, եւ հնչեցին բեւեռք կրկին,
Ընչեցաւ հովիւըն մեր արթուն, եւ սուգ պատեաց զամենեսին,
Ահագինըս մըռընչեաց սպիտակափառըն մեր Մասիս.
Սեպուհ Կովկաս եւ Արագած ընդ Տօրոսի հառաչեցին։

Ա՛հ, այս քանի՛ցս այրիացար, Էջմիածին Հայաստանեայց,
Այս քանի՛ արտօսր հեղուս ի քոյդ չըքնաղ ականողեաց.
Ո՜ւր վիժես դու քողցրահամ յադինատիպըդ դարաստից,
Եթէ դառն ուխս արտասուաց մինչեւ ի ծով լայնատարած։

Երթ շուրջ հայիս կոյսդ աչագեղ ի բաց ըղձօղըն պարուրեալ...
Ա՛հ մինչեւ ցե՞րբ յաջմէ ՝բոսար՝ ընդ աչերէ ծուխ մըրըրկեալ
Տեսանիցես եւ սարսիցես եւ թալացեալ անկանիցիս,
Մինչեւ անզգէն սիւգ արփենւոյն ի դէմսըդ սաւբբ տանու ծաւալք...

Լուսածնունդ քո ղաւակունք ընդ տիեզերս վայրավատին,
Քեզ ողբակիցք են ի սըրտէ, ընդ քեզ ի ջայլըս գումարին.
Հօտապետքըն զաթոռով քող սեւաթոյր տարածանեն.
Եւ խաչանց հոյլք խուռներամ գըռոյթ ըզքեւ տալ խուճապին։

Digitized by Google

Ե՞ն են ո՞չ եւ խորթացեալք ի սուրբ գրկացըդ մայրենի,
Որոց վայրք եւ ժամանակք ետուն գոգցես սիրտ վայրենի,
Եւ խընդան ընդ վիշտըս քո եւ ընդ պարծանսըդ տագնապին,
Ա՞յսպէս ուսան ի Լատիոն, ա՞յսպէս յորդւոց Ալբիոնի....

Բայց քեզ յո՛ւշ, Մայր անարատ, պայծառ աւուրքն այն առա-
ջինք,
Յորս հոգւոց մեր Լուսաւորիչն ցուցաւ տեսիլ, բանք ահագինք,
Իբր օդիք ոչ նոյնգունակ անցին ընդ հուրըն եւ ընդ ջուր,
Մինչեւ ելին ի սուրբ հանդիստ, մինչեւ բացան նոցա երկինք։

Նընջեաց Ներսէս արժանընտիր աթոռակալ սուրբ Ներսիսեանց
Ազգակիզեալ առ Տէր ու առ Հայս սիրոյ բոցովըն գերազանց,
Մեհից սասան անակնառու, եւ կըրտսերաց Հայր խընամոտ,
Եւ սըրտին կորով ըզհուր վառէր յալխս գըլուխ հերապանձ։

Դու, ո՛վ Հայր, կառքդ Իսրայէլեան, յափըշտակեալ յանկարծ ի
մէնջ,
Յո՞ դիմես ի մռայլ երկրէ շողեալ ի լոյս փողփողենէջ,
Ո՞ւր քոյինդ Եղիսեոս, ո՞ւր Մովսիսին յաջորդ Յեսու,
Ո՞ւմ տացէ եւ Աղանիս զբերանոյն շիղ քոյինատենչ....

Այո, շիղ ի բերանին դարձ ի տապանդ Էջմիածնի
Աղաւնեակս առնէր Նոյեան փութալ ի գիրկըդ հայրենի,
Մասանեալ եւ սըրտաբեկ արդ առ ափամբ Սեւնեայ մընչէ,
Գուժկան՝ ոչ աւետաբեր կացեալ, աւա՜ղ, Հայաստանի։

Այլ այժմիկ հուպ դու Էջին կաս աթոռոյ մեծ Գրիտագեա,
Բաղցր ակնարկեա ի Գահ քոյին, ուր պայազատ զոք քեզ
հանգէտ.
Շող լուսոյն բորբ ծագեսցէ ի պաշտելին Էջման տեղի,
Եւ Ներսիսեան թէ ոչ անուամբ՝ հոգւով տացի մեզ Հայրապետ։

Յայնժամ սուգ ի ցընծութիւն դարձցի ազգիս թորգոմական,
Հօտք եւ հովիւք ըզթինդ տացեն խուռն ի գաւիթըս սըրբութեան
Երդնուլ զուխտ սըրբանըւէր քում յաջորդին արժանաւոր,
Կալ անսասան ի քոյդ հաւատ, ի յոյս ու ի սէր եղբայրական։

Մասեաց Աղաւնի, 1856 թ. Գ. տարի, յունվար, ե. 25—27.

Digitized by Google

317

Ի վերայ աւերման Տփխիս քաղաքի գալստեամբ Աղայ Մուհամմէդ խանի։

Էհայ ու հարգիզ չ՛գայ էն թաւուր զարման քաղաքիս,
Հարիւր հազար մարդով եկաւ նա էս Գուրջիստան քաղաքիս։
Պարսից մի անիծեալ լոյս ընկաւ դուշման քաղաքիս,
Մամմադ խան՝ եկաւ տուաւ մի նիզամներ էս քաղաքիս,
Նուիր անող, կրակ տուող՝ չէր մէ զարման քաղաքիս,
Հարիւր հազար մարդով եկաւ, չի՛ կարաց առնել քաղաքիս։
Մելիք Մէջլումն շուն դառնայ, Ջաւաթ խանն պստի կուչի,
Քաղաքն վիրանա արին, տեղի շինեցին Բայղուշի,
Մելիք Մէջլումի ազգէմէն մէկ շուն էլ չի՛ հաչի 'Շուշի,
Թանգ ղօշուն 'ինք մօտ արել Խեւսուր, Չարեաք, Թուշէ,
Աջէյիբ չալիշ կուգ'ին, կու լին'ին միզան քաղաքիս։
Ախտա խանի գալն իմացանք, մենք ասում'ինք՝ Շահ եկաւ,
Թէ չէ քաղաքն քանդելոյ տասն հազար թի ու բահ եկաւ,
Բերդեցիք ասումէին. մեզ համար կըբլէգեահ եկաւ,
Նորա ոտն չա՛ր նշան էր, ազալ սով՝ իժում մահ եկաւ,
Մնացողն ղադում արին, ընկաւ բարէբան քաղաքիս։
Քաղքեմէն տարած եսիրն որն Արաբիստան է հասի,
Որն Շաքի, որն Շիրվան, որն Դաղիստան է հասի,
Որն Ղուբա, որն Բաքի, որն Դարբանդ է հասի,
Որն Թավրիզ, որն Թէհրան, որն Խորասան է հասի,
Նրանց նաչար հէրն ու մէրն ո՞ր մինն վա՛յ տան քաղաքիս։
Քաղքի ծոկած տղէքներ'ին, որ դաստերով ման կուգէին,
Մէկ մէկու ղարդաշ կ'օսէին, տես ինչ սիրով ման կուգէին,
Ով որ կարողութիւն ունէր՝ նոքարներով ման կուգէին,
Քէթխուդա՝ Աղա մարդիկն չախչուրներով ման կուգէին,
Նրանցմէն մէկն է՛լ չեմ տեսնում հիմի մէ նշան քաղաքիս։
Քաղաքն որ նեքսև եկաւ հարիւր հազար Ղըզըլբաշն,
Մէկ մէկուց այրիլմիշ արին, դիփ մէտի, ղովլում՝ ղարդաշն,
Քահանէքը շունն էր ուտում, ո՛չ մինն չ՛մտաւ նաշն,
Գետի պէս արիւն էր գնում, բօսթան էր ադամորդւոյ լաշն,
Որդին մօրիցն 'ին խլում, է՛լ սուգ ու շիւան քաղաքիս։

Digitized by Google

Հազար երկու հարիւր քառասուն ու չորս թուին ընկաւ գիրի,
Վարդապետներ կոտորեցին, լէշ էր անոնց աւերուէրի.
Ապրանք ու մալ ու դովլաթ 'ին տարել, թաք տներն չէին էրի.
Քաղաքն աւերվելոյ օրն տասն ու մէկն էր Սեպտեմբերի,
Քրօնիկօնումն նստած էր Սէն ու Պարն ու Կ-ան քաղաքիս։
Էս մի տան պօլ խմացայ, հէնց գիտացի հերըս տարան,
Մէրս ձեռնեմէս խլեցին, ջուխտ քոյր ու աղբէրս տարան,
Հօրս թըրով սպանեցին, եսիր արին մէրս՝ տարան,
Շամշի Մելքօն շատ լաց էլաւ, տասն՝ որդիս ձեռէս տարան,
Վեց Պըղըլղաշ սպանեցի, մին էլ մէ մեծ խան քաղաքիս։

Շամչի-Մելքօ։

318

Ի վերայ Մահ ցաւոյ, որ 'ի Տփխիս։

Տեսէք, ինչ բարկութիւն է Աստուածանից կամով քաղաքիս,
Ուղիղ սրտով խնդրեցէք կու փրկէ ղամով քաղաքիս,
Զանազան հպարտութիւնն յայտնի է բանով քաղաքիս,
Մեղքն վարձքին յաղթել է մէ զօրեղ ջանով քաղաքիս,
Չորս կողմն թափոր տալով՝ քամակ է ղամով քաղաքիս։
Կենդանիք, դուք դարձ եկէք, յանկարծակի մահն իմացէք,
Զարմացք է քաղ'քի բանն, սարսափելի ցաւն իմացէք,
Պատիժ է մեր մեղացն, էս նախանձի շահն իմացէք,
Անկտրում պաս ուտողներ, Աստուածնեմէն մահն իմացէք,
Պետական եկեղեցիքն կողպած է ժամով քաղաքիս։
Նշանով քաղ'քի մէջն էս ինչ թաւուր բան է գալի,
Կրակն երկնքեմէն ոնց մէ խնամն ք'համ է գալի.
Մարդոյ սէրն հատել է, մեր միջումն մահ է գալի,
Բարեխօս Աստուածածնի ջուխտ աչքեմէն նամ է գալի,
Մասունքներն համբուրեցէք ռանգ ռանգ ղամով քաղաքիս։
Միաբան անափքեարով գաան ու աշխար մատաղ արէք,
Բերումեն սուրբ Գեղարդը, գլուխներդ սաղաղ արէք,
Կու փրկէ օրհնած ջուրն, մասունքներն թաթախ արէք,
Փէյանդազ խալիչէքն Հինդու եկած մօտա արէք,
Հէնց միւսմէ օրինակը դրատ է մեզան քաղաքիս։

Աշղարենք, դուք մեռ եղէք, Աստուածներն տէր ուզեցէք,
Փառք տուէք, աղօթք արէք, քաղ՝քի համար խէյր ուզեցէք,
Մեռնողներուն հիսաբ չ՚կայ, կենդաններուն տէր ուզեցէք,
Քուր ու աղբեր հաւատացէք, հալալ՝ որտով մէր ուզեցէք,
Սուր է էն զօփղ ու սաֆէն, էլ չ՚կայ դամով քաղաքիս։
Խնելէթու Շահնազաթն մօտ գնացէք, օյա արէք,
Սաթաններից ասարայ՝ փօթոլներին օյա արէք,
Մեզ համար լաւ խրատ է, վատ բաներն թովլա արէք,
Սիրեցէք Աստուծոյ ճամբէն, մէկս մէկանց մատայ արէք.
Գ ան տասցէք, ջան լսեցէք, մէկ մէկու կամով քաղաքիս։
Նաչարա ղարիբ տեղն դարդիս համար հաղ եմ տասում,
Չեմ գիտում՝ ով է մեռել, ով կենդանի՝ սաղ եմ ասում,
Մոլորած քաղ՝քի բանն սրտիս մէջն դաղ եմ ասում,
Կարօտ եմ ճամբորդեմէն ոնց մէ խաբար սաղ եմ տասում,
Քիչիկ Օղլանը ազատես քեաշքի էս գամով քաղաքիս.

Քիչիկ-Օղլան.

319

Սահան և Մեսրովպ։

Թարգմանեց կանոններով Հայոց համար զօրաւոր,
Տեսութեանդ կարօտ եմ, շամս ու զամար զօրաւոր,
Հրամայեց զօրքերին՝ կապեն սամար զօրաւոր.
Ողխումէ լոյսն 'ի բերնէն ձմեռ՝ ամառ զօրաւոր։
Հայոց հայրապետն, սուրբ Մեսրովպ, Թարգմանիչ է,
Որ հայկական տառերի միակ հնարիչ է,
Յարենլից յարեմուտ ամէնին պահպանիչ է,
Սահան իշխանն է զինուոր, էն էլ մէկ սահմանիչ է,
Քառասուն կանգուն հեռի, առեց, վէմ առ զօրաւոր։
Երեք թագաւոր եկան, ամէնն մէկ կերպարան,
Մէկ մատն մատանիք առին, երկրէ ցերկիր տարան,
Որ Մեծու հրամայեց Օշական հանգստարան,
Եօթն կանգուն լեռ քարից կտրեցին, արին խորան,
Կապեցին գերեզման լուսին համար զօրաւոր։

Digitized by Google

Եօթն ղարար Թագաւոր ասկերովն սուր եկաւ,
Չէր լինում հիսաբ քաշիլ՝ հարիւր հազար բիւր եկաւ,
Մէկ խաչով խաչակնքեց՝ դիփ ամէնն կոյր եկաւ,
Գորւոյ ոտն գիպաւ, լեռ քարից աղբիւր եկաւ,
Մէկ ծառն նշան ասեց.... առ զօրաւոր։
Հոգին մեծ ու փոքրի ամէնն իւր բարումն,
Պատասատանին ի՞նչ կասեմ, ճար չ՚կայ իմ ճարումն,
Խուրին հազար ութ հարիւր քառասուն և չորս տարումն,
Զէրգէր Օղլի Սեյեադն չի՛ մնալ աշխարհումն,
Որ գնումես առ Աստուած, հոգւոյս մէկ ճար զօրաւոր։

Սեյեադ՝ Զէրգէր Օղլու:

320

Մարդկային հայեցուածք։

Սակաւ է այս աշխարհում
Արժանութեան յարգ ու գին,
Որովհետև չեն պատվում
Իմաստութեան տուրք վերին։
Մարդիկ մի տեղ նայումեն
Լոկ քսակի քո վերայ.
Եթէ լիք է, պատվումեն,
Չեն հարցանում, ով է սա։
Միւս այլ տեղում համարվումէ
Զարդ և հագուստ մի մեծ բան.
Պատճառ, զգեստով կարծվումէ,
Լինելու են պատուարժան։
Բայց կան տեղեր, ոչ արծաթը
Եւ ոչ զարդը յարգ ունին.
Պատճառ խելքը, գիտութիւնը
Այդ տեղերում գին ունին։

Յարութիւն Աստանիկ: Հիւսիսափայլ 1863—1864 Թ. Ե. 607։

Digitized by Google

321

Ամենայն արարածք ունին սահման,
Նոյնպէս էլ սահման գոյ 'ի մէջ մարդկան.
Ոմն սուրբ, ոմն պիղծ, ոմն չար գազան,
Ոմն առողջ հոգւով և ոմն տկար։
Մարդ գոյ, որ սրբի պէս պէտք է որ պաշտել,
Մարդ գոյ, որ խօսելիս կուզէ ամաչել.
Մարդ գոյ, որ կամենումէ շան նման հաչել,
Ձի վատ է խրատած, կամ թէ սեռն է չար։
Մարդ գոյ, որ աշխարհին տիրէ՝ չի՛ յագիլ,
Մարդ գոյ, որ ոչ ոքի խօսքով չի՛ ծակիլ.
Մարդ գոյ, որ չի՛ ուզիլ՝ իրան հռչակիլ,
Անմռունչ կու շրջի՝ իբր հեզ ոչխար։
Մարդ գոյ, որ ամէնի հետ ունի նախանձ,
Մարդ գոյ, որ հոգին է իրան համար գանձ,
Մարդ գոյ, որ անխելք է, միայն սնապարծ,
Մինչի մահ չի՛ տեսնիլ նա հանգիստ՝ դադար։
Մարդ գոյ, որ աղքատ է, չի՛ սիրում կաշառ,
Մարդ գոյ, որ պատրաստ է ուտել ապուառ.
Մարդ գոյ, որ թէ ձմրան խնդրես ձիւն, կամ սառ,
Կու կարծի, թէ սրով գլուխն հատար։
Մարդ գոյ, որ ինքն իրան խելօք է կարծում,
Մարդ գոյ, որ գոլորշոյ պէս է համբարձվում,
Մարդ գոյ, որ վատ ճամբից չի՛ ուզիլ դարձում,
Եթէ որ խրատես, կասի՝ ծուռ խօսար։
Մարդ գոյ, որ յիմար է՝ բարձրաստիճան,
Մարդ գոյ, որ չ'իմանալ՝ թէ ի՛նչ գոյ իր տան.
Մարդ գոյ, որ չի՛ կարում սաստել մէկ կնկան,
Կոչվումէ ամենաքաջ սպասալար։
Մարդ գոյ, որ տխմար է՝ ինքն վարժապետ,
Մարդ գոյ, որ Յուդայ է՝ կոչմամբ վարդապետ.
Մարդ գոյ, որ յայտնի գող է՝ մեծ գանձապետ,
Ահա՛ քեզ ընտրութիւն ուղիղ և արդար։
Մարդ գոյ, որ բժիշկ է բայց ինքն հիւանդ,
Մարդ գոյ, որ ինչ տեղ հաց ուտեն՝ նա է անդ,

Digitized by Google

Մարդ գոյ, որ Էր անոյց Նրան մօր արգանդ,
Այնպիսոյն արժան է խեղդուելոյ մէկ լար։
Մարդ գոյ, որ սուլթեամբ փառաց տէր եղև,
Մարդ գոյ, որ անտերև պտղաբեր եղև.
Մարդ գոյ, որ աւազակ էր՝ տէրտէր եղև,
Ինչ սեւեմ էնպէսին ես գերամեծար։
Մարդ գոյ, որ մինչի մահ չ՛խօսի՝ շահ է,
Մարդ գոյ, որ մարդկային բնութեանը մահ է,
Մարդ գոյ, որ պատառող գայլից ագահ է,
Գիշատել կուզէ քեզ՝ թէ տուրքից խօսար։
Մարդ գոյ, որ երեսօք է արդարադատ,
Մարդ գոյ, որ 'ի ծածուկ է ամենավատ.
Մարդ գոյ, որ ձեռից դիփ կոչումեն դադ,
Նոքա չեն բանական, այլ են անբան քար։
Մարդ գոյ, որ հայրեննեաց ցաւը չիմանալ,
Մարդ գոյ, որ կու պահի ծածուկ՝ չի՛ բանալ,
Մարդ գոյ, որ սրբութիւն երբէք չի՛ ստանալ,
Այնպիսին մարդ չի՛ այլ անասուն՝ տաւար։
Մարդ գոյ, որ ընտանեաց մէջ մինն է յոյսը,
Մարդ գոյ, որ կամ քոյրն, կամ կինն է յոյսը.
Մարդ գոյ, որ միայն Միածինն է յոյսը,
Ինչ անեմ Աերջինն սաաջնոց յարմար։
Մարդ գոյ, որ գազան էր՝ յետոյ մարդացաւ,
Մարդ գոյ, որ մարդ էր իսկ՝ բայց տմարդացաւ.
Մարդ գոյ, որ իրան մարդ առնել մարթացաւ,
Մարդկային վարուցը չէ՛ք հաշիւ՝ դաւթար։
Մարդ գոյ, որ սիրուն էր՝ ախտաւորուեցաւ,
Մարդ գոյ, որ իւր գեղով բախտաւորեցաւ.
Մարդ գոյ, որ անառակ էր՝ յաղդաւորեցաւ,
Աշխարհի ո՛ր բանին ունի էհտիբար։
Մարդ գոյ, որ յայտնապէս մեծ ստեղծուած է,
Մարդ գոյ, որ մոքերն փարդով ծածկուած է.
Մարդ գոյ, որ մարդ է՝ բայց յատուակ Աստուած է,
Աէյեադի հոգւոյն նա թո՛ղ լինի սատար։

Գ. Ց—Ց. Մոգաթեան։

Digitized by Google

Ասացեալ 'ի հանդէպ «Աշուղ Գրապարեան չի' լինիլ» պարոն Սէյեադի խաղին:

Այգեբան ի՞նչ ես անում՝ շամբը 1) բուրաստան չի' լինիլ,
Օձի որքան գեղեցիկն ըլնի՝ սիրական չի' լինիլ,
Կատուին ուտացնես օրը հազար նազ 2) ու նըմաթ, 3)
Տիրասէր և բարեսիրտ, յայտ է, իբր շան չի' լինիլ:
Ագռաւին շուշի 4) միջում պահես շաքար ու նաբաթով, 5)
Վատաբախտ բուլբուլի պէս վարդի սիրաբան չի' լինիլ,
Մանկական ուսումն ունի միլիոնի 6) չափ արժողութիւն,
Ապտակով սընուած տղէն առանց աստիճան չի' լինիլ:
Ղուռանը 7) ասումէ. թէ ջաննաթումը 8) շատ հուրի 9) կայ,
Ինչ Վրաստանին է-ջաննաթին էլ էնքան չի' լինիլ,
Խաղողի վազովը շատ տեղ պարապած մարդ կայ-միայն
Կարծումեմ, թէ ոչ մէկը Ներզէն 10) Ալէքսան չի' լինիլ:
Նախարարներ շատ ունի Օգոստափառ Կայսրը, բայց
Մէկն իր անձին չխնայող՝ իբր Արղութեան 11) չի լինիլ,
Թէև էս դարերիս էլ ազգասէր իշխանք շատ ունինք
Կարծումեմ, թէ ո՛չ մէկը Սմբատ ու Վարդան չի' լինիլ:
Շիրակայ ընաշխարհիկ 12) դաշտն է լալիս աղիողորմ,
Ասելով. թէ որբութեամբ ո՛չ տեղ Հայաստան չի' լինիլ,
Դուս, Շիրին, օրը հարիւր քաղցր և ախորժ բան մտածես,
Քո Հայերէն խաղերը՝ Սէյեադի նման չի' լինիլ:

Շիրին:

---

1) Եղէգ, եղէգնուտ տեղի, գամըշլըկ: 2) և: 3) Բարիք, կերակուրք, համադամք, ուտեստ: 4) Ապակի, շիշ: 5) Պաղշաքար: 6) Հազարից հազար, հազար անգամ հազար: 7) Կուրան. ժողովածոյ, հիմն կամ գլխաւորութիւն հաւատոյ մահմետականաց: 8) Արքայութիւն երկնից, դրախտ, եդեմ: 9) Յաւերժահարսն, յաւերժական հարսն: 10) Յոյն: 11) Իշխան Մովսէս Զաքարեան Երկայնաբազուկ Արղութեանց, որ երբեմն ահարկուն էր լեռնաբընակ թշնամեաց 'ի Կովկասեան սահմանս: 12) Աշխարհիս վերայ չի տեսնուած, չի գտնուելու և չի լսուած բան կամ իր:

Digitized by Google

323

Ի հանդէպ «Ասումես՝ աշխարհը դէփ ինձի գովական են ասում» պարոն Շիրինի խաղին։

Ասումես՝ խեղճ ման գալով, բոլորն ինձ արդար են ասում,
Չես գիտում վատ համբաւդ՝ ուրիշ տեղ, հազար են ասում,
Եզուդ չի պահպանելով՝ բնութիւնդ չար են ասում,
Քենց գիտես շատ խօսացող մարդերին ճարտար են ասում,
Ծաղը են անում, խնդում են, անմիտ՝ խելագար են ասում։
Այլոց լաւ սենեակիցն քու փոքր տունն է գովելի,
Աշխատիր վատ չի՛ լինիս, մարդու անունն է գովելի,
Աչով քեզ գրօշ [1]) չի տալ, թէ ունիս՝ քունն [2]) է գովելի,
Անզգամ կնոջմէն՝ էն տիրասէր շունն է գովելի,
Որքան թակես՝ չի փախնիր, նրան հաւադար [3]) են ասում։
Շատ մարդ դատարկ խօսալով՝ ամենայն տեղ, աչքից էլաւ,
Թէ քանի՜ դատարկ խօսքեր եփեցին, չէլաւ մին փլաւ, [4])
Որովհետև աննիւթ այ, ո՛չ հաց կ՚լինի՝ ո՛չ հալաւ, [5])
Դրան շատ մի՛ հետևիլ, վերջը կանես քոյ գլխին ցաւ,
Դու քու դարդերդ լացիր, որ քեզի անճար են ասում։
Գովասանք շատ ես ուզում՝ նրա [6]) համար, որ անբան ես,
Գովասանքի նայելով՝ չես իմանում, թէ ի՛նչ անես,
Քու տունդ լաւ պահելու ամենայն վախտ պարտական ես,
Ուելի փող կիտելով՝ աշխարհէն ի՛նչ պէտք է տանես,
Չե՞ս գիտում մարդոյ կեանքը հողին հաւասար են ասում.
Շնորհակալութիւնը ըսկի [7]) մարդոյ տուն չի՛ շինիլ,
Դու դրան հաւանելով, քեզ սեպհական կայք մի՛ անիլ,
Հազար բեռը ունենաս՝ ոսկի ու արծաթ չի՛ լինիլ,
Միրանի, դուն փող մի՛ տալ էդպէս դատարկ բաներ գնիլ,
Էդպէս բանին հաւանող մարդերին յիմար են ասում։

Միրանի։

---

1) Երկու կոպէկ պղնձադրամ։ 2) Քոյ, քոյն։ 3) Միրահար, խանդակաթ, հաւատարիմ, մտերիմ. յարելն յոք, թիկունք լինելն ումեք։ 4) Չոր պլուր. կերակուր ինչ յօրինեալ յորիզոյ։ 5) Հանդերձ, զգեստ, պգանելիք։ 6) Նորա։ 7) Բնաւին, ամենևին։

Digitized by Google

324

Սաղնջուց ժամանակաց նկարագիր։

Ըռանգ ըռանգ խօսք եմ լսում, մէկն ուղիղ՝ քսանն սուտ,
Սկսուեմ յոյժ զարմանալ, ինչո՞ւ կասէ ինսանն սուտ։

Ո՞ւր է նախնեաց ժամանակն՝ որ մարդիկն սուտ չունէին,
Ընական կարգով շարժելով՝ առատութեան փուտ չունէին,
Ստքներն ճշմարտութիւն էր, զէ սրտից օգուտ չունէին,
Սուտ գործերն ճշմարտից մօտ՝ համարձակեալ մուտ չունէին,
Հիմա հազար խօսք որ լսես, կասես՝ սրանց տուտ չունէին,
Սամիկն սուտ, քաղաքացին սուտ, ազնիւն սուտ, իշխանն սուտ։
Մարդ՝ գովելին միշտ կու ատէ, և միշտ կու սիրէ ատելին,
Գործերի վատերն կանէ, աչքէն կու ձգէ յարգելին,
Մեղքին էնպէս կու բռնէ՝ որ ինչպէս երեխայն ածելին,
Գիշեր՝ ցերեկ կու ցանկանայ սէր եղբօրն անջատելին,
Չարի գործելոյ համար էր՝ Կայեն սպանեց Աբելին,
Քոյրն սուտ, եղբայրն սուտ, որդին սուտ, ազգականն սուտ։
Լաւ մարդոյ շէմքի վատ մարդն է գլխաւոր մահտարաժամ,
Նորա ձեռքումն՝ էն լաւ մարդն՝ կու սևանայ յամենայն ժամ,
Էնպէսներից հեռու կենալ հայ եղբարցս խրատ կու տամ,
Նրանցով Հայաստան կորաւ, որոյ մասին միշտ կու ողբամ,
Նրանք անուամբ Հայ էլ լինին, բնութեամբ են լիրբ անզգամ,
Նրանք սուտ, իւրայինքն սուտ, մեռածն սուտ, կենդանն սուտ։
Ինչ մարդ որ կամենումէ այլ մարդից պարտ առնալ,
Սկսումէ նորա մօտին ճշմարտութեան դուռն բանալ,
Իւր կողմանէ միշտ համապազ առ նա էհթիբար խոստանալ,
Նա էլ նրան ցանկանումէ մէկին մէկով փող շահով տալ,
Տուածն չի կարում առնուլ, սկսումէ հետքից ման գալ,
Պարտատուն սուտ, մուրհակն սուտ, վկայն սուտ, պարտականն սուտ։

Ում հետն գործ ես ունենում, կամենումեն քեզի խաբեն,
Օլի էն բանումն քեզանից աւել առնեն՝ իրանք լափեն,
Մարդոյ բարքն ապականուելայ, կորելայ խեղճ նախնեաց չափէն,
Ընմահ կու մեռանին՝ թէ ծախելիս պակաս չի չափեն,

Digitized by Google

Միով բանիւ մէք հաւասար՝ որ հէնց դիփ էլ քէֆնաք են,
Գազն սուտ, կէս գազն սուտ, քարն սուտ, միզանն սուտ։
Ստասէր մարդն բազմացաւ, ճշմարտին թազով փախցրին,
Ով ճշմարտասէր երևաց, նրան վռազով փախցրին,
Գուլթի քնարին՝ հինկվայ լոթիքն՝ սազով փախցրին,
Անկրաստ սուրբ կուսութեանն՝ անառակ նազով փախցրին.
Անամօթութիւնն սերեցին, ամօթն տնազով փախցրին,
Հայիլն սուտ, նայիլն սուտ, գինն սուտ, իմանն սուտ։
Մի զարմանայք, արդարամիտք, աններգործութեանն օրինաց,
Թէ օրէնքն լաւ գործ դրուին, շատ մարդ չունենայ աղ ու հաց,
Որին դատաւոր են շինում, սկսումէ կամաց՝ կամաց
Ծածուկ աշխարհն կլանել, յայտնի երեւիլ սրբակաց.
Այնպիսի աւազակին պիտի կոչել գլուխ աւազակաց.
Խորհուրդն սուտ, վճիռն սուտ, խօսքն սուտ, դատաստանն սուտ։
Հին ժամանակի նաւերն մարդոյ ծովումն լանք չէին անում,
Առագաստն բանալ բան՚ին նաւահանգիստ էին տանում,
Ին աղագաւ առ և տուրի բազարն յոյժ լաւ էր բանում,
Շուտ հասնումէին նպատակի, վաստակելով՝ շահ տանում,
Այժմեան նաւերն իւր միջի մարդկանցն տեղ չեն անում,
Փայտն սուտ, երկաթն սուտ, ղեկն սուտ, ելքեանն սուտ։
Սուտն էնքան շատացելայ, եթէ գրեմ, թուղթ չի տանիլ,
Կամ ստասէր մարդիկն դիփ ինձ չէին միաբանիլ,
Պլտէի անմեղ տեղեքն բամբասանաց տակ անկանիլ,
Դիփ գիտումեն իրանց սուտն, չի հարկաւոր պարզաբանիլ,
Սէյեադ, դու էլ ստախօս ես, ինչպէս կարեմ իսպաթ անիլ,
Նետն սուտ, աղեղն սուտ, որսն սուտ, որսկանն սուտ.

Գ. Յ—Յ. Մադաթեան։

325

Սասն գովասանք սիրող մարդկանց։

Ասումես՝ ինչ որ անումեմ, դիփ ասումեն՝ լաւ ես անում, 1)
Տեսնանք էս լաւ բառիցն, դու փոխան թէ հալաւ ես անում։ 2)

Այլոց ասած լաւ բառիցն մին նաղտ գրօշն է գովելի,
Խոստացած թանգագին շորից հագիդ հին քօշն է գովելի,

---

1) և 2) Ամենայն տանց վերջումն կրկնեա զայտորիկ տողս։

Digitized by Google

Ուրիշի լաւ կերակուրից քո մին չոր լոշն է գովելի,
Սատ մարդոյ քաղցր մուրաբից լաւ մարդի մօշն է գովելի,
Ես քեզի խրատ եմ տալիս, դու աշխարհքին չաւ ես անում:
Հազար մաշալլահ հաւաքես՝ չես կարող մին գտակ կարել,
Շատ մարդ մաշալլային բեռնով ծախելոյ բազար է տարել,
Մին փող գին տուող չի իլել, դատարկ իւր տուն է յետ դառել,
Դու՝ որ էդչափ ժողովումես, արդեօք ի՞նչ կամիս կատարել,
Զօռով անելոյ բաներն ինքդ քո կամաւ ես անում:
Օրն միլիոն մարդ գովէ քեզ՝ իսկի չի՛ կուշտանալ փորըդ.
Սոված կպարկես գիշերն, ՚ի զուր անց կուկենայ օրըդ,
Գովասանքին որոնելով՝ կմաշվի քո իլած շորըդ,
Կինըդ ակլոր կըմնայ՝ քուֆր կըտայ հօր ու մօրըդ,
Բօշ բաներին հետևելով քեզ համար մեծ ցաւ ես անում:
Թարիֆն էնտուր ես սիրում, որ բնութիւնդ հպարտ է,
Հպարտ մարդոյ ցանկութիւնն իրան համար ծանր դարդ է,
Ինչպէսին ռահմ անօղն նրանից շատ նամարդ է,
Քամի քշող մարդն իրան կեանքն թաշուիշով կաւարտէ,
Տեսնամ էս գովասանքն, դու, բօզբա՞շ՝ թէ փլաւ ես անում:
Քանի քանի իշխանութիւնք հպարտութեամբ ոչնչացան,
Ընթիւ անձինք՝ գովասանաց ետքից շըջելով, փչացան,
Բանականութիւնքն շաղվեց, ցիր ու ցան եղեն՝ քիչացան,
Այս բանի մին խպաթն է աւերակ եղեալ Հայաստան.
Սէյեա՛դ, նստել ես նաւումն՝ Լօգմանի հետ դաւ ես անում:

Գ. Ց—Ց. Մազաթեան:

326

Սան այնոցիկ, որք ակնոց դնելով և ֆրանսիարէն խօսելով զինքեանս գիտուն համարեն:

Քիթդ թամքել ես չէշմակով,
Վարժ խօսումես ֆռանկի լեզուն,
Մտօք յիմար ես՝ որպէս կով,
Բայց քեզ կարծումես իմաստուն:
Չէշմակն՝ թէ խելք ունենար,
Շինող ջհուդներին կատար,

Digitized by Google

Որ շինում են խրճիթ սպառ,
Ձմեռնային օթևան և տուն,
Ձեղնակն գիժին ինչ անի,
Որ խուլ նման է անբանի.
Նրանից լաւ է Շաքիանի [1])
Ջառատարփիմ ոսկան կատուն:
Մ՛ի՞թէ համայն Ֆռանգստան,
Սուր Ֆռանգերէն կու խօսան,
Դերեկք յիմար մարդիկ չ'կան,
Որ տանն՝ է խուլ անասուն:
Ի՞նչ մեղաւոր է չէչմակն,
Որ կոյր լինի մնաց տակն.
Մ՛ի՞թէ խօսելով թութակն
Ֆռանգաւոր, կուլի գիտուն:
Ակյա՛նք, կ՞ր չես չէչմակ գնում,
Գիտուններրի շարքն մտնում.
Խայլոի մինսաթից պրծնում.
Մ՛ի՞թէ լաւ է կուչվիլ նրկուն:

Գ. Ց—Ց. Մագաթեանց:

327

Կամիմ փոքր ինչ քեզնից խօսել՝ աշխարհաւեր գարշելի մեղք, [1])
Քեզանով մարդիկն պատահեց անճար ցաւեր, գարշելի մեղք: [2])

Աղամ որ իւր նպատակին չհասաւ, դու եղեր պատճառն.
Ո՞նց չի՛ ամաչար, խաբեցեր Նոյի պէս անմեղ գառն
Նրանց լուսից զուրկ թողողն դու էիր, ո՛չ թէ չար ծառն,
Քոյ սկիզբդ շատ համեղ է. խոկ վերջըդ մահաբեր դառն,
Գժոխքը քեզ վիճակ տուին՝ յոյժ սակաւ էր, գարշելի մեղք:
Թէ քո արարմունքդ պատմեմ՝ աշխարհի թուղթն չի՛ տանիլ,
Ինքան ծանր ես, քո մօզալըզ՝ թէ բեռնես, ուղտն չի՛ տանիլ,

---

1) Շաքիան՝ է 'ի Շամախու երկրի գիւղ, յորում գոն կատուք յաղթանդամք և անխնայօրէն սատակիչք մկանց:
1) և 2) Ամենայն տանց վերջումն կրկնեալ ղաֆիայիկ տողս:

Digitized by Google

Քո քաղած մուրը մարդից Ն.Թօքնու ախտուն չի՛ տանիլ,
Լուծդ թեթև կ՚երևայ, բայց գանձը ձուխոն չի՛ տանիլ,
Նախահարց ուխն դրածդ վրա բըխաւ էր, գարշելի մեղք։
Քո գլխաւոր հնարներդ գինում և կինարմատում են,
Քեզանով թագաւորներին հպատակներն ատումն,
Քո սիրականիդ ամենայն իրաւարանում գտառումն.
Մարդ չի՛ տեսայ՝ որ քեզ գովի, դիփ ձեռիցդ գանգատում են,
Էդ վատ անունը ընտրեցիր՝ մի՞թէ լաւ էր, գարշելի մեղք։
Քեզ հետ բարեկամ լինողն կենաց մէջ դադար չի՛ տեսաւ,
Նորա ատելի գործերն յաւիտեան կատար չի՛ տեսաւ,
Մեղսագործութիւնից բաշխայ գովանի մազար չի՛ տեսաւ,
Աշխատանքը ջուրն տարաւ՝ չոր հացի պտուղ չի՛ տեսաւ,
Չի թողար՝ որ ողորմելին ապաշխարէր, գարշելի մեղք։
Մարդն՝ եթէ յոյս չունենար, նորա օրն ո՞նց կուլինէր,
Քո ձեռիցդ չէր զերծանիլ՝ անիրաւ տնանես կուլինէր,
Սատ արարմանց կանոններն նորա համար ծէս կուլինէր,
Արփորէր մեղաց գետինը՝ զզուելի մողէս կուլինէր,
Եթէ Քրիստոս չի՛ գար, նրան ո՞վ կու քաւէր, գարշելի մեղք։
Աէյեաղն եմ՝ որ ժամանակ ես էլ քեզ հետ ընկեր եղէ,
Արդարութիւնը կորցրի՝ բազում յանցանաց տէր եղէ,
Կարծն ասեմ, մեղք գործելում առտանից գեր ՚ի վեր եղէ,
Տեսի քեզ հոգւոյ թշնամի, դարձայ՝ նորա հետ սէր եղէ,
Յետոյ իմացայ՝ որ նաւըդ կոտրած նաւ էր, գարշելի մեղք։

Գ. Տ—Տ. Մոգաթեան

328

Սատն յանիրաւի ուտողաց։

Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն է, սիրական,
Ո՛չ ոսկին, ո՛չ արծաթն և ո՛չ ակներն պատուական.
Ինչ բանում որ հարամ եղև, նա կուկտրէ քունդ,
Կամաց կամաց կսկսէ աւերել հոգևոր տունդ.
Մ՚ին կտոր հացդ, եթէ պատահեց, որ հարամ եղև,
Լաւ է, փոխանակ նրան, ուտես քար, կամ ծառոյ կեղև.

Digitized by Google

Քանզի հարամ պատառն ամէն բանդ հարամ կանէ,
Հարամի զօրութիւնը լաւ հասկացիր, որ մեծ բան է.
Մին կտոր հացը՝ թէ որ համարեցիր կասկածելի,
Եթէ հայր Աբրահամու սեղանից մնացած լինի,
Թէ նորա ձեռօք լինի ցանած էն հացի թօխումը,
Թէ երկնային եզներով ծրուած լինի նորա՛ շումը,
Թէ նոր լուսնի մանգաղով եղէ նրա հասկն հնձած,
Թէ փրկչի գերեզմանի քարիւ լինի նա աղացած,
Թէ որ նորա խմորքն, յատուկ իմանաս, ունցողն
Եղել է կոյս Մարիամն, որ է Յիսուսի ծնողն,
Թէ դրախտի փայտիւ էրուած լինեցի թանիրն,
Թէ հրեշտակ իրան ձեռօք վառած լինի նորա հուրն,
Թէ հազար անգամ վրէն ասած լինես դու Հայր Մեր,
Հարամն չէ՛ սրբանալ, էն պատառը երբէք մի՛ կեր.
Յետ ու յառաջ նորա վրա բնութիւնն չէ՛ մնալ ծածուկ,
Կամի քեզ դժոխային, հաւատա այս խօսքիս յատուկ,
Պարծի՛ր հարամ ուտելուց՝ ազատիր քեզ, մարդ Աստուծոյ,
Եթէ ո՛չ՝ հարամն շուտ քանդոյ կուտայ զհաւատն քո.
Յանկութիւնը դէ՛ն ձգիր, մի՛ որոնիլ փառք ու պատիւ,
Աստուծոյ երկիւղից մի՛ հեռանալ գիշեր և տիւ.
Թէ չ'ունենաս հագնելոյ ոսկենկար բեհեզ պատմուճան,
Կաշիէյից շորեր հագիր, որ է պինդ և դիմացական.
Թէ չի՛ գտնես խմելոյ, ծարաւ ժամուդ, ջուր շաքարի,
Կարող ես գետի ջրով կառավարուիլ բաղում տարի.
Թէ չի՛ լինի քեզ համար ջուր խմելոյ Մինէացի բաժակ,
Բան չկայ, երկու բուռդ մինչի մահդ քեզի բաւ վարկ.
Թէ՝ չունենաս շրջելոյ համար երիվար զարդարած,
Բան չկայ, լաւ կարող ես ամենայն տեղ գնալ ոտով.
Թէ չի՛ լինի քեզ համար բնակուելոյ զարդարած տուն,
Մի՛ նեղանալ, կարող ես սարի ձեղքում բնակուիլ դուն.
Թէ չունենաս տօսախի սանտր սանտրելոյ մազերդ,
Բան չկայ, լաւ սանտրն է էդ Աստուածատուր մատներդ.
Ամէն բան աշխարհքումս ունի միշտ իրան փոխանորդ,
Եթէ որ փոխանորդում լինի կամքդ՝ միտքդ ըղորդ.
Թէ ուզես իմանալն՝ անփոխանորդ ինչպէս բան կայ,
Հոգիդ է, վրա գործերովդ մի՛ կորցնիլ, որ շատ թանգ ա.

Digitized by Google

Սեյեադ, քո էն խօսքերդ մրով չի՞ ոսկով գրած է,
Փրկիչ է էն մարդին, որ միշտ հարամի մէջ կորած է։

Գ. Տ—Ց. Մադաթեանց:

329

Գաղթականութիւն ՚ի 1828 ամի։

Հասան Խանի զարդ ու բաղէն մեզ բերուց, աման, Բայազիդ,
Փիքր արուց մտքի միջին, որ տանի Թէհրան՝ Բայազէդ։
Ուռուսն եկաւ Երևանն, առաջն կտրեց բօրանն.
Բարձեցինք քօչ ու քուրանն՝ եկանք քեզ մէհրան՝ Բայազէդ։
Եկանք Վեերօրփալուի դուռն, զարդ էլան գոմէշն ու եզն.
Էնց կացանք Սև ջրի առըն, բաթլաղն էր եամանն՝ Բայազէդ։
Որ եկանք Արազի ափն, կտրրուեց ձռներիս թափն.
Վառեցինք եաւշան ու չօփն՝ ծուխն արինք դուման՝ Բայազէդ։
Ե՛րբ որ հասանք Խալըֆալին, մտիկ տուր աղքատի հալին.
Եկաւ էն շուն Սաֆար Ալին, մեզ տարաւ հարեան Բայազիդ։
Վայր եկանք Արհաջու տակին, թալիմ էլանք Հէյդար Բէկին.
Ապրիլ ամսոյ տասնումէկին սարերդ էր բօրան՝ Բայազիդ։
Եկանք Օրգովու սարերն, բացուել էր կարմիր քարերն.
Այրեցինք սայլի թաւերն՝ ծուխն արինք մարխան՝ Բայազէդ։
Վայր իջանք Օրգովու սարէն, շատ հարթ ու ձագ անկաւ քարէն.
Չի գտնուիլ մանր փարէն՝ ոսկուցն դիւման Բայազէդ։
Ելանք Զանգեանլուի դօշէն, վայր եկանք Արծափու քեօշէն.
Ամուտ տվուց Բահլուլ փաշէն, որ չ՚լինի թալան Բայազէդ։
Եօ՛ի ու մէկ բարձկան ուլախ, դօշակս էլաւ կակուզ փալախ.
Երբ անց կացանք Ղարա-Բուլաղ, ախլային էլան Բայազէդ։
Այրածդ ղամիշ ու եաւշան, չի՛ գտանվում հացի նշան.
Գերիդ երթայ Հինդ ու Վրեաշան, դուն երթաս Թէհրան՝ Բայազէդ։
Տավարն ղըկեցինք արօտ, սարեր ունեն անջուր՝ անխոտ.
Մեք մնացինք մածնի կարօտ, կտրեցի մէրան՝ Բայազիդ։
Շատ մարդ գնաց Զանգեզուռն, ճամբին ղոլեց ճանճն ու բօռն.
Բարձր տեղ է Ապիգեօռն, աղբիւրդ էր թալան՝ Բայազէդ։
Կովն ու հորթն տուի տէրտէրին, ի՞նչ որ կթեց իմ հօր խէյրին.
Տասն օրից յետոյ յետ բերին, ի՞նչ կ՚լինի չարան՝ Բայազէդ։

Digitized by Google

Ասի՝ տամ մի բարձկան էշի, Նաւկը չ՚լինի զուրդ ու զուշի.
Վերջն տուի վէց ղուռուշի, էն էլ տանն տալիան՝ Բայազիդ։
Կարապետն ասեց խօսքի սազն, չորացաւ բաղչան ու բաղն.
Քանդեցին այվան օթաղն, ախտոս Երևան՝ Բայզիդ։

Կարապետ:

330

Վան անգութ արծաթոյ։

Ինձանից ի՞նչ տեսար, կամ ի՞նչ լսեցիր,
Որ խոյս տուր հեռացար, պատուական արծաթ.
Ի՞նչ միջոց ճարեցիր, ի՞նչ սկսեցիր,
Կամ ո՞ւր գտար անգութ քեզ նման արծաթ։
Ահա՛ քսան ու եօթն տարիս լրացաւ,
Քսան տարին ամբողջ քեզ եռու դրաւ,
Երբեմն բազմաշխատ, երբեմն ծարաւ՝
Եղէ անմիտ սիրոյդ սիրաքան, արծաթ։
Եթէ դո՛ւ ես բաղդն, ասա՛, քեզ գովեմ.
Դու ո՞վ ես, վասն զի գիտեմ՝ ես ո՛վ եմ.
Թէ ո՛րքան ձեզանով ես ապահով եմ,
Ձեզ գովութեան արժէք տամ այնքան՝ արծաթ։
Ձէ՝ չէ, դու բաղդն չես, նորան մօտ բան ես,
Կարծիքով քեռորդի, մօտ ազգական ես.
Դու քեռուցդ աւելի փախստական ես,
Երկուսդ էլ մէկմէկու համանման, արծաթ։
Ահ, սէրդ ո՛րքան առատ, ո՛րքան ահագին,
Որ ունէր անթերի կորստեան որդին.
Արժէք համարելով զքեզ քո Արարչին,
Միասին ստացայք անարգանք՝ արծաթ։
Ախ, ի՞նչ ասեմ. շատ անբախտ ես, անիրաւ.
Դրամներիդ մինչ ե՞րբ յաղթես, անիրաւ.
Անհարազատ և՛ ապերախտ ես, անիրաւ.
Այսօր ինձ մօտ, էգուց այլոց տան արծաթ։
Տո՛ւր իմ վերոյիշեալ քսան տարին, տո՛ւր,
Կամ քո ինձ խոստացած առատ բարին, տո՛ւր.

Digitized by Google

Տա՛ր այս իմ գանգատն սաղ աշխարհին ա՛ռ,
Տե՛ս՝ որի՞ս կ՚անուանեն անպիտան, արծաթ։
Մէկ անտիքա գտի հազար տարեկան,
Պատկերն անվնաս, գիրն անխափան.
Իսկ յայն տեղին տեսի մէկ հատ գերեզման,
Չունէր ինչ ազդարար մէկ նշան, արծաթ։
Հիմա, եղբա՛յր, ես մարդ մահուան ենթակայ,
Իսկ դու տարով լցուած ամէն կէտ ներկայ.
Քո խնամութիւնդ մինչև որ ինձ գայ,
Իմ թոռս կ՚ստանայ թոռ իրան, արծաթ։
Քո մէկդ ինձ մօտ երկու չէ՛ դառաւ,
Ձեռքս ո՛ւմ որ տուաւ, կրկին յետ չ՚առաւ։
Մէկն աշխատելով, վազելով մեռաւ,
Մէկին յանկարծ տուիր աստիճան, արծաթ։
Տօ՛ անհոգի՝ անգո՛ւթ, քանի՞ մի քանի,
Սիրի, ինձ էլ քեզ բարեկամ անուանի.
Ե՛կ, այս ասացուածոյս հետ միաբանի,
Ո՛չ դու միայ անմարդ, ո՛չ ես-անարծաթ։
Կանչէ՛ իմ դրացիս, գոչէ՛ իմ տունս,
Քննելով ստուգէ՛ ողջ կեցութիւնս.
Թէ կարեն վկայել շռայլութիւնս,
Թո՛ղ՝ քոյ տեղակ ինձ պատասխան տան, արծաթ։
Երանի՜, թէ լսելիքդ բանայիր,
Դու էլ ինձ պատասխանի տալ ջանայիր.
Թէ Շիրինին հաւատարիմ մնայիր,
Մնէիր դու դրուատ՝ գովական, արծաթ։

Աւետ Շիրին:

331

Շիլլերի մի քանի խօսքը։

(Գերմաներէնից)

Դուք կամենումէք յետ տանել մեզ, և
Ձգել երեխայական անմիտ օրերի մէջ.
Ջ՛ուր է ձեր կամակորութիւնը անցածի վերայ,
Դուք կարող չէք ապագայի ոտքերը կտրել։

Digitized by Google

Բայց և անօգուտ վաստակ է
  Դադարեցնել ժամանակի շարժումն անիւը.
  Առաւօտը լուսանումէ, հալածումէ խաւարը,
  Եւ լուսապայծառ դուրս է գալիս արևի կառքը:
Դուք թէև ունիք աչք և ականջ, բայց կոյր և խուլ,
  Չկամիք լսել ձայներ, և ոչ տեսանել նշաններ.
  Ես երկիւղի մէջ եմ ձեր համար, թուլամիտ տխմարներ:
Այնու ամենայնիւ հաստատ կը մնայ Աստուծոյ խորհուրդը,
  Ժամանակի պտուղը կը ծնանի իւր ժամանակին,
  Եւ ինչ որ հարկաւոր է ժամանակին, յառաջ կ'երթայ:

Թարգմ. Թ. Լազարեանց: Հիւսիսափայլ 1859 Թ. Ե. 416.

332

Հ ր ե շ տ ա կ:

Ընդ երկնիւք հիւսիսոյ հրեշտակ թռանէր,
  Եւ մեղմիկ զնուագըս երգէր.
Եւ լուսին, և աստեղքըն և ամպըք մթին
  Սուրբ երգոցն ունկնդիր լինէին:
‘Նա երգէր զնուագ փափկութեան սուրբ հոգւոց՝
  Ընդ հարկաւ երկնայինըն ծառոց,
Եւ զմեծըն Աստուած նա առնէր փառաւոր,
  Եւ գովեստ նորա չէր կեղծաւոր:
‘Նա բերէր ընդգրկեալ զհոգի մի մատաղ՝
  Արտասուաց 'ի յերկիր բազմաւաղ.
Եւ երգոց նորա ձայնք 'ի հոգւոյն նորածին
  Անլեզու՝ կենդանի մնացին:
Եւ հոգին յաշխարհիս տառապէր ընդերկար,
  Լիուլի ցանկութեամբ աննկար.
Եւ 'ի յերգըս երկրիս գտանել ո՛չ կարաց
  Փոխարէն երկնայինն նուագաց:

Լերմոնտովից (ռուս բանաստեղծ) Թարգմանեաց Յ. Համազասպեանց Աշտարկանցի, նախկին աշակերտ Լազարեանց ինստիտուտի արևելեան լեզուների:

Digitized by Google

333

Եղեւին:

Ի սահմանս Հիւսիսոյ 'ի վերայ լեռնակին
Կանգնեալ կայ եղեւին միայնակ.
Կու նիրհէ՝ տատանեալ, և 'ի ձիւն ցրտագին
Զգեցեալ՝ զերթ 'ի քօղ սպիտակ:
Ու երազ տեսանէ՝ յանապատ 'ի յերկրի,
Ուրանօր արեգակըն ծագի,
Միայնիկ և տրտում 'ի վերայ ջերմ ժայռի
Արմաւոյ սիրուն ծառ մի ծաղկի:

Լերմոնտովից թարգմ. Յ. Համազասպեանց:

334

Կալանաւոր:

Ուստի՞ գաս, բնակդ եթերական.
Ասա՛ պատմեա՛ երկնայի՛ն հիւր,
Թէ ո՞ր եբեր զքեզ զեփիւռ
Յայս իմ տխուր բընակարան:
Ո՛հ. զջինջ նշոյլ լուսաբերի
Չէ՛ իմ տեսեալ յայսմ վայրի.
Բնակարան է տխրութեան,
Ո՛չ գոյ շաւիղ իսկ ցնծութեան:
Ո՜հ սիրելի է քո գալուստ:
Արդեօք լուա՞ր դու 'ի վերուստ
Զհառաչանըս վշտակրիս
Ու գութ սրտիդ եբեր առ իս:
Աւա՛ղ, հոգի իմ վիրաւոր
Ի քեզ եգիտ զաշխարհ համայն.
Ընդ քեզ ճախրեաց և յոյսն այն
Ի բանդ առ իս կալանաւոր:
Ասա՛, 'ի նո՛յն՝ ընկե՛ր բնութեան,
Իցեն երկինք գեղեցկութեան.

Ծաղիկք 'ի մարգս ծաղկի՞ն նոյնպէս ;
Անտառք զուա՞րթք և ջուրք յստակ.
Ի գիշերի առաջնոյն պէս
Երգէ՞ յանտառս քաղցրիկ սոխակ.
Ասա՛ ինձ, ո՞ւր է արշալոյս,
Եւ զի՞ եղև ընդ գարուն լոյս։
Տո՛ւր ինձ զհամբաւ ազատութեան.
Լուեա՞լ իցես զայն 'ի լերինս.
Տեսե՞ր զնա կամ 'ի հովտին՝
Ի զուարճացեալն կաքաւման։
Տեսե՞ր արդեօք զիմ հայրենիս,
Ուր բաղդըն միշտ փայփայէր զիս։
Ասա՛, ունի՞ այժմ անդ բնութիւն
Զանցեալ ամաց գեղեցկութիւն։
Գարունն զկամարս զայս չէ՛ տեսեալ.
Աստ զծաղիկս դու ո՛չ գտցես.
Զպատմութիւն միայն տեսցես
Զարչարանացըն նկարեալ։
Եւ ո՛չ երբէք 'ի կողմնս այս
Զիւր թևթև շունչ փչէ զեփիւռ.
Զհառաչանս լսես, իմ հիւր,
Գտցես միայն աստ զշղթայս։
Խաբիր 'ի դաշտ յազատութիւն,
Խո՛ղ զխորխորատ՝ զիմ խաւար տուն.
Փութա՛ գարնան 'ի զուարճութիւն,
Զի ո՛չ տեսցես դու զայլ գարուն։
Փութա՛ դու, գնա՛ արարածոց,
Կոչեն զքեզ հովիտք յիւր ծոց.
Ընդ հեշտութիւնք՝ շղթայք են քեզ,
Քեզ բանդ՝ երկինք և կանաչ սէզ։
Հիւրդ ոսկեթև, ուրախ, զուարթ
Անցո՛ զկեանսդ 'ի դաշտորայս.
Գուցէ զերկուս անդ զերեխայս
Տեսցես ընդ մօրն իւրեանց վհատ։
Եթէ իցէր հնար յայտնել
Նոցա զիմ ցաւըս՝ ասելով,

Digitized by Google

Թէ ողջ է նա, ձեր աղօթով
Եթ կեայ… բայց դու չկարես խօսել։
Ու կամ թեւովքդ ոսկիաթել
Գոնէ զմանկունս դու զիմ պատարեա,
Մերայ խոտոց հանդարտ ճախրեա,
Զի ցանկացեն զքեզ ունել։
Զկնի քո վազըս առցեն.
Իսկ դու նոցա առ հորդելով,
Առ իս՝ առ. բանդս զնոսա բերցես
Ծաղկէ 'ի ծաղիկ ճախր առնելով։
Իսկ խնդութեան նոցա նկարիչ՝
Ընդ նոսա մայրըն եկեսցէ.
Զշուիղ նոցա զուարճացուսցէ
Ուրախ, թեթեւքըն քո թռիչ։
Նոցա է սէրն իմ պաշտըպան,
Մխիթարիչ ցաւոտ հոգւոյս.
Որբոց խնդրոյն զիջցի, է յոյս,
Այն խստասիրտ իմ պահապան։
Այս երկաթեայ շղթայք անկցեն,
Ու աչըք իմ կրկին տեսցեն
Զհայրենիս և զամուսինս,
Զմանկտիս, զբլուրս, զերկինս։
Բայց զի՞նչ. շղթայք յոտս շաչեն.
Կորեաւ տեսիլն…. ո՜վ դու պատրիչ.
Եթերական թռեաւ բնակիչ…
Դարձի՛ր… բայց նա գնաց արդէն։

Ժուկովսկիից (ռուս բանաստեղծ) Թարգմ. Յ. Հովհաննիսեանց:

Յարութիւն վարդապետ Ալամդարեան ծնաւ 1796 թ. սեպտեմբերի 25, Աշտարկում; հօր անունը քաշմախչի (մաշկակար) Մանուկ, մօր անունը ; պապը—հօր հայրը—քօշա Յովսէփ, Խոյայ (Հեր եւ Զարեւանդ, կամ Պարսկահայք) խանի մօտ դրօշակակիր, պարսկերէն «ալամդար», այս բառից Ալամդարեան ազգանունը: 14 տարեկան հասակի սկսեց աշակերտութիւն անել երեւելի հայկական լեզուի վարժապետ Սերոբէ Պատկանեան Գոլսեցւոյ մօտ, մականուանեալ վարժապետ: Ալամդարեանի աշակերտակիցք էին. Մկրտիչ Սալարեան Ներսէսեանց, ետոյ ուսուցչապետ հայկական լեզուի Ս.-Պետերբուրգի կայսերական համալսարանում, և այժմս զատաքննիչ հայ տպագրութեանց; տիրացու Աստուածատուր «Խուլդզաշկա» մականուանեալ, երեւելի ձայնաւոր. ետոյ անուանաւոր վարդապետ, վախճանեցաւ ի սուրբն Էջմիածին; Տէր-Մելքիսէթ, առաջ տիրացու Մարտիրոս Խուլքաշեան; Ալամդարեանի եղբայր, տիրացու, ետոյ տէր-Խաչատուր, և այլք:

Յարութիւն վարդապետին շատ սիրեց Եփրեմ կաթուղիկոսը, իւր Աշտարկում առաջնորդութեան ժամանակ, իսկ Սերոբէ վարժապետը հայրական խնամօք աշխատում էր զարգացնել Ալամդարեանի հանճարը: 1813 թ. Ալամդարեանը պսակուեցաւ Յարութիւն Երզնկիւլի (Երզնկուլեան) դստեր Մարգարիտի հետ, որոյ հարսնութեանը ընծայեց իւր «Յերկու ձեռին երկու մատ» երգը: Մէկ ամսից ետոյ գնաց Մոսկվա; 1814 թ. 19 տարեկան հասակում, աղա Յովակիմ Եղիազարեանցի միջնորդութեամբ, ձեռնադրուեցաւ քահանայ, Յովհաննէս արքեպիսկոպոս Գիւլախերեան (ասումէին եւ Գառնակերեան) առաջնորդից հայոց ռուսաստանի; 1822 թ. այրիացաւ Մոսկվա; 1824 թ. խնդրեց Ներսէս եպիսկոպոսից, Վրաստանու առաջնորդից (ետոյ Ներսէս Ե., կաթուղիկոս ամենայն Հայոց) գալ Տփխիս, և եկաւ: Այս ժամանակից սկսվում Ալամդարեանի լայնաքայլ և արդիւնաւոր գործունէութիւնը Նորակառոյց Ներսիսեան ազգային և հոգևոր դպրոցի մէջ:

Digitized by Google

Երբ որ արհին Ներսէս գնաց ռուսաց զօրաց հետ Պարսից դէմ, Ալամդարեանը, արդէն ուսած էրէց, մնաց կառավարիչ բոլոր Աստրախանու վիճակի։ 1828 թ. վարդապետական կարգ ստացաւ Ներսէս արքեպիսկոպոսից, որ այն ժամանակը կոչվում էր «ծայրագոյն կառավարիչ բովանդակ հոգևոր իշխանութեան հայոց»։ Այս անցերի և մանաւանդ Ներսէսին վերաբերեալ այն ժամանակուայ պատմութիւնը առանձին և շատ հատոր գրքերի նիւթ է և երանի ժամանակակիցքը ծուլութիւն չանեն գրել իւրեանց տեսածը և լսածը այս մասին։ Երբ որ Ներսէսը, 1828 թ., գնաց Բեսսարաբիա, Ալամդարեանը շատ վիշտեր կրեց, մինչև բանդարկեալ էր Հաղբատ և հիւանդ մերձ ի մահ։ Այս ցաւալի դրութեան մէջ, միմիայն մէկ երիտասարդ, Հաղբատու եւ Սանահնու սարկաւագ, գտնուեցաւ, որ գաղտնի գալիս էր և սպասաւորում մերձ ի մահ Ալամդարեանին։ Կարելի է ասել, որ եթէ այս երիտասարդ սարկաւագը չը լինէր, Յարութիւն վարդապետը պիտոյ է մեռանէր։ Այս սարկաւագը այժմս Սարգիս արքեպիսկոպոս Ջալալեանցն է, Էջմիածնայ տեղապահ կաթուղիկոսի և առաջին անդամ Սինոդի։ . . . . Մ՛ենք ճշմարտութիւնը ծածկելու իրաւունք չունինք։ . . . . . .

1831 թ. Ալամդարեանը կոչեցաւ բանտից, Ներսէսի թախանձանօք, և գնաց, օգոստոս ամսին, Քիշինեվ քաղաք Բեսսարաբիոյ։ 1833 թ. գնաց Նոր-Նախիջևան, սուրբ խաչ վանից վանահայր; 1834 թ. մայիսի 14, ապաղակաց մատնուեցաւ եւ նոյն ամսին վախճանեցաւ և թաղուեցաւ սուրբ խաչ վանից եկեղեցւոյ աջակողմեան դրան աջակողմը (ձախ կողմը, նորա հանդէպ, Մ. Նալբանդեանցն է թաղած)։ Ալամդարեանը երևելի հանճարեղ տէր էր, լեզուագէտ, եռանդուն ազգասէր եւ վեհանձն, բայց, իբրև հողեղէն մարդ, ունէր իւր պակասութիւնն էլ։ Շատ մեծ և զանազան վշտեր պատճառեց իւր բարերար եւ երկրորդ, ոչ թէ հայր, այլ կարելի է ասել, արարիչ Ներսէսին, աւելի քան «եօթանասնեկի եօթն անգամ»։ Այս էր պատճառը, որ 1845 թ. երբ Ներսէսը, մեծ Ներսէսը, Նորընտիր կաթուղիկոս, անցանելով Պետերբուրգից Նոր-Նախիջևան, եկաւ այցելութիւն Ալամդարեանի գերեզմանին, սաստիկ արտասուեց եւ հեկեկալով ասաց. «Յարութիւն վարդապետ, թէպէտ դու ինձ շատ վշտացուցիր, բայց Աստուած քաղցր անէ դատաստանդ», բայց, առաւել, թէ եղոյ աւելացրուց. «եթէ Աս-

տուած քեզ գրքից բաշխած լինէր, ես քեզ իմ ձեռքը կը ձեռնադրէի կաթուղիկոս, որ ետոյ իմ տեղս դու նստէիր»։

Մեծն Ներսէսը, մոռանումէր Շամդարեանի պակասութիւնքը եւ միմիայն միտն էր պահում նորա ուժեղ եւ եռանդուն ազգասիրութիւնը, ահագին քանքարը եւ անյագ գործունէութիւնը։

Մենք խոնարհաբար կը խնդրէինք ամենայն ազգասէր մեր հայրենակիցներից, մանաւանդ նորա աշակերտներից, ծանօթներից և ժամանակակիցներից հաղորդել մեզ,—եթէ բարեհաճին,—իւրեանց լսածը, տեսածը, գիտցածը եւ ամենայն ձեռագիր եւ տպած տեղեկութիւնք, թէ Ներսէսի եւ թէ Շամգարեանի վերայ, որովհետեւ մտադիր ենք նոցա ընդարձակ եւ կանոնաւոր կենսագրութիւնք հրատարակելու։ Տեսնենք կը լինի լսող եւ կատարող մեր խնդրուածքը թէ ո՛չ։

Սայաթ-Նօվա—վերջին ժամանակների ժողովրդական, ռամկական երգիչների ականաւորներից մինն է։ Նորա հայրը Հալէպցի էր, եկած Տիփլիս, մօտ 160 կամ 165 տարի մեզանից առաջ։ Թուրքերէն ասած երգի մէջ ինքն ասել է.

Վաթանըմ Թիֆլիզ դուր, սամթի Գիւրջիստան,
Անամ Հավլաբարլըւ, աթամ Հալապլըւ,
(Հայրենիքս Տիֆլիզն է, կողմն Վրաստանի։
Մէրս Հավլաբարցի (Տիֆլիզու թաղ), հայրս Հալէպցի)։

Մանկութեան հասակում եղել է ջուլհակի աշակերտ, ի մանկութենէ սկսում է երգեր յօրինել, շարունակելով կտաւ գործելու արհեստն։ Իւր երգերով և բանաստեղծական քանքարով երեւելի է լինում բոլոր ժողովրդի առաջեւ եւ Վրաց Իրակլէ թագաւորի արքունեաց սիրելի երգիչն և նորա խրախճանաց զարդն։ Մօտ 1759 թ. կրօնաւորվում է, մօտ 58 տարեկան հասակի; սպանուեցաւ, մօտ 80 տարեկան, 1795 թ., Տփխիսու Հաղպատու առաջնորդարանի եկեղեցում, Պարսից ձեռքից, Աղա-Մէհմէդ-խանի արշաւանքի ժամանակը։ Նորա քանի մի հայոց երգերի տպագրութիւնը, պատուական և հետաքրքրական կենսագրական, քերականա-

Digitized by Google

կան և այլ ծանօթութեամբք տուել է Պ. Ախվէրդեանը: Տես մեր յառաջաբանութիւնը:

Աղբար Ադամ:

Աղբար Ադամի հայրը ծնաւ Պարսկաստան; երբ որ Ռուսք տիրապետեցին Հայաստանի մէկ մասը, գաղթեցաւ Երևան և ամուսնացաւ Փարաքար գիւղէ հայ քահանայի աղջկայ Մարիամի հետ; այս ամուսնութիւնից ծնաւ, 1816 թ. Ադամը: Մանկութեան հասակում, Ադամը ուսանում էր կարդալ և գրել զանազան անձանց մօտ, ետոյ սկսեց կօշկակարի արհեստ ուսանել, վերջը ինքն իւր սեփական կօշկակարի կրպակ (դուքան) բաց արեց և ընդունեցաւ ուստաբաշի, այսինքն Երևանայ կօշկակարների արհեստաւորաց գլուխ: Ազատ ժամերը Ադամը պարապում էր բանաստեղծութեամբ հայերէն, պարսկերէն և թաթարի լեզուաւ: Ժողովուրդը շատ էր պատւում Ադամի բանաստեղծական քանքարը; Ադամին հրաւիրում էին, համարեա թէ, ամենայն հարսանիքները, և նա յօժարութեամբ գնում էր ինչպէս ունևորի, այնպէս էլ չքաւորի մօտ; 1843 թ. 28 տարեկան հասակի, ամուսնացաւ Երևանայ բնակիչ Շահնազարեանի դստեր հետ. այս ամուսնութիւնից ծնաւ մի աղջիկ: Վախճանեցաւ 1846 թ.: Այժմս նմանապէս վախճանած են նորա աղջիկը, երեք եղբայրքը և ծերունի մայրը, որ 1857 թ. դեռ ողջ էր: Տես մեր հատուածը. Русскій Инвалидъ, 1857 г. № 28; այլ տեղեկութիւն մենք չկարողացանք գտանել Աղբար-Ադամի մասին:

Յոհաննէս Կարապետեան, մականուանեալ Շիրին, ծն. 1827 թ. Կողբ, ուր որ տիեզերահռչակ աղահանքներ կան, Երևանայ գաւառումը: Նորա հայր մահտեսի Կարապետը, Ոլուր գիւղեցի էր, Իգդիրանից մօտ 30 վերստ (մղոն), Երասխի հարաւային կողմը; նոյն գիւղեցի էր և նորա մայր Շահխաթունը: Երկու տարեկան հասակում Շիրինը կուրացաւ, ծաղկացաւից; վեց տարեկան էր,

Digitized by Google

որ փախծանեցաւ նորա մայրն։ Այսպիսի զրկութեան և մանաւանդ անհայրութեան դառն վիճակը նա պիտոյ է զգար մանկական օրերից; բայց, բարեբաղդաբար, նորա հայր Կարապետը ուղարկեց նորան Ալեքսանդրապօլ, աշակերտել երևելի աշըղ Ռաբայի մօտ, որովհետև Յովհաննէսը շատ պատուական և քաղցր ձայն ունէր։ Շիրինը երեք տարի մնաց Ռաբայի մօտ, յետոյ գնաց Էրզրում (Կարին), կատարելագործուելու աշըղ Ալի Էֆէնդու մօտ; մէկ ամսից յետոյ, երկուսն էլ, գնացին Տիֆլիս, ուր փախծանեցաւ Ալի Էֆէնդին։ Մէկ տարից յետոյ, 1839 թ., Շիրինը վերադարձաւ Կողբ, իւր հօր մօտ, որի գործերը վատ դրութեան մէջ էին; յետոյ, երկուքն էլ գնացին Վաղարշապատ։ Շիրինը իւր և այլոց բանաստեղծութիւնքը երգումէր թաթարի լեզուաւ, բայց այս տեղ, Գ. Թ. Ախվերդեանի, Գրիգոր Ներոյեանի և այլ ազգակիցների խորհրդով սկսեց իւր բանաստեղծութիւնքը հայերէն լեզուաւ ասել։ (Տես վերյիշեալ մեր հատուածը)։

Յովհաննէս Միրանի, ծնաւ 1822 թ. Վաղարշապատ գիւղաքաղաքում; հօր անունը Գալուստ Շարամանեան, մօր անունը Մանուշակ։ Կարդալ գրել սկսեց ուսանել պ. Մալինցօվից, յետոյ ականաւոր հայագէտ Մեսրոպ Թաղիաթեանցից, որ գիտէր թաթարերէն, պարսկերէն և անգլիարէն, և վերջը պատուական, խոհեմ և աշխատասէր Յովհաննէս Շախաթունեան արքեպիսկոպոսի մօտ։

Միրանին լաւ ոսկերիչ էր, և այդ արհեստը ուսաւ Կարապետ Խուրայէլեանի և Ստեփաննոս Մելիք Սելիմեանցի մօտ։ 1835 թ. առանց վարժապետ, ուսաւ սազ ածելը; 1842 թ. չոնգուր ածելը և բանաստեղծել հայերէն և թուրքերէն; գիտէր խօսել տաճկերէն էլ, բայց ոչ կարդալ և գրել։ 1840 թ. մականուանեցաւ «Շահրի», իսկ 1842 թ. «Միրանի»։ (Տես, նմանապէս, մեր վերոյիշեալ հատուածը)։

Digitized by Google

Պետրոս Տէր Յովհաննէսեան Մաղաքեանց, մականուանեալ Աէյնադ (պարսկերէն սրտոտ, սրտանկեան), աւագ քահանայի որդի, Վարանդացի (Արցախ), բանմիար (կատակոտէն, կատակական) ռուսաց հեծելազօրաց, ծնեալ 1810 թ., 1822—1827 թ. աշակերտեցաւ Տփխիսու Ներսիսեան ազգային և հոգևոր դպրոցի մէջ, Յարութիւն վ. Ալամդարեանի մօտ: Բաց ի հայերէնից գիտէր վրացերէն, պարսկերէն և ատրպատական բարբառ: Վերջին տարիքը անհամ-խանձերի դրութեան մէջ էր:

Ա Զ Գ Ա Յ Ի Ն

ԿԱՄ

ՀԱՅԱԽՕՍ ԱՌԱԾՔ։

Digitized by Google

Digitized by Google

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՄ ՀԱՅԱԽՕՍ ԱՌԱԾՔ։

Ազգաց և ժողովրդոց մտաց կարողութիւնը և բարուց բնաւորութիւնը պարզաբանելու համար հարցասէր գիտնականք, նոցա գրաւոր յիշատակներից յետոյ, միշտ իրանց հետաքրքրութեան աղբիւր ճանաչել են նոյն ազգաց և ժողովրդոց բերանացի աւանդութիւններն, որոնց կարգումը համարուած են և առածները, երգերը, առակները և ուրիշ սրանց նմանները։ Անգիր և անուսում մասը ժողովրդեան իւր դատողութեանց վճռողական հիմն և արարմանց իբրև իրաւացի կանոն ամէն անգամ կրկնում է իւր պապերից և իւր հայրենակիցներից իրան հասած վճռողական առածները այնպիսի մէկ վստահութեամբ, որպէս թէ նրանց ամէն մինը մէկ մէկ անհերքելի ճշմարտութիւններ լինէին։

Այս առածները տպւում են երեք նպատակաւ. 1) ընթերցասիրացը մտաւոր զբօսանք պատճառելու համար; 2) առաւել հարցախնդիր ուսումնականաց ազգիս այսօրինակ կենդանի աղբիւրներից նիւթ հաղորդելով, ազգային բարուց և հանճարոյ վերայ բանադատութիւններ յառաջ բերել տալ և 3) առիթ տալ Հայ ուսումնասիրաց այս փոքր հաւաքածուն աւելցնել այն հայախօս առածներով, որոնց գործ է ածում մեր ցրուեալ ազգը զանազան տեղ և որ ժամանակով կարելի լինի ի լոյս հանել կանոնաւոր և առանձին տպագրութիւն հայախօս ասացուածների, պատշաճաւոր գիտնական մեկնութեամբ, ինչպէս որ արդէն ունին այդպիսի տպագրութիւնք գերմանացիք և այլք։ Մեր առաջարկած հաւաքածուն առած է Պ. Միքայէլ Պօշարեանցի հաւաքած առածներից, որ տպած է «Կռունկ» ամսագրի, 1860 թ. Գ. և Ժ. համարներում և Հ. Աբէլ վարդապետ (այժմ եպիսկոպոս, սրբոյ Էջմիածնայ միաբան) Մխի-

Digitized by Google

II

Թարեանցի հաւաքածից, որ տպած է «Բազմավէպի» 1850 և 1851 թուակ. համարներումը; մէկ հարիւրի չափ էլ աւելցրել ենք մեր յիշողութիւնից և Պետերբուրգի աւագ քահանայ Տէր Գրիգոր Տէր-Գրիգորեանցից ստացածներիցը:

Ագռաւին ասին ղշերի 1) միջին ո՞րն ա սիրուն, ասեց. իմ ճուտը 2):

Ագռաւի ձէնը 3), թէ որ Աստուած լսէր, Վարդւորին (Վարդավառին) ձին 4) կը գար:

Ագռաւի տեսած սերմը կանանչիլ չի:

Ալընի 5) դարտը փլաւն էր:

Ահը դժար ա քանց մահը:

Աղէն որ ձէթ տայ, գոգդ դէմ արա:

Աղբէրն ասեց քիր չունիմ, քիրն ասեց աղբէր ունիմ:

Աղբէրն աղբօրն ասաւ. դեռ հեռաց տեսնինք, էլի աղբէր ըլնինք:

Աղուէսը մարագումը 6) ճուտ ա հանել, մեր թազու 7) հզօրութիւնիցն ա 8):

Աղուէսի դունչը խաղողին չի հասաւ, ասեց խակ ա:

Աղքատ ու հպարտ:

Աղքատը ունէր հաց ու պանիր, գիշերը քունը չէր տանիր:

Ամառ ձմեռը մի խելքն ի՞նչ անի:

Ամառուայ փուշը ձմեռուայ նուշը:

Ամէն բանը իրա տեղն ունի:

Ամէն բանի սիպտակացնիլը լաւ չի:

Ամէն թուրքանող 9) աղայ չի դառնալ:

Ամէն Ղազար ղազար չի ըլնիլ. ամէն տակռի գաղար չի ըլնիլ:

Ամէն կլօրը խնձոր չէ:

Ամէն ջուր գերան չի բերիլ:

Ամէն տեղ լիս ընկնիլը լաւ չի:

Ամէն փորձանքին մին մին խրատ:

Ամէն օր կուժը ջուր չի բերիլ:

---

1) Թռչուն: 2) Ձագ: 3) Ձայն: 4) Ձիւն: 5) Ալի, յաճախ անուն: 6) Խոտանոց: 7) Արսի շուն, гончая, борзая собака. 8) Հզօրութիւն: 9) Մահմեդական դառնող:

Digitized by Google

III

Ամէն օր տատը գաթայ չի ուտիլ:
Ամպ օրը գէլը կուրախանայ:
Ամպի գոռալն ու գեօրայ անձրև չի գալ:
Այս օրվան-գործդ վաղվան մի թողուր:
Անբանը հաց ուտելիս առողջ ա, բանելիս հիւանդ:
Անգը տե՛ս կտաւն ա՛ռ, մէրը տե՛ս, աղջիկն ա՛ռ:
Անգն ընկայ, մանգն ընկայ, ագռաւների ճանգն ընկայ:
Անէծքն անիծողին կըդառնայ:
Անէծքն երկու բերնանի թուր ա, համ դէսն ա կտրում, համ դէնը:
Ականջն ընդուր չի մեծանում, որ շատ բան ա լսում:
Անհամար մարդի լեզուն երկար կըլնի:
Անձրև օրը հաւերին ջուր տուող շատ կըլնի:
Անղամի ղամը Աստուած ա քաշել:
Անճարը կերել ա բանջարը:
Անունը կայ, ամանումը չկայ:
Անունը տո՛ւր տեղը քցի:
Անուստայ փեշակը հարամ ա:
Անջուր մի բոբիկանալ:
Անցկացած բանին մի՛ ափսոսալ, անհաւատ բանին մի՛ հաւատալ:
Անցկացած օրին օր չի հասնիլ:
Աշխարհքս դժակ, միջի մարդը դանակ:
Աչքն արդար լաւ ա, քանց միտքը մեղաւոր:
Ապրիլ կայ երկաթ ա, ապրիլ կայ էրծաթ ա:
Առաջի ասողը չի գիտում, թէ ետինը ի՛նչ պտի ասի:
Առաջ մտածէ ետոյ սկսէ:
Առանց իշի գլուխ հարսնիք կըլի՞:
Առաւօտուայ շառը լաւ ա քանց իրիկուայ խէրը:
Ասել են ա՛ռ ու տո՛ւր, ոչ թէ ա՛ռ ու կո՛ւլ:
Աստուած կանչողը մաղքուն չի մնալ:
Աստուած հալալին կըտայ:
Աստուած սարը կը տեսնի, ձինը կը դնի:
Աստուած փլաւն ուժ ա տուել, իշտահն ուժ:
Աստծու (Աստուծոյ) պահած գառը գէլը չի ուտիլ:
Ատամը կհանի անդամը:
Աստուած արու և էգ արար, վարդապետներուն ո՞վ արար:
Ատամ քչփորելով փոր չի կշտանալ:

*

Digitized by Google

Արած ցխին մի փարչ ջուրն էլ հերիք ա։

Արինն արնով չեն լուանալ։

Արջը գիլի փայ դառաւ, Նրա բանը խարաբ էլաւ։

Արջն իր ահէն կը գոռայ։

Արջը խաղով էլաւ՝ տանձը մտիցն ընկաւ։

Արջը որ տանձին չի հասնում, ասում ա, կէնայ իմ հօր խէրին։

Բանը չինելով, էշը քշելով։

Բանն արա, յետոյ պարծեցիր,

Բանն ի՞նչ անենք տղոտ ա, բամբակը կորեղոտ ա, դամփալ պտի որ մանենք, մաստաք պտի, որ ծամենք. կտերը տիտիկ անենք, տղերանցը մտիկ անենք, ուտենք, նստինք, մըթնի նանանք։

Բանն ո՞վ անի, ես ու դուն, Հացն ո՞վ ուտի, ես ու դուն։

Բարեկամի հետ կեր ու խում արա, առուտուր մի՛ անիլ։

Բարկացող մարդը շուտ կը պառաւի։

Բզի գլխին բոնցկով տալ չի ըլնիլ (չէ տրվիլ)։

Բլբուլը իր դարտը կը լայ, ագռաւը ղա՛ռ ղա՛ռ կանչի։

Բողա՛զ, ինչ կը տեսնես, կը դողաս։

Բողկի նօսրը կածի։

Բողկը որքան աէհրակ ըլի, էնքան գլուխը մեծ կը բռնի։

Բրուտը կժի ունկը որ դիհը ուզի, էն դիհը կը շինի։

Բըրըտին կուլա չի ըլնիլ։

Բօշէն փաշայ չի դառնալ։

Գառը գարնան, ձինը ձմռան։

Գարնան գառն է գովելի, աշնան հաւը։

Գայլը կը սիրէ տուման (ТУМАНЪ) հաւայ (մռայլ եղանակ)։

Գտակս թոզոտ տեսար, հէնց իմացար ջաղացպան եմ։

Գեղ կաննի, գերան կը կտրի։

Գեղ կը նստես, գաւառ կը հաչես։

Գեղի գլուխը որ հասնես, երեխիցը խաբար առ։

Գիժը գնաց Հարսնետուն (Հարսանիք), ասեց էս լաւ ա քանց մեր տուն։

Գիժը դատի, խելօքն ուտի։

Գիժը իւրեան ձգել է հօրը, քառասուն խելօք չեն կարողացել հանել։

Գժի աղունը Աստուած կպահայ։

Գժի հացը խելօքի փորը։

Digitized by Google

Գելի գլխին աւետարան կարդացին, ասեց, Թէզ արա՛, ոչխարը գնաց։

Գելի շլինքը ընդուր ա հաստ, որ իր բանն իր ձեռովն ա բռնում։

Գելեցը ատամացլը չի ըլիլ։

Գինի խմողը կը հարբի, կռիւ գնացողը կը մեռնի։

Գլխիս տալու վէքիլն ես, աչքս դուս գալու վէքիլը չե՞ս։

Գող՝ սրտումը դող։

Գողը մէկի մեղքը տարաւ, կորցնողը հարիւրի։

Գողը գողէն գողացաւ, Աստուած վերեվէն զարմացաւ։

Գողն ի՞նչ կուզի, մութը գիշեր։

Գոմշատիրոնջը կաշեգինը կը տան։

Գոմշատիրոջը կաշի փոխ կը տան։

Դանակը կովի կուշտը կը տանին, ոչ թէ կովը դանակին։

Դարմանի տակի ջուր ես։

Դատարկ կարասի ձայնը բարձր դուրս գուգայ։

Դարբնին դանակ չի ըլնիլ, ջուհլակին պատանք։

Դեռ չծնած երեխին շոր մի՛ կարիլ։

Դու ինձ պահի թողչամիջին, ես քեզ պահեմ մարդամիջին։

Դու տո՛ւ, ջուրն իր ճամբէն կը գտնի։

Դուռդ փակ պահիր, հարևանդ գող մի՛ բռնիլ։

Դրացիի պագածը չեն առնում, օտարի . . . . . ը կ'առնեն։

Դրուստ խօսողի գտակը ծակ կըլլի։

Դրուստ խօսողին մի ձի, որ ասի ու փախչի։

Եադը գնալով՝ գալով բարեկամացաւ, բարեկամը չգնալով՝ չգալով եադացաւ։

Եղբօր որդի, իւր որդի; քրոջը որդի, շան որդի։

Եզն էլաւ, մոխիրը տարաւ։

Եղ ու մեղրը շան տկումը։

Ես փաշայ, դու բօշայ. բարեկամացանք, բարեբարացանք։

Երազումը սովածը հաց կը տեսնի, ծարաւը ջուր։

Երկաթը տաք տաք կը ծեծեն։

Երկար խօսելով փլաւ չի եփուիր, բրինձ և իւղ հարկաւոր է։

Երկար բօյով մարդը ախմախ կը լինի, կարճ բօյովը չախմախ։

Երկու մերկը բաղանիքի մէջ կը վայելին։

Երեխին բան դի՛ր, հետը գնա՛։

Երեխին ասին. ինչի՞ ես լալիս. ասեց. խօսքս անց ա կենում, ընդուր։

Digitized by Google

Երեխէն մծանայ, մէրը կշտանայ։

Երկնքի պարտքը գետնին չի մնալ, գետնինը երկնքին։

Երկու գժին մի խելք։

Երկու ձեռն եմ արել մի գլուխ։

Երուսաղէմ գնացինք, քօռ վարդապետի ձեռը պաչեցինք։

Երուսաղէմ շուն չի կա՛յ.

Եօրղանիդ գեօրայ ոտդ մեկնիր։

Զանգակի ձէնը հեռուանց լաւ ա գալի։

Զարարի կիսիցը յետ դառնալը խէր ա (օգուտ է)։

Զուռնաչու կնկանը հարցրին, թէ կենդապար գիտես. ասեց, ես որտեղ եմ պառաւել, որ կենդապար էլ չգիտենամ։

Էդ քեզ խրատ, էլ չցանես կուահատ։

Էժան միսն համ չի ունենալ։

Էժան մսի խաշուն շունն ա կերել։

Էժան մսին խաշու չի ունենալ։

Էլն ինձ խօջայ ա ասում, համա իմ հալն ինձ այան ա։

Էծը սատանայ կըլի։

Էծը իր ոտիցը կախ կտան, ոչխարն իր։

Էծն իծի համար լաւ ա, քանց մի սուրու ոչխարը։

Էն կուշտին ինչ ասեմ. որ քառասուն թիքա չի դնի։

Էն հանաքին ինչ ասեմ, որ կէսը ղորթ չըլի։

Էն ջրիցը վախեցիր, որ ոչ թշշում ա, ոչ խշշում։

Էն վաղ էր, որ էշը կաղ էր։

Էշը մատաղ չի ըլնիլ, իշագինը հօ կըլնի՞։

Էշը դատի, ձին ուտի։

Էշը ընկաւ գարու հորը, ասեց էս լաւ ա քանց իմ ախոռը։

Էշն ինչ գիտի, նուշն ինչ ա։

Էշն իշի մօտ որ կապես, եա առոցը կառնի, եա փառոցը։

Էշը կերան, պոչումը խռովեցին։

Էշ կերել ա, էշ մենծացել։

Էշը որ տեղ մի հետ ցեխն ընկաւ, էլ դէնը չի անց կենալ։

Ընկերդ գեղիցը վեր կա՛լ, հացդ տաշտիցը։

Ընչանք երեխէն լաց չըլնի, մէրը ծիծ չի տալ։

Ընչանք հաստը բարակի, բարակի հոգին դուս կը գայ։

Ընչանք հերթը մեզ հասաւ, լիսը վրայ էկաւ։

Ընչանք չի գայ յետինը, չի յիշուիլ առաջինը։

Digitized by Google

Ընչանք դու էդ կը հասկանաս, ուղտի պոչը գետինը կը հասնի։
Թագաւորն էլ թագի լայաղ պտի։
Թագաւորութիւնը իրանից կը քանդուի։
Թանը կերար, արդարացա՞ր։
Թէ կուզ էրած, թէ կուզ մրկած։
Թունդ քացախն իր ամանը կըճաքացնի։
Թունդիրը տաք տա՛ք հացը կողը կըտանի։
Թուրքն անիծած՝ խօսքն օրինաց։
Թուրքերն անիրաւ, խօսքերն իրաւ։
Թուրքին ընչանք չի ծեծես, խոնախայ չի դառնալ։
Թրի կտրածը կը սա՛ղանայ, լեզուինը չի սաղանալ։
Ժամի դուռը բաց, շանը նամուս։
Ժամիցը ես եմ գալի, ողորմի Աստուածը դու ես ասում։
Իմաստունի հետ քար կրի՛, յիմարի հետ փլաւ մի՛ ուտիլ։
Իմացել են Ալին մեռել ա, չեն իմանում թէ ո՞ր Ալին ա։
Իմ հալին, նրա տաւտիգ տալին։
Իմ ու քուն տուն ա քանդում։
Իմ ու քու քէֆը իրար չի ընկնում։
Ինձ տե՛ս, քեզ լա՛ց, որտեղ որ ես, պայիմ կա՛ց։
Ինչ էծն արաւ թրիմին, թրիմն արաւ իծին։
Ինչը ո՛չ բերնին համ կը տայ, ոչ հաւատին ցաւ։
Ինչ կասես, էն կը լսես։
Ինչ կը բրթես, էն կը խրթես։
Ինչ կը ցանես, էն կը հնձես։
Ինչ չէր տեսել պատէն կախ, հիմի տեսաւ ճակտէն կախ։
Ինչ տեղ գինի, ընտեղ քնի.
Ինչ տեղ հաց, ընտեղ կա՛ց։
Ինչ տեղ պանիր, ընտեղ բանիր։
Ինչ տեղ վիրք կայ, դիրք չկայ. ինչ տեղ դիրք կայ, վիրք չկայ։
Ինչ տեղ քթոց, ընտեղ կոթոց։
Ինքն ըստեղ չի, իրայ փայ Աստուածն ըստեղ ա։
Իշի վրէն նստիլը մի ամօթ, վէր գալը երկու։
Իշիցը վէր ա ընկել, չօղ չօղը չի թողում։
Իշի քացուցը բեդամա՛ղ մի՛ ըլնիլ։
Իշտահն ատամի տակին կըլնի։
Իրա համար քնում ա, ուրիշի համար երազ տեսնում։

Digitized by Google

կան և այլ ծանօթութիւնք տրել է Պ. Հախվերդեանը։ Տես մեր յառաջաբանութիւնը։

Աղբար Ադամ։

Աղբար Ադամի հայրը ծնաւ Պարսկաստան; երբ որ Ռուսք տիրապետեցին Հայաստանի մէկ մասը, գաղթեցաւ Երևան և ամուսնացաւ Փարաքար գիւղէ հայ քահանայի աղջկայ Մարիամի հետ; այս ամուսնութիւնից ծնաւ, 1816 թ. Ադամը։ Մանկութեան հասակում, Ադամը ուսանում էր կարդալ և գրել զանազան անձանց մօտ, ետոյ սկսեց կօշկակարի արհեստ ուսանել, վերջը ինքն իւր սեփական կօշկակարի կրպակ (դուքան) բաց արեց և ընտրուեցաւ ուստաբաշի, այսինքն Երևանայ կօշկակարների արհեստաւորաց գլուխ։ Ազատ ժամերը Ադամը պարապումէր բանաստեղծութեամբ հայերէն, պարսկերէն և թաթարի լեզուաւ։ Ժողովուրդը շատ էր պատուում Ադամի բանաստեղծական քանքարը; Ադամին հրաւիրումէին, համարեա թէ, ամենայն հարսանիքները, և նա յօժարութեամբ գնումէր ինչպէս ունևորի, այնպէս էլ չքաւորի մօտ; 1843 թ. 28 տարեկան հասակի, ամուսնացաւ Երևանայ բնակիչ Շահնազարեանի դստեր հետ. այս ամուսնութիւնից ծնաւ մի աղջիկ։ Վախճանեցաւ 1846 թ.։ Այժմս նմանապէս վախճանած են նորա աղջիկը, երեք եղբայրքը և ծերունի մայրը, որ 1857 թ. դեռ ողջ էր։ Տես մեր հատուածը. Русскій Инвалидъ, 1857 г. № 28; այլ տեղեկութիւն մենք չկարողացանք գտանել Աղբար-Ադամի մասին։

Յովհաննէս Կարապետեան, մականուանեալ Շիրին, ծն. 1827 թ. Կողբ, ուր որ աշխարհահռչակ աղահանքներ կան, Երևանայ գաւառումը։ Սորա հայր մահտեսի Կարապետը, Ռլուր գիւղեցն էր, Էջմիածնից մօտ 30 վերստ (մղոն), Երասխի հարաւային կողմը; նոյն գիւղեցն էր և նորա մայր Շահխաթունը։ Երկու տարեկան հասակում Շիրինը կուրացաւ, ծաղկացաւից; վեց տարեկան էր,

Digitized by Google

որ փախճանեցաւ նորա մայրն: Այսպիսի որբութեան և մանաւանդ անտէրութեան դառն վիճակը նա պիտոյ է զգար մանկական օրերից; բայց, բարեբաղդաբար, նորա Հայր Կարապետը ուղարկեց նորան Ալեքսանդրապօլ, աշակերտել երգերի աշըղ Նաղաշի մօտ, որովհետև Յովհաննէսը շատ պատուական և քաղցր ձայն ունէր: Շիրինը երեք տարի մնաց Նաղաշի մօտ, յետոյ գնաց Էրզրում (Կարին), կատարելագործուելու աշըղ Ամի Էֆէնդու մօտ; վեց ամսից յետոյ, երկուսն էլ, գնացին Տիֆլիս, ուր վախճանեցաւ Ամի Էֆէնդին: Մէկ տարից յետոյ, 1839 թ., Շիրինը վերադարձաւ Կողբ, իւր հօր մօտ, որի գործերը վատ դրութեան մէջ էին; յետոյ, երկուքն էլ գնացին Վաղարշապատ: Շիրինը իւր և այլոց բանաստեղծութիւնքը երգումէր թաթարի լեզուաւ, բայց այս տեղ, Գ. Խ. Ախվերդեանի, Գրիգոր Ներոյեանի և այլ ազգականների խորհրդով սկսեց իւր բանաստեղծութիւնքը հայերէն լեզուաւ տալ: (Տես վերըյիշեալ մեր հատուածը):

Յովհաննէս Սիրանի, ծնաւ 1822 թ. Վաղարշապատ գիւղաքաղաքում; հօր անունը Գալուստ Շարամանեան, մօր անունը Մանուշակ: Կարդալ գրել սկսեց ուսանիլ պ. Մալինցօվից, յետոյ ականաւոր հայագէտ Մեսրոպ Թաղիաթեանցից, որ գիտէր թաթարերէն, պարսկերէն և անգլիարէն, և վերջը պատուական, խոհեմ և աշխատասէր Յովհաննէս Շախաթունեան արքեպիսկոպոսի մօտ:

Սիրանին լաւ ոսկերիչ էր, և այդ արհեստը ուսաւ Կարապետ Իսրայէլեանի և Ստեփաննոս Մելիք Մելիքեանցի մօտ: 1835 թ. առանց վարժապետ, ուսաւ սազ ածելը; 1842 թ. չոնգուր ածելը և բանաստեղծել հայերէն և թուրքերէն; գիտէր խօսել տաճկերէն էլ, բայց ոչ կարդալ և գրել: 1840 թ. մականունեցաւ «Շահրի», իսկ 1842 թ. «Սիրանի»: (Տես. նմանապէս, մեր վերյիշեալ հատուածը):

Digitized by Google

Պետրոս Տէր Յովհաննէսեան Մնացականեանց, մականուանեալ Աէյեար (պարսկերէն սրտօրդ, սրտակցան), ասաց քահանայի որդի, Վարդապետի (Մ.րգաւ), թամմաւոր (կապիտէն, կապիտան) ռուսաց Հեծելազօրաց, ծնած 1810 թ., 1822—1827 թ. աշակերտեցաւ Տիֆլիզու Ներսիսեան ազգային և Հոգևոր դպրոցի մէջ. Յարութիւն Վ. Ալամդարեանի մօտ. Գիտէր ի Հայերէնից զատ վրացերէն, պարսկերէն և ատրպատական բարբառ. Վերջին տարիքը անհախանձերի գրութեան մէջ էր։

Ա Զ Գ Ա Յ Ի Ն

կամ

ՀԱՅԱԽՕՍ ԱՌԱԾՔ։

Digitized by Google

Պետրոս Տէր Յովհաննէսեան Մաղաքեանց, մականուանեալ Սէյեադ (պարսկերէն որսորդ, որսական), Աւագ քահանայի որդի, Վաղարշակերտցի (Ալաշկերտ), բամբիռար (կամանչէն, կամանչառ) ուսուցող Հեծելազօրաց, ծնեալ 1810 թ., 1822—1827 թ. աշակերտեալ Տիֆլիզու Ներսիսեան ազգային և Հոգևոր դպրոցի մէջ, Յարութիւն վ. Ալամդարեանի մօտ։ Բաց ի Հայերէնից գիտէր վրացերէն, պարսկերէն և ատրպատական բարբառ։ Վերջին տարիքը աննախանձելի դրութեան մէջ էր։

ԱԶԳԱՅԻՆ

կամ

ՀԱՅԱԽՕՍ ԱՌԱԾՔ:

Digitized by Google

Digitized by Google

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՄ ՀԱՅԱԽՕՍ ԱՌԱԾՔ։

Ազգաց և ժողովրդոց մտաց կարողութիւնը և բարուց բնաւորութիւնը պարզաբանելու համար հարցասէր գիտնականք, նոցա գրաւոր յիշատակներից յետոյ, միշտ իրանց հետաքրքրութեան աղբիւր ճանաչել են նոյն ազգաց և ժողովրդոց բերանացի աւանդութիւններն, որոնց կարգումը համարուած են և առածները, երգերը, առակները և ուրիշ սրանց նմանները։ Ընդիր և անուսում մասը ժողովրդեան իւր դատողութեանց վճռողական հիմն և արարմանց իբրև իրաւացի կանոն ամէն անգամ կրկնում է իւր պապերից և իւր հայրենակիցներից իրան հասած վճռողական առածները այնպիսի մէկ վստահութեամբ, որպէս թէ նրանց ամէն մինը մէկ մէկ անհերքելի ճշմարտութիւններ լինէին։

Այս առածները տպվում են երեք նպատակաւ. 1) ընթերցասիրացը մտաւոր զբօսանք պատճառելու համար; 2) առաւել հարցախնդիր ուսումնականաց ազգիս այսօրինակ կենդանի աղբիւրներից նիւթ հաղորդելով, ազգային բարուց և հանճարոյ վերայ բանադատութիւններ յառաջ բերել տալ և 3) առիթ տալ Հայ ուսումնասիրաց այս փոքր հաւաքածուն աւելցնել այն հայախօս առածներով, որոնց գործ է ածում մեր ցրուեալ ազգը զանազան տեղ և որ ժամանակով կարելի լինի ի լոյս հանել կանոնաւոր և առանձին տպագրութիւն հայախօս ասացուածների, պատշաճաւոր գիտնական մեկնութեամբ, ինչպէս որ արդէն ունին այդպիսի տպագրութիւնք գերմանացիք և այլն։ Մեր առաջարկած հաւաքածուն առած է Պ. Միքայէլ Պռոշարեանցի հաւաքած առածներից, որ տպած է «Կռունկ» ամսագրի, 1860 թ. Դ. և Ժ. համարներում և Հ. Աբէլ վարդապետ (այժմ եպիսկոպոս, սրբոյ Էջմիածնայ միաբան) Մխի-

Digitized by Google

II

Թարեանցի հաւաքածից, որ տպած է «Բազմավէպի» 1850 և 1851 Թուակ. համարներումը; մէկ հարիւրի չափ էլ աւելցրել ենք մեր յիշողութիւնից և Պետերբուրգի աւագ քահանայ Տէր Գրիգոր Տէր-Գրիգորեանցից ստացածներիցը։

Ագռաւին ասին ղշերի 1) միջին ո՞րն ա սիրուն, ասեց. իմ ճուտը 2)։

Ագռաւի ձէնը 3), Թէ որ Աստուած լսէր, Մարդևօրին (Մարդա-վառին) ձին 4) կը դար։

Ագռաւի տեսած սերմը կանանչիլ չի։

Ալընի 5) գարտը փլաւն էր։

Ահը դժար ա քանց մահը։

Աղէն որ ձէթ տայ, գոգդ դէմ արա։

Աղբէրն ասեց քիր չունիմ, քիրն ասեց աղբէր ունիմ։

Աղբէրն աղբօրն ասաւ. դեռ հեռաց տեսնինք, էլի աղբեր ըլնինք։

Աղուէսը մարագումը 6) ճուտ ա հանել, մեր Թազու 7) հղութիւնիցն ա 8)։

Աղուէսի դունչը հաւողին չի հասաւ, ասեց խակ ա։

Աղքատ ու հպարտ։

Աղքատը ունէր հաց ու պանիր, գիշերը քունը չի տանիլ։

Ամառ ձմեռը մի խելքն ի՞նչ անի։

Ամառուայ փուշը ձմեռուայ նուշը։

Ամէն բանը իրա տեղն ունի։

Ամէն բանի սիպտկացնիլը լաւ չի։

Ամէն Թուրքանող 9) աղայ չի դառնալ։

Ամէն Գաղար ղազար չի ըլնիլ. ամէն տակռի գազար չի ըլնիլ։

Ամէն կլօրը խնձոր չէ։

Ամէն ջուր գերան չի բերիլ։

Ամէն տեղ լիս ընկնիլը լաւ չի։

Ամէն փորձանքին մին մին խրատ։

Ամէն օր կուժը ջուր չի բերիլ։

---

1) Թռչուն։ 2) Ձագ։ 3) Ձայն։ 4) Ձիուն։ 5) Ալի, յատուկ անուն։ 6) Խոտնոց։ 7) Որսի շուն, гончая, борзая собака. 8) Յե-ղութիւն։ 9) Մահմետական դառնող։

Digitized by Google

Ա

Ամէն օր տատը գաթայ չի ուտիլ։
Ամպ օրը գէլը կուրախանայ։
Ամպի գոռալն ու գեօրայ անձրև չի գալ։
Այս օրվան գործը վաղվան մի թողուր։
Անբանը հաց ուտելիս առողջ ա, բանելիս հիւանդ։
Անգը տես կտաւն առ, մէրը տես, աղջիկն առ։
Անգն ընկայ, մանգն ընկայ, ագռաւների ճանգն ընկայ։
Անէծքն անիծողին կըդառնայ։
Անէծքն երկու բերնանի թուր ա, համ դէսն ա կտրում, համ դէնը։
Անկաջն ընդուր չի մեռնում, որ շատ բան ա լսում։
Անհունար մարդի լեզուն երկար կըլնի։
Անձրև օրը հաւերին ջուր տուող շատ կըլնի։
Անղամի ղամը Աստուած ա քաշել։
Անճարը կերել ա բանջարը։
Անունը կայ, ամանումը չկայ։
Անունը տուր տեղը քցի։
Անուսայ փեշակը հարամ ա։
Անջուր մի բոբիկանալ։
Անցկացած բանին՝ մի՛ ափսոսալ, անհաւատ բանին մի՛ հաւատալ։
Անցկացած օրին օր չի հասնիլ։
Աշխարհքս դմակ, միջի մարդը դանակ։
Աչքն արդար լաւ ա, քանց միտքը մեղաւոր։
Ապրիլ կայ էրկաթ ա, ապրիլ կայ էրծաթ ա։
Առաջի առողը չի գիտում, թէ ետինը ինչ պտի առի։
Առաջ մտածէ, ետոյ սկսէ։
Առանց իշի գլուխ հարսանիք կըլի՞։
Առաւօտուայ շառը լաւ ա քանց իրիկուայ խէրը։
Աւել են առ ու տուր, ոչ թէ առ ու կուլ։
Աստուած կանչողը մաղբուն չի մնալ։
Աստուած հալալին կըտայ։
Աստուած սարը կը տեսնի, ձինը կը դնի։
Աստուած փլաւն ում ա տուել, իշտահն ում։
Աստծու (Աստուծոյ) պահած գառը գէլը չի ուտիլ։
Ատամը կհանի անդամը։
Աստուած արու և էգ արար, վարդապետներուն ով արար։
Ատամ քչփորելով փոր չի կշտանալ։

*

Արած ցխին մի փարչ ջուրն էլ հերիք ա։
Արինն արնով չեն լուանալ։
Արջը գիլի փայ դառաւ, նրա բանը խարաբ էլաւ։
Արջն իր ահէն կը գոռայ։
Արջը խաղով էլաւ՝ տանձը մտիցն ընկաւ։
Արջը որ տանձին չի հասնում, ասում ա, կէնայ իմ հօր խէրին։
Բանը շինելով, էշը քշելով։
Բանն արա, յետոյ պարծեցիր,
Բանն ինչ անենք տղոտ ա, բամբակը կորըղոտ ա, դոմփալ պտի որ մանենք, մաստաք պտի, որ ծամենք. կտերը տրտիկ անենք, տղերանցը մտիկ անենք, ուտենք, նստինք, մըթնի նանանք։
Բանն ո՞վ անի, ես ու դուն, հացն ո՞վ ուտի, ես ու դուն։
Բարեկամի հետ կեր ու խում արա, առուտուր մի՛ անիլ։
Բարկացող մարդը շուտ կը պառաւի։
Բզի գլխին բռնցկով տալ չի ըլնիլ (չի տրվիլ)։
Բլբուլը իր դարդը կը լայ, ագռաւը ղա՛ռ ղա՛ռ կանչի։
Բողա՛զ, ինչ կը տեսնես, կը դողաս։
Բողկի նօսրը կածի։
Բողկը որքան անհրակ ըլի, էնքան գլուխը մեծ կը բռնի։
Բրուտը կժի ունկը որ դիհը ուզի, էն դիհը կը շինի։
Բըրըտին կուլա չի ըլնիլ։
Բօշէն փաշայ չի դառնալ։
Գառը գարնան, ձինը ձմռան։
Գարնան գառն է գովելի, աշնան հաւը։
Գայլը կը սիրէ տուման (ТУМАНЪ) հաւայ (մռայլ եղանակ)։
Գտակս թոզոտ տեսար, հէնց իմացար ջաղացպան եմ։
Գեղ կաննի, գերան կը կոտրի։
Գեղ կը նստես, գաւառ կը հաչես։
Գեղի գլուխը որ հասնես, երեխցը խաբար ա՛ռ։
Գիժը գնաց հարսնետուն (հարսանիք), ասեց էս լաւ ա քանց մեր տուն։
Գիժը դատի, խելօքն ուտի։
Գիժը իւրեան ձգել է հորը, քառասուն խելօք չեն կարողացել հանել։
Գժի աղունը Աստուած կաղայ։
Գժի հացը խելօքի փորը։

Digitized by Google

Գիլի գլխին աւետարան կարդացին, ասեց, թէզ արա, ոչխարը գնաց։

Գիլի շլինքը ընդուր ա հաստ, որ իր բանն իր ձեռովն ա բռնում։

Գիլիցը տամաղլղ չի ըլիլ։

Գինի խմողը կը հարբի, կռիւ գնացողը կը մեռնի։

Գլխիս տալու վէքիլն ես, աչքս դուս գալու վէքիլը չես։

Գող՝ սրտումը դող։

Գողը մէկի մեղքը տարաւ, կորցնողը հարիւրի։

Գողը գողէն գողացաւ, Աստուած վերևէն զարմացաւ։

Գողն ի՞նչ կուզէ, մութը գիշեր։

Գոմշատիրոնջը կաշեգինը կը տան։

Գոմշատիրոջը կաշի փոխ կը տան։

Դանակը կովի կուշտը կը տանին, ոչ թէ կովը դանակի։

Դարմանի տակի ջուր ես։

Դարտակ կարասի ձայնը բարձր դուրս գուգայ։

Դարբնին դանակ չէ ըլնիլ, ջուհլակին պատանք։

Դեռ չծնած երեխին շոր մի՛ կարիլ։

Դու ինձ պահի բողչամիջին, ես քեզ պահեմ մարդամիջին։

Դու տու, ջուրն իր ճամբէն կը գտնի։

Դուռդ փակ պահիր, հարևանդ գող մի՛ բռնիլ։

Դրացիի պզգածը չեն առնում, օտարի . . . . . . ը կ'առնեն։

Դրուստ խօսողի գտակը ծակ կըլի։

Դրուստ խօսողին մի ձի, որ ասի ու փախչի։

Եադը գնալով՝ գալով բարեկամացաւ, բարեկամը չգնալով՝ չգալով եադացաւ։

Եղբոր որդի, իւր որդի; քրոջը որդի, շան որդի։

Եղն էլաւ, մոխիրը տարաւ։

Եղ ու մեղրը շան տկումը։

Ես փաշայ, դու բօշայ. բարեկամացանք, բարեբարացանք։

Երազումը սովածը հաց կը տեսնի, ծարաւը ջուր։

Երկաթը տաք տաք կը ծեծեն։

Երկար խօսելով փլաւ չի եփուիր, բրինձ և իւղ հարկաւոր է։

Երկար բօյով մարդը ախմախ կը լինի, կարճ բօյովը չախմախ։

Երկու մերկը բաղանիքի մէջ կը վայելին։

Երեխին բան դիր, հետը գնա։

Երեխին ասին. ինչի՞ ես լալի. ասեց. խօսքս անց ա կենում, ընդուր։

Digitized by Google

Երեխէն մճանայ, մէրը կշտանայ։

Երկնքի պարտքը գետնին չի մնալ, գետնինը երկնքին։

Երկու գժին մի խելըք։

Երկու ձեռն եմ արել մի գլուխ։

Երուսաղէմ գնացինք, քօռ վարդապետի ձեռը պաչեցինք։

Երուսաղէմ շուն չի՞ կա՞յ.

Եօրղանիդ գեօրայ ոտդ մեկնիր։

Զանգակի ձէնը հեռուանց լաւ ա գալի։

Զարարի կիսիցը յետ դառնալը խէր ա (օգուտ է)։

Զուռնաչու կնկանը հարցրին, թէ կենդապար գիտես. ասեց, ես որտեղ եմ պառաւել, որ կենդապար էլ չգիտենամ։

Էդ քեզ խրատ, էլ չցանես կուաշատ։

Էժան միսն համ չի ունենալ։

Էժան մսի խաշուն շունն ա կերել։

Էժան մսին խաշու չի ունենալ։

Էլն ինձ խօջայ ա տուում, համա իմ հալն ինձ այան ա։

Էծը սատանայ կըլի։

Էծը իր ոտիցը կախ կտան, ոչխարն իր։

Էծն իծի համար լաւ ա, քանց մի սուրու ոչխարը։

Էն կուշտին ինչ ասեմ, որ քառասուն թիքա չի դնի։

Էն հանաքին ինչ ասեմ, որ կէսը ղորթ չըլի։

Էն ջրիցը վախեցիր, որ ոչ թշշում ա, ոչ խշշում։

Էն վաղ էր, որ էշը կաղ էր։

Էշը մատաղ չի ըլնիլ, իշագինը հօ կըլնի՞։

Էշը դատի, ձին ուտի։

Էշը ընկաւ գարու հորը, ասեց էս լաւ ա քանց իմ ախոռը։

Էշն ինչ գիտի, նուշն ինչ ա։

Էշն իշի մօտ որ կապես, եա առոցը կանի, եա փառոցը։

Էշը կերան, պոչումը խռովեցին։

Էշ կերել ա, էշ մենծացել։

Էշը որ տեղ մի հետ ցեխն ընկաւ, էլ դէնը չի անց կենալ։

Ընկերդ գեղիցը վեր կա՛լ, հացդ տաշտիցը։

Ընչանք երեխէն լաց չըլնի, մէրը ծիծ չի տալ։

Ընչանք հաստը բարակի, բարակի հոգին դուս կը գայ։

Ընչանք հերթը մեզ հասաւ, լիսը վրայ էկաւ։

Ընչանք չի գայ յետինը, չի յիշուիլ առաջինը։

Digitized by Google

Ընչանք դու էդ կը հասկանաս, ուղտի պոչը գետինը կը հասնի։
Թագաւորն էլ թագի լայաղ պտի։
Թագաւորութիւնը իրանից կը քանդուի։
Թանը կերար, արդարացա՞ր։
Թէ կուղ էրած, թէ կուզ մրկած։
Թունդ քացախն իր ամանը կըճաքացնի։
Թունդիրը տաք տաք հացը կողը կըտան։
Թուրքն անիծած՝ խօսքն օրինաց։
Թուրքերն անիրաւ, խօսքերն իրաւ։
Թուրքին ընչանք չի ծեծես, խօնախայ չի դառնալ։
Թրի կտրածը կը սաղանայ, լեզուինը չի սաղանալ։
Ժամի դուռը բաց, շանը նամուս։
Ժամիցը ես եմ գալի, ողորմի Աստուածը դու ես ասում։
Իմաստունի հետ քար կրի, յիմարի հետ փլաւ մի՛ ուտիլ։
Իմացել են Ալին մեռել ա, չեն իմանում թէ ո՞ր Ալին ա։
Իմ հալին, նրա տաւինգ տալին։
Իմ ու քուն տուն ա քանդում։
Իմ ու քու քէֆը իրար չի ընկնում։
Ինձ տես, քեզ լա՛ց, որտեղ որ ես, դայիմ կա՛ց։
Ինչ էծն արաւ թրիքին, ծրիծն արաւ ծծին։
Ինչը ո՛չ բերնին համ կը տայ, ոչ հաւատին ցաւ։
Ինչ կասես, էն կը լսես։
Ինչ կը բրթես, էն կը խրթես։
Ինչ կը ցանես, էն կը հնձես։
Ինչ չէր տեսել պատէն կախ, հիմի տեսաւ ճակտէն կախ։
Ինչ տեղ գինի, ընտեղ քնի։
Ինչ տեղ հաց, ընտեղ կա՛ց։
Ինչ տեղ պանիր, ընտեղ բանիր։
Ինչ տեղ միրք կայ, դիրք չկայ. ինչ տեղ դիրք կայ, միրք չկայ։
Ինչ տեղ քթոց, ընտեղ կոթոց։
Ինքն ըստեղ չի, իրայ փայ Աստուածն ըստեղ ա։
Իշի վրէն նստիլը մի ամօթ, վէր գալը երկու։
Իշիցը վէր ա ընկել, չօլ չօլը չի թողում։
Իշի քացուցը բեդամա՛ղ մի՛ ըլնիլ։
Իշտահն ատամի տակին կըլնի։
Իրա համար քնում ա, ուրիշի համար երազ տեսնում։

Digitized by Google

Իրա հացն ուտում ա, ուրիշի վրէն խօսում։

Իրն իրի միսը կերաւ, ոսկոռը դէն չքցեց.

Իր ոտով էկած զօնաղը պատիւ չունի։

Լա՛ լացող, խնդա՛ խնդացող։

Լալուն մեր էշն ա, որ ագի (պոչ) չունի։

Լաւ եզը լծան տակին բէլլու կըլի, լաւ կնիկը օրօրոցի։

Լաւ լեղնորդը վերջը ջրի փայն ա։

Լաւ հաւը իրա ճուտերի վրայ մտն կըգայ.

Լաւ տանձը արջն ա ուտում։

Լէնին ճար կայ, նեղին ճար չկայ։

Խալխի աչքը քեզ համար լիս չի տալ։

Խաղ շատ գիտեմ, ամա ձէն չունիմ։

Խելօքին մին, յիմարին քանի կուզես։

Խելօքը մինչև մտածել է, գիժը իւր օրը անցաւ։

Խաչը տէրը զօրաւոր կանի։

Խեղճ գլխի անունն ա կորած, աղուէսը աշխարհք քանդեց։

Խեւին խրատն ինչ անէ, սևին սապոնը։

Խեւ աղջիկը խեւ հարս կըլի, խեւ հարսը խեւ տան տիկին։

Խընքոտին ծուխն էր մհանայ,

Խոզն ասեց. ինչ ճուտերս աւելցան, պարզ ջուր չկարացի խմել։

Խոփդ սուր ա, հանդը բաժանովի ա։

Խփած աչքին բաֆիայ չկայ։

Խօսքը մեծերին, ջուրը պստիկին։

Խօսքը վազ վեր կենալը չի, Աստըծու յաջողալն ա։

Խօսքը ցան (сѣяніе, ensemencement) փուլը չի, ցան թօփ անիլն ա։

Ծաղիկը թփի տակին վէր կընկնի

Ծառը որ վէր ընկնի, կացնաւորը կը շատանայ։

Ծառը քանի բար շատ ունենայ, գլուխը կախ կը քցի։

Ծառն ասեց կացնին, ընդուր ես ինձ կարենում կտրել, որ կոթըդ ինձանից ա։

Ծերանաս, ծերի ղադրն իմանաս։

Ծիտն ինչ ա, թէ իրա եղն ինչ ըլի։

Կանց հա ասեմ, մէջը մնամ, հաղէր չէ ասեմ ու պրծնեմ։

Կանց պուտը կարմիր չկայ, որ ճղես սիրտը սև ա։

Կաշառքը մութը տեղը լիս կը տայ։

Կատուընները գուս էլան, մկները հախս էլան։

Digitized by Google

Կատուի գունչը մսին չի հասնու, ասեց. էս օր ուրբաթ ա։

Կատուին ասին կծիրդ դեղ ա, տարաւ խորը թաղեց։

Կատուին ասին հէրդ ա լաւ թէ մէ՞րդ, ասեց. նա՛, նա՛ (ոչ նա, ոչ նա)։

Կատուին խաղ ա, մկանը մահ ա։

Կատուի վաղը (փախը) ընչանք մարագն (СѢННИКЪ, fenil) ա։

Կարմիր ձուն զատկին կը սազի (կամ զատիկ օրվայ է)։

Կէսուրդ մեռաւ, տեղդ լենացա՞ւ։

Կիրակուայ ղանղանը երկուշաբթի էլ պէտքը կը գայ։

Կծողը ետևը կաննի՛, քացի տուողի առջևը։

Կկուն բերաւ, ճճուն կերաւ։

Կճուճը թօլ էլաւ, խուփը գտաւ։

Կնիկ արմատի մազն երկէն կըլի, խելքը կարճ։

Կնիկ արմատին լողն էլ կնիկ ա։

Կոզնու գլուխը խալիչին կենալ չի։

Կոշտը նստել ա, քարի գլուխը լալի։

Կովը հորթին, հորթը կովին, գլուխը ցաւի (ցաւեց) նախրարածին։

Կուժ քեզ ասեմ, կուլա՛յ դու լսի։

Կուժը արևի զօրութիւնը չի իմանալ։

Կուժը ջրի ճամփին կը կոտրուի։

Կուշտը սովածին մանր կը բրթի։

Կռուի վերջը փոշիմանութիւն (փոշմանութիւն) ա։

Կտրած հացը չի սաղանալ։

Կտրած մատի դեղ ես հա՛։

Հազար թուման պարտքս ըլի, մարդամիջի մարդս ըլի։

Հալալ մալը գէլը չի տանիլ։

Հալալը մազ էլ ըլի, չի կտրուիլ, հարամը գերան էլ դառնայ, կկոտրի։

Համէշայ տատը գալթայ չի ուտիլ։

Հայի յետի խելքն իմն ըլի։

Հայի խելքը գլխումն ա, Վրացու խելքը աչքումը։

Հանաքը չանաք կը դառնայ։

Հաստ ու բարակն մի գին ա, վա՜յ գայ բարակ մանողին։

Հարևանի ոչխարը գէլը տարաւ, հարևանն իրին մուղայիթ կացաւ։

Հարևանիս կսիրեմ, որ ձուիս աղ անի։

Հարևանիդ մի կովն ուզի, որ Աստուած քեզ երկուսը տայ։

Digitized by Google

X

Հարիւր հակ բամբակ կայ, հարիւր ու մէկ ծակ 'կայ։
Հարիւր միրքեցն որ մի մին մազ հանես, մի միրուք կդառնայ։
Հարսանիքը աղբօրս ըլի, մահէնիքը պապինս։
Հարսանիք գնամ ինչ տուն տանեմ, մատաղ ծամեմ ինչ կուլ տանեմ։
Հարուստ մարդը օձ կերաւ՝ ասին դեղ ա, խեղճ մարդը կերաւ՝ ասին քաղցած ա։
Հացը համով ըլի, թէ չէ եփողը Ջհուտ ա, թէ Թուրք՝ հաջաթըս չի։
Հաց ու պանիր՝ կեր ու բանիր։
Հացը հացարարին տուր, մէկն էլ աւելի։
Հա՛ց, հա՛ց ասելով փոր չի կշտանալ։
Հացի կտրածը թուրը չի կտրիլ։
Հաւի կռկռալիս իմացիր, որ փորացաւ ունի։
Հաւը տանը կենայ, կուտն ուտի։
Հաւը ջուր ա խմում, Աստծուն ա մտիկ տալիս։
Հէնց արա, որ կարմնջի տակի ջուրը չփախցնես։
Հէնց արա, որ ոչ շամփուրն էրվի, ոչ խորովածը։
Հէնց բան ես ասում, որ էշն ախոռէն զռում ա։
Հէնց գիտեմ մարդ ես դառել, մէկել տեսնեմ չարթ ես դառել։
Հէնց դարտ տամ, որ դարտդ մոռանաս։
Հետեւակը ձիաւորին մասխարայ ա քցում։
Հպարտին դրսեւը ծեծեցին, տանը չասեց։
Հորթիս ակը տալու եմ գնում։
Հորթը որ կովի առաջն ընկնի, գէլը կուտի։
Հիւանդը որ գնալիս ըլի, մատաղը չի օգնիլ։
Հիւրն էկաւ, հիւրը գնաց, տեղը դարդակ չմնաց։
Հիւրն էկաւ, հիւրը գնաց, աւելն աւլողի աչքը։
Հօրն ողորմի կայ, որ շան որդուց (այսինքն շան որդի ասելուց) լաւ է; շան որդի կայ, որ հօրն ողորմուց (այսինքն՝ ողորմի ասելուց) լաւ է։
Ձին ու ջորին կռուեցին, մէջ տեղը էշը սատկեց։
Ձին բհիրը պոկեց, առաջ իրան դիպաւ։
Ձիու ոտները որ ջրումն ըլի, շուացնիլ չի ուզիլ։
Ձիուց վէր էկաւ, իշի վրէն նստեց։

Digitized by Google

XI

Ձկանը՛ հարցրին ծովիցը ի՞նչ խաբար. ասեց բան շատ ունիմ ասելու, համա բերանս ջրով լիքն ա։

Ձմեռը համամչի դառնաս, ամառը բաղմանչի։

Ձմեռը կատու ըլնիս, ամառը շուն։

Ձմեռուայ վարդը կրակն ա։

Ձուկը գլխիցը կհոտի։

Ձուկը ծովումը բազար չի ըլիլ։

Ձուկը ջրումը գին չի ըլիլ։

Ձուկը ձկանը ասեց՝ դէնը գնա. ասեց գվո՞րը գնամ, երկուսս էլ մի թաւումն ենք։

Ձուկն ու միսը մի պղնձումը չի եփուիլ։

Ձուաձեղի խաթեր, թաւի կոթը կը պաչեն։

Ձուի գողը ձիու գող կդառնայ (ձուագողը ձիագող էլ կ՚ըլի)։

Ձուի գողն ու ձիու գողը մին ա։

Ձու ածան հաւը կըչկըչան կ՚ըլի։

Ղայիմ մարթի աղն աւելի հետ կերթայ։

Ղօնաղը տան տիրոնջ էշն ա։

Ճամփից դուս էկողի աչքը դուս կգայ։

Ճուտը ձուումը մաշուր կըլի, մանուկն օրօրոցումը։

Ճրագն իր տակին լիս չի տալ։

Մածուն ա թան չի, ամէն մարդու բան չի։

Մալը գնայ տէրը հետը, որդին գնայ հէրը հետը։

Մանկուց դադումը (վաստակ), ծերուց գաւազան ա։

Մայրը տես աղջիկը առ, եզերքը տես կտաւ առ։

Մարագը հորթը կըհատացնի, սնդուկն երեխէն։

Մարդը չէր մարդանման, խօսքն էր մարդասպան։

Մաշակարի մաշիկը ծակ կըլի (կը լինի)։

Մարդ մարդի իքի (այգի) կը տայ, մարդ մարդի պտուղ չի տալ։

Մարդ մարդի դարդ չէր իմանում, կէս գիշերին ժամ էր կանչում։

Մարդին, ջուր խմելիս, օձն էլ ձեռը չի՛ տալ։

Մարդիս աչքը դուս գայ լաւ ա, քանց թէ անումը։

Մարդի աչքը մէնակ հողով կկշտանայ։

Մարդի նամուսը գդակն ա, կնկանը լաչակը։

Մարդ մարդու քահանայ, մարդ մարդու սատանայ։

Մարդ կայ հազար աժէ, մարդ կայ մէկ չ՚աժէ։

Մարդ պտի՝ որ փլաւ ուտի։

Digitized by Google

Մ՝եղր ծախողը մատը կլպստի (կը լիզի)։

Մ՝եղքը լալով՝ պարտքը տալով։

Մ՝եծ էշն ախոռումն ա մնացել։

Մ՝եմենծ դռներ՝ սոված շներ։

Մ՝ենծի ասած, պստկի լսած։

Մ՝եր շեմքը շլորի, ով գայ կըճլորի։

Մ՝էկը հազարի անուն ա կոտրել։

Մ՝էկ մի՛ տալ, որ երկու չուզի։

Մ՝էկ խելքը լաւ է, երկուսը եւս առաւել։

Մ՝էկ կայ հազար աժի, հազար կայ, որ մէկ չաժի։

Մ՝ի բան էի ուզում ասիլ, համա վախեցայ թէ խիարը ծուռը դուս գայ։

Մ՝ի ձեռը ծափ չի տալ։

Մ՝ի ձեռով (ձեռքով) ձմերուկ չի բռնուիլ։

Մ՝ի ղայիմ երեսը լաւ ա, քանց տանու գուլթանը։

Մ՝ի մարդի փողերը որ աւելնայ, տան սները ծուռը կերեւան։

Մ՝ի տանից չէինք, համա մի ձէնով էինք։

Մ՝ի գիժ քարը թօլ արեց քցեց ծովը, հազար խելօքը չկարողացաւ հանիլ։

Մ՝ի ծաղկից օձը թոյն ա շինում, ճանճը մեղրը։

Մ՝ի ծաղկով գարունք չի գալ։

Մ՝ի ծառից թի էլ կըլի, հօրալէ (փօրալի) էլ։

Մ՝ի հէնց տղայ ա, որ պղտոր ջրի հետ կըխմվուի։

Մ՝ի մուկն օխտը կարաս ա մուռտառել։

Մ՝ինչև թուրն էկաւ, լեզուն գլուխը կտրեց։

Մ՝ինչև հերթը մեզ հասաւ, լէսը վրայ հասաւ։

Մ՝ինչև լեպլեպու ասելը, դուքանները փակվեցաւ։

Մ՝ինչև քուրք ասելը, ձմեռը անց կացաւ։

Մ՝ինչև հաստի բարակելը, բարակի հոգին դուրս եկաւ։

Մ՝ինչև Ռուշանը զարգարուեց, ժամերն արձակուեց։

Մ՝ինչև չիրը կթրչի, հիւանդի հոգին կթռչի։

Մ՝ինչև սէլը շուռ չի անցնի, ճամփէն չի դրստուիլ։

Մ՝իսը միս ա, խաշուն աչքի լիս ա։

Մ՝իրուք չունիմ, որ խօսքս անց կենայ։

Մ՝կան շեռը ջաղացին ֆայտայ ա։

Մ՝նջի լեզուն տէրը կիմանայ։

Digitized by Google

XIII

Մուկը ծակն չէր մտնում, ցախ աւելը պոչիցը կապեցին։
Մտնելուց առաջ միտք արա՛, թէ ինչպէս դուրս գաս։
Մօտիկ հարևանը լաւ ա, քանց հեռու բարեկամը։
Յոպոպը ինքը հոտած ա, հէնց գիտի իրան բունն ա հոտած,
Յետի շունը վազկան կըլի։
Նեղութենին լէնութիւն կայ, լէնութենին նեղութիւն։
Շանը տէր ունի, գիլին էլ Աստուած։
Շանը քանի քար քցես կհաչայ։
Շունն իրանց տանը ղօչաղ կըլի։
Շան կաղալուն մի՛ հաւատալ։
Շունը շանից, երկուսը մի տանից։
Շան հաչալն էլ մի փեշակ ա։
Շան հետ աղպերացիր, փէտը ձեռիցդ վէր մի՛ քցիլ։
Շան պոչը քառասուն տարի մանկանէն դնես, դըստուիլ չի։
Շան սատկիլն որ գայ, ջամու դռանը կը պարկի։
Շանիցը լակոտ վէր կա՛լ։
Շանը տո՛ւր, տիրոնջը խաթր արա՛։
Շատ անգամ հանաքը չանաք ա դառնում։
Շատ լաւին ման էկողը փուխն ռաստ կգայ։
Շատ հօ՛, հօ՛ն կոճկին կգժուացնի։
Շատ մի՛ սիրիլ, ատիլ կայ. շատ մի՛ ատիլ, սիրել կայ։
Շատ փարչեր կժի աչքին թօղ կըլեն։
Շէն տան հարսն ես գնացել՝ թաժա հացի կարօտ։
Շիտակախօս մարդի գտակը ծակ կլի։
Շներն իրար հետ կռռում են, գէլի դէմը միանում են։
Շները կռուեցին, բօշի բանը յաջողեց։
Շողոմքոր գառն օխտը մէր ա ծծել։
Շունը կաղալով չի սատկիլ։
Շունը կը հաչայ, քարվանը կը քօչայ։
Շունը շան թանթլիքը չի ծամիլ։
Շունը շան միսը կերաւ, ոսկոռը չդէն քցեց։
Շունը գնաց ղասապխանէն թէ ոտը բերի, իր ոտը կտրեցին։
Շունը սպանողին քաշ տալ կտան։
Շուշանը չփոթ չէր գիտի, վանքին խաւծարար դրին։
Ողորմի բռթողին, ոչ ողորմի խռթողին։
Ո՛ւմ սիրէ վարդ, ո՛ւմ մանուշակ։

Digitized by Google

Ոչ կուտեմ ձեր կոմշէն, ոչ կքշեմ ձեր գոմշէն։

Ոչ խաչին խունկ (մատաղ) տամ, ոչ երեխին բլիթ։

Ով ալարի, ոչ դալարի։

Ով կհաղայ, նա կկաղայ։

Ով կը կարդայ, նա մարդ ա։

Ով որ փող ունի՝ խելք չունի. ով որ խելք ունի՝ փող չունի։

Ով չուտա, նա կուշտ։

Ոսկին պստիկ ա, համա գինը մեծ ա։

Որ գնաս մի երկիր, տեսնիս քոռմա քոռ են, դու էլ աչքդ խփի։

Որբ գառն եթէ մեծացնես, բերանդ ու շրթունքդ կը եղոտի; որբ երեխին թէ պահպանես, բերանդ շրթունքդ արիւն կըլնէ։

Որդին որ բունումը ձուաձեղ չինի, մօր պորտքիցն էլ չի կարալ դուս գալ։

Որդին գնայ հերը (հայրը) հետը, մալը գնայ տէրը հետը։

Որ տեղ որ գնաս, էն տեղի գդակը ծածկի։

Որ հեռանայ սաղն ու սայրուն հարցրու, էլ էն խոյն ա՞, էլ էն խասեաթը։

Ով ոք փքանայ, շուտով չքանայ։

Որ ջուրն ինձ կը խեղդի, ես նրան ծով կասեմ։

Ուզողի մի երեսը, չի տուողի երկու (սև կենայ)։

Ուղտը գտալով չեն ջրիլ։

Ուղտը որքան էլ սատկի, կաշին մի իշաբեռն ա։

Ուղտին ասին՝ աչքդ լիս, քեզ քուռակ էլաւ. ասեց. ինչ անեմ որ իմ բեռն ինձանից վէր չի ընկնիլ։

Ուղտին ասին, շլինքդ ինչի՞ ա ծուռը. ասեց. ինչս ա դրուստ, որ վիզս դրուստ ըլի։

Ուղտը կորցրել ես, քեօշակին ման ես գալիս։

Ուղտի քեանդրբազութիւնը մաղէ կարմնջի վրէն կերեւայ։

Ուղտը վէր ըլողը, կուզէ կուզ ման չի գալ։

Ուղտին քուշ ա հարկաւոր, վիզը թող ծռի։

Ուրագն իւր կոթը չի տաշիլ։

Ուրիշի ձեռովը օձ բռնիլ։

Ուրիշի զաւակը որդի չի լինի։

Ում ասացի իմը դու ես, ասաց իմ դեւը դու ես։

Ուրիշի ձեռքով փուշ քաղի։

Չաղ օձ տեսնողը, չալ չաթուից կը վախենայ։

Digitized by Google

XV

Չունիս փող, մտիր հող:
Պանիր ու հաց, կերաւ գնաց:
Պապը ժուռը կերաւ, թոռի ատամն առաւ:
Պառաւն իր թանին թթու չի ասիլ:
Պաս ուտեմ պաս, էն էլ թանէ սպաս:
Պղինձը վէր ընկաւ, չկոտրուեց, ամա ձէնը վեր էլաւ:
Պտուկից սկսի, որ մէնծին հասնիս:
Ջան ունիմ անելու, պահուեմ բաժանուելու:
Ջուխտ աղպէրով մի շալվարի վրայ կըռովում են:
Ջուրը ընկնողը անձրևից չի վախենալ:
Ջուհլակին պատան չի ըլիլ:
Ջուրն իր գնացած տեղովը կերթայ:
Ջուրն իր ճամփէն կըգտնի:
Ջուրը մի տեղ որ շատ կենայ, կը հոտի:
Ջուրը պատիցը վերև մի՛ տանիլ:
Ջրին չմօտացած, մի՛ բոբկանալ:
Ջրի տարածը ծեղն է բռնում ազատուելու:
Ռանչպար մարդը լաւ ա քանց չինովնիկը:
Սառած օձն առաջ տաքացնողին կկծի:
Սատկած իշին գին չի ըլիլ:
Սատկած ձիու ես ման գալի, որ նալը քաշես:
Սատանէն ոչ մեռել ա, ոչ կմեռնի:
Սարերի տեղ ձորերն են որոտում:
Սարը սարին չի դիփչիլ, համա մարդը մարդին կդիպչի:
Սերը սովորը կուտի, թանը մոլորը:
Սար ու ձոր մօլլի փոր:
Սարը փուլ եկաւ, հորը (փոսը) լցրեց:
Սևին սապոն, խևին խրատ ինչ անի:
Սև կովը վէր ընկաւ, դանակաւորը շատացաւ:
Սև ու սպիտակը բաղնսումը կջոկուի:
Սև սիրտ, սպիտակ ատամ:
Սէլը գնաց փէտի, բերուց՝ բերուց. չի բերուց, ինքը փէտ ա ու փէտ:
Սէրը սիրով կըլի, քաշ քաշելով բան չի դառնալ:
Սերը սովորը կ՚ուտի:
Սպիտակ մխն երևալուց, սև կարկատանը լաւ ա:
Սպիտակի անունը կայ, սևին համը:

Digitized by Google

Սիպտակ շունը բամբակ ծախողին միաս ա։
Սիրտս սուփրա չի, ամեն տեղ բաց անեմ։
Սոխի տեղ սխտոր են ծեծում։
Սոխի քաղցրը չի ըլիլ։
Սոխ ու հաց, սիրտը բաց։
Սովորին մի պակասցնիլ, անսովորին մի՛ սովորցնիլ։
Սուփրէն քցելու վախտը գնա՛, ժամը դուս գալու։
Սուտը կը ոտնաւորի, բայց չի երթալ։
Սուտ ասողի տունը էրվէց, չի հաւատացին։
Ստի տունը կրակ ընկաւ, ոչով հաւատաց ո՛չ։
Վախտը վախտին, թէ չէ ժամանակն անց ա կենում։
Վատ բանը վատից ա դուս գալի։
Վարդապետին ասին, որդիդ մեռնի. ասեց. ես որդի չունիմ, համա
լաղաբդ լաղաբ չի։
Վերև թքեմ՝ երեսս ա, ներքև թքեմ՝ միրուքս ա։
Տանձն ի՞նչ արաւ, թէ կոթն ինչ անի։
Տանձ չեմ, որ հասնեմ, խնձոր չեմ, թէ կարմրեմ, ինչ կամ, կամ։
Տանու խօսքը դուռը չի անցկենալ։
Տանուտէրի վկէն (շհատը) գզիրն ա։
Տանու տէրտէրին «օրհնեա՛ տէր» չկայ։
Տանտրոնջ վրայ լիս վէր եկաւ, ո՞վ տեսաւ, գզիրը։
Տանը սատանայ, դուռը քահանայ։
Տաշած քարը, գետին չի մնալ։
Տասը չափի, մին կտրի։
Տարին մի զատիկ, էն էլ նաւակատիկ։
Տեսնիս, որ ջուրը քեզ հետ չի գալի, դու նրան հետևիր։
Տէրը տարածին էր ափսոսում, գէլը մնացածին։
Տէրտէր արա՛ գեղը քցի, թէ չի ապրի, գետը քցի։
Տիրաւորին տէրն ա պահել, անտէրին գէլն ա կերել։
Տկլորի մտքից օրը տասնուհինգ գազ կտաւ էր անց կենում։
Տկլորը սարը էլաւ, սարի անունը բէդնամ արուց։
Տուն քանդողի տունըն Աստուած կքանդի։
Ցաւն իր գլուխը լիս կքցի, թէ որ դու վրէդ չես գնիլ։
Փախչիլն էլ մի հունար ա։
Փէտը վեր ունես, գող շունը կիմանայ։
Փիս մարդը զատկին էլ փիս կըլի։

Digitized by Google

XVII

Փիս աստղին լաւ լաղլին։
Փիս շանը մի քարն էր պակաս։
Փիս շունը ոչ ինքը կուտի, ոչ ուրիշին կուտացնի։
Փորը հորի նման ա, ինչ որ գցվէր ածես՝ չի երեւում։
Փորը փողին շահ չի։
Փորձած սատանէն լաւ ա, քանց անփորձ հրեշտակը։
Քամին ասեց մարագին. դուռդ բաց արա, դարման տուն ածեմ.
ասեց, ոչ քու բերածը կուզեմ, ոչ քու տարածը։
Քամու բերածը քամին կտանի։
Քաչալը, քօռը, չօլախը, կարճը եարամազ կըլեն։
Քաչալը, որ դեղ գիտենայ, իրա տաղ կատարին կանի։
Քաչալը դեղ գիտենայ, իր գլխին կ՚անի։
Քարը տեղը ծանր կըլի։
Քիչ խօսա, շատ կըլսես։
Քնածն ու մեռածը մին ա։
Քոսոտ էծը աղբրի ակնից ջուր կըխմի։
Քուփին ով տնաղ անի, լաւ միրուք պտի ունենայ։
Քու պարկուկիցն թանձրիկ արա, իմ պարկուկիցն նօսարիկ արա։
Քօռ եզը խիալով ա մանգալի։
Քօռի ինչ վէջն ա, թէ մումը թանկ ա։
Քօռն ինչ կուզի ջուխտ աչքով լիս։
Օխտը մենք էինք, օխտը մէր հէրանք, մի մոծակի կաչայ կերանք։
Օխտը ծովից մի կովից։
Օձը իւր շապիկը կը փոխէ, բայց բնութիւնը չի փոխիլ։
Օձն ամէն տեղ՝ ծուռն ա մանգալի, իր բունը մտնելիս դըրուստ։
Օձի գլուխը որ ցաւի, ճամփի մէջ տեղը վէր կընկնի։
Օչով չասի, թէ իր ճրագն ընչանք առաւօտը լիս կըտայ։
Օչով չի ասիլ, թէ ես գիժ եմ։

Digitized by Google

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Հ Ձ Ղ Ճ Մ Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ Ռ Ս Վ
Տ Ր Ց Ւ Փ Ք Օ Ֆ

ա բ գ դ ե զ է ը թ ժ ի լ խ ծ կ հ ձ ղ ճ մ յ ն շ ո չ պ ջ ռ ս վ տ ր ց ւ փ
ք օ ֆ

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Հ Ձ Ղ Ճ
Մ Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ Ռ Ս Վ Տ Ր Ց Ւ Փ Ք Օ Ֆ

ա բ գ դ ե զ է ը թ ժ ի լ խ ծ կ հ ձ ղ ճ մ յ ն շ ո չ պ ջ
ռ ս վ տ ր ց ւ փ ք և օ ֆ

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Հ Ձ Ղ Ճ Մ Յ Ն Շ
Ո Չ Պ Ջ Ռ Ս Վ Տ Ր Ց Ւ Փ Ք Օ Ֆ

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Հ Ձ
Ղ Ճ Մ Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ Ռ Ս Վ Տ Ր Ց Ւ
Փ Ք Օ Ֆ

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը
Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Հ
Ձ Ղ Ճ Մ Յ Ն Շ Ո
Չ Պ Ջ Ռ Ս Վ Տ Ր
Ց Ւ Փ Ք Օ Ֆ

Digitized by Google

ՎԵՐՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ:

ՄՏԱԾՈՒԹԻՒՆՔ ԱԶԳԱՑԻՆ ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ:

Ամբոխը (толпа, foule, multitude) սովորաբար ընդունում (ճանաչում, խոստովանում) երկու զօրութիւն կամ ոյժ, որոնք, նորա կարծիքով, ամենից հզօր են, այն է գանձի (դըրամի, փողի, ոսկու կամ արծաթի) և թրի, թնդանօթի, հրացանի սուսերի (штыкъ, baïonnete) առ հասարակ զէնքի զօրութիւնք: Բայց յայտնի է որ գանձը, զէնքից զօրաւոր է, պատճառ որ դրամով միայն կարելի է ձեռք բերել կատարելագործեալ և ամենալաւ զէնքը: Բայց գանձը, ինքն իրան, ոչինչ նշանակութիւն չունի, պատճառ որ գանձը խե-լացի կերպիւ կառավարելու, նորանից կանոնաւոր, տնտեսելագոյն և ամենաշահաւոր օգուտը քաղելու համար, հարկաւոր են զարգացած բանականութիւն և խելք; իսկ մարդոյ բանականութիւնը և խելքը զարգանալու համար մի հնարք կայ միայն, այն է կանոնաւոր լու-սաւորութիւն և կանոնաւոր դաստիարակութիւն; այս պատճառաւ են ամենից հզօր, ամենից հարուստ և ամենից շատ ազատութիւն վայելող ազգերը նոքա են, որոնց մտաւոր լուսաւորութիւնը և դաս-տիարակութիւնը, համեմատաբար, առաւել կատարեալ է: Այսպէս, կայ այնպիսի զօրութիւն, որ տալիս է կեանք և ոյժ, և՛ գանձին, և՛ թնդանօթին, և՛ հրացանին, և՛ սուսերին, և առանց որոյ ամենայն ինչ ոչինչ է; այսպիսի ամեն բանի կեցութիւն և ոյժ տւող զօրու-թիւնը «իդէայի», (գաղափարի, մտաց, idée, pensée, мысль բառո-յական, հոգևոր հաստատամտութիւնն, յամառութիւնն (պնդութիւն, (упорство, opiniâtreté) է, կամ մարդոյ ներքին, մտերիմ և հոգևոր

Digitized by Google

կատարեալ համոզմունքը, թէ անշուշտ պիտոյ է որ և իցէ կերպիւ պաշտպանել, զարգացնել, աճեցուցանել, և իրագործել այս կամ այն իդէայն, գաղափարը:

Նմանայն կերպ մրցութիւն (վէճ, կռիւ, մրցումն, lutte, combat, борьба, соперничество), փողոցների և պողոտաների (grand rue, большая улица) վիճից սկսած մինչև երևելի տերեզերական պատերազմները, բոլորը մի և նոյն բարոյական վէճն, դատն (тяжба, procès) են երկու հակառակորդների մէջ, մի և նոյն առարկան տիրապետելու, իւրեան սեփականելու համար: Նմանապիսի վէճը վերջանում է ոչ թէ այն ժամանակ, երբ որ հակառակորդներից մէկի ֆիզիքական զօրութիւնը կամ միջոցքը առ ժամանակ նուազումն, այլ այն ժամանակ միայն, երբ որ, այս կամ այն պատճառաւ թուլանում է, կամ անհետ անկանում հակառակորդներից մինի բարոյական և հոգևոր յամառութիւնը յառաջ վարելու (poursuivre, преслѣдовать мысль) այն գաղափարը, այն իդէան, որի համար վիճում, մրցում էին: Այս պատճառաւ, շատ անգամ, երևելի արտաքին յաղթութիւնը իրապէս այնպէս երևելի չէ, ինչպէս որ թվում է սկզբից; բարոյապէս տկար հակառակորդների համար այդպիսի յաղթութիւնը, շատ անգամ, ըշափելի դառն հետևանքներ է բերում, որպէս որ չէին կարող բերել սաստիկ կոտորածքը, որովհետև, թէպէտ այդպիսի յաղթութիւնը, առ ժամանակ, նուազեցնում է միւս հակառակորդի զօրութիւնը, բայց, մի և նոյն ժամանակ, օգնում է, օգուտ է բերում բարոյական ուժ ունեցող հակառակորդին, ցոյց տալով նորան, թէ ինչպէս և՛ ուր պիտոյ է նա յետոյ ուղղէ իւր հարուածքը և այնպէս պատրաստում է նորա համար, ապագայում, կատարեալ և լիուլի յաղթութիւն և պարծանք:

Նմանապիսի բարոյական յամառութեամբ ոչ ոք այնքան զարգացած չէ, որքան կին մարդը: Կին մարդու այս յատկութեան մէջ, նորա գաղափարի և իդէայի յամառման մէջ պարունակվում է գաղտնիքը այն տիրապետութեան, որ ունին կանայքը արու մարդոց վերայ,—արքունի պալատներից սկսած մինչև աղքատի խրճիթը: Շատերը այս տիրապետութիւնը մեկնում են արու մարդոց բնական թուլութեամբ առ կանայս, կանանց գեղեցկութեամբ, և այլն: Այդպիսի մեկնութիւնը կը լինէր ճիշդ այն ժամանակ միայն, եթէ բոլոր կանայքը, կամ նոցա մեծ մասը, լինէին գեղեցիկ; միւս կողմանէ, մեք շատ անգամ տեսանում ենք, որ քանի մի կանանց տգեղութիւնը,

Digitized by Google

անբարոյականութիւնք, ագահութիւնը մինչև, տիրապետութեան սէր կանանց գեղեցկութեան, մաքուր բարոյականութեան և խելամտութեան վերայ, վասն որոյ վերոյիշեալ մեկնութիւնը անտեղի է։

Կանանց բարոյական, նոցա բնական յատկութիւնը, կամ, եթէ կարելի է ասել, յատկութեան տարածականութիւնը (la ductilité, тигучесть), հլութիւնը (souplesse, гибкость) կազմում է նոցա զօրութիւնը և ոյժը։

Տղամարդը ընդունակ է մեծ սխրագործութիւններ անել, բայց այդ սխրագործութիւնքը երկայն ժամանակ չեն տևում, յարատև չեն, անընդհատ չեն շարունակվում; միմիայն կին մարդը, կինարմատը ընդունակ է շարունակել անդադար, երկար ժամանակ, սկզբից մինչև վերջը մի և նոյն համբերատարութեամբ և ուժով, թէ սխրագործութիւն, թէ այլ գործ, որին նա ձեռնամուխ կը լինի։ Երբ կին մարդը ընդունեց, սեփականացրեց իւրեան մի գաղափար, իսկոյն այդ գաղափարը տիրապետում է բոլոր նորա կազմուածքը և միտքը; նա անդադար հետամուտ է լինում, մնդրում այդ գաղափարի, մտածմունքի ետևէն; նա հանգստութիւն չէ տալիս ոչ ոքի, ոչ իւր երեխին (այրին), ո՛չ զաւակներին, ոչ ծանօթներին; չէ լսում ոչինչ բանաւոր, իրաւացի խորհուրդի; տանում է ամենայն վիշտ և զրկանք, մինչև տանջանք ևս — և վերջը յաղթում է, հասանում է իւր նպատակին, կատարում է իւր համոզմունքը։ Այս պատճառաւ է, որ այն պատերազմունքը, որի մէջ հաղորդակից, գործակից են եղել կանայքը, միշտ ամենասաստիկ, անվերջ և անգութ պատերազմունքն են եղել։

Կանանց այս յատկութիւնը առաջի աչաց ունենալով, պիտոյ է մեր բոլոր և առանձին ուշադրութիւնը դարձնենք կանանց դաստիարակութիւնը տարածելու, զարգացնելու, որ նոցա հոգևոր հաստատմունքը բարի ուղղութիւն ստանայ, թէ հայոց ազգի գերդաստանական և հասարակաց բարեբաղդութեան համար և թէ որ ապագայումը մեք, այր մարդոց հետ միասին՝ նոր, հզօր և անդադար մշակակիցք և ընկերներ ունենանք մեր ազգայնութիւնը ամրացնելու, բարեկարգելու և կատարեալ աստիճանի զարգացութեան հասուցանելու համար։ Չի մոռանանք, միշտ և հանապազ, անդադար ի մտի ունենանք, որ, եթէ հայազգի կանայքը մեր օգտին օտար ուղղութիւն ստանան, այն ժամանակ կսկսվի հայ գերդաստանի կործանումը և, գերդաստանի հետ,—ազգութեան կործա-

Digitized by Google

նում էլ. այն ժամանակ մեր սեփական տանը օտար ուղղութեան ստացած աղջիկունք և կանայք կը դառնան յեցեր, որոնք օրէց օր կը քանդեն մեր ազգայնութեան հիմունքը։

Բայց կանանց կանոնաւոր և ազգային ոգով դաստիարակութիւնը, կրթութիւնք և լուսաւորութիւնը այլ կողմանէ եւս շատ ստիպողական և կարևոր վճռելու և կատարելու առաջնակարգ խնդիր է, մանաւանդ մեզ նման ցրուեալ և աննախանձելի դրութեան մէջ գտնուող ազգի համար։ Աղջկանց ուսումնարանները հաստատելու, նոցա թիւը բազմացնելու, այն ուսումնարանների մէջ դպրապետներ հաստատելու համար պիտոյ է գործածենք մեր ամենայն ոյժը, որ երբ այր մարդիկը անցուցանումեն բոլոր իւրեանց ժամանակը նիւթական աշխատանաց մէջ, նիւթական միջոցք ձեռք բերելու իւր գերդաստանի ապրուստի և ապահովութեան համար, երբ որ տղամարդիկը, տունիցը դուրս, կրումեն նիւթական և բարոյական զըրկանքներ իւր գերդաստանի համար, գոնեա իւր տան մէջ ունենան նոքա հաւատարիմ, խելացի, մտաւոր զարգացած ընկերներ, որոնց մէջ կարողանան գտանել բարոյական ոյժ, զօրութեան աղբիւր, կեանքի արգելառիթների հետ պատերազմելու, և, առ հասարակ, իւր ընտանեկան գերդաստանի մէջ կարողանան տղամարդիկը ստանալ այնքան բաւականութիւն և զուարճութիւն, որ տունից դուրս եղած զուարճութիւնքը և բաւականութիւնքը չնչին երևին նոցա աչաց առաջէ։ Պիտոյ է օգուտ քաղել և ազգի օգտի համար գործածել այն հզօր հոգևոր զօրութիւնը, որ պարունակումէ իւր մէջ կանացի սեռը։

Կանայք այն պատճառաւ էլ ունին մի և նոյն սրբազան և անհերքելի իրաւունքը ստանալ այնքան դաստիարակութիւն, որքան ստանումեն տղայքը, որ կանայքը մի և նոյն մեզ պէս մարդիկ են. մենք տղամարդիկ, նոքա կին մարդիկ։ Կին մարդիկը մի և նոյն մարդկութեան, հասարակութեան, ազգութեան և եկեղեցւոյ անդամքըն են, որպէս և մեք, և ունին մի և նոյն իրաւունքը և պարտականութիւնը, ինչպէս և մեք ստանալ կանոնաւոր դաստիարակութիւն և ուսումն, որ կարողանան վայելել լուսաւորութեան բոլոր հոգևոր և նիւթական պատուական հետևանքները և պտուղները։

Բայց կին մարդը ունի մի իրաւունք ամենակատարեալ, ամենալաւ դաստիարակութիւնը ստանալու համար, որ չունինք մեք, այն է—«մայրական իրաւունք», ամենայն իրաւանց ամենասուրբը, ամենախորհրդաւորը և մարդկութեան բաղդի համար ամենարդիւ-

Digitized by Google

նուազը։ Մ՛եք ամենքս անձինք (երանի ունեցողներին) կամ ունեցել ենք մայր, վասն որոյ գիտենք և հասկանումենք այդ մայրական ամենասրբազան, ամենավեհափառ իրաւունքը և խորհուրդը, վասն որոյ, առանց երկար, ծանր ու բարակ խօսելու, կը հասկանանք, թէ որքան պիտոյ է աշխատենք մեք, առանց որ և իցէ յապաղման, ամենայն տեղ, ուր կան հայեր, աղջկանց ուսումնարաններ հաստատելու, նոցա թիւը բազմացնելու, այդ ուսումնարանները կանոնաւոր կերպիւ ուղղելու, կառավարելու և նոցա նիւթական պիտոյքը ապահովացնելու։

Երեխայից կեանքը մինչև 12—14 տարեկան հասակը, իսկ աղջկանցը մինչև մարդու գնալը, անցանումէ գերդաստանի մէջ, հանապազ և ամենայն րոպէ մօր հսկողութեան և ներգործութեան ներքև; մինչև այդ հասակը կերպաւորվումեն մեր բոլոր հոգևոր ընդունակութիւնքը և մարմնաւոր կազմուածքը; մօր զարգացման և լուսաւորութեան աստիճանից և զօրութիւնից, նորա ուղղութիւնից է կախեալ զաւակաց ապագայ բաղդը և պիտանիութիւնը, վասն որոյ աշխատենք պատրաստել որքան կարելի է շատ բարի, կրթուած և ազգասէր մայրեր, որ ունենանք բարի, կրթուած և ազգասէր զաւակներ։ Կանայքը և, մասնաւորապէս, մայրերը են սնուցիչ արմատը և հիմքը, որից պիտոյ է առաջ գայ, զարգանայ և ծաղկի ազգի ապագայ հոգևոր, բարոյական և նիւթական բաղդաւորութիւնը և ամենայն բարեկեցութիւնը. վասն որոյ աշխատենք որքան որ կարելի է կանացի սեռի ամենալաւ դաստիարակութեան համար, որ լինինք բաղդաւոր և ապահով թէ հոգևոր, թէ բարոյական և թէ նիւթական պիտոյից կողմերից։

Յայտնի բան է, որ մի և նոյն աշխատանքը պիտոյ է գործ դնել տղայոց դաստիարակութիւն տալու համար, բայց չէ մոռանանք, որ երբ տղայքը, որ և իցէ ուսումն ստանալով իւր ծննդեան տեղը, կարող են գնալ օտար երկիրներ (Հիւսիսային Գերմանիա, Մոսկվա, Պետերբուրգ, և այլն) կատարելագործել իւրեանց ուսումը, աղջկունք պիտոյ է բաւականանան այն ուսմամբ և դաստիարակութեամբ, որը կարող են տալ նոցա ծնողքը և տեղական ուսումնարանքը։ Բայց գործը միշտ այսպէս մնալու չէ, ո՛չ աղջկանց համար, որ նոքա բաւականանան միմիայն այն ուսմամբ, որ այժմս կարող են տալ առ հասարակ հայ գերդաստանումը և տեղական ուսումնարաններումը թէ աղջկանց և թէ տղայոց։ Պիտոյ է աշխա-

Digitized by Google

տեղ, որ և մեր աղջիկունքը կարողանան իւրեանց ծնած երկիրներում ստանալ առաւել կանոնաւոր, առաւել գերազանց դաստիարակութիւն և ուսումն և մեր տղայքը չլինեին հարկադրած, տասն և հինգ տարեկան մատաղ հասակում, կամ առաւել ևս վաղ, հեռանալ իւրեանց գերդաստանից և ծննդեան տեղից և գնալ օտար երկիրներ ստանալ ուսումն, օտար լեզուաւ և, որ առաւել ևս ցաւալին է, օտար ուղղութեամբ: Այսպիսի մանկական հասակում օտար երկիր գնացող տղաներից շատերը յաւիտեանս մնում են այն տեղ, ամփոփելով և չկամենալով թողնել այն յարմարութիւնները, որ առաջարկում են — կեանքի համար օտար, բայց առաւել կրթեալ և լուսաւորեալ երկիրները; սիրումեն օտար աղջիկ, ամուսնանում օտարների հետ, որոնց վարքը և բարքը իւրեանց սեփականացրել են; հայ աղջկայ սովորութիւնքը այդպիսի տղայոց այնքան ախորժ չէ թուում; նոքա երկնչումեն որ հայ աղջիկը չի հասկանալ ո՛չ նոցա զգացմունքը, ո՛չ նոցա մտածողութիւնքը, ո՛չ նոցա հոգու դարդերը և այլն: Այսպէս, այն փոքր քանակութեամբ հայ տղայոց ուսումն ստացած մասիցը, որոնք կրթվումեն և լուսաւորվում Եւրոպից յառաջադէմ տեղերը, շատերն էլ օտարանումեն իւրեանց ազգի և գերդաստանի համար...... և այլն:

Բոլոր վերոյիշեալ պակասութեանց դեղթափը, բոլոր անցեալ և ներկայ ազգային ձեռներու ճանապարհը կարելու հնարքը, միով բանիւ, ազգի թէ հոգևոր, թէ բարոյական և թէ նիւթական ամենայն բարեաց միակ, էական, շօշափելի, և ո՛չ թէ երևակայելի, հնարքը և միջոցքը կանոնաւոր լուսաւորութեան և դաստիարակութեան մէջն է:

Առանց ազգային լուսաւորութեանը կանոնաւոր ուղղութիւն և միջոցներ տալու, մեք միշտ կը թափառենք (s'errer, блуждать) այն վիշտերի մէջ, որոնց մէջ այժմ ընկղմեալ ենք և, ապագայում, այն վիշտերը առաւել ևս կառաւելանան, որովհետև, քանի գնում, ապրուստը թանգանում և դժուարանում, օտար ազգերը առաջանում; յայտնի բան է որ մեք, եթէ ոչ թէ միայն շատաքայլ առաջ չգնանք, այլ մնանք այժմ մեր կեցած կետի վերայ, պէտք է մեզանից առաջ գնացող, մեզանից լուսաւոր ազգերի մշակ, ստրուկ, ծառայ լինենք և մնանք:

Ուսման համար, ազգային ուսման համար, պէտք են ազգային ուսումնարաններ, կանոնաւոր կերպիւ ապահոված, ամենայն

Digitized by Google

գիտութեանց սկզբունքներ և վարժապետներ։ Առանց լաւ սկզբունքներ կարող է գրել աշակերտաց և աշակերտուհեաց համար այն անձը, որ նոցա ուսուցանում է, գիտէ նոցա լեզուն, նոցա բնաւորութիւնը, նոցա գիտութեան և զարգացման աստիճանը, այսպիսի անձը վարժապետն է; բայց որ վարժապետը կարողանայ գրել այդպիսի սկզբունքներ, նա ինքն պիտոյ է լինի քաջահմուտ, տեղեակ այն գիտութեանց, որը ուսուցանում է, և հայոց լեզուին, գրաբարին և աշխարհաբարին, որ կարողանայ պարզ, մաքուր հայ լեզուագիտութիւն անել և ծանօթ լինի այն ժողովրդի դրութեանը, պէտքերից, զարգացման հասկացողութեան հետ, որի մէջ և որոյ զաւակներուն նա ուսուցանում է։

Առանց կանոնաւոր ուսումն առացած, վարժապետական ուսումն գիտցող վարժապետների մեր ուսումնարանների օգուտն շատ փոքր կը լինի։ Այս պատճառաւ պիտոյ է պատրաստել վարժապետական վեհ և խորհրդաւոր կոչման համապատասխան անձինք, որ ազգային յառաջադիմութիւնը և մեր ապագայ սերնդի դաստիարակութիւնը առաջ գնայ կանոնաւոր կերպիւ և մեք էլ քաղենք մեր ուսումնարաններից այն բոլոր հասուն և օգտաւէտ պտուղները, որ վայելում են Եւրոպիոյ ամենալուսաւորեալ և կրթեալ ազգերը։ Յայտնի բան է, որ այդպիսի վարժապետներ պատրաստել կարելի է և պիտոյ է այն տեղ միայն, ուր ազգային դաստիարակութեան գիտութիւնները և միջոցները ամենածաղկեալ դրութեան աստիճանին են հասել.—այսպիսի տեղն հիւսիսային Գերմանիան (Նեմցաստուն) է։ Հարաւային Գերմանիան էլ բաւականին չափ լուսաւորուած է, բայց հիւսիսային Գերմանիայից շատ յետ է ընկած։ Երբ որ բոլոր Եւրոպացիք, թէ ֆրանսիացիք, թէ անգլիացիք, թէ ռուսք և թէ հիւսիսային ամերիկացիք այնպիսի խորին յարգանօք խօսում են գերմանացոց գիտութեան վերայ, պիտոյ է իմանալ, որ նոքա հիւսիսային Գերմանիայի վերայ են խօսում; ուր որ կան Բէրլին, Հէյդէլբէրգ. Գէօտինգէն, Եէնա և այլ պատուական ուսումնարաններով, համալսարաններով, ակադեմիաներով և այլ ուսումնական թանգարաններով, գրադարաններով (գրատուններով) և բոլոր ուսումնական և ուսման վերաբերեալ միջոցներով և գրականութեամբ լի և ճոխ քաղաքները։ Թէատրոնները, զուարճութիւնքը, շռայլութիւնքը և սորա հետևանքները առաւել են Փարիզ, Լօնդրա, Վիէննա և այլ տեղեր, իսկ առողջ և առանց նախապաշարմունքի

Digitized by Google

ուսումն՝ Հիւսիսային Գերմանիա և Զուիցերիա։ Ֆրանսիայի, Նա-պօլէօն III-ի այժմեան գիտնական և ազգային լուսաւորութեան և դաստիարակութեան ատեկանը և ականաւոր ուսուցչապետը պատմութեան պ. Դիւրիւին, Ֆրանսիայի երեսփոխանական ժողովին քաղմութեան առաջև, երկար և ազդու ատենաբանութեամբ խոստովանեցաւ Ֆրանսիայի ժողովրդի և առ հասարակ Ֆրանսիացոց ուսման թերութիւնները և յետ ընկնելը և Հիւսիսային Գերմանիոյ լուսաւորութեան և գիտութեան գերազանցութիւնը, և իւր ատենախօսութիւնը վերջացրուց ասելով, թէ միակ հնար Ֆրանսիայի ապագայ սերնդի փրկութեանը յամենայն չարեաց այն է, որ կատարելագործվի Ֆրանսիացոց դաստիարակութիւնը Հիւսիսային գերմանացոց պէս և խնդրեց երեսփոխանական ժողովից նոր ականաւոր գումար, և Ֆրանսիայի վարժապետական դպրոցների համար և որ կարողանայ Ֆրանսիացոց վարժապետներին ուղարկել Հիւսիսային Գերմանիայի վարժապետական դպրոցները կատարելագործվելու, որ, երբ նոքա վերադառնան Ֆրանսիա, կարողանան կատարելագործել Ֆրանսիայի վարժապետական դպրոցները ևս Հիւսիսային Գերմանիայի վարժապետական դպրոցների նման [1]։

---

[1]) Դիւրիւին ուղարկեց առանձին ուսումնականներ Գերմանիա, Բէլժիա, Հօլլանդիա և Անգղիա, որ նոքա նայեն և քննեն և տեղեկանան այն երկիրների տեղական ուսումնարանները և տեսնեն թէ ինչ պիտոյ է այն տեղի ուսումնարաններից օրինակ առնուլ Ֆրանսիայի ուսումնարանների գրութիւնը, «ուղղութիւնը» և դաստիարակութիւնը կատարելագործելու համար։ Այդ անձանց նկատողութիւնքը տպած են Դիւրիւիի հրամանաւ։ Le l'enseignement secondaire en Augleterre et en Ecosse, adressé à S. Ex. M. le ministre de l'instruction publique par m. m. Demogeot et H. Montucci (Դէմօժօ և Մօնտուչի) Vol. 8° Paris, 1868 շատ հետաքրքրական և ամենայն ուշադրութեան արժանի գիրք է։

Դէմօժօի և Մօնտուչիի գրուածքի քանի մի եզրակացութեանց (conclusion, заключеніе) հետ ամենեքեան չեն համաձայնիր. երբ որ նոքա իրեանց կառավարութեան հաճոյանալու պատճառաւ, ընդդէմ են անգղիացոց ուսումնարանների քանի մի ուղղութեանց, զորօրինակ, անգղիացիք, համոզուած լինելով, որ ուսումնարանի ուղղութիւնը և պրոգրամման համապատասխան պիտոյ է լինի կեանքի պահանջմունքների հետ, այսինքն, ուսումնարանը պիտոյ է. ա) տայ այն ուսումն, որ ամենահարկաւոր է կեանքի համար և բ) զարգացնէ պատանեակների բոլոր ընդունակութիւնքը, ամենայն կէտ

Digitized by Google

Եթէ Ֆրանսիայի պէս հզօր և առաջնակարգ տէրութիւնը հրապարակաւ խոստովանում է իւր ժողովրդական ուսման և դաստիարակութեան թերութիւնքը և հիւսիսային Գերմանիայի պէս կանոնաւորուած վարժապետական դպրոցների մէջ է ցոյց տալիս Ֆրանսիայի բաղձը և յառաջադիմութիւնը, ուրեմն մեզ պէս յետ ընկած և խեղճուկ ազգին էլ խօսելու բան չկայ, այլ բոլոր հնարքը և միջոցքը գործ դնել հայազգի վարժապետներ պատրաստելու հիւսիսային Գերմանիայի վարժապետական դպրոցներումը։ Հինգերորդ դարու մեր թարգմանիչ և հանճարեղ ազգի մտաւոր լուսաւորիչները էլ շարժեցին նոյնպէս։ Նոքա առաջ կարգեցին ուսումնարաններ Հայաստանում, ընտրեցին աշակերտներ, տվին նոցա այնքան և այն ուսում, որքան և որը որ կարելի էր տալ հայրենիքումը, և, որովհետև, լաւ հասկանումէին, որ Հայաստան լուսաւորելու և փառաւ-

---

աշխատութեան, որ երիտասարդքը, ուսումնարանի մէջ եղած ժամանակից սկսած, սովորին «ինքնագործունէութեան»։ Այս պատճառաւ անգղիացոց ուսման և դաստիարակութեան գլխաւոր նպատակներից մինը այն է, որ որքան և կարելի է շատ զարգացուցանէն ինքնէակ, ինքնագոյ, ինքնագործ, ինքնագործունեայ, (самобытный, existence indépendante) ինքնազօր էակներ, որ ժամանակաւ ինքիրան, առանց այլոց, ծնողաց, ազգականաց կամ օտարների խնամակալութեան, հոգածութեան, պաշտպանութեան կարողանան կեալ, շարժիլ, աշխատել և ներգործել, թէ իւր անձնական և թէ հասարակաց գործերի մէջ։ Այս խորհրդաւոր հարցմունքը արժանի է ամենամանրամասն մեկնութեան, քննադատութեան և հետևելու որքան մեր ուսումնարանների դրութեանը համապատասխան կարող է լինել։ Անգղիացին պահանջում է իւր ուսումնարաններից ինքնակաց, ինքնաշարժ, ինքնատէր, ինքնարար էակներ։ Այն տեղի նոր ուսումնարանները աշխատումեն զարգացնել աշակերտաց մէջ. հաստատութիւն, զօրութիւն կամաց, արութիւն (քաջութիւն), համբերութիւն, հաստատամտութիւն (պնդութիւն, pérséverence, fermeté, настойчивость) իւր նպատակին հասանելու։ Այս րոպէիս, որ մեք գրումենք մեր մտածմունքը (18 (25) յուլիսի) կարդումենք, որ 5 (17) յուլիսի ֆրանսիացոց երեսփոխանական կամ օրէնսդրական ժողովումը, Գուբրիեն, Ժիւլ-Սիմոնը և Ժիւլ-Ֆաւրը մեծ վիճաբանութիւն են անում Ֆրանսիայի դաստիարակութեան պակասութեանց մասին և երեքն էլ կրկին խոստովանումեն ուսումնարանների պակասութիւնքը։ Այսուհետև Ֆրանսիայի բոլոր վարժարաններում կուսուցանեն մարմնամարզութիւն (ժիմնաստիկ, гимнастика)։ Մեք, Հայեր, երբ կ'սկսենք հետևել նոցա օրինակին?

Digitized by Google

Թէպէտ ծաղկեցնելու համար տաւել հաստատ, տեւական կառավարչական գիտութիւն պիտոյ է, քան թէ ինչ որ կարող էր տալ Հայաստանը. Նոքա այն աշակերտներից ընտրեցին հարիւրի չափ ամենից ընդունակ և յառաջադէմներին և ուղարկեցին օտար երկիրների այն քաղաքները, որ տեղ որ, այն ժամանակ, ուսումնարանները և ուսման բոլոր միջոցները ամենածաղկեալ դրութեան մէջն էին: Նոքա ընտրեցին աշակերտներ արդէն բաւականին պատրաստած իւրեանց հայրենիքումը, բաւականին տեղեակ իւրեանց հայրենի լեզուին, ազգի պիտոյից և դրութեանը: Այսպէս պատրաստուած երիտասարդներին առանց երկիւղի կարելի էր ուղարկել օտար երկիրներ, որովհետև ա) նոցա մտաւոր կազմուածքը բաւականաչափ զարգացած լինելով, կարող էր տանել օտար երկիրների օդափոխութիւնը. բ) նոքա սովորած լինելով հայրենեաց լեզուն, օտար երկրի մէջ, որքան էլ որ այլ և այլ օտար ազդեցութեանց տակ լինէին, միշտ կը մնային հոգով հաւատարիմ որդի հայրենեաց և ազգին: Այս բոլորը մեր աչքի առաջ ունենալով և շարժելով և տրամաբանելով բնականապէս, պիտոյ է որ մեք ևս շարժենք նմանապէս, վասն որոյ, եթէ կամենումենք ունենալ. 1) կանոնաւոր պատրաստուած վարժապետներ և 2) մեր սեփական և ազգային վարժապետական դպրոցներ, պիտոյ է առաջ պատրաստել այդպիսի վարժապետներ, որ, ժամանակաւ, նոքա ինքները դառնան հիմնող և ուսուցիչ մեր ազգային վարժապետական դպրոցների: Նայելով մեր ազգի ցրուեալ և չքաւոր դրութեանը և այլ զանազան անյաջող հանգամանքներին (որոնց պատճառը մեր սեփական կարճատեսութիւնն է) պիտոյ էր, սկըզբիցը այսպիսի գործին ձեռնամուխ լինել երեք կամ չորս տեղ, զորօրինակ. Զմիւռնիա, Կ. Պօլիս, Տիֆլիս: Զմիւռնիա, ընտրել Մեսրոպեան վարժարանը, Կ. Պօլիս—Նուբար-Շահնազարեանի կամ միւս վարժարաններից մինը, Տփխիս—Ներսիսեան ազգային և հոգևոր դպրոցը: Այս վարժարաններում իւրեանց ուսումն աւարտած աշակերտներից ընտրել որ և իցէ թուով, (որքան դրամագլուխը կը թոյլ տայ) ամենընդունակ, կազմուածքով քաջառողջ և ազնիւ բարուց, բնաւորութեան տէր և մանաւանդ ազնիւ և ազգասէր ուղղութեամբ տրամադրած աշակերտներ: Պիտոյ է որ այսպիսի աշակերտները լաւ քաջահմուտ տեղեակ լինին հայոց գրաբառ լեզուին; այն երկրի աշխարհաբառին; մեր հին և նոր գրականութեան ընտիր հեղինակների գրուածոց հետ, թէ բուն հայերէն

Digitized by Google

չեղուած գրած թէ թարգմանութեան օտար լեզուներից. Մովսէսի Խորենացւոյ, Եղիշէի, Ղազար Փարպեցւոյ, Ագաթանգեղոսի, Ստեփաննոսի Օրբէլեան, Յովհաննէս կաթողիկոսի, Փաւստոսի, Մովսէսի Կաղանկատուացւոյ, Ղևոնդի, Սեբէոսի, Վարդանայ, Ասողկի, Սմբատայ և Կիրակոս Գանձակեցւոյ պատմագրութեանց հետ; սոցա ընտիր թարգմանութեանց այն օտար-լեզուներում, որոնք որ աշակերտաց ծանօթ են; մանաւանդ այդ թարգմանութեանց ծանօթութեանց և մեկնութեանց հետ; զանազան ժամանակագրութեանց նոր հեղինակների, որոնց գրուածքը տպուած են ամսագիրներում, օրինակ. Յովսէփ կաթողիկոսի Արղութեանց, Մանուէլ վարդապետի Կիւմիւշխանեցւոյ, Կռունկ ամսագրումը, և այլն, և այլն; նոր, այժմեան ընտիր զանազան հայ բարբառներով գրուած շարագրութեանց և հատուածների հետ (Խաչատուր Աբովեան և միւսները); հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւնը, դաւանութիւնը, արարողութեանց և ծիսից պատմութիւնը և հին և նոր կտակարանին սկզբից մինչև վերջը [1]), թուաբանութիւն, ար-

---

1) 1800 թուականին, Եկատերինէ II-ի անդրանիկ զաւակը, Պօղոս Պետրոսեան (Պաւէլ Պետրովիչ) բազմեցաւ կայսերական բոլոր Ռուսիոյ գահը: Իւր թագաւորութեան առաջին օրերը Պօղոս կայսրը սկսեց շնորհել հոգևորականաց ևս զանազան պատուանշաններ (օրդէն, орденъ): Այս նորաձևութիւնը անհանգստութիւն պատճառեց (agiter, troubler, смутить, смущать, խռովել, շփոթել, վրդովել, անհանգիստ առնել) այն ժամանակուայ Պետրբուրգի ռուսաց մետրոպօլիտ ծերունի Գաբրիէլին և նա եկաւ արքունի պալատը, հանգուցելոց պաշտօնը (requiem, service) կատարելու, առանց սրբոյն Անդրէի նորան կայսերից նոր պարգևած աստղի (շքանշանի) և ժապաւէնի (ծոպք, ruban, лента): Միայն կայսեր սպառնալի հրամանը հարկադրեց նորան հնազանդել: Բայց Մոսկվայի հռչակաւոր մետրապօլիտ Պղատօնը շարժեցաւ առաւել համարձակաբար, բողոքեց ընդդէմ պարգևատրութեանց հոգևորականաց աշխարհական շքանշաններով և կրեց այս պատճառաւ կայսեր սաստիկ անբաւականութիւնը: Ղազան քաղաքի մետրապօլիտ Ամբրոսիոսը, որ գտնվումէր այն ժամանակ Պետերբուրգ և ամենայն ջանքն էր գործ դնում իւր բարերար, վարժապետ և դաստիարակիչ ծերունի Գաբրիէլի տեղը նստիլ, ներկայացաւ արքունիքը կերպասեայ (velours, бархатъ) հագուստով, աստղով և ձախ ուսից աջ (զինուորների նման) կարմիր ժապավէնով: Կայսեր այս շատ հաճոյ թուեցաւ և նա, վայելուչ չը համարելով, որ հոգևորականք շքանշանի ժապաւէնը

Digitized by Google

ծէջրրա, և այլն.... առ հասարակ գծագրական մաթեմատիկայի մասը; ընդհանուր պատմութիւն, ընդհանուր աշխարհագրութիւն, աշխարհագրութիւն և աստղագրութիւն Ռուսաստանի (Հ. Պ. Նեմից Ս...շանեան); պատմութիւն Հայոց գրականութեան (Աստուածեան Ս. Հասար, (2 հատոր), Ք. Օ. ...րբանալեան; ընտիր բանաստեղծութիւնք (Շնորհալի, Ալիշան, Ռափայէլ Պատկանեան), հին և նոր ընտիր արձակ-յին երգեր; գծագրական նկարչութիւն (черчение, le dessin linéaire); ...ութեան լեզուն գրականապէս; ֆիզիկա, բնական գիտութեանց գծագրական կուրսը։ Կ...րմաններէնը—առաջին և երկրորդ մասը քերականութեան, ուղիղ գրել և կարդալ և, առանց բառարանի օգնականութեան, թարգմանել պատմաբանական, աստղագրական, աշխարհագրական և մաթեմատիկայի վերաբերեալ հատուածներ; եթէ կարելի է, գիմնաստիկա; եթէ այն ուսումնարանների մէջ այս բոլորը չեն ուսուցանում, պէտք է վերջինիշեալ պայմանաւ ընտրեալ աշակերտներից կազմել առանձին դասատուն և առանձին վարժապետները պարապեն միմիայն նոցա հետ այս առարկաներով և լեզուներով։ Այսպէս պարտուպատշաճ կերպիւ պատրաստուած աշակերտներին ուղարկել Բերլին կամ Հայդելբերգ, յանձնելով նոցա այդ քաղաքների բուն համալսարանի ուսուցչապետաց խորհրդի հովանաւորութեանը։ Եթէ որ և իցէ քաղաքի ժողովուրդը, վիճա-

---

կրէն ձախ ուսի (Թիկունքի) վերայ, իւր սեփական ձեռօք կախեց ժապաւէնը Ամբրոսիոսի պարանոցի վերայ։

Յովսէփ Արկայնաբազուկ-Արղութեանցը, այն ժամանակուայ Հայոց վիճակաւոր առաջնորդը բուն Ռուսաց երկրումը և որին շատ պատուասիրութիւն կայսրուհի Եկատերինէ II և Կայսր Պօղոսը; առաջինը եղև Հայ հոգևորականներից որ նմանապէս ստացաւ պատուանշան նոյն կայսեր ձեռքից և այն ժամանակից սկսեցաւ շարունակուիլ մինչև այժմ։ Երբ առաջին անգամը կայսրուհին Եկատերինէ II կամեցաւ տալ մէկ հոգևորական անձին պատուանշան, Պլատօն, որ դեռ եպիսկոպոս չէր, այլ դաստիարակ էր Պօղոսի, ասաց՝ հոգևորականաց անվայելուչ է ժապաւէնը, այլ նոցա կրելին՝ խաչն է, և այն օրից սկսաւ խաչիւ պարգևատրութիւնը։ Սիմէոն կաթողիկոսը իւր կոնդակաւ մատուցել էր Եկատերինէ կայսրուհւոյն Նոյեայ տապանի մասն, կենաց փայտն, սուրբ Գէորգայ նշխարքն և Հռիփսիմեանց և այլն։ Այս կոնդակին պատասխան գրած շնորհակալութիւնն, թարգմանած, կոնդակաձև ոսկեզօծ զարդարած, Սիմէոնի ստորագրութեամբ վաւերացուցած, կայր Յովսէփայ թղթոց մէջ։

Digitized by Google

կյանքը և ուսուցիչների կառավարչութիւնը (Հոգաբարձուք և վարժապետաց խորհուրդը) դիմեն պատշաճաւոր խնդրանք Էջմիածին որ և իցէ համալսարանների ուսուցչապետաց խորհրդին, առանց որ և իցէ երկբայութեան կարելի է գուշակել, որ ամենաջերմեռանդ ընդունելութիւն, համակրութիւն և կատարումն պիտոյ է ստանայ այդպիսի խնդիրքը—որոյ նպատակն է լուսաւորութիւն որ և իցէ ազգի, մանաւանդ այնպէս ամենահին և ամենից էլ շատ վիշտ և տառապանք կրած ազգին:

Խնդրանաց մէջ պիտոյ է յայտնել այդ վարժապետների պատրաստելու նպատակն, այն ժողովրդի նիւթական և բարոյական դրութիւնը, որի համար պատրաստւելու են վարժապետները; խնդրել, որ համալսարանի ուսուցչապետաց խորհուրդը ինքը համաձայնէ մանրամասն կանոն այդ աշակերտաց պարապմանց և ուր տեղ; նոցա պատասխանատուութիւնը, թոշակը; յանձնէ նոցա վերայ հսկողութիւնը ում որ հարկն է; կազմէ մէկ տեղ այն աշակերտաց համար հայոց գրեանց գրադարան, ուր որ, ազատ ժամանակ, ամենեքեան հաւաքվին և պարապին, կամ ուր տեղից ստանան գրեանքը և յետ դարձուցանեն, և այլն: Պիտոյ է գիտենալ, որ առանց հսկողութեան, առանց առաջնորդի չէ կարելի թողուլ վարժապետ պատրաստվողներին, և ոչ ոք չէ կարող այդ հսկողութիւնը անել և առաջնորդել նոցա այնպէս, ինչպէս այն քաղաքների ուսուցչապետաց ուսումնական ժողովի խորհուրդը:

Դրամի կողմանէ պիտոյ է ասել, որ ամենայն աշակերտի համար պիտոյ կը լինի. 1) ճանապարհի ծախս Տփխիսէն մինչև Բեռլին և նշանակած տեղը գալը, մօտ հարիւր յիսուն մանէթ; 2) տեղաւորելը, հագուստը, գրեանքը, և այլ մանր ծախս, նմանապէս հարիւր յիսուն մանէթ և 3) տարեկան ապրուստը, վարժապետաց և գրեանց վարձը, էլի մօտ վեց հարիւր մանէթ: Եթէ համարենք, որ այդ վարժապետներ լինելու պատրաստվողները պարապելու են Գերմանիա երեք կամ չորս տարի, ամենայն մէկ աշակերտը կ'արժենա, մինչև վերադառնալը, 2,700 րուբլուց մինչև 3,000 րուբլի, կամ 11—12 հազար ֆրանկ:

Համալսարանի խորհրդին պիտոյ է խնդրել, որ նա նշանակէ քանի անգամ տարին և որքան անգամից դրամ պիտոյ է տալ աշակերտներին; խորհուրդը ունենայ իրաւունք այն ուսանողներին, որոնք չեն աշխատել ինչպէս հարկն է, կամ նորա վարուց կամ բարուց

Digitized by Google

կողմանէ վարժապետական դպրոցի կառավարութիւնը, կամ ում որ յանձնուած է նոցա վերայ հսկողութիւնը, անպատասխան կը լինի որ և իւր կերպիւ, այնպիսիներին իսկոյն յետ դարձնել հայրենիքը, իսկ եթէ չէ կամենայ, դադարել տալ որ և իւր դրամ։ Ուսանողներին պարտաւորել, տարին երկու անգամ, յուլիսին և յունուարին, ուղարկել այն ուսումնարան, որից ուղարկուած է, մանրամասն հաշիւ իւր պարապմանց, հայերէն և գերմաներէն լեզուաւ գրուած, և գերմաներէնը պէտք է վաւերացած լինի այն վարժապետական դպրոցի, ուր նա ուսանում է, վերատեսչի և վարժապետների կողմից։ Բոլոր չորս տարին, ուսանողները պարտական են պարապել նշանակած առարկաներով և գիտութեամբ, և բացի սորանից, չորս տարի ժամանակումը, երկու արհեստ և այդ արհեստներին վերաբերեալ ամենադիւրին և կատարելագործեալ գործիքների և մեքենաների հետ ծանօթանալը, գործածելը, և, եթէ կարելի լինի, մինչև անգամ, շինելը։ Խաչատուր Աբովեանը, երբ Դորպատի գիմնազիայում ուսում էր առնում, ազատ ժամերը, գնում էր հացարարի (հացթուխ, boulanger, булочникъ) մօտ խմորը ունցում և հաց թխում։ Երբ որ ուսուցիչներից մինը զարմացմամբ հարցրուց նորան, թէ ինչու համար է այդ բանով պարապում նա, Աբովեանը, ազգասիրական հպարտութեամբ պատասխանեց թէ. «Այս իմ հայրենեաց համար հացագործութեան կատարեալ կերպն եմ սովորում, որ, հայրենիքս վերադառնալուց, իմ ազգակիցներիս էլ ցոյց տամ»։ Եթէ 35 տարի առաջ Խաչատուր Աբովեանը այսպիսի վեհ զգացմունքներով ուսում էր առնում և մի և նոյն ժամանակ արհեստ էր սովորում օտարութեան մէջ, մեք յոյս ունինք, որ այժմեան հայազգի երիտասարդութիւնը այնքան զարգացած է, որ առաւել եւս պատրաստ կը լինի գերազանցել, և Աբովեանից, և միւս նախորդ եռանդուն ազգասէրներից։

Ամենայն աշխատութիւնը սուրբ է և ազնիւ, եթէ յօգուտ ազգին է և մարդկութեան։ Տխմար ծուլութիւնը աստուածաբանութեամբ՝ յիմարների և տխմարների վիճակն է։ Իսկ ազնիւը, իսկ պատուոյ արժանի և իսկ վեհանձն և վեհանձնեայ մարդը նա է, որ միշտ աշխատում է կատարելագործուել, ուսանել և որի ուսումից, աշխատութիւնից և գործունէութիւնից օգուտ է քաղում ոչ թէ միայն ինքը և նորա գերդաստանը, այլ և ազգը և բոլոր մարդկութիւնը։

Digitized by Google

Երբ որ այսպիսի ուսանողք յաջողութեամբ, ուսումն առած, վերադառնան այն ուսումնարանները, որից որ ուղարկված էին, այն ժամանակ նոքա կարող կը լինէին. 1) ինքները պատրաստել հայազգի վարժապետուհիներ [1]) և վարժապետներ այն ուսումնարանների ուսումն աւարտած աշակերտների ընտրելագոյններից և համապատաշաճներից; 2) Տօն օրերը, հրապարակական ընթերցանութիւններ անել բոլոր ժողովրդի համար, մանաւանդ հասարակ ժողովրդի դաստիարակութեան վերաբերեալ հարցմունքների մասին; 3) այն երկրի ուսումնարանների կառավարութեանը օգնել կանոնաւորելու ուսումնարանները ; 4) ժողովրդեան պիտոյից համապատասխան զանազան գիտելեաց սկզբունքներ տպել; 5) չորսը կամ հինգը, միանալով իրար հետ, կարող էին կազմել ընդարձակ և կանոնաւոր բառարան, այբբենարան և քերականութիւն գերմաներէնից-հայերէն; 6) հրատարակել ամսագիր ազգային դաստիարակութեան; 7) ազգային թանգարան (музей, musée) աշխատել հաստատելու, և այլն։

Դոցա պատրաստած աշակերտներից մի քանիսին շարունակաբար, տարէց տարի, ուղարկել հիւսիսային Գերմանիա, որ ամէն տարի ազգային դաստիարակութիւնը, քայլ առ քայլ, միշտ միատեղ լինի գնում Եւրոպայի լուսաւորութեան հետ, նորանից յետ չը մնայ, միշտ նորոգվում լինի գիտութեան նոր հիւթերով և նիւթերով; իսկ մնացորդներին ուղարկել միւս քաղաքների հայոց վարժարանները վարժապետութիւն անելու և վարժապետուհիներ և վարժապետներ պատրաստելու։ Առ հասարակ Գերմանիայի վարժապետական դպրոցներում կանոնաւոր կերպիւ կատարելագործուած հայ վարժապետները, վերադառնալուս, ինքները ցոյց կը տան ինչ կայ անելու և ինչպէս պիտոյ է մշակել։

Ժամանակ է նմանապէս, որ մեր ուսումնարանների վարժապետները տարէց տարի ժողով կազմեն այս կամ այն քաղաքներումը, որ, միատեղ խորհելով, իրար հաղորդելով իւրեանց տեսածը, լսածը, գիտցածը, պիտոյքը, ազգի և աշակերտաց դրութիւնը, իրարով

---

1) Հնարաւոր է այժմս էլ, այն միջոցներով, որ ունինք մեր ձեռքին, պատրաստութիւն տեսնել առանձին վարժապետուհիներ պատրաստելու, մասնաւորապէս գիտցող թէ լեզուներ, թէ առարկաներ և թէ, մանաւանդ և մասնաւորապէս, մանկավարժութեան գիտութիւնքը։

Digitized by Google

կատարելագործվէին, առաւել հմտութիւն ստանային ազգի պիտոյից և դրութեան մասին, ազգային դաստիարակութիւնը և դասատուութիւնը միակերպ և ամենայարմար ուղղութիւն ստանար, և այլն։ Մէկ տարի կարելի է, զորօրինակ, հաւաքուել Տիֆլիս, միւս տարի Երևան, ետոյ Շուշի, Նուխի, Սղնախ, Ագուլիս, և այլն։

Երբ ժողովուրդը կը սկսի նուրբ զգալ իւր օգուտը, երբ նա կը սկսի իւրեան պատուել և կամենալ պատուաւոր մարդոց արժանի ապագայ պատրաստել իւր զաւակների համար, այն ժամանակ վերոյիշեալ և սորա նման առաջարկութիւնները դիւրութեամբ կը կատարուին։

Այս կամ այն անձին վերայ յոյսը դնելով ոչինչ չի լինել; ինքը ազգը, ամենայն քաղաքների ժողովուրդը պիտոյ է աչքը բաց անեն, հասկանան իւրեանց օգուտը և իւրեանց օգտից համեմատ լուսաւոր և քանքարաւոր վարժապետներ պատրաստեն ազգային դաստիարակութեան և ազգային լուսաւորութեան համար։ Փոյթ չէ, եթէ այսպիսի բանը այսօր կամ վաղը լինելու չէ։ Թող ամենայն հայ այսպիսի մտքեր քարոզէ ժողովրդեան մէջ; թող ամենայն հայոց կաթուղիկոսը [1]), բոլոր եպիսկոպոսք, քարոզիչք, քահանայք, խմբագիրք, ատենաբանք, ամենայն տեղ. սուրբ տաճարում, կոնդակներով, հիւրընկալութեան մէջ, կնունքի ժամանակ, պսակի և հարսանեաց ուրախ ժամերը, թաղման տխուր ծէսը կատարելիս, տարէն տասերկու ամիս, անդադար, շարունակաբար այսպիսի բաներ քարոզեն, այսպիսի նպատակներին աշխատեն հասանել և գործը գլուխ կը գայ։ Առաջ կը լսեն, ետոյ կարելի է մի քանիսը բամբասեն էլ, ետոյ կ'սկսեն խորհել այս առարկայի մասին և վերջը իւրեանք ձեռնամուխ կը լինին գործին։ Ես ոչինչ էլ չեմ ասում այն փրկաւէտ և արդիւնալից հետևանքներին, թէ այս-

---

1) Ընդհանրական չեմ ասում, այն պատճառաւ, որ մեր ականջը սովորել է ազգային կաթուղիկոսին «ամենայն» ածականը տալ, իսկ կաթոլիկների պապային «ընդհանրական» ածականը, այսպէս կաթուղիկոս ամենայն հայոց, ընդհանրական պապ, և այլն։ Ասէն, թէ քերականութեան կողմանէ երկու ածականն էլ, այսինքն «ամենայն և ընդհանրական», այս անգամ մի նշանակութիւն ունին; ես կը պատասխանեմ. այո, ճշմարիտ է, վասն որոյ հարկ չկայ փոխելը և, «ամենայնի» տեղ, «ընդհանրական» կոչելը։ Հասկացողին մէկ, չհասկացողին հազար. Sapienti sat.

Digitized by Google

պիսի անդադար քարոզը ինչ տպաւորութիւններ պիտոյ է անէ մանկանց նուրբ և զգայուն սրտերին, և որպիսի ազնիւ զգացմունքներով տղայք և աղջկունք պիտոյ է մեծանան այսպիսի սրբազան խօսակցութեան և քարոզների ազդեցութեան տակ:

Միմիայն միշտ ի մտի պիտոյ է ունենալ, որ օգնել, աշխատել կարող են և պարտական են ամենքը, մեծից մինչև փոքրը. ծեր և երիտասարդ, կին մարդ և տղամարդ, ունևոր և չքաւոր, որը դրամօք, որը անձնական աշխատութեամբ; իսկ գործին կարգադրութիւն անողը, ուղղութիւն տվողը պիտոյ է լինի և պիտի ընտրեն նորան, ով առաւել վարպետ է և ընդունակ այս գործի մէջ: Ով գիտէ միմիայն փինաչութիւն (հնակարկատութիւն) թող դերձակի գործի մէջ տնօրէնութիւն չանէ: Ամենայն բանի մէջ ուղղութիւն տուողը, կառավարիչը, տնօրէնութիւն անողը պիտոյ է լինի ամենից ընդունակը և վարպետը այդ գործի մէջ: Կարճ եմ ասում, բայց կամեցողը միտքս կը հասկանայ, որ կամենում եմ Սողոմոնի խօսքը մէջ բերել, թէ «որ հանճարեղն է՝ զառաջնորդութիւնն նա ստասցի»:

Ցանկանալի էր, որ մեր ազգային ուսումնարանների թիւը լինի որքան կարելի է շատ; ազգի նպատակն լինի որ, ժամանակաւ, հայ չի լինի, թէ աղջիկ, թէ տղայ, որ, գոնեա, կարդալ, գրել, գլխաւոր աղօթքները և քանի մի ընտիր ազգային երգեր չգիտենայ, բայց ամեն գործին պիտոյ է ձեռնամուխ լինին խոհեմութեամբ, այսինքն աղբիւրին, դրամական միջոցներին նայելով. այս պատճառաւ պիտոյ է ուսումնարանների թիւը այնքան լինի, որքան նիւթաւոր միջոցքը ներումեն: Լաւ է ուսումնարանների թիւը լինի փոքր, և այդ ուսումնարանները ամենայն կողմանէ լինին կանոնաւորեալ և ապահովված, քան թէ շատ ուսումնարաններ և բոլորն էլ անկանոն՝ և ողորմելի դրութեան մէջ: Մանաւանդ պիտոյ է բարւոքել վարժապետների դրութիւնը: Մինչև ուսումնարանի վարժապետների և վերատեսուչների ռոճիկը բաւական չի լինի նոցա թէ նիւթական և թէ հոգևոր պիտոյքը ապահովացնելու համար, մեք չենք կարող ունենալ արժանաւոր, իւրեանց վեհ և խորհրդաւոր կոչման «համապատշաճ» ուսուցիչներ և ուսումնարանների վերատեսուչներ: Զանազան հնարներ և միջոցներ կան դրամք ձեռք բերելու ազգային լուսաւորութեան մասին.

1) Գլխաւորն, ինչպէս վերևը ասացի, շարժել ժողովրդի համակրութիւնը քարոզներով, գրքեր տպելով, և այլն:

Digitized by Google

2) Համոզել ժողովրդին, որ ամենայն առանձին գերդաստան, որքան կարողութիւնը ներում է, ինքնակամ տարեկան հարկ ընդունէ ազգային լուսաւորութեան համար։

3) Ամենայն եկեղեցիների և մատուռների՝ մէջ առանձին արկղ լինի, ուր որ հաւաքուին կամաւոր նուէրք ուսումնարանների համար։

4) Ամենայն եկեղեցիների մէջ առանձին գանձանակ լինի այդ մասին։

5) Ուխտատեղերումը, տօն օրերին, կնքատուէքի, պսակի և թաղման ժամանակ առանձին ստորագրութիւններ, ժապաւինեայ մատեաններով։

6) Զանազան նուէրք հաւաքուի, բաց ի դրամից, զորօրինակ. ազիւս, շինութեան ժամանակ; ապակիի մանր անօթներ աղքատ երեխայից թանաքամանի տեղ գործ ածելու (Տիֆլիսը և Կ. Պօլիսը, կարծեմ, տարին մօտ 1,000 մանէթի ապակեղէն, շուշէք, կարող է տալ), թուղթ, գրիչ, գրեանք գրադարանների և աշակերտաց համար, ուտելիք, հագուստ, և այլն։

7) Հրապարակական ընթերցանութիւնք, թատրոն, վիճակախաղ (лотерея, loterie)։

8) Պատուաւոր հոգաբարձուներ և ուսումնարանի անդամ նշանակելով այն անձանց, որոնք տարեկան նուէր կը տան։

9) Ունեւոր աշակերտների թօշակը։

10) Նոր տարին և զատկին, բարեկամաց այցելութեան, վիզիտների տեղ, նշանակած գումար, յօգուտ ուսումնարանների։

12) Ուսումնարանները կարող են տպագրողներից առնել նոցա տպագրութիւնքը և 20% զիջումն որ տալիս է ամենայն տպագրող, երբ 25—50 օրինակ կառնեն, կը մնայ օգուտ ուսումնարանին, և այլն։

Պիտոյ է անդադար հսկողութիւն ունենալ, որ եկամուտը կանոնաւոր և միշտ հրապարակական հաշուատուութեան տակ լինի; ամենայն տարի բոլոր եկամուտքի հաշիւը մանրամասնաբար տպել տալ լրագիրների մէջ և առանձին բաժանել բոլոր քաղաքի ժողովրդեան։ Ոչ ոք. ոչ վիճակաւոր և ոչ հոգաբարձուք չունին ոչինչ իրաւունք գաղտնի վարուել հաշուատուութեան հետ։ Այն գումարն, որ ժողովրդինն է, հասարակութեանն է, ուսումնարանինն է կամ եկեղեցւոյ, պարտական է առանց այլևայլութեան և ժողովուրդը ունի սրբազան և անհերքելի իրաւունք պահանջել մանրամասն հաշիւ և

Digitized by Google

ինքն ընտրել այն անձինքն, որոնք պէտք է անեն ծախսը և հաւաքեն գումարը։ Երբ հաշուատեսութիւն կը լինի մանրամասնապէս հրապարակական, ժողովրդի հսկողութեան և նորա անմիջապէս կառավարութեան տակ, երբ ժողովուրդը կը ներկայանայ, որ ոչ մի կոպէկ առանց օգտի և անտեղի չէ ծախս արած, այն ժամանակ նա իւր տուրքն էլ և իւր եռանդն էլ կ՚աւելացնի ազգային յառաջադիմութեան համար։

Մի և նոյն հրապարակական և մանրամասն հաշուատեսութիւնը պիտոյ է լինի և ուսումնարանի բոլոր կառավարութեան մասին։

Բոլոր վերոյիշեալ հարցմունքների մեկնութիւնը և գործ դըրվիլը կարող են տարածվիլ ազգի մէջ օգնականութեամբ և բանաւոր ազգասէր և հասկացող մշակների անդադար համբերական (համբերատար, patient, терпѣливый) աշխատութեամբ և ազգային հանդիսագրութեան օգնականութեամբ։

Աւելորդ չենք համարում այս տեղ քանի մի նկատմունք անել ազգային հանդիսագրութեան մասին։

Ինչ մարդ որ փոքր ի շատէ հետաքրքրութեամբ կարդումէ մեր այժմեան հայոց լրագիրները և օրագիրները, չէ կարող չը նկատել, ի մէջի այլոց, երկու ականաւոր ուղղութիւն, որ մեր այժմեան հրապարակագրութեան մէջ. ա) չկայ որ և իցէ հարցմունք, որի մասին երկու կամ երեք «արժանաւոր» խմբագրութիւնք ունենան մի և նոյն հայեցուածք և դատողութիւն և բ) բոլոր մեր լրագիրները և օրագիրները դառնապէս գանգատումեն, թէ ժողովուրդը չէ տալի նոցա խրախոյս, չէ քաջալերում խմբագրութեան աշխատութիւնը և բոլորեքեանը նոքա, ո՛չ թէ չունին ոչինչ օգուտ, այլ և կրումեն վնաս։

Մենք կարծումենք, որ փոքր ի շատէ ճիշդ մեկնութիւնից վերոյիշեալ երկրորդ հարցմունքիցը, բաւական պարզ կը մեկնուի առաջին խնդիրը, վասն որոյ կամենումենք յայտնել մեր նկատմունքը, իբրու թէ, ժողովուրդի սառնութեան վրայ և քննենք, արդեօ՞ք մեղաւոր է այնքան ազգը, որքան որ մեղադրումէ նորան մեր ազգային հրապարակագրութիւնը։

Ամենայն մարդ դատումէ, վճռումէ կամ քննումէ իւր հասկացողութեան համեմատ; այդ հասկացողութիւնը կախուած է ուսումից, կրթութիւնից, խելքի և դատողութեան զօրութեան աստիճանից; հեղինակի հասկանալուց ժողովրդի կեանքը, գրութիւնը և

Digitized by Google

պիտոյքը։ Մեր անցեալը, ազգի անկախութիւնը կորցնելուց սկսած, այնպէս է, որ մենք չենք կարող ունենալ մէկ փոքր ի շատէ միակերպ հասկացողութիւն մեր պիտոյից, մեր դրութեանը և այն ուղղութեանը, որով մենք պէտքէ կանոնաւորենք մեր ընթացքը։ Ընթանալ յառաջադիմութեան (պրօգրէ, прогрессъ) հետ, յետ չէ մնալ ուրիշ ազգերից, կարող է միայն այնպիսի ազգ, որը որ իւր սեփական, ընդհանուր, ազգային գործողութեամբ մասնակից է ընդհանուր, հասարակաց զարգացման մէջ։ Մէկ ազգ, որ մասն չունի նոր սկզբանց զարգացման մշակելու մէջ, չէ կարող համոզուիլ այն սկզբունքներով։ Այսպիսի ազգը, միայն երկար ժամանակուայ արտաքին գրգռմունքներից ետոյ, կարող է օգուտ քաղել նոր զարգացման հետևանքներից, որի մէջը նա ինքը, իւր սեփական գործողութեամբ, մասնակից չէ եղել։ Մէկ ազգ, որ չունի անկախութիւն, ինքնագլխութիւն, չէ կարող զարգանալ ուղիղ ճանապարհով և էս պատճառաւ այսպիսի ազգը յետ կը մնայ։ Մանաւանդ յետ պէտք է մնայ այնպիսի ազգ, որի մէջ «ազգութեան» հաստատ և ճշմարիտ հասկացողութիւնը չէ պարզուել և չէ հաստատուել, որը որ ազգային միութիւն, համաքնակցութիւն չունի։ Այսպիսի ազգի մտաւոր զօրութիւնը չէ կարող լինել տպաւորուած միակերպ հասկացողութեամբ ազգայնութեան մասին, և գրեթէ ամեն մի անհատի հայեցուածքը այդ հարցմունքի վերայ զանազան կը լինի և բոլոր անհատներ ի միասին չեն կարող կերպաւորել մէկ ազգային հասարակաց դատողութիւն, որի ներգործութիւնը կարող լինի կերպաւորել մեզ բոլոր ազգի մասնակցութիւնը ընդհանուր ազգային յառաջադիմութեան մէջ։ Այսպէս, ազգային ինքնագլխութիւն և անկախութիւն չունենալը պատճառ է, որ չունինք մի և նոյն ազգայնութեան գաղափարը ևս։ Ազգի բաժանուած և ցիրուցան լինելը, արգելք են եղել ազգի միակերպ, միակամ և բոլոր ազգային զօրութեամբ համազօր մասնակից լինելուն հասարակաց յառաջադիմութեան մէջ և այս պատճառներն են, որ չեն ներում ազգին համոզուել հասարակաց յառաջադիմութեան հետևանքներով։ Բոլորն այս եղաւ խեղճուկ Հայոց ազգի հետ, թէպէտ մեր ազգը ունի բոլոր նիւթերը, տարրքը համախումբ կեցութեան համար· միութիւն սերնդեան, լեզուի, դաւանութեան և համարեա թէ և ֆիզիկական և մտաւորական բնաւորութեան։ Այսպիսի աննախանձելի դրութեան պատճառքը հին, մաշուած սկզբունքներն են —

Digitized by Google

որոնց հին ժամանակը մեզ սեփականել են օտար ազգութիւնները, որոնք շինեցին մեզ գործիք, մեզ համար օտար նպատակների, այլակերպեցին մեր կեանքը և արգելք եղան հաստատուելու մեր մէջը ազգի միութեան և ընդհանուր հայոց ազգայնութեան գաղափարի։ Ամերիկացւոց երևելի ռամիկան (մինիստր) Սիւարդը ասաց, թէ․ «կայ օրէնք, որը որ վէր է, գերազանց է բոլոր ազանց օրինաց վերայ և այս վեհագոյն օրէնքը, աւետարանական և բնութեան օրէնքն է», Մեր ազգի տիրապետողներն և մենք ինքներս միշտ, կամ շատ անգամ, մեղաւոր ենք եղել այս սրբազան և վերին օրինաց դէմ։ Մէկ ազգ, որ համոզուել է և կամք ունի դուրս գալ այսպիսի խեղճուկ դրութիւնից, և կամենում է յառաջ տանել իւր ազգային զարգացման, յառաջադիմութեան դրօշակը, պէտք է հասկանայ, որ ճշմարիտ կենցաղագիտական, քաղաքական (պօլիտիկական) իմաստութիւնը կը դիմէ իւր սրտի կամեցած գաղափարները գոյացնել ըստ իւր կարողութեան, համեմատելով իւր կարողութիւնը և ունեցած միջոցները հակառակորդի զօրութեան հետ և մտաւոր զարգացման այն հասարակութեանը, որի համար գործ է ածում իւր գործունէութիւնը և որի վերայ ներգործում, զօրօրինակ, եթէ վեր առնենք մեր ազգի դրութիւնը ուսման կողմանէ, մենք չենք կարող չի խոստովանել, որ ազգի ուսման հիմանց սակ պէտք է դրած տարածումն ժողովրդի մէջ «բնական, դրական» գիտութեանց և պատմաբանական ուսումն, այս գիտութեանց ամենամօտ ճիւղերով։ Այժմեան հասարակութեանը չկայ փրկութիւն առանց բնական գիտութեանց, առանց այնպիսի մտաց և խելաց առողջ կերակուրի, որը որ մարդոյ միտքը դաստիարակում դրական փաստերով (ֆակտերով), օրինակներով, ակներև և շօշափելի առարկաներով, մօտացնում և ճանաչեցնում մեր շրջակայ և մեզ պատող և միշտ մեր վրայ ամենահզօր ներգործութիւն ունեցող բնութեան հետ և հնազանդեցնում է մարդս բնութեան անկախութեան առաջև։ Բնական գիտութիւնքն են ամենագերազանց դեղթափը ընդդէմ հազարաւոր մոլար հասկացողութեանց, որոնք յետ են գցում ազգի յառաջադիմութիւնը, պահումեն մեզ կուրութեան մէջ, արգելումեն մեզ տեսանել ճշմարտութեան ճառագայթը, շղթայի մէջ կապած են պահում մեր բանականութիւնը և պատճառ են զանազան վնասակար համոզմանց և պէսպէս վայրենի, անասնական մոլեռանդու-

Digitized by Google

թեանց [1])։ Վերոյգրեալ իմաստներից երևումէ, որ մենք, ժամանակակիցքը, մեղաւոր չենք, որ չունինք և չենք կարող փոքր ի շատէ մտակերպ զարգացումն և կատարեալ լուսաւորութիւն ունենալ; արանից էլ յայտնի է որ, որ և իցէ խմբագրութիւնը զուր տեղ է մեղադրում ժողովրդին նորա սառնութեան մասին առ ազգային օրագրութիւնը։

Այդպիսի մեղադրութիւնը կը լինէր անարգար ազգային օրագիրների և լրագիրների կողմից այն ժամանակն էլ, եթէ նոքա իւրեանց պարունակութեան կատարելութեամբ, ժողովրդի պէտքը, հասկացողութիւնը, մտաւոր և մարմնաւոր դրութիւնը, ախորժակը և ճաշակը ճանաչելով շարժէին ազգային գրականութեան և լուսաւորութեան ասպարէզումը, բայց որքան ընդդէմ է անաչառ ադարութեան առաջև, երբ որ այս կամ այն խմբագրութիւնը բաւական հեռու է այդ կատարելութիւններից։ Թողնումենք հասկացողների դատողութեանը, որ նոքա քննեն, թէ որքանը, կամ որը մեր օրագիրներից կամ լրագիրներից պատասխանումէ վերոյիշեալ կատարելութեանց և իւրեանց կոչմանը։

Մենք ասացինք, որ չկան մեր գրականութեան մէջ երկու լրագիր կամ օրագիր, որ ազգային որ և իցէ հարցմունքի մէջ, կամ գիտութեան ասպարէզումը ունենան մի և նոյն և իւրեանց սեփական ուղղութիւն, հայեցուածք և առողջ դատողութիւն [2])։

---

1) Երևելի Անգլիացոց պատմաբանը Մակօլէյ, իւր Անգլիայի պատմութեան I հատորի, III գլխի մէջ, ասումէ. «Ոչինչ սովորական վատաբաղդութիւնք, ոչինչ սովորական վատ կառավարութիւն չեն կարող այնքան վնասել ազգին, որքան որ անդադար յաջողութիւնքը (յառաջադիմութիւնք) բնագիտութեան և ամենայն անհատի (մարդոյ) ճգունքը բարուոքել իւր դրութիւնը կարող են օգուտ բերել նորան։ Յաճախ պատահել է, որ շռայլ ծախսերը, անտանելի հարկատուութիւնքը, անպատեհ հարստահարութիւնը վաճառականութեան, կաշառակեր դատաստանատունքը, տարաբաղդ պատերազմունք, վրդովմունք, հալածմունք, հրդեհք, հեղեղք չեն կարող այնպէս արագ քանդել, ոչնչացնել մարդկան նիւթական գանձը, որքան որ այդ մարդոց ջանքը և ճգունքը կարողացել են ստեղծել, շինել այդ հարստութիւնքը»։

2) Եթէ գտանումէ նոցա մէջ ժամանակ առ ժամանակ համակրութիւն, այն էլ միմիայն միւս օրագրին վնասելու, պախարակելու և անվայել ճանապարհաւ իւրեանց նպատակին հասանելու համար միայն։

Digitized by Google

Սորա պատճառը երկու են. ա) մեր խմբագիրներից և նոցա օգնականներից շատերն չեն սովորել փոքր ի շատէ կատարեալ ուսում և չեն ծանօթ Եւրոպայի գրականութեան զանազան դարերի և այժմեան առաջնակարգ հեղինակների և Եւրոպայի այժմեան հրապարակագրութեան հետ և բ) չեն իմաստասիրել ազգային հին և նոր գրականութիւնը և ծանօթ չեն հասարակութեան դրութեան և պիտոյից հետ: Լուրջ ծանօթութիւնը ազգի դրութեանը, նորա պիտոյից, հին և նոր գրականութեան, կեանքի և այժմեան ժամանակի, հեշտ գործ չէ: Այս պատճառաւ պիտոյ է նախ և առաջ կանոնաւոր ուսում ունենալ, ընդունակութիւն և հմտութիւն, թէ ազգի գրականութեան և թէ նորա պիտոյից և միջոցների հետ և խոնարհել փակտերի առաջև և ոչ թէ առաջուց ստեղծել իւր գլխի մէջ որ և իցէ իդէայ, հասկացողութիւն, գաղափար, որ և իցէ կեանքի, հարցմունքի վերայ, և այդ հարցմունքները բռնադատութեամբ կոխել իւր սեփական նախապաշար գաղափարների սահմանը: Կեանքը գաղափարների բռնաւորութեանը չէ հնազանդում և այդպիսի բռնադատութիւններից ծագում է միայն կորուստ ժամանակի և հոգևոր և մարմնաւոր կորուստ ժամանակակիցներու, և եթէ հանդիսագրութիւնը հասկանար միշտ կեանքի և հասարակութեան պահանջմունքը և ամենահարկաւոր, նախադաս պիտոյքը, միասի տեղ, մեծ օգուտ կը բերէր ազգին և առաջ կը մղէր ազգային յառաջադիմութիւնը: Երեսնամեայ պատերազմը կաթոլիկների և լուտերականների մէջ Գերմանիայումը (Ալէմանիայումը), Ալբիգոյեցոց և ուրիշ կրօնամոլ պատերազմները Ֆրանսիայում, և այլն, բոլորն մտաց և գաղափարների բռնադատութեան հետևանքն էին, բայց կեանքը չհնազանդեց այդ բռնաւորութեանը. արեան գետեր թափուեցան, իսկ կեանքը և հասարակութիւնը գնացին իւրեանց ճանապարհով, այն ճանապարհով, որ այն ազանց անցեալ կեանքի հետևանքն էր:

Տեսական գաղափարների (թէօրիայի, théorie, теорія) մէջ բոլորն կանոնաւորուած է, գեղեցիկ կարգով շարած, բայց ողջամիտ քննողը, կրիտիկոսը, երբ որ կեանքի մէջ պատահում է այնպիսի դիպուածների հետ, որոնք չեն մտանում այդ թէօրիայի գծի տակ, նա թողնում է իւր տեսական գաղափարը, և նորից սկսում է ուսանել փակտերից (le fait, фактъ), գործից, կեանքից: Այսպիսի թէօրետիկները քիչ են մեր մէջը, շատ քիչ, իսկ իւրեանց, առաջուց

Digitized by Google

ստեղծած տէօրիայի կանոնով քննող, գննող, քանդող և ձևող տէօրէտիկները շատ ու շատ են, էնդուր էլ կեանքը միշտ ընդդէմ է ելանում այսպիսիների դէմ, և սոցա գործունէութիւնը համակրութիւն չի գտանում ազգի և հասարակութեան մէջ; էս պատճառաւ էլ ազգը և կեանքը գնումեն մէկ ճանապարհով, իսկ խմբագրութիւններից շատ մասը այլ ճանապարհով:

Ցանկալի էր, որ մեր խմբագրութիւնը քննէր մանրամասնաբար, թէ ի՞նչ պիտոյ է անել որ մեր լրագիրները, օրագիրները և ամսագիրները, որպիսի ճանապարհով կարող լինէին տանել օգուտ բերել, թէ ազգին և թէ հանդիսատէրերին, և մէկ մանրամասն պրօգրամմա շինուէր, թէ ազգային հանդիսագրութեան համար, և թէ, մասնաւորապէս, իւր թղթակիցների (correspondant, корреспондентъ) համար, և միջոցներ գտանէր, որ ազգային հանդիսագրութիւնը ունենար, որքան կարելի է շատ և շատ ընդունակ թղթակիցներ: Նայելով մեր ազգի ցրուեալ դրութեանը, թղթակիցներութիւը բազմացնելու մեծ ջանք պիտոյ է: Իւրեանց կոչման զուգակշիռ և ընդունակ թղթակիցները ամենամեծ օգուտ կարող են բերել ազգային մտաւոր հաղորդակցութիւնը իրար մօտացնելու, ազգի ցրուեալ մասերը իրար ծանօթացնելու, նոցա դրութիւնը և պիտոյքը, առանձին մասնաւոր հարցմունքից, հասարակաց, ազգային հարցմունք շինելու, և այլն. մէկով բանիւ ցրուեալ հայոց ազգը, նորա պիտոյքը, նորա նպատակները, նորա ուղղութիւնները բարոյապէս միացնելու, ընդհանրացնելու, միատեղ, միակամ և միաշունչ խորհելու առարկայ դարձնելու:

Այս մասին պիտոյ է, որ ամենայն խմբագրութիւն աշխատէր զանազան տեղեր, ուր կը բնակւին մերազնեայք, առաջաւոր և ուսումնասէր անձանց մէջ իւրեանց թղթակից գտանէր, որ այդ թղթակիցը հաղորդէր խմբագրութեան անաչառ ստորագրութիւն այն անցքերի, որ լինումէ հասարակութեան կեանքի մէջ և ներգործումէ նորա վերայ, որ և իցէ կողմանէ: Երբ որ ամենայն խմբագրութիւն կունենայ զանազան հայաբնակ տեղեր իւր առանձին թղթակիցներ, այն ժամանակ, որ և իցէ լրագիր, առաջարկելով միւսներին իւր թղթակցութիւնքը, ինքն էլ իրաւունք կունենայ վեր առնել նոցանից բոլոր նոցա թղթակցութիւնքը ազգային դրութեանը վերաբերեալ: Որքան որ մեր հանդէսների «ազգային» մասը լինէր ընդարձակ և լի, այնքան, կարծեմ որ, այդ հանդէսները, տանել

Digitized by Google

համակրութիւն կունենային ժողովրդի մէջ և բաժանորդաց թիւը կը բազմանար։ Պիտոյ է միայն որ այդ թերթակցութիւնքը լինին անկողմնապահ, առանց կրքի գրած, քննութիւնը և մեկնութիւնքը անցքերի խոհեմ, զգոյշ և անկեղծ։ Ո՛չ շողոքորթութիւն պիտոյ է այս կամ այն անձների, ո՛չ էլ անվայել ածականներով պարսաւանք։ Հայհոյելով ոչինչ օգուտ չեն քաղիլ; պիտոյ է նախ և առաջ մանրամասն և դրական փաստերով ապացուցեալ ստորագրութիւն այս կամ այն անցքի և ետոյ նորա մեկնութիւնը, թէ ինչ պատճառաւ այս կամ այնցքը եղել է և ինչ խոհեմ և գործնական ճանապարհներ և միջոցներ կան, որ ամենայն ինչ, որ վնասակար է, նորա վնասը նուազացնել և ժամանակաւ ամենևին ոչնչացնել։

Առ հասարակ շատ ցանկալի կը լինէր, որ յետագայ լուրերը և առարկաները հաղորդուէին մեր օրագիրներին, շաբաթագիրներին և ամսագիրներին։

Ա. Որքան հոգևոր վիճակ կայ թէ բուն Հայոց, և թէ Հայ կաթօլիկների, բոլոր տիեզերքումը; վիճակների տարածութիւնը (գլխաւոր քաղաքները և սահմանը), վիճակաւորի նստելու տեղը; նորա իրաւասացութիւնը, ռոճիկը և ապրուստի աղբիւրքը; ուր տեղ եւ որքան եկեղեցի կայ; քահանաների եւ վարդապետների թիւը; նոցա ապրուստի աղբիւրքը; վանօրէից եւ եկեղեցեայց ստորագրութիւնը եւ որպիսի դրութեան մէջ են; նոցա կառավարութիւնը, առանձին պարապմունքը։

Բ. Բոլոր տիեզերքումը, ո՞ր տեղ, ո՞ր քաղաքում եւ գիւղում ո՞րքան Հայ գերդաստան կայ, որքան արու եւ էգ, նոցա գլխաւոր պարապմունքը, առեւտուրը, ապրուստը; զանազան հարկատուութիւնքը, ինչ օրէնքով են կառավարվում; կենցաղավարութիւնը, տարեկան եկամուտը, որպիսի յարաբերութիւն ունին, թէ կառավարութեան եւ թէ նոյն տեղերի միւս ազգերի հետ; ուղղութիւնը; երկրի օդի բարեխառնութիւնը, ամառուայ, աշնան, ձմեռան եւ գարնան երկարատեւութիւնը եւ նոցա ցրտի եւ տաքի սաստկութիւնը Րէօմիւրի կամ Ֆարենհէյտեան ջերմաչափի վերայ; այն ժողովրդի լեզուն եւ նոցա օրինակները, այսինքն տեղական ռամկական Հայ լեզուաւ գրած մի առակ, կամ որ եւ իցէ խօսակցութիւն; ժողովրդի սովորութիւնքը, տեղական բառերը, երգերը, խաղալիքը, հագուստը եւ զէնքի հետ վարուելը կը սիրեն թէ ո՛չ, եւ ինչ պատճառաւ; ինչպէս են իւրեանց ժամանակը անցուցանում

Digitized by Google

տանը, հասարակութեան մէջ; տեղական կառավարութեան հետ որպիսի յարաբերութիւն ունին; ի՞նչ յարգանք ունին կառավարութեան առաջև եւ ինչ է պատճառն, եւ այլն։

Գ. Մանրամասն ստորագրութիւն բոլոր ազգային հասարակաց և մասնաւոր ուսումնարանների, վանքերի, քաղաքների և գիւղօրէից; երբ է հիմնած, ո՞վ է հիմնադիրը, ուր տեղ կայ տպած այդ վարժարանների ստորագրութիւնը, որքան դասատուն կայ; ինչ են ուսուցանում և որքան ամենայն դասատնում, աշակերտաց թիւը, նոցա հասակը, որպիսի ծնողաց զաւակունք են, նոցա ունեւորութիւնը; ինչ սկզբունքներով են սովորում; հեղինակների անունը, գրքի մեծութիւնը և ճակատագիրը, արժողութիւնը; վերատեսուչների և վարժապետների թիւը; ո՞վ և ո՞ր տեղ է իւր ուսումն ստացել; ինչ հեղինակութիւն ունի տպած; նոցա ռոճիկը; որքան ժամ է պարապում տարին; վարժարանի հարստութիւնը; գրատան ստորագրութիւնը; ինչ կարգաւ են ստանում կարդալու գրեանք աշակերտք և վարժապետները; ուսումնարանների տան կամ վարժատան շինուածոց մանրամասն ստորագրութիւն և հասցէքը (քաղաք, փողոց և տան № կամ տան տիրոջ անունը); աշակերտաց խաղալիքները, սենեակների օդը, մաքրութիւնը, օդափոխութիւնը, և այլն; հաշուատեսութիւնը ուսումնարանի; տեղական ժողովքի համակրութիւնը, ներգործութիւնը և ուսումնարանի գործերի մէջ խառնուիլը, և այլն։

Դ. Ո՞ւր տեղ, ո՞ւմ մօտ ինչ ազգային ձեռագիրներ, հին դրամներ, զէնքեր և այլ հնութիւնք կան; նոցա ճիշդ ստորագրութիւնը; զանազան հին աւերակների, արձանների ստորագրութիւնքը։

Վերոյիշեալ տեղեկութիւնքը կարող էին հաւաքել մեր սըրբակրօն քահանայքը, ուսումնարանների ուսուցիչքը և, առ հասարակ, ամենայն ուսումնասէր և ազգասէր հայազգիք։ Թող լաւ հասկանան, որ այսպիսի աշխատութեամբ մեծ ծառայութիւն կանեն ազգի օգտին և բարեկեցութեանը։ Բայց ամենամեծ արդիւնաւոր օգնականութիւն կարող է տալ սորան նախ և առաջ կաթուղիկոսն ամենայն հայոց, եթէ բարեհաճի առանձին կոնդակաւ առաջարկել բոլոր հայազգի վիճակաւոր առաջնորդներին, քահանաներին, ուսումնարանների հոգաբարձուաց, վերատեսուչներին և վարժապետներին ամենայն ջանքը գործ դնել այս տեղեկութիւնքը հաւաքելու և հրատարակելու թէ ազգային հանդէսների մէջ և թէ առանձին; նմա-

Digitized by Google

նապէս Օսմանեան տէրութեան Կ. Պօլսոյ և Երուսաղէմայ սրբա-զան պատրիարքները, սրբազան վիճակաւոր առաջնորդները, ազգա-յին ժողովները և, առ հասարակ, ամենայն խելացի և ազգասէր հայք, որոնք սրտով սիրումեն և հասկանում ազգային յառաջադի-մութեան խորհրդաւոր և վեհ խնդիրը։ Այսպիսի տեղեկութիւնքը, երբ որ զանազան ազգային օրագիրներում հրատարակվին, պիտոյ է որ ետոյ, տարեց տարի, ժողովվին միատեղ, կարգի ձգվին և ա-ռանձին նորից հրատարակվին, թէ օրացոյցների հետ և թէ առան-ձին։ Մենք զարմանումենք նմանապէս, թէ ինչու մեր ուսումնական-քը նամակագրութիւն (correspondance, корреспонденція) չեն անում. Ռուսաստանի հայերը Ռուսաց, իսկ Օսմանեան տէրութեան հա-յերը գաղղիացոց առաջնակարգ օրագիրների հետ, հաղորդելով նո-ցա զանազան տեղական լուրեր և անցքեր։ Այսպիսի թղթակցու-թիւնը շատ օգտաւէտ հետևանքներ պիտոյ է ունենայ բոլոր երկրի համար։ Ռուսիաբնակ ազգակիցներուս խորհուրդ կուտանք Տիփլի-զից, Ելիսավէտպօլից (Գանձակ), Շուշիից, Բաքուից, Նուխի-ից, Շամախիից, Երևանից, Ալէքսանդրապօլից, Ախալցխայից, Սղնախից, և այլ տեղերից, թղթակցել С.-Петербургскія Вѣдомости, Биржевыя Вѣдомости, Голосъ, և այլ օրագիրների հետ։

Ե. Յայտնի է, թէ ինչ մեծ ներգործութիւն ունին մեր մէջը հոգևորականքը; առանց որ և իցէ ապացուցութեան հասկանալի է ամենեցուն թէ որքան պիտոյ է ջանք դնել, որ այդ ներգործու-թիւնը լինի, որքան որ կարելի է, արդիւնաւոր, յօգուտ ազգային բարօրութեան, ամենայն կերպ բարելաւութեան և յառաջադիմու-թեան։ Ինչպէս ուսուցիչների նմանապէս և հոգևորականաց,— խօսքս մեր ողորմելի քահանայից և սարկաւագաց վրայ է,—դրու-թիւնը ամենաթշուառ վիճակի մէջ է։ Ուսումն առած մարդը, այն անձը, որ կարող է իւրեան որ և իցէ կերպիւ ապահով կեանք և ապրուստ գտանել, փախչումէ քահանայութիւնից, որովհետև քա-հանայի կեանքը, ապրուստը և ապագայն չէ ապահոված, ոչ նիւ-թական կողմանէ, ոչ բարոյական։ Քահանան չունի 1) կանոնաւոր, հաստատ իւր և գերդաստանի համար, ապահով եկամուտ; 2) քա-հանայի յարաբերութիւնը, ստորադրութիւնը ոչ թէ միայն վիճա-կաւոր եպիսկոպոսի և կոնսիստորիայի առաջև, այլ և առ հասա-րակ սոսկ եպիսկոպոսների և մինչև վարդապետների առաջև անտա-նելի ստրկային (рабскій) է։ Թողլով այս հարցմունքի խոհեմ, բայց

Digitized by Google

անաչառ և մանրամասն քննութիւնը մեզանից առաւել հմուտ անղեկութիւն ունեցողներին. այս տեղ նկատենք միայն այն, թէ որ և իցէ ստրկական յարաբերութիւն ամենաստարիկ և հիմնովին ընդդէմ է բոլոր աւետարանին և Քրիստոսի տուած քարոզներին և օրինակներին, ընդդէմ է Տեառն մերոյ այն խոնարհութեան օրինակին, որն կտակեց, յիշատակեց աշխարհին, լուանալով իւր աշակերտաց ոտը և ի խաչ ելանելով բոլոր մարդկութեան փրկութեան համար։ Մենք հայերս ճանաչումենք մեր սուրբ և առաքելական եկեղեցւոյ գլուխ՝ միմիայն Քրիստոսին; ոչ մէկը մեր պատուական հայրապետներից չկամեցաւ և չյանդգնեցաւ իւրեան հայաստանեայց եկեղեցւոյ գլուխ կոչել. «մի՛ զո՛ք կոչէք Տէր, զի Տէրն և վարդապետն ձեր Քրիստոս է»։ Վասն որոյ, մեր սուրբ եկեղեցւոյ Հիմնողի, Պօղոսի և Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի աւետարանական, փրկական սուրբ հրամանը սրբութեամբ և ճշդութեամբ կատարելու համար, մերժենք, հեռացնենք մեզանից որ և իցէ ստրկական յարաբերութիւն։ Պիտոյ է որոնել այդ նպատակին հասանելու ամենախոհեմ և ճիշդ ճանապարհները։ Սորա համար երեք ճանապարհ կայ. Ա. պիտոյ է միատեղ գումարել և տպագրութեամբ հրատարակել ի գիտութիւն բոլոր ազգի, թէ աշխարհականաց և թէ հոգևորականաց, կանոնագիրքը և մեր սուրբ ժողովների բոլոր կանոնադրութիւնքը, կանոնաւոր մեկնութեամբ, որ ամենայն եկեղեցական անդամի բոլոր իրաւունքները և այդ իրաւունքներին համակերպ պարտաւորութիւնքը և պատասխանատւութիւնքը, կաթուղիկոսից սկսած մինչև եկեղեցւոյ ստորին սպասաւորը, և նոցա ընտրութեան կերպը և կանոնը ծանօթ լինի ամենեցուն։ Այսպիսի տպագրութիւնը պատրաստելու կարելի է յանձնել երկու կամ երեք հմուտ հոգևորական անձանց և երկու կամ երեք համալսարանական ուսում ստացած իրաւագիտաց (юристъ), որ նոքա, ոչ թէ միայն ամենայն ազգային աղբիւրների հետ համեմատեն այսպիսի գործը, այլ և Յունաց և Հռովմայեցւոց հոգեւորական և եկեղեցական կանոնադրութեանց հետ, որոնց մէջ, ինչ որ գտանվի համաձայն մեր կանոնադրութեանց, համեմատելի, որ այսպիսի համեմատութեամբ առաւել են պարզվի և մեկնուի մեր կանոնադրութեանց ձեռագիրների սխալքը։ Բոլոր այսպիսի համեմատութիւնքը, մեկնութիւնքը և աղբիւրները պիտոյ է հրատարակ-

Digitized by Google

վրին առանձին ծանօթութեամբք, մեկնութեամբ և աղբիւրները ցոյց տալով։

Այսպէս, երբ որ ազգը կիմանայ հոգևորականաց ամեն մէկի իրաւունքը, պարտաւորութիւնը և հաշուապարտութիւնը, նա կը հսկէ դոցա վերայ, և հոգևորականք ինքները ճիշդ, պարզ և մանրամասնաբար գիտնալով իւրեանց իրաւունքը և պարտաւորութիւնքը առաւել դիւրութեամբ և ճշգութեամբ կը կատարեն երկաքըն էլ։

Բ. Պիտոյ է գտանել որ և իցէ հնար, որ քահանաների նիւթական ապրուստը, որ և իցէ կերպիւ ապահովված լինի և որ նոցա ստանալիքը, գոնեայ քաղաքների մէջ, մուրացկանական կերպ չունենան։ Ի միջի այլ հնարքներից, կարելի է որ կանոն գրվի և թէ ազգի ամեն մէկ անձը և թէ՛ բոլոր ազգը ի միասին պահանջեն, որ վանական հոգևորականաց թիւը լինի որքան կարելի է փոքր, որովհետև նոցա մէջ շատ և շատ սակաւ հարկաւորութիւն կայ, իսկ քահանաների թիւը լինի այնքան, որքան որ իսկապէս պիտոյ է ժողովրդի թուին համեմատ և ոչ առաւել։ Բայց սորանով չը բաւականալով պիտոյ է քահանայից պիտոյքը և ապրուստը կանոնանաւոր կերպիւ ապահովացնել և ազնուացնել։

Գ. Նոցա կանոնաւոր և համապատշաճ ուսման և, մասնաւորապէս, հմուտ տեղեկութեան գրաբառ լեզուի, հին գրաբառ և նոր աշխարհաբառ գրականութեան առաջնակարգ հեղինակների գրուածոց հետ, թուաբանութեան, գծագրական նկարչութեան ոչ ոքի չը ձեռնադրել աւագ սարկաւագ և ամենևին ոչ քահանայ։ Վարդապետ ձեռնադրվողներից քննութիւնը առաւել խիստ պիտոյ է լինի և նոցա գիտութիւնը առաւել եւս, որովհետեւ նոքա շատ ստանում են եպիսկոպոսական աստիճան եւ ետոյ վիճակի իշխող են դառնում։ Որ եւ իցէ վարչութիւն պիտոյ է տալ այն անձին, որ ունի ընդունակութիւն եւ այդ վարչութեան համապատշաճ կրթութիւն եւ ուսում։

Ազգային հանդիսագրութեան միջնորդութեամբ եւ օգնութեամբ թէ այս եւ թէ միւս խնդիրները կարող էին բաւականին պարզուիլ, մեկնուիլ եւ կանոնաւորուիլ, միմիայն պիտոյ է որ բոլոր ինչ գրվի եւ տպվի այս մասին, առանց կրքի, առանց որ եւ իցէ անձնի կամ դասու պատիւը վիրաւորելով։ Սիրով, միաբանութեամբ, համոզելով, քաջալերելով, պարզեցնելով նիւթը, բո-

Digitized by Google

լոր ազգային զօրութեանը միակերպ եւ միանպատակ ուղղութիւն տալով առաջ կերթայ գործն։

Մենք ասացինք, որ հրապարակական ընթերցանութիւններ լինին ուսումնարանների աշխուժը աւելացնելու համար եւ ամբոխը լուսաւորելու։ Նոյսպիսի ընթերցանութեանց ժամերը պիտոյ է ընտրվի այն ժամանակ, երբ որ ժողովուրդը փոքր ի շատէ ազատ է, այսինքն տօն եւ կիւրակէ օրեր, երեկոյեան; իսկ առաւել զարգացեալ լողների համար հասարակ կամ լուր օրերն էլ երեկոյեան։ Եկեղեցեաց բակերը, ուսումնարանների և հասարակաց դահլիճները, թէատրոնները կարող են լինել ժողովրդի հաւաքման տեղերը։ Շատ օգտաւէտ կը լինէր, որ այսպիսի ընթերցանութեանց համար պրօգրամմաներ գրվէր և տպվէր ի ծանօթութիւն բոլոր ազգայնոց և մինչև այդ ընթերցանութեանց նիւթերը եւ. բնագիտութեանց, վաճառականութեան և արհեստների զանազան մասերն պիտոյ է լինին առաջնակարգ առարկաներն այդպիսի հրապարակական ընթերցանութեանց համար, նմանապէս իրաւաբանութեան այն հարցմունքները, որոնք անմիջապէս ներգործումն մեր վրայ։ Մեծ քաղաքներում, ինչպէս, Կ. Պօլիս, Զմիւռնիա, Տփխիս, և այլն, հազարաւոր հայաստանցի մշակներ կան, պիտոյ է խորհած նոցա համար էլ; նոցա համար էլ առանձին հրապարակական ընթերցանութիւնք կարգած, մանաւանդ այն հարցմունքների մասին, որի մէջին նոքա գտնվումեն և որոնք չգիտենալով ժամանակի և դրամի վնասներ են կրում, մինչև անգամ զրկանքներ եւս։

Պիտոյ է հնարք գտանել, որ ազգային լրագիրների, օրագիրների և ամսագիրների, ընտրեալներինը գոնեա, կարդացողներու թիւը բազմանար։ Նորա համար թող ամենայն ուսումնարան, վանք, կլուբներ և կազինօներ, ուր գնումեն հայեր, ստանային հայ օրագիրներ և լրագիրներ; ունեւորքը մասնաւորապէս կարող էին օգնել այս գործին, ստորագրվելով քանի մի օրինակ թէ իւրեանց և թէ չքաւոր ծանօթների եւ ծխական եւ գիւղական հայ ուսումնարանների համար։ Պիտոյ է զանազան երկիրների հայ հանդէսները ստացած, որ ազգը գիտենայ բոլոր հայոց դրութիւնը։ Զորօրինակ, միայն Տփխիսու «Մեղուն» կամ «Հայկական Աշխարհը» ստանալով, գրեթէ միմիայն Ռուսաստանի Հայոց մասին տեղեկութիւն կ'ունենանք, իսկ ստանալով մի եւ նոյն ժամանակ Կ. Պօլսոյ «Մասիսը», Զմիւռնիայի «Արշալոյսը» եւ միւս, Օսմանեան տէ-

Digitized by Google

րութեան մէջ հրատարակվող, հայ հանդէսները, մենք կարող ենք ունենալ փոքր ի շատէ մօտ տեղեկութիւն ամենայն հայերու մասին։ Պիտոյ է սովորութիւն չինենք մեզ համար ազգային հանդիսագրութիւնը կարդալու։

Պիտոյ է, ... շատ բան կայ, որ պիտոյ է, բայց մարմնոյս սաստիկ տկարութիւնը և, գլխաւորապէս, ժամանակս չեն ներում, որ ընդարձակեմ խօսակցութիւնս։ Բոլոր արածըս ըղձիցված եմ արտագայէս, շտապով անել։ Մօտ երեք տարի է, որ հարկադրված եմ, բաց ի անայլին գործերից, դատաստանների երթևեկութեամբ և զանազան արգելառիթ հանգամանքների դիմադրելով, անցուցանել օրերս։

Մ. Միանսարեանց։

Սեպտեմբեր, 1868 թ.

Ս.-Պետերբուրգ։

Digitized by Google

ԴՈՐՊԱՏԵԱՆ ՍԵՐՄՆԱՐԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ։

(Թարգմանութիւն)

Սերմնարանն (սեմինարիա) է՝ թերասքողեալ[1]) հաստատութիւն։ Սերմնարանի մէջ դաստիարակված աշակերտներէն ոմանք միշտ նորա մէջ են բնակվում, ոմանք միայն գալիս են դասատուները, այլ բընակվում են, և սովորաբար, շատ ընկերք միասին՝ իրանց վարձեալ բնակարաններումը։ Այսու ամենայնիւ երթևեկ աշակերտք սեմինարիայի՝ միշտ սակաւ են լինում թուով՝ քան զկեցուհիս։

Սեմինարիի մէջ հաստատուն բնակվողք միշտ ունին լիակատար իրաւունք հեռանալ ուսումնարանէն այն ժամերը, որոնք որ ուսման համար նշանակուած չեն, ի հարկէ՝ հրամանաւ կամ վերատեսչի (ինսպէկտորին) կամ վարժապետաց՝ որ սեմինարիի մէջ են բնակուած։

Այս վարժապետական հաստատութեան նպատակն է այն, որ այս տեղ պատրաստուին գիւղական և քաղաքական մանկավարժք; կարճ ասենք. ժողովրդական վարժապետք. ուրեմն այս վարժապետք միայն պիտի ուսուցանեն ուսման սկզբնաւոր տարրն (էլէմենտար) և աւելի հեռու քան զայն երթալու չեն։ Սեմինարիի մէջ ժամադրեալ կէտն զանազան է Գերմանիոյ զանազան տեղերումը. 3, 4 և 5 տարի; Սակսոնիա՝ 5 տարի է։

Իւրաքանչիւր սեմինարիի մօտ կայ սովորաբար մանկավարժարան, ուր սեմինարիի հասունակեալ աշակերտք (սեմինարիստք), որ վերջին դասատանը արդէն պիտի աւարտեն իւրեանց ուսման ընթացքըն, ընդ տեսչութեամբ դաստիարակաց՝ ուսուցանեն կուսան մանկանց։

---

[1]) Полузакрытое.

Այս գործնական պարապմունք՝ վարժապետական յարաբերութեանց մասին՝ ունին մեծապէս ծանր կշիռ, և շատ մեծ կարևոր գործ են։ Հարկաւոր է նկատել, և նկատել ուշի ուշով, այս զբաղմունքն, որ կարելի լինի լիապէս համոզուիլ, թէ որքան ստոյգ է այն դրութիւնը, որն որ հիմնապէս հասկացել են գերմանացիք, թէ թէպէտ ամենայն վարժապետք պիտի պատրաստուած լինին իւրեանց վարժապետական գործոց համար, բայց ժողովրդական մանկավարժք՝ ևս առաւել։

Սրա նման ամեն մէկ սեմինարիի մօտ կան պարտէզ, խուիղ (огородъ), այգի, ուր սեմինարիստքը՝ դաստիարակաց ձեռամբածութեան ներքոյ, կկատարեն ամեն աշխատանքը, որոնք որ՝ նախ մէկ կերպով նոցա արդէն ծանօթ գործք են, և երկրորդ՝ ագարակային կենաց անշուշտ մասն են։

Սեմինարիստը զաւակ է ժողովրդեան և, երբ միւս անգամ վերադառնայ ժողովրդեան մէջ, նա պիտի բերէ իւր հետ արդէն լուսաւորուած գլուխ և ագարակային գործոց մէջ փորձուած, հմտացած, պնդացած ձեռներ, որ, երբ հարկաւոր լինի, դիւրաւ կարողանան վարել գութանը (соха) և բռնել տապարը (կացին, топоръ)։

Դաստիարակները ոչ թէ միայն պիտի կենան սեմինարիի մէջ, այլև պիտի ճաշեն և ընթրեն իւրեանց աշակերտաց հետ միասին։ Այսօրինակ աշակերտաց և դաստիարակաց մէջ ընտանեկան միաբանութիւն հաստատելոյ օգուտը ապացուցանելը այնքան դժուար է, որքան դժուար է մանրամասն վերլուծել, ստորագրել կեանքը իւր ամեն փոփոխութիւններով, որովհետև սեմինարիայն իւր ամեն կերպափոխութիւններով պատկերացուցանում է մէկ այնպիսի կեանք, որ այլ կեանքերու չէ նման և կայ ինքնուրոյն։ Այս յիշեալ աշակերտաց և վարժապետաց միաբանական բնակակցութենէն յառաջ բղխած օգտի համար խօսելն մի և նոյն է, եթէ որ մարդ խօսի կեանքից յառաջացած մանր մունր դիպուածների, պատահմունքների վրայ. և կա՞յ հնար այս ամեն մանր մունր դիպուածների վերայ և պատահմանց համար խօսիլ։ Մենք մեր կողմանէ կասենք միայն, թէ վարժապետաց բնակակցութիւնը աշակերտաց հետ՝ մեծակշիռ ազդեցութիւն ունի դաստիարակութեան մասին։ Արտաքոյ վարժարանի, արձակ համարձակ ազատ ամեն կարգապահութենէն, (որ համարեա թէ մէկ անպտուղ բան է) աշակերտն սեմինարիի կարող է ինքնագլուխ ներգործել, ուրեմն և զարգանալ, փթթիլ անկախ. այլ

Digitized by Google

և ընդ նմին՝ նորա վերայ դարձուցած կլինի միշտ դաստիարակաց ուշադրութիւնն, որ միշտ բնակակից կլինին, նոցա հետ զանազան յարակցութիւններ կունենան, և ըստ ամենայնի կարող կը լինին նոցա բնաւորութիւններուն տեղեկանալ, և ծանօթանալ նոցա բարուցն և վարուցն յամենայն կողմանց։

Մի միայն այսպիսի յարակցութեանց մէջ են կարող սնունդ առնուլ աշակերտաց բարոյական միտմունքը։ Ճմլեցէք մատաղաւուրց պատանեկների ինքնագլխութիւնը, պահապան կացէք նոցա ամեն մէկ ներգործութեանց և մտածութեանց, դուք ինքներդ ձեզ համար կստեղծէք ընդդիմադրութիւն, որ կլինի լի ամենայն ստութեամբ, խաբէութեամբ և ատելութեամբ։

Այս ևս աւելացնենք, որ մենք, թէ և սքողեալ վարժարանաց պաշտպան չենք, սակայն ո՛չ մէկ տեղ և ո՛չ մէկ ժամանակ տեսած չենք, որ սքողեալ կրթութիւնը և լիուլի ազատ և անկախ կրթութիւնը այնպէս զարմանալի զուգաւորութեան պայմաններ ունեցած լինին, ինչ որ սեմինարիի մէջ կերևի. և այս իսկ պատճառաւ, մեր խօսքերը, «սքողեալ ուսումնարան», «սքողեալ կրթութիւն» բնաւ երբէք պիտի չհասկացուի այն մտքով, ինչպէս մինչև ցայժմ սովորութիւն ունէինք հասկանալ։

Դորպատեան վարժապետական սեմինարիայն ունի երեք դասատուն։ Երրորդ տարին՝ ըստ մեծի մասին է գործնական։ Սեմինարիի մէջ կայ մանկավարժարան, որոյ աշակերտաց թիւը հարակօրէն է 50 մանկունք. ըստ մեծի մասին Էստոնք և Գերմանացիք, կամ լաւ ևս՝ գերմանացած Էստոնք։ Մեծ այգին, հանդերձ պարտէզներով, է սեմինարիի պատուականագոյն ստացուածը կամ կալուածը։ Սեմինարիայն աւելի արդիւնաբեր աղբիւրներ չունի, որովհետև արքունական գանձարանի դրամագումարներէն ստանում է նա, միայն 3,500 ռուբլի՝ չնչին գումար. և մանաւանդ, որ մանկավարժարանի աշակերտներէն հաւաքված փոքր գումարն ևս առաւել աննշան ինչ է։ Մնում է միայն զարմանալ՝ ինչ ճանապարհներով է սեմինարիայն հասանում իւր նպատակներին. այլ թէ նա հասանում է անշուշտ, այդ մասին առանց երկարաբանութեան՝ մենք հաւաստի ենք առնում զձեզ մեր պատւոյ երաշխաւորութեամբ և մեր վարժապետական անուամբ։ Չենք հակառակում, որ եթէ աւելի արդիւնք ունենար սեմինարիայն, գործը աւելի լաւ կերթայր. այս ինքն ըստ ինքեան յայտնի է։ Մենք կամենում ենք միայն ասել

Digitized by Google

թէ երբ ուզենա ք մեր սեմինարիայն գնահատել, անշուշտ պիտի առաջ մտածենք նորա նիւթական հնարների չափը, թէ որքան են։

Ըստ կարգադրութեան՝ կարող են մտնել սեմինարիա այնպիսի պատանիք, որ 17 տարեկանէն պակաս չլինին. մարմնական պակասութիւններ չունենան, և ռուսաստանի հպատակ լինին։ Ընդունելութեան քննութեան ժամանակը նոցամէն կպահանջվի՝ այնքան տեղեկութիւն, որքան կպահանջվի նահանգական ուսումնարանի մէջ ուսման ընթացք աւարտող աշակերտներից։ Սեմինարիստաց թիւը չէ որոշած՝ որովհետև տեղը նեղուածք է, և սեմինարիայի մէջ քան զ12 կամ 15 հոգի աւելի չեն կարող կենալ։ Արքունական թոշակաւորութեան տեղիք (վականսիա) 10 են։ Իւրաքանչիւր սեմինարիստի ծախքն 120 րուբլիէ մինչև 150 րուբլի է լինում տարին։ Այսքան տարեկան ծախքով բաւականանում են և այն աշակերտք, որոնք որ բնակվում են իւրեանց բնակարանների մէջ։ Իսկ այլք՝ որոնք որ կենում են ընկերութեամբ շատերի հետ, հնարը գտանում են տարին 90 րուբլիով բաւականանալ։ Երբ աւարտում է ուսման ընթացքն, արքունական թոշակաւոր սեմինարիստն պարտաւոր է 5 տարի ծառայել մանկավարժութեան պաշտօնի մէջ։ Իւրաքանչիւր սեմինարիստ ուսումն ստանալոյ համար պիտի հատուցանէ տարին 24 րուբլի։ Սեմինարիստք, որպէս սեմինարիի մէջ գտնված ժամանակը, նոյնպէս և կրթութիւնը ստանալէն յետ, երբ կստանան մանկավարժ անուն, ազատ են զինուորագրութենէ։

Սեմինարիայի աշակերտք ըստ մեծի մասին են Էստք և Լատիշք։ Նոցա մէջէն լաւերն՝ երբ աւարտեն ուսման ընթացքն, այնքան պատրաստած են լինում ռուսաց լեզուի մէջ, որ կարողանում են առանց դժուարութեան խորին Ռուսաստանի մէջ ժողովրդական մանկավարժութեան պաշտօնն կատարել։ Ափսոս՝ որ մինչև այսօր ոչ ոք պահանջած չէ, որ այն սեմինարիայէն նոցա համար մանկավարժ ուղարկվի. Վարժապետաց խումբը. մէկ վերատեսուչ (ինսպէկտոր) և երեք դաստիարակք։ Ինսպէկտորն՝ բաց ի իւր ուղէղ վերատեսչական պաշտօնէն, ուսուցանում է մէկ քանի առարկայ։ Ռուսաց լեզուի վարժապետը, նոյնպէս և ուրիշ դաստիարակք, բնակվում են իսկ սեմինարիի մէջ, որ մեծ օգուտ է բերում սեմինարիստների համար, ստէպ ռուսերէն խօսելով. այս հանգամանքը այնով է աւելի կարևոր, որ աշակերտք, միայն ռուսաց լեզուի գործնական վարժութեան և խօսակցութեան ունին աւելի կարօտութիւն։

Digitized by Google

Բայց յայնմանէ, ուսուաց վարժապետն, սեմինարիի մէջ կենալով, կունենայ լիակատար կարողութիւն իւրաքանչիւր մանր մունր դիտումների մէջ ծանօթացնել աշակերտաց ուսուաց կեանքը, ուսուաց պատմութիւնը, որն որ նոքա սիրով են ընդունում:

Սեմինարիի բոլոր կեանքը ցոյց է տալիս մէկ առանձնակերպ, ինքնաբուն յայտնութիւն, որոյ հետ ծանօթանալ կարելի է միայն այն ժամանակ, երբ գոնէ մէկ տարի ժամանակաւ մարդ կենայ նորա մէջ; այլ նորա երևոյթներից մէկ քանիսը իւրանց վերայ կանգնեցնում են առանձին ուշադրութիւն. վերջին դասատան սեմինարիստին յանձվում է մանկավարժարանի երկու դասատուններից մէկը: Նորա վերայ դրվում է, երեք ամիս ժամանակաւ, մէկ քանի առարկայից ուսումն տալը[1]: Այս պարապմունքը կոպարաւորած են (այսինքն՝ երեք ամիս ժամանակ է դրած), այն մասին, որոյ պատճառն շատ և շատ յայտնի է. որովհետև վարժարանէն ամեն մէկ դուրս գալու աշակերտաց պիտի տրուի միջոց ամէն մէկ առարկայի մէջ պարապիլ այնպէս՝ որ սեմինարիստը բոլոր տարին զբաղեալ կլինի և, բաց յայսմանէ, իւր տեսական տեղեկութիւնը ամեն մէկ առարկայի վերայ կգործածէ: Օրօրինակ՝ անցեալ տարի ամեն սեմինարիստաց թիւը էր 17; նոցանից միայն երեքն էին վերջին դասատան մէջ, ուրեմն նոցա պարապմունքը տրամադրելը դժուար չէր:

Սեմինարիստը՝ երբ յանձն կառնու մէկ որ և իցէ առարկայ դասատան մէջ, այն առարկայն առաջ կը տանի վարժապետաց վերակացութեամբ; դասատունն աւանդած է նորան՝ լիապէս, նա վարժապետ է, նա դաստիարակ է:

Երբ նա իւր վարժապետական գործը կատարում է, վարժապետք նորա սխալմունքը զննում են մանրամասն՝ թէ հրահանգութեան կողմանէ, և թէ մանկավարժութեան. (այսինքն՝ նա իւր վարժապետական գործն ինչպէս է կատարում, և ուսումն ինչ ձևով է աւանդում): Այս պարապմանց ժամանակն վարժապետն ոչինչ չէ խօսում մանկավարժի հետ; նա, իւր նշմարած սրբագրութիւնն այն ժամանակ է նորան հաղորդում, երբ առանձին են լինում և հարկաւոր է համարում: Երբեմն շտապել բնաւ հարկաւոր չէ լինում, մանաւանդ որ վարժապետն ինքն լաւ հասկանում է, որ քանի

1) Ուսման առարկայից մէջէն մէկ առարկայ յանձնուում է հասունակեալ աշակերտին, որ երեք ամիս ուսուցանէ. յետոյ մէկ այլ առարկայ՝ նոյնպէս երեք ամիս:

Digitized by Google

աւելի ազատութիւն ունենայ սեմինարիստը, որ կարողանայ անկախ ներգործել, այնքան սեմինարիստի անձն, նորա ուսումնասիրութեան լաւ կամ վատ կողմերը, նորա աշակերտաց վերայ ազդեցութիւն ունենալը գիտնալը, մէկ խօսքով, թէ ուսման և թէ վարժապետական կողմանէ նորա ունակութիւնքը աւելի պարզ կյայտնուէին:

Բայց այնպէս ժամանակ ևս պատահում է, որ սեմինարիստի սխալմունքը, եթէ երկար ժամանակ մնան առանց ուշադրութեան, կարող են գործոյ ընթացից վերայ վատ ազդեցութիւն ունենալ; այսպիսի դիպուածներում մէջ՝ երբ նա սխալմունք գործէ, նորա սխալանքն շուտով պիտի ցոյց տրվին: Եթէ վարժապետն բնակված շըջնի սեմինարիի մէջ, երբ պիտի իւր նշմարեալ նկատմունքը հաղորդէ աշակերտին. կամ վերջապէս կյանքողէր նրան այն նշմարեալ պակասութեանց ուղղելու խրատը, քանի որ նոր տպաւորութեան մէջ է, նրան հաղորդել, որ ուսման և դաստիարակութեան բանի մէջ շատ ծանր և կարևոր խնդիր է: Իսկ այժմեան սեմինարիի դըրութեան մէջ՝ երբ դասատուութիւնը աւարտեց սեմինարիստը, վարժապետը իսկոյն կտանի նրան ուղիղ իւր սենեակ, և նորա դասատուութիւնը կսկսի մանրամասն քննութեան տակ ձգել: Ես ոչ կասէ թէ այս լաւ չէ, բարի չէ: Բայց դեռ այսպիսի յարակցութիւններով չեն վերջանում սեմինարիստի գործքերու վերայ արթուն հսկողութիւնքը: Ժամանակ առ ժամանակ վարժապետք նշանակում են փորձառական դասատուութիւններ, որոց համար իւրաքանչիւր առարկայի վերայ առանձին առանձին կարգաւ տալիս են սեմինարիստներուն բնաբան (тема): Բնաբանն տրվում է ընդհանուր խօսքերով, առանց մանրամասն պահանջմանց սահմանի, որովհետև նպատակն է ինքնագլուխ գործունէութիւն, որ պիտի ունենայ լիակատար ընդարձակութիւն: Օրորինակ՝ վարժապետն ասում է. «դուք պարտաւոր էք այս ինչ աւուր համար փորձառական համար պատրաստել: Ձեզ առաջարկած առարկայն այս է, որ մանկանց համար բացայայտէք այս ինչ բնական երևոյթը, պարապէք ուսուցանել նոյն ընթեռնուլ ձայնաւոր կարգով, հասկացնել երկրի բոլորակիձևութիւնը, նորա պտոյտ գալը արեգական շուրջ բոլորը, և այլն. մէկ խօսքով այս կամ այն առարկայի մասին»: Նշանակեալ օրը կժողովին վարժարան ամենայն վարժապետք և ամեն սեմինարիստք առաջին և երկրորդ դասատանց: Թէ վարժապետք և թէ աշակերտք մտիկ կանեն, թէ մանկավարժն ինչպէս է դաս ասում,

Digitized by Google

և մանկավարժի ամեն սխալանքը նշան կդնեն որ չմոռանան, այն սխալմունքը արդեօք տարակայի՞ն կվերաբերի, թէ լեզուին, թէ արտասանութեան, կամ սխալմունք է վարժապետական, զորօրինակ՝ աշակերտի հետ կենցաղավարելոյ կողմանէ։ Յետոյ այն վարժապետը, որոյ տարակայէն էր փորձառական դասատուութիւնը, ժամանակ կնշանակէ, երբ դասատու մանկավարժը և միւս սեմինարիստք՝ որ այն դասատուութեան ժամանակը կային, պիտի հաւաքվին, որ իւրաքանչիւր ոք իւր նկատողութիւնը յայտնէ։ Ի հարկէ այս խոսակցութեան ժամանակը կգտնվին և միւս վարժապետք ևս, եթէ ժամանակը ներէ։ Իւր նկատմունքը իւրաքանչիւր սեմինարիստ կասէ կարգաւ, վարժապետն ականջ կդնէ, բնաւ խափան չի լինիր, նոցա վիճաբանութեան։ Երբ որ ամենքը ասացին իրանց կարծիքը, վարժապետն այնուհետև կսկսի աւանդել իւր հայեցուածքը ի վերայ գործոյն. նա կապացուցանէ իւրաքանչիւր նկատման ճշմարտութիւնը և թիւրութիւնը. ինչ որ կարօտ է բացայայտութեան, կբացայայտէ, մատնացոյց կլինի այս կամ այն վարժապետական դրութեան վերայ, կամ հրահանգական ձևերու վերայ, և վերջապէս այս խոսակցութիւնը կարող է, ըստ հանգամանացն, դառնալ կենդանի դասատուութիւն վարժապետական։ Որքան օգուտ կայ սորա մէջ, որքա՜ն միտք; որքան բարեպատեհ դիպուած վարժապետի համար խօսիլ սեմինարիստի հետ, ո՛չ որպէս աշակերտի, այլ որպէս մարդոյ հետ, որոյ սրտի վերայ պիտի ներգործէ իւր իսկ օգտի համար, և վասն հասարակաց օգտի, որուն նա պիտի ծառայէ։ Այսպիսի խօսակցութեանց միջոցը վարժապետն ունի լիուլի կարողութիւն անցեալ անքերու վերայ ևս խօսիլ, վերջապէս, եթէ հարկաւոր լինի, կխօսի սեմինարիստի ջանասիրութեան վերայ, և ընդհանրապէս, նորա ջերմեռանդ կամ քաջ պարապմանց վերայ, նորա ունակութեանց, բնաւորութեանց վերայ, որովհետև, կրկին ենք ասում, իւրաքանչիւր աշակերտի վարքը յայտնի և ծանօթ է վարժապետին, ինչպէս որ կարելի է քաջածանօթ լինել մեզ այն մարդոյ վարքը, որոյ հետ մենք կեցութիւն ունինք մէկ տան մէջ, և մի և նոյն գործով կապակցինք նորա հետ։ Շատ մեծ և բազմակողմանի ազդեցութիւն կառաջանայ այսպիսի և միայն սեմինարիի մէջ կարելի յարաբերութիւններից։ Ու սրանից ետքը զարմանք չէ, եթէ սեմինարիան ունի այնպիսի յատկութիւն, որ իւր կեանքի մէջ նորա կքարշէ և իւրեան հետ սիրով կկապակցէ ինչպէս սեմինարիստներուն, նոյնպէս

Digitized by Google

և վարժապետաց։ Նորա բոլոր կազմութեան մէջ չկայ ոչ ինչ, որ իւր դէպ ի դուրս ցցուած ձևով, իւր այլատարազ դրութեամբ հայեցողի աչքի մէջ մտնի։

Առաջին անգամ՝ երբ նորա վերայ ակնարկէք, կերևի ձեզ մէկ այնպիսի սովորական վարժարան, որ դուք, գուցէ, մօտից կանցանէք և ոչինչ ուշադրութիւն չէք դարձուցանեք նորա վերայ։ Այլ փորձ փորձեցէք փոքր ինչ մտադիւր զննել որ և իցէ սեմինարիայն մէկ քանի ամիս, և դուք կսկսէք ակամայ նկատել, որ, փոքր առ փոքր, դուրս են երևում այս կարգաւորութեան լաւ կողմերը; այսօր ձեզ զգալի կլինի նորա մէկ երևոյթը, մէկ քանի ժամանակից յետ՝ մէկ ուրիշը, այս կերպով քիչ քիչ, աստիճան առ աստիճան, կնկարագրելի ամբողջ դրութիւն, որ հաստատուած է նորա գործունէութեան հիմքումը, և ձեր սրտի մէջ կխլրտի ճանաչումն՝ թէ ձեր աչքի առաջևը կայ մէկ ուժ։ Այսպէս կլինի՝ ըստ իւր յատկութեան ամեն առողջ և ուժով, և երկարակեցութեան առհաւատչեօք լինելի հաստատութիւն։

Սեմինարիստը դասատան մէջ մանկանց հետ է; երբ մանկունք դուրսը խաղում են, նոցա հետ է, նա նոցա հետ խաղում է ևս; եթէ սիրտը ուզում է՝ նոցա հետ միասին տաղ է երգում։ Պիտի հասկանալ, որ երաժշտութեան և երգեցողութեան ուսումն ինչպէս անշուշտ կայ ամեն սեմինարիի ուսումնական առարկայից ցանկի մէջ, նոյնպէս և Դորպատեան սեմինարիի ուսման առարկայից գլխակարգութեան (պրօգրամմա) մէջ։ Նոցա վարժապետական պիտանաւորութիւնը շատ ժամանակ է որ ճանաչված է անժխտելի։ Ո՞վ չգիտէ, որ գերմանացոց մէջ ժողովրդական վարժատուն առանց երաժշտութեան անհնար է միտք բերել անգամ։

Երկրորդ երևոյթն ամեն մէկ սեմինարական կենաց, նոյնպէս և Դորպատեան սեմինարիի, որ իւր վերայ կյափշտակէ ուշադրութիւնը, է գաղափարական (образцовый) դասախօսութիւնը, որ ամիսը մէկ անգամ կանեն ամեն վարժապետք մանկավարժական ուսումնարանի մէջ՝ սեմինարիստներու առաջև։

Այսպիսի դասախօսութեանց գլխաւոր նպատակն այն է, որ վարժապետք ցոյց տան սեմինարիստներուն, թէ ինչպէս կլինի՛ լաւ դասատուութիւնը. վարժապետն ջանք կդնէ, որ այս դասախօսութեան մէջ աւելի զարնէ այն թոյլ կողքերուն, որոնք որ մանկավարժ սե-

Digitized by Google

մենարխաների դասատուութեան ժամանակը աւելի դուրս ցցուած են լինում՝ որ և իցէ դաս տուած առարկայի մէջ։

Եթէ մտաւոր մարդը, թէ և չլինի ինքը վարժապետ, տեսնէ ինքը այսպիսի դասաւանդութիւն, կհամոզուի, և կհամոզուի կատարելապէս, թէ ուսումնատուութեան մէջ չկայ ո՛չ աւելի դժուար, և ո՛չ նուազ դժուար դաս. նա կհամոզուի, որ այնքան դժուար է լաւ ընթերցանութիւն սովորեցնելը, որքան դժուար է համալսարանական բեմբէն վարժապետելը։ Ամիսը մէկ անգամ գաղափարական դասատուութիւն առնել հրամայելը դեռ ապացոյց չէ, թէ միւս ժամանակները նա կարող է դաս առնել հարևանցի և այն դասերը շատ ընտոր կլինին, քան զգաղափարական դասախօսութիւնը։ Գաղափարական դասախօսութիւնը միայն ապացուցանում է մարդկային բնութեան խորագոյն ծանօթութիւնը և ուսումնարանական պարապմանց պայմանները; ցոյց է տալիս հիմնաւոր հասկացողութիւն, թէ վարժապետի ամեն դասատուութիւնն, մեկ տարվան մէջ, չէ կարող լինել գաղափարական։ Ո՛ր դասատուութիւնը կուզէ լինի, թոյլ պիտի չլինի, մենք այդ բանին համաձայն ենք կատարելապէս, բայց թէ ո՛չ՝ վարժապետը վատ կհամարուի, այլ չէ կարող ամեն անգամ լինել այնպէս, որ նորա համար կարելի լինի ասել, երևի որ վարժապետը այս դասատուութեան մէջ դրել է իւր ամեն ոյժը, որքան որ ունի։ Թող իւրաքանչիւր վարժապետ իւր մէջ նայի, և ձեռքը սրտի վերայ դրած՝ վկայէ, թէ նա ամեն մէկ դաս տալու ժամանակը՝ իւր ամեն ունեցած ոյժը մսխում է։ Եթէ ասէ՝ թէ այո, մսխում է, այն ժամանակը մեզ ոչինչ այլ ևս կմնայ պատասխանել, բայց եթէ ասել «ուրեմն գրքերդ առէք ձեռքերդ» 1)։ Մենք մեր կողմանէ կարծում ենք, թէ, եթէ վարժապետի ունեցած ամեն կարողութիւնը՝ ինչ որ նա գործ է ածում մեկ տարվայ միջոցումը, հնար լինի բաժանել, այն ժամանակ պիտի երևէր, թէ մեկ դասի մէջ իրաւի նա դրել է իւր ամեն ուժը և կարողութիւնը, միւս դասի մէջ՝ փոքր ինչ պակաս, երրորդ դասի մէջ՝ քան զայն ևս նուազ; չորրորդումը՝ փոքր ինչ աւելի; հինգերորդումը՝ դարձեալ տակաւ որքան կարողութիւն ունէր տալ. կարճ ասենք, այս ամենը կախեալ կայ կենաց այն պարագաներէն, որոնց մէջ գտանվում է վար-

---

1) Այսինքն, մենք (հեղինակը), այն ժամանակ, երևի, այս գործի մէջ էլ ոչինչ չենք հասկանում։

ժապետը։ Այս կենաց պարագաները վարժապետի գործունէութեան մէջ այնքան կարևոր են, որ նա՝ եթէ իրաւի սիրում է իւր պաշտօնը և անձնատուր է իւր կոչմանը բոլորովին սրտիւ, այնպէս ժամանակ կպատահի, որ նա, գոլով զորօրինակ՝ սաստիկ հոգևոր վրդովման ազդեցութեան տակ, աւելի բարեխղճութիւն կհամարի այն օրը դասատուն չերթալ, քան թէ երթալ, և իւր ցաւագին վիճակի մէջ սխալմունք գործել, որ շատ անգամ՝ վարժապետութեան կէտէն նայելով, լինում է անուղղելի։ Բայց՝ ամեն մարդու կեանքը լի է թէ շատ և թէ սակաւ՝ ամենօրեայ անցքերով, որ ո՛չ չափազանց յաջող են, և ո՛չ չափազանց ձախորդ; կեանքը անցանում է՝ այսպէս ասենք՝ հաւասար, և հետևաբար, և վարժապետի դասախօսութեանց շարքը ցոյց է տալիս աւելի կամ պակաս մխողութիւն ուժոյ և կարողութեան, ինչ որ նա ունի. բայց ո՛չ երբէք միշտ միօրինակ. այլ կամ աւելի, կամ պակաս։ Եթէ ասես՝ թէ թող լինի բոլորապէս հաւասար, այդ միտք բերելը անգամ անհնարին է։ Նոյնինք վարժապետի վերայ, առաջ ինչպէս մարդոյ վերայ։ Երբ որ այսպէս նայելու լինինք, մենք կհասկանանք և գաղափարական դասախօսութեան նշանակութիւնը։ Գաղափարական դասախօսութիւն ասելը, մէկ խօսք է, խօսքի պոչէն բռնել հարկաւոր չէ։ Նրան գաղափարական դասատւութիւն են կոչում, ո՛չ այն պատճառաւ, որպէս թէ կամենում են ասել, մտիկ արէք՝ թէ ինչպէս գերազանց դաս պիտի տամ; տեսէք՝ և համոզվեցէք, որ չկայ այնպիսի վարժապետ, որ կարողանայ քան զիս լաւ դաս ասել։ Այլ գաղափարական դաս են ասում այն պատճառաւ, որ կամենում են հասկացնել սեմինարիստներին, թէ ձեր ամեն անցեալ աշխատութիւնները վարժապետը հաւաքել է, այսինքն՝ ձեր դաս տալու ժամանակը արած սխալները՝ արդէն վարժապետին քաջայայտ են։ Այս առաջիկայ դասախօսութեան մէջ վարժապետը ցոյց կուտայ, թէ ինչպէս պէտքէ ուսումն աւանդել, ինչպէս պիտի գործը սկսել, որ այն սխալներիցը ազատ մնացվի։ Վարժապետը իւր բոլոր ուժը, իւր բովանդակ կարողութիւնը պիտի մէկ տեղ ժողովէ, որ դուք՝ որքան կարող էք՝ յայտնի հասկանաք, թէ ինչ զանազանութիւն կայ նորա և ձեր տուած դասերու մէջ։ Թէ զանազանութիւնը ճանաչէք, ձեր սխալմունքները ևս կճանաչէք։

Երբ գաղափարական դասախօսութիւնը վերջացուց, վարժապետը կսկսի մեկնել, թէ այս ինչ կամ այն ինչ դիպուածի մէջ

Digitized by Google

ինչ պատճառաւ այս կամ այն եղանակը գործ ածեց; կամ աշակերտին ինչ պատճառաւ նկատողութիւն արաւ (յանդիմանեց) այս կամ այն բանի համար; նա իւր բոլոր դասախօսութեան ժամանակը ինչ պատճառաւ այս ինչ հանգամանքի վերայ աւելի շատ խօսեցաւ։ Դժուար է թղթի վերայ դուրս բերել այն ամենայն, ինչ որ կարող է վարժապետը անել սեմինարիստին իւր գաղափարական դասախօսութեան միջոցը, կամ նորա վերայ պարզաբանելու ժամանակը, կամ սեմինարիստի փորձառական դասատուութեան աղագաւ։ Դըժուար է այն պատճառաւ, որովհետև ամեն մէկ դասատուութիւն՝ կեանքի գործ է։ Իսկ կեանքը՝ իւր ամեն մէկ երևոյթներով՝ դիւրաւ չէ հնազանդում, չէ հպատակում վերլուծութեան կամ ստորագրութեան։

Դորպատեան սեմինարիի ամեն արտաքին պարագայքը չափազանց պարզ են, որ միապէս համապատշաճ է իւր նպատակին և այս վարժապետական հաստատութեան վախճանին, որոյ մէջ շատ անգամ կտեսնէք որ վարժապետը կամ այգւոյ մէջ է մշակութիւն անում, կամ սրահումը։ Մենք չեշտակի, կամ ուղղակի, ասում ենք, թէ այս պարզութիւնը է նորա մեծ հրահանգական զօրութիւնը։ Ի հարկէ, այս գործերէն երբէք հնար չկայ մակաբերել, թէ 3.500 րուբլիքը լիապէս բաւականութիւն են տալիս սեմինարիի հարկաւորութեանց։ Երբէք բաւականութիւն չեն տալիս։ Սեմինարիոյն կհասնէր անհամեմատ մեծամեծ արդասեաց, եթէ ունենար աւելի մեծ նիւթական արգեանց աղբիւր։ Սեմինարիի ուսումնական առարկայից գլխաւորութեան մէջ մտանում է են. օրէնք Աստուածային, կամ կրօնագիտութիւն, ռուսաց լեզու, գերմանացի լեզու, ուսումնականութիւն (մաթեմաթիկայ կամ չափագիտութիւն); բնագիտութիւն (ֆիզիկա), բնազննութիւն, համաշխարհական պատմութիւն, վարժապետականութիւն (պեդագոգիա), հրահանգ ուսմանց (դիդակտիկա); երաժշտութիւն, նկար և մարզք (գիմնաստիկա)։

Մանկավարժարանի առարկայից կազմութեան մէջ մտնում են. կրօնագիտութիւն. ռուս լեզու, գերմաներէն, թուաբանութիւն, հայրենագիտութիւն (ընդհանուր տեղեկութիւն գաւառի, այսինքն՝ Օստզէյեան նահանգաց), հայեցողական հրահանգ պատկերաց վերայ, բնագիտութիւն, բացատրութիւն ընդհանուր դրութեանց երից թագաւորութեանց բնութեան, և ընդհանրագոյն մեկնութիւն մարդ-

Digitized by Google

կային մարմնոյ կազմուածոյ, ընդհանուր անտեղեկութիւն աշխարհի կազմակերպութեան, բնական երևութից էական և օրինաց բնութեան, նկարչութիւն, պարզագրութիւն, երգեցողութիւն և մարզումն։

Հարկաւոր է՞ արդեօք յաւելուլ, թէ բնագիտութեան ուսումնասիրութեան բոլոր նպատակն այն է, որ տակաւ առ սակաւ, սակայն անվրէպ կարողանանք ծակել ժողովրդեան մէջ զօրացած ագիտութեան կեղևը, նորա նախապաշարմունքները քանդենք, և նորա անճոռնի աւելորդապաշտութիւնները վերացնենք, որոց մէջ կան մեր ռուսաց պնդապէս սեփականեալ, զորօրինակ՝ այս, թէ աշխարհքը երեք մեծամեծ կէտ ձուկներու վերայ է հաստատած, թէ կայծակը և որոտումն Եղիայ մարգարէիցն են առաջանում, թէ կախարդ կինը վաճառում է սատանային անձրևը, և այս պատճառաւ լինում է երաշտ և այլ այսպիսի անալի բաներ, որ թիւ չունին։

Այս վերջին համոզման շնորհիւ, մեր գիւղականք գաւառների մէկի մէջ քիչ մնաց, որ պիտի սպանէին մէկ թշուառական պառաւի, որ կարծում էին թէ կախարդ է, որոյ աղագաւ վերջին օրերը լրագրաց մէջ ևս կարդացինք։ Միայն այն եղև խեղճ պառաւի փրկութեան պատճառը, որ անձրև եկաւ նորա բաղդէն։ Հա՛ այսպէս գիւղականաց ագիտութիւնը պիտի պատճառ դառնայր խեղճ կնոջ մահուն։ Նոքա նրան պիտի սպանէին, և պիտի հաւատային թէ բարի գործ են գործել։ Լաւ է որ անձրևը եկաւ այն ժամանակ, մինչ՝ նոքա դեռ նրան սպանած չէին։

Ի՞նչ պիտի լինէր ապա այն ժամանակ, եթէ անձրևը նրան սպանելից յետոյ գայր, պիտի այնուհետև համոզուած մնային, թէ. եթէ կուզես երաշտը վերջացնել, կախարդ կնիկ սպանէ. այն պատճառաւ, որ կախարդ կնիկն է սատանային ծախում անձրևը։

Այսպիսի համոզումն մէկ գիւղէն կերթար միւսը, միւսէն՝ երրորդը, և այլն. կմեծանար, կմեծանար, կամրանար, և չէր գտնիր իւրեան հակառակող։ Ուստի՞ պիտի դուրս գայ այսպիսի բաներու հակառակորդը։ Ի հարկէ, վարժարաններէն, ի հարկէ նոր սերունդէն, որ իմացած, հասկացած լինի երաշտի պատճառները, այնպէս, ինչպէս յայտնի հասկացուել է արեգական և լուսնի խաւարման պատճառը, որոյ համար դեռ մինչև այժմ ևս շարադրում են ռամիկք զանազան ցնթի մնթի առասպելներ։ Լրագիրների թերթերը միշտ նախշած են լինում այսպիսի անճոռնի գիւղականաց գործքե-

Digitized by Google

քով, պրոֆեսորներ, ուրիշները ժանտախտի ժամանակը այնպէս բաներ են անում, որ սաստկացնում է ժանտախտի վնասը։ Ինչ օգնութիւն կարող է անել անասնադարման բժիշկը (վետերինար), երբ ժողովուրդը դեռ մինչև այսօր չէ իմանում ոչ որպիսի և իցէ ցաւ կամ ժանտախտի ինչ եղածը, և ոչ թէ ինչով պիտի նա բժշկվի։ Այսպիսի տեղեկութիւնք, որ մեզ համար հասկանալի են, անհասկանալի են մնացած խաւարամած ամբոխի համար։ Այսպէս տեղումը կարող է օգնական կանգնել միայն վարժատունը, որովհետև նա պիտի զարգացնէ գեղացւոց սերունդը։

Մեծ է գիւղական մանկավարժի պաշտօնը, նա մեծ գործ է կատարում, թէ և կառաց անիւի վերայ յետին մասն է երևում։ Իրաւի նորա գործունէութիւնը չէ աչքի մէջ ընկնում, բայց իւր մեծ նշանակութիւնը նա լաւ է կատարում։

С.-Петербургскія Вѣдомости օրագրի, 1868 թ. № 205-ից, $\frac{\text{յուլիսի } 30}{\text{օգոստոսի } 11}$ տպած, Յովհաննէս Բէլովի հատուածից թարգմանեց

Տ—Պ. Ա. Պատկանեան։

Ծանօթ. Շատերը մեր դպրոցներից ունին բաւականին գումար, եթէ դպրոցների հոգաբարձութիւնը գիտենայ այդ գումարները գործածել այնպէս տնտեսաբար և խելացի կերպով, ինչպէս գործ են ածում գերմանացիք, մեր դպրոցների արդիւնաւորութիւնը տասնապատիկ առաւել կը լինէր։ Այս և այլ նպատակներով տպեցինք պ. Բէլովի հատուածը։

Մ. Մ.

Digitized by Google

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ։

Մեր տպագրութիւնը արդէն վերջանումէր, երբ ստացանք պ. Մ. Բռոշարեանցից, Զաքաթալայ, Տիֆլիսու գաւառի, քաղաքից, Նաղաշ Յովնաթանի բանաստեղծութեանց ձեռագիրը 1705 թ. գրած, որից քաղեցինք յետագայ երկու սատիրիկական երգերը։

Տաղ է վերայ կատուի, զոր մկներն տանին թաղել։

Կատուն մեռաւ, ափսոս ու ախ,
Մկներն այս օր խիստ են ուրախ;
Խէ որ յանկարծ վերկենա սաղ,
Մկներ կ՚անէ արիւն շաղախ։
Ես կատու եմ մկան եաղի [1]),
Արտումըս դրել են դաղի,
Զարուխ [2]) շինեմ Ղարաբաղի
Ով որ եկել է ինձ թաղի։
Ես արջ կատուն եմ տաղըման ([3])
Ձեզ կը քշեմ չուրի [4]) մաղզան,
Հիմի կանեմ ախր զաման [5]),
Փորս շինեմ ձեզ գերեզման։
Բեր ածէք ալիւր, եղ եւ խմին [6]),
Որ հոգւոյս համար հաց թխին,
Հիմի ձեզ կոխեմ մէջ ցխին,
Ըմեն սեւ անեմ ձեր գլխին։

Նաղաշ Յովնաթան։

---

1) Թշնամի։ 2) Տրեխ։ 3) Մղաւան։ 4) Մինչեւ։ 5) Աշխարհի վերջ։ 6) Дрожжи, օպար, խմորոցի ջրալին։

Digitized by Google

Օրհնութիւն գեղացի իրիցի։

Օրհնեսցի չորեքանկիւնի տունս.
Խսեցեղէն, պղնձեղէն,
Թուրքառն 1), մկնառն,
Եղամանն, ձիթամանն,
Մեղրամանն, տխտմորամանն 2),
Թանամանն, պանրամանն,
Գինամանն, ձկնամանն;
Սրա՛հն ու տունն,
Դալն ու հաւի բունն,
Քօշկն ու օթաղն,
Փետանոցն ու օճաղն,
Մաղաղէն ու մառանն,
Ծածուկ գաղտարանն; 3)
Մէջլիսն ու սեղանն,
Կուժն ու քեղանն,
Յանդ ու յանդաստանն,
Զիմանն ու բոստանն,
Գօմն ու մարագն,
Մածոնն ու կարագն,
Տօլապն ու թախչէն 4),
Այգին ու բաղչէն;
Կարասն ու տուճըն 5),
Դազանն ու կճուճըն,
Զանաղն ու թաբաղն,
Թօրոնն ու օջաղն,
Տաշտըն ու մաղն,
Բիբարն ու աղն;
Ապրանք ու մալն,
Սուփրէն ու շալն;
Սարն ու վաստակն,
Գլուխն ու տակն;
Էշն ու ջորին,
Գարմանն ու գարին,
Կալն ու ջաղացն,
Յորենն ու հացն,
Փէտն ու ցանն,
Ամբարն ու հնձանն,
Եզն ու կովն;
Աղբիւրն ու նովն 6)
Հողն ու քարն,
Էծն ու ոչխարն,
Դուռն ու հայեաթն,
Հիմն ու բեննաթն,
Այս նշանաւ սուրբ խաչի։

Նազար Յովհաթեան։

---

1) Թուրքի ձեռնամուխ եղած։ 2) Խմորի մայայի անօթը։ 3) Արտաքնոց՝ եւ պահարան։ 4) Полки. 5) Մեծ կուժ։ 6) Առու։

Digitized by Google

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԼՈՒՐ։

Ամերիկայումը, պարոն Էզր Կորնելլի գլխակարգութեանց հեղինակութեամբ, հիմնադրուել է մէկ նոր՝ միւս համալսարաններին չնմանող համալսարան, որոյ կարգադրութեան ծայրագոյն նպատակն է՝ մարմնաւոր և մտաւոր աշխատանքը այնպէս միաւորել՝ որ մարմնաւորը դիւրացնէ մտաւորի հարկաւոր պէտքերը։

Ուսանողք (студентъ) իրանք պէտք տնկեն կամ ցանեն ագարակումը այն ամեն խոտաբոյսերի սերմը, որոնք որ հարկաւոր են նոցա կերակրոց համար; իրանք պէտք կաթնից հանեն կարագը (կոգին, եղը), և պանիրը պատրաստեն [1]), ցորենը պէտք իրանք կալսեն (կասուլ, հարման անել, молотить) և հացը իրանք պէտք թխեն։

Համալսարանի մեքենաշինութեան կամ մեքենական գործարանի մէջ (механическая фабрика), ուր որ շինուած կլինին 25 ձիոց ուժ ունեցող շոգեշարժ մեքենայք, ուսանողք պարտաւոր են, վարժապետաց և արհեստագիտաց (профессоръ, техникъ) վերակացութեան ներքոյ, գործիք պատրաստել, մեքենաներ, գաղափարներ (модель) և այլ կազմուածներ շինել և, նոյն միջոցումը, ինչ շինուածք որ հարկաւոր լինի Համալսարանի մէջ, պէտք յանձնուի ուսանողաց, որ նոքա շինեն։

Այս դեռաւուրց պատանեակների կրած աշխատութեանց փոխարէն պէտք հատուցանվի նոցա սովորական վարձը, որ նոքա կարողանան ունենալ, իրանց ուսանելոյ տարևոր ժամանակներումը, ինքնագլուխ կեցութեան հնար, միջոց։

Պարոն Կորնելլը վստահ է այս առարկայի մէջ, և ասում է, թէ ուսանողք անշուշտ կ՚ապահովեն իրանց ուսման և սննդեան ծախքը, եթէ այն աշխատութեանց՝ ինչ որ ինքն է կատարել պատանեկութեան հասակումը, և ինչ որ այժմ վաթսուն տարեկան ժամանակն է կատարում, միայն չորրորդ մասն կատարեն։

Сынъ Отечества, № 196, 1868 г. Сент. 2.

Թարգ. Տ—Կ. Պ։

---

1) Եւրոպացիք ո՛չ բազկեթան գիտեն, և ո՛չ չորաթան, և ո՛չ մածուն, որոյ քամածն լաւ կերակուրների համ բերող նիւթ է, իսկ նորն շատ անգամ սերի պատիւը ունի; թողունք այն, որ ասվում է. простокваша (le lait caillé), творогъ (le caillebotte) և сметана (la crème aigre), որ սերից պակաս չէ։

Digitized by Google

Թէպէտ մենք ամենայն ջանք գրինք և ոչինչ զոհաբերութիւն —ոչ դրամական, ոչ ժամանակի և ոչ անձնական—չը խնայեցինք, որ բոլոր տպագրութիւնը լինի առանց սխալի, բայց տեղական հանգամանքները մեզանից զօրաւոր են։

Առաջի աչաց ունենալով, որ այս գիրքը ընկնելու է զանազան հասակի և զարգացման աստիճանի անձանց ձեռքը, մենք աւելացրինք այս տեղ վրիպակների ցուցակը։

Խորհուրդ ենք տալիս ամենեցուն,—ով որ այս գիրքը գործ կ'ածէ,—առաջ և միանգամից ուղղել բնագրի այս մեր ցոյց տուած բոլոր վրիպակները և ետոյ ձեռնամուխ լինել գրքի գործածելուն։

Եջ.	Տող.	Սխալ.	Ուղիղ.
1	16	ազգեցութեան	ազգեցութեան
23	24	մեղ բոլորովին	մեզ բոլորովին
32	24	Արայի որդին	Արայի որդւոյ Կարդոսի որդին
—	25	Սօս կոչեցաւ	Սօս կոչեցաւ և Սօսանուէր
36	26	կարէլի է	կարելի է
66	13	Դամբարամբ	Դամբարաւ, կամ դամբարմամբ
71	22	ի ջուրցըն	ի ջրոցն (վենետիկեցոց տպագրութեան մէջ «ի ջուրցըն»)
73	27	Ներսէս Կլայեցի	Նըզր կաթուղիկոս
74	26	Ներսէս Կլայեցի	Նըզր կաթուղիկոս
75	21	Ներսէս Կլայեցի	Նըզր կաթուղիկոս
76	11	Ներսէս Կլայեցի	Նըզր կաթուղիկոս
86	20	Խաչատուր Կարնեցի	Խաչատուր Կեչառեցի
89	3	Աստուածըն	Աստուած
91	28	դըժողքըն	դըժոխքն
93	20	. . . .	Ներսէս Կլայեցի
99	11	յիշեալըն ի Հօրէ	յիջեալըն
103	4	անշշական	անշունչ կան
104	3	Երկրին	բերին

Digitized by Google

Էջ.	Տող.	Սխալ	Ուղիղ
105	13	բնութիւն	բնութեանց
—	25		Մխիթար Սեբաստացի
106	15	զաշխար արարեր	զաշխարհ փայլեցեր
—	19		Փէշտմալճեան Գրիգոր վարժապետ։
110	25		Յարութիւն վարդապետ Ալամդարեան
112	5	Ռափաէլ	Ռափայէլ
—	23	Հոգւոյդ	Հոգւոյս
113	12	զան	Բան
120	9		Տ.—Գաբրիէլ Պատկանեան
121	6	Ծ՛ագուկ	Ձ՛ագուկ
123	2	Զամէն	Զամեն
125	3	ստեն	ստէն
—	31	Խօրեն	Խորէն
132	30	Իմ սեւ րե ցաղէ դըն-պէքս	Իմ սեւ քաղդը էնպէս արեց
141	27		Յակոբ պատրիարք Նալեան։
142	23		Յակոբ պատրիարք Նալեան։
147	8	տէրտէրն	տէրտէրն (դարդերն, վիշտերը)
170	31		Սարգիս Տիգրանեան
199	28	Գայլազգեստ գառին	Գառնազգեստ գայլին
204	6	Անշեջ	Անշէջ
211	7	Պայածիս	Պայաբիս
211	8	զի	ի
211	14	նա զօրէն	զՍր էն
216	21		Մսեր Մսերեան։
216	30		Մսեր Մսերեան։
217	25	զԱնի	զ՛անի
217	26	Անոր	անոր
220	2	Զիջան	Ձ՛իջան
223	11	Նոճիններու	Նոճիներու
233	8	Կայեն	Կայէն
233	25	սաբորք	սափորք
233	31	կանդեղդ	կանթեղդ
234	21	պարծանած	պարծանաց
234	26	Արտասուք	Արտասուօք
235	6	գէտերն	գետերն

Digitized by Google

Էջ.	Տող.	Սխալ.	Ուղիղ.
235	10	փգարեր	փքարեր
235	11	պատէր	պատեր
244	6	յոյս	յուս
244	7	քանդակածի	քանդակած ՚ի
244	21	բարօրէնքի	բարօրենք ՚ի
245 246			124 երգի (եր. 245) առաջին 16 տողը առանձին հեղինակութիւն է Տ. — Գ. Գատկանեանցինը; Յաջորդ 12 տողը (եր. 246) առանձին, մի անյայտ հեղինակի գործ է։
246	17	Դու զուարթ	Վարդ իմ, դու զուարթ,
246	29	Արաաշէս	Արտաշէս
248	1	Արտաշէս	Արտաւազդ
248	2	Արտաւազդ	Արտաշէս
250	4	զրադաշտաց	Զրադաշտայ
250	9	Միրտացուցանեն	Մրտացուցանեն
250	31	յազգս եւ լեզուս	զազգս եւ զլեզուս
251	7	յԱղթամար	Յաղթամար (ճիշդ Աղթամար է)
251	22	Որովհեաև	Որովհետև
252	1	զուր մնացիր	զուրկ մնացիր.
254	5	Գօշէն	Գոշեն
258	16	Ինչ ազդ	Ինչ ազգ
259	24	յաղթահար	յաղթահարած
260	34	Մէյաեդ	Մէյեադ
263	27	Հօտ	Հոտ
265	3	փթացած	բթացած
270	10	արդեօք հնարին	արդեօք է հնարին
270	20	Աւաւագ	Աւագ
271	13	Մտկունքըն	Ոտկունքըն
271	15	դշխարհիկ	աշխարհիկ
274	32	Խըռէլ	Խըռել
280	6	ակընկորաց	ակընկորած.
283	23	գահճին	գահճին
285	22	զհալն	զհողն
287	14	մեռելութեան	մեռելութեան
311	28	սլայնայր	սլանայր
328	27	Տոոցէր	Տոոցեր
334	7	Երդնումք	Երդնումք
—	8	ՅԱյտարատայ	ՅԱյրարատայ

Digitized by Google

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
234	27	ուստեք	ուստէք
336	31	զ'ի առաքինութիւն	զմի առաքինութիւն
338	18	կարեցին	կափեցին
361	1	մէզ	մեզ
362	22	երթնում	երդնում
—	32	երթնում	երդնում
371	26	Ձ. ձեւ	Օ. ձեւ
373	25	. . . . .	Պ. Վ. Պափանցի։
374	13	. . . . .	Պաղտասար դպիր։
375	19	. . . . .	Պաղտասար դպիր։
375	23	մեծամուտ	մեծանուն
379	22	Ջ'եմըկութեան	Ջ'երմըկութեան
—	23	մեկ	մէկ
380	29	փոլլափաչայ	քալլափաչայ
382	22	Գ֊գունոյն	Օ֊գունոյն
384	19	Նակեխօսեա	Նարեխօսեա
385	4	տիրեցուքն	տիրացուքն
388	16	ամօքել	ամոքել
—	19	անուշ	յանուշ
—	21	տաան	տառին
—	25	քաղցրաբանիլ	քաղցրաբանել
392	19	շարաց	շարած
393	12	անէս	անես
394	3	հաւատը	ազգը
—	6	բարձրանումէս	բարձրանումես
396	22	քետս	քեաս
397	14	լաւ	լաւ
398	19	փանջար տարած fen fenes estré	փանջարա արած, fenestré,
401	14	աշխարհս	աշխարհս
410	14	Ներրոգն	Ներրորգն
411	36	հարկուոր	հարկաւոր
415	21	դուն	տուն
432	2	Նորք 'ի վերայ «Սահման	Նորք 'ի վերայ բարեկեն-դանի, ըստ եղանակի երգոյն «Սահման
—	10	որ զձեզ	որ ձեզ
—	15	Ռօպէք	Ռոպէք
—	16	մթերելոց	մթերելոյ
—	28	Պ֊ալեան	Պ֊ալեան,
—	29	Սեր	Պ֊էր
—	—	քիփոէ	քիւփոէ

Digitized by Google

Էջ.	Տող.	Սխալ.	Ուղիղ.
433	2	յընպելեաց	յըմպելեաց
—	3	մոլառձցկին	զմոլառձցկին
—	4	Օ. քպոցկին	Օ. քիպոցկին
—	6	Օ. քրմցկին	Օ. քրիմցկին
—	10	զֆիլըեարն	զֆիլէիան
—	17	մահուան իւրոյ	մահուամբ իւրով
—	19		Ա. Վ. Պատկանեան
435	12	մըրկաւ	մրրկաւ
436	9	եզած	եղած
446	21	ճարը	չարը
—	23	սերըդ	սէրդ
450	27	մաշադի	մաշալի
451	4	գովել	գովելի
462	25	հչումես	հնչումես
465	13	պես	պէս
469	21	մեջ	մէջ
—	23		Պաղդասար դպիր.
475	21	Պնէպ	Պնէդ
477	25	Խայասէր ոմն	Խ. Աղէքսանդր Վ. Արարատեան, աղէքսանդրապօլցի, վեննետկու մխիթարեան ուխտէն:
480	12	կանկ	կանգ
—	18	քըրփուան	փըրփուան
483	10	Ու. Տ—Պ.	Ու. Տ—Պ..
485	28	Պապոց	Պապայ
—	42	1840—1851	1842—1851
486	5	Պեռզգեղի	Պեռզգեղեալ
—	24	Ջեղ	Ջեղ
—	28	դէռ	դեռ
489	25	քոհարեղէն	գոհարեղէն
490	14	հայրէնիքդ	հայրենիքդ
491	9	միուսին	միւսին
501	21	. . . .	Խ. Ա րթանէս, վեննետկու մխիթարեան միաբանութեան, երբեմն Պ րիմու հայ կաթոլիկներու յաջորդ:
508	16	1821	1831
—	17 и 18	Ներոէս վիճակաւոր առաջնորդի հրամանօք	Ներսէսի հակառակորդ Յոհաննէս Կաթուղիկոս կարբեցւոյ հրամանօք:

Digitized by Google

Էջ.	Տող.	Սխալ.	Ուղիղ.
512	9	Նըկարեն	Նըկարէն
516	13	Ա առ տողի	Ա առ տողի պէս
520	37	1867	1854
531	5	գայիսան	գայիան
—	13	բաղտիս	բաղդիս
—	15	անմռունջ	անմռունչ
533	10	Հայ	Հայ
535	2	ժանակ	ժամանակ
—	13	Հրաժեշտի	Հրաժեշտի
—	31	մոռացէ	մոռացի
537	6	երկնայնւոց	երկնայնոյ
—	7	Մայր գովելի	Կոյս գովելի
—	8	ելի	լի
—	18	գերայարգւոյ	գերայարգոյ
—	19	սիրազուն	սիրասուն
—	20	Մայր	Կոյս
—	22	սիրուհի	խնկուհի
—	24	Մայր	Կոյս
538	3	Յ. Վ. Նալմդարեանց	Գրիգոր Թապասախա-լեան
—	5	Յուպը	Յուպը
—	—	վաղար	վեղար
539	12	միտքըտ	միտքըդ
—	34	կեակքիս	կեանքիս
540	16	աեսնումէ	տեսնումէ
541	18	Հայ	Հայ
542	29	Ա. Տ—Պ.	Ա.. Տ—Պ..
543	20	Յառաջին	յառաջին
547	19	Ն. Բուդաղեանց	Մովսէս Բուդաղեանց։
553	7	ո՞վ եր	ո՞վ էր
—	18	պատրա՞ս	պատրաստ
559	2	որ ողք	որ է ողք
561	1	Բարձրելոց	Բարձելոց
563	15	Նշիսեոս	Նշիսէոս
564	7	Մամմադ	Մահմադ
—	18	ազալ	ավալ
—	20	Բաղքեմէն	Բաղքէմէն
565	1	քառասուն	քառ.սուն
—	21	Նստուածեմէն	Նստուածէմէն
570	4	Նյգեբան	Նյգեպան
580	19	գոչէ	կոչէ

Digitized by Google

Էջ.	Տող.	Սխալ.	Ուղիղ.
581	19	հարկաւ	յարկաւ
585	1	1796	1795
—	3	անունը	անունը Մանուշակ;
587	26	խրախճանեաց	խրախճանաց
590	9	հայերէնից գիտէր,	հայերէնից, գիտէ.

Ռուածք։

III	36	ո՞վ արար։	ո՞վ արար — Հայրապետեաք։

Վերջաբանութիւն։

I	22	Мысль	Мысль)
16	31	Կյա́սէն	Կյասեն
22	2	ժամանակակիցքը	ժամանակակիցքս

Յաւելուած։

46	18	Գյօմ	Գյոմ
	19	Մ՝ածոնն	Մ՝ածունն

ՎԵՐՋ։

Digitized by Google

ԱՌԱՆՁԻՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ։

Մեր «Քնար Հայկական» գրքի տպագրութիւնը արդէն բոլորովին վերջացած էր և տուած կազմարարին, երբ որ, այս սեպտեմբերի 18, Հասաւ Պետերբուրգ, Պեատիգորսկ քաղաքից, պ. Դոդոխեանցը։ Նորանից իմացանք, որ «Երգ պանդուխտ պատանեկի. Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ» (266 երգը, գրքի 498 երեսին), Գէորգ Դոդոխեանցի սեփական հեղինակութիւնն է, գրած 2 յունվարի 1854 թ., Դորպատ; եղանակն առած է Բաշկիրեցւոց «Մակլաչկա, մակլաչկա (լաստափայտ)» երգի եղանակից, որ Դոդոխեանցը լսել էր Դորպատ եկած բաշկիր պատերազմողներից։ Աշտարակ բառը այս երգի մէջ, որ շատերին կարծել տուեց թէ երգի հեղինակն է Ներսէս V (իբրև աշտարակցի), կամ հանգուցեալ Ասկարեանցը (թէպէտ վերջինը վաղարշապատցի էր), Դոդոխեանցը գործ է ածել ոտի համար միայն։

Գէորգ Աստուածատուրեան Դոդոխեանցը ծնաւ 1830 թ. 18 փետրվարի, Սիմֆերոպոլ; սկզբնական ուսումն ստացաւ Սիմֆերոպոլ, տիրացուի մօտ, յետոյ արքունի ծխական վարժարանում, յետոյ գիմնազիայում; 1842—1848 թ. Մոսկվայի Լազարեանց ինստիտուտումը; 1848—1851 թ. Պետերբուրգի գեղարուեստից ճեմարանում; 1853—1859 թ. Դորպատեան համալսարանում։

---

266 երգի վերջի երկու տունը, հեղինակը փոխել է այսպէս.

Շուտով սառ հողի տակ
Կը պառկեմ այս տեղ մէննակ,
Թողնելով հօրս սրտում
Միշտ ցաւալի յիշատակ։

Digitized by Google

2

Դէ՜հ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացի՛ր, գնա արագ,
Դէպ՝ Հայոց աշխարհը,
Ծնած տեղս Աշտարակ։

Դ. Դոդոխեանցը հաղորդեց մեզ երկու յետագայ երգեր.

1

Կրամբամբուլի։

(Թարգմանութիւն)

Կրամբամբուլի պատուական օղին
Ամենին լաւ ծանօթ է,
Նորա ատող ուսանողին
Ճշմարիտ շատ ամօթ է։
　　Ահա՛ ինչի իմ պատուելի
　　Ես սիրում եմ կրամբամբուլի,
　　Կրամ, բիմ, բամ բուլի, կրամբամբուլի։

Թէ որ ճանապարհին սոված
Մտնեմ ես մէկ իջևան,
Կերակուրը կողքի թողած,
Կուզեմ շուտով խցահան.
　　Մէկ էլ տեսար թրին, թրին, թրին, թրին,
　　Կածուի շէշից կրամբամրուլին,
　　Կրամ, բիմ, բամ, բամբուլի, կրամբամբուլի։

Եթէ պատահմամբ իմ գրպանը
փողերիցը թեթևացաւ,
Բուրդ է պարտատէրի բանը,
Բայց ես չունիմ իսկի ցաւ.
　　Որովհետև փող էլ չըլլի,
　　Պարտքով կառնեմ կրամբամբուլի,
　　Կրամ, բիմ, բամ, և այլն։

Այս միտքն է ամեն ժամանակ
Հօրս նամակներու մէջ.

Digitized by Google

Յետոյ կանես քէֆ ու հանաք,
Նախ ուսմանդ արա վերջ.
    Քոուեմ լաւ և շուտ էլի
    Ես խմուեմ կրամբամբուլի,
    Կրամ, բիմ, բամ, և այլն:
Թէ որ լինիմ հիւանդ պառկած
Ու ինձ մօտ բժիշկ բերեն,
Ու նա ասի. տես հեռի կաց.
Ոգեղէն խմիչքներէն,
    Կասեմ. պարոն, ինչ որ ըլլի
    Ես կը խմեմ կրամբամբուլի,
    Կրամ, բիմ, բամ, և այլն:
Եթէ Նազլուս ինձի խաբի,
Ես չեմ անիլ խիկք դարտ,
Իսկի արտասունք էլ չեմ թափի
Այլ կասեմ նորան. հանդարտ.
    Այժմ քո տեղ իմ նազելի
    Կը սիրեմ ես կրամբամբուլի,
    Կրամ, բիմ, բամ, և այլն:
Եթէ մէկ օր ես լինէի
Թագաւոր ծեքանակեր,
Նոր պատուանշան կը հիմնէի
Որան էլ այսպէս մակագիր.
    «Անհոգս, ուրախ, իմ սիրելի,
    Կոնծիր դու միշտ կրամբամբուլի»,
    Կրամ, բիմ, բամ, և այլն:
Իսկ որ, կեանքիս վերջի ժամին,
Տեսնեմ ես հոգեհանկս,
Կ'ասեմ. գիտեմ այս անգամին
Եկելես որ ինձ տանիս,
    Բայց նախ արի, իմ պատուելի,
    Կոնծենք մէկ մէկ կրամբամբուլի,
    Կրամ, բիմ, բամբուլի, կրամբամբուլի [1]:

---

1) Այս երգի միւս թարգմանութիւնը (Բ. Տ—Գ. Պատկանեանինը) տես երգարանի 359—360 էջերը:

Digitized by Google

2

Ես Հայոց ազգին մէկ բան եմ ուզում,
Եւ այդ մէկ բանն է—Հիմնաւոր ուսում։

Հայոց երգերը, սէրն և գինին
Մեր շրջանիցը անպակաս լինին;
Ապրինք պարզ սրտով, միաբան, ուրախ,
Միայն չար բանից ունենանք մենք վախ։

Եղբարք սիրելիք, մեր սրտերու մէջ,
Ինչպէս երկնային արեգակ անշէջ,
Թող պահէ հաստատ Երկնային Տէրը
Անգին Հայրենեաց բոցավառ սէրը։

Կեցցէ՛ մեր Հաւատ, երգենք միաբան,
Մեր ազգայնութեան միակ պահապան,
Նորա մոռացող, ուրացող Հայկին
Անուանենք ընկեր մատնիչ Յուդային։

Կեցցէ յաւիտեան մեր գանձ Թանգագին—
Մեր Հայոց լեզուն քաղցրիկ նորածին,
Թող նա զօրանայ, ծաղկի և աճի
Ապահովութեամբ Աստուծոյ աջի։

Հայոց երգերը, սէրը և գինին
Մեր շրջանիցը անպակաս լինին;
Ապրինք պարզ սրտով, միաբան, ուրախ,
Միայն չար բանից ունենանք մենք վախ։

Ծանօթ. Գրքի յառաջաբանութեան ա երեսի և տողի երկրորդ բառը «արտայայտում է» պիտոյ է լինի։

Digitized by Google

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔՆԱՐԻ

ԱՅԲՈՒԲԵՆԱԿԱՆ

ՑԱՆԿԸ։

Ա.

	Եր.
Աբեղայ. Ցուպը ձեռին, գլխին վեղար, տէրողորմեան համրելով	538
Ադամ նստել դուռն դրախտին	139
Ազատ Աստուածն այն օրից	542
Ազբար Ադամի կենսագրութիւնը	588
Ազգային վիճակ. Յառաջ հայութիւն, յառաջ ազգութիւն	264
Ազգասիրութիւն. Երբ զօրաց տէրն Աստուած. . .	197
Ազնիւ ընկեր, մեռանումեմ	472
Ալամդարեան Յ. Ս. կենսագրութիւնը	585
Ախ, իմ փոքրիկ բուրաստան, ափսոս անջուր մնացիր	251
Ախ Հայաստան, Հայաստան	261
Ախ, Յովհաննէս վարդապետ, ինչ ասեմ ձեր աքլորին	404

Digitized by Google

Ակռուին մեծ կարասին 430
Ահա բաժակ ուրախութեան 368
Աղասիի երգը. Սար ու ձոր ընկած, մէկ չոր թփի տակին. 512
Աղասու մօր երգը. Զարթիր, մանուկ իմ նազելի . 114
Աղփիրեանց Գրիգոր Վարդապետի մասին տեղեկութիւնք. 361
Աղէն տանն է. Զարմանք բան է, հենց գիտենաս . 372
Աղջկայ երգ. Հանգիստ իմ անոյշ 463
Աղջիկ. Աղջիկ, արի մէկ պաչ տուր, ջանիդ մատաղ. 448
Աղքատ աղջիկ. Վաղ առաւօտուն, զարթեցայ մի օր. 492
Աղքատ կին. Ցուրտը փչեց, ձմեռ սաստիկ . . . 486
Աղօթք վասն Հայրենեաց. Տէ՛ր, կեցո ըզՀայաստան 240
Ամենայն արարածք ունին աստիճան 568
Ամեն մարդ վարումէ իւր կեանքը 224
Ամեն տեղ տիրած խորին լռութիւն 268
Ամեն միտս ընկնելով էն եարս իմ 466
Ամեն սազի մէջըն գովւած դու՛ն թամամ դասն իս, քամանչա. 397
Այգեպան ի՞նչ ես անում, շամբը բուրաստան չի՛ լինիլ. 570
Այդ վայրի լեռնէդ 'ի վայր. 151
Ա՜յ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստուածավառ դու լապտեր. 323
Ա՜յ իմ մարգարտէ շարոց 166
Այլ չէր սփոփում պայծառ առաւօտ 525
Ա՜յ մարդ, այսօր շատ քընեցար նըրնջեցիր. . . . 553
Այն աշխարհն պատուական է, ուր բուսնումէ նուռն ու խաղող. 257
Այն երազ էր. եւ ծանր է վիշտս, և ես քնումեմ . 522
Այն ինչ ազգ է, այն ինչ ցեղ է, որ միշտ անկախ է 353
Այսօր անճառ լուսոյն ծագումն 68
Այսօր յարեաւ 'ի մեռելոց փեսայն անմահ . . . 90
Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս 428
Այսօր տօն է ծնընդեան, աւետիս 91
Անի քաղաք նստեր կուլայ, չկայ ըսօղ. մի՛ լա, մի՛ լա. 477

Digitized by Google

Անհամեմատ և անսահման եղանակաւ յղացեալդ . . 95
Անձուկք հայրենեաց. Հայաստան, քաղցր իմ Հայաստան 225—228
Անճառ, անհաս Ստեղծող գոյութեանց բնաւից . . 105
Անուշ քնակն աչերն առեր 120
Անուրջք. Յամսավերջն ապրիլի զպատուհանս բացի . 507
Անտօն. Մէկ հայ մարդ ունէր գեղեցիկ մի կին . . 557
Անցեալ գիշերն երազում. 406
Անցեալ օրն դու ման էիր գալիս 513
Աշըգ Շիրինի կենսագրութիւնը 588
Աշխարհումս ամենայն բան մին դատարկ ձայն է,
իմացէք 483
Աշնան վերջերում, նոյեմբեր ամսին. . . . . . 229—233
Աշտ Երկաթ 'ի ծովուն Սեւանայ. Ցուրտ ցուրտ
ձմռունք բրդան յարձակ հովերէն 318
Առածք հայախօս (գրքի վերջին) . . . . . . I—XVII
Առանձնութիւն. Այլ չէր ափսոսում պայծառ առաւօտ 525
Առանց քեզ ի՞նչ կօնիմ սօյբաթն ու սազըն . . . 456
Առաւօտեան երգ շինականաց. Ա՜յ մարդ, այսօր շատ
քընեցար նընջեցիր 553
Առաւօտեան քաղցր և անուշ հովերն . . . . . 417—426
Առաւօտ լուսաբեր Հայաստան երկրի 106
Առաւօտուն դռնակըն է բաց 277
Առաւօտ լուսոյ 65
Առ ընկալ 'ի գիրկդ մայրդ Հայաստան 223
Առիւծն աքլորից խիստ շատ կու վախի 433
Առիւծ և էշ. Առիւծն աքլորից խիստ շատ կու վախի —
Առ Հայաստան. Առ ընկալ 'ի գիրկդ 223
Առ Հայաստան. Ախ Հայաստան, Հայաստան . . 261
Առ մայրենի լեզու. Ով մեծասքանչ դու լեզու . . 352
Առ սիրականն. Ինձ վատութիւն, արի, մատաղ, մի՛ անիլ 447
Առ սիրականըն. Ո՛վ անողորմ եար. 467
Առ սրբազան արհին Ներսէս. Ի կանխագէտ տեսչու-
թենէ Անեղ Էին սահմանի 560

Digitized by Google

Առօրեայ աշխարհ. Ի՞նչ ես գտնում, ի՞նչ խնդրում։ 377

Ասա՛ դու ինձ, ոստ վարդի 530

Ասի թէ սիրեմ զքեզ. 443

Ասումես դիմացիր՝, ո՞նց դիմանամ—մի թէ՛ ես եմ քար 462

Ասումես՝ ինչ որ անումեմ, դիփ ասումեն, լաւ ես անում 573

Ասումես խեղճ ման գալով, բոլորն ինձ արդար են ասում. 571

Աստղիկ ունէի ես իմ երկնքում 547

Ա՛ տղայ, դու հե՞ր իս, մե՞ր իս 178

Աներատ գառին քառաուաչ սեղան 103

Արագիլ, բարով եկիր. 150

Արամ երգ. Մեր քաջ Հայոց զօրութիւն. . . . 210

Արարչական բանին հրաման 71

Արաքսի արտասունքը. Մայր Արաքսի ափերով . . 192

Արեգակ, արեգակ դուս արի 185

Արի Աստուած հարցն մերոց 59

Արի ինձ անգաճ կա՛լ, ա՛յ դիվանա սիրտ 455

Արիր հոգի ջան, ինձի եադ մի՛ անիլ 460

Արի համով ղուլուղ արա՛, խալխի նօքար Սայեաթ—Նօվա 458

Արի արքայն արքայից, Արտաշէս մեծ վերակարգեալ. 246

Արիք Հայկազունք յառաջ ընթանանք. 217

Արիք որ երթամք. 373

Արկուռի գեղջ աւերման վերայ. Ո՞վ էր տեսել էս աշխարհս էս օրին 526

Արտուտիկն դընէր վեզար. 426

Արջ, աղուէս և գայլ. Գայլն ու արջն ու աղուեսուկն. 154

Արևելից մինչ 'ի մուտս 73

Արևելք առաջին 380

Արև տէպաւ սարին վերէն 149

Աւագ Մասեաց սարն ելեր բարձրացեր. 285

Աւա՜ղ ըզԼևոնն ասեմ 130

Ափսոս քեզ Հայոց խեղճիկ ժողովուրդ 134

Digitized by Google

Բ.

Բաժակներ առնունք, եղբա՛րք 365

Բարեկենդան։ Մեղանի երգ. Չե՞ն օրերս մեզ օր խնդութեան 431

Բարք և վարք օրիորդաց Հայոց Արարատեան աշխարհի. Գլխի մազերը երկու ծամ արած . . . 263

Բլբուլի հիդ լացիս էլի. 459

Բուրաստան 251

Գ.

Գաբրիկ. Մօրուք Գաբրիկ, ոսկէ գաս (երգիծական գրուած) 549

Գաղթականութիւն ի 1828 թ. Հասան խանի զարդ ու բալէն մեզ բերուց, աման, Բայազիդ . . 578

Գայլն ու արջն ու աղուէսուկն են բարբշեր . . . 154

Գահս փղոսկրեայ էր, ադամանդիւ զարդարած . . 259

Գանգատ. Հալածում է այլազգին ինձ իր բընիկ աշխարհքէն 484

Գարնանամուտ. Քէզ՝ ողջոյն զուարթուն 203

Գարուն. Ո՜հ ի՞նչ անուշ և ինչպէս զով 222

Գարունն է բացուէր, վարդն 'ի բաղչանին . . . 374

Գարունն է եկել Նախշուն թևերով 494

Գարուն Հայաստան գայ ծաղկապսակ 220

Գեղապսակ պայծառանայ Արարատ 375

Գերեզմանք Հայոց. Լուռ և տխուր 233

Գերի Հայի աղօթքը։ Գո՞հ ենք քեզնից, ո՛վ Բարերար 522

Գինի. Խաղող զքեզ գովել պիտի 392

Գիշեր. Սիրուն պատկեր 210

Գիւղական աղջիկ եմ ես զամբիւղաշէն 212

Digitized by Google

Գլխի մազերը երկու ծամ արած 263

Գո՛հ ենք քեզնից, ով Բարբարա 529

Գողթան երգ. 1) Արի արքայն արքայից 246

2) Յուլունսն Շամիրամայ 248

Գողթան երգեր (Հին Հայաստանի)։ Հ. Զարբհանալեան (գրքի սկզբին) . . . . 48—58

Գրենադերներ. Երկու գրենադեր 255

Դ.

Դաշնակ Հայկեան Թատրոնին. Ժամանակաց, անցից վսեմ կրթարան 543

Դեռ նոր Հայրենիք, դեռ նոր ազգութիւն. . . . 215

Դեռ չի գրած, առաջ դու լա՛ւ միտք արա . . . 541

Դիփ սուտ ասող, մարդ խաբօղ, աղքատ զրկող են, փող ուտող 539

Դու մի վախենալ, Քարփուշքա 379

Դուն էն գլխէն իմաստուն իս, խիլքդ յիմարին բաց մի՛ անի 453

Դուք կամենումէք յետ տանել մեզ, և. 580

Դուք միջէն, ես քովէն 369

Դևի երդումը. Երդվումեմ, աՀա, ստեղծագործութեան 437

Ե.

Եկէք, բարեկամք, եկէք 173

Եղբայր, մինչև երբ այսպէս լուռ, տխուր 242

Եղբայր եմք մեք. Իբրև ձայնից բնութեան շքեղ . 435

Եղբա՛րք մի շուրջ ժողովեցէք 364

Եղբարք ուսանողներ, ես գնումեմ—մնաք բարև . . 357

Եղեւին. 'Ի սահմանս Հիւսիսոյ 'ի վերայ լեռնակին . 82

Digitized by Google

Եղիշէի մասին կենսագրական և մատենագրական տե-
ղեկութիւնք . . . . 342—334
Ես գիտէի զաշխարհս ինձ մուլք է տուած . . . 508
Ես դալար ծառ մի տնկեալ 'ի Հայկայ 532
Ես Զուլօն եմ Մաստարեցի . . . . 173—178
Ես լսեցի մի անուշ ձայն. 481
Ես մի սիրական կուզեմ դարդից խաբարդար ընի . 401
Ես չեմ ուզում էս թավուր փիս մահուտը . . . 399
Ես սիրումեմ ձեզ, ցնորված եմ, տխուր 451
Ես տապան նստեալ 'ի գագաթ սարին. 530
Երազ. Ա՛հ, լոկ երազ էր, մի՛ խռովէք ինձ . . . 502
Երազ. Սարսափելի երազ տեսայ այս գիշեր . . . 186
Երբ զօրաց տէրն Աստուած օգնել կուզէ որբ ազգին. 197
Երբ որ հողից մարդ դարձայ 357
Երգվումեմ ահա ստեղծագործութեան 437
Երգ աղքատին. Ո՜հ, աղքատիկ եմ ես այր . . . 499
Երգ արագլի. Արագիլ, բարով եկիր 150
Երգ բանտարկելոյ. Ո՞վ դու նըժդեհ ծիծառն անմեղ. 479
Երգ Բաքոսի կամ բարեկենդանի. Ակռաիին մեծ կա-
րասին 430
Երգ երեխայից. Լուսացաւ, լուսացաւ. 153
Նոյնը. Արեգակ, արեգակ դուս արի. . 185
Նոյնը. Էգուց կիրակի է. 185
Երգերի նշանակութիւնը, նիւթը, տեսակները; հին
Հայաստանի երգերի պատմութիւնը: Ս. Պալա-
սանեանց, (գրքի սկզբին) . . . . 1—47
Երգ 'ի դէմս քաջին Վարդանայ 245
Երգ 'ի նմանութիւն «Սահման անսահման խորոց
հաստչին տնօրենութեան». Սիրով սուրբ Հոգ-
ւոյն կապակցեալ Նոր-Նախիջևանցիք . . . 432
Երգ հայրենի. Մինչդեռ յուսով խայտայ 228
Երգ հարսանեաց փեսայի. Օրհնեալ բարերար Աս-
տուած. 144
Երգ հարսին. Շեմիկ մի՛ ժաժա 143

Digitized by Google

Երգ մեռանող հայրենասիրի. Ազնիւ ընկեր, մեռանում եմ (այս՝ երգից շիրիմների արձանագիրներ կարելի է ընտրել) 472
Երգ մի զօրականի. Խելքս ու միտքս արիւնաշաղախ. 252
Երգ միութեան. Եղբայր, մինչեւ ե՞րբ այսպէս լուռ, տխուր. 242
Երգ ուխտի. Որդիք Հայկայ, գոչիք ներկայ. . . 361
Երգ ուրախութեան. Ահա բաժակ ուրախութեան . 368
Երգ ուրախութեան. Արիք որ երթամք 373
Երգ պանդուխտ պատանեկի. Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ (Գ. Դոդոխեանց) 498
Երգ պատերազմի. Ի շողշողիւն սուսերաց . . . 253
Երգ, սէր եւ գինի. Ուրախ լինինք, եղբարք, քանի որ կտրիճ ենք 393
Երգ Վանի լեզուով. Համբարձման երկու շաբթին . 183
Երեկը ինձի այս օր թըվումէ երազի նման . . . 529
Երկու գրենադեր գնումէին Ֆրանսիա 255
Երկու ձեռին երկու մոմ 445
Երկու քոյր. Մեզնից շատ առաջ կար մի թագաւոր. 491
Երազ. Ես լսեցի մի անուշ ձայն 481
Եւ ասէին. ըզհայրենեացդ ասա մեզ բան, ով քերթող. 330
Եւ գեղեցիկ է Հայաստան աշխարհ 519
Եւ ես երբեմն երգումէի 518

Զ.

Զայս իմ կենաց դառնահամ ծովս որ եմ կտրել . 280
Զարբանալեան: Գողթան երգեր (Հին Հայաստանի) գրքի սկզբին . . . . 48—58
Զարթիր 'ի քնոյ, ով Հայաստան, տես ուր է քոյ Աերսէան 495
Զարթիր մանուկ իմ նազելի, բաց այդ պայծառ աչերը 114

Digitized by Google

Զարմանք բան է, հէնց գիտենաս 372
Զինուորի երգ. Զինուորիս երգերը եղբարք լսեցէք . 256
Զծով չափէ Թող գիտուն 244
Զձեզ որդիք Արամեան, կոչէ Հայաստան . . . 360

Է.

Էգուց կիրակի է 185
Էժան տեսայ, ընդուր առայ կաղ էծը 402
Էծ. փող եմ տուել, տուն չի՛ գալիս չալ էծն . . 415
Էհայ ու հարգիկ չ'գայ էն Թաւուր զարման քաղաքիս. 564
Էջմիածին խիստ սիրուն պայծառ տեսի. 211
Էս կուրացած աչքերովս միշտ քեզի տեսնալ եմ ու-
զում 115

Ը.

Ընդ երկնիւք հիւսիսոյ հրեշտակ Թռանէր. . . . 581
Ըռանգ, ըռանգ խօսք եմ լսում, մէկն ուղիղ, քանն
սուտ 572

Թ.

Թամամ աշխարհքումն չկայ մին, աննման ջան, քեզի
պէս 465
Թարգմանեց կանոններով Հայոց համար զօրաւոր . 566
Թէ իմ ալևոր հերքս սևնային . . , ... 205
Թէ իմս հայրենեաց քնար սգաւոր 234
Թէ ծխաքարշը ձեռիս 386
Թէպէտ ես մեծ տան նշան եմ 531
Թող ախպէր, Թող, որ իմ սիրտս կրակ ու բոց վառ-
ուած էլնի. 180

Digitized by Google

Ժ.

Ժամադիր տեղի. Մոնմորանսի անտառին 440

Ժամանակաց, անցից վսեմ կրթարան 543

Ի.

'Ի բարձունս երկնից յարևելս ուղղեալ 96

'Ի բերանոյ Հայաստանի. Թէպէտ ես մեծ տան նշան եմ. 531

Նոյնը. Ես դալար ծառ մի տնկեալ 'ի Հայկայ 532

Ի բիւր ձայնից բնութեան շքեղ 435

'Ի դիմաց Անի քաղաքին. Ո՛վ դու անցաւոր, Հայ երիտասարդ 533

'Ի դիմաց իւրաքանչիւր Հայկազնոյ. Մեր ամպն այնքան թանձր է, որ ամեն հողմ վանել չէ՛ կարող 261

'Ի դիմաց Հայաստանի. Պահըս փղոսկրեայ էր, ադամանդիւ զարդարած 259

'Ի Լևոն որդի Հեթմոյ Ա. Աւա՜ղ ըզԼևոնն ասեմ . 130

'Ի կանխագէտ տեսչութենէ Անեղ Էին սահմանի . 560

Իմ արեգակն խաւարեցաւ 142

Իմ երգը. Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից . . 477

Իմ սիրտս աղ ես արել 446

Իմ սիրտս էլ վառեցիր սիրովդ, սուրբ Խանում . 109

Իմ սոխակին. Սոխակ,—ինչո՞ւ դադրեցար քու անուշ երգն երգելից. 482

'Ի նաւակոծեալն ի ծովուն Վանայ. Նուազ Աղթամարայ ելանք. 135

Ինձ համար չէ՛ գարնան գալը 497

Ինձ չի մոռանաս հին շոր, որին սիրել եմ . . . 363

Digitized by Google

Ինձ վատութիւն արի, մատաղ, մի՛ անիլ 447
'Ի ննջմանէդ արքայական, զարթիր, նազելի իմ, զարթիր 469
Ի՞նչ ես գոռում, ի՞նչ ես խնդրում, դու անհանգիստ հեղինակ 377
Ինչ ես նըստել մունջ քո բանին 131
Ի՞նչու, ինչու՞ Իտալացիք'. 515
Ինչու՞ կու լաս, դուն, գառնիկ 338
'Ի շողշողուն սուսերաց 253
'Ի սահմանս հիւսիսոյ 'ի վերայ լեռնակին. . . . 582
Իսկ կանայք երանելի առաքինեաց (Եղիշէ) . . . 336—339
'Ի վերայ աւերման Տփխիս քաղաքի. Ահայ ու հարգիզ չ'գայ՝էն թաւուր ղարման քաղաքիս . . 564
'Ի վերայ մահ ցաւոյ, որ 'ի Տփխիս. Տեսէք, ի՞նչ բարկութիւն է Աստուածանից կամով քաղաքիս. 565
'Ի վերայ ունայնութեան աշխարհի. Հարբած էի ես սիրով աշխարհի. 500
Իտալացի աղջկայ երգ 1859 թ. Մեր հայրենիք թշուառ, անտէր. 190
Իտալուհիք և իտալացիք. Ինչու՞, ինչու՞ իտալացիք . 515
Իւղաբերքն գան 'ի գերեզման 101
'Ի քէն հայցեմք հայր գթութեանց. 84

Լ.

Լալով Մարիամ յետս դարձեալ 101
Լոյս Արարիչ լուսոյ 75
Լուռ և տխուր դաշտեր գեղեցիկ 233
Լուսացաւ, լուսացաւ լուսն է բարին 153
Լուսին. Ո՜հ, լուսին, լուսին, արդէն քանի՜ դար. . 519
Լուսնկայն գերեզմանաց Հայոց. Ա՜յ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստուածավառ դու լապտեր 323
Լցրէք, եղբարք, ձեր բաժակները 389

Digitized by Google

Խ.

Խաղող զքեզ զովել պիտի 392
Խաչի քո Քրիստոս երկիրպագանեմք . . . . . . 60—63
Խաւարեցաւ լոյսն արեւուն 77
Խելքս ու միտքս արինաշաղախ 252
Խնդրեմ վեր կացէք 394
Խորին տրտմութիւն և դառն վիշտը 506
Խորհուրդ խորին, անհաս, անսկիզբն, որ զարդարեցեր. 85
Խորհուրդ մեծ և սքանչելի 88
Խրախոյս 'ի միութիւն. Գեռ. Նոր Հայրենիք . . . 215
Խրատ հայ հեղինակին. Գեռ. չի գրած, առաջ դու
լաւ միտք արա 415

Ծ.

Ծառիս տակը մանիշակ, ջան գիւլում, ջան ջան . . 158—166
Ծերն ու նաւն. Մեր Տէրըն ծեր եւ ալեւոր . . 152
Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ, դու գարնան սիրուն թըռչ-
նակ (Գ. Դոդոխեանց) 498
Ծխախոտի երգ. Ինէ ծխաքարշը ձեռքս 386

Կ.

Կադրիլ. Դուք մէջէն, ես քովէն 369
Կաժդիկ դեն, կաժդիկ չաս, դուշա մայեա. պօմիրու
վաս 396
Կալանաւոր. Ուստի՞ գաս, բնակդ եթերական . . . 582
Կամիմ փոքր ինչ քեզնից խօսել, աշխարհաւեր գար-
շելի մեղք 575
Կանայք ամենայն, քորք իմ սիրական 106
Կապոյտ երկնքում 468

Digitized by Google

Կենաց բաժակ. Եղբարք մի շուրջ ժողովեցէք . . 364
Կեցցէ սուրբ գործը. Ինչ ես երբեմն երգումէի . . 518
Կիւզէլ մի ես երեկ տեսայ 167
Կուսանք Հայոց, Նոր շուշան տեսէք 'ի դաշտ Շաւարշան 292
Կռունկ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ . . . 146
Կրամբամբուլի էս էն ողին է 359
Գրքի վերջին. էջ . . . . 2—5

Հ.

Հալածում է այլազգին ինձ իր բնիկ աշխարքէն . . 484
Համբարձման երկու շաբթին 183
Հայ Հայրենիք. Առաւօտուն դըռնակն է բաց . . . 277
Հայաստան երկիր դրախտավայր 224
Հայաստան, քաղցր իմ Հայաստան . . . . . . 225—228
Հայաստան և Նորա 'որդիքը. Ու գեղեցիկ է Հայաստան աշխարհ 519
Հայ և հայութիւն. Ո՞վ է Հայը, մի՞թէ նա է, որ խօսում է հայ լեզուով 551
Հայկ ու Լևոնին մոռանանք, եղբարք 208
Հայկ ու Տիգրանին յիշենք միշտ, եղբարք . . . 202
Հայկ երգ. Օ՜ն եկայք արի Հայեր (Մսերինը չէ). 216
Հայոց աշխարհիկ, գարունդ է հասել 270
Հայոց աղջիկներ, ձեր հոգուն մատաղ 441
Հայոց գինի. Լցրէ՛ք, եղբարք, ձեր բաժակները . 389
Հայոց գինի. Բաժակներ առնունք, եղբարք . . . 365
Հայոց երգերը, սէրն և գինին, ... գրքի ամենավերջին էջը (առանձին ծանօթութիւն), էջ . . 4
Հայոց զատիկ, կամ տաղ զատկի. Մարտն կու գայր ծաղկըներով 378
Հայրենասէրք Արամեան 245
Հայրենեաց սիրով վառուած վեհ սրտեր 221

Digitized by Google

Հայրենիք. Քո Հայրենիք լիցի քեզ մեծ 214
Հայրենիք. Խնէ իմն Հայրենեաց քնար սգաւոր . . 234
Հայրիկ, ասաց դուստրը Հօրը 473
Հայ մարդու Հայրենիքը. Հայ մարդ, Հայ ազգ, ասա, արդեօք ո՛ր տեղ է քո Հայրենիքդ 488
Հանդիստ իմ անոյշ 463
Հանգիր մանուկս աչօք վճիտ 116
Հառաչանք. Աս ե խուր վիճակ տարաբաղդ ազգիս . 476
Հասան Խանի դարդ ու բալէն մեզ բերուց, աման, Նայաղիդ 578
Հասցէն խմբագրողի և Նորա տպագրութիւնքը, գրքի սկիզբն . . . . Ի
Հարբած էի ես սիրով աշխարհի 500
Հարբած մարդու երգ. Աղիղ գինետունից ես տուն եմ գնում 365
Հարսանիք Արտաշիսի և Սաթենիկան. Գեղապատակ պայծառանայ Արարատ 375
Հաւար Զուլօ, մաղաթ Զուլօ. 173
Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից 477
Հետաքրքրական լուր, գրքի վերջում 47
Հէյ, մէկդի բացէք մէյդան 169
Հիմի է՞լ լռենք, եղբարք, հիմի է՞լ . . . . . . 198—200
Հիմի է՞լ խօսենք, եղբարք, հիմի՞ էլ 200
Հին շոր (Ներանձէից). Ինձ չի մոռանաս, հին շոր, որին սիրել եմ 363
Հրազդան գետակդ իմ Հայրենի 291
Հրաւիրանք Հայաստանի. Ո՛վ իմ գեղեցիկ բուրաստան 258
Հրեշտակ. Ընդ երկնիւք հիւսիսոյ հրեշտակ թռանէր. 581
Հօր համայն սրբոց, փրկչին Քրիստոսի 535

Ձ.

Ձայն գուժեաց յԱրարատայ, եւ հընչեցին բեւեռք կըրկին. 562

Digitized by Google

Ղ.

Ղամպարափայլ սրբոյ տօնիս, աւետիս 94

Ճ.

Ճանապարհ և ճշմարտութիւն 76
Ճգնաւորք Աստուծոյ 74

Մ.

Մայր Արաքսի ափերով 192
Մաղաթեանցի մասին կարելին եղած տեղեկութիւնք 590
Մամիկոնեան Մեծ Վահանի պատասխանը Հիմիէ՞լ խօսենք 203
Մայր ցանկալի, հիանալի, յոյժ տենչալի, աննման . 537
Մայր և որդի. Անուշ քնակն աչերն առեր . . . 120
Մայրաքաղաքում կրթած հայ աղջիկ. Շուշան շուտով դէմքըդ ծածկէ, ձիւն դու թուիր մըրոտած (երգիծական գրուած) 544
Մայրաքաղաքում կրթած հայ երիտասարդ. Տեղը եկաւ—Հայ է նա, տեղը եկաւ—այլազգի (երգիծական գրուած) 546
Մայրենի լեզու, մայրենի բարբառ 213
Մայրիկ իմ աղաւնիկ, լոյս արեգական 443
Մանուկն և ջուրն. Այդ վայրի լեռնէդ 'ի վայր. . 151
Մասիսու սարերն. Աւագ Մասեաց սարն ելեր բարձրացեր 285
Մատռուակ, գինի տո՛ւր, շրջանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ 395
Մարգարէ. Սկսեալ այն օրից, երբ Հայրն երկնքում 554

Digitized by Google

Մարդկային հայեցուածք. Սակաւ է այս աշխարհում. 567
Մարիամ Մագդաղենին փարէր 'ի մէջ պարտիզին . . 93
Մարտ կու գայր ծաղկըներով. 378
Մեզնից շատ առաջ կար մի թագաւոր. 491
Մեկնեցայ հայրենեացն իմ աստ մընալով. . . . 514
Մերթ խօսակցիս, մերթ լուռ կաս դու (Թարգմանութիւն Ռ.ւաքեանց; Ռ.ղափիրեանցը, ուսանող ժամանակը, միմիայն ուղղել է թարգմանութիւնը). 444
Մեր ամպն այնքան թանձր է, որ ամեն հողմն վանել չի կարող 261
Մեր հայրենիք, թշուառ, անտէր 190
Մեր Տէրն ծեր և ալևոր. 152
Մեր քաջ Հայոց զօրութիւն (Մսերի գրածը չէ) . 210
Մէկ հայ մարդ ունէր գեղեցիկ մի կին 557
Միանսարեանց. 1) Նորա յառաջաբանութիւնը, տպագրութիւնքը և հասցէն . . . . ա—XI
2) Վերջաբանութիւնք. Մտածմունք ազգային լուսաւորութեան մասին (գրքի վերջին) . . 1—31
Միաշաբաթ օր հանգստեան 93
Մինչ դեռ յուսով խայտայ քնութիւն. 228
Մի բուռն հող ինձ կը ծածկէ միանգամ 498
Մի եպիսկոպոս մի Նոր այգի տնկեր է. 136
Մին քանի դարդիմանդ տղէրք Օրթաճալայ քէփինք անում 410
Մնացիր խաղաղութեամբ, ով իմ հոգի ջան, սիրելի 527
Մնաք բարով լերինք, սիրուն արօտներ 523
Մշակ. Շլինքը արևառ, քրտինք երեսին, բեռը շալակած (Տիֆլիսում). 480
Մուխամբազ. Երեկը ինձի այս օր թըվումէ երազի նման 529
Մուխամբազ. Քու մասին, իմ աչքի լոյս, ինչ ասումեմ — լաւ եմ ասում 464
Մուխամմազ 'ի պատիւ սիրական որդւոյ իմոյ. Ես կուրացած աչքերովս. 115

Digitized by Google

Մունետիկն 'ի ձայն բարձր աղաղակէ 505
Մտածութիւնք. Խորին տրտմութիւն և դառն վիշտը. 506
Մոնմօրանսի անտառին 440
Մօրուօք Գաբրիկ, ոսկէ գառ (երգիծական գրուած). 549

Յ.

Յամնավերջն ապրիլի զպատուհանս բացի 507
Յամէն առաւօտ եւ լոյս 136
Յայգուն միաշաբաթին, իւղաբերքն լալագին . . . 99
Յայս. յարկ Նուիրանաց ուխտի Տեառն տաճարի . . 86
Յառաջ գնացէք 224
Յառաջ հայութիւն, յառաջ ազգութիւն 264
Յառաջ քան զբարերար արևու երևել 110
Յառաջաբանութիւն խմբագրողի. Երգի նշանակութիւնը և դասաւորութիւնը; Հայոց երգարաններ և այլ աղբիւրներ . . . . ա—ժթ
Յառաւօտ կենաց գուսանիս 511
Յարևելից մինչ 'ի մուտս. 73
Յերկու ձեռին երկու մոմ. 445
Յիշենք. Հայկ ու Տիգրանին յիշենք միշտ եղբարք . 202
Յիշեսցուք 'ի գիշերի զանուն քո, Տէր 64
Յիշողութիւն. Աստղիկ ունէի ես իմ երկնքում . . 547
Յովհաննայի (դ'Արկ) հրաժարվիլը. Մնաք բարով լերինք, սիրուն արօտներ 523
Յորէս եկաւ մէկ մէկ ուտի 171
Յորժամ ազգային համախումբք 'ի տօն 237
Յորժամ եղև գարուն, արև ծագեցաւ 387
Յուլունսն Շամիրամայ 248

Ն.

Նալբանդեանց և նորա գրուածքը 520
Նահապետին Աբրահամու 79

Digitized by Google

Նայեաց սիրով հայրդ գթած 82
Նայիմ ողբամ ծնող տղայիս 141
Նաւով Աղթամարայ ելանք 135
Նըստէք 'ի մէջլիս. 427
Նիրանիի կենսագրութիւնը 589
Նինջեա դու քաղցրիկ իմ հրճուանք և սէր . . . 122—125
Նինջէ՛ ով իմ սիրուն մանկիկ 112
Նոր բահար ես գովելի 450
Նորաստեղծեալ բանն յանէից 70
Նորէն, Նորէն Նազարէթ 172
Նուէր առ քնար Հայկական. Ողջ լեր քնար, ձայն
տուր Թշուառ Հայաստանի զաւակաց 262
Նստեալ կայր ու լայր կաքուկն 148

Շ.

Շահրիարցւոց երգ. Ա՜յ տղայ, դու հե՞ր իս, մե՞ր իս. 178
Շեմկիկ մի ժաժա, ես եմ ժաժալու 143
Շիլլերի մի քանի խօսքերը. Դուք կամենումէք յետ
տանել մեզ, և 580
Շլինքը արևառ, քրտինք երեսին, բեռը շալակած
(Տիֆլիսում) 480
Շնորհալի, Ներսէս կլայեցի 65
Շնորհեա մեզ, Տէր, 'ի գիշերի զերկնային զխաղաղութիւն քո 81
Շուշան շուտով դէմքըդ ծածկէ, ձիւն դու Թուիր
մըրրոտած 544
Շուշանն շաւարշանայ. Կուսանք հայոց, Նոր շուշան. 292

Ո.

Ողբ Ադամայ. Ադամ նստել դուռն դրախտին . . 139
Ողբ Անի քաղաքին. Անի քաղաք նստեր կուլայ, չկայ
տօղ. մի՛ լա, մի՛ լա 477

Digitized by Google

Ողբ կաքաւու. Նստեալ կու լայր կաքաւիկն . . . 148
Ողբ մօր 'ի վաղամեռիկ որդին. 1) Նայիմ ողբամ ծնող տղայիս 141
2) Իմ արեգակըն խաւարեցաւ. 142
Ողբ Ջուղայեցւոց. Ափսոս քեզ Հայոց խեղճիկ ժողովուրդ 134
Ողբամ զքեզ Հայոց աշխարհ. Ո՜ այս իմ կենաց դառնահամ ծովս որ եմ կորել 280
Ողջ լեր քնար, ձայն տուր Հայաստանի զաւակաց . 262
Ողջոյն հրաժարական. Մնացիր խաղաղութեամբ, ո՛վ իմ հոգի ջան, սիրելի 527
Ողջոյն հրաժեշտի զաւակաց իմոց. Հօր համայն արքոց, փրկչին Քրիստոսի 535
Ողջո՜յն քեզ, ո՜ դաշտ և սիրուն ափունք 236
Ո՜հ, աղքատիկ եմ ես այր 499
Ո՜հ, թո՛ղ փորձէ, ով իւր անձը միշտ կապումէ . . 449
Ոհ, ի՞նչ անուշ և ինչպէս զով. 222
Ո՛հ, լոկ երազ էր, մի՛ խռովէք ինձ 502
Ո՛հ, լուսին, լուսին, արդէն քանի՛ դար 519
Ո՛հ, յիշեցէք զՀայաստան 237
Ո՞նց գաս իմ լուսնակ հեզիկ ու հանդարտ . . . 300—318
Ոչ զուարթ գարուն, ոչ օր մի սիրուն. 219
Ո՛վ անողորմ եար 467
Ով արդարադատ, աշխարհի սարքն է՞ր է ծռուել . 534
Ո՞վ դու նըժդեհ ; ծիծառն անմեղ 479
Ո՞վ է Հայը, մի՛ թէ նա, որ խօսում է հայ լեզուով 551
Ո՞վ էր տեսել էս աշխարհս էս օրին 526
Ո՛վ իմ գեղեցիկ բուրաստան. 258
Ո՞վ իմ սիրելի մէկ մօտ արի 470
Ով մեծասքանչ դու լեզու 352
Որդիկ Հայկայ, գօտիք ներկայ 361
Ուլ էիր և տիկ դարձար 417

Digitized by Google

Ուղիղ գինետունից ես տուն եմ գնում 365
Ուսանող. Այն ի՞նչ ազգ է, այն ի՞նչ ցեղ է. . . . 353
Ուսանող. Երբ որ հողից մարդ դարձայ 357
Ուսանողի կեանք. Ուսանողական կեանքից գեղեցիկ կեանք չի կայ 354
Ուստի՞ գաս, բնակդ եթերական 582
Ուստի՞ գու քաս, ղարիբ բլբուլ 452
Ուրախ լինինք, եղբարք, քանի որ կարիճ ենք . . 393
Ուրախացուք ուրեմն 355

Չ.

Չարչարակցեալ քեզ տէր լուսոյ. 87
Չե՞ն օրերս մեզ օր խնդութեան. 431
Չուպուխիս թեթև ծուխ, երանի քեզ 394
Չըստիկ պըստիկ Գաճաճ-Սուք 172

Պ.

Պալասանեանց, Ստեփաննոս: Երգերի նշանակութիւնը, նիւթը, տեսակները; Հին Հայաստանի երգերի պատմութիւնը (գրքի սկզբին) . . . . 1—47
Պայծառ արփին արդ բարձրացաւ 388
Պանդուխտ առ կռունկ. Կռունկ, ուստի՞ կու գաս . 146
Պանդուխտ վասպուրականցին իր ընկերին. Թող ախպէր, թող 180
Պաշտելի, տօնելի գահ սուրբ Գրիգորի 558
Պատկանեան. Գաբրիէլ: . .
Ռափայել. . . } 485
Քերովբէ 354
Պատուելի աշըգ Շիրին, չե՞ս գիտում էս չար դարն 407
Պարտական մնայ նա օրն դատաստանին 412
Պիւլպիւլն նստել էր լալով. 469

Digitized by Google

Պլպուլն Աւարայրի. Ո՛նց գաս իմ լուսնակ հեզիկ ու
հանդարտ . . . . 300—318
Պուլպուլն է հագեր 'ի յոտքն կօշիկ 246

Ջ.

Ջ՛ան գիւլում, ջան ծաղիկ . . . . 158—166

Ս.

Սա տխուր վիճակ տարաբաղդ ազգիս 476
Սաբեկայ ծառովն նշանեցար առ Իսահակաւ . . . 98
Սադաթեանց 440
Սակաւ է այս աշխարհում 567
Սահմանագրութեան 1) Գործադրութեան երգ . . 221
2) Տարեդարձի երգերը. 217. 219. 220, 236
Սամաւարը պատուական է. 172
Սայաթ-Նօվայի կենսագրութիւնը 587
Սար ու ձոր ընկած, մեկ չոր թփի տակին 512
Սարսափելի երազ տեսայ այս գիշեր 186
Սարսեցուցիչն զօրաց երկնից 555
Սերմնարան (Գորպատեան) մանկավարժութեան, գրքի
վերջին. . . . . 32—44
Սիրական, սիրական 468
Սիրական քոյրիկներ, դառոսը ձեզի 171
Սիրոյ եղբայր, ինձ մօտիկ տուր, խօսքիս դրութիւնն է
սէր. 436
Սիրով սուրբ Հոգւոյն կապակցեալ Նոր-Նախիջեւան-
ցիք 432
Սիրուն պատկեր, պարզ գիշեր էր 210
Սիրտս 'ի փորիկս դողայր վախուս 155
Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն է, սիրական . 576

Digitized by Google

Սկսեալ այն օրից, երբ Հայրն երկնքում 554
Սոխակ, ինչու դադրեցար քու անուշ երգն երգելից 482
Սուգ դստեր մեծ իշխանի. Ինչ ես նստել մունջ քո բանին 113
Սուգ դստեր Յեփթայեայ. Յառաւօտ կենաց գուսանիս 511
Սուրբ ես Տէր զօրութեանց 80
Սև միրուք, սպիտակ միրուք, կարմիր միրուք և չալ միրուք 366

Վ.

Վահան և Մեսրոպ. Թարգմանեց կանոններով, Հայոց համար զօրաւոր 566
Վաղ առաւօտուն, զարթեցայ մի օր 492
Վաղնջուց ժամանակաց նկարագիր. Ռանդ, ըռանդ խօսք եմ լսում, մէկն ուղիղ, քանն սուտ . . 572
Վայր ընկնող աստղեր. Հայրիկ, ասաց դուստրը հօրը 473
Վանեցւոց երգ կաքաւու. Երեւ տէպաւ սարին վերէն 149
Վասն այնոցիկ, որք ակնոց դնելով և ֆրանսիարէն խօսելով, զինքեանս գիտուն համարեն. Քիթդ-թամքել ես չէշմակով 574
Վասն անգութ արծաթոյ. Ինձանից ինչ տեսար, կամ ինչ լսեցիր 579
Վասն գինւոյ և արբեցութեան. Քիչ խմիր, կու հարբեցնէ, գինի է, ոչ թէ թթու թան . . . 405
Վասն գովասանք սիրող մարդկանց. Ասումես ինչ որ անումեմ, դիփ ասումեն. լաւ ես անում . . . 573
Վասն Հայաստանի. Այն աշխարհն պատուական է, ուր բուսնում է նուռն ու խաղող 257
Վասն մահու ՚Ներսէս կաթուղիկոսի. Զարթիր ՚ի քնոյ, ով Հայաստան, տես ուր է քոյ ՚Ներսէսն 495

Digitized by Google

Նոյնը. Ձայն գուժեաց յԱրարատայ, եւ հնչեցին բեւեռք կըրկին 592
Վասն յանիրաւի ուտողաց. Սկիզըն իմաստութեան երկիւղ Տեառն է, սիրական 576
Վարդան Մամիկոնեանի երգը. Հիմի է՞լ լըռենք, եղբարք, հիմի է՞լ 198
Վարդը բացուելա ծաղկոցին 391
Վարդի ոստ. Ո՛վ դու ինձ, ոստդ վարդի . . . 530
Վերջին գարուն. Գարունն է եկել նախշուն թեւերով. 494
Վերջին վարդ, վերջին վարդ, սիրականիս վերջին զարդ 501
Վրիպակների ցուցակը, գրքի վերջին . . . . . 48—54

Տ.

Տաղ 'ի Ռոստոմ-Բէգ. Մունետիկն 'ի ձայն բարձր աղաղակէ . . . . , . 505
Տաղ 'ի սուրբ Աստուածածին Մարիամ. Մայր ցանկալի, հիանալի, յոյժ տենչալի, աննման. . . 537
Տաղ ի վերայ կատուի, զոր մկներն տանին թաղել. Կատուն մեռաւ, ափսոս ու ա՛խ (գրքի վերջին, յաւելուած) . . . . , . 46
Տաղ ուրախութեան. Նըստէք 'ի մէջլիս 427
Տաղ ուրախութեան. Պայծառ արփին արդ բարձրացաւ 388
Տաղ վարդի և պիւլպիւլի. Պիւլպիւլն նստել էր լալով 469
Տաղս խաղալիկ ի չախու. Սիրտս 'ի փորիկս դողայր վախուս 155
Տասն ու հինգ օր եկած բոլորված լուսին 471
Տարագիր հայ զինուոր. Տարի մա՛լ անցաւ . . . 257
Տեղը եկաւ՝ Հայ է նա, տեղը եկաւ՝ այլազգի (երգի ծական գրուած 546
Տեսէք, ի՞նչ բարկութիւն է Աստուածանից կամով քաղաքիս 565

Digitized by Google

Տեսիլ. Աշնան վերջերում, Նոյեմբեր ամսին (երգիծական գրուած) . . . . 229—233
Տէր, կեցո՛ դու զՀայս 217
Տէ՜ր, կեցո զՀայաստան 240
Տէր ողորմեա 59
Տիկնայք Հայոց. Եղիշէ . . . . 336—339

Ց.

Ցանկ Նիւթոց . . . . I—XX
Ցուպը ձեռին, գլխին վեղար, տէրողորմեան համրելով 538
Ցուրտ ցուրտ ձըմռունք բրդան յարձակ հովերէն . 318
Ցուրտը փչեց, ձմեռ սաստիկ. 486

Փ.

Փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ 69
Փափագեանց Համբարձում վարդապետի մասին տեղեկութիւնք 361
Փող եմ տուել, տուն չի գալիս չալ էծն 415
Փութա՛ առ մեզ, Նախշուն կաքաւ 390
Փչուր էսպէս ժամանակն, յոյս ու հաւատ. սէր չկայ. 534

Ք.

Քեզ ողջոյն զուարթուն 203
Քընէ՛, քընէ՛, իմ հայրենիք (երգիծական գրուած) . 547
Քընէ՛, քընէ՛ սիրուն որդի, քու մօր սրտին ըսփոփանք 118
Քիթդ թամքելս չեշմակով. 574
Քիչ խմիր, կու հարբեցնէ, գինի է, ո՛չ թէ թթութան . . . . [illegible]05

Digitized by Google

Քո հայրենիք լիցի քեզ մեծ քան զընաւ 214
Քու մասին, իմ աչկի լոյս, ինչ ասումեմ՝ լաւ եմ ասում 464
Քուն եղիր պալաս, աչքդ խուփ արա 111
Քրիստոս 'ի մէջ մեր յայտնեցաւ 77

Օ.

Օ՞ն եկայք արի Հայեր . . . . . . , . . . 216
Օտարուհի եւ հայ երիտասարդ. Օտարուհին ինձ ասաց. «Հէ՞ր ես լալիս, արցունքը 207
Օրհնեալ որ սիրեն ըզՀէգ Հայաստան. Եւ ասէին. ըզՀայրենեացդ ասա մեզ բան, ով քերթող. . . 330
Օր շաբաթուս Նոնմանայ 102
Օրհնեալ բարերար Աստուած 144
Օրհնեմք զքեզ Հայր անսկիզբն 76
Օրհներգութիւն ազգային. Տէր, կեցո՛ դու զՀայս . 217
Օրհնութիւն գեղացի երիցի. Օրհնեսցի չորեքան-կիւնի տունս (երգիծական գրուած, գրքի վերջին, յաւելուած) 46
Օրօրոցի երգ գիւղական այրի կնոջ. Քընէ՛, քընէ՛, սիրուն որդի 118
Օրօրք Հայաստանի։ Քընէ՛, քընէ՛, իմ հայրենիք (երգիծական գրուած) 547

Ж.

Жены армянскія: мнѣ невозможно назвать по именно доблестныхъ женъ . . . . 339—342

B.

Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie. Et ils me disaient: «Poète, parle-nous de ta patrie . . . . 345—351

Digitized by Google

L.

La berceuse Arménienne: Dors, ô toi ma douce joie et mon amour 126
Les larmes de l'Araxe: Sur les bords de l'Araxe, notre mère 194

O.

Oh rappelez-vous l'Arménie: Quand rassemblés pour vos fêtes nationales. 238

Digitized by Google

ԿԱՐԵՒՈՐ (հարկաւոր) ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ։

ՄԵՐ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ԳՆԵՐԸ ԱՅՍՈՒՀԵՏԵՒ.

I.

Ռուսիայի տէրութեան մէջ.

Հինգ օրինակ միասին գնողին և դրամը կանխիկ վճարողին, հանդերձ փոստայի ծախքով.

	Թիւ գրեանց:	Գինը Րուբլի:
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔՆԱՐ	5	10
ԽՄԱՆԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵԽԱՅՈՑ ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, *շարադրութիւն* Կ *ո մ բ ի*	5	5
ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. 1) Ինքնակրթութիւն, 2) *ազգային կրթութիւն,* 3) *ժողովրդական գրատուններ*	5	2

Իսկ դպրոցների և հոգևոր կառավարութիւններին, մանկավարժներին, քահանայից և գրավաճառներին—վերոյիշեալ գնից կրկին զիջում 15% *այն պայմանաւ, որ նոքա վաճառեն ամէն մի օրինակը. Քնարը* 2 *րուբլի, Կոմբը* 1 *րուբլի և Լաբուլէի գիրքը* 40 *կոպէկ,*

II.

Օսմանեան պետութեան ազգայնոց մէջ. Քսան և հինգ օրինակ միասին առնողներին և դրամը կանխիկ վճարողներին, հանդերձ փոստայի ծախքով մինչև Կ. Պօլիս կամ Զմիւռնիա.

Digitized by Google

	Թիւ գրեանց:	Գինը ֆրանկ, ՝ոսկի դրամ:
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔՆԱՐԸ	25	150
ԿՈՍՐԻ ԳՐՈՒԱԾՔԸ . . .	25	75
ԼԱՐՈՒԼԷԻ ԳՐՈՒԱԾՔԸ . .	25	25

Գրավաճառներից առնողներուն, Հայկական Քնարի մի օրինակի գինը եօթը ֆրանկ; խմբագրողի գործակատարից միանգամից հինգ օրինակ առնողներուն, 5 օրինակի գինը 30 ֆրանկ։

Անհրաժեշտ հարկաւորութիւն կայ և լուսաւորութիւնը տարածելու խորհրդաւոր խնդիրներից մինը այն է, որ գրեանց և, առհասարակ, դպրոցների ուսման ամենայն պարագայից (թուղթ, գրիչ, մատիտ, սկզբունքներ, սեղանների և նստարանների գաղափարներ և այլն....) գները, ձեռք բերելը դիւրացնել ամենայն տեղ, ուր որ կայ որ և իցէ դպրոց։ Այսպիսի կարեւոր և հասարակաց օգտին արդիւնաւոր գործը կարող են կատարել ամենայն տեղ,—ուր որ չկան գրավաճառներ, հոգևոր և տեղական դպրոցների կառավարութիւնները, եկեղեցեաց երեսփոխանները, քահանայք և ամենայն բարեմիտ անձինք։

Списокъ книгамъ одобреннымъ Комитетомъ Грамотности **для народныхъ учителей, школъ и для народнаго чтенія. Изданіе 7-е, дополнен. Цѣна 10 коп. Спб. 1870.**

Перечень изданій Я. Фоссъ *(Ю. И. Симашко)* **находящимся на коммисіи у разныхъ въ Петербургѣ лицъ. Занятія и игры предшествующія систематическому обученію и сопровождающія его; строительныя игрушки, мастерства и рукодѣлія; физическое воспитаніе; школьныя принадлежности; пособія по обученію грамотѣ, по математикѣ, по рисованію, по географіи, по зоологіи, по ботаникѣ, по минералогіи; наглядное обученіе.** Адресъ: *Юліану Ивановичу Симашко*, **С.-Петербургъ, Владимірская, домъ № 7.** За три почтовыя марки высылается подробный, **Толковый каталогъ.**

Digitized by Google

Народная школа, Педагогическій журналъ, издаваемый *Э. Мѣдниковымъ*. Цѣна **4** руб., съ пересылкою. Годы 1869, 1870 и 1871.
Հարկաւոր դպրոցների և մանկավարժների համար։

Дѣтскій Садъ. Педагогическій журналъ для родителей, наставниковъ и воспитательницъ. Годы 1866, 1867, 1868, 1869, 1870 и 1871. Ц. **4** р.
Հարկաւոր դպրոցների մանկավարժների և ծնողաց համար։

Учитель, журналъ педагогическій. Годы 1863, 64, 65, 66, 67, 68—69 и 1870. Спб. Цѣна **2** р. **80** коп.

Вѣстникъ Европы. Журналъ исторіи, политики и литературы. 1870 и 1871 годы. Цѣна за годъ **16** р. **50** кон., съ пересылкою.

Садовый календарь на 1871 годъ. Изданіе Россійскаго Общества Садоводства. Спб. Цѣна **70** коп.

Шуберта. **Стѣнной Атласъ Естественной Исторіи**. 3 изданіе, 1869 г. на 15 большихъ таблицахъ, наклеенныхъ на холстѣ. Цѣна **21** р.
— **Естественная исторія животныхъ, млекопитающихъ.** 3 изд. 1869 г. Цѣна **3** р. **50** коп.—**Естественная исторія птицъ.** 2 изд. 1865 г. Цѣна **3** р. **50** коп.—**Естественная исторія земноводныхъ—рыбъ.** 2 изд. 1865 г. Цѣна **3** р. **50** коп., всѣ три книги вмѣстѣ. Цѣна 9 руб.
— **Ботаническій Атласъ.** Цѣна **7** руб. Изданіе книжнаго магазина **БИТЕПАЖА**.

Курра. **Атласъ Минераловъ.** 1870 г. Цѣна **5** руб.

Ամենայն դպրոցների և ունեւոր գերդաստանների համար ամենապիտանի տպագրութիւնք։

ИЗДАНІЯ КНИЖНАГО МАГАЗИНА

ТОВАРИЩЕСТВА «ОБЩЕСТВЕННАЯ ПОЛЬЗА».

Элементарный курсъ зоологіи съ приложеніемъ задачъ и лѣтнихъ занятій по зоологіи. Сост., по методѣ Любена, К. С. Илеръ. 2 исправ. изданіе. Одобренное вѣдомствами Императрицы Маріи, военнымъ министерствомъ и министерствомъ народнаго просвѣщенія. Съ рисунками въ текстѣ. Содержаніе: Списокъ пособій, необходимыхъ для изученія животныхъ. — Вопросы и повторенія вопросовъ: о млекопитающихъ, птицахъ, пресмыкающихся, рыбахъ и насѣкомыхъ.—Вопросы для повторенія всѣхъ разсмотрѣнныхъ животныхъ.—Таблица раздѣленія животныхъ.—Повтореніе

Digitized by Google

всѣхъ разсмотрѣнныхъ животныхъ.—Къ читателямъ.—Собираніе насѣкомыхъ.—Устройство акварія.—Задачи по зоологіи. Цѣна 1 р. 20 к., вѣс. 2 ф. Учебныя заведенія, требующія прямо изъ магазина Товарищества и не менѣе 40 экз., платятъ по 80 коп. за экземпляръ и на пересылку прилагаютъ 3 руб.

Бесѣды Ѳомы Максимовича съ крестьянскими мальчиками о разведеніи плодовыхъ деревьевъ. Э. Рего. Удостоено зототою медалью. Съ рисунками. Содержаніе: Какъ собирать зерна и косточки.—Какъ хранить плоды для посѣва и о погребахъ.—Какъ приготовлять гряды.—Приготовленіе замазки.—Обрѣзка дичковъ и прививка.—Питомники.—Пересадка.—Уходъ.—Разведеніе яблонь, грушъ, сливъ, вишень, смородины, крыжовника, малины и клубники.—Разсадка.—Разбивка сада.—Болѣзни и леченіе.—О полезныхъ и вредныхъ животныхъ.—Улучшенія.—Приготовленіе вина и уксуса.—Сушка плодовъ.—Посадка хлѣба и картофеля.—Выгоды. Ц. 20 коп. вѣс. 2 ф.

ПО СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ.

О томъ, что происходитъ въ воздухѣ и что нужно знать изъ того земледѣльцу. Ц. 10 коп., вѣс. за 1 ф.

Какъ узнать почву и какія бываютъ почвы. Н. Горбунова. Ц. 10 коп., вѣс. за 1 ф.

Какъ и чѣмъ пахать, бороновать и укатывать. Н. Горбунова. Ц. 10 коп., вѣс. за 1 ф.

О системахъ земледѣлія. Совѣтова. Ц. 1 р. 75 к., вѣс. за 2 ф.

Известь, какъ средство къ плодородію почвъ Стебута. Ц. 1 р. 50 коп., вѣс. за 2 ф.

Руководство къ сельскому хозяйству. Соч. Пабста. Редакція А. Совѣтова. Ц. 3 р, вѣс. за 5 ф.

Подсолнечникъ. О питательныхъ и органическихъ веществахъ. Людоговскаго. Ц. 1 р. 50 коп., вѣс. за 2 ф.

О разведеніи кормовыхъ травъ. Совѣтова. 3 изд. Ц. 1 р. вѣс. 2 ф.

О болѣзни картофеля. Де-Бари. Пр. Бекетова Ц. 40 к. вѣс. за 2 ф.

Практическое руководство къ пчеловодству, по Джерзову. Ц. 75 к. вѣс. за 2 ф.

Птицы полезныя въ сельскомъ хозяйствѣ. Цѣна 80 коп.

Digitized by Google

Герои труда. По Смайльсу. 1870 г.

Сочиненія Фердинанда Ласаля. 2 тома. Переводъ Зайцева.

Популярная гигіена реклама. 1871 г. Ц. 2 руб. Переводъ подъ редакціей Кутейникова,

Руководство къ обученію грамотѣ, по звуковой методѣ, состав. баронъ *И. А. Корфъ.* 1869 г. Ц 25 коп.

— Тоже, составилъ *Резенеръ* и *Волковъ* Ц. 10 коп.

Свѣтъ Божій, Разсказъ изъ естественной исторіи· 1870 г. Ц. 20 к.

Очерки физической Антропологіи. Руководство для педагогическихъ курсовъ и учительскихъ семинарій. Соч. *Дресслера,* перев. подъ редак. *Г. Паульсона.* 1870 г. Ц. 60 коп.

Человѣческое тѣло, его строеніе, жизнь и холя. Съ 25-ю рисунками. Соч. д-ра *Бока,* перев. подъ редак. *Паульсона.* 1870 г. Ц. 40 к.

Очеркъ практической педагогики. Руководство для педагогическихъ курсовъ и учительскихъ семинарій. Соч *Дитеса,* изданіе подъ редакціею *Паульсона.* 1869 г. Ц. 1 р.

Человѣкъ и природа, или о вліяніи человѣка на измѣненіе физико-географическихъ условій природы. Соч. *Георга Марщъ,* пер. *Невѣдомскаго,* 1867 г. Ц, 3 р. *Ամենաօգտաւէտ գրուած։*

Изданіе журнала „ДОСУГЪ и ДѢЛО“: **Геометрическія приложенія къ именованнымъ числамъ.** Для учителей. Ц. 10 коп. Начальная книжка, Первыя понятія о міровѣдѣніи. Съ картинками и чертежами. Ц, 15 коп. Земля, вода и воздухъ—о мірозданіи. Ц. 20 коп.

Руководство для сельскихъ учителей, съ приложеніемъ образцовыхъ уроковъ по русскому языку, родиновѣдѣнію, отечествовѣдѣнію, естествовѣдѣнію, ариѳметикѣ и чистописанію. Сост. *И. Бѣлова.* 1869 г, Ц. 75 коп;

Географія для народныхъ школъ. *Бѣлова.* 1870 г. Ц. 40 коп.

Տես նմանապէս «Ազգային կրթութիւն» Լաբուլէի մեր տպագրութեան առանձին յաւելուածի էջ 9—36 ռուսաց այժմեան գրականութեան (Հայոց համար որ և իցէ պատճառաւ ընտիր եւ օգտաւէտ համարուած) սորանից ընդարձակ ցուցակը։

РУССКАЯ НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА.

Руководство для земскихъ гласныхъ и учителей сельскихъ школъ; сост. баронъ **Н. А. Корфъ** 2-е исправленное и дополненное изданіе. 32 печатныхъ листа, съ рисунками. Спб. 1870.

Цѣна 1 руб. съ пересылкою.

Digitized by Google

Педагогическій музей при педагогической библіотекѣ Военно-Учебныхъ заведеній. Въ С.-Петербургѣ, по набережной Васильевскаго Острова, рядомъ съ Университетомъ. Входъ безплатный, отъ 11 до 3 часовъ.

Շատ և շատ օգտաւէտ և հետաքրքրական ժողովածու ամենայն դաստիարակական և դպրոցական տարիքներից, սկզբունքներից և միջոցներից կազմած։ Արժանի է ամենայն փոքր ի շատէ հասկացող անձին ուշադրութեամբ իմաստասիրել այս ժողովածուն և ցանկալի էր, որ ամենայն Հայ, որ լինումէ Պետերբուրգ, քանի մի անգամ այցելութիւն անէր վերոյիշեալ պատուական թանգարանին։

Պետերբուրգի գրավաճառներից, որոնք բաւականին արագ (շուտ) կը կատարեն նոցա արած յանձնարարութիւնքը, կարօղենք ցոյց տալ, ՚ի միջի այլոց.

Книжный магазинъ **Федора Августовича БИТЕПАЖА,** въ Гостинномъ дворѣ, по суконной линіи, № 6.

Книжный магазинъ для Иногородныхъ. Невскій проспектъ, домъ № 36, Рогова, противъ думы.

Русская Книжная Торговля. На Невскомъ проспектѣ, домъ № 42, Армянской церкви.

Դեկտեմբեր 1870 թ.;
Ս. Պետերբուրգ։

Միքայէլ Մեսրոպեան Միանսարեանց։

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ 4-го Декабря 1870 года.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія В. Нусвальта, Литейная, домъ Денфера, № 13.
1870.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

Harvard College Widener Library
Cambridge, MA 02138 (617) 495-2413

WIDENER
SEP 10 1994
SEP 09 1994
CANCELLED

Digitized by Google